

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Asja Tonc

**PROTOPOVIJESNE ZAJEDNICE NA
SJEVERNOM DIJELU ISTOČNE OBALE
JADRANA I NJEZINU ZALEĐU**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
dr. sc. Marko Dizdar

Zagreb, 2015.

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Asja Tonc

**PROTOHISTORIC COMMUNITIES IN THE
NORTHERN PART OF THE EAST
ADRIATIC COAST AND ITS
HINTERLAND**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:
Dr. sc. Marko Dizdar

Zagreb, 2015

MENTOR: dr. sc. Marko Dizdar

Dr. sc. Marko Dizdar rođen je u Vinkovcima 1971. godine. Studij arheologije završava na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon studija radi u Gradskom muzeju Vinkovci. 2000. godine zapošljava se na mjestu asistenta pri Institutu za arheologiju, na kojem ostaje do danas. Iste godine obranjuje magisterij pod naslovom „Topografska slika kasnolatskih naselja na vinkovačkom području i odnos utvrđenih prema naseljima na otvorenom“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 2004. na istom je fakultetu obranio doktorsku disertaciju pod naslovom „Latenska kultura na području središnje Hrvatske“.

U razdoblju od 2007. do 2014. voditelj je znanstvenog projekta „Razvoj i mobilnost protopovijesnih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske“. Voditelj je niza sustavnih i zaštitnih arheoloških istraživanja, od kojih se posebno ističe višegodišnje istraživanje lokaliteta Zvonimirovo-Veliko polje, jedinog sustavno istraživanog groblja latenske kulture na području Hrvatske.

Autor je niza izvornih znanstvenih radova u domaćim i inozemnim časopisima, zbornicima međunarodnih skupova i katalozima, u kojima obrađuje ponajviše nalaze mlađeg željeznog doba. Dio grobnih cjelina istraženih u Zvonimirovu objavljen je 2013. kao monografija. Urednik je časopisa *Prilozi Instituta za arheologiju* i član uredništva časopisa *Arheološki vestnik*. Kao urednik i autor sudjeluje u izradi više zbornika skupova koji se bave temama brončanog i željeznog doba.

ZAHVALE

Svom mentoru, dr. sc. Marku Dizdaru, neizmjereno se zahvaljujem nasvoj podršci i pomoći pri pisanju ovog rada, ali i onoj iskazanoj svih prethodnih godina, kao i na poticaju za daljnja istraživanja.

Dr. Martinu Schönfelderu najljepša hvala za pomoć u organizaciji više studijskih boravaka pri Römisch-Germanisches Zentralmuseumu u Mainz, Njemačka. Bez mogućnosti korištenja bogatog fundusa muzeja i rada u biblioteci bilo bi gotovo nemoguće kvalitetno obraditi brojnu tekuću literaturu.

Boravak pri Römisch-Germanische Kommission Deutsches Archäologisches Instituta u Frankfurtu bio je još jedan izvrstan izvor za nabavu literature, na čemu zahvaljujem dr. Susanne Sievers. Dr. Stephanu Bourdinu kao direktoru antike zahvalna sam za mogućnost korištenja također iznimno korisnih studijskih boravaka pri École française u Rimu, Italija.

Kolegama Ivanu Drniću i dr. sc. Ivanu Radmanu Livaji iz Arheološkog muzeja u Zagrebu zahvaljujem za podatke o nalazima iz Siska i drugih lokaliteta, kao i ravnateljici dr. Jacqueline Balen na dopuštenju za uvid u građu. Također, hvala kolegici Ani Marić iz Zemaljskog muzeja u Sarajevu za podatke o nekim nedavno pronađenim fibulama.

Dr. Draganu Božiču iz Inštituta za arheologiju ZRC SAZU (Ljubljana) srdačno zahvaljujem na podacima o viničkom materijalu, odnosno crtežima i podatku o on-line bazi građe koja se čuva u muzeju Peabody, kao i na brojnim ustupljenim radovima.

Kolegici dr. sc. Martini Blečić Kavur zahvalna sam na ustupljenom rukopisu doktorske disertacije, koja je bila vrlo korisna za dopune karti rasprostranjenosti, ali i općenita razmatranja o željeznom dobu Kvarnera.

Dragim kolegicama – Dariji Ložnjak Dizdar, Janji Mavrović Mokos i Ivi Kaić zahvaljujem na moralnoj potpori, savjetima i riječima utjehe u kriznim trenucima.

Za kraj, Krunoslavu i mojoj obitelji beskrajno hvala na strpljenju i podršci, bez kojih bi često bilo nemoguće raditi na disertaciji. Hvala vam što smo zajedno uspješno došli i do njenog kraja.

SAŽETAK

Autohtone zajednice naseljene na sjevernom dijelu istočnog Jadrana te u obalnom zaleđu nazivaju se Liburnima, Japodima i Kolapijanima. Predmet analize jest materijalna ostavština ovih zajednica tijekom mlađe faze željeznog doba, odnosno od 4. do kraja 1. st. pr. Kr. U cilju revizije postojećih saznanja, naročito u pogledu kronologije, daje se pregled dosadašnjih spoznaja proizašlih iz istraživanja groblja i naselja te proučavanja podataka iz antičkih izvora, kao i tipološki pregled različitih kategorija predmeta, u prvom redu dijelova nošnje i nakita (fibule, pojasne garniture, privjesci itd.). Analiza pogrebnih običaja ukazala je na razlike u grobnom ritualu između, ali i unutar pretpostavljenih granica pojedine zajednice. Uspostavljeni su novi tipološki i kronološki okviri pojedinih oblika ili čitavih cjelina kojima su znatno dopunjene dosadašnje kronološke sheme, pogotovo za predmete lokalnog karaktera.

Poseban je osvrt dan problemu identiteta, u prvom redu etničkog. U kontekstu suvremenih ideja o pitanju iskazivanja raznih aspekata identiteta ukazano je na probleme dosadašnjeg viđenja autohtonih zajednica kao homogenih skupina. Analiza određenih aspekata pokazala je da se i na prostoru istočnog Jadrana mogu u određenoj mjeri primijeniti koncepti korišteni u slučaju drugih protopovijesnih zajednica, koji naglasak stavljaju na pripadnost pojedinca lokalnoj zajednici, tek potom onoj na višoj regionalnoj razini. Također, određene karakteristike procesa tzv. romanizacije pokazuju paralele s drugim prostorima upravo u kontekstu prilagodbe načina iskazivanja identiteta.

Usporedbom distribucije svih kategorija obrađenog materijala izdvojeno je nekoliko regionalnih mreža u sklopu kojih se prati razvoj lokalnih zajednica. Ujedno je naglasak stavljen na područja s kojima su one najviše komunicirale, što je pokazalo pravilnost u korištenim komunikacijskim pravcima kroz duže razdoblje. Brojni dijelovi nošnje regionalnog karaktera korišteni su paralelno oblicima lokalnog porijekla s kojima se mogla jasnije iskazati pripadnost pojedinoj društvenoj, etničkoj ili obiteljskoj skupini.

SUMMARY

The area situated between the rivers Raša in the West, Kupa on the North, Una on the East and Krka in the South is traditionally associated with autochthonous communities whose names are known to us through ancient written sources. The coastal area with the islands is said to belong to the Liburni; in their hinterland, i.e. the present-day area of Lika, part of Gorski kotar and the middle Una basin come the Iapodes, with the Colapians as their northern neighbours in the Kupa river valley. However, the analysis of their material culture shows a much more complex situation.

Starting from the ancient written sources, there is the problem of their reliability and outside perspective. Ancient authors frequently observed the less known, „barbaric“ areas from the view of their own superiority, so this has to be considered when encountering typical descriptions of events involving the locals or the brutality of the local residents. Furthermore, we lack the self-definition of the autochthonous communities, more simply their own view of themselves which is a basic feature of one's identity. Closely related to this topic is the question of ethnic identity which is approached according to the relevant modern theories of the topic within the archaeology of protohistoric societies. Identities are fluent and aspects of them can vary in time and space, but most probably we have to think of the autochthonous communities as more locally oriented in everyday life and possibly more inclined to joining the community on a larger scale in times of need. There are indications of such a fragmentation already in the very sources, which sometimes mention smaller groups by name or note a division among a larger ethnic group (such as within the Iapodes). The distribution of the different categories of material analyzed and also that of different aspects of burial practices, show that there are significant differences even among adjacent societies, like those buried in the Una valley cemeteries; or between the Kvarner region burial rites and those of northern Dalmatia, i.e. south Liburnian territory, where large family tombs with abundant hellenistic pottery appear. These differences probably represent the need to express individual, social, family or ethnic identity, which vary in different communities.

Elements of dress and jewellery present the largest category, especially rich in forms and general number being the fibulae, then parts of belts or different pendants of glass, amber or metal. Their typological and chronological analysis shows that there are no particular changes in the local development at the beginning of the second half of the 1st millennium BC and this continuity can also be observed in the perseverance of established contacts with other regions, especially northern Italy and the southeast Alpine area. This area is particularly well

connected with the Kvarner region, the latter being well integrated also in the regional network between Istria, Soča valley and in particular with the Colapian and Iapodian territory. This is corroborated by the analysis of distribution maps of different items that point to preferred areas of contact. Southern Liburnia, on the other hand, is more oriented towards the south and middle Adriatic areas, showing some similarities also in grave rituals. While the Iapodes situated in the Lika region show traces of influences from both directions, those in the Una valley are clearly separated from them as a specific group, situated on a very important communication route. In fact, the Una valley provided good connections between the south Pannonian and the coastal areas, showing an inclination towards the north-northwest regions in various elements of dress. Also, this route allowed a good communication towards the Danubian area along the Sava valley, and the southeastern Alpine area in the west. This strategic position is even more relevant for Sisak and partly also for the Vinica (Bela krajina) community. Both present evidence of their integration in the network of contacts in the south Carpathian Basin, whilst keeping their position in the regional network of the wider *Caput Adriae* area.

Besides marking differences between these communities, the typological approach allowed a better knowledge of the chronology of elements of dress and other typical local items, thanks to parallels with middle European chronology on one hand and that of the Hellenistic material on the other. As mentioned, there is no sign of major changes during the 5th cent. BC. Some types of fibulae or pendants continue to be used from at least the end of the 5th cent. BC to the 3rd cent., but also there are types more characteristic for the end 4th – beginning of 3rd cent. BC. These are fibulae of Baška and Certosa VIIe/f, Ic/d types, and new items such as amphora-shaped glass beads or variants of the Dux fibulae type, or other less common types showing La Tène influences.

During the 3rd and 2nd cent. BC local types continue to be developed, such as fibulae with one knob on the foot extension or fibulae with double spring and amber beads on the bow. Several types can be connected directly or considered local imitations/adaptations of La Tène types, most notably the fibulae with two knobs or imported glass bracelets, sometimes worn in local fashion as an ornament on the fibula bow. From the second half of the 2nd cent. BC local boat-shaped or double spring brooches continue their development, so several graves can be generally attributed to the 2nd cent. BC. Some of them show a mixed content with local or regional items alongside imported Hellenistic pottery, maybe used as a prestige object. During the 1st. cent. there can be observed a more frequent appearance of types largely distributed over wider areas and frequently adapted in local variants, with northern

Italy as point of origin. Around the middle of the last century appear fibulae types Alesia, Gorica and Jezerine, somewhat later even much less frequent types (Distelfibel, Langton Down) that are, however, still worn in local fashion, as shown by secondary usage or associations with common local items. In the Una valley, in the last decades there are some other changes in grave ritual, but again without signs of disruption due to Roman military interventions. It is very possible that the location on an important communication route allowed a peaceful integration, with locals adapting part of their dress to new rules, but still maintaining signs of local identity. This shows that the process of Romanization varied due to different circumstances and different communities adapted in different ways, once again showing that there is no „one“ single large group, but much more likely a series of smaller communities that shared certain traits, but for sure maintained their own identity throughout the Late Iron Age.

Ključne riječi:

Liburni, Japodi, Kolapijani, Sisak, dolina Une, pogrebni običaji, fibule, nošnja, tipologija, kronologija, etnički identitet, romanizacija, analize distribucije, mreže kontakata

Key words:

Liburni, Iapodes, Colapians, Sisak, Una valley, grave rituals, brooches, dress, typology, chronology, ethnic identity, Romanization, distribution analysis, contact networks

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. IZVORI.....	3
1.1. Liburni.....	3
1.2. Japodi.....	11
1.2.1. Prodor Japoda na jadransku obalu.....	18
1.3. Kolapijani i Segestani.....	20
2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA.....	26
2.1. Liburni.....	26
2.2. Japodi.....	34
2.3. Kolapijani.....	40
3. NOVAC I OSTAVE.....	44
3.1. Grčki novac - kovnice Apolonije, Dirahija i Velike Grčke.....	46
3.2. Ostave mazinskog tipa.....	48
3.3. Rimski republikanski i ranocarski novac.....	57
3.4. Keltski novac.....	61
3.5. Zaključna razmatranja o optjecaju novca na istočnom Jadranu.....	62
4. GROBLJA I POGREBNI OBIČAJI.....	65
4.1. Groblja i pogrebni običaji Liburna.....	65
4.2. Groblja i pogrebni običaji Japoda.....	74
4.3. Pogrebni običaji Kolapijana.....	84
4.4. Usporedbe pogrebnih običaja zajednica sjevernojadranskog prostora.....	85
5. TIPOVI NASELJA.....	87
6. FIBULE.....	96
6.1. Fibule tipa Certosa VIIe/f.....	96
6.2. Fibule tipa Certosa Ic/d.....	103
6.3. Fibule tipa Baška.....	107
6.4. Varijante tipa Dux neukrašenog luka.....	123
6.5. Varijante Dux fibula ukrašenog luka.....	126
6.6. Fibule ranolatenske sheme – posebni oblici (Sonderformen).....	129
6.7. Životinjske figuralne fibule.....	132
6.8. Pločaste fibule tipa Sanski Most.....	135
Glatke žičane fibule srednjelatenske sheme.....	136

6.9. a) brončane fibule s velikim navojima spirale.....	136
6.10. b) brončane žičane fibule s kratkom spiralom.....	138
6.11. c) brončane žičane fibule sa spiralom od više navoja.....	143
6.12. d) brončane žičane fibule s dugom spiralom.....	144
6.13. e) željezne žičane fibule.....	149
6.14. Fibule s tri rebrasta zadebljanja.....	151
6.15. Fibule srednjelatenske sheme s perlastim ukrasom.....	152
Fibule s jednom kuglicom na produžetku noge.....	153
6.16. a) brončane fibule sa zakovicom na spoju noge i trakastog luka – tip Vinica.....	153
6.17. b) brončane fibule žičanog luka s jednom kuglicom i spojnicom.....	158
6.18. c) fibule s plastično ukrašenom kuglicom na produžetku noge.....	161
6.19. d) željezne fibule s jednom kuglicom.....	164
6.20. Fibule s kuglicom/-ama (Kugelfibeln).....	165
6.21. Orahaste fibule.....	173
6.22. Pseudo-filigranske fibule.....	180
6.23. Fibule tipa Mötschwil.....	183
Fibule tipa Zvonimirovo.....	186
6.24. a) varijanta s rombičnim ili ovalnim proširenjem luka.....	186
6.25. b) varijanta žičanog luka (tip Zvonimirovo LT 5).....	190
6.26. c) neodrediva varijanta.....	190
6.27. Fibule s dvostrukom spiralom i ulomcima staklenih narukvica na luku.....	193
Fibule s dvostrukom spiralom i jantarnim/staklenim zrnima na luku.....	195
6.28. a) fibule sa staklenim zrnima na luku.....	195
6.29. b) fibule s više jantarnih zrna na luku.....	197
6.30. c) fibule s tri jantarna zrna.....	201
6.31. d) fibule s jednim jantarnim zrnom.....	202
6.32. e) posebni oblici.....	205
Fibule tipa Kastav.....	206
6.33. a) varijanta Kastav.....	206
6.34. b) varijanta Ribić.....	211
6.35. c) varijanta Idrija.....	214
6.36. Brončane fibule tipa Nezakcij.....	215
Brončane fibule s emajlom.....	217
6.37. a) fibule ranolatenske sheme – varijanta Jezerine.....	217

6.38. b) fibule s okruglim proširenjem nožice – varijanta Vinica.....	218
6.39. c) fibule s pravokutnom ili trokutastom pločicom.....	222
6.40. Kopljaste fibule.....	224
6.41. Brončane fibule tipa Podzemelj.....	227
6.42. Brončane fibule sa zadebljanjima na produžetku noge – tip Trošmarija.....	230
6.43. Fibule tipa Beletov vrt.....	231
Fibule tipa Picugi.....	235
6.44. a) varijanta Vir-Aquileia.....	235
6.45. b) varijanta Rakitno.....	239
6.46. c) posebni oblici – grupa Picugi.....	244
6.47. Brončane fibule tipa Valična vas.....	245
6.48. Lijevane fibule tipa Magdalenska gora.....	247
Fibule s ukrasnom pločicom na produžetku nožice.....	248
6.49. a) brončane fibule sa zakovicom na spoju luka i produžene nožice.....	248
6.50. b) fibule sa spojnicom na produžetku nožice i trakastog luka.....	251
6.51. c) brončane fibule s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom.....	253
Čunaste fibule „srednjolatenske“ sheme.....	257
6.52. a) brončane fibule punog masivnog luka s ukrasnom pločicom na produžetku nožice	257
6.53. b) fibule šupljeg čunastog luka s ukrasnom pločicom na produžetku nožice	262
6.54. c) fibule šupljeg čunastog luka sa zadebljanjima na produžetku nožice.....	264
6.55. Fibule s tri čvora na luku i ukrasnom pločicom (Adam varijanta Posočje).....	271
6.56. Fibule s trokutasto raskovanom pločicom.....	271
6.57. Fibule tipa Alesia.....	272
6.58. Šarnirne fibule s dvije igle.....	280
6.59. Fibule tipa Jezerine.....	282
6.60. Fibule tipa Gorica.....	286
6.61. Fibule facetiranog luka.....	288
6.62. Pločaste liburnske fibule.....	289
6.63. Diskaste fibule (Distelfibeln).....	294
6.64. Fibule tipa Langton Down.....	296
6.65. Fibule tipa Almgren 18.....	298
6.66. Fibule tipa Idrija.....	299
7. POJASEVI	302

7.1. Palmetaste pojasne kopče italskog tipa.....	302
7.2. Trokutaste pojasne ploče.....	303
7.3. Trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor.....	305
7.4. Lijewane brončane pojasne ploče s figuralnim ili geometrijskim ukrasom.....	308
7.5. Pravokutne pojasne ploče od brončanog lima.....	313
7.6. Pojasni okovi s ukrasom na proboj.....	315
7.7. Palmetaste pojasne kopče.....	318
7.8. Kopče tipa Laminci.....	319
8. DUGMAD.....	321
8.1. Stožasta (klobučasta) dugmad.....	321
8.2. Dugmad tipa Ribić.....	323
8.3. Kalotasta dugmad tipa Vinica.....	325
8.4. Križna dugmad.....	328
9. PRIVJESCI.....	332
9.1. Prstenasti brončani privjesci zadebljanih rubova (tipa Vinica).....	332
Brončani trapezoidni privjesci sa životinjskim protomama	335
9.2. a) privjesci s punom trapezoidnom pločicom – varijanta Grobnik.....	335
9.3. b) privjesci s izduženom punom lijevanom pločicom – varijanta Vinica.....	336
9.4. c) privjesci s pločicom rađenom na proboj – varijanta Jezerine.....	339
9.5. Bule.....	345
Brončani privjesci (košarasti, u obliku ribljeg repa).....	347
9.6. a) košarasti privjesci.....	347
9.7. b) privjesci u obliku ribljeg repa.....	347
9.8. c) privjesci u obliku cipele/noge.....	348
9.9. Antropomorfni privjesci i lančići od srebra.....	350
10. TOKE.....	362
11. NAUŠNICE.....	363
11.1. Naušnice s koničnim završetkom.....	363
11.2. Čunaste naušnice.....	364
11.3. Potkovaste naušnice.....	366
12. NARUKVICE.....	369
13. PRSTENJE.....	371
14. IGLE.....	372
14.1. Igle u obliku pastirske palice.....	372

15. PREDMETI OD STAKLA.....	374
15.1. Perle s ljudskom maskom.....	374
15.2. Amforaste perle	375
15.3. Perle s podlogom od zlata.....	377
15.4. Perle s očima.....	377
15.5. Staklene narukvice.....	378
16. JANTAR.....	383
17. ORUŽJE.....	384
17.1. Kacige.....	384
17.2. Koplja.....	384
17.3. Noževi tipa Pritoka-Bela Cerkev.....	386
18. KERAMIKA	390
19. IDENTITETI I ROMANIZACIJA.....	396
19.1. Uvod: nove perspektive.....	396
19.2. Novo vrijeme, novi identiteti? Pitanje romanizacije.....	402
20. SINTEZA: KRONOLOGIJA.....	410
20.1. Uvod u kronologiju.....	410
20.2. Kraj starijeg željeznog doba?.....	411
20.3. Tradicija i inovacija: autohtone zajednice tijekom 3. i 2. st. pr. Kr.....	416
20.4. Novosti sa zapada: kraj 2. i 1. st. pr. Kr.....	420
21. ZAKLJUČAK.....	424
22. LITERATURA.....	430
22.1. Popis kratica.....	430
22.2. Popis izvora.....	433
22.3. Literatura.....	433
PRILOG 1. Katalog nalazišta (Karta 2).....	518
PRILOG 2. Popisi nalazišta uz karte rasprostranjenosti.....	524
PRILOG 3. Popis tabli.....	529
TABLE 1-38.....	533
Životopis	572

UVOD

Vrijeme posljednjih nekoliko stoljeća prije Krista, razdoblje koje po srednjoeuropskoj kronologiji odgovara stupnjevima latenske kulture, vjerojatno je najmanje poznato kada govorimo o autohtonim zajednicama naseljenim na prostoru od rijeke Raše na zapadu, rijeke Kupe do ušća kod Siska na sjeveru, rijeke Krke na jugoistoku do doline Une na istoku. Tradicionalno se u ove geografske okvire smještaju Liburni na obalnom području od Raše do Krke uključujući sjevernojadranske otoke, odnosno Japodi u Gorskom kotaru, Lici i Pounju, te u novije vrijeme definirana skupina Kolapijana u dolini Kupe, na sjevernoj granici Japoda. Na ovom su prostoru istraživanja vršena već od kraja 19. stoljeća te su prepoznate osnovne karakteristike materijalne ostavštine željeznog doba. U drugoj polovici 20. stoljeća često se pristupa revalorizaciji tih nalazišta, pa se zahvaljujući radu R. Drechsler-Bižić i Z. Marića znatno obogaćuju spoznaje o japodskoj kulturi u Lici i Pounju, dok je područje Liburna najviše istraživao Š. Batović. Upravo su navedeni autori zaslužni za sistematiziranje spoznaja o kulturi Japoda i Liburna, pa se formiraju i kronološko-tipološke sheme za razdoblje čitavog željeznog doba koje ostaju u upotrebi sve do danas. R. Drechsler-Bižić dijeli materijalnu kulturu Japoda na sedam faza, od kojih dvije posljednje faze odgovaraju razdoblju mlađeg željeznog doba. Z. Marić temelji svoju kronologiju na grobnim cjelinama nekropola u dolini Une i izdvaja šest faza. Periodizaciju liburnske kulture izvršio je Š. Batović, koji razlikuje pet osnovnih faza. Posljednju, fazu V, koja pokriva čitavo mlađe željezno doba, dijeli na dvije potfaze, izdvojene na temelju karakterističnih nalaza ostava iz Jagodnje Gornje i Baške na Krku. Novija istraživanja na predmetnom području, ali i ona na susjednim prostorima i šire na području Europe, pružaju mogućnost revizije tipologije i kronologije pojedinih oblika, kao i bolje razumijevanje porijekla predmeta i distribucije, pružajući uvid u procese i utjecaje koji su oblikovali autohtone zajednice u razdoblju mlađeg željeznog doba. Upravo se u svjetlu novijih spoznaja u ovom radu donosi revizija cjelokupne poznate građe s navedenog prostora.

U poglavlju *Izvori* donosi se pregled podataka o povijesnim događajima na istočnom Jadranu te o karakteristikama pojedinih zajednica iz perspektive antičkih autora. Poseban se osvrt donosi na pitanje postojanja japodske obale.

Povijest istraživanja daje pregled istraživanja najvažnijih nalazišta na području Liburna, Japoda i Kolapijana, uključujući Sisak. Velik broj istraživanja, naročito na području Japoda, seže u posljednja desetljeća 19. stoljeća, zbog čega nedostaju podaci o primjerice načinu pokopavanja ili stratigrafiji koje bi bilo moguće dobiti suvremenim metodama. No, iz istih istraživanja potječe dobar dio objavljene građe, pogotovo za kronologiju vrlo važnih

nekropola u dolini Une. U poglavlju *Novac i ostave* prikazuju se nalazi novca, kako pojedinačni tako i skupni (ostave), koji pružaju uvid u začetke korištenja novca u ekonomskim aktivnostima autohtonog stanovništva. Problem pojave velike količine sjevernoafričke valute posebno je zanimljiv u tom kontekstu. Karakteristike pogrebnih običaja i naselja za svaku od navedenih zajednica donose se u svrhu bolje uspoređivanja svih aspekata materijalne ostavštine.

Najopsežnije poglavlje posvećeno je kataloškoj obradi tipova fibula, koje predstavljaju daleko najznačajniju količinu građe, ali i najraznolikiju. Za svaki oblik donose se osnove tipologije s analogijama, rasprostranjenosti i datacijom. Slijedi obrada dijelova pojasne opreme (pojasne kopče i dugmad), privjesaka i drugih dijelova nošnje (toke, igle) te predmeta od stakla i jantara, zatim oružja i odabrane keramičke građe koja potječe iz zatvorenih cjelina.

U sklopu razmatranja osobitosti vremena posljednjeg stoljeća prije Krista i samog prijelaza era, odnosno razdoblja u kojem se očekuje sve izraženija romanizacija autohtonih zajednica, razmatra se pitanje identiteta autohtonih zajednica. Osvrt na ovo pitanje iz perspektive suvremenih poimanja etničkog i drugih oblika identiteta omogućuje usporedbe s procesima promjena na području drugih protopovijesnih zajednica.

Tipološka obrada te prateća kronologija predmetne građe, kao i razmatranje pitanja identiteta i drugih osobitosti kulturnog razvoja navedenih zajednica omogućuje sintezu kronologije, s naznakom glavnih utjecajnih smjerova i komunikacijskih mreža u koje su bile integrirane autohtone zajednice. Nadalje, detaljna obrada omogućuje izdvajanja razdoblja pojave i trajanja određenih predmeta, čime se ona sistematizira unutar okvira postojećih kronoloških podjela. Rasprostranjenost dijelova nošnje pruža uvid u moguće unutarnje podjele na prostoru koji se općenito pripisuje Liburnima, Japodima ili Kolapijanima. Predstavlja se tako mnogo složenija slika naseljenosti sjevernog dijela istočne obale Jadrana i njezina zaleđa u razdoblju od 4. do kraja 1. st. pr. Kr.

1. IZVORI

1.1. Liburni

U vrijeme prije uspostave rimske vlasti na primorskom pojasu između rijeke Raše na sjeveru i Krke na jugu, uključujući otoke, bila je rasprostranjena liburnska kulturna skupina, nazvana po Liburnima koje antički izvori spominju kao stanovnike ovog prostora. Ipak, podaci koje prenose antički autori uglavnom su šturi, sve do početka rimskih vojnih operacija na liburnskom teritoriju zbog kojih ovaj prostor sve češće nalazi svoje mjesto u djelima rimskih historiografa.

Prvi spomen Liburna nalazimo kod Hekateja iz Mileta, grčkog autora iz 6. st. pr. Kr., iako ne u izvorniku već u citatu kojeg prenosi Stjepan Bizantinac u svojem djelu nastalom krajem 5. st. po Kr. (Zaninović 1982, 44). Opširnije o istočnojadranskoj obali i zajednicama koje ju nastanjuju donosi Pseudo Skilakov „Periplus“ nastao oko sredine 4. st. pr. Kr., koji opisuje prostor Sredozemlja, uključujući opis obale od Istre do Epira iz perspektive plovidbe iz smjera sjeverozapada (Suić 1955, 122, 124, 127). Kao što je često slučaj pri kompilaciji opsežnog djela, pojedini se autor može poslužiti podacima koji nisu rezultat osobnog uvida tijekom putovanja ili slično, već ih prenosi od drugih, ponekad i dosta starijih autora: to je vjerojatno slučaj s Periplotom, ali istu situaciju nalazimo primjerice i kod Diona Kasija ili Apijana (Šašel Kos 1986, 41-47; 2005, 33-43). Drugi problem je prepisivanje i djelomično prenošenje ulomaka djela, pri kojem dolazi do ispuštanja dijelova ili mijenjanja originala (Suić 1955, 123-125). Na početku 22. poglavlja Pseudo Skilaka navodi se da nakon Liburna dolazi narod Ilira, po čemu bi granica s Ilirima bila kod rijeke Krke. No, riječ je najvjerojatnije o kasnije unešenom podatku, a ne situaciji u vrijeme nastanka djela (Suić 1955, 136). Opisu zemlje Liburna posvećeno je 21. poglavlje, u kojem se navodi da nakon Istra dolazi narod Liburna kojim vladaju žene. Liburniji, uz koju plovidba traje dva dana, pripada više gradova uz morsku obalu (*Lias, Idassa, Attientes, Dyrta, Aloupsoi, Olsoi, Pedetai, Hemionoi*), uz koju se nalaze i tri veća – *Eistris, Kleitreilitria, Mentorides* - kao i brojni manji bezimni otoci, te rijeka *Katarbates* (Suić 1955, 149). Nabrojani gradovi po Suiću su ustvari etnonimi, tj. nazivi stanovnika izvedeni iz imena mjesta na području sjeverne Liburnije. I u ovom slučaju postoje pokazatelji kasnijeg nadopunjavanja poglavlja, koje je neobično opširno u usporedbi s ostatkom Peripla (Suić 1955, 152, 155 i d.). U skladu s izlaganjem u Periplotu, područje Liburnije završavalo bi na jugu rijekom *Katarbates* koja se identificira s Krkom (druga tumačenja i bibliografija kod Suić 1955, 162; Suić 1955a, 278-279). Po Pseudo

Skilaku, na jugu Liburni graniče s Hilima i Bulinima, naseljenima na Hiličkom poluotoku, odnosno između Krke i Kaštelanskog zaljeva (Suić 1955, 136, 148, 182-3). Pseudo Skimnova Periegeza, nastala krajem 2. ili početkom 1. st. pr. Kr., također iza Liburna smješta Hile i Buline (Suić 1955a, 276, 278). U istom djelu nalazi se podatak o dobivanju kositra na otocima ispred Istre, što bi se odnosilo na otoke Cres, Lošinj i Krk. Budući da geološko porijeklo ovih otoka nije prikladno za postojanje ležišta ove rude, pretpostavljeno je da se podatak ustvari odnosi na mogućnost nabavke, tj. kupovanja kvalitetnog kositra u nekom trgovačkom središtu, kojeg najvjerojatnije treba tražiti u današnjem Osoru (Imamović 1973).

U epu o Argonautima, nastalom u 3. st. pr. Kr., Apolonije Rodanin donosi jedan od najstarijih opisa naše obale (Katičić 1995, 31). U posljednjoj, četvrtoj knjizi opisuje se povratak Argonauta u Grčku nakon obavljenog posla, odnosno otmice zlatnog runa u Kolhidi (Katičić 1995, 35-37). Tijekom plovidbe, Argonauti nailaze i na liburnske otoke, što se vrlo vjerojatno, osim na Kvarnerske, odnosi i na otoke srednje Dalmacije, u skladu sa starijim geografima (Katičić 1995, 101-103; 183 id.). Tim otocima koje spominje Teopomp u 4. st. pr. Kr., a prenose Pseudo Skimno, Strabon i Stjepan Bizantinac, pripada Lastovo, odnosno liburnski bi otoci bili svi južno od Apsirtida (Katičić 1995, 188-189). Slijedom Plinijevog navoda čini se da se kasnije sužava prostor na koji se naziv odnosi pa se liburnskima počinju smatrati samo otoci Zadarskog arhipelaga (Katičić 1995, 196-198).

Stariji autori smatraju da su Liburni preoteli dio obale Japodima, jer su prvotno zauzimali samo manji dio obale, otočje od Raba do Murtera te obalu između Krke i Zrmanje, dok su Cres, Lošinj i Krk bili povezani s histarskim područjem. Takvo bi se širenje Liburna datiralo u vrijeme prodora Kelta na japodsko tlo početkom 4. st. pr. Kr. (Suić 1955a, 277-279; Kozličić 1983). No, nema pouzdanih podataka koji bi potkrijepili direktan prodor Kelta na neposredno sjevernojadransko zaleđe, odnosno prostor Like kako navodi M. Suić, niti ima dokaza o suprotnom, japodskom širenju na područje Liburna u istom periodu također potaknutim keltskim prodorom, kako donose drugi (Čače 1988, 83; o japodskoj obali v. opširnije u nastavku). U takvim kasnijim granicama, između rijeke Raše na sjeveru i Krke na jugu, nalazi se ono što je prostor Liburnije na početku 1. st. po Kr., kako jasno navodi Plinije u III. knjizi djela *Naturalis Historia*, specificirajući da je na jugoistočnoj granici grad *Scardona* (Skradin), iza kojeg se nalazi zemlja Delmata, dok granicu prema Japodima čini tok rijeke *Telavium* (Žrnovnica?) te masiv Velebita (Suić 1955a, 280; o Telaviju v. u nastavku). Ušće Krke (rijeke *Titius*, kako je naziva i Plinije) i grad Skardona nalaze se na južnom kraju liburnskog područja prema navodima Ptolemeja, ali i po Strabonu (Čače 1989, 60). U 140. poglavlju Plinije nabroja i gradove – *oppida* na području Liburnije, dok u 139. navodi

zajednice koje pripadaju Skardonitanskom konventu. Riječ je o Japodima te 14 liburnskih općina, među kojima ima i onih s italskim građanskim pravom kao i povlaštenih općina koje ne plaćaju tribut (Aserijati, Fertinati – vjerojatno stanovnici kasnijeg *Fulfinuma*, Omišlja na Krku, te Kurikti) (Čače 1993, 7, 13 i d.).

Jugoistočna granica, ona prema Delmatima, uključivala je desnu obalu rijeke Krke, a moguće i dijelove na lijevoj obali plovnog donjeg toka, oko Šibenika. S. Čače analizira pitanje teritorija Skardone i razgraničenja s Varvarinima, pri čemu nizvodno do Roškog slapa granicu čini tok rijeke Krke, a od slapa bi granica skretala prema (jugo)zapadu, gdje počinje teritorij Skardone. Skardonitansko je područje moglo obuhvaćati i dio istočno od Roškog slapa, do Miljevaca na jugu, gdje je vjerojatno bila zemlja koja se dodijeljivala veteranima (Čače 1989, 61, 69-73). Time bi dio područja istočno od Krke, točnije ono pod upravom skardonitanskog konventa, ipak možda pripadalo liburnskom teritoriju. Burnisti, odnosno stanovnici okupljeni oko središta za koje se pretpostavlja da se nalazilo na položaju Gradine u Puljanima, nasuprot legijskom logoru u Burnumu, također bi pripadali liburnskim općinama. Istočnu granicu na gornjem toku Krke činili bi tako Burnisti i pretpostavljena općina, kasnije nestala, oko Mokrog polja i gradine na Đurinoj gromili, a na području koje je podignut legijski logor (Čače 1989, 86-88).

Kod Stjepana Bizantinca nalazimo još jedan podatak prenesen iz Hekatejevog djela, spomen plemena Mentora kao liburnskih susjeda (Zaninović 1982, 44). Pseudo Skilak pripisuje im otočje Mentorida, dok Plinije svoje nabrojanje zajednica na liburnskoj obali počinje upravo od Mentora, kao prvog plemena nakon histarske granice na rijeci Raši. Njihov bi teritorij uključivao dio obale koja se kasnije definira kao liburnska, kao i neke otoke sjevernog Jadrana, točnije Rab i Pag, dok bi Krk, Cres i Lošinj pripadali skupini Apsirtida (Suić 1955a, 276-7; Zaninović 1982, 43-44). Plinije je ujedno posljednji izvor koji izričito spominje Mentore, budući da se im kod kasnijih autora gubi trag. Isto je i s podatkom da Liburnima pripadaju Himani i Peuceti, o kojima također nemamo detaljnijih informacija (Suić 1955a, 274). Ipak, spomen više „liburnskih plemena“ odnosno različitih zajednica naseljenih na teritoriju koji je u povijest ušao kao Liburnija prvenstveno posredstvom rimskih historiografa i teritorijalne organizacije, odnosno kao odraz rimske vizije čitavog prostora (pr. Plin. III.139; Šašel Kos 2005, 185), pokazuje da je etnička situacija mogla biti mnogo kompleksnija i da je zajednicu Liburna mogao tvoriti čitav niz različitih manjih skupina o čijem postojanju izvori šute. Vjerojatno se do vremena prvih rimskih vojnih pohoda zajednica Liburna već nametnula ostalim manjim skupinama (isto mišljenje i Wilkes 1969, 160; Čače

1999, 61¹) pa je u očima pridošlica čitav prostor tretiran kao jedno – slično situaciji u međurječju Drave i Save, gdje su keltske zajednice Skordiska i Tauriska dominirale nad manjim autohtonim skupinama pa je teško pratiti trag materijalne kulture karakteristične za pojedine zajednice, pogotovo imajući u vidu prilično loše stanje istraženosti.

Jedna od prvih asocijacija pri spomenu liburnskog imena je i talasokracija, odnosno pomorska dominacija na čitavom Jadranu. Njihovu vještinu hvali Apijan, opisujući ih kao vrsne pomorce i pirate na lakim i brzim brodovima, tzv. liburnama koje od vremena rata između Cezara i Pompeja koristi i rimska flota (App. Illy. I.III.7; Bell. civ. II.VI.39; Šašel Kos 2005, 182-187). Također, Apijan navodi da liburnska prevlast počinje opadati nakon gubitka otoka Krfa s kojeg ih protjeruje korintski tiranin Hersikrat, što se po Strabonu dogodilo 735. g. pr. Kr. (Zaninović 1982, 45; Šašel Kos 2005, 183). Možda je važnu ulogu imalo i djelovanje Dionizija Sirakuškog na području Jadrana, iako vjerojatno nije zauzeo uže liburnsko područje (Zaninović 1982, 47). Svakako treba uzeti u obzir i grčku kolonizaciju srednjeg Jadrana kao jedan od faktora koji doprinose gubitku dijela obale, iako je malo vjerojatno Kozličićevo mišljenje da su nakon bitke kod Starigrada 384. g. pr. Kr. Liburni krenuli na sjever i zauzeli područja s kojih su pak bili protjerani Japodi zbog keltskih upada (Kozličić 1983, 110-113). U svakom slučaju, u idućih nekoliko stoljeća nakon odlaska s Krfa Liburni se povlače s većine područja koja su bila pod njihovom kontrolom, da bi u vrijeme prvih rimskih intervencija njihovo područje bilo ograničeno na obalni pojas s otocima između rijeke Raše na sjeveru i Krke na jugu, kako pokazuje Plinijev opis.

Prva rimska vojna intervencija datira u razdoblje nakon osnutka kolonije Akvileje 181. g. pr. Kr., točnije u godinu 129. g. pr. Kr. kada konzul Gaj Sempronije Tuditan prolazi liburnskom obalom prilikom pohoda na Japode, kasnije slaveći trijumf (Zaninović 1982, 48). Plinije navodi da je Tuditan, koji je pokorio Histre, na statuu podignutu u čast pobjede postavio natpis da je udaljenost od Akvileje „ad Tytium flumen“, odnosno do rijeke Krke, tisuću stadija, po čemu se posredno zaključuje da je u svom pohodu morao doći do južne granice zemlje Liburna (Plin. III, 129; Čače 1991, 56, 58; Šašel Kos 2010, 175-176). Kip, postavljen na izvoru rijeke Timava vjerojatno u znak zahvale za naklonost božanstva tijekom plovidbe, možda je simbolizirao uspješno uspostavljanje kontrole nad čitavom obalom istočnog Jadrana, koja je vjerojatno bila najvećim dijelom postignuta pomorskim pravcem (Bandelli 1989, 127; Čače 1991, 58, 62-63), iako je moguće da se barem dio Tuditanove vojske kretao kopnenim pravcem od Tarsatike do Senije i Vratnika te zatim zaleđem prodirao

---

¹Analogna pojava navodi se za integraciju Mentora u liburnsku skupinu, kao i Bulina i Nestejaca u Delmate: Čače 1999, 61.

do južne Liburnije odnosno do rijeke Krke (Glavičić 1994, 46-47)². S ovim se događajem povezuje fragmentirani natpis tzv. elegija konzula Tuditana, koji se ustvari sastoji od dva ulomka – jednog pronađenog krajem 18. st. u samostanu Akvileje, dok je drugi nađen 1906. prilikom rušenja mosta na rijeci Aussi u Furlaniji. Vjerojatno je riječ o ulomcima natpisa (*tabula triumphalis*) postavljenog u slavu pothvata u hramu boga Timava koji se vjerojatno nalazio u samoj Akvileji, dok bi drugi natpis, pronađen u Duinu 1924., pripadao svetištu na izvoru Timava (Bandelli 1988, 78; 1989, 111-112; Cuscito 1976, 55-57). Akvilejski spomenik napisan je u saturnijskim stihovima od kojih je sačuvano šest, sa znatnim oštećenjima, pri čemu potpuno nedostaju prvi stihovi, stoga je točnost rekonstrukcije sadržaja vrlo ograničena. Sačuvani dijelovi spominju Tauriske i Tuditana koji je nakon uspješnog pothvata posvetio nešto – kip, oltar, hram? – bogu Timavu (Bandelli 1989, 117-127). Na bazi kipa pronađenoj u Duinu, također znatno oštećenoj, ostala su sačuvana dva reda natpisa sa spomenom konzulovog imena i titule, a statua se najvjerojatnije nalazila u svetištu Timava (Bandelli 1988, 78, 97; Cuscito 1976, Sl. 4, 52-57). Iako je sukob nazvan histarskim, proslavljeni trijumf odnosio se na pokoravanje Japoda. Na temelju teksta akvilejskog natpisa slavljem je i za pobjedu nad Tauriscima, po nekim pokušajima restitucije i nad Karnima i Liburnima, iako za takvo što nema čvrstih dokaza, budući da se Liburni spominju samo indirektno, točnije temeljem Plinijevog spomena rijeke Krke (Šašel Kos 2005, 323). Vjerojatno je došlo do nekakvog sukoba s Histrima, iako je dio njihovog teritorija već bio pod nekim oblikom rimske kontrole, pa je ovim pohodom rimska vlast dodatno učvršćena (Matijašić 1991, 240; Šašel Kos 2005, 323). Prolazak kroz zemlju Tauriska bio je nužan u pokušaju osvajanja japodskog prostora, stoga ne čudi da je upravo to pleme jedino zasigurno spomenuto na natpisu iz okolice Akvileje, iako ih izvori ne spominju kao sudionike ovog sukoba (Bandelli 1988, 80; 1989, 112, 120; Čače 1991, 66-67; Šašel Kos 2005, 326-328; 2010, 176). Moguće je da već od ovog trenutka Liburne ili dio njih nalazimo u svojstvu rimskih saveznika, što bi se uklapalo u kritičko gledanje „uspjeha“ Tuditanovog pohoda, u kojem bi dio teritorija bio osvojen više diplomatskim putem, a ne nužno pokoravanjem čitavog teritorija (Šašel Kos 2005, 323-324; 2010, 176; Olujić 1999a, 5; Cuscito 1976, 54).

Izvori ne spominju neki značajniji liburnski otpor, što dovodi do pretpostavke o mirnom „osvajanju“ putem nekog oblika savezničkog ugovora. Čini se, naime, da se nakon Tuditanovog pohoda Liburni smatraju saveznicima Rima (Čače 1999, 81; Šašel Kos 2005,

---

² O značaju prijevoja Vratnik s prethodnom bibliografijom v. Glavaš 2010. Autorica se slaže s pretpostavkom o korištenju puta od Tarsatike preko Senije do Vratnika, a predlaže i trasu, koja međutim nije potvrđena na terenu (Glavaš 2010, 10). Gradine na Kuku i na Malom Goljaku vjerojatno su imale važnu ulogu na ovoj komunikaciji, ali zbog neistraženosti nema detaljnijih podataka.

323, 537-538), stoga daljnji vojni sukobi na njihovom teritoriju nisu osvajačke prirode. Posredni dokaz sigurnosti koju je rimskim trupama pružala liburnska obala, odnosno potvrdu da njeno stanovništvo nije predstavljalo prijetnju rimskim građanima, pruža Apijanov podatak o odabiru upravo Liburnije kao strateške baze protiv Sule 84. g. pr. Kr. od strane dvojice konzula, Lucija Kornelija Cine i Gneja Papirija Karba, iako njihov pokušaj nije imao većeg uspjeha i na kraju su morali povući okupljenu vojsku (App. Bell. civ. I.IX.77-78; Zaninović 1982, 48; Šašel Kos 2005, 534-539).

U drugoj polovici posljednjeg stoljeća prije Krista dolazi do daljnje stabilizacije rimske vlasti na istočnoj obali Jadrana. Za vrijeme Cezarova prokonzulata, koji započinje oko 59. pr. Kr., pod rimskom se kontrolom nalazi prvenstveno obalni pojas s manjim dijelom zaleđa, pri čemu su vjerojatno važnu ulogu u romanizaciji teritorija imali italski doseljenici organizirani u konvente rimskih građana koji su naseljavali pretežno obalne gradove, poput Jadera i Salone (Šašel Kos 2005, 335-338, Sl. 79, 80; Čače 1999, 74-76). Uzajamno prijateljstvo Rima i liburnskih zajednica potvrđuje događaj iz oko 50. g. pr. Kr., točnije apel stanovnika Promone na Cezarovu zaštitu nakon što je grad osvojen od strane Delmata i njihovih saveznika (App. Illy. III.12; Šašel Kos 2005, 339-340, 345-346).

U vrijeme rata između Cezara i Pompeja liburnski je teritorij poprište značajne bitke između dviju sukobljenih strana. Sukob se odvijao g. 49. pr. Kr. u tjesnacu između otoka Krka (Curicte) i kopna, vjerojatno na potezu od Kraljevice do Jadrana, tj. kod poluotoka Bejavac na istočnoj obali Krka (Bilić-Dujmušić 2014, 114). Cezarovi vojskovođe, G. Salustije Krisp i L. Minucije Bazil pod zapovjedništvom pretora G. Antonija, poraženi su od strane Pompejevih legata M. Oktavija i L. Skribonija Liba koji su im zaplijenili petnaest kohorti, uz oko 40 brodova od nešto ranije poražene flote P. Kornelija Dolabele (Wilkes 1969, 40; Zaninović 1982, 48-49; Šašel Kos 2005, 354-355; Bilić-Dujmušić 2014). Po Cezaru, u tom su sukobu Liburni stali na stranu Pompeja, zajedno s Histrima, Delmatima i stanovnicima Isse, iako to vjerojatno nije vrijedilo za čitavo područje Liburnije i određene zajednice ostaju vjerne Cezaru, što on kasnije nagrađuje dodjelom povlaštenog statusa (Šašel Kos 1986, 123; 2000, 297-300; Bilić-Dujmušić 2014, 113, 117). Tako su primjerice Jadertini stali na Cezarovu stranu i posudili lađe Cezarovom poslaniku, kvestoru *pro praetore* Kornifikiju, koji je krenuo protiv pompejanskih snaga udruženih s Delmatima (Wilkes 1969, 41; Šašel Kos 1986, 115; Čače 1999, 78).

U Oktavijanovo vrijeme Liburni su svakako u nekoj mjeri romanizirani, stoga su vojne intervencije usmjerene prvenstveno na Japode, Delmate, kao i panonska plemena. Kratkotrajnu pobunu u smislu neplaćanja tributa, ali i pljačkaških pohoda, započeli su 35. g.

pr. Kr. zajedno sa Salasima, Tauriscima i Japodima, no ubrzo su pokoreni. Dion Kasije ne donosi mnogo podataka, navodeći tek da je sam Oktavijan krenuo na Japode, dok je ostala osvajanja povjerio svojim legatima (Dio Cass. XLIX.34-38; Šašel Kos 1986, 129). Reakcija na gusarenje Liburna bila je ograničena na zaplijenu lađa zbog sada već dugotrajnog savezništva s Rimom, za razliku od krvavog gušenja pobunjenih Melićana i Korkirana koji su također gusarili, što još jednom ukazuje na donekle poseban, privilegiran položaj Liburnije (App. Ily. IV.16; Šašel Kos 2005, 419). Čini se da ona unatoč nemirima ipak ostaje stabilan rimski teritorij, a moguće je da to vrijedi za veći dio područja, budući da ne postoje pouzdani podaci o opsegu pobune, koja je stoga mogla biti ograničena na određene liburnske zajednice /gradove. Na mogućnost rascjepkanosti u slučaju ove pobune indirektno sugerira i podjela na Cezarove i Pompejeve pristaše tijekom građanskog rata – nema, naime, nekakvog uniformnog stava i zajedništva između Liburna, koje ustvari čini niz manjih zajednica i gradova.

Do vremena velikog ustanka 6. – 9. g. po Kr. neke su liburnske zajednice već imale *ius Italicum* ili privilegije u smislu fiskalnog imuniteta i slobodnog bavljenja privredom, odnosno pojedine su već za vladavine Cezara ili Augusta postale integralni dio rimske uprave i vjerojatno su tijekom ustanka pripadnici Liburna služili u sastavu auksilijarne postrojbe kao rimski saveznici (Šašel Kos 2000, 298-300; 2005, 471). Na to upućuje i odlikovanje koje Tiberije daje jednom Liburnu, stanovniku Nina Gaju Juliju Etoru, iako je riječ o samo jednom spomeniku koji svjedoči o vojnicima liburnskog porijekla u sastavu rimske vojske (Suić 1991-92, 56-57). Rimsko savezništvo Liburna, ali i Japoda, u smislu obrambene linije, *praetenture* koja je služila kao svojevrsna tampon-zona prema ustanicima, pretpostavio je M. Suić na temelju natpisa pronađenog kao spolij u Veroni, vjerojatno dijela nadgrobnog spomenika, na kojem se spominje „poglavar“ Liburna i Japoda u vrijeme Batonova ustanka (Suić 1991-92, 57-62). O administrativnoj organizaciji liburnskog teritorija u sklopu rimske uprave govori nam Plinijev podatak o četrnaest liburnskih općina organiziranih unutar skardonitanskog konventa, uz koje su izdvojene još općine s italskim pravom (Aluti, Flanati, Lopsi, Varvarini) te one kojima je oprošten tribut (Aserijati, Fertinati, Kurikti), iako je ukupni broj općina zasigurno bio veći (Čače 1993, 7-11).

Iz prikupljenih podataka u antičkim izvorima može se stvoriti samo okvirna slika liburnskog teritorija u posljednjim stoljećima prije Krista, razdoblju kada zbog povijesnih okolnosti ovo područje dolazi u sferu interesa Rima i biva uključeno u vojne pohode i druge slične aktivnosti. Ne smijemo zaboraviti da je tako dobivena slika vrlo fragmentarna, jer zasigurno treba imati na umu i kretanje stanovništva i predmeta u oba smjera i prije samih rimskih vojnih intervencija o kojima izvori uglavnom šute. Osim rijetkih navoda, nemamo

tako mnogo podataka o naseljavanju italskog stanovništva na istočnoj obali Jadrana, iako je njihova prisutnost nedvojbeno, te su vjerojatno takvi civilni kontakti i zaslužni za ranu romanizaciju liburnskih zajednica. Također, postoje dobre indicije da se pod nazivom Liburna krije čitav niz manjih, lokalnih populacija, koje međutim dolaze u nekom trenutku pod dominaciju jedne skupine. U prilog takvoj rascjepkanosti teritorija govori i ponašanje liburnskih skupina za vrijeme ratnih sukoba u kojima se odlučuju za suprotstavljene strane.

Karta 1. Rasprostranjenost protopovijesnih zajednica (prema Dizdar, Tonc 2013, Sl. 1).

1.2. Japodi

Japodski teritorij obuhvaća Liku, Ogulinsko-plašćansku dolinu, dio Gorskog kotara i Banije te Korduna i sjeverozapadne Bosne oko srednjeg toka Une (Drechsler-Bižić 1987, 393). Istočnu granicu Patsch smješta u dolinu rijeke Sane, smatrajući da sjedište uprave u rimsko vrijeme nije moglo biti u Bihaću ako je riječ o pograničnom teritoriju (Patsch 1896). Kritiku takvog zaključka donosi već A. Degrassi (Degrassi 1930, 296-297). Z. Marić opširno je argumentirao svoje mišljenje da je granica smještena između rijeka Une i Sane pomoću usporedne analize grobnih običaja i materijalne kulture nekropola u dolini Une i onih na Sanskom Mostu, odnosno u Donjoj Dolini, smatrajući da je granica između Japoda i Panonaca bila desna obala srednjeg toka Une (Marić 1975, 39-42). Dolina Sane pripadala bi dakle Mezejima, a prema sjeveru su Japodi graničili s Kolapijanima, s granicom otprilike u dolini Kladašnice (Bojanovski 1988, 305-306; Raunig 1996, 52). U posljednje vrijeme javlja se i mišljenje da se granica može pomaknuti sve do Trošmarije (Čučković 2008, 80).

Prvi spomen Japoda nalazimo u djelu Hekateja iz Mileta, točnije u podatku o dvije Japigije, italskoj i ilirskoj, kojeg prenosi Stjepan Bizantinac (Drechsler-Bižić 1987, 391). Ostali pisci sve do Strabona ne spominju Japode, pa tako podatke nalazimo tek u vrijeme kad počinju i prve rimske intervencije u ovim prostorima. Strabon opisuje Japode kao miješano keltsko-ilirsko pleme koje živi blizu Okre, a bili su vrlo moćno i jako pleme koje je pljačkaškim pohodima kontroliralo regiju sve dok ih nije u potpunosti uništio Oktavijan 35. pr. Kr. Dalje nabroja njihova središta, točnije gradove *Metulum*, *Arupium*, *Monetium* i *Vendo* (Strabo 4.6.10.; Šašel Kos 2005, 424). Slično ih opisuje i u sljedećem odlomku, u kojem spominje Okru kao najniži dio Alpa, od kojeg se planine opet uzdižu prema zemlji Japoda i tu se zovu Albia. U tim planinama izvire rijeka *Colapis*, koja teče kroz zemlju Japoda i ulijeva se u Dunav u zemlji Skordiska (Strabo 7.5.2.; Šašel 1977, 157). Dok se *Colapis* lako identificira s Kupom, koja se ulijeva u Savu kod Siska, teže je objašnjiva pojava imena *Noarus*, rijeke u koju se ulijeva Kupa, a koja prolazi kod Nauporta. Ona bi opisom morala odgovarati rijeci Savi, koju pak spominje kao *Savus*, pa je možda riječ o starijem toponimu, nazivu porijeklom iz nekog drugog jezika ili pak terminu koji se odnosi samo na donji tok rijeke (Šašel Kos 2002; 2005, 425-426). Još jedan opis japodske zemlje donosi prilikom opisa obale, spominjući japodsku obalu u dužini od 1000 stadija, koja slijedi nakon liburnske i histarske. Japodi su nastanjeni u siromašnoj zemlji oko planine Albius, posljednjeg ogranka Alpa, a gravitiraju prema Panoniji i Dunavu (Ister) s jedne, odnosno Jadranu s druge strane. Navodeći još jednom gradove kao u odlomku 4.6.10, opisuje stanovništvo kao ratoborno, iako

ipak pokoreno od strane Augusta; koriste se keltskim oružjem, prehranjuju uglavnom zobi i prosom, a tetovaže su slične onima drugih Ilira i Tračana (Strabo 7.5.4. 314-315; Šašel Kos 2005, 426). Apijan razlikuje „onostrane“ i „ovostrane“ Japode, u odnosu na Alpe odnosno masiv Velike i Male Kapele te Velebita (App. Illy. IV. 16, 18; Šašel Kos 2005, 422). Dion Kasije govori pak o Japodima koji žive s unutarnje strane planina, bliže morskoj obali, te onima naseljenima na planinskim vrhovima i s druge strane planina, koji su pružili jači otpor (Dio Cass. XLIX.35; Šašel Kos 1986, 129). Sjeverni, odnosno „onostrani“, transalpinski Japodi koje Apijan opisuje kao „snažno i divlje pleme“ bili bi vođe napada na Akvileju i Tergeste, a da su suroviji i jači od južnih susjeda pokazali su čvrstim otporom za vrijeme Oktavijanovih osvajanja, ali i odbijanjem Rimljana u dva prethodna navrata (App. Illy. IV.18). Ujedno se u njihovom sjedištu Metulu moglo nalaziti i središte saveza koji je okupljao zajednice s obje strane Kapele, iako taj savez vrlo vjerojatno nije bio stalnog, formaliziranog karaktera (App. Illy. IV.19; Čače 1979, 66 id.).

Nedugo nakon osnivanja Akvileje iz novoosnovanog grada kreće i prvi vojni pohod, 171. pr. Kr. pod vodstvom konzula Gaja Kasija Longina, koji je pokušao doći do Makedonije preko Ilirika, uz pomoć lokalnih vodiča. No, po nalogu senata uskoro se vraća prema Akvileji, usput pustošeći zemlje Japoda, alpskih naroda (možda Tauriska), Histra i Karna te se čini da nije došao do Segestike (Liv. 43, 5, 1 i d.; Šašel 1992, 671; Šašel Kos 2005, 329-330, 390; 1997a, 28; 2010, 177; 2014, 397-398; Olujić 1999a, 2). Sljedeće godine Karni, Histri i Japodi istovremeno s vladarem transalpinskog galskog plemena, Cincibilom, šalju u Rim izaslanstva (tri legata od strane prvih, te dva predstavnika galskih plemena pod vladavinom Cincibila) koja se žale senatu na Longinove postupke. Porijeklo vladara Cincibila nije posve jasno, pa postoje pretpostavke da je riječ o noričkom kralju ili pak vladaru zajednica Tauriska s područja današnje Slovenije (Liv. XLIII.7; Šašel 1992, 671; Šašel Kos 1997a, 26-28; 2014, 391-394; Bandelli 2001, 20-21). Rim šalje povjerenstva koja trebaju istražiti istinitost žalbi. Za područje Karna, Histra i Liburna zadužuje Gneja Sicinija, Publija Kornelija Blazija i Tita Memija (Liv. XLIII.10; Vedaldi Iasbez 1994, 231-231; Olujić 1999a, 2).

Spomenuti Tuditanov pohod 129. g. pr. Kr. obuhvatio je i dio japodskog teritorija, vjerojatno zapadna rubna područja u podnožju Velebita, budući da su po Apijanu pokoreni Japodi koji žive na ovoj strani Alpa (App. Illy. II.10; Šašel 1976, 86; Domić Kunić 2006, 89). Kako je rečeno, Tuditan je naposljetku 1. oktobra 129. proslavio trijumf upravo nad Japodima, što je možda odraz posebno teških borbi s ovim narodom, iako su, kako je spomenuto, u sukobu vrlo vjerojatno sudjelovale i druge zajednice (Olujić 1999a, 4-5; Šašel Kos 2005, 322-324). Rimska prevlast svakako u tom razdoblju nije još definitivna niti

obuhvaća čitav japodski teritorij, stoga i dalje dolazi do nemira i manjih sukoba: tijekom prvog stoljeća prije Krista došlo je do nekoliko upada „onostranih“ Japoda prema zapadu, pa tako napadaju Akvileju i pljačkaju Tergeste 52. g. pr. Kr. (App. Illy. IV.18; Šašel 1976, 86). Godinu kasnije Cezar reagira na prijetnju novih upada, koji su bili usmjereni i na druge kolonije u regiji, premještanjem legije XV u Cisalpinsku Galiju (Bandelli 1986, 55; 1990, 264; 2001, 25; 2004, 118).

Upitno je jesu li u nekom trenutku već i prije Oktavijana neke japodske zajednice sklapale savezništvo s Rimom, na što upućuje Ciceronov podatak u govoru *Pro Balbo* iz 56. g. pr. Kr., gdje spominje sporazum (*foedus*) kakav je postignut i s Helvetima, Insubrima i Cenomanima (Cicero XIII, XIV.32). Iako bi taj podatak bio donekle u sukobu sa spomenutim napadima u sjevernu Italiju tek nekoliko godina poslije, moguće je da je nakon Tuditanovog pohoda i sklopljen neki oblik sporazuma, možda samo s pojedinim japodskim zajednicama, koji međutim nije bio dugog vijeka (Šašel 1976, 86; Bandelli 1986, 48-49; 2004, 114; Olujić 2007, 82). Podjele unutar Japoda, koje uostalom spominju antički autori, ostavile bi mogućnost kršenja sporazuma ili pak postojanja istog samo s jednim dijelom zajednica, što bi objasnilo pljačkanje na rimskom teritoriju. S tim se tumačenjem slaže mišljenje M. Šašel Kos da je *foedus* mogao biti sklopljen s Cisalpinskim Japodima, dok su Transalpinski ti koji su vršili pljačkaške pohode, kako potvrđuje i Apijan (Šašel Kos 2005, 429; App. Illy. IV.18). U prilog postojanju nekog oblika dogovora ide i brza predaja dijela Cisalpinskih zajednica prilikom dolaska Oktavijana, koji je možda morao samo potvrditi kontrolu područja koje je već imalo prijateljske veze s Rimom. Nema pouzdanih dokaza u prilog mišljenju da je ipak riječ o nekim drugim Japodima, odnosno nekoj zajednici nastanjenoj u Cisalpskoj Galiji, vjerojatno sjeverno od Pada (Olujić 1999a, 7-8; 2007, 81-82; Vedaldi Iasbez 1994, 267-269; suprotno v. komentar o statusu spomenutih zajednica, Bandelli 1986, 49, bilj. 17).

Ne isključujući dakle mogućnost nekog oblika sporazuma nakon Tuditanovog pohoda, Japodi ipak i dalje ostaju problematičan pogranični narod, iz rimske perspektive vrlo opasan zbog blizine sjevernoitalskom tlu. Jadransko zaleđe vjerojatno ostaje relativno slabo poznato područje i u godinama nakon Longinovog pohoda prema Makedoniji, iako možda manje opasno, stoga se za gotovo isti put odlučuje i Decim Brut 43. g. pr. Kr. (Dio Cass. XLVI.53.2-3; Šašel Kos 1986, 111, 117; 2005, 431-2). Na tu se informaciju nadovezuje Apijanov podatak o rimskom oružju koje su Japodi koristili prilikom obrane Metula, a koje su navodno zaplijenili upravo Decimu Brutu koji je ovdje ratovao protiv Antonija i Augusta (App. IV.19). Moguće je da su oružje nabavili i tijekom jednog od upada na prostor Cisalpine, možda u svojstvu saveznika, ako ga nisu oduzeli upravo prilikom prolaska vojske njihovim područjem

(Šašel Kos 1986, 117; 2005, 431; 2010, 219). To je ujedno praktički posljednja poznata intervencija na japodskom prostoru prije poznatih zbivanja 35. godine prije Krista, godine kraja japodske samostalnosti.

Glavni su izvori za zbivanja tijekom Oktavijanove kampanje protiv Japoda 35. g. pr. Kr. Apijan i Dion Kasije. Podrobnu analizu podataka oba autora nalazimo u djelima Marjete Šašel Kos (1986, 1997, 2005, 2010). Povod kampanji navodno je bilo neplaćanje poreza pojedinih ranije pokorenih zajednica, u čemu se izvori uglavnom slažu; po Dionu, radilo se o Salasima, Tauriscima, Liburnima i Japodima, koji su ujedno često vršili pljačkaške pohode u susjedna područja (App. Illy. III.15; Dio Cass. XLIX.34.2.; Strabon 4.6.10.; v. i Hoti 1992, 136). Ipak, dodatna motivacija navodno je bila i potreba vježbanja trupa, ali i poboljšanja vlastite pozicije u Rimu i među narodom osvajanjima kojima bi promovirao svoju zaštitničku ulogu spasitelja Italije, a ujedno učvrstio svoju poziciju naspram Marka Antonija (Šašel Kos 2005, 460-461; Domić Kunić 2006, 92). Osim uspješnog smirivanja pobunjenih, koje je opet natjerao da plate poreze, Oktavijan August po vlastitom priznanju uspio je pokoriti i do tada neovisne narode, uspostavivši tako kontrolu nad svim barbarskim, alpskim narodima koji su često prijetili Italiji svojim pljačkaškim pohodima (App. Illy. III.15; IV.16), iako je ustvari on sam krenuo na Japode, a svojim zapovjednicima prepustio ostale (Dio Cass, XLIX.35.1). Apijan dijeli pokorene narode na tri skupine: prva, oni koji su pružili slabi otpor i bili osvojeni u samo jednom pohodu (Oxyaei, Perthonatae, Bathiatae, Taulantii, Cambaei, Cinambri, Meromenni, Pyrissaei; App. Illy. IV.16); druga, plemena koje je pokorio u nekoliko vojnih akcija (Docleatae, Carni, Interphurini, Naresii, Glintidiones, Taurisci; App. Illy. IV. 16). Drugoj skupini pripadaju i plemena Hippasina i Bessa koja mu se iz straha predaju, dok je Melitene i Korkirane (stanovnike Mljeta i Korčule) kaznio za gusarenje pogubljenjem svih mladih muškaraca i prodajom ostalih u roblje. Oktavijanu se odmah pri dolasku predaju i Moentini i Avendeatae u Cisalpinskoj Japodiji, dok su se najratoborniji od ove skupine Japoda, Arupini, povukli iz svojih sela u grad, te po njegovom dolasku pobjegli u šume. August je osvojio grad, kojeg nije uništio već je dopustio Arupinima povratak u njega nakon predaje, što su oni i učinili (App. Illy. IV.16). Dion je puno šturiji i navodi samo da su Japodi „s ove strane planina“, oni bliži moru, osvojeni bez puno muke (Dio Cass. XLIX. 35.1.). Spomenuta japodska naselja uglavnom su identificirana, iako slabo istražena. *Monetium* se ubicira u Brinju, *Avendo* u Crkvini kod Kompolja, *Arupium* na dvojnoj gradini Veliki i Mali Vital kod Prozora nedaleko Otočca (Šašel Kos 2005, 427-428). Kao početna baza pohoda najčešće se navode *Tarsatica* i *Senia*, tj. liburnska luka u Senju, koja je možda imala ulogu baze i za Tuditanova pohoda (Veith 1914, Karta 1; Čače 1979, 58; Zaninović 1986, 60, 62;

Glavičić 1966, 399; Glavičić 1994, 48 i d.; Blečić 2003, 48). S obzirom na nesigurnu luku i nužnost prijelaza preko vrlo neprohodnog Velebita, J. Šašel naglasio je da je vjerojatnije izabran kopneni put kroz zaleđe linijom Akvileja – Nauportus s jedne, odnosno iz Burnuma uz luku u Skardoni s druge strane, iz kojih se lakše moglo probiti prema japodskom području sve do Segeste (Šašel 1974, 193-4, 199, bilj. 8; Šašel Kos 1986, 139). Prodor bi dakle išao preko prijelaza Vratnik, iako je dio vojske vjerojatno napredovao od Akvileje preko današnje Slovenije do Segeste, slijedeći postojeći trgovački put preko Nauportusa/Emone do rijeke Save (Veith 1914, 21-22; Šašel Kos 2005, 429-430).

U nastavku prema unutrašnjosti, Oktavijanove postrojbe dolaze do drugih japodskih zajednica, koje pripadaju sljedećoj skupini pokorenih naroda. Trećoj skupini po Apijanu pripadaju oni koju su pružili najveći otpor: Salassi, Transalpinski Japodi, Delmati, Desitijati i Segestani (App. Illy. IV.17). Dion također navodi da je Oktavijan imao velike probleme u osvajanju plemena na daljoj strani planina od mora i na vrhovima gora, pogotovo prilikom opsade značajnog utvrđenog naselja i njihova središta, Metuluma. Japodi su se naime povukli u grad i uspijevali odbaciti nekoliko rimskih navala, pri čemu su spalili brojne opsadne naprave. I sam je car bio ranjen prilikom pokušaja uspona na bedem s drvenog tornja. Kada su uvidjeli da neće odustati od opsade, Japodi su pod izlikom da žele sklopiti primirje pozvali Rimljane u utvrdu, no tijekom noći pobili su sve ljude te zapalili svoje kuće, ubijajući sebe, ali i svoje žene i djecu kako ne bi ništa ostalo u rukama neprijatelja (Dio Cass. XLIX.35.; Šašel Kos 1986, 128).

Apijanov opis pokoravanja Transalpskih Japoda još je detaljniji. Pohod je započeo s mnogo poteškoća: vojska je napredovala po lošoj i strmoj cesti, koja je bila još neprohodnija zbog drveća koje su Japodi rušili kako bi im otežali put. Na jednom mjestu su Japodi napravili zasjedu, ali je August, pretpostavivši takvu mogućnost, poslao dio snaga da maršira paralelno njemu, ali po grebenima brda. Kada su Japodi napali uspjeli su raniti mnogo vojnika, ali ih je i mnogo nastradalo upravo zahvaljujući intervenciji bočnih postrojbi koje su se spustile na njih s vrhunaca. Preživjeli su napustili svoje središte – *Terponus*, identificiran u gradini na G. Modrušu ili na Trojvrhu – pa je Oktavijan osvojio grad, kojeg slično Arupiju nije uništio, već ga je vratio stanovnicima koji su se uskoro predali (App. Illy. IV.18). Trasa rekonstruirana na temelju Apijanovog opisa vodila je od Arupija prema Dabru te se preko Male Kapele (prijelaz ispod vrha Korać) spuštala u Jesenice te dalje prema sjeveru Plaškim poljem (Veith 1914, 26-27), da bi došla do Terpona, te zatim Metuluma, opsadi kojeg su posvećena sljedeća tri poglavlja. Naselje, središte Japoda, nalazilo se na gusto pošumljenoj planini, na dva grebena s uskom dolinom između njih, a otpor je pružalo oko tri tisuće ratobornih i dobro naoružanih

mladića. Rimljani su opkolili bedeme i počeli graditi prilazni nasip, ali su ih stanovnici Metula stalno ometali napadima i gađali koristeći se balističkim spravama koje su oduzeli Decimu Brutu. Rimljani su uspjeli zauzeti djelomično uništeni bedem koji su Japodi napustili, te sagradili nasipe s kojih su se na novi japodski bedem pružala četiri drvena mosta. Oktavijan je pokušao odvratiti pozornost obrane poslavši dio snaga iz drugog pravca, dok je ostatak trebao učiniti prodor preko mostova (App. Illy. IV.19). Ipak, Japodi su uspješno odolijevali na zidinama, a i napadali iz podnožja mostova, ohrabreni rušenjem triju mostova zbog čega je nastala panika među rimskim vojnicima. August je pokušao potaknuti novi napad preko posljednjeg, četvrtog tornja i ohrabriti vojnike krenuvši sam u napad. Slijedili su ga isprva samo dvojica generala, Agripa i Hijero, te tjelohranitelji Lutus i Volas, da bi potom i ostali vojnici krenuli za njim, što je pak dovelo do rušenja mosta zbog preopterećenja. Dio je vojnika poginuo, mnogi su bili ranjeni prilikom pada, dok je sam August zadobio rane u desnoj nozi i obje ruke. Ipak, naredio je da se odmah otpočne gradnja novih mostova, kako bi pokazao Metulcima da nisu odustali (App. Illy. IV.20). Sljedećeg su dana opkoljeni poslali Augustu izaslanstvo i 50 talaca, uz obećanje da će prepustiti rimskim postrojbama viši od dvaju vrhova. No, kad je vojska stigla i naredila da napuste oružje, Japodi su zaključali žene i djecu u prostorije vijeća te ostavili stražu pred vratima s naredbom da zapali građevinu ukoliko ne uspije njihov napad na Rimljane. Pokušaj nije uspio, jer se rimska vojska sada nalazila na povoljnijem, povišenom položaju, pa je otpor uništen, a čuvari su zapalili građevinu. Žene su čak ubijale svoju djecu i sebe same, a ostale su skakale u plamen³, pa je tako većina stanovništva Metula stradala u borbi ili u požaru. Grad je potpuno razoren i od nekada najvećeg središta nije ostalo ni traga, te se nakon pada Metuluma predaju i ostali Transalpinski Japodi (App. Illy. IV.21).

Ubikacija Metula dugo je bila predmet spora, a lokacije su se tražile od Šmihela do Metule u Notranjskoj, sve do različitih lokacija na ogulinskom području (Veith 1914, 29-50; Božič 1999b, 182-183; Olujić 1999-2000, 61). Natpis iz Munjave u Čakovcu kod Josipdola spominje municipij Metulum, kao i natpis iz Komina kod Pljevlja, uz pretpostavku o nastavku života naselja, poslužio je kao dokaz ubikacije na dvojnu gradinu Velike i Male Viničice (Olujić 1999-2000, 61-62). Zasada jedini nalazi koji se mogu povezati s opisanim zbivanjima tri su balistička projektila za koje se kao mjesto nalaza navodi Viničica koji bi oblikom odgovarali tipovima kasnorepublikanskog vremena (Radman-Livaja 2001, 132-133, T. 3: 1-3). Ipak, kako je naglasila M. Šašel Kos, njihova kronologija nije sasvim pouzdana, pa se oni

---

³ O drugim sličnim reakcijama autohtonog stanovništva, v. Šašel Kos 2005, 435-436.

niti ne mogu smatrati dokazom ubikacije Metuluma (Šašel Kos 2005, 436-437). Daljnje podatke mogu pružiti jedino objave istraživanja koja se vode na lokalitetu Viničica, gdje bi daljnji nalazi rimskog kasnorepublikanskog naoružanja i nedostatak mlađih predmeta, u skladu s potpunim razarenjem kojeg navode izvori, mogli potvrditi ovaj položaj kao lokaciju čuvene bitke.

Nakon pada Metuluma, Oktavijan je vjerojatno nastavio prema Segestiki, a čitav je prostor Like i Ogulinske doline došao pod rimsku vlast. Jedna manja pobuna izbila je nakon Augustova odlaska na teritoriju Posena, ali je uskoro guši Marko Helvije koji je dao pogubiti vođe pobune, a ostale prodao u roblje (App. Illy. IV.21). Postojale su pretpostavke da su Poseni jedno od japodskih plemena naseljenih u dolini Une, ali njihova ubikacija ostaje nepoznata. Isto tako, nema nikakvih pokazatelja u prilog aktivnosti rimske vojske tijekom pohoda 35. pr. Kr. i u Pounju (Šašel Kos 2005, 437). Postavlja se pitanje kada dolaze pod rimsku vlast japodske zajednice u dolini Une. Već je Z. Marić istaknuo da postoje razlike između „zapadnih“ Japoda, odnosno onih naseljenih na tlu Like i Gorskog Kotara, i onih istočnih u Pounju, te ustvrdio da „sve ono što važi za Japode ... ne mora da važi za željeznodobne stanovnike srednjeg toka Une“ (Marić 1968, 60). Čini se dakle da se pokoravanje japodskog teritorija u vrijeme Augustova pohoda 30-ih prije Krista ne odnosi i na zajednice naseljene u dolini Une, iako se javljaju i pretpostavke da je tok te rijeke predstavljao istočnu granicu osvojenog područja (Marić 1968, 31-32; Domić Kunić 2006, 98-99, Sl. 5). Kontinuitet pokapanja sve do kraja 1. st. po Kr. ide u prilog sklapanju sporazuma i prelaska pod rimsku vlast mirnim, diplomatskim putem, što je svakako bio jedan od načina širenja rimskog utjecaja koji je i doprinijeo Oktavijanovom uspjehu (Šašel Kos 2005, 460, 468). Dodatni argument jesu pretpostavljene rute kretanja rimske vojske od Japoda prema Dalmaciji ili Segesti koje ne uključuju dolinu Une (Šašel Kos 2005, Sl. 99), što također govori protiv vojnog pokoravanja. Može se spekulirati i o predaji ovdje nastanjenih japodskih zajednica nakon što su došle vijesti o razaranju Metuluma, ali u svakom slučaju bogatstvo grobova augustovske datacije sugerira uspješno prilagođavanje tamošnje populacije novonastalim uvjetima.

Nakon uspostave rimske vlasti Japodi su integrirani u pravni sustav kao dio skardonitanskog konventa zajedno s 14 liburnskih općina (Wilkes 1969, 156; Suić 1991-92, 63; Čače 1993, 7). Postupno se gube tragovi japodskog identiteta, iako spominjanje titula *princeps* i *praefectus* na natpisima pronađenima u svetištu Binda Neptuna na izvoru Privilice kod Bihaća upućuje na svojevršno priznanje japodskog etnika i od strane rimske uprave, koja

dopušta vršenje administrativne službe prefekta, zapovjednika novoosvojenog područja, stanovnicima autohtonog porijekla (Olujic 2007, 200-201).

1.2.1. Prodor Japoda na jadransku obalu

Polazište za tezu o japodskom prodoru na obalu Jadrana jest Strabonov podatak da nakon histarske obale slijedi u duljini od 1000 stadija japodska, nakon koje se u dužini od 1500 stadija nastavlja liburnska obala (Strabo 7.5.4.314-315; Šašel Kos 2005, 104, Sl. 19). Granica se prepoznaje u toku rijeke koju spominju antički autori: Ptolemej navodi da se ušće Tedanija nalazi između Lopsike (Jurjeva kod Senja) i Ortope (Stinica pod Velebitom), dok Plinije Telavij spominje kao granicu japodskog teritorija. Rijeka koju spominju oba autora po nekim se autorima mora identificirati sa Zrmanjom kao bitnim, plovnim tokom u Velebitskom primorju (posljednje v. Olujic 2007, 114), dok se drugdje argumentira da se u antičkim geografijama ne navode i mnogo veći tokovi (poput Cetine ili Raše, koju Ptolemej ne spominje), a također je malo vjerojatna Ptolemejeva greška u lociranju rijeke, pa se smatra da je riječ o Žrnovnici, dok se u starijoj literaturi može naći i tumačenje da je riječ o Gackoj ili nekoj od ličkih ponornica (v. s bibliografijama Suić 1955a; Čače 1988; 2007, 69-76; Starac 2000, 11-12). Po tome bi sjevernojadranskom obalom sve do Žrnovnice (južno od Jurjeva kod Senja) s kojom bi se identificirala rijeka *Telavium* koju spominje Plinije, odnosno Tedanij kod Ptolemeja, u nekom trenutku dominirali Japodi, iako etnički stanovništvo ostaje pretežno liburnsko, a potez od Jurjeva do Starigrada ostaje pod liburnskom kontrolom (Čače 1988, 66 i d.; 1989, 87; 1991, 57, 64-65; Starac 2000, 12). Može se pretpostaviti i da je došlo do pridruživanja jakom savezu japodskih zajednica, kojima se uz sjeverni Kvarner koji je predstavljao prirodni japodski izlaz na more, pridružuju i zajednice duž priobalja u podnožju Velebita (Čače 1988, 88). Arheološki dokazi japodske prisutnosti svode se ipak na uostalom sasvim očekivane i prirodne utjecaje, iako je vrlo moguće da su zaista Japodi vladali Kvarnerskim primorjem, odnosno izlazom na more u potezu Rječina - Žrnovnica (Blečić 2003, 42-46). Daljnji argumenti koji bi potkrijepili tezu o postojanju japodskog primorja jesu spomen dvije Iapigije, jedne italske, one u Apuliji, te jedne ilirske, koju prenosi Stjepan Bizantinac citirajući Hekateja. Drugi podatak je spomen etnika na iguvinskim pločama iz Umbrije, gdje se nalazi ime *iapuzkumliabuscom*, što mi mogao biti odraz stanja iz prethodnih stoljeća (Čače 1988, 79).

Ostaje još pitanje datacije japodske prisutnosti na jadranskoj obali. Budući da podatak koji donosi Strabon vjerojatno potječe iz starijeg izvora, možda iz Peripla Artemida Efeškog

napisanog krajem 2. st. pr. Kr., a kasniji pisci ne spominju postojanje japodske obale, riječ je stanju koje datira u ranija stoljeća (Šašel Kos 2005, 104; Vedaldi Iasbez 1994, 265-266). Iznosila su se tako mišljenja da postojanje japodske obale treba datirati prije upada Kelta, odnosno da početkom 4. st. pr. Kr. Liburni koriste nestabilnosti u regiji uzrokovane keltskim provalama i zauzimaju japodsko područje (Suić 1955a; Glavičić 1966, 386; Kozličić 1983). Vjerojatnijim se čine tumačenja da spomena japodske obale nema kod starijih izvora poput Pseudo Skilaka ili Hekateja zbog činjenice da tim dijelom obale tada vladaju Liburni, a tek kasnije taj prostor zauzimaju Japodi. Vremensko razdoblje u kojem bi Japodi vladali obalnim pojasom od Kvarnera do Žrnovnice bilo bi 3. st. pr. Kr. (Šašel Kos 2005, 104), kada su Liburni zbog savezništva Histra i Demetrija Farskog oko 222. g. pr. Kr. potisnuti, što nije povezano s upadima Kelta u susjednim zemljama kako argumentiraju neki autori (npr. još Degrassi 1930, 290). Nakon osnivanja Akvileje i pada Histra širenje Japoda nije moglo biti moguće u većem opsegu zbog početaka rimskih intervencija i osvajačkih težnji, pa nije vjerojatno da oni postižu nekakvu kontrolu tršćanskog zaleđa i zone Timava kako smatraju neki autori (Čače 1988, 83; Starac 2000, 12). Japodski upadi prema zapadu, odnosno prema Krasu, Dolenjskoj i Notranjskoj i Tergestu, kao i prema sjevernoj Istriji, morali su biti samo sporadični i ograničeni pljačkaški upadi, što izvori i spominju (v. iznad), a ne efektivno proširenje teritorija zauzimanjem novih područja (Šašel 1976, 73, 82). S. Čače smatra da su Japodi prodorom na obalu došli u sukob s Liburnima, koji su pak prelaskom na rimsku stranu, vjerojatno u svojstvu saveznika, prilikom Tuditanovog pohoda izašli iz japodske dominacije. Takvo bi stanje objasnilo spominjanje upravo Japoda kao glavnih protivnika, ako se zna da je Tuditan došao sve do rijeke Krke, tradicionalno granice liburnskog teritorija (Čače 1988, 84; Suić, prema Čače 1991, 57, bilj. 9; Šašel Kos 2010, 176). Gubitak obale za Japode je ostao trajan zbog rimskih osvajanja u sljedećim godinama i zasigurno se nakon pohoda Gaja Koskonija 77. – 76. g. pr. Kr. ne može nijedan dio obale smatrati japodskim (Čače 1988, 86; Šašel Kos 2005, 105).

Iako i dalje postoje nesuglasice u vezi japodskog prodora na more, može se zaključiti da je mogla postojati nekakva kontrola poteza obale sjeverno od Žrnovnice, čak i s prevladavanjem Liburna u etničkom sastavu stanovništva. U vrijeme nastanka Plinijeva djela Japodi su već izgubili to područje, što se povezuje s Tuditanovim akcijama i prelaskom Liburna na rimsku stranu u sukobima, stoga nije nužno negirati tvrdnje starijih autora, koje uostalom i Plinije spominje (Starac 2000, 11). Svakako se mora odbaciti pokušaj povezivanja ovih zbivanja s keltskim migracijama. Treba ipak još jednom istaknuti da nema čvrstih arheoloških dokaza japodske prisutnosti u priobalnom pojasu. Kontinuitet japodske

prisutnosti na potezu sve od Rijeke do Senja ili čak Karlobaga, koji seže čak do početaka željeznog doba i traje do Oktavijanovih osvajanja, B. Olujić prepoznaje u grobnim nalazima iz Mišince ili Grobnika, gdje je prisutan ritus inhumacije u ispruženom položaju, ili pak u predmetima iz Klačenice kod Jablanca i Jurjeva kod Senja (Olujić 1999, 22-28; 2007, 116-117). Trenutno stanje istraženosti ne dopušta definitivno rješavanje ovog pitanja, koje se svakako mora temeljiti na više podataka, a ne tek sporadičnim nalazima s nekoliko lokaliteta. Iako kvarnersko područje ima malo dodirnih točaka s južnom Liburnijom, kako je istaknula M. Blečić (Blečić 2003, 253), treba naglasiti i dodirne točke s drugim područjima, poput Notranjske ili Posočja, prije nego se prihvati teza o premoćno japodskim karakteristikama materijalne kulture, što Olujić tek usput spominje, bez detaljnije analize. Također, razlike između sjeverne i južne Liburnije ne znače nužno i identifikaciju s japodskom materijalnom kulturom – kako je već spomenuto, pod imenom Liburna vjerojatno se krije više zajednica, što bi ujedno moglo objasniti regionalne (sjever-jug) ili lokalne specifičnosti (npr. unutar južne Liburnije).

1.3. Kolapijani i Segestani

Materijalna ostavština Kolapijana u starijoj se literaturi uglavnom navodila kao dio japodske kulture. S. Gabrovec izdvojio je grupu Vinica kao skupinu koja se razlikuje od mokronoške grupe, a etnički je pripisao Japodima na temelju sličnosti grobnog ritusa (biritualne ravne nekropole, neprilaganje oružja). Kao područje rasprostranjenosti odredio je prostor Bele krajine, istaknuvši ipak da je na području Podzemelja prisutan materijal koji ne odgovara viničkom (Gabrovec 1966, 181-182, 185-187). Sukladno Gabrovčevoj napomeni upravo je kod Podzemelja tekla granica između viničke i mokronoške skupine, pa nalazi s naselja Kučar imaju najbolje analogije na drugim nalazištima grupe Mokronog, dok oni iz paljevinskih grobova iz tumula na Brodaričevoj lozi odgovaraju tipičnim predmetima grupe Vinica. Sjeverni je dio Bele krajine pripadao grupi Mokronog, što dokazuje materijal s gradine Semenič nad Gabrom pri Semiču ili nekropole na Pungartu u Metliki sjeverno od Podzemelja, dok su naselje Črnomelj i nekropola na Goleku kod Vinice već dio viničke skupine (Božič 1999, 201; 2001, 183-192). Etnik naseljen na prostoru južne Bele krajine i u dolini Kupe – antičke *Colapis* – do Karlovca prepoznat je u Kolapijanima, kako je pretpostavio već J. Šašel (Šašel 1984, 112; 1985, 325; Božič 1999a, 174; 2001, 192). Južna granica kolapijanskog teritorija vjerojatno se nalazila u dolini rijeke Kladašnice kod Velike

Kladuše, gdje je istraženo naselje Krčani pripisano upravo Kolapijanima, dok se južnije, kod Cazina, već nalazi japodska gradina Čungar (Bojanovski 1988, 306; Raunig 1996, 51-52).

Zajednice naseljene uz rijeku Kupu kao poseban etnik, Kolapijane, spominju još Ptolemej i Plinije, a izvori koje koristi datiraju u augustovsko doba (Šašel 1984, 112; 1985, 325). Strabon spominje plovnu rijeku *Colapis* koja se ulijeva u *Savus* – Savu kod Segestike (Strabon 4.6.10.). U drugom odlomku spominje da se ulijeva u rijeku *Noarus* nedaleko *Nauportusa*, a spaja se s Dunavom na području Skordiska (Strabon 7.5.2.). Posljednji je odlomak vrlo upitan, budući da se lokacije rijeka ne podudaraju s drugim navodima, primjerice navodi da Sava utječe u *Dravus*, a *Dravus* pak u *Noarus* kod Segestike.⁴ Istaknuto je da su Strabonovi izvori korišteni za VII. knjigu stariji od onih korištenih za IV. knjigu, ali su podaci koje donose njegovi izvori, posredno i on, zasigurno odraz komunikacija korištenih od strane željeznodobnih zajednica (Šašel 1977, 158). Kolapijani su se dakle nalazili na važnom prometnom pravcu koji je povezivao sjevernu Italiju i istočnoalpsko područje s Panonijom, odnosno dalje dolinom Save omogućavao komunikaciju prema istoku, do Dunava, a koji je korišten za trgovinu i razmjenu ljudi i dobara mnogo ranije od samog rimskog vojnog osvajanja. O njima nemamo mnogo drugih podataka. Pretpostavlja se da pripadaju južnapanonskoj skupini zajednica, s metalurgijom i trgovinom kao glavnim gospodarskim granama (Šašel 1985, 325, 329). Iako se izrijeком ne spominju, pretpostavlja se da su upravo oni „Panonci“ kroz čiju zemlju August prolazi na putu prema Segestici nakon osvajanja japodske zemlje. Položaj kolapijanskog područja logično se nadovezuje na tijek kampanje 35. g. pr. Kr., a moguće je da su i neki drugi pohodi prošli tuda (Šašel 1985, 325-326; Šašel Kos 2005, 438). Po Apijanu, August je prolazio panonskim područjem koje još nije bilo pod vlasti Rima, a radilo se o šumovitim predjelima s uglavnom manjim selima, bez zajedničkog vladara ili vijeća. Ipak, budući da Apijan spominje brojku od čak 100,000 panonskih ratnika, vjerojatno se ovaj odlomak odnosi i na područje neke druge skupine, a ne samo Kolapijana (Šašel Kos 2005, 438). Okupljeni ratnici nisu međutim bili organizirani pod jednim zapovjedništvom, te su se sakrili u šume iz kojih su ubijali rimske vojnike koji nisu uspijevali držati korak s ostatkom trupa. Oktavijan je pak, u nadi da će se naposljetku predati, isprva poštudio njihova polja i naselja. Kako nije došlo do nikakve predaje, daljnjih je osam dana putovao prema Segestici pustošeći zemlju kroz koju je prolazio (App. Ily. IV.22; Dio Cass. XLIX.37.1). Kolapijani su otada pod rimskom vlasti i u sljedećim godinama bili su podvrgnuti znatnom novačenju, slično drugim južnapanonskim zajednicama. U prilog tome

---

⁴ V. poglavlje 2. za Strabonov opis japodske zemlje, kao i Šašel Kos 2002; 2005, 424-426.

govori spomenik augzilijara iz Carnuntuma, Kolapijana čiji je otac nosio južnapanonsko ime Liccaus, ali i postojanje *praefectus Colapianorum* među časnicima iz Ilirika (Šašel 1985, 326).

Autohtono naselje pod imenom *Segestica* nastalo je na poluotoku na mjestu utoka rijeka Kupe i Save, dok je rimska Siscija osnovana na lijevoj obali, kako jasno navodi Plinije (Plin. NH III, 148; Šašel 1974a, 706). Etnička pripadnost Segestana nije sasvim jasna – po Apijanu grad se nalazi na panonskom teritoriju (App. Illy. IV.22), a istoj skupini pripisuje izgleda i Kolapijane. S obzirom na položaj Siska, pretpostavlja se dakle da se pod nazivom Segestana misli na stanovnike grada, koji bi etnički pripadali Kolapijanima (Domić Kunić 2006, 71, 80). Strabon opisuje položaj Segestike kao naselje u ravnici koje dolazi nakon japodskog područja, a uz koje teče rijeka *Savus* (Sava) koja se ulijeva u *Ister* (Dunav). Ujedno dodaje da je strateški položaj grada idealan za rat protiv Dačana, a isto spominje i u drugom ulomku u kojem govori o Segestiki i trgovačkom putu iz Akvileje do Nauportusa, gdje se roba pretovaruje s karavana na brodove, te se dalje spušta do Save u Sisku i zatim nastavlja svoj put sve do zemlje Skordiska uz Dunav (Strabo 4.6.10, 7.5.2.). Po Strabonu je susjedno naselje Siscija, koju naziva utvrdom, što opet potvrđuje postojanje dvaju odvojenih naselja (Strabo 7.3.2; Hoti 1992, 134). Apijan također spominje povoljan strateški položaj Segestike na plovnim riječnim pravcima, što je i potaklo Augusta na osvajanje, a grad opisuje kao smješten na panonskom području, utvrđen rijekom i dubokim jarkom (App. Illy. 22).

Predrimsko naselje, Segestika, uglavnom se locira nasuprot kasnijoj rimskoj koloniji, na položaju Pogorelec, okruženom s tri strane koritom rijeke Kupe, gdje je nađena većina prapovijesnog materijala kao i ostaci sojeničarskog naselja koje je dendrokronološki datirano od 6. – 4. st. pr. Kr. do 40. g. pr. Kr. (Šašel 1974a, 723-726, 729-730; Durman 1992, 120). Na južnoj strani tog „poluotoka“ Šašel je locirao i augustovsko-tiberijski logor, kojeg Veith pak smješta sjeverno od Pogorelca, na suprotnoj obali Kupe, no još nema konačnog rješenja tog pitanja (Šašel 1974a, 726; Radman Livaja 2007, 162-167). U svakom slučaju, rimski se grad razvija na lijevoj obali Kupe, dok na mjestu prvobitnog autohtonog naselja na Pogorelcu vjerojatno egzistira legijski logor, ali i skladišta, radionice i pristanište, svojevrsna industrijska zona antičke Siscije, postojanje koje dokazuje i nalaz olovne tesere koja je služila kao etiketa na robi s dosad jedinim epigrafskim spomenom toponima Segestika (Radman Livaja 2007, 168-170).

Prvi sigurni pokušaj preuzimanja prevlasti nad Segestikom zabilježen je kod Apijana. Riječ je o godini 119. pr. Kr., kada grad zauzimaju konzul Lucije Aurelije Kota i legat ili

propraetor L. Cecilije Metel, vjerojatno Dijademat⁵ (App. Illy. II.10; Gwyn Morgan 1971; Šašel 1974a, 707; Šašel Kos 2005, 329-334; 2010, 49, 177-180). Kako pretpostavlja M. Zaninović, slično Oktavijanovom i ovaj je pohod mogao krenuti iz Senja, no možda se konzuli vraćaju istim putem, iako postoje i mišljenja da je Metel kopnenim putem nastavio do Salone (Zaninović 1986, 60; Olujić 1999a, 6). Vjerojatniji pravac kretanja onaj je koji iz Akvileje nastavlja prema prijelazu Okra (današnje Razdrto na Nanosu) te preko teritorija Tauriska dolazi do Nauporta i Emone, odakle dolinom Save dolaze do Siska (Šašel Kos 2005, 329-330, Sl. 78), odnosno trasa već dobro poznata trgovcima. S obzirom na Oktavijanove poteškoće prilikom prodora kroz japodski teritorij gotovo stoljeće kasnije, u trenutku pohoda 119. pr. Kr. svakako je mnogo sigurniji i lakši put bio upravo onaj kroz područje današnje Slovenije, pogotovo u slučaju kada je glavni cilj Sisak. Apijan spominje dva pohoda protiv Segestana prije Oktavijanovog osvajanja (App. Illy. IV.22), ali ne daje pobliže informacije pa tako ne znamo je li pohod iz 119. pr. Kr. prvi ili drugi po redu. Po M. Šašel Kos u obzir dolazi još pohod Kornelija protiv Panonaca oko 156. g. pr. Kr., ali o njemu nema puno informacija (Šašel Kos 2005, 329-331; 2010, 177-178; Domić Kunić 2006, 86). Moguće je da su taj pohod vodili konzul 159. g. pr. Kr. Gnej Kornelije Dolabela ili Lucije Kornelije Lentul Lup 156. g. pr. Kr., što je vjerojatnija datacija (Radman Livaja 2004, 15-16). Malo je pak vjerojatno da je Scipion 84. g. pr. Kr. osvojio grad, kako pretpostavlja Klemenc (Hoti 1992, 135). Po M. Zaninoviću je do Segestike došao Tuditan 129. g. pr. Kr. (Zaninović 1986, 60), ali kako je spomenuto njegov se pohod ograničavao na obalni pojas i neposredno zaleđe sjevernog Jadrana (usp. i Šašel Kos 2005, Sl. 77). No, iako je vrlo moguće da je došlo do još kojeg pokušaja osvajanja Segestike u razdoblju nakon 119. g. pr. Kr. (Šašel Kos 2010, 179), uspjeh Kote i Metela nije bio dugog vijeka (Gwyn Morgan 1971, 300), pa će za uspostavu potpune kontrole naselja na položaju današnjeg Siska Rim morati čekati sve do druge polovice 1. st. pr. Kr., odnosno Oktavijanove kampanje 35. - 33. g. pr. Kr.

Nakon osvajanja japodskog područja, Oktavijan naime kreće u pohod protiv panonskih plemena, gdje je strateški cilj svakako bilo osvajanje Segestike kao baze za daljnje aktivnosti u smjeru istoka. Pretpostavljena su dva moguća pravca kretanja rimske vojske iz smjera Metuluma – dolinom Mrežnice starom Jozefinskom cestom pa dolinom Kupe do Siska ili preko visoravni Tržića, Vrginmosta i Topuskog pa nizvodno dolinom Gline (Veith 1914, 4, Karta 1; Zaninović 1986, 62; Domić Kunić 2006, 93). Segestani navodno prilikom Augustova

---

⁵ O problemu identifikacije Metela kojeg spominje Apijan v. u citiranim djelima M. Šašel Kos (Šašel Kos 2005, 332-334), također o identifikaciji v. Gwyn Morgan 1971, 297-299. M. Šašel Kos upozorila je na otvorenu mogućnost identifikacije i s nekim drugim članom obitelji Cecilija Metela, iako to svakako nije bio konzul L. Cecilije Metel Delmaticus, u čemu se slaže s mišljenjem G. Morgana (Šašel Kos 2005, 333-334).

dolaska šalju poslanstvo te prihvaćaju rimske zahtjeve – dozvolu boravka garnizona i 100 talaca, kao jamac mogućnosti sigurnog korištenja grada kao baze za pohod protiv Dačana, te opskrbljivanje rimskih postrojbi hranom. I dok gradski vođe pristaju na traženja, obični je puk bio vrlo nezadovoljan, iako se na kraju pomirio vidjevši da kao taoce Rimljanima daju djecu aristokracije. Ipak, prilikom dolaska postrojbe odlučuju se pružiti otpor te se zatvaraju u grad, čime započinje opsada. August je dao sagraditi most preko rijeke te opkolio naselje palisadama i jarcima, kao i s dva velika nasipa. Segestani su uzalud napadali i pokušavali bakljama uništiti drvene tornjeve. Pojačanje koje im šalju ostali Panonci brzo je uništeno, zbog čega nisu dobivali daljnju pomoć. Tridesetog dana grad je napokon osvojen. Segestani su molili za milost što je August, u znak divljenja iskazanoj hrabrosti, ispoštovao zadovoljivši se nametom. Grad je djelomično utvrdio bedemom i ostavio dvadeset i pet kohorti prije povratka u Rim. Segestani su nedugo potom pokušali pobunu, ali vijest je došla do Augusta, pa je pobuna brzo ugušena (App. Illy. IV.23-24). Gotovo isto događaje opisuje Dion Kasije, koji nešto detaljnije opisuje grad: uz njega teku dvije plovne rijeke, *Colpos* (Kupa) koja teče uz bedeme i utječe u *Savus* (Sava) nešto dalje, a prazan prostor između njih utvrđen je palisadama i jarcima (Dio Cass. XLIX.37.2-4). Dion jasno navodi da je u njegovo vrijeme, tj. u prvoj polovici 3. st. po Kr., grad sa svih strana okružen Kupom, jer je Tiberije dao iskopati kanal između dvaju rijeka. Oktavijan je od saveznika nabavio čamce kojima niz Savu dolazi do Kupe, pa je uz kopnene došlo i do sukoba na rijeci protiv branitelja u monoksilima (čamcima izdubljenima u deblu), koje međutim Apijan ne spominje, iako je u jednom od riječnih sukoba poginuo admiral Menodor, Pompejev oslobođenik (Dio Cass. XLIX.37.4-6; Šašel Kos 2005, 440). Apijan navodi da je Oktavijan sam dao sagraditi lađe za transport namirnica do Dunava za potrebe pohoda protiv Dačana, za koji mu je Segestika trebala biti baza. Po Dionu lađe dobiva od saveznika upravo zbog opsade grada, vjerojatno nekog od noričkih plemena ili pak od rimskih trgovaca koji šalju brodove dobro poznatim putem po Ljubljanici i Savi do Segestike, iako je moguće da je riječ i o lađama konfisciranim od Tauriska (App. Illy. IV.22; Dio Cass. XLIX.37.5-6; Šašel Kos 1986, 139-141; 2005, 441).

Nakon osvajanja, Oktavijan se vraća u Rim, a u gradu ostaje određen broj postrojbi pod vodstvom Fufija Gemina, točnije 25 kohorti (Dio Cass. XLIX.38.1; App. Illy. IV.24; Šašel 1974a, 732; Šašel Kos 1986, 131-133; 2005, 442; 2010, 222-224). U antičkim izvorima spominje se od sada samo *Siscia*. Iako je došlo do kratke pobune nakon osvajanja, grad ostaje pod rimskom upravom. Na temelju postignutih vojnih uspjeha naposljetku Oktavijan slavi trijumf, iako tek 13. kolovoza 29. pr. Kr., pri čemu je prvi dan bio posvećen pobjedi nad

„Panoncima, Delmatima, Japodima i njihovim susjedima“ (Dio Cass. LI.21.5; Šašel Kos 2005, 442; Hoti 1992, 138; Domić Kunić 2006, 96).

Ulogu strateške baze Sisak ima i za vrijeme velikog panonskog ustanka 6. – 9. g., a vjerojatno je služio i kao glavna baza Tiberiju u panonskim ratovima. Dion Kasije spominje da je Tiberije upravo na tom mjestu zadržao logor po dolasku iz Germanije (Dio Cass. LV.30.4; Šašel Kos 1986, 169; Zaninović 1986, 63; Domić Kunić 2006, 104). Sukladno strateškoj važnosti Siska, postrojbe stacionirane u gradu bile su znatne – u vrijeme izbijanja ustanka Velej Paterkul navodi ukupno 10 legija, 70 pomoćnih kohorti, 14 ala, više od 10 000 veterana, velik broj dobrovoljaca i tračke konjanike (Vell. Pat. II. CXIII. 1; Šašel 1974a, 706; Šašel Kos 1986, 185; Zaninović 1986, 63). Podizanjem logora koji je privukao i trgovce, obrtnike itd., Sisak dalje prosperira kao rimski grad koji je koristio strateške prednosti svog položaja na križanju značajnih riječnih i kopnenih komunikacijskih pravaca.

2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA

2.1. Liburni

Iako je terenskim pregledima i istraživanjima znatan broj liburnskih nalazišta prepoznat i zabilježen još prije Prvog svjetskog rata, većina je ostala nedovoljno ili pak potpuno neistražena. Probna sondiranja i djelomične objave materijala koji se čuva u raznim muzejima ostaju glavni izvori građe, no nedostaju cjelovite objave grobnih cjelina ili monografske obrade pojedinih nalazišta. Sažeti pregledi povijesti istraživanja s bibliografijom nalaze se u radovima Š. Batovića (Batović 1987, 340-344, s prethodnom literaturom), a ovdje se daju osnovni podaci o istraživanjima nalazišta s kojih potječe većina građe razmatrana u ovom radu.

Postojanje rimskog naselja na tlu Rijeke već u 1. st. po Kr. spominje već R. Matejčić, koja navodi da su na položaju izgradnje Riječke banke 1914. u ruševinama građevina uz gradske bedeme iz 4. st. nađeni novci Augusta i Filipa Araba (Matejčić 1985, 7). Istom se razdoblju izgleda može pripisati barem dio grobnih nalaza s paljevinske nekropole na Andrejščici nađene prilikom gradnje temelja za Veliki neboder, datirane na temelju novca Augusta, Hadrijana i Antonina Pija u 1. i 2. st. po Kr. (Matejčić 1985, 10). Antička topografija Tarsatike stoga je barem u nekoj mjeri poznata zahvaljujući manjim zaštitnim istraživanjima koji su otkrili dijelove bedema, insula i drugih građevina (Faber, Matejčić 1969; Blečić 2001). O protopovijesnoj fazi naselja ili autohtonij jezgri koja bi ukazivala na kontinuitet naselja ne zna se međutim gotovo ništa, pa se može pretpostaviti da se lokalno središte gradinskog tipa nalazilo na uzvisini današnjeg Trsata, iako je moguće i postojanje nizinskog naselja orijentiranog na more (Faber, Matejčić 1969, 319; Blečić 2003, 121-124). Naznaku egzistencije naselja i u nizinskom dijelu, na prostoru na kojem u 1. st. nastaje antička Tarsatika, pruža nalaz dječjeg groba iz helenističkog razdoblja s keramičkim priložima nađen 1911. ispod bivšeg kina Teatro Fenice (Matejčić 1985, 10), ali i brojni drugi nalazi iz razdoblja posljednjih nekoliko stoljeća prije Krista koji svjedoče o postojanju protopovijesne jezgre kasnije antičke urbane strukture (Blečić 2003, 131-134). Gradinski „prsten“ oko Rijeke ukazuje na nedvojbeno korištenje strateški povoljnih povišenih položaja, iako je stanje istraženosti, ali i očuvanosti s obzirom na širenje urbanizacije, uglavnom vrlo loše (Blečić 2003, 73-79, 93-130). Kao moguće središte lokalne zajednice ističe se Gradišće na Velom vrhu iznad Pulca, koje svojom veličinom i naznakama dugotrajnog korištenja, kao i moguće

metalurške djelatnosti, upućuje na iznimno značajno naselje upravo na ovom položaju (Blečić 2003, 103-109).

Nešto zapadnije od središta Rijeke nalazi se Kastav. Prve šture podatke o nalazima prikupljenima iz paljevinskih grobova u podnožju naselja, između ostalog na groblju u vrtači Veli Mišinac, donosi J. W. Valvazor, a zatim C. Marchesetti (Blečić 2002, 76). Valvazor navodi da su 1679. godine prilikom kopanja jame u jednoj vrtači naišli na „jedan stari grob i u njemu različito oružje od željeza i kovine, a i mnogo srebrnih i zlatnih komada poganskog novca, kao i neobično mnogo metalnog (bakrenog) novca, konjskih uzda ili konjske opreme, srebrnih konjskih žvala, vječnih svjetilji i koješta drugo. ... Neki su mislili da to mora biti grob nekog odličnog Rimljanina iz obitelji Krasa...“. U vrtači Mišinac su tijekom kopanja jame slivnice često nalaženi komadi keramike i brončanog nakita. Marchesetti je naveo da su na istom mjestu nađeni paljevinski grobovi s velikim fibulama tipa Certosa, latenskim fibulama te raznim perlama, privjescima, kopčama itd. (Matejčić 1974, 53). Tijekom 1972. i 1979. godine pod vodstvom R. Matejčić obavljena su arheološka istraživanja u prostoru mišinačke vrtače, koja su otkrila veći broj poremećenih skeletnih ukopa. Samo jedan je pronađen *in situ*. Riječ je o skeletnom ukopu orijentacije I-Z, položenom izravno u zemljanu raku u ispruženom položaju na leđima, s tri lučno postavljena kamena oko glave i prilogom posudice položenom uz glavu (Matejčić 1974, 54-66). Nalazi iz žarnih grobova kasnobrončanodobnog groblja prikupljeni su na lokalitetu Crkvina uza zapadne gradske bedeme, ali bez kasnijih istraživanja (Blečić 2002, 76-77). O samom utvrđenom naselju međutim podataka gotovo da nema – tek se pretpostavlja da su bedemi pratili prirodno zadane izohipse uzvišenja, tvoreći nepravilni tlocrt naselja s akropolom (Crkvina sv. Jelene) i podgrađem (Lokvina), koje je svoj razvoj dugovalo povoljnom položaju na kopnenim, ali i pomorskim pravcima zahvaljujući luci na Preluku (Blečić 2003, 84-88).

Nekropola na Grobišću kod Grobnika prvi je put istraživana 1873. pod vodstvom Šime Ljubića. Podatke o istraživanjima Ljubić iznosi prilikom objave materijala iz Baška na Krku, napominjući da iako ima sličnih nalaza, ove dvije nekropole pokazuju sasvim različite karakteristike. Na Grobišću su na oko pola metra dubine nađeni skeletni grobovi s jednostavnom kamenom konstrukcijom, a među nalazima ističe se velik broj dugmadi „na način kapica“ (Ljubić 1882, 4). Nalazi su pohranjeni u tadašnji Narodni, danas Arheološki muzej u Zagrebu, te opisani u Popisu arheološkog odjela iz 1889., s ilustracijama pojedinih izdvojenih predmeta (Ljubić 1889, 152-155, T. XXXIII: 245-251). Daljnja istraživanja čekala su čitavo stoljeće, sve do 1987. godine kada je Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja obavio zaštitna istraživanja manjeg opsega zbog ugroženosti uslijed eksploatacije

pijeska. Otvoreno je pet sondi, od kojih su sonde I i IV bile sterilne, dok je u drugima, uz nalaze iz sloja, otkriveno i nekoliko grobova, prapovijesne i antičke datacije. Još je jedna sonda otvorena 1990. godine, a pronađeni su grobovi iz razdoblja antike (Cetinić 1996, 194-195). Detaljnu obradu grobničkog materijala i stanja istraživanja donosi u više radova M. Blečić (Blečić 2003, 89-93, 274-276; 2004). Kao i u slučaju Kastva, zbog intenzivne naseljenosti i izgradnje nema mnogo podataka o prapovijesnoj fazi naselja, iako se na temelju karakteristika samog uzvišenja mogu izdvojiti položaji akropole (Kaštel i crkva Sv. Jelene) te podgrađa (oko škole i crkve Sv. Filipa i Jakova te na jugozapadnoj strani), uz groblje na položaju Grobišća s južne strane naselja (Blečić 2003, 92, Sl. 32).

Stanje istraženosti Kvarnerskih otoka također nije zadovoljavajuće, budući da su istraživanja željeznodobnih nalazišta uglavnom manjeg opsega i nepotpuno objavljena. Tako grobove u Baškoj istražuje M. Abramić 1911.-1912., ali objavljuje ih tek F. Lo Schiavo (Lo Schiavo 1970, 425-427, T. XXIV; Glogović 1989, 46). Osim nalaza kasnobrončanodobnog nakita iz razorenog tumula iz Šule kod Dobrinja, prikupljeni su i predmeti iz istog razdoblja iz tumula kod Garice istočno od Vrbnika, dok su sjeverno od istog grada zabilježeni nalazi iz tumula kod Kostrilja, iako je na temelju terenskih pregleda poznat mnogo veći broj tumula i gradina (Glogović 1989, 46-47; Matejčić 1966, 331-335). Osorska nekropola istraživana je u posljednim desetljećima 19. stoljeća u nekoliko navrata, ali je materijal uglavnom čekao na objavu sve do radova D. Glogović. Osim tumula datiranog na početak starijeg željeznog doba, istraženog 1959., otkrivena je i nekropola koja je korištena kroz čitavo željezno doba do u antiku, a nalazila se južno od današnjeg grada, uz kanal između Cresa i Lošinja. Nasuprot ovoj, navodno je otkriveno i groblje iz razdoblja mlađeg željeznog doba (Mladin 1960, 211-212; Glogović 1989, 6, 47, Sl. 3). Bedeme i topografiju Osora, kao i Krka, istraživala je A. Faber (Batović 2003, 257; Faber 1971; 1982).

Primorski pojas u podnožju Velebita, sa središtem u Senju, antičkoj *Seniji*, slabo je istražen. Najviše podataka o topografiji i arheologiji ovih krajeva donose radovi Ante i Miroslava Glavičića (Glavičić 1966; 1968; 1984, 7-23; Glavičić 1993; 1994; 1995). Iako ih pripisuje Japodima, prvi autor nabroja gradinska naselja poput Kuka kod Senja, s nalazima uvozne apulske keramike i amfora, vjerojatnog prapovijesnog središta zajednice koja se potom premješta u obalno naselje početkom nove ere; zatim Gradinu u Jurjevu, nastanjenu od kasnog brončanog kroz željezno doba sve do rimskog osvajanja, s antičkim naseljem poznatim kao *Lopsica*; kao i veliko gradinsko naselje na Klačenicima kod Jablanca, gdje su uočeni suhozidni bedemi s kulama na uglovima te ostaci temelja pravokutnih kuća, s pripadajućim grobljem južno do naselja na kojem su se pokojnici sahranjivali u zgrčenom

položaju unutar jame iskopane u kamenom živcu i pokrivene kamenim pločama (Glavičić 1966, 391-398; Glavičić 1993, 105-111; 1994, 42). Groblje na Klačenicima istraživano je i krajem 19. stoljeća, kada su pronađeni brončanodobni grobovi kao i srednjovjekovni nalazi (Brunšmid 1901a). Sporadično su prikupljeni predmeti iz raznih grobnih cjelina, uglavnom skeletnih grobova u škrinjama od neklesanih kamenih ploča ili djelomično uklesanih u kameni živac (Glogović 1989, 47).

Na Puntima u Stinici sjeverozapadno od Jablanca, u blizini starijeg naselja na Klačenicima, nalazila se protopovijesna i antička *Ortopla*, naselje koje nije bilo sustavno istraživano, ali je dokumentirano postojanje rimskih paljevinskih grobova (Glavičić 1993, 110-111). Pojedini nalazi prikupljeni su prilikom radova na gradnji pilane 1955., među kojima i dvije kamene žare s prilozima. Objavljen je inventar ženskog groba 1, s novcem Tiberija te srebrnim i zlatnim predmetima (Glavičić 1968, 13-18). Stinica, odnosno antička *Ortopla*, pripada nizu antičkih naselja na području između Senja i Karlobaga o kojima svjedoče izvori (Matijević-Sokol 1994). Naselje na položaju današnjeg Senja zasigurno je imalo vodeću ulogu zahvaljujući svojem strateškom položaju luke u podnožju prijevoja Vratnik koji je povezivao obalu i unutrašnjost, zbog čega se Senj najčešće ističe kao početna točka rimskih vojnih kampanja usmjerenih na japodski prostor. Priljev italčkog stanovništva dodatno je ojačao poziciju Senije, pa ona postaje važno prometno i trgovačko središte, te brzo dobiva status municipija ili čak kolonije, s vrhuncem razvoja tijekom 2. st. po Kr., kada postaje i carski carinski ured za Ilirik (Glavičić 1993, 105-108; 1994, 49-54). Tragovi važnosti trgovine preko senjske luke, pogotovo tijekom 2. st., nalaze se i u spomenu uvoza mirisa s Istoka, koji je trgovac iz Arupija nabavljao upravo preko Senije i Vratnika (Glavaš 2010, 15). Formiranje kasnijeg srednjovjekovnog kao i suvremenog grada na istom položaju otežava bolje poznavanje antičke urbane strukture. Pretpostavlja se razvoj oko uvučenog morskog zaljeva u kojem se nalazila luka, a koji je u vrijeme antike prodirao dublje u kopno, dok još jednu ključnu odrednicu u formiranju urbane jezgre predstavlja položaj glavnih prometnica. U odnosu na ove bitne strateške točke vjerojatno se organizira i sustav bedema s gradskim vratima. Ostaci termi, hramova i drugih građevina kao i nekropola otkrivaju samo djelić senjske antičke baštine (Glavičić 1993a, 84-97). Tragovi prapovijesne i antičke ceste i puteva preko prijevoja uglavnom su predstavljeni posrednim dokazima poput distribucije nalaza amfora ili uvozne keramike, dok su rijetko zabilježeni tragovi glavnih rimskih prometnica i manjih puteva i staza koji su povezivali Senj s Vratnikom ili pak istraživani antički objekti poput onog na Žutoj Lokvi, pretpostavljenog antičkog odmorišta na cesti *Senia – Avendo – Arupium*, koja se nastavljala prema jugu do Burnuma (Glavaš 2010, 7, 10-13; Vekić 1996;

Miletić 1993, 125-128). Postojanje drugih gradinskih naselja, poput onog na Malom Goljaku na istočnoj strani Vratničkog polja, ukazuje na mrežu komunikacija željeznodobnih gradina istovremenih naselju na Kuku, ponekad s kontinuitetom u antiku, o kojoj zbog stanja istraženosti imamo vrlo oskudne podatke (Glavaš 2010, 8, 10).

Za velebitsko priobalje južno od Senja podaci su također ograničeni na topografsku sliku pretežno gradinskih nalazišta od kojih pojedina traju i kroz mlađe željezno doba, kao i pripadajućih željeznodobnih grobalja, pri čemu se ističe djelovanje A. i M. Glavičića (Glavičić 1984, 7-23; Glavičić 1993; 1995, 217-219). Sustavno rekognosciranje međunarodnog istraživačkog tima 1980-ih godina bilo je usmjereno na prostor sjeverne Dalmacije, odnosno Ravnih Kotara, te intenzivni pregled krajnjeg juga Velebitskog primorja, tj. okolice Starigrada-Paklenice, bilježeći nalazišta od paleolitika sve do srednjeg vijeka (Chapman et al. 1996, 57-83). Daljnja rekognosciranja južnog Velebita omogućila su bolje poznavanje topografije ovog područja, pogotovo u okolici Starigrada, upozorivši na pojedina iznimno značajna nalazišta poput Gradine Sv. Trojice ili Modruša (Dubolnić 2006; 2007), ali i dalje nedostaju sustavna ili probna istraživanja koja bi pružila detaljnije informacije o naseljenosti područja u vrijeme mlađeg željeznog doba. U posljednje vrijeme naglašava se važnost zajednica u Velebitskom primorju i njihova uloga u komunikaciji ličkog zaleđa s obalom putem planinskih prijevoja (Čače 2007; Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 107-110), što je još jedna potvrda potrebe sustavnih istraživanja ovog prostora.

U južnoj Liburniji istraživači su često bili usmjereni na ostatke velikih antičkih središta poput onih u Zadru, Ninu ili Aseriji, ali nažalost dosta je materijala do vremena Drugog svjetskog rata i nakon njega izgubljeno, uništeno ili završilo u inozemstvu. U nastavku se daju osnovni podaci o povijesti i stanju istraženosti nalazišta značajnih za liburnsku kulturu općenito kao i ovaj rad.⁶

Nakon prvih kampanja u drugoj polovici 19. st. pa sve do 1914. godine, usmjerenih prvenstveno na antičke građevine i spomenike, istraživanja Aserije u Podgrađu kod Benkovca nastavljena su 1998. godine pod vodstvom Ive Fadića iz Arheološkog muzeja u Zadru, te traju i danas, sada pod okriljem Muzeja antičkog stakla iz Zadra (Batović 2004, 683; Klarin 2000, 23-24). Uz istraživanje samog naselja na kojem život traje u kontinuitetu od prapovijesti do kasne antike, otkriveni su i ostaci dvaju antičkih nekropola te željeznodobnog liburnskog groblja uza zapadni bedem (Brusić 2005, 8-9). Samo je djelomično objavljen materijal iz nekih grobnih cjelina, pa nemamo pouzdane podatke koji se tiču grobnih inventara, opisa

---

⁶ Pregled istraživanja v. i u Batović 1987, 340-343; te 2004, 681-689 za benkovački kraj.

grobova ili nalaza, kao što nije pouzdano niti porijeklo svih predmeta koji se u popisima muzeja vode kao nalazi iz Aserije (Klarin 2000, 26). Točne okolnosti nalaza poznate su samo za šest grobova iz kampanje 1999. i za grob pronađen 2005. godine. Pokojnici su pokapani u zgrčenom položaju u grobne rake u obliku sanduka od kamenih ploča, priklesane u kamenom živcu, a prilozi su uglavnom dijelovi nošnje (Klarin 2000, 27-30; Brusić 2005, 9-10).

Slično situaciji u Aseriji, širenje gradskog središta i urbanistički zahvati uništili su veći dio liburnskih grobalja ili starijih faza naselja u središtima Zadra, Nina i Bribira, pa su podaci o izgledu i veličini naselja i pogrebnih prostora uglavnom vrlo šturi (Brusić 2005, 23-25). Na području urbane jezgre Zadra istraženi su samo dijelovi objekata ili kulturnih slojeva iz željeznog doba, koji su uglavnom znatno uništeni antičkim i kasnijim zahvatima što onemogućuje stvaranje potpunije slike naselja, a sporadični su i grobni nalazi (Čondić 2010, 30-31). Čini se da se željeznodobno naselje nalazilo na zapadnoj polovici poluotoka, s lukom na istoku na položaju Relje; groblje je većim dijelom presloženo antičkom nekropolom, a pronađeni liburnski grobovi uglavnom datiraju u starije željezno doba (Brusić 2005, 13-14; Čondić 2010, 46-50). Ninske nekropole istraživane su već početkom prošlog stoljeća (1909. – 1918., L. Jelić i M. Abramić), zatim sredinom '50-ih godina, 1969. pod vodstvom Š. Batovića, te sporadično u sljedećim godinama pod vodstvom Z. Brusića (Brusić 2002, 214-215). U grobu 8 na Ždrijacu evidentirano je višestruko pokapanje u grobnicama od vapnenačkih ploča (složenih u obliku sanduka, nekad s poklopnom pločom) već u starije željezno doba, običaj koji se inače javlja tek krajem posljednjeg tisućljeća prije Krista pod utjecajem helenizma, dok glavni ritus kroz čitavo željezno doba ostaje skeletni ukop u zgrčenom položaju. Točno rasprostiranje groblja korištenog u prapovijesno vrijeme nije sasvim poznato, iako postoje dokazi da je bilo znatne veličine, što odgovara i značaju Nina kao jednog od liburnskih središta (Brusić 2002, 215-224).

Istraživanja Gradine u Nadinu tijekom 1980-ih bila su manjeg opsega, dok su dvadesetak godina ranije istražene dvije helenističke grobnice (Batović 2004, 688-689, 786-787, 796-797; Batović, Batović 2013, 9-10). Reambulacija i probna sondiranja obavljena su u sklopu projekta 1980-ih (Chapman et al. 1996, 116-124, 231-251). Nastalo na prostranom platou koji je utvrđen megalitskim bedemima, pretpostavljalo se da naselje ima kontinuitet od kasnog brončanog preko željeznog doba sve do rimskog vremena, kada ovdje nastaje municipij *Nedinum* (Batović 2004, 786). Probna sondiranja nisu međutim potvrdila kontinuitet, već je utvrđeno da početak naselja treba datirati u željezno doba, kada je ono ograničeno na vršni plato, da bi najveći prosperitet doživjelo u razdoblju od sredine 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. po Kr., kada se i širi na donje terase, te s povremenom okupacijom i u

vrijeme kasnog srednjeg vijeka i turskih osvajanja (Chapman et al. 1996, 250-251). Zanimljive rezultate dale su analize prikupljenog osteološkog i botaničkog materijala koje su utvrdile kontinuitet u prehranbenim navikama na prijelazu sa željeznog na antičko doba, što upućuje na minimalne promjene gospodarstva u vrijeme romanizacije (Chapman et al. 1996, 239-242). Značajan broj uvozne keramike, uključujući italsku sigilatu i keramiku s crnim premazom kao i veliku količinu amfora datiranih kroz čitavu antiku, dokazuje prosperitet naselja kao i povezanost s mediteranskim prostorom (Chapman et al. 1996, 242-247). Izuzev spomenutih dvaju grobnica iz razdoblja helenizma, sve do početka 21. stoljeća nije bilo daljnjih istraživanja. U razdoblju 2002. – 2003. istraživano je ukupno 14 tumula na trasi autoceste između Nadina i Raštevića u kojima se pokapanje vršilo u brončano i željezno doba (Batović, Čondić 2005). Još jedan tumul (t. 13) istražen je 2004. godine u neposrednoj blizini onih na trasi autoceste, ali i Gradine. U tumulu 13 pokapalo se kroz starije željezno doba, a među važnim rezultatima ističe se paralelna pojava pokopavanja u zgrčenom i ispruženom položaju, ali i spaljivanja pokojnika već u tom razdoblju (Kukoč 2009, 17, 42-43). U razdoblju mlađeg željeznog doba pokopavanje se pak vršilo na sjeverozapadnoj padini Gradine, na nekropoli na ravnome, na kojoj je 2005. i 2009. godine istraživan prostor tzv. cele I s liburnskim skeletnim grobovima u škrinjama, pretežno zgrčencima, ali i rimskom fazom u koju datiraju paljevinski grobovi u urni (Kukoč 2009, 50-70; 2011, 199-202).

Groblje na Ljubačkoj Kosi dugotrajno je devastirano i pljačkano, pa je nepoznat broj predmeta koji je dospjeo u ruke privatnih kolekcionara ili muzejske postave, redovito bez podataka o kontekstu nalaza. Zahvaljujući trudu Z. Brusića, koji je obavio niz terenskih pregleda i kontaktirao s lokalnim stanovnikom koji je iskopao većinu predmeta, znamo da je na tom položaju bilo preko 80 grobova u ravnom kao i nekoliko tumula. Fotografije velikog dijela materijala, uz Brusićeve opise, jedine su naznake bogatstva ovog groblja, koje se može pouzdano datirati u posljednju fazu Liburna i najvjerojatnije povezati s naseljem na gradini Venac (Brusić 2002, 224-230, Sl. 25-40).

Istraživanja naselja na Beretinovoj gradini u Radovinu, smještenom sjeverno od Zadra, vršena su u razdoblju 1963. – 1966. pod vodstvom Šime Batovića, a među rijetkim je nalazištima koje je detaljnije i objavljeno. Izrađen je plan čitave gradine, te su rekognosciranja pokazala i više kamenih tumula koji su vjerojatno pripadali naselju, dok sondiranja u podnožju gradine nisu dala očekivane rezultate, tj. otkrila grobove iz ravne nekropole koja je vjerojatno većim dijelom uništena. Stratigrafija naseobine pokazala je kontinuitet života od 9. st. pr. Kr. sve do početka nove ere i rimske vladavine (Batović 2004, 277-283). Za sada je objavljen samo dio keramičkog materijala (Šešelj, Vuković 2013).

Naselje na Velikoj Mrdakovici, kod mjesta Zatona kod Šibenika, identificirano je kao Arauzona, naselje koje spominje Plinije. Brojne nalaze koje potječu s ove lokacije, prepoznate još krajem 19. stoljeća kao arheološki lokalitet, prikupljao je i donosio u šibenski muzej tijekom '60-ih godina povjerenik Mile Ševerdija, što je naposljetku rezultiralo 1969. i početkom sustavnih istraživanja. Istraživanja su otkrila bogatu nekropolu na kojoj se pokopavanje odvijalo u tri faze s različitim grobnim ritualom, kroz vremenski raspon od 4. st. pr. Kr. sve do 3. st. po Kr., kao i ostatke stambenih objekata od klesanog kamena s cisternama za kišnicu te bedemom od lomljenca, dok je uvala Zaton vjerojatno korištena kao luka (Brusić 1974, 60-62; 2000, 7-15).

Naselje na Gradini kod Dragišića nastalo je na rubnim dijelovima elipsastog platoa, s kojeg su vidljive spurile antičke komunikacije koja je vodila do podnožja naselja te dalje do Prokljanskog jezera, gdje se možda nalazilo i pristanište (Brusić 2000a, 5-6). Sondiranjima gradine pronađen je materijal s početka 1. st. po Kr. Zidovi objekata građeni su od kamenih blokova, ponekad grubo klesanih, koji su povezani glinom. Ista tehnika gradnje uočena je na grobnicama na nekropoli u podnožju naselja. Na južnom dijelu naselja uočeni su i objekti sa zidovima povezanim žbukom. Čini se da je riječ o ostacima rimskodobnog naselja, koje je zauzimalo nešto manji areal od onog prapovijesnog (Brusić 1980, 11; 2000a, 3-5). Istraživanja nekropole provodila su se pod vodstvom Z. Brusića 1973. i 1976. pri čemu je istraženo 18 grobova, dok je još tridesetak grobova nađeno tijekom kampanja pod vodstvom M. Menđušića, 1999. i 2001. – 2003. (Brusić 2000a, 6; Glogović 2006, 129). Nažalost, izuzev pojedinih nalaza (Glogović 2006; Glogović, Menđušić 2007; 2007a) i objava grobova istraženih tijekom '70-ih godina, ali samo djelomično u slučaju helenističkih grobnica iz posljednje faze pokopavanja (Brusić 2000a, 11), i dalje nedostaje objava svih grobnih cjelina. Višestruko pokopavanje u grobnici rezultiralo je miješanim materijalom (v. npr. grobove 32/2003 i 14/2002, Glogović 2007, 149) koji ustvari ne predstavlja zatvorenu cjelinu, ali bi tipološka i distributivna analiza grobnih inventara svakako doprinijela poznavanju južnoliburnske kulture u vrijeme romanizacije. Izdvojene su tri faze korištenja nekropole koja se nalazila uz spomenutu cestu odnosno komunikaciju. Prva uključuje 14 grobnica od kamenih ploča smještenih unutar eliptičnih kamenih obzida, s pokojnikom najčešće u ispruženom položaju, datiranih od 5. do kraja 3. st. pr. Kr.; zatim slijedi faza grobova zidanih od klesanih kamenih blokova dokumentirana s tri grobnice s velikom količinom helenističke reljefne keramike, datirane od 2. do druge polovice 1. st. po Kr.; posljednja je faza označena samo jednim ukopom, a riječ je o paljevinskom grobu s kraja posljednjeg stoljeća prije Krista (Brusić 2000a, 6-12).

Nedaleko od spomenutih nalazi se i gradina Zibonoga, na kojoj su pronađeni brojni ulomci grube gradinske, kao i uvozne apulske keramike. Odsustvo helenističkih i rimskih posuda upućuje na napuštanje naselja prije posljednje liburnske faze. Istraženi stambeni objekt imao je suhozidne zidove od velikih kamenih blokova složenih na nož, a vanjsko je lice zida nepravilno, od složenog lomljenog kamenja različite veličine (Brusić 1980, 9-10). Ostala naselja južne Liburnije uglavnom su neistražena, poput Gradine na Medviđi (ant. *Sidrona*) ili Cvijine gradine u Kruševu kod Obrovca (pretp. *Ansiium*), smještenih uzduž trasa rimskih prometnica koje su povezivale glavna središta - *Iader*, *Burnum* i *Salonu* (Miletić 1993, 122-128, Sl. 1). U posljednjem desetljeću napravljen je ipak pozitivan pomak, pa se uz istraživanja Nadina ističu ona Cvijine gradine u Kruševu, započeta 1999. nakon gotovo stoljeća stanke od prvih austrijskih istraživanja. Naselje egzistira kroz željezno doba i antiku, a pokopavanje se vršilo na južnom i istočnom dijelu u podnožju gradine. Istraživani su stambeni objekti smješteni izravno na priklesanom kamenom živcu, te je pronađen keramički i metalni materijal pretežno rimske datacije (Čondić 2009).

Iako su zabilježeni položaji znatnog broja gradinskih naselja kao i pogrebnih kamenih gomila, lako uočljivih u pejzažu, nema mnogo podataka o trajanju, funkciji samog naselja (trajno naselje, refugij...) ili karakteristikama stambenih objekata. Zbog stanja objavljenosti ujedno nedostaje tipološko-kronološka obrada naseobinske keramike, kako one grublje kuhinjske, mogućeg lokalnog porijekla, tako i raznih kategorija uvoznog posuđa, od amfora do stolnog posuđa raznih produkcija (crni premaz, italska sigilata, Gnathia...). Za poznavanje keramičke građe preostaje nekoliko tabli izabranog materijala i napomene istraživača, što onemogućava međusobno uspoređivanje naselja ili pojedinih područja, ali i zaključke o primjerice promjenama u prehrambenim navikama s početkom romanizacije. Kako je spomenuto, nedostaju i kompletne objave grobnih cjelina, pa su tako u slučaju Velike Mrdakovice ili Dragišića bolje obrađene neke kategorije (poput reljefne keramike), ali nema valorizacije cjelokupne građe.

2.2. Japodi

Prva su istraživanja japodskih nalazišta na teritoriju Like započela tijekom 19. stoljeća, kada započinju i istraživanja nekropola nedaleko Bihaća u dolini Une, također pripisanih Japodima.

Sjeveroistočno od sela Prozor, oko 8 km jugoistočno od Otočca, nalaze se dvije uzvisine, Veliki i Mali Vital, na kojima se nalazilo naselje koje je već krajem 19. stoljeća

identificirano kao *Arupium* (Ljubić 1885, 10; Drechsler-Bižić 1987, 394). Prvo, neuspješno sondiranje gradine izvršeno je 1880. Nastavak radova datira u 1898. godinu, kada su otkriveni vjerojatni ostaci izgorjele kuće, kao i dio bedema (Drechsler-Bižić 1972-73, 3). Moderna sustavna sondiranja obavio je Arheološki muzej iz Zagreba 1971. te 1972. i 1975. na sjeveroistočnoj i istočnoj padini Velikog Vitla, otkrivši temelje kuća građenih u tehnici suhozida s ognjištem u jednom kutu. Nalazi novca, fibule tipa Aucissa i druga pokretna građa pokazala je da se željeznodobno gradinsko naselje barem povremeno koristi i nakon rimskog osvajanja, čak do 3. st. po Kr., što je u skladu s Apijanovim podatkom da je Oktavijan dopustio stanovništvu povratak u naselje (Drechsler-Bižić 1972-73, 4-5; 1986, 112-116; v. iznad, poglavlje 1.2. *Izvori*). Prve grobove s nekropole na Vitlu kod Prozora istražio je lokalni učitelj Marko Marković u kolovozu 1881., o čemu je obavijestio Šimu Ljubića, tadašnjeg ravnatelja Narodnog muzeja u Zagrebu (Ljubić 1881, 11-12; 1881a, 128; 1882, 26-28). Neke predmete iz grobova s prvog istraženog položaja Marković je izdvojio po grobnim cjelinama i tako ih poslao Ljubiću, te ujedno primijetio da je riječ o dosta poremećenim skeletnim grobovima, s nakitom koji je nađen na mjestu kako se nosio za života te ulomcima različitih keramičkih posuda. Drugi istraženi položaj nalazio se na južnom obronku Vitla, a Marković je uspio istražiti šest grobova prije prekida radova zbog lošeg vremena (Ljubić 1882, 28). Tijek nastavka istraživanja nije u potpunosti jasan, ali u idućim godinama, sve do 1889., istraživanja su se odvijala na zemljištima Marka Markovića i Jure Kovačevića, o čemu najviše podataka donose obavijesti koje je muzeju slao učitelj Matija Žagrović. Prikupljene grobne nalaze objavio je Š. Ljubić u Popisu iz 1889., priloživši i nacrt grobova koje je Žagrović istražio u lipnju 1888. godine (Ljubić 1889, 105-151, T. XXXII). Ujedno Ljubić prenosi podatke o stratigrafskoj situaciji, odnosno o grobovima s kamenom konstrukcijom ukopanima u tri sloja, na različitim dubinama (Ljubić 1889, 150-151). Revizijska istraživanja južno od Velikog Vitla 1971. i 1972. potvrdila su postojanje triju slojeva s grobovima, ukopanih jedan iznad drugoga, a ukupno je istraženo 76 grobova, od čega samo 5 žarnih ukopa. Pokojnici su bili najčešće položeni na dasku, s jednostavnom konstrukcijom od neobrađenog kamenja (Drechsler-Bižić 1972-73, 8-10). Zaključci revizijskih istraživanja pokazali su da su, uz postojanje nedovoljno istraženog groblja sjeverno od Velikog Vitla, nalazi s kojeg se čuvaju uglavnom u Beču ili su pak izgubljeni, južno od Velikog i Malog Vitla egzistirala dva groblja na kojima se u kontinuitetu od kasnog brončanog do kraja željeznog doba pokopavalo stanovništvo gradinskog naselja.

Na desnoj obali Gacke, sjeverozapadno od Otočca, nalazi se gradina Crkvina kod Kompolja. Slično prethodnom, nalazište pod imenom Crkvina u Brlogu ulazi u literaturu u

80-im godinama 19. stoljeća, kada muzejski povjerenik Luka Maras šalje u Narodni muzej nalaze iz uništenih grobova, prikupljene prilikom obrade zemlje zapadno od gradine (Ljubić 1881, 13-14; 1889, 156). Groblje je istraživano nakon 1900. pod vodstvom učitelja Mate Vukelića koji je slijedio upute dobivene od Josipa Brunšmida, koji nakon 1902. i sam sudjeluje u istraživanjima. R. Drechsler-Bižić rekonstruirala je 403 grobne cjeline pomoću Brunšmidovih dnevnika te vodila 1955. i 1956. revizijska istraživanja istog položaja, onog tzv. nekropole I južno od gradine, gdje je pronađeno 86 skeletnih i 4 žarna groba. Nekropola II nalazi se sjeverno od gradine i istraživao ju je Vukelić, koji nije ostavio bilješke o grobnim cjelinama (Drechsler-Bižić 1961, 67-69; 1966; 1987, 394). Sondiranje je izvršeno i na gradini 1979., pri čemu su pronađeni ostaci kamenih temelja kuća, lijev i dijelovi ognjišta, te ulomci amfora, keramike i metalnih predmeta. U kući 1 pronađeni su, između ostalog, novac Augusta i fibula tipa Aucissa koji dokazuju nastavak života na naselju nakon Oktavijanovog osvajanja, potvrđen i Apijanovim podatkom da su se stanovnici Avenda, s kojim se identificira gradina na Crkvini kod Kompolja, mirno predali i nastavili živjeti pod novom vlasti (Drechsler-Bižić 1986, 117).

U okolici Vrepca nedaleko Gospića nalazi se nekoliko nalazišta. Gradinsko naselje Stražbenica sondirao je J. Brunšmid 1897., potom R. Drechsler 1957., s nalazima iz kasnog brončanog te uglavnom starijeg željeznog doba, iako život traje i u razdoblju mlađeg željeznog doba. U podnožju gradine Brunšmid je istražio dva tumula, na položajima Lećište i Orlov kamen. Oko 700 m južnije od gradine, temeljem podataka da su oranjem na položaju Velika njiva često nalaženi predmeti poput jantara ili brončanog nakita, 1957. otkriveno je ravno groblje s pretežno paljevinskim grobovima (11, od toga 2 u urni, te 3 skeletna groba), datirano kroz čitavo željezno doba, iako većina grobova pripada vremenu mlađeg željeznog doba. Sve je nalaze iz Brunšmidovih, kao i vlastitih istraživanja publicirala R. Drechsler (Drechsler-Bižić 1958; 1987, 396).

Pokapanje pod tumulom poznato je i s nalazišta Vranića gromila u Širokoj Kuli, gdje je J. Brunšmid istražio prilično uništeni kameni tumul s uglavnom dislociranim kosturnim ukopima. Prikupljeni predmeti datirani su pretežno u halštatsko razdoblje, ali ovaj se položaj koristio za ukapanje i u mlađem željeznom dobu (Brunšmid 1901). Brunšmid je na temelju nalaza čunaste fibule s unatrag prebačenom nogom pretpostavio postojanje „latenske nekropole“ na položaju Marića kuće (Brunšmid 1901, 71, Sl. 32).

Istraživanja gradinskih naselja uglavnom se svode na rekognosciranja i sondiranja manjeg opsega, a rijetko je dugotrajnije sustavno iskopavanje. Tako su probna istraživanja otkrila ostatke kasnobrončanodobnih objekata na gradini Piplici u Lovincu 1985. kao i na

Maloj Karauli kod Široke Kule 1979. Nešto su mlađi nalazi iz kuća istraženih tijekom 1977. na Masnikosinoj gradini u Pećanima, gdje naselje postoji u starijem željeznom dobu, a moguće traje sve do rimske vladavine (Drechsler-Bižić 1986, 108-111; 1979, 261). Manja, uglavnom osim kratkih priopćenja neobjavljena sondiranja, izvršena su i na Velikom Obljaju u Vrhovinama, Gradini na Pećini u Ličkom Lešću, Velikoj Puntici u Srpskom Polju. Na Krbavskom polju sondirana su naselja na Svilarevoj gradini u Pećanima, Vjenčiću u Donjem Jošanu, Glavici u Mutiliću, Radekinoj i Mrkobradinjoj glavici u Mekinjaru, Vijencu u Tolićima i Ogradini u Šalamuniću (Drechsler 1975, 23-24; Drechsler-Bižić 1979, 261-262; 1986, 107). Probna zaštitna istraživanja rađena na gradinskom naselju na Marinoj glavici kod sela Mlakve na području Gornjeg Kosinja otkrila su ostatke kuća i bedema, datirane u kasno brončano i početak starijeg željeznog doba. Otprilike istovremeno je i naselje na Žagarovoj glavici kod sela Gornji Kosinj, s pripadajućim grobljem na položaju Plešine glavice („Grčko groblje“) (Bakarić 1988, 158-159). Nažalost, unatoč dobrim rezultatima navedenih istraživanja, prvenstveno pod vodstvom R. Drechsler-Bižić, iskopavanja na ovim položajima nisu nastavljena u sljedećim desetljećima, a materijal je još uvijek neobjavljen⁷.

Na području Ogulina prva su istraživanja započela 1878. pod vodstvom Š. Ljubića na tumulu u Trošmariji, u podnožju gradine Trsište, koji je činio dio obrambenog sustava gradine (Balen-Letunić 1999-2000, 24). Grobno mjesto stanovnika gradine otkriveno je 1896. kada su prilikom gradnje ceste razoreni grobovi na južnoj strani tumula. Stručno sondiranje već prilično uništenog tumula započeo je J. Brunšmid 1902., ali ubrzo je istraživanja usmjerio na ravno groblje u dvorištu pučke škole. Sondiranja tumula nastavila je R. Drechsler-Bižić 1958., 1983. i 1984., otkrivši skeletne grobove s jednostavnim kamenim konstrukcijama, odnosno na položaju groblja na ravnom 1959. (Drechsler-Bižić 1970, 243; Balen-Letunić 1999-2000, 24-25). Nažalost je groblje, koje je moguće bilo biritualno s dominacijom inhumacije, bilo gotovo posve uništeno i sačuvana je samo jedna grobna cjelina, točnije grob s trapezoidnim pojasnim pločama ukrašenima s figuralnim prikazom (Drechsler-Bižić 1970). Gradina Trsište istraživana je 1985. i 1986., pri čemu su otkriveni temelji pravokutnog objekta – kuće od neobrađenog kamena složenog u tehnici suhozida u dva reda s ispunom od sitnijeg kamena, s ognjištem djelomice ograđenim kamenjem, a pokretni nalazi uključuju i ostatke pokretne peći kao i grijače. Istraživan je i dio bedema. Nalazi su datirani uglavnom u starije željezno doba, iako je vjerojatno egzistiranje naselja i u kasnijim razdobljima (Balen-Letunić 1988, 161-162; 1999-2000, 25).

---

⁷ Usp. T. Kolak, D. Šušnjić: Problemi istraživanja i zaštite arheoloških lokaliteta na području Like. Izdanja HAD-a 23, 2008, 209-219.

U okolini dvojne gradine na Velikoj i Maloj Viničici locirano je nekoliko mjesta pokopavanja. Nalazi iz grobova potječu iz Šušnjevog Sela na zapadnoj padini, kao i na jugoistočnoj strani, iz Čakovca i Josipdola na istočnoj strani podnožja gradine. U Skradniku su locirana dva tumula i groblje na ravnom na položaju Brda, gdje su zaštitna istraživanja iz 1990. godine naišla na razorene grobove. Tumul zvan „Sultanov grob“ istraživan je 1898., kada je nađen kosturni grob bez priloga. Revizijska iskopavanja izvršena 1988. otkrila su vijenac od dva reda krupnijeg kamenja ispunjenog sitnijim kamenjem te četiri skeletna ukopa, od kojih je samo jedan bio poremećen (Balen-Letunić 1999-2000, 25-26). Kao i na Trošmariji, pokopavanje pod tumulima datirano je uglavnom u starije željezno doba, dok su položaji s ravnim grobovima pretežno korišteni u mlađem željeznom dobu (Balen-Letunić 1999-2000, 30 i d.). Tekuća istraživanja na gradini Viničici kod Josipdola, pretpostavljenom japodskom središtu Metulumu poznatom iz antičkih izvora, traju s prekidima od 2002. godine pod vodstvom B. Olujića. Nalazi su još uvijek nepublicirani, a navodno se trajanje gradinskog naselja može pratiti od kasnog brončanog sve do kraja mlađeg željeznog doba te tijekom rane antike (Olujić 2005; 2006; 2009).

Veliki Vrh ili Trojvrh gradina je koja se identificira s naseljem Terpon poznatim iz antičkih izvora. Drugi autori Terpon prepoznaju u gradini u Gornjem Modrušu, ali rekognosciranja nisu utvrdila postojanje prapovijesnog naselja na toj lokaciji (Balen-Letunić 1999-2000, 23-24, bilj. 2; Šašel Kos 2005, 429). U Dugoj Gori istraženo je sedam zemljanih tumula sa skeletnim grobovima, izuzev jednog paljevinskog ukopa, djelomično ili potpuno ograđenih kamenjem (Balen-Letunić 1999-2000, 26).

Na istočnoj japodskoj granici, u dolini Une nedaleko Bihaća, nalazi se nekoliko vrlo bogatih ravnih nekropola koje su istraživane krajem 19. stoljeća. Nekropola u Jezerinama kod Pritoke nedaleko Bihaća u stručnu je literaturu ušla 1890. objavom izvještaja s prvih istraživanja pod vodstvom svećenika Koste Kovačevića i učitelja Petra Mirkovića. Lokaciju opisuju kao polje oranica, livada i pašnjaka koje je navodno nekada bilo potopljeno i stoga zvano Jezerina. Od tog mjesta prema rijeci Uni nalazi se „omanja gromila kao nasap od visine 2 m prema ravnoj površini polja; ta gromila ima nekih 70 koračaja dužine i 35 širine“, koja je bila pogodnija za lokaciju nekropole naspram plavljenog okolnog polja. Na sjeverozapadnoj strani tog povišenja, koje se ovdje snižava prema ravnici, nalazi se položaj zvan Golubica na kojem su često prilikom obrade zemlje nalazili različite predmete, a kojeg su autori prepoznali kao groblje „starih Rimljana“ (Kovačević, Mirković 1890, 330-331). Pronašli su osam paljevinskih grobova s urnom i jedan skeletni grob, a u izvještaju se daje opis grobova i u njima nađenih predmeta, uz nešto ilustracija. Sav materijal predan je Zemaljskom muzeju

Sarajevu, koje je odlučilo nastaviti istraživanja na lokalitetu u ljeto 1892. godine. Iskopavanja je na terenu vodio P. Mirković, a nadležan je bio V. Radimsky koji je i objavio izvještaj (Radimsky 1892). Istraženo je ukupno 530 grobova, većinom paljevinskih. Spaljene kosti i pepeo bili su sakupljeni i položeni u urnu, a na spaljene ostatke su polagani metalni i drugi predmeti. Urne su bile u običnoj zemljanoj raci, nekad pokrivene kamenom pločom, rjeđe je bila nađena i složenija konstrukcija od više kamenih ploča. Javlja se i kamene urne (Radimsky 1892, 302). Skeletni grobovi bili su ukopani u zemljanu raku, najčešće položeni na leđima s rukama uz tijelo i glavom prema sjeveru, ponekad s kamenom kod uzglavlja. Narukvice, nanogvice i prstenje, kao i ogrlice ili drugi dijelovi nakita, nađeni su na mjestu gdje su bili nošeni za života, a ostali keramički i metalni prilozi nalazili su se pokraj glave pokojnika (Radimsky 1892, 303). U tom se izvještaju daje kratki opis kategorija nađenog materijala, bez ilustracija, uz zaključak da je riječ o nekropoli korištenoj u kontinuitetu od halštatskog preko latenskog do rimskog doba, od strane miroljubivog naroda (nedostatak oružja) koje je imalo žive trgovačke veze sa susjednim zajednicama (Radimsky 1892, 310). Potpuni izvještaj, s popisom inventara grobnih cjelina i ilustracijama većine materijala, isti je autor objavio 1895. (Radimsky 1895). Prilikom revizije materijala, Z. Marić je zaključio da pet točaka nisu grobovi (Marić 1968, bilj. 54/1), stoga je ukupni broj grobova 551.

Na istoj obali Une, na oko 3,5 km udaljenosti, nalazi se nekropola u Ribiću. Istraživanja na ovom položaju izvršena su u nekoliko navrata pod vodstvom V. Ćurčića. U prvoj kampanji 1896. istraženo je 11 paljevinskih grobova s urnama, potom u jesen iste godine i proljeće sljedeće, 1897., još 304 groba, također većinom paljevinskih s urnom. Izvještaj je dao dosta šture podatke o grobnim cjelinama i nalazima, s ilustriranim samo manjim dijelom predmeta (Ćurčić 1900). Upravo je zbog nepotpunog izvještaja Z. Marić u svojoj raspravi objavio crteže većine ribićkih nalaza, uz opširnu reviziju i ostalih nekropola iz doline Une. Revizijom ribićkog materijala došao je do zaključka o trinaest točaka koje ipak nisu grobovi, čime je ukupni broj grobova smanjen na 302 (Marić 1968, bilj. 57/1).

Na lijevoj obali Une, nasuprot nekropoli u Pritoci kod Jezerina, nalazi se Golubić. Predmeti prikupljeni u navodno desetak skeletnih grobova poklonjeni su 1895. sarajevskom muzeju. Sustavna su istraživanja međutim otpočela tek 1954. pod vodstvom tada Zavičajnog, sada Muzeja Pounja u Bihaću, na položaju zvanom Crkvina. Riječ je povišenom položaju, zemljanom humku veličine oko 100 x 60 m, na kojem su nađeni temelji srednjovjekovne crkvice, kao i grobovi iz srednjeg vijeka i željeznog doba. Istraživanja su nastavljena 1956., 1960. i 1962., a otvorene su i sonde na položaju Dolovi, gdje su nađeni antički skeletni grobovi. Na Crkvini je ukupno istraženo oko 70 prapovijesnih grobova, od čega su dvije

trećine paljevinski ukopi u urni, a ostatak čine skeletni grobovi (Marić 1968, 8; Raunig 1968, 81-82).

Nasuprot ovim bogatim nekropolama, naselja Pounja su slabo istražena. Središnje mjesto zauzima sojeničarsko naselje Ripač, koje je krajem 19. stoljeća istraživao V. Radimsky (1893. - 1894.), potom F. Fiala i V. Ćurčić 1895. i 1897. (Radimsky 1895a; Ćurčić 1908). Revizijska istraživanja 1975. i 1976. vodila je B. Raunig (Raunig 2003, 269-270). Pripadajuće groblje vjerojatno se nalazilo na položaju Gradine, gdje su tijekom poljoprivrednih radova nađeni grobovi s urnama datirani kroz čitavo željezno doba, ali samo je jedan stručno istražen. Uz paljevinske, nađen je i jedan skeletni grob u sanduku od neobrađenih kamenih ploča, ujedno najstarija cjelina ovog groblja, datirana u 8. st. pr. Kr. (Raunig 1980-81, 141-154). Uz ovo naselje, Radimsky spominje sojenice u Golubiću, Ribiću, Kraljima i Brekovici (Radimsky 1895a, 311). Naselje u Golubiću vjerojatno se nalazilo upravo između nekropola u Jezerinama i na Crkvini, pa B. Raunig pretpostavlja da su stanovnici naselja svoje pokojnike ukapali na oba položaja (Raunig 2003, 271). Terenski pregledi nisu potvrdili postojanje sojeničarskog naselja kod Ribića, kod mosta na Kraljama, a niti kod sela Brekovica (Raunig 2003, 272). Pouzdano je postojanje naselja kod sela Bukva, na ulazu Une u Bihaćko polje, gdje su prilikom rekognosciranja uočeni vrhovi drvenih pilona i nađeni ulomci keramike. Prilikom probnih istraživanja 1977. prikupljena je keramika na temelju koje se postojanje naselja datira od kasnog brončanog kroz starije željezno doba, možda i sve do kraja mlađeg željeznog doba (Raunig 2003, 273-274).

2.3. Kolapijani

Groblje na Stražnem dolu u Goleku kod Vinice najznačajnije je nalazište ove skupine. Istraživanja pod vodstvom vojvotkinje Mecklenburške vođena su 1906. i 1907. i pokazala iznimno bogat materijal iz oko 323 grobova. Na ravnom groblju javljaju se biritualni ukopi, pomiješani bez jasnog razdvajanja, a mlađi ukopi ponekad remete one starije. Možda se paljevinski ukopi koji često sadrže željezne fibule i krive noževe mogu smatrati muškim, a oni skeletni ženskim grobovima. Spaljeni ostaci često su položeni u keramičku posudu – urnu, a rubovi grobne jame označeni su redom kamenja. Čini se da je i položaj grobova bio označen kamenjem (Vogt 1934, 48-49; Božić 1999a, 175-176). Zbirka viničkih nalaza doživjela je istu sudbinu kao i većina predmeta iz Zbirke Mecklenburg. Nakon smrti vojvotkinje zbirka je završila na aukciji i većina nalaza – izuzev nalaza iz Vača, otkupljenih za Ashmolean muzej u Oxfordu – prodana je Peabody muzeju u Cambridgeu. Neki od nalaza objavljeni su u katalogu

aukcije publiciranom u New Yorku 1934., među njima i oni vinički (Vogt 1934). Upravo je kataloška objava omogućila upoznavanje barem dijela materijala iz njujorške kolekcije, dok je dio koji je ostao u Ljubljani objavio S. Gabrovec (Gabrovec 1966). Izuzev ove dvije publikacije, grobne cjeline i cjelokupni inventar viničke nekropole nikad nisu u cijelosti objavljeni. Uz to, pouzdanost grobnih cjelina je vrlo upitna i dio materijala je, čini se, završio u zbirka nalaza s ostalih lokaliteta koje je istraživala vojvotkinja Mecklenburg (o pouzdanosti grobnih cjelina v. Božič 2009; 2010).

Gradina Kiringrad kod sela Donji Kirin poznata je ponajviše zahvaljujući brojnim nalazima koji se čuvaju u muzejima u Zagrebu i Karlovcu, ali im je kontekst nepoznat, iako je najvjerojatnije riječ o naseobinskim, no moguće i grobnim nalazima. Prikupljeni materijal pokazuje korištenje položaja tijekom eneolitika, potom u kasnom brončanom i čitavom željeznom dobu (Balen-Letunić 1987). Čini se da je naselje bilo zaštićeno drvenom palisadom (Čučković 2004, 188). Tijekom 2006. započela su probna istraživanja na Kiringradu, nastavljena u idućim godinama (Čučković 2007; 2009).

Nedaleko Velike Kladuše istraživano je naselje Krčana u selu Trnovi, pripisano Kolapijanima na temelju analogija keramičke građe. Naselje je datirano od sredine 4. do druge polovice 1. st. pr. Kr. Materijal je pružio oslonac za postavljanje granice prema Japodima u dolinu Kladušnice (Raunig 1996, 46-52).

Gradina na Turskoj Kosi kod Topuskog nastala je na uzvišenju zvanom Pogledalo, na mjestu gdje rijeka Glina izbija između Petrove i Zrinske gore te se vjerojatno u neposrednoj blizini nalazio i riječni prijelaz. Naselje je zaštićeno zemljanim bedemom ispred kojeg je iskopan jarak na najizloženoj strani, a druge pristupe štite korito rijeke i duboki jarak jednog potoka. Stambeni objekti nalazili su se na glavnom platou, a istražena je nadzemna kao i poluukopana kuća. Groblje se nalazilo u blizini ulaza na gradinu, a zastupljena su oba ritusa pokopavanja. U sklopu groblja zabilježeni su i položaji koji se smatraju kulturnim mjestima. Karakteristični su po spalištima i ulomcima keramike koji se dovode u vezu s obredom libacije i ritualnim razbijanjem posuda. Najveće od ovih, tzv. kultno mjesto I, neka je vrsta svetišta u obliku elipsastog umjetnog zemljanog humka nastalog dugotrajnim korištenjem položaja i odlaganjem materijala kroz čitavo željezno doba. Čitav kompleks na Turskoj Kosi istraživan je 1980-ih, a sustavna istraživanja nastavljena su 2006. pod vodstvom L. Čučkovića i Gradskog muzeja Karlovac, pretežno sondiranjem na rubu tzv. kulturnog mjesta I. Nova istraživanja usmjerena su na tragove metalurške aktivnosti vezane uz preradu željezne rude i povezanost metalurgije i kulturnih mjesta. Pronađeni su uglavnom ulomci keramičkih posuda,

kao i veći broj glinenih figurica, prepoznatljivih simbola Turske Kose (Čučković 1993, 167-169; 2007; 2008; 2009).

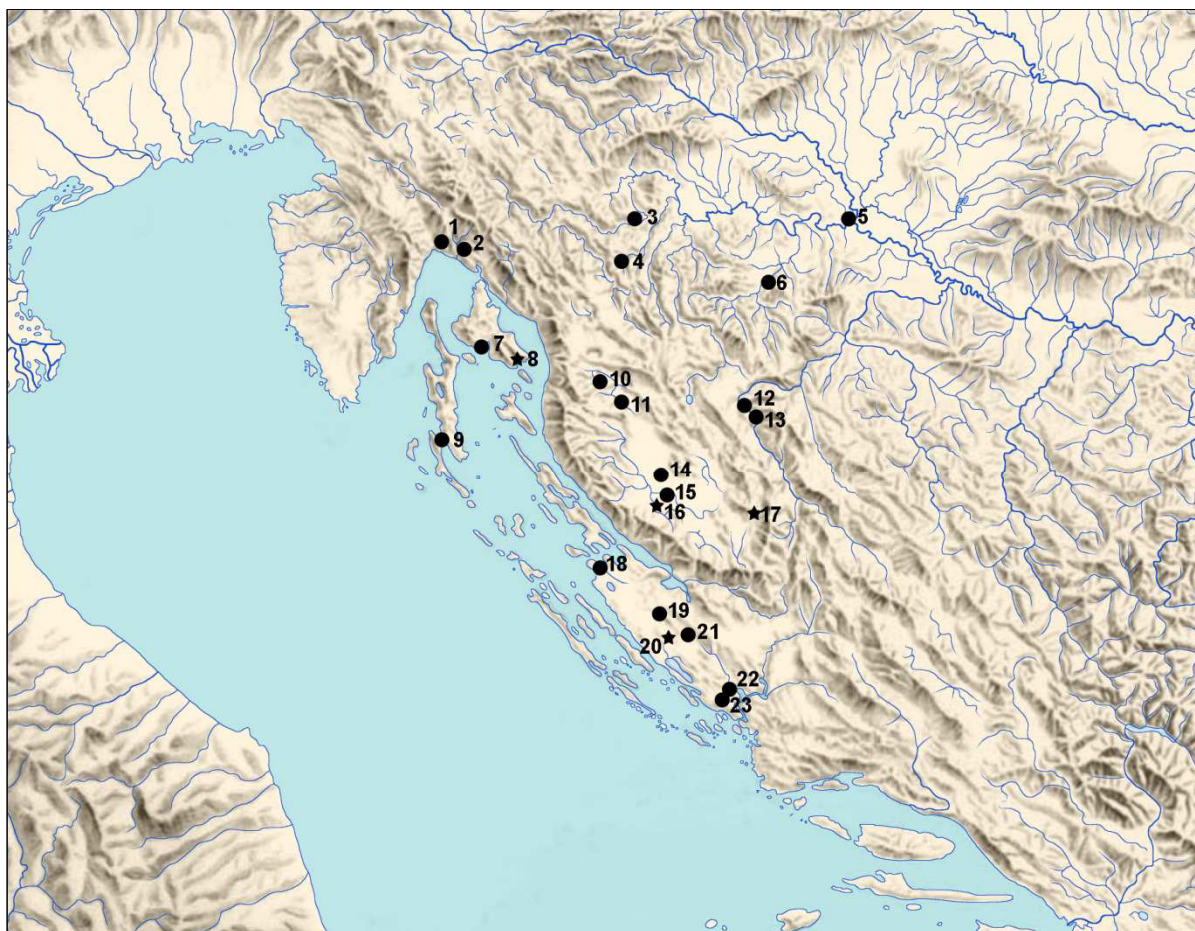
Gradinska naselja iz kasnog brončanog i starijeg željeznog doba evidentirana su i u Belaju kod utoka Korane u Kupu, zatim na Nikolinom brdu u Topuskom, Turskom brdu u Crnoj Dragi i na Dubovcu kod Karlovca. Oko naselja podizan je zemljani bedem na kojem se možda nalazila i drvena palisada ili osmatračnica, na način zabilježen na dubovačkoj gradini ili Turskom brdu. Brdo u Belaju u potpunosti je izorano pa je izvorni izgled poznat samo iz crteža srednjovjekovnog grada. Manja istraživanja izvršena su 1973. godine, a oko 1990. i na Nikolinom brdu u sklopu istraživanja u Topuskom, pri čemu su pronađeni ostaci kuće iz starijeg željeznog doba (Čučković 1993, 164-166, Sl. 5). Nizinsko je naselje postojalo na položaju prigradskog karlovačkog naselja na Gradcu, nasuprot Dubovcu, gdje je dugotrajnim obitavanjem formirano i tell-naselje, iako je inače većinom riječ o jednoslojnim nizinskim lokalitetima poput Kamenskog ili Mahičnog. Podaci o ovim nalazištima su uglavnom šturi i nedostaje detaljnija objava (Čučković 2004, 186-194; 2008a, 80).

Gradina Osječenica nedaleko sela Gorička, sjeverno od Dvora na Uni, istraživana je 1985. i 1989. godine. Otkriveni su ostaci kuća priklesanih u kamenom živcu i rađenih od suhozidnih blokova. Materijal iz objekata datiran je od kraja brončanog do starijeg željeznog doba te u vrijeme antike. Pretpostavljen je kontinuitet života na ovom naselju, strateški vrlo dobro pozicioniranom na putu koji je povezivao dolinu Une sa Siskom, sve do kasne antike. Ono se najvjerojatnije nalazi na granici kasnijih provincija Dalmacije i Panonije, što potvrđuje stratešku važnost položaja (Ožanić 1998; Durman 1992, 126-127).

O topografiji Siska, odnosno odnosu antičke Siscije i prapovijesne Segestike bilo je već govora. Ostali podaci o topografiji antičkog grada složen su mozaik dobiven iz mnoštva podataka o pokretnim nalazima, ostacima zidova ili položaju i karakteristikama grobova, dobivenih većinom u zaštitnim istraživanjima prilikom infrastrukturnih radova, kako je uobičajeno u slučaju dugotrajnog kontinuiteta naselja. Moderne građevine, a prije njih i one iz srednjovjekovne i antičke faze, uništile su cjeline koje pripadaju prapovijesnom vremenu. Prapovijesno naselje autohtonog stanovništva nalazilo se na položaju Pogorelec, poluotoku kojeg tvori zavoj rijeke Kupe, o čemu svjedoče brojni nalazi prikupljeni tijekom jaružanja korita rijeke krajem 19. i početkom 20. stoljeća sve do Prvog svjetskog rata (Lolić 2003, 137). Ostaci drvenih pilota pronađeni u koritu Kupe nizvodno od Novog mosta tijekom niskog vodostaja 1992. datirani su od 6. – 4. st. pr. Kr. do 40. g. pr. Kr. te ukazuju na moguće

postojanje sojničarskog naselja, koje u mlađe željezno doba datira i mnogobrojan pokretni materijal (Durman 1992, 120; Burkowsky 1999, 14; 2004, 9; Lolić 2003, 137-138).

Karta 2. Najvažnija nalazišta obuhvaćena radom.

3. NOVAC I OSTAVE

Ostave u smislu skupnog nalaza pohranjenog najvjerojatnije za kasnije korištenje, često sastavljenog od predmeta sakupljenih kroz duže vrijeme, nalazimo na prostoru istočne obale Jadrana i Like upravo u posljednjoj fazi razvoja navedenih autohtonih zajednica. Na liburnskom području nađeno je dvadesetak ostava, a većina ih je sadržavala novce, dok su ostave iz Baške i Jagodnje Gornje sadržavale nakit i druge predmete (Batović 1987, 344). Ostava iz Kruševa kod Obrovca sadržavala je nakit i novce (v. u nastavku), te je po sastavu najbližnja ostavi iz Ličkog Ribnika s japodskog područja. Ostale japodske ostave sadrže novce različitog porijekla, a ističu se sjevernoafrički kovovi.

Ostava iz Jagodnje Gornje jedan je od najznačajnijih nalaza, u kojem su predstavljeni glavni oblici i karakteristike koje su omogućile jasnije definiranje starije faze posljednjeg stupnja liburnske kulture, odnosno faze Va. Ostava je slučajno pronađena u prosincu 1969. na Čosinoj gradini kod sela Jagodnje Gornje, između dvaju vanjskih koncentričnih bedema na sjevernoj strani gradine. Moguće je da su nalazi bili pohranjeni unutar keramičke posude čiji su ulomci pronađeni na istom mjestu, ali kako je ostava nestručno prikupljena, nisu pouzdane okolnosti nalaza. Skupni nalaz čini ukupno 74 predmeta, najviše fibula, a ostali su predmeti također dijelovi nošnje i nakita - prstenje, narukvice, naušnice, geme, jantarni i srebrni privjesci, uz tek nekoliko uporabnih predmeta, pinceta i udica. Novac je prisutan samo kao imitacija, a riječ je o privjescima na ogrlici, najvjerojatnije rađenima otiskivanjem po originalnom novcu kovanom u Metapontu nekoliko stoljeća ranije. Fibule tipa Baška i pločaste liburnske fibule iz ostave omogućile su jasniji prikaz evolucije ovih dvaju tipova, a vrlo zanimljiv je i nalaz staklenih helenističkih gema, rijetkost na liburnskom području (Batović 1974). Srebrni novac iz kovnice u Metapontu pronađen u grobovima 76 iz Nina i 80 iz Aserije (uz mogućnost kasnijeg miješanja grobnog inventara, po čemu bi oba primjeraka potjecala iz aserijskog groba) te u jednom grobu iz Ljubača kod Nina pripada starijem tipu iz kraja 6. i 5. st. pr. Kr., rađenom u tehnici *incuso*, koji u optjecaju ostaje do 4. st., dok bi novac s otoka Krka (možda Baške) pripadao mlađem kovu rađenom u tehnici dvostrukog reljefa (*doppio rilievo*) i datirao u 4. – 3. st. pr. Kr. (Batović 2011, 21-26). Pri tome se imitacije iz ostave u Jagodnjoj odnose na starije kovove, poput onih iz Aserije i Nina (Batović 2011, 28).

Ostava iz Baške na otoku Krku bila je pohranjena u brončanoj posudi od koje je sačuvana samo srolika ataša i nekoliko ulomaka. Sadržavala je isključivo nakit, a ističu se antropomorfni privjesci u obliku ljudskih maski od srebrnog lima. Vrijeme deponiranja ostave Z. Vinski je povezao s povijesnim zbivanjima i kretanjima rimske vojske u vrijeme osvajanja

otoka Krka, odnosno iza 49. g. pr. Kr. (Vinski 1956). S obzirom na sastav predmeta, a i vrlo upitne, praktički nepoznate okolnosti pronalaska, moguće je da je riječ o grobu, kako je pretpostavio još Š. Batović (Batović 1960, 420).

Ostave novca datirane u 1. st. pr. Kr. mogu se podijeliti u četiri skupine, od kojih su za promatrano područje značajne tri: ostave grčko-ilirskog, rimskog republikanskog i ostave sjevernoafričkog novca s velikim količinama bakra (u obliku *aes rude*, *aes signatum*, *aes grave*⁸), posebno značajne za prostor Like i dolinu Zrmanje. Četvrtu skupinu ostava čine keltski kovovi, koje nalazimo na kontinentalnom dijelu Hrvatske, području rasprostranjenosti keltskih grupa (Mirnik 1981, 37). Sličnu podjelu iznosi S. Čače, koji odvaja ostave sjevernoafričkog novca od onih keltskog novca rasprostranjenih na kontinentalnom panonskom i jugoistočnoalpskom prostoru, dok bi treću skupinu činili novci Apolonije i Dirahija koji se najčešće javljaju na prostoru srednje do južne Dalmacije sa zaleđem (Čače 1991, 60, 72).

Nalazište	Rimski republikanski novac	Aes rude, A. formatum	Sjeverna Afrika: Kartaga; Numidija		Hispanija; Egipat		Velika Grčka i Grčka; Sicilija		Nakit
Jagodnja Gornja							+ imitacija		+
Baška									+
Mazin	+	+	+	+		+		+	+
Gračac	+	+	+	+	+	+			+
Štikada	+	+	+	+	+	+			?
Obrovac				+					
Zvonigrad	+		+	+		+			
Široka Kula			+	+		+			
Molat/Vir	+						+	+	
Lički Ribnik	+			+					+
Cesarica	+								
Kruševo - Cvijina gradina	+								+
Rijeka 1	+								
Rijeka 2	+						+		
Osor	+								

Tablica 1. Pregled sadržaja ostava pronadenih na području Liburna i Japoda.

⁸ *Aes rude* – neobrađeni komadi bronce nepravilnog oblika i neujednačene težine, bez prikaza, predstavljaju prvi oblik platežnog sredstva i u upotrebi su od 5. st. pr. Kr. Od vremena Republike ovaj oblik zamjenjuje *aes grave*, okrugli lijevani novac s likom na obje strane, kovan do približno 217. pr. Kr. u više tipova i za različite vrijednosti, pri čemu je osnovna jedinica as. *Aes signatum* izrađivan je u prvoj polovici 3. st. pr. Kr., riječ je o lijevanim brončanim pločama težine pet rimskih funti (oko 1350 g) s raznim prikazima koji se povezuju s povijesnim događajima, a vrijednost kao valute je određivana prema težini (Kos 1998, 11-16).

3.1. Grčki novac - kovnice Apolonije, Dirahija i Velike Grčke

Novci grčkih gradova uglavnom su koncentrirani na obalni pojas, a širu distribuciju i prodor u kontinentalno zaleđe pokazuju samo novci Apolonije i Dirahija, koji su brojni na području južne Panonije (v. pr. Mirnik 1996).

Najstariji novac kojeg nalazimo na području Liburna predstavlja novac grčke kolonije Metaponta u južnoj Italiji. Riječ je o srebrnim staterima rađenima u tehnici *incuso*⁹ koji su nađeni u grobu 76 u Ninu¹⁰, grobu 80 iz Aserije i u jednom liburnskom grobu u Ljubču nedaleko Nina, dok za nalaz iz Smokovića kod Zadra kontekst nije poznat. Navedeni primjerci pripadaju najstarijim emisijama, odnosno kovani su krajem 6. ili početkom 5. st. pr. Kr., ali ostaju u upotrebi do u 4. st., stoga ne čudi što ovaj novac nalazimo u grobnim cjelinama s materijalom koji pripada 4. – 3. st. pr. Kr. (Batović 2011, 21-26). Mlađi novac, rađen u tehnici dvostrukog reljefa, potječe iz Baške na Krku, a drugi primjerci nepoznatog podrijetla čuvaju se u Arheološkom muzeju u Splitu. Ovaj tip, kovan tijekom 4. i 3. st. pr. Kr., nosi isti motiv klasa kao i starije emisije (Batović 2011, 26). Zasebnu pojavu predstavljaju imitacije metapontskih emisija, točnije 6 srebrnih privjesaka nanizanih na kolut od srebrne žice koji pripadaju inventaru ostave iz Jagodnje Gornje. Privjesci su rađeni otiskivanjem tankog srebrnog lima na originalni novac rađen u tehnici *incuso*, a ukras je izveden iskucavanjem te ubodima (Batović 1974, 207-208, T. XX: 21, T. XXIX-XXXI; 2011, 26-29). Po Š. Batoviću, novac je zadržan u smislu njegove dragocjenosti, a ne kao valuta, budući da Liburni nisu usvojili monetarnu ekonomiju prije 3. st. pr. Kr. (Batović 2011, 26).

Distribucija novca velikogrčkih kolonija kovanog u 4. i 3. st. pr. Kr. uglavnom je koncentrirana na prostor srednje Dalmacije, gdje se javlja i najstariji novac, onaj grada Krotona, nađen na Braču (Batović 2011, 18, 20-21, 31). U kolonijama srednje Dalmacije Farosu i Issi tijekom 4. st. počinje i samostalno kovanje, iako taj novac nije imao široku distribuciju i uglavnom je ograničen na prostor srednjeg i južnog Jadrana (Šeparović 2003, 419-420; Visonà 2007, 491; Batović 2011, 15). Jedan primjerak isejskog kova datiranog u drugu polovicu 3. st. pr. Kr. potječe s japodske gradine na Cvituši kod Lovinca (Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 99, 102). U zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika čuva se po jedan primjerak iz Bribira i Plavna kod Knina (Šeparović 2003, 418), što ukazuje na vrlo sporadičan prodor ove valute u zaleđe istočnog Jadrana.

⁹ Tehnika lijevanja u dvije matrice s istim motivom, pri čemu na jednoj u pozitivu, a drugoj u negativu.

¹⁰ Moguće je da je i ovaj ninski primjerak ustvari izvorno pripadao grobu 80 iz Aserije (Batović 2011, 22).

Slično isejskom novcu, nalazi novca Apolonije i Dirahija relativno su rijetki na liburnskom i japodskom području te se, iako imaju vrlo široku distribuciju prema kontinentalnom zaleđu, rjeđe javljaju sjeverno od prostora srednje Dalmacije (Crawford 1985, 220-225; Popović 1987, 96, Sl. 29; Miškec 2008, 291). Pojedinačni nalazi novca Apolonije i Dirahija uključuju po jedan primjerak nađen u Senju, zatim u Privlaci kod Zadra i Bribiru (Dukat, Glavičić 1973-75, 171). Iz Istre potječe dirahijska drahma pronađena u Puli, a novac obaju gradova sporadično se javlja na području Akvileje, Veneta i Trentina (Miškec 2008, 291; Gorini 1992, 102-103, 105-108). U Odri kod Siska pronađena je 1980. ostava od oko 72 komada dirahijskih imitacija (Mirnik 1996, 528). Pojedinačni nalazi prikupljeni su prilikom jaružanja Kupe u Sisku krajem 19. stoljeća (Brunšmid 1912, 265; Burkowsky 2009, 26-27). S druge strane, brojni su nalazi ovih emisija u dolini Neretve i dalje prema sjeveru, na području Skordiska i Podunavlja sve do Dakije (Popović 1987, 111-113, Sl. 29; Rustoiu 2005, 75, 112, Sl. 19). Češća pojava drahmi na prostoru istočnog međurječja Drave i Save naspram zapadne Posavine dodatno potvrđuje prodor novca iz pravca juga prema sjeveru putem riječnih dolina, kako je pretpostavio P. Popović. Distribucija drahmi dovodi se u vezu sa širenjem rimskog utjecaja i prodiranjem u unutrašnjost Balkana. U slučaju Istre, datacija u posljednja dva stoljeća prije Krista podudara se s vremenom snažne rimske prisutnosti kada je taj novac već mogao biti integriran u rimski monetarni sustav (Popović 1987, 97-98; Miškec 2008, 291). Nema ipak naznaka značajne akumulacije ove valute na liburnskom ili japodskom prostoru, za razliku od spomenute koncentracije u Podunavlju koju potvrđuje i nalaz vukovarske ostave koja je sadržavala svega četiri republikanska denara kovana između 91.-80. g. pr. Kr. i ukupno 136 drahmi Apolonije i Dirahija (Brunšmid 1912, 260-264).

Skupini grčko-ilirskih emisija treba pridodati novac ilirskog kralja Baleja, koji slično isejskim emisijama rjeđe nalazimo na sjevernom Jadranu, iako je rasprostranjen na talijanskoj obali kao i izvan jadranskog bazena, čak sve do Moravske, primjerice na lokalitetu Nēmčice s kojeg, između ostalih, potječu i nalazi egipatskih i kartažanskih emisija (Gorini 2003, 51; Visonà 1985, Sl. 1; Kolniková 2012, 58-65). Posvjedočena samo na novcu, Balejeva vladavina smješta se u razdoblje 195.-175. g. pr. Kr. ili oko 167.-135. pr. Kr., kada se u kovnicama Pharosa i Rizona kuje i novac s njegovim likom (Kos 1998, 46-47; Gorini 1999, 103-105). Novac pronađen na Gradini Sv. Trojice nedaleko Starigrada-Paklenice bio bi zasada najzapadniji nalaz na Jadranu, uz one iz okolice Zadra, točnije Ostrovice i Nadina (Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 100-101), iako se novac ovog vladara javlja i sjevernije, u Novoj vasi u Istri (Miškec 2008, 291).

3.2. Ostave mazinskog tipa

Ostave tzv. mazinskog tipa obuhvaćaju više skupnih nalaza bakrenog novca s kovovima Kartage i Numidije, koji su ime dobili po poznatom nalazu iz Mazina o kojem je pisao J. Brunšmid (Brunšmid 1897; 1900; 1902). Ovu skupinu ostava nalazimo najčešće na prostoru Like i zapadne Bosne, odnosno na teritoriju Japoda. Kao vrijeme deponiranja uglavnom se ističe kraj 2. ili početak 1. st. pr. Kr., povezujući ovu pojavu s nekim od rimskih osvajačkih pothvata (Mirnik 1981, 7, 37; Šeparović 2003, 421).

Eponimna ostava pronađena je u lipnju 1896. te prekopana od strane lokalnih mještana i drugih kolekcionara u potrazi za vrijednostima (zlatom, srebrom), stoga su nalazi većinom odmah razgrabljeni. Zahvaljujući gospićkom župniku ipak je većina sadržaja ostave dospjela u tadašnji Narodni muzej u Zagrebu. Sama ostava navodno je nađena u jami ograđenoj kamenim pločama na bočnim stranama. Sadržavala je oko 400 komada bakrene *aes rude*, 17 ulomaka bakra sa žigom – *aes signatum*, više od 800 komada novca, kao i ulomke nakita i drugih metalnih predmeta. Datacija predmeta pokriva raspon od 4. i prve polovice 3. st. pr. Kr., kako su datirani grumeni bakra, do kartažanskog novca kovanog prije propasti grada 146. pr. Kr., numidskog i egipatskog novca iz druge polovice 2. st. pr. Kr., zatim novca Hijerona II. Sirakuškog iz druge polovice 3. st. pr. Kr. pa do rimskih reduciranih asa iz početka posljednjeg stoljeća prije nove ere (Brunšmid 1897, 42-44). O sadržaju ostave iz Mazina bilo je govora u nekoliko sistematskih publikacija o ostavama, a različiti autori donose i različite podatke o ukupnom broju predmeta, pa je teško odrediti točan broj nalaza (Mirnik 1981, 45-46). Pokušaj revizije daje M. Bonačić Mandinić prilikom objave dosad nepoznatog komada *aes rude* iz Mazina koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu (Bonačić Mandinić 2006, 197-200). Posljednjom revizijom zaključeno je da ostavi pripada ukupno 1537 komada bakrene valute i ulomaka raznih predmeta te je ponuđena nova tipološka podjela *aes rude* i *aes formatum* (Bertol, Farac 2012).

Ostava mazinskog tipa iz Gračaca pronađena je 1926. prilikom obrade vrta. Čini se da su predmeti bili pohranjeni u posudi prekrivenoj kamenom pločom. Nalaz je sadržavao 163 brončane *aes rude*, 11 *aes signatum* i 47 komada *aes formatum*, razni brončani novac i ulomke nakita. Novcu ove ostave pripadaju tri reducirana republikanska asa, 137 novaca Kartage, 222 komada numidskog kova, tri hispanska novca Kastula Tarakoneškog i devet egipatskih novaca Ptolemejevića. Nakit je nažalost zagubljen, pa su ostali podaci samo da je riječ o ulomcima kasnolatenskih fibula, dugmadi, ulomaka brončanih posuda itd. (Mirnik 1981, 38; 1987, 49-50).

Sličnog je sastava i ostava pronađena 1976. na lokalitetu Ričica u Štikadi kod Lovinca. Ostavu su pronašli radnici prilikom kopanja septičke jame. Čini se da je bila zakopana ispod ognjišta unutar antičkog objekta, što pokazuju i tragovi oštećenja od vatre. Od ukupno oko 170 komada novca (iako ih je izvorno bilo i više) izdvojeno je najviše onih iz numidskih i kartažanskih kovnica, uz koje se nalaze i egipatski novac Ptolemejevića (180. - 145. i 145. - 116. g. pr. Kr.), po jedan primjerak iz Betike, ujedno najmlađi novac u ostavi (125. - 100. g. pr. Kr.) i Makedonije (novac Filipa V., 210. - 178. g. pr. Kr., možda kovan 196. g. pr. Kr.), kao i dva republikanska novca kovana 172. - 151. g. pr. Kr. U ostavi su se nalazili i ulomci različitih brončanih predmeta, kao i ulomci brončanih šipki i *aes rude* (Mirnik 1981, 47; 1982, 149-153). Makedonski novac u ostavama mazinskog tipa nalazimo samo u Štikadi (Mirnik 1982, 151), iako se ne može isključiti da je izvorno pripadao i nekom drugom skupnom nalazu, s obzirom da su često nakon pronalaska predmeti raspršeni i završili u raznim privatnim zbirkama.

U sjevernoj Dalmaciji ostavama mazinskog tipa pripadaju nalazi iz okolice Obrovca te iz Zvonigrada (Šeparović 2003, 421). Ostava iz Obrovca pronađena je 1958./'59., a sadržavala je preko 40 komada numidskog novca, od kojih je samo nekoliko zabilježeno, dok je ostatak raspršen. Novac je bio u lošem stanju, jako istrošen, po čemu je vrijeme deponiranja ostave određeno kao početak 1. st. pr. Kr. (Pegan 1959, 154-155; Mirnik 1981, 46). U Zvonigradu nedaleko Gračaca nađen je bakreni novac porijeklom iz Egipta, Numidije i Kartage, kao i rimski republikanski srebrni novac. Ovakav sastav upućuje na mogućnost da je riječ o dvije različite ostave koje su kasnije pomiješane, pa bi jedna odgovarala mazinskom tipu, dok bi druga pripadala grupi ostava rimskog republikanskog novca (Mirnik 1981, 49).

Nažalost, o ostavi iz Široke Kule u Lici, pronađene u ožujku 1846., ne zna se gotovo ništa, osim podatka o 15 komada novca od kojih je jedan egipatski kov, a ostali kartažanski i numidski (Brunšmid 1897, 46; Mirnik 1981, 40; 1987a, 381).

Najnoviji nalazi novca koji odgovara sastavu ostava mazinskog tipa potječe iz Sv. Trojice kod Šibuljine nedaleko Starigrada Paklenice. Riječ je međutim o površinskim nalazima, dok je mogući ostatak skupnog nalaza predstavljen brončanom posudom koja je po riječima nalaznika sadržavala nekoliko komada numidskog novca. Budući da je ipak riječ o nestručno prikupljenim nalazima, koji su svjetlo dana ugledali nakon bespravnog probijanja makadamske ceste, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je riječ o ostavi. Ipak, vrijedi istaknuti da se nalazi kartažanskog, numidskog i egipatskog novca s istog nalazišta uklapaju u tipove prisutne u ostavama tipa Mazin (Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 96, 102-104). Slična je situacija s nalazima numidskog, kartažanskog, ptolemejskog i italskog novca iz okolice

Drniša, kao i onima iz Ljubačkog zaljeva koji bi također mogli predstavljati ostatke ostave mazinskog tipa (Bertol, Farac 2012, 97-98).

Na području današnje Bosne i Hercegovine nađeno je nekoliko ostava mazinskog tipa. U Bosanskoj Krupi nađene su dvije ostave, 1891. i u Vodženici 1932.¹¹ godine. Obje su sadržavale kartažanske i numidske novce, a druga, veća ostava (oko 100 komada) i *aes signatum*, možda i keltski novac (Mirnik 1987a, 379-380). Prema rekonstrukciji sadržaja skupnog nalaza obavljenoj od strane I. Mirnika, ostava iz Krupe kod Uskoplja sadržavala je najmanje 34 komada novca, od kojih se može izdvojiti kartažanske kovove s kraja 3. st. pr. Kr., zatim rimske republikanske ase kovane otprilike sredinom 2. st. pr. Kr. (169. -158. pr. Kr.), egipatski novac Ptolemejevića kovan od kraja 3. do sredine 2. st. pr. Kr., numidski novac Micipse kovan između 148. – 118. pr. Kr., te hispaniski novac kovan između 150. – 100. g. pr. Kr. (Mirnik 1993; 2000).

Ostava iz Bosanskog Petrovca možda je dio skupnog nalaza iz Donjeg Unca, a sadržajem obje ostave odgovaraju skupini s novcem Kartage i Numidije. Ostava iz Bosanskog Petrovca sadržavala je i dva sirakuška kova, a ona iz Donjeg Unca ulomke *aes signatum* i egipatski novac (Mirnik 1987a, 380). Nešto novca iz Bosanskog Petrovca čuva se u Splitu, a riječ je o kovu Kartage iz dvije emisije (221.-210. i 210.-146. g. pr. Kr.) te numidskom novcu s kuglicom na reversu kovanom prije smrti Masinisse 148. g. pr. Kr., kojeg nalazimo u najvećoj količini u ostavama mazinskog tipa, npr. u Gračacu, Mazinu i Štikadi (tip 3b - Gerin 1989, 16; Bonačić Mandinić 2006, 200-203). U Izačiću nedaleko Bihaća, uz numidski i kartažanski novac, nađen je i onaj egipatskih Ptolemejevića (Mirnik 1987a, 381).

Iznimno bogatu ostavu iz Vrankamena kod Krupe na lijevoj obali Une otkrilo je jedno dijete pasući ovce u proljeće 1887. godine. Većina je materijala (oko 98 komada) završila u muzeju u Sarajevu pa je srećom i objavljena. Komadi bakra i novca nalazili su se u keramičkoj posudi koja se nalazila u sanduku od kamenih ploča s poklopicom. Po sastavu je većinom riječ o novcu kartažanskih i numidskih kovnica, uz egipatski i rimski te jedan primjerak hispanskog grada *Emporiae*, kao i novcu sirakuškog kralja Hijerona II. Bakreni komadi su uglavnom amorfni *aes rude*, iako ima i nekoliko *aes signatuma* (Brunšmid 1897, 46; Truhelka 1889; Mirnik 1981, 48-49). Ulomci bakra s prikazom grančice (tzv. *ramo secco* – suha grančica) ne pripadaju tipu *aes signatum*, iako se često tako navode, a najviše su rasprostranjeni u dolini Pada i južnoj Etruriji, gdje i nastaju već u 6. st. pr. Kr. (Panvini Rosati 1988, 21-23; Bergonzi 1985, 78-80, Sl. 6; Kos 1998, 304). Osim u Mazinu i Vrankamenu,

---

¹¹ Za posljednju se u literaturi kao mjesto nalaza navodio toponim „Kruinwa“, ali je I. Mirnik razriješio problem ubikacije tog, očito iskrivljenog naziva (Mirnik 1987a, 369-370).

nađeni su i u Donjem Uncu u Bosni, zajedno s nekoliko komada kartažanskog novca, te u Sisku i „Marija Trostu“, odnosno Trošmariji kod Ogulina (Brunšmid 1897, 48). Bakreni komadi vjerojatno su se koristili kao sredstvo razmjene za nabavku raznih dobara, ne nužno kao valuta određene vrijednosti, već prije u smislu općenite vrijednosti metala i njegove težine (Panvini Rosati 1988, 23-24; Kos 1998, 304).

Tzv. ostava iz Baške na otoku Krku pronađena je 1936., a sadržavala je komade *aes grave* i italske kovove iz razdoblja od oko 335. do oko 268. g. pr. Kr. V. Hoffiller i drugi stručnjaci procijenili su međutim da je u ovom slučaju najvjerojatnije riječ o falsifikatima, iako po Crawfordu nalaz pripada horizontu ostava mazinskog tipa te služi kao pokazatelj pomorskog pravca kao mogućeg puta kojim novac dolazi u cirkulaciju na ovaj prostor tijekom 3. st. pr. Kr. (Mirnik 1981, 37, 20a; 1989; Crawford 1985, 222). Pouzdanost nalaza ipak je vrlo dvojbena, a moguće rješenje dale bi tek analize nekoliko sačuvanih primjeraka koji se čuvaju u Splitu i na Košljunu (Mirnik 1989, 93).

Novac Hijerona II. javlja se, uz eponimnu ostavu skupine i onu vrankamensku, u još jednoj ostavi koja se može pripisati ovoj grupi, onoj republikanskog i grčkog novca objavljenoj kao skupni nalaz s otoka Vira, ali se kasnije navodi kao ostava s Molata (usp. Batović 1973, 131-134; 1974, 230, Karta 5; 2011, 29). Sadržavala je šest komada novca sirakuškog vladara Hijerona II, jedan novac grčkog otoka Ithake te osam rimskih republikanskih novaca, a svi su datirani u 3. st. pr. Kr. Nalazi novca cara Vespazijana i Antonina po svemu sudeći predstavljaju slučajne ili dio drugog skupnog nalaza (Batović 1973, 131-134).

Kao pojedinačni nalaz novac Hijerona II. nađen je još na gradini u Donjoj Dolini i na Kiringradu, odakle potječe i novac numidskog vladara Micipse, zatim na Velikoj gradini kod Obrovca i, uz još jedan sirakuški kov, na Burzinoj glavici kod Gračaca. Zabilježeni su i primjerci koji potječu s nepoznatih lokaliteta u Bosni i na istarskoj obali, dok je sirakuški kov nađen još u Mazinu i Bosanskom Petrovcu (Mirnik 1987a, 370, 383-384; Ilkić, Rebić 2014, 96). Iznimna je pojava novca sirakuškog tiranina i u Osijeku, pronađenog na području Tvrđe prilikom kopanja bunara 1863. godine, koji se tumači kao odraz trgovinskih veza s Liburnijom (Göricke-Lukić 2004, 38, 40). Distribucija novca Hijerona II. možda se može povezati s ratnim zbivanjima u Jadranu 229.-228. pr. Kr., kada sirakuški vladar novcem i oružjem pomaže Rimljanima (Gorini 1992, 93). Uz sirakuški, kao jedan od kovova prisutnih u ostavama mazinskog tipa, točnije onoj iz Gračaca, jest hispanski novac grada Kastula koji je zabilježen još na Dračevcu u Jasenicama, a datiran je između druge polovice 2. st. i početka 1. st. pr. Kr. Analogni nalazi potječu iz Brguda kod Benkovca, kao i Prozora (Dubolnić Glavan,

Glavaš 2011, 99-100). Kovnice ostalih hispanskih gradova također se javljaju među primjercima iz ostava mazinskog tipa, kao i sjevernoafrički novac: onaj egipatskih Ptolemejevića, ali naročito kartažanskih i numidskih kovnica kojeg se nalazi u znatnoj količini i predstavlja posebno zanimljivu pojavu. Novac Ptolemejevića zastupljen je izuzev u sastavu spomenutih ostava i kao pojedinačni nalaz na Radučkoj glavici kod Kistanja te Gradini kod Kaštela Žegarskoga (Ilkić, Rebić 2014, 95, kat. br. 1-2).

Kovnica feničke kolonije Kartage djelovala je na Siciliji od kraja 5. do početka 3. st. pr. Kr., a u samom gradu od sredine 4. st. pr. Kr., kada počinju emisije manjih nominala od zlata, srebra i elekrona, pa sve do gubitka samostalnosti 146. g. pr. Kr., uz istovremeno postojanje manjih kovnica na području sjeverne Afrike, Sicilije i Sardinije kao i na drugim prostorima pod kartažanskom dominacijom (Fischer 1978, 29-30; Manfredi 1995; Šeparović 2003, 420; Škegro 2000, 19; Visonà 2010, 141-144). Kartažanski novac iz 3. st. pr. Kr. pronađen je na gradini na brdu Kuk kod Senja, pretpostavljenom središtu lokalne zajednice koje se napušta s preseljenjem u novo naselje s dolaskom rimske vlasti (Dukat, Glavičić 1973-75, 170). Pojedinačni nalazi na liburnskom su području poznati iz Triblja kod Crikvenice, Nina, Nadina, Ivoševaca, Skradina, Zvonigrada, Jagodnje, Gradine sv. Trojice i Gradine kod Kaštela Žegarskoga (Šeparović 2003, 419-420; Mirnik 1987a, 371-372; Ilkić, Rebić 2014, 95). Pojedinačni su komadi prikupljeni na japodskim nalazištima u Cvituši kod Lovinca, Gradini kod Krbavice, na Malom Čardaku, Trojvrhu i Vijencu kod Korenice (Ilkić, Rebić 2014, 95). Novac velikih dimenzija (odnosno velikog promjera, debljine i težine) pronađen je u ostavama u Mazinu, Vrankamenu, Gračacu, Štikadi, Vodženici u Bosanskoj Krupi i u Izačiću kod Bihaća, a kovan je krajem 3. st. pr. Kr. (Škegro 2000, 20). Veliki kartažanski komadi nisu izgleda dospjeli dalje od japodskih ostava, a čini se da se s udaljavanjem od ovog područja rjeđe nalazi i numidski novac (Mirnik 1987a, 372).

Numidski novac kovan je tijekom kraja 3. i 2. st. pr. Kr. u gradu Cirti, a većina potječe iz razdoblja vladavine Masinisse (240. – 148. pr. Kr.) i njegovih nasljednika (Manfredi 1995, 195-200; Visonà 2013, 122). Većinom se radi o emisijama s glavom okrunjenom lovorovim vijencem koje se mogu datirati nakon 150. g. pr. Kr. (Visonà 2014, 112, 117-123). Kao pojedinačan nalaz koji vjerojatno potječe iz razorenog groba navodi se kov iz 148. – 118. g. pr. Kr. nađen na Nehaju kod Senja, a vrlo sličan novac potječe iz Vitala kod Prozora u Lici (Dukat, Glavičić 1973-75, 171). Na japodskom prostoru prikupljeni su i pojedinačni nalazi na Burzinoj glavici kod Gračaca, Cvituši kod Lovinca, Gradini kod Krbavice, Malom Čardaku kod Perušića, Trojvrhu kod Plaškog i Vijencu kod Korenice (Ilkić, Rebić 2014, 95). Numidski novac prikupljen je i na lokalitetu Gradina u Starigradu kod Senja te na gradini Drvišica kod

Karlobaga, dok je na Gradini Sv. Trojice nedaleko Starigrada Paklenice upravo novac numidskih vladara najzastupljeniji (Dukat et al. 1984, 51, 54; Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 103-104). Poznati su i primjerci s Kiringrada, a južnije iz okolice Šibenika, s Danila Gornjeg, Rta Ploče, otoka Hvara i Brača te Vida kod Metkovića (Mirnik 1987a, 372; Visonà 2013, Sl. 6). U južnoj Liburniji nalazimo ga kao pojedinačni nalaz na gradini Plavno, Karinu, Nadinu, u Zadru i Ninu (Šeparović 2003, 418, 420), te u Dračevcu, Gradini kod Medviđe, Zelengradu kod Obrovca i Radučkoj glavici kod Kistanja (Ilkić, Rebić 2014, 95). Rjeđe numidske kovove nalazimo dublje u kontinentalnom zaleđu: najsjeverniji nalazi potječu iz Gline i s lokaliteta Plešivica-sedlo (Mirnik 1987a, 384; Dukat 2001, 63-65; Visonà 2013, Sl. 6).

O dataciji ostava mazinskog tipa postoje različita mišljenja. Pri procjeni vremena zakapanja treba uzeti u obzir lošu očuvanost novca Kartage, za razliku od dobrog stanja numidskog novca koji prestaje biti kovan smrću vladara Micipse 118. g. pr. Kr. (Mirnik 1987, 51). Eponimna ostava iz Mazina različito je datirana, pa su tako za vrijeme zakapanja predložene godine oko 100., 90. ili 89. pr. Kr., te oko 90/80. odnosno 80. pr. Kr.; ostava iz Obrovca datirana je na početak 1. st. pr. Kr., ona iz Štikade oko 75. g. pr. Kr. ili na prijelaz stoljeća, a nalaz iz Vrankamena u godine 89. i 81. g. pr. Kr. (Mirnik 1987a, 373). Hispanski novac iz Gračaca datiran je otprilike u drugu polovicu 2. st. pr. Kr. (između 150. – 80. pr. Kr.), a onaj iz Štikade, ujedno najmlađi u ostavi, jest novac iz Betike kovan u 2. st. pr. Kr. odnosno između 125. – 100. g. pr. Kr. Ostave se stoga povezuju s vremenom neke od rimskih vojnih kampanja koja se, s obzirom na datiranje najmlađih kovova, smješta na sam kraj 2. st. pr. Kr. ili u prvu četvrtinu 1. st. pr. Kr. Vjerojatnije je riječ o vojnom pohodu iz 119. g., nego o Tuditanovom pohodu iz 129. g. pr. Kr. (Mirnik 1987, 51). M. Crawford isprva najmlađi novac datira oko sredine 2. st. pr. Kr. kada je ostava i zakopana, na što se kritički osvrnuo nedugo potom K. Kurz (Crawford 1969, 78, kat. br. 142; Kurz 1974). Kasnije revidira¹² mišljenje i priklanja se nižoj dataciji deponiranja, oko 100. pr. Kr., iako u tom trenutku novac nigdje više nije mogao biti u cirkulaciji (Crawford 1985, 223). Bilo da se prihvati datacija u posljednja desetljeća 2. st. ili u prvu trećinu 1. st. pr. Kr., pojedini kovovi prisutni u ostavama mazinskog tipa u trenutku su polaganja ostave morali već dugo biti u optjecaju, budući da su pojedini primjerci novca ili ulomaka bakra izrađeni tijekom 3. st. pr. Kr.

O putu kojim sjevernoafrički novac dolazi do japodskog područja postoji nekoliko teorija. Prvo je mišljenje da novac dolazi morem do Dirahija, trgovačkog središta, čiji se novci nalaze s rimskim denarima (Truhelka 1889, 41), dok neki drugi autori objašnjenje vide

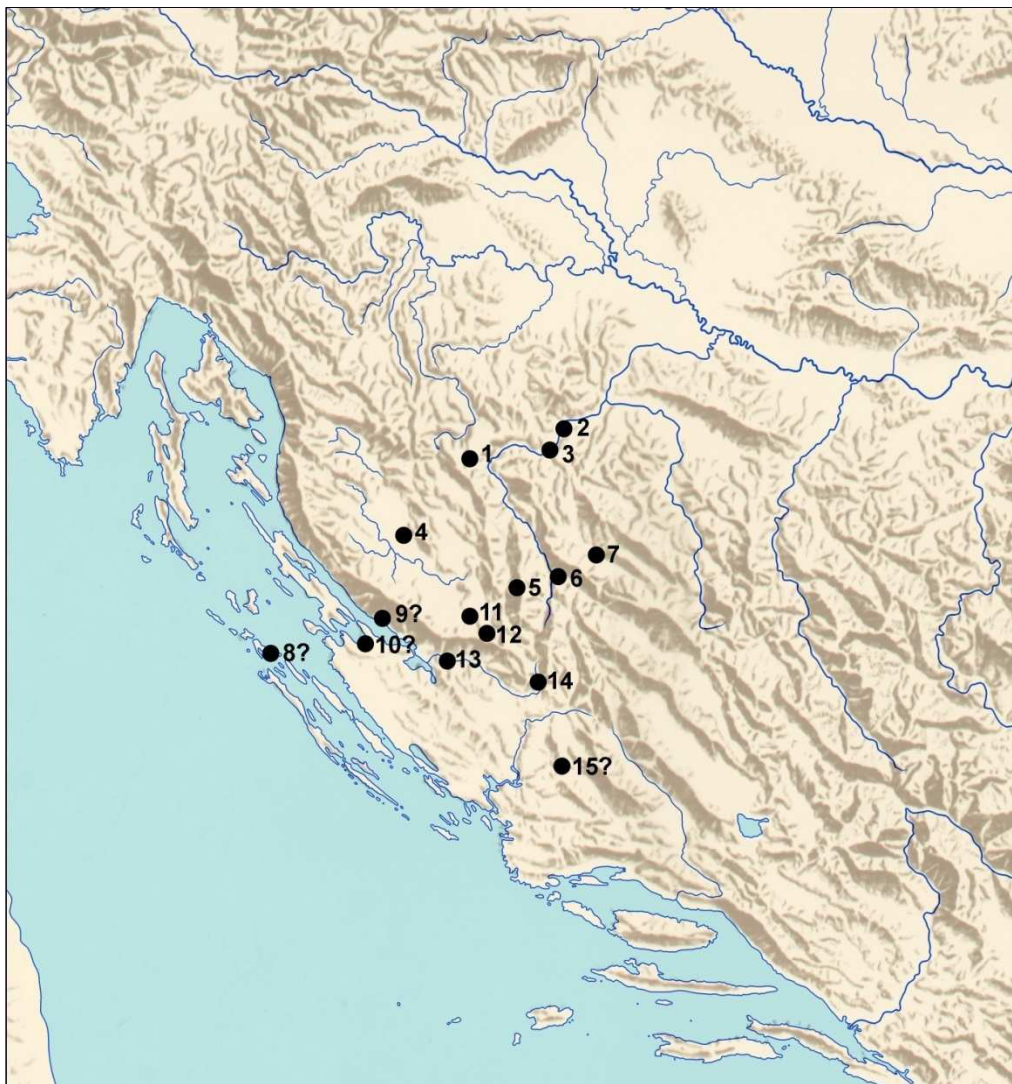
---

¹² Tvrdeći da je Kurz krivo interpretirao njegovu dataciju.

u povezanosti s trgovinom jantarom (Mirnik 1987a, 373). Jedan od mogućih pokazatelja puta kojim sjevernoafrički novac dolazi na područje Like upravo su nalazi na jadranskim otocima i obali. I. Mirnik pretpostavio je da novac u Liku dolazi pomorskim putem i onda preko Obrovačkog prijelaza dalje dolinama Zrmanje, Like i Une (Mirnik 1987a, 373; 1981, 7). S unskim pravcem prodora slaže se i mišljenje Š. Batovića (Batović 2011, 30-31, 33). Zanimljivi su u tom svjetlu nalazi na Korčuli, Braču i posebice na rtu Ploči nedaleko Rogoznice, gdje nalazimo upravo tipove koji se javljaju u ostavama mazinskog tipa (Mirnik 1987a, 371-372; Bonačić Mandinić 2004, 156; 2006, 203). Dodajmo da i S. Čače ističe ulogu pomorskih pravaca koji povezuju Liburniju i zapadnu obalu Jadrana, putem kojih na tlo Liburnije i Japodije dolaze i italske bronce (tipa *aes rude*, *aes signatum* i *aes grave*) koje nalazimo u ostavama mazinskog tipa, a koji odražavaju povezanost Liburna s talijanskom obalom koja seže još u ranija stoljeća (Čače 1984, 14-15; 1991, 60). Po mišljenju B. Olujića, distribucija ostava može se tumačiti kao dokaz rimskog prodora iz pravca sjeverozapada, odnosno iz Siska dolinom Une i Krke, ali jednako tako i u suprotnom smjeru, iz liburnskog područja (Olujić 1999a, 3, bilj. 8). Koncentracija nalaza u okolini Bihaća (Karta 3) nedvojbeno upućuje na važnost Pounja u distribuciji, čemu u prilog idu i nalazi iz Gline i Kiringrada, koji ilustriraju pravac prodora dalje prema sjeveru i dolini Save. Kao odlična ilustracija korištenih pravaca posebnu pozornost zaslužuje nalaz na Plešivica-sedlu, koji svojim položajem na prirodnoj komunikaciji sugerira važnost takvih manjih pravaca koji su zasigurno imali svoju ulogu u mreži kontakata i migracija, na koju se često može zaboraviti naspram mnogo važnijih pravaca, poput posavskog, koji su pružali uvjete za „masovnije“ kretanje ljudi i dobara.

Razlog deponiranja kao i vlasnici ostava prepoznaju se u japodskim obrtnicima, točnije kovačima koji su sakrili materijal prikupljen za daljnju obradu, ali isto tako je neosporna činjenica da su ovi nalazi odraz početka cirkulacije novca u tom području (Mirnik 1987a, 371). K. Kurz pojavu većih količina novca na japodskom području tumači upravo kao dokaz razvijenog sustava robne razmjene u kojem novac ne predstavlja vrijednost nominale u smislu monetarne privrede, već se kao vrijednosna jedinica u robnoj razmjeni koristi određena težina metala, kako je pretpostavio još i J. Brunšmid, pri čemu je moguće da se dio metala koristi u daljnjoj metalurškoj preradi kao sirovina (Brunšmid 1897, 46-47; Kurz 1969, 31-32). Kretanje vojske također je često promatrano u kontekstu distribucije novca - dodajmo mišljenje da se *aes signatum* dijelio kao plijen vojnicima nakon pobjede, što dodatno povezuje inventare mazinskog tipa ostava s vojskom, dok bi afrički novac predstavljao dio plijena iz punskih ratova (Kos 1998, 13; Bonačić Mandinić 2006, 200). Uz vojsku, posrednici

u distribuciji afričkog novca mogli su biti i italjski trgovci, koji nakon dolaska na afričko tlo tijekom vladavine Micipse valutu šire iz matičnog numidskog područja (Popović 1987, 119). Mišljenje da je ipak riječ o novcu kao platežnom sredstvu, odnosno teza o ulozi istog u trgovini prihvaćenije je u suvremenoj literaturi od onog o čisto sirovinskoj vrijednosti sjevernoafričkog i republikanskog novca, uz napomenu da prilikom interpretacije nalaza ne treba ponekad posve isključiti ni prijenos novca putem pojedinaca poput pirata, vojnika, trgovaca i sl. (Glavaš 2010, 11; Miškec 2008, 293-294; Crawford 1985, 223), iako se i dalje javljaju i pretpostavke da je akumulacija novca na japodskom prostoru prvenstveno sirovinske namjene, odnosno skladištenja za ponovnu upotrebu (Bonačić Mandinić 2006, 203).

Karta 3. Distribucija ostava tzv. mazinskog tipa.

Pojava sjevernoafričkog novca daleko izvan matičnog prostora fenomen je prisutan na području čitave Europe (Visonà 2013, 127-132, Sl. 5), što je dovelo do različitih tumačenja

distribucije novca. Većinom je riječ o pojedinačnim nalazima, a manji je broj ostava koji sastavom podsjećaju na one mazinskog tipa – četiri su ostave poznate s matičnog područja sjeverne Afrike (Gerin 1989, 16-17), jedna je ostava porijeklom s Malte, a dvije iz sjeverne Italije, točnije iz okolice Viterba i iz luke u Anconi (Perassi 2008, 1377-1392). U ostavama s područja Galije sjevernoafrička je valuta relativno slabo zastupljena naspram ostalog asociiranog materijala (Fischer 1978, 51).

G. Gorini objašnjava široku distribuciju grčkog novca, uključujući sjevernoafričke kovove, na prostoru sjeverne Italije kao posljedicu kretanja plaćenika, ali i piratskih aktivnosti, naglašavajući potencijalnu važnost keltskog posredništva u distribuciji iz jadranskih i ligurskih luka prema srednjoj Europi. Novac bi imao ulogu statusnog simbola i dokaza osobnog bogatstva prikupljanog ponekad i kroz duže vrijeme, a ne ulogu valute za plaćanje, stoga ga kao privatnu vrijednost nalazimo u svojstvu votivnog dara na svetištima autohtonih božanstava (Gorini 1992, 94-96). Novac dinastije Ptolemejevića koristio bi se tako zbog svoje vrijednosti u težini unutar sustava robne razmjene, dok bi distribucija makedonske te kartazanske i numidske valute odražavala kretanja keltskih plaćenika (Gorini 1992, 101-104). Ipak, isti autor nadalje tvrdi da cirkulaciju novca Apolonije i Dirahija ili grčkih gradova treba povezati s trgovačkim kontaktima (isti, 102-103), iz čega proizlazi zaključak da je dio novca ipak morao biti uključen u lokalnu ekonomiju. Tome u prilog idu i mišljenja B. Fischer ili M. Bara, koji smatraju da je novac morao (ili možda bolje rečeno mogao) biti korišten kao valuta. Pritom B. Fischer dugotrajnim korištenjem objašnjava pojavu starijeg novca u kontekstima koji ponekad datiraju i više od stoljeća nakon njihova kovanja (iako po Crawfordu on nije mogao više biti u optjecaju), a sličnost s lokalnom valutom omogućila je inkorporiranje afričkog i grčkog novca u svakodnevnu uporabu i trgovinu na prostoru Galije, fenomen kojeg bi trebalo datirati nakon 121. g. pr. Kr. (Fischer 1978, 142, 150-151, 155). Numidski i mauretanijski vojnici koji su sudjelovali u punskim ratovima kao plaćenici ili rimski saveznici mogli su tako sjevernoafrički novac donijeti na područje Galije i dalje po europskom tlu, dok je istovremeno novac mogao cirkulirati posredstvom rimskih legionara koji se vraćaju nakon službovanja u sjevernoj Africi (Fischer 1978, 145, 156-157). M. Bar upozorio je ipak na nesrazmjer puno starijeg novca Masinisse i nasljednika i navodnog dolaska na tlo Galije posredstvom Cezarovih vojnika. Iako se djelomično slaže s mišljenjem B. Fischer da su vojnici bili plaćeni u lokalnoj valuti, smatra da se treba uzeti u obzir intenzivnija trgovina i optjecaj dobara na prostoru Mediterana nakon rimskih osvajanja krajem 2. st. pr. Kr. (Bar 1991, 189-191; slično i Visonà 2014, 116-117, 126-127). I dalje se, međutim, rasprostranjenost sjevernoafričkog novca ne samo na čitavom Mediteranu, nego i

duboko u unutrašnjosti kontinenta, od Belgije, Češke i Slovačke, Njemačke sve do Danske i Estonije, najčešće objašnjava migracijama plaćenika (Manfredi 1995, 197; Čižmář et al. 2008, 687-689). Vrijedi istaknuti da je za pojedine nalaze pretpostavljeno posredništvo upravo jadranskog prostora, odnosno područja na kojem se javljaju ostave mazinskog tipa, u distribuciji sjevernoafričkog novca sjeverno od srednjeg Podunavlja (Kolníková, Smrž 2007, 14-15). Pojavu također treba promatrati u kontekstu povijesnih okolnosti nakon 146. g. pr. Kr., tj. kada se nakon pada Kartage kao njen svojevrsni nasljednik profilira numidsko kraljevstvo koje postaje važan rimski saveznik u raznim sukobima diljem Mediterana (Visonà 2010, 157-158).

3.3. Rimski republikanski i ranocarski novac

U slučaju ostava republikanskog novca, slično prethodnoj skupini predstavljenoj nalazom iz Mazina, i ovdje je najznačajniji skupni nalaz pronađen na japodskom teritoriju, točnije u Ličkom Ribniku. Nalazi su pronađeni 2. travnja 1930. prilikom čišćenja zemljišta, kada je eksplozija na površinu izbacila ulomke velike srebrne posude, srebrnog novca i drugog nakita koji je bio u prirodnoj pukotini u živcu, prekriven samo zemljom. Novac su uskoro sakupili lokalni stanovnici, ali je većina nalaza ipak dospjela u Narodni, danas Arheološki muzej u Zagrebu te nekoliko godina kasnije i objavljena. Ukupno je nalaz sadržavao najmanje 357 komada novca, od toga 315 rimskih republikanskih denara, najviše kovanih u Rimu, te u Italiji, na Istoku, na Siciliji, u Hispaniji, Galiji i Africi, a najveći broj kovan je između 100. – 50., odnosno 40. – 30. g. pr. Kr. U vrijeme Augusta kovan je 41 komad, redom u Rimu, na Istoku, u Hispaniji te u Lugdunumu u Galiji, gdje je između 2. g. pr. Kr. i 11. po Kr. kovan najmlađi novac iz ostave. Posebno je zanimljiv nalaz jednog novca numidskog kralja Jube I., kovan 60. – 48. pr. Kr., koji je za razliku od novca njegovih prethodnika vrlo rijedak i nalazimo ga samo u ostavi Gajine kod Kaštel Sućurca, u Drijenjanima kod Trebinja u Bosni (Mirnik 1987a, 372) te u Čitluku, rimskoj koloniji *Aequum* kod Sinja (Šeparović 2006, 210, 215-216). Ističe se i znatan broj legijskih denara Marka Antonija kovanih 32. – 31. pr. Kr. (Klemenc 1935, 99-101). Uz novac, ribnička je ostava sadržavala više srebrnih fibula (osam, uključujući dvije liburnske pločaste fibule), te velik broj raznih privjesaka i aplika od jantara i srebrnog lima (Klemenc 1935). Najbolju analogiju čitavom skupnom nalazu pruža spomenuta ostava iz Gajine kod Kaštel Sućurca, pronađena 1899., koja je sadržavala nakit (prsten s gemom od plave staklene paste) te oko 106 komada novca. Zastupljen je također stariji republikanski novac, kovan od 207. g. pr. Kr.,

preko novca 2. i većinom 1. st. pr. Kr., s najmlađim novcem iz vremena 29. – 27. pr. Kr., a ističu se legijski denari te novac Jube I. (Bonačić Mandinić 2002, 563-564). Novac numidskog vladara Jube I. nađen je u Francuskoj u sličnim ostavama s iznimno velikom količinom novca (Fischer 1978, 112-127). Inventarom najbližnje ribničkoj jesu ostava iz Larochemillayja kod Mont Beuvrayja (lokacije oppiduma Bibracte), čije se vrijeme deponiranja stavlja između 30. i 5. g. pr. Kr., te ona iz Mailléa, koja je sastavom gotovo identična – pretežno rimski republikanski denari, uz novac Augusta i Jube I., a po najmlađem novcu vrijeme zakapanja datira se nakon 22. g. pr. Kr. (Fischer 1978, 117-118, 121-122).

Ostava republikanskih denara pronađena 1935. g. u Cesarici kod Karlobaga sadržavala je, osim 150 denara koje je otkupio Arheološki muzej u Zagrebu, i nepoznat broj komada dospjelih u ruke kolekcionara. Ostava je sadržavala većinom republikanski novac sa zastupljene 46 familije, više novca Augusta, Tiberija te po dva primjeraka Marka Antonija i Oktavijana (Dukat, Glavičić 1975, 196; Mirnik 1981, 41; Dukat, Mirnik 1984).

Na Cvijinoj gradini u Kruševu kod Obrovca u prosincu 1897. pronađen je skupni nalaz srebrnih predmeta, oko 150 komada rimskog republikanskog i carskog novca kao i različitog nakita, od kojeg ništa nije sačuvano za stručnjake. Dio novca, otkupljen za Muzej sv. Donata u Zadru, završio je tijekom 2. svjetskog rata u Italiji i ostao neobjavljen, ali je ukupno 98 novaca pohranjeno u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika te napokon znanstveno obrađeno. Od ovih, 82 primjerka su republikanski novci od kojih je najstariji kovan 189.-180. pr. Kr., a većina potječe iz rimske kovnice, iako su zastupljeni i Narbona, Sicilija, Hispanija i Afrika. Među njima najbrojniji su legijski denari Marka Antonija (12) kovani 32. – 31. g. pr. Kr. koji predstavljaju najveći dio skupine denara iz pokretnih kovnica koje se povezuje s kretanjima vojske. Iz vremena Augusta potječe 16 komada, od čega su 3 iz kovnice u Lugdunumu otvorene 15. g. pr. Kr., kojima pripada i najmlađi novac iz ostave, kakvog nalazimo i u Ličkom Ribniku (Šeparović 2005, 65-71). Po tradicionalnoj dataciji lugdunumski je novac kovan između 2. g. pr. Kr. i 4. g. po Kr., no novija kronologija preciznije datira emisiju u 2/1. g. pr. Kr., što je i *terminus post quem* zakapanja ostave (Bilić 2012, 135-136). Sličan ovima je i skupni nalaz republikanskih i Augustovih denara iz Nina, gdje najmlađi novac također predstavlja kov iz Lugdunuma, ali iz 15.-13. pr. Kr. (Ilakovac, Mirnik 1984; Šeparović 2005, 70-71). Paralele nalazima s Cvijine gradine nalazimo na Gradini Sv. Trojice kod Starigrada Paklenice, s koje potječe više republikanskih denara i kvinara datiranih od druge polovice 2. st. do kraja 1. st. pr. Kr., a ističe se primjerak denara Marka Antonija s natpisom legije XX, kovan 32.-31. g. pr. Kr. (Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 104-105). Navedene ostave svojim najmlađim novcem, koji ujedno predstavlja *terminus post quem*

zakapanja ostava, pripadaju vremenu vladavine Augusta, a njihova se pojava dovodi u vezu s kretanjima rimske vojske i razdobljem Batonova ustanka (Šeparović 2005, 71; Bilić 2012, 135-136). Jedan od argumenata u prilog takvom tumačenju jest i pojava denara Marka Antonija, kovanog u pokretnim kovnicama za namirenje potreba vojske (Šeparović 2005, 70; 2008, 273). Osim navedenih ostava, legijske denare nalazimo u skupnim nalazima iz Siska te Sotina i između Osijeka i Valpova. Brojni su i kao pojedinačni nalazi u sjevernoj Dalmaciji kao i u međurječju Save i Drave, dok gardunski nalaz služi kao još jedna potvrda povezanosti ovih emisija s rimskom vojskom (Mirnik 1981, 47-48, 57-58; Šeparović 2008, 271-273).

Dvije ostave potječu iz Rijeke, no okolnosti nalaza nisu poznate. Prva je sadržavala četiri republikanska denara, datirana između 150.-125. pr. Kr., dok su u drugoj ostavi bila 43 denara, jedna drahma i jedan viktorijat, datirani između 124. – 92. g. pr. Kr. (Mirnik 1981, 39; Blečić 2001, 77-78). Na području Notranjske viktorijati su karakteristika rane faze romanizacije, a datirani su u prvu polovicu i sredinu 2. st. pr. Kr. U sredinu istog stoljeća datirane su i ostave iz Ljubljance, Babe i Knežaka. Ostava iz Ljubljance sadržavala je i keltske novce Tauriska kao i nekoliko srebrnih komada kovanih u Manchingu u južnoj Njemačkoj. Slične su kompozicije i ostave iz Enemonza, Sanzena i Padove (Miškec 2003, 373). U Istri su viktorijati nađeni na samo tri lokaliteta, u Kašteliru kod Nove Vasi, Vizačama tj. Nezakciju i u Puli (Miškec 2003, 372-374). Ostava iz Rijeke sadržavala je jedan komad, a rijetkim nalazima ovog novca na našem prostoru dodajmo ostavu iz Čapljine kod Mostara pohranjenu nakon 29. g. pr. Kr., koja uz viktorijate i kvinare sadrži kovove Apolonije i Dirahija te onu s denarima (183) i viktorijatima (3) iz Zasioka kod Sinja, datiranu između 124. – 92. g. pr. Kr., istovremeno riječkoj (Mirnik 1981, 42, 49). Viktorijati su bili namijenjeni prvenstveno za optjecaj na području Cisalpinske Galije, kojoj pripada i dio Slovenije gdje nalazimo ovaj novac. Području gravitira i istarsko tlo, što pokazuje različite okolnosti od susjednih krajeva u ovim prostorima koji ranije prolaze kroz proces romanizacije (Kos, Šemrov 2003, 385). Rijetki nalazi ovog tipa južnije od Istre uklapaju se u tu sliku, budući da oni uglavnom predstavljaju samo manji udio inventara spomenutih ostava, a ujedno se deponiranje datira nekoliko desetljeća kasnije od pojave na slovenskom i istarskom tlu.

U Osoru je 1899. nađen skupni nalaz od oko 500 komada srebrnog rimskog novca, pretežno denara i nekoliko kvinara kovanih od 3. do 1. st. pr. Kr., koji su bili pohranjeni u bakrenoj posudi s olovnim poklopcem koja je uništena. Po prvoj objavi najmlađi novac kovan je između 65.- 56. g. pr. Kr., ali kako nije među sačuvanim primjercima, najmlađi kov datiran je oko 75. g. pr. Kr. Smatra se da je ostava zakopana između 73. - 47. g. pr. Kr. (Mirnik 1981, 46; Dukat, Mirnik 1982).

Kronološki između riječkih i osorske ostave jest ona iz Loborike kod Pule, koja je sadržavala samo dvije atenske tetradrahme i tri denara, a datirana je u vrijeme 91. – 79. g. pr. Kr., odnosno iza 88. pr. Kr. (Dukat, Mirnik 1982, 144; Miškec 2008, 290). Horizontu prve polovice posljednjeg stoljeća prije Krista možemo pripisati i ostavu iz Putalja kod Kaštel Sućurca, u čijem inventaru nalazimo denare kovane između kraja 3. i prve četvrtine 1. st. pr. Kr. (Bonačić Mandinić 2002, 563). Nešto je mlađe vrijeme deponiranja ostave iz Sv. Kaja u Solinu koja je također sadržavala znatnu količinu republikanskog novca kovanog između 211. i 54. g. pr. Kr., a čije se zakapanje povezuje s nemirnim vremenom rimsko-delmatskih sukoba kao i početka sukoba između Cezara i Pompeja (Bonačić Mandinić 2002, 564) koji, kao što je spomenuto, ostavljaju trag i na život gradova na istočnoj jadranskoj obali.

Jedna ostava srebrnih denara nađena je u Sisku 1912. godine, i to zajedno s keltskim, tračkim i epirskim novcem (Mirnik 1981, 47). Dodajmo ovim nalazima novac s likom Oktavijana Augusta pronađen u kući 1 na Crkvini u Kompolju (Drechsler-Bižić 1986, 117), te novac Augusta i Faustine na Masnikosinoj gradini u Pećanima (Drechsler-Bižić 1979, 261). Kompoljski primjerak zanimljiv je prvenstveno zbog konteksta, odnosno činjenice da je jedan od dokaza nastavka života na naselju nakon Oktavijanovog osvajanja, potvrđenom i Apijanovim podatkom da su se stanovnici Avenda, s kojim se identificira gradina na Crkvini kod Kompolja, mirno predali i nastavili živjeti pod novom vlasti (Drechsler-Bižić 1986, 117).

Optjecaj rimskog republikanskog novca na liburnskom se prostoru datira ranije, mnogo prije vojnih kampanja Oktavijanova vremena. Iz Senja potječu denari kovani 149. (familia Fannia), 114. (familia Curtia) i 104. g. pr. Kr. (familia Lutatia), a denari su poznati iz Rijeke (familia Antonia), Stolca kraj Vratnika (f. Flaminia) i Prozora (f. Tituria). Cezarev denar iz 49. pr. Kr. pronađen je u prekopanom materijalu antičkog nalazišta na Šteli nedaleko Senja (Dukat, Glavičić 1973-75, 171-2). Nakon uspostave rimske vlasti novoosvojeni teritoriji nalaze se pod rimskom upravom, a time i dio gospodarskog sustava Carstva, pa se pojava rimskog novca mora već promatrati u kontekstu monetarne ekonomije. Tako su Augustovi denari kovani za Tiberija nađeni u Senju, Stinici kod Jablanca i Prozoru. Iz žarne nekropole u Stinici, vjerojatno korištene od stanovnika Ortople, potječe i Tiberijev as kovan 10. – 11. g. za vladavine Augusta (Dukat, Glavičić 1973-75, 172-173). Rana romanizacija liburnskog prostora i prisustvo italčkog stanovništva već u prethodnim desetljećima upućuje na cirkulaciju republikanskog novca, kao i drugog italčkog materijala, svakako i prije konačne uspostave rimske vlasti, kako pokazuju spomenuti nalazi denara kovanih u 2. st. pr. Kr.

3.4. Keltski novac

Keltski novac rijetko se nalazi na obalnom području, ali i na području japodskog i kolapijanskog zaleđa.

Tetradrahme koje su u literaturu ušle kao tip Varaždin po ostavi od 109 komada nađenoj 1843., iako je pravo mjesto nalaza lokalitet Škarje nedaleko Križovljana, počinju se kovati krajem prve polovice 2. st. pr. Kr. na području Tauriska (Kos, Mirnik 2011, 77-78, 102). Iz Siska potječe nalaz jednog komada novca tipa Varaždin A kojeg, uz eponimnu ostavu, nalazimo i na Velikom Kalniku te možda na dvama nalazištima u Furlaniji (Kos, Mirnik 2011, 103). Novac iz okolice Ogulina mogao bi se pripisati skupini tetradrahmi tipa Varaždin (Kos, Mirnik 2011, 105).

Tetradrahme tipa Đurđevac, kovane od strane podravske Tauriska i nazvane po skupnom nalazu od oko 400 komada novca pronađenom 1887. kod Đurđevca u Podravini, nađene su van matičnog teritorija na Gradini u Dragišiću, u ostavi s Baline glavice kod Drniša, u Gračanici u sjevernoj Bosni, u Sisku, a kao najdaljnje točke rasprostiranja ističu se Velemszentvid u Mađarskoj na sjeveru, Gomolava na istoku, Vrhnika na zapadu i Brač na jugu (Bonačić Mandinić 2003, 438). Smatralo se da kovanje novca kod Tauriska počinje najranije krajem 2. st. pr. Kr., no sastav ostave iz Ljubljaničke pokraštine pokazao je da se, kao i u slučaju noričkih emisija, početak kovanja mora pomaknuti na sredinu 2. st. pr. Kr. (Kos, Šemrov 2003, 384-387).

Iako se nalazi južno od liburnskog područja, vrijedi spomenuti iznimni nalaz ostave s gradine na Balinoj glavici kod Umljanovića nedaleko Drniša, odnosno delmatskog Sinodija, koja je sadržavala četiri tetradrahme tipa Đurđevac i četiri novca tipa Kapos (Regöly). Novac tipa Kapos, rasprostranjen uglavnom u dolini istoimene rijeke, kovan je u Szalacski kod Kaposvara u jugozapadnoj Mađarskoj, a djelovanje kovnice srebrnog, kasnije samo bakrenog novca, smješta se u 1. st. pr. Kr. (Kos 2002, 151). Oba tipa iz ostave vjerojatno su kasniji kovovi, izrađeni u drugoj polovici 1. st. pr. Kr., koji su u optjecaju na području Panonije bili u posljednjem desetljeću prije, odnosno u prvom desetljeću po Kr., pa se i vrijeme deponiranja ostave može datirati u kasnoaugustovsko doba (Kos 2002, 154, 156). Moguće je da su tetradrahme na prostor Dalmacije dospjele kao privatno vlasništvo osobe porijeklom iz područja gdje se keltski novac nalazio u optjecaju, možda nekog od vojnika keltskog podrijetla koji služe u auxilijarnim jedinicama rimske vojske, iako nije isključeno da su novci vlasništvo trgovaca. Prisutnost keltskih panonskih i noričkih vojnika potvrđena je za logore u Burnumu i Tiluriju, a vrijeme dolaska tih vojnika najvjerojatnije se podudara s

razdobljem velikog ustanka 6. – 9. g. (Kos 2002, 155-156; Bonačić Mandinić 2003, 438). Nalaz stoga služi kao važno svjedočanstvo kretanja vojnika istočnojadranskim zaleđem, ali i obalom, na što upućuje nalaz iz Dragišića. Uz to, pojedinačni nalazi keltskih kovova, poput imitacija makedonskog novca, potječu iz Senja, Modruša, Nina i Biograda (Batović 1974, 230, Karta 5; Dukat, Glavičić 1973-75, 170; Dukat et al. 1984, 52). Iako keltske emisije nisu nikad bile široko prihvaćene na ovom području, one su svakako dolazile na liburnski ili japodski teritorij posredstvom trgovačkih, vojnih, ali i individualnih kontakata i migracija.

3.5. Zaključna razmatranja o optjecaju novca na istočnom Jadranu

Velika količina sjevernoafričkog novca na istočnom Jadranu, pogotovo u ostavama tzv. mazinskog tipa rasprostranjenima na japodskom teritoriju, i dalje ostaje bez konačnog objašnjenja. Već spomenute hipoteze o razlozima zbog kojih te emisije dolaze na europsko tlo, odnosno o posrednicima cirkulacije novca daleko izvan matičnog područja možemo pokušati primijeniti na prostor istočnog Jadrana i njegova zaleđa, uzimajući naravno u obzir specifičnost lokalnog povijesnog i kulturnog razvoja. Jedno od mogućih objašnjenja je dolazak afričkih emisija u sklopu trgovačkih kontakata, pa se tako spominje moguće feničko odnosno kartažansko-egipatsko radioničko porijeklo staklenih perli s tri lica nađenih u Lici (Bonačić Mandinić 2006, 203). Sličan pokušaj interpretacije za rasprostranjenost kartažanskog novca u Galiji dolazi do zaključka koji možemo primijeniti i na naše primjerke – nema, naime, dovoljno materijala koji bi pružio logično objašnjenje za pristizanje velike količine afričkog novca u sklopu trgovine (Fischer 1978, 135-138; Visonà 2014, 127), što svakako vrijedi i za malu količinu navedenih staklenih perli, koje su ujedno mogućeg crnomorskog, ne nužno feničkog porijekla (Balen-Letunić 1990, 45). Može se pretpostaviti indirektno trgovačko posredništvo, odnosno moguće korištenje afričke valute od strane italjskih ili drugih trgovaca koji su aktivni na istočnom dijelu Jadrana (Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 107, 110¹³), budući da trenutno nema indicija za izravnu robnu razmjenu sa sjevernoafričkim prostorom. Spomenimo još jednom pretpostavku S. Čače o važnoj ulozi trgovaca sa zapadne obale Jadrana, koju potvrđuje nalaz ostave iz Ancone, a putem kojih je valuta dolazila prvo na prostor Liburnije, potom u japodsko zaleđe (Čače 1984, 14-15; 1991, 60). P. Visonà pretpostavlja da je novac korišten kao predmet razmjene zbog vrijednosti

---

¹³ Navedene autorice ipak dopuštaju mogućnost izravnih trgovačkih kontakata sa sjevernom Afrikom (str. 110), ali s obzirom na znatne količine novca mislim da bi čak i ostavljanje ove mogućnosti otvorenom trebalo biti potkrijepljeno nečim značajnijim od ukupno šest perli s japodskog teritorija koje su mogle na tlo Like doći i posredništvom istočnomediteranskih ili italjskih trgovaca.

samog metala, pri čemu su trgovci zauzvrat mogli nabavljati drvo (Visonà 2014, 128-129). U prilog distribuciji koja nije vezana isključivo uz kretanja vojske, što je kao što je spomenuto jedna od vodećih interpretacija za objašnjenje ovog fenomena na europskom tlu, idu brojni pojedinačni nalazi koji potječu s niza autohtonih liburnskih naselja, sugerirajući postojanje nekog oblika monetarne ekonomije (Dubolnić Glavan, Glavaš 2011, 110). Ne treba međutim posve odbaciti niti dolazak dijela novca na ovo područje posredstvom kretanja rimskih trupa ili pojedinih vojnika u širem kontekstu sudjelovanja Numidana kao saveznika u rimskim vojnim aktivnostima. Bilo da se prihvati vojno ili trgovačko posredništvo, ostaje činjenica da je novac bio široko prihvaćen i nalazio se u optjecaju na liburnskom tlu, a prodor numidskih emisija sve do Siska i Gline upućuje na cirkulaciju i u obalnom zaleđu. Iako je možda na japodskom tlu vrijednost novca bila više u njegovoj težini nego u nominali te je moguće da je sustav novčane privrede u pravom smislu preuzet kasnije, vrlo vjerojatno su pristigle emisije korištene u robnoj razmjeni, čak i ako dio završava kao sirovina u rukama ljevača, što su pretpostavili još J. Brunšmid i K. Kurz¹⁴.

Skupina ostava rimskog republikanskog novca, čiji je predstavnik bogat skupni nalaz iz Ličkog Ribnika, povezuje se uglavnom s kretanjima rimske vojske u Augustovo vrijeme. Nalazi tzv. legijskih denara Marka Antonija te pretpostavljeno zakapanje u vrijeme Batonova ustanka za ribničku i valpovsku ostavu (Brunšmid 1895, 108; Klemenc 1935, 86; Radman-Livaja, Dizdar 2010, 54-55) služe kao dodatna potvrda uloge rimskih vojnih postrojbi u distribuciji republikanskih emisija. Upitno ostaje vlasništvo ostave, odnosno u čijim je rukama bila navedena valuta u vrijeme deponiranja – nekog od stanovnika italskog porijekla, domaćeg liburnskog/japodskog trgovca ili je pak riječ o teauriranju za potrebe vojske, odnosno svojevrsnoj „kasi“ za isplatu vojnika, iako naravno za različite nalaze mogu vrijediti i drugačije okolnosti. Pretpostavke o povezanosti s rimskim vojnim postrojbama upućivale bi upravo na posljednju mogućnost, odnosno teauriranje valute za kasniju isplatu, čemu se ne protivi niti relativna homogenost materijala¹⁵ – iako postoje i starije emisije, većina deponiranog novca pripada vremenu prve polovice 1. st. pr. Kr. No, deponiranje nakita sugerira privatno vlasništvo, a dvojbene okolnosti nalaza ostavljaju otvorenu mogućnost da je i nalaz iz Cesarice izvorno sadržavao nakit analogno ostavama iz Ribnika, Kruševa i Gajine. Kao privatno vlasništvo rimskog trgovca ili vojnika, sakriveno zbog tadašnjih sukoba s

---

¹⁴ Tumačenje posljednjeg autora prihvaćeno je primjerice i za pojavu sjevernoafričke i ostale valute srodne onoj prisutnoj u mazinskim ostavama na području sjeverno od Dunava (Kolníková, Smrž 2007, 14). Treba međutim uzeti u obzir da se radi o keltskim zajednicama koje kovaju vlastiti novac, za što na japodskom tlu nema indicija.

¹⁵ O tipovima ostava v. Gerin 1989, 10, bilj. 3. Ostave u funkciji kase odlikuju se manje homogenim materijalom, za razliku od privatnih ostava (blaga) ili onih nekog radioničkog središta.

pobunjenim autohtonim stanovništvom, interpretiran je skupni nalaz pronađen između Osijeka i Valpova (Radman-Livaja, Dizdar 2010, 55), dok je za ostavu iz Ličkog Ribnika, zakopanu vjerojatno u istom razdoblju, pretpostavljeno da je pripadala liburnskom trgovcu koji je djelovao na ličkom tlu (Batović 1960, 412). Izuzev pločastih fibula, napomenimo ovom prilikom da većina predmeta iz ribničkog nalaza ipak najbolje analogije ima na japodskom tlu ili je pak riječ o predmetima stranog porijekla (Tonc 2012, 66-68; v. u nastavku), što dovodi u pitanje navedeno tumačenje koje se osniva na pretpostavljenom liburnskom porijeklu deponiranih predmeta. Ostava je stoga mogla pripadati i japodskom, ali i italiskom ili nekom drugom trgovcu.

Nešto starije ostave rimskog republikanskog novca, one iz Loborike, Rijeke, Osora i Putalja ili Sv. Kaja, moraju se međutim promatrati i u kontekstu sve snažnije prisutnosti italiskog stanovništva kao i općenito jačanja utjecaja Rima. Iako se njihovo zakapanje vjerojatno može povezati s nekim od vojnih sukoba, ostave i pojedinačni nalazi svjedoče o optjecaju rimskog novca koji od kraja 2. i 1. st. pr. Kr. zasigurno obuhvaća čitavu jadransku obalu (Bonačić Mandinić 2002, 565). Prisutnost italških trgovaca u obalnim gradovima i stabilizacija rimske prevlasti, iako se ona u slučaju Liburnije mora najvjerojatnije smatrati sporazumnim prihvaćanjem „nadmoćnog“ Rima i sklapanjem savezništva na obostranu korist, dovode do snažnijeg prihvaćanja rimske valute, procesa koji se najvjerojatnije može smjestiti u razdoblje nakon Tuditanove kampanje 129. pr. Kr. U prilog tome govori i distribucija ranije rimske valute, tj. viktorijata koji se sporadično javljaju južno od Notranjske i Istre, područja koja ranije prolaze kroz proces romanizacije.

4. GROBLJA I POGREBNI OBIČAJI

Pogrebni običaji predstavljaju jednu od najbitnijih odrednica pojedine zajednice. Korištenje tradicionalnog mjesta pokopavanja kao oznake pripadnosti određenoj zajednici možemo uočiti i danas, primjerice odabirom mjesta rođenja za sahranu, iako je osoba većinu života provela na drugom mjestu. Običaji sahranjivanja poput bdijenja, odabir određenog ritusa, vrijeme manifestiranja žalovanja i slično variraju od jedne do druge zajednice, a tako je bilo i u prapovijesno vrijeme. Dolaskom novih okolnosti s uspostavom rimske vlasti često dolazi do promjena pogrebnih običaja koje se različito manifestiraju kod različitih zajednica, primjerice prestankom prilaganja oružja u muške grobove ili napuštanjem skeletnog načina ukopa. Istovremeno, i dalje se zadržavaju elementi koji služe kao oznaka pripadnosti određenoj zajednici poput dugotrajnog korištenja tradicionalnih oblika nakita ili lokalno rađenih keramičkih posuda. Iako često nedostaju monografske obrade ili potpune objave pronađenog materijala, podaci dobiveni istraživanjima groblja protopovijesnih zajednica, koje su tema ovog rada, pružaju dovoljno elemenata za razumijevanje osnova pogrebnih običaja i rituala.

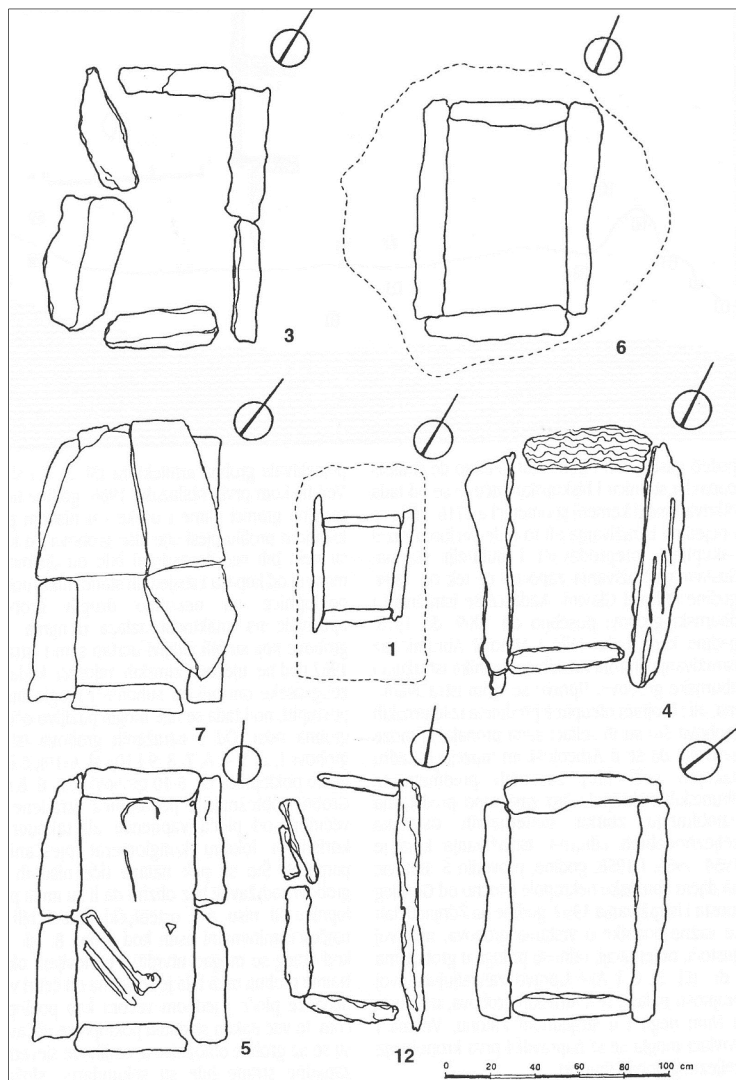
4.1. Groblja i pogrebni običaji Liburna

Kod Liburna, ali i na ostatku obale Jadrana, kroz čitavo željezno doba zadržava se ritus pokopavanja u zgrčenom položaju, najčešće unutar sanduka od kamenih ploča, te se tradicionalno smatra da se tek s dolaskom Rima pojavljuje i spaljivanje pokojnika (Batović 1962, 51). Zgrčeni skeletni ukop vršio se istovremeno u ravnim grobljima, ali i ispod grobnih humaka – tumula (Batović 1987, 355).

Pogrebne gomile rađene su najčešće od kamena, koji je nasut tvoreći humak promjera u prosjeku 10-15 m, iako veličina može varirati od 5 do čak 50 m. Visina tumula može dosegnuti do oko 10 metara. Naznaka veličine koju mogu doseći ti grobni spomenici jest činjenica da se na jednom zemljanom tumulu znatnih dimenzija nalazi starohrvatska crkvice Sv. Nikole kod Nina (Batović 2004, 365-366). Tumuli su uglavnom pojedinačno podizani na istaknutim položajima, rjeđe su grupirani i tada se obično radi o manjim gomilama na nizinskim položajima ili visoravnima. U skladu s prirodnim odrednicama kraškog priobalnog prostora koji nudi ograničene površine plodne zemlje, u Liburniji su prvenstveno prisutni kameni tumuli, iako se na području sjeverne Dalmacije (Nin, Smilčić, Kašići, Islam) javljaju i veliki zemljani humci. U pravilu se u središtu tumula nalazi jedan centralni grob, a kasniji

ukopi (kada postoje) nalaze se oko njega, na periferiji (Batović 1962, 52; 2004, 366-367; 1987, 356-357). Na Ždrijacu u Ninu sačuvane su kružne grobne konstrukcije unutar kojih se nalazi centralni grob s pokojnikom u zgrčenom položaju, a riječ je ustvari o ostacima manjih zemljanih i kamenih tumula (Brusić 2002, 218-219). Kružni raspored grobova zabilježen je i u tumulima nadinskog groblja, gdje je također uvrđeno paralelno korištenje ritusa inhumacije u zgrčenom i ispruženom položaju (Kukoč 2009, 36-38).

Groblja na ravnom nalaze se u blizini naselja i stoga su dugotrajnijeg karaktera, odnosno korištena su od strane lokalne zajednice kroz duži vremenski period. Često su se

Slika 1. Grobne konstrukcije na lokalitetu Nin-Ždrijac (prema Brusić 2002, Sl. 6).

nalazila uz glavne komunikacije kao što pokazuju primjeri Grobnika ili Nadina (Blečić 2003, 92; Kukoč 2009, 55). Grobna arhitektura je jednostavna, pretežno je riječ o jednostavnom ukopu u zemljanoj raci, ponekad obloženoj nepravilnim kamenim pločama (Sl. 1). Kameni sanduk može imati i petu ploču u funkciji poklopca. Uglavnom je riječ o pojedinačnom ukopu, bez određene orijentacije. Izuzetak su slučajevi dugotrajnog korištenja iste grobnice, pri čemu se naknadnim ukopima remete grobne cjeline s rezultatom miješanja priloga različite datacije, kako pokazuju primjeri obiteljskih grobnica (Batović

1962, 52-53; 2004, 367-68).

Višekratno korištenje groba 8 na Ždrijacu u Ninu datira već u starije željezno doba, iako je češće u obiteljskim grobnicama iz razdoblja helenizma kakve nalazimo na Velikoj Mrdakovici i Dragišiću (Brusić 2002, 217-

218). U ranorimsko vrijeme javlja se i običaj pokopavanja djece u glinenim posudama, zabilježen u Ninu (Batović 1962, 53; 2004, 367).

Grobni su prilozi poput keramičkih posuda ili oruđa vrlo rijetki, uglavnom se nalaze samo dijelovi nošnje (fibule, naušnice, narukvice, pojasi...) ili osobni predmeti poput britvi, češljeva. Običaj prilaganja keramike češće se javlja tek pod utjecajem helenizma (Batović 1962, 53; 1987, 358). Prilozi oružja iznimke su na čitavom liburnskom teritoriju. Na Kastvu je uz glavu pokojnika iz groba 1 u sondi A iz 1979. pronađen željezni nož. Prilog noža zabilježen je u IV. i češće V. fazi nekropole Pounja, a analogna se pojava u Notranjskoj kao i u Lici također javlja u razdoblju mlađeg željeznog doba (Blečić 2002, 85).

Iznimno se na liburnskom području pojavljuje skeletni ukop u ispruženom položaju na leđima. Uz Grobnik i Kastav, isti ritus nalazimo u Nadinu te u obiteljskim grobnicama u Velikoj Mrdakovici i Dragišiću. Pojava drugačijeg načina pokopavanja dovodi se u vezu s helenističkim utjecajima, što bi objasnilo i češću pojavu te vrste ukopa u srednjoj i južnoj Dalmaciji, prostoru bližem helenističkim središtima (Batović 2004, 367; 1987, 356). Recentnija istraživanja nadinske nekropole pružila su vrijedne nove podatke o liburnskom načinu pokopavanja. U tumulu 13 sahranjivalo se od 9. do 6. st. pr. Kr. Potvrđena je pojava kružnog nizanja grobova unutar tumula, kao i okruživanje čitavog pogrebnog nasipa obzidom. Postoje i naznake ritualnog obreda koje se manifestiraju u tragovima paljevine kao i mnoštvu razbijenog posuđa (Kukoč 2009, 33-38). Ujedno je zabilježena biritualnost, tj. skeletno pokapanje u zgrčenom, ali i ispruženom položaju, uz paralelnu pojavu paljevinskih grobova. Time je tumul 13 zauzeo položaj zasada najstarije pojave biritualnog pokopavanja pod tumulima u sjevernoj Dalmaciji tijekom željeznog doba, ali je i prvi primjer paljevinskog načina pokopavanja na južnoliburnskom prostoru (Kukoč 2009, 43; 2009a, 58-59). Ipak, pojava spaljivanja ostaje iznimka sve do jačanja rimskih utjecaja tijekom procesa romanizacije (Kukoč 2009, 75, 78). Biritualnost je uočena i u prostoru tzv. cele I, gdje uz pokojnike u zgrčenom položaju unutar kamenih škrinja, nalazimo i one u ispruženom položaju kojima nije sačuvana grobna arhitektura. Paljevinski ukopi u urni pokazuju vremenski odmak i datiraju u ranorimsko vrijeme (Kukoč 2009, 62-65). Zanimljiva je pojava ograđivanja prostora jednog ili više grobova kombiniranjem vertikalno i horizontalno postavljenog kamena različite veličine, tvoreći prostor tzv. grobne parcele (Kukoč 2009, 67). Analogna je pojava zabilježena na mlađeželjeznodobnom groblju Gradine kod Dragišića, gdje je unutar ograđenog prostora bilo pokopano više pojedinaca u ispruženom položaju (Brusić 2000a, 6). Pokopavanje u ispruženom položaju sporadično se, dakle, javlja već u starijoj fazi liburnskog željeznog doba.

Istraživanja grobalja na ovom su području i u ovom razdoblju puno češća nego ona istovremenih naselja, što je gotovo pravilo, budući da su rezultati koji se postižu iskopavanjem grobova često atraktivniji i zanimljiviji široj javnosti od onih koji se dobiju istraživanjem naselja, no iz istog su razloga upravo grobovi česte mete raznih tragača za blagom i devastatora. Ipak, uglavnom raspoložemo osnovnim podacima o pogrebnim običajima na grobljima korištenima u posljednjoj fazi razvoja materijalne kulture Liburna.

Grobovi na Velom Mišincu kod Kastva, u vrtači istočno od gradske kule, pronađeni tijekom istraživanja 1972. i 1979. godine, skeletni su ukopi u zemljanoj raci. Pokojnik je u ispruženom položaju na leđima, s rukama ispruženima pored tijela (grob 9, sonda 6/1972) ili položenima u krilo (grob 1, sonda A/1979), polegnut izravno na zemlju. Ponekad se oko glave pokojnika nalazi polukružni vijenac od neobrađenog kamenja (Blečić 2002, 79-85; 2003, 157-160). Nasuprot ovome, Marchesettijeva istraživanja 1900. kao i Brunšmidove bilješke navode na istom položaju paljevinske ukope „latenskog“ groblja, no niti jedan takav grob nije nađen modernim istraživanjima, pa je vrlo upitna biritualnost na ovom nalazištu (Matejčić 1974, 66; Blečić 2002, 79; 2003, 155). Po pričanju jednog od vlasnika zemljišta, nađen je i dječji grob u velikoj posudi, što odgovara običaju zabilježenom u Ninu (Matejčić 1974, 66).

Na Grobišću u Grobniku zabilježen je isti grobni ritus kao na Kastvu, točnije skeletni ukop u ispruženom položaju s rukama uz tijelo ili jednom rukom u krilu, u običnoj zemljanoj raci, ponekad s vijencem od neobrađenog kamenja poredanog oko glave, u pravilu orijentacije sjever-jug. Razlika je pojava pokrovnog sloja od neobrađenog većeg i manjeg kamenja, koja nije zabilježena na kastavskom groblju. Isti pogrebni običaji traju i s početkom rimskog doba, dokazujući kontinuitet lokalne zajednice (Blečić 2004, 56-59, 97; 2003, 162-167). Kamene pogrebne gomile – tumuli evidentirani su na više lokacija na riječkom području, ali kako nisu istraživani, ostaje upitna njihova datacija kao i funkcija (Blečić 2003, 171-174).

Na kvarnerskim otocima gotovo da nema podataka o grobnom ritualu za mlađe željezno doba. Nisu poznati detalji o karakteristikama dvaju grobova istraženih u Baški na otoku Krku 1912., niti o onima na prapovijesnoj i antičkoj nekropoli uz gradske bedeme grada Krka (Glogović 1989, 6-7, 46-47). Nekropola na Kavaneli južno od gradskih zidina u Osoru nestručno je iskopavana, pa nije poznat točan broj grobova ili sastav pojedinih grobnih cjelina, ali isti se položaj koristio od starijeg željeznog doba do antike. Istočno od gradskih zidina istraženi su prapovijesni grobovi, tj. skeletni zgrčenci u kamenim sanducima od neobrađenih ploča s poklopicom, dakle tipični liburnski tip ukopa kojeg na istom nalazištu nalazimo i pod tumulima (Lo Schiavo 1970, 388; Glogović 1989, 6).

U južnoj Liburniji nalazimo i zanimljive pogrebne običaje koji datiraju u posljednju fazu liburnske kulture i dovode se u vezu s jakim helenističkim utjecajima prisutnima u istom razdoblju. Najraniji ukopi na Velikoj Mrdakovici datiraju u vrijeme 4.-3. st. pr. Kr. To su grobnice ukopane u zemlji, nekad djelomično isklesan živac, sa skromnim priložima, odnosno dijelovima nošnje (igle, fibule). Od 3. st. pr. Kr. spomenuto jačanje helenističkih utjecaja očituje se u novoj fazi pokopavanja koju karakterizira pojava velikih, obiteljskih grobnica od klesanog kamena (iako bez žbuke), kao i velikih količina reljefne helenističke uvozne keramike koja je razbijana prije polaganja u grobnicu. Pokojnici se u grobovima obje faze sahranjuju u ispruženom položaju (Brusić 1974, 61; 2000, 8-9). Treću fazu pokopavanja predstavljaju grobovi datirani od kraja 1. st. pr. Kr. do 3. st. po Kr., a riječ je o paljevinskim, ujedno najbrojnijim grobovima. Spaljeni ostaci pokojnika polagani su u keramičku urnu koja može imati keramički tanjur ili kamenu ploču kao poklopac, najčešće položenu u prirodnu udubinu u živcu. Dijelovi nošnje kao i posude za hranu i piće ili keramičke uljanice prilagani su unutar i oko urne, a posuđe za vino korišteno u ceremoniji razbijano je prije polaganja ulomaka oko urne (Brusić 2000, 9-11).

Groblje Gradine kod Dragišića smješteno je uz komunikaciju koja od platoa naselja vodi prema njegovu podnožju i nastavlja dalje prema Prokljanskom jezeru. Izdvojene su tri faze korištenja groblja, svaka sa specifičnim grobnim ritualom. Prvu fazu obilježavaju grobnice od kamenih ploča s višestrukim ukopima koje se nalaze unutar eliptičnog prstenastog obzida. Unutar ove grupe posebno je zanimljiv slučaj grobnice 4 koja je sadržavala redom ukop zgrčenca (4A), zatim paljevinski pokop datiran na kraj 4. st. pr. Kr. (4B), te napokon najstariji grob (4C) koji je sadržavao ostatke jednog ili više pokojnika u ispruženom položaju (Brusić 2000a, 6-9). Pojava inhumacije u ispruženom položaju javlja se dakle već u prvoj fazi korištenja groblja, koja se može datirati od kraja 6. do 3. st. pr. Kr. Paljevinski ritus pojavljuje se na prijelazu era kao novost pod rimskim utjecajem. Na groblju na Dragišiću, uz izuzetak groba 4B, karakterističan je za posljednju, treću fazu, datiranu na kraj 1. st. pr. Kr. (Brusić 2000a, 12). Druga faza obilježena je zidanim grobnicama od klesanih kamenih blokova povezanih žbukom, ponekad djelomično uklesanih u živac, koji su pretrpili jaku devastaciju. Grobnice, korištene kroz duži vremenski period i datirane od 2. st. pr. Kr. sve do druge polovice 1. st. po Kr., sadržavale su ostatke više pokojnika u ispruženom položaju, a ističu se velike količine helenističke reljefne keramike. Zanimljiva je pojava inhumacije u ispruženom položaju koja je dokumentirana i na Velikoj Mrdakovici, dok se drugdje na južnoliburnskom prostoru u pravilu javlja ukop zgrčenaca.

Velike grobnice istražene u Nadinu sličnih su karakteristika. One su višestruko korištene, nisu međutim zidane već su građene od okomito postavljenih kamenih ploča. Sadrže velike količine keramike, uključujući i mnogo uvoznih posuda. Skeleti su također bili u ispruženom položaju (Batović 1974, 222; 2004, 797). Kako je spomenuto, novijim istraživanjima pokazalo se da se u prostoru cele I pokojnici sahranjuju u zgrčenom, ali i ispruženom položaju, dok paljevinski grobovi datiraju u sljedeću, ranorimsku fazu nekropole, pokazujući kontinuitet grobnog mjesta unatoč promjeni rituala (Kukoč 2009, 62-65; 2011, 199-202).

U posljednju liburnsku fazu datira se i groblje (ili barem jedan njegov dio) na Ljubačkoj Kosi, koje je dugotrajno devastirano i pljačkano. Ipak, fotografije i opisi koje je objavio Z. Brusić ne ostavljaju sumnju da je riječ o bogatom groblju koje se ističe i znatnim brojem fibula pločastog tipa. Nažalost, o samom grobnom ritusu ne znamo gotovo ništa, osim podatka da je, uz nekropolu ravnog tipa, postojala i ona pod tumulima (Brusić 2002, 224-230).

Na liburnskom je tlu prisutno dakle više načina pokopavanja, iako je dominantni ritus inhumacija u sanduku rađenom od nepravilnih kamenih ploča, s pokojnikom u zgrčenom položaju na boku. Ovaj se način pokopavanja javlja i na grobljima na ravnom kao i ispod tumula, a prisutan je od početka željeznog doba i smatra se karakterističnim za liburnsku zajednicu. Ipak, grobne cjeline datirane u mlađe željezno doba pružaju kompleksniju sliku pogrebnih običaja, uz veću raznolikost ritusa. Na prostoru južne Liburnije „klasični“ ritus kakav nalazimo u grobovima ispod bedema Aserije, u Ninu i Zatonu egzistira paralelno s inhumacijom u ispruženom položaju koju nalazimo u grobovima na Velikoj Mrdakovici kao i u četrnaest grobnica na Dragišiću datiranih u 5.- 3. st. pr. Kr. Ova se pojava na oba groblja mora odvojiti od sljedeće faze, one zidanih grobnica iz Dragišića i Velike Mrdakovice koje izdvaja velika količina helenističke keramike i koje predstavljaju zaseban pogrebni fenomen o kojem će riječi biti u nastavku. Z. Brusić već je upozorio na navedenu razliku, odnosno različit ritus na sjevernom i južnom dijelu južnoliburnskog prostora (Brusić 2000a, 12). U svjetlu novih nadinskih istraživanja čini se, međutim, da pojava ispružene inhumacije nije usko ograničena na periferiju južne Liburnije kao i da nije kronološki limitirana na razdoblje korištenja obiteljskih grobnica helenističke faze. S druge strane, isti je ritus prisutan na samom sjeveru Liburnije, na nekropolama Kastva i Grobnika, što se smatra jednim od ključnih, ako ne i najbitnijim dokazom japodske prisutnosti na obali Jadrana. Treba međutim istaknuti da se u razdoblju željeznog doba biritualnost javlja u Notranjskoj kao i kod

Kolapijana (Guštin 1979, 15-17; Čučković 2004, 194; Vogt 1934, 48-49). Delmati, južni susjedi Liburna, prakticiraju inhumaciju u ispruženom položaju kroz čitavo željezno doba, no za razliku od japodskih i liburnskih običaja, prilažu i oružje (Čović 1987, 469-471). U slučaju kvarnerskih grobalja biritualnost je i dalje otvorena mogućnost, budući da stariji istraživači spominju paljevinske grobove. Postoji ujedno i fizički pomak ovih položaja naspram kasnije istraživanog prostora na kojem ritus spaljivanja nije zabilježen, što ostavlja mogućnost postojanja paljevinskih ukopa na drugom položaju, odvojeno od skeletnih (Blečić 2002, 121). Materijalna kultura zajednica riječkog područja pokazuje niz dodirnih točaka i s prostorom Notranjske na koji se Kvarner i prirodno geografski nadovezuje, ne samo s japodskim miljeom (Blečić 2001, 121; 2003, 44). Dodajmo da pektoralni dugmad tipa Vinica ili igla u obliku pastirske palice s Kastva jasno ukazuju na prisutnost kolapijanskih elemenata (Božič 2009, 72-76; Blečić 2002, 82-83, 112). Južnoliburnski primjeri, iako teoretski zbog pojave ispružene inhumacije bliski onim kvarnerskim, teško su s njima usporedivi zbog potpuno drugačijih okolnosti: s jedne strane tu su velike obiteljske, u kasnijoj helenističkoj fazi i zidane grobnice s karakterističnim pogrebnim ritualom, a s druge individualni ukopi u prilično standardnom obliku grobne rake. Mogu se ipak smatrati dokazima prisutnosti ritusa inhumacije u ispruženom položaju na liburnskom teritoriju u razdoblju mlađeg željeznog doba, s varijacijama uvjetovanim specifičnostima lokalnog razvoja. Biritualnost dokumentirana u Nadinu unutar istog pogrebnog objekta – bilo tumula, bilo ograđenog prostora tzv. cele – pokazuje integriranost pokopavanja u ispruženom položaju u običajima lokalne zajednice, potkrepljenu činjenicom da se ne može primijetiti općenita razlika u grobnim prilozima ovako inhumiranih grobova koja bi pružila oslonac za tumačenje drugačijih ukopa kao dokaza prisutnosti pojedinaca stranog podrijetla koji zadržavaju običaje matične zajednice.

Obiteljske zidane grobnice helenističkog razdoblja iz Nadina, Dragišića i V. Mrdakovice povezuje specifičan pogrebni ritual koji se očituje u ritualnom razbijanju keramičkih recipijenata, i to luksuznih reljefnih uvoznih posuda za piće koje nalazimo u iznimno velikim količinama – običaj stran ostalim južnoliburnskim središtima. Posude pripadaju kategoriji finog stolnog posuđa namijenjenog konzumaciji vina, koje su se već prilikom polaganja u grobnicu nalazile u fragmentiranom stanju. Običaj se nastavlja i nakon prelaska na ritual spaljivanja. Tragovi sekundarnog gorenja sugeriraju razbijanje posuda nad lomačom i naknadno prikupljanje ulomaka koji se polažu oko urne (Brusić 2000, 9-12, 28). Potpunu valorizaciju nalaza iz ovih grobnica ometa činjenica da su one višestruko korištene, pri čemu naknadni ukopi remete prethodne i onemogućuju izdvajanje grobnih priloga

povezanih s pojedinim ukopom, time i uspostavu interne kronologije za razdoblje korištenja grobnice. Uz to i dalje ne raspoložemo svom građom, budući da nedostaje sustavna obrada grobnih cjelina s navedenih lokaliteta kojom bi se moglo povezati keramičku građu s metalnim nalazima određenog horizonta.

Običaj višestrukog pokopavanja u grobnici zabilježen je i na helenističkim nalazištima poput Tarenta (Hempel 2001, 129-130), u Mesapiji (Vaste nedaleko Otranta: Semeraro 1990, 65-152) i Albaniji (Phoinikè: Lepore 2004). U Tarantu se vrši inhumacija u ispruženom položaju, no iako je najčešće riječ o pojedinačnim ukopima, javljaju se i dvostruki pa i višestruki ukopi (Lippolis 1994, 131, 145). Ponekad se kod dvostrukih ukopa primjećuje fenomen biritualnosti unutar iste cjeline, tj. pojava spaljivanja jednog od pokojnika (D'Amicis 1994, 149-153, 159). Fragmentiranost velike količine keramičkih posuda upućuje na postojanje popratnih rituala prilikom čina sahrane, što nije strana pojava na nekropolama Velike Grčke, a ovdje se zadržava i u mlađim fazama nekropole (D'Amicis 1994, 156-157). Na položaju Vaste – Fondo Melliche pokopavanje se tijekom 5.-4. st. pr. Kr. vršilo u ispruženom položaju unutar sanduka od klesanih kamenih ploča. Fragmentiranost keramičkog posuđa upućuje na namjerno razbijanje povezano s ritualom libacije, kao i u Tarantu (Semeraro 1990, 67). Južna nekropola Phoinikèa pružila je podatke o biritualnosti, odnosno (nešto brojnijim) paljevinskim i skeletnim grobovima unutar iste velike obiteljske grobnice rađene od kamenih ploča, ponekad dijelom priklesanih (Lepore 2004, 365-367). Pojedine grupne grobnice pokazuju kontinuitet do u rimsko vrijeme koje je ovdje, suprotno situaciji na liburnskom prostoru, označeno prelaskom na inhumaciju (Lepore 2005, 121). Evidentirano je i okruživanje grobova kamenim vijencem koji je izvorno mogao imati nasip, tvoreći tako tumul s nadgrobni pločama na vrhu (Muka 2005). Paralela postoji na Dragišiću, gdje su grobovi prve faze pokopavanja (kraj 6.-3. st. pr. Kr.) okruženi s kamenim vijencem, također s višestrukim ukopima unutar iste grobnice, a prisutna je i biritualnost unutar iste grobne cjeline (grobница 4). Najbliži helenistički centri, oni na Visu i Hvaru, prakticiraju inhumaciju unutar sanduka od četiri okomito postavljene kamene ploče (Čargo 2010, 32-39; Nikolanci 1969, 33; Kirigin 2004, 184-185). Drugi najčešći tip grobne arhitekture prisutan na isejskoj nekropoli predstavljaju grobovi od klesanaca, tj. zidanih blokova, uglavnom ožbukani iznutra, kojima su slični grobovi iz Dragišića (Čargo 2010, 34, 39). Isejske su grobnice obiteljskog tipa, odnosno najčešće sadrže ostatke više pokojnika (Čargo 2010, 268). Nije međutim moguće posve se složiti s Čargovom konstatacijom da višestruki ukopi upućuju na običaje autohtonog stanovništva, mišljenje koje donose i prethodni istraživači u svjetlu tadašnjih spoznaja (Cambi et al. 1981, 66-67), s obzirom na spomenute analogije obiteljskih grobnica u okvirima

helenističkog svijeta. Ne treba naravno niti posve odbaciti moguće domaće utjecaje na novopridošlo stanovništvo, ali noviji podaci moraju se uzeti u obzir prilikom promatranja Isse u kontekstu jadranskog kulturnog kruga iz razdoblja helenizma.

Na području Daunije pojava inhumacije u ispruženom umjesto uobičajenom zgrčenom položaju sve je češća od kraja 2. st. pr. Kr., iako oba ritusa egzistiraju paralelno još od 4. st. pr. Kr. (Colivicchi 2011, 122; San Severo 1996, 21), što kako je prethodno rečeno vrijedi i za područje Liburna. Kontinuitet mjesta sahranjivanja, rituala i određene vrste grobnih priloga zabilježen u Anconi (Colivicchi 2008, 42-43) može se promatrati i u slučaju navedenih južnoliburnskih nalazišta. Promjene u načinu sahranjivanja prate i druge promjene grobnog rituala koje se nadovezuju na proces napuštanja autohtone tradicije (Colivicchi 2011, 122). Početak pokopavanja u obiteljskim grobnicama Dragišića i Mrdakovice vremenski se, dakle, podudara s češćom pojavom ispružene inhumacije na suprotnoj jadranskoj obali, što sugerira moguće zajedničke utjecaje na zbivanja u jadranskom bazenu. F. Colivicchi prepoznaje uzroke u okretanju grčkim uzorima i isticanju vlastitog helenizma u odgovor rimskoj ekspanziji, sve u nadi postizanja pozitivnijeg „grčkog“ statusa naspram ostalih autohtonih zajednica u procesu integracije pod rimsku upravu (Colivicchi 2008). Analogno se pojava „helenizacije“ promatra u kontekstu romanizacije i u slučaju Veneta (Coarelli 2003, 58, 61). Ova je pretpostavka zanimljiva i za interpretaciju promjene grobnog rituala u slučaju navedenih liburnskih središta, budući da se ondje također javlja u vrijeme jačanja rimskog ekspanzionizma. Više nego u samom ritualu razbijanja posuda za piće za koji analogije postoje i na drugim područjima (v. gore), inovacija se očituje u odabiru ekskluzivnog, uvoznog posuđa. Uz proizvode pretpostavljene lokalne, istočnojadranske proizvodnje, javljaju se i uvozi iz istočnomediteranskih radionica porijeklom iz središta poput Korinta ili Delosa, koji su najvjerojatnije i znatno utjecali na lokalnu produkciju (Brusić 1999, 14-17). Ista su središta, pogotovo Delos, vjerojatno utjecala na helenizam Ancone (Colivicchi 2008, 44). Čini se da su od kraja 3. st. pr. Kr. istočnomediteranski utjecaji značajan faktor u oblikovanju života na obje obale Jadrana, potpomognuti možda širenjem i jačanjem trgovačke mreže paralelno širenju rimske prevlasti. Početkom augustovskog doba s potpunom dominacijom nove rimske vlasti prestižnu ulogu preuzimaju italiski proizvodi, poput Sarius šalice, te se uvode novi tipovi priloga poput keramičkih lampica. Treba svakako naglasiti da repertoar koji nalazimo u tzv. helenističkim grobnicama južne Liburnije odaje lokalni ukus u odabiru priloga, odnosno određenih kategorija stolnog posuđa i metalnih predmeta, razlikujući se npr. od tipologije prisutne u isejskim grobnicama ili u Vičjoj luci. Također, postavlja se pitanje ograničenosti pojave na određena liburnska naselja, što je naravno lako moguće samo odraz

stanja istraženosti. Iako sporadična, pojava ispružene inhumacije u stoljećima koja prethode ovoj fazi triju južnoliburnskih grobalja dokazuje da sam ritus nije bio posve stran autohtonu zajednici, slično kao u Dauniji. Dakle, uz tradicionalne elemente, obiteljske grobnice svojim bogatstvom, brojem pokojnika i arhitekturom odudaraju od dosadašnje slike pogrebnih običaja (Kukoč 2011, 205). Za novosti evidentne u znatnim promjenama u grobnoj konstrukciji i ritualu općenito morali su postojati određeni vanjski utjecajni faktori, moguće isti oni koji dovode do promjena na širem području srednjeg i južnog Jadrana.

4.2. Groblja i pogrebni običaji Japoda

Japodska groblja nalazila su se u podnožju ili na padinama gradinskih naselja, a javljaju se ravna kao i groblja pod humcima, uz paralelno postojanje skeletnog i paljevinskog načina pokopavanja. Inhumacija je mnogo češća, a pokojnici su polagani izravno na zemlju ili na dasku u ispruženom položaju na leđima, ponekad ograđivani s redom neobrađenog kamenja, bez ujednačene orijentacije. Spaljivanje je u Lici rjeđa pojava, dok je u Pounju mnogo češća. Ostaci kostiju i pepela polagani su zajedno s nakitom u urne ili izravno u zemljanu raku, ponekad također okruženu redom kamenja. Od otprilike 3. st. pr. Kr. spaljivanje postaje sve češće: novosti se manifestiraju u obliku urni, ali i pojavi do sada stranog običaja prilaganja oružja u grobove, koji je međutim ograničen na groblje u Prozoru i grobove u dolini Une (Drechsler 1975, 34; Drechsler-Bižić 1987, 426-429; Balen-Letunić 2004, 228).

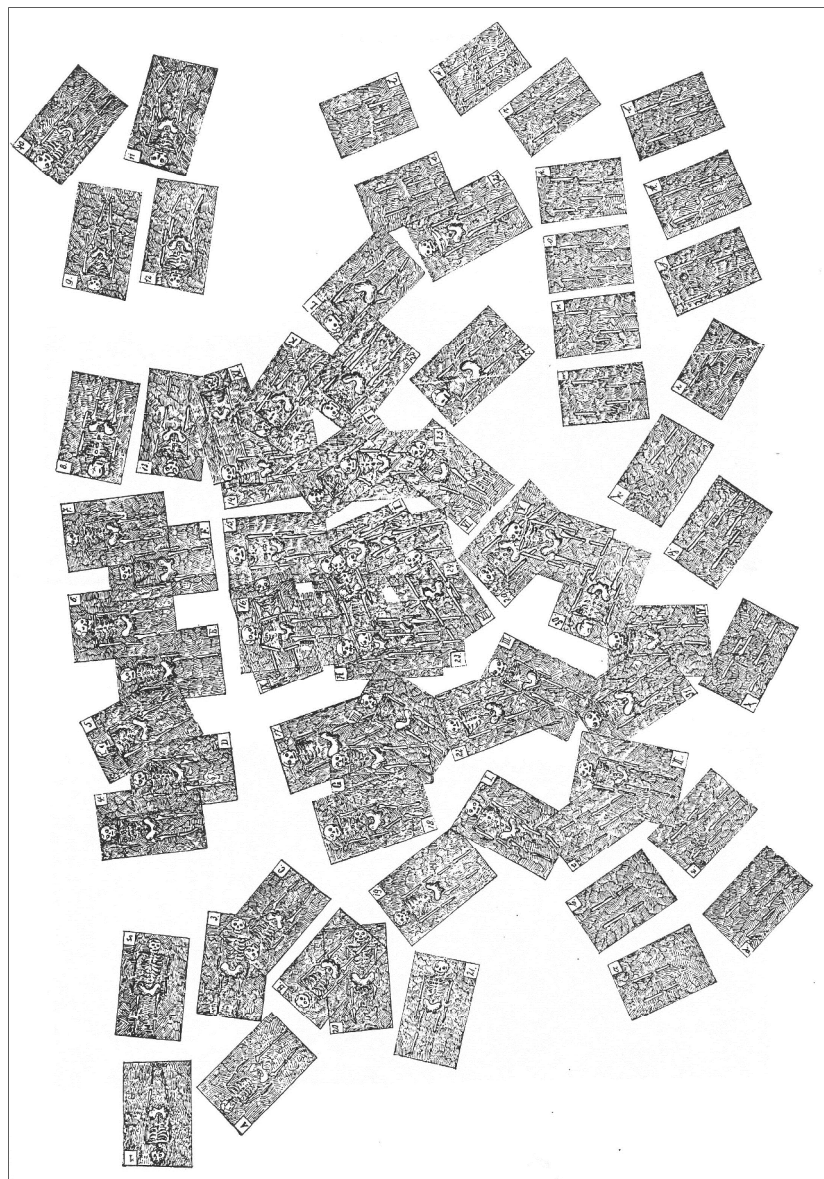
Pokopavanje pod tumulima prestaje tijekom starijeg željeznog doba i prevladavaju groblja na ravnom, najčešće u neposrednoj blizini gradinskog naselja (Drechsler 1975, 25). Groblja na ravnom mogu se, po R. Drechsler-Bižić, podijeliti na tri tipa. Prvi, tip a, jesu groblja smještena na potpuno ravnom terenu koji može biti i udaljen od naselja, a češći je u Pounju – tom tipu pripadale bi nekropole u Pritoci kod Jezerina, kao i na položaju Dolovi u Golubiću. Drugi su tip (tip b) groblja smještena uglavnom u podnožju gradinskih naselja, na manjim prirodnim uzvišenjima koja tijekom korištenja poprimaju oblik zemljane grede. Nalazimo ih kod gradine Veliki Vital u Prozoru i Crkvine u Kompolju kod Otočca, u Metku i Vrepcu kod Gospića, u Smiljanu i drugdje u Lici. Treći, tip c su groblja na padinama naselja, kakva su pronađena na Metkovoju glavici u Metku ili u Ripču. Odabir lokacije može se objasniti plavljenjem polja, koja stoga nisu bila prikladna za mjesto pokopavanja (Drechsler-Bižić 1987, 424-426).

Na groblju kod Crkvine u Kompolju, istraživanom početkom 20. stoljeća te tijekom 1955.-'56. godine, istraženo je ukupno oko 500 grobova, raspoređenih u dva sloja. Najčešći način ukopa bila je inhumacija na leđima s rukama ispruženima uz tijelo, u običnoj zemljanoj raci, iako se javlja i polaganje pokojnika na dasku ili unutar jednostavne kamene konstrukcije od nepravilnog kamenja. Ponekad je grob zatrpan zemljom i sitnijim kamenjem ili je kamenom ograđena raka pokrivena kamenim pločama. Žarni paljevinski grobovi nađeni su samo u sloju I, a datirani su na kraj kasnog brončanog doba. Skeletni grobovi čine većinu stratuma I i jedini su način ukopa u drugom sloju. Ritus inhumacije u upotrebi je zasigurno kroz čitavo starije željezno doba (Drechsler-Bižić 1961, 67-70, 88-95).

Grobovi istraživani u podnožju gradine na Velikom i Malom Vitlu kod Prozora pokazali su istu situaciju. Ukapanje je ovdje zabilježeno u tri horizonta. Izuzev nekoliko (5) žarnih ukopa, uglavnom je riječ o skeletnim ukopima u običnoj zemljanoj raci koja je često ograđena s nepravilnim neobrađenim kamenjem (Sl. 2). Dosta je često i polaganje pokojnika na dasku. Groblje je korišteno kroz čitavo željezno doba (Drechsler-Bižić 1972-73, 5-25).

Na teritoriju „onostranskih Japoda“ u Ogulinsko-plašćanskoj zavali i dijelu Korduna prva istraživanja grobalja

Slika 2. Raspored grobova istraženih u Prozoru (prema Ljubić 1889, T. XXXII).

bila su ona u Trošmariji, gdje su istraživani zemljani tumuli kakve nalazimo i u Skradniku kod Velike Viničice, na položaju „Sultanov grob“. Riječ je o kružnim zemljanim humcima većih dimenzija (promjera oko 40-50 m, visine oko 3 m), ispod kojih su polagani skeleti pokojnika, smješteni izravno na zemlju ili na popločenje od sitnog kamenja, bez grobne konstrukcije, izuzev sporadične pojave kamena kod glave. U Dugoj Gori su istraženi također zemljani, ali manji tumuli s kosturnim ukopima (uz jednu iznimku) položenima izravno na zemlju i ograđenima neobrađenim kamenjem. Javlja se i polaganje na drvenu dasku ili klesane kamene ploče (Balen-Letunić 1999-2000, 25-26). Tumuli su nađeni i kod Stražbenice u Vrepcu (tumuli zvani „Orlov kamen“ i „Lećište“), a istražena je i Vranića gromila u Širokoj Kuli sa skeletnim grobovima ispod kamenog nasipa (Drechsler-Bižić 1987, 426; Brunšmid 1901).

Kod Trošmarije i Skradnika otkriveni su i ostaci ravnih grobalja. Grobovi iz Trošmarije bili su devastirani i sačuvana je samo jedna grobna cjelina. Na samom groblju čini se da je prevladavala inhumacija, iako se spominju i tragovi paljevine koji upućuju na biritualnost, no s obzirom na okolnosti nalaza to nije sasvim pouzdan podatak (Drechsler-Bižić 1970, 243-244). Čini se da se ukop pod tumulima, u oba ritusa, vršio početkom starijeg željeznog doba, da bi od Ha D sve do kraja 1. st. pr. Kr. prevladavala groblja na ravnom (Balen-Letunić 1999-2000, 32).

Još jedna karakteristika pogrebnih mjesta Japoda jest postojanje nekoliko istovremenih grobalja oko većih naselja, kako je zabilježeno u Vrepcu, Prozoru, Kompolju ili Smiljanu. Moguće objašnjenje ove pojave je korištenje određenog položaja od strane rodovske zajednice kako je pretpostavio M. Suić, pa bi tako nekoliko zajednica bilo naseljeno na istom mjestu, ali svoje pokojnike ipak je sahranjivalo na donekle odvojenim lokacijama. Drugo potencijalno objašnjenje tumači nalaze kao dokaz većeg groblja koje je koristilo stanovništvo čitave šire zajednice, a ne samo ono naselja uz koje se nalazi (Bakarić 1986, 135; Olujić 1999, 176-178; 2007, 164). Postoje ujedno naznake grupiranja grobova, možda po obiteljskoj ili rodovskoj osnovi, na što upućuju odvojene grupice ukopa uočene na Prozoru (Olujić 2007, 165).

Za razliku od centralnog, ličkog japodskog teritorija, paljevinski način pokopavanja ne prestaje egzistirati u Pounju kroz čitavo željezno doba. Još je češći u mlađem željeznom dobu krajem kojeg se, uz keramičke, pojavljuju i kamene četvrtaste te cilindrične urne, vjerojatno pod italiskim utjecajem.

Na Gradini kod Ripača pronađeni su paljevinski grobovi s urnama koje su bile položene na kružne obrađene kamene ploče od bihacita te poklopljene neobrađenim, nepravilnim pločama. Ipak, kako je riječ o nestručno prikupljenim nalazima, dvojbena je

pouzdanost podataka. U jedinom stručno istraženom grobu urna se nalazila na nepravilnoj ploči. Na istom groblju nalazio se i jedan skeletni ukop u sanduku od neobrađenih kamenih ploča. To je ujedno najstariji grob, datiran u 8. st. pr. Kr., za koji najbolje analogije nalazimo na ličkom području, budući da u ovom razdoblju u dolini Une nema zabilježenih sanduka od kamenih ploča. Položaj na Gradini korišten je čini se sve do kraja stare ere, odnosno Marićeve faze Va u koju datira urna iz groba 4. Vjerojatno su se ovdje pokapali stanovnici nedalekog sojeničarskog naselja (Raunig 1980-81, 141-154).

Iako se javlja rijetko, korištenje podloge ili poklopca od kamenih ploča poznato je u gotovo svim fazama nekropole na Pritoci kod Jezerina. Na Golubiću pak sasvim nedostaje ovaj običaj te se kao podloga ili poklopac koristi keramička zdjela (Raunig 1980-81, 152). Pogrebni običaji japodskih nekropola u dolini Une pokazuju i druge razlike između nekropola. Na Jezerinama od faze I dominira skeletni način sahranjivanja, kao i u Golubiću. Pokopavanje na ribičkoj nekropoli počinje kasnije, s početkom Marićeve kronološke faze II. Od samog početka prisutan je paljevinski način pokopavanja s polaganjem ostataka u urnu, što ostaje dominantni ritus kroz čitavo trajanje nekropole. Općenito su od faze IV paljevinski ukopi u porastu. Ipak, na Jezerinama i dalje dominira skeletni ritus, koji je još uvijek i jedini način pokopavanja u Golubiću, da bi se od sljedeće faze i ovdje pojavilo spaljivanje. Na Jezerinama se još u fazama Va i Vb te sve do u fazu VI javljaju skeletni ukopi, po čemu se ova nekropola bitno razlikuje od one u Ribiću. Čini se da među ovim zajednicama, ma koliko one bile geografski i kulturno bliske, postoji određena razlika koja se jasno manifestira u odabiru načina pokopavanja, iako su ostali elementi podudarni. Tako se u III i IV fazi paljevinski ostaci i nakit nalaze u urnama koje su pretežno nepokrivene, rjeđe poklopljene nepravilnom ili okruglom kamenom pločom. U fazi IV nema niti korištenja podloge ili keramičke posude u funkciji poklopca. Prilozi nisu bili spaljivani, već prilagani izravno u urnu, samo iznimno pokraj nje ili na poklopcu, te u fazi IV sadržajem (nakit, pogotovo fibule) odgovaraju onima u skeletnim grobovima. Vrlo rijetko se prakticira spaljivanje s polaganjem ostataka izravno u raku, što je pravilo koje vrijedi u svim fazama unskih nekropola. Novost u paljevinskim ukopima od faze Va, tj. od kraja 2. st. pr. Kr. je velika raznolikost u oblicima i varijantama grobne konstrukcije. Sada se, naime, javlja i kameni sanduk unutar kojeg se polaže urna, kao i više načina pokrivanja urni, ali se počinje i češće polagati urne na nekakvu podlogu. Poklopnice mogu biti jedna ili dvije nepravilne ploče, što je najčešći tip pokrivanja urne; zatim okrugle ploče, jedna ili dvije zdjele, kombinacija zdjele i nepravilne ploče, kao i okrugle i nepravilne kamene ploče, a mogu se nalaziti položene u drugoj posudi ili na kamenoj ploči nepravilnog oblika. Još veću raznolikost pokazuju ukopi datirani u fazu Vb:

povećava se broj i tip priloga, a grobna konstrukcija postaje sve složenija. Koriste se keramičke urne s različitim poklopcima, uglavnom kamenim pločama različitog oblika. Novost je pojava sljemenastog poklopca koji se, kao i kamene cilindrične i kvadratne urne, može povezati s italskim utjecajem. I dalje se keramičke urne polažu u zdjelu, s različitim kombinacijama poklopnica. Javlja se i polaganje keramičke urne unutar kamenog sanduka od ploča, kao i primjeri dvije urne pokriveno nepravilnom kamenom pločom ili pak svaka pokrivena zdjelom i jednom zajedničkom pločom nepravilnog oblika. Prilozi se i dalje stavljaju u urnu bez spaljivanja. Pojedini se grobovi od većine izdvajaju bogatstvom priloga, što odudara od dosadašnjih ukopa s prilično homogenim prilozima. Zanimljiv je običaj zabijanja noževa vertikalno u zemlju pokraj urne, koji se također pojavljuje u fazi Vb. U posljednjoj, šestoj fazi nekropola Pounja, i dalje ostaje niz varijacija polaganja keramičkih i kamenih urni. Nešto su češći sljemenasti poklopci, ali se smanjuje broj cilindričnih urni.

Kod inhumacije se pokojnik polagao u ispruženom položaju na leđima, u pravilu orijentacije sjever – jug, u običnu zemljanu raku. Ritus ostaje nepromijenjen kroz sve faze pokopavanja na nekropolama Pounja. Komadići ugljena u nekim grobovima s Jezerina možda označavaju i uporabu daske na koju je polagan pokojnik (Marić 1968, 39-51), analogno običaju zabilježenom na ličkim grobljima.

Dolinu Une i Liku povezuje prilaganje neoštećenih i negorenih predmeta u grobove kao i dominacija inhumacije u ranim fazama željeznog doba te odsustvo oružja. I u Lici je, kako je već spomenuto, postojala biritualnost, no u Pounju nakon početnih faza prevladava incineracija, dok je još jedna posebnost prilaganje posuda koje nije uobičajeno na ličkim grobljima (Marić 1968, 52). Biritualnost se pokušala objasniti spolnim razlikama, točnije paljevinski bi grobovi pripadali muškarcima, a inhumacijski ženskom stanovništvu - razlika koja se gubi tijekom faze IV i pogotovo početkom faze V, u kojoj već potpuno dominira incineracija (Marić 1968, 42, 45). Takvoj se interpretaciji protivi spomenuta razlika među nekropolama, tj. dominacija spaljivanja od samog početka korištenja nekropole na Ribiću, izuzev ako se želi protumačiti kao posljedica većeg postotka umrlih muškaraca, primjerice zbog sudjelovanja u borbama. Možda različito pokopavanje vrijedi samo u slučaju Jezerina (Marić 1964, 70). Mogući uzroci takve znatne razlike u grobnom ritualu dvaju vremenski i geografski vrlo bliskih nekropola mogu se pretpostaviti u različitom etničkom, obiteljsko-rodovskom ili socijalnom porijeklu pokojnika. U prilog nekog oblika razdvajanja zajednica koje se koriste ovim grobljima idu i druge razlike uočljive usporedbom grobnog rituala na Ribiću i Pritoci kod Jezerina. Naime biritualnost, iako prisutna i na ličkim nalazištima kao i u susjednim područjima, odnosno na prostoru Kolapijana, u Donjoj Dolini i na Sanskom Mostu

(Marić 1964, 19-22, 53-56), posebno se snažno očituje na nekropolama u dolini Une gdje se mogu primijetiti i znatne lokalne razlike. Na Jezerinama dominira skeletni ukop koji se, iako postaje sve rjeđi, zadržava sve do početka prvog stoljeća nove ere kada je na ostalim nekropolama spaljivanje jedini ritus - ritus koji se s druge strane na Ribiću prakticira sve od početka korištenja nekropole. S obzirom na kasniji početak pokopavanja na Ribiću, možda je riječ o novopridošlom stanovništvu, primjerice nekoj drugoj japodskoj zajednici ili jednom njenom dijelu (obiteljski povezanom?), koje se drži svog uobičajenog rituala, dijelom i radi zadržavanja vlastitog identiteta. Na ličkom tlu situacija je nešto drugačija, jer inhumacija ipak ostaje dominantni ritus, a ujedno se za razliku od Pounja rijetko u grobove prilažu keramičke posude. Još jedna razlika jest velika raznolikost tipova urni i načina njihova deponiranja, koja je obilježje Marićeve faze V nekropola Pounja.

Paljevinski način pokopavanja glavni je ritus na području Posočja¹⁶ i na teritoriju Histra, a vjerojatno i u protopovijesnoj fazi, odnosno mlađem željeznom dobu Desitijata, koji za razliku od ostalih zajednica urne koriste samo iznimno te poznaju četvrtaste ili kružne kamene grobne konstrukcije (Guštin 1991, 75-76; Gabrovec, Mihovilić 1987, 320-322; Paškvalin 2002a, 338-339; 2008, 115-117). Pokrivanje urni kamenim pločama ili keramičkim zdjelama javlja se još u Notranjskoj i u Sanskom Mostu, u Liburniji u posljednjoj fazi nekropole na Velikoj Mrdakovici, dok kamene ploče kao poklopnice nalazimo i u Posočju te kod Histra, gdje se ponekad urna polaže unutar sanduka od kamenih ploča ili slične konstrukcije koja ograđuje čitavu raku, što ima analogija u Pounju. No, glavna odlika Pounja, velika varijabilnost načina pokopavanja i oblika urni i poklopaca nije uobičajena za ostale istovremene zajednice. Podlaganje keramičke urne kamenom pločom javlja se još samo na Sanskom Mostu, no ranije od istog običaja u dolini Une. Ista je kronološka razlika primjetna u pokrivanju urne pločom ili zdjelom koje je uobičajeno na Sanskom Mostu, ali ne i toj fazi Pounja (Marić 1968, 54). Razlike su i u broju priloženih posuda, pa se u Donjoj Dolini i na Sanskom Mostu u grobu nalaze 2-4 posude, dok su u dolini Une prilozi pojedinačni. Iako očito postoje određene sličnosti s pogrebnim običajima istovremenih susjednih zajednica, dovoljno je specifičnosti grobnog rituala koje izdvajaju zajednicu Japoda u dolini Une od ostalih, pa čak i drugih japodskih zajednica.

Korištenje kamenih cilindričnih urni i sljemenastih poklopaca može se pripisati italском utjecaju. Kamene cilindrične urne pogotovo su česte na područje *Regio X*, naročito u Akvileji (Cavalieri Manasse, Bolla 1998, 133) koja je bila ishodište trgovačkih puteva kao i

---

¹⁶ Zabilježena je ipak i sporadična pojava inhumacije u Posočju, iako je spaljivanje dominantni ritus.

vojnih osvajanja područja Ilirika. Prisutnost ovog oblika upravo u augustovsko vrijeme, tj. u fazi Vb po Mariću, možda je odraz novopristiglog stanovništva stranog porijekla čiji se dolazak može povezati s kretanjima vojske u vremenima osvajanja (što podrazumijeva i civile poput obrtnika, trgovaca i slično, a ne samo vojnike i plaćenike). No, moguće i autohtono stanovništvo preuzima običaj kamenih urni kao oznaku pripadnosti novom vodećem sloju. Kako naime nema naznaka prekida korištenja nekropola, promjene unutar društva koje dovode do mijenjanja grobnog rituala mogu se tumačiti kao odraz prilagodbe lokalne zajednice novim uvjetima pod kojima se mijenja način obilježavanja statusa ili uloge pojedinca u društvu.

Neprilaganje oružja predstavlja jednu od zajedničkih karakteristika dijela istočnojadranskih zajednica, koja ujedno pruža poteškoće kod identificiranja muških ukopa. Podaci iz drugih izvora svjedoče međutim o ratničkom, borbenom karakteru Japoda.¹⁷ Apijan ih opisuje kao divlje, dok Strabon ističe da koriste keltsko oružje. Na figurativnim prikazima japodskog obrta ratnik zauzima dominantno mjesto, potvrđujući antička svjedočanstva (Kukoč 2008). Oružje im svakako nije bilo strano, već se odabir pokopavanja bez oružja mora objasniti drugim razlozima. U posljednjem stoljeću prije Krista češće se u grobovima javljaju noževi, često okomito zabijeni u zemlju. Običaj analogije ima i u Donjoj Dolini, ali uglavnom u paljevinskim grobovima (Marić 1964, 20). Prilaganje okomito zabijenog koplja zabilježeno je i na nekropoli u Gostilju, iako predstavlja iznimku te se u pravilu oružje prilaže pored tijela (Basler 1969, 7). U dolini Une običaj se uglavnom povezuje s autohtonom tradicijom susjedne zajednice u Donjoj Dolini, prenešenom vjerojatno u vrijeme integracije čitavog teritorija pod rimskom upravom (Marić 1968, 56-57; Kukoč 2008, 88). Paralelna pojava zabilježena je na kastavskom groblju te u Notranjskoj i Lici. Na navedenom se prostoru međutim datira tek od mlađe faze željeznog doba, možda pod utjecajem latenskih zajednica (Blečić 2002, 85). Iako se dakle ova pojava ne može povezati s rimskim utjecajem, riječ je o običaju stranom autohtonom pogrebnom ritualu japodske zajednice koja ga preuzima.

Poseban slučaj predstavlja grobna cjelina 303 na Ribiću koju je Marić datirao u fazu Va (110.-35. g. pr. Kr.) Riječ je ustvari o više komada oružja (željeznih kopalja i sjekira) postavljenih u jednu raku i poklopljenih kamenom pločom. Iako se nalazi na prostoru groblja, u ovoj cjelini nisu zabilježeni paljevinski ili skeletni ostaci pokojnika. Jedini dodatni prilog predstavlja ulomak tamnosive keramičke posude, po dimenzijama vjerojatno dno šalice (promjer je svega 3,6 cm). Kako prilaganje oružja nije uobičajeno na japodskim grobljima,

---

¹⁷ V. iznad – poglavlje Izvori, 1.2.

Marić je pretpostavio da je riječ o kenotafu ratnika stranog, vjerojatno jugoistočnoalpskog porijekla (Marić 1968, 46-47, T. IX: 6-13). U prilog stranog porijekla ide i pojava ritualnog savijanja pohranjenih predmeta, točnije kopalja, za koju paralele postoje na području rasprostiranja latenske kulture, što se nadovezuje i na Strabonov podatak o „keltskom oružju“ Japoda. Ipak, sjekira ne predstavlja uobičajenu vrstu naoružanja keltskog vojnika, već se javlja sporadično, prvenstveno u kontekstu kulta i rituala (Sievers 2010, 41). S obzirom na morfologiju oblika teško je funkcionalno razlikovati sjekiru kao oruđe od istog oblika kao dijela opreme ratnika, stoga interpretacija ovisi o kontekstu. Ukopi sa sjekirama s Acy-Romanca interpretirani su tako u kontekstu ljudskih žrtvovanja koje su u svojstvu svećenika/druida možda obavljali upravo pokojnici (Lambot, Méniel 2000, 114-120). Sjekire imaju horizontalnu rupu za nasad, sa zakrivljenom oštricom i četvrtastom, čekićastom glavom. U grobnim cjelinama mokronoške skupine sjekira se javlja rijetko i tada samo na području Dolenjske kao naslijeđe prethodnog, negovskog horizonta, odnosno domaćeg nekeltskog supstrata. Lokalno porijeklo dokazuje i rasprostranjenost ovog tipa halštatske bojne sjekire (Stary 1982, 42-43, Sl. 7; Gabrovec 1966, 183-184; Keltoi 1984, 77; Križ 2005, 30). Nalazimo je primjerce u grobu s kacigom iz Trbinca datiranom na kraj negovskog horizonta (Božič 1999, 209; Gabrovec 1990, Sl. 7: 2), kao i u Mokronogu (Gabrovec 1966, T. 8: 2, 6). Tip je relativno čest na halštatskom groblju Magdalenske gore (Tecco Hvala 2012, 119-121, Sl. 46: 15-18), a javlja se i u grobovima 123 i 458 s latenskog groblja na Kapiteljskoj njivi u Novom mestu (Križ 2005, T. 13: 4, T. 77: 3). Ribičke sjekire dužinom od 17 cm odgovaraju navedenim primjercima iz Novog mesta ili Trbinca, ali se od njih razlikuju po većoj širini tuljca za nasad kao i sječiva koje poprima trapezasti oblik, po čemu su najbližije sjekirama iz Mokronoga. U dolini Soče sjekire s horizontalnom rupom za nasad, koje odgovaraju primjercima iz Dolenjske, nađene su u grobovima iz Koritnice pri Bači, u Kobaridu i Mostu na Soči te u Idriji. Svi su primjerci datirani u fazu IIc Posočja, koja je paralelna stupnju LT B2, odnosno fazi Mokronog I, te se tumače kao oružje (Guštin 1991, 31-32, 59). Sjekira iz groba 17 s Koritnice sužava se u sredini poput ribičkih. Uz to, u grobu je nađeno i koplje s naglašenim srednjim rebrom koje se vrlo vjerojatno može usporediti s primjercima iz cjeline 303 (Guštin 1991, Sl. 13). S obzirom na asocijaciju s kopljima i sulicama, ribičke sjekire uklapaju se u pretpostavku o dolenjskom tipu sjekire kao dijelu opreme ratnika.

Koplja iz „groba“ 303 možemo podijeliti u tri tipa: koplja okruglog tuljca za nasad s naglašenim srednjim rebrom (Marić 1968, T. IX: 8, 9, 13); koplja okruglog tuljca za nasad s rombičnim presjekom lista (T. IX: 7, 12) i kratko koplje rombičnog presjeka lista tj. sulica (T. IX: 10). S obzirom na znatna oštećenja i samo djelomičnu objavu, tipološka atribucija je

znatno otežana i usporedbe se navode samo kao orijentacija za slične oblike. Koplja s naglašenim srednjim rebrom imaju izduženi list oštećenih rubova, a sačuvana dužina varira između 21-25 cm. S obzirom na oštećene rubove nije moguće točno odrediti oblik lista, ali čini se da svi primjerci odgovaraju klasičnom tj. tipu I po Rapinu, s obzirom na veličinu vjerojatno tipu Ia. Riječ je o vrlo rasprostranjenom obliku koji je, s manjim promjenama, u uporabi od 3. sve do 1. st. pr. Kr. (Brunaux, Rapin 1988, 120, 133, Sl. 66: I). Analogni oblici sličnih dimenzija pronađeni su u grobovima 111, 152, 172, 442, 521, 553 s Kapitelske njive (Križ 2005); u Skorbi (Božič 1987, Sl. 45: 6); grobu 10 u Dobovi (Božič 1987, Sl. 44: 5) i mogu se okvirno datirati u stupanj Mokronog II. Par kopalja rombičnog presjeka (opis po primjerku prikazanom na T. IX: 7) u potpunosti je presavijen i loše sačuvan, bez tuljca, pa nije moguće zaključiti kakvog je oblika. Četiri primjerka širokog tuljca za nasad i kratkog lista blago rombičnog presjeka variraju između 14 i 22 cm dužine (T. IX: 12). S obzirom na manje dimenzije, a nešto duži tuljac, proporcijama odgovaraju sulicama¹⁸ (Brunaux, Rapin 1988, 128). Kao sulica se može definirati i kratki vrh rombičnog presjeka s masivnim tuljcem za nasad (T. IX: 10). Blisku analogiju za oba tipa sulice nalazimo među oružjem iz Klokota nedaleko Bihaća (Raunig 2002, T. 2: 6-7). Sličnog jednostavno oblikovanog kratkog lista s dugačkim tuljcem i približno jednakih dimenzija pojedini su primjerci sulica iz Gournayja (Brunaux, Rapin 1988, T. XLII: H 5, T. XLVI: 1714). Na Manchingu su slične sulice, iako dužeg lista, datirane od LT C (Sievers 2010, 24, T. 39: 481-482). Na Giubiascu ovome obliku odgovaraju sulice varijante 11, koje su datirane od kraja srednjeg latena do početka rimskog doba (Pernet 2006, 56, Sl. 2.20, T. 67: 2, 80: Cat. 7). S obzirom na dugotrajnost oblika kopalja, teško je bez drugih nalaza odrediti dataciju predmeta iz ribičkog „groba 303“. Okvirna datacija obuhvaćala bi razdoblje od kraja 4. st., odnosno od kraja negovskog horizonta na temelju sjekire, kroz čitavo srednjelatensko razdoblje, kako se vjerojatno mogu datirati koplja, a možda i kasnije s obzirom na dataciju sličnih sulica. Time bi vrijeme zakapanja odgovaralo otprilike Marićevoj dataciji u fazu Va, iako bi čitava cjelina mogla biti i starija. Ulomak dna keramičke posude nije moguće pobliže definirati.

Na ovom mjestu zanimljiv je ritualni aspekt cjeline s oružjem, odnosno postojanje kenotafa ili nekog drugog oblika kultnog deponiranja u sklopu nekropole. Pojedine grobne cjeline bez spaljenih ostataka pokojnika istražene na Karaburmi interpretirane su kao kenotafi (Todorović 1972, 10), no u njima su pronađene uglavnom keramičke posude ili kombinacija

---

¹⁸ Koplje sličnih dimenzija iz groba LT 11 na Zvonimirovu također je definirano kao sulica, tj. koristilo se za bacanje (Dizdar 2004, 51, T. 1: 10). Ribički primjerci imaju drugačije oblikovan list, koji odgovara klasičnom tipu (tip I) kopalja po Rapinu.

posude i metalnog predmeta poput noža (npr. grobovi 19, 21, 58, 59, 99). Iznimke su grobovi 112 i 137 koji sadrže ratničku opremu, metalno posuđe i urnu u kojoj međutim nisu pronađeni spaljeni ostaci pokojnika ili pak grobovi 25 i 324 koji nisu sadržavali keramičke priloge (Todorović 1972, 35-37, 40). Koplja su međutim prisutna najčešće u paru ili pojedinačno u sklopu uobičajene opreme ratnike, samo iznimno u većem broju i to počevši od kasnolatenskog razdoblja (Guštin 1984, 316; Božič 1981, 322). Na grobljima Tauriska koplja su također najčešće pojedinačno prilagana, rijetko u paru, obično uz druge elemente naoružanja ili pojedinačno kao oznaka kopljanika (Dizdar 2004, 50; Keltoi 1984, 77-82). Brojem priloga kao i nedostatkom drugih uobičajenih elemenata naoružanja (dijelovi štita i/ili mača s garniturom za nošenje) tzv. grob iz Ribića svakako odudara od tipičnog ukopa keltskog ratnika obiju susjednih latenskih zajednica, iako prilog keramičke posude sugerira postojanje groba. Netipičnost materijala praćena nedostatkom pogrebnih ostataka pokojnika upućuje na moguće ritualno deponiranje. Skupni nalazi oružja na području latenskih zajednica uglavnom imaju oblik ostava, koje se najčešće nalaze u sklopu ili neposrednoj blizini naselja. Javljaju se i u kontekstu svetišta, često s velikom količinom ljudskih i životinjskih kostiju, te u kontekstu ritualnog deponiranja u vode (Kurz 1995, 100-112; Müller 1990, 76-92). U Moritzingu u Tirolu predmeti naoružanja (savijeni mačevi, vrhovi koplja) latenske datacije nađeni su navodno u jami pokrivenoj kamenom pločom, dakle vrlo slično ribićkoj cjelini. No, okolnosti pronalaska vrlo su upitne, što dovodi u pitanje i ritualni karakter skupnog nalaza te je vrlo moguće da potječu iz razorenih grobova (Lunz 1974, 92-93, 200-203). Veće količine oružja mogu se pronaći i u određenim bogatim grobnim ukopima, ali tada ih prate brojni predmeti iz ostalih kategorija poput dijelova kola, brončanog posuđa i ostale simpozijalne opreme ili oruđa (npr. Karaburma grob 92 – Todorović 1972; grob s kolima iz La Maillerayea – Lequoy 1993). Nema odgovarajućih analogija za tzv. grob 303 iz Ribića. Potpuno presavijeni vrhovi kopalja upućuju, međutim, na namjerno uništavanje uz uporabu znatne snage (Brunaux, Rapin 1988, 111), sugerirajući postojanje određenih ritualnih radnji usko povezanih sa sferom ratovanja. Spomenuti nalaz kopalja iz rijeke Klokot možda je također odraz ratničkog kulta ili zavjetnih radnji vršenih u cilju povoljnog ishoda buduće borbe, odnosno zahvale za uspješno završenu bitku.

O ritualnim radnjama koje su pratile sahranu ili se pak vršile povremeno u sjećanje na pokojnika prilikom posjeta grobu, posredno nam govore prizori s japodskih kamenih urni. Pojedine scene prikazuju čin žrtvovanja, odnosno libacije i pogrebnog banketa. Na urnama iz Ribića prikazan je par ratnika s rogovima za piće (ritonima) u antitetičnom položaju oko velike posude-kratera. Sličan prizor nalazi se na urni koja također potječe iz Ribića, ali ovoga

puta prikazuje dvije žene (Sergejevski 1950, T. I: 2, Sl. 5; Kukoč 1993, 2-3, Sl. 1-2). Slična scena vjerojatno je bila izvorno prikazana i na djelomično uništenoj urni iz okolice Bihaća, na kojoj je vidljiva figura ratnika uz krater (Kukoč 1993, 3). Prikaz osobe – vjerojatno pokojnika – u sjedećem položaju na tronu s kantharosom u ruci, te ribom, još jednim većim kantharosom i likom ratnika, tumači se kao prikaz banketa (Kukoč 1993, 4, Sl. 3; Sergejevski 1950, T. III: 1-2). Kantharos koji sugerira čin libacije prikazan je i na kraju povorke žena na urni iz Ribića (Kukoč 1993, 4, Sl. 4; Sergejevski 1950, T. V: 1). Otvor na dnu urne omogućavao je izlivanje žrtvene tekućine izravno u grob (Kukoč 1993, 8-9). Libacija se mogla vršiti u spomen pokojnika na određene dane. U tu svrhu na grob su postavljeni probušeni ili prepolovljeni recipijenti koji su tvorili lijevak za primanje tekućine (Sub ascia 1987, 17-18, 24-25). Direktna libacija u grob korištenjem keramičke ili olovne cijevi povezane s površinom tla rasprostranjena je u rimsko vrijeme od Španjolske do Dakije (Wolski, Berciu 1973).

4.3. Pogrebni običaji Kolapijana

Ravno groblje na Goleku kod Vinice, istraživano 1906.-1907. godine, pripadalo je zajednici Kolapijana. Položaj je korišten za pokopavanje u razdoblju mlađeg željeznog doba. Javljaju se biritualni ukopi, pomiješani bez jasnog razdvajanja, pa mlađi ukopi ponekad remete one starije. Spaljeni ostaci često su položeni u keramičku posudu – urnu, a rubovi grobne jame označeni su redom kamenja. Čini se da je i položaj grobova bio označen kamenjem. Dijelovi nošnje ne pokazuju tragove spaljivanja, stoga su vjerojatno prilagani u grobove naknadno (Vogt 1934, 48-49).

U blizini ulaza na kolapijansko naselje na Turskoj Kosi nalazilo se biritualno groblje. Kao prilozima javljaju se keramičke posude i brončani nakit. Među grobovima uočena su tzv. kulturna mjesta – spališta i jame s razbijanim posudama, vjerojatno u sklopu obreda libacije. Ritualno razbijanje vršilo se i iznad i oko samih grobova (Čučković 2004, 194). Ne raspolažemo detaljima o grobnoj konstrukciji ili specifičnostima rituala.

Uz ova groblja na ravnom, na Brodaričevoj lozi u Podzemelju su grobovi pripisani Kolapijanima pronađeni kao sekundarni ukopi na rubu halštatskog tumula 32. Grobovi su paljevinski, pokriveni s kamenim pločama (Božič 2001, 186). Budući da se ovi grobovi nalaze unutar tumula kao naknadni ukopi, ne može se tvrditi da su Kolapijani prakticirali pokopavanje pod humcima. Skromni podaci o pogrebnim običajima Kolapijana pokazuju stoga da su prakticirali oba ritusa, skeletni i paljevinski, a pokopavanje je vršeno na grobljima na ravnom.

4.4. Usporedbe pogrebnih običaja zajednica sjevernojadranskog prostora

Pregled pogrebnih običaja pokazuje da, izuzev očekivanih razlika između različitih zajednica, najzanimljiviji aspekt predstavljaju razlike unutar iste etničke skupine. Iznimna situacija ograničena na nekoliko lokaliteta na ograničenom geografskom području pokazuje kompleksnu sliku – Grobnik i Kastav s jedne, te Dragišić, Velika Mrdakovica i Nadin s druge strane odudaraju od općenite slike liburnskog prostora, dok su kod Japoda primjetne razlike između ličkih i unskih grobalja, kao i unutar geografski vrlo ograničenog područja okoline Bihaća. Najbogatiji grobovi sugeriraju vjerojatni procvat naselja u dolini Une od kraja 2. st. pr. Kr. do početka 1. st. po Kr. Zanimljivo je da distribucija ostava mazinskog tipa također pokazuje koncentraciju na bihaćkom području, naglašavajući komunikacijski pravac koji povezuje obalu i unutrašnjost. Na sjevernom Jadranu nalazi novca koji datiraju u republikansko doba relativno su rijetki, što upućuje na veliku važnost južne Liburnije i njenog zaleđa u komunikaciji s kontinentom, iako je zasigurno bio korišten i često naglašavani pravac iz luke u Senju preko Vratnika. Velike količine uvoznog keramičkog posuđa, pretežno finih stolnih recipijenata za piće, koje nalazimo u obiteljskim grobnicama helenističkog razdoblja dodatna su potvrda trgovačke mreže u kojoj su sudjelovala i navedena naselja. Promjene koje se javljaju u posljednjim stoljećima prije Krista možda se mogu povezati sa širim kontekstom zbivanja, tj. rimskim ekspanzionizmom i jačanjem trgovačkih kontakata s jedne, odnosno helenizacijom s druge strane. Južna je Liburnija svakako bila uključena u zbivanja koja prate rimsko širenje prevlasti na Mediteranu, iako se, s obzirom na stanje objavljenosti, detaljniji zaključci ne mogu donositi.

Razlike u pogrebnim običajima mogu se primijetiti između japodskih zajednica u Lici i onih u dolini Une. Kako je spomenuto prilikom obrade povijesnih izvora, već je u antici postojala svijest o podjeli unutar japodskih zajednica, stoga te razlike ne moraju čuditi. Nešto je drugačije kod razlika između pokopavanja na dvama vrlo bliskim položajima – Ribiću i Pritoci na Jezerinama. Vremenski pomak početka korištenja groblja na Ribiću, popraćen i dominacijom paljevinskog pokopa od samog početka, možda odražava i doseljenje novog stanovništva. No, razlog bi mogla biti i obiteljska ili rodovska pripadnost, odnosno želja određene zatvorene skupine stanovnika da se odvoji od ostalih grupa korištenjem između ostalog i drugačijeg ritusa. Interno razlikovanje se moglo manifestirati i odvajanjem pogrebnih mjesta, pa stoga određenu skupinu grobova prati i specifičan ritual, čemu u prilog ide tumačenje obaju nekropola kao mjesta pokopavanja stanovnika istog naselja. U tom kontekstu vrijedi podsjetiti na situaciju nekih naselja u Lici, gdje oko istog središta postoji

nekoliko položaja korištenih za pokopavanje, možda po rodovskom ili sličnom ključu. Ukoliko bi bilo riječ o odvojenom sahranjivanju pripadnika istog naselja, možda bi se isto moglo primijeniti i na groblja u dolini Une.

Inhumacija u ispruženom položaju ne može se u svjetlu novijih istraživanja smatrati isključivim dokazom japodske kulturne pripadnosti kvarnerskih zajednica. Takva je interpretacija i metodološki neispravna s obzirom na broj grobova koji su istraženi po suvremenoj metodologiji – samo dva intaktna groba na Kastvu i isto toliko na Grobniku. Isto tako, i dalje se ne može posve isključiti mogućnost stvarnog postojanja paljevinskih grobova koje spominju stari istraživači. Sporadična pojava ovog oblika inhumacije već u starije željezno doba pokazuje da se i ovaj način sahranjivanja mogao koristiti od strane liburnskih zajednica, iako vjerojatno rjeđe. Biritualnost je poznata i kod drugih protopovijesnih zajednica na susjednim područjima, pa se može gledati i prema kolapijanskim utjecajima pri interpretaciji pogrebnog rituala na grobljima s riječkog područja.

Revalorizacija nalaza i njihove distribucije omogućit će bolje sagledavanje i interpretiranje navedenih razlika u kontekstu lokalnog i regionalnog razvoja u posljednjim stoljećima prije nastupa rimske vlasti na istočnojadranskom tlu.

5. TIPOVI NASELJA

U tipologiji naselja uglavnom se razlikuju nizinska naselja na otvorenom i gradinska naselja koja nastaju na nekom istaknutom, najčešće vrlo nepristupačnom brdskom vrhuncu, te su dodatno zaštićena bedemima. Gradinski tip daleko je najčešći oblik naselja na čitavom prostoru istočnojadranske obale i njenog zaleđa, prije svega brdskih, planinskih i krških područja gdje sama konfiguracija terena uvjetuje odabir lokacije pogodne za život. Prema M. Suiću, gradinska naselja prapovijesti i protopovijesti mogu se definirati preko triju rimskih termina. *Refugium* je gradinsko naselje manjeg opsega, koje se uglavnom ne razvija u veće trajnije naselje razvijenije zajednice, za razliku od *castelluma*, središnjeg naselja neke zajednice koja je uglavnom u rodbinskim odnosima, koje često ima protourbani karakter. Termin *oppidum* odnosi se pak na naselje protourbanog karaktera, središte šire zajednice koju povezuju aspekti običaja, ekonomije i slično, a često se nastavlja u rimsko doba i poprima urbani karakter (Suić 1975, 24). Kastelum je oblik koji najbolje odgovara većini liburnskih i japodskih naselja. Rodbinsku povezanost zajednica koje ga naseljavaju možda odražava spomenuta pojava više istovremenih grobalja uz jedno središnje naselje, koju nalazimo kod Japoda. *Varvaria*, *Asseria* ili *Aenona* dobri su primjeri razvitka antičkog naselja na mjestu onog prapovijesnog, dok primjer Starigrada, antičkog *Argyruntuma* ili Senja (ant. *Senia*) pokazuje da se prapovijesno gradinsko naselje ponekad napušta s novim okolnostima i stanovništvo se uglavnom seli u novoosnovano urbano naselje.¹⁹

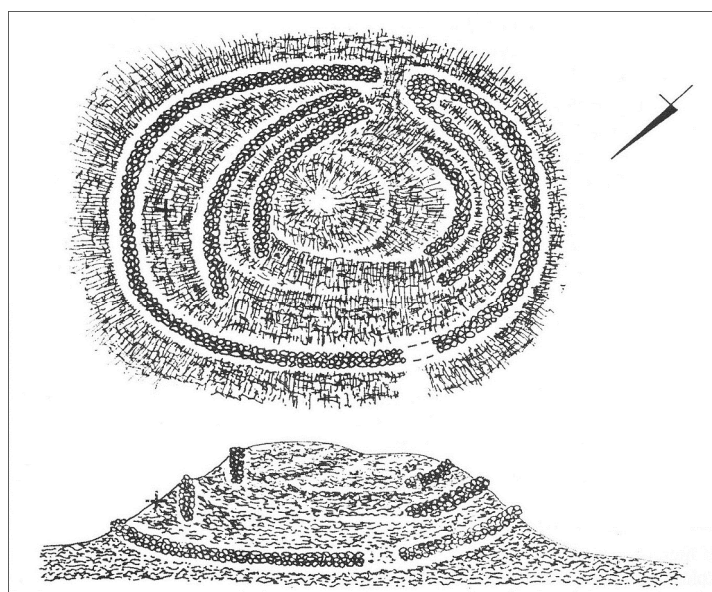
Na liburnskom teritoriju poznat je velik broj naselja gradinskog tipa, od kojih je samo nekoliko položaja sustavno ili probno istraživano. Š. Batović donosi popis od gotovo 360 liburnskih gradinskih lokaliteta, a brojka je zasigurno i mnogo veća, iako sva nisu nužno bila trajnije naseljena. Gradinska naselja razvijaju se na prirodno zaštićenim položajima koji omogućavaju kontrolu i dominaciju nad okolnim područjem, a to su najčešće uzvisine, vrhovi brijegova. Ponekad se koriste i nizinski položaji uz morsku obalu (poluotoci, otoci), gdje more štiti s tri strane, dok se na najizloženijoj, kopnenoj strani podižu obrambeni bedemi. Izgled i organizaciju naselja diktiraju prirodni uvjeti položaja, uz prilagođavanje reljefu koje se očituje u izgledu bedema kao i distribuciji objekata unutar platoa. Bedemi prate konfiguraciju terena i oni se najmasivniji podižu na strani koja ima najlakši pristup, ponekad i u nekoliko koncentričnih redova (prstenova). Bedemi se grade u tehnici suhozida od

---

¹⁹ Za Starigrad v. Nedved 1995, 226; Fadić 1995, 235; o Senju u Glavičić 1966, 398.

neklesanog kamena. Tek pod helenističkim utjecajem počinje gradnja megalitskih zidina, primjerice na Velikoj Mrdakovici, u Aseriji, Nadinu, Bribiru, Krku ili Osoru, kao i četvrtastih kula (Gradina na otoku Vrgadi, Trojan iznad Vranskog polja). Ponekad se uz rub ili na samoj gradini pojavljuje jedan ili više kamenih tumula koji čini se nisu bili u pogrebnoj funkciji već je pretpostavljena nekakva njihova uloga u obrani naselja. Iako su neki položaji vjerojatno korišteni samo kao izvidnice ili refugiji u nemirna vremena, znatan broj ovakvih naselja pokazuje dugotrajnu naseljenost kroz brončano ili željezno doba, a često i kontinuitet kroz različita kulturna razdoblja od prapovijesti sve do antike (Batović 2004, 360-361, 748-753, 862-887; 1987, 351-355).

Koncentrični bedemi Čosine gradine u Jagodnji Gornjoj jedan su od primjera prilagodbe terenu i svojim oblikom predstavljaju izuzetak na liburnskom tlu (Sl. 3). Najmasivniji je vanjski, elipsasti vijenac s prekidom koji označava ulaz; druga su dva unutarnja vijenca nepravilnog oblika, rađena od dva kraka od kojih je kod oba bedema masivniji sjeveroistočni dio. Prekid unutarnjih bedema otvoren je prema ulazu na vanjskom bedemu, stoga se nakon vanjskog bedema moglo nesmetano pristupiti samom središtu platoa, što je ujedno i najveći nedostatak u obrambenom smislu. Pretpostavka je da unutarnji bedemi služe nekakvoj funkcionalnoj podjeli unutar naselja. Nalazi sugeriraju da je trajno intenzivno naseljen bio jugozapadni dio i prostor unutar gornjeg bedema, dok je prostor omeđen sjeveroistočnim krakom srednjeg bedema i vanjskim zidom bez kulturnog sloja (u zdravici između vanjskog i srednjeg bedema je nađena i ostava) i mogao je biti određen za sklanjanje stoke. Sličnu situaciju pokazuje gradina jezičastog oblika na Budimu južno od Posedarja (Batović 1974, 161-164).

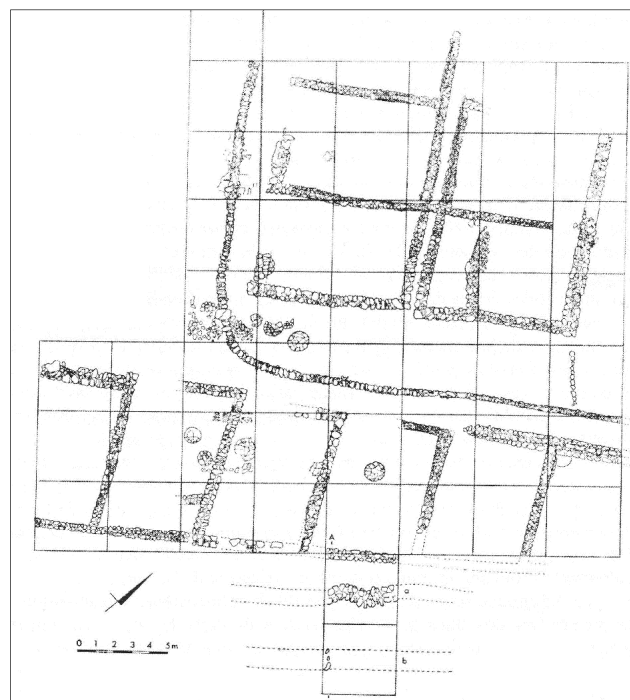

Slika 3. Tlocrt Čosine gradine u Jagodnji Gornjoj (prema Batović 1974, Sl. 1).

Gradine na riječkom području koristile su litice i stjenovite padine kao integralni dio obrambenog sustava naselja. Morfološki one su kružne, ovalne, elipsaste ili ponekad nepravilne, dok četvrtaste gradine nisu zabilježene. Bedemi su zidani u jednom prstenu u tehnici suhozida, obično s dva lica od krupnijeg neobrađenog ili poluobrađenog kamenja s ispunom od sitnijeg kamenja, s prekidom bedema koji označava ulaz na gradinski plato. Stambeni objekti bili su pretežno raspoređeni na južnoj, sunčanijoj i zaštićenijoj padini, s kamenom pravokutnom, ali i kružnom konstrukcijom koja ima paralele u etnografiji regije (kažunima, bunjama), a zabilježena je primjerice na Gradišću na Velom vrhu iznad Pulca. Uz podnicu od nabijene zemlje, kao podnica nekih objekata služio je kameni živac. Živac je nekad priklesan i lomljen kako bi se stvorilo više stambeno iskoristivog prostora te je korišten kao materijal u daljnjoj izgradnji (Blečić 2003, 135-147).

Stambeni objekti na Velikoj Mrdakovici građeni su od klesanog kamena spajanog glinom, kasnije žbukom, a naselje je okruživao suhozidni bedem od lomljenaca. Neke su zgrade imale cisternu za kišnicu usječenu u živcu, a prirodna cisterna koristi se i danas. Luka se vjerojatno nalazila u Zatonu, od kojeg je put vodio uz nekropolu do u samo naselje (Brusić 2000, 12-13). Život na gradini zasigurno postoji još u prvoj polovici 1. st. po Kr., na što upućuju nalazi lampica, stakla, keramike i novca Tiberija i Agripe, koji odgovaraju predmetima iz posljednje faze nekropole (Brusić 1980, 12).

Kuće na Beretinovoj gradini kod Radovina imaju jednu prostoriju pravokutnog oblika i građene su od vapnenca sлагanog u suhozidu, uz povremeno korištenje žute pjeskulje kao veziva. Podnice su od nabijene zemlje, kao i ognjišta, a krov vjerojatno slamnati. Slične su i kuće iz rimske faze naselja, osim ponekad korištenja žbuke i bojanja zidova, kao i cementnog ili mozaičkog poda. Kuće su bile nanizane uz rubove gradinskog platoa (Sl. 4). Jedino se u kasnijoj prapovijesnoj fazi javlja kompleks kuća raspoređenih unutar pravokutnog ograđenog prostora koji se nalazi ispred

Slika 4. Tlocrt objekata na Beretinovoj gradini u Radovinu (prema Batović 2004, 884, Sl. 13).

rubnog reda stambenih objekata. Bedemi su također bili od suhozida, a u rimsko vrijeme podižu se novi, uži bedemi zidani sa žbukom (Batović 2004, 283-284, 287).

Uz gradine na uzvisinama Liburni su, kako je već spomenuto, koristili i druge pogodne položaje za osnivanje naselja. Dobar je primjer prapovijesno naselje koje je postojalo na mjestu današnjeg Nina, jako liburnsko središte iz kojeg se razvija antička *Aenona*. Nin nastaje na malom ovalnom pješčanom otočiću uz ušće potoka Ričine u dnu dubokog zaljeva, a vjerojatno je već u antici bio mostom spojen s kopnom. Oblik otoka uvjetovao je kružnu formu naselja, vjerojatno i bedema na rubu naselja, u obliku koji se prenosi u rimsku fazu grada. O izgledu nastambi ili rasporedu unutar naselja može se samo spekulirati, ali tragovi naseljenosti kao i velik broj grobova svjedoče da je riječ o jednom od većih liburnskih središta (Batović 2004, 333, 360-364).

Nizinska naselja u dolinama na liburnskom su području sasvim izuzetna pojava, što je možda odraz ne samo osobitosti terena koji ide u prilog upravo gradinskom tipu naseobine, nego i stanja istraženosti, budući da su utvrđena naselja lako uočljiva i prepoznatljiva²⁰. Korištenje pećina vjerojatno je bilo povremenog karaktera, ali zasigurno je i taj tip naselja postojao na liburnskom području (Batović 1987, 352).

Gradinska naselja predstavljaju glavni oblik naseobine i na području Japoda. Podizana su na prirodno zaštićenim i dominantnim položajima koji omogućavaju laku vizualnu kontrolu nad okolicom. To su najčešće ovalni, zaravnjeni vrhovi brijegova na rubu polja koje pruža plodno tlo za obradu zemlje, ispašu i blizinu vode. Ne čudi stoga što je najveća koncentracija gradina na rubovima Gackog, Ličkog i Krbavskog polja. Kao i kod Liburna, izgled naselja određivale su karakteristike odabranog položaja, a često se dodatni prostor dobivao niveliranjem terasa na padinama brijega. Položaj je uglavnom dodatno zaštićen podizanjem bedema od kamenja sleganog u tehnici suhozida, ali i nasipima od sitnijeg neobrađenog kamenja te ponekad drvenim palisadama. Ulazi na gradinu mogu imati sa svake strane po jednu kamenu gomilu, kako je uočeno primjerice na Maloj Karauli u Širokoj Kuli i na Malom i Velikom Obljaju u Vrhovinama (Drechsler-Bižić 1987, 417-422). Na ličkom području prepoznate su jednostavne pojedinačne, ali i dvostruke, dvojne gradine. Po R. Drechsler-Bižić mogu se izdvojiti varijante ovih dvaju osnovnih tipova. Među pojedinačnim gradinama mogu se razlikovati one s utvrđenim refugijem i kućama podignutim na stepeničastim zemljanim terasama sve do podnožja, kao Piplica u Lovincu ili Crkvina u

---

²⁰ Usp. s rezultatima novijih istraživanja na području Limske drage (Buršić-Matijašić 2011).

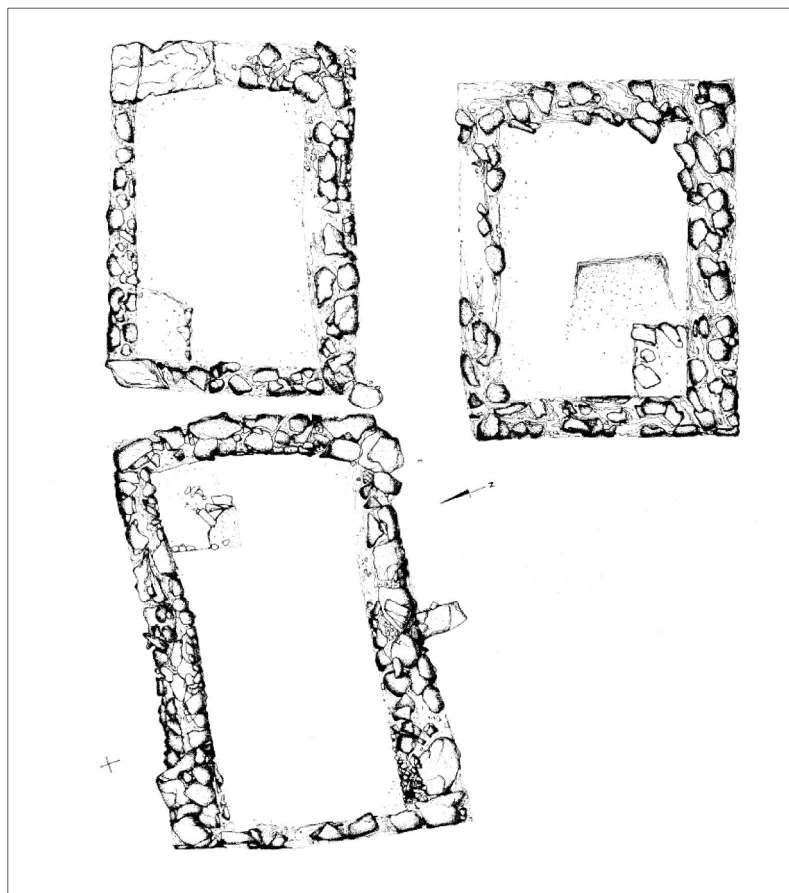

Kompolju; gradine s naseljenim vrhom platoa, koji se nalazi iznad strmih nepristupačnih padina koje istovremeno čine i obranu naselja, a primjer su Medak i Vrebac u Ličkom polju; naselje koje nastaje na vrhu samo djelomično pristupačne uzvisine strmih padina, koje je zaštićeno podizanjem kamenih bedema kao i obrambenih „tumula“, kao na Šalamuniću u Krbavskom polju ili Umu u Gackom polju; te gradina nastala na strmim padinama na kojima se nalaze longitudinalne ili potkovaste terase, također s bedemom na najpristupačnijoj strani, primjerice Vijenac u Krbavskom polju. Dvojne gradine mogu se podijeliti na one s refugijem s bedemom i naseljenim terasama, predstavljene s Velikom i Malim Vitlom kod Otočca, te one s gornjim platoom zaštićenim bedemom, ali i tumulima od kamena na ulazu i izlazu, primjerice na Velikom i Malom Obljaju u Gornjim Vrhovinama (Drechsler-Bižić 1975, 73-79).

Dvojne gradine nastaju na dvije susjedne uzvisine. Na nekima su izvršena i probna sondiranja. Velika i Mala Karaula nalaze se kod Široke Kule i dominiraju Ličkim poljem. Ovalni plato Male Karaule zaštićen je suhozidnim bedemom. Sa svake strane ulaza, kao i izlaza iz platoa, nalazi se humak od krupnog nabacanog kamena. Korištenje kamenog živca kao dijela zida stambenih objekata zabilježeno je u kućama 1 i 2 na Maloj Karauli, dok je ostatak zidova rađen od blokova neobrađenog kamena. U kući 2 prirodni glatki živac iskorišten je za podnicu i dodatno premazan glinom odnosno lijepom, a u kutu zida nalazilo se ovalno ognjište (Drechsler-Bižić 1986, 109-110).

Još jedna dvojna gradina nalazi se na Velikom i Malom Vitlu kod Prozora nad Gackim poljem. Istraživanja na Velikom Vitlu tijekom 1970-ih pronašla su ostatke stambenih objekata sa zidovima od većeg amorfnog kamena složenog u tehnici suhozida, sa zapunom od sitnijeg kamena u međuprostoru, te podnicom od nabijene ilovače crvene boje. U kutu kuće uglavnom se nalazilo ognjište ograđeno polukružno složenim kamenjem. Ponekad je kao dio zida kuće korištena i prirodna stijena. U kući 2 pronađeni su tragovi okruglog stupa oko kojeg su se nalazili čavli, stoga je vjerojatno dio objekta bio od drvene građe. Nalazi iz kuća datiraju od starijeg željeznog doba do kasnolatenskog i ranorimskog razdoblja, kada se eksploatira i kamenolom otkriven na sjeveroistočnoj padini gdje je istražena i prva, antička kuća. Dodatna pogodnost položaja je i postojanje izvora pitke vode gotovo na samom vrhu Velikog Vitla (Drechsler-Bižić 1986, 112-116; 1975, 76-77). Dvojna gradina na Vitlu, odnosno *Arupium* poznat iz antičkih izvora, nastala je na dominantnom položaju koji kontrolira čitavo Gacko polje, a kontrolu prostora nadopunjavali su položaji na okolnim uzvisinama. Niz gradinskih naselja na okolnim brežuljcima tvorilo je vjerojatno obrambeni sustav kojeg su činile po tri gradine na ključnim lokacijama, odnosno ulazima u Gacko polje i na izlazu prema Ličkom

polju. Slična „trokutasta“ shema zabilježena je i na Vrhovinama i u Kopolju (Šarić 2004, 45).

Slika 5. Tlocrt kuća 3, 4 i 5 na Velikom Vitalu u Prozoru (prema Drechsler-Bižić 1986, T. 5).

Uzvisine Veliki Vrh i Velika Metaljka kraj Plaškog također pripadaju skupini dvojnih gradina. Moguće je da je ovo naselje koje se u antičkim izvorima spominje pod imenom *Terponus* (Balen-Letunić 2004, 226). Dvojne gradine su i Veliki i Mali Obljaj u Vrhovinama, kao i Umčim i Um u Podumu u Gackom polju. Mali Obljaj ima nepravilni kružni oblik, s ulazom zaštićenim s dva tumula od kojih se nastavlja i obrambeni zid. Na izlazu se opet nalaze dva kamena tumula. Na istom mjestu prolazi put koji povezuje ovaj plato s većim, trokutastim Velikim Obljajem, koji opet na ulazu ima dva obrambena tumula. Bedem je suhozidni, građen od dva reda većeg neobrađenog kamenja s ispunom međuprostora od manjeg kamenja. Tumul na Malom Obljaju je sondiran i utvrđeno je da je rađen od zemlje koja je potom nasuta slojem kamenja (Drechsler-Bižić 1975, 78-79).

Naselje na Crkvini u Kopolju nastalo je na stožastoj uzvisini uz rukavac rijeke Gacke, koja je utvrđena djelomično sačuvanim zemljanim nasipom. Probna istraživanja

pronašla su ostatke podnica kuća i zidova od neobrađenog kamenja te dijelove ognjišta (Drechsler-Bižić 1986, 116-117).

Probna istraživanja Marine glavice kod Gornjeg Kosinja otkrila su ostatke zidova kuće građenih u tehnici suhozida koji se nadovezuju na kameni živac, što je praksa uočena i na spomenutim nalazištima, kao i bedem s oba lica od krupnijeg neobrađenog kamenja s ispunom od sitnijeg kamenja. Isti način gradnje bedema susreće se i na obližnjoj gradini zvanoj Žagarova glavica (Bakarić 1988, 158-159).

Slično kući na Velikom Vitlu, na Trsištu u Trošmariji zidovi kuća također su građeni u dva reda kamenja složenog u tehnici suhozida, s ispunom od sitnijeg kamenja. Isti način gradnje korišten je u podizanju bedema na ovom, kao i drugim lokalitetima (Balen-Letunić 1988, 161-162).

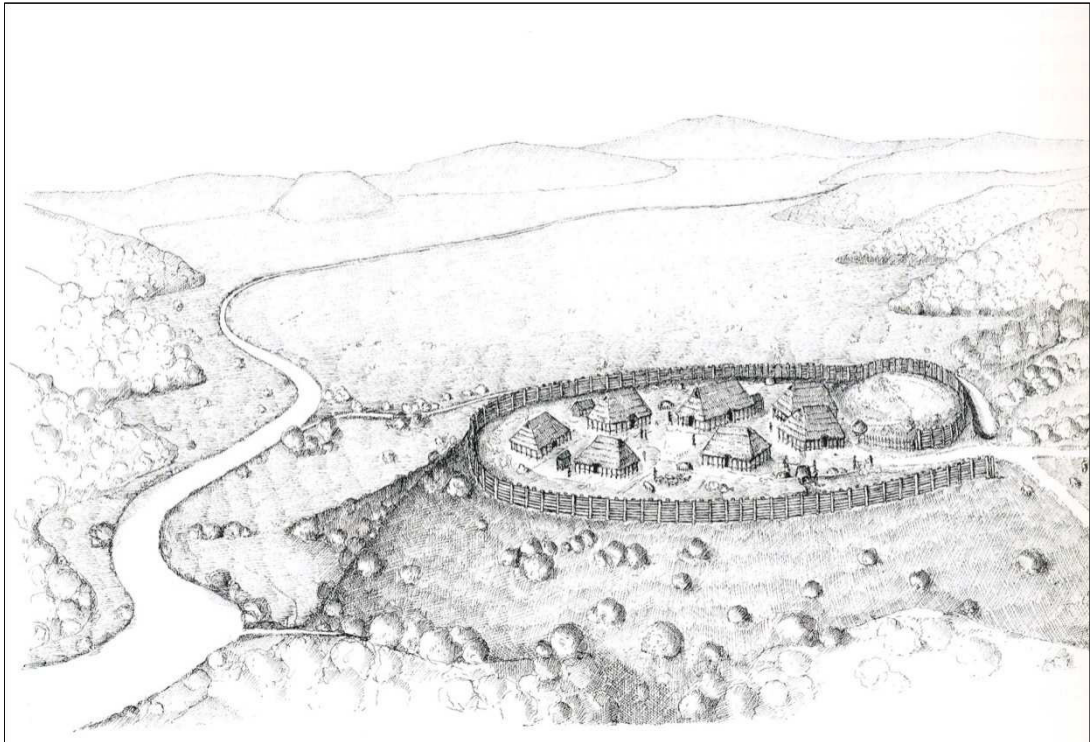
Način gradnje kuća ostaje praktički nepromijenjen kroz čitavo željezno doba, s pravokutnim osnovnim oblikom, suhozidnim zidovima koje ponekad nadopunjuje prirodni živac, s ognjištem u jednom kutu i podnicom od nabijene ilovače. Drvo je zasigurno bilo korišteno u gradnji dijelova kuće, kako pokazuju nalazi stupova i čavala, a vjerojatno je korišteno i pri podizanju krova. Najčešći su nalazi keramike, uključujući cjedila vjerojatno korištena pri preradi mlijeka, potom životinjske kosti, čak i ljuštore školjaka i puževa koji su bili dio prehrane, kao i oruđe, žvrnjevi i sl. (Drechsler-Bižić 1986, 118; 1987, 423-424; Balen-Letunić 2004, 226-228).

Uz gradinska naselja, ima i pećinskih lokaliteta korištenih u brončano i željezno doba: pećina u Ličkom Lešću i Cerovačka donja spilja imaju tragove ognjišta, posuda za čuvanje hrane (pitosa) i drugih keramičkih posuda, dakle dokaze o boravku ljudi, iako je vjerojatno prvenstveno riječ o nekakvom sezonskom ili povremenom skloništu. Povremeno korištenje dokumentirano je i za Golubinjaču kod Kosinja, Mračnu špilju na Plitvičkim jezerima, Vranjkovu pećinu kod Drežnika i dr. Vjerojatno je sezonskog karaktera bilo i obitavanje u ostalim špiljskim prostorima (Drechsler 1975, 24-25; Drechsler-Bižić 1987, 422-423).

U dolini Une, uz gradine, javlja se i specifični tip naselja – sojenice. Podnice kuća nalazile su se na masivnim hrastovim pilonima zabijenima u riječno tlo. Ostaci takvih nastambi istraženi su u Ripču kod Bihaća. Podnice su bile od debelih horizontalnih greda, od drva je bilo i krovšte, kao i zidovi, učvršćeni drvenim klinovima (Drechsler-Bižić 1987, 422). Osim sojenice u Ripču, koju je istraživao već V. Radimsky krajem 19. stoljeća te nakon njega B. Raunig, nema drugih istraženih sojenica, iako uz ovo naselje Radimsky spominje i sojenice u Golubiću, Ribiću, Kraljama i Brekovicima. Naselje u Golubiću vjerojatno se nalazilo upravo između nekropola u Jezerinama i na Crkvini, pa B. Raunig pretpostavlja da su stanovnici

naselja svoje pokojnike ukapali na oba položaja (Raunig 2003, 271). Terenski pregledi nisu potvrdili postojanje sojeničarskog naselja kod Ribića, kod mosta na Kraljama, a niti kod sela Brekovića (Raunig 2003, 272). Pouzdano je postojanje naselja kod sela Bukva, na ulazu Une u Bihaćko polje, gdje su prilikom rekognosciranja uočeni vrhovi drvenih pilona i nađeni ulomci keramike. Probnim istraživanjima 1977. prikupljena je keramika koja postojanje naselja datira od kasnog brončanog kroz starije željezno doba, možda i sve do kraja mlađeg željeznog doba (Raunig 2003, 273-274).

Naselja Kolapijana također se najčešće formiraju na povišenim položajima, uglavnom na obali rijeke ili manjeg vodenog toka, uz podizanje zemljanog bedema i ponekad možda drvene palisade na najpristupačnijoj strani. Dobar primjer je Tursko brdo u selu Crna Draga, koje se nalazi na rubu male kotline, na vrhu strmog brijega između dva potoka. Plato je pravilnog kružnog oblika, s tri strane je iskopan duboki jarak uz koji se na zapadnoj strani koja ima najlakši pristup nalazi i polumjesečasti zemljani bedem (Čučković 1993, 166). Gradinska naselja poput Belaja na Korani, Dubovca, Kiringrada, Turske Kose ili Nikolinog brda kod Topuskog pokazuju sve navedene odlike, ali su njihove osnovne karakteristike poznate samo iz terenskih pregleda ili manjih probnih sondiranja. Nešto je bolje poznata samo gradina s grobljem i svetištem na Turskoj Kosi u Velikoj Vranovini kod Topuskog, nastala na uzvisini uz obalu rijeke Gline. Ističe se prvenstveno zbog svetišta, odnosno kultnog mjesta, kao i velikog broja glinenih figurica koje prikazuju stilizirane ljudske figure s detaljima nakita ili razne životinjske figurice, među kojima se ističu one konja s jahačem. Sama gradina nalazi se na položaju Pogledalo, koje je ustvari strmo brdo omeđeno rijekom Glinom s jedne i koritima dvaju potoka s druge strane. Na istočnoj strani podignut je zemljani bedem u obliku tumula, a pronađeni su i tragovi palisada. Plato je ovalnog oblika, dimenzija 70 x 30 m cca. Istražen je poluukopani objekt s nadzemnom drvenom konstrukcijom od kolaca i kućnog lijepa, te zemunički objekt od tri prostorije s kamenim žrvnjem, ukopanim pitosom za zalihe, tragovima nadzemne konstrukcije od pruća i lijepa koja je vjerojatno tvorila šatorasti pokrov te vertikalnim tkalačkim stanom kod ulaza (Čučković 1993, 166-168, Sl. 14; 2004, 190-208). Zanimljiva je pojava tumula na ulazu u naselje zabilježena na Turskoj kosi i u Točku uz rijeku Koranu južno od Karlovca koja ima analogiju u japodskim naseljima, kod Istra i Delmata, uz razliku da Kolapijani podižu zemljane tumule kao i bedeme. L. Čučković naziva ih „tumuloidnim bedemom“, a termin odgovara onome „limitni tumul“ po A. Bencu (Čučković 1993, 169). Njihova je funkcija vrlo upitna s obzirom na lošu istraženost ne samo takvih tumula, već i naselja s kojima navodno čine povezanu cjelinu.

Slika 6. Idealna rekonstrukcija naselja na Turskoj Kosi kod Topuskog (prema Čučković 2004, Sl. 10).

Nizinsko naselje zabilježeno je na Gradcu kod Karlovca, gdje je ono zaštićeno tokom Kupe i potoka s dvije strane te vjerojatnim umjetnim jarkom na zapadu. Nizinska naselja postojala su navodno i u Kamenskom, Mahičnom i drugdje (Čučković 2004, 188).

Na južnoj granici Kolapijana nalazi se naselje u Krčani kod Trnove u sjeverozapadnoj Bosni. Ovo je gradinsko naselje također nastalo na uzvisini uz vodene tokove, u ovom slučaju uz manju rijeku Kladašnicu te klanac Fišića potoka koji definira rubove naselja. Na platou su otkriveni ostaci kuće s temeljima od pločastog kamenja, pougljenjenim ostacima greda i kućnim lijepom, što govori o nadzemnim objektima (Raunig 1996, 42).

6. FIBULE

6.1. Fibule tipa Certosa VIIe/f

6.1.1. Jagodnja Gornja, ostava – jedna brončana fibula (Batović 1974, T. XIV: 1).

6.1.2. Nadin, grob 1 – ukupno 14 primjeraka od bronce, dijelom fragmentiranih, prosječne dužine oko 6 cm. Na trakastom luku imaju ukras polukružnih ureza na najširem dijelu i niz poprečnih ureza prije spirale (br. 2-4, 6-7). Na jednoj fibuli nalazi se mrežasti motiv uokviren urezanim linijama (br. 5), a javlja se i X-motiv između cik-cak linije urezane uz rubove luka (br. 8). Dugme je ukrašeno mrežastim urezima ili trokutasto raspoređenim paralelnim linijama (Batović, Batović 2013, 18-19, T. XII: 2-8, XIII: 9-15).

6.1.3. Mazin – ulomak luka i noge brončane fibule (Brunšmid 1897, T. XVI: 7).

6.1.4. Krbavica – bez grobne cjeline; brončana fibula dužine 6 cm, polukružni urezi na najširem rombičnom dijelu trakastog luka kao i dugmetastom završetku noge, te poprečna rebra iznad spirale (Težak-Gregl 1981, 37, T. 1: 10).

6.1.5. Kompolje, grob 5 – brončana fibula. Luk zaobljeno-rombičnog presjeka ukrašen je polukružnim urezima na najširem dijelu i s tri poprečna rebra iznad spirale, s polukružnim urezima na završetku noge i motivom trokuta na gornjem dijelu noge. Dužina 5 cm (Težak-Gregl 1981, 37, T. 1: 11).

6.1.6. Prozor – izvan grobne cjeline; brončana fibula dužine 7 cm, ima tri poprečna rebra od kojih je središnje najšire na dijelu luka prema spirali te mali polukružni urezi na najširem dijelu luka koji je zaobljeno rombičnog presjeka, dok je noga ukrašena V, odnosno motivom trokuta na gornjem dijelu te polukružnim urezima na dugmetastom završetku (Težak-Gregl 1981, 37, T. 1: 9).

6.1.7. Jezerine

6.1.7.1. Grob 134 – brončana fibula dužine 5,3 cm, bez igle i spirale, sa zadebljanim trakastim lukom i trokutastim motivom od paralelnih linija na dugmetastom završetku noge (Marić 1968, T. II: 30).

6.1.7.2. Grob 180 – čitava brončana fibula s trakastim čunastim lukom ukrašenim polukružnim urezima na najširem dijelu, dužine 8,6 cm. Na dugmetu ukras trokutasto raspoređenih paralelnih linija (Radimsky 1895, 105, Sl. 218).

6.1.7.3. Grob 184 – brončana fibula s poprečnim rebrom na luku, V-motivom na nozi i trokutasto raspoređenim paralelnim linijama na dugmetu. Dužina 8,5 cm, nedostaje igla (Marić 1968, Sl. 5: 3).

6.1.7.4. Grob 210 – fragmentirana brončana fibula trakastog čunastog luka s mrežastim motivom urezanih linija između dvaju poprečnih narebrenja (Marić 1968, Tab²¹. III: 93).

6.1.7.5. Grob 219 – dvije brončane fibule trakastog luka, dužine 9,5 i 9,2 cm (Radimsky 1895, 113; bez ilustracije, tipološka definicija po: Marić 1968, Tab. III: 89).

6.1.7.6. Grob 292 – brončana fibula dužine 8,7 cm kojoj nedostaju igla i spirala. Luk trakast, s poprečnim rebrima i polukružnim motivom na najširem dijelu (Marić 1968, T. II: 16).

6.1.7.7. Grob 336 – fibula dužine 9,1 cm, u potpunosti očuvana. Na blago čunastom trakastom luku nalaze se poprečna rebra i motiv polukružnih ureza na najširem dijelu (Marić 1968, Sl. 5: 4).

6.1.7.8. Grob 372 – cjelovita brončana fibula dužine oko 9,8 cm, s paralelnim linijama na dugmetu (Radimsky 1895, 148, Sl. 428).

6.1.7.9. Grob 380 – jedna brončana fibula dužine 7,9 cm (Radimsky 1895, 150; bez ilustracije, tipološka definicija po: Marić 1968, Tab. III: 90).

6.1.7.10. Grob 382 – brončana fibula dužine 8 cm, sačuvan jedan navoj spirale, igla nedostaje. Ukrašen polukružnim urezima na čunastom luku i V-motiv na nozi (Radimsky 1895, 150, Sl. 439).

6.1.7.11. Grob 406 – veća brončana fibula (10,9 cm) s lukom trokutastog presjeka, narebrenjem i polukružnim urezima na najširem dijelu. Na nozi trokutasti motiv od jedne urezane linije (Marić 1968, Sl. 4: 2).

6.1.7.12. Grob 407 – brončana fibula s ukrasom polukružnih ureza na luku, V-motivom na nozi i motivom trokutasto raspoređenih linija na dugmetu. Nisu sačuvane igla i spirala. Luk je omotan trakastim limom na dijelu prema glavi (Radimsky 1895, 157, Sl. 475).

6.1.7.13. Grob 456 – brončana fibula dužine 7,8 cm, trakastog luka s poprečnim rebrima i polukružnim urezima na najširem dijelu. Noga je ukrašena s dvije linije koje tvore trokut (V-motiv), a završetak noge s polukružnim linijama uz rubove. Također bez igle (Marić 1968, T. III: 35).

6.1.7.14. Grob 523 – brončana fibula trakastog luka, blago čunasto zaobljenog. Ukrašen paralelnim linijama na okruglom dugmetastom završetku noge. Bez igle i spirale, dužina 6,8 cm (Marić 1968, T. II: 18).

6.1.8. Ribić

6.1.8.1. Izvan grobne cjeline – brončana fibula s poprečnim rebrima i polukružnim urezima na luku, nedostaje igla. Sačuvana dužina 7 cm (Marić 1968, T. VIII: 12).

---

²¹ Kraticom „Tab.“ označavaju se tablice asociiranog materijala po brojevima cjelina istraženih na Pritoci kod Jezerina, odnosno tabele I-VII u objavi Z. Marića (1968), koje istom kraticom u tekstu spominje i navedeni autor. Treba ih razlikovati od tabli s crtežima materijala, za koje se koristi uobičajena kratica „T.“.

6.1.8.2. Grob k – brončana fibula dužine 10,2 cm, trokutastog presjeka luka s poprečnim rebrima, nedostaje igla (Marić 1968, T. IX: 1).

6.1.9. Golubić – dvije čitave brončane fibule dužine 9 cm, izvan grobnih cjelina. Luk trakast, s poprečnim rebrima. Na drugoj fibuli ukras ukriženih linija na nozi i paralelnih linija koje tvore trokut na dugmetu, te polukružnih ureza na luku (Raunig 1968, T. V: 2, 3).

6.1.10. Vinica – brončana fibula s trokutastim presjekom luka i narebrenjima te motivom polukružnih ureza na rombično proširenom dijelu (Gabrovec 1966, T. 14: 4). S Goleka kod Vinice potječe i ukupno 9 primjeraka varijante e/f (Božič, Marić 2014).

6.1.11. Osor

6.1.11.1. Brončana fibula dužine 8,8 cm s ukrasom polukružnih ureza na najširem dijelu luka i jednim poprečnim rebrom prije spirale. Noga je ukrašena V-motivom, s tremoliranom cik-cak linijom uz rubove. Na dugmetastom završetku noge nalaze se trokutasto raspoređene polukružne linije (Glogović 1989, T. 32: 7; 1982, Sl. 4: 1).

6.1.11.2. Dvije znatno oštećene brončane fibule s ukrasom polukružnih ureza na rombično proširenom dijelu luka, tremoliranom cik-cak linijom uz rubove noge i polukružnim linijama na dugmetastom završetku. Sačuvane dužine 6,9 i 5,6 cm (Glogović 1982, Sl. 4: 2, 4). S položaja Kavanela potječe još oko 39 ulomaka fibula pripisanih istoj, VII f varijanti (Blečić Kavur 2010, 315, kat. br. 637-674).

6.1.12. Grobnik – pet brončanih fibula s lukom ovalnog ili polukružnog presjeka, koji je gladak ili ima nekoliko (3-5) narebrenja prije spirale. Dugmetasti završetak i nožica su neukrašeni, osim na jednom primjerku koji ima na nozi dvostruki V-motiv ispunjen tremoliranom linijom (Blečić 2004, T. 3: 1.2.5.). Dužine između 7,5 i 9,1 cm (Blečić 2004, 64-66, kat. br. 1.2.4.-1.2.8., T. 3).

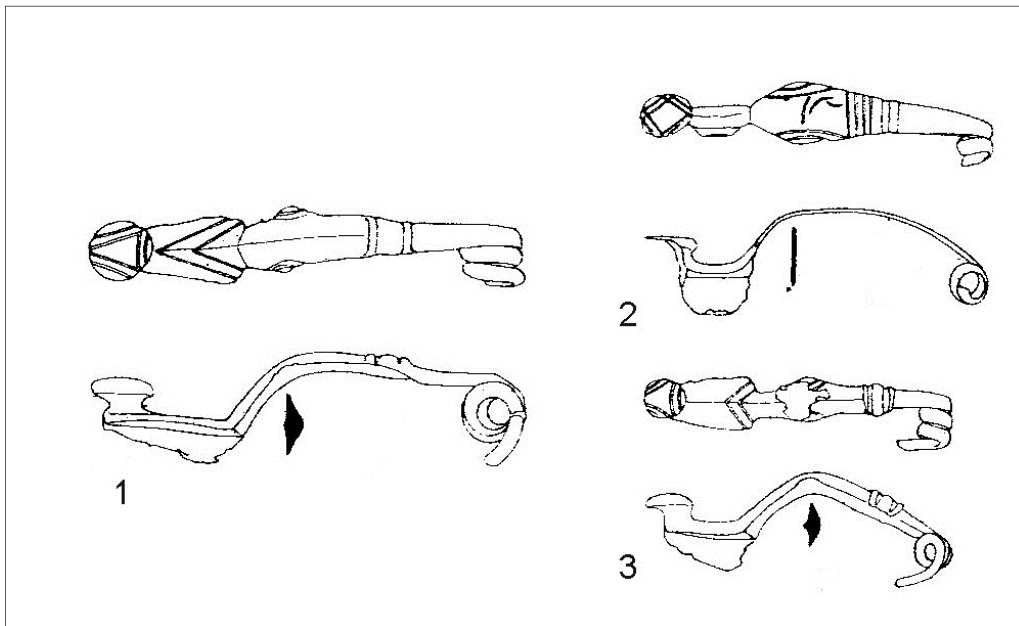
6.1.13. Krk, Šinigoj – dvije brončane fibule s oštećenom iglom. Na rombičnom proširenju luka nalazi se ukras polukružnih ureza, a motiv trokutasto raspoređenih polukružnih ureza nalazi se na dugmetastom završetku noge. Dužine 9,5 i 9,2 cm (Blečić Kavur 2010, kat. br. 409-410).

6.1.14. Otok Krk – dvije oštećene brončane fibule spljoštenog polukružnog, odnosno trokutastog presjeka, s plitkim profiliranim narebrenjem. Dužina bolje očuvanog primjerka 7,9 cm (Lo Schiavo 1970, 424, T. XXII: 8, 14).

6.1.15. Vrebac-Velika njiva, žarni grob 7 – fibula s polukružnim urezima na proširenju luka i oštećenom nogom (Drechsler-Bižić 1958, T. XII: 98).

Fibule s lukom ukrašenim polukružnim urezima („očima“) na najširem, rombičnom dijelu i trima poprečnim rebrima, od kojih je središnje najveće, te urezanim motivom trokuta na nozi i dugmetu pripadaju obliku VIIe po B. Teržan. Njima slične jesu fibule inačice f koje se odlikuju trakastim, blago čunastim lukom izrazito trokutaste sheme, s najvišim dijelom pomaknutim prema nozi (Teržan 1977, 325, Sl. 3: e-f). T. Težak-Gregl u svojoj je podjeli certoških fibula na području Japoda ovaj oblik označila kao tip 3c (Težak-Gregl 1981, 29). Iako tipologija B. Teržan ostaje osnova za proučavanje certoških fibula, ona se konstantno nadopunjuje podacima iz novijih istraživanja i objava. Tako je npr. naknadno izdvojena notranjska inačica vrste VIIIf (Horvat 1995, 180). Fibule iz groba 1 iz Nadina, Krbavice i nepoznatog lokaliteta iz sjeverne Dalmacije V. Svetličić izdvojila je kao „dalmatinsko-ličku“ inačicu, koju na temelju nalaza fibula tipa Picugi i Gorica unutar nadinske grobne cjeline datira u kasnolatensko razdoblje (Svetličić 1997, 32). Možda ovim primjercima treba dodati i ulomak slično ukrašene noge iz Ulake nad Starim gradom pri Ložu u Notranjskoj (Horvat, Bavdek 2009, 53). Nadinska grobnica korištena je međutim kroz duže vremensko razdoblje, stoga navedene kasnolatenske fibule označavaju vrijeme nastanka najmlađih ukopa, ali ne mogu poslužiti kao oslonac za datiranje ove inačice oblika Certosa VIII.

Slika 7. Fibule tipa Certosa VIII iz Like: 1. Prozor, 2. Krbavica, 3. Kompolje (prema Težak-Gregl 1981, T. 1).

Obje varijante, VIIe i f, rasprostranjene su ponajviše na jugoistočnoalpskom i jadranskom prostoru, odnosno na području današnje Slovenije, Like, srednjeg toka Une i duž jadranske obale od Istre do sjeverne Dalmacije. Pri tome bi varijanta VIIIf bila češća na području Like i doline Une te u sjevernoj Dalmaciji (Teržan 1977, 328-329, Sl. 42). No,

iznimno velika koncentracija ulomaka pripisanih ovom tipu u Osoru dokazuje, zajedno s primjercima s otoka Krka i Grobnika, da je ova varijanta značajna i za prostor sjevernog Jadrana (Kvarnera). Uz Osor, ističe se velik broj primjeraka u grobu 1 iz Nadina kao i na Jezerinama te u Vinici²². Fibule s posljednjeg nalazišta rađene su u dva dijela te se odlikuju trokutastim presjekom luka i motivom „očiju“ kao i V-motivom na nozi. Izuzev na Vinici, prisutne su kao pojedinačni primjerci još na Jezerinama i Kompolju (grob 5), dok fibule pripisane nalazištu Magdalenska gora vjerojatno također potječu s Vinice (Božič, Marić 2014).

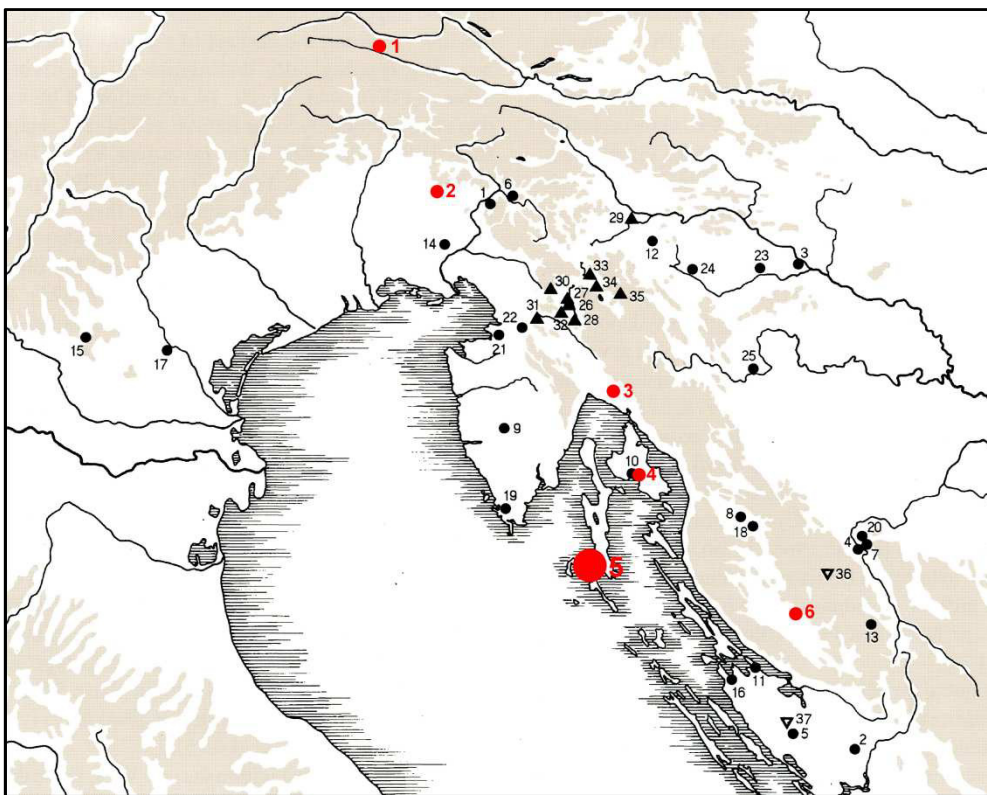
U grobovima u dolini Une fibule varijante VII^f javljaju kao pojedinačni primjerci ili u paru s fibulom drugog tipa. Uz to, primjerci iz grobova triju nalazišta u Pounju često su većih dimenzija, s dužinom iznad 7 cm, često 9 do 10 cm. Nedostatak igle i spirale također se vrlo često može primijetiti na primjercima iz doline Une. Budući da je ostatak fibule uglavnom u dobrom stanju, a luk je praktički ravno „odrezan“ prije spirale, moglo bi se postaviti pitanje mogućnosti namjernog deformiranja, naročito pod pretpostavkom da bi se dio spirale ili igle sačuvao barem na nekom primjerku ukoliko je riječ o nehotičnom lomu ili posljedici izrade (tj. postupka kod lijevanja tijela i spirale zbog čega lakše dolazi do pucanja). Isto se može primijetiti na fibulama varijante Ic (grobovi Ribić 199, Jezerine 269, Golubić), no zanimljivo je da su obje fibule tipa VII iz Golubića čitave. Fibule drugih tipova prisutne u grobnim cjelinama Ribića i Jezerina nemaju tragove sličnih deformacija koje bi se mogle tumačiti kao namjerne, pa bi takva pojava ostala ograničena na varijante tipa Certosa. No, u nadinskom grobu 1 također se na nekoliko primjerka javlja sličan lom iznad spirale (Batović, Batović 2013, T. XII: 4, 5, 14), stoga je po svemu sudeći riječ o posljedici načina konstrukcije fibule zbog kojeg dolazi do pucanja. Radi se uostalom o relativno osjetljivom dijelu gdje se luk počinje dosta sužavati prije prelaska u spiralu, dakle dijelu koji je mogao biti pod većim pritiskom uslijed korištenja i pomicanja spirale, a pogotovo ukoliko je ona zasebno rađena od drugog metala. Tragovi željeza dokazuju često korištenje ovog metala na primjercima s japodskih i kolapijanskih nalazišta. Igla i spirala mogle su biti rađene i od drugačije slitine bronce, u oba slučaja zbog bolje savitljivosti mehanizma za kopčanje (Božič, Marić 2014). Uz dvodijelnu izradu, fibule iz Pounja odlikuju se najčešće većim dimenzijama te pretežno trakastim, blago čunasto oblikovanim lukom s ukrasom „očiju“ i ukrašenom nogom te bi se

---

²² Navedene grobne cjeline s Vinice treba promatrati više kao pokazatelj ukupnog broja primjeraka koji potječu s lokaliteta, s obzirom na pomiješanost grobnih cjelina i općenito materijala iz zbirke Mecklenburg. Isto vrijedi za sve tipove fibula i dijelova nakita koji se obrađuju u nastavku kataloga.

mogle odrediti kao lokalno rađena podvarijanta, čemu bi u prilog išla i znatna koncentracija primjeraka na groblju na Pritoci kod Jezerina.

Objavama novijih nalaza znatno se doprinijelo poznavanju raširenosti ovih varijanti, iako se u osnovi ne mijenja postojeća slika rasprostranjenosti s najvećom koncentracijom na navedenim područjima. Više primjeraka sada se, naime, bilježi i zapadnije, u delti Pada, Furlaniji, Venetu te u Tirolu i Koruškoj, ponekad i s karakterističnim ukrasom „očiju“ na najširem dijelu luka (Svetličić 1997, Sl. 16; San Servolo 2002, 69; Pettarin 2006, 209-211; Jablonka 2001, 114, Karta 5; Gleirscher et al. 2002, 47). Obje se varijante dakle javljaju na širem prostoru sjevernog Jadrana i njemu gravitirajućeg zaleđa (Karta 4).

Karta 4. Rasprostranjenost fibula tipa Certosa VIIe/f
(modificirano prema Svetličić 1997, Sl. 16).

Iako je riječ o relativno brojnim fibulama, njihovo je datiranje otežano činjenicom da rijetko potječu iz pouzdanih zatvorenih cjelina. Varijanta VIIe datirana je, na temelju grobnih cjelina iz doline Une, u razdoblje LT B2 – C (Teržan 1977, 372). Za primjerke iz sjeverne Italije pretpostavlja se raspon trajanja od kraja 6. do kraja 3. st. pr. Kr., pri čemu je varijanta VIIe mlađa i javlja se od sredine 5. st. pr. Kr. (Pettarin 2006, 209-211). U grobu 19 s položaja Ca' Cima u Adriji jedna je brončana fibula varijante VIIe nađena zajedno s keramičkim materijalom koji potvrđuje dataciju na kraj 4. – početak 3. st. pr. Kr. (Berti et al. 1997, 202-203). U slučaju ličkih primjeraka, kao donja granica razdoblja korištenja uzima se ostava iz

Mazina zakopana na prijelazu 2. na 1. st. pr. Kr. (Teržan 1977, 382). Slična datacija groba 1 iz Nadina podupire pretpostavku o dugotrajnom korištenju ove varijante, barem na prostoru od Like do sjeverne Dalmacije. Ipak, kod oba posljednja primjera riječ je o specifičnim kontekstima koje karakterizira dugotrajno korištenje (u slučaju grobnice), odnosno prikupljanje predmeta (ostava iz Mazina), što ih čini manje pouzdanima za dataciju pojedinih oblika. Datacija notranjske inačice na kraj 2. i u prvu polovicu 1. st. pr. Kr., zasnovana na naseobinskim cjelinama Razdrta (Svetličić 1997, 31; Horvat, Bavdek 2009, 94-96), ostavlja ipak mogućnost dugotrajnosti pojedinih lokalnih inačica, ako već ne oblika VIII^f općenito.

Z. Marić datirao je grobne cjeline s ovim fibulama od faze II (Jezerine grob 134) do kraja faze IV (grobovi Jezerine 456, Ribić grob „k“), tj. od početka 5. do kraja 2. st. pr. Kr. U grobovima Jezerine 292, 523 i 406 fibule su pronađene kao pojedinačni prilog, stoga se te cjeline niti ne mogu upotrijebiti u pokušaju određivanja razdoblja uporabe ovog oblika na prostoru Pounja. Kao najstarija cjelina može se izdvojiti grob Jezerine 134 u kojem se, uz certošku fibulu, nalazi jedna lučna fibula narebrenog luka. Po Mariću upravo su ovakve „gusjeničaste fibule“ karakteristične za fazu II Pounja. Istovremeno se javljaju u varijanti nenaglašenih rebara, prisutnoj u navedenoj cjelini, te manjoj varijanti zdepastog oblika s plastično naglašenim rebrima, koja je vrlo česta na Jezerinama (Marić 1968, 15-16, usp. Tab. I: 17 i 19). F. Lo Schiavo izdvojila je prve kao tip Golubić, a fibule naglašenijih rebara kao tip Jezerine (Lo Schiavo 1970, grupa IV, 430). Slične se fibule uglavnom povezuju sa samim početkom željeznog doba, kako u Liburniji tako i na suprotnoj jadranskoj obali (usp. Glogović 2003, 16-17; Eles Masi 1986, 25-26, npr. kat. br. 183-186, po dimenzijama bliža je skupina velikih fibula 26-27, kat. br. 197-223; Teßmann 2001, 47-48). Po Mariću, međutim, one se ne javljaju prije početka 5. st., što ostavlja teško objašnjivu prazninu od barem tri stoljeća između unskih i njima srodnih fibula na susjednim prostorima. U prilog „kasnoj“ Marićevoj dataciji idu nalazi obje varijante zajedno s certoškim fibulama ili fibulama trakastog luka srodnima tipu Baška kao i s ukrašenim jantarnim pločicama koje je isti autor datirao u 4. st. pr. Kr. (Marić 1968, 20, T. II: 22-24, 25-28).

U grobu 456 na Jezerinama varijanta VIII^f nađena je zajedno s fibulom trakastog luka s unatrag prebačenom nogom koja dodiruje luk (Marić 1968, T. III: 36). Luk fibule ukrašen je s cik-cak punciranom linijom i urezima koji prate rubove luka. Završetak noge ima poludugmetasto zadebljanje s pojasom ispunjenim urezima na sredini te niz poprečnih ureza. Slično oblikovani završetak prebačene noge nalazimo na varijanti Ribić tipa Kastav, no ovdje se on proširuje u manšetu kojom je noga spojena na luk (Marić 1968, T. XIII: 22-23). Srodnog su oblika fibule iz Trentina tipa XVIIIa po A.-M. Adam (Adam 1996, 135, T. VI:

165, 165bis, 169-170), od kojih primjerak iz doline Une odudara nešto većim dimenzijama. One pripadaju većoj skupini međusobno vrlo različitih fibula koje su najvjerojatnije lokalnog porijekla. Na temelju karakteristika luka pripadale bi ranijim varijantama unutar ove skupine, općenito datirane u rani laten (Adam 1996, 130). Budući da nožica samo dodiruje luk, fibula iz groba 456 bolje odgovara ranolatenskoj shemi oblikovanja, slično trentinskim primjercima. Datacija oblika možda se također može pomaknuti prema Marićevoj fazi III odnosno 4. st. pr. Kr. Dataciju ovog groba uostalom Marić temelji na nalazu slične certoške fibule u mazinskoj ostavi, no kako je spomenuto kod takvih je zaključaka potreban oprez. Može se stoga dovesti u pitanje datacija ovog oblika sve do kraja 2. st. pr. Kr., tim više uzimajući u obzir da je za srodne italske primjerke pretpostavljeno da iz upotrebe izlaze do kraja 3. st. pr. Kr.

U grobu „k“ iz Ribića fibula tipa VIIIf nalazi se uz fibulu dvostruke spirale s nizom jantarnih zrna na luku (Marić 1968, T. IX: 2). Riječ je o obliku lokalnog karaktera koju Marić datira od faze IV, odnosno od sredine 3. st. pr. Kr. (Marić 1968, 25), no vjerojatno se javlja već od početka tog ili od kraja prethodnog stoljeća (v. u nastavku kat. br. 6.29.).

Zaključno, certoške fibule varijanti VIIIf ne mogu se pouzdano datirati na temelju njihove pojave u ostavi iz Mazina, osim koristeći pretpostavljeno vrijeme zakapanja kao *terminus ante quem*. Iako skromne, indicije na temelju ostalog asociiranog materijala upućuju na 4. i dijelom 3. st. pr. Kr. kao najvjerojatnije vrijeme korištenja ovih oblika. Na prijelazu 2. na 1. st. pr. Kr. fibule su još mogle biti u upotrebi, ali najvjerojatnije tada predstavljaju prežetak iz prethodnih stoljeća.

6.2. Fibule tipa Certosa Ic/d

6.2.1. Vrebac, „Velika njiva“

6.2.1.1. Grob 2 – brončana fibula s lukom trakastog presjeka ukrašenim poprečnim rebrima i bikoničnim čepastim dugmetom na završetku noge (T. 2: 10; Drechsler-Bižić 1958, T. X: 74).

6.2.1.2. Grob 4 – brončana fibula trakastog luka s poprečnim rebrima i bikoničnim čepastim dugmetom na završetku noge; igla nije sačuvana, a na glavi su ovještene tri brončane karike, od kojih posljednja ima spiralno savijene krajeve (T. 2: 11; Drechsler-Bižić 1958, T. XI: 84). U istom grobu i fibula s čepastim bikoničnim završetkom noge kojoj luk ima tri polukuglasta zadebljanja (T. 2: 9; ista, T. XI: 85).

6.2.2. Krbavica – brončana fibula, slučajni nalaz. Trakasti luk je ukrašen poprečnim rebrima. Dužina 10 cm (T. 2: 5; Težak-Gregl 1981, T. 6: 5).

6.2.3. Prozor – dvije brončane fibule nađene izvan grobnih cjelina. Prvoj je luk ovalnog presjeka i neukrašen, dužina 4,5 cm (T. 2: 6; Težak-Gregl 1981, T. 6: 8), drugoj, dugoj 4 cm, luk ima tri zadebljanja (T. 2: 8; ista, T. 6: 10).

6.2.4. Asseria, grob 80 – više srebrnih fibula ovog tipa, uključujući varijantu neukrašenog glatkog luka, onu s poprečnim rebrima kao i inačicu s tri polukuglasta zadebljanja na luku. Na igli fibula nalaze se razni privjesci u obliku karika, cilindričnih predmeta i narukvica (Batović 1965, Sl. 19a).

6.2.5. Nadin, grob 1 – srebrna fibula dužine 6 cm s poprečnim rebrima na luku i koničnim čepastim dugmetom na završetku noge (Batović 2004, 799, Sl. 32: 1; Batović, Batović 2013, 19, T. XIII: 16).

6.2.6. Jagodnja Gornja, ostava – sedam srebrnih fibula sa završetkom noge u obliku bikoničnog čepastog dugmeta, kojima je luk ukrašen poprečnim rebrima. Noge fibula ukrašene su na gornjoj strani tremoliranim linijama (Batović 1974, T. XIV: 2-6, T. XV: 7-8).

6.2.7. Mazin, ostava – brončana fibula, luk ima tri polukuglasta zadebljanja (T. 2: 7; Brunšmid 1897, T. XVI: 6; Težak-Gregl 1981, T. 6: 9).

6.2.8. Osor – brončana fibula glatkog neukrašenog luka, nedostaju igla i spirala (T. 2: 1; Glogović 1989, T. 32: 1). Još jednoj brončanoj fibuli sačuvan je samo luk ukrašen s tri polukuglasta zadebljanja (T. 2: 3; ista, T. 32: 2).

6.2.9. Krk – brončana fibula s tri polukuglasta zadebljanja na luku i niskim bikoničnim dugmetom na završetku noge, igla nije sačuvana. Dužina 7,5 cm (T. 2: 2; Lo Schiavo 1970, 424, T. XXII: 3; Glogović 1989, T. 32: 3).

6.2.10. Kastav – brončana fibula s tri polukuglasta zadebljanja i bikoničnim čepastim završetkom noge (T. 2: 4; Glogović 1989, T. 32: 4; Blečić 2002, T. 3: 1.4.).

6.2.11. Baška – srebrna fibula s čepastim završetkom noge i tri narebrena kuglasta zadebljanja na luku (Vinski 1956, Sl. 2).

6.2.12. Nin

6.2.12.1. Ždrijac, grob 37 – dvije srebrne fibule s glatkim neukrašenim lukom i koničnim čepastim završetkom noge. Jednoj je sačuvana samo nožica (Batović 1974, Sl. 2: 1; 1987, T. XLI: 3; Hiller 1991, 367, T. 22: 240-241).

6.2.12.2. Srebrna fibula s tri kuglasta zadebljanja na luku koja se nalaze jedno do drugoga na najvišem dijelu luka, tj. pomaknuta prema nozi (Batović 1974, Sl. 2: 4; 1981, kat. br. 208, Sl. 8: 28).

6.2.12.3. Ždrijac, nekropola F – brončana fibula s tri kuglasta zadebljanja na luku. Igla nedostaje. Dužina oko 3,5 cm (Brusić 2002, Sl. 16: 6).

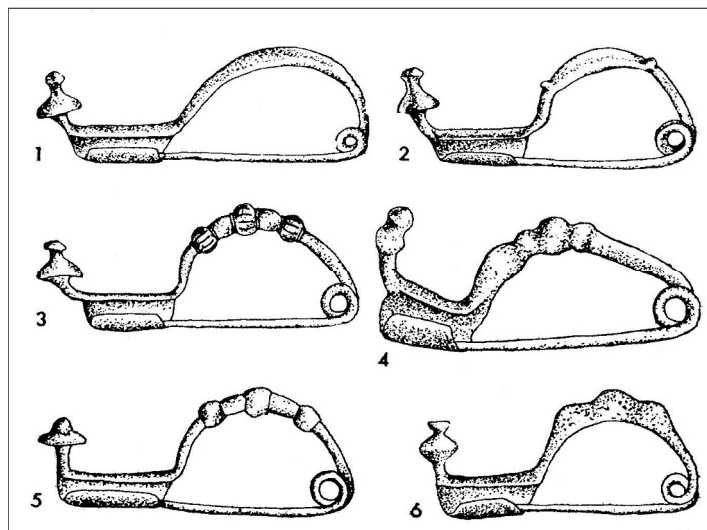
6.2.13. Ljubač – brončane (i srebrne?²³) fibule s poprečnim rebrima i inačica s tri kuglasta zadebljanja (u obliku astragala) (Batović 1974, Karta 2, 187, 189; Glogović 1999, T. II: 5). Iz razorenih grobova s Ljubačke Kose potječu četiri brončane fibule glatkog luka, dužine oko 5-6 cm (Brusić 2002, Sl. 37: 2, 5, 8-9).

6.2.14. Jezerine, grob 269 – brončana fibula bez igle i spirale, s čunastim lukom i poprečnim rebrima, dužine 7,8 cm (Radimsky 1895, 124, Sl. 315; Marić 1968, Sl. 5: 2).

6.2.15. Ribić, grob 199 – brončana fibula s čunasto oblikovanim lukom i poprečnim rebrima. Igla i spirala nisu sačuvane, dužina 7,3 cm (Marić 1968, T. IX: 3).

6.2.16. Golubić – izvan grobne cjeline. Brončana fibula s poprečnim rebrima, nedostaju igla i spirala (Raunig 1968, T. V: 1).

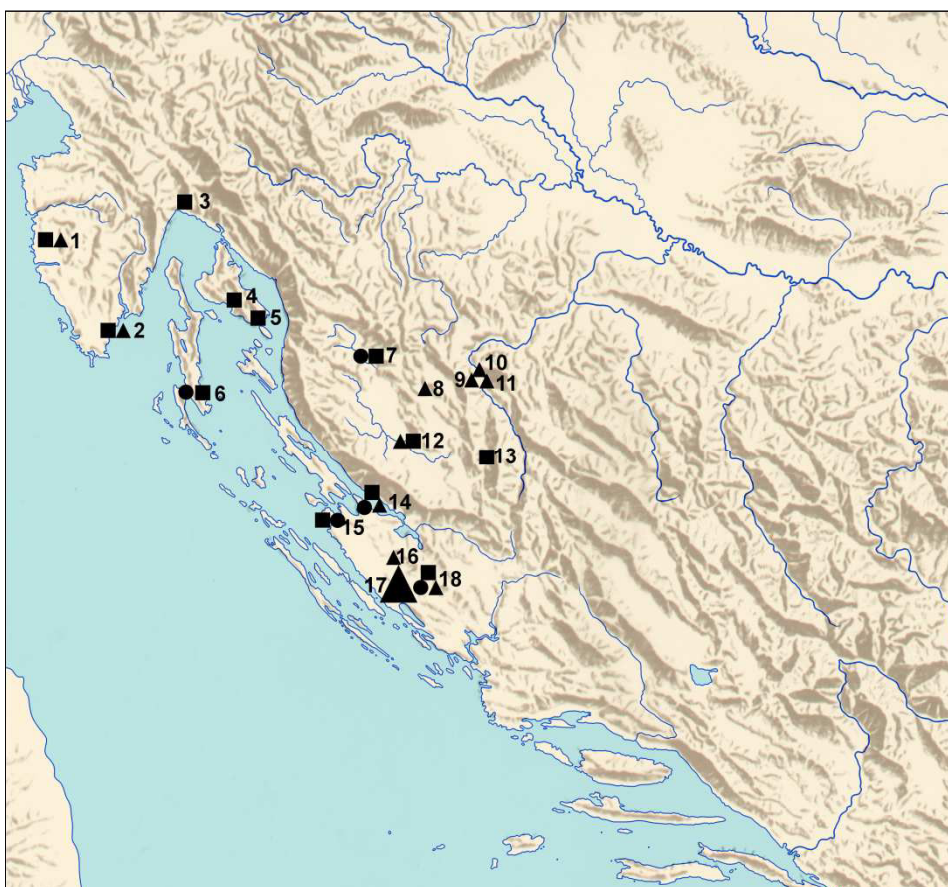
Varijanta s čepastim ili završetkom noge u obliku boce pripada tipu I po tipološkoj podjeli B. Teržan, tj. tipu 8 po T. Težak-Gregl. Š. Batović naziva ih „certosoidnim fibulama s produžetkom noge u obliku boce“ i dijeli na tri inačice: fibule glatkog luka, one s dva poprečna rebrasta zadebljanja i fibule s tri zadebljanja na luku, s četiri podvarijante izdvojene na temelju oblika zadebljanja (Sl. 8). Oblik datira između 4. i 2. st. pr. Kr. (Batović 1974, 185-190, Sl. 2). B. Teržan uvrstila je fibule sa završetkom noge u obliku boce ili bikoničnog čepastog dugmeta u tip I, pri čemu inačici Ic pripadaju fibule s lukom ukrašenim poprečnim rebrima, a oblik s tri zadebljanja na luku izdvojen je kao varijanta Id (Teržan 1977, 319, Sl. 1: c-d). T. Težak-Gregl razlikuje tri varijante svojeg tipa, koje ustvari odgovaraju inačicama koje je izdvojio Š. Batović (Težak-Gregl 1981, 32).

Slika 8. Varijante Ic i d tipa Certosa (prema Batović 1974, Sl. 2).

²³ Fibulu koja se čuva u Mainzu D. Glogović opisuje kao „od plemenitog metala“ (Glogović 1999, 35).

Obje varijante karakteristične su za područje sjevernog dijela istočnog Jadrana, dosežući u zaleđu srednji tok Une, odnosno japodske lokalitete u okolici Bihaća (Karta 5). Varijanta Ic češća je na japodskom području i jedina prisutna u dolini Une te se čini da se javlja još samo na prostoru južne Liburnije (Nadin, Ljubač, Jagodnja, Aserija), dok se sjevernije, na Kvarneru, javlja samo varijanta Id. Objе su varijante prisutne međutim na istarskom tlu, točnije u Picugima i Nezakciju, gdje je nađena srebrna fibula varijante Id (Mihovilić 2013, 270, Sl. 195-196). Fibule neukrašenog luka prisutne su na čitavom području, ali kao puno rjeđa varijanta koja se javlja na samo četiri lokaliteta raspršena na obali kao i u zaleđu (Prozor).

Karta 5. Rasprostranjenost fibula tipa Certosa Ic i Id te varijante glatkog luka.

B. Teržan smatra ih istovremenima varijanti VIIf, odnosno datira od kraja 4. do kraja 2. st. pr. Kr. (Teržan 1977, 382). T. Težak-Gregl datira isti oblik koji je izdvojila kao tip 8 od početka 4. do u 2. st. pr. Kr., uzimajući kao uporišta vrebački grob 4, datiran oko 400. g. pr. Kr., te ostavu iz Mazina, ispravno napominjući da zbog karaktera nalaza vrijeme zakapanja ostave ne može određivati i vrijeme korištenja fibule, već je ona po svemu sudeći starija (Težak-Gregl 1981, 32-33). Najvjerojatnije oblik Id treba datirati prvenstveno na kraj 4. i u 3. st. pr. Kr., što bi uz fibule srednjolatske sheme i one tipa Baška potvrđivao i nalaz spiralno

savijenih narukvica (Blečić 2002, 115-116). Na istovremenu uporabu obje varijante upućuju nalazi u istim cjelinama, odnosno u grobu 4 na Vrepcu i grobu 80 iz Aserije, u kojem se javlja i varijanta neukrašenog luka. Najmlađa cjelina (izuzevši naravno ostavu iz Mazina i njeno prepostavljeno vrijeme zakapanja) može se prepoznati u grobu 199 na Ribiću datiranom u fazu IV. Uz certošku fibulu varijante Ic, u njemu se nalazila i fibula s dvije kuglice na unatrag prebačenoj nozi, tj. na nozi i na spoju noge s lukom (Marić 1968, T. IX: 3, 4). A. Bieger fibulu uvrštava u varijantu A2 koju datira u stupnjeve LT C1b i početak LT C2, tj. otprilike u posljednju četvrtinu 3. i prvu četvrtinu 2. st. pr. Kr. (Bieger 2003, 76). Grob u kojoj je pronađena pripadao bi dakle prvom polovici Marićeve faze IV, što bi odgovaralo korištenju oblika Ic do kraja 3. st. pr. Kr.

6.3. Fibule tipa Baška

6.3.1. Baška, ostava

Srebrna fibula dužine 22,2 cm. Luk od presavijenog lima kao i ležište igle te jezičac ukrašeni su tremoliranim dvostrukim linijama. Na nožici te jezičcu po sredini se pružaju dvije paralelne uzdužne linije, a sa svake strane nalaze se dvostruke cik-cak linije koje tvore rombične motive. Na luku se nalaze nepravilno raspoređene valovite linije. Na igli fibule ovješena je niz privjesaka od srebra, odnosno: spiralna namotana žica – saltaleone, dvije narukvice promjera 9 cm sa spiralnim omotačem na kojima se nalaze narebrena srebrna perla te više jantarnih zrna, jedna karika s antropomorfnim privjeskom s kojeg vise osmičasti žičani privjesci, karika s nizom prepletanih srebrnih lančića na kojima se nalaze manje karike s limenim antropomorfnim privjescima (T. 35: 1; Vinski 1956, Sl. 1a).

6.3.2. Asseria

6.3.2.1. Zapadni bedem, grob 27 – šest brončanih fibula zadebljanog ovalnog presjeka luka, s nožicom J-presjeka koja može imati ukras urezanih linija koje tvore listoliki motiv (Brusić 2005, Sl. 8: 1-3, Sl. 9: 4-6).

6.3.2.2. Grob 1 – fibula ovalnog presjeka luka, s ukrasom urezanih uzdužnih linija na jezičcu i nožicom J-presjeka. Još jednoj fibuli vjerojatno istog tipa sačuvan je samo luk (Klarin 2000, T. 10: 1, 2).

6.3.2.3. Grob 3 – brončana fibula s lukom ovalnog presjeka ukrašenim s paralelnim urezanim poprečnim linijama na obje strane, nožica J-presjeka (Klarin 2000, T. 10: 5).

6.3.2.4. Grob 4 – ukupno deset brončanih fibula ovalnog presjeka luka, s ukrasom poprečnih urezanih linija na luku i uzdužnih linija na jezičcu, s nogom J-presjeka (Klarin 2000, T. 11: 1-2, 12: 1-2, 13: 1-4, 14: 1-2).

6.3.2.5. Grob 5 – dvije brončane fibule sa sačuvanim lukom ovalnog presjeka, spiralom i dijelom nožice, te tri fibule od kojih je sačuvan samo luk ovalnog presjeka s ukrasom poprečnih paralelnih urezanih linija (Klarin 2000, T. 17: 2-5, T. 18: 4). Jedna fibula kojoj nije sačuvan jezičac velikih je dimenzija, s lukom ovalnog presjeka i jako oštećenom nožicom (ista, T. 16: 1).

6.3.2.6. Grob 6 – brončana fibula s lukom zaobljenog pravokutnog presjeka, ukrašenim s poprečnim paralelnim urezanim linijama (Klarin 2000, T. 18: 8).

6.3.2.7. Grob 80 – dvije srebrne fibule velikih dimenzija. Obje imaju na igli ovješene niz privjesaka, tj. različitih narukvica ili manjih fibula poput pločaste liburnske (Batović 1965, Sl. 19b).

6.3.3. Kastav – više primjeraka (Blečić 2003, kat. XVIII: 44-58), koji se mogu izdvojiti u nekoliko skupina. Sve su fibule brončane, dužina im varira između 7,23-9,23 cm kod najmanjih fibula sve do 19,22 cm kod najvećeg primjerka, u prosjeku iznosi oko 15 cm.

6.3.3.1. Fibule s lukom kružnog presjeka i jezičcem s listolikim ukrasom, povučenim unazad (Blečić 2002, kat. br. 1.5.1.-1.5.3.; 2003, kat. XVIII: 44-46). Na luku se s prednje i stražnje strane može nalaziti ukras od tri paralelne urezane linije. Spirala je jednostrana, sastavljena od tri navoja.

6.3.3.2. Fibule s ukrasom tremoliranih linija na jezičcu i lukom kružnog presjeka, koji u jednom primjerku ima i ukras od paralelnih urezanih linija na krajevima, te spiralom od tri navoja (Blečić 2002, kat. br. 1.5.4., 1.5.10.; 2003, kat. XVIII: 47, 53).

6.3.3.3. Fibule s lukom kružnog presjeka i neukrašenim jezičcem (T. 3: 1-2; Blečić 2002, kat.br. 1.5.5.-1.5.9., 1.5.11.-1.5.12.; 2003, kat. XVIII: 48-52, 54-55). Samo na jednoj fibuli nalazi se ukras od urezanih paralelnih linija između kojih se nalazi X-motiv (br. 48).

6.3.3.4. Velike fibule trakastog presjeka luka, s nogom J-presjeka koja ima veliki jezičac, povučen prema natrag i spiralom od dva navoja. Na dvije fibule duž luka i jezičca nalazi se rubni ukras od tremoliranih „tekućih trokutića“ (cik-cak linije), na dijelovima i punciranih točkica (Blečić 2002, kat. br. 1.5.14.-1.5.15.; 2003, kat. XVIII: 57-58). Treća, ujedno najveća fibula (19,22 cm) ima luk ukrašen geometrijskim motivom na kojem se izmjenjuju po tri poprečne i tri dijagonalne paralelne urezane linije, na jezičcu se nalazi središnja urezana linija te ukošene urezane linije koje tvore V-motiv ili motiv biljne grančice (Blečić 2002, kat. br. 1.5.13.; 2003, kat. XVIII: 56).

6.3.4. Osor, Kavanela

6.3.4.1. Fibula s neukrašenim lukom okruglog presjeka i jezičastim završetkom noge ukrašenim uzdužnim linijama; igla nedostaje (T. 3: 3; Glogović 1989, T. 26: 4).

6.3.4.2. Fibula s trakastim lukom četvrtastog presjeka i raskovanim jezičastim završetkom noge, bez ukrasa. Igla nedostaje (T. 3: 4; Glogović 1989, T. 26: 5).

6.3.4.3. Fibula s lukom ovalnog presjeka i bez ukrasa, dok je na jezičastom završetku noge ukras uzdužnih linija te listoliki ili motiv grančice sastavljen od ukošenih linija na samom kraju jezičca (T. 3: 5; Glogović 1989, T. 26: 6).

6.3.4.4. Fibula velikih dimenzija s okruglim presjekom luka, bez ukrasa (Glogović 1989, T. 29: 3).

6.3.4.5. Velika neukrašena fibula trakastog luka (Glogović 1989, T. 29: 4).

6.3.4.6. Brončana fibula dužine 6,8 cm s okruglim presjekom luka. Jezičasti završetak noge ukrašen je uzdužnim paralelnim linijama (Blečić Kavur 2010, 513, kat. br. 681).

6.3.4.7. Brončana fibula masivnog luka okruglog presjeka, s nogom J-presjeka. Oko luka fibule ovješena je karika s nizom privjesaka, odnosno nekoliko manjih karika i košarastim privjescima. Dužina 13,6 cm (Blečić Kavur 2010, 512, kat. br. 678).

6.3.4.8. Nekoliko ulomaka brončanih i jedne srebrne fibule (Blečić Kavur 2010, kat. br. 685-687).

6.3.5. Gromačica (Rab), grob 6 – fibula kojoj nije sačuvan jezičasti završetak noge, a trakasti je luk ukrašen skupinom poprečnih linija na prijelazu prema nozi kao i prema spirali, između kojih se nalaze uzdužne linije (Glogović 1989, T. 28: 6).

6.3.6. Jezerine

6.3.6.1. Grob 83 – brončana fibula duga 8,8 cm, s lukom ovalnog presjeka i nožicom koja završava listolikim, prema natrag okrenutim produžetkom. Spirala i igla nisu sačuvani (Marić 1968, T. III: 8).

6.3.6.2. Grob 280 – brončana fibula, dužine 14 cm (Radimsky 1895, 132; Marić 1968, Sl. 3: 2).

6.3.6.3. Grob 391 – brončana fibula, dužine 11,6 cm, s lukom vjerojatno pločastog presjeka, ukrašenim parom urezanih linija duž rubova luka i listolikog produžetka noge. Na igli fibule ovješena je brončana karika (promjera 6,8 cm) rombičnog presjeka, na kojoj se nalazi manji limeni prstenasti privjesak s perlom od plavog stakla (Radimsky 1895, 152, Sl. 452).

6.3.6.4. Grob 426 – brončana fibula s jezičastim produžetkom noge. Spirala i igla nisu sačuvani (Radimsky 1895, Sl. 494).

6.3.6.5. Grob 475 – brončana fibula s jezičastim produžetkom noge. Nisu sačuvane igla i spirala (Radimsky 1895, 169, Sl. 530; Marić 1968, Tab. III: 94).

6.3.7. Golubić – fibula trakastog luka ukrašenog uzdužnim linijama, s nogom C-presjeka s dvije skupine poprečnih linija i kratkim jezičastim produžetkom. Spirala ima dva navoja (Raunig 1968, T. V: 5).

6.3.8. Vinica, grob 98b – brončana fibula s jezičastim produžetkom noge. Igla nije sačuvana, a ležište je oštećeno. Dužina oko 16,5 cm (Vogt 1934, 93, T. XIII: 69; Peabody Museum, inv.br. 40-77-40/10817).

6.3.9. Jagodnja Gornja, ostava

6.3.9.1. Brončana fibula pravokutnog presjeka luka ukrašenog na prednjoj i stražnjoj strani s poprečnim linijama između kojih se nalazi X-motiv. Dužina 11,2 cm (Batović 1974, 171, T. XV: 9);

6.3.9.2. Brončana fibula kao prethodna, ali manjih dimenzija i bez X-motiva između poprečnih linija. Dužina 5,7 cm, nedostaje igla i dio nožice (Batović 1974, 171, T. XV: 10);

6.3.9.3. Brončana fibula pravokutnog presjeka luka, ukrašenog poprečnim linijama s X-motivom. Jezičac je ukrašen s dvostrukom linijom poprečnih uboda duž rubova, te dvije paralelne cik-cak linije također od poprečnih uboda po sredini. Dužina fibule je 22,5 cm (Batović 1974, 171, T. XVI: 11);

6.3.9.4. Brončana fibula s lukom pravokutnog presjeka i ukrasom od po četiri poprečne urezane linije. Na jezičcu se nalazi motiv zrakasto raspoređenih urezanih linija, te mali romb, vjerojatno nastao oštećenjem. Dužina 15,3 cm (Batović 1974, 171, T. XVII: 12);

6.3.9.5. Srebrna fibula s lukom ovalnog presjeka ukrašenim s paralelnim urezanim linijama sa svake strane. Jezičac ima po sredini dvije paralelne linije uboda koje se, prema vrhu, na dva mjesta šire sa svake strane u također dvostrukim linijama, tvoreći svojevrstan motiv grančice. Na igli fibule, duge 7,6 cm, nalazi se 8 karika od srebrnog lima polukružnog presjeka, s promjerom od 2,5 do 3,1 cm (Batović 1974, 171, T. XVII: 13);

6.3.9.6. Srebrna fibula s lukom od pravokutno savijenog lima i jako dugom nogom od trokutasto presavijenog lima. Luk je na krajevima ukrašen s poprečnim tremoliranim linijama iznad kojih se nalazi niz okomitih linija u cijeloj širini luka, ležište igle je ukrašeno s tri para kratkih okomitih linija, a jezičac ima listoliki motiv izveden u istoj tehnici, s linijama duž svih rubova te dvije paralelne središnje linije iz kojih se pri vrhu pružaju kose linije sa svake strane. Dužina fibule je 19,1 cm, a iznimno je na ovom primjerku nožica nešto duža od luka i iznosi 10,2 cm (Batović 1974, 171-172, T. XVIII).

6.3.10. Nin, grob 88 – dvije fibule s uskim lukom trakastog presjeka i nogom J-presjeka koja završava raskovanim jezičastim produžetkom (Batović 1976, Sl. 32: 6, 8).

6.3.11. Nadin, grob 1 – četiri fibule, djelomično oštećene, s nogom J-presjeka i jezičastim produžetkom na završetku noge te spiralom od dva navoja. Javlja se trakasti i kružni presjek luka, na jednom primjerku i ukras X-motiva s nizom paralelnih poprečnih linija. Dužina bolje sačuvanih fibula između 6-7 cm, ulomak noge pripada fibuli većih dimenzija (Batović 2004, 799, Sl. 32: 4; Batović, Batović 2013, 20 T. XIV: 23-24, XV: 25-26).

6.3.12. Zdrakovac, Dugi otok – tri fibule iz grobnog nalaza s nogom J-presjeka i ovalnim presjekom luka, dužine 10,2, zatim 9 i 6,9 cm (Čelhar 2009, 95-96, kat. br. 1-3, T. 1: 1-3).

6.3.13. Okolica Medviđe – dvije fibule s jezičastim završetkom noge. Na igli jedne ovješene su tri staklene perle (Colnago 1915, 184, Sl. 95: k, m).

6.3.14. Ljubač – fibula s nogom J-presjeka i jezičastim produžetkom noge, ukrašenim uzdužnim linijama (Glogović 1999, T. II: 4).

6.3.15. Krk, Šinigoj – dvije brončane fibule, dužine 12 i 11,5 cm (Blečić Kavur 2010, 470, kat. br. 404-405).

6.3.16. Dragišić

6.3.16.1. Grob 3 – fibula ovalnog presjeka luka s poprečnim urezima prema nozi, koja ima jezičasti produžetak. Dužina oko 9 cm. Iz iste cjeline potječe manja fibula dužine oko 5,5 cm s nogom J-presjeka i kratkim jezičastim produžetkom noge (Brusić 2000a, T. I: 2, 4).

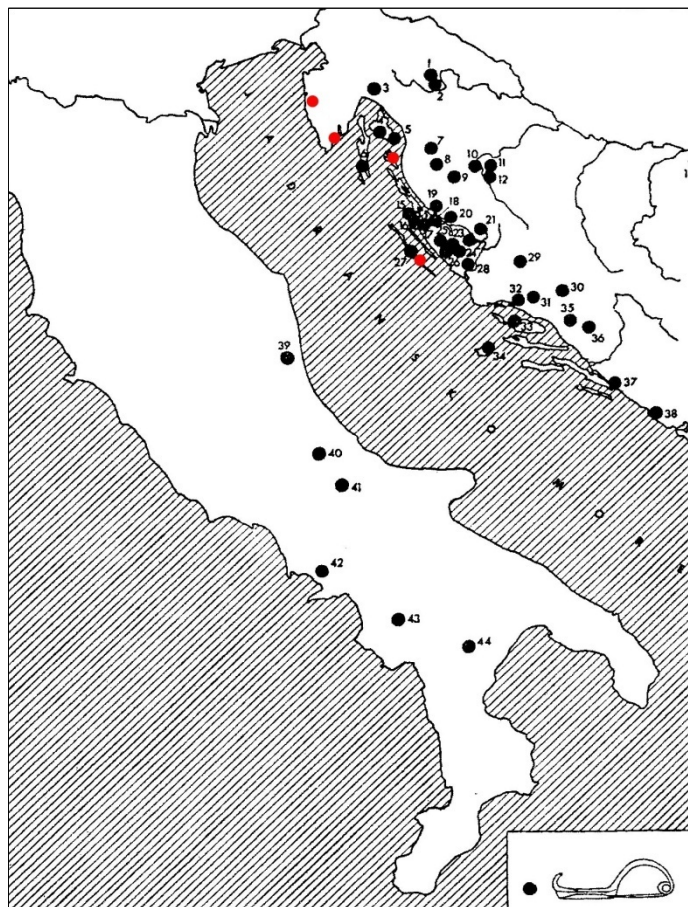
6.3.16.2. Grob 4A – pet fibula ovalnog ili trakastog presjeka luka, s jezičastim produžetkom noge. Dužine 7-9 cm (Brusić 2000a, T. III: 4-6, 8-9).

6.3.16.3. Grob 4B – tri fibule s ovalnim ili četvrtastim presjekom luka i listolikim produžetkom na završetku noge. Dužine 8-10 cm (Brusić 2000a, T. V: 1-3).

6.3.16.4. Grob 4C – fibule ovalnog presjeka luka, ukrašenog poprečnim urezima na dijelu prema nozi, ponekad i prema spirali. Najbolje očuvana fibula ima listoliki završetak noge ukrašen motivom grančice. Dužine oko 6 te 10-12 cm (Brusić 2000a, T. VI: 1-3, 7-8).

Fibule s jezičastim završetkom noge J-presjeka, najčešće ovalnog presjeka luka i s jednostranom spiralom od dva do tri navoja dobile su ime po skupnom nalazu srebrnog nakita iz Baške na otoku Krku (Vinski 1956, 23-24). Drugi je skupni nalaz, onaj ostave iz Jagodnje Gornje, poslužio Š. Batoviću za definiranje razvoja i kronologije ovog oblika kojeg on naziva „ranolatenooidnom fibulom“ (Batović 1974, 190-192). Svakako se takav naziv mora odbaciti kao neadekvatan zbog kulturoloških konotacija koje se ne može dovesti u vezu s ovim fibulama. Tip Baška smatra se tipičnim liburnskim proizvodom koji dugo ostaje u upotrebi. Š. Batović izdvojio je tri faze u razvoju ovog tipa fibule. Ona vrlo vjerojatno nastaje iz tzv. protocertoških fibula s dugom nogom i kuglicom na završetku noge tijekom 3. i 2. st. pr. Kr.,

vremena jačanja helenističkog utjecaja. No, pojava oblika datirana je već na prijelaz 5./4. st. pr. Kr. (Glogović 1989, 32; Blečić 2003, 221-222; 2007, 116). U sljedećim fazama razvoja noga se postepeno stanjuje i povećava, luk se također stanjuje. Od 4. st. pr. Kr., odnosno tijekom zadnje faze liburnske kulture po Š. Batoviću, fibule su lijevane i velikih dimenzija, često od srebra, s ukrasom izvedenim u tehnikama tremola i ubadanja (Batović 1974, 190). F. Lo Schiavo izdvojila je tri varijante fibule tipa Baška, pri čemu prvu predstavljaju velike srebrne fibule poput onih iz ostave u Baškoj (varijanta A), njima srodna jest podvarijanta s nešto većom spiralom samostrelne konstrukcije (varijanta A2), dok posljednju inačicu (varijanta B) predstavljaju fibule ukrašene urezanim geometrijskim motivima (Lo Schiavo 1970, 450).

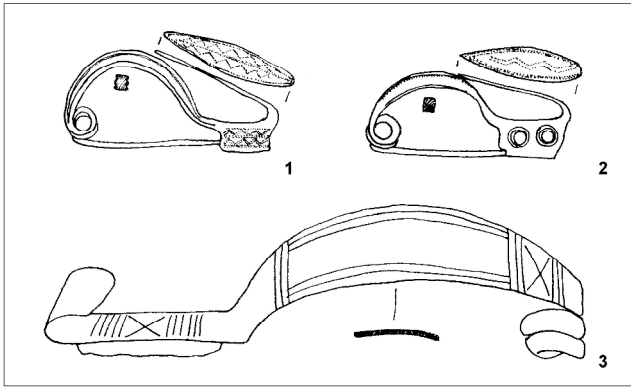
Karta 6. Rasprostranjenost fibula tipa Baška
(prema Batović 1974, s dopunama: Picugi, Nezakcij, Gromačica, Zdrakovac).

Fibule tipa Baška najčešće se javljaju na prostoru sjeverne i srednje Dalmacije (Karta 6; Blečić 2007, 117, Sl. 8). Takvu distribuciju dokazuje i velik broj primjeraka s nepoznatih nalazišta iz sjeverne Dalmacije (Lo Schiavo 1970, 450), kao i grobovi iz Nina ili Aserije u kojima ih nalazimo u znatnoj količini (Lo Schiavo 1970, 450; Klarin 2000; Brusić 2005; Batović 1974, 192). Zanimljivo je odsustvo tipa Baška na grobničkoj nekropoli, pogotovo u

usporedbi s vrlo dobrom zastupljenosti na Kastvu gdje predstavlja jedan od najčešćih oblika, s drugom najvećom koncentracijom primjeraka općenito (Blečić 2003, 221). Po F. Lo Schiavo kastavske fibule pripadaju varijanti B s urezanim linijama geometrijskog motiva na luku i jezičcu, s paralelom u fibuli iz groba 20 u Ninu (Blečić 2003, 223; Lo Schiavo 1970, 450-451). Osim velikog broja primjeraka, Aserija se ističe i kao nalazište srebrnih fibula koje se još javljaju u ostavama iz Baške i Jagodnje Gornje. Srebro je dakle korišteno za „ekskluzivne“ primjerke, bogato ukrašene i uglavnom velikih dimenzija, koji su vjerojatno imali i ograničeni broj korisnika, što podupire i nalaz unutar dvaju ostava bogatih srebrnim i drugim luksuznim predmetima, ali i iznimno bogatog groba 80 s Aserije.

Iako se smatra karakterističnim liburnskim predmetom, čemu u prilog ide i brojnost na prostoru južne Liburnije, tip Baška javlja se i na području susjednih skupina, kod Japoda i Delmata te na Sanskom mostu. Sporadično se pojavljuje u Istri, na Picugima i Nezakciju s kojeg potječe fibula rađena od željeza, neuobičajenog materijala na matičnom prostoru (Mihovilić 2013, 270, Sl. 194). Fibula duga 14 cm, s unatrag prebačenim jezičastim završetkom i nogom J-presjeka (igla i spirala nisu sačuvane) pronađena u tumulu u Orasju blizu Tolise u sjevernoj Bosni, sjeveroistočno od Doboja, predstavlja najistočniji nalaz (Ljubić 1889, 97, T. XIV: 91). U Podzemelju su nađene fibule s dugom nogom C-presjeka koja završava kratkim uzdignutim jezičcem i uzdužno narebrenim lukom, koje su u literaturi pripisivane tipu Baška (Dular 1978, T. III: 19, 20; Blečić 2002, 114). Ukrašenost uzdužnih linija javlja se samo na pojedinim primjercima fibula koje se navode kao tip Baška. Riječ je o primjercima s trakastim lukom ukrašenim uzdužnim linijama i vrlo kratkim jezičastim produžetkom koji ih približava skupini fibula protocertoške sheme. Potječu iz groba 6 iz Gromačice na Rabu, s Čuha-Sali, Golubića te iz groba III iz Vičje luke (usp. Glogović 2003, 75). Uzdužne linije na ovim fibulama nisu međutim plastično izvedene kao u slučaju primjeraka iz Podzemelja, koji shemom više odgovaraju protocertoškim fibulama nego tipu Baška. Najsjeverniji primjerak ostaje stoga fibula iz Vinice. Izvan matičnog prostora poznate su analogije na području srednje i južne Italije (Batović 1976, 53-54, Karta 9). Primjerci pronađeni u grobnim cjelinama Picenuma datirani su u fazu IV B, tj. na kraj 6. i početak 5. st. pr. Kr. (Lollini 1985, Sl. 14: 7). Jedna je fibula nađena na lokalitetu Minervino Murge u pokrajini Apuliji (Puglia) u ženskom grobu datiranom u drugu polovicu 6. st. pr. Kr. (Lo Schiavo 2010, 561-562, T. 342: 4932).

Fibule tipa Baška najčešće su ukrašene poprečnim urezanim linijama na početku i završetku luka, često u kombinaciji s X-motivom. Listoliki završetak noge može nositi ukras tremoliranih linija koji tvore motiv lista ili grančice ili pak jednostavni ukras urezanih

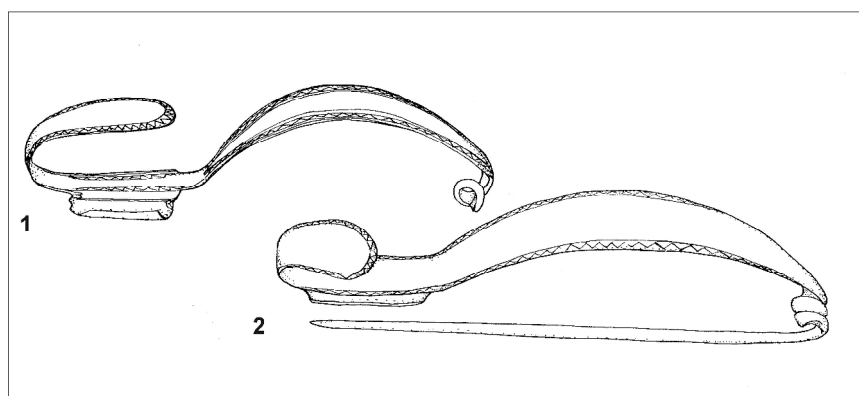

Slika 9. Fibule tipa Baška iz Otišića (1-2) i Solina (3) (prema Glogović 1989, T. 31).

uzdužnih linija kakav se može primijetiti na fibulama iz Aserije. Složeniju kombinaciju tremoliranih linija nalazimo na fibulama iz Otišića (Sl. 9: 1-2). Unatrag savijeni jezičasti produžetak ovdje je više izdužen tako da dodiruje luk, koji je kvadratnog presjeka. Uz to, za razliku od ostalih primjeraka tipa Baška, noga je posljednjih dviju fibula na stražnjoj strani ukrašena cik-cak tremoliranim linijama, odnosno parom koncentričnih kružnica (Glogović 1989, T. 31: 3-4). Vjerojatno se specifične karakteristike mogu tumačiti u kontekstu lokalne izrade u nekoj srednjedalmatinskoj radionici.

Ukras urezanih linija koji prati rubove luka i noge ograničen je zasada na primjerke iz Kastva i Jezerina (Sl. 10; Glogović 1989, T. 30: 7-8; Radimsky 1895, Sl. 452). Sličan ukras nalazimo na fibuli iz groba 38 na Jezerinama (Sl. 11: 1). Riječ je ustvari o inačici listoliko oblikovanog trakastog luka s nisko presavijenim jezičastim produžetkom noge za koju daljnje analogije postoje u grobovima 82 i 440²⁴ s istog lokaliteta te u grobu 2 na Sanskom mostu (Sl. 11: 2), u Kompolju i Prozoru (Marić 1968, T. II: 26, Tab. I: 24, Karta 3; Radimsky 1895, 164; Fiala 1896, 221, Sl. 3). Slične fibule trakastog luka nalazimo u Etruriji unutar skupine D3, datirane pretežno u raspon od kraja 4. do kraja 3. st. pr. Kr. (Guzzo 1972, 117-120, T. XXV). Skupina fibula s japodskog prostora pokazuje sličnosti s tipom Baška, ali se može izdvojiti u njemu najvjerojatnije istovremenu lokalnu inačicu koja inspiraciju crpi iz „klasičnog“ oblika tipičnog za liburnsko područje. S obzirom na koncentraciju više primjeraka fibula tipa Baška upravo na Jezerinama, uz dva primjerka ove varijante, moguće je da su se one proizvodile upravo u okolini Bihaća.

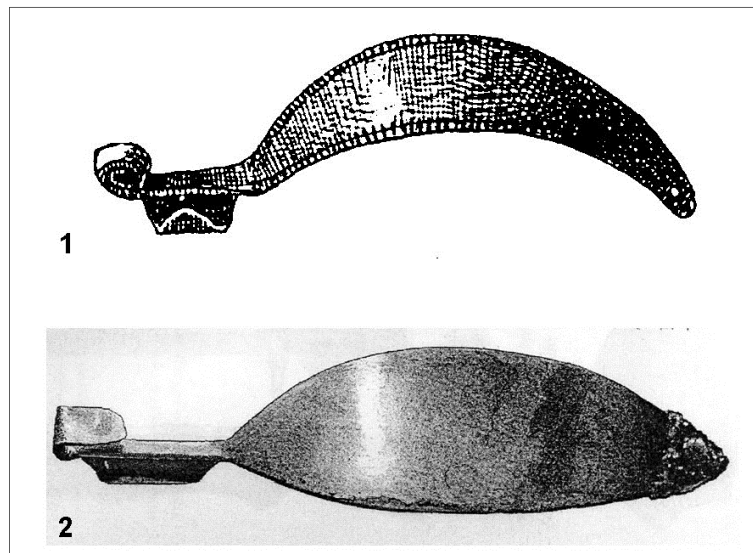
Slika 10. Fibule tipa Baška s Kastva (prema Glogović 1989, T. 30).

²⁴ Z. Marić navodi isti oblik za grobne cjeline 440 i 496 (Marić 1968, Tab. III: 84), no V. Radimsky fibulu iz groba 496 opisuje kao brončanu fibulu tipa Certosa (Radimsky 1895, 173), stoga je upitno kojem tipu pripada.

Složenije koncipiran ukras nalazimo na fibulama trakastog raskovanog luka i većih dimenzija, koje po Batoviću predstavljaju posljednju fazu u razvoju oblika. Primjerak iz eponimne ostave pokazuje sve odlike ove inačice, odnosno luk i nogu od raskovanog lima s ukrasom dvostrukih tremoliranih linija uzduž cijele fibule (Vinski 1956, Sl. 1a). Velika fibula iz Kastva ukrašena je tehnikom urezivanja, s naizmjenično postavljenim skupinama poprečnih i kosih linija na luku, te motivom grančice (lista) na samom jezičastom produžetku (Blečić 2003, kat. br. 56). Fibula iz Solina pokazuje uobičajenu kombinaciju od dva niza poprečnih linija između kojih se nalazi slovo X i niza paralelnih linija koje prate rubove luka (Sl. 9: 3; Glogović 1989, T. 31: 5). Srebrna fibula koja potječe iz ostave iz Jagodnje Gornje ukrašena je listolikim motivom na jezičastom produžetku. Neuobičajeni motiv poprečnih linija iz kojih izlazi niz kratkih uzdužnih linija ponavlja se na početku i kraju luka te na početku noge (Batović 1974, T. XVIII).

Slika 11. Lokalna inačica fibula tipa Baška. 1. Jezerine, 2. Sanski Most (prema Radimsky 1895; Fiala 1896).

Iako su nalazi ovog tipa fibule brojni (usp. Glogović 1989, 32), nedostatak pouzdanih zatvorenih cjelina onemogućuje precizniju dataciju. Većina autora smatra oblik dugotrajno korištenim liburnskim proizvodima koji se javlja u razdoblju od 4. sve do u 2. st. pr. Kr. Pritom se kao vrijeme najveće uporabe uzima razdoblje koje odgovara srednjelatenskom stupnju LT C, tj. vrijeme druge polovice 3. i većeg dijela 2. st. pr. Kr. (Blečić 2002, 114-117; 2003, 223; Glogović 1989, 31-32).

U grobu 55 na Kopolju fibula jezičastog završetka noge nađena je zajedno s protocertoškom fibulom s kuglicom na završetku noge te certoškom fibulom varijante 4 po T. Težak-Gregl odnosno tipa X po B. Teržan kojoj se, zbog fragmentiranosti, ne može pobliže odrediti podvarijanta, potom naočalastom fibulom, dvokrakom iglom tordiranog tijela s

osmicama, prstenom od brončane žice i brončanom karikom (Drechsler-Bižić 1966, Y 87; Težak-Gregl 1981, 41, T. 4: 4; Teržan 1977, 331, Sl. 4). Certosa fibule tipa X predstavljaju „klasični“, vrlo rasprostranjeni oblik s nizom varijanti. U Dolenjskoj je ovaj oblik karakterističan za negovski stupanj starijeg željeznog doba, iako pojedine inačice ostaju u uporabi i tijekom latenskog razdoblja (Teržan 1977, 365-368). U grobu 55 nađena je i dvokraka igla s nizom osmica koja je karakteristična za japodsko područje i datira se od 7. do u 5. st. pr. Kr., na što upućuje upravo nalaz zajedno s certoškom fibulom u ovom grobu s Kompolja, uz mogućnost trajanja do u 4. st. pr. Kr., kako pokazuje primjer groba 87 s istog lokaliteta (Teßmann 2001, 73-74; Teržan 1981, 31). Iako se pouzdanost asocijacije s protocertoškom fibulom u grobu 3 iz Nina može dovesti u pitanje (Glogović 1989, 31), navedena kompolska grobna cjelina dokazuje barem djelomično preklapanje razdoblja korištenja fibula s kuglicom i onih s jezičastim produžetkom na završetku noge. Treba napomenuti da svojim morfološkim karakteristikama, odnosno kratkim uskim jezičastim produžetkom i nogom C-presjeka, kompolska fibula pripada najstarijoj fazi Batovićeve razvojne sheme tipa te je najrodnija upravo protocertoškim fibulama s kuglicom na nozi iz kojih se pretpostavlja razvoj tipa Baška (Batović 1974, 190, Sl. 3: 1, 2). Analognu fibulu nalazimo u grobovima 3 i 53 iz Nina (Batović 1974, Sl. 3: 2; Glogović 1989, T. 31: 1), dok slični kratki jezičasti produžetak nalazimo i na fibulama s nogom C-presjeka i ukrašenim lukom koje potječu s nalazišta Čuh-Sali na Dugom otoku, iz groba III iz Vičje luke na Braču i groba 6 iz Gromačice ili na fibuli pronađenoj kao slučajan nalaz na groblju u Golubiću (Glogović 1989, T. 28: 5-6, 8; Raunig 1968, T. V: 5). Trakasto oblikovani luk fibule iz Vičje luke te karakterističan ukras poprečnih linija kombiniranih s X-motivom ovu posljednju fibulu ipak čini najbližom tipu Baška, s bliskom analogijom u primjerku iz Solina (Glogović 1989, T. 31: 5), pa se one mogu u određenoj mjeri ipak odvojiti od fibula punog glatkog, neukrašenog luka s kratkim jezičastim produžetkom noge. U grobu 53 iz Nina takva je fibula nađena zajedno s fibulama s tri dugmeta na luku (*a tre bottoni*) koje se mogu pripisati tipu V po podjeli M. Ogrin, datiranom u stupanj Sv. Lucija I c2-II a, odnosno horizont Stična 2 starijeg željeznog doba Dolenjske, što odgovara vremenu kraja 7. i 6. st. pr. Kr. (Ogrin 1998, 111, 123). U grobu 1412 u Mostu na Soči nalazila se fibula koja je zbog duge noge C-presjeka, kratkog jezičastog produžetka i zadebljanog glatkog luka ovalnog presjeka najbolja analogija za primjerak iz groba Kompolje 55. U istoj, cjelini 1412, nalazila se i pijavičasta fibula s poprečnim rebrima na luku, fibula s tri dugmeta na luku i fragmentirana fibula s dva dugmeta na luku, zatim spiralnonočalasta fibula te više narukvica i limeni privjesak (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, T. 130A). Fibula s tri dugmeta na luku pripada vrsti Va po

M. Ogrin (Ogrin 1998, 111). U grobu 1974 s Mosta na Soči, uz fibulu s tri dugmeta na luku iste Va varijante, nalazila se protocertoška fibula s kuglicom na završetku noge (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž-Orel 1984, T. 195A: 16, 196B: 2). Kao i prethodna, i ova grobna cjelina s Mosta na Soči datira u svetolucijski stupanj I c2 (Ogrin 1998, 123). Protocertoška fibula s kuglicom rasprostranjena je na obje jadranske obale kao i u zaleđu istočnojadranske obale (Guštin, Knific 1975, 836-837, Karta 1. A; Glogović 2003, 76-77, T. 70 B). Nešto ranija datacija ovog oblika na zapadnom području rasprostiranja dovodi u pitanje pretpostavljeno liburnsko porijeklo ovog tipa, budući da se, kako je spomenuto, njegova pojava datira u stupanj Sv. Lucija I c2 = Este II/III, odnosno na kraj 7. i 6. st. pr. Kr. (Teržan, Trampuž 1975, 427; Guštin, Knific 1975, 838; Blečić 2007, 116; Blečić Kavur, Miličević Capek 2011, 45). S prostora južne Italije potječe veliki broj primjeraka sa znatnim varijacijama koji se također datiraju od druge polovice ili kraja 7. do sredine 6. st. pr. Kr., nakon čega se samo iznimno pojavljuju (Lo Schiavo 2010, tip 258, 529-553). Na temelju asocijacije s protocertoškim fibulama s kuglicom na nozi i fibulama s tri dugmeta na luku u navedenim grobnim cjelinama Kompolja, Nina ili Mosta na Soči, primjerke protocertoške sheme s kratkim jezičastim produžetkom na nozi C-presjeka i glatkim lukom ovalnog presjeka treba datirati u razdoblje od kraja 7. do u 6. st. pr. Kr. (Glogović 1989, 31; 2003, 75). Ista je datacija sličnih južnoitalskih primjeraka s kratkim uzdignutim jezičastim produžetkom noge C-presjeka i lećastim presjekom luka (Lo Schiavo 2010, tip 259, 554-555). Riječ je dakle o obliku koji se može povezati s tzv. protocertoškim fibulama s kuglicom i koji bi trebalo datirati ranije od tipičnih fibula tipa Baška s nogom J-presjeka i listolikim jezičcem, kakve nalazimo u grobnim cjelinama Aserije (Brusić 2005, Sl. 8, 9: 4-6; Klarin 2000, T. 10: 1, 5, T. 11 itd.) ili na Kastvu (Blečić 2003, 291-294). Slične ovim ranijim fibulama jesu i jednostavne neukrašene fibule ovalnog presjeka luka koje imaju kratki jezičasti produžetak, poput onih u grobovima III i IV iz Vičje luke, ali s nogom J-presjeka kako je uobičajeno za fibule tipa Baška (Marović, Nikolanci 1977, Sl. 9: 1; Sl. 14: 2, 4). Sličnog su oblika fibule iz grobnih cjelina na Dragišiću (Brusić 2000a, T. I: 2, 4; III: 4-6, 8-9; V: 1-3, 7). Iako D. Glogović navodi da protocertoške fibule s jezičastim završetkom mogu imati C- ili J-presjek noge, čini se da C-presjek prevladava kod fibula protocertoške sheme, dok je kod tipa Baška noga J-presjeka (usp. Glogović 2003, T. 54: 521-525, T. 55: 526-529).

U grobu 88 iz Nina dvije su fibule tipa Baška nađene zajedno s tri fibule s jantarnim zrnom na luku, jednom zmijolikom fibulom te različitim brončanim narukvicama, privjescima i jantarnim perlama (Batović 1976, Sl. 32). Zmijolika fibula s dva para dugmetastih izbočenja ("roščićima") rijetka je varijanta koja se javlja samo u Ninu i najbolje analogije ima na

prostoru Italije (Glogović 2003, 53). Ninska fibula pripadala bi tako tipu 384 („fibule a drago con bastoncelli senza molla“) po F. Lo Schiavo, čestom u Kampaniji i na Siciliji, ali svoje analogije ima i u srednjoj te sjevernoj Italiji. Oblik pripada u okvire 7. st. pr. Kr. (Lo Schiavo 2010, 765-771; Eles Masi 1986, 211-212). Š. Batović datira ju međutim u 5. st. (Batović 1981, 108), što je svakako preniska datacija u usporedbi sa spomenutim datiranjem italskih analogija, ali i općenitom datacijom zmijolikih fibula na susjednim prostorima. U Istri se zmijolike fibule javljaju krajem III. stupnja, tj. krajem 7. st., s porastom broja varijanti u sljedećem, IV. stupnju, koji odgovara vremenu 6. st. pr. Kr. (Gabrovec, Mihovilić 1987, 310, 312). R. Drechsler-Bižić uvrstila je japodske primjerke zmijolikih fibula, zajedno s protocertoškim varijantama, u fazu 4 koja odgovara vremenu 6. st. pr. Kr. (Drechsler-Bižić 1987, 406). Upravo je 6. st. razdoblje kojega u Dolenjskoj karakteriziraju zmijolike fibule, iako se one javljaju već krajem prethodne faze, a pojedine varijante traju i u certoškom horizontu (Gabrovec 1987, 58; Tecco Hvala 2012, 237). U okviru svetolucijske grupe tip se javlja od stupnja IIa (Teržan, Trampuž 1975, 428), odnosno od stupnja IV Notranjske (Guštin 1975, 474). U ninskom grobu ova bi vrsta fibule stoga predstavljala zaostatak iz starijeg vremena, ukoliko nije riječ o kontaminaciji ili miješanju grobnih cjelina.

Fibule tipa Baška nalazimo zajedno s certoškim fibulama, točnije varijantom VIIe/f u grobovima 5 i 27 iz Aserije (Klarin 2000, 36-37, T. 16-17; Brusić 2005, Sl. 8-9) kao i u ostavi iz Jagodnje Gornje (Batović 1974, T. XIV: 1). Varijanta VIIIf, odnosno 3c po T. Težak-Gregl, pripada najmlađim inačicama certoške fibule. U upotrebi je tijekom mlađe faze željeznog doba koja odgovara stupnjevima LT B i C srednjoeuropske kronologije (Teržan 1977, 372; Težak-Gregl 1981, 29). Kako je prethodno spomenuto, vrijeme upotrebe ovog tipa najvjerojatnije odgovara 4., možda dijelom i 3. st. pr. Kr., ali po svemu sudeći uglavnom ne traje sve do kraja 2. st. pr. Kr. U grobu 4 na Aseriji, uz više primjeraka tipa Baška, nalazila se i fibula s lukom omotanom brončanim spiralnim limom za koju analogije nalazimo na japodskom tlu, u Kompolju, Prozoru i Jezerinama. Pri obradi aserijskog groba 4 N. Klarin ne određuje se međutim naspram toliko različitih datacija predloženih za analogne fibule. Z. Marić datira ih, naime, u drugu polovicu faze II i u fazu III, tj. između otprilike 450. – 250. g. pr. Kr. Po R. Drechsler-Bižić njihova se datacija veže na onu analognih italskih primjeraka, odnosno od stupnja Bologna II = Ha C, tj. već nakon 800. g. pr. Kr. (Marić 1968, 20; Drechsler-Bižić 1961, 80-81; Klarin 2000, 37). Sličan problem u velikoj vremenskoj razlici srodnih oblika fibula može se primijetiti i u slučaju spomenutih lučnih fibula narebrenog luka („gusjeničastih“ po Mariću), koje oblikom odgovaraju mnogo starijim fibulama s drugih područja. Teško je očekivati razvoj sličnog oblika na temelju više stoljeća starijeg uzora, ali i

protumačiti starije oblike kao prilaganje tradicionalnih predmeta prenošenih s koljena na koljeno, budući da bi bilo riječ o čitavom nizu generacija. Prema B. Teßmann datacija sve do u 3. st. pr. Kr. za primjerke iz Pounja nema potporu u asociranom materijalu, već je riječ o materijalu koji pripada 6. i 5. st. U Lici se fibule s omotanom lukom javljaju tijekom 7. i 6. st., pa je općenita datacija ovog tipa od 7. do 5. st. pr. Kr. (Teßmann 2001, 44-46). Autorica pritom, uspoređujući nalaz fibule s osmicama i privjeskom bule iz grobova 213 i 83 na Jezerinama, nalaz fibule tipa Baška u posljednjem smatra dokazom datacije najkasnije u 6. st., preuzimajući mišljenje G. Hiller. No, iako je svakako moguće dataciju groba 83 pomaknuti bliže kraju prethodne faze II, fibule tipa Baška javljaju se zasigurno i nakon 6. st., stoga se datacija ove cjeline ne može postaviti toliko visoko kako je predložila B. Teßmann.

Ženski skeletni grob iz Zdrakovca na Dugom otoku sadržavao je, uz tri fibule tipa Baška, još dvije fibule tipa Certosa, varijante Xe i Xf, zatim fibulu koja se pripisuje tipu sa stiliziranom životinjskom glavom na završetku noge, fibulu valovitog luka te nekoliko višeglavih igala, brončane alke, ulomke željeznih predmeta i keramičke posude, kao i dva keramička kalema. Jedna od fibula tipa Baška imala je na igli ovješenu kariku s nizom košarastih privjesaka. Ukop je datiran oko sredine ili u drugu polovicu 5. st. pr. Kr., iako su pojedini predmeti vjerojatno stariji i datiraju od 6. st. pr. Kr. (Čelhar 2009, 93).

U eponimnoj kao i ostavi iz Jagodnje Gornje, ali i u nadinskom grobu 1 te grobu 80 iz Asserije, fibule tipa Baška nađene su zajedno s certoškom fibulom varijante Id po B. Teržan, tj. tipa 8 po T. Težak-Gregl. Oblik, rasprostranjen prvenstveno na liburnskom i japodskom području, karakterizira završetak noge u obliku boce odnosno bikoničnog čepastog dugmeta. Njegova se pojava smješta istovremeno s najmlađim varijantama tipa Certosa (VIIe/f, XII) u razdoblje od kraja 4. do kraja 2. st. pr. Kr., iako je moguće da ju treba datirati prvenstveno na kraj 4. i u 3. st. pr. Kr. (Teržan 1977, 382-383; Težak-Gregl 1981, 32-33; Blečić 2002, 116).

U grobu 81 iz Sanskog mosta fibula tipa Baška nađena je zajedno s više Certosa fibula tipa VII, jednom spiralnonaočalastom fibulom te više različitih jantarnih i staklenih perli (Fiala 1896, 249, Sl. 89). Drugi nalaz fibule tipa Baška potječe iz groba 2 na istom nalazištu koji je sadržavao i par knemida. Po B. Čoviću grob 81 pripada fazi 3a-2, tj. razdoblju 450. – 350. g. pr. Kr., dok grob 2 datira u fazu 3b, između 350. – 300./275. g. pr. Kr. (Čović 1987a, 257, 261), slijedom čega i fibule tipa Baška pronađene u navedenim grobnim cjelinama pripadaju okvirno 4. st. pr. Kr.

Oslonac za dataciju od 4. st. pr. Kr. pružaju i nalazi iz Vičje luke na Braču, gdje su fibule tipa Baška nađene u grobovima III i IV (Marović, Nikolanci 1977, Sl. 9: 1-3, Sl. 14: 1-5). Dvije brončane fibule (dužine 7 i 10,1 cm) iz groba III imaju ovalni presjek luka, jedna s

ukrasom poprečnih urezanih linija te nožicom J-presjeka (isti, 18, Sl. 9: 1), dok druge dvije fibule (dužine 9,3 i 9,4 cm) iz istog groba imaju raskovani trakasti luk koji završava nožicom od presavijenog lima C-presjeka, s ukrasom urezanih poprečnih paralelnih linija između kojih je X-motiv na luku i nozi (isti, 18, Sl. 9: 2). U grobu III može se izdvojiti i ulomak noge protocertoške fibule s kuglicom koji bi predstavljao jedan od najstarijih nalaza u grobnici, kao i fibule sa zoomorfnim završetkom noge (Barbarić 2006, 50-51). Grob IV sadržavao je tri fibule raskovanog trakastog luka s nožicom od presavijenog lima, od kojih je najveća fibula s ukrasom urezanih linija duž rubova i trokutima s prednje i stražnje strane luka, moguće posrebrana (Marović, Nikolanci 1977, 24, Sl. 14: 1, 3, 5), kao i tri brončane neukrašene lijevane fibule ovalnog i kružnog presjeka luka (isti, 25, Sl. 14: 2, 4; Sl. 15: 6). Po nedavnoj reviziji grobnih cjelina iz Vičje luke, u grobu odnosno bolje rečeno grobnici III pokopano je više individua, a materijal se može datirati u raspon od 5. sve do početka 3. st. pr. Kr. Materijal iz također višestruke grobnice IV ukazuje na pokapanje tijekom 4. i 3. st. pr. Kr. (Barbarić 2006, 51, 56). Dugotrajno korištenje grobnica ne dozvoljava precizniju dataciju pojedinih priloga, pa tako i fibula tipa Baška unutar navedenog vremenskog raspona, stoga se i one mogu okvirno datirati u 4. i 3. st. pr. Kr. zajedno s ostalim prisutnim materijalom, možda već od 5. st. pr. Kr. kako sugerira datacija nalaza iz grobnice III.

Otpriblike u isto razdoblje, od 5. do 4. st. pr. Kr., mogu se datirati nalazi iz Dragišića. Cjeline s fibulama tipa Baška, ali u pravilu onima nešto starijeg oblika s ovalnim presjekom luka i relativno kratkim produžetkom noge, datirane su u najstariji horizont pokopavanja koji obuhvaća razdoblje od kraja 6. do 3. st. pr. Kr. Grobove s ovim tipom fibula, koje naziva certosoidnim, Z. Brusić datira u 5. i 4. st. pr. Kr. (Brusić 2000a, 7-9). Palmetaste pojasne kopče italskog porijekla, poput one iz groba 4B (Brusić 2000a, T. IV: 9), datiraju se u 5. i 4. st. pr. Kr. Kopča istog tipa nađena je i u spomenutoj grobnici IV iz Vičje luke, te u Otišiću i Aseriji (Kukoč 2011a).

U dolini Une fibule tipa Baška nađene su u nekoliko grobnih cjelina, no samo je kosturni grob 83 na Jezerinama sadržavao i druge priloge. U njemu se naime, uz fibulu tipa Baška, nalazila još fibula s nizom osmica o koju je ovješena šuplja limena bula, jantarne perle te štapićasti brončani predmet bifidnog završetka, možda dio toaletnog pribora – čistač za nokte (Marić 1968, T. III: 8-14). Z. Marić datirao je ovaj grob u fazu III. Slična bikonična limena bula nalazi se u grobovima 39 u Prozoru i grobu 67 na Kompolju, kao i u grobu 213 na Jezerinama. U posljednjem se nalazila i već spomenuta fibula sa spiralno omotanim lukom koja se po Z. Mariću može datirati od sredine 5. do sredine 3. st. pr. Kr., no vjerojatnije donju granicu korištenja treba pomaknuti na kraj 5. st. Bule se javljaju od 9-8. st. i zadržavaju se u

upotrebi sve do u 5. st. pr. Kr. (Hiller 1991, 183-184). Po tome bi grob trebalo datirati na kraj faze II, eventualno početak faze III, pri čemu bi fibula tipa Baška bila najmlađi predmet.

Najzapadniji primjerak, fibula iz Vinice, pripada grobu 98b u kojem su nađene još orahasta fibula, jedna djelomično oštećena fibula s dvostrukom spiralom i ulomkom staklene narukvice na luku te narukvica od prozirnog stakla (Vogt 1934, 93). Ulomak narukvice od bezbojnog stakla na žutoj podlozi kojeg nalazimo na luku fibule pripada narukvici grupe 7a ili serije 25, obliku vrlo čestom na teritoriju Tauriska gdje je uglavnom datiran u fazu LT C2. Analognu pojavu korištenja istog tipa narukvice na luku fibule bilježimo u grobovima 7 i 320 s Vinice, kao i u Prozoru, Jezerinama i Ribiću (Dizdar 2006, 86-90). Nažalost, iako bi nalaz dobro datiranih staklenih narukvica mogao poslužiti kao oslonac za dataciju fibule tipa Baška zasigurno i tijekom ili nakon 2. st. pr. Kr. (odnosno od stupnja LT C2), nepouzdanost viničkih grobnih cjelina čini takve zaključke u najmanju ruku upitnima. Vinički nalaz može, dakle, poslužiti kao pokazatelj sjeverozapadne granice rasprostiranja tipa Baška, ali ne i kao kronološka odrednica razdoblja korištenja ovog tipa.

Nadinski grob 1 ustvari je obiteljska grobnica koja je, slično onima iz Vičje luke, korištena kroz duže razdoblje. Zbog remećenja predmeta do kojeg dolazi prilikom naknadnog pokopavanja nije moguće uspostaviti unutarnju kronologiju priloga kao ni povezati određene predmete u cjeline koje su mogle biti istovremeno položene. Situaciju dodatno otežavaju okolnosti samog nalaza, odnosno isprva nestručno prikupljanje i iskopavanje (Batović, Batović 2013, 14). Slijedom toga, ova cjelina ne može biti indikativna za određivanje preciznije kronologije tipa Baška. Ipak, može se reći da prilozi fibula tipa Baška te varijanti certoških fibula Id i VIIe/f kao i vjerojatno srebrne amforaste perle upućuju na vrijeme 4. st. pr. Kr. kao najstariji horizont korištenja grobnice. Donju granicu predstavljaju nalazi fibula tipa Gorica i tipa Jezerine iz posljednjeg stoljeća prije Krista.

Z. Vinski vrijeme zakapanja eponimne ostave smješta u posljednje stoljeće prije Krista, točnije u drugu polovicu stoljeća, dovodeći skrivanje ostave u vezu s ratnim zbivanjima i rimskom ekspanzijom na sjevernom Jadranu (Vinski 1956). Kako predmeti iz ostave mogu predstavljati dugotrajno prikupljane ili čuvane dragocjenosti, vrijeme zakapanja može se i znatno razlikovati od starosti pojedinih predmeta. U određivanju starosti oslonac bi mogla pružiti brončana posuda u kojoj su se navodno nalazili prikupljeni predmeti. Od nje su sačuvani ulomci lima i jedna srcolika ataša s karikom provučenom kroz pravokutnu ušicu koja je na podlogu bila pričvršćena pomoću tri trokutasto raspoređene zakovice (Vinski 1956, Sl. 4). Na situlama, koje bi po mišljenju Z. Vinskog predstavljale analogiju posudi iz Baške, karika je, međutim, obično lijevana u jednom komadu zajedno s atašom (Bolla, Boube,

Guillaumet 1991, 7-8, 16-17). Ataša iz Olympije s parom zakovica u gornjem dijelu oblikom je slična onoj iz Baške. Nalazila se na brončanom limenom rubu vjerojatno drvenog vjedra i datirana je u razdoblje 5. – 4. st. pr. Kr. (Gauer 1991, 118, T. 99: 6). No, zasad nedostaju prave analogije za atašu posude pronađene u Baškoj, što upitnim čini datiranje same posude, ali i predloženo vrijeme zakapanja. S obzirom na općenitu dataciju fibula tipa Baška, s trenutnim stanjem istraženosti, nema pouzdanih dokaza za datiranje ovih fibula do u 1. st. pr. Kr. Najvjerojatnije treba odbaciti izrazito nisko datiranje koje je predložio Z. Vinski te pokapanje eponimnog nalaza smjestiti unutar razdoblja 4. i 3. st. pr. Kr., istovremeno većini fibula tipa Baška, ali i onih tipa Certosa s čepastim završetkom noge.

Datacija fibula tipa Baška ostaje problematična, čak i više od pola stoljeća nakon objave eponimnog skupnog nalaza. Treba međutim imati u vidu morfološke razlike između sličnih, ali starijih fibula protocertoške sheme s kratkim jezičastim produžetkom noge i fibula s nogom J-presjeka i većim listolikim završetkom koje su navedene u kataloškom popisu kao tip Baška. Posljednje se mogu smjestiti u razdoblje 4. i početka 3. st. pr. Kr. Donekle upitna ostaje gornja granica koja bi se mogla pomaknuti u 5. st. na što bi mogao upućivati primjer groba 83 s Jezerina, ženskog groba iz Zdrakovca na Dugom otoku ili nalazi iz Vičje luke. Ipak, kod posljednjih je riječ o višestruko korištenim grobnicama u kojima se materijal ne može jasno odvojiti. Slična je situacija i za donju granicu koju bi definirala grobnica iz Nadina i, prema uobičajenoj dataciji, skupni nalaz iz Baške. I ovdje je riječ o kronološki heterogenom materijalu, pa se vrijeme zakapanja mora koristiti kao *terminus ante quem*, uz napomenu da to ne podrazumijeva automatski i korištenje ove fibule kao karakterističnog dijela nošnje u tom trenutku, nego govori da se ona zasigurno nalazila u upotrebi u razdoblju koje prethodi deponiranju materijala, dok je u trenutku zakapanja moguće prežetak u individualnoj upotrebi, npr. kao obiteljsko naslijeđe. Isto se može primijeniti u slučaju certoških fibula varijanti VIIe/f i Id koje se često datiraju prema ostavi iz Mazina. Kod svih triju oblika potrebno je stoga kronologiju zasnivati na zatvorenim cjelinama poput grobova ili pouzdanoj stratigrafiji iz novijih istraživanja, oprezno se koristeći ostavama i specifičnim cjelinama poput obiteljskih grobnica. Svakako su fibule tipa Baška predstavljale jedan od vodećih oblika nošnje istočnojadranskih autohtonih zajednica u vremenu oko sredine posljednjeg tisućljeća prije Krista. Kao nedvojbeni dio ženske nošnje definira ih grobni nalaz s Dugog otoka, na kojem su rađene antropološke analize koje su potvrdile da se radi o pokojnici (Čelhar 2009, 93).

6.4. Varijante tipa Dux neukrašenog luka

6.4.1. Grobnik – fibula s lukom četvrtastog presjeka i spiralom od ukupno devet navoja, s vanjskom tetivom. Noga završava dvostruko ponovljenim motivom veće i manje kuglice ispred koje se nalazi rebrasto poprečno zadebljanje (T. 4: 1; Blečić 2003, 296, kat. br. 59).

6.4.2. Jezerine

6.4.2.1. Grob 116 – fibula glatkog polukružnog luka, s vanjskom niskom tetivom i spiralom od 3-4 navoja sa svake strane. Nožica završava kuglicom uokvirenom po jednim poprečnim rebrom i čepastim produžetkom (T. 4: 2; Radimsky 1895, 90, Sl. 161; Popović 1996, Sl. 12: 22).

6.4.2.2. Grob 126 – fibula dužine 6,6 cm, glatkog luka sa spiralom od 3 navoja sa svake strane. Produžetak nožice ima glatku kuglicu s po jednim poprečnim zadebljanjem na svakoj strani te dva niza od tri manja narebrenja na štapičastom produžetku koji ne dodiruje luk (T. 4: 3; Radimsky 1895, 94, Sl. 172).

6.4.2.3. Grob 157 – fibula glatkog luka blago četvrtastog obrisa, dužine 8 cm. Na prebačenoj nozi nalazi se glatka kuglica, a štapičasti završetak koji dodiruje luk ima poprečne ureze (T. 4: 4; Marić 1968, Sl. 6: 1).

6.4.2.4. Grob 161 – fibula malih dimenzija (4,5 cm dužine), s glatkim polukružnim lukom okruglog presjeka. Završetak nožice je plosnat i, umjesto dugmeta, ima ovalno proširenje s urezanim X-motivom (T. 4: 5; Marić 1968, T. III: 27).

6.4.3. Ribić, grob 125 – malena fibula (5,6 cm) s četvrtasto oblikovanim lukom polukružnog presjeka koji iznad spirale ima niz poprečnih ureza. Nožica završava kuglicom s čepastim završetkom (T. 4: 6; Marić 1968, T. VIII: 27).

6.4.4. Vrebac, grob 3 – fibula s velikom kuglicom na nozi. Luk je četvrtastog oblika, igla i spirala nedostaju (Sl. 12; Drechsler-Bižić 1958, T. X: 79).

6.4.5. Sisak – tri fragmentirana brončana primjerka pronađena u koritu rijeke Kupe kod Pogorelca tijekom niskog vodostaja 1992. godine (Burkowsky 2004, 57, kat. br. 64-66).

Fibule tipa Dux karakteristične su, zajedno s fibulama s ukrasnom pločicom tj. tipom Münsingen, za istoimeni ranolatenski horizont koji se datira od druge četvrtine 4. do početka 3. st. pr. Kr. (Kruta 1979). Rasprostranjenost ovog oblika je vrlo široka, kao i broj inačica. Već je na primjerima iz eponimnog nalaza vrlo očita velika varijabilnost u oblikovanju spirale, luka, ukrasa i završetka nožice (Kruta 1971, 17-27, T. 6-20). Na prostoru hrvatskog dijela međurječja Save, Drave i Dunava fibule tipa Dux pojavljuju se u prvoj polovici 4. st. pr.

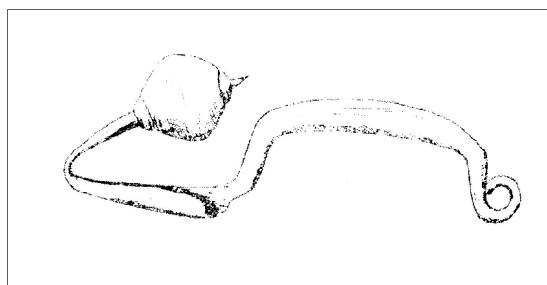
Kr., tj. tijekom stupnja LT B1 (Božič 1984, 32; Majnarić-Pandžić 1996, 35-39; Dizdar 2011, 101).

Po M. Guštinu grobnička fibula pokazuje karakteristike lokalnog proizvoda oblikovanog prema latenskom modelu, odnosno spoj samostrelne spiralne konstrukcije halštatske tradicije i novih latenskih oblika (Guštin 1987, 49). M. Blečić analogije nalazi u fibulama iz sjeverne Italije koje se dovode u vezu s tipom Marzabotto (Blečić 2004, 88-89). S fibulama iz Montebellune donekle ih povezuje međutim jedino profilacija luka, dok su vrlo različite u pogledu presjeka i zadebljanja luka, oblika nosača igle, spirale kao i spoja završetka noge s lukom (Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, 282, 285, Sl. 3: 7-8). Sličnija grobničkoj jest fibula iz groba 222 s položaja Este-Rebato. No, niti ona ne predstavlja pravu analogiju usporedbom oblikovanja spirale ili shemom luka koji je na talijanskim primjercima više trokutasto izvijen kao i na fibulama iz Pomjana i Limske gradine, dok je na grobničkoj fibuli polukružan (Calzavara Capuis, Ruta Serafini 1987, Sl. 3: 9-10; Guštin 1987, 49). Dužina nožice, koja bi da je ispravljena dosegala ili prelazila najviši dio luka, upućuje ipak na to da se vjerojatnije radi o jednoj od varijanti tipa Dux. Sličan završetak noge nalazimo na fibulama tipa Karaburma 63 (Božič 1981, 333, T. 1: 15), odnosno tzv. zapadnobalkanskim Dux fibulama koje je izdvojio P. Popović (Popović 1996, 119, Sl. 12: 15-23). Spirala im ima nisku vanjsku tetivu, obično s četiri navoja sa svake strane. Oblik završetka noge varira, ali osnovna je forma ona kuglastog dugmeta s čepastim završetkom. Sličan završetak prebačene noge ima i fibula iz kompoljskog groba 364. Luk je ovih fibula zadebljan i masivan, uglavnom okruglog presjeka, za razliku od užeg luka fibula s Grobnika. Osim u dolini Une, ovaj se oblik pojavljuje na Glasincu, u Donjoj Dolini, dolini Vrbasa i Posavini (Karta 7: krug; Popović 1996, 119). Možemo im dodati i par fibula povezanih lančićem iz grobova 11 i 22 s osječkog Donjeg grada (Spajić 1954, T. VI: 37; 1956, T. X: 6, T. XI: 1-2). Fibula iz tumula 35/1 s Gosinje planine, koju P. Popović uvrštava u ovu skupinu, odudara uskim lukom okruglog presjeka te je možda i nešto ranija (Popović 1996, 119). Od ostalih se po plosnatom završetku noge razlikuje i fibula iz jezerinskog groba 161. Ostale fibule podudaraju se u obliku završetka nožice, spirali i luku, stoga je vrlo moguće da potječu iz iste radionice.

Slično oblikovane fibule Dux sheme iz slovačkih grobova J. Bujna je izdvojio kao tip BF-A3-B, kojeg na temelju morfoloških karakteristika luka datira u rani horizont mlađe faze ranog latena (LT B2a) (Bujna 2003, 48, 84-85, Sl. 8: B). P. Popović također datira ovu skupinu u mlađu fazu ranog latena, odnosno LT B2, tj. u prvu polovicu 3. st. pr. Kr., što odgovara datiranju fibula tipa Karaburma 63 u stupanj Beograd 1 (Božič 1981, 317). Zadebljanje luka i kuglasti završetak noge karakteristike su fibula stupnja LT B2 s područja

Basela, od kojih pojedine imaju simetričan luk sličan onome tzv. zapadnobalkanskih (Müller 1981, 77-78, Sl. 13: 6-7). Tendencija zadebljanja luka javlja se i na sličnim fibulama iz Münsingena (Hodson 1968, T. 69: 86, 94) i Giubiasca (Tori et al. 2010, 43, T. 77: 3; 113: 1-3; 115: 3-4; 194: 1-2 itd.). Fibule su datirane od LT B2 s kontinuitetom u sljedeći stupanj (LT C1) kada se noga produžuje sve do najvišeg dijela luka (Tori et al. 2010, 43). S obzirom na masivnost luka i veći broj navoja spirale koji se također pojavljuje na fibulama LT B2 (Tori et al. 2010, 42), ova skupina fibula uklapa se u općenite tendencije razvoja oblika Dux fibule.

Fibula iz groba 3 s „Velike njive“ u Vrepcu odlikuje se velikom masivnom kuglicom na nozi i četvrtastom shemom luka. Iako nije opisan presjek luka, na temelju crteža on je masivan, a ne žičan kao na fibulama s velikom kuglicom iz Pećina (Jovanović 1984, Sl. 6: 3-4) ili tipu BF-C1-Bac po Bujni (Bujna 2003, Sl. 9). Po obliku luka i profilaciji kuglice vrlo dobru

Slika 12. Vrebac, fibula iz groba 3 (prema Drechsler-Bižić 1958, T. X).

analogiju pruža brončana fibula s Dürrnberga (Moosleitner et al. 1974, T. 182: 2). Brončane su i dvije fibule iz groba 115 na Giubiascu s velikom kuglicom i zadebljanim lukom koji ima blago koljenasti prijelaz prema nosaču igle (Tori et al. 2010, T. 115: 4-5). Često su fibule s velikom kuglicom rađene od željeza, kao npr. fibula iz Dalja (Majnarić-Pandžić 1970, T. III: 3); primjerci s polukružnim lukom iz Pottenbrunna ili Mannersdorfa u Austriji (Ramsl 2002, 70, Sl. 62; 2011, 143, Sl. 115); ili pak fibule različito profiliranog luka iz Slovačke (tip EF-A1/A2, Bujna 2003, Sl. 32). Fragmentiranost vrebačke fibule onemogućuje preciznije definiranje oblika spirale, kao i završetka nožice koji je mogao i dodirivati luk. Koljenasti oblik luka približava ih željeznim fibulama tipa EF-A1/A2 po Bujni. Vrlo slična željezna fibula potječe iz groba 105 s nalazišta Bologna–De Luca koja se zbog pojave velike kuglice na nozi smatra jednim od predstavnika novog, tzv. post-Duchcov horizonta (Poppi Kruta 1983, T. X; Kruta 1983, 7).

Fibule s velikom kuglicom na nozi pripadale bi stoga mlađim inačicama fibula Dux sheme koje se mogu datirati u LT B2 (Čižmář 1975, 424, Sl. 4: 4; Ramsl 2011, 143; Bujna 2003, 84). Uz određene morfološke promjene, odnosno produživanje noge, u sljedećem stupnju (LT C1) iz ovakvih se fibula razvijaju novi oblici (Tori et al. 2010, 43).

Za većinu navedenih nalaza nedostaje kontekst koji bi omogućio precizniju dataciju. Iako je moguće da je dobar dio navedenih fibula nastao u nekoj od radionica regionalnog, ako već ne lokalnog tipa, inspiracija je zasigurno došla iz izvornih latenskih tipova. Navedene se varijante mogu stoga najvjerojatnije datirati otprilike istovremeno sličnim oblicima s prostora srednje Europe. To je uglavnom vrijeme druge polovice 4. i početka 3. st. pr. Kr. koje odgovara stupnju LT B2 srednjoeuropske kronologije.

6.5. Varijante Dux fibula ukrašenog luka

6.5.1. Jezerine

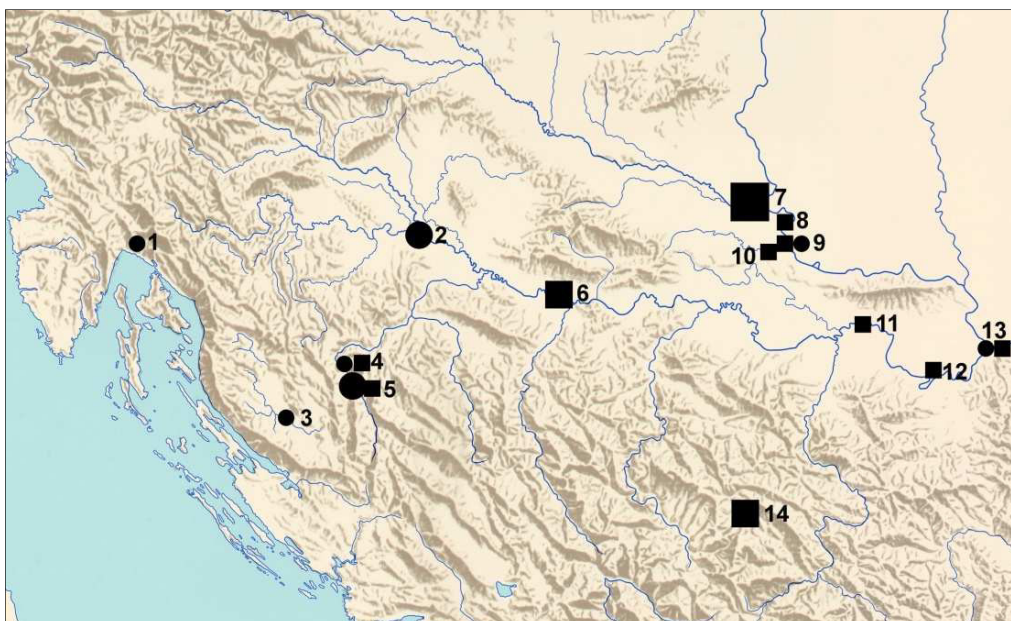
6.5.1.1. Grob 88 – fibula dužine 6,3 cm s polukružno uzdignutim lukom rombičnog presjeka s ukrasom urezanih linija na najvišem dijelu. Spirala ima tri navoja sa svake strane, tetiva je prebačena prema donjoj strani, ispod glave fibule. Na igli fibule ovješena je karika okruglog presjeka, promjera 4 cm (Radimsky 1895, Sl. 139; Marić 1968, T. III: 16).

6.5.1.2. Grob 434 – fibula dužine 8 cm, s antitetičnim V-motivom na luku. Spirala ima 6-7 navoja sa svake strane. Nožica završava iznad luka, a nosi veliko okruglo dugme (sa spiralnim ukrasom?). Produžetak nožice je duboko spiralno urezan, navodno omotan spiralnim limom koji ga drži na mjestu (Radimsky 1895, 163, Sl. 503).

6.5.2. Ribić, grob 253 – fibula polukružnog presjeka luka, duga 7,8 cm. Spirala ima pet navoja sa svake strane i vanjsku donju tetivu. Nožica ne dodiruje luk, ima spljošteno kuglasto dugme i štapićasti produžetak (T. 4: 7; Marić 1968, T. IX: 5).

6.5.3. Golubić – fibula pripada skupnom nalazu iz kvadranta XXII, ali bez skeletnih ili paljevinskih ostataka. Završetak noge ima oblik velike glatke kuglice. Luk je blago čunastog oblika, spirala ima 6 navoja sa svake strane. Dužina 7,1 cm (Raunig 1968, 94, T. V: 58).

Fibule iz grobova 88 na Pritoci kod Jezerina te groba 253 iz Ribića zajedničkih su karakteristika te se nadovezuju na dosta homogenu skupinu primjeraka iz Podunavlja i s Glasinca. Unutar skupine ukrašenih fibula koju je izdvojio P. Popović primjetne su razlike u oblikovanju ukrasa, pa se kao najbližnje fibulama iz Pounja mogu izdvojiti one iz groba 63 s Karaburme i fibula iz Rusanovića na Glasincu. Sve bi bile proizvod neke domaće radionice s prostora međurječja, s trajanjem od 4. do sredine 3. st. pr. Kr. (Karta 7: kvadrat; Popović 1996, 119-120, Sl. 13). Fibule ovog oblika izdvojene su kao tip Karaburma 63 i jedan su od karakterističnih oblika stupnja Beograd 1 (Božić 1981, 317, 333).

Karta 7. Distribucija tzv. zapadnobalkanskih fibula tipa Dux s neukrašenim (krug) i ukrašenim lukom (kvadrat).

Slično ukrašena fibula potječe iz groba 15 na Dürnbergu kod Halleina (Penninger 1972, T. 14: 1). U grobu 40 na Kosdu najviši dio luka ukrašen je dubljim poprečnim urezima, ali se noga proširuje u prsten (Szabó 1985, Sl. 13). U grobu 233 s Horný Jatova-Trnovec u jugozapadnoj Slovačkoj ukras je na širokom, okruglom luku izveden dubokim urezima koji su uokvireni urezanom linijom, dakle slično koncipiran (Benadić et al. 1957, Sl. 4: 2). Na fibulama iz Duchcova izdvojen je niz varijacija ukrasa i oblika luka (Kruta 1971, T. 9-16). Na Pottenbrunnu uokvireni urezani ukras dolazi na paru Dux fibula zadebljanog luka iz groba 547 (Ramsl 2002, 69, T. 62: 547/3). Na tetivi spirale nalaze se lančići od niza karika, kakve nalazimo i na primjercima iz groba 63 na Karaburmi, groba 27 iz Osijeka i groba 23 s grede M. Petrovića ml. u Donjoj Dolini (Popović 1996, Sl. 13: 1, 3, 8, 10). U grobu 11 iz Osijeka pronađen je i par fibula također povezanih lančićem, ali je riječ o fibulama glatkog masivnog luka poput onih iz prethodno prikazane skupine (Spajić 1954, T. VI: 37). Par fibula iz Pottenbrunna stoga, na temelju oblika masivnog okruglog luka, uokvirenom ukrasu, obliku produžetka nožice kao i lančićima ovješanima na spirali fibula (kojima su najvjerojatnije bile međusobno povezane), najbliže analogije ima među fibulama iz istočnog dijela međurječja Drave, Save i Dunava, iako nisu posve identične. Od analogija koje navodi P. Ramsl razlikuju se međutim u izgledu luka, koji je na fibulama iz Münsingena i Glanda uzak i jednake širine, kao i u obliku završetka nožice (Kaenel 1990, T. 14: 5; Müller 1998, 75, Sl. 5). Na temelju istih analogija fibule je datirao u stupanj LT B1 (Ramsl 2002, 69). O dataciji u mlađu fazu

ranog latena govori međutim nalazi groba 63 s Karaburme ili groba 29 iz Osijeka koji se datiraju u stupanj Beograd 1 (Božić 1981, 317, 319).

Iz groba 88 s Jezerina potječe još nekoliko karika, pinceta trapezastih krajeva i više komada brončanih pravokutnih limova s ukrasom na proboj, no nijedan od tih elemenata ne omogućuje preciznije datiranje grobne cjeline. Karike i pinceta iz groba 88 pripadaju tipovima koji su manje kronološki osjetljivi, stoga pojedini oblik može ostati u upotrebi duže vrijeme bez značajnijih promjena. Pincete proširenih krajeva nađene su i u grobovima 244 i 171 na Jezerinama koje je Marić datirao u istu, fazu III, ali i u grobu 359 koji bi pripadao fazi Va, odnosno kraju 2. i 1. st. pr. Kr. (Marić 1968, T. II: 9, 36; IV: 26). Slična pinceta trapezasto proširenih krajeva potječe s Manchinga (Endert 1991, T. 16: 291), ali i iz groba 2 s groblja u Vrepcu, gdje je nađena zajedno s certoškom fibulom tipa Ic (Drechsler-Bižić 1958, T. X: 75). Marić navodi ukupno 10 komada limova, od toga sedam izduženog pravokutnog oblika, dužine 3,5 cm i tri kvadratna, dužine 4 cm. Analogne limove malih dimenzija nalazimo u grobu 47 na Kompolju (Drechsler-Bižić 1961, T. XXXII: 2; Lo Schiavo 1970, 467, T. XXXV: 14), na Manchingu (Endert 1991, T. 33: 497) i na Žerovniščeku (Laharnar 2009, T. 3: 9). Ulomak s Manchinga može se samo općenito datirati zajedno s ostalim materijalom u srednji i stariju fazu kasnog latena budući da mu je funkcija nepoznata, a nedostaju i analogije (Endert 1991, 101-102). Većina materijala s naselja na Žerovniščeku pripada vremenu kasnog starijeg i mlađem željeznom dobu, stoga se lim kao slučajna nalaz ne može preciznije datirati (Laharnar 2009, 112). Lim iz Kompolja središnji je dio kompozitnog privjeska s pravokutnom pločicom i bulama od brončanog lima na donjem dijelu koji je ovješeno o tročetljastu fibulu s nizom jantarnih zrna na luku. Na temelju prikaza ljudske maske na gornjem dijelu lima, R. Drechsler-Bižić pretpostavila je datiranje na kraj stupnja Ha D odnosno početak LT A, tj. početkom 5. st. pr. Kr. (Drechsler-Bižić 1961, 91; 1987, 410). Takva je datacija sasvim moguća i za ulomak sa Žerovnišćeka, budući da kako je spomenuto nedostaje kontekst nalaza. No, veći broj malenih limova iz groba 88 na Jezerinama sugerira da su se izvorno nalazili aplicirani na nekom predmetu od organskog materijala. S druge strane, ulomak iz kompolskog groba dio je složenog privjeska i to kao pojedinačni komad, stoga se čini da unatoč morfološkim sličnostima najvjerojatnije nije riječ o predmetima iste funkcije. Sukladno tome bi i datiranje na temelju analogije s privjeskom iz Kompolja bilo pogrešno. Uz to, uzevši u obzir analogiju s Manchinga za limove ukrašene na proboj kao i pojavu varijante Dux fibule, datacija predložena za grob 47 iz Kompolja svakako je prerana da bi bila istovremena s vremenom zakapanja groba 88 na Jezerinama.

Dux varijanta ukrašenog luka vrlo je bliska prethodnoj skupini fibula glatkog masivnog luka s obzirom na oblik i veličinu spirale kao i zadebljanog luka te završetka nožice. Morfološke karakteristike čine ih dakle najvjerojatnije mlađima od stupnja LT B1 i treba ih datirati u vrijeme mlađe faze ranog latena (LT B2), tj. u drugu polovicu 4. i početak 3. st. pr. Kr., istovremeno s fibulama neukrašenog luka.

Fibula iz groba 434 na Jezerinama pripisana je ovoj skupini na temelju ukrašenog luka, no kao i fibula iz Golubića od prethodnih se primjeraka razlikuje velikim dugmetom na završetku noge te većim brojem navoja spirale. Po većem dugmetu može se povezati s fibulom neukrašenog luka iz Vreпча i datirati istovremeno, tj. u prvu polovicu 3. st. pr. Kr. odnosno razdoblje koje odgovara prijelazu LT B2/C1, na što upućuju produžena noga i veća spirala.

6.6. Fibule ranolatenske sheme – posebni oblici (Sonderformen)

6.6.1. Jezerine

6.6.1.1. Grob 257 – fibula niskog četvrtastog luka s lećastim presjekom, dužine 8,5 cm. Spirala ima tri navoja sa svake strane i vanjsku donju tetivu. Završetak nožice ne dodiruje luk, ukrašen je okruglim blago bikoničnim dugmetom koje sa svake strane ima niz poprečnih ureza. Oko luka je omotana brončana limena trakica, u citiranim objavama prikazana različito, oko luka i završetka nožice odnosno oko luka, iznad spirale (T. 4: 8; Radimsky 1895, Sl. 299; Marić 1968, T. III: 29).

6.6.1.2. Grob 414 – fibula trakastog luka koji se na sredini širi tvoreći prsten. Luk je nizak, spirala je jednostrana i ima samo dva navoja. Produžetak nožice, koji ne dodiruje luk, ima plosnato proširenje s urezima i plosnati produžetak s nizom ureza (T. 4: 9; Radimsky 1895, Sl. 481; Popović 1996, Sl. 9: 4).

6.6.1.3. Grob 456 – fibula duga 11,6 cm s trakastim lukom ukrašenim cik-cak punciranom linijom na sredini te paralelnim urezima uz rubove. Završetak nožice ne dodiruje luk, a ukrašen je poludugmetastim zadebljanjem s uokvirenim cik-cak ukrasom te poprečnim urezima na plosnatom produžetku prema luku (Marić 1968, T. III: 36).

6.6.2. Grobnik – malena fibula s narebrenim lukom četvrtastog presjeka i spiralom od koje su sačuvana tri navoja s jedne strane. Noga je izdužena prema luku i završava kuglastim zadebljanjem s rebrima (T. 4: 10; Blečić 2003, 297, kat. br. 61).

6.6.3. Kompolje, grob 364 – fibula s polukružnim lukom ovalnog presjeka kojemu su bočni rubovi narebreni. Noga završava bikoničnim dugmetom s čepastim završetkom i nisko je postavljena, paralelno s nosačem igle (Težak-Gregl 1981, T. 5: 9).

Kompoljska fibula zbog ukrasa na sredini luka podsjeća na prethodnu skupinu, tj. Dux varijantu ukrašenog luka. Od prethodne grupe razlikuju je narebreni rubovi luka kao i nisko savijeni produžetak noge koji se proteže paralelno nosaču igle i ne doseže najviši dio luka. P. Popović uvrstio ju je stoga u varijantu tipa Marzabotto kojeg odlikuje upravo niski produžetak noge koji ne prelazi najvišu točku luka, s datiranjem u 4. st. pr. Kr. (Popović 1996, 114). T. Težak-Gregl odredila ju je međutim kao fibulu Dux sheme (Težak-Gregl 1981, 31). Vrlo sličan ukras luka nalazimo među primjercima Dux fibula iz eponimnog skupnog nalaza (Kruta 1971, T. 10: 4), iako i fibule tipa Marzabotto mogu imati različito izvedene ukrase (npr. grobovi 9, 23 ili 31 s groblja Münsingen-Rain: Hodson 1968). S obzirom na nisko položenu nožicu oblik je bliži tipu Marzabotto, no klasični oblici imaju vrlo visoko izvijeni luk i spiralu od ukupno četiri navoja koja je vrlo često velikih dimenzija (Hodson 1968, 35; Kruta 1979, 81). Po dužoj spirali i obliku luka ova je fibula stoga srodnija inačicama tipa Dux.

Iz groba 364 s Kompolja potječe i certoška fibula varijante XII po B. Teržan = tipa 6 po T. Težak-Gregl, koja je datirana od sredine 4. st. pr. Kr. (Teržan 1977, 283; Težak-Gregl 1981, 31). Na osnovu navedenih sličnosti s drugim fibulama i asociranom materijalu, fibula ranolatenske sheme iz Kompolja najvjerojatnije pripada kraju 4. ili početku 3. st. pr. Kr.

Grobnička fibula nema bliskih analogija s područja promatranja, stoga je ovdje svrstana u posebne oblike, iako se slične fibule nalaze na širokom prostoru. M. Blečić kao slične navodi dvije fibule okruglog presjeka luka s nekropole Monte Bibele u Etruriji kojima su rebra, međutim, mnogo manje naglašena (Blečić 2003, 214). Fibula iz groba 9 u Ménfőcsanaku ima vrlo slično oblikovani produžetak noge, s kuglicom nakon koje se nalazi zašiljeni štapičasti produžetak. Luk je isto plastično narebren, ali je ovalnog presjeka i zaobljenije profilacije (Uzsoki 1987, T. VI: 3). Plastično oblikovani luk te slične dimenzije imaju fibule iz grobova 23 i 107 s Dürrenberga (Penninger 1972, T. 21 B: 1; Moosleitner et al. 1974, T. 170: 1). Datirane su u fazu D. II B I, koja bi odgovarala mlađem horizontu starije faze srednjeg latena (LT B1b) (Pauli 1978, 126). Na Pottenbrunu je slična fibula nađena u grobu 233 i datirana je u LT B1 (Ramsel 2002, 141, T. 51: 5). U otprilike isti horizont datirane su analogno oblikovane fibule iz Slovačke, tj. fibule sheme BF-A2-B po J. Bujni (Bujna 2003,

Sl. 7: B, 83-84). Kako je grobnička fibula slučajni nalaz, usporedbom s navedenim oblicima može se i ona datirati u vrijeme koje odgovara drugoj polovici ranolatenskog stupnja LT B1.

Fibula trakastog ukrašenog luka pronađena zajedno s certoškom fibulom tipa VIII f u grobu 456 na Jezerinama približava se, kako je prethodno spomenuto, fibulama s područja Trentina. Riječ je vrlo vjerojatno o lokalnim proizvodima starije faze ranog latena, koji se na temelju punciranog ukrasa i oblika luka mogu usporediti s primjerkom iz doline Une (Adam 1996, 130, 135, T. VI: 165, 165bis, 169-170). Slična ovima je i fibula iz groba 13 na lokalitetu Praha-Letky, datirana u fazu LT B1b (Holodňák, Waldhauser 1984, Sl. 5: 9) te fibula s cik-cak ukrasom na luku iz Milčica (Šebek, Justová 1965, Sl. 167: 4). Češke fibule imaju naglašeniji koljenast prijelaz luka na nosač igle, stoga je fibula iz Pounja sličnija primjercima iz sjeverne Italije. Rupica na luku u blizini spirale možda je služila za pričvršćivanje privjesaka kao na fibulama iz Trentina (Adam 1996, T. VI: 165, 165 bis). Datacija svih primjeraka je otprilike jednaka, odnosno pripadaju najvjerojatnije mlađoj fazi ranolatenskog stupnja LT B1, tj. sredini 4. st. pr. Kr. Takvo datiranje kao i pojava fibule tipa Certosa VIII f argumenti su u prilog datiranju groba 456 u drugu polovicu ili krajem 4. st. pr. Kr., što Marićevu dataciju ovog groba u fazu IV (250.-110. g. pr. Kr.) čini preniskom.

Iz groba 257 s Jezerina potječe fibula s bikoničnim dugmetom na produžetku nožice koja ne dodiruje luk. U istoj cjelini nalazio se spiralno naočalasti privjesak i brončana limena spirala (Marić 1968, T. III: 29-31). Sličan završetak nožice nalazi se na fibuli iz groba 16 u Dubniku, ali ona dodiruje luk koji je masivan i visoko izdignut, spirala ima po osam navoja sa svake strane (Bujna 1989, T. XIII: 1). Koljenasti prijelaz luka prema nozi podsjeća već na oblik fibula srednjelatenske sheme, pa bi i ova fibula mogla pripadati vremenu nakon početka 3. st. pr. Kr.

Posve jedinstveni oblik predstavlja fibula iz groba 414 s Jezerina s prstenastim proširenjem trakastog luka. Z. Marić smatra ju derivatom kronološki starije skupine fibula sa završetkom noge u obliku stilizirane životinjske glave (Marić 1963, 67). P. Popović smjestio ju je unutar skupine raznovrsnih oblika iz 4. st. pr. Kr. koji pokazuju miješanje elemenata starijeg željeznog doba i ranolatenskih utjecaja (Popović 1996, 114).

Sličan nastavak nožice imaju neke od ranolatenskih fibula s Donje Doline (Majnarić-Pandžić 1996, Sl. 3: 6; 4: 1) ili fibula trakastog, punciranjem ukrašenog luka iz groba 456 na Jezerinama (Marić 1968, T. III: 36). Prstenasto proširenje pojavljuje se na fibulama tipa Dux,

ali na produžetku noge: tako npr. u eponimnom nalazu (Kruta 1971, T. 36: 3), u grobu 40 na Kosdu (Szabo 1985, Sl. 13); u Egyhaszafalu kod Soprona (Hunyady 1942, T. I: 8); na više primjeraka različito oblikovanog luka s groblja Mannersdorf u Donjoj Austriji (Ramsl 2011, 136-137, Sl. 109). No, prstenasto proširenje nikada nije na luku fibule. Dodatna posebnost jezerinske fibule jest jednostrana spirala koja podsjeća na fibule tipa Certosa. Jednostranu spiralu od dva navoja ima i fibula sa završetkom nožice u obliku stilizirane pačje protome iz Bassenheima (Binding 1993, T. 17: 16), ali većina fibula iste varijante ima spiralu od dva navoja sa svake strane ili samostrelne konstrukcije, stoga niti među fibulama s ptičjim protomama nema prikladnih analogija.

S obzirom na miješanje starijih i novijih morfoloških karakteristika, tj. konstrukcije spirale koja još podsjeća na fibule tipa Certosa uz pojavu ranolatenske sheme s unatrag prebačenom nogom, vrlo vjerojatno ovaj oblik treba smjestiti u okvire 4. st. pr. Kr. Zasad nema prikladnih analogija na temelju kojih bi se moglo spekulirati o porijeklu fibule, no s obzirom na netipičan oblik vrlo je vjerojatno da je riječ o originalnoj lokalnoj adaptaciji.

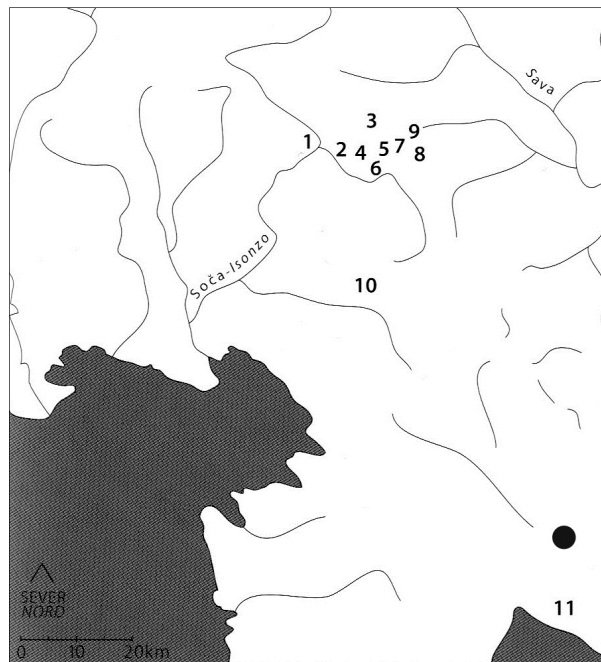
6.7. Životinjske figuralne fibule

6.7.1. Grobnik – fibula narebrenog luka ovalnog presjeka, koji je prema nozi ukrašen s tri koncentrična kružića. Spirala ima četiri navoja i vanjsku tetivu. Noga je savinuta i spaja se s lukom putem zadebljanja. Završetak noge oblikovan je poput glave životinje, s vidljivim detaljima ušiju, očiju i nazubljene otvorene njuške. Na igli fibule nalazio se ovješeni privjesak s dvije antitetično postavljene konjske glave (T. 4: 11; Blečić 2003, 296, kat. br. 60).

6.7.2. Prozor – fibula s dvije antitetične životinjske protome na krajevima luka rombičnog presjeka, ukrašenog s nizom urezanih trokutića (Lo Schiavo 1970, T. VI: 13; Binding 1993, T. 15: 7). U udubljenjima očiju su tragovi ispune od emajla, uz navodne ostatke željeza od spiralne konstrukcije (Raunig 2004, 82-83).

6.7.3. Sisak – dvije brončane fibule žičanog luka s nožicom koja završava stiliziranom životinjskom glavom (T. 5: 3; Majnarić-Pandžić 1970, T. XXII: 1, 1a = Binding 1993, T. 42: 5; Burkowsky 2004, kat.br. 67).

Fibula s Grobnika pripada skupini zoomorfnih figuralnih fibula. M. Guštin smatra ju proizvodom radionica s područja Posočja što podupire karta rasprostranjenosti (Karta 8; Guštin 1987, Sl. 10; dopunjeno u: Cunja, Mlinar 2010, 45, Sl. 27). Nastanak oblika datira na kraj ranog latena odnosno u fazu IIc2 (LT B2), s produžetkom trajanja do u sljedeću, fazu III (Guštin 1987, 49; 1991, 36). N. Majnarić-Pandžić ističe povezanost skupine iz Posočja s venetskim primjercima iz Este, no kod posljednjih riječ je o svojevrsnim hibridnim oblicima koji zadržavaju oblik luka i jednostranu spiralu certoških fibula (Majnarić-Pandžić 1996, 45; Calzavara Capuis, Chieco Bianchi 1979, 9, Sl. 1: 5-6).

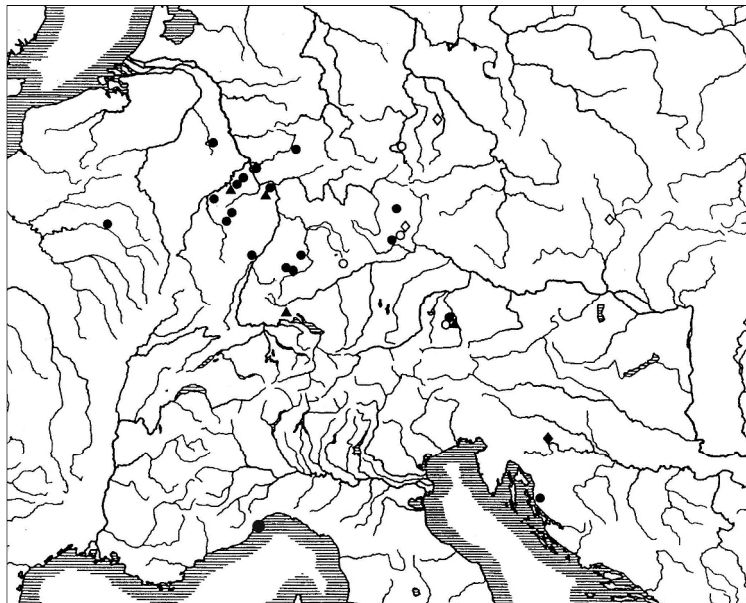

Karta 8. Rasprostranjenost životinjskih figuralnih fibula iz Posočja (prema Cunja, Mlinar 2010).

U svojoj obradi zoomorfnih figuralnih fibula U. Binding uvrstila je grobničku fibulu u skupinu posebnih oblika, zajedno s ostalim primjercima koji ne dopuštaju točnije određivanje vrste prikazane životinje. Prikazana životinja mogla bi biti konj ili pas (Guštin 1987, 49; Blečić 2003, 296). Pseće protome rijetko se međutim javljaju na životinjskim figuralnim fibulama (Binding 1993, 106). Na temelju pektoralnog privjeska ovješeno o iglu autorica ju datira u prvu polovicu Marićeve faze III, koja odgovara drugoj polovini 4. st. pr. Kr. (Binding 1993, 42, 67). Shemom luka fibule odgovaraju tzv. panonskoj varijanti životinjskih fibula koje se pojavljuju istovremeno s Dux fibulama što bi također upućivalo na razdoblje LT B1 kao vremena uporabe (Szabo 1974; Binding 1993, 67).

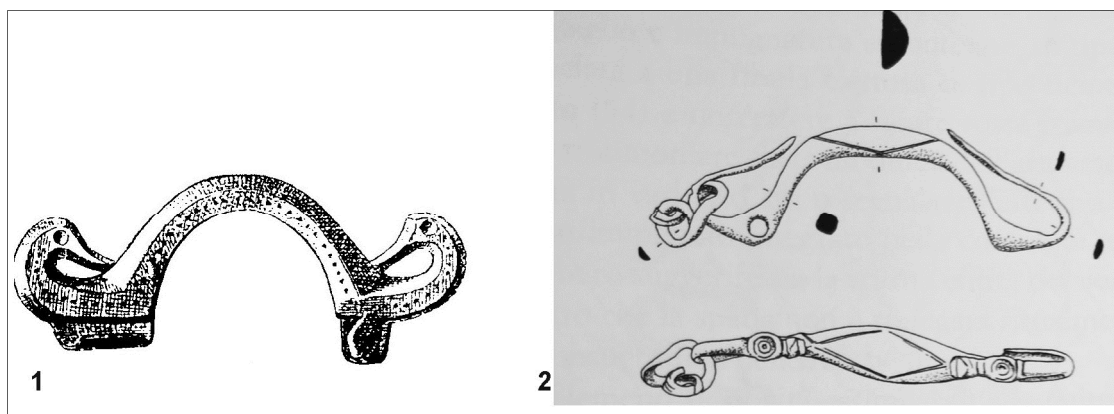
F. Lo Schiavo opisuje prozorsku fibulu s dvije ptičje protome unutar skupine XXV - fibula s izdignutim završetkom noge (Lo Schiavo 1970, 449-450). Fibule sa simetričnim ptičjim protomama prvi je obradio W. Dehn podijelivši tada poznate primjerke u nekoliko skupina odnosno varijanti, svake sa specifičnom distribucijom (Dehn 1966, Sl. 7). Na karti rasprostranjenosti upotpunjenoj novim primjercima prozorsku fibulu uvrštava u skupinu sa srednjeg toka Rajne, gdje su ovakve fibule i najčešće (Karta 9; Dehn 1981, 95, Sl. 5; Binding 1993, 116, Karta 4).

Po klasifikaciji U. Binding fibula pripada tipu 14, odnosno fibulama sa simetričnim životinjskim protomama (Binding 1996 22-26). Prozorska fibula pripadala bi najčešćoj varijanti, onoj s prikazom pačjih glava (Binding 1993, 24). Unutar skupine ipak nema pravih analogija za fibulu iz Prozora, vrlo neobičnu s obzirom na ukras i izgled luka, stoga niti nema prikladnih usporedbi za datiranje

Karta 9. Distribucija fibula tipa 14 po U. Binding (1993, Karta 4), dopunjeno s Tana del Carbonaio.

fibule. Možda najbolju analogiju predstavlja fibula pronađena na lokalitetu Tana dei Carbonai u Liguriji unutar dijelom poremećene grobne cjeline koja se pripisuje došljaku zapadnokeltskog porijekla. Fibula je jako stilizirana, s ležištem za ispunu od koralja ili drugog materijala na stiliziranim protomama. Najviši dio luka je ovalno proširen i ukrašen urezanim rombičnim motivom (Sl. 12: 2; Melli 2004, 169, Sl. 3).

Slika 12. Fibule s dvije antefitične protome iz Prozora (1) i Tane del Carbonaio u Liguriji (2) (prema Binding 1993, T. 15; Melli 2004).

Kako nema podataka o kontekstu nalaza, fibulu iz Prozora ne možemo preciznije datirati u okvirima općenitog razdoblja pojave ove vrste. Na Dürrenbergu kod Halleina tip sa sličnim, jako stiliziranim ptičjim protomama pojavljuje se od LT A2 i traje do početka LT B, što je donja granica pojave ove vrste fibula općenito (Binding 1993, 58, 69). Kako za prozorsku fibulu, osim konteksta, nedostaju i prikladne analogije, takva se datacija može samo okvirno primijeniti na ovaj primjerak s japodskog područja.

Po U. Binding sisačka fibula pripada tipu 23, fibulama s degeneriranom životinjskom protomom, i to rijetkoj varijanti sa žičanim lukom. Najbolju analogiju ima u fibulama iz Gorice i Parsberg-Steinmühla u Njemačkoj kojima je luk također neukrašen (T. 5: 4; Binding 1993, 40-41, T. 40: 11, T. 42: 1). Slično su oblikovane fibule tipa 16 s pačjom glavom koje nalazimo u Vručici, grobu 9 u Osijeku i Bilaču (T. 5: 1-2, 5; Truhelka 1901, T. I; Popović 1996, Sl. 5: 1-10; 10: 1; Binding 1993, T. 29: 10-11; Dizdar, Potrebića 2002, 115, T. 7: 3). I u ovoj skupini luk može biti žičani ili trakasti, ali je najčešće blagog čunastog ili bubnjastog (*Pauken*) oblika (Binding 1993, 27-33). Na sisačkoj fibuli vidljivo je zadebljanje nožice koje odgovara oblikovanju pačje glave na osječkoj fibuli kao i primjercima iz Vručice. Vrlo vjerojatno je i ovdje riječ o varijanti s pačjom protomom koja je i općenito jedna od najčešćih.

Smatra se da zoomorfne fibule prethode pojavi Dux fibula i datiraju se u okvire 4. st. pr. Kr., vjerojatnije u prvu polovicu stoljeća, kada pristižu iz već „lateniziranih“ sjevernijih krajeva (Popović 1996, 105-106; Majnarić-Pandžić 1996, 35; 2009, 104).

6.8. Pločaste fibule tipa Sanski Most

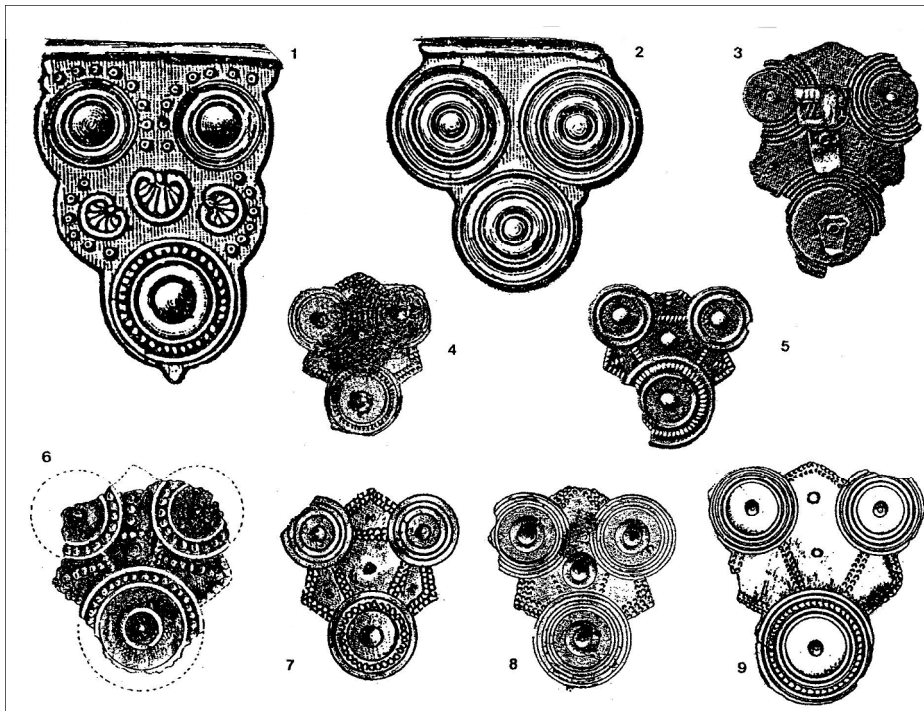
6.8.1. Ribić – ulomak brončanog lima dimenzija otprilike 8,8 x 7,7 cm, pronađen izvan grobne cjeline (Sl. 14: 9; Marić 1968, T. VIII: 13).

Fibule rađene od tiještenog brončanog lima pričvršćenog na željeznu konstrukciju nazivaju se tipom Sanski Most. Rasprostranjenost je ograničena na tek nekoliko nalazišta u sjeverozapadnoj Bosni, tj. eponimne lokalitete kulturne skupine Donja Dolina – Sanski Most i Ribić, a jedan primjerak potječe iz ženskog groba iz Velike u Požeškoj kotlini (Popović 1996, 122). Inspiracija za izradu oblika izvodi se iz paragnatida kaciga tipa Montefortino s kojima ih povezuje ukras trokutasto raspoređenih koncentričnih kružnica (Sl. 14; Čović 1987a, 260-261; Popović 1996, Sl. 15). Uglavnom je riječ o dijelu ženske nošnje, nošenom u paru (Popović 1996, 122).

Grob iz Velike predstavlja jedan od rijetkih nalaza s prostora međurječja Save i Drave datiranih u stupanj LT B1, odnosno u horizont koji prethodi samom početku stupnja Beograd 1 (tzv. stupanj Čurug: Božič 1984), što smješta pojavu fibule tipa Sanski Most u isto razdoblje. Oblik je datiran u fazu 3b razvoja materijalne kulture navedene kulturne grupe, tj. u drugu polovicu 4. i eventualno prvu četvrtinu 3. st. pr. Kr. (Božič 1981, 315; Čović 1987a, 260-266; Popović 1996, 122). Ipak, u prilog zadržavanju fibule u upotrebi do u zadnju četvrtinu 3. st. pr. Kr. idu nalazi iz groba 150 na Sanskom Mostu. U toj je cjelini fibula nađena zajedno s fibulom s dvije kuglice koja pripada kraju starije faze i mlađoj fazi srednjeg

latena, odnosno stupnjevima LT C1b i LT C2 (Fiala 1897, 283-284; Bieger 2003, 75-76; Dizdar 2009, 279-281; opširnije o tipu v. u nastavku).

S obzirom na nedostatak konteksta nalaz iz Ribića ne može pružiti podatke o dataciji ili nošnji. On ukazuje prije svega na povezanost unskih stanovnika sa susjednim protopovijesnim zajednicama. Moglo bi se spekulirati i o prisutnosti pojedinaca stranog porijekla pristiglih možda u sklopu ženidbenih veza (pogotovo u svjetlu fibule kao elementa ženske nošnje), ali isto tako moglo bi se raditi o importu s matičnog prostora.

Slika 14. Paragnatide kaciga tipa Montefortino (1-2) i fibule tipa Sanski Most (prema Popović 1996).

Glatke žičane fibule srednjelatenske sheme

6.9. a) brončane fibule s velikim navojima spirale

6.9.1. Prozor – produžetak noge spojnicom je pričvršćen na trokutasto izvijen luk fibule na njegovom najvišem dijelu. Spirala se sastoji od jednog velikog navoja sa svake strane i ima vanjsku tetivu koja završava iznad navoja. Dužina 10 cm (T. 6: 1; Ljubić 1889, 130, T. XXI: 104).

6.9.2. Ribić

6.9.2.1. Grob 6 – fibula dužine 9,4 cm. Prije spojnice nalazi se niz poprečnih ureza. Sama spojnica trokutasto je proširena i ukrašena urezanim trokutastim motivom (T. 6: 2; Marić 1968, T. X: 22).

6.9.2.2. Grob 139 – fibula trokutasto izvijenog luka, dužine 8,8 cm. Na spojnici je niz poprečnih ureza, a na nozi poludugmetasto narebrenje. Luk je okruglog presjeka (T. 6: 3; Marić 1968, T. X: 3).

6.9.2.3. Grob 194 – fibula duga 11,1 cm s nekoliko sitnih ureza na nozi i dva poprečna ureza na spojnici (T. 6: 4; Marić 1968, T. IX: 27).

6.9.2.4. Grob 255 – fibula dužine 8,7 cm s polukružnim visokim lukom okruglog presjeka, oštećena na mjestu spojnice (Marić 1968, T. X: 38).

6.9.2.5. Grob 255/258? – fibula dužine 10,3 cm, trokutasto izvijenog luka okruglog presjeka, sa spiralom od jednog velikog navoja sa svake strane i visokom vanjskom tetivom. Prije spojnice nalazi se niz plitkih ureza, koji se ponavlja i na produžetku noge. Čurčić ju navodi u grobu 255, dok po Marićevoj reviziji pripada grobu 258 (T. 6: 5; Čurčić 1900, 27, Sl. 39; Marić 1968, T. X: 7).

6.9.3. Jezerine

6.9.3.1. Grob 325 – fibula dužine 6,5 cm, sa spiralnim privjescima na igli. Prije spojnice nalazi se niz sitnih poprečnih ureza. Luk je okruglog presjeka (Radimsky 1895, 138, Sl. 376; Marić 1968, T. IV: 14).

6.9.3.2. Grob 401 – fibula dužine 10,4 cm s nizom poprečnih ureza prije spojnice u obliku tri rebra, središnjeg većeg i dva manja bočna. Na nozi prije spoja s lukom nalaze se još tri manja poprečna narebrenja (T. 6: 6; Radimsky 1895, 156-157, Sl. 472).

6.9.4. Vinica

6.9.4.1. Fibula s polukuglastom spojnicom, oštećena (T. 6: 7; Gabrovec 1966, T. 17: 3).

6.9.4.2. Grob 113 – fibula s oštećenom nogom. Na igli fibule ovješena je brončana karika. Sačuvana dužina je 6,6 cm (Zbirka Mecklenburg, Peabody Museum Harvard, inv. br. 40-77-40/10916²⁵).

6.9.5. Okolica Obrovca – dvije fibule (T. 6: 8-9). Prva ima niz sitnih poprečnih ureza prije spojnice (Stipčević 1960, Sl. 1: 6), druga ima neukrašenu produženu nogu (isti, Sl. 1: 7).

6.9.6. Ljubač-Kosa – brončana fibula s poprečnim urezima na spojnici i plitkim narebrenjem na produženoj nozi (Brusić 2002, Sl. 40: 2).

---

²⁵ Zbirka Mecklenburg koja se čuva u Peabody Museum Sveučilišta u Harvardu (u nastavku: Peabody Museum), djelomično je objavljena u Vogt 1934. Dostupna je međutim u cijelosti kao online-baza za pretraživanje na adresi: <http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/>. Pretraživanjem pod Quick search: Vinica dobivaju se svi predmeti zabilježeni pod taj lokalitet, dok se pod naprednim pretraživanjem upisivanjem lokaliteta i broja groba (npr. Geography: Vinica, Intrasite: grave 113) dobivaju predmeti katalogizirani pod određene grobne cjeline s fotografijom i opisom. No, predmete valja svakako promatrati zasebno, ne kao dio cjeline zajedno s ostalim materijalom, budući da su pomiješane grobne cjeline, ali i materijal s više lokaliteta.

6.10. b) brončane žičane fibule s kratkom spiralom

6.10.1. Jezerine

6.10.1.1. Grob 256 – fibula s oštećenom spiralom. Spojnica je pomaknuta bliže glavi, a noga ukrašena s nizom poprečnih ureza. Dužina 9 cm (T. 7: 1; Radimsky 1895, 121, Sl. 297).

6.10.1.2. Grob 468 – fibula dužine 6 cm. Spojnica ima dva rebra (T. 7: 2; Radimsky 1895, 168, Sl. 525).

6.10.2. Ribić

6.10.2.1. Grob 15 – fibula dužine 6,1 cm, s lukom trakastog presjeka (T. 7: 3; Marić 1968, T. XIII: 17).

6.10.2.2. Grob 87b – fibula dužine 8,1 cm, s lukom kvadratnog presjeka. Na spojnici su poprečni urezi (Marić 1968, T. XIII: 9).

6.10.2.3. Grob 145 – fibula trakastog presjeka luka sa spiralom od dva navoja i vanjskom tetivom. Noga je prije spojnice ukrašena s poprečnim urezima. Dužina 6,6 cm (T. 7: 4; Marić 1968, T. X: 1).

6.10.2.4. Grob 153 – fibula dužine 5,2 cm, sa sitnim poprečnim urezima na nozi prije spojnice. Luk je okruglog presjeka (Marić 1968, T. X: 33).

6.10.2.5. Grob 164 – fibula s lukom okruglog presjeka, noga neukrašena. Dužina 4,2 cm (T. 7: 5; Marić 1968, T. IX: 25).

6.10.2.6. Grob 194 – fibula s nizom poprečnih ureza na produžetku noge prije spojnice. Luk okruglog presjeka, dužina 9,6 cm. Spojnica pomaknuta prema spirali (T. 7: 6; Marić 1968, T. IX: 26).

6.10.2.7. Grob 195 – mala brončana fibula s polukružnim lukom okruglog presjeka. Spirala ima nisku vanjsku tetivu i po dva navoja sa svake strane (T. 7: 7; Marić 1968, T. IX: 30).

6.10.2.8. Grob 250 – fibula dužine 5,4 cm s lukom okruglog presjeka (Marić 1968, T. XIV: 5).

6.10.2.9. Grob 293 – fibula dužine 9 cm s niskim lukom trakastog presjeka. Na spojnici se nalazi par poprečnih ureza (T. 7: 8; Marić 1968, T. X: 21).

6.10.3. Golubić, grob 45 – fibula dužine 7,2 cm. Spojnica je polukuglasta. Na glavi se nalaze ostaci željeza (Raunig 1968, 89, T. III: 17).

6.10.4. Vinica

6.10.4.1. Fibula kojoj nedostaje noga. Spirala ima dva navoja i visoku vanjsku tetivu (T. 7: 9; Gabrovec 1966, T. 17: 4).

6.10.4.2. Grob 18 – fibula dužine 5,7 cm sa spiralom od po jednog navoja i visokom vanjskom tetivom. Luk je trapezoidnog obrisa. Spojnica je kuglastog oblika (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10191).

6.10.4.3. Grob 120 – brončana fibula dužine 6,5 cm, s ukrasom sitnih poprečnih ureza na produžetku noge prije spojnice. Na trokutastom držaču igle je urezani ukras (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10967).

6.10.5. Rijeka – brončana fibula s niskim lukom okruglog presjeka, dužina 11,28 cm. Noga je trokutastog presjeka i ukrašena urezom cik-cak linijom. Prije spojnice, koja je pomaknuta bliže spirali, nalazi se niz manjih poprečnih ureza (Blečić 2003, 299, kat. br. 68; Blečić Kavur 2010, 442, kat. br. 260).

6.10.6. Prozor, zbirka Spöttel (Naturhistorisches Museum Vienna) – brončana fibula dužine 12 cm, s poprečnim urezima i blago bikoničnim dugmetastim zadebljanjem spojnice. Spojnica je pomaknuta bliže spirali (T. 7: 10; Lo Schiavo 1970, 412, T. VII: 3).

6.10.7. Nadin – brončana fibula s poprečnim urezima i narebrenom spojnicom, koja je pomaknuta bliže spirali (T. 7: 11; Batović 1981, Sl. 8: 34; 1987, Sl. 20: 15).

6.10.8. Ervenik – dvije brončane fibule, dužine oko 9 cm (Colnago 1915, 184-185, Sl. 95: e-f²⁶).

6.10.9. Garica (otok Krk) – brončana fibula rombičnog presjeka luka, s najvišim dijelom pomaknutim prema spirali. Spojnica je ukrašena s poprečnim urezima. Na produženoj nožici nalaze se tri skupine poprečnih ureza, ravnomjerno raspoređene od pregiba nožice do spojnice. Držac igle je ukrašen cik-cak motivom od paralelnih linija. Dužina 10,8 cm (Blečić Kavur 2010, 466, kat. br. 385).

6.10.10. Ljubač-Kosa – dvije oštećene brončane fibule, sačuvane u dužini oko 6,5 i 7 cm (Brusić 2002, Sl. 36: 3, 5).

Prva skupina obuhvaća brončane žičane fibule koje karakterizira spirala od navoja velikih dimenzija, po jednog sa svake strane. Tetiva je vanjska i visoko postavljena. Dužina fibula iz Ribića varira između 9-11 cm. Luk je okruglog presjeka, polukružnog ili trokutastog obrisa, sa spojnicom na najvišem dijelu. Završetak noge može biti ukrašen sitnim poprečnim urezima prije spojnice i ponekad ponovno na nozi (Ribić – grob 255, Obrovac, Jezerine – grob 401).

---

²⁶ Fibula možda pripada skupini s navojima spirale velikih dimenzija, no s obzirom na lošu fotografiju nisu jasni morfološki detalji, pa je uvrštena u općenitu kategoriju brončanih žičanih fibula s kratkom spiralom.

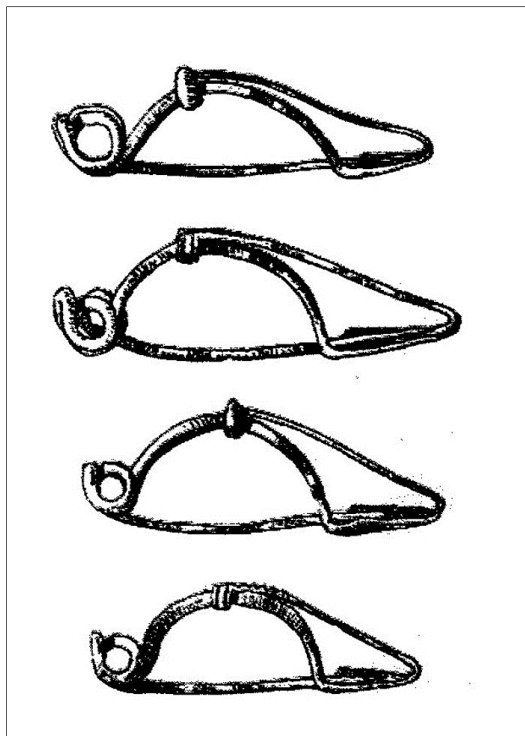
Ovoj skupini možemo dodati fibule iz Gorice (T. 6: 10; Truhelka 1899, 360, Sl. 25). Ć. Truhelka navodi dvadeset primjeraka ovog oblika, od kojih su neki ukrašeni sitnim urezima. No, ne može se iz ukupnog broja izdvojiti ova varijanta od one s tri sitna rebrasta zadebljanja postavljena u pravilnim razmacima na produženoj nozi (Truhelka 1899, Sl. 26). Fibula s ukrasom noge prije spojnice nađena je i u Viru kod Posušja (T. 6: 11; Marić 1962, T. II: 8). Na Gradini u Zagradini kod Rakitnog pronađene su tri fibule ovog tipa, s ukrasom cik-cak urezane linije na držaču igle i poprečnim rebrima prije spojnice (T. 6: 12; Radimsky 1891, 422, Sl. 17). U Mahrevićima je nađena jedna fibula dužine oko 7,2 cm (T. 6: 13; Truhelka 1909, 435, Sl. 20). Ističe se dakle velika koncentracija ovakvih fibula u Gorici i široj okolini, a brojem primjeraka slijedi Ribić (Karta 10: krug).

Žičane fibule s navojima velikih dimenzija javljaju se na teritoriju Skordiska. Primjerci su tako poznati iz Vinkovaca, Sotina, Donje Bebrine ili Gomolave (Majnarić-Pandžić 1970, T. XXII: 3; T. XXXVIII: 6; Dizdar 2001, 109, T. 2: 3; Todorović 1968, T. VI: 13; Jovanović, Jovanović 1988, T. XLI: 7). Spojnica im je međutim najčešće pomaknuta prema spirali, a luk je niži. Pretpostavlja se da se žičane glatke fibule javljaju u mlađoj fazi srednjeg latena i traju tijekom starije faze kasnog latena (Dizdar 2001, 109).

U grobovima na Jezerinama i Ribiću brončane žičane fibule s navojima velikih dimenzija uglavnom se javljaju kao pojedinačni nalaz. U grobu 255 na Ribiću, uz jednu fibulu ovog tipa, nađena je i fibula punog masivnog luka s ukrasnom pločicom na produžetku noge te igla (Marić 1968, T. X: 37-39). Fibule masivnog luka javljaju se oko sredine 2. st. pr. Kr. i traju do početka 1. st. pr. Kr. (v. u nastavku, kat. br. 6.52.).

U grobu 325 na Jezerinama, uz žičanu fibulu sa spiralnim privjescima na igli, nalazila se fibula dvostruke spirale s tri jantarna zrna na luku, fibula trakastog luka s dvije jantarne pločice na produženoj nozi koja se spaja s lukom i spiralom od 6-7 navoja s vanjskom tetivom, te više jantarnih i staklenih perli (Marić 1968, T. IV: 10-14).

Drugu skupinu (b) predstavljaju žičane fibule slične prethodnima, s visoko postavljenom vanjskom tetivom i spiralom također od dva navoja, ali oni su manjih dimenzija. Također se ponekad na produžetku noge, prije spojnice, javlja ukras poprečnih ureza. Dio fibula ima polukružni ili trokutasti obris luka, sa spojnicom jednostavnog glatkog ili kuglastog zaobljenog oblika na najvišem dijelu, te se morfološki nadovezuje na prethodnu skupinu fibula s navojima velikih dimenzija. Analogije postoje u Viru kod Posušja (Marić 1962, T. II: 11) ili Donjoj Dolini (Marić 1964, T. XX: 7). Slična fibula s ukrasom poprečnih ureza i rebrasto profiliranom spojnicom potječe iz Zlatišta kod Sarajeva (Ćurčić 1908a, T. I:

Slika 15. Brončane žičane fibule iz Mahrevića (prema Truhelka 1909).

12). Na Debelom brdu kod Sarajeva nađeno je više (osam) brončanih žičanih fibula s kratkom spiralom te jedna navodno srebrna, duga 4 cm (Fiala 1894, 119, T. XIII: 9). Iz Mahrevića potječe nekoliko fibula dužine između 4,7 – 5,5 cm, neke s ukrasom poprečnih ureza na nozi. Spojnica je narebrena ili kuglasta (Sl. 15; Truhelka 1909, 435, Sl. 16-19). Rasprostranjenost je, dakle, slična onoj fibula s velikim navojima spirale (Karta 10: kvadrat).

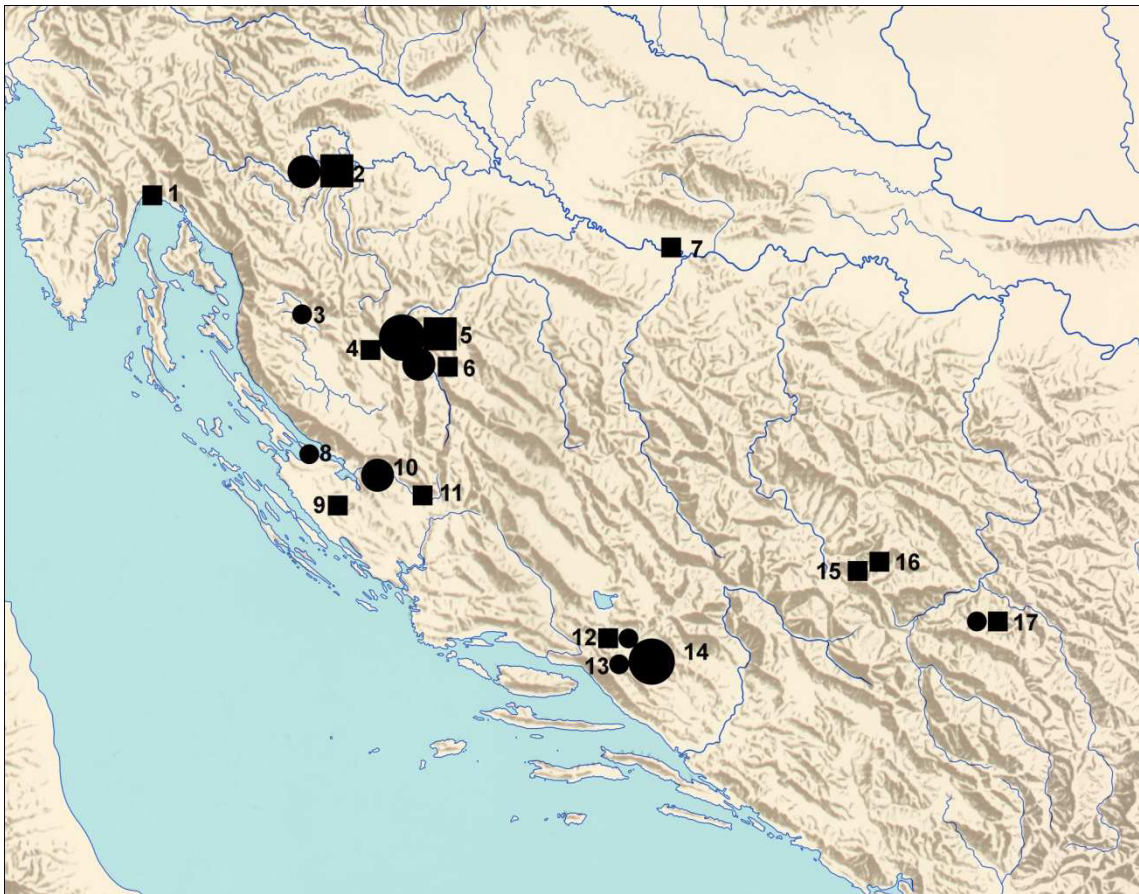
U grobnim cjelinama s nalazišta u dolini Une brončane žičane fibule najčešće se javljaju pojedinačno, ponekad s fibulom drugog tipa. U grobu 153 na Ribiću iznimno se fibula malih dimenzija javlja kao jedna od tri posve različite fibule. Uz njih u grobu se nalazila spirala od lima,

promjera svega 4,4 cm, te više različitih staklenih perli (Marić 1968, T. X: 33-36; VII: 64-77).

U grobu 87b na istom nalazištu žičana fibula s kratkom spiralom nalazi se uz fibulu s dugom spiralom, dugmetasto profiliranom spojnicom te ukrasnom pločicom, zatim uz fibulu dvostruke spirale s ulomkom narukvice od zelenog stakla na luku, kao i oštećenu fibulu blago čunastog luka te više staklenih i jantarnih zrna (Marić 1968, T. XIII: 4-10; XV: 8-9). Ulomak zelene staklene narukvice na luku fibule s dvostrukom spiralom ima tri glatka rebra od kojih je središnje najveće. Može se pripisati tipu 6c po T. Haevernick. Narukvice od zelenog stakla s tri rebra na mokronoškim su nalazištima datirane u stupanj LT C2 (Dizdar 2006, 82). Fibula s ukrasnom pločicom i dugom spiralom mogla bi se smatrati najmlađim predmetom u ovoj cjelini. Po Z. Mariću takve se fibule ne javljaju prije augustovskog doba, ali asocijacija s kopljastim kao i fibulama tipa Jezerine, Alesia i Picugi upućuje na pojavu vjerojatno i prije sredine 1. st. pr. Kr. (v. poglavlje 6.51.).

U grobu 15 na Ribiću glatka žičana fibula s trakastim presjekom luka nalazi se zajedno s fibulom tipa Kastav, varijante Kastav, te raznim jantarnim i staklenim perlama (Marić 1968, T. XIII: 16-21). Fibule varijante Kastav obično se datiraju u razdoblje koje odgovara stupnju LT C, odnosno od sredine 3. do početka druge polovice 2. st. pr. Kr.

Fibule glatkog žičanog luka s vanjskom tetivom i kratkom spiralom mogu se dakle, na temelju materijala iz grobova u doline Une, datirati najvjerojatnije od sredine 2. st. pr. Kr., s mogućim trajanjem do u prvu polovicu 1. st. pr. Kr.

Karta 10. Rasprostranjenost brončanih žičanih fibula s kratkom spiralom od navoja velikih (krug) i uobičajenih dimenzija (kvadrat).

Određeni broj fibula s kratkom spiralom i vanjskom tetivom ima uglavnom veće dimenzije (9-12 cm) i najviši dio luka, na kojem se nalazi spojnica, pomaknut bliže spirali (kat. br. 6.10: 1.1., 2.5., 2.7., 5.-7.). Na produženoj nozi, prije spojnice, najčešće se nalaze poprečni urezi. Fibule s niskim lukom, kratkom spiralom s visokom vanjskom tetivom i spojnicom pomaknutom bliže spirali te poprečnim urezima, dužine 7,4-7,8 cm, javljaju se i na Gomolavi (Jovanović, Jovanović 1988, 173, T. XLI: 11-12). Slične fibule s okruglim presjekom luka i spojnicom pomaknutom prema spirali, također ponekad s poprečnim urezima, nađene su na Blatu u Vinkovcima (Dizdar 2001, 106, T. 4: 4-5). Analogni se oblici javljaju i na drugim nalazištima istočne Slavonije (Vukovar, Vinkovci-Novo selo: Majnarić-Pandžić 1970, T. IV: 11; XXII: 5; LI: 11). Fibule s područja Skordiska pripisuju se razdoblju kraja 2. i početka 1. st. pr. Kr., odnosno starijoj fazi kasnog latena (LT D1), što odgovara većini predmeta prikupljenih na lokalitetu Vinkovci-Blato (Dizdar 2001, 110; 2003, 338-339).

Izuzev vanjske tetive, morfologija ovih primjeraka podsjeća na fibule tipa Beletov vrt koje također datiraju u stupanj LT D1.

U dolini Une fibule navedenih karakteristika javljaju se u grobovima 293 i 194 na Ribiću zajedno sa žičanim fibulama s vanjskom tetivom, odnosno s kratkom spiralom od navoja velikih dimenzija. Općenita datacija žičanih fibula dopušta dakle smještanje ovog oblika u okvire druge polovine 2. i početka 1. st. pr. Kr., tj. stupnja LT D1.

6.11. c) brončane žičane fibule sa spiralom od više navoja

6.11.1. Vinica

6.11.1.1. Grob 14 – fibula dužine 8,9 cm. Spirala ima dva navoja sa svake strane i visoku vanjsku tetivu. Luk se proširuje prema spirali. Produžetak noge i spojnica ukrašeni su s poprečnim urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10171).

6.11.1.2. Grob 247 – malena fibula dužine 4,4 cm. Spojnica ima narebrenje sa svake strane, sa sitnim urezima na produžetku noge prije spojnice. Spirala se sastoji od pet navoja, s tetivom omotanom oko luka (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12054).

6.11.2. Trošmarija, grob s pojasnim kopčama – fibula sa zadebljanim lukom polukružnog presjeka. Spirala ima po dva navoja sa svake strane i vanjsku tetivu. Produžetak noge ukrašen je s poprečnim urezima prije spojnice (Drechsler-Bižić 1970, T. I: 1).

6.11.3. Jezerine

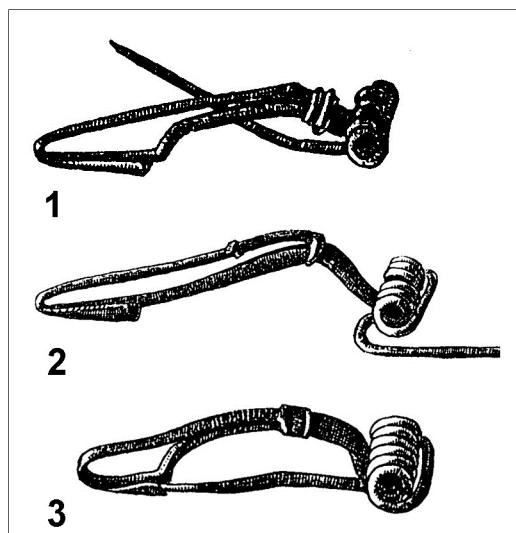
6.11.3.1. Grob 284 – fibula sa spiralom od po dva navoja i vanjskom tetivom. Nožica je trokutasto izvijena i spaja se na luk tik iznad spirale. Spojnica ima dva snažna narebrenja (Sl. 16: 1; Radimsky 1895, 133, Sl. 356).

6.11.3.2. Grob 341 – fibula dužine 9,9 cm, sa spiralom od po tri navoja na svakoj strani i vanjskom tetivom. Najviši dio luka pomaknut je prema spirali (Sl. 16: 2; Radimsky 1895, 141, Sl. 391).

6.11.3.3. Grob 346 – fibula dužine oko 5,5 cm, sa spiralom od 4+5 navoja (Radimsky 1895, 142; bez ilustracije, tipološka definicija po: Marić 1968, Tab. V: 164).

6.11.3.4. Grob 352 – fibula dužine 8,1 cm s nizom poprečnih ureza prije spojnice. Spirala ima po tri navoja sa svake strane i nisku vanjsku tetivu (Sl. 16: 3; Radimsky 1895, 144, Sl. 406).

6.11.4. Nadin, grob 1 – fibula dužine 5,5 cm sa spiralom od po dva navoja i vanjskom visokom tetivom. Luk je okruglog presjeka i trokutastog obrisa. Spojnica ima oblik sitnog bikoničnog dugmeta i nalazi se otprilike na sredini luka (Batović, Batović 2013, T. XVI: 36).

Slika 16. Fibule iz Jezerina: 1. grob 284; 2. grob 341; 3. grob 352 (prema Radimsky 1895).

Fibule ove skupine imaju spiralu sastavljenu od dva do tri navoja sa svake strane, što je i glavna odrednica za izdvajanje ovih primjeraka, iako se oni međusobno razlikuju. Tetiva im je uglavnom vanjska, nisko postavljena. Ukras se uglavnom sastoji od poprečnih ureza na produžetku noge prije spojnice. Izuzetak su fibula iz groba 14 na Vinici, kojoj je tetiva visoka kao na fibulama s dva navoja spirale i ukras oblikovan kao sitna narebrenja, te primjerak s tetivom omotanom oko luka, što je česta karakteristika fibula tipa Kastav, zapisan pod inventar groba 247 na istom nalazištu. Fibula iz

gropa 14 podsjeća pak ukrasom kao i oblikom luka na fibule tipa Beletov vrt, od kojih se razlikuje oblikom spirale. Visoku tetivu ima i fibula iz Nadina sa spojnicom u obliku manjeg bikoničnog dugmeta. Fibula iz Trošmarije ima masivniji luk, što je razlikuje od ostalih fibula.

6.12. d) brončane žičane fibule s dugom spiralom

6.12.1. Vinica

6.12.1.1. Grob 5 – fibula dužine oko 8,5 cm. Spirala ima osam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu. Prije zaobljene glatke spojnice nalazi se nekoliko ureza (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10127).

6.12.1.2. Grob 33 – fibula sa spiralom od pet navoja sa svake strane i vanjskom tetivom. Vidljivi su slabi tragovi ureza na nozi prije glatke spojnice. Dužina oko 6-7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10337).

6.12.1.3. Grob 135A – fibula dužine oko 8,5 cm. Luk je trakasto proširen prema spirali, koja se sastoji od 9+8 navoja s vanjskom tetivom. Spojnica blago kuglasto profilirana, s jednim manjim rebrom na dijelu prema spirali. Na produžetku noge nalaze se dvije skupine od nekoliko poprečnih ureza (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11091).

6.12.1.4. Grob 140 – fibula okruglog presjeka luka koji je polukružnog obrisa, dužine oko 7,7 cm. Spojnica ima osam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu. Prije spojnice na nozi je nekoliko poprečnih ureza (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11143).

6.12.1.5. Grob 176 – fibula dužine oko 8,5 cm s lukom oktogonalnog presjeka. Spirala je dugačka, sastavljena od 12+13 navoja povezanih niskom vanjskom tetivom. Na produžetku noge, prije kuglasto zadebljane spojnice, nalazi se niz poprečnih ureza. Ležište igle ukrašeno

je urezima, ali zbog oštećenja nije jasna kompozicija ukrasa (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11404).

6.12.1.6. Grob 177 – fibula dužine 8,2 cm sa žičanim lukom kvadratnog presjeka („squarish bow“). Spirala ima 9+8 navoja i vanjsku tetivu. Spojnica je glatka, neukrašena (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11407).

6.12.1.7. Grob 178 – fibula dužine oko 8,5 cm, s lukom kvadratnog presjeka. Spojnica je ukrašena s tri poprečna narebrenja. Spirala ima 9+8 navoja i vanjsku tetivu. Iglu pridržava mali brončani prsten (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11413).

6.12.1.8. Grob 190 – dvije fibule s nizom poprečnih ureza na produžetku noge i zaobljenom profiliranom spojnicom s narebrenjima na krajevima. Spirala ima 6+7 navoja i vanjsku tetivu. Veća fibula (dužine 11,5 cm), s trakasto proširenim lukom, ima ureze raspoređene u više skupina od po tri paralelne linije (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11499). Manja fibula žičanog luka ima niz paralelnih ureza prije spojnice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11500).

6.12.1.9. Grob 191 – fibula s lukom koji se proširuje prema spirali, od koje su sačuvana samo četiri navoja. Spojnica ima tri narebrenja. Dužina 6,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11511).

6.12.1.10. Grob 206 – fibula zadebljanog luka kojoj nedostaje unatrag prebačena noga. Spirala ima po osam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu. Dužina 7,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11693).

6.12.1.11. Grob 227 – fibula oštećene nožice sa zadebljanim lukom i polukuglastom spojnicom. Spirala ima po pet navoja sa svake strane i nisku vanjsku tetivu. Dužina 7,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11864).

6.12.1.12. Grob 242 – fibula dužine oko 6,2 cm, dijelom oštećena (nedostaju igla i dio spirale). Spojnica je glatka. Sačuvano sedam navoja na jednoj strani (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12005).

6.12.1.13. Grob 271 – fibula dužine oko 10 cm s lukom kvadratnog presjeka. Spirala ima pet navoja sa svake strane. Završetak nožice je oštećen (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12216).

6.12.2. Ribić

6.12.2.1. Grob 122 – fibula s okruglim presjekom luka i spojnicom s tri narebrenja. Malih dimenzija, dužine 4,9 cm. Spirala ima oko osam navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XII: 11).

6.12.2.2. Grob 204 – fibula s trakasto proširenim lukom i glatkom spojnicom. Na produženoj nozi nalaze se dvije skupine od nekoliko poprečnih ureza. Spirala oštećena, sačuvano je osam navoja s jedne strane te samo dva s druge strane. Dužina 7,5 cm (Sl. 17: 1; Marić 1968, T. XI: 31).

6.12.2.3. Grob 228 – fibula trakastog presjeka luka, dužine 7,5 cm. Na produžetku noge nalazi se niz poprečnih ureza. Spirala se sastoji od 7+8 navoja i vanjske tetive (Sl. 17: 2; Marić 1968, T. XI: 28).

6.12.2.4. Grob 236 – fibula dužine 7,9 cm sa spiralom od 9+8 navoja i vanjskom tetivom. Luk je okruglog presjeka. Noga je ukrašena s jednim kuglastim zadebljanjem i nizom poprečnih ureza prije glatke spojnice (Sl. 17: 3; Marić 1968, T. XII: 7).

6.12.3. Prozor

6.12.3.1. Grob 46 – fibula s oštećenom spiralom od koje je sačuvano samo šest navoja s jedne strane. Noga je ukrašena s nizom poprečnih ureza podijeljenih u dvije skupine, jednu tik prije spojnice te jednu niže na nozi, uz koju se nalazi jedno polukuglasto zadebljanje (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXIII: 9).

6.12.3.2. Grob s pojasnom kopčom – fibula dužine 11,6 cm sa spiralom od 9+10 navoja i niskom vanjskom tetivom. Produžetak noge je ukrašen nizom polukuglastih zadebljanja te poprečnih ureza nakon kojih slijedi narebrena spojnica. Luk trapezoidnog oblika je ovalnog presjeka. Držać igle ukrašen je kosim urezima (Balen-Letunić 1995-96, 24, T. 2: 3).

6.12.3.3. Zbirka Spöttel (Naturhistorisches Museum Vienna) – fibula dužine 7,7 cm sa spiralom od 9 navoja sa svake strane i niskom vanjskom tetivom. Produžetak noge je ukrašen astragalnim motivom (Lo Schiavo 1970, 412, T. VII: 6).

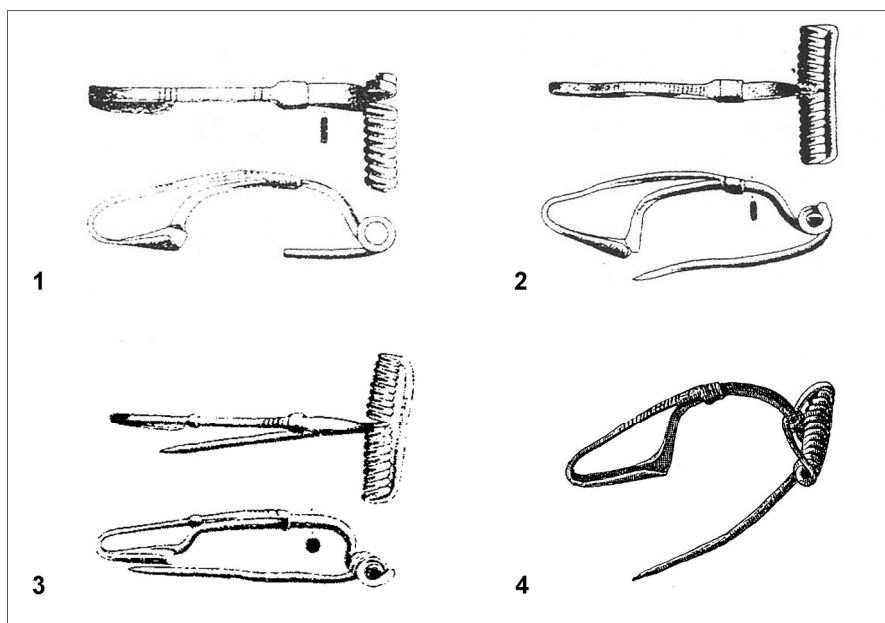
6.12.4. Jezerine, grob 331 – fibula dužine 7,6 cm s nizom poprečnih ureza na produžetku noge. Spirala ima 8+7 navoja i tetivu koja se ovija oko luka (Sl. 17: 4; Radimsky 1895, 139, Sl. 384).

Brončane žičane fibule sa spiralom od većeg broja navoja odlikuju se pretežno trapezoidnim obrisom luka, s nožicom savijenom u obliku slova U. Luk je okruglog, ponekad kvadratnog presjeka ili trakast, te može biti proširen prema spirali. Na fibuli iz Vinice iznimno se javlja oktogonalni presjek luka za što paralela postoji u primjerku iz Podzemelja s poprečnim urezima na produžetku noge podijeljenima u tri skupine (Gabrovec 1966, T. 29: 10; Dular 1978, T. VI: 3). Fibule uvrštene u ovu varijantu mogu se podijeliti u dvije skupine: glatke fibule i one raskošnije ukrašene produžene noge.

Prva skupina obuhvaća fibule s dužom spiralom, sastavljenom obično od osam navoja sa svake strane s niskom vanjskom tetivom. Produžetak noge je uglavnom neukrašen, a rjeđe ima sitne poprečne ureze. Spojnica je zaobljena, glatka ili ima tri narebrenja. Manjom spiralom i niskom trokutasto izvijenom nožicom od skupine odudara fibula iz groba 33 na Ribiću, ali je s obzirom na ipak veći broj navoja izdvojena od prethodnih fibula s kratkom spiralom. Ostale fibule uglavnom su ujednačenih karakteristika, dimenzijama između 6,2 – 8,5 cm, s iznimkom izrazito male fibule iz groba 122, također na Ribiću. Brojem primjeraka, više od deset, ističe se Vinica.

Drugu inačicu predstavljaju morfološki vrlo slične fibule, ali koje se odlikuju raskošnije ukrašenim produžetkom noge. Ukrašen se sastoji od niza poprečnih ureza koji prekrivaju gotovo cijelu nogu u dijelu paralelnom luku, ponekad u kombinaciji s kuglastim zadebljanjem ili više njih. Sve fibule su većih dimenzija, u rasponu od 7,5 do 11,5 cm. Najbogatije ukrašen primjerak jest velika fibula iz groba s pojasnom kopčom iz Prozora s kombinacijom oba motiva te narebrenom spojnicom, kakva se javlja i na fibulama prve inačice iz Vinice (kat. br. 6.12.1.7., 1.9.) i Ribića (kat. br. 6.12.2.1.). Fibule ove skupine zastupljene su na Vinici s tri primjerka, po dvije fibule potječu s Ribića i Prozora te jedna s Jezerina. Možemo im dodati i spomenutu fibulu iz Podzemelja, s periferije kolapijanskog teritorija.

Slika 17. Žičane fibule s dugom spiralom. 1-3. Ribić, grobovi 204, 228 i 236 (prema Marić 1968, T. XI, XII); 4. Jezerine, grob 331 (prema Radimsky 1895, Sl. 384).

Većina navedenih fibula, ograničenih na lokalitete s pretpostavljenog kolapijanskog i japodskog područja (Karta 11: krug), javlja se kao pojedinačni element nošnje u citiranim

grobnim cjelinama²⁷. Izuzetak predstavljaju fibula prve inačice iz groba 122 na Ribiću te fibula druge inačice iz groba 236 na istom nalazištu. Slične fibule zabilježene su na nalazištima susjednih keltskih skupina, Tauriska i Skordiska. Glatke inačice neukrašene spojnice, također trapezoidnog obrisa luka trakastog ili okruglog presjeka, koji se ponekad proširuje prema spirali sastavljenoj od većeg broja navoja, javljaju se na Zvonimirovu (Dizdar 2013, 250, T. 27: 3-4). One su međutim mnogo manjih dimenzija. Na Gomolavi su također nađene fibule malih dimenzija, glatke ili s nizom poprečnih ureza na produžetku noge te s profiliranom spojnicom. Luk je trapezoidnog obrisa, proširen prema spirali koja se sastoji od ukupno osam navoja (Jovanović, Jovanović 1988, T. XLI: 4-5, 9). Oštećena fibula nešto većih dimenzija s Magdalenske gore ima spiralnu od pet navoja sa svake strane i kuglasto profiliranu spojnicu (Gabrovec 1966, T. 23: 4). Glatke brončane fibule ovog oblika, s dužim nožicama i spiralom od većeg broja navoja povezanih vanjskom tetivom te lukom koji se često proširuje prema spirali pripadaju mlađoj fazi srednjeg i početku kasnog latena (Dizdar 2013, 252-252). Navedene morfološke karakteristike nalazimo i na ovdje prikazanim fibulama s kolapijansko-japodskog područja, što bi dakle upućivalo na razdoblje 2. st. pr. Kr. kao vrijeme uporabe.

Fibula prve inačice nađena je u grobu 122 na Ribiću zajedno s fibulom s dvije kuglice na luku, potom fibulom s dvostrukom spiralom i jantarnim zrnom na luku, pincetom, raznim perlama od stakla i jantara te dvjema keramičkim posudama od kojih se ističe kantharos na visokoj nozi (Marić 1968, T. XII: 10-20). Fibulu s dvije kuglice A. Bieger uvrštava u primjerke sheme C i datira u stupnjeve LT C2 i početak LT D1 (Bieger 2003, 75-76). Po obliku i dekoraciji kantharos ima najbolje analogije u posudi iz Pharosa koja je datirana oko sredine ili druge polovice 2. st. pr. Kr. (Miše 2005, 31-32, 37). Slični oblici iz Korinta pripadaju razdoblju od kraja 3. do otprilike sredine 2. st. pr. Kr. (Edwards 1975, 77, 87-88). Ti nalazi sugeriraju datiranje groba u prvu polovicu ili oko sredine 2. st. pr. Kr., odnosno otprilike u razdoblje koje odgovara stupnju LT C2.

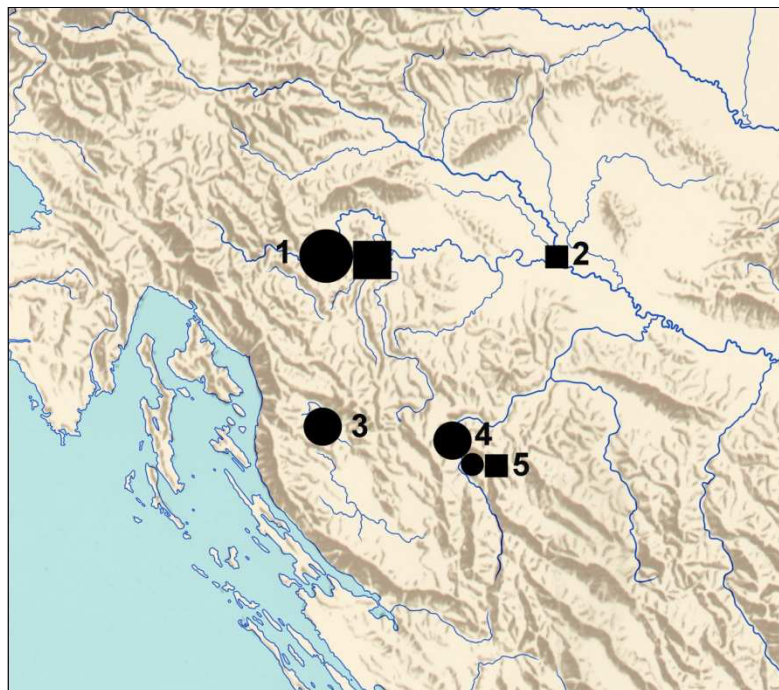
Grob iz Prozora sadržavao je uz fibulu druge inačice te figuralno ukrašenu pojasnu kopču još i klobučastu brončanu dugmad, Gnathia posudu, dva željezna noža, brončane karike i veće jantarno zrno (Balen-Letunić 1995-96, T. 1, 2). Dugmad ovog tipa široko je datirana i javlja se na prostoru od jugoistočnih Alpa do Notranjske, Kvarnera i Like (Laharnar 2009, 105, Sl. 10). S Prozora potječe još analognih pojasnih kopči koje najbolje analogije imaju u nalazima iz Ošanića i Gostilja. Datiraju se u okviru 2. st. pr. Kr. (Marić 1972-73, 258). Posuda je isprva pripisana isejskoj proizvodnji tipa Gnathia, ali je najvjerojatnije riječ o kasno

---

²⁷ Isključivši, naravno, grobove s Goleka kod Vinice koji ne mogu poslužiti kao oslonac.

kanuzijskoj proizvodnji s kraja 3. st. pr. Kr., s paralelom u zbirci Arheološkog muzeja u Splitu (Miše 2010, kat. br. 88). Grob svakako pripada 2. st. pr. Kr., s tim da navedeno datiranje keramičke posude vjerojatnijim čini dataciju u prvu polovinu tog stoljeća.

Materijal iz navedenih dvaju grobnih cjelina potvrđuje dakle dataciju analognih oblika fibula na susjednim područjima. One se mogu datirati paralelno stupnjevima LT C2 i početku stupnja D1, što otprilike odgovara 2. st. pr. Kr.

Karta 11. Rasprostranjenost brončanih žičanih fibula s dugom spiralom (krug) i željeznih žičanih fibula (kvadrat).

6.13. e) željezne žičane fibule

6.13.1. Sisak, korito rijeke Kupe

6.13.1.1. Tri primjerka iz korita Kupe s jednostavnom ili kuglastom zadebljanom spojnicom. Tetiva ima dva navoja sa svake strane i unutarnju tetivu. Luk je koljenastog prijelaza prema nozi. Dužina 7,1 cm (Majnarić-Pandžić 1970, 102, Sl. 4: 2, T. LV: 3).

6.13.1.2. Fibule s kuglastim zadebljanjem na spojnici i spiralom od više navoja povezanih vanjskom tetivom. Dužine 7,4-5 cm, 12 cm (Burkowsky 2004, 58, kat. br. 70-71, 74).

6.13.2. Vinica

6.13.2.1. Grob 8 – fibula dužine 10,2 cm kojoj spirala i igla nisu sačuvane. Spojnica ima oblik kuglastog zadebljanja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10142).

6.13.2.2. Grob 13 – tri fibule, od kojih je jednoj sačuvana samo trokutasto izvijena nožica (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10169). Fibula dužine 8,4 cm s kratkom spiralom ima

oštećenu nožicu (inv. br. 40-77-40/10168). Fibula sa spiralom od većeg broja navoja također je oštećena, sačuvana u dužini od 4,5 cm (inv. br. 40-77-40/10165).

6.13.2.3. Grob 36 – fibula sa spiralom od po jednog navoja većih dimenzija i vanjskom tetivom. Nožica je oštećena, sačuvana dužina je 8,9 cm. Spojnica je zaobljenog kuglastog oblika (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10396).

6.13.2.4. Grob 92 – djelomično oštećena fibula dužine 9,2 cm, s kuglastim zadebljanjem spojnice. Sačuvana su samo dva navoja spirale (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10786).

6.13.2.5. Grob 124 – fibula dužine oko 8,8 cm, s kuglastim zadebljanjem na spojnici. Spirala ima vanjsku tetivu i tri navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11005).

6.13.2.6. Grob 137 – oštećena fibula polukružnog luka, sačuvane dužine 8,4 cm. Sačuvana su samo dva navoja spirale s jedne strane. Nožica je izdužena, ali nedostaje produžetak prema luku (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11118).

6.13.3. Jezerine, grob 348 – ulomci željezne fibule s kratkom spiralom i lukom omotanom s brončanim limom (Radimsky 1895, 142, Sl. 397, 398).

Željezne žičane fibule sa spiralom od dva do tri navoja sa svake strane i niskom vanjskom tetivom slične primjercima iz Vinice ili Siska (br. 6.13.1.2.) javljaju se u grobovima 21 i 5 na Dobovi, datiranim u stupnjeve Mokronog IIa odnosno IIb (Guštin 1984, Sl. 17: 3, 19: 19; Božić 1987, 872, 875; 1999, 197). Slične fibule poznate su i sa Zvonimirova (Dizdar 2013, 197-199) kao i Slatine u Rožnoj dolini (Pirkmajer 1991, T. 6: 32-33). Uz to, po uglavnom većim dimenzijama fibule odgovaraju primjercima koji se javljaju u muškim grobovima. Sve fibule s mokronoških nalazišta kao i drugih područja datiraju se u stupanj LT C2, iako se one moguće javljaju već u prethodnoj fazi (Dizdar 2013, 199). Fibule skupine 13c po R. Gebhardu slične su viničkim fibulama koje imaju kuglastu spojnicu (ne pravu kuglicu), no na bavarskim primjercima je nožica uglavnom izduženija (Gebhard 1991, 15, Sl. 5: 13c). Viničke fibule stoga su proporcijama bliže primjercima skupine 20, datiranim na kraj stupnja LT C2 ili početak D1 (Gebhard 1991, 82, Sl. 7: 20).

Nekoliko sisačkih fibula (kat. br. 6.13.1.1.) razlikuje se po asimetričnom luku s najvišim dijelom koji se strmo spušta prema spirali od četiri navoja s unutarnjom tetivom. Željezna fibula s unutarnjom tetivom nađena je u Kupinovu, dok fibuli iz Novih Banovaca sličnog, visokog luka kao na sisačkim primjercima, nije sačuvana spirala (Majnarić-Pandžić 1970, T. 7; T. XXVII: 7). Najviši dio luka pomaknut iznad spirale ima i željezna fibula iz Surčina, no njena je spirala sastavljena od 12 navoja i ima vanjsku tetivu (Majnarić-Pandžić 1970, T. XLI: 3). Fibule su datirane u mlađu fazu srednjeg i početak kasnog latena (Dizdar

2001, 109). Na Manchingu su željezne fibule srednjolatenske sheme s unutarnjom tetivom i kratkom spiralom uvrštene u skupinu 21, podvarijanta b, te datirane u stariju fazu kasnog latena (Gebhard 1991, 20, 86, Sl. 7: 21b). Budući da je riječ o nalazima bez konteksta, fibule iz Siska mogle bi se na temelju navedenih sličnosti datirati okvirno u 2. pol. 2. i početak 1. st. pr. Kr.

Zaključno, na području naseljenom autohtonim zajednicama, koje su predmet ovog rada, željezne žičane fibule mnogo su rjeđe od onih brončanih i sa sadašnjim stanjem istraženosti javljaju se samo na Goleku kod Vinice, u Sisku i kao pojedinačni primjerak na Jezerinama (Karta 11: kvadrat). Željezne fibule uobičajene su u nošnji susjednih keltskih zajednica i njihova pojava u većem broju upravo na dvama navedenim lokalitetima u Pokuplju može se promatrati kao još jedan dokaz snažnih veza s materijalnom kulturom Tauriska koja se očituje i u pojavi drugih predmeta.

6.14. Fibule s tri rebrasta zadebljanja

6.14.1. Vinica, grob 320 – fibula s tri pravilno raspoređena bikonična rebrasta zadebljanja na produžetku noge. Najviši dio luka je pomaknut prema spirali, a nožica nisko, trokutasto izvijena. Spojnica je zaobljena i profilirana. Glava je oštećena i pokazuje tragove željeza, možda od spiralne konstrukcije ili popravka. Dužina 7,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12540).

Fibula s tri rebrasta zadebljanja najbolju analogiju ima u fibuli iz Gorice s kratkom spiralom i ukrasom visećih trokuta na držaču igle (Truhelka 1899, Sl. 26). Riječ o više fibula s kratkom spiralom i visokom vanjskom tetivom koje pripadaju prethodno opisanoj skupini brončanih žičanih fibula (varijante a i b brončanih žičanih fibula – v. iznad). S obzirom na specifični ukras od pravilno raspoređenih narebrenja izdvojene su kao posebna inačica. Tri polukuglasta narebrenja na unatrag prebačenoj nozi nalazimo na brončanoj fibuli dužine 5,2 cm s Ade Huje kod Beograda (Todorović 1968, 148, T. XXXIV: 1). Slične su i fibule koje potječu s Kurvin grada kod Kostolca i okolice Smedereva (Todorović 1968, 141, T. X: 2, 5-6). Posljednjoj se sačuvao dio spirale koja ima veće navoje, slično fibuli iz Gorice. Jedna od fibula (T. X: 2) masivnije je rađena i ima veća zadebljanja, gotovo prave kuglice, stoga ne odgovara u potpunosti ostalim primjercima. Fibula iz Vinice pokazuje sličnosti s Valle di Susa varijantom tipa Mötschwil (Márton 2004, 292-293, Sl. 5: 10; 8: 22; Meduna 1980, T.

109: 1), no zbog oštećenja i jake korozije nije moguće utvrditi odgovara li morfologijom glave i spirale toj skupini fibula.

O dataciji ovakvih fibula ne može se mnogo zaključiti s obzirom da nedostaje zatvorena cjelina. Fibule iz srpskog Podunavlja su slučajni nalazi, a materijal iz Gorice odlagan je kroz duže vremensko razdoblje. Pod vinički grob 320 vodi se još fibula s ulomkom narukvice od prozirnog stakla na žutoj podlozi na luku te keramički pršljen (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12539, 12538). Po ulomku narukvice fibula bi pripadala razdoblju LT C2 ili kasnijem, stoga bi se isto moglo pretpostaviti i za čitavu cjelinu ukoliko bi bila riječ o izvornoj asocijaciji predmeta, za što međutim nema pouzdane potvrde. S obzirom na spomenute sličnosti, fibula bi mogla biti istovremena skupini brončanih žičanih fibula s kratkom spiralom poput onih iz Gorice, što bi otprilike odgovaralo razdoblju od sredine 2. do početka 1. st. pr. Kr. Datacija bi se mogla pomaknuti na početak 2. st. pr. Kr. ukoliko bi vinička fibula pripadala nekoj varijanti tipa Mötschwil.

6.15. Fibule srednjelatenske sheme s perlastim ukrasom

6.15.1. Sisak – brončana fibula dužine 8,8 cm s ukrasom malih kuglastih zadebljanja na unatrag prebačenoj nozi. Luk je viši prema spirali, s koljenastim prijelazom prema trokutastom držaču igle. Spirala ima ukupno šest navoja i vanjsku tetivu (Sl. 18: 1; Majnarić-Pandžić 1970, T. LV: 6).

6.15.2. Ribić, grob 92 – brončana fibula dužine 8,1 cm, sa spiralom od osam navoja i vanjskom tetivom. Luk je najviši i proširen na dijelu iznad spirale, s koljenastim prijelazom prema nožici. Unatrag prebačena noga je ukrašena s nizom kuglastih zadebljanja (Sl. 18: 2; Ćurčić 1900, 14, Sl. 15; Marić 1968, T. XIII: 31).

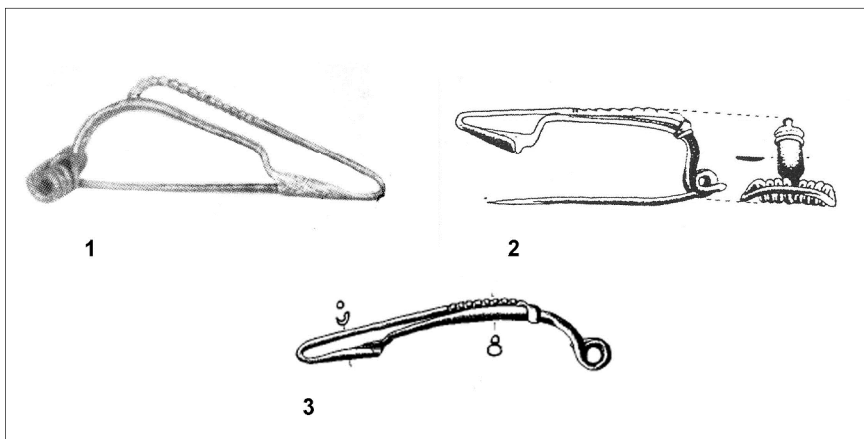
6.15.3. Trošmarija – brončana fibula oko 10 cm dužine, s niskim lukom okruglog presjeka. Spirala oštećena, nedostaje igla. Unatrag prebačena nožica je ukrašena nizom sitnih kuglastih zadebljanja (Sl. 18: 3; Balen-Letunić 1999-2000, T. 8: 7; Todorović 1968, T. LIX: 2²⁸).

Tri navedena primjerka predstavljaju poseban oblik za koji ne postoje prave analogije. Kao što je istaknula već D. Balen-Letunić, ukras podsjeća na onaj koji se javlja na fibulama tipa Podzemelj (Balen-Letunić 1999-2000, 31). Sličan niz kuglastih zadebljanja nalazi se i na nekim fibulama s nalazišta Velem-Szentvid (Miske 1908, T. XL: 7, 10-13). Dio tih fibula odgovara inačici tipa Mötschwil (T. XL: 7, 10-11; Márton 2004, 319: kat. br. 79), dok ostale

---

²⁸ Objavljeno pod lokalitet Prozor (Balen-Letunić 1999-2000, 31, bilj. 68).

fibule imaju veći broj navoja spirale i čini se viši luk. Po manjem broju i nešto krupnijim zadebljanjima one se približavaju fibulama tipa Podzemelj. Shema luka fibula varijante Mötschwil (Miske 1908, T. XL: 10-11) srodniya je onoj fibule iz Trošmarije, kojoj se luk međutim ne širi prema glavi, a zadebljanja su puno sitnija. Nalazi s oppiduma Szentvid kod Velema pripadaju kraju LT C2 ili početku LT D1 (Márton 2004, 293). U stariju fazu kasnog latena datiraju se fibule tipa Podzemelj. Fibule sa sitnim kuglastim zadebljanjima mogle bi također pripadati istom razdoblju. Jedini primjerak iz konteksta jest fibula iz groba 92 na Ribiću koja je pronađena uz fibulu s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom (Marić 1968, T. XIII: 31-33). Kako je spomenuto, Marićeva datacija ovih fibula svakako je preniska i one se javljaju vjerojatno već u prvoj polovici 1. st. pr. Kr., što je otprilike vrijeme u koje bi mogli i datirati ovu grobnu cjelinu.

Slika 18. Fibule s perlastim ukrasom. 1. Sisak; 2. Ribić, grob 92; 3. Trošmarija (kat. br. 6.15.1-3.).

Fibule s jednom kuglicom na produžetku noge

6.16. a) brončane fibule sa zakovicom na spoju noge i trakastog luka – tip Vinica

6.16.1. Prozor – par fibula s trakastim lukom ukrašenim uzdužnim linijama. Fibula dužine 10 cm sa spiralom od pet navoja sa svake strane ima glatko dugme na produžetku noge (T. 8: 1a; Ljubić 1889, 130, T. XXI: 107). Drugoj fibuli, dužine 8,5 cm, sačuvan je samo dio spiralne konstrukcije koja je vjerojatno imala po sedam navoja sa svake strane. Dugme je ukrašeno bradavičastim izbočenjima (T. 8: 1b; isti, 130, T. XXI: 108).

6.16.2. Ribić, grob 178 – fibula dužine 7 cm s glatkom kuglicom na produžetku noge, ukrašenom poprečnim urezima. Spirala ima četiri navoja sa svake strane. Luk je trakast, s uzdužnim linijama (T. 8: 2; Ćurčić 1900, 21, Sl. 27; Marić 1968, T. VIII: 25).

6.16.3. Jezerine

6.16.3.1. Grob 347 – fibula dužine 9,5 cm s trakastim lukom. Spirala ima pet navoja, na jednoj strani je oštećena i sačuvana su samo tri. Kuglica na produžetku noge ukrašena je bradavičastim izbočenjima (T. 8: 3; Radimsky 1895, 142, Sl. 395).

6.16.3.2. Grob 513 – fibula dužine 11,1 cm s trakastim lukom ukrašenim uzdužnim linijama. Kuglica je glatka, nožica savijena u obliku slova U. Spirala ima pet navoja sa svake strane (T. 8: 4; Radimsky 1895, 176, Sl. 566).

6.16.3.3. Grob 519 – fibula dužine 9,7 cm. Spirala ima ukupno oko šest navoja i tetivu omotanu oko luka, koji je ukrašen poprečnim urezima. Na produžetku noge je glatka kuglica, prije spoja s lukom također se nalaze urezi (T. 8: 5; Radimsky 1895, 178, Sl. 577).

6.16.4. Vinica

6.16.4.1. Fibule s ovalnim lukom trakastog presjeka i kuglicom na produžetku noge. Luk je ukrašen sitnim urezima raspoređenima u liniji uz rubove te na sredini luka (T. 8: 6; Gabrovec 1966, T. 15: 5); uzdužnim žljebljenjem (T. 8: 7; isti, T. 15: 6) ili trokutićima (T. 8: 8; isti, T. 15: 8). Produžetak noge ima ureze prije malog proširenja na kojem se nalazi zakovica. Kuglica ima po tri bradavičasta izbočenja, ponekad s kombinacijom spiralnih žljebova. Spirala od šest i više navoja na svakoj strani. Jedna fibula ima širi, listoliki trakasti luk s pojasom ispunjenim trokutićima uz rubove (isti, T. 15: 3).

6.16.4.2. Grob 4 – oštećena fibula ovalnog trakastog luka sa zarezima na rubovima i četiri uzdužne žljebljene linije po sredini. Vidljiva je rupica od zakovice. Spirala ima sačuvanih osam navoja s jedne strane. Dužina 10 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10112).

6.16.4.3. Grob 5 – fibula dužine 10 cm, ovalnog trakastog luka sa žljebljenim linijama po sredini i sitnim zarezima na rubovima te poprečnim linijama na dijelu luka iznad spirale. Spirala ima 9+10 navoja. Kuglica je zaravnjena s donje strane i ima tri bradavičasta izbočenja. Produžetak noge je ukrašen urezima i zakovicom pričvršćen na luk (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10126).

6.16.4.4. Grob 22 – fibula dužine 8,3 cm kojoj nedostaju produžetak noge s kuglicom, igla i dio spirale, od koje je sačuvano osam navoja s jedne strane. Luk je trakast, ovalnog oblika, s uzdužnim žljebljenjem te zarezima na rubovima. Na početku i kraju luka nalaze se poprečne urezane linije (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10224).

6.16.4.5. Grob 30 – fibula dužine 8 cm s trakastim lukom, blago ovalno proširenim, koji je ukrašen žljebljenjem. Na produžetku noge nalazi se kuglica s bradavičastim izbočenjima i paralelnim žljebljenim linijama, ispred i nakon koje se nalaze poprečni urezi. Spoj nije izveden zakovicom. Spirala nije sačuvana, ali ostaci željeza sugeriraju da je bila rađena od tog materijala (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10288).

6.16.4.6. Grob 40 – fibula dužine 9,4 cm s užim trakastim lukom, ukrašenim žljebljenim uzdužnim linijama. Spirala ima 9+8 navoja i vanjsku tetivu te je kao i produžetak noge spojena zakovicom na luk. Kuglica je ukrašena s tri bradavičasta izbočenja uokvirena urezanim kružnom linijom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10425).

6.16.4.7. Grob 69 – fragmenti noge, spirale i kuglica s tri bradavičasta izbočenja oko kojih su koncentrične žljebljene linije. S obzirom na zaravnjenu donju stranu i ukras kuglice te blago proširenje produžetka noge s jedne strane, možda na mjestu zakovice, uvrštena je u ovu skupinu (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10629).

6.16.4.8. Grob 70 – fibula sačuvane dužine 6 cm, kojoj nedostaje nožica s produžetkom. Na trakastom luku, s ukrasom paralelnih linija uz rubove, nalazi se željezna zakovica s ostatkom proširenog završetka noge. Spirala ima osam navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10635).

6.16.4.9. Grob 103 – fibula ovalnog trakastog luka s tri uzdužne žljebljene linije na sredini i jednom koja prati rub luka. Spirala ima pet navoja. Kuglica je ukrašena s tri bradavičasta izbočenja, a ostatak nožice prije zakovice je neukrašen. Dužina 6,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10850).

6.16.4.10. Grob 108 – dvije fibule trakastog luka. Prva, duga 9,2 cm, ima uži luk s uzdužnim žljebljenim linijama, spiralu od ukupno samo pet navoja s niskom tetivom, te kuglicu ukrašenu koncentričnim žljebljenim linijama (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10890). Druga je fibula fragmentirana (sačuvana dužina 5,8 cm), nedostaje produžetak noge, ali je vidljiva rupica za zakovicu na sredini trakastog luka, ukrašenog žljebljenjem i bočnim zarezima. Spirala ima po sedam navoja sa svake strane (inv. br. 40-77-40/10891).

6.16.4.11. Grob 130 – fibula dužine 7,8 cm s ovalnim trakastim lukom ukrašenim žljebljenom linijom uz rub. Kuglica je glatka, kao i produžetak noge prije zakovice. Spirala ima po sedam navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11062).

6.16.4.12. Grob 144 – fibula dužine 6,7 cm, s uzdužnim žljebljenim linijama na trakastom luku. Spirala je oštećena na jednoj strani gdje ima sedam navoja, na drugoj deset. Kuglica je ukrašena koncentričnim linijama, a produžetak noge, prije zakovice, urezanim linijama koje tvore motiv „riblje kosti“ (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11182).

6.16.4.13. Grob 161A – fibula dužine 9,2 cm s ovalnim trakastim lukom, ukrašenim uzdužnim linijama po sredini te poprečnim linijama na kraju luka. Spirala ima 5+6 navoja. Držac igle i produžetak noge ukrašeni su kosim urezima. Kuglica ima tri bradavičasta izbočenja, povezana parom ukošenih linija (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11327).

6.16.4.14. Grob 221 – fibula dužine 6,5 cm, nedostaje igla i produžetak noge. Od spirale je sačuvano devet navoja na jednoj strani. Luk je ukrašen s četiri uzdužne žljebljene linije i zarezima na rubovima. Na sredini luka je ostatak željezne zakovice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11818).

6.16.4.15. Grob 242 – fibula dužine 7,7 cm, nedostaje produžetak noge. Trakasti luk ukrašen je zarezima na rubovima te uzdužnim linijama. Spirala ima 8+7 navoja. Oko tetive omotana je žica koja je provučena kroz rupicu na luku (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12002).

6.16.4.16. Grob 243 – fibula dužine 7,8 cm, s trakastim lukom ukrašenim uzdužnim žljebljenim linijama i zarezima na rubovima. Nakon kuglice s bradavičastim izbočenjima produžetak noge je ukrašen poprečnim urezima prije zakovice. Spirala ima 7+8 navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12014).

6.16.4.17. Grob 244 – fibula dužine 8,3 cm s uzdužnim linijama koje prekrivaju trakasti luk. Na početku i kraju nalaze se i poprečni urezi. Spirala ima 5+4 navoja, a produžetak nožice nije sačuvan (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12031). Druga fibula, dužine 4,1 cm, ima sačuvanu spiralu od deset navoja sa svake strane te trakasti luk na kojem se nalazi zakovica. Produžetak noge nedostaje, moguće je imao kuglicu (inv. br. 40-77-40/12032).

6.16.4.18. Grob 247 – fibula dužine 8,3 cm. Luk je ukrašen paralelnim linijama od sitnih poprečnih crtica. Prije i nakon kuglice s bradavičastim izbočenjima nalaze se poprečni urezi. Spirala je nepravilna, s 5+10 navoja i unutarnjom tetivom omotanom oko luka (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12055).

6.16.4.19. Grob 248 – fibula s trakastim lukom, sa žljebljenom linijom po sredini te zarezima na rubovima. Spirala ima 7+8 navoja. Nakon kuglice s bradavičastim izbočenjima i paralelnim linijama produžetak nožice je ukrašen poprečnim urezima. Dužina 10,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12061).

6.16.4.20. Grob 287 – fibula s trakastim lukom ukrašenim punciranim kružnicama i parom uzdužnih linija po sredini. Zakovica je željezna, a kuglica plosnata, s koncentričnim žljebovima na izbočenjima i ukriženim parom linija na sredini. Spirala ima po osam navoja sa svake strane. Dužina 8,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12340).

6.16.4.21. Grob 296 – fibula dužine 8,3 cm s dva plosnata okrugla privjeska zadebljanih rubova na igli. Luk je trakast, s uzdužnom linijom po sredini i poprečnim linijama na kraju, prije spirale od 5+6 navoja. Kuglica ima bradavičasta izbočenja s koncentričnim žljebljenim linijama (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12412).

6.16.4.22. Grob 309 – tri fibule s kuglicom na produžetku noge i trakastim lukom. Na luk, ukrašen punciranim kružnicama, željeznom je zakovicom pričvršćen produžetak noge s

poprečnim urezima koji nosi kuglicu s bradavičastim izbočenjima i valovitim linijama (dužina 10,6 cm; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12490). Druga fibula je dosta oštećena, ima ureze na držaču igle kao i trakastom luku te produžetku noge, na kojem se nalazi kuglica s bradavičastim izbočenjima te paralelnim linijama s gornje strane. Spirala ima željeznu jezgru oko koje je deset navoja (inv. br. 40-77-40/12492; Vogt 1934, T. XX: 109). Treći primjerak, dužine 7,7 cm, ima manju spiralu od četiri navoja sa svake strane i ukras uzdužnih žljebljenih linija na trakastom luku. Kuglica ima bradavičasta izbočenja, a produžetak noge poprečne ureze (inv. br. 40-77-40/12491).

6.16.4.23. Grob 323 – fibula širokog, listoliko raskovanog luka s ostatkom završetka nožice sa zakovicom. Uz rubove luka su dva paralelna pojasa s urezima, po sredini je uzdužna žljebljena linija. Spirala ima 11+9 navoja. Dužina 7,7 cm (Vogt 1934, T. XX: 112; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12574).

6.16.4.24. Grob 329 – fibula sa željeznom zakovicom na trakastom luku s ukrasom žljebljenih linija. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Nedostaje produžetak noge, sačuvana dužina 5,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12593).

6.16.5. Golubić, grob 8 – fibula dužine 9 cm s čunastim presjekom luka koji na bočnoj strani ima zareze. Spirala ima četiri navoja sa svake strane. Na produžetku noge, zakovicom spojene s lukom, nalazi se nepravilna kuglica, plosnata s donje strane (Raunig 1968, 83, T. I: 9).

Prvu varijantu fibula s kuglicom na produžetku noge predstavljaju primjerci s trakastim presjekom ovalnog luka, najčešće ukrašenog žljebljenim uzdužnim linijama te sitnim zarezima na rubovima. Ponekad se javlja ukras krugova s točkom u sredini ili sitnih ureza. Produžetak noge je također najčešće ukrašen, i to poprečnim urezima prije i nakon kuglice. Zakovica može biti brončana ili željezna. Javlja se i željezna jezgra spirale koja može imati od pet do deset navoja sa svake strane. Iznimno se na fibuli pripisanoj inventaru viničkog groba 108 spirala sastoji od samo pet navoja, uz puno uži luk (kat. br. 6.16.4.10.). U skupinu je uvrštena i fibula iz groba 178 na Ribiću kojoj produžetak noge samo dodiruje luk, s obzirom da on svojim ukrasom i morfologijom odgovara drugim primjercima ove skupine. Isto se može primijeniti na fibulu iz groba 30 na Vinici. Ribićka fibula se donekle razlikuje od većine primjeraka i zbog glatke, neukrašene kuglice, kakvu ima i jedna fibula iz Prozora. Kuglica je često plosnata s donje strane, s tri bradavičasta izbočenja ili kombinacijom bradavica i žljebljenih linija. Ogromna koncentracija primjeraka na Goleku kod Vinice ukazuje na lokalno porijeklo (Karta 12: krug). Fragmentiranoj fibuli iz marburškog dijela Zbirke Mecklenburg može se stoga također pripisati viničko porijeklo (Dobiat 1982, T. 7: 5).

Nažalost, sve su fibule iz grobova u Pounju pronađene kao pojedinačni prilozi što, naročito s obzirom na nepouzdanost viničkih cjelina, znatno otežava dataciju. Na igli prozorskog para fibula ovješena je trapezoidni privjesak s konjskim protomama i nizom lančića od karika, no kako je riječ je o obliku koji duže ostaje u upotrebi, ne može poslužiti kao jasna indikacija za uže datiranje ovog tipa fibule. Može se pretpostaviti da fibule sa zakovicom na spoju luka i produžene noge nastaju inspirirane latenskim fibulama s jednom kuglicom na luku, kao posebna varijanta prilagođena ukusu lokalne zajednice. Po Z. Mariću fibule trakastog luka sa zakovicom predstavljaju stariju varijantu iz koje se potom razvijaju fibule žičanog luka kojima se produžetak noge s kuglicom proširuje u spojnicu (Marić 1968, 27). Time bi fibule sa zakovicama na trakastom luku trebalo datirati otprilike u drugu polovicu 3. st. pr. Kr. tj. na početak faze IV Pounja.

6.17. b) brončane fibule žičanog luka s jednom kuglicom i spojnicom

6.17.1. Jezerine

6.17.1.1. Grob 208 – fibula dužine 9,2 cm, s dvije brončane karike ovještene na iglu. Spirala ima pet navoja sa svake strane. Nožica je izdužena, trokutasta. Na produžetku noge nalazi se glatka kuglica (Radimsky 1895, 111, Sl. 238).

6.17.1.2. Grob 247 – fibula dužine 9,7 cm sa spiralom od pet navoja sa svake strane. Kuglica je ukrašena bradavičastim izbočenjima. Spojnica ima poprečne ureze (T. 9: 1; Radimsky 1895, 120, Sl. 291).

6.17.1.3. Grob 313 – na igli fibule navodno je bila ovješena mala karika (Radimsky 1895, 136; bez ilustracije, tipološka definicija prema: Marić 1968, Tab. V: 159).

6.17.1.4. Grob 361 – fibula dužine 10 cm s glatkom kuglicom na produžetku noge. Prije spojnice nalazi se niz sitnih poprečnih ureza. Spirala ima pet navoja sa svake strane (Radimsky 1895, 146, Sl. 417).

6.17.1.5. Grob 448 – fibula s kuglicom na produžetku noge, dužine 9 cm (Radimsky 1895, 165; bez ilustracije, tipološka definicija prema: Marić 1968, Tab. V: 159).

6.17.1.6. Grob 510 – fibula dužine 9 cm, s velikom kuglicom (Radimsky 1895, 175; bez ilustracije, tipološka definicija prema: Marić 1968, Tab. V: 159).

6.17.2. Ribić

6.17.2.1. Grob 64 – fibula s okruglim presjekom luka. Spirala ima šest navoja sa svake strane i nisku vanjsku tetivu. Na produžetku noge nalazi se glatka kuglica, nakon koje slijedi niz poprečnih ureza prije spojnice. Dužina 9,5 cm (T. 9: 2; Marić 1968, T. XI: 12).

6.17.2.2. Grob 138 – fragmentirana fibula od koje je sačuvan dio nožice s glatkom kuglicom (Marić 1968, T. XI: 34).

6.17.2.3. Grob 212 – fibula trakastog luka sa spiralom od 6+5 navoja i vanjskom tetivom. Na produžetku noge je glatka kuglica. Dužina 9,7 cm (T. 9: 3; Marić 1968, T. X: 23).

6.17.2.4. Grob 241 – fibula žičanog luka s glatkom kuglicom na produžetku noge. Dužina 8,5 cm (T. 9: 4; Ćurčić 1900, Sl. 36; Marić 1968, T. X: 24).

6.17.3. Golubić

6.17.3.1. izvan groba – fibula sa žičanim lukom kvadratnog presjeka. Kuglica je ukrašena bradavičastim izbočenjima. Spirala ima tri navoja sa svake strane. Dužina 8 cm (Raunig 1968, 93, T. V: 7).

6.17.3.2. Grob 12 – fibula čunastog presjeka luka, sa spiralom od četiri navoja sa svake strane. Kuglica je ukrašena bradavičastim izbočenjima. Dužina 8,6 cm (Raunig 1968, 84, T. I: 19).

6.17.4. Vinica

6.17.4.1. Fibula s okruglom, urezima ukrašenom kuglicom na produžetku noge. Prije narebrene spojnice noga je ukrašena s nizom poprečnih ureza. Spirala ima pet navoja sa svake strane (T. 9: 5; Gabrovec 1966, T. 17: 1).

6.17.4.2. Grob 18 – fibula dužine 6,5 cm s glatkom kuglicom. Na igli je ovješeni prsten prebačenih krajeva, promjera 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10192).

6.17.4.3. Grob 189 – fibula dužine 9,4 cm. Spirala ima četiri navoja sa svake strane. Produžetak noge je, nakon kuglice, ukrašen nizom poprečnih ureza. U opisu se navodi željezna zakovica koja spaja kuglicu s lukom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11494).

6.17.4.4. Grob 194 – fibula oštećene nožice s glatkom kuglicom i spiralom od tri navoja sa svake strane. Dužina 6 cm (Peabody Museum inv.br. 40-77-40/11524).

Unutar skupine brončanih fibula s jednom glatkom kuglicom mogu se razlikovati primjerci s kuglicom na produžetku noge koja je spojnicom pričvršćena na luk te fibule s kuglicom na spoju luka i unatrag prebačene noge, zastupljene u svega par primjeraka. Posljednje su, s obzirom na specifičnu morfologiju, uvrštene u sljedeću tipološku skupinu, onu fibula s kuglicom na spoju luka i noge (*Kugelfibeln*).

Fibule prve varijante odlikuju se najčešće glatkom kuglicom na produžetku noge, koji može imati ukras poprečnih ureza prije spojnice. Luk je žičan, okruglog ili trakastog presjeka. Spirala ima 3 do 6, ali najčešće pet navoja sa svake strane, spojenih izvana. Nešto drugačiji, zadebljani čunasto oblikovani luk imaju fibule iz Golubića sa spiralom od četiri navoja.

U grobnim cjelinama Pounja fibule su najčešće prisutne kao pojedinačni nalaz te su vrlo vjerojatno tako i nošene. Sa sadašnjim stanjem istraženosti nisu poznate analogije za ovu varijantu s japodskih nalazišta u Lici (Karta 12: kvadrat).

Željezne fibule s jednom kuglicom na produžetku noge javljaju se od faze Mokronog IIa na nalazištima Tauriska, no spirala im je kratka, s najčešće četiri navoja i unutarnjom tetivom (Božič 1987, 874, Sl. 44: 12; 1999, 197). Spiralna konstrukcija od većeg broja navoja s vanjskom tetivom karakteristična je za fibule sljedeće, IIb faze mokronoške skupine (Božič 1987, 876, Sl. 45: 12). Sličan razvoj pokazuju fibule s prostora Slovačke. Brončane fibule s kuglicom i spiralom od četiri navoja s unutarnjom tetivom karakteristične su po J. Bujni za početak srednjeg latena (stupanj LT C1a). Sredinom rane faze srednjeg latena (C1b) javljaju se fibule s vanjskom tetivom spirale (Bujna 2003, 100, Sl. 63: Hy1, Hx1-2). Brončana fibula iz Osijeka kao i primjerak iz okolice Smedereva imaju polukružni visoki luk i spiralu od samo nekoliko navoja, stoga bi pripadale ranijim inačicama (Todorović 1968, 143, T. XVI: 12; XI: 3). U Donjoj Dolini nađene su dvije brončane fibule s jednom kuglicom na produžetku noge, od kojih druga oblikom potpuno odgovara primjercima iz doline Une (Marić 1964, T. XX: 3-4). Z. Marić uvrstio ih je u fazu IIIc koja obuhvaća zadnju četvrtinu 2. i 1. st. pr. Kr., iako napominje da porijeklo imaju u prethodnoj fazi koja odgovara srednjem latenu. Fibule iz doline Une po Z. Mariću pripadaju fazi IV (250.-110. g. pr. Kr.). Na temelju spirale od većeg broja navoja s vanjskom tetivom, kakva je ona na navedenim primjercima iz Pounja i Goleka kod Vinice, fibule bi pripadale drugom dijelu ove faze, odnosno vremenu od početka 2. st. pr. Kr. koje odgovara razdoblju mlađe faze srednjeg latena srednjoeuropske kronologije.

U paljevinskom grobu 361 na Jezerinama, uz fibulu s kuglicom na produžetku noge, nalazila se još jedna fibula masivnog luka s ukrasnom pločicom te ulomci posude od žućkaste keramike s crnim premazom, od koje je najbolje očuvan završetak u obliku glave goveda (Radimsky 1895, 146, Sl. 416-418). Slične posude – ritoni pronađene su na nekoliko istarskih nalazišta i pripisuju se Gnathia proizvodnji (Mihovilić 2002, 508, T. 5: 3). Okvirno se mogu datirati u 3.-2. st. pr. Kr., no nedostaju daljnje analogije iz datiranog konteksta. Fibule masivnog luka s ukrasnom pločicom javljaju se najvjerojatnije nešto ranije od srodnih inačica šupljeg čunastog luka, odnosno oko sredine 2. st., s trajanjem do u prva desetljeća 1. st. pr. Kr. (v. poglavlje 6.52.). Predmeti iz groba 361 pripadaju, dakle, okvirno razdoblju od 3. do sredine ili kraja 2. st. pr. Kr. Shema fibule s jednom kuglicom upućuje na vjerojatno ograničavanje raspona na vrijeme nakon početka 2. st. pr. Kr.

U skeletnom grobu 208 priloženi su kao dijelovi nošnje citirana fibula te pojasna garnitura sastavljena od šest brončanih križnih dugmeta i pravokutne limene pojasne kopče s

dva polukružna proširenja na jednom kraju (T. 26: A; Radimsky 1895, 110-111, Sl. 238-240). U grobu 247 na istom nalazištu, zajedno s fibulom, nađena je karika rombičnog presjeka promjera 3,8 cm te jedno brončano križno dugme, poput onih iz groba 208 (Radimsky 1895, 120, Sl. 291-292). Križna dugmad smatra se karakterističnim oblikom za razdoblje koje odgovara srednjem latenu, iako se po Z. Mariću zadržava u upotrebi i kasnije (Blečić 2002, 117; Marić 1968, 26). Analogije za kombinaciju križne dugmadi i karika različitog presjeka, koje se također najvjerojatnije mogu pripisati pojasnoj garnituri, prisutne su i u navodnoj grobnoj cjelini broj 250 s Goleka kod Vinice. U inventar groba zapisane su četiri karike te oko 13 dugmadi promjera 2,2 cm, poneka s poprečnim urezima na početku krakova (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12073, 12075-12078) te fibula s glatkom kuglicom na spoju luka i noge, uvrštena u skupinu fibula s kuglicom (*Kugelfibeln*). Posljedna najbolje analogije ima u željeznim fibulama sheme A1 po A. Bieger koje se datiraju na kraj starije i u mlađu fazu srednjeg latena (LT C1b-C2) (Dizdar 2013, 192-195). Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi da je u slučaju groba 250 zaista riječ o pravoj grobnoj cjelini, sasvim je moguće da dugmad s karikama uistinu pripada jednoj garnituri. Fibula koja navodno pripada istoj cjelini datacijom ne odudara od one predložene za križna dugmad i zaista je mogla pripadati pojedincu koji je nosio ovu pojasnu garnituru.

Fibule s kuglicom na produžetku noge i spiralom od većeg broja navoja povezanih vanjskom tetivom mogu se najvjerojatnije datirati unutar 2. st. pr. Kr., iako je moguće da nastaju već krajem 3. st. Zbog nedostatka cjelina koje se mogu preciznije datirati, nije moguće definirati točne granice razdoblja upotrebe ovog tipa, no vrlo vjerojatno on gubi na popularnosti nakon sredine 2. st. pr. Kr.

6.18. c) fibule s plastično ukrašenom kuglicom na produžetku noge

6.18.1. Sisak – brončana kuglica sa spiralnim motivom, promjera 2 cm. Sačuvani su dijelovi tanke žice na kojoj se nalazila kuglica (T. 9: 6; Majnarić-Pandžić 1970, 95, T. XL: 5).

6.18.2. Vinica

6.18.2.1. Grob 237 – fibula dužine oko 10 cm sa spiralom od ukupno šest navoja i vanjskom tetivom. Na produžetku noge nalazi se velika kuglica s ukrasom tekuće spirale. S obje strane kuglice nalazi se po jedno kuglasto narebrenje, uz nekoliko poprečnih ureza prije glatke spojnice. Držač igle ukrašen je sitnim zarezima (T. 9: 7; Vogt 1934, T. XVIII: 96; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11984).

6.18.2.2. Grob 244 – fragmentirana fibula od koje je sačuvana brončana kuglica s četiri sitna izbočenja i spiralnim linijama, s ostacima tanke žice. Moguće istoj fibuli pripada ulomak spirale (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12033).

Nekoliko fibula ima na produžetku noge veću kuglicu ukrašenu spiralnim motivom. Od primjeraka iz Siska i groba 244 iz Vinice sačuvani su samo ulomci produžetka noge od tanke žice s većom kuglicom. Vrijedi napomenuti da se slično spiralno ukrašavanje kuglice javlja i na fibulama trakastog luka sa zakovicom na spoju produžene noge (npr. Gabrovec 1966, T. 15: 8), stoga nije sasvim isključeno da fragmenti iz Vinice pripadaju tom tipu. Dvije kuglice iz Zbirke Mecklenburg u Marburgu također najvjerojatnije potječu s Vinice (Dobiat 1982, T. 7: 6-7). Najbolje očuvana²⁹ jest veća fibula koja navodno potječe iz viničkog groba 237 (kat. br. 6.18.2.1.). Ima tanki žičani luk s unatrag prebačenom nogom koja nosi krupnu kuglicu sa spiralnim reljefnim ukrasom. Grobnom inventaru pripisano je više staklenih okruglih i perli u obliku ovnove glave, potom fragmentirani pektoral, igla u obliku pastirske palice, narukvice itd. (Vogt 1934, 100, kat. 96). S obzirom na cjelovitost, analogije se navode prvenstveno na temelju upravo ovog primjerka.

Reljefno izvedeni motiv omogućuje povezivanje ove fibule s primjercima ukrašenima u plastičnom stilu koji se javljaju diljem Karpatske kotline. Riječ je o načinu ukrašavanja koji se pojavljuje na fibulama, ali i šupljim kalotastim, kao i masivnim punim narukvicama i nanogvicama tijekom 3. st. pr. Kr. (Szabó 1991, 313; Megaw 2012, 304-307). Ulomak fibule s plastično ukrašenom kuglicom pronađen je na Valičnoj vasi i pripisan fibulama s trakastim lukom i jednom kuglicom (Teržan 1975, 687, Sl. 2). Na tim je fibulama motiv rjeđe reljefno izrađen, uglavnom se radi o kombinaciji bradavičastih izbočenja i žljebljenih linija, no kako je spomenuto ponekad je i plastično reljefno izveden. Mora se stoga ostaviti otvorenom mogućnost da ulomak pripada bilo kojem od dva tipa.

Ulomci nožica sa spiralno ukrašenom kuglicom pronađeni na naselju Nēmčice tumače se kao oznaka najstarijeg horizonta naselja, na prijelazu ranog na srednji laten (LT B2/C1) (Čižmář, Kolníková 2006, 262, Sl. 1: 2, 4-5; Čižmář et al. 2008, 656, Sl. 2: 2, 4-5). I drugdje u Moravskoj fibule s kuglicom ukrašenom u plastičnom stilu predstavljaju karakterističan oblik stupnja LT B2 (Čižmář 1975, 424). U Slovačkoj se pojava plastično ukrašene kuglice na fibulama glatkog ili narebrenog visoko izvijenog luka, sa spiralom od šest navoja i vanjskom tetivom, također pripisuje prijelazu s ranog na srednji laten (Bujna 2003, 51, 88-89, 99, Sl. 12:

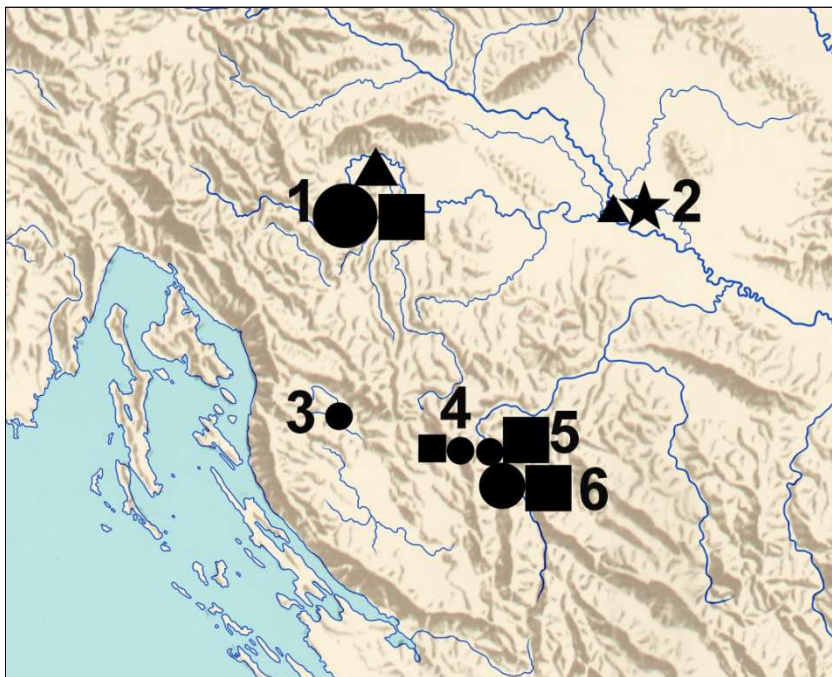
²⁹ Na fotografiji iz zbirke Peabody fibula je prikazana oštećena, s nožicom odvojenom od luka. Vjerojatno je fibula naknadno oštećena, s obzirom da je u katalogu prikazana čitava.

Aa-Ab). Fibula slična viničkoj, ali s ukupno četiri navoja spirale, nađena je u grobu 1 na lokalitetu Badacsonytomaj-Rókahegy u mađarskoj Transdanubiji i datirana u stupanj LT C1 (Horváth 1987, 65, T. I: 1). Većim dimenzijama (8 cm) i nižim lukom bliska je upravo primjeru iz groba 237, budući da znatan broj fibula s ukrasom u plastičnom stilu ima visoko izvijeni, kratki polukružni ili kvadratni luk, kao onaj na većini fibula iz groba 186 na Pişcoltu (Németi 1992, Sl. 29). Među njima se izdvaja fibula nešto nižeg luka četvrtastog obrisa koja se približava primjerku iz Vinice, s vrlo slično oblikovanom spojnicom produžetka noge, no bez kuglastih narebrenja. Fibula je također datirana na prijelaz LT B2/C1 (Németi 1992, Sl. 29: 6; 1993, 128, Sl. 3: A14).

Isti stil ukrašavanja čest je na narukvicama starije faze srednjeg latena. Iz razorenih ženskih grobova pronađenih na području Vukovara potječe više raskošno ukrašenih primjeraka (Majnarić-Pandžić 2007, Sl. 1-2, T. 1). Nekoliko je narukvica nađeno u grobovima na Zelenom polju u Osijeku, u Dalju i Surduku (Majnarić-Pandžić 1970, T. XLVII: 1, XL: 8; 2007, 801).

Značaj ovih nekoliko ulomaka, zabilježenih za sada samo u Sisku i Vinici (Karta 12: trokut), jest u poveznici sa stilskim izričajem istočnih keltskih skupina na prostoru Karpatske kotline. Bez konteksta nije moguće spekulirati o nositeljima tih fibula, ali one su vrlo lako mogle biti uklopljene u nošnju pripadnika autohtone zajednice, budući da morfološki odgovaraju fibulama s jednom kuglicom koje su očito bilo dosta popularne na ovom prostoru.

Karta 12. Rasprostranjenost brončanih fibula s jednom kuglicom varijante a (krug) i b (kvadrat), fibula s plastično ukrašenim dugmetom (trokut) i željeznih fibula s kuglicom (zvjezdica).

6.19. d) željezne fibule s jednom kuglicom

6.19.1. Sisak

6.19.1.1. Fibula s kuglicom na spoju luka i noge. Spirala ima ukupno sedam navoja i vanjsku tetivu. Dužina 11,5 cm (Burkowsky 2004, 59, kat. br. 72).

6.19.1.2. Fibula dužine 9,2 cm, sa spiralom od ukupno osam navoja povezanih iznutra. Luk je visok, polukružnog obrisa. Na produžetku noge, prije spojnice, nalazi se bikonična kuglica (T. 9: 8; Majnarić-Pandžić 1970, 102, T. LV: 4).

Željezna žičana fibula s kuglicom na spoju luka i noge, poput one iz korita Kupe u Sisku (kat. br. 6.19.1.1.), najbolje analogije ima na nalazištima mokronoške skupine. Može se odrediti kao varijanta A1 po tipologiji fibula s kuglicom koju je izradila A. Bieger. Na Zvonimirovu se slične fibule javljaju u muškim, ali i ženskim grobovima stupnja LT C2. Tetiva im je također vanjska, a spirala se sastoji od sedam, osam navoja. Luk je trapezoidnog obrisa, s izduženom nožicom (Dizdar 2013, 192-195). U grobu 189 na Kapiteljskoj njivi u Novom mestu nađena je željezna fibula s izduženom U-nožicom koja oblikom odgovara sisačkoj (Križ 2005, T. 54: 3). Slične su i fibule iz grobova 18 i 25 na Slatini u Rožnoj dolini (Pirkmajer 1991, T. 5: 24, T. 8: 43, T. 15: 105, T. 18: 127-128). Fibule s Manchinga skupine 13c po R. Gebhardu slične su sisačkoj, ali i spomenutim željeznim žičanim fibulama s Vinice koje imaju kuglastu spojnicu. Datiraju se od stupnja LT C1 do u C2 (Gebhard 1991, 15, 80-81, Sl. 5: 13c). Na temelju bliskih analogija sa susjednih područja, fibula iz Siska može se smatrati proizvodom neke od latenskih radionica sa šireg jugoistočnoalpskog prostora koje djeluju od kraja 3. do otprilike sredine 2. st. pr. Kr.

Žičana fibula visokog polukružnog luka s kuglicom na produženoj nozi, također pronađena u koritu Kupe u Sisku (kat. br. 6.19.1.2.), bliska je fibuli iz groba 4 na Zvonimirovu. Ona međutim ima manju spiralu, od četiri navoja, te kao i ostali primjerci pripisani ovoj inačici vanjsku tetivu (Dizdar 2013, 195-197, T. 9: 1). Fibule iz Kapiteljske njive u Novom mestu ili Srednice kod Ptuja polukružnog, visokog luka s jednom većom kuglicom i spiralom od šest navoja većih dimenzija te vanjskom tetivom imaju kraću nogu, nisko spuštenu, po čemu su starije, odnosno datiraju na kraj ranog latena (Lubšina Tušek, Kavur 2011, 44-45, Sl. 13: 3; Križ 2005, pr. T. 45: 4, 46: 3). Visoki luk, ali s jako dugom nožicom ima fibula iz Rifnika, duga 11 cm (Pirkmajer 1991, T. 4: 23). Slični visoki polukružni luk i produženu nogu s kuglicom koja se spušta prema najvišem dijelu ne dodirujući luk ima velika željezna fibula s lokaliteta Bologna-Ceretolo (Vitali 1992, 390, T. 61: 2). Spirala ima sačuvana samo dva veća navoja s jedne strane, ali je moguće da je izvorno

imala ukupno četiri navoja i vanjsku tetivu kao druga fibula slične sheme s istog nalazišta (isti, T. 61: 1). Željezne fibule s Manchinga s polukružnim lukom i manjom kuglicom na produžetku noge pripadale bi starijoj fazi srednjeg latena (Stockli 1974, Sl. 1: 8), no oblik spirale sisačke fibule nema analogija.

6.20. Fibule s kuglicom/-ama (*Kugelfibeln*)

6.20.1. Sisak – fibula s dvije veće glatke kuglice. Spirala ima dva navoja sa svake strane (T. 10: 1; Majnarić-Pandžić 1970, Sl. 3: 1).

6.20.2. Jezerine

6.20.2.1. Grob 350 – fibula dužine 9,8 cm s tri kuglice različitog oblika i veličine. Donja kuglica³⁰ ima tri bradavičasta izbočenja, dok je gornja glatka i obuhvaća luk i produžetak nožice. Obje su profilirane. Srednja kuglica je manja, s pravokutnim udubljenjem. Spirala ima šest navoja sa svake strane (T. 10: 2; Radimsky 1895, 143, Sl. 401; Bieger 2003, 131, kat. br. 2, T. 25: 1).

6.20.2.2. Grob 364 – fibula s dvije glatke profilirane kuglice. Gornja kuglica nalazi se na sredini luka. Spirala ima četiri navoja sa svake strane i tetivu omotanu oko luka. Dužina 9,2 cm (T. 10: 3; Radimsky 1895, 147, Sl. 420; Bieger 2003, 131, kat. br. 3, T. 15: 3).

6.20.2.3. Grob 396 – navodni ulomci dviju fibula (Marić 1968, Tab. V: 162; Bieger 2003, 131, kat. br. 4-5). Uz jednu fibulu, vjerojatno tipa Kastav, Radimsky navodi još „četiri ulomka jedne manje brončane srednjolatenske fibule“ (Radimsky 1895, 155, Sl. 466).

6.20.2.4. Grob 403 – fibula s dvije glatke kuglice na spoju luka i produžene noge, dužine 6,3 cm. Spirala ima oko osam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu (T. 10: 4; Radimsky 1895, 157, Sl. 473; Bieger 2003, 131, kat. br. 6, T. 6: 4).

6.20.2.5. Grob 444 – fibula dužine 10,1 cm s dvije glatke kuglice. Spirala ima četiri navoja sa svake strane i vanjsku tetivu (T. 10: 5; Radimsky 1895, 165, Sl. 508; Bieger 2003, 131, kat. br.7, T. 15: 5).

6.20.3. Ribić

6.20.3.1. Grob *c* – fibula dužine 7,1 cm s dvije glatke kuglice na spoju luka i noge. Spirala ima 11 navoja sa svake strane. Tetiva je vanjska, dijagonalno prebačena preko spirale (Marić 1968, T. XII: 5; Bieger 2003, 132, kat. br. 15, T. 6: 5).

---

³⁰ Definiranje dijelova preuzeto prema Bieger 2003. Prva ili gornja kuglica je ona bliža spirali (Bieger 2003, 4-5, Sl. 2). Profilacija kuglice odnosi se na bočno zadebljanje na spoju kuglice s nogom, koje A. Bieger naziva „Kragen“ – ovratnik.

6.20.3.2. Grob 122 – fibula s izduženom U-nožicom i jako kratkim lukom s dvije glatke kuglice. Donja kuglica nalazi se na koljenastom prijelazu luka. Spirala ima oko 12 navoja sa svake strane i tetivu omotanu oko luka s gornje strane (Marić 1968, T. XII: 12; Bieger 2003, 132, kat. br. 8, T. 8: 5).

6.20.3.3. Grob 174 – fibula dužine 9,4 cm s dvije glatke kuglice i izduženom nožicom. Žičani produžetak noge kratko se nastavlja nakon gornje kuglice. Donja kuglica nalazi se na spoju nožice i koljena luka. Spirala ima 9+8 navoja (T. 10: 6; Ćurčić 1900, 21, Sl. 26; Marić 1968, T. XI: 4; Bieger 2003, 132, kat. br. 9, T. 11: 2).

6.20.3.4. Grob 199 – fibula dužine 8,5 cm s dvije glatke kuglice. Donja kuglica je nešto manja. Spirala ima 10+9 navoja i vanjsku tetivu (Marić 1968, T. IX: 4; Bieger 2003, 132, kat. br. 10, T. 10: 1).

6.20.3.5. Grob 201 – fibula s jednom kuglicom na spoju luka i noge. Spirala ima mali broj navoja i vanjsku podignutu tetivu. Dužina 5,6 cm (Marić 1968, T. IX: 29; Bieger 2003, 132, kat. br. 11, T. 4: 8).

6.20.3.6. Grob 220 – fibula dužine 9,9 cm s dvije kuglice na spoju luka i noge. Nožica je izdužena, U-oblika, otprilike iste dužine kao i luk. Spirala ima 12 navoja sa svake strane (T. 10: 7; Marić 1968, T. XII: 1; Bieger 2003, 132, kat. br. 12, T. 15: 4).

6.20.3.7. Grob 240 – fibula dužine 7,9 cm s dvije glatke kuglice na spoju luka i noge. Spirala ima 10+9 navoja i vanjsku tetivu (T. 10: 8; Marić 1968, T. XI: 39; Bieger 2003, 132, kat. br. 13, T. 8: 3).

6.20.3.8. Grob 246 – fibula s izduženom nožicom i dvije glatke kuglice na spoju luka i noge. Luk je kratak, polukružan. Spirala ima oko 12 navoja sa svake strane. Dužina 9,2 cm (T. 10: 9; Marić 1968, T. XI: 29; Bieger 2003, 132, kat. br. 14, T. 10: 4).

6.20.4. Vinica

6.20.4.1. Dvije fibule s glatkim kuglicama, oštećene noge i spirale (Gabrovec 1966, T. 30: 7, 9; Bieger 2003, 196, kat. br. 1042-1043)

6.20.4.2. Grob 37 – fibula s dvije kuglice između kojih se nalazi pravokutno ležište s bijelom ispunom, vjerojatno od koralja. Prva kuglica je krupnija i okrugla, dok je druga spljoštena. Spirala ima tri navoja sa svake strane. Nožica je oštećena, dužina ulomka oko 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10398).

6.20.4.3. Grob 100 – željezna fibula s dvije kuglice, dužine oko 10 cm. Nožica izdužena, otprilike jednake veličine kao luk. Spirala ima manji broj navoja (T. 10: 10; Vogt 1934, T. XI: 70; Bieger 2003, kat. br. 1041, T. 102: 10; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10825).

6.20.4.4. Grob 122 – ulomak brončane fibule s dvije kuglice, dužina oko 2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11000).

6.20.4.5. Grob 137 – fibula sa spiralom od šest navoja sa svake strane i vanjskom tetivom. Nožica je oštećena, s po jednom kuglicom na produžetku noge te na spoju noge i luka. Dužina 4,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11116).

6.20.4.6. Grob 141 – djelomično očuvana fibula s dvije kuglice, na produžetku noge te spoju s lukom. Sačuvana dužina 3,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11148).

6.20.4.7. Grob 186 – fibula dužine 4,8 cm s oštećenom nožicom i spiralom. Kuglice blago bikoničnog oblika nalaze se na produžetku noge te spoju noge sa sredinom luka (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11477).

6.20.4.8. Grob 200 – fibula dužine 5,5 cm s djelomično oštećenom izduženom nožicom te dvije glatke kuglice. Spirala ima tri navoja sa svake strane i visoko postavljenu vanjsku tetivu (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11582).

6.20.4.9. Grob 201 – dvije fibule, dužine 4,9 i 4,2 cm s glatkim, blago spljoštenim kuglicama na produžetku noge te spoju noge i luka. Jednoj fibuli sačuvana je spirala od ukupno šest navoja s vanjskom tetivom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11615, 11616).

6.20.4.10. Grob 224 – fibula sačuvana u dužini 3,4 cm, nedostaju igla i nožica izuzev dijela s kuglicom. Druga kuglica nalazi se na spoju s lukom. Spirala ima sedam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu, prebačenu iznad spirale koja ima željeznu jezgru (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11834).

6.20.4.11. Grob 235 – ulomak fibule s dvije kuglice, sačuvana dužina 2,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11944).

6.20.4.12. Grob 250 – fibula s jednom kuglicom na spoju luka i unatrag prebačene noge. Spirala ima pet navoja i tetivu omotanu oko luka. Dužina 7,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12074).

6.20.4.13. Grob 258 – fibula dužine 3,6 cm, s oštećenom nožicom te dvije kuglice. Spirala ima tri navoja sa svake strane i vanjsku tetivu (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12159).

6.20.4.14. Grob 289 – tri fibule, od kojih je najmanja (3,7 cm) loše očuvana, bez spirale, igle i dijela noge (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12360). Fibula dužine 6,3 cm ima spiralu od četiri navoja sa svake strane. Na produžetku noge te spoju luka i noge nalazi se po jedna glatka kuglica, između kojih se nalazi četvrtasto udubljeno ležište s ispunom od emajla (inv. br. 40-77-40/12361). Treća fibula, dužine 9,8 cm, u cijelosti je sačuvana i ima pet navoja sa svake strane i vanjsku tetivu. Nožica je niska, trokutasta i jako izdužena tako da veličinom odgovara luku. Na donjoj strani ima urezani ukras. Na produžetku noge omotana je mala

spiralala. Kuglice imaju po tri okrugla udubljenja s ispunom od emajla, a između njih nalazi se okrugla pločica koja je izvorno vjerojatno također imala ispunu (inv. br. 40-77-40/12362).

6.20.4.15. Grob 291 – ulomak fibule s dvije kuglice, sačuvana dužina 2,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12377).

6.20.5. Prozor – djelomice oštećena fibula s dvije glatke kuglice, od kojih jedna na spoju s lukom. Dužina 10 cm. Navodi se još jedan ulomak istog tipa (T. 10: 11; Ljubić 1889, 131, T. XXI: 115).

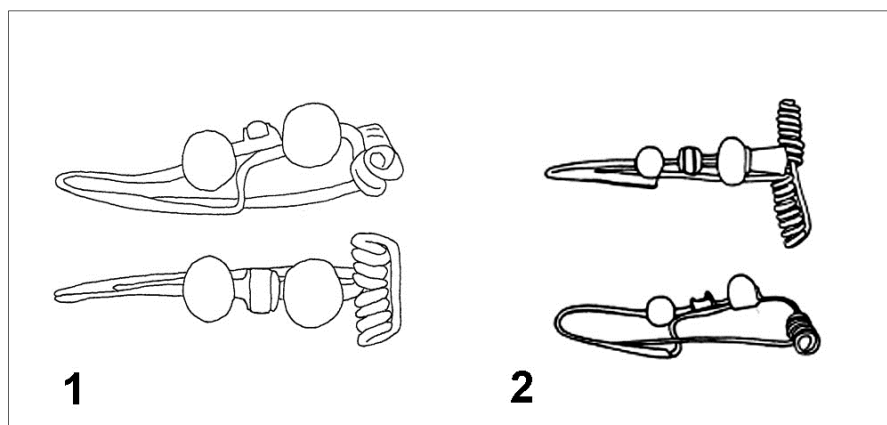
6.20.6. Turska kosa – željezna fibula s dvije kuglice i kraćom spiralom (Čučković 2006, 275).

6.20.7. Kastav – fibula s dvije kuglice, od kojih je jedna na spoju luka i noge, druga na produžetku noge. Spirala je oštećena, kao i ležište igle koja nije sačuvana. Dužina 5,5 cm (Blečić Kavur 2010, 328, kat. br. 60, Sl. 248: 2, T. 5: 60).

Fibule s dvije kuglice s područja Japoda i Kolapijana rađene su od bronce, s izuzetkom željezne fibule koja navodno potječe iz groba 100 na Goleku kod Vinice te fibule s Turske kose kod Topuskog, obje s područja pripisanog Kolapijanima. Fibule iz Siska, grobova Jezerine 364, 396 i 444, groba Ribić 199 i sve fibule iz Vinice mogu se uvrstiti u varijantu A2 po tipološkoj podjeli A. Bieger. Iste je sheme i fibula iz Prozora kao i željezna fibula s Turske kose. Fibule sheme A2 imaju jednu kuglicu na produžetku noge prije luka, dok se druga nalazi na spoju luka i noge, obuhvaćajući obje žice (Bieger 2003, 16, Sl. 3). Dio fibula iz Vinice (kat. br. 6.20.4.5.-4.7., 4.11.) po manjim dimenzijama i veličini spirale te manjem razmaku između kuglica odgovara karakteristikama varijante Jüchsen, karakteristične za žensku nošnju na širem području, pa tako i u južnoj Panoniji (Bieger 2003, 32, Sl. 19; Dizdar 2009, 281). Fibule sheme B prevladavaju na Ribiću i toj skupini pripadaju primjerci iz grobova 220, 240, 246 i groba c. Prisutna je varijanta s dvije kuglice, obje na spoju luka i produžene noge (Bieger 2003, 16-17, Sl. 4). Fibule sheme C javljaju se u grobovima 122 i 174 s Ribića, a vjerojatno istoj shemi pripada fibula iz groba 403 na Jezerinama. Donja kuglica nalazi se na koljenastom prijelazu luka prema nozi koji je praktički pod pravim kutem (Bieger 2003, 17, Sl. 5). Na Pounju prevladava spirala od većeg broja navoja, od 8 do 12 sa svake strane, često sa znatno izduženom nožicom U-oblika.

Fibula iz groba Jezerine 350 pripisana je skupini A2 sheme, ali specifična je po različito oblikovanim kuglicama, s udubljenjem na središnjoj, manjoj kuglici. Sličan ovoj je par fibula iz Vinice koji navodno potječe iz groba 289. Prva od potonjih, sličnija jezerinskoj, ima dvije glatke kuglice između kojih se nalazi kvadratično dugme s udubljenjem. Gotovo identična brončana fibula s koraljnim umetkom u pravokutnom ležištu potječe iz

Nagyhörcsöka u Mađarskoj (Sl. 19: 1; Bieger 2003, kat. br. 1071, T. 12: 1). Na brončanoj fibuli iz Kablarovca između kuglica nalazi se ovalno proširenje s pravokutnim ležištem. Luk je proširen prema spirali (Sl. 19: 2; Popović 2003, T. 4: 2). Na drugom viničkom primjerku kuglice su ukrašene udubljenim kružićima s ispunom od emajla, a između njih se nalazi disk s udubljenjem. Vjerojatno su ležišta između kuglica izvorno također bila ispunjena emajlom ili sličnim materijalom. Fibula iz Krajčinovića također na kuglicama ima udubljene kružice. Nožica je trokutasta, jako izdužena, a spirala kratka (Zotović 1987, T. II: 1). Ispuna od bijelog ili crvenog emajla redovito se javlja u križnom motivu na kuglicama, no tragovi crvenog emajla zabilježeni su i na motivu kružića (Bieger 2003, 24, 27, T. 17: 1). Željezna fibula s malim pravokutnim ležištem nađena je u grobu na Čubarskom brdu u Srbiji (Bieger 2003, kat. br. 994, T. 82: 1). Željezna je i fibula iz Srijemskih Karlovaca s nekoliko pravokutnih ležišta, moguće za umetke od emajla (Bieger 2003, kat. br. 999, T. 104: 4; Majnarić-Pandžić 1970, 95, T. XXXIX: 8). Na oštećenoj fibuli rađenoj od bronce i željeza iz groba 22 na Slatini sačuvana je gornja glatka kuglica, nakon koje je manje ovalno proširenje s ležištem (Pirkmajer 1991, T. 17: 118). Na željeznom primjerku iz groba 25 na istom nalazištu donja je kuglica ukrašena s udubljenim kružićima, koji su mogli sadržavati ispunu (Pirkmajer 1991, T. 18: 124). Proširenja između kuglica s ležištem za ispunu od različitog materijala češće se nalaze na fibulama iz sjeverne Panonije (Bieger 2003, 67, kat. br. 1015, 1062, 1071-1072, 1075), iako se sporadično javljaju i drugdje (ista, 60, kat. br. 222, 715, 916). Željezne fibule s pravokutnim ležištem s ispunom od emajla pripadaju, po J. Bujni, samom kraju stupnja LT C1 (C1c) (Bujna 2003, 92, 100, Sl. 61: B). Fibule iz Jezerina i Vinice mogu se povezati najvjerojatnije s fibulama panonskog porijekla. Iako su one nešto češće na sjeveru, nalazi s područja Skordiska upućuju na pojavu običaja korištenja umetaka, vjerojatno za postizanje kolorističkog efekta, i na prostoru južne Panonije.

Slika 19. Fibule iz Nagyhörcsöka i Kablarovca (prema Bieger 2003; Popović 2003).

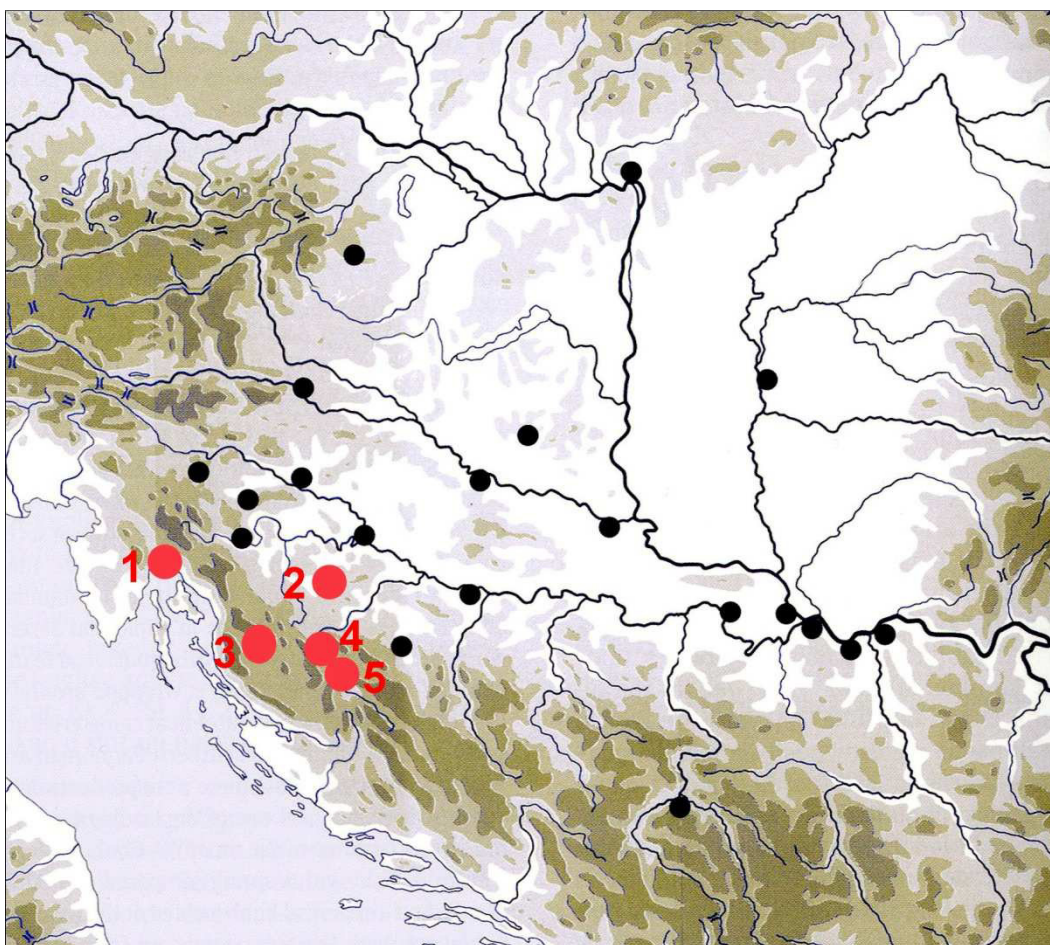
Brončane fibule s dvije kuglice na luku sheme A2 (Karta 13) nalazimo i na području susjednih protopovijesnih zajednica, u Donjoj Dolini i u grobu 150 na Sanskom Mostu (Marić 1964, T. XX: 5; Fiala 1897, 283, Sl. 2; Bieger 2003, kat. br. 1, 16). Javljaju se i istočnije, u Krajčinovićima u jugozapadnoj Srbiji (Zotović 1987, T. II: 1). U muškim grobovima na Zvonimirovu nađene su željezne fibule, uglavnom većih dimenzija, koje po karakteristikama pripadaju stupnju LT C2 (Dizdar 2013, 189-192). Željezne fibule manjih dimenzija kao i brončane fibule s dvije kuglice, sve sheme A2, karakteristične su za žensku nošnju (Dizdar 2009, 278-279; 2013, 232-235). Na ostalim grobljima Tauriska na prostoru današnje Slovenije također se nalaze analogne forme od bronce i željeza. Datiraju se kroz čitavi srednji laten, tj. u stupnjeve Mokronog IIa-b (Božič 1999, 196-197; Dizdar 2009, 279-280; 2013, 233-237). Obje varijante, od željeza i bronce, javljaju se i na teritoriju Skordiska počevši od stupnja LT C1 (C1b) s trajanjem do kraja srednjeg latena (Božič 1981, 319; Dizdar 2009, 279-281; 2013, 191, 237-238).

Brončane fibule s jednom kuglicom na spoju luka i noge prisutne su samo u Vinici, navodno u grobu 250, te u grobu 201 na Ribiću. Po podjeli A. Bieger riječ je o varijanti A1, koja se općenito govoreći javlja rjeđe od inačice A2 s dvije kuglice (Bieger 2003, 16, Karta 3). Po omatanju tetive oko luka vinička se fibula uvrštava u regionalnu skupinu fibula s kuglicama, budući da se takva konstrukcija javlja i na primjercima s dvije kuglice na Ribiću (grob c, 122) i Jezerinama (grob 364), moguće kao dokaz domaće proizvodnje (Bieger 2003, 69). Omatanje tetive također je tipično za fibule varijante Ribić tipa Kastav, dakle još jednog tipa lokalnog porijekla i rasprostranjenosti. Željezne fibule sheme A1 češće su od svojih brončanih pandana i javljaju se na lokalitetima mokronoške skupine od kraja stupnja LT C1 do u LT C2 (Dizdar 2013, 192-195). Karakteristična „domaća“ spirala, kao i odabir bronce vjerojatnim čine tumačenje da je riječ o lokalnim proizvodima, inspiriranima popularnijim željeznim inačicama. U prilog preferiranju bronce od strane japodskih i kolapijanskih zajednica idu i fibule s dvije kuglice koje su na navedenom području vrlo rijetko rađene od željeza. Željezo se općenito rijetko javlja kao materijal za izradu fibula na japodskom i kolapijanskom tlu, dok je uobičajeno u izradi različitih oblika fibula kod latenskih zajednica koje prvenstveno čine dio muške nošnje, iako su željezne fibule manjih dimenzija nosile i žene.

Rasprostranjenost fibula s kuglicama općenito pokriva područje od Rajne na zapadu do Ukrajine na istoku te između Skandinavije na sjeveru i srednjeg toka Une na jugu (Bieger 2003, Karta 1). Uočljive su međutim razlike u distribuciji s obzirom na materijal izrade, kao i razlike između određenih varijanti. Tako su brončane fibule s kuglicama češće na području

sjeverne Europe (danski poluotok, porječje Labe) i u južnoj Posavini, dok se željezne češće javljaju u Podunavlju te međurječju Save i Drave, odnosno otprilike na prostoru na kojem nalazimo latensku kulturu (usp. Bieger 2003, Karte 6 i 8). Kod brončanih fibula prevladava varijanta A2 koja je i općenito najčešća na čitavom području rasprostranjenosti fibula s kuglicama. Fibule sheme B i C javljaju se mnogo rjeđe, pa A. Bieger za područje južne Panonije navodi samo nalaze iz doline Une (Bieger 2003, Karte 3, 9), iako vrijedi upozoriti na manjkavosti citiranih karti upravo za prostor Karpatske kotline. Fibule sheme B i C uobičajene su na prostoru sjeverne Europe, odnosno poluotoku Jutland i porječju Labe, s koncentracijom na prostoru pokrajina Mecklenburg, Pomorje, Holstein i međurječju Labe i njene pritoke rijeke Havel, koji odgovara onome središnjeg područja Jastorf kulture. Ribić je u oba slučaja najjužnija točka (Beiger 2003, 16-17, Karta 4, 5). Uz to, fibule sheme C iz Ribića pokazuju i druge karakteristike koje ih povezuju s primjercima iz pokrajina Mecklenburg i Holstein: spirala od velikog broja navoja, prstenasti držač igle (*Nadelfeststellklemme*) i produživanje žice noge prema spirali nakon prve kuglice (Bieger 2003, 69).

Karta 13. Rasprostranjenost fibula s dvije kuglice (dopunjeno prema Dizdar 2013, Karta 22).

Z. Marić datirao je grobne cjeline koje sadrže fibule s dvije kuglice od faze IV (Ribić 199) do u fazu Vb (Ribić 122), s time da većina drugih grobova s ovim fibulama pripada fazi Va. Po A. Bieger fibule sheme A2 datiraju se u stupnjeve LT C1b i možda početak LT C2. Fibule sheme B mogu se datirati u mlađu fazu srednjeg latena, odnosno stupanj LT C2, dok bi fibule sheme C pripadale vremenu od otprilike druge polovice stupnja LT C2 do u LT D1a (Bieger 2003, 75-76, Sl. 45). Fibule sheme C poput one iz groba 122 na nalazištima s područja Jastorf kulture, koje se može smatrati matičnim područjem ove varijante, datiraju se također do u stupanj LT D1a (Bieger 2003, 82-90, Sl. 46). U dolini Une fibule s kuglicama zadržavale bi se dakle nešto duže nego na ostalim južnopanonskim ili prialpskim lokalitetima, uključujući područje međurječja Drave, Dunava i Save, gdje nestaju iz upotrebe tijekom mlađe faze srednjeg latena (Bieger 2003, 74-79, Sl. 45; Dizdar 2009, 281).

U grobu 199 na Ribiću fibula sheme A2 činila je par zajedno s Certosa fibulom varijante Ic (T. 22: A), koja se vrlo vjerojatno zadržava u upotrebi još tijekom 3. st. pr. Kr. Datiranje groba podudara se dakle s vremenskim rasponom u koji A. Bieger datira fibule A2 sheme.

Iz groba 122, uz fibulu sheme C i fibulu dvostruke spirale s jantarnim zrnom na luku, potječe još žičana fibula s profiliranom spojnicom, pinceta, više različitih jantarnih perli te keramički kantharos tamnosmeđe boje (T. 25: B). Po M. Miše posuda najvjerojatnije pripada kasnohelenističkoj farskoj proizvodnji, s najboljom paralelom na Farosu³¹ (Miše 2005, 31-32). Sličnog su oblika tzv. bradavičasti kantharosi koji se odlikuju specifičnim apliciranim ukrasom na ramenu i trbuhu recipijenta. Nađeni su na više položaja duž istočnojadranske obale, s koncentracijom na prostoru srednje Dalmacije gdje je pretpostavljeno postojanje lokalne proizvodnje (Šešelj 2009, 127-128). U nešto drugačijem obliku javljaju se na širem prostoru istočnog Mediterana. U Korintu su datirani od kraja 3. do sredine 2. st. pr. Kr., tj. nalaze se u upotrebi u vrijeme uništenja grada 146. g. pr. Kr., što uključuje i primjerak bez bradavičastih aplikacija (Edwards 1975, 87-88; Broneer 1947, T. LIX: 13 lijevo). Jedan je bradavičasti kantar pronađen u zapuni šahta („manhole“) zatrpanog u razdoblju između 2. pol. 2. i 1. polovice 1. st. pr. Kr. (Romano 1994, 62, T. 17: 25). U drugu polovicu 3. st. pr. Kr. datirani su kasni oblici tzv. *cyma* kantharosa koji pokazuju tendenciju sužavanja donjeg dijela recipijenta kao i spoja recipijenta i noge koja postaje viša, konična, te je profilirana putem naglašenog rebra (Edwards 1975, 77, T. 52: 408, 53: 399), što su karakteristike koje možemo uočiti i na kantarima iz Ribića i Farosa. Po reviziji materijala pronađenog u bunarima

---

³¹ Nejasno je iz kojeg razloga M. Miše u citiranoj objavi grob 122 naziva „grobnicom ratnika“.

korintske Južne stoe čini se da tzv. *cyma* kantharose treba datirati u posljednju četvrtinu 3. i prvu četvrtinu 2. st. pr. Kr. (Sanders et al. 2014). Slična je datacija predložena za bradavičasti kantharos polukuglastog recipijenta koji završava niskom prstenastom nogom, a pronađen je u naselju Rachi u Istmiji koje je vrlo vjerojatno uništeno na samom kraju 3. st. pr. Kr. (Anderson-Stojanović 1996, T. 21: 30, 93-94). Kantharos iz Ribića može se, na temelju morfoloških karakteristika, datirati otprilike istovremeno navedenim primjercima, odnosno u vrijeme između sredine 3. i sredine 2. st. pr. Kr. Žičanu fibulu najvjerojatnije treba datirati unutar 2. st. pr. Kr. (v. iznad). Grobni nalazi sugeriraju, dakle, datiranje čitave grobne cjeline u 2. st. pr. Kr., što se i podudara s datacijom fibula sheme C u stupnjeve LT C2 i početak D1.

Uz razliku u oblicima (duža spirala, pojava sheme B i C) i dataciji, čini se da je između susjednih latenskih skupina i japodske zajednice u Pounju postojala i određena razlika u načinu nošenja fibule. U grobljima doline Une brončane fibule s dvije kuglice češće se naime javljaju pojedinačno (grobovi Ribić 174, 246, 220, c) ili u paru s drugim tipom fibule (npr. Ribić grob 122, 299, Jezerine 403). Nasuprot tome, u mokronoškoj skupini najčešće su se nosile u paru kao dio ženske nošnje srednjelatenskog doba (Dizdar 2009, 281; 2013, 235). Takva razlika u načinu korištenja vrlo sličnog ili istog oblika upućuje na integriranost ovog tipa fibule u nošnju lokalne japodske zajednice, iako je svakako oblik preuzet od latenskih originala. „Udomaćenost“ fibula s dvije kuglice potvrđuju i specifičnosti u njihovu oblikovanju uočene u Pounju, koje se mogu tumačiti kao dokaz lokalne proizvodnje.

6.21. Orahaste fibule

6.21.1. Golek pri Vinici

6.21.1.1. Tri fibule, od kojih jednoj nedostaju spirala i nožica (T. 11: 1; Gabrovec 1966, T. 17: 11). Čitava fibula ima devet navoja na svakoj strani i ukošene urezane linije na produžetku noge (T. 11: 2; Gabrovec 1966, T. 17: 6; Božič 2001, Sl. 27). Fibuli sa spiralom od osam navoja sa svake strane nedostaje nožica (T. 11: 3; Gabrovec 1966, T. 17: 8). Više primjeraka nađeno na groblju na Goleku pripada zbirci u Marburgu (Dobiat 1982, T. 7: 13, 15-17; Teßmann 2001, Liste 14: 125, br.13-17).

6.21.1.2. Grob 2 – fibula oštećene spirale, sačuvana su samo četiri navoja na jednoj strani. Nedostaju igla i nožica. Dužina 5,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10089).

6.21.1.3. Grob 5 – fibula sa spiralom od 10+9 navoja. Igla i nožica nedostaju. Dužina 7,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10124).

6.21.1.4. Grob 24 – fibula dužine 8,5 cm, sa spiralom od 9+8 navoja. Igla je oštećena, nožica nedostaje. Dijagonalne trake na kalotastim proširenjima ispunjene su poprečnim urezima

(Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10240). Navodno iz iste cjeline potječu još dvije fibule: oštećena fibula dužine 5,3 cm (inv. br. 40-77-40/10237) i čitava fibula dužine 8,9 cm, sa spiralom od 8+7 navoja (inv. br. 40-77-40/10239).

6.21.1.5. Grob 35 – fibula sa spiralom od sedam navoja sa svake strane. Nožica je oštećena. Dužina 8,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10370).

6.21.1.6. Grob 36 – sačuvana su samo kalotasta proširenja dužine 4,6 cm, s urezima u dijagonalnim trakama. Kalote su zakovicom pričvršćene na limenu traku, možda je riječ o popravku ili sekundarnom korištenju (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10383).

6.21.1.7. Grob 39 – fibula dužine 9,1 cm s oštećenom iglom. Spirala ima osam navoja sa svake strane i tetivu omotanu oko luka (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10407).

6.21.1.8. Grob 47 – fibula dužine 7,9 cm s oštećenom nožicom, bez igle. Od spirale je sačuvano devet navoja na jednoj strani i tetiva (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10457).

6.21.1.9. Grob 65B – čitava fibula dužine 8,7 cm, sa spiralom od 9+8 navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10589). Još jedna fibula duga je 9,2 cm i ima spiralu od 10+8 navoja (inv. br. 40-77-40/10588).

6.21.1.10. Grob 70 – fibula dužine 8,5 cm, s oštećenom iglom i nožicom. Spirala ima devet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10636).

6.21.1.11. Grob 80 – fibula dužine 8,1 cm s nepravilnom spiralom od 9+7 navoja, pričvršćenom pomoću željezne zakovice. Nožica je oštećena (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10713).

6.21.1.12. Grob 84 – fibula dužine 9,8 cm sa spiralom od 8+7 navoja. Dijagonalne trake na kalotama ispunjene su poprečnim urezima. Na dijelu luka prije spirale nalaze se poprečni urezi. Na držaču igle ovješena je mali prsten (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10729).

6.21.1.13. Grob 92 – djelomično oštećena fibula dužine 7,4 cm, s osam navoja spirale na jednoj strani (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10784).

6.21.1.14. Grob 98B – fibula dužine 9,6 cm sa spiralom od 10+8 navoja. Dijagonalne trake na kalotama su ispunjene sitnim urezima. Na luku prije spirale nalaze se duboki poprečni urezi (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10816).

6.21.1.15. Grob 112 – fibula dužine 9,1 cm sa spiralom od jedanaest navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10906).

6.21.1.16. Grob 126 – fibula dužine 7,2 cm s oštećenom nožicom. Spirala ima sedam navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11018).

6.21.1.17. Grob 141 – fibula dužine 5,3 cm, od koje je sačuvan kalotasti luk s dijelom spirale (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11149).

- 6.21.1.18. Grob 143³² – cjelovita fibula dužine 6,4 cm, sa spiralom od 7+6 navoja i visokom vanjskom tetivom. Dijagonalne trake su ispunjene urezima, kao i trake između kalota (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11173).
- 6.21.1.19. Grob 144 – dvije fibule. Manja fibula, dužine 4,8 cm, oštećene je igle i nožice. Spirala ima sačuvano pet navoja na jednoj, dva na drugoj strani (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11178). Fibula dužine 8,4 cm ima oštećenu nožicu. Spirala ima 13+12 navoja i pričvršćena je sa željeznom zakovicom (inv. br. 40-77-40/11181).
- 6.21.1.20. Grob 150 – fibula dužine 8,8 cm. Nedostaje igla i polovica spirale koja ima šest navoja i visoku vanjsku tetivu te željeznu zakovicu na spoju s lukom. Gornja kalota, bliža spirali, ukrašena je parom tekućih spirala (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11234).
- 6.21.1.21. Grob 169 – čitava fibula dužine 9,7 cm. Držač igle i noga, lijevani zajedno s lukom, ukrašeni su dubokim urezima, kao i dio luka iznad spirale. Dijagonale na kalotama također su ispunjene urezima. Spirala ima 10+9 navoja (Vogt 1934, T. XVI: 82; Teßmann 2001, Sl. 32: 4; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11373).
- 6.21.1.22. Grob 183 – fibula dužine 8 cm sa spiralom od 13+12 navoja. Na glavi iznad spirale nalaze se dvije zakovice. Nožica oštećena (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11442).
- 6.21.1.23. Grob 185 – oštećena fibula kojoj nedostaju igla i noga te dio spirale, od koje su sačuvana samo četiri navoja. Dužina 4,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11469).
- 6.21.1.24. Grob 197 – fibula sa spiralom od osam navoja sa svake strane. Igla i nožica su oštećeni. Dužina 7,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11547).
- 6.21.1.25. Grob 200 – fibula dužine 7 cm kojoj je sačuvan kalotasti luk i dio spirale (šest navoja s jedne strane), pričvršćene željeznom zakovicom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11580).
- 6.21.1.26. Grob 207 – fibula dužine 6 cm, s urezima na dijagonalnim trakama i V-motivom iznad spirale. Nožica oštećena. Spirala ima osam navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11706).
- 6.21.1.27. Grob 214 – kalotasti luk i dio nožice fibule, sačuvane dužine 4,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11751).
- 6.21.1.28. Grob 219 – fibula užeg luka, dužine 9,2 cm, sa spiralom od 11+10 navoja. Dijagonalne trake na kalotama imaju ureze. Završetak nožice prije kalote ima kuglasto zadebljanje (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11785).

---

³² U katalogu s crtežima pod ovaj grob uvrštena je još jedna orahasta fibula, s nizom lančića ovješanih o kariku na igli fibule. U on-line bazi međutim nema takve fibule pod ovim brojem grobne cjeline.

6.21.1.29. Grob 236 – fibula dužine 8,6 cm sa spiralom od osam navoja sa svake strane. Na nožici je, prije kalote, mali prsten od namotanog lima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11968).

6.21.1.30. Grob 242 – fibula dužine 7 cm kojoj nedostaju nožica i igla. Spirala ima deset navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12003).

6.21.1.31. Grob 243 – fibula dužine 7,1 cm. Spirala i igla nisu sačuvane. Na glavi je ostatak željezne zakovice kojom je bila spojena spirala (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12015).

6.21.1.32. Grob 253 – fibula dužine 8,8 cm s dugačkom spiralom od 14+13 navoja. Spirala je pričvršćena na luk željeznom zakovicom, a još jedna zakovica nalazi se na nozi (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12098).

6.21.1.33. Grob 266 – dvije fibule. Čitava fibula dužine 9 cm ima spiralnu od osam navoja sa svake strane, pričvršćenu na luk pomoću željezne zakovice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12191). Druga fibula je oštećena, sačuvano je šest navoja spirale na jednoj strani. Kalote su pune, lijevane. Dužina 6,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12190).

6.21.1.34. Grob 273 – fibula od koje je sačuvan samo dio luka s tri kalote u dužini 4,5 cm. Trake na kalotama su ispunjene urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12226).

6.21.1.35. Grob 291 – fibula dužine 7,2 cm sa spiralom od četiri navoja sa svake strane. Dijagonalne trake na kalotama ispunjene su urezima. Nožica je oštećena (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12376).

6.21.1.36. Grob 296 – fibula dužine oko 8 cm, sa spiralom od šest navoja sa svake strane. Spiralna konstrukcija pričvršćena je na luk željeznom zakovicom. Dijagonalne trake na kalotama i pojas između njih ispunjeni su urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12415).

6.21.1.37. Grob 301 – fibula dužine 9,2 cm kojoj nedostaje igla. Spirala ima 10+8 navoja. Između kalota se nalaze dva rebra (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12434).

6.21.1.38. Grob 304 – fibula dužine 11,2 cm sa spiralom od 11+10 navoja. Dijagonalne trake na kalotama su ispunjene urezima. Na nožici i dijelu luka iznad spirale nalazi se urezani ukras „riblje kosti“ (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12452).

6.21.2. Jezerine, grob 504 – fibula dužine 6,5 cm sa spiralom od šest navoja sa svake strane (Radimsky 1895, 174, Sl. 555; Teßmann 2001, Sl. 32: 9).

6.21.3. Ribić, grob 13 – fibula dužine 9,2 cm sa spiralom od devet navoja sa svake strane (T. 11: 4-1; Ćurčić 1900, Sl. 5; Marić 1968, T. XIV: 28; Teßmann 2001, Sl. 32: 5).

6.21.4. Prozor

6.21.4.1. Jedna fibula, dužine oko 10,5 cm, potječe iz istraživanja groblja. Spirala ima 13+9 navoja. Dijagonale na kalotama su ispunjene sitnim urezima (Ljubić 1889, 123, T. XIX: 77; Todorović 1968, T. LIX: 1; Teßmann 2001, Sl. 32: 10).

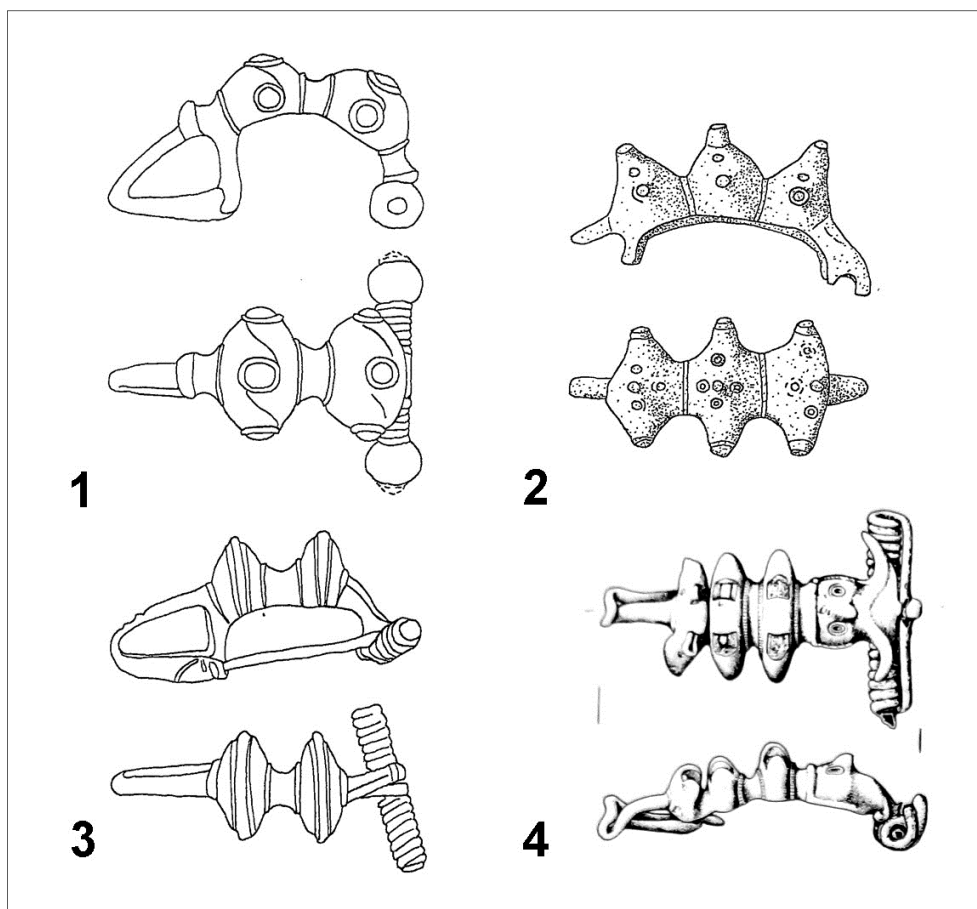
6.21.4.2. Zbirka Prozor, Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin – fibula dužine 8 cm. Od spirale je sačuvano samo pet navoja na jednoj strani (Teßmann 2001, 32, Sl. 31, T. 1: 12).

Karakteristični ukras luka dao je skupini fibula naziv orahastih, tj. fibula s orahastim lukom. To su brončane fibule sa spiralom od većeg broja navoja spojenih niskom vanjskom tetivom te četvrtastim (trapezoidnim) lukom na kojem se nalaze tri kalotasta proširenja s bočnim dugmetastim zadebljanjima, ukrašena dijagonalnom plastičnom trakom koja može imati poprečne ureze. Između kalota često se nalaze rebra, ponekad traka s urezima. Nosač igle se produžava u dugačku nogu trakastog presjeka koja može biti ukrašena (Božič 2001, Sl. 27). Donja kalota nalazi se na dijelu nožice prije spoja s lukom. Nožica se spaja na luk s donje strane, obično između donje i središnje kalote, s vidljivom rupicom. Spiralna konstrukcija može biti pričvršćena na luk pomoću željezne zakovice.

Fibule je kao „orahaste“ prvi opisao E. Vogt („fibulae with three nuts on the bow“), pretpostavivši da su uzor pri oblikovanju bile keltske narukvice sa šupljim kalotama (Vogt 1934, 51-52). F. Lo Schiavo opisuje ih pod tip 104 i donosi popis lokaliteta (Lo Schiavo 1970, 459). Popis primjeraka dopunjen je objavom fibule iz berlinske Zbirke Prozor, pri čemu je dan pregled svih poznatih primjeraka s osvrtom na dataciju. Po B. Teßmann ovaj se tip javlja zajedno sa srednjolatenskim materijalom, dok je manja pouzdana datacija u Marićevu fazu Vb predložena na temelju samo ribičkog groba 13 (Teßmann 2001, 63-65). Otprilike u isto vrijeme objavljen je članak D. Božiča u kojem je istaknuto viničko porijeklo tipa, ali bez ulaženja u pitanje datacije. Karta rasprostranjenosti pokazuje ograničenost na prostor između Bele krajine (Zemelj, Vinica), Like i srednjeg toka Une, odnosno japodsko i kolapijansko područje. No, temeljem velikog broja primjeraka iz groblja na Goleku kod Vinice kao njihovo se matično područje može odrediti teritorij Kolapijana (Božič 2001, 191, Sl. 28, Lista 6).

Sličnosti se mogu pronaći u nekim fibulama iz Danske i pokrajine Mecklenburg-Zapadno Pomorje u sjevernoj Njemačkoj koje odgovaraju shemi B po A. Bieger i imaju ukras kalotastih proširenja (Sl. 20: 1-3; Beiger 2003, T. 24: 4-5; 26: 5). Shema fibula orahastog luka također odgovara tipu B po A. Bieger. Ove specifične sjevernoeuropske fibule s ukrašenim kuglicama na luku nazivaju se „danskima“ („Dänische“ Kugelfibeln; Laursen 1984). Njihov se nastanak datira u stupanj LT C1 i dovodi u vezu s utjecajima iz kruga latenske kulture. U upotrebi ostaju najvjerojatnije do početka stupnja LT D (Brandt 2001, 85-87). Sličan se motiv

(njem. *Bogenlinien-Warzen-Ornament*) javlja i na jednoj varijanti narukvica iz stupnja LT B2 s područja srednje Labe i Saale koje pripada Jastorf kulturi (Nuglisch 1969, Sl. 13; Müller 1985, 60, T. 20: 14; 27: 16; 111: 17; Brandt 2001, 105, T. 5: 3). Izvan tog prostora slične se narukvice javljaju još u južnoj Nizozemskoj. Datirane su u LT C i smatraju se proizvodima lokalnih radionica koje imitiraju ili jednostavno crpe inspiraciju iz latenskih motiva (Roymans 2007, 315, Sl. 7). Sličan se ukras javlja i na ukrasnoj dugmadi s pojasnih kopči, pokazujući omiljenost motiva u okvirima Jastorf kulture (Brandt 2001, 111, 144, Sl. 18). Upravo izvedba motiva na narukvicama pokazuje znatne sličnosti s oblikovanjem luka na kolapijanskim i japodskim primjercima tzv. orahastih fibula.

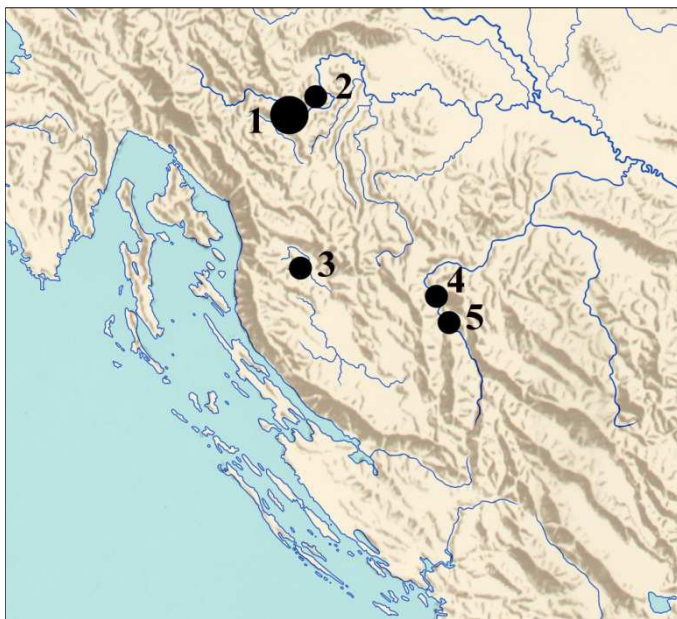
Slika 20. 1-3. Danske fibule s kuglicama (prema Bieger 2003);
4. Fibula iz Pressana kod Verone (prema Salzani 1990).

Osim navedenih, usporedba se nalazi i na sjeveru Italije, među grobnim nalazima s lokaliteta Pressana u okolici Verone. Riječ je o paru fibula s tri šuplja ovalna proširenja na luku i bradatom ljudskom maskom na dijelu prije spirale. Proširenja imaju kvadratne udubine za ispunu od staklene paste ili koralja (Sl. 20: 4; Salzani 1990, 188, Sl. 1: 1, 2). Dio inventara grobne cjeline, koja je prije otkrića ostataka urne tumačena kao ostava, čini fibula tipa Jezerine zbog koje je vrijeme deponiranja stavljeno u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. (Salzani

1990, 190; 2004, 429-431). Oblik ovalnih proširenja podsjeća na narukvice karakteristične za područje Boia i Insubra, dok ih prikaz maske određuje kao najjužniji primjerak grupe Maskenfibeln. Vjerojatno se mogu datirati ranije od najmlađih oblika koji određuju vrijeme deponiranja, odnosno u 2. st. pr. Kr. (Vitali 1990, 194-195). Čitava grobna cjelina dovodi se u vezu s pokopom pripadnika zajednice Ligura, na čijem području postoje i analogije za fibule (Venturino Gambari 1996, 24-26, Sl. 8: 1). Uz orahaste fibule s japodskog i kolapijanskog područja, još jedna analogija potječe s Manchinga (Vitali 1990, 194). Riječ je o fibuli s dva ovalna proširenja ukrašena dijagonalnom trakom s kosim urezima te okruglom limenom pločicom na produžetku noge na koju je sa zakovicom ukrašene glave pričvršćena druga pločica od lima (Krämer 1961, 305-306, Sl. 1: 1a-b, T. 38: 1a-b). Shema spirale i luka fibule odgovara primjerku iz Sanzena, dok se slična ovalna proširenja, no ukrašena motivom spirale, nalaze na fibuli iz logora Augsburg-Oberhausen (Krämer 1961, 314-315, T. 43: 1a-b, Sl. 3). Posljednja međutim više odgovara fibulama iz Trentina koje pripadaju tipu XX po A.-M. Adam (Adam 1996, 151, T. VIII: 231, 231bis).

Iako s obzirom na homogenost i limitiranu regionalnu rasprostranjenost (Karta 14) gotovo da nema mjesta sumnji u lokalno radioničko porijeklo fibula s orahastim lukom, slične

Karta 14. Rasprostranjenost orahastih fibula.

pojave daleko na sjeveru Europe pokazuju da je inspiracija za izradu mogla doći iz drugih krajeva. U tom kontekstu vrijedi podsjetiti na podudarnosti uočene u pojavi fibula s dvije kuglice na luku sheme B i C koje su uobičajene na prostoru Jastorf kulture, dakle istom onom na kojem je popularan ukras sličan tzv. orahastom motivu ove skupine fibula. Objašnjenje za navedene sličnosti može se pronaći i u istom izvoru inspiracije, odnosno utjecajima koji iz središta latenske kulture prodiru prema područjima na njegovu rubu gdje su određeni motivi prilagođeni lokalnom ukusu.

U grobu 504 na Jezerinama uz navedenu fibulu nalazila se brončana pojasna ploča. Po dva polukružna završetka na jednoj strani i dva vertikalna niza od po tri rupice paralelu ima u grobu 274 na istom nalazištu. Slična je i pojasna ploča iz groba 208 koja međutim ima samo

tri rupice za zakovice, jednu u sredini polukružnih završetaka i dvije uz suprotni rub ploče. Iz istog groba potječe i niz križne dugmadi kao i fibula s jednom kuglicom na produžetku noge (T. 26: A; Radimsky 1895, 111, Sl. 238-240). Na temelju fibule čitava se grobna cjelina 208 može datirati otprilike u prvu polovicu 2. st. pr. Kr., odnosno razdoblje koja odgovara mlađem stupnju srednjeg latena (v. iznad – kat. br. 6.17.).

Iz groba 13 na Ribiću (T. 11: A) potječe i fibula dugmetasto profilirane spojnice s ukrasnom pločicom na produžetku noge (Marić 1968, T. XIV: 29). Riječ je o obliku koji se javlja zajedno s kasnolatenkim fibulama poput tipa Jezerine ili Picugi, ali i snažno profiliranim fibulama (grobovi Ribić 161, 238 – Marić 1968, T. XIV; grob 260, T. XVII: 2-4). Po Z. Mariću karakteristične su za fazu Vb, ali vjerojatnije je riječ o obliku koji traje kroz čitavo 1. st. pr. Kr. Takvo datiranje sugeriraju i cjeline u kojima ih nalazimo zajedno s oblicima koji svakako prethode posljednjim desetljećima pr. Kr. (grobovi Ribić 87b, 92 – Marić 1968, T. XIII).

Iako su iznimno brojne, nepouzdanost viničkih grobnih cjelina čini dataciju orahastih fibula vrlo problematičnom. Ipak se na temelju nalaza u Pounju može zaključiti da je B. Teßmann ispravno dovela u sumnju Marićevu dataciju. Orahaste fibule mogu se datirati otprilike od 2. do početka 1. st. pr. Kr. Zanimljivo je da su one dakle otprilike istovremene sličnim oblicima koje nalazimo na sjeveru Europe ili pak u sjevernoj Italiji. Takva podudarnost mogla bi se tumačiti kao refleksija mogućeg zajedničkog izvora inspiracije za izradu lokalnih inačica kojima se specifični motiv adaptira za potrebe određene zajednice.

6.22. Pseudo-filigranske fibule

6.22.1. Vinica

6.22.1.1. Grob 2 – par fibula s motivom S-spirala na okrugloj pločici, rađenoj na proboj. Fibula dužine 7,4 cm ima sačuvana dva navoja spirale na jednoj strani. Luk ima bikonična zadebljanja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10092). Drugoj fibuli sačuvana je samo pločica te dio nožice i luka, ukupne dužine oko 4 cm (inv. br. 40-77-40/10093).

6.22.1.2. Grob 31 – par fibula s ukrasnom pločicom, obje djelomično očuvane. Fibula dužine 3,6 cm ima križno raspoređene filigranske konične „ružice“ na ažuriranoj pločici te jedno rebro i polukuglasto zadebljanje na luku (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10312). Od druge fibule sačuvana je samo puna lijevana pločica s motivom S-spirala, veličine oko 2 cm (inv. br. 40-77-40/10311).

6.22.1.3. Grob 52 – veća fibula, dužine 11,9 cm. Pseudo-filigranski ukras na proširenju luka složen je u više koncentričnih pojaseva, od vanjskog prepletenog ruba preko cik-cak žice,

kružića do konične sredine od spiralno namotane žice s izdignutim središnjim dijelom. Sačuvana su tri navoja spirale na jednoj strani (Sl. 21: 1; Vogt 1934, T. XIII: 60; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10479).

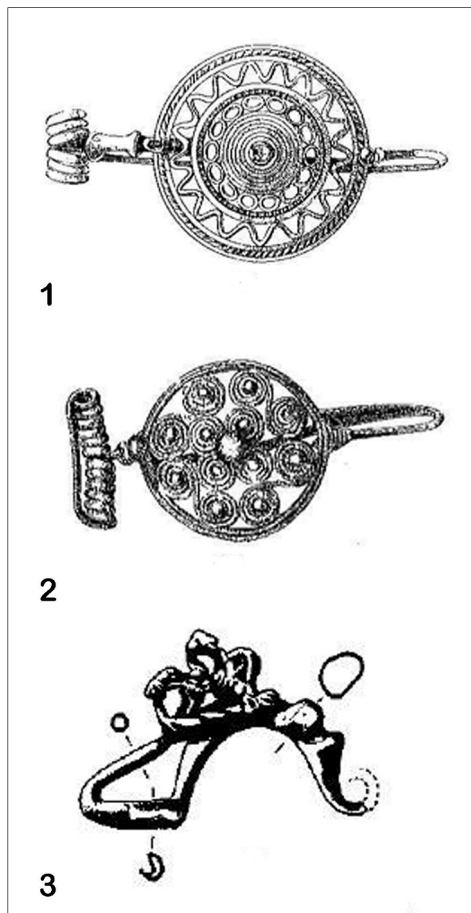
6.22.1.4. Grob 73 – vrlo fragmentirana fibula s motivom koncentrično namotane žice, možda dijelova S-spirala (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10644).

6.22.1.5. Grob 247 – fibula dužine 10,8 cm. Luk se proširuje u koničnu pločicu od filigranskih S-spirala s ispupčenom sredinom, s masivnim okruglim dugmetom u sredini. Produžetak nožice ima ukras poprečnih ureza prije pločice, kao i cik-cak ureze na držaču igle. Spirala ima šest navoja na svakoj strani (Sl. 21: 2; Vogt 1934, T. XVIII: 98; Jovanović 2011, Sl. 6: 12; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12056).

6.22.2. Kiringrad – fibula s izdignutom pločicom od namotane žice i dva polukružna zadebljanja na luku. Spirala nije sačuvana (Sl. 21: 3; Balen-Letunić 1987, T. 11: 6).

Fibule s pseudo-filigranskim ukrasom okrugle pločice koja se nalazi na produžetku unatrag prebačene noge javljaju se u razdoblju srednjeg latena na širem prostoru Podunavlja, od mađarske Transdanubije do istočne Slavonije i Srijema, kao i na jugoistočnoalpskom području. Geografska koncentracija i specifične morfološke karakteristike omogućile su izdvajanje tri varijante koje ujedno predstavljaju tri regionalna radionička središta: mađarsku, slavonsko-srijemsku i jugoistočnoalpsku (Brezňanová 2008, 16-17; Jovanović 2011, 57, Sl. 5). G. Brezňanová izdvojila je unutar svake skupine podvarijante kao i hibridne forme miješanih karakteristika, što ukupno predstavlja dvanaest inačica (A-L). Fibule s područja Skordiska (varijanta A) karakterizira trolisni motiv izveden na proboj, dok je za inačice (B-E), koje se javljaju na području Tauriska, tipičan motiv S-spirale. Zajedničke su im prosječne dimenzije (oko 55 mm) kao i pričvršćivanje ukrasnih pločica na luk lemljenjem (Brezňanová 2008, 3-5, 16-17, Sl. 2). Transdanubijske su fibule (varijante G-I) manjih dimenzija, obično nisu duže od 40 mm. Ukras u obliku rozeta izveden je u tehnikama pseudofiligrana i imitaciji granulacije. Za razliku od prethodnih varijanti, pločica je pričvršćena pomoću dvije zakovice (Brezňanová 2008, 7-9, 17, Sl. 3: 1-4).

Jugoistočnoalpskoj varijanti, odnosno skupini rasprostranjenoj na području Tauriska pripisuju se viničke fibule. Popisu koji donosi A. Jovanović (2011, 63, lista 1A) treba dodati Kiringrad, još jedan lokalitet koji se nalazi na teritoriju Kolapijana. Fibula s Kiringrada najbolju paralelu ima u primjerku iz Donje Doline (Marić 1963, T. 1: 26; Todorović 1968, Sl. 21: 26; Jovanović 2011, Sl. 6: 5), koji se također nalazi izvan matičnog područja inačice. Daljnje analogije potječu iz groba 56 u Brežicama-Sejmišče, Mokronoga i Villacha

Slika 21. 1-2. Vinica (kat. br. 6.22.3, 5.); 3. Kiringrad (kat. br. 6.22.2.).

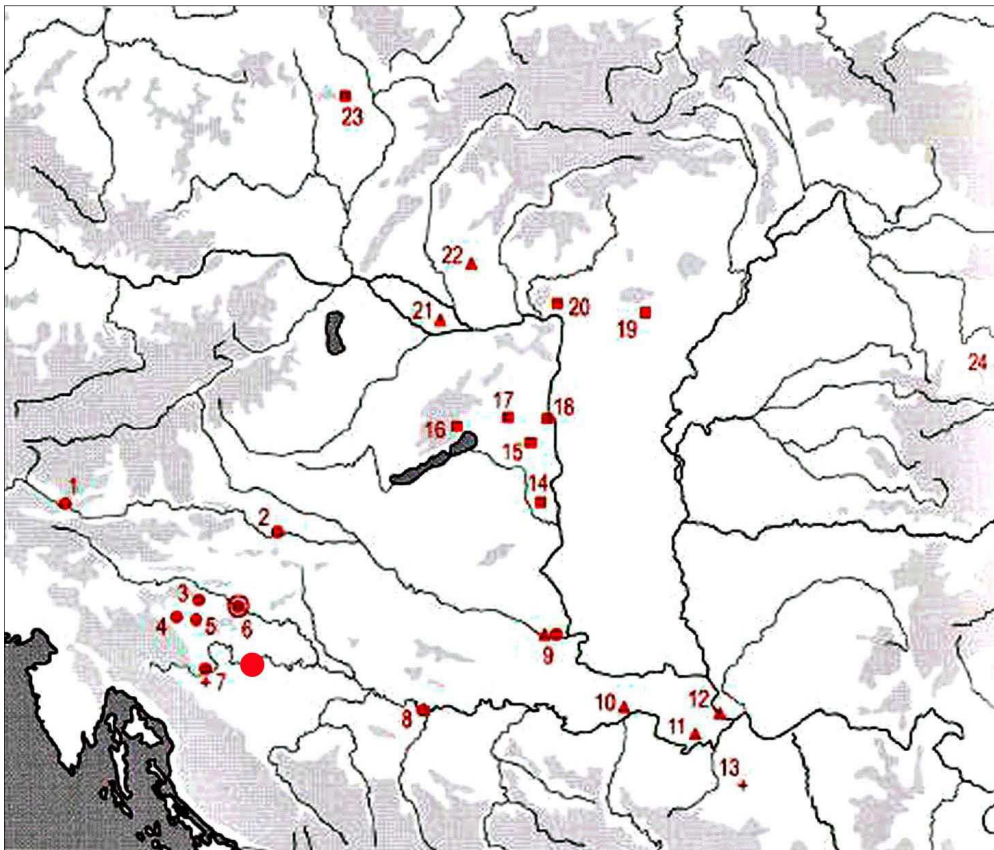
(Landskorn bei Seebach) u austrijskoj Koruškoj (Jovanović 2011, 57, Sl. 6: 1-4). U katalogu viničkih nalaza iz Peabody Muzeja pod inventar groba 2 zavedena je fibula sa S-spiralama i zadebljanjima luka koja najbolje odgovara primjerku iz Mokronoga (Jovanović 2011, Sl. 6: 3). Iz groba 31, također na Vinici, potječe fragmentirana fibula s ukrasom ispupčenih ružica unutar žičanog okvira, analogno fibulama iz Formina ili Villacha (Jovanović 2011, Sl. 6: 11a-b, 4). Druga fibula uvrštena u inventar istog groba 31 ima punu, lijevanu pločicu, slično primjerku iz groba 131 na Kapiteljskoj njivi u Novom mestu (Križ 2005, T. 18: 6), stoga se i ona može pripisati jugoistočnoalpskoj skupini. Fibula koja navodno potječe iz viničkog groba 247 slična je, zbog složenije dekoracije, paru fibula iz groba 49 u Brežicama (Jovanović 2011, Sl. 6: 8a-b), no oblik spirale s vanjskom tetivom i po šest navoja sa svake strane nema paralela u ovoj skupini. Općenito je za fibule s pseudofiligranskim ukrasom tipična kraća spirala s dva do tri navoja na svakoj strani (Brezňanová 2008, 1, usp. Sl. 2, 3).

Jedinstveni primjerak jest fibula složenog ukrasa koja se navodi kao dio inventara groba 52 s Vinice. Nedostaje tipični S-motiv kojeg nalazimo na jugoistočnoalpskoj inačici. Pločica je velika, prekriva polovicu luka. Koncepcija ukrasa u vidu koncentričnih pojaseva s različitim motivima podsjeća na transdanubijske fibule, no njihova je pločica mnogo manjih dimenzija i nalazi se na nozi prije spojnice, jasno odvojena od samog luka. S obzirom na nedostatak pravih analogija, fibula se može odrediti kao jedna od hibridnih inačica koje se javljaju izvan matičnog prostora neke od regionalnih skupina (Brezňanová 2008, varijante J-L, 13-16).

Kao i nalaz jugoistočnoalpske varijante u osječkom Donjem gradu, fibula iz Donje Doline jasno ukazuje na riječne pravce – doline Drave, odnosno Save – kao komunikacije putem kojih utjecaji iz središta grupe Mokronog prodiru prema istoku, ali i zapadu (Villach u Austriji). U tom se kontekstu mogu tumačiti i nalazi fibula ovog tipa s kolapijanskog područja. Kupa je morala biti jedna od ključnih poveznica s dolinom Save, ali i područjem

Tauriska iz kojeg pristižu latenski utjecaji. Izuzev spomenute „hibridne“ fibule iz Vinice, nalazi s kolapijanskog teritorija uklapaju se u jugoistočnoalpsku skupinu.

Pseudofiligranske fibule datiraju se u stariju fazu srednjeg latena, stupanj LT C1, tj. drugu polovicu 3. st. pr. Kr. Na području grupe Mokronog riječ je o stupnju IIa (Božič 1987, 874; 1999, 197). Istovremeno se javljaju i na drugim područjima rasprostranjenosti (Bujna 2003, 90-91, 100; Brežňanová 2008). Fibule iz Brežica datirane su na kraj stupnja LT C1 (Jovanović 2011, 57-58), pa se, s obzirom na sličnosti fibule iz groba 56, slično može datirati i fibula iz Kiringrada. Na osnovu analogija svakako nema razloga da se za kolapijanske primjerke pretpostavi drugačija datacija od one istaknute za matično područje ovog tipa.

Karta 15. Rasprostranjenost pseudo-filigranskih fibula, nadopunjena s nalazištem Kiringrad (prema Jovanović 2011).

6.23. Fibule tipa Mötschwil

6.23.1. Vinica

6.23.1.1. Grob 4 – fibula s polukuglastim narebnjima na spojnici i sitnim narebnjima na žičanom produžetku noge. Dužina 7,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10113).

6.23.1.2. Grob 80 – fibula oštećene nožice, dužine 8,4 cm, s tri mala narebnja na produžetku noge te jednim narebnjem s urezima nakon polukuglaste spojnice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10710).

6.23.1.3. Grob 81 – fibula dužine 7,7 cm. Na produženoj nozi nalaze se dva zadebljanja ukrašena urezima, s dva mala rebra uz donje narebrenje. Nakon glatke spojnice nalazi se još jedno polukuglasto zadebljanje, također s urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10718).

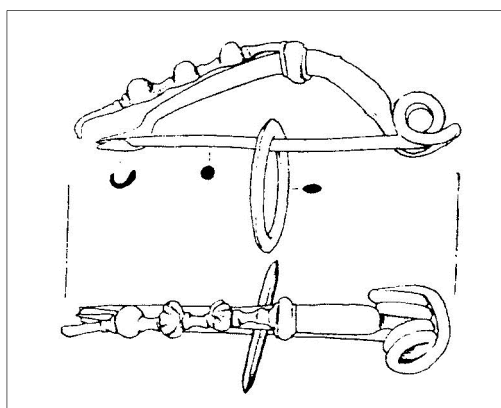
6.23.1.4. Grob 140 – fibula dužine 7,3 cm s oštećenom nožicom i bez igle. Na nozi je jedno zadebljanje s urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11141).

6.23.1.5. Grob 204 – glatka fibula dužine 5,7 cm, sa samo jednim sitnim rebrom na nozi. Na igli fibule ovješena je lijevani brončani privjesak s antitetičnim stiliziranim životinjskim (ptičjim) protomama, otprilike iste dužine (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11656).

6.23.1.6. Grob 309 – fibula dužine 8,4 cm s oštećenom iglom i krajem nožice. Polukuglasta spojnica je glatka. Noga je ukrašena s poprečnim urezima te tri polukuglasta zadebljanja s kosim urezima. Na luku prije spirale nalazi se još jedno polukuglasto zadebljanje s urezima, uokvireno s dva poprečna žlijeba (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12489).

6.23.1.7. Grob 323 – fibula dužine 9,1 cm s urezima na produžetku noge kao i tri polukuglasta zadebljanja prije glatke spojnice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12573).

6.23.1.8. Fibula s tri polukuglasta zadebljanja, od kojih su dva ukrašena urezima. Na iglu fibule ovješena je karika ovalnog presjeka (Sl. 22; Gabrovec 1966, T. 17: 9).

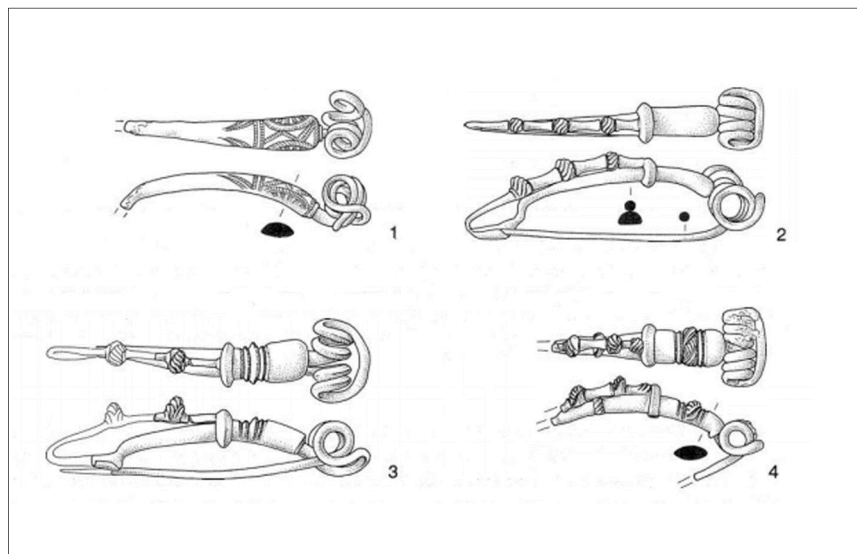

Slika 22. Fibula tipa Mötschwil iz Vinice (prema Gabrovec 1966; kat. br. 6.23.1.8.).

Fibule tipa Mötschwil rađene su od bronce i imaju spiralnu od dva navoja sa svake strane povezana niskom vanjskom tetivom. Produžena noga pričvršćena je za luk, koji se proširuje prema glavi, spojnicom s polukuglastim zadebljanjem. Kao matično područje izdvaja se prostor Švicarske, odnosno Berna, a rasprostranjene su u južnoj Bavarskoj, Porajnju, Moravskoj, Šleskoj i Mađarskoj, gdje su nastajale i lokalne inačice (Márton 2004,

289-294). Na području grupe Mokronog ovaj se tip fibule javlja tijekom stupnja IIb (Božič 1999, 197).

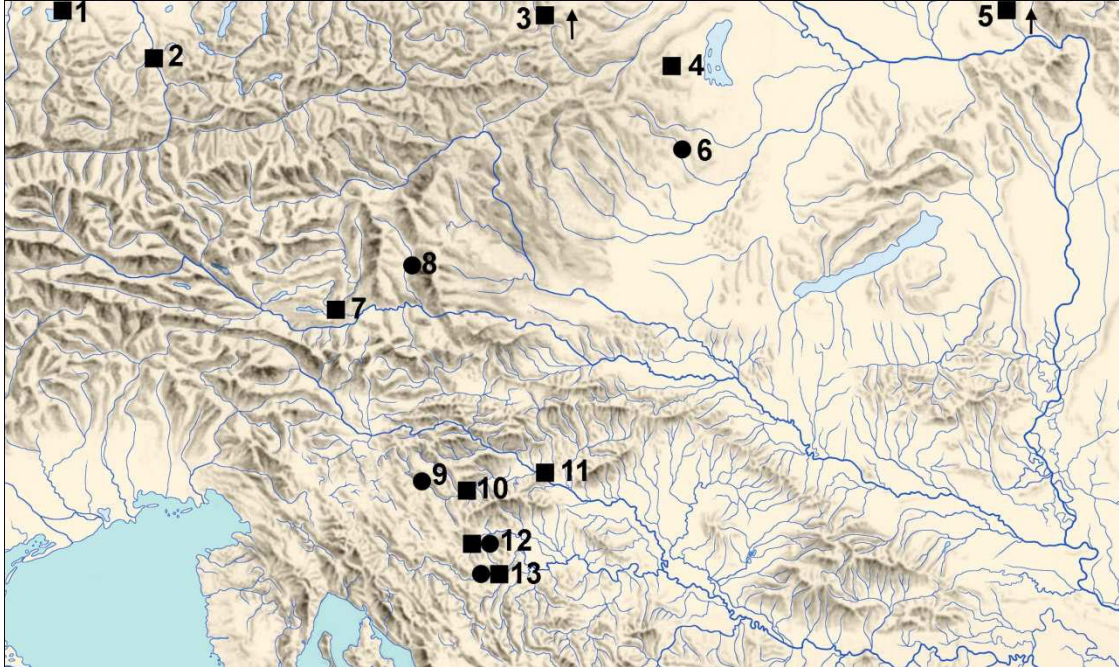
Kao jedna od inačica izdvojena je varijanta Gemeinlebar n s dva do tri polukuglasta zadebljanja na produžetku noge i spiralom od dva ili tri navoja sa svake strane. S obzirom na specifičnosti ukrasa mogu se dodatno razlikovati tri podvarijante (Sl. 23: 2-4). Glava može biti neukrašena ili imati poprečno rebro s manjim žlijebovima na stranama, odnosno dva poprečna rebra na luku, jedno prije spirale i jedno prije spojnice. Varijanta je karakteristična za razdoblje LT C2 na prostoru Slovenije, Austrije i zapadne Mađarske (Božič 1993, 197). Toj se varijanti pripisuju primjerci koji potječu s groblja na Goleku kod Vinice, pri čemu fibule iz grobova 140 i 323 pripadaju podvarijanti A s neukrašenom glavom, dok one koje navodno potječu iz grobova 4, 80, 81 i 309 pripadaju podvarijanti B, koju karakteriziraju dva poprečna žlijeba uz polukuglasto narebrenje na glavi. Fibula uvrštena u inventar groba 204 ima glatku, neukrašenu nožicu i glavu, stoga ne pripada varijanti Gemeinlebar n. Slične neukrašene fibule sa sitnim zadebljanjem postavljenim nisko na nožici nađene su u grobu 1 u Bernu-Morgenstrasse (Márton 2004, Sl. 3: 5). Na Manchingu ovom primjerku po obliku i dimenzijama odgovaraju fibule skupine 1a (Gebhard 1991, 7, 87, Sl. 1: 1a).

Slika 23. Fibule tipa Mötschwil: 2-4 varijanta Gemeinlebar n (prema Božič 1993, Sl. 4).

Nalazište pripisano Kolapijanima najjužnija je točka na karti distribucije ove varijante (Karta 16), izvan područja naseljenog keltskim zajednicama koje se po svemu mogu smatrati nositeljima oblika. Više fibula varijante Gemeinlebar n kao i jedna željezna fibula tipa Mötschwil pronađeno je u grobovima istraženima na rubu tumula u Podzemelju (Dular 1978, 11, T. 5: 8-10, 13-14). Ti se nalazi također pripisuju viničkoj skupini (Božič 1999, 201; 2001, 191). Broj primjeraka s Goleka kod Vinice kao i Podzemelja nije zanemariv i ovaj je tip fibule

očito bio prihvaćen od strane pripadnika autohtone zajednice kao dio nošnje tijekom prve polovice 2. st. pr. Kr., odnosno razdoblja koje odgovara mlađoj fazi srednjeg latena (LT C2). Potvrđuje se time još jednom bliskost pretpostavljene kolapijanske zajednice naseljene na području Bele krajine sa susjednom mokronoškom skupinom.

Karta 16. Rasprostranjenost fibula tipa Mötschwil, varijanta Gemeinlebern: podvarijanta A (krug) i B (kvadrat).

Fibule tipa Zvonimirovo

6.24. a) varijanta s rombičnim ili ovalnim proširenjem luka

6.24.1. Vinica

6.24.1.1. Grob 5 – fibula dužine 9,1 cm s ovalnim proširenjem luka. Spirala ima 11+10 navoja. Na produžetku noge nalazi se jedno veće polukuglasto zadebljanje ukrašeno dubokim urezima, s manjim polukuglastim narebnjima s obje strane. Spojnica je ukrašena žljebljenim V-motivom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10123).

6.24.1.2. Grob 10³³ – fibula s ovalnim proširenjem luka te jednim većim polukuglastim zadebljanjem s dubokim urezima, te polukuglastim narebnjima na nozi prije masivne spojnice ukrašene dubokim urezima. Spirala ima dvanaest navoja sa svake strane i željeznu jezgru. Dužina 6,5 cm, širina spirale 9,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10149).

6.24.1.3. Grob 11 – fibula s ovalnim proširenjem luka te jednim većim polukuglastim zadebljanjem na nozi. Proširenje je ukrašeno četverokutom od paralelnih urezanih linija

³³ U katalogu s crtežima prikazana je još jedna fibula s ovalnim proširenjem luka, bogatim ukrasom noge i spiralom od sedam navoja sa svake strane, no nije prikazana u pretraživanju Peabody Online baze.

između kojih su kosi urezi, s jednim takvim pojasom po sredini četverokuta. Zadebljanje je slično ukrašeno, a na ostatku noge je naizmjenice nekoliko manjih narebrenja i istih urezanih traka. Spirala ima sedam navoja sa svake strane. Dužina 10 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10150).

6.24.1.4. Grob 24 – fibula s rombičnim proširenjem luka, ukrašenim motivom „očiju“ (koncentričnih kružnica) i trakom s urezima na sredini. Na nozi je, uz dva manja poprečna rebra, krupno polukuglasto zadebljanje s motivom očiju te pravokutnim udubljenjem na sredini, možda za ispunu od nekog drugog materijala. Spirala ima pet navoja sa svake strane. Dužina 7,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10238).

6.24.1.5. Grob 35 – fibula dužine 7,5 cm s V-motivom na bočnim stranama rombičnog proširenja luka. Na nozi je jedno veće polukuglasto zadebljanje s ukriženim plastičnim linijama te poprečnim rebrima. Spojnica je glatka, polukuglasta. Spirala ima četiri navoja sa svake strane. O iglu je ovješena trapezoidni privjesak od punog lima s dvije konjske protome na gornjoj strani (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10369).

6.24.1.6. Grob 60 – fibula dužine 8,8 cm. Rombično proširenje luka ukrašeno je plastičnim trakama s urezima uz rubove i po sredini. Na nozi je veće polukuglasto zadebljanje ukrašeno sličnim polukružnim trakama, uz polukuglasta narebrenja na ostatku noge. Spirala ima pet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10530).

6.24.1.7. Grob 98A – fibula dužine 10,2 cm s rombičnim proširenjem luka, ukrašenim urezanim linijama uz rub te dvije zaobljene linije na sredini. Noga ima više uskih narebrenja te jedno veće profilirano polukuglasto zadebljanje s polukružnim linijama. Spirala ima sedam navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10804).

6.24.1.8. Grob 103 – fibula dužine 5,7 cm s oštećenom nožicom i iglom. Proširenje s trakom ispunjenom urezima uz rub također je oštećeno. Spojnica je profilirana, a na nozi je veće zadebljanje od tri kalote koje se sužavaju prema vrhu. Po sredini čitavog zadebljanja pruža se horizontalni pojas ispunjen s poprečnim urezima. Spirala ima 5+4 navoja (Peabody Museum inv. br. 40-77-40/10849; fotografija pod br. 10848³⁴).

6.24.1.9. Grob 130 – ulomak dužine 4,8 cm bez igle i nožice. Sačuvan je samo dio spirale, četiri navoja na jednoj strani. Rombično proširenje luka s ukrasom dvije polukružne trake ispunjene urezima također je oštećeno na jednoj strani. Na nozi je glatko polukuglasto zadebljanje te jedno rebro prije profilirane spojnice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11065).

---

³⁴ Zamijenjeni su opisi ove fibule i one antropomorfne s tri dugmeta na luku, čiji je opis pod inv. br. 10848.

6.24.1.10. Grob 132 – fibula dužine 7,3 cm s oštećenom iglom. Spirala ima pet navoja sa svake strane. Na rombičnom proširenju luka i polukuglastom zadebljanju na nozi nalazi se motiv „očiju“. Između zadebljanja i polukuglaste spojnice nalazi se jedno veće polukuglasto narebrenje (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11072).

6.24.1.11. Grob 133 – fibula dužine 5,3 cm s oštećenom nožicom, bez igle. Spirala ima osam navoja sa svake strane. Rombično proširenje luka ukrašeno je s tri uzdužne žljebljene linije po sredini. Na produžetku noge je jedno profilirano polukuglasto glatko zadebljanje (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11078).

6.24.1.12. Grob 136 – dvije fibule s rombičnim proširenjem luka. Prvoj, dužine 6,5 cm, je proširenje ukrašeno s pojasom paralelnih linija ispunjenih urezima uz rubove te po sredini. Krupno polukuglasto zadebljanje na nozi ukrašeno je također urezima koji tvore X-motiv. Od spirale je sačuvano osam navoja na jednoj strani i željezna zakovica (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11106). Druga fibula ima spiralu od osam navoja sa svake strane i ukras tri urezane žljebljene linije na sredini rombičnog proširenja. Profilirano polukuglasto zadebljanje na produžetku noge nije ukrašeno, dok je na nozi prije spojnice niz poprečnih ureza. Dužina 6,6 cm (inv. br. 40-77-40/11112).

6.24.1.13. Grob 174 – fibula dužine 8,3 cm s oštećenom iglom i nožicom. Spirala ima šest navoja sa svake strane. Na rombičnom proširenju luka je ukras od dva polukružna pojasa s poprečnim urezima. Polukuglasto zadebljanje na produženoj nozi je bogato ukrašeno dijagonalnim i ovalnim linijama s poprečnim urezima. Spojnica je krupna, zaobljena, s uskim trokutom poprečnih ureza. Između nje i zadebljanja je jedno krupno polukuglasto narebrenje (T. 12: 1; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11399; Vogt 1934, T. XVI: 83).

6.24.1.14. Grob 196 – fibula dužine 7,4 cm sa spiralom od jedanaest navoja sa svake strane oko željezne jezgre. Na rombičnom proširenju je ovalni urezani motiv sa središnjom trakom s točkama, te pojasom sitnih ureza uz rubove. Uz veće polukuglasto zadebljanje nalaze se dva manja, sva ukrašena na rubovima trakom s poprečnim urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11537).

6.24.1.15. Grob 210 – fibula dužine 6,7 cm sa spiralom od 9+8 navoja. Na sredini rombičnog proširenja luka je pojas s urezanim ukošenim linijama (motiv „riblje kosti“), uz ureze na rubovima. Na produžetku nožice je plitko zadebljanje, s poprečnim urezima prije profilirane spojnice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11720).

6.24.1.16. Grob 219 – fibula s oštećenim rombičnim proširenjem luka na kojem je motiv „očiju“, koji se ponavlja na polukuglastom zadebljanju nožice u kombinaciji s dva trokutasta udubljenja ispunjena crvenim i žutim materijalom, vjerojatno emajlom. Na produžetku noge

je polukuglasto narebrenje, te manje rebro na samom početku nožice. Od spirale je sačuvano pet navoja na jednoj strani. Dužina 6,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11786).

6.24.1.17. Grob 251 – fibula dužine 9,4 cm sa spiralom od 5+4 navoja. Rombično proširenje je ukrašeno motivom „očiju“ te urezanim linijama uz rubove i parom paralelnih uzdužnih linija na sredini. Na polukuglastom zadebljanju noge nalazi se motiv očiju te dva nasuprotna trokutasta udubljenja s crvenom ispunom, te polukuglasto narebrenje prije spojnice i sitna profilirana kuglica na nozi prije luka (T. 12: 2; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12083; Vogt 1934, T. XVIII: 99).

6.24.1.18. Grob 252 – fibula dužine 7,3 cm sa spiralom od osam navoja sa svake strane. Rombično proširenje je ukrašeno pojasom od paralelnih urezanih linija uz rubove, te ukriženim nepravilnim urezima po sredini. Pričvršćeno je zakovicama na luk, vjerojatno je riječ o popravku. Na produžetku noge je polukuglasto zadebljanje s motivom „očiju“, nakon kojeg se do profilirane spojnice niže nekoliko zaobljenih narebrenja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12086). Druga fibula, dužine 8,1 cm, ima motiv „očiju“ i paralelnih ureza na rombičnom proširenju luka i polukuglastom zadebljanju noge koje ima i trokutasta udubljenja s crvenom ispunom. Na produžetku noge prije spojnice su polukuglasta narebrenja. Spirala oštećena, sa šest navoja na jednoj strani oko željezne jezgre (inv. br. 40-77-40/12087).

6.24.1.19. Grob 278 – fibula s glatkom kuglicom i poprečnim urezima na produžetku noge. Spojnica je narebrena, luk je prije spirale rombično proširen i ukrašen uzdužnim žljebljenim linijama. Spirala ima sedam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12242).

6.24.1.20. Izvan grobnih cjelina – dvije fibule, s motivom „očiju“ i spiralom od šest navoja sa svake strane (T. 12: 3; Vogt 1934, T. XX: 115) te većom spiralom od deset navoja sa svake strane i poprečnim urezima između paralelnih linija na proširenju luka i na polukuglastom zadebljanju (T. 12: 4; isti, T. XX: 116). Bez grobne cjeline jesu i fibula sa spiralom od pet navoja, gotovo identična primjerku iz groba 103 (T. 12: 5; Gabrovec 1966, T. 16: 3), kao i fibule sa spiralom od deset, odnosno 11+9 navoja i urezima uz rubove te po sredini rombičnog proširenja (T. 12: 6-7; isti, T. 16: 5-6). Vjerojatno potječu s Vinice još dvije fibule s različito komponiranim ukrasom od linija ispunjenih urezima (isti, T. 31: 7-8).

6.24.2. Prozor – fibula dužine 4 cm s motivom „očiju“ na rombičnom proširenju luka. Spirala ima pet navoja sa svake strane (T. 12: 8; Todorović 1968, T. LIX: 7).

6.24.3. Bakar-Sarazinovo – fibula dužine 8,5 cm s rombičnim proširenjem luka. Spirala ima osam navoja sa svake strane. Spojnica ne obuhvaća luk, ukrašena je poprečnim urezima (Blečić Kavur 2010, kat. br. 313, Sl. 246: 2, T. 20: 313).

6.25. b) varijanta žičanog luka (tip Zvonimirovo LT 5)

6.25.1. Vinica

6.25.1.1. Grob 23 – fibula dužine 5,2 cm sa spiralom od 4+3 navoja. Luk je trakasti i proširuje se prema glavi. Iгла nije sačuvana. Na produžetku noge nalazi se polukuglasto zadebljanje (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10229).

6.25.1.2. Grob 77 – fibula dužine 5 cm s oštećenom spiralom od koje su sačuvana samo četiri navoja na jednoj strani. Na produžetku noge nalazi se polukuglasto zadebljanje s urezima. Spojnica je neukrašena, profilirana (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10689).

6.25.1.3. Grob 116 – fibula sa spiralom od četiri navoja sa svake strane, oštećene nožice. Spojnica je profilirana i kuglasto zaobljena, s narebrenjem prije polukuglastog zadebljanja. Dužina 5,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10931).

6.25.1.4. Grob 163 – fibula dužine 5,2 cm. Spirala ima četiri navoja sa svake strane. Spojnica je proširena, s ukrasom polukružnih ureza. Prije spojnice, na produžetku noge, nalazi se polukuglasto narebrenje te veće polukuglasto zadebljanje ukrašeno trakom s urezima na sredini (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11342).

6.26. c) neodrediva varijanta

6.26.1. Vinica

6.26.1.1. Grob 200 – ulomak fibule s polukuglastim zadebljanjem ukrašenim urezima, te profiliranim poprečnim rebrom s urezima prije spojnice, ukrašene V-motivom. Sačuvana dužina 5,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11584).

6.26.1.2. Grob 229 – ulomak produžene nožice s polukuglastim zadebljanjem, ukrašenim sa zaobljenim paralelnim urezima na sredini. Dužina ulomka 4,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11893). Iz iste cjeline potječe još jedan ulomak, dužine 5,7 cm, s narebrenjima i većim četvrtastim zadebljanjem, sa žljebljenim linijama na zaobljenim bočnim stranama i dugmetom na gornjoj strani (inv. br. 40-77-40/11894).

Brončane fibule s polukuglastim zadebljanjem na produžetku noge i različito oblikovanim lukom izdvojene su kao tip Zvonimirovo. Luk je ovih fibula trapezoidnog ili polukružnog obrisa, s profiliranom spojnicom na spoju luka i unatrag prebačene noge. Između spirale i spojnice luk je rombično ili ovalno proširen. Karakteristično zadebljanje na nozi uglavnom je masivno, polukuglasto, s bogatim ukrasom rađenim žljebljenjem i urezivanjem. Na nekoliko primjeraka s rombično raskucanim lukom središte je masivnog zadebljanja

ukrašeno nasuprotnim trokutastim udubljenjima s ispunom od drugog materijala, vjerojatno emajla. Osim plastičnih ili urezanih traka s poprečnim urezima na proširenju luka kao i zadebljanju noge, čest je i motiv „očiju“. Produžetak noge često je ukrašen i polukuglastim narebrenjima. Spirala može imati 4-5 ili 7-8 navoja na svakoj strani, iako se javlja i duža spirala, od deset i više navoja omotanih oko željezne jezgre (kat. br. 6.24.1.2.,13.). Na fibulama žičanog luka (varijanta b) javlja se samo kraća spirala, s 4-5 navoja sa svake strane.

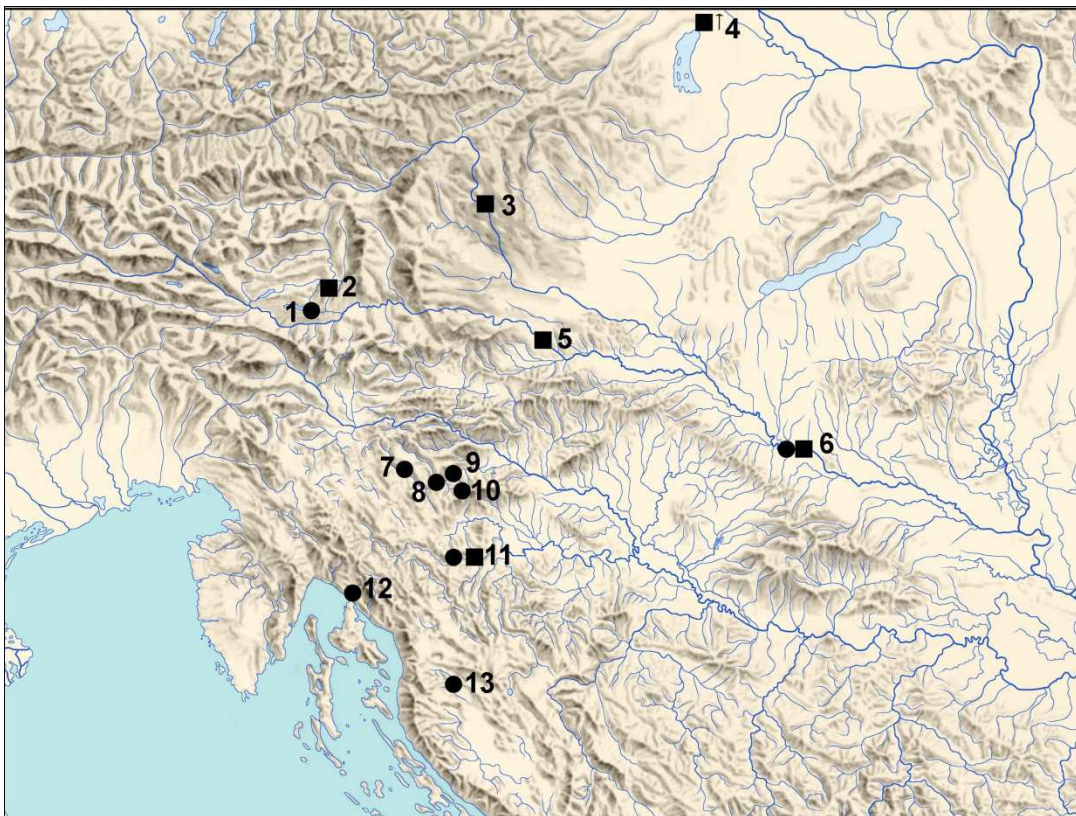
Prilikom objave materijala s Valične vasi B. Teržan osvrnula se na fibule s rombično, ovalno ili trokutasto proširenim lukom koje smatra karakterističnim oblikom viničke skupine, što uostalom podupire velik broj primjeraka s groblja na Goleku kod Vinice. Ista je autorica izdvojila dvije varijante koje možda predstavljaju i dva razvojna stupnja ovog tipa: inačicu kojoj unatrag prebačena nožica samo dodiruje luk, te varijantu sa spojnicom koja obuhvaća luk (Teržan 1975, 687, Karta 2). Slično ukrašene fibule, ali sa žičanim lukom koji može biti blago proširen prema spirali, nađene su na groblju u Zvonimirovu u Podravini i definirane kao tip Zvonimirovo LT 5. Na tom su nalazištu nađene i varijante s rombično raskucanim lukom. Obje su datirane u mlađi stupanj srednjeg latena (LT C2), odnosno fazu Mokronog IIB, kao karakterističan oblik šireg jugoistočnoalpskog prostora (Dizdar 2009, 282-283; 2011, 112-113; 2013, 241-244). U radu o fibulama tipa Zvonimirovo³⁵ D. Božič dijeli ove fibule na tri varijante, a-c, pri čemu fibule tipa Zvonimirovo LT 5 odgovaraju varijantama a i b, dok fibule rombične glave odgovaraju varijanti c, s dvije podvarijante (c1 i c2). Glavna je razlika između varijante a i b oblik luka, koji se kod druge inačice proširuje prema spirali. S obzirom na inače velike sličnosti u pogledu spirale, luka i ukrasa, ova se podjela ne koristi budući da općenito kod fibula ovog tipa oblik luka i ukras variraju. Razlika ujedno ne predstavlja značajnu kronološku ili geografsku odrednicu. Fibule su stoga podijeljene na one proširenog raskucanog i fibule žičanog luka.

Na Vinici su prisutne obje inačice. Većina fibula pripada prvoj (a) varijanti s rombično ili ovalno proširenim lukom, kojoj pripadaju i fibule iz Prozora i Bakra. Ovakve se fibule javljaju na nalazištima mokronoške skupine, u Valičnoj vasi (Gabrovec 1966, T. 25: 9; Teržan 1975, T. 5: 5), Strmcu kod Bele Cerkev (Stare 1973, T. 54: 3), u Novom mestu, Mihovu (Windl 1975, T. VI: 17; XXXVI: 11; XXXVII: 2; XLI: 12; LIV: 7; LXXVI: 15; LXXVII: 2) te Zvonimirovu kao najistočnijem lokalitetu (Karta 17: krug). Manji broj fibula s Vinice, svega četiri primjerka, odgovara drugoj varijanti, odnosno fibulama tipa Zvonimirovo LT 5.

---

³⁵ Rukopis rada pod naslovom „Bronzene Fibeln vom Typ Zvonimirovo bei den Tauriskern und bei den Boiern“ pripremljen je za objavu u zborniku znanstvenog skupa u Klementu iz 2012. Najljepše zahvaljujem dr. sc. Božiču na ustupljenom rukopisu.

Sve su manjih dimenzija, s dužinom između 5-6 cm. Fibule ove varijante javljaju se, osim na eponimnom lokalitetu i Brstju, i izvan prostora grupe Mokronog, na Magdalensbergu (Sedlmayer 2009, T. 1: 2), Klagenfurtu (Dolenz 1957, 46-47, Sl. 3) i kod Graza u Austriji te Zohoru u Slovačkoj (Dizdar 2013, 244, Karta 23; Karta 17: kvadrat). Ulomci produžene nožice iz grobova 200 i 229 ne mogu se pripisati jednoj od ovih varijanti budući da nedostaje luk. Vinica se svakako ističe brojem primjeraka prve varijante kao središnje mjesto distribucije, sasvim moguće i proizvodno središte, no više primjeraka na mokronoškim nalazištima sugerira da je riječ o regionalno prihvaćenom dijelu nošnje.

Karta 17. Rasprostranjenost fibula tipa Zvonimirovo, varijante a (krug) i b ili tip LT 5 (kvadrat).

Datiranje obje varijante u stupanj LT C2 dokazuju grobni nalazi sa Zvonimirova. Po D. Božiću dio fibula iz Vinice (grobovi 130, 133, 136, 210, 278), fibule iz Bakra i Bele Cerkev razlikuju se po neukrašenom dugmetu, dok im je nožica ukrašena poprečnim urezima prije glatke profilirane spojnice. Fibule ove varijante odredio je kao varijantu c2 koja bi bila mlađe datacije od ostalih. Kao uporište za dataciju u stariju fazu kasnog latena navodi sličnost završetka noge s onime na varijanti Ribić tipa Kastav, koju smatra kasnolatenskom. Ipak, slično oblikovanje s nizom poprečnih ureza često je primjerice i na fibulama s kuglicom na produžetku noge, dakle nije ograničeno na tip Kastav. S obzirom na nedostatak pouzdanih

grobnih cjelina s ovakvim fibulama, kasnije datiranje ove varijante nedovoljno je argumentirano i treba ih zasada smatrati istovremenima ostalim inačicama.

6.27. Fibule s dvostrukom spiralom i ulomcima staklenih narukvica na luku

6.27.1. Vinica

6.27.1.1. Grob 7 – ulomak narukvice od bezbojnog stakla na žutoj podlozi nalazi se na luku fibule dužine 8,8 cm s dvostrukom spiralom od osam navoja (širina 5,5 cm) te životinjskim protomama na završetku luka postavljenima iznad spirale sačinjene od šest navoja sa svake strane. Na igli fibule nalazi se obruč o koji je ovješena pektoral s konjskim protomama i ukrasom na proboj te nizom karičastih lančića koji završavaju privjescima (T. 13: 1; Vogt 1934, 86, T. XII: 51; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10137; Haevernick 1960a, 119-120, Sl. 1: 3). U istom grobu nalazi se i fibula s ulomkom narukvice od bubuljičastog plavog stakla sa žutom valovnicom na luku. Dužina 6,1 cm, širina spirale 5 cm, sa sedam navoja na svakoj strani, odnosno osam na polovici jedne spirale (inv. br. 40-77-40/10138; Haevernick 1960a, 119, Sl. 1: 1-2).

6.27.1.2. Grob 81 – djelomično sačuvana fibula s ulomkom narukvice od kobaltнопlavog stakla s ukrasom valovnica na luku. Na jednoj strani fibule očuvana je spirala od sedam navoja sa svake strane, povezanih vanjskom tetivom. Dužina 5,3 cm, a širina spirale 4,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10717).

6.27.1.3. Grob 98b – djelomično sačuvana fibula s ulomkom staklene narukvice s pet rebara na luku, rađene od bezbojnog stakla na žutoj podlozi. Sačuvan je samo dio jedne spirale, sedam navoja na jednoj strani. Dužina 7,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10818).

6.27.1.4. Grob 320 – fibula s dvije spirale, obje polovično očuvane, s ulomkom narukvice od bezbojnog stakla na žutoj podlozi na luku. Dužina 5,7 cm (T. 13: 2; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12539; Vogt 1934, T. XXI: 111; Haevernick 1960a, 120, Sl. 1: 4).

6.27.2. Ribić, grob 87b – fibula s dvostrukom spiralom, dužine 4 cm. Jedna spirala ima tri navoja sa svake strane, druga četiri. Na luku je ulomak zelene staklene narukvice s tri rebra, od kojih je središnje najveće (Marić 1968, T. XIII: 5; Haevernick 1960a, 120, Sl. 2: 3).³⁶

6.27.3. Prozor – fibula dužine oko 5 cm s ulomkom narukvice od žutog stakla, pričvršćene na metalnu pločicu (T. 13: 3; Ljubić 1889, 121, T. XX: 84; Haevernick 1960, 138, br. 70; 1960a,

---

³⁶ T. Haevernick navodi fibulu s ulomkom narukvice tipa 6a kao dio groba 236. No, toj cjelini pripada fibula s dvije jantarne perle na luku (usp. Haevernick 1960, 128, br. 59; Marić 1968, T. XII: 6). Fibula odgovara onoj objavljenoj kod Marića pod grob 87b, dakle riječ je zamjeni broja grobnih cjelina, ne o drugoj fibuli.

120, Sl. 1: 5). S istog lokaliteta potječe još jedan sličan ulomak, ali bez sačuvane staklene narukvice. Po širini luka vjerojatno odgovara prethodnoj (Haevernick 1960a, 120, Sl. 2: 1-2).

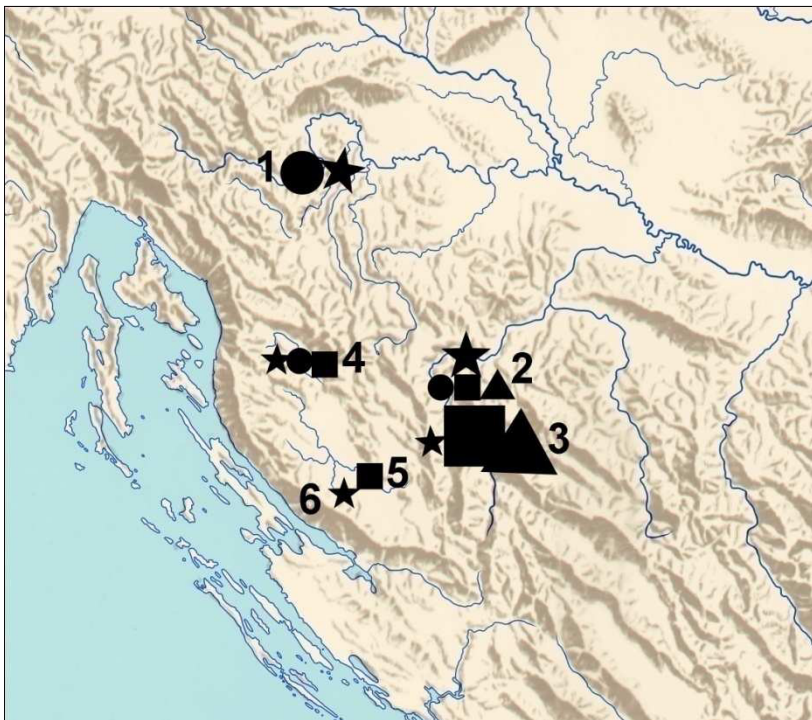
Fibule s dvostrukom spiralom koje se javljaju na japodskim i kolapijanskim nalazištima najčešće imaju na luku staklene ili jantarne perle (v. u nastavku). Oblikom i stilom ukrašavanja odgovaraju im fibule ove skupine koje se ističu po posebno zanimljivom načinu ukrašavanja. Na sredini luka nalaze se, naime, ulomci latenskih staklenih narukvica.

Ulomci iz grobova 7, 98b i 320 na Vinici rađeni su od bezbojnog stakla na žutoj podlozi i pripadaju grupi 7a po T. Haevernick, odnosno seriji 27 po Gebhardu. Riječ je o varijanti s pet glatkih rebara koja se ravnomjerno smanjuju od sredine prema rubovima. Najčešće su rađene upravo od prozirnog stakla na žutoj podlozi (Haevernick 1960, 51, T. 5: 118, 140). Na Ribiću, ali izvan grobne cjeline, nađena je i čitava narukvica ovog tipa (Marić 1968, T. VII: 47), a jedna je čitava narukvica od bezbojnog stakla uvrštena u inventar groba 98b na Vinici (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/14418). Analogne narukvice vrlo se često javljaju na području grupe Mokronog tijekom mlađe faze srednjeg latena (Dizdar 2006, 86-90, Karta 5). Plava narukvica s tri rebara, sa središnjim podijeljenim na ukošena plastična rebara, ukrašena bijelim i žutim valovnicama, može se pripisati tipu 8b, odnosno seriji 12. Najbliže analogije dolaze iz Podunavlja, Sotina i Gomolave. Datiraju se od kraja starije (LT C1b) kroz mlađu fazu srednjeg latena (LT C2) (Dizdar 2006, 92-93). Ulomak narukvice s tri rebara od zelenog stakla nađen u grobu 87b na Ribiću pripada grupi 6a = seriji 26 i datira u mlađu fazu srednjeg latena. Na susjednim područjima ovaj tip nije toliko čest i uglavnom je riječ o primjercima od bezbojnog stakla na žutoj podlozi, iako se javljaju i narukvice od zelenog stakla (Dizdar 2006, 82). Izniman oblik predstavlja ulomak od plavog stakla s bubuljičastom sredinom i slikanim valovnicama iz viničkog groba 7, koji pokazuje sličnosti s narukvicama grupe 17 (Dizdar 2006, 101). Kao analogija za ovaj tip navodi se narukvica iz Malnate u Italiji (Haevernick 1960a, 121). Slična narukvica, ali sa žutim i bijelim kuglicama, potječe iz groba 1657/53 na Mihovu (Windl 1975, 89, T. XL: 9).

Razdoblje uporabe ovih fibula u mlađu fazu srednjeg latena određuje datacija iskorištenih narukvica, pri čemu su fibule istovremene, ali moguće i nešto kasnije, čemu bi u prilog išla činjenica kako su sekundarno upotrebjene. U grobu 87b na Ribiću nalaze se i fibula profilirane spojnice s ukrasnom pločicom te žičana fibula s kratkom spiralom, dakle tipovi koji se mogu datirati u drugu polovicu 2. i početak 1. st. pr. Kr.

Na istim su lokalitetima (Karta 18: krug) nađeni i drugi ulomci narukvica (v. u nastavku poglavlje o predmetima od stakla, kat. br. 15.5.³⁷), što sugerira da ih je tamošnje stanovništvo koristilo i sukladno njihovoj izvornoj namjeni, a ne samo kao ukras na fibulama. Vjerojatno su, zbog privlačne boje i ljepote, slučajno slomljene narukvice sekundarno iskorištene. Kao jedina analogija za sekundarnu upotrebu ulomka narukvice, moguće također na luku fibule, navodi se primjerak iz Hochstetena u Njemačkoj (Haevernick 1960a, 121, Sl. 2: 5). Fibule s ulomcima latenskih narukvica uklapaju se idejom i morfologijom u slične fibule s drugim vrstama umetaka na luku (staklena ili jantarna zrna, u različitim kombinacijama). Riječ je, dakle, o jednom vrlo karakterističnom načinu ukrašavanja, pravom „domaćem“ proizvodu koji istodobno ilustrira kontakte s latenskim zajednicama šireg prialpskog prostora na kojem su se narukvice proizvodile.

Karta 18. Rasprostranjenost fibula s dvostrukom spiralom i ulomcima staklenih narukvica (krug) i jantarnih zrna (varijanta s više zrna - kvadrat; s tri zrna - trokut; s jednim zrnom - zvjezdica).

Fibule s dvostrukom spiralom i jantarnim/staklenim zrnima na luku

6.28. a) fibule sa staklenim zrnima na luku

6.28.1. Vinica

³⁷ Pri obradi staklenih narukvica detaljnije o rasprostranjenosti, dataciji i porijeklu ovih i drugih tipova.

6.28.1.1. Grob 142 – fibula s velikim jantarnim zrnom i dvije perle od plavog stakla s bijelim „očima“. Jedna spirala ima osam navoja sa svake strane, druga 5+4 navoja preko kojih je s gornje strane prebačena tetiva. Dužina 7,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11165).

6.28.1.2. Grob 215 – fibula s po jednom jantarnom perlom sa svake strane luka, između kojih su tri staklene perle, dvije plave sa žutom spiralom i središnjom kvadratnom od bijelog stakla sa žutom spiralom. Jedna spirala ima po šest navoja sa svake strane, od druge je sačuvana samo polovica (pet navoja i tetiva). Dužina 7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11760).

6.28.2. Ribić, grob 200 – fibula sa sedam plavih perli s bijelim „očima“. Spirala ima 6+7 navoja, od druge spirale je sačuvana samo polovica (šest navoja). Dužina ? (T. 13: 4; Ćurčić 1900, 22, Sl. 29; Marić 1968, T. VII: 63).

6.28.3. Jezerine, grob 420 – fibula dužine 9,2 cm s četiri plavo-bijele perle s „očima“ u sredini luka i po dvije jantarne sa svake strane. Obje spirale imaju po pet navoja sa svake strane (Radimsky 1895, 159-160, Sl. 486).

6.28.4. Prozor

6.28.4.1. Navodno više primjeraka fibula s plavim i žutim perlama s plavim „očima“ (Ljubić 1889, 124).

6.28.4.2. Grob 52 – fibula s većom, uzdužno narebrenom perlom od prozirnog stakla. Jedna spirala ima sedam, druga osam navoja sa svake strane. Dužina nepoznata (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXVII: 7).

Fibule s dvostrukom spiralom javljaju se u više varijanti, izdvojenih na temelju ukrasa luka. Razlikuju se tako fibule s ulomcima staklenih narukvica i one s više jantarnih i staklenih perli na luku, koje se potom mogu podijeliti na više podtipova, koristeći broj i/ili materijal izrade zrna. Zajednička svim inačicama je pojava dvije spirale, uglavnom od većeg broja navoja s vanjskom tetivom. Rasprostranjenost ovog tipa ograničena je na teritorij Japoda i Kolapijana (Vinica). Tradicija ukrašavanja luka fibule zrnima od jantara ili stakla seže u razdoblje starijeg željeznog doba, stoga se nastanak ovih varijanti fibula s dvostrukom spiralom može tumačiti kao spoj domaćih estetskih vrijednosti i novijih morfoloških rješenja, predstavljenih pojavom spirale od većeg broja navoja. Jednopedljaste lučne fibule glatkog luka, ukrašene s jednim velikim zrnom jantara ili staklenim perlama, javljaju se od kraja 8. st. pr. Kr. na području pripisanom Japodima, ali i Liburnima (Drechsler-Bižić 1987, 403, Sl. 23: 2; Lo Schiavo 1970, 431-432, T. XXVI: 5-12; Hiller 1991, 94-97), dok su slične fibule spiralno omotanog luka ograničene na japodsko područje (Drechsler-Bižić 1987, 403, Sl. 23:

8; Lo Schiavo 1970, 432-433, T. XXVI: 13-17, 19-20; Hiller 1991, 98; Teßmann 2001, 42-47, Sl. 10-11). Na japodskom se tlu javljaju i tropetljaste lučne fibule s različitim kombinacijama staklenih i jantarnih perli na luku, koje se zadržavaju u upotrebi sve do 4. st. pr. Kr. (Hiller 1991, 99; Teßmann 2001, 38-42). Navedene tipove možemo smatrati prethodnicima posljednjeg oblika u razvoju željeznodobnih fibula s ukrasnim perlama na luku, odnosno fibula s dvostrukom spiralom.

Prvu varijantu predstavljaju fibule s više staklenih perli ili kombinacijom perli od jantara i stakla. Spirale imaju od pet do osam navoja sa svake strane, povezanih s vanjskom tetivom. Kombinacija većeg ovalnog jantarnog zrna, uz koje se nalazi sa svake strane po jedna plava staklena perla s bijelim „očima“, podsjeća na varijantu s tri jantarna zrna. Na svim navedenim primjercima³⁸ javljaju se tamnoplave perle s bijelim krugovima na plavoj podlozi, koji tvore motiv tzv. „očiju“. Mogu se usporediti s perlama tipa 408 po N. Venclovoj. Riječ je o široko rasprostranjenom obliku koji se javlja kroz čitavo željezno doba. Na srednjoeuropskim nalazištima ovakve su perle vrlo česte naročito tijekom 4. i 3. st. pr. Kr., a pretpostavlja se i lokalna proizvodnja (Guido 1978, 45-47; Venclová 1990, 65-66).

Obje fibule iz doline Une nađene su kao jedini prilog u grobu, što onemogućuje preciznije datiranje varijante. Vjerojatno ih treba datirati u 4.-3. st. pr. Kr., istovremeno s fibulama sljedeće varijante, s kojima ih povezuje oblik spirale i veći broj zrna na luku.

6.29. b) fibule s više jantarnih zrna na luku

6.29.1. Ribić

6.29.1.1. Grob k – fibula dužine 7,1 cm s pet jantarnih zrna ujednačene veličine. Spirala ima 7+6 navoja, odnosno 8+7 (Marić 1968, T. IX: 2).

6.29.1.2. Grob b – fibula dužine 9 cm s četiri zrna, od kojih je jedno veće i okruglo, s perforacijom u sredini. Spirale imaju sa svake strane po osam navoja preko kojih je prebačena tetiva (T. 14: 1; Marić 1968, T. XII: 24).

6.29.2. Jezerine

6.29.2.1. Grob 206 – fibula s osam jantarnih zrna na luku, dužine 10,7 cm (Radimsky 1895, 110; Marić 1968, Tab. V: 173³⁹).

---

³⁸ Izuzev fibula iz Prozora koje spominje Ljubić, ali koje su bez ilustracije.

³⁹ Pod ovaj oblik navodi se i jedna fibula u grobu 395, no kako se radi samo u ulomku spirale i nožice nije sigurno o kojoj se varijanti radi, odnosno koliko je zrna imala na luku (Radimsky 1895, 155).

6.29.2.2. Grob 239 – fibula sa šest jantarnih zrna ujednačene veličine. Spirale imaju po pet navoja sa svake strane. Na igli je ovješena plosnati okrugli privjesak zadebljanih rubova promjera 3,6 cm. Dužina ? (Radimsky 1895, 117, Sl. 280).

6.29.2.3. Grob 283 – fibula dužine 8 cm s pet jantarnih zrna na luku. Moguće je izvorno imala ukupno sedam zrna (Radimsky 1895, 132; Marić 1968, Tab. V: 173).

6.29.2.4. Grob 297 – fibula dužine 10 cm, s tri zrna otprilike jednake veličine (ostala nedostaju, ali po veličini luka svakako ih je bilo). Jedna spirala ima šest navoja sa svake strane, druga 5+4. Na igli je još jedna jantarna perla (T. 14: 2; Radimsky 1895, 134; Marić 1968, T. IV: 9)

6.29.2.5. Grob 349 – fibula dužine 11 cm s osam jantarnih zrna ujednačene veličine na luku. Spirale imaju po šest i pet navoja sa svake strane. O igli je ovješena puni lijevani trapezoidni privjesak s dvije konjske protome, ukrašen lančićima koji završavaju s brončanim karikama rombičnog presjeka (T. 14: 3; Radimsky 1895, 142-143, Sl. 399).

6.29.2.6. Grob 359 – fibula dužine 8,3 cm s pet jantarnih zrna ujednačene veličine. Spirale imaju pet navoja sa svake strane (T. 14: 4; Radimsky 1895, 145, Sl. 412; Marić 1968, T. IV: 24).

6.29.2.7. Grob 394 – fibula dužine 12,1 cm s pet jantarnih zrna na luku (Radimsky 1895, 155; Marić 1968, Tab. V: 172).

6.29.2.8. Grob 434 – fibula sa šest ovalnih jantarnih zrna ujednačene veličine. Spirale imaju po osam, odnosno šest navoja sa svake strane. Na igli je ovješena okrugli privjesak s nizom štapićastih izdanaka na vanjskom rubu, na kojem s donje strane visi pet lančića koji završavaju s trokutastim limenim pločama s ukrasom na proboj, svaki s tri šuplja limena privjeska na kraju. Dužina fibule 11,5 cm (Radimsky 1895, 163, Sl. 504).

6.29.2.9. Grob 446 – fibula dužine 10,1 cm sa šest jantarnih zrna ujednačene veličine. Spirala iznad nožice ima četiri navoja sa svake strane, a spirala glave po pet navoja sa svake strane (T. 14: 5; Radimsky 1895, 165, Sl. 509).

6.29.2.10. Grob 449 – fibula dužine 6,9 cm s osam jantarnih perli na luku. Spirala glave je jednostrana, s tri navoja, dok je ona iznad držača igle veća, s ukupno pet navoja (T. 14: 6; Radimsky 1895, 165, Sl. 510).

6.29.2.11. Grob 452 – fibula dužine 9,7 cm s tri zrna na luku, no izvorno je vjerojatno imala pet (Radimsky 1895, 166; Marić 1968, Tab. V: 173).

6.29.2.12. Grob 474 – fibula dužine 10,8 cm sa šest jantarnih zrna na luku (Radimsky 1895, 169; Marić 1968, Tab. V: 173).

6.29.2.13. Grob 478 – fibula s vjerojatno pet jantarnih perli, dužine 10,3 cm. Sačuvana su dva čitava i polovica jednog zrna (Radimsky 1895, 169-170).

6.29.2.14. Grob 483 – fibula s pet većih ovalnih jantarnih zrna na luku, ujednačene veličine. Spirale imaju po sedam i osam navoja sa svake strane. Dužina 12,4 cm (T. 14: 7; Radimsky 1895, 170, Sl. 538).

6.29.2.15. Grob 490 – fibula s pet većih jantarnih zrna na luku. Obje spirale su jednostrane, s četiri navoja. Na igli je mali brončani prsten. Dužina 9 cm (Radimsky 1895, 171-172, Sl. 542).

6.29.2.16. Grob 515 – fibula dužine 14,5 cm s pet većih jantarnih perli na luku, od kojih je središnje nešto veće. Spirala glave ima osam navoja sa svake strane, dok je ona iznad držača igle jednostrana, s tri navoja (Radimsky 1895, 176, Sl. 568).

6.29.2.17. Grob 517 – fibula sa sedam ovalnih jantarnih zrna na luku. Obje spirale imaju 5+4 navoja. Dužina 10,6 cm (T. 14: 8; Radimsky 1895, 177, Sl. 572).

6.29.3. Prozor – fibula sa šest ovalnih jantarnih zrna ujednačene veličine. Spirale imaju četiri navoja sa svake strane, od jedne je sačuvana samo polovica, a nedostaju igla i držač igle. Dužina 9 cm (Ljubić 1889, 124, T. XX: 82). Navodi se još deset sličnih fibula (isti, 124).

6.29.4. Vrebac-Velika njiva – oštećena brončana fibula pronađena izvan grobne cjeline. Sačuvana su samo dva jantarna zrna te po šest navoja na obje spirale (Drechsler-Bižić 1958, T. XIV: 108).

Za ovu varijantu karakterističan je veći broj jantarnih zrna, provučenih kroz žičani luk. Najčešće je riječ o pet zrna otprilike jednake veličine, do najviše osam zrna. Za određivanje razdoblja upotrebe ove varijante mogu poslužiti grobne cjeline iz Pounja, naročito ribički grob „k“ (T. 20: B) i grob 434 s Jezerina. U prvom je fibula s pet jantarnih zrna (kat. br. 6.29.1.1.) nađena zajedno s fibulom tipa Certosa, varijante VII f, koja se može datirati u 4. i vjerojatno početak 3. st. pr. Kr. (v. iznad, kat. br. 6.1.).

U skeletnom grobu 434 na Jezerinama fibula sa šest ovalnih jantarnih zrna nađena je zajedno s ranolatenskom fibulom Dux sheme s velikom kuglicom na nozi (kat. br. 6.5.1.2.) koja se može datirati u kraj 4. i početak 3. st. pr. Kr. Ostali prilozi jesu ogrlica od niza različitih staklenih perli (Radimsky 1895, T. III: 15), jantarne perle i okrugli privjesak sa šest bradavičastih izbočenja na rubu, a sličan je prstenasti privjesak, ali s više izbočenja, ovješena na igli fibule (Radimsky 1895, Sl. 503-505). Za prstenasti obruč ovješena na fibuli (tzv. sunčani prsten, „sun ring“) najbolje analogije potječu iz Vinice, Podzemelja i Črnomlja (Božić 2009, 79, Sl. 9-10; 2010, 163, Sl. 4-5; Gabrovec 1966, T. 20: 15-16, 18). U grobu 297

na Jezerinama obručasti privjesak s većim brojem radijalnih izbočenja također se nalazi zajedno s fibulom s većim brojem jantarnih zrna na luku (Marić 1968, T. IV: 7-9).

U jezerinskom grobu 478 fibula s pet jantarnih zrna nađena je uz jedan okrugli privjesak zadebljanih rubova promjera 3,6 cm, brončani košarasti privjesak kuglasto profiliranog dna te više jantarnih perli (Radimsky 1895, 169-170, Sl. 533-534). Istovremenost fibula s više jantarnih zrna i privjesaka zadebljanih rubova zorno ilustrira primjerak iz groba 239 (kat. br. 6.29.2.2.), s privjeskom ovješnim upravo na iglu fibule. Košarasti privjesci općenito, pa tako i oni različitog profiliranog dna, relativno su dugotrajni oblik koji se javlja od kraja starijeg željeznog doba. Primjerci koničnog profiliranog dna ili tipa 22 po T. Warnekeu vjerojatno su nešto mlađi od onih zaobljenog dna, no vjerojatno se ne javljaju nakon 3. st. pr. Kr. (Warneke 1999, 127-128; Teržan 1975, 684; Blečić Kavur 2010, 300, 302-303). Privjesci različito profiliranog dna javljaju se na širem sjevernojadranskom i prialpskom prostoru tijekom 5. i 4. st. pr. Kr. (San Servolo 2002, 81, br. 121-134). Kao zadnja faza njihove uporabe uglavnom se uzima razdoblje prve polovice 3. st. pr. Kr., odnosno faze LT B2, sa samo iznimnom pojavom u ranoj fazi srednjeg latena (Nagy 2012, 150-154, Sl. 4.19; Tori et al. 2010, 62). Dobru analogiju privjesku iz jezerinskog groba pruža primjerak iz Osora sa zašiljenim profiliranim dnom (Blečić Kavur 2010, kat. br. 858).

Uz fibulu s pet jantarnih zrna na luku, u grobu 359 na Jezerinama nađena je keramička urna, veća jantarna perla, pinceta, fragmentirana ukrasna pločica od srebrnog lima, ulomak kositrenog obruča s dugmetastim izbočenjima te fibula sa zvjedastim motivom na ovalno proširenom luku i dugmetastom proširenju prebačene noge koja ne dodiruje luk (Marić 1968, T. IV: 24-30). Posljednja fibula najbolju analogiju ima u primjerku iz groba 393a na istom nalazištu koja na luku i nozi ima zvjezdasti motiv ispunjen s crvenim emajlom (Radimsky 1895, Sl. 454). Materijal iz groba 393a pripada razdoblju od kraja 2. do početka 1. st. pr. Kr.

Z. Marić pretpostavio je razvoj fibula s dvostrukom spiralom od početka faze IV (tj. od oko 250. g. pr. Kr.), počevši od varijante s više, najčešće pet do šest zrna do onih s tri zrna na luku, te napokon fibule s jednim većim jantarnim zrnom, koju smatra karakterističnom za posljednja desetljeća 1. st. pr. Kr. (faza Vb) (Marić 1968, 24, 29). Iako je razvoj oblika, odnosno postupno smanjivanje broja zrna, vrlo vjerojatno ispravna pretpostavka, po svemu sudeći predložena se datacija mora korigirati. Pojava fibula s više jantarnih zrna može se na temelju asociranog materijala iz navedenih grobnih cjelina pomaknuti u prvu polovicu 3., a vrlo vjerojatno i u 4. st. pr. Kr.

6.30. c) fibule s tri jantarna zrna

6.30.1. Jezerine

6.30.1.1. Grob 278 – fibula dužine 11,3 cm s tri izrazito velika jantarna zrna i dvostrukom spiralom koja je, međutim, jednostrana, s četiri navoja. Na igli fibule ovješena je trapezoidni privjesak s konjskim protomama s ukrasom na proboj i nizom lančića koji završavaju s koničnim privjescima (Radimsky 1895, 127-128, Sl. 328; Marić 1968, T. V: 4).

6.30.1.2. Grob 325 – fibula dužine 9,1 cm s tri velika nepravilna zrna, od kojih je središnje najveće. Obje spirale imaju šest navoja sa svake strane. Na igli su ovješena tri obruča (Radimsky 1895, 138, Sl. 377; Marić 1968, T. IV: 10).

6.30.1.3. Grob 333 – fibula dužine 7,6 cm s tri veća jantarna zrna na luku, od kojih je središnje najveće. Spirala glave je jednostrana, s četiri navoja, dok je ona iznad noge također jednostrana, ali s tri navoja (Radimsky 1895, 140, Sl. 386).

6.30.1.4. Grob 393a – fibula s tri jantarna zrna na luku. Središnje zrno je izduženog ovalnog oblika, a dva bočna su okrugla. Spirala glave ima osam, druga spirala po sedam navoja sa svake strane. Dužina 9,4 cm (Radimsky 1895, 153-154, Sl. 458).

6.30.1.5. Grob 403 – fibula s tri jantarna zrna na luku, od kojih je središnje najveće i izduženog ovalnog oblika, s dva manja cilindrična bočna. Spirale imaju 7+6 i 6+5 navoja. Dužina 7,3 cm (Radimsky 1896, 157, Sl. 474).

6.30.1.6. Grob 410 – fibula s tri zrna, središnjim većim, izduženog ovalnog oblika, uz dva manja cilindrična bočna zrna. Spirala glave ima 5+4 navoja. Iznad noge žica spirale namotana je u obliku dvije osmice. Dužina 8,7 cm (Radimsky 1895, 158, Sl. 478).

6.30.1.7. Grob 465 – fibula s dva izdužena ovalna zrna na luku. Spirala noge ima pet navoja sa svake strane, preko kojih je prebačena tetiva. Druga spirala ima 7+6 navoja. Dužina 6,3 cm (Radimsky 1895, 167, Sl. 521).

6.30.1.8. Grob 526 – fibula s tri jantarna zrna, većim okruglim (diskastim) u sredini i dva manja okrugla bočna. Spirala iznad držača igle ima po četiri navoja sa svake strane, a spirala glave 6+4 navoja. Dužina 7,3 cm (Radimsky 1895, 179, Sl. 583).

6.30.2. Ribić, grob 51 – fibula s tri jantarna zrna, većim ovalnim u sredini i dva manja bočna okrugla. Spirala glave ima devet navoja sa svake strane, a spirala noge po osam. Dužina 7,8 cm (Marić 1968, T. XVI: 37).

Na fibulama ove varijante luk je ukrašen s tri jantarna zrna. Središnje je najveće, najčešće izduženog ovalnog oblika, dok su dva manja bočna zrna okrugla ili ovalna.

U grobu 325 na Jezerinama nalazila se brončana žičana fibula s kratkom spiralom od navoja velikih dimenzija te fibula s dva jantarna dugmeta na luku, uz jednu fibulu ove varijante te više jantarnih i staklenih perli (T. 22: B; Marić 1968, T. IV: 10-14). Žičane fibule javljaju se od otprilike sredine 2. do početka 1. st. pr. Kr.

Inventar relativno bogatog groba 393a, uz različite elemente nošnje (fibule, narukvice, staklene i jantarne perle) i toaletnog pribora (pinceta i „češalica“), uključuje i amforu srolskog recipijenta (T. 32: A). Bliske analogije nalaze se u amforama iz brodoloma kod Vele Svitnje na Visu ili rta Pernat na Cresu, kao i dijelom amfora s viške nekropole na Martvilu (Cambi 1989, 312-315, Sl. 10; Jurišić 2000, 6; Kirigin 1992-1997, 70, Sl. 5). Morfološki riječ je o obliku prijelaznih karakteristika između grčko-italskih amfora i tipa Lamboglia 2 koji se može datirati u okvire 2. st. pr. Kr. Fibule masivnog čunastog luka s ukrasnom pločicom javljaju se oko sredine 2. st. pr. Kr. i ostaju u upotrebi u prvim desetljećima 1. st. pr. Kr. Par kopljastih fibula može se, po P. Popoviću, datirati od kraja 2. kroz čitavo 1. st. pr. Kr., odnosno razdoblje kasnog latena (Popović 1994, 57-63). Po D. Božiču fibule kopljasto raskovanog produžetka noge pripadaju starijoj fazi kasnog latena, LT D1⁴⁰. Predmeti iz ovog groba smještaju vrijeme pokapanja čitave cjeline na kraj 2. ili u prvu polovicu (najvjerojatnije prvu četvrtinu) 1. st. pr. Kr., iako se pojedini elementi, poput amfore ili fibule sa zvjezdastim motivom s ispunom od emajla, mogu datirati i prije sredine 2. st. pr. Kr. Fibula s jantarnim zrnima može se dakle datirati, sukladno ostalom materijalu, u okvire 2. st. pr. Kr.

U grobu 403 na istom nalazištu, uz fibulu s tri jantarna zrna, javlja se brončana fibula s dvije kuglice na spoju luka i noge. Po podjeli A. Bieger riječ je o shemi C koja se datira u mlađi stupanj srednjeg i početak kasnog latena (LT C2 – D1a). Grob se stoga može datirati u 2. st. pr. Kr.

Grob 51 na Ribiću sadrži, uz fibulu s tri jantarna zrna, više različitih jantarnih i staklenih perli i dvije različite brončane fibule, kojima je zajednička spirala od većeg broja navoja, oko deset sa svake strane, preko kojih je prebačena tetiva (Marić 1968, T. XVI: 37-45). Vjerojatno se mogu datirati u 2. st. pr. Kr.

6.31. d) fibule s jednim jantarnim zrnom

6.31.1. Ribić

---

⁴⁰ Novi osvrt na ove fibule autor donosi u radu o fibulama s osmicom na području Skordiska, u pripremi. Zahvaljujem na ustupljenom rukopisu.

6.31.1.1. Grob 10 – par fibula s glatkim ovalnim zrnom na luku, dužine 4,3 i 3,4 cm. Prva ima spirale od trinaest navoja sa svake strane. Na drugoj fibuli jedna spirala ima po osam navoja sa svake strane, povezanih s visokom tetivom, dok druga spirala ima po deset navoja (Marić 1968, T. XVIII: 25-26).

6.31.1.2. Grob 56 – dvije fibule s glatkim ovalnim zrnom na luku, dužine 4,2 i 4 cm. Prvoj je oštećena polovica jedne spirale, a obje imaju deset navoja sa svake strane. Druga fibula ima na jednoj strani deset, na drugoj jedanaest navoja sa svake strane, omotanih oko žičane osovine na kraju koje se nalazi bijela staklena perla (Marić 1968, T. XVI: 22, 28).

6.31.1.3. Grob 122 – fibula dužine 7,6 cm s većim ovalnim narebrenim zrnom. Jedna spirala ima sedam navoja sa svake strane, druga 8+7 (Marić 1968, T. XII: 14)

6.31.1.4. Grob 131 – fibula s većim zrnom, narebrenim s donje strane. Spirale imaju sedam navoja sa svake strane. Dužina 5,2 cm (Marić 1968, T. XVI: 9).

6.31.1.5. Grob 152 – fibula s velikim narebrenim jantarnim zrnom okovanim s dvije trake od iskucanog srebrnog lima. Spirale imaju deset, odnosno devet navoja sa svake strane. Dužina 4,7 cm (Ćurčić 1900, 19, Sl. 23; Marić 1968, T. XVIII: 8).

6.31.1.6. Grob 161 – fibula s jednim ovalnim glatkim zrnom na luku, dužine 3,7 cm. Spirale imaju sedam navoja sa svake strane, omotanih oko žičane osovine, te vanjsku tetivu (Marić 1968, T. XIV: 16).

6.31.2. Jezerine

6.31.2.1. Grob VI – fibula s izrazito velikim jantarnim zrnom, zaravnjene donje strane. Ono se nalazi na žici trakastog presjeka koja spaja dvije spirale, i to postavljenoj iznad četvrtastog luka, također trakastog presjeka, s izduženom nožicom. Spirale imaju tri, odnosno 4+3 navoja. Dužina 9 cm (Radimsky 1895, 62, Sl. 45; Marić 1968, T. V: 23).

6.31.2.2. Grob 278 – fibula dužine 3,6 cm s velikim ovalnim zrnom. Spirale imaju 11+9 navoja. Na oba kraja spirale, iznad nožice, nalazi se po jedna bijela perla (Radimsky 1895, 127-128, Sl. 329; Marić 1968, T. V: 3).

6.31.3. Vinica

6.31.3.1. Grob 86 – fibula dužine 8,5 cm s narebrenim jantarnim zrnom, zaravnjene donje strane. Sačuvana je samo polovica jedne spirale, odnosno jedanaest navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10753).

6.31.3.2. Grob 95 – dvije fibule s narebrenim jantarnim zrnom, dužine 5 i 5,2 cm. Manjoj fibuli je sačuvana jedna spirala od šest navoja sa svake strane i polovica druge spirale s jednakim brojem navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10794). Na drugoj fibuli od obje je spirale sačuvana samo polovica, također od šest navoja (inv. br. 40-77-40/10793).

6.31.4. Prozor

6.31.4.1. Grob 52 – fibula s velikim, glatkim ovalnim jantarnim zrnom na luku. Jedna spirala ima sedam navoja sa svake strane, druga deset. Dužina nepoznata (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXVII: 6).

6.31.4.2. Zbirka Bellak, Naturhistorisches Museum Wien – fibula dužine svega 3 cm s ovalnim jantarnim zrnom na luku. Spirala ima osam do deset navoja sa svake strane, a jedna je polovično očuvana. Zrno je također oštećeno, igla nedostaje (Lo Schiavo 1970, 418, T. XIV: 7). Iz iste zbirke potječe i fibula dužine 7,7 cm s iznimno velikim ovalnim jantarnim zrnom facetirane gornje strane, nataknutim na gornji četvrtasti luk. Ispod njega se nalazi još jedan manji luk četvrtastog obrisa i izduženi držač igle. Obje spirale imaju četiri navoja sa svake strane (ista, 418, T. XV: 2).

6.31.4.3. Fibula sa spiralama od jedanaest navoja sa svake strane. Dužina 8 cm (Ljubić 1889, 124, T. XX: 83). Još jedna fibula s jednim jantarnim zrnom, ukrašenim uzdužnim žljebovima, ima spiralu od 8+7 navoja. Nedostaje igla, vjerojatno i druga spirala⁴¹. Dužina 3,5 cm (isti, 123-134, T. XX: 81). Spominje se još pet analognih fibula s jantarnim zrnom (isti, 124).

6.31.5. Lički Ribnik, ostava – dva uzdužno probušena jantarna zrna, narebrena s jedne strane. S obzirom na oblik, vjerojatno se mogu pripisati fibulama ove varijante (Klemenc 1935, 113, T. II: 44-45).

Fibule imaju veliko ovalno jantarno zrno na luku između dvije spirale s većim brojem navoja. Zrno može biti narebreno s jedne strane, ali je najčešće glatko. Poseban oblik predstavljaju fibule iz Prozora i groba VI na Jezerinama s dva paralelna žičana luka, postavljena jedan iznad drugog, s predimenzioniranim jantarnim zrnom na gornjem luku.

Nalazi brončane glatke žičane fibule s dugom spiralom, brončane fibule s dvije kuglice sheme C i keramičkog kantharosa omogućuju datiranje groba 122 na Ribiću, koji sadrži i fibulu s jednim velikim narebrenim jantarnim zrnom (T. 25: B), u okviru 2. st. pr. Kr. (v. iznad rasprave o dataciji navedenih tipova fibula).

U drugu polovicu 2. i prvu polovicu 1. st. pr. Kr. mogu se datirati fibule tipa Picugi i one dugmetasto profilirane spojnice s ukrasnom pločicom iz ribičkog groba 161, nađene zajedno s malom fibulom s glatkim zrnom jantara (T. 33: A; Marić 1968, T. XIV: 8-18). Fibula narebrenog zrna iz groba 131 na istom lokalitetu također je nađena uz jednu fibulu dugmetasto profilirane spojnice s ukrasnom pločicom od staklene paste (Marić 1968, T. XVI:

---

⁴¹ Po Ljubiću je ova fibula imala samo jednu spiralu, no zbog oštećenja moguće je ipak riječ o tipu s dvostrukom spiralom.

8-11). Isti tip fibule, također u asocijaciji s fibulom s jantarnim zrnom na luku, dio je inventara groba 278 na Jezerinama (T. 30; Marić 1968, T. V: 1-22), kojem pripadaju i fibula tipa Jezerine, fibula čunastog luka s ukrasnom pločicom te fibula tipa A237a1, dakle oblici koji se mogu pripisati razdoblju između početka 1. st. pr. Kr. i srednjeaugustovskog doba.

U grobu 56 na Ribiću (T. 25: A) par fibula s jednim jantarnim zrnom nalazi se uz fibulu tipa Jezerine (Marić 1968, T. XVI: 21) koja se datira u stupanj LT D2. Djelomice je istovremena fibula čunastog luka s dugmetasto profiliranom nogom (isti, T. XVI: 20) koja se, međutim, najvjerojatnije javlja nešto ranije, od početka 1. st. pr. Kr. Fibula trakastog luka i trapezoidne pune noge (isti, T. XVI: 25) morfološki odgovara fibulama tipa Jezerine i njima istovremenim fibulama tipa Gorica, od kojih se razlikuje trakastim presjekom luka. U mlađu fazu kasnog latena datiraju se i fibule tipa Alesia, koje se javljaju zajedno s fibulama dvostruke spirale ukrašenima s jednim većim zrnom u grobovima 10 i 152, također na Ribiću (Marić 1968, T. XVIII). U bogatom grobu 10, uz parove fibula spomenutih tipova čunastog i dugmetastog profiliranog luka s ukrasnom pločicom, mogu se izdvojiti jedna fibula uvijenog luka, bliska tipu Idrija, te fibula varijante Feugère 16a1 (*Distelfibel*). Prva se može datirati od druge četvrtine 1. st. pr. Kr. do otprilike 15. g. pr. Kr., dok je druga mlađa i pripada okvirima augustovskog i tiberijskog doba⁴². Navedeni oblici fibula i drugog nakita, pogotovo privjesaka od srebrnog lima ili srebrnih prepletenih lančića, povezuju grobove Jezerine 278 i Ribić 10 s inventarom ostave iz Ličkog Ribnika, kojoj pripadaju dva veća jantarna zrna koja su vjerojatno bila nataknuta na luk fibule.

Zaključno, fibule s dvostrukom spiralom i jednim većim jantarnim zrnom mogu se datirati od (najvjerojatnije) sredine 2. do posljednje četvrtine 1. st. pr. Kr., točnije do 15. g. pr. Kr. koja se smatra završetkom stupnja LT D2. One se javljaju pojedinačno, rjeđe u paru. Iako je ispravna Marićeva pretpostavka da je riječ o najmlađoj varijanti, ona se javlja puno prije predložene datacije tog autora, odnosno najvjerojatnije već u 2. st. pr. Kr., na što upućuje datiranje groba 122 na Ribiću.

6.32. e) posebni oblici

6.32.1. Vinica, grob 21 – fibula s drvenim cilindričnim umetkom na luku. Jedna spirala ima po sedam, druga 8+7 navoja. Dužina 5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10209).

---

⁴² Fibule dugmetasto profiliranog i čunastog luka, kao i tipovi Picugi, Alesia, Jezerine, Gorica itd., biti će zasebno obrađeni u nastavku gdje se opširnije navodi literatura, analogije i datacija, stoga su na ovom mjestu, a kako bi se izbjeglo opširno ponavljanje, izostavljeni takvi podaci.

Primjerak iz groba 21 u potpunosti odgovara fibulama s jantarnim zrnima ili staklom na luku, no kao ukras je iznimno ovdje iskorišten drveni cilindar.

Fibule tipa Kastav

6.33. a) varijanta Kastav

6.33.1. Kastav, Mišinac

6.33.1.1. Brončana fibula dužine 8,46 cm, s lukom okruglog presjeka i spiralom od četiri navoja s tetivom omotanom oko luka. Spojnica je ukrašena s četiri paralelne urezane linije. Prije spojnice nalazi se jedno veće polukuglasto profilirano zadebljanje, a neposredno prije spojnice još jedno manje, plitko narebrenje. Pronađena u sondi 1 tijekom istraživanja 1972.⁴³ (T. 15: 1; Guštin 1987, Sl. 7: 1; Blečić 2002, 91, T. 8: 1.6.1.; 2003, kat. XVIII: 62).

6.33.1.2. Brončana fibula dužine 8,14 cm, s unatrag prebačenom nogom koja nosi ukras od jednog većeg kuglastog zadebljanja. Pronađena tijekom istraživanja 1972. u sondi 6 (T. 15: 2; Guštin 1987, Sl. 6: 2; Blečić 2002, 91, T. 8: 1.6.2.; 2003, kat. XVIII: 63).

6.33.1.3. Ulomak luka fibule sa spiralom od četiri navoja i tetivom omotanom oko luka, poput prethodnih (Guštin 1987, Sl. 7: 6; Blečić 2002, 92, T. 8: 1.6.3.; 2003, kat. XVIII: 65).

6.33.1.4. Zbirka Desetinec – brončana fibula dužine 4,2 cm, sa spiralom od ukupno pet navoja, ovalnog presjeka luka s jednim kuglastim zadebljanjem na produžetku noge i poprečnim urezima na spojnici (Blečić Kavur 2009, 198, Sl. 1; 2010, 411, kat. br. 52). U istoj zbirci čuvaju se još dvije brončane fibule sa spiralom od šest navoja kojima nije sačuvana produžena nožica. Dužine 9,2 i 5,4 cm (Blečić Kavur 2010, 411, kat. br. 55-56).

6.33.2. Grobnik – brončana fibula dužine 8,37 cm s lukom ovalnog presjeka i spiralom od pet navoja s tetivom omotanom oko luka. Na produžetku noge nalazi se jedno kuglasto zadebljanje te niz poprečnih urezanih linija koje se nastavljaju i na spojnici (T. 15: 3; Guštin 1987, Sl. 5: 3; Blečić 2003, kat. XVIII: 64; 2004, 68-69, T. 4: 1.4.1.).

6.33.3. Baška – oštećena brončana fibula okruglog presjeka luka, s ostacima omotane tetive i tri navoja spirale. Sačuvana dužina 5,9 cm (Lo Schiavo 1970, 426, T. XXIV: 6).

6.33.4. Nadin

6.33.4.1. Grobnica 1 – fibula ovalnog presjeka luka, dužine 7,6 cm. Sačuvana je samo spojnica, ukrašena s dva poprečna ureza (Batović, Batović 2013, 22, T. XVIII: 50).

6.33.4.2. Grobnica 2 – oštećena brončana fibula kojoj nedostaje nožica, s polukružnim presjekom luka. Dužina ulomka 4,7 cm (Batović, Batović 2013, 33, T. XLVIII: 2).

---

⁴³ Kod Guština objavljeno kao grob 11, no nije riječ o zatvorenoj cjelini (v. Blečić 2002). Isto vrijedi za sljedeće dvije fibule, objavljene u Guštin 1987, kao dio grobova 2 i 10.

6.33.5. Ljubač-Kosa – brončana fibula oštećene igle. Dužina oko 6 cm (Brusić 2002, Sl. 38: 8).

6.33.6. Zagrajine-Svilov (otok Krk) – ulomak znatno oštećene brončane fibule s četvrtastim presjekom luka i spiralom od šest navoja, s tetivom omotanom oko luka. Dužina 6,2 cm (Blečić Kavur 2010, 473, kat. br. 419⁴⁴).

6.33.7. Beli (otok Cres) – ulomak brončane fibule ovalnog presjeka luka, sa spiralom od šest navoja i omotanom tetivom. Sačuvana dužina 4 cm (Blečić Kavur 2010, 491, kat. br. 528).

6.33.8. Osor – više fragmentiranih brončanih fibula s lećastim ili ovalnim presjekom luka i spiralom od tri navoja sa svake strane, s tetivom omotanom oko luka. Produžetak nožice uglavnom nedostaje (Blečić Kavur 2010, 515-518, kat. br. 695, 703, 706-709, 712-719).

6.33.9. Vinica

6.33.9.1. Grob 40 – fibula oštećene igle, produžetak nožice nije sačuvan. Dužina 5,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10423).

6.33.9.2. Grob 256 – brončana fibula četvrtastog presjeka luka, s većim plosnatim zadebljanjem na produžetku nožice i nizom ureza od dugmeta do spojnice. Dužina 11,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12149).

6.33.9.3. Grob 304 – oštećena brončana fibula lećastog presjeka luka, bez spirale i igle. Na produžetku nožice nalazi se profilirano kuglasto zadebljanje. Spojnica ima nekoliko poprečnih ureza. Sačuvana dužina 6,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12453).

6.33.10. Prozor – brončana fibula dužine 4,5 cm sa spiralom od ukupno šest navoja i tetivom omotanom oko luka. Na nožici je kuglasto zadebljanje. Čitava produžena noga i luk ukrašeni su s urezanim ukriženim linijama (T. 15: 4; Todorović 1968, T. LIX: 8).

6.33.11. Jezerine

6.33.11.1. Grob 396 – brončana fibula dužine 7 cm, bez sačuvanog produžetka nožice⁴⁵. Iгла je pričvršćena pomoću male brončane spirale, omotane oko držača (Radimsky 1895, 155, Sl. 466).

6.33.11.2. Grob 450 – brončana fibula dužine 8,2 cm s profiliranim kuglastim zadebljanjem na nožici i poprečnim urezima na spojnici (T. 15: 5; Radimsky 1895, 165, Sl. 511).

6.33.11.3. Grob 491 – brončana fibula dužine 8,1 cm. Na produžetku nožice nalazi se profilirano kuglasto zadebljanje, na spojnici urezi (Radimsky 1895, 172, Sl. 543).

6.33.12. Ribić, grob 15 – brončana fibula lećastog presjeka luka s profiliranim kuglastim zadebljanjem na produžetku nožice. Dužina 8,7 cm (T. 15: 6; Marić 1968, T. XIII: 16).

---

⁴⁴ Bez ilustracije, nije sigurna atribucija.

⁴⁵ S obzirom na nedostatak nožice i nepoznat presjek luka, nije sasvim sigurno o kojoj je varijanti riječ.

6.33.13. Golubić, grob 26 – fibula dužine 7,5 cm s ovalnim presjekom luka i dugmetastim zadebljanjem na produžetku nožice. Prema glavi fibule vidljivi su ostaci željeza od spiralne konstrukcije ili eventualno kasnijeg popravka, ali nedostaje ostatak spirale (Raunig 1968, 86, T. II: 18).

Fibule polukružnog obrisa luka, sa spiralom od ukupno šest navoja i tetivom ovijenom oko luka te nožicom s dugmetastim ukrasom, koja je spojnicom pričvrćena na luk, kao fibule tipa Kastav definirao je M. Guštin. Pritom je na temelju ukrasa unatrag prebačene noge razlikovao tri oblika: varijantu Idrija s dva dugmeta, Kastav s urezanim ukrasom na produžetku noge i varijantu Ribić koju karakterizira polukružno zadebljanje. Pretpostavljeno je da svaka od navedenih varijanti odgovara lokalnoj radionici, u kojoj su se ove fibule proizvodile tijekom srednjelatenskog doba (Guštin 1987, 50-51; 1991, 36-37). Većina zasad poznatih primjeraka rađena je od bronce, iznimno se javljaju primjerci od srebra (Pettarin 2006, 216, T. XXXI: 536). U posljednje vrijeme navedena je tipološka shema donekle izmijenjena ili dopunjena novim oblicima. Predloženo je tako da se varijanta Idrija izdvoji kao poseban tip fibule, naziva Idrija pri Bači (Božič 2011, 253-255). Unutar fibula obično uvrštavanih u tip Kastav izdvojeni su primjerci koljenastog obrisa luka s ukrasom na dugmetastom zadebljanju i luku te definirani kao novi oblik, tip Nezakcij (Blečić Kavur 2009; v. u nastavku). Lijevene fibule pronađene na području Notranjske i u Ljubljani izdvojene su kao nova, varijanta Ulaka (Laharnar 2009, 102).

Fibule varijante Kastav imaju ovalni ili lećasti, ponekad četvrtasti presjek luka. Na produžetku noge nalazi se kuglasto zadebljanje, često profilirano. Spojnica je ukrašena s poprečnim urezima. Broj primjeraka varijante Kastav istoimenog tipa fibule znatno je porastao u razdoblju nakon Guštinova definiranja tipa. Najnoviju kartu rasprostranjenosti, s do tada neobjavljenim primjercima, donosi M. Blečić Kavur (Guštin 1987, Sl. 11; Blečić Kavur 2009, 198-199, Sl. 2)⁴⁶. Posebnu pozornost zaslužuje podatak o većem broju fibula ove varijante s Kompolja te dvije fibule s Vlačkog polja, čime je znatno dopunjena karta rasprostranjenosti za japodsko područje. Iako sporadično, varijanta se javlja i u dolini Une⁴⁷. Najvjerojatnije iz Kastva potječe i fibula objavljena među materijalom iz Dalja, koju

---

⁴⁶ U izlaganju „Type Kastav, variant Kastav fibulae of the Middle Latène scheme“, održanom u siječnju 2014. u Klagenfurtu na simpoziju „Mittelaltenezeit zwischen den Alpen, der Adria und der Donau“, L. Orlić prikazala je ispravljenu kartu rasprostranjenosti varijante Kastav koja se odnosi na primjerke koje je bilo moguće provjeriti (tj. karta ne uključuje neobjavljene fibule iz Kompolja, Vlačkog polja, Belog na Cresu i Zagrajine na Krku koje je uvrstila M. Blečić Kavur na temelju uvida u građu).

⁴⁷ Fibula iz groba 26 na Golubiću oštećena je i nije sasvim pouzdano radi li se uistinu o ovom tipu fibule, no oblik luka i zadebljanje sugeriraju takvu mogućnost.

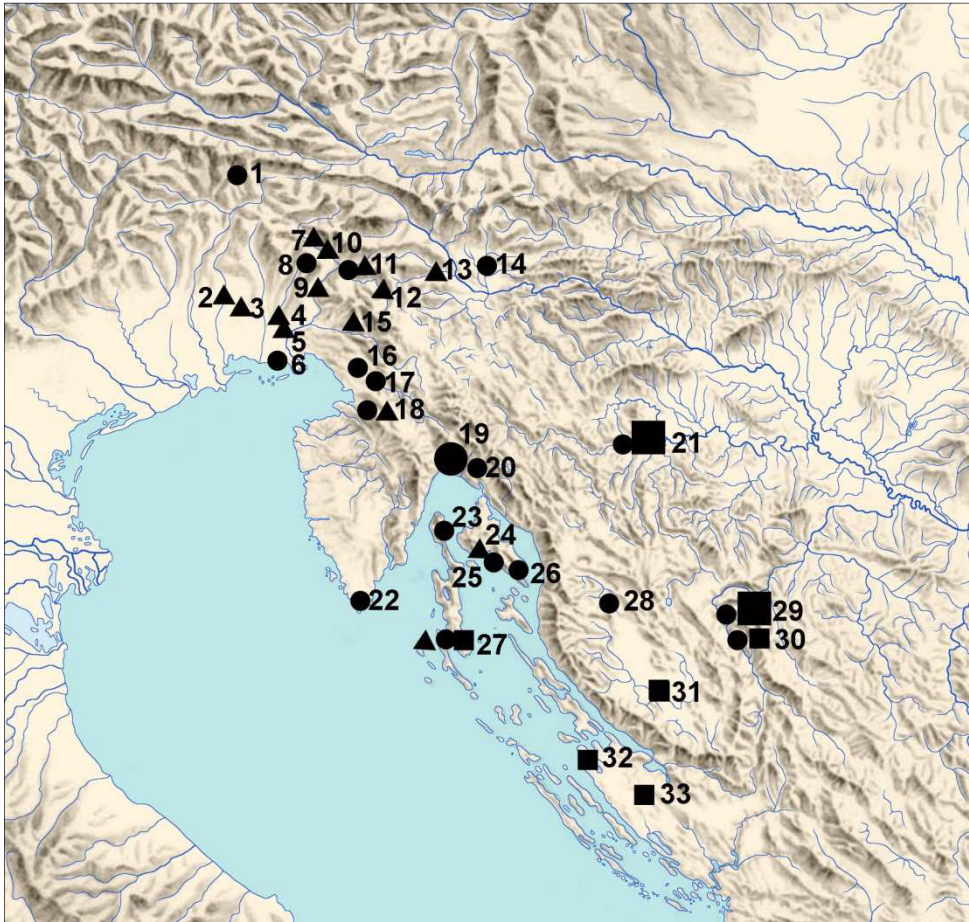
Brunšmid navodi u svojim bilješkama, ali koja je kasnije pomiješana s ostalim materijalom koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu (Blečić 2002, 117; Blečić Kavur 2009, 198, bilj. 4). Zaista bi daljski nalaz predstavljao iznimku pa se, s obzirom na rasprostranjenost ove varijante, mnogo logičnijom čini pretpostavka o zabuni prilikom inventarizacije. Analogije za navedene primjerke nalazimo na susjednim područjima sjevernog Jadrana, odnosno matičnom prostoru ovog tipa (Karta 19). Jedan oštećeni primjerak brončane fibule s lukom lećastog presjeka i kuglastim zadebljanjem noge nađen je u Puli (Orlić 2011, 145, T. II: 4). U Mostu na Soči nađena je brončana fibula dužine 7,5 cm s profiliranim kuglastim zadebljanjem (Cunja, Mlinar 2010, 109, kat. br. 98). Jedna je brončana fibula s profiliranim zadebljanjem i narebrenjima prije spojnice, duga 8,3 cm, nađena u Gorenjoj jami kod Povira nedaleko Sežane (San Servolo 2002, 92, Sl. 52; Cunja, Mlinar 2010, 110, kat. br. 99). U grobu 116 na lokalitetu Šmihel-Za Polšno nađena je jedna brončana fibula lećastog presjeka luka s kuglastim zadebljanjem, oštećenog ostatka nožice (Guštin 1979, T. 53: 14). Jedan primjerak potječe s Velikog Mengeša. Brončana fibula tipa Kastav, dužine 8,9 cm, nađena je u koritu rijeke Ljubljanice (Gaspari, Trampuž Orel, Turk 2009, 256, kat. br. 38: d).

Fibule varijante Kastav javljaju se i na području sjeverne Italije. Iz Dernazzacca potječe srebrna fibula dužine 10,1 cm s okruglim presjekom luka i profiliranim dugmetastim zadebljanjem te profiliranom spojnicom. Držac igle ukrašen je s kosim urezanim linijama (Pettarin 2006, 146, T. XXXI: 536; Mlinar, Pettarin 2007, Sl. 7: 5). Izdignuti produžetak noge koji se spušta prema spojnici i blago koljenasti obris luka čine ovu fibulu srodnijom varijanti Idrija, iako se zbog pojave samo jednog zadebljanja može uvrstiti u varijantu Kastav. Također, na fibulama posljednje varijante prebačena je noga uglavnom dosta uža od kuglastog zadebljanja, dok je na fibulama varijante Idrija ona masivnija i blago se proširuje prema prvom zadebljanju, od kojeg je gotovo neznatno uža. S istog lokaliteta potječe još nekoliko srebrnih ulomaka, od kojih se moguće ovoj varijanti može pripisati ulomak luka okruglog presjeka s profiliranom spojnicom (Pettarin 2006, 146, T. XXXI: 538; Mlinar, Pettarin 2007, Sl. 7: 4)⁴⁸. Na lokalitetu Paularo-Misincinis u Furlaniji nađena je jedna brončana fibula ovalnog presjeka luka s polukuglastim zadebljanjem na produženoj nozi (Donat, Righi, Vitri 2007, Sl. 9: 1). S groblja u Socerbu (tal. San Servolo) potječe nekoliko brončanih primjeraka s kuglastim zadebljanjem na produžetku noge (San Servolo 2002, 43, 49, 70: br. 28-29, Sl. 9:

---

⁴⁸ Možda se istom tipu mogu pripisati i ulomci završetka noge s profiliranim kuglastim zadebljanjem i ukrašenog držača igle (Pettarin 2006, T. XXXI: 537, 539), koji odgovaraju karakteristikama citirane cjelovite fibule s ovog lokaliteta.

2). Jedna je brončana fibula dužine 7,3 cm, s kuglastim zadebljanjem i narebrenjima na produžetku noge, nađena u Aquileiji (Fischer 1966, Sl. 1: 6).

Karta 19. Rasprostranjenost fibula tipa Kastav: varijanta Kastav (krug), Ribič (kvadrat) i Idrija (trokut).

Fibule varijante Kastav obično se datiraju u razdoblje srednjeg latena, uzimajući kao polazište materijal pronađen na eponimnom groblju (Guštin 1991, 37; Blečić 2002, 116-117; Blečić Kavur 2009, 200). No, u slučaju nalaza iz Velog Mišince nije riječ o pouzdanim cjelinama. Unatoč rasprostranjenosti ovog oblika, ostaje skroman broj primjeraka koji potječu iz konteksta korisnog za dataciju. Može se tako spomenuti nalaz skeletnog groba iz Gorenje jame kod Povira, s fibulom i torkvesom sa spiralnonaočalastim privjeskom. No, ovdje je fibula najmlađi nalaz, dok bi torkves pripadao tipičnim oblicima faze Notranjska VI, odnosno 4. st. pr. Kr. (Gaspari, Mlinar 2005, 173). Nalaz se stoga može tumačiti kao najranija pojava ovog tipa fibule, budući da se sljedeća cjelina, grob 116 na Šmihelu, datira u fazu VII koja odgovara srednjem latenu (Guštin 1975). U grobu 15 na Ribiču, uz fibulu varijante Kastav, nalazila se žičana fibula s kratkom spiralom (Marić 1968, T. XIII: 17) koja se može datirati u vrijeme od sredine 2. do početka 1. st. pr. Kr. (v. iznad, kat. br. 6.10.).

Iako se dakle povećao broj poznatih primjeraka fibula varijante Kastav, u pogledu pouzdano datiranih grobnih ili naseobinskih cjelina stanje je nepromijenjeno u odnosu na vrijeme prvog opisa ovih fibula (Guštin 1987). Dopunjene karte rasprostranjenosti također ne mijenjaju u samoj biti prvotnu sliku po kojoj se fibule tipa Kastav javljaju na istočnom dijelu sjevernog Jadrana i neposrednog zaleđa kao izraz autohtone nošnje.

6.34. b) varijanta Ribić

6.34.1. Jezerine, grob 228 – brončana fibula trakastog luka s plosnatim dugmetom na produženoj nožici i poprečnim urezima na spojnici. Dužina 7,3 cm (T. 15: 7; Radimsky 1895, 115, Sl. 264; Marić 1968, T. IV: 6).

6.34.2. Ribić

6.34.2.1. Grob f – brončana fibula s ovalnim lukom trakastog presjeka. Na produžetku nožice nalazi se polukuglasto zadebljanje. Spirala od šest navoja, s tetivom omotanom oko luka. Dužina 5,4 cm (T. 15: 8; Marić 1968, T. XIII: 41).

6.34.2.2. Grob 25 – brončana fibula trakastog presjeka luka, s urezanom linijom uz rub. Nedostaju završetak nožice i igla, spirala je dijelom oštećena. Dužina 6,3 cm (Marić 1968, T. XIII: 26).

6.34.2.3. Grob 31 – brončana fibula trakastog presjeka luka, s uzdužnim urezima uz rubove. Produžetak nožice je oštećen. Dužina 5,4 cm (Marić 1968, T. XIII: 29).

6.34.2.4. Grob 40 – brončana fibula dužine 8 cm, s trakastim presjekom luka. Završetak nožice ukrašen je s plosnatim profiliranim zadebljanjem, a ostatak nožice i spojnica prekriveni su nizom poprečnih ureza (T. 15: 9; Marić 1968, T. XIII: 23).

6.34.2.5. Grob 203 – brončana fibula s trakastim presjekom luka. Na produžetku nožice nalazi se profilirano plosnato zadebljanje te niz poprečnih ureza kojima je ukrašena i spojnica. Dužina 8,1 cm (T. 15: 10; Marić 1968, T. XIII: 25).

6.34.2.6. Grob 227 – brončana fibula dužine 8,6 cm s trakastim presjekom luka. Na nožici je profilirano plosnato zadebljanje, te niz poprečnih ureza koji se nastavlja i na spojnicu (Marić 1968, T. XIII: 22).

6.34.2.7. Grob 265 – brončana fibula dužine 7,5 cm, trakastog presjeka luka. Igla nedostaje. Završetak nožice ima plosnato zadebljanje te niz ureza prije malog proširenja kojim se naslanja na luk umjesto spojnice (možda oštećena spojnica?) (Marić 1968, T. XIII: 40).

6.34.3. Vrebac, Velika njiva – dosta oštećena brončana fibula pronađena izvan grobne cjeline. Na produžetku nožice je plosnato dugme te niz poprečnih ureza, spojnica je glatka (Dreschler-Bižić T. X: 83⁴⁹).

6.34.4. Nadin, grobnica 1 – više primjeraka fibula koji se mogu pripisati tipu Kastav, no većinom dosta fragmentiranih, uglavnom bez završetka nožica. Bolje je očuvana fibula dužine 8 cm s plosnatim zadebljanjem i poprečnim urezima produžene nožice i spojnice (Batović, Batović 2013, 22, T. XVIII: 51). S obzirom na trakasti presjek luka mogu se ipak pripisati ovoj varijanti i drugi primjerci, što ukupno čini oko sedam⁵⁰ fibula (isti, T. XVIII: 49, 51-55, XIX: 56-57). Moguće je da ovom tipu pripadaju i dva ulomka trakastog luka iz groba 2 (isti, T. XLVIII: 3, 5).

6.34.5. Vinica

6.34.5.1. Grob 80 – brončana fibula dužine 9,2 cm, s plosnatim zadebljanjem na produžetku nožice i poprečnim urezima na spojnici (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10711).

6.34.5.2. Grob 104 – brončana fibula trakastog luka s plosnatim zadebljanjem na nožici i poprečnim urezima na spojnici. Igla nedostaje. Dužina 9,3 cm (Peabody Museum, 40-77-40/10866).

6.34.5.3. Grob 113 – brončana fibula trakastog luka, bez igle i dijela nožice koja završava s plosnatim zadebljanjem i spojnicom s poprečnim urezima. Dužina 6,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10915).

6.34.5.4. Grob 204 – brončana fibula trakastog luka, s plosnatim zadebljanjem na produžetku nožice, te nizom poprečnih ureza na ostatku nožice i spojnici. Dužina 7,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11657).

6.34.5.5. Grob 265 – brončana fibula trakastog luka, s plosnatim zadebljanjem na produžetku nožice i poprečnim urezima na spojnici. Na iglu je ovješena obruč poligonalnog presjeka. Dužina oko 9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12182).

6.34.5.6. Grob 290 – brončana fibula trakastog presjeka luka, s plosnatim zadebljanjem i nizom poprečnih ureza na produžetku nožice i spojnici. Igla nedostaje. Dužina 6,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 12367).

6.34.6. Osor – dvije fragmentirane brončane fibule trakastog luka, dužine 7,6 i 4,8 cm. Nije sačuvan završetak nožice (Blečić Kavur 2010, 516, kat. br. 704-705).

---

⁴⁹ Na crtežu nije prikazan presjek luka, stoga je donekle upitno kojoj varijanti pripada, no mogao bi biti trakast. M. Blečić Kavur uvrštava fibulu u varijantu Kastav (Blečić Kavur 2009, 199).

⁵⁰ Ulomak nožice s plosnatim zadebljanjem (Batović, Batović 2013, T. XVIII: 54) bi lako mogao pripadati jednoj od oštećenih fibula, stoga je broj primjeraka naveden prema broju dijelova sa spiralom.

6.34.7. Nin-crkva sv. Jurja, grob 19 – brončana fibula dužine oko 7,1 cm s lukom plosnatog lećastog presjeka. Iгла i nožica su oštećene. Na produžetku nožice nalazi se jedno kuglasto zadebljanje. Spojnica je ukrašena s poprečnim urezima (Hiller 1991, 370, T. 26: 284).

Fibule varijante Ribić karakteriziraju trakasti presjek luka i plosnato dugmetasto zadebljanje na produžetku nožice. Na dijelu nožice, nakon zadebljanja, može se nalaziti niz poprečnih ureza koji se nastavlja na spojnici ili se pak urezi nalaze samo na spojnici. Svi do sada zabilježeni primjerci rađeni su od bronce.

Fibule ove varijante javljaju se u dolini Une, s koncentracijom na eponimnom nalazištu, u sjevernoj Dalmaciji, Lici i Beloj krajini (Karta 19: kvadrat). Osim na samom Ribiću, veći je broj primjeraka zabilježen u Vinici te grobnici 1 u Nadinu. Dvije fragmentirane fibule iz Osora, kojima završetak nožice nije sačuvan, uvrštene su u ovu skupinu na temelju presjeka luka, stoga se u područje rasprostranjenosti može dodati prostor Kvarnera.

U grobovima iz doline Une javljaju se uglavnom pojedinačno, čak i rijetko s drugim priložima. U jedinoj cjelini na Jezerinama s ovom varijantom, grobu 228, uz fibulu je nađen trapezoidni privjesak s konjskim protomama. Riječ je o manje kronološki osjetljivom obliku, s bliskim analogijama u grobu 278 na Jezerinama koji sadrži materijal datiran od početka 1. st. pr. Kr. do srednjeaugustovskog doba, te u grobu 7 na Vinici, gdje je ovješena o fibulu s ulomkom staklene narukvice na luku, datiranom u mlađu fazu srednjeg latena. Grobnica 1 iz Nadina sadržavala je veliku količinu metalnih i keramičkih predmeta koji datiraju u posljednjih nekoliko stoljeća prije Krista, deponiranih tijekom dugogodišnjeg korištenja grobnog mjesta za pokapanje većeg broja individua, stoga također ne pruža mogućnost preciznije datacije. Iznimku predstavljaju dva groba s Ribića u kojima „par“ s fibulom tipa Kastav čine fibule tipa Jezerine (grob f: Marić 1968, T. XIII: 41-46) i snažno profilirana fibula varijante A68 (grob 265: isti, T. XIII: 39-40). Fibula tipa Jezerine jedan je od karakterističnih oblika stupnja LT D2 (80/70.-15. g. pr. Kr.) (v. u nastavku), što ovaj primjerak varijante Ribić datira u okviru 1. st. pr. Kr. Treba napomenuti da se navedena fibula razlikuje od ostalih primjeraka varijante Ribić po širem, ovalno raskovanom luku. Snažno profilirane fibule varijante A68 javljaju se od vladavine Tiberija i ostaju u upotrebi do u drugu polovicu 1. st. po Kr. (Riha 1979, 73-74; Sedlmayer 2009, 32-34). Na temelju ovih dvaju cjelina, upotreba ove varijante fibula tipa Kastav pomiče se do u 1. st. pr. Kr. Asocijacija sa snažno profiliranom fibulom ne može se tumačiti kao dokaz produžetka proizvodnje ili raširene upotrebe, već prije svega u svjetlu izraženog tradicionalizma i preživljavanja

autohtonih oblika, moguće priloženog u kontekst ranorimskog groba kao oznaka etničkog porijekla pokojnice⁵¹.

6.35. c) varijanta Idrija

6.35.1. Krk – fibula dužine 6,7 cm s dva polukuglasta zadebljanja na produžetku nožice. Luk je okruglog presjeka. Igla nedostaje (Blečić Kavur 2010, 471, 329, kat. br. 411).

6.35.2. Osor – djelomično oštećena fibula ovalnog presjeka luka, s dva kuglasta zadebljanja na produžetku nožice. Dužina 5,1 cm (Blečić Kavur 2010, 329, 515, kat. br. 693⁵²).

Treća varijanta tipa Kastav, varijanta Idrija, slabo je zastupljena izvan matičnog prostora Posočja (Karta 19: trokut). Tipični predstavnici ove varijante imaju na produžetku nožice dva pravilna kuglasta zadebljanja, postavljena jedno do drugoga neposredno prije spojnice. Nožica pritom dodiruje luk tek na mjestu spojnice. Luk je polukružnog obrisa, s blago koljenastim prijelazom prema nozi, te uglavnom okruglog presjeka. Nešto su drugačiji primjerci s dva manja zadebljanja koja mogu biti polukuglasta, s produžetkom nožice spuštenim bliže luku. Kao i na drugim primjercima tipa Kastav, tetiva je omotana oko luka. D. Božič predložio je razdvajanje ovog oblika od fibula tipa Kastav i definirao kao poseban tip, nazvan tipom Idrija pri Bači (Božič 2011, 253-255).

Na promatranom području zabilježena su samo dva primjerka, oba na kvarnerskim otocima. Najveći broj primjeraka pronađen je u grobnim cjelinama eponimnog nalazišta (Guštin 1991, T. 3: 13; 4: 4; 6: 8, 10, 14; 9: 10; 10: 9; 12: 1; 14: 9, 13; 21: 11, 12). Ulomci pripisani ovoj varijanti pronađeni su na Kovačevšu (Guštin 1991, T. 41: 10; Božič 2011, Sl. 6.15: 1-2) te Tonovcovom gradu kod Kobarida (Božič 2011, Sl. 6.2: 11-12). Pojedinačni su nalazi zabilježeni u Bodrežu (Guštin 1991, T. 40: 10), Mostu na Soči (isti, T. 44: 7), Volarju kod Tolmina (Cunja, Mlinar 2010, 109, kat. br. 97) i Polhovu Gradcu (Guštin 1987, 51). Noviji podaci pokazuju da se one sporadično javljaju i zapadnije, u Furlaniji i tršćanskom zaleđu (San Servolo 2002, 70, br. 30; Pettarin 2006, 216, T. XV: kat. br. 212, 217; Seidel 2008, kat. br. 40-41, 45-46, 48). U novijim istraživanjima u Puli pronađena je jedna fibula ovog tipa (Orlić 2011, T. III: 1).

M. Guštin razlikuje nešto stariju inačicu, s manjim dugmetastim zadebljanjima, od one krupnijih kuglastih zadebljanja. Obje je datirao u razdoblje od faze III Posočja do u fazu IVb, odnosno od srednjeg latena, pri čemu se iznimno javljaju do u augustovsko doba (Guštin

⁵¹ Na ukop žene upućuje treći prilog iz ove cjeline, srebrna narukvica spiralno namotanih završetaka.

⁵² Istoj varijanti pripisana je i znatno deformirana fibula pod br. 694, no zadebljanja su dosta razmaknuta.

1987, 51; 1991, 37). Nažalost, slično situaciji za varijantu Kastav, novi primjerci ne znače ujedno porast broja zatvorenih cjelina⁵³ pa grobne cjeline Idrije pri Bači ostaju glavni oslonac za datiranje. Po D. Božiču razdoblje uporabe ovih fibula može se ograničiti na stupanj LT D1, a javljaju se kao prežetak u mlađim grobnim cjelinama (Božič 2011, 254-255), kako uostalom napominje i M. Guštin. Treba napomenuti da sadašnje stanje istraženosti ne dopušta, s obzirom na nedostatak novih zatvorenih cjelina, mogućnost ograničavanja razdoblja uporabe ovih fibula isključivo na stupanj LT D1.

6.36. Brončane fibule tipa Nezakcij

6.36.1. Vinica

6.36.1.1. Grob 103 – fragmentirana fibula, bez nožice i igle. Spirala je također oštećena, preostala su tri navoja na jednoj strani i tetiva omotana oko luka. Luk je ukrašen urezanim X-motivom. Na spojnici i sačuvanom dijelu produžetka nožice nalaze se poprečni urezi. Dužina 3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10852).

6.36.1.2. Grob 117 – ulomak jako oštećene fibule, dužine 3,3 cm. Vidljivo proširenje luka prije glave i ostatak omotane tetive (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10939).

6.36.1.3. Grob 179 – fibula dužine 4,3 cm s urezanim X-motivom na zadebljanju luka te poprečnim urezima na spojnici. Tetiva je dvaput omotana oko luka. Igla i nožica nedostaju (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11422).

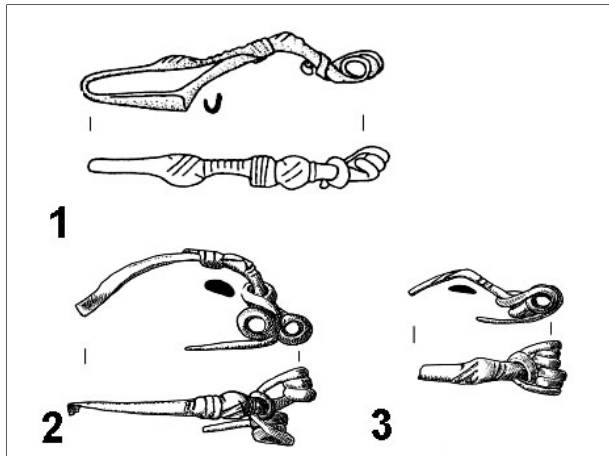
6.36.1.4. Grob 291 – ulomak dužine 2,8 cm s tetivom omotanom oko luka (Peabody Museum, inv. br. 40-70-40/12378).

6.36.2. Kastav – dvije fibule lećastog presjeka luka, bez nožice i igle. Prva, dužine 4,2 cm, nakon spojnice ima plastično zadebljanje luka s urezanim X-motivom i poprečne ureze na spojnici (Sl. 24: 2; Blečić Kavur 2009, Sl. 4: 6; 2010, kat. br. 58). Od druge fibule sačuvao se samo ulomak luka dužine 3,3 cm sa spiralom, ukrašen kosim urezima (Sl. 24: 3; Blečić Kavur 2009, Sl. 4: 11; 2010, kat. br. 59).

6.36.3. Osor – više primjeraka brončanih fibula s lukom lećastog presjeka i koljenastog obrisa. Fibule su fragmentirane, obično je sačuvan ulomak luka sa spiralom ili samo dio produžene nožice (Blečić Kavur 2010, 515-516, 518-519, kat. br. 696-702, 720-725).

---

⁵³ Fibula slična varijanti Idrija pronađena u grobu 25 na Mostu na Soči pripada donekle upitnoj cjelini koja se najvjerojatnije može datirati u posljednja dva stoljeća prije Krista (Gaspari, Mlinar 2005, 179-180). No, fibula se samo okvirno može dovesti u vezu s varijantom Idrija.

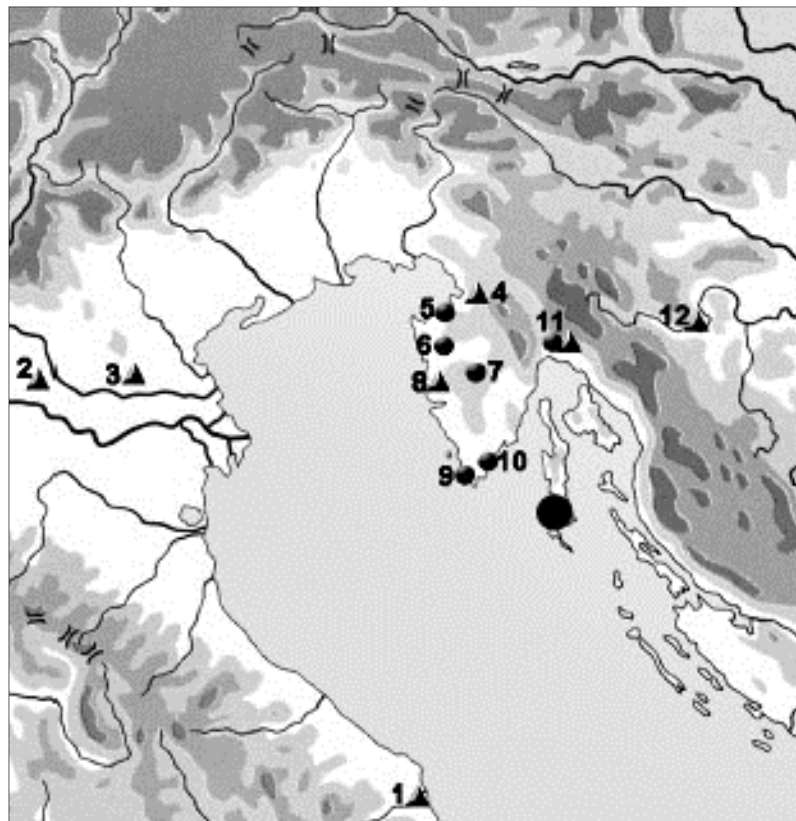

Slika 24. Fibule tipa Nezakcij: 1. Picugi; 2-3. Kastav (kat. br. 6.36.2.; prema Blečić Kavur 2009).

Fibule koljenastog obrisa i najčešće lećastog presjeka luka s ukrasom urezanih linija na spojnici i zadebljanju luka isprva su uvrštavane u tip Kastav (Sl. 24: 1; Guštin 1987, 50). Kao poseban tip karakterističan za istarsko područje spominje ih M. Sakara Sučević, preuzimajući naziv (tip Nezakcij) predložen u neobjavljenom radu M.

Gergoleta (Sakara Sučević 2004, 24-25; Blečić Kavur 2009, 200). Naziv je

prihvaćen u prvoj detaljnijoj obradi ovog tipa fibula, tj. u radu M. Blečić Kavur koja donosi rasprostranjenost i glavne karakteristike tipa, podijelivši poznate primjerke u dvije varijante (Blečić Kavur 2009, 200-204). Po D. Božiču fibulu ipak treba i dalje smatrati samo jednom od varijanti tipa Kastav, karakterističnom za prostor Istre, Kvarnera i Cresa (Božič 2011, 254). Morfologija ovih fibula ipak se znatno razlikuje od one ostalih varijanti tipa Kastav u obrisu luka, ukrasu i dimenzijama pa se, unatoč nedvojbenim sličnostima, pogotovo u porijeklu i distribuciji, one ovdje razmatraju kao poseban tip.

Karta 20. Rasprostranjenost fibula tipa Nezakcij, nadopunjena s lokalitetom Osor (prema Blečić Kavur 2009, Sl. 5).

Matično područje Istre očekivano je najbolje zastupljeno na karti rasprostranjenosti (Karta 20; Blečić Kavur 2009, 203-204, Sl. 5), s koncentracijom na eponimnom lokalitetu (Guštin 1987, Sl. 4: 8; Mihovilić 1996, T. I: 8-9; 2009, Sl. 2: 5-6). Spomenutoj karti i popisu primjeraka mogu se dodati novije objavljene fibule iz Četvrti sv. Teodora u Puli (Orlić 2011, 196, T. II: 3-5) kao i veći broj fragmentiranih fibula iz Osora. Izvan Istre bilježe se primjerci u delti Pada te, kao najjužniji nalaz, u Numani u Picenumu. Pritom se nešto bolje izrađena i ukrašena varijanta I, s ukrašenim zadebljanjem nakon spojnice, javlja izvan Istre, dok je jednostavnije ukrašena varijanta II ograničena zasad na Istru i Kvarner. Uz Kastav, ističe se Osor kao nalazište s obje varijante, s obzirom na broj primjeraka i kao potencijalno proizvodno središte (Blečić Kavur 2009, 203; 2010, 336-338).

S obzirom na sličnosti s tipom Kastav pretpostavlja se kako je riječ o otprilike istovremenim oblicima ili fibule tipa Nezakcij nastaju nešto kasnije, pa se kao vrijeme upotrebe navodi 3. i 2. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2009, 204). Nešto kasniji razvoj ovog tipa značio bi da se granice korištenja mogu pomaknuti vrlo vjerojatno do u 1. st. pr. Kr. Za konkretniju dataciju biti će potrebni stratigrafski datirani konteksti novih nalaza.

Brončane fibule s emajlom

6.37. a) fibule ranolatenske sheme – varijanta Jezerine

6.37.1. Jezerine

6.37.1.1. Grob 359 – fibula dužine 6,8 cm s ovalnim proširenjem luka i manjim sličnim proširenjem na produžetku nožice koja ne dodiruje luk. Oba su proširenja ukrašena sa zvjezdastim, odnosno X-motivom na nozi s ispunom od emajla. Spirala ima 11+10 navoja s vanjskom tetivom. Od sredine spirale pruža se žica omotana oko luka (Radimsky 1895, 145; Marić 1968, T. IV: 27).

6.37.1.2. Grob 393a – brončana fibula s okruglim proširenjem luka te malom pločicom na produžetku nožice koji dodiruje luk. Oba su proširenja ukrašena sa zvjezdastim motivom s ispunom od crvenog emajla. Spirala je dugačka, s oko jedanaest navoja sa svake strane, povezanih vanjskom tetivom. Dužina 5,7 cm (Radimsky 1895, 153-154, Sl. 454).

Obje fibule sa zvjezdastim motivom, koji se ponavlja na ovalno proširenom luku i na proširenju prebačene nožice, potječu iz grobova na Pritoci kod Jezerina. Produžena nožica ukrašena je s pločicom s ispunom od emajla i narebrenjima, te jedva dodiruje prošireni luk. Spirala je sastavljena od vrlo velikog broja navoja povezanih s niskom vanjskom tetivom.

Nalazi iz groba 393a smještaju fibulu u okvire 2. i početka 1. st. pr. Kr., dok se fibule s više jantarnih zrna na luku, poput one iz groba 359, javljaju od 3. st. pr. Kr. Iako bi ranolatenska shema produžene nožice upućivala na ranije datiranje, vrlo dugačka spirala, kakva se javlja primjerice na fibulama s dvije kuglice iz Pounja, vjerojatnijim čini datiranje ovih fibula u okvire 2. st. pr. Kr.

6.38. b) fibule s okruglim proširenjem nožice – varijanta Vinica

6.38.1. Ribić, grob 153 – fibula dužine 4,8 cm sa spiralom od tri navoja sa svake strane i vanjskom tetivom. Unatrag prebačena nožica produžuje se sve do spirale. Ukrašena je s pločastim proširenjem s motivom „očiju“ kojemu se sa svake strane nalaze po dva kuglasta zadebljanja (Ćurčić 1900, Sl. 24; Marić 1968, T. X: 36).

6.38.2. Vinica

6.38.2.1. Grob 31 – fragmentirana fibula s okruglom pločicom i spljoštenim kuglastim zadebljanjima na produžetku nožice, koja završava s proširenjem iznad spirale. Pločica ima jedno ovalno udubljenje za ispunu. Spirala ima četiri navoja sa svake strane. Dužina oko 3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10310).

6.38.2.2. Grob 40 – fibula dužine 4,2 cm s oštećenom nožicom. Na produžetku nožice nalazi se okrugla pločica s po dva kuglasta zadebljanja sa svake strane. Pločica je podijeljena u četiri dijela, a u sredini je dugmetasto ispupčenje. U svakom dijelu nalazi se jedno polukružno (L-) udubljenje s ispunom od crvenog emajla koje uokviruje koncentričnu kružnicu (motiv „očiju“). Spirala je široka 4,7 cm, sa šest navoja na svakoj strani (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10422).

6.38.2.3. Grob 133 – fibula s okruglom pločicom na produžetku nožice, ukrašenom s jednim trokutastim ležištem s tragovima smeđe tvari, vjerojatno emajla. Ostatak je nožice profiliran krupnim polukuglastim i rebrastim zadebljanjima. Od spirale je sačuvano šest navoja na jednoj i četiri navoja na drugoj strani. Igla oštećena, a nožica nije sačuvana. Dužina 3,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11079).

6.38.2.4. Grob 136 – oštećena fibula s profiliranom okruglom pločicom na produžetku nožice, ukrašenom s trokutastim udubljenjem s ispunom od emajla. Spojnica je krupna, kuglasto oblikovana i nalazi se tik iznad spirale, od koje je sačuvano šest navoja na jednoj i pet na drugoj strani. Nožica je oštećena, kao i igla. Dužina 4,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11108).

6.38.2.5. Grob 165 – ulomak fibule s okruglim proširenjem na unatrag prebačenoj nožici koja je produžena sve do spirale. Proširenje je ukrašeno s udubljenjem križnog oblika s crvenom

ispunom te motivom očiju između krakova. S obje strane proširenja noga je ukrašena s kuglastim zadebljanjima. Spirala ima pet navoja sa svake strane povezanih s vanjskom tetivom⁵⁴. Na kraju produžene nožice nalazi se izdužena pločica ukrašena s kosim urezima, s kuglicama na završecima, koja dijelom prekriva spiralu. Dužina 3,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11365).

6.38.2.6. Grob 170 – ulomak fibule s okruglim proširenjem te kuglastim zadebljanjima na prebačenoj nožici koja je produžena do spirale, sastavljene od sedam navoja sa svake strane, povezanih s vanjskom tetivom. Okruglo proširenje noge ukrašeno je s križnim udubljenjem s crvenom ispunom i motivom očiju između krakova. Na završetku nožice, iznad spirale, nalazi se izdužena pločica s kuglastim završecima ukrašena kosim urezima. Dužina 3,4 cm, širina spirale 6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11380). Istoj je cjelini pripisana fibula s nizom spljoštenih kuglastih zadebljanja na produženoj nozi i krupnim polukuglastim zadebljanjem s dva udubljenja ispunjena s crvenim emajlom. Spirala polovično očuvana, sa trinaest navoja. Dužina 4,5 cm (inv. br. 40-77-40/11379).

6.38.2.7. Grob 204 – ulomak fibule s okruglim proširenjem, ukrašenim križnim udubljenjem s motivom očiju i kuglastim zadebljanjima na produženoj nožici. Spirala ima šest navoja sa svake strane i vanjsku tetivu, te izduženu pločicu s kuglastim završecima, ukrašenu s kosim urezima, na spoju produžene nožice i spirale. Dužina 3,5 cm, širina spirale 4,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11659).

6.38.2.8. Grob 219 – brončana fibula dužine 4,9 cm s okruglim proširenjem prebačene nožice i kuglastim zadebljanjima. Proširenje je ukrašeno s križnim udubljenjem, ispunjenim crvenim emajlom, i motivom očiju. Spirala nije sačuvana, ostala je samo izdužena pločica s kuglastim završecima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11788).

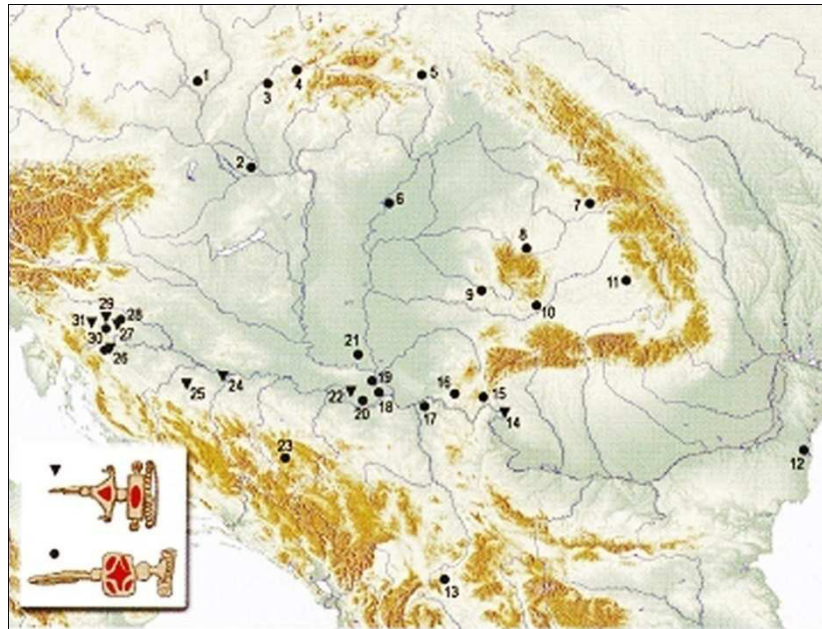
6.38.2.9. Grob 290 – brončana fibula dužine 4,7 cm s većim okruglim proširenjem na produžetku nožice, ukrašenim s križnim udubljenjem s ispunom od crvenog emajla te motivom očiju. Sa svake strane proširenja nalazi se po jedno kuglasto zadebljanje. Izdužena pločica kuglastih završetaka s ukrasom kosih ureza izvorno se nalazila iznad spirale koja nije sačuvana (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12366).

Brončane fibule s emajlom javljaju se u nekoliko varijanti različite distribucije, iako su općenito govoreći karakteristične za prostor Karpatske kotline, naročito njenog jugoistočnog dijela (Karta 21; Guštin 2011, Sl. 8; Dizdar 2014, Sl. 1). Na predmetnom se pak području

---

⁵⁴ Na fotografiji nije prikazana, izgleda da je naknadno izgubljena.

javljaju iznimno, sa samo dva zastupljena lokaliteta, ali ujedno sa znatnom koncentracijom na jednom od njih, Goleku kod Vinice. Također, među viničkim materijalom može se razlučiti nekoliko varijanti s obzirom na oblik pločice i ukras.

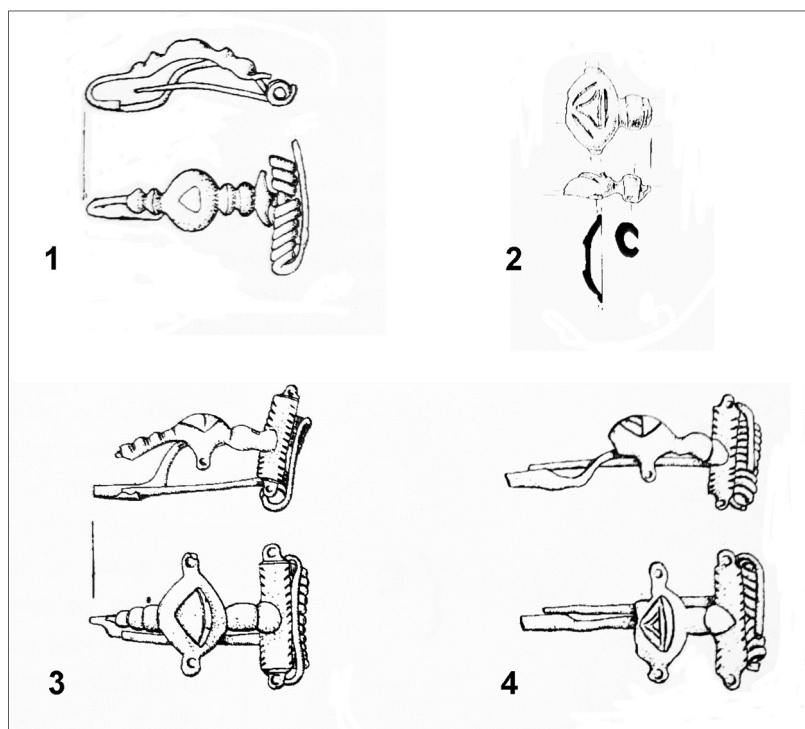

Karta 21. Rasprostranjenost fibula s emajlom (prema Guštin 2011).

Na fibulama prve skupine produžena je nožica ukrašena s okruglom pločicom između kuglastih zadebljanja. Noga se produžuje sve do spirale, pa pločica prekriva luk. Ispuna od emajla nalazi se na pločici, a mogu se razlikovati dvije inačice: fibule s jednim trokutastim udubljenjem i one s križnim motivom s „očima“. Broj navoja spirale varira od tri do šest ili više na svakoj strani. Veći broj navoja uobičajen je na fibulama s križnim motivom, kojima se na završetku nožice nalazi i izdužena pločica kuglastih završetaka koja dijelom prekriva spiralu. Vjerojatno je riječ o funkcionalnom, a ne samo dekorativnom elementu, kojim se stabilizirala ovakva masivna, jako produžena nožica.

Fibule s jednim udubljenjem za ispunu od emajla zapisane su u inventare triju viničkih cjelina, grobova 31, 133 i 136. Posve analogna fibula dužine 5,4 cm s jednim trokutastim udubljenjem, s oštećenom spiralom od šest navoja sa svake strane, nađena je u Valičnoj vasi (Sl. 25: 1; Teržan 1975, T. 5: 4). Na ulomku iz Graca-Sela pri Zajčjem Vrhu vidljivo je slično trokutasto udubljenje za ispunu, uokvireno dubokim urezanim linijama. Pločica je konveksna i oštećena na bočnim rubovima, gdje su vidljivi ostaci pločastih ispupčenja (Sl. 25: 2; Pavlin 2007, Sl. 2: 2). S obzirom na oblik pločice, ona ima najbolje analogije u paru fibula s Vinjeg vrha koje, uz središnju konveksnu, imaju još i izduženu pravokutnu pločicu iznad spirale (Sl. 25: 3-4; Stare 1973, T. 54: 1-2). Brojniju varijantu predstavljaju fibule s križnim udubljenjem

na okrugloj pločici i motivom „očiju“ (punciranih kružnica) između krakova udubljenja. Križno udubljenje, ali bez ukrasa kružnica, javlja se na ulomku iz Strmca kod Bele Cerkeve (Stare 1973, T. 47: 7). Vrlo slična kompozicija ukrasa javlja se na člancima pojasa iz Umčara (Popović 2002, T. 1: 2). Motiv koncentričnih kružnica između trokutastih udubljenja za ispunu od emajla bilježi se na fibulama s pravokutnom pločicom iz Boljevaca u Srijemu i Kacipupa-Oraovice u južnoj Srbiji (Popović 2002, T. II. 7, III: 1).

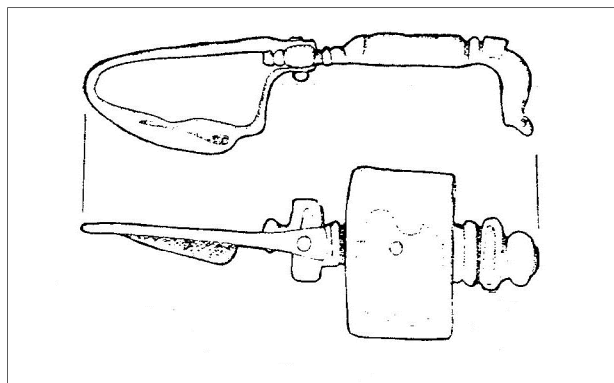
Slika 25. Fibule s ispunama za emajl. 1. Valična vas; 2. Sela pri Zajčjem vrhu; 3, 4. Vinji vrh (prema Pavlin 2007).

Brončane fibule (tip Boljevci ili Zemun) s jednim udubljenjem za ispunu od emajla često se javljaju na prostoru Skordiska, no pločica im je u pravilu pravokutna⁵⁵ (Popović 2002, 352-354, T. II: 7-10; III: 3-10). S obzirom na oblik pločice ove fibule ne predstavljaju naravno izravno analogiju primjercima iz Vinice i Ribića. Jedini primjerak s okruglom pločicom jest fibula iz Očnište u Rumunjskoj koja se, međutim, razlikuje po reljefnom floralnom motivu u središtu pločice (Beldiman 1993, Sl. 2: 5).

Upotreba emajla ili staklene paste svakako je jedan od omiljenih načina ukrašavanja u kolapijanskoj zajednici iz Vinice, kako pokazuju različiti oblici fibula s udubljenjima za ispunu: osim niza fibula s ukrasnom pločicom (v. u nastavku opširnije o tipu), tu su i fibule s dvije kuglice između kojih se nalazi ležište za ispunu, kao i fibule tipa Zvonimirovo s trokutastim udubljenjima na polukuglastom zadebljanju produžene nožice. S obzirom na

⁵⁵ U nastavku se opširnije govori o drugim oblicima, odnosno fibulama s pravokutnim i trokutastim pločicama.

distribuciju i koncentraciju upravo u Vinici, uz iznimku Ribića i Valične vasi, fibule ove skupine mogu se smatrati lokalnom inačicom fibula s emajlom. U pogledu datacije, jedini kontekst jest onaj groba 153 na Ribiću, u kojem se fibula s okruglom pločicom nalazila uz brončanu žičanu fibulu s kratkom spiralom i jednu fibulu trokutasto raskovane glave, s analogijom u

Slika 26. Fibula s pravokutnom pločicom iz Vinice (kat. br. 6.39.1.1.).

Prozoru (Lo Schiavo 1970, T. XV: 3). Žičane fibule datiraju se od sredine 2. do početka 1. st. pr. Kr., pa se slična datacija može primijeniti i na fibulu s okruglom pločicom. Pojava posljednje može se, međutim, vrlo vjerojatno smjestiti i prije sredine 2. st. pr. Kr., odnosno u fazu LT C2, vrijeme najveće popularnosti fibula i pojaseva s emajlom⁵⁶.

6.39. c) fibule s pravokutnom ili trokutastom pločicom

6.39.1. Vinica

6.39.1.1. Fibula s pravokutnom pločicom na luku. Produžena nožica je zakovicom pričvršćena na luk. Spirala nije sačuvana (Sl. 26; Gabrovec 1966, T. 17: 7).

6.39.1.2. Grob 43b – fibula dužine 10 cm s pravokutnom pločicom i polukuglastim zadebljanjima na produžetku nožice, spojene s lukom. Pločica je uzdužno podijeljena na tri ćelije. Spirala je od željeza, jako korodirana, vjerojatno od četiri navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10448).

6.39.1.3. Grob 315 – fibula dužine 5,7 cm s trokutastom pločicom koja se iznad spirale opet proširuje u izduženo pravokutno ležište. Pločica se nalazi na produženoj nožici i prekriva čitavi luk. Na početku pločice nalazi se kuglasto zadebljanje. Spirala, široka 6,6 cm, ima deset navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12525). Iste cjelini pripisan još jedan ulomak dužine 3,3, cm, odnosno trokutasta pločica prelomljena na suženom dijelu, ali vjerojatno s fibule analogne prethodnoj (inv. br. 40-77-40/12526).

Fibule s pravokutnom pločicom na kojoj se nalazi udubljenje za emajl mogu se povezati sa spomenutim fibulama tipa Boljevci-Zemun. Udubljenje na pravokutnoj pločici može biti jednostavno pravokutno ili složenije kompozicije, s kombinacijom trokutastih

⁵⁶ Pojasevi s emajlom: Dizdar 2013, 229-230.

udubljenja ili motiva klepsidre (Popović 2002, 352-354, T. II: 7-10; III: 3-10; Dizdar 2014, 99-105). Analogije za ove fibule, odnosno fibule tipa Boljevci ili Zemun, javljaju se na širem prostoru Karpatske kotline i Podunavlja (Beldiman 1993, Sl. 1, 2: 1, 3, 6; Rustoiu 1997, Sl. 24, 25: 9-17; Pieta 2008, Sl. 8: 4-6; 9; Guštin 2011, Sl. 8: krug). Na bližem geografskom prostoru može se spomenuti grobni nalaz iz Kamenjače-Breze kod Sarajeva (Paškvalin 2002, T. 4: 4; 2008, T. 13: 10). Ovaj se tip fibule najvjerojatnije može datirati od kraja starije faze (LT C1b) do u mlađu fazu srednjeg latena (LT C2) (Dizdar 2013, 249-250; 2014, 107).

Nešto je drugačija fibula s tri uzdužne udubljene ćelije koje prekrivaju cijelu površinu pločice, zbog čega se fibulu može povezati s parom fibula iz groba 315 s trokutastom pločicom na koju se nastavlja izdužena pravokutna pločica koja dijelom prekriva spiralu. Slične fibule s ravnom trokutastom pločicom, odnosno bolje rečeno s dvije pločice od kojih je jedna trokutasta, a druga pravokutna i nalazi se tik iznad spirale, nađene su na Gomolavi i u Donjoj dolini. Na pločicama se nalazi po jedno udubljenje koje prati oblik pločice, trokutasto na donjoj pločici i ovalno na pravokutnoj. Par fibula iz Gomolave

Slika 27. Fibula iz groba 315 u Vinici (izvor: Peabody Museum Collections, 40-77-40/12525).

posebno je zanimljiv po ptičjim protomama na završecima gornje stranice trokuta (Jovanović, Jovanović 1988, T. XLII: 13, XLIII: 2; Popović 2002, T. III: 12; Pavlin 2007, Sl. 3: 5-6). Vrlo je slična fibula iz Donje doline kojoj nisu sačuvani produžeci na gornjoj strani trokuta (Marić 1964, T. XX: 14). Spomenuti par fibula iz Vinjeg vrha i ulomak iz Sela pri Zajčjem vrhu odgovaraju navedenim primjercima po strukturi produžetka nožice, odnosno pojavi dvije pločice, no ovdje su pločice ovalne i konveksne. Uz to, pravokutna pločica iznad spirale nije ukrašena s emajlom. Svim ovim primjercima zajedničko je ograničavanje emajlirane površine na udubljenje u središtu pločice, bez obzira kojeg je ona oblika, za razliku od viničkih fibula iz groba 315 kao i fibule s pravokutnom pločicom iz groba 43b kojima je čitava površina pločice predviđena za ispunu od drugog materijala. Time su one ustvari puno bliže željeznim fibulama iz groba 12 na Zvonimirovu (Dizdar 2013, 247, T. 27: 1-2) ili groba 195 na Kapiteljskoj njivi u Novom mestu (Križ 2005, T. 57: 5). Brončani primjerak s podjelom rombične pločice na ćelije, slično kao na fibuli iz groba 43b, potječe iz Berindije (Beldiman 1993, Sl. 2: 2). Kao i fibule tipa Boljevci-Zemun, navedene se fibule datiraju na kraj starije i u mlađu fazu srednjeg latena (LT C1b-C2), dok je za fibule tipa Gomolava pretpostavljena

mnogo kasnija datacija, na kraj 1. st. pr. Kr. (Popović 2002, 353-354; Guštin 2011, 126, Sl. 8: trokut). Najvjerojatnije se mogu datirati i ranije, u stupanj LT D1. S obzirom na nepouzdanost konteksta fibula s trokutastom pločicom pronađenih u Vinici, ne može se decidirano tvrditi u prilog, ali niti protivno dataciji do u 1. st. pr. Kr., no vrijedi upozoriti na navedene morfološke razlike i analogije slijedom kojih su vinički primjerci srodniji srednjolatenskim fibulama. Ujedno se pokazuje srodnost s oblicima rasprostranjenim na području grupe Mokronog.

6.40. Kopljaste fibule

6.40.1. Jezerine

6.40.1.1. Grob 278 – srebrna fibula trokutasto raskovanog produžetka nožice koji je spojnicom pričvršćen na luk. Spirala ima sedam navoja sa svake strane i vanjsku tetivu. Dužina 3,3 cm (Radimsky 1895, 126-127, Sl. 327; Marić 1968, T. V: 5).

6.40.1.2. Grob 393a – dvije brončane fibule dužine 6,4 cm s trokutasto raskovanom nožicom ukrašenom s nizom sitnih poprečnih ureza, odnosno uzdužnim linijama uz rubove. Na početku trokutastog proširenja noge i na spojnici nalaze se poprečni urezi. Spirala prve fibule ima samo dva navoja povezana s visokom vanjskom tetivom. Druga fibula ima ukupno četiri navoja spirale povezana s unutarnjom tetivom (Radimsky 1895, 153-154, Sl. 456-457).

6.40.2. Ribić

6.40.2.1. Grob 37 – dvije brončane fibule trokutasto raskovanog produžetka nožice. Luk je trakastog presjeka. Spirala ima dva navoja sa svake strane, povezana s unutarnjom tetivom. Dužina 5,4 cm (Marić 1968, T. XIV: 21).

6.40.2.2. Grob 256 – brončana fibula dužine 4,5 cm s raskovanim produžetkom nožice. Luk je trakastog presjeka. Spirala se sastoji od dva navoja povezana s visokom vanjskom tetivom (Marić 1968, T. XI: 24).

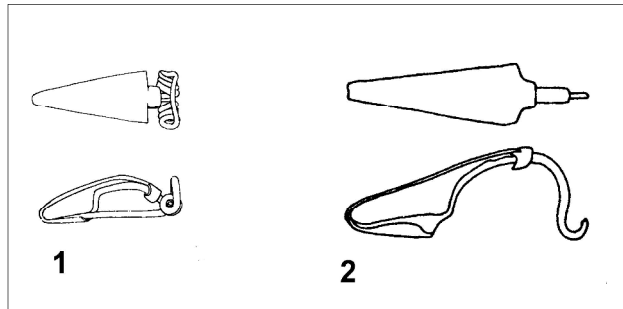
6.40.3. Nadin, grobnica 1 – brončana fibula dužine 5,4 cm. Trokutasto raskovana nožica ukrašena je s nizom uboda uz rubove i X-motivom prije spojnice, ukrašene s poprečnim urezima koji se nalaze i na početku prebačene nožice. Trapezoidni luk je trakastog presjeka (Batović, Batović 2013, 21, T. XVII: 41).

Fibule s trokutasto raskovanim produžetkom nožice koji prekriva luk mogu se uvrstiti u tzv. kopljaste fibule. Među izdvojenim primjercima, korištenim se materijalom (srebro) i dužom spiralom, kao i većom širinom raskovanog dijela, ističe malena fibula iz groba 278 na Jezerinama (kat. br. 6.40.1.1.). Ostatak fibula pokazuje vrlo slične karakteristike: spiralu od malog broja navoja (2-4) i relativno uski trokutasti raskovani dio nožice. Sve su brončane i

manjih dimenzija. Raskovana noga je glatka ili, u slučaju para fibula iz groba 393a, ukrašena urezivanjem, s poprečnim urezima na početku proširenja i spojnici.

P. Popović uvrstio je fibule iz Pounja u skupinu III, tj. kopljaste fibule srednjolatenske sheme (Popović 1994, 57-61). Unutar ove skupine mogu se razlučiti dvije grupe nalaza, jugoistočnobalkanska i podunavska na teritoriju Skordiska.

Za fibulu s dužom spiralom (kat. br. 6.40.1.1.) i širokim trokutastim raskovanim dijelom najbolje usporedbe dolaze iz Podunavlja. Vrlo slična, ali brončana fibula nađena je u grobu 4 na Karaburmi. Također je vrlo malih dimenzija, svega 3,5 cm dužine, no spirala je kraća, s tri navoja sa svake strane i visokom tetivom. Spojnica je pomaknuta neposredno iznad spirale (Sl. 28: 1; Todorović 1972, T. I: 3). Po

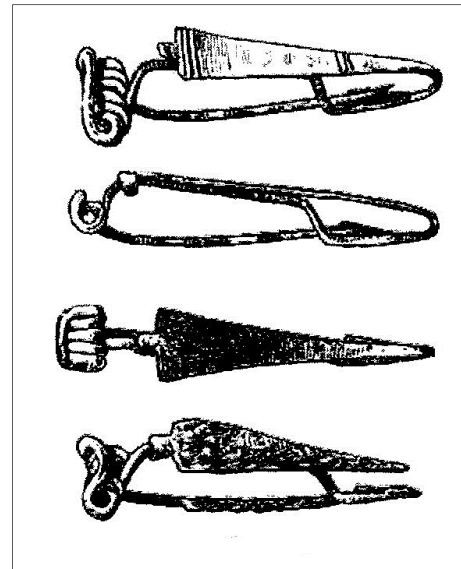

Slika 28. Kopljaste fibule iz Karaburme i Ljubičevca (prema Todorović 1972; Popović 1994).

visoko izvijenom luku slična jezerinskoj je fibula s Ljubičevca-Ostrvo (Sl. 28: 2; Popović 1994, Sl. 6: 4). Mnogo su češće fibule s kratkom spiralom i nešto užom raskovanom nogom, često s trapezoidnim lukom. Analogije se mogu pronaći u obje navedene geografske grupe kopljastih fibula III skupine po P. Popoviću. Fibule glatke, neukrašene nožice, kao na primjercima iz Ribića, pronađene su u Mahrevićima i Gorici (Truhelka 1899, 392, Sl. 115; 1909, 436, Sl. 25-25; Popović 1994, Sl. 4: 3-4). Spirala je sastavljena od ukupno četiri navoja povezanih s vanjskom tetivom. Veći broj neukrašenih brončanih fibula potječe s dunavske obale i Ljubičevca (Popović 1994, Sl. 6: 1-7). Usku glatku raskovanu nogu ima oštećena brončana fibula pronađena na nalazištu Blato u Vinkovcima (Dizdar 2001, T. 4: 2; 2003, 341). Vrlo je slična brončana fibula s Gomolave s unutarnjom tetivom spirale od četiri navoja i vrlo uskom raskovanom nogom (Jovanović, Jovanović 1988, T. XLII: 8), s još jednom sličnom fibulom s istog lokaliteta (isti, T. XLII: 7). Po uskoj nožici predstavljaju dobru analogiju za fibulu iz groba 256 na Ribiću koja pak ima vanjsku tetivu spirale. Par fibula iz groba 37 po obrisu je luka, s najvišim dijelom pomaknutim prema spirali, također sličniji fibulama iz Podunavlja.

Iz Novih Banovaca potječe brončana fibula dužine 5,5 cm s ukrasom kratkih ukošenih ureza uz rubove trokutaste raskovane nožice i spiralom od četiri navoja povezana s unutarnjom tetivom (Majnarić-Pandžić 1970, T. XXVI: 8; Popović 1994, Sl. 5: 2). Na položaju Ervenica-Silos u Vinkovcima pronađena je brončana fibula s dva navoja spirale i visokom vanjskom tetivom, ukrašena s urezanim mrežastim motivom na raskovanoj nozi

(Majnarić-Pandžić 1970, 66, Sl. 5: 4), za koju najbolja usporedba potječe s položaja Livade u Sremskoj Mitrovici (Popović 1994, Sl. 5: 3). Na ovim je primjercima spojnica postavljena tik iznad spirale, prema kojoj je pomaknut i najviši dio luka. Među primjercima iz Mahrevića, navodno ukupno njih 12, javlja se ukras paralelnih poprečnih ureza na početku i kraju kopljastog proširenja (Sl. 29; Truhelka 1909, 436, Sl. 23). Par brončanih fibula iz groba 122 na Velim Ledinama u Gostilju, dužine oko 4 cm, ima uz rubove trokutastog proširenja noge urezanu liniju te X-motiv na spojnici (Basler 1969, T. XXIV: 9-10). U grobu 124 na istom nalazištu nađena je malena srebrna fibula raskovane noge (isti, T. XXV), slična fibuli pronađenoj izvan grobne cjeline (isti, T. XXX: 7). Iz groba 87 dolaze čak četiri srebrne fibule, dužine oko 3,7 cm, sa spiralom od ukupno šest navoja povezanih vanjskom tetivom i ukrašenom produženom nožicom (isti, 37, T. XVII). I u drugim cjelinama na Velim ledinama kopljaste su fibule vrlo česte, naročito one Popovićevih grupa I i IV (Popović 1994), što ih svakako prikazuje kao dio autohtone nošnje. S obzirom na niski trapezoidni luk, sa spojnicom postavljenom prije koljenastog prijelaza prema spirali, par ukrašenih fibula iz groba 393a morfološki je bliži primjercima iz „balkanske“ skupine, odnosno onima iz Mahrevića, Gorice ili Gostilja. Isto se može primijeniti na fibulu iz grobnice 1 u Nadinu.

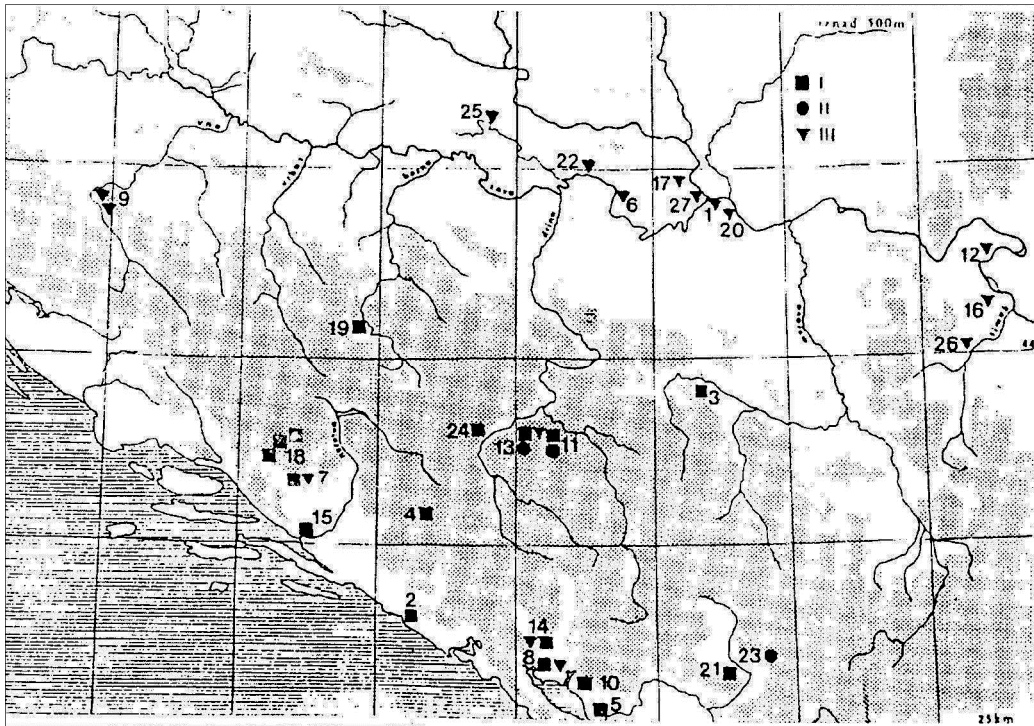

Slika 29. Kopljaste fibule iz Mahrevića (prema Truhelka 1909).

Slične fibule javljaju se i istočnije od matičnog prostora Skordiska. Fibule s prostora današnje Rumunjske uvrštene su u tip 3 po A. Rustoiu. Rađene su od bronce, željeza, ali i srebra. Analogije postoje i istočnije, na prostoru Podnjeprovlja odnosno području Bastarna (Rustoiu 1997, 36-37, Sl. 22).

Kopljaste fibule datirane su u kasnolatensko vrijeme, tj. kraj 2. i 1. st. pr. Kr. i smatraju se karakterističnim oblikom ženske nošnje (Popović 1994, 58-62). Grob 4 iz Karaburme i ostali nalazi s područja Skordiska mogu se vjerojatno uže datirati u fazu Beograd 3a, odnosno stupanj LT D1 (Božić 2008, 146). S tim se slaže i spomenuta datacija groba Jezerine 393a na kraj 2. i početak 1. st. pr. Kr., ali i asocijacija iz groba 37 na Ribiću, u kojem je par kopljastih fibula pronađen, između ostalog, s parom fibula s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrašenom pločicom (Marić 1968, T. XIV: 19-26).

Karta 22. Rasprostranjenost kopljastih fibula (prema Popović 1994, Sl. 7).

Navedene analogije dovode do pitanja porijekla fibula pronađenih u dolini Une. Koncentracija kopljastih fibula u Gostilju i Mahrevićima te Gorici upućuje na moguće proizvodne centre u tim središtima, a oblikom raskovanog dijela, ukrašavanjem i obrisom luka slične su paru ukrašenih fibula iz Jezerina čije je porijeklo stoga sasvim moguće tražiti na jugoistoku. Na istom se području javljaju i fibule neukrašenog luka koje su, međutim, mogle prispjeti i iz smjera Podunavlja. Dolina Une svakako je bila otvorena utjecajima iz oba smjera i porijeklo svih primjeraka kopljastih fibula ne mora biti isto. U slučaju primjerka iz Nadina, jedinog na liburnskom tlu, usmjerenost helenističkim središtima poput Gostilja ili Gorice ne iznenađuje, naročito u svjetlu brojnih keramičkih priloga, ali i pogrebnog rituala i arhitekture koji upućuju na helenističke utjecaje.

6.41. Brončane fibule tipa Podzemelj

6.41.1. Sisak – više fibula iz korita rijeke Kupe s polukuglastim zadebljanjima na produženoj nožici. Dužina 8,8 cm (Majnarić-Pandžić 1970, Sl. 3: 2; Sl. 4: 1; T. LV: 2⁵⁷).

6.41.2. Jezerine, grob 275 – fibula dužine 7,3 cm s polukuglastim zadebljanjima na produženoj nožici. Spirala ima 7+6 navoja (Radimsky 1895, 125-126, Sl. 322).

6.41.3. Vinica

⁵⁷ Fibula iz Siska s niskim lukom uz koji je priljubljena nožica ukrašena sitnim zadebljanjima vjerojatnije pripada tipu Beletov vrt (usp. Dizdar 2011, 116; Burkowsky 2004, kat. br. 69).

6.41.3.1. Grob 33 – fibula dužine 8,7 cm, s polukuglastim zadebljanjima na produžetku nožice. Držać igle ukrašen je s urezima. Spirala ima devet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10336).

6.41.3.2. Grob 39 – fibula dužine 8,7 cm s polukuglastim zadebljanjima na produžetku nožice, ispred kojih se nalazi mali brončani prsten. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Držać igle ukrašen je sa sitnim okomitim urezima (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10408).

6.41.3.3. Grob 122 – dvije fibule s polukuglastim zadebljanjima na nožici. Nešto veća fibula, dužine 9 cm, ima spiralu od devet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10995). Fibula dužine 8,7 cm ima po osam navoja spirale i lijevana je u jednom komadu. Na držaču igle ima niz paralelnih ureza (inv. br. 40-77-40/10996).

6.41.3.4. Grob 171 – fibula dužine 6,7 cm s oštećenom nožicom. Na produžetku nožice je nekoliko nepravilnih polukuglastih zadebljanja. Spirala ima 6+5 navoja, možda zbog oštećenja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11386).

6.41.3.5. Grob 185 – fibula dužine 8 cm s polukuglastim zadebljanjima na nožici. Spirala ima devet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11471).

6.41.3.6. Grob 213 – četiri fibule s polukuglastim zadebljanjima na produžetku nožice i V-urezima na držaču igle. Spirale imaju po devet, na jednoj fibuli osam navoja sa svake strane. Dužine 7,5 i 8,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11742-11745).

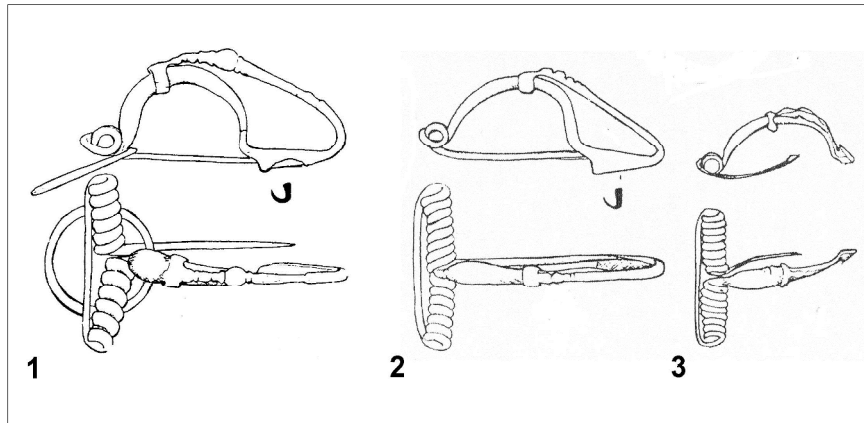
6.41.3.7. Grob 254 – tri fibule s polukuglastim zadebljanjima na produžetku nožice. Dvije, duge 7 i 7,8 cm, imaju spirale od 9+9 i 9+8 navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12113-12114). Treća fibula, dužine 8,2 cm, ima nešto krupnija zadebljanja i spiralu od pet navoja sa svake strane (inv. br. 40-77-40/12115).

6.41.3.8. Grob 281 – dvije fibule s nizom polukuglastih zadebljanja na nožici. Fibula dužine 8,6 cm ima spiralu od 9+8 navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12260). Manja i dijelom oštećena fibula⁵⁸, duga 5,7 cm, ima spiralu od osam navoja sa svake strane (inv. br. 40-77-40/12261).

6.41.3.9. Fibula izvan konteksta (Sl. 30: 1; Gabrovec 1966, T. 16: 8).

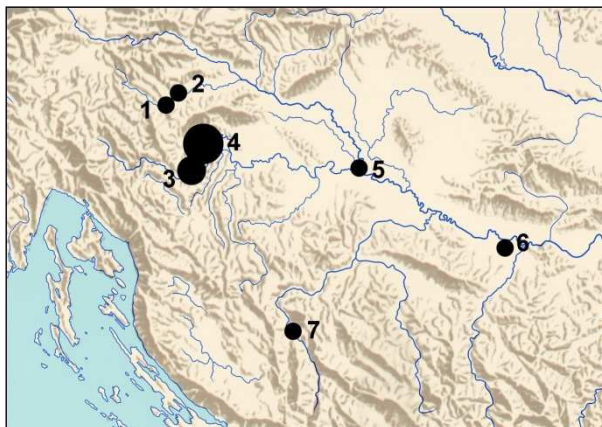
---

⁵⁸ Na fotografiji u On-line bazi nema produžene nožice te se napominje da je prikazana na crtežu.

Slika 30. Fibule tipa Podzemelj: 1. Vinica (kat. br. 6.41.3.9.); 2, 3. Podzemelj (prema Gabrovec 1966).

Fibule tipa Podzemelj rađene su od bronce, s dužinom uglavnom između 7 i 9 cm, tek rjeđe nešto manjom. Karakteristične su po nizu polukuglastih zadebljanja na produženoj nožici ispred spojnice. Nožica je izdignuta i spušta se prema spojnici ne dotičući luk. Držač igle može biti ukrašen s V- ili paralelnim urezima. Spirala ima 8-10 navoja sa svake strane

Karta 23. Rasprostranjenost fibula tipa Podzemelj.

povezanih s vanjskom tetivom, rijetko od manjeg broja navoja. Karakteristike i distribuciju te naziv tipa, ali bez ulaženja u pitanje datacije, predstavio je D. Božič kao jedan od tipičnih kolapijanskih oblika (Božič 2001, 188-190).

Na eponimnom nalazištu je, uz Vinicu, nađeno najviše primjeraka (Gabrovec 1966, T. 21: 4-5, 8-9; 22: 8-9 (Sl. 30: 2-3); Dular 1978, T. V: 6-7, 9, 11;

VI: 1, 6). Nekoliko je fibula nađeno u grobovima u okolici Strmca kod Bele Cerkev (Stare 1973, T. 46: 23; 54: 7). Jedini nalaz nizvodno od Siska jest onaj u Donjim Lamincima gdje su nađena dva primjerka (Truhelka 1901, 18, Sl. 3, 4). Fragmentirana fibula nađena je u Mihovu izvan grobne cjeline (Windl 1975, T. LXXIII: 15), a možda se ovom tipu može pripisati još jedan ulomak, također izvan cjeline (isti, T. LXXVII: 1). Na popisu nalazišta je i Novo mesto, s jednom oštećenom fibulom na položaju Ljubljanske ceste (Božič 2001, 192, Lista 5; 2008, 151, T. 2: 4). S obzirom na broj primjeraka, kolapijansko područje Bele krajine nesumnjivo je matično područje, na što je ukazao već D. Božič. Sporadični nalazi na području grupe

Mokronog, kao i oni u dolini Une i Posavini, još su jedan u nizu dokaza povezanosti ovih zajednica (Karta 23).

Tip Podzemelj smatra se jednim od karakterističnih oblika starije faze kasnog latena (LT D1), tj. druge polovice 2. i početka 1. st. pr. Kr. (Božič 1987, 866; Dizdar 2011, 116). Većinom je riječ o slučajnim ili nalazima bez pouzdanog konteksta (grobovi iz Vinice i Podzemelja), stoga nema trenutno naznaka ranije pojave ili dužeg trajanja.

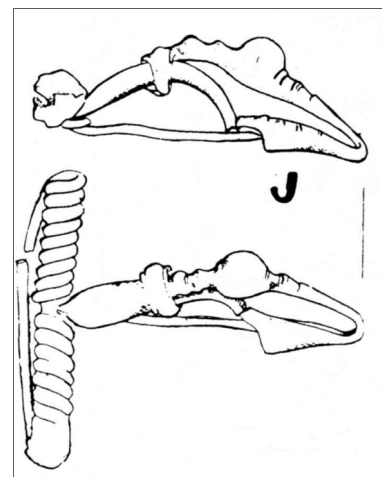
6.42. Brončane fibule sa zadebljanjima na produžetku noge – tip Trošmarija

6.42.1. Prozor, grob 52 – brončana fibula sa spiralom od jedanaest navoja sa svake strane i vanjskom tetivom. Luk je polukružnog obrisa. Na produženoj nozi, prije glatke spojnice, nalazi se jedno veće polukuglasto zadebljanje između niza manjih (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXVII: 9).

6.42.2. Trošmarija, grob s pojasnim kopčama – brončana fibula s polukružnim presjekom luka. Spirala ima 9+8 navoja i vanjsku tetivu. Na produžetku noge nalazi se jedno veće polukuglasto zadebljanje uokvireno manjim zadebljanjima. Spojnica je profilirana (Drechsler-Bižić 1970, T. I: 2).

6.42.3. Okolica Obrovca (Starigrad?) – fibula s četvrtastim presjekom polukružnog luka. Spirala nije sačuvana. Na produžetku noge nalazi se jedno veće polukuglasto zadebljanje, s jednim rebrom sa svake strane (Stipčević 1960, Sl. 1: 4).

U grobu s pojasnim kopčama iz Trošmarije nalazila se fibula zadebljanog luka s nekoliko zadebljanja na produžetku noge. Slična fibula potječe iz groba 52 u Prozoru, kao i iz okolice Obrovca ili Starigrada-Paklenice. Luk ovih fibula završava kratkom savijenom nogom koja na produžetku ima jedno veće zadebljanje, okruženo nizom manjih zadebljanja sa svake strane. Slično kao na fibulama tipa Podzemelj, produžena noga ne dodiruje luk prije same spojnice. Luk je polukružnog obrisa i zadebljan, ovalan ili polukružan u presjeku. Spirala ima veći broj navoja, oko 9-11 sa svake strane, koji su povezani vanjskom tetivom. Dobru analogiju ovim primjercima pruža nalaz iz Podzemelja (Sl. 31). Brončana fibula sa zadebljanim lukom ima na produžetku noge jedno krupno polukuglasto zadebljanje, s nizom plitkih narebrenja sa svake strane. Spirala ima devet navoja sa svake strane

Slika 31. Fibula sa zadebljanjima iz Podzemelja (prema Gabrovec 1966).

(Gabrovec 1966, T. 22: 7). Slično ukrašenu nogu ima fibula iz Bele Cerkev, ali je luk čunasto oblikovan i ukrašen urezima. Noga je ukrašena visećim trokutima. Spirala i igla nisu sačuvane (Stare 1973, T. 47: 10). Nekoliko fibula s ukrasom jednog većeg i niza manjih zadebljanja na produžetku noge potječu s Mihova. Dvije su brončane fibule dužine oko 8 cm, sa spiralom od 18 navoja, nađene na parceli 1663, ali izvan grobne cjeline. Luk je proširen prema spirali (Windl 1975, 175, T. LXXVII: 1). Iz groba 76 na parceli 1657 potječe jedna brončana fibula s većim polukuglastim zadebljanjem na produžetku noge. Luk je blago čunastog oblika, spirala ima 18 navoja. Dužina je oko 8 cm (Windl 1975, 107, T. XLVIII: 7). Svi navedeni primjerci sugeriraju regionalno porijeklo ovog oblika, rasprostranjenog od južne Like preko Gorskog kotara do Dolenjske.

Oblikom spirale i luka ove fibule podsjećaju na fibule tipa Valična vas koje se datiraju u mlađu fazu srednjeg latena. Dugmetasta zadebljanja na produženoj nozi i polukružni obris zadebljanog luka asociraju na još jedan srednjelatenski tip, fibule varijante Kastav istoimenog tipa. Izuzev u pogledu krupnih zadebljanja, morfološki su bliske i fibulama tipa Podzemelj koje se datiraju u stariju fazu kasnog latena. Sukladno navedenim sličnostima ova se skupina fibula, iako ne međusobno posve identičnih, može smjestiti otprilike u 2. i početak 1. st. pr. Kr. Takvu dataciju ne osporavaju drugi nalazi iz navedenih grobnih cjelina. Grob 52 iz Prozora sadržavao je čunastu fibulu s dugmetastim zadebljanjima na nozi te fibulu dvostruke spirale s jednim jantarnim zrnom na luku, oblike koji se mogu datirati na kraj 2. i u 1. st. pr. Kr. U isti je vremenski raspon datirana kalotasta dugmad tipa Vinica (Božič 2009, 72-76; 2010, 161-163). Slijedom sličnosti fibula sa zadebljanjima s tipom Podzemelj, grob 52 mogao bi se datirati na kraj 2. i u prva desetljeća ili polovicu 1. st. pr. Kr. U grobu iz Trošmarije svakako je najreprezentativniji nalaz onaj dviju pojasnih kopči s figuralnim životinjskim prikazom. Ove se kopče obično datiraju u 3. i 2. st. pr. Kr. S obzirom na predloženu dataciju fibula sa zadebljanjima, grob najvjerojatnije pripada 2. st. pr. Kr.

6.43. Fibule tipa Beletov vrt

6.43.1. Ribić

6.43.1.1. Grob 67 – dvije brončane fibule, dužine 8,4 i 8,9 cm. Prva fibula ima luk trakastog presjeka na glavi i niz plitkih poprečnih narebnjenja na prebačenoj nožici, neposredno prije spojnice (Marić 1968, T. X: 8). Druga fibula iz iste grobne cjeline ima luk ovalnog presjeka i neukrašenu nogu (isti, T. X: 9).

6.43.1.2. Grob 93 – dvije brončane fibule, dužine 7,7 i 8,1 cm. Kraća fibula ima urezani cik-cak motiv na držaču igle. Luk je trakastog presjeka, produžetak nožice nije sačuvan (Marić

1968, T. X: 18). Drugi primjerak ima luk okruglog presjeka i glatku nožicu, te poprečni uez na spojnici (isti, T. X: 19).

6.43.1.3. Grob 155 – brončana fibula dužine 8,2 cm. Luk je kvadratnog presjeka, nožica neukrašena (Marić 1968, T. X: 30).

6.43.1.4. Grob 169 – malena brončana fibula, dužine 5,4 cm. Luk je trakastog presjeka, a na nožici se, prije spojnice, nalazi niz poprečnih ureza (Marić 1968, T. X: 41).

6.43.1.5. Grob 196 – brončana fibula dužine 8,4 cm, trakastog presjeka luka na dijelu iznad spirale. Prije spojnice nalazi se niz plitkih poprečnih narebrenja (Ćurčić 1900, 22, Sl. 28; Marić 1968, T. X: 5).

6.43.1.6. Grob 197 – brončana fibula trakastog presjeka luka, dužine 7,5 cm. Nožica nije sačuvana (Marić 1968, T. XI: 1).

6.43.2. Prozor⁵⁹ – tri brončane fibule (T. 16: 1-3). Fibula dužine 8,3 cm ima glatku nožicu i okrugli presjek luka (Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-13145; Drnić, Tonc 2014, T. 1: 1). Dvije manje fibule, dužine 6,8 i 6,6 cm, imaju par narebrenja na produženoj nožici, s lukom polukružnog i trakastog presjeka (Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-12411, P-21361; Drnić, Tonc 2014, T. 1: 2-3).

6.43.3. Drenov Klanac – brončana fibula dužine 7,6 cm s narebrenom nožicom i trakastim presjekom luka (T. 16: 4; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-5470; Drnić, Tonc 2014, T. 1: 4).

6.43.4. Trošmarija – brončana fibula dužine 7,4 cm s ovalnim presjekom luka. Nožica nedostaje (T. 16: 5; Todorović 1968, T. LIX: 3⁶⁰; Drnić, Tonc 2014, T. 1: 5; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-19984).

6.43.5. Gračac – brončana fibula trakastog presjeka luka, s narebrenjima na produženoj nožici. Dužina 8,5 cm (T. 16: 6; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-14989; Drnić, Tonc 2014, T. 1: 6).

6.43.6. Golek pri Vinici

6.43.6.1. Grob 108 – brončana fibula dužine 7,1 cm s narebrenim produžetkom nožice (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10888).

---

⁵⁹ Fibula s narebrenom nožicom objavljena pod lokalitet Prozor (Todorović 1968, T. LIX: 9) nije pronađena u depou Arheološkog muzeja u Zagrebu gdje se čuvaju ostali predmeti na istoj tabli, pogrešno objavljeni pod Prozor u Bosni (Drnić, Tonc 2014).

⁶⁰ Pogrešno objavljeno pod lokalitet Prozor u Bosni.

6.43.6.2. Grob 136 – brončana fibula dužine 8,8 cm, trakastog presjeka luka na dijelu iznad spirale i okruglog prema nožici. Unatrag prebačena nožica nije sačuvana (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11110).

6.43.6.3. Grob 306 – brončana fibula dužine 8,8 cm. Na produžetku nožice samo su tri sitna poprečna ureza (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12470).

6.43.7. Nadin, grobnica 1 – najmanje četiri brončane fibule⁶¹, sve s narebnjenjima na produženoj nožici, ovalnog, polukružnog (D-) ili trakastog presjeka luka. Dužine od 5,7 do 8,2 cm (Batović, Batović 2013, 21, T. XVII: 40, 42-43, 45).

6.43.8. Sisak – željezna fibula dužine 9,5 cm ima luk ovalnog presjeka i gladak završetak nožice (Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-19995; Drnić, Tonc 2014, Sl. 1: 1). Malena brončana fibula, dužine svega 4,9 cm, ima luk D-presjeka i dva rebra na završetku nožice (T. 16: 7-8; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-20629; Drnić, Tonc 2014, Sl. 1: 2).

Fibule tipa Beletov vrt nalazimo na području rasprostiranja grupe Mokronog, s najvećom koncentracijom na prostoru Dolenjske, s eponimnim lokalitetom u Novom mestu. Karakteristične su po uvijenom luku koji je najčešće okruglog presjeka, ali može biti i ovalnog, trakastog ili u obliku slova D. Spirala ima četiri navoja povezana s unutrašnjom tetivom. Držac igle je izduženog trokutastog oblika, ponekad ukrašen s cik-cak linijom, te se nastavlja u prebačenu nožicu koja je na luk pričvršćena spojnicom. Nožica može biti glatka ili imati niz poprečnih narebnjenja prije spojnice. Dužina u prosjeku iznosi 7 - 9 cm. Većinom su rađene od bronce, vrlo rijetko od željeza (Dizdar, Božič 2010, 153-155).

Za primjerke iz Ribića karakteristična je pojava poprečnih narebnjenja na nožici prije spojnice. Dužina i spirala posve odgovaraju drugim primjercima tipa Beletov vrt, s prosječnom dužinom od oko 8,2 cm, uz iznimku manje fibule iz groba 169. Druge fibule s japodskog područja također u pravilu imaju poprečna narebnjenja prije spojnice, vrlo često i trakasti presjek luka. Iste se karakteristike javljaju na fibulama iz Nadina, što bi moglo upućivati na regionalnu varijantu ovog tipa (Drnić, Tonc 2014).

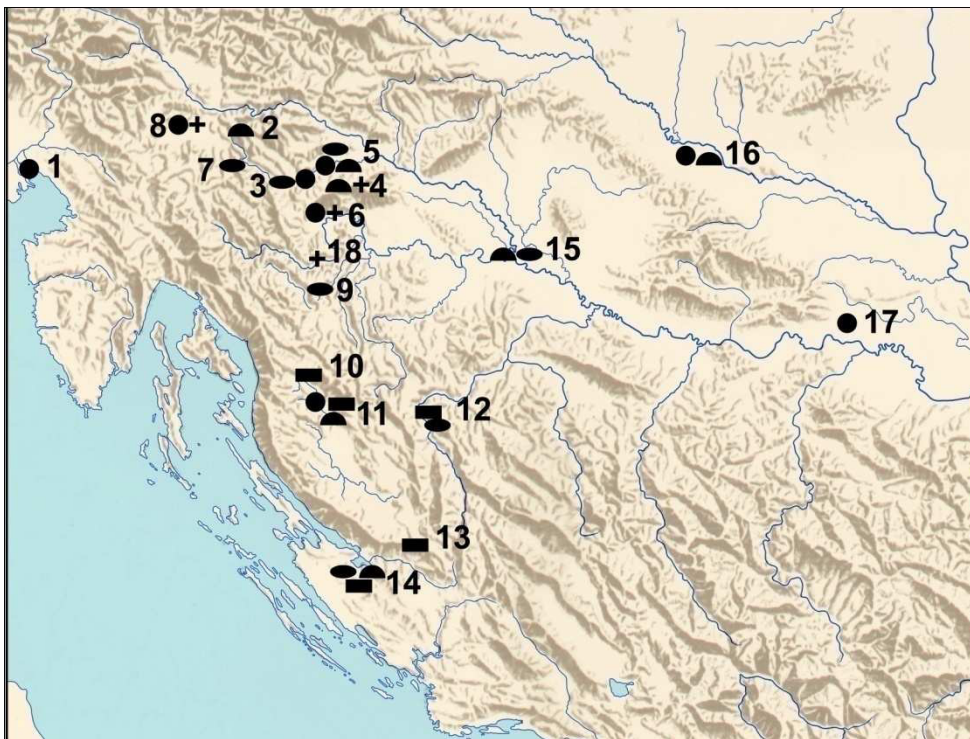
U grobovima na Ribiću pojavljuju se pojedinačno (grobovi 196, 155, 169, 197) ili u paru (grobovi 67, 93). Nalazi ovih fibula, zajedno s naoružanjem na eponimnoj nekropoli, karakteriziraju ih kao dio muške nošnje (Dizdar, Božič 2010, 154). U grobu 197 na Ribiću nalazilo se i nekoliko staklenih te jedna jantarna perla, što bi možda moglo upućivati na žensku osobu. Veći broj primjeraka na Ribiću predstavlja najveću koncentraciju izvan

---

⁶¹ Oštećena fibula trakastog luka mogla bi se također pripisati ovom tipu (Batović, Batović 2013, T. XVII: 46).

matičnog područja Dolenjske, odnosno područja rasprostiranja grupe Mokronog (Dizdar, Božič 2010, Karta 3; Drnić, Tonc 2014, Karta 1). Analogije iz Prozora, Drenovog Klanca, Gračaca i Trošmarije dokazuju da oblik nije bio stran ni drugim japodskim zajednicama, iako posebnu popularnost čini se ima upravo kod skupine koja se sahranjivala na Ribiću. Zanimljivo je primijetiti odsustvo ovog tipa na obližnjim Jezerinama, iako sahranjivanje na groblju traje do kraja 1. st. pr. Kr. Popisu se dodaje Nadin kao najjužnija točka (Karta 24). Fibule po svemu sudeći pristižu na prostor južne Liburnije posredništvom japodskih zajednica, bilo kao proizvod s matičnog područja grupe Mokronog, bilo iz lokalnih japodskih radionica koje su preuzele oblik.

Fibule tipa Beletov vrt javljaju se najvjerojatnije tijekom stupnja Mokronog IIIa, odnosno starije faze kasnog latena (LT D1), s mogućim trajanjem do u stupanj Mokronog IIIb (Dizdar, Božič 2010, 155-156). Fibule iz Ribića javljaju se u grobovima koje Marić datira u fazu Va nekropole u dolini Une, odnosno u vrijeme 110. – 35. g. pr. Kr. Donja granica vjerojatno se treba pomaknuti prema prvoj polovici 1. st. pr. Kr., budući da na matičnom prostoru nema pokazatelja za datiranje sve do kraja stupnja Mokronog IIIb. Uz to, u grobnim cjelinama s Ribića u kojima se javljaju fibule tipa Beletov vrt nema priloga mlađe datacije koji bi mogli potvrditi upotrebu i u drugoj polovici posljednjeg stoljeća prije Krista.

Karta 24. Rasprostranjenost fibula tipa Beletov vrt (prema Drnić, Tonc 2014).

Fibule tipa Picugi

6.44. a) varijanta Vir-Aquileia

6.44.1. Nadin, grobnica 1 – brončana fibula dužine 5,5 cm s tri diska na nožici i jednim bikoničnim zadebljanjem prije spojnice, također profilirane s tri diskasta rebra. Trapezoidni luk je četvrtastog presjeka. Sačuvana su samo dva navoja spirale (Batović, Batović 2013, 20, T. XV: 27). Fibula trakastog presjeka luka ima tri plitka narebrenja na nožici i dva duboka ureza na spojnici, prije koje se nalazi jedno plitko narebrenje. Spirala ima četiri navoja sa svake strane, s tetivom omotanom oko luka. Dužina 5,7 cm (isti, 22, XXVII: 47). Iz iste cjeline potječe ulomak dužine 5 cm s ovalnim presjekom luka i spiralom od četiri navoja sa svake strane, s tetivom omotanom oko luka (isti, T. XIX: 58).

6.44.2. Jezerine, grob VIII – brončana fibula dužine 5,5 cm, bez spirale i igle. Luk je trakast, koljenastog prijelaza prema nožici. Na produžetku nožice nalaze se tri diskasta zadebljanja te jedno rebro prije profilirane spojnice (Sl. 32: 1; Radimsky 1895, 63, Sl. 48; Marić 1968, T. IV: 19).

6.44.3. Ribić

6.44.3.1. Grob 58 – ulomak nožice s tri diskasta zadebljanja, dužine 6,3 cm (Marić 1968, T. XIII: 34).

6.44.3.2. Grob 82 – vrlo oštećena fibula, bez produžetka nožice i spiralne konstrukcije. Luk je trakastog presjeka, s koljenastim prijelazom prema nozi. Sačuvana je još samo profilirana spojnica. Dužina 7,9 cm (Sl. 32: 2; Marić 1968, T. XI: 33).

6.44.3.3. Grob 161 – brončana fibula dužine 6,7 cm. Na produžetku nožice nalaze se tri diskasta zadebljanja. Prije narebrenne spojnice nalazi se jedno sitno polukuglasto zadebljanje. Luk je trakastog presjeka, s koljenastim prijelazom prema nožici. Spirala ima četiri navoja sa svake strane i tetivu omotanu oko luka (Marić 1968, T. XIV: 10).

6.44.3.4. Grob 184 – brončana fibula dužine 8,9 cm, s tri diskasta zadebljanja na nožici. Prije narebrenne spojnice nalazi se jedno sitno zadebljanje. Luk je trakastog presjeka. Spirala ima pet navoja sa svake strane i vanjsku tetivu (Sl. 32: 3; Marić 1968, T. XIII: 36).

6.44.4. Vinica, grob 124 – brončana fibula dužine 6,1 cm s trakastim presjekom luka, koji je visok, ovalnog obrisa s koljenastim prijelazom prema nožici. Na produžetku nožice nalaze se tri diskasta zadebljanja. Spojnica je profilirana, polukuglasta, sa sitnim zadebljanjem na nožici prije nje. Spirala ima pet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11008).

6.44.5. Baška, otok Krk – ulomci dviju brončanih fibula. Jedna je trakastog luka, sa sačuvanom polovicom spirale (četiri navoja) i dijelom nožice. Drugi ulomak je dio prebačene

nožice s tri plitka narebrenja i jednim sitnim zadebljanjem prije spojnice koja nije sačuvana (Blečić Kavur 2010, 479, kat. br. 461-462).

6.44.6. Krk – ulomak luka s polukuglastom profiliranom spojnicom i pet navoja spirale na jednoj strani. Dužina 5 cm (Lo Schiavo 1970, 424, T. XXII: 6).

6.44.7. Bakar – brončana fibula dužine 7,9 cm, bez igle i sa samo jednim očuvanim navojem spirale. Na produženoj nožici nalaze se tri bikonična zadebljanja i dva narebrenja, te jedno profilirano zadebljanje prije spojnice koja također ima oblik profiliranog polukuglastog zadebljanja (Blečić Kavur 2010, kat. br. 314).

6.44.8. Crikvenica – ulomci dviju brončanih fibula trakastog presjeka luka. Na ulomku dužine 4,8 cm, pronađenom na položaju Igralište, sačuvana je glatka spojnica ispred koje je jedno sitno narebrenje (Blečić Kavur 2010, kat. br. 329-330).

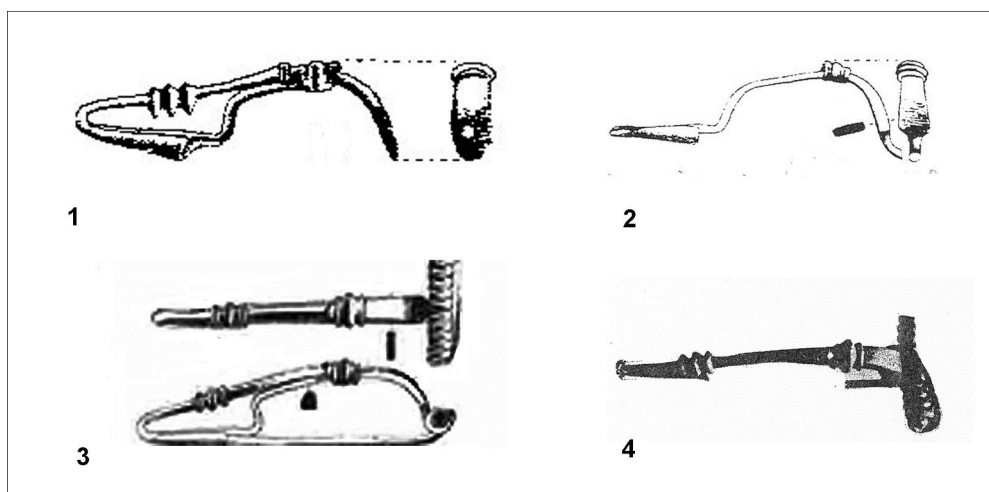
6.44.9. Osor – veći broj različitih brončanih i srebrnih fibula, uglavnom fragmentiranih (Blečić Kavur 2010, 521-525, kat. br. 751-781). Dva najbolje očuvana primjerka, dužine 7,1 i 6,3 cm, imaju tri diskasta zadebljanja na nožici te jedno rebro prije profilirane spojnice (kat. br. 751-752).

6.44.10. Prozor – brončana fibula dužine 5 cm, s tri diskasta zadebljanja na nožici i profiliranom spojnicom (Sl. 32: 4; Todorović 1968, T. LIX: 12).

Fibule tipa Picugi, nazvane prema poznatom gradinskom naselju nedaleko Poreča, kao svojevrsni „nasljednik“ srednjolatskih fibula tipa Kastav definirao je M. Guštin, s analizom varijanti, rasprostranjenosti i datacije (Guštin 1987, 51-53). Riječ je o fibulama ovalnog obrisa luka s koljenastim prijelazom prema nožici i spiralom od 4-8 navoja sa svake strane, s tetivom omotanom oko luka. Na temelju ukrasa unatrag prebačene nožice mogu se razlikovati fibule s jednim profiliranim dugmetastim zadebljanjem i one s nizom od tri diskasta zadebljanja, odnosno varijante Picugi i Aquileia (Guštin 1991, 38). Slična posljednjoj je varijanta Vir koja se odlikuje nešto manjim dimenzijama, spiralom od pet navoja sa svake strane i krupnim dugmetastim zadebljanjem spojnice, dok je nožica ukrašena s tri diskasta zadebljanja (Guštin 1987, 52; 1991, 38).

Kao i u slučaju fibula tipa Kastav, unatoč znatnim dopunama u pogledu rasprostranjenosti i broja primjeraka, temeljne su pretpostavke M. Guština i dalje važeće. Fibule se javljaju na širem prostoru *Caput Adriae*, od Furlanije i Veneta preko Posočja, Notranjske i Istre do Kvarnera i sjeverne Dalmacije, rjeđe u kontinentalnom zaleđu od Like do dolina Kupe i Une (Guštin 1987, Sl. 12; 1991, 39; Blečić Kavur 2010, Sl. 273, Lista 72). Među primjercima postoje znatne varijacije u veličini i oblikovanju ukrasa.

Fibule iz doline Une uvrštene su u varijantu Vir. Uz Jezerine i Ribić, javljaju se još samo na dva nalazišta, oba u južnoj Hercegovini. Fibula iz Vira ima sačuvanu polovicu spirale, igla nedostaje (Marić 1962, T. II: 10). Fibula iz Gorice ima spiralu od pet navoja sa svake strane, povezanih s vanjskom tetivom (Truhelka 1899, 361, Sl. 28). Vanjsku tetivu, a ne omotanu oko luka kao većina fibula tipa Picugi, ima i fibula iz groba 184 na Ribiću. Na drugim primjercima tetiva i spirala nisu sačuvane, stoga se ne može tvrditi da je vanjska tetiva jedna od karakteristika ove inačice. Možda se ovoj skupini može dodati primjerak manjih dimenzija iz Vinice s pet navoja na svakoj strani spirale (kat. br. 6.44.4), fibula iz Nadina dužine 5,5 cm (Batović, Batović 2013, T. XV: 27), kao i primjerak sličnih dimenzija iz Prozora (Sl. 32: 4; kat. br. 6.44.10), koji po Guštinu, međutim, ne pripada ovoj varijanti. Dimenzije se, međutim, ne čine presudnom značajkom ove varijante, budući da se među unskim fibulama javljaju i veće fibule, do 8,9 cm dužine.

Slika 32. Fibule tipa Picugi: 1. Jezerine (kat. br. 6.44.2.); 2, 3. Ribić (kat. br. 6.44.3.2., 4.); 4. Prozor (kat. br. 6.44.10.).

Na dijelu fibula, uvrštenih u varijantu Aquileia, javlja se ukras u obliku tri diskasta zadebljanja na nožici te jednog narebrenja prije spojnice, koja je također ukrašena s tri uža narebrenja ili s jednim profiliranim polukuglastim zadebljanjem. Kako je spomenuto, radi se o oblikovanju ukrasa koje je vrlo slično onome na fibulama varijante Vir. Nalazi se na spomenutim fibulama iz Prozora, Vinice i Nadina, kao i na primjercima iz Osora (Blečić Kavur 2010, kat. br. 751-752, 768-770). Iz Nezakcija potječe nekoliko sličnih primjeraka (Mihovilić 2001, T. 54: 50; 2009, Sl. 2: 9-10). Ulomci s tri diskasta zadebljanja nađeni su i na Kašteliru kod Nove vasi (Sakara Sučević 2004, 25, br. 67-68). Ulomak luka sa spojnicom s istog nalazišta u objavi je pripisan varijanti Vir (ista, 25, br 64), no s obzirom na niz varijacija u oblikovanju spojnice, može se samo općenito uvrstiti u tip Picugi. Dvije brončane fibule s ovim tipom ukrasa, dužine 6 i 8 cm, pronađene su na naselju u Serminu (Cunja, Mlinar 2010,

110, kat. br. 103-104). U grobu 1 na Idriji pri Bači nađena je jedna fibula ovog tipa, s nizom karičastih privjesaka na igli (Guštin 1991, T. 1: 1). Ulomak nožice s tri zadebljanja nađen je u Kovačevšu (Guštin 1991, T. 41: 9). Fibula analognog ukrasa iz Mosta na Soči ima okrugli presjek luka, a držač igle je ukrašen s urezanim V-motivom (Mlinar 2009, 220, Sl. 4: 1). U koritu Ljubljance kod Bevke pronađene su dvije brončane fibule s tri diskasta zadebljanja i profiliranom spojnicom, dužine 5,9 cm (Gaspari, Trampuž Orel, Turk 2009, 256, kat. br. 38: a). Naravno, ovako ukrašene fibule nađene su i na području sjeverne Italije, područja eponimnog lokaliteta varijante (Fischer 1966, Sl. 1: 5, 11; Seidel 2008, 88-89, kat. br. 42). Fibula iz Bakra (kat. br. 6.44.7) vrlo je slična, ali su tri diskasta zadebljanja na nožici zaravnjena s donje strane, ne u punom profilu. Analogiju nalazimo u svetištu Reitije u Este, odakle potječe jedna slično ukrašena brončana fibula (Meller 2002, T. 6: 68). Fibule s tri „prava“ diskasta zadebljanja, koje se mogu odrediti kao varijanta Aquileia tipa Picugi, javljaju se i među bogatim materijalom svetišta Reitije u Este (Meller 2002, T. 5: 63-64). U tom su svetištu brojne slično ukrašene fibule koje podsjećaju na tip Picugi, no razlikuju se po poprečnim rebrima postavljenima između diskastih zadebljanja na nozi i vrlo krupnoj kuglastoj spojnici, kao i masivnom zadebljanom luku ovalnog presjeka na dijelu prema spirali (Meller 2002, T. 4: 53, 55-56; 5: 60-62). Možda se mogu tumačiti kao još jedna, lokalna varijanta ovog dosta popularnog i rasprostranjenog oblika fibule.

Sličnu koncepciju ukrasa, odnosno niz od tri zadebljanja na nozi i jedno narebrenje prije spojnice, imaju fibule koje se pripisuju varijanti Aquileia, no koje se od navedenih razlikuju po vrlo niskoj profilaciji zadebljanja i spojnice. Narebrenja su tek blago izdignuta, a spojnica je ravna, glatka ili s nekoliko ureza koji ustvari imitiraju uobičajenu trostruku profilaciju. Ovoj skupini mogu se pripisati ulomci iz Baške (Blečić Kavur 2010, kat. br. 462), moguće i onaj iz Crikvenice-Igralište (ista, kat. br. 329) te jedna od fibula iz Nadina (Batović, Batović 2013, T. XVII: 47). Nisku spojnicu s poprečnim urezima ima fragmentirana fibula iz Nezakcija (Mihovilić 2009, Sl. 2: 4). Ulomak fibule iz Pule također ima niska zadebljanja (Orlić 2011, T. III: 3). Slično profilirana zadebljanja, koja se ponavljaju na mjestu spojnice, ima fibula s Picuga (Guštin 1987, Sl. 3: 2). Iz Socerba potječu dvije fibule s niskim zadebljanjima na nožici te glatkom ravnom spojnicom ili s niskim narebrenjem (San Servolo 2002, 71, br. 33-34; Cunja, Mlinar 2010, 111, kat. br. 108). Deformirana brončana fibula nađena u okolici Cividala u Furlaniji također ima neukrašenu, ravnu spojnicu (Pettarin 2006, 119, T. XV: 213).

Oba načina ukrašavanja javljaju se dakle diljem prostora rasprostranjenosti fibula tipa Picugi. Čini se da se fibule ravne spojnice i niskih, plosnatih zadebljanja javljaju uglavnom na

području Istre i Kvarnera. Ovakve se varijacije u ukrasu mogu teoretski povezati s lokalnim radionicama, no u svakom slučaju izvedene su iz iste početne ideje. U skladu s tim, iako je sasvim moguće da su fibule koje je M. Guštin odredio kao varijantu Vir, a kojima se možda mogu pridodati primjerci iz Nadina, Prozora i Vinice, uistinu nastale negdje na japodskom području, možda je ispravnije promatrati ih u ovom trenutku u kontekstu distribucije varijante s tri diskasta zadebljanja kao naznaku njene istočne granice, a ne posve odvojenu varijantu. Kao dodatna potpora takvom razmišljanju može se uzeti očiti manjak primjeraka koji se pouzdano mogu pripisati varijanti Picugi istoimenog tipa na japodskom i liburnskom prostoru, iako je vrlo vjerojatno da se u istu može uvrstiti dio ulomaka iz Osora. Njena distribucija bila bi tako usmjerena na prostor zapadno od Istre, dok bi prema istoku nešto popularnija bila inačica s tri zadebljanja, s preklapanjem na Kvarneru. Slična se orijentacija može primijetiti u slučaju fibula tipa Kastav, kod kojih se fibule varijanti Idrija i Nezakcij sporadično javljaju istočno od istarskog poluotoka.

Na temelju grobnih cjelina iz doline Soče kao razdoblje upotrebe fibula tipa Picugi određeno je čitavo kasnolatensko doba, odnosno faze IVa i IVb Posočja. Po M. Guštinu fibule varijante Aquileia tipične su za stariju, IVa fazu, koja odgovara starijoj fazi kasnog latena (Guštin 1987, 52-53; 1991, 31-32, 38). Ostali nalazi iz groba 161 na Ribiću – fibula s profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom te fibula s dvostrukom spiralom i jednim jantarnim zrnom na luku (Marić 1968, T. XIV: 12, 16) – podupiru takvo datiranje.

6.45. b) varijanta Rakitno

6.45.1. Lički Ribnik, ostava – srebrna fibula dužine 6 cm. Žičani luk polukružnog obrisa, s blago koljenastim prijelazom prema nožici, trakasto je raskovan na glavi. Spirala je dijelom oštećena, vjerojatno je imala četiri navoja sa svake strane. Na produženoj nožici je jedno spljošteno profilirano kuglasto zadebljanje, s još jednim profiliranim polukuglastim zadebljanjem neposredno prije spojnice, koja je također profilirana kuglasta. Na vanjskom gornjem rubu držača igle nalazi se niz sitnih okomitih ureza (T. 17: 1; Klemenc 1935, 107, T. II: 5).

6.45.2. Ribić – izvan grobne cjeline. Brončana fibula dužine 11,1 cm s niskim ovalnim lukom proširenim na glavi, blago koljenastog prijelaza prema nozi. Na produžetku nožice nalazi se jedno profilirano dugmetasto zadebljanje te narebrenje prije spojnice koja je polukuglasta profilirana. Igla nedostaje, sačuvana su samo dva navoja spirale (T. 17: 9; Marić 1968, T. VIII: 19).

6.45.3. Vinica, grob 131 – brončana fibula dužine 6,6 cm sa žičanim lukom, proširenim na glavi. Na nožici je jedno blago spljošteno, profilirano kuglasto zadebljanje, te jedno polukuglasto zadebljanje neposredno prije kuglaste profilirane spojnice. Igla nije sačuvana, kao ni većina spirale od koje su ostala samo tri navoja (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11069).

6.45.4. Zadar – fibula dužine 13,1 cm. Produžena nožica ima jedno profilirano kuglasto zadebljanje iznad koljenastog prijelaza luka, te polukuglasto profilirano zadebljanje prije profilirane kuglaste spojnice. Luk je proširen na glavi. Držać igle ima niz okomitih ureza na prednjoj strani, a na stražnjoj strani parove ukošenih i okomitih linija (Nedved 1981, 166, Sl. 5: 198).

6.45.5. Sisak – srebrna fibula s trapezoidnim proširenjem luka na dijelu prema spirali koja se sastoji od 8+7 navoja povezanih vanjskom tetivom. Na nožici i prije spojnice nalazi se po jedno profilirano kuglasto zadebljanje. Spojnica je polukuglasta, profilirana (T. 17: 8: Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-17193⁶²).

6.45.6. Ripač – brončana fibula s profiliranim kuglastim zadebljanjem na nožici i polukuglastim zadebljanjem uz spojnicu. Luk je prema glavi proširen. Spirala nije sačuvana. Na gornjem rubu držača igle je niz sitnih ureza (Ćurčić 1908, T. III: 10).

Fibule ove skupine imaju jedno profilirano kuglasto zadebljanje na nožici i profiliranu kuglastu spojnicu, neposredno ispred koje se nalazi još jedno polukuglasto zadebljanje. Prijelaz luka prema držaču igle je blago koljenasto oblikovan. Po tim su karakteristikama one vrlo slične fibulama tipa Picugi, točnije istoimenoj varijanti tog tipa. Fibule varijante Picugi imaju žičani luk nešto nižeg obrisa i sitno profilirano kuglasto zadebljanje na produžetku nožice te manje narebrenje prije spojnice. Tetiva spirale u pravilu je omotana oko luka. Uglavnom su dužih dimenzija, ali fine, gracilne izrade (Guštin 1987, Sl. 3: 1, 4; 4: 10; Cunja, Mlinar 2010, 110-111, kat. br. 102, 109; San Servolo 2002, 71, br. 32). Prethodno navedene fibule s japodskih i pokupskih (Sisak, Vinica) lokaliteta te iz Zadra razlikuju se, međutim, od varijante Picugi po masivnijim zadebljanjima na nožici i spojnici, zatim po vanjskoj tetivi spirale koja ima u pravilu 4-5 navoja sa svake strane, kao i po raskovanom, ponekad blago čunasto zaobljenom proširenju luka na dijelu između spojnice i spirale. Držać igle često je ukrašen s okomitim ili cik-cak urezima. U usporedbi s fibulama varijante Picugi, zbog krupnijih zadebljanja i luka djeluju nešto masivnije, „grublje“ izrade. Na temelju dosta

---

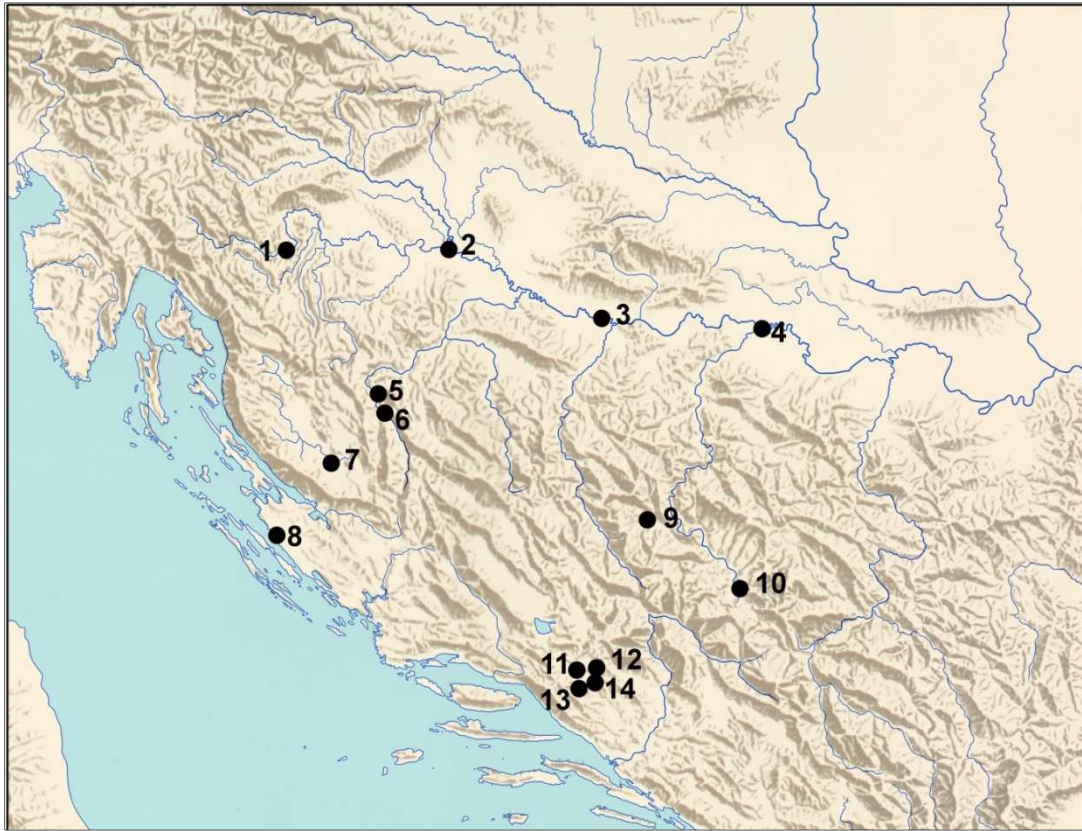
⁶² Zahvaljujem I. Drniću iz Arheološkog muzeja u Zagrebu na ustupljenoj fotografiji ove fibule.

homogenih morfoloških karakteristika, ali i distribucije, mogu se razmatrati kao zasebna varijanta. Prva objavljena fibula ovog oblika potječe s Rakitnog, stoga je upravo to nalazište predloženo kao eponim. Uz to, riječ je o jednom od lokaliteta na području znatne koncentracije primjeraka fibula s navedenim karakteristikama. Naime, najbolje analogije za ovu varijantu dolaze iz šire okolice Posušja u južnoj Hercegovini. Eponimna brončana fibula sa Zagradine kod Rakitnog ima na držaču igle urezanu cik-cak liniju i spiralu od pet navoja sa svake strane (T. 17: 2; Radimsky 1891, 422, Sl. 16). U Gorici su pronađena dva primjerka (T. 17: 3-4). Fibula dužine 9,5 cm ima pet navoja sa svake strane spirale, drugi primjerak ima po tri navoja (Radimsky 1893, 494, Sl. 29; Truhelka 1899, 360, Sl. 27). Fibula iz Gradca kod Posušja ima oštećenu spiralu, sa samo tri navoja na jednoj strani (T. 17: 5; Fiala 1893, T. V: 9). Na Viru kod Posušja nađena su navodno dva slična brončana primjerka. Objavljeni primjerak, dužine 9,9 cm, ima na držaču igle V-ukras od dvostrukih urezanih linija. Zadebljanje na nožici je nešto manje od onoga na drugim primjercima, sličnije fibulama varijante Picugi i primjerku s Ribića (Marić 1962, T. II: 9; 1963, T. II: 3). Više primjeraka nađeno je i u središnjoj Bosni. Jedna brončana fibula, sa spiralom od četiri navoja sa svake strane povezanih s visokom vanjskom tetivom, nađena je u Putičevu kod Travnika (T. 17: 6; Truhelka 1893, 692, Sl. 12). Na Debelom brdu nedaleko Sarajeva nađena je slična fibula s četiri navoja na svakoj strani spirale (T. 17: 7; Keltoi 1984, Sl. 73). S područja Sarajeva potječe još jedna brončana fibula sa spiralom od četiri navoja sa svake strane i ukrašenim držačem igle (Ćurčić 1908a, 380, Sl. 16). U Donjoj Dolini je također nađena jedna slična brončana fibula dužine 6,6 cm, s profiliranim kuglastim zadebljanjem na nožici i analogno oblikovanom spojnicom ispred koje je jedno manje polukuglasto zadebljanje (Marić 1964, T. XX: 12). U koritu rijeke Save u Prudu kod Bosanskog Šamca nađena je jedna srebrna fibula s profiliranim zadebljanjima nožice i spojnice te spiralom od tri navoja sa svake strane. Slična fibula, s dužim držačem igle koji je ukrašen s parovima naizmjenice ukošenih i okomitih linija i spiralom od šest navoja pronađena je na području srednje Bosne kao detektorski nalaz⁶³. Gotovo sve fibule s područja Bosne i Hercegovine su brončane, imaju krupna, kuglasta zadebljanja i blago zaobljeni raskovani dio luka te se mogu vrlo vjerojatno smatrati proizvodima iste radionice. Donekle odudaraju fibule iz Ribića i Vira koje imaju manje masivna zadebljanja i nešto niži obris luka. Osim od bronce, fibule su izrađivane od srebra

---

⁶³ Fibule iz Pruda i s područja srednje Bosne nisu objavljene. Na postojanje ovih primjeraka upozorio me dr. Dragan Božić (ZRC SAZU). Podatke i uvid u fotografije omogućila je Ana Marić (Zemaljski muzej, Sarajevo). Obama najljepše zahvaljujem.

(Lički Ribnik, Sisak, sjeverna Bosna). Vjerojatno nije slučajnost da je uporaba srebra zabilježena na periferiji područja rasprostranjenosti, iako se može spekulirati o razlozima.

Karta 25. Rasprostranjenost fibula varijante Rakitno.

U grobu 22 iz Metlike pronađen je par srebrnih, vrlo slično ukrašenih fibula. Spirala je duža, s osam navoja na svakoj strani. Razlikuju se od prethodno prikazanih po žičanom luku (Šribar 1976, T. III: 3,4; Keltoi 1984, Sl. 37). Sličnu profilaciju, ali s proširenim lukom, pokazuje ulomak srebrne fibule iz Starog grada nad Uncem u Notranjskoj (Gaspari 2009a, Sl. 6: 2). Na Strmcu kod Bele Cerkev nađen je par manjih srebrnih fibula (dužine 6,8 i 6,1 cm) s kuglastim zadebljanjima nožice i krupnom kuglastom spojnicom te trapezoidno proširenim lukom, no spirala ima iznimno velik broj navoja, 18-19 sa svake strane (Stare 1973, 41, T. 47: 2-3). Manja brončana fibula (5,4 cm) s istog lokaliteta jednakog je oblika, sa spiralom od 15 navoja sa svake strane (ista, 41, T. 46: 22). Srebrne fibule s izrazito dugačkom spiralom i trapezoidnim proširenjem luka vrlo su česte u grobovima na Mihovu, gdje se u pravilu javljaju u paru (Windl 1975, T. XIII: 9; XIV: 8; XVI: 2; XLII: 20; LXXVIII: 5-6). Par srebrnih fibula iz groba 1656/71 ima nešto kraću spiralu, od devet navoja sa svake strane, po čemu su slične paru fibula iz Metlike (Windl 1975, T. XXII: 11). Par srebrnih fibula izrazito duge spirale kombinacija je karakteristična za žensku nošnju faze Mokronog IIIa, odnosno stupnja LT D1 (Božič 1999, 198; 2009, 75-76). S obzirom na trapezoidno proširenje luka i

odabir srebra, fibula iz Siska vrlo je bliska ovim mokronoškim fibulama koje se, s obzirom na značajan broj primjeraka upravo na tom groblju, mogu nazvati tipom ili varijantom Mihovo. U tom svjetlu, spomenuta pojava srebrnih fibula s dužom spiralom u Posavini možda sugerira izravno preuzimanje ili imitaciju fibula s područja grupe Mokronog, potom imitiranih u bronci na prostoru Bosne i Hercegovine. Korištenje srebra i sličan ukras mogli bi odražavati utjecaje koji također prodiru dolinom Save, ali iz suprotnog pravca. Naime, u istom se razdoblju na području Skordiska proizvode srebrne fibule tipa Jarak (Božič 1981, 320, T. 4: 43; Guštin 1984, 327, Sl. 14: 6). One su izrazito masivne, s krupnim kuglastim zadebljanjima i širokim raskovanim lukom te dugačkom spiralom. Njihov nastanak često se dovodi u vezu s prodorima dačkih utjecaja, gdje su vrlo popularne masivne srebrne fibule s nizom zadebljanja (Rustoiu 1997, Sl. 11-17; o dačkim utjecajima v. Majnarić-Pandžić 2008). U Hrtkovcima je pronađen par srebrnih fibula dužine oko 4,5 cm, s izrazito dugom spiralom od 14 navoja sa svake strane i profiliranim kuglastim zadebljanjem na nozi i spojnici, bez središnjeg zadebljanja prije spojnice. Luk je žičan, okruglog presjeka i samo malo proširen prema spirali. Držač igle je ukrašen urezima (Dautova Ruševljan, Jevtić 2006, 293, 297, br. 2-3, Sl. 2). Treća, fragmentirana fibula, također srebrna, ima kraću spiralu od šest navoja sa svake strane i žičani luk okruglog presjeka (isti, 293, br. 4, Sl. 3). Fibule iz Hrtkovaca bliskije su, dakle, zapadnim fibulama nego fibulama tipa Jarak.

Nabrojanim skupinama mogu se pridodati fibule iz Transdanubije koje pokazuju sličnu koncepciju ukrasa (Szarazd-Regöly: *Archaeologiai Értesítő* XI, 1891, 280; Hunyady 1942, T. XXIII: 2; Velem-Szentvid: Miske 1908, T. XL: 21-22, 25-26; Szalacska: Darnay 1906, 430, Sl. 5; Hunyady 1942, T. XXIII: 5). Riječ je o lijevanim fibulama dugačke spirale, s kuglastim zadebljanjima i proširenim lukom. Sličan primjerak zabilježen je u Celju (Lazar 1996, 280, T. 1: 8). One se mogu povezati s drugim oblicima lijevanih fibula iz starije faze kasnog latena koji se javljaju na prostoru od Dolenjske i sjeverne Hrvatske do Donje Austrije (tip Magdalenska gora: Dizdar, Božič 2010, 147-153; tip Oberleiserberg: Karwowski, Militký 2011, 133-135). Naravno, transdanubijske fibule ne predstavljaju, s obzirom na razlike u načinu izrade, prave analogije za prikazane fibule s bosanskih i hrvatskih nalazišta uvrštene u varijantu Rakitno. No, zajedno s ostalim spomenutim inačicama sličnog ukrasa, svi ovi oblici služe kao pokazatelj mogućnosti reinterpretacije određenog ukrasnog motiva na način svojstven ukusu i potrebama određene zajednice. Kod autohtonih zajednica naseljenih na području južne Hercegovine i središnje Bosne s jedne, odnosno u dolinama Une i Kupe s druge strane, dakle područjima na kojima se najčešće javljaju fibule uvrštene u varijantu Rakitno (Karta 25), inspiracija je mogla doći s područja grupe Mokronog. Fibule tipa Jarak

znatno se razlikuju po izrazitoj masivnosti te predstavljaju svojevrsnu mješavinu ukrasa trostrukih zadebljanja, koji povezuje sve navedene varijante, i dačkog ukusa za predimenzioniranje i luksuzni materijal.

Iako brončane i srebrne fibule varijante Rakitno ne dolaze iz zatvorenih cjelina, postojeće sličnosti s drugim tipovima fibula, kako onima tipa Picugi tako i fibulama tipa Mihovo ili Jarak, omogućuju datiranje u razdoblje druge polovice 2. i početka 1. st. pr. Kr., odnosno vrijeme koje odgovara starijoj fazi kasnog latena.

6.46. c) posebni oblici – grupa Picugi

6.46.1. Nin, grob 82 – srebrna fibula s tri kuglasta zadebljanja na produžetku nožice. Središnje je ukrašeno trima bradavičastim ispupčenjima, koja se ponavljaju prije i poslije kuglastih zadebljanja. Tetiva spirale je omotana oko luka. Luk ima koljenasti prijelaz prema držaču igle. Prema spirali luk je proširen i ukrašen prepletenim uzdužnim rebrom. Dužina 9,5 cm (Batović 1981, Sl. 7: 12).

Fibula iz Nina poseban je oblik, bez pravih paralela. Ona pokazuje karakteristike nekoliko različitih tipova. Spirala od manjeg broja navoja s tetivom omotanom oko luka s unutarnje strane javlja se na fibulama tipa Kastav (Božič 2011, Sl. 6.13). Kuglasta zadebljanja na produženoj nozi također podsjećaju na isti tip, točnije na varijantu Idrija odnosno tip Idrija pri Bači po prijedlogu D. Božiča (Božič 2011, 254, Sl. 6.14). No, kod fibula posljednje varijante tetiva je omotana s vanjske strane, a na nozi se nalaze samo dva kuglasta zadebljanja, dok je obris luka polukružan kao i na drugim inačicama tipa Kastav. Obris luka s koljenastim prijelazom čini stoga ninsku fibulu srodnijom fibulama tipa Picugi (Guštin 1987, 51). No, niti jedna od navedenih inačica ne poznaje ukras ovog oblika kako na produžetku noge, tako u pogledu središnjeg rebra na luku. Ukras na luku u dijelu prema spirali ima fragmentirana fibula tipa Picugi iz Sermina, no izveden je s dva duboka uzdužna žlijeba koja tvore rebrasti presjek luka (Guštin 1987, Sl. 2: 1), dok je na fibuli iz groba 82 rebro plastično aplicirano na žičani luk. Slična bradavičasta ispupčenja i koljenasti prijelaz luka javljaju se na brončanoj fibuli iz Horodnica u Ukrajini. Međutim, ona ima spiralu od velikog broja navoja i dva polukuglasta zadebljanja ukrašenima ispupčenjima, između kojih se nalazi bikonično zadebljanje. Noga se produžuje sve do spirale. Po shemi luka i broju navoja, ta je fibula najbližnja dačkim fibulama s dugmetastim zadebljanjima, koje su ujedno često rađene od srebra (Babeş 2005, 125, Sl. 1-2). Zbog navedenih morfoloških razlika niti se ova fibula ne može smatrati pravom analogijom za ninsku.

Budući da nisu poznate adekvatne analogije za fibulu iz Nina, ona se može smatrati varijantom koja nastaje pod utjecajem morfologije fibula tipa Kastav i Picugi. Može se tek dodati da su slična bradavičasta ispupčenja vrlo česta na kuglicama viničkih fibula s jednom kuglicom na produžetku noge, pa se možda porijeklo ukrasa i/ili same fibule može tražiti u tom smjeru. U pogledu datacije, iz iste cjeline potječe nekoliko pločastih fibula, i to varijanti koje su po Batoviću karakteristične za posljednju fazu liburnske kulture, odnosno 2. i 1. st. pr. Kr. Pretpostavljena povezanost s tipovima Kastav i Picugi ide u prilog takvoj dataciji.

6.47. Brončane fibule tipa Valična vas

6.47.1. Vinica

6.47.1.1. Grob 40 – fibula s dva polukuglasta zadebljanja ukrašena s dubokim urezima na prebačenoj nožici ukrašenoj s poprečnim žljebovima. Spojnica je polukuglasta, također ukrašena. Luk je trapezoidno proširen na glavi. Spirala ima 12 navoja sa svake strane. Dužina 5,7 cm, širina spirale 9,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10424).

6.47.1.2. Grob 136 – fibula s dva polukuglasta zadebljanja ukrašena s urezima, s polukuglastom spojnicom. Luk je trapezoidno proširen prema spirali i ukrašen s dva paralelna uzdužna žlijeba između kojih su sitni ukošeni urezi. Spirala ima dvanaest navoja sa svake strane, nožica je oštećena. Dužina 5,2 cm, širina spirale 6,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11111). Sličan je ulomak oštećene fibule s trapezoidnim proširenjem luka i spiralom od osam navoja sa svake strane (inv. br. 40-77-40/11109).

6.47.1.3. Grob 153 – fibula slično ukrašenog produžetka nožice, s poprečnim žljebovima na nožici te dva polukuglasta zadebljanja s kosim urezima. Luk je žičan, bez proširenja. Držać igle nedostaje. Spirala ima dvanaest navoja sa svake strane, omotanih oko željezne jezgre. Dužina 3,9 cm, širina spirale 7,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11264).

6.47.1.4. Grob 203 – fibula s poprečnim žljebovima na nozi između dva polukuglasta zadebljanja i spojnice. Zadebljanja su ukrašena s ukošenim pojasom s urezima. Luk je trapezoidno proširen prije spirale od sedam navoja sa svake strane. Dužina 5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11633).

6.47.1.5. Grob 204 – fibula s dva polukuglasta zadebljanja ukrašena s kosim urezima. Spojnica je polukuglasta, glatka. Luk je trapezoidno proširen na glavi. Sačuvana je samo polovica spirale, odnosno sedam navoja. Dužina 5,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11661).

6.47.1.6. Grob 271 – fibula s dva polukuglasta zadebljanja ukrašena s dijagonalnom trakom s urezima. Između njih i glatke polukuglaste spojnice nožica je ukrašena s poprečnim

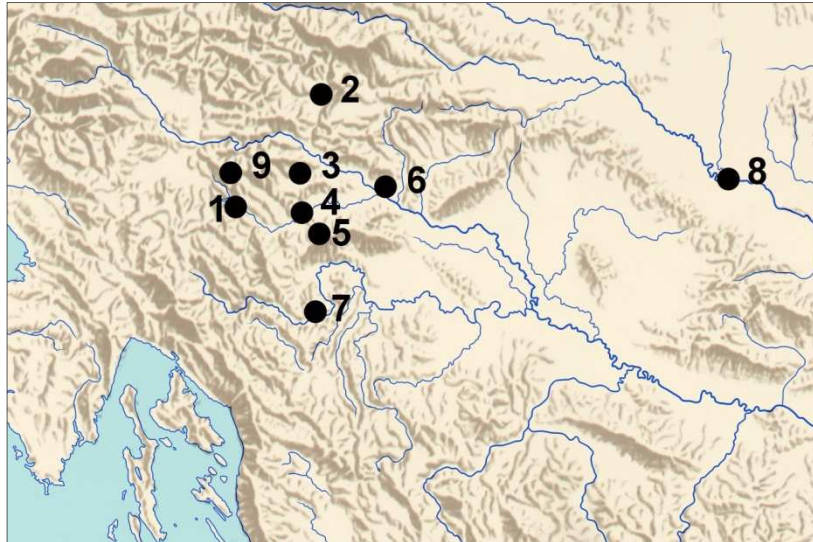
žljebovima. Luk je trapezoidno proširen prije izrazito dugačke spirale od 15+14 navoja. Dužina 5,4 cm, širina spirale 8,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12217).

6.47.1.7. Grob 289 – fibula oštećene nožice koja na produžetku ima dva polukuglasta zadebljanja ukrašena s urezima. Spojnica je glatka, polukuglasta. Luk je trapezoidno proširen prije oštećene spirale, sastavljene vjerojatno od sedam navoja sa svake strane. Dužina 3,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12359).

6.47.1.8. Grob 299 – fibula s poprečnim žljebovima na dijelu nožice između dva polukuglasta, kosim urezima ukrašena zadebljanja i glatke spojnice. Spirala ima šest navoja sa svake strane. Dužina 5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12427).

Fibule tipa Valična vas imaju relativno kratku savijenu nožicu. Na njenom se produžetku nalaze dva polukuglasta zadebljanja ukrašena s dubokim urezima. Ponekad je dio nožice između zadebljanja i polukuglaste, glatke ili ukrašene spojnice, ukrašen s poprečnim žljebljenjem. Luk se trapezoidno širi prema glavi. Spirala je veća, sastavljena obično od 6-8 ili 12 navoja sa svake strane, iznimno i nešto više.

Osim na eponimnom lokalitetu (Teržan 1975, 688, T. 5: 1-3, 12: 2), ove se fibule javljaju na nizu drugih nalazišta mokronoške skupine u Sloveniji: u Mokronogu (Gabrovec 1966, T. 12: 8), grobu 26 u Dobovi (Guštin 1984, Sl. 20: 3; Božič 1987, T. LXXXVII: 14), Strmcu kod Bele Cerkev (Stare 1973, T. 46: 18-19), Mihovu (Windl 1975, T. IV: 3), Stični (Frey, Gabrovec 1969, Sl. 4: 1) i Celju (Lazar 1996, 279-280, T. 1: 1-4). Također su prisutne na istaknutom hrvatskom nalazištu iste kulturne grupe, Zvonimirovu (Dizdar 2011, 112). Time se ova fibula nedvojbeno pokazuje kao jedan od karakterističnih oblika grupe Mokronog, pri čemu je Vinica, čini se, jedino nalazište s većim brojem primjeraka izvan njenih granica (Karta 26). Još jednom se, kao i u slučaju fibula tipa Mötschwil ili pseudofiligranskih fibula, dokazuju snažne veze između zajednice iz Vinice i nositelja grupe Mokronog, točnije onih s područja Dolenjske, koje se očituju izravnim preuzimanjem određenih elemenata nošnje ili pak transferom ideja iskazanih u oblikovanju pojedinih tipova. Zanimljivo je u tom kontekstu istaknuti da spomenuti tipovi fibula uglavnom pripadaju ženskoj nošnji, pa se može spekulirati i o ženidbenim vezama kojima su postojeće veze dodatno ojačane. Također se pokazuje uklopljenost lokalne kolapijanske zajednice u tendencije šireg regionalnog prostora.

Karta 26. Rasprostranjenost fibula tipa Valična vas.

Nalazi iz Zvonimirova i groba 26 na Dobovi, kao i morfološke sličnosti s drugim istovremenim oblicima, dokazuju da tip Valična vas treba datirati u stupanj LT C2, odnosno u mlađu fazu srednjeg latena (Božič 1993, 197; 1999, 210; Dizdar 2011, 112; 2013, 244). U isto se vrijeme, odnosno prvu polovicu 2. st. pr. Kr., mogu se datirati vinički primjerci.

6.48. Lijevane fibule tipa Magdalenska gora

6.48.1. Vinica

6.48.1.1. Grob 189 – fibula s dva polukuglasta zadebljanja na nožici, od kojih je prvo ukrašeno. Treće, glatko zadebljanje koje imitira spojnicu na manjem je razmaku od prethodnih. Spirala i igla nisu sačuvane. Dužina 4,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11495).

6.48.1.2. Grob 194 – fibula s tri glatka polukuglasta zadebljanja, otprilike jednako razmaknuta. Treće zadebljanje imitira spojnicu. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Dužina 4,9 cm, širina spirale 7,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11523).

6.48.1.3. Grob 283 – fibula s glatkim polukuglastim zadebljanjima, od kojih je treće, koje imitira spojnicu, postavljeno neposredno nakon drugog. Spirala ima osam navoja sa svake strane. Dužina 3,6 cm, širina spirale 5,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12283).

Lijevane fibule s okvirastom nožicom i dugačkom spiralom te različito oblikovanim zadebljanjima i lukom koji se proširuje prema spirali izdvojene su kao tip Magdalenska gora. Javljaju se u ženskim grobovima stupnja Mokronog IIIa (Božič 1993a, 146; 1999, 198). Na temelju morfoloških karakteristika izrađena je podjela na osam inačica koje svojom

rasprostranjenosti i specifičnostima izrade ukazuju na vjerojatno postojanje više lokalnih radionica (Dizdar, Božič 2010, 148-153).

Na dva primjerka iz Vinice, ona pripisana inventaru grobova 189 i 283, otvor nožice dopire do prvog zadebljanja. Zadebljanja su glatka, a samo je jedno, točnije prvo zadebljanje na fibuli iz groba 189, ukrašeno urezima. Treće zadebljanje tvori tzv. lažnu spojnicu. Oblik nožice i raspored zadebljanja pokazuju sličnosti s fibulama inačice 4 prema citiranoj podjeli, no one u pravilu nemaju treće zadebljanje u obliku spojnice, a zadebljanja su manja (Dizdar, Božič 2010, 149, Sl. 4: 4). Miješanje karakteristika različitih varijanti nije nepoznanica unutar poznatih primjeraka i možda se može tumačiti kao pokazatelj nove lokalne inačice (Dizdar, Božič 2010, 151), no u svakom slučaju ove fibule općenito odgovaraju tipu Magdalenska gora. Treća fibula ima polukuglasta glatka zadebljanja i dugačku spiralnu, s otvorom nožice koji dopire skroz do zadnjeg zadebljanja, odnosno tzv. lažne spojnice. Po navedenim karakteristikama može se povezati s inačicom 1, koja je i najčešća (Dizdar, Božič 2010, Sl. 4: 1, Karta 1: krug).

Lijevane fibule tipa Magdalenska gora datirane su u stariju fazu kasnog latena, istovremeno s drugim sličnim oblicima (Božič 1999, 198; Dizdar, Božič 2010, 152-153). Morfološki se mogu smatrati nasljednicima fibula tipa Valična vas koje su tipične za prethodnu fazu, što bi moglo upućivati na razvoj i krajem stupnja Mokronog IIb, iako zbog nedostatka zatvorenih cjelina takvo što trenutno nije moguće dokazati (isti, 152, bilj. 2).

Fibule s ukrasnom pločicom na produžetku nožice

6.49. a) brončane fibule sa zakovicom na spoju luka i produžene nožice

6.49.1. Vinica

6.49.1.1. Grob 13 – fibula dužine 8,1 cm s trakastim lukom sa zarezima na rubovima koji se blago širi prema spirali, sastavljenom od deset navoja sa svake strane. Na produžetku nožice nalazi se ukrasna pločica s urezima na gornjem rubu, unutar koje se nalazi konično jantarno zrno. Prije pločice, produžetak je nožice ukrašen s nizom uboda uz rubove te žigosanim kružnicama povezanim dijagonalnim linijama. Oko završetka nožice sa zakovicom omotana je mala brončana limena trakica (Vogt 1934, T. XII: 52; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10159).

6.49.1.2. Grob 36 – fibula s trakastim lukom koji se proširuje prema glavi. Spirala nije sačuvana. Na žičanoj produženoj nožici ukrašenoj s poprečnim urezima, koja je zakovicom pričvršćena na luk, nalazi se disk s jantarnom pločicom. Dužina 6,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10385).

6.49.1.3. Grob 38 – ulomak s visokom koničnom pločicom od brončanih ćelija s ispunom, vjerojatno od jantara. Luk je rombično proširen prema spirali sastavljenoj od sedam navoja sa svake strane. Nožica je oštećena. Dužina 4,5 cm (Vogt 1934, T. XIII: 57; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10401).

6.49.1.4. Grob 122 – fibula visokog trakastog luka koji se širi prema spirali sastavljenoj od šest navoja sa svake strane. Na produženoj nožici nalazi se disk sa zarezima na rubovima koji nosi jantarnu pločicu. Dužina 6,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10993).

6.49.1.5. Grob 126 – fibula s trakastim lukom koji je rombično proširen na glavi. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Na žičanoj nožici nalazi se okrugla pločica koja je imala ukras od jantara ili emajla. Noga završava s listolikim proširenjem sa zakovicom. Dužina 4,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11019).

6.49.1.6. Grob 143 – fibula trakastog luka koji je proširen na dijelu iznad spirale sastavljene od devet navoja sa svake strane, s tetivom omotanom oko luka. Nožica je oštećena, sačuvan je ostatak diska koji je nosio pločicu i proširenja sa zakovicom. Dužina 5,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11171).

6.49.1.7. Grob 163 – fibula dužine 7,5 cm s trakastim lukom ukrašenim sa zarezima na rubovima i uzdužnim žljebovima po sredini. Na produženoj nožici nalazi se okruglo proširenje sa zarezima na rubovima, no ispuna nije sačuvana. Spirala ima osam navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11340).

6.49.1.8. Grob 196 – fibula dužine 5,3 cm s oštećenom nožicom. Na produžetku nožice nalazi se okruglo ukrasno proširenje, ali bez sačuvane ispune. Nožica završava s listolikim završetkom s poprečnim urezima koji je zakovicom pričvršćen na trakasti luk. Spirala ima devet navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11538).

6.49.1.9. Grob 241 – fibula užeg trakastog luka s rupicom od zakovice. Od produžene nožice je sačuvana samo konična ukrasna pločica, od emajla ili jantara. Spirala ima šest navoja sa svake strane. Dužina 6,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11995).

6.49.1.10. Grob 300 – fibula širokog, listoliko raskovanog luka. Na rubovima se nalaze tri paralelne trake s kosim urezima, po sredini je uzdužna žljebljena linija. Sačuvana je pločica visokih rubova, ukrašenih s okomitim urezima, koja završava s trakastim produžetkom s poprečnim urezima koji je zakovicom pričvršćen na luk. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Dužina 7,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12430).

6.49.1.11. Fibula s dvije uzdužne žljebljene linije po sredini trakastog luka i zarezima na njegovim rubovima. Produžena nožica ima okruglu pločicu te bifidni završetak. Spirala nije

sačuvana, ali postoje tragovi zakovice kojom je bila pričvršćena na luk (Gabrovec 1966, T. 16: 4).

Fibule s ukrasnom pločicom iz Vinice pokazuju izrazite sličnosti s fibulama s jednom kuglicom na produžetku nožice s istog lokaliteta. Također se mogu podijeliti na varijantu sa zakovicom na spoju luka i produžene noge, te varijantu kod koje produžena nožica završava sa spojnicom koja obuhvaća luk.

Prvu inačicu karakterizira zakovica na spoju produžene nožice i luka. Ukrašavanje luka s poprečnim zarezima na rubovima i uzdužnim žljebljenjem na fibulama pripisanima grobovima 163 i 300⁶⁴ jasno ilustrira spomenutu povezanost s fibulama s jednom kuglicom i zakovicom na spoju nožice koje najčešće imaju upravo tako ukrašen luk (v. iznad o fibulama s jednom kuglicom, varijanta a: kat. br. 6.16.). Luk je trakast, trapezoidnog obrisa i u pravilu proširen prema glavi. Spirala najčešće ima 8-10, rjeđe 6-7 navoja sa svake strane, povezanih s vanjskom tetivom. Ukrasna pločica je uglavnom veća, konična, a disk na kojem se nalazi može biti ukrašen s nizom ureza na rubu. Pločica može biti podijeljena putem brončanih „pregrada“ na stepenasto raspoređene ćelije za ispunu. Kao ukrasni materijal korišten je jantar, no moguće je da se koristio i emajl.

Par fibula iz ženskog groba 25 na Strmcu kod Bele Cerkev odgovara navedenim primjercima po obliku luka, spirali i konično profiliranoj ukrasnoj pločici, razdijeljenoj na ćelije putem brončanih traka (Dular 1991, T. 52: 5-6). Brojnost fibula sa zakovicom na završetku produžene nožice koja ima kuglicu ili ukrasnu pločicu na Vinici gotovo nedvojbenim čini pretpostavku o lokalnom porijeklu tog oblika, što se može primijeniti i na par fibula iz Bele Cerkev. Kako je riječ o ženskom grobu, možda se u pokojnici može prepoznati došljakinja kolapijanskog porijekla.

Grob 25 s Bele Cerkev datiran je u stupanj Mokronog IIIa, odnosno stariju fazu kasnog latena (Božič 1999, 198). U slučaju fibula s jednom kuglicom pretpostavljeno je da varijanta sa zakovicom na spoju nožice s lukom nastaje u drugoj polovici 3. st. pr. Kr., ukoliko se prihvati da je starija od slično ukrašenih fibula sa spojnicom. Isto bi se moglo pretpostaviti i za ovu inačicu fibula s ukrasnom pločicom. Na temelju predložene datacije groba 25 fibule bi ostale u upotrebi još barem u drugoj polovici 2. st. pr. Kr.

---

⁶⁴ Na crtežima viničkog materijala koji se čuva u zbirci Muzeja Peabody pod grob 226 prikazana je još jedna fibula listolikog luka s ukrasnom pločicom na produžetku nožice, no nema je u On-line bazi.

6.50. b) fibule sa spojnicom na produžetku nožice i trakastog luka

6.50.1. Vinica

6.50.1.1. Grob 12 – fibula trakastog luka, proširenog prema spirali sastavljenoj od 10+9 navoja koja je pričvršćena sa željeznom zakovicom. Rubovi luka ukrašeni su s kosim zarezima. Na produženoj nožici je okruglo konično jantarno zrno. Prije spojnice je niz V-ureza. Dužina 7,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10155).

6.50.1.2. Grob 18 – oštećena fibula s čunastim lukom, ukrašenim s paralelnim urezima uz rubove luka na dijelu iznad spirale (V-motiv). Spirala ima sedam navoja sa svake strane. Nožica je oštećena, dužina 5,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10190).

6.50.1.3. Grob 34 – ulomak čunastog luka s urezanim geometrijskim ukrasom iznad spirale koja ima 7+6 navoja. Dužina 5,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10348).

6.50.1.4. Grob 117 – ulomak nožice s visokom pločicom podijeljenom na koncentrične ćelije s ispunom, vjerojatno jantarnom. Ulomak se dovodi u vezu s fibulom čunastog luka ukrašenog s urezima, dužine 7,2 cm, iako to nije pouzdano (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10935).

6.50.1.5. Grob 121 – fibula čunastog luka s urezanim poprečnim i rubnim linijama na dijelu iznad spirale od šest navoja sa svake strane. Nožica i igla nedostaju. Dužina 6,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10974).

6.50.1.6. Grob 161a – fibula čunastog luka s urezanim linijama, u obliku dva paralelna ureza uz rubove između kojih je niz poprečnih ureza. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11326).

6.50.1.7. Grob 173 – fibula visoko izvijenog trakastog luka koji se širi prema spirali sastavljenoj od šest navoja sa svake strane omotanih oko željezne jezgre. Na produžetku nožice, koja se strmo spušta prema spojnici ne dotičući luk, nalazi se okrugla konična pločica s koncentričnim ćelijama ispunjenima s jantarom. Prije spojnice nalaze se dva narebrenja. Dužina 7,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11398).

6.50.1.8. Grob 183 – fibula trakastog luka sa spiralom od šest navoja sa svake strane. Na nožici je okrugla ravna pločica kojoj nije sačuvan ukrasni dio, te dva kuglasta zadebljanja prije spojnice. Dužina 7,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11441).

6.50.1.9. Grob 186 – fibula trakastog luka koji se širi prema spirali sastavljenoj od šest navoja sa svake strane. Na produženoj nožici je okrugla pločica s koničnim ukrasom od jantara ili emajla, na vrhu kojeg je okrugla brončana limena pločica. Dužina 9,6 cm (Vogt 1934, T. XVII: 85; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11476).

6.50.1.10. Grob 207 – par fibula čunastog luka s urezanim linijama na glavi. Spirale imaju 8+7 i 6+6 navoja. Dužina 9,2 i 8,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11707, 11708).

6.50.1.11. Grob 220 – fibula čunastog luka s poprečnim ukrasnim linijama. Na produžetku nožice je okrugla pločica kojoj nije sačuvan ukras. Dužina 9,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11806).

6.50.1.12. Grob 224 – fibula čunastog luka s ukrasom poprečnih i V-linija na glavi. Prije spojnice su dva mala zadebljanja te ukrasna pločica (emajl?) s izdignutim središnjim dijelom. Spirala ima sedam navoja na svakoj strani (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11833).

6.50.1.13. Grob 273 – fibula trakastog luka ukrašenog s urezanim linijom koja prati rubove. Na produženoj nožici je okrugla pločica od jantara. Spojnica je narebrena. Spirala ima 10+9 navoja i bila je pričvršćena na luk sa željeznom zakovicom. Dužina 6,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12227).

6.50.1.14. Grob 298 – fibula trakastog luka, proširenog prema spirali sastavljenoj od 7+6 navoja. Luk je ukrašen parom od dvije paralelne poprečne linije. Na produžetku nožice je okrugla pločica, ali bez sačuvanog ukrasa, te par zadebljanja prije spojnice. Dužina 9,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12423).

6.50.2. Jezerine, grob 511 – fibula dužine 5,9 cm s koničnom jantarnom pločicom na produžetku nožice koja je s profiliranom spojnicom pričvršćena na luk. Spirala ima osam navoja sa svake strane (Radimsky 1895, 175-176, Sl. 563).

Unutar primjeraka sa spojnicom na kraju produžene nožice koja nosi ukrasnu pločicu može se, prvenstveno na temelju oblika luka, razlikovati nekoliko oblika. Prva je skupina po obliku luka, koji se širi prema spirali sastavljenoj od 6 ili 9-10 navoja sa svake strane, bliska fibulama prethodne skupine sa zakovicom na spoju luka i nožice. Fibula zapisana pod grob 12, sa zarezima na rubovima luka, ili primjerak iz groba 273 s urezanim linijom koja prati rubove trakastog niskog luka, obje duže spirale, morfološki se nadovezuju na one prikazane skupine i podupiru pretpostavku o razvoju tog oblika. Nešto su drugačije fibule kraće spirale (šest navoja sa svake strane) s višim lukom. Primjerak iz groba 173 ima visoku pločicu s koncentričnim ćelijama za ispunu od jantara kakva se javlja i na fibulama sa zakovicom. Slične pločice od kombinacije brončanih limenih dijelova i ispune, zakovicom pričvršćene na disk, javljaju se na fibulama s tri čvora iz Posočja (v. u nastavku, kat. br. 6.55.; Guštin 1991, 37). Fibula iz groba 511 na Jezerinama ima jednostavnu pločicu i zbog jednostavnije profilacije nožice i spojnice podsjeća na primjerke iz grobova 183 ili 273.

Dio fibula (kat. br. 6.50.1.2., 1.4.-1.6., 1.9.-1.12., 1.14.) ima blago čunasti oblik luka koji je na dijelu prije spirale, a neposredno nakon spojnice, ukrašen s poprečnim i V- urezima. Luk se širi prema spirali sastavljenoj od 6-7 navoja sa svake strane. Iako raskovani luk ima zaobljeni, čunasti presjek, on je manji i plići od onog tzv. čunastih fibula o kojima će biti riječi u nastavku. Sličnog je oblika srebrna fibula iz navodnog žarnog groba u Stinici. Luk je međutim ukrašen samo s jednim uzdužnim žlijebom, a nožica nema ukrasnu pločicu nego niz zadebljanja (Glavičić 1968, 16, Sl. 3: 2).

Nisu poznati analogni nalazi iz datiranog konteksta. Može se samo ukazati na neke sličnosti u oblikovanju pločice (ukrasi na rubovima metalnog proširenja, izdignuta pločica s brončanim dijelovima) na ovim, kao i prethodno prikazanim fibulama sa zakovicom, te fibula iz doline Soče koje su datirane u faze III i IVa, što odgovara srednjem i starijoj fazi kasnog latena (Guštin 1991, 38). U posljednji, odnosno stupanj LT D1, datirane su i fibule sa zakovicom iz groba 25 na Strmcu kod Bele Cerkev. Datiranje od kraja 3. do kraja 2. st. pr. Kr., eventualno i početkom 1. st. pr. Kr., odgovara onome morfološki sličnih inačica fibula s jednom kuglicom na produžetku noge.

6.51. c) brončane fibule s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom

6.51.1. Ribić

6.51.1.1. Grob a – fibula dužine 6 cm s profiliranim zadebljanjem prije pločice te profiliranom spojnicom. Ukrasna pločica nije sačuvana, već samo metalno ležište. Spirala ima deset navoja sa svake strane i visoku vanjsku tetivu (Marić 1968, T. XVI: 1).

6.51.1.2. Grob j – ulomak prebačene nožice s okruglom pločicom za ukras, dužine 5,2 cm (Marić 1968, T. XIV: 38).

6.51.1.3. Grob 10 – par fibula s koničnom pločicom od crvene paste na produžetku nožice, dužina 5,3 i 5,7 cm. Prvi primjerak ima sitno profilirano zadebljanje prije pločice te dva narebrenja prije također narebrene spojnice. Spirala ima 12+11 navoja. Druga fibula ima krupnija, kuglasta zadebljanja na završetku nožice, odnosno spojnici. Spirala ima deset navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XVIII: 27-28).

6.51.1.4. Grob 11 – fibula dužine 5,5 cm s profiliranim narebrenjem na nožici prije okrugle pločice, bez sačuvane ispune. Noga završava s profiliranom spojnicom, nakon koje je još jedno spljošteno kuglasto zadebljanje na luku. Spirala ima 14+12 navoja (Marić 1968, T. XXIII: 1).

6.51.1.5. Grob 13 – fibula s kuglastim zadebljanjem na završetku nožice i jednako oblikovanom spojnicom. Sačuvana je samo metalna okrugla pločica koja je nosila ukras.

Spirala ima dvanaest navoja sa svake strane, preko kojih je prebačena tetiva. Dužina 5,8 cm (Marić 1968, T. XIV: 29).

6.51.1.6. Grob 36 – fibula s malim zadebljanjem prije okrugle pločice, bez sačuvane ispune. Nožica završava s dva kuglasta zadebljanja. Spirala ima dvanaest navoja sa svake strane preko kojih je prebačena tetiva. Dužina 5,6 cm (Marić 1968, T. XVII: 11).

6.51.1.7. Grob 37 – par fibula s koničnom pločicom od tamnocrvene paste na produžetku nožice koja završava sa zadebljanjem i profiliranom spojnicom. Spirala prve fibule s oštećenom iglom, duge 5,5 cm, ima jedanaest navoja sa svake strane. Druga fibula, dužine 6,7 cm, ima devet navoja sa svake strane spirale (Marić 1968, T. XIV: 19-20).

6.51.1.8. Grob 59 – fibula dužine 6 cm s koničnom pločicom od staklene paste na okruglom proširenju nožice. Nožica je ukrašena s profiliranim zadebljanjem na dijelu prema nožici te s jednim zadebljanjem prije profilirane spojnice koja se nalazi bliže spirali, sastavljenoj od jedanaest navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XIII: 2).

6.51.1.9. Grob 87b – fibula s pločicom od staklene paste na nožici. Prije pločice nalazi se jedno manje profilirano zadebljanje, te krupnije zadebljanje prije profilirane spojnice. Spirala ima jedanaest navoja sa svake strane. Dužina 6,5 cm (Marić 1968, T. XIII: 4).

6.51.1.10. Grob 91 – fibula dužine 6,5 cm s profiliranim zadebljanjem prije metalnog ležišta za pločicu, kojoj nije sačuvan ukrasni dio. Spojnica je profilirana. Spirala ima deset navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XVI: 2).

6.51.1.11. Grob 92 – fibula dužine 6,2 cm s okruglom pločicom na nožici. Ispuna pločice nije sačuvana. Prije pločice nalazi se profilirano kuglasto zadebljanje, a nožica se nastavlja u spojnicu istog oblika. Spirala ima devet navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XIII: 33).

6.51.1.12. Grob 131 – fibula s pločicom od staklene paste na produžetku nožice, prije koje je jedno manje profilirano zadebljanje. Nakon pločice, nožica se nastavlja u spojnicu s dva kuglasta zadebljanja. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Dužina 6,4 cm (Marić 1968, T. XVI: 8).

6.51.1.13. Grob 161 – fibula s koničnom pločicom od tamnocrvene paste. Na nožici je jedno manje profilirano zadebljanje. Nakon pločice nožica ima više zadebljanja i završava s nisko postavljenom profiliranom spojnicom. Spirala ima 14+13 navoja. Držac igle je ukrašen s cik-cak linijom. Dužina 6,2 cm (Marić 1968, T. XIV: 12).

6.51.1.14. Grob 162 – fibula dužine 5 cm s manjim zadebljanjem prije okrugle pločice na produžetku nožice, koja završava s dvostruko profiliranom spojnicom. Ukrasni dio pločice nije sačuvan. Spirala ima četrnaest navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XVI: 49).

6.51.1.15. Grob 185 – fibula s jednim profiliranim zadebljanjem prije ukrasne pločice od koje je sačuvano samo ležište. Nožica završava s dva kuglasta zadebljanja. Spirala ima devet navoja sa svake strane. Dužina 7 cm (Marić 1968, T. XVI: 3).

6.51.1.16. Grob 188 – fibula dužine 8,3 cm, okruglog presjeka luka. Na produžetku nožice je okrugla pločica, bez sačuvanog ukrasa. Nožica završava s dva kuglasta zadebljanja. Spirala ima 9+8 navoja (Marić 1968, T. XVII: 1).

6.51.1.17. Grob 238 – fibula s profiliranom spojnicom i manjim zadebljanjem prije okrugle pločice, od koje je sačuvana samo metalna podloga. Spirala ima trinaest navoja sa svake strane. Dužina 5 cm (Marić 1968, T. XIV: 33).

6.51.1.18. Grob 260 – fibula dužine 6,2 cm s profiliranim zadebljanjem prije pločice, kojoj nije sačuvan ukras. Završetak nožice ima dva kuglasta zadebljanja. Spirala ima dvanaest navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XVII: 2).

6.51.2. Jezerine

6.51.2.1. Grob 278 – fragmentirana fibula s oštećenom pločicom od jantara ili staklene paste i zadebljanjima na produžetku nožice i spojnici. Spirala ima oko deset navoja sa svake strane. Na završetku osi spirale nalazi se staklena perla, vjerojatno je izvorno postojala i na drugoj strani. Sačuvana dužina 4,5 cm (Radimsky 1895, 127-128, Sl. 330; Marić 1968, T. V: 2).

6.51.2.2. Grob 279 – par fibula žičanog luka s pločicom od crvene staklene paste na produžetku nožice. Držač igle ukrašen je s cik-cak linijom. Prije i nakon pločice nalaze se profilirana zadebljanja. Spojnica je također profilirana i postavljena bliže spirali. Fibula dužine 6,2 cm ima glatki trakasti završetak luka i spiralu od dvanaest navoja sa svake strane. Druga fibula, dužine 5,5 cm, ima masivnija zadebljanja i spojnicu neposredno iznad spirale sastavljene od jedanaest navoja sa svake strane (Radimsky 1895, 131, Sl. 348-349; Marić 1968, T. VI: 1-2).

6.51.3. Vinica – fibula s pločicom od emajla na produžetku nožice. Prije pločice je jedno manje profilirano zadebljanje. Spojnica ima par narebnjenja. Luk se blago širi prema spirali koja ima jedanaest navoja sa svake strane (Gabrovec 1966, T. 16: 9).

Jedan od tipova karakterističnih za dolinu Une jesu fibule s ukrasnom pločicom i dugmetasto profiliranom spojnicom. Luk je žičan i visoko izvijen, polukružnog obrisa. Prebačena nožica je visoka, u pravilu ne dotiče luk prije same spojnice. Nakon pločice, završetak nožice je različito profiliran, s jednim ili dva zadebljanja na mjestu spojnice, koja je uglavnom pomaknuta bliže spirali, često i neposredno iznad nje. Držač igle može biti ukrašen

s cik-cak linijom. Spirala je sastavljena od najčešće 9-11 navoja sa svake strane, povezanih s vanjskom tetivom.

Fibula iz Vinice (kat. br. 6.51.3) vrlo je slična ovima, ali joj je spojnica tek blago profilirana s nekoliko plitkih narebnjenja. Najbolju analogiju ima u primjerku iz Podzemelja (Gabrovec 1966, T. 21:1; Dular 1978, T. VI: 5). S istog nalazišta potječe fragmentirana fibula s dva kuglasta zadebljanja na spojnici i ostatkom ukrasne pločice koja dobre analogije ima u navedenim fibulama s profiliranom spojnicom iz Pounja (Gabrovec 1966, T. 21: 6; Dular 1978, T. VI: 7). Još jedna fibula analognog oblika, s pločicom između manjeg zadebljanja prema nožici i kuglastog zadebljanja prije profilirane spojnice, dužine 6,6 cm, potječe iz Donje Doline (Marić 1964, T. XX: 9). Vrlo je moguće da su fibule pronađene na navedenim lokalitetima pristigle upravo iz Pounja, gdje je nesumnjivo njihovo matično područje. Pritom treba napomenuti da brojem primjeraka Ribić daleko nadmašuje susjedno groblje na Jezerinama, što sugerira određene razlike u nošnji tamošnje populacije. Nošene su pojedinačno, ali i u paru.

Z. Marić pretpostavio je pojavu ovih fibula na kraju faze Va, dakle otprilike oko sredine 1. st. pr. Kr., smatrajući ih karakterističnima prvenstveno za fazu Vb koja traje od 35. g. pr. Kr. do 10/20. g. po Kr. (Marić 1968, 30, 34). Asocirani materijal upućuje na potrebu pomaka tih granica prema početku 1. ili čak kraju 2. st. pr. Kr. Tako se u grobovima 161 i 37 na Ribiću javljaju zajedno s fibulama tipa Picugi i fibulom dvostruke spirale s jednim jantarnim zrnom, odnosno parom kopljastih fibula (Marić 1968, T. XIV: 10, 16, 21). Kako je spomenuto prilikom obrade navedenih tipova, oni se mogu datirati od druge polovice 2. st. pr. Kr. Kopljaste fibule, a možda i ova varijanta tipa Picugi, mogle bi pripadati okvirima starije faze kasnog latena, odnosno trajati još početkom 1. st. pr. Kr. U istom se razdoblju najvjerojatnije koriste orahaste fibule, također nađene u asocijaciji s fibulama dugmetasto profilirane spojnice (Ribić, grob 13: Marić 1968, T. XIV: 28-32). Nadalje, žičana fibula s kratkom spiralom iz groba 87b također se javlja od sredine 2. st. pr. Kr. S obzirom na ulomak srednjolatenske narukvice na luku fibule iz iste grobne cjeline (Marić 1968, T. XIII: 4-10), moguće je da grob treba datirati u drugu polovicu 2. st. pr. Kr. prije nego na početak idućeg. Kontinuitet korištenja fibula s profiliranom spojnicom zasigurno tijekom 1. st. pr. Kr. dokazuju grobovi u kojima ih nalazimo s oblicima koji su karakteristični za mlađu fazu kasnog latena. Riječ je o fibulama tipa Jezerine (grobovi Jezerine 278, Ribić 238) i Alesia (Jezerine 279, Ribić 10). U dijelu istih cjelina, redom bogatijim grobovima sa srebrnim nakitom, kao najmlađi se tipovi pojavljuju fibule s diskom i pokrivenom spiralom (*Distelfibeln*: grobovi Jezerine 279, Ribić 10) i noričko-panonska fibula s dva dugmeta na

luku, tipa Almgren 237 (Jezerine 278). Ti nalazi upućuju na augustovsko doba kao razdoblje u kojem su zakopane ove cjeline, no manje su pouzdani za datiranje ostalih prisutnih oblika. I samo bogatstvo ovih grobova, koji se brojem i karakterom priloga ističu unutar iznimno velikog ukupnog broja grobnih cjelina na oba položaja, upućuje na neuobičajen pokop, vjerojatno posebno istaknutog člana zajednice. Takvoj su osobi mogli biti priloženi posebno vrijedni predmeti (srebrni nakit, privjesci s konjskim protomama...) prikupljeni kroz duže vrijeme. Uostalom, isti se tip fibule javlja očito kao prežetak u još jednoj cjelini, grobu 260 na Ribiću koji je sadržavao i narukvicu spiralno namotanih završetaka te snažno profiliranu fibulu, po čemu dakle pripada 1. st. po Kr. (Marić 1968, T. XVII: 2-4). Lokalni tip fibule mogao je u tom kontekstu imati funkciju iskazivanja pripadnosti autohtonoj zajednici. S obzirom na starost svih drugih navedenih cjelina, svakako u vrijeme nastanka ovog posljednjeg ukopa takve fibule više ne predstavljaju uobičajeni dio nošnje.

Fibule s profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom predstavljaju jednu od izvedenica popularnog načina ukrašavanja fibula putem ukrasne pločice, koja svojom bojom i materijalom upućuju na veću vrijednost i time bogatstvo vlasnika. Oblik je karakterističan za nošnju zajednice na srednjem toku Une tijekom druge polovice 2. i većeg dijela 1. st. pr. Kr. Iako pojedini nalazi ukazuju na zadržavanje u upotrebi, moguće upravo zbog svoje posebne vrijednosti, najvjerojatnije se u augustovsko i kasnije vrijeme nisu više proizvodile u znatnijoj mjeri.

Čunaste fibule „srednjolatenske“ sheme

6.52. a) brončane fibule punog masivnog luka s ukrasnom pločicom na produžetku nožice

6.52.1. Ribić

6.52.1.1. Grob 20 – fibula dužine 4,6 cm s lukom ovalnog presjeka. Na produžetku nožice, koji se naslanja na luk, nalazi se ukrasna pločica za ispunu koja nije sačuvana. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XII: 26).

6.52.1.2. Grob 49 – fibula s ovalnim presjekom luka. Na produžetku nožice, koji se naslanja na luk pomoću proširenja u obliku ribljeg repa, nalazi se okrugla pločica, bez sačuvanog ukrasnog dijela od drugog materijala. Spirala ima šest navoja sa svake strane. Dužina 6 cm (Marić 1968, T. XII: 37).

6.52.1.3. Grob 59 – fibula dužine 6,7 cm s ovalnim presjekom luka na koji se, pomoću proširenja u obliku ribljeg repa, naslanja produžetak nožice ukrašen s koničnom pločicom od staklene paste. Spirala ima 11+10 navoja (Marić 1968, T. XIII: 1).

6.52.1.4. Grob 60 – fibula s lukom ovalnog presjeka. Sačuvan je samo ulomak pločice na produžetku nožice. Spirala ima šest navoja sa svake strane, preko kojih je prebačena vanjska tetiva. Dužina 6,4 cm (Marić 1968, T. XII: 29).

6.52.1.5. Grob 208 – fibula s lukom ovalnog presjeka na koji se, pomoću proširenja u obliku ribljeg repa, oslanja produžena nožica ukrašena s elipsoidnom pločicom s umetkom i zarezima na rubovima metalnog ležišta. Dužina 6,5 cm (Marić 1968, T. XII: 32).

6.52.1.6. Grob 216 – fibula s okruglom pločicom na produžetku nožice. Završetak nožice pričvršćen je na luk ovalnog presjeka s pomoću prstena od brončanog lima. Spirala ima pet navoja sa svake strane (Marić 1968, T. XII: 27).

6.52.1.7. Grob 239 – fibula dužine 5,4 cm s lukom ovalnog presjeka. Na produžetku nožice je okrugla pločica, ukrašena na vrhu s bijelom pločicom s radijalnim urezima i dugmetom u sredini. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Sl. 32: 4; Ćurčić 1900, 25, Sl. 35; Marić 1968, T. XII: 30).

6.52.1.8. Grob 250 – par fibula ovalnog presjeka luka, sa spiralom od šest navoja sa svake strane. Produžetak nožice ukrašen je s koničnom pločicom od staklene paste, s malom pločicom na vrhu. Oslanja se na luk pomoću proširenja u obliku ribljeg repa oko kojeg je omotan prstenasti lim. Dužine 6 i 5,7 cm (Sl. 23: 5; Ćurčić 1900, 26, Sl. 37; Marić 1968, T. XIV: 1-2).

6.52.1.9. Grob 255 – fibula dužine 6 cm s ovalnim presjekom luka i okruglom pločicom na produžetku nožice koji se naslanja na luk. Ukrašen na pločici nije sačuvan. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Marić 1968, T. X: 37).

6.52.1.10. Grob 270 – fibula s lukom ovalnog presjeka i okruglom pločicom na produžetku nožice, od koje je sačuvan samo ulomak. Spirala ima šest navoja sa svake strane. Dužina 5,6 cm (Marić 1968, T. XII: 28).

6.52.2. Jezerine

6.52.2.1. Grob 284 – bez ilustracije (Marić 1968, Tab. V: 169).

6.52.2.2. Grob 361 – fibula dužine 5,8 cm sa zadebljanim lukom i spiralom od 8+7 navoja. Produžetak nožice oslanja se na luk s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa i ukrašen je s pločicom od emajla ili jantara (Sl. 32: 1; Radimsky 1895, 146, Sl. 418).

6.52.2.3. Grob 384 – fibula sa zadebljanim lukom i spiralom od šest navoja sa svake strane. Na produžetku nožice je okrugla pločica od bijele paste s radijalnim urezima i dugmetom u sredini. Završetak nožice, kojim se naslanja na luk, ima oblik ribljeg repa. Dužina 6,1 cm (Sl. 32: 2; Radimsky 1895, 151, Sl. 444).

6.52.2.4. Grob 393a – fibula dužine 5 cm s pločicom od bijele paste ukrašene s radijalnim urezima, s dugmetom u sredini. Produžetak nožice naslanja se na zadebljani luk s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa. Spirala ima 6+5 navoja (Sl. 32: 3; Radimsky 1895, 153-154, Sl. 455).

6.52.2.5. Grob 521b – bez ilustracije (Marić 1968, Tab. V: 169).

6.52.3. Vinica

6.52.3.1. Grob 11 – par fibula zadebljanog luka sa spiralom od šest navoja sa svake strane. Na produžetku nožice je ukrasna pločica, no ispunjena nije sačuvana. Nožica se naslanja na luk s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa. Dužine 5,6 i 4,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10151, 10152).

6.52.3.2. Grob 35 – par fibula zadebljanog luka, sa spiralom od šest navoja sa svake strane. Nožica je oštećena. Dužine 5,5 i 5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10373, 10374).

6.52.3.3 Grob 92 – fibula dužine 6,2 cm s ukrasnom pločicom od jantara na koju je aplicirana okrugla bijela pločica s radijalnim urezima⁶⁵. Produžetak nožice naslanja se na luk s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10785).

6.52.3.4. Grob 106 – fibula zadebljanog luka sa spiralom od sedam navoja sa svake strane i oštećenom nožicom. Dužina 5,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10872).

6.52.3.5. Grob 117 – fibula dužine 5,9 cm sa zadebljanim lukom na koji se, s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa, naslanja produžena nožica ukrašena s okruglom pločicom s jantarom. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10936).

6.52.3.6. Grob 122 – fibula sa zadebljanim lukom i spiralom od sedam navoja sa svake strane. Produžena nožica nije sačuvana. Dužina 3,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10998).

6.52.3.7. Grob 143 – fibula dužine 6 cm sa zadebljanim lukom i spiralom od šest navoja sa svake strane. Na produžetku nožice, koji se naslanja na luk s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa, nalazi se okrugla pločica s ostacima bijele ispunje (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11170).

6.52.3.8. Grob 300 – par fibula s elipsastom pločicom s ispunom od emajla ili jantara. Produžena nožica naslanja se, s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa, na luk ovalnog presjeka. Spirala ima šest navoja sa svake strane. Dužine 6,8 i 6,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12431, 12432; Vogt 1934, 104).

---

⁶⁵ Još jedna slična fibula prikazana je na crtežima pod inventar groba 191, ali je nema u Online bazi.

6.52.3.9. Fibula s ovalnim presjekom luka i pločicom na produžetku nožice koji se naslanja na luk s pomoću proširenja u obliku ribljeg repa. Ukraš pločice i spirala nisu sačuvani (Gabrovec 1966, T. 15: 2).

6.52.4. Kiringrad – ulomak fibule s lukom ovalnog presjeka, dužine oko 3 cm (Balen-Letunić 1987, T. 11: 1).

6.52.5. Trošmarija – fibula s ovalnim presjekom luka, dužine oko 7 cm. Sačuvan je samo mali ulomak metalnog ležišta za ukrasnu pločicu te polovica spirale od šest navoja (Sl. 32: 8; Balen-Letunić 1999-2000, T. 8: 4; Todorović 1968, T. LIX: 5⁶⁶).

6.52.6. Bakar – ulomak luka ovalnog presjeka, dužine 6,2 cm (Blečić Kavur 2010, 449, kat. br. 316).

6.52.7. Krk – ulomak fibule s lukom ovalnog presjeka i četiri sačuvana navoja spirale (Blečić Kavur 2010, 471, kat. br. 412).

6.52.8. Donji Lapac (Bakarić 1993, 114, kat. br. 93).

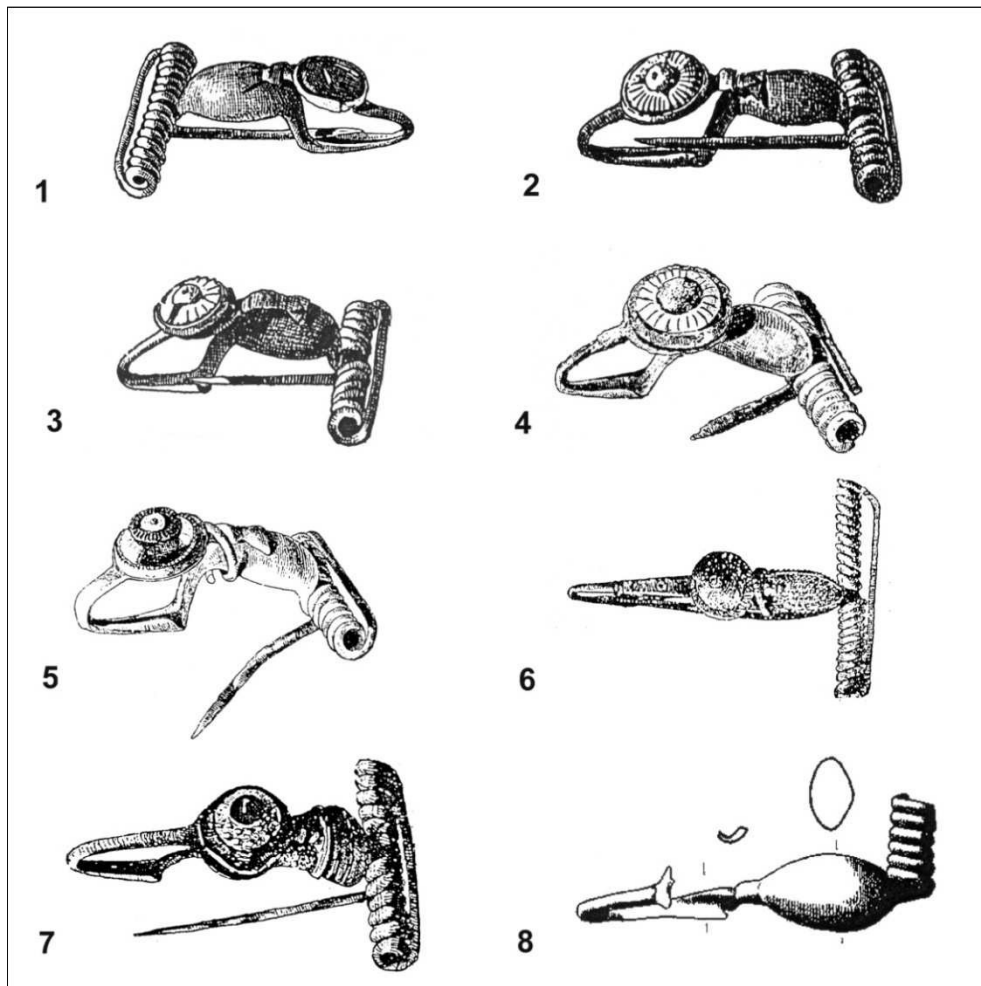
Prvu varijantu tzv. čunastih fibula predstavljaju primjerci s punim, masivnim lukom ovalnog presjeka i ukrasnom pločicom na produžetku nožice. Završetak nožice, kojim se naslanja na luk, proširen je u obliku ribljeg repa, ponekad s polukružnim urezima. Oko završetka nožice i luka ponekad je omotan prstenasti brončani lim. Spirala ima 6-7 navoja sa svake strane, povezanih s vanjskom tetivom. Sve su fibule manjih dimenzija, oko 5-6 cm dužine. Na okruglom metalnom proširenju tj. pločici nalazi se ukras od jantara, paste ili emajla. Često se javlja motiv bijele pločice s radijalnim urezima i dugmetastim ispupčenjem u sredini (Ribić 239, Vinica 92, Jezerine 384 i 393a).

Ovaj je oblik fibule često povezivan s fibulama šupljeg čunastog luka koje također mogu imati ukrasnu pločicu na produžetku noge. Neki su primjerci tako, zbog nejasnih ilustracija i opisa, pogrešno uvršteni upravo u skupinu fibula šupljeg čunastog luka (fibule iz grobova 361 i 393a na Jezerinama, usp. popise u Lo Schiavo 1970; Teßmann 2001). Fibule ovog tipa javljaju se na srednjem toku Une, u Lici, dolini Kupe i na Kvarneru (Karta 27: trokut). Navodno s područja Like potječe više neobjavljenih primjeraka ovog tipa (Balen-Letunić 1987, 11, bilj. 93), što bi ustvari potvrdilo mišljenje da se radi o obliku koji je prvenstveno karakterističan za japodsku nošnju, sa sporadičnom pojavom na susjednim prostorima (Bela krajina, Kvarner), pri čemu je veći broj primjeraka prisutan u Vinici. Na temelju grobnih nalaza, čini se da su uglavnom nošene pojedinačno, rjeđe u paru. Navedenim

---

⁶⁶ Pogrešno objavljeno pod Prozor.

se primjercima mogu dodati nalazi iz groba 1657/4 na Mihovu u kojem su nađeni ulomci fibula punog luka s dugom spiralom, prosječne dužine oko 5,7 cm. Bolje očuvani primjerak ima na produžetku nožice, između poludugmetastih zadebljanja, ukrasnu pločicu s radijalnim urezima (Windl 1975, 56-57, T. XXV: 3).

Slika 32. Fibule masivnog luka ukrašenom pločicom: 1-3. Jezerine (kat. br. 6.52.2.2.-2.4.); 4, 5. Ribić (kat. br. 6.52.1.7., 8.); 6,7. Vinica (prema Vogt 1934); 8. Trošmarija (kat. br. 6.52.5.).

Po Z. Mariću fibule masivnog luka javljaju se krajem faze IV i ostaju u upotrebi tijekom sljedeće faze V, odnosno do kraja 1. st. pr. Kr. (Marić 1968, 30). B. Teßmann datirala je grobne cjeline 361 i 393a u razdoblje srednjeg latena, uz opasku da ih navodi kao primjerke šupljeg čunastog luka (Teßmann 2001, 61). D. Balen-Letunić pretpostavlja da ih treba datirati u razdoblje koje odgovara stupnju LT C, odnosno srednjem latenu (Balen-Letunić 1999-2000, 31). No, na temelju asociiranog materijala iz grobnih cjelina u dolini Une vjerojatnije ih treba datirati i nakon sredine 2. st. pr. Kr.

U grobu 361 na Jezerinama, uz fibulu masivnog luka, nalazio se fragmentirani keramički riton u obliku glave goveda te fibula s jednom kuglicom na produžetku nožice (T.

26: B; Radimsky 1895, 146, Sl. 416-417). Riton se može okvirno datirati u 3.-2. st. pr. Kr., dok se fibula s jednom kuglicom najvjerojatnije treba datirati u prvu polovicu 2. st. pr. Kr. (v. iznad kat. br. 6.17.).

U grobu 393a⁶⁷ na istom nalazištu, osim fibule s ukrasnom pločicom, nalazila se amfora srcolikog recipijenta te niz metalnih predmeta – dijelova nošnje, od para kopljastih fibula, fibule s dvostrukom spiralom i tri jantarna zrna do fibule s emajliranim zvjedastim motivom, kao i više staklenih i jantarnih zrna i drugih predmeta (T. 32: A; Radimsky 1895, 152-154, Sl. 454-463). Najbolje analogije za amforu nalaze se među viškim materijalom iz 2. st. pr. Kr. U isto se razdoblje mogu datirati fibule s dvostrukom spiralom i tri jantarna zrna na luku, a najvjerojatnije i fibula sa zvjezdastim motivom ispunjenim s emajlom. Kopljaste fibule datiraju se u stariji stupanj kasnog latena, odnosno u vrijeme druge polovice 2. i početka 1. st. pr. Kr. Nalazi iz ovog groba pripadaju dakle razdoblju 2. i početka 1. st. pr. Kr.

U grobu 250 na Ribiću, uz par fibula punog luka, nađena je i mala brončana žičana fibula kratke spirale (Marić 1968, T. XIV: 1-7). U grobu 255 na istom nalazištu također je uz fibulu punog luka prisutna brončana žičana fibula s kratkom spiralom od navoja velikih dimenzija (Marić 1968, T. X: 37-39). Žičane fibule datiraju se u drugu polovicu 2. i početak 1. st. pr. Kr. (v. kat. br. 6.9., 6.10.), što još jednom upućuje na korištenje fibula masivnog luka s ukrasnom pločicom u istom razdoblju.

U grobu 59, također na Ribiću, nalazila se još i fibula s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom (Marić 1968, T. XIII: 1-3). Kako je spomenuto, one se također javljaju od druge polovice 2. st. pr. Kr. i ostaju u upotrebi tijekom prve polovice 1. st. pr. Kr., vjerojatno povremeno i početkom druge polovice istog stoljeća.

Fibule punog luka s ukrasnom pločicom javljaju se, dakle, zajedno s oblicima karakterističnima za razdoblje od prve polovice 2. do prvih desetljeća 1. st. pr. Kr. One se najvjerojatnije javljaju nešto ranije od srodnih fibula šupljeg čunastog luka, ali su dijelom istovremene.

6.53. b) fibule šupljeg čunastog luka s ukrasnom pločicom na produžetku nožice

6.53.1. Ribić

6.53.1.1. Grob 10 – par brončanih fibula sa šupljim čunastim lukom. Na prvoj je fibuli sačuvano metalno proširenje na kojem se nalazila ukrasna pločica na produžetku nožice, koja završava s dvolisnim proširenjem. Spirala ima osam navoja sa svake strane, dužina fibule je

---

⁶⁷ O dataciji pojedinačnih tipova i općenito groba 393a opširnije v. iznad odgovarajuća poglavlja kataloga za navedene tipove.

5,2 cm (Sl. 33: 4; Marić 1968, T. XVIII: 29). Drugoj fibuli nije sačuvan produžetak nožice, spirala ima devet navoja sa svake strane. Dužina 5,1 cm (isti, T. XVIII: 30).

6.53.1.2. Grob 235 – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom, ukrašenim s kosim urezima uz rubove. Završetak nožice ima oblik dvolisnog proširenja. Ukrasna pločica na produžetku nožice nije sačuvana, već samo metalno proširenje. Dužina 6,6 cm (Sl. 33: 2; Marić 1968, T. XVII: 22).

6.53.1.3. Grob 266 – brončana fibula s jantarnom pločicom na produžetku nožice, koja završava s trolisnim proširenjem s koncentričnim kružnicama. Rub šupljeg, čunasto oblikovanog luka ukrašen je s kosim urezima, kao i rub metalnog ležišta za ukrasnu pločicu. Spirala ima sedam navoja sa svake strane. Dužina 9,3 cm (Sl. 33: 3; Ćurčić 1900, 27, Sl. 40; Marić 1968, T. XVII: 23).

6.53.2. Jezerine, grob 278 – srebrna fibula s koničnom pločicom od crvene staklene paste na produžetku nožice koji završava s dvolisnim proširenjem. Na nožici se, prije pločice, nalaze tri uska poprečna rebra. Na rubu šupljeg čunastog luka je niz kosih ureza. Spirala ima 14 navoja sa svake strane. Dužina 5,6 cm (Sl. 33: 1; Radimsky 1895, 126-127, Sl. 326; Marić 1968, T. V: 6).

6.53.3. Vinica

6.53.3.1. Grob 236 – brončana fibula šupljeg čunastog luka ukrašenog s kosim urezima uz rubove. Produžetak nožice završava s dvolisnim proširenjem. Sačuvan je samo metalni dio ukrasne pločice, s trnom kojim je bio pričvršćen ukras od drugog materijala. Spirala ima deset navoja sa svake strane, namotanih oko željezne jezgre. Dužina 6,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11969).

6.53.3.2. Grob 296 – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom, ukrašenim s kosim urezima uz rubove. Na produžetku nožice nalazi se ukrasna pločica od emajla, s urezima na rubovima metalnog ležišta. Nožica je ukrašena s poprečnim urezima s obje strane pločice, te završava s proširenjem koje je zakovicom pričvršćeno na luk. Spirala ima 12+11 navoja. Dužina 7,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12414).

6.53.4. Drenov Klanac – brončana fibula s ukrasnom pločicom na produžetku nožice koja ima bifidni završetak. Spirala ima sedam navoja sa svake strane. Dužina 5 cm (Sl. 33: 5; Todorović 1968, T. LIX: 13).

6.53.5. Lički Ribnik, ostava – srebrna fibula šupljeg čunastog luka sa zarezima na rubovima. Na produžetku nožice sačuvano je okruglo metalno proširenje koje je nosilo ukrasnu pločicu, s profilacijom s obje strane. Spirala ima devet navoja sa svake strane. Držać igle ukrašen je s

cik-cak linijom. Dužina 6,8 cm (Sl. 33: 6; Klemenc 1935, 107, T. II: 4; Kovrig 1937, T. XXXI).

6.54. c) fibule šupljeg čunastog luka sa zadebljanjima na produžetku nožice

6.54.1. Ribić

6.54.1.1. Grob 36 – brončana fibula šupljeg čunastog luka s većim polukuglastim zadebljanjem na produžetku nožice. Završetak nožice ima tri šiljasta produžetka. Spirala ima deset navoja sa svake strane. Dužina 5,6 cm (Sl. 34: 2; Marić 1968, T. XVII: 12).

6.54.1.2. Grob 53 – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom. Na produžetku nožice je veće polukuglasto zadebljanje, s nekoliko manjih narebrenja sa svake strane. Dužina 5,4 cm (Sl. 34: 4; Marić 1968, T. XVII: 31).

6.54.1.3. Grob 56 – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom, s paralelnim urezanim linijama uz rubove. Luk je viši prema nožici te se spušta prema spirali od devet navoja sa svake strane. Na produžetku nožice je niz polukuglastih zadebljanja, od kojih je najveće ukrašeno s urezima. Dužina 7,2 cm (Sl. 34: 1; Ćurčić 1900, 11, Sl. 8; Marić 1968, T. XVI: 20).

6.54.1.4. Grob 177 – brončana fibula, dužine 6,1 cm, sa šupljim čunastim lukom. Produžetak nožice ima jedno veće polukuglasto zadebljanje s narebrenjima sa svake strane te bifidni završetak. Spirala ima šest navoja sa svake strane (Sl. 34: 3; Marić 1968, T. XVII: 19).

6.54.2. Široka Kula – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom ukrašenim s urezanim linijama uz rubove. Produžena nožica je visoko izvijena i ukrašena s jednim većim polukuglastim zadebljanjem koje sa svake strane ima jedno manje polukuglasto zadebljanje. Na završetak nožice nastavlja se ukrasni pojas od tri paralelne trake s kosim urezima po sredini luka, sve do spirale sastavljene od deset navoja sa svake strane. Dužina 7 cm (Sl. 34: 9; Ljubić 1889, 65, T. IX: 19; Brunšmid 1901, 70, Sl. 32; Todorović 1968, T. LIX: 10).

6.54.3. Prozor

6.54.3.1. Brončana fibula dužine oko 6 cm, sa šupljim čunastim lukom nazubljenih rubova te parom paralelnih urezanih linija koje uokviruju središnji dio luka. Produžetak nožice je ukrašen s većim profiliranim polukuglastim zadebljanjem i ima bifidni završetak (Sl. 34: 8; Ljubić 1889, 130, T. XXI: 106a-b). Navodi se još jedna slična fibula s tročlanim završetkom, dužine 5,5 cm, te još ulomaka (isti, 130). S istog nalazišta potječe fibula dužine 5,5 cm užeg zadebljanog luka s jednim većim polukuglastim zadebljanjem, ukrašenim s antitetičnim koncentričnim polukružnicama, te dva manja bočna zadebljanja (isti, 130, T. XXI: 105a-b).

6.54.3.2. Zbirka Prozor, Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom ukrašenim sa zarezima na rubovima. Na produžetku nožice, koji ima bifidni završetak, nalazi se veće polukuglasto zadebljanje između dva manja narebrenja. Sačuvan je dio spirale, odnosno devet navoja na jednoj strani. Dužina 5,2 cm (Sl. 34: 7; Teßmann 2001, 32, T. 1: 8, Sl. 30).

6.54.3.3. Grob 52 – fibula sa šupljim čunastim lukom ukrašenim s paralelnim linijama uz rubove. Produžetak nožice ima jedno veće polukuglasto zadebljanje između narebrenja i bifidni završetak. Spirala ima 8+7 navoja. Dužina 5,5 cm (Sl. 34: 5; Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXVII: 8).

6.54.3.4. Zbirka Spöttel, Naturhistorisches Museum Vienna – brončana fibula sa šupljim čunastim lukom i profiliranim polukuglastim zadebljanjem na produžetku nožice koji ima bifidni završetak. Od spirale je sačuvano samo par navoja. Dužina 5,5 cm (Sl. 34: 6; Lo Schiavo 1970, 411, T. VII: 2).

6.54.4. Vinica

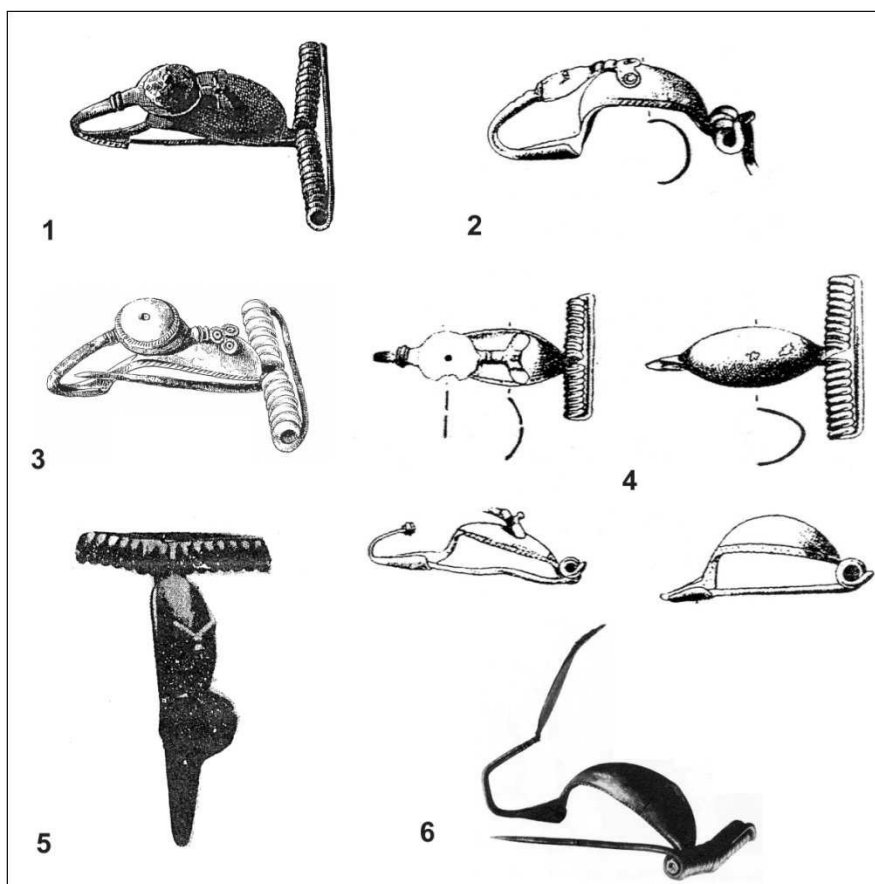
6.54.4.1. Grob 225 – par brončanih fibula sa šupljim čunastim lukom. Fibula s nazubljenim rubovima luka ima polukuglasto zadebljanje na produžetku nožice, ukrašeno s urezanim rombičnim motivom, te poprečne linije na završetku nožice i prije zadebljanja. Na štapičasti završetak nožice, zakovicom pričvršćen na luk, nastavlja se po sredini luka pojas od dvije trake s ukošenim urezima. Spirala ima 13+11 navoja. Dužina 7,2 cm (Sl. 34: 11; Vogt 1934, T. XVI: 93; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11851). Druga fibula ima urezanu liniju uz rub luka i spiralu od jedanaest navoja sa svake strane. Na produžetku nožice je polukuglasto zadebljanje s urezima, prije kojeg je nožica ukrašena s nizom narebrenja. Završetak nožice ima oblik trapezastog proširenja s dubokim paralelnim žljebljenjem, na koji se nastavljaju tri žljebljene uzdužne linije po sredini luka, sve do spirale. Dužina 6,7 cm (Sl. 34: 10; inv. br. 40-77-40/11852).

6.54.4.2. Grob 267 – par brončanih fibula. Fibula sa šupljim čunastim lukom, sa zarezima na rubovima, ima na produženoj nožici četvrtasto zadebljanje s ukriženim urezanim linijama te trapezoidni trakasti završetak, na koji se po sredini luka nastavlja pojas od više uzdužnih traka s kosim urezima. Spirala nije sačuvana, dužina je 6,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12198). Druga fibula ima uski šuplji čunasti luk nazubljenih rubova, blago deformiran s bočne strane. Na produžetku nožice je polukuglasto zadebljanje između nekoliko plitkih narebrenja. Nakon zaobljenog završetka nožice (opisan kao pačja protoma), luk je ukrašen s nizom urezanih linija u obliku slova V, s dnom prema spirali od dvanaest navoja sa svake strane, namotanih oko željezne jezgre. Dužina 7,7 cm (inv. br. 40-77-40/12199).

6.54.4.3. Grob 307 – dvije brončane fibule sa šupljim čunastim lukom nazubljenih rubova. Obje fibule imaju po sredini luka pojas od dvije trake s kosim urezima (motiv riblje kosti) koji se nastavlja na produžetak nožice s narebrenim završetkom, koji je sačuvan samo na jednoj fibuli. Spirala ima devet, odnosno jedanaest navoja sa svake strane. Dužine 7,2 i 4,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12482, 12483).

6.54.4.4. Brončana fibula sa šupljim čunastim lukom nazubljenih rubova. Nožica je vrlo visoko podignuta prije dodira s lukom. Na nožici je zadebljanje s križno raspoređenim parovima urezanih linija. Završetak nožice je trakasto izdužen, sa zarezima na rubovima, te se na njega nastavlja pojas s kosim urezima po sredini luka. Spirala ima jedanaest navoja sa svake strane (Gabrovec 1966, T. 15: 4).

6.54.5. Stinica, žarni grob 1 – srebrna fibula čunastog luka s nizom manjih zadebljanja na produženoj nožici sa spojnicom koja obuhvaća luk. Po sredini luka, nakon spojnice, pruža se jedna urezana linija. Spirala ima šest navoja. Dužina 8,1 cm (Glavičić 1968, Sl. 3: 2; Blečić Kavur 2010, 459, kat. br. 350).

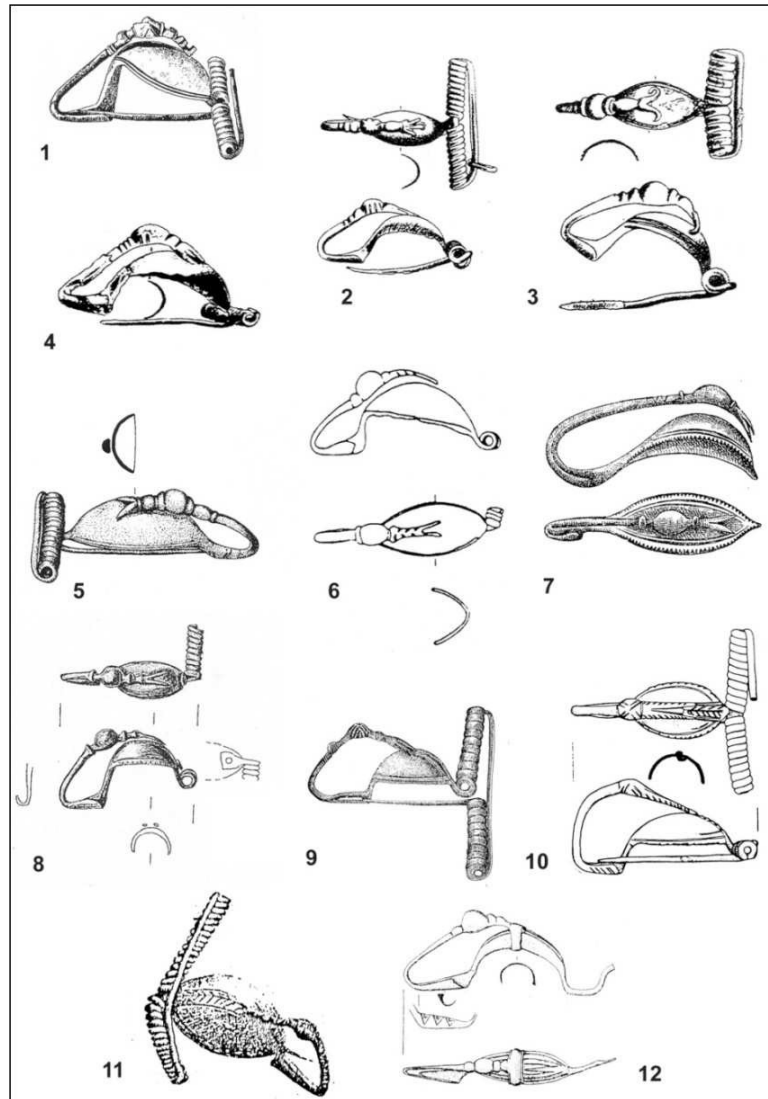

Slika 33. Fibule čunastog luka s ukrasnom pločicom: 1. Jezerine (kat. br. 6.53.2.); 2-4. Ribić (kat. br. 6.53.1.1.-3.); 5. Drenov Klanac (kat. br. 6.53.4.); 6. Lički Ribnik (kat. br. 6.53.5.).

F. Lo Schiavo izdvojila je fibule čunastog luka s pločicom na produžetku unatrag prebačene nožice i dugom spiralom u grupu XXX, tip 90, s razlikovanjem nekoliko varijanti. Prvu varijantu čine fibule čija nožica završava s okruglom brončanom raskovanom pločicom s dvolisnim završetkom, koja nosi okruglu ukrasnu pločicu od jantara ili emajla. Sljedeću varijantu čine fibule s dugmetastim zadebljanjem na spoju unatrag prebačene nožice i luka, sa završetkom dvolisnog ili trolisnog oblika. Obje fibule odlikuju se velikom spiralom, a nalazimo ih u dolini Une, Lici i u Vinici (Lo Schiavo 1970, 455, T. XXXIV: 13-14). Takvoj podjeli odgovaraju ovdje izdvojene varijante b i c fibula čunastog luka. Luk ovih fibula izrađen je od brončanog, iznimno srebrnog lima i ima oblik šuplje kalote s ukrašenim rubom. Spirala ima veći broj navoja, obično 9-11, povezanih s vanjskom tetivom. Na fibulama prve (b) varijante završetak nožice, nakon ukrasne pločice, ima oblik dvolisnog ili trolisnog proširenja koje se naslanja na luk ili je pak pričvršćeno zakovicom. Ispred pločice može se nalaziti nekoliko sitnih poprečnih narebnja. Druga (c) varijanta ima različito oblikovana dugmetasta zadebljanja na produžetku nožice, u pravilu s jednim većim zadebljanjem između više manjih. Završetak nožice može imati dvolisni oblik ili je trapezoidno izdužen. Često se po sredini luka, sve do spirale, u liniji produžetka nožice nalazi ukras koji se načinom izrade (urezivanje, žljebljenje) i kompozicijom nastavlja na ukras nožice.

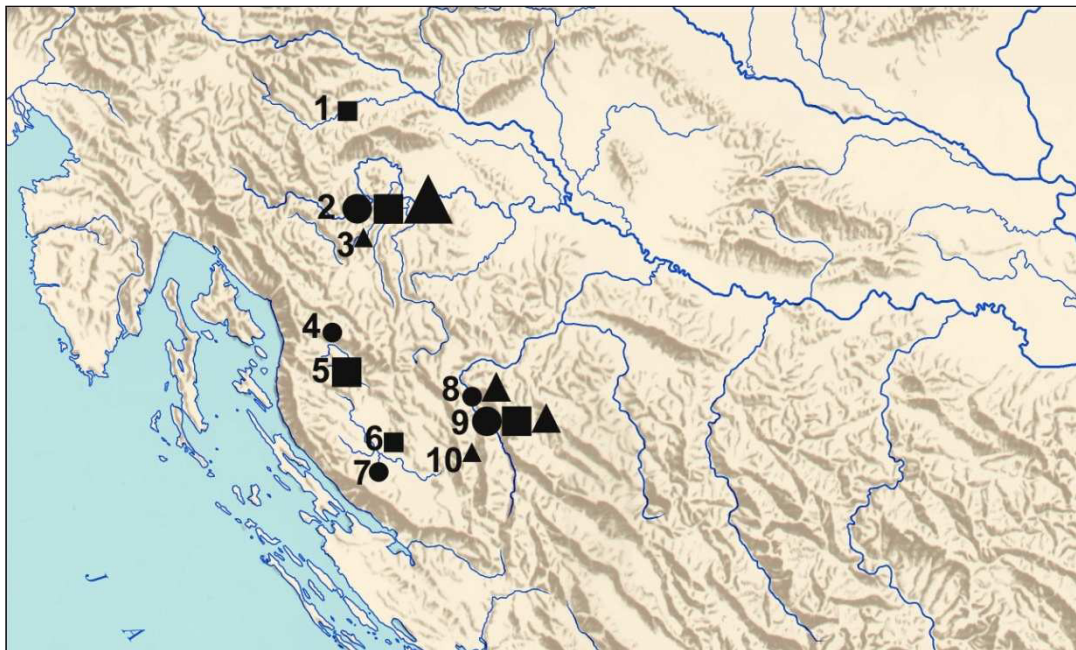
Obje inačice fibula šupljeg čunastog luka prisutne su na lokalitetima Pounja i Like te u Vinici (Karta 27). Uz citirane objavljene primjerke, vrijedi napomenuti Brunšmidov podatak o većem broju (26) ovakvih fibula u Prozoru (Brunšmid 1901, 71, bilj. 2-3), po čemu bi posebno brojne bile na području ličkih japodskih zajednica. Zbog spojnice koja obuhvaća luk, srebrna fibula iz Stinice ne odgovara u potpunosti fibulama ove, inače morfološki dosta homogene skupine. Nešto drugačiji ukras u obliku uzdužnih linija javlja se na fibuli iz Strmca kod Bele Cerkev koja na produženoj nožici ima veće polukuglasto te dva manja bočna narebnja (Stare 1973, T. 47: 10). Razlike u oblikovanju uočljive na primjercima izvan matičnog područja možda upućuju na imitacije nastale u lokalnim radionicama. Spomenuta fibula pronađena u navodnom žarnom grobu u Stinici ističe se i zbog uporabe srebra, netipičnog materijala za izradu ovih, kao i drugih oblika fibula. Od istog su materijala napravljene fibule nađene u ostavi iz Ličkog Ribnika te u grobu 278 na Jezerinama, dakle kontekstima s više srebrnih predmeta koji upućuju na posebno bogatstvo ili status vlasnika/pokojnika.

Slika 34. Fibule čunastog luka sa zadebljanjima: 1-4. Ribić (kat. br. 6.54.1.1.-1.4.); 5-8. Prozor (kat. br. 6.54.3.1.-4.); 9. Široka Kula (kat. br. 6.54.2.); 10, 11. Vinica (kat. br. 6.54.4.1.); 12. Bela Cerkev (prema Stare 1973).

Z. Marić naglasio je regionalnu i kronološku ograničenost fibula šupljeg čunastog luka. Smatra ih karakterističnim oblikom faze Vb koja obuhvaća otprilike augustovsko doba, odnosno razdoblje između 35. g. pr. Kr. i 10/20. g. po Kr. (Marić 1968, 34). B. Teßmann pretpostavila je da pojavu ovog tipa treba pomaknuti u razdoblje srednjeg latena (Teßmann 2001, 61-62). No, kako je spomenuto, za uporište pri datiranju koristi kontekste s fibulama punog, masivnog luka. Svakako je autorica ispravno ukazala na potrebu revizije niske Marićeve datacije. Fibula s ukrasnom pločicom nalazi se u grobu 278 na Jezerinama zajedno sa srebrnom kopljastom fibulom, zatim fibulom s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom na nozi, fibulom s dvostrukom spiralom i jednim većim jantarnim zrnom te fibulama tipa Jezerine i Almgren 237a1 (T. 30). Posljednja predstavlja najmlađi, već ranoaugustovski oblik fibule (Demetz 1999, 55; Božič 2008, 105-106, 109), kojemu je istovremen ili moguće nešto kasniji srebrni prsten s osmicama. U drugim cjelinama Pounja

takvo se prstenje javlja zajedno sa snažno profiliranim, Aucissa i pločastim fibulama tipa Feugère 24c, što upućuju na datiranje do u 1. st. po Kr. (Marić 1968, T. XX: 7, XXII: 8). Kopljasta fibula te tip s profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom, kao i inačica s dvostrukom spiralom i jednim zrnom jantara, oblici su koji se javljaju od druge polovice 2. do u 1. st. pr. Kr. Sličnog je sastava i datacije inventar groba 10 na Ribiću (T. 31: A), gdje je par čunastih fibula nađen opet uz fibule s jednim jantarnim zrnom kao i fibule profilirane spojnice s ukrasnom pločicom, ali sada obje u paru, te uz fibulu tipa Alesia, jedan primjerak uvijenog (*geschweifte*) luka sličan tipu Idrija te *Distelfibel* (fibula tipa Feugère 16a1). Fibula tipa Alesia

Karta 27. Rasprostranjenost fibula šupljeg čunastog luka s ukrasnom pločicom (krug) i dugmetastim zadebljanjima (kvadrat) te fibula masivnog čunastog luka s ukrasnom pločicom (trokut).

pripada mlađoj fazi kasnog latena (v. opširnije o obliku u nastavku), analogno fibuli tipa Jezerine iz groba 278. Preostale dvije fibule pripadaju drugoj polovici 1. st. pr. Kr., odnosno vjerojatno srednjoaugustovskom dobu (Božić 2008, 53-54; Feugère 1985, 273; Riha 1994, 91; Metzler 1995, 213). Na ove se grobne cjeline nadovezuje skupni nalaz nakita i novca iz Ličkog Ribnika. Među srebrnim predmetima ističe se fibula varijante Rakitno koja se može datirati u drugu polovicu 2. i početak 1. st. pr. Kr., potom šarnirna fibula trokutastog luka koja se može pripisati vrlo raznovrsnoj skupini fibula tipa Alesia, te par fibula uvijenog luka tipa Almgren 18a2 koje pripadaju kraju mlađe faze kasnog latena (LT D2b) ili samom početku ranocarskog doba (Völling 1995, 188; Demetz 1999, 121-122; Schierl 2008, 25-26; Sedlmayer 2009, 128).

Inačica sa zadebljanjima na produženoj nožici javlja se u grobu 56 na Ribiću (T. 25: A; Marić 1968, T. XVI: 20-30), zajedno s fibulom tipa Jezerine i slično fibulom glatkog

trakastog luka koja se može povezati s tipom Gorica. Oba oblika tipična su za mlađu fazu kasnog latena (LT D2), odnosno otprilike vrijeme druge i treće četvrtine 1. st. pr. Kr. (v. u nastavku). U istoj cjelini prisutna je i fibula s dvostrukom spiralom i jednim većim jantarnim zrnom na luku, koja se datira od druge polovice 2. do zadnje četvrtine 1. st. pr. Kr. U grobu 36 fibula čunastog luka u paru je s fibulom dugmetasto profilirane spojnice s ukrasnom pločicom (Marić 1968, T. XVII: 11-18). Isti se oblici fibula javljaju zajedno s čunastim fibulama koje imaju ukrasnu pločicu na produženoj nozi, pokazujući njihovu istovremenost. U grobu 52 na Prozoru (T. 28) fibula čunastog luka također je u asocijaciji s fibulom dvostruke spirale s jednim jantarnim zrnom na luku te fibulom iste sheme, ali s jednim staklenim narebrenim zrnom. Inventaru tog groba pripada i fibula s dugmetastim zadebljanjima na produženoj nozi i spiralom od većeg broja navoja koja oblikom podsjeća na fibule tipa Podzemelj (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXVII: 9). Ona bi mogla biti nešto starija ili istovremena fibulama tog tipa, odnosno pripadati razdoblju oko sredine 2. do početka 1. st. pr. Kr. Kalotasta dugmad nazvana tipom Vinica datirana su u razdoblje kasnog latena (Božić 2009, 72-76; 2010, 161-163), iako je sasvim moguće da je taj tip dugmadi u upotrebi duže vrijeme (Blečić Kavur 2010, 350-351). Predmeti iz groba 52 pripadaju dakle razdoblju od druge polovice (kraja) 2. do u prvu polovicu, odnosno moguće prva desetljeća 1. st. pr. Kr., što sugerira oblik fibule s dugmetastim zadebljanjima na nozi. Najmlađa cjelina s fibulama čunastog luka jest grob 53 s Ribića u kojem su, uz keramičke posude, pincetu te navedeni oblik fibule, prisutne i dvije snažno profilirane fibule tipa Almgren 68 (Marić 1968, T. XVII: 29-34). Par fibula pripadao bi dakle drugoj ili čak trećoj četvrtini 1. st. po Kr. (Gugl 1995, 12; 2008, 34). Čunasta fibula predstavljala bi u ovoj cjelini prežitak, analogno asocijaciji snažno profilirane i fibule s profiliranom spojnicom u grobu 260 na istom nalazištu.

Iako najmlađi predmeti u pojedinim navedenim cjelinama upućuju na zakapanje predmeta u augustovsko vrijeme, odnosno u okvire Marićeve faze Vb, riječ je o kontekstima koji sadrže oblike prisutne od kraja 2. pa kroz čitavo 1. st. pr. Kr. U to se vrijeme mogu datirati i obje inačice fibula šupljeg čunastog luka. Njihova pojava ne može se, dakle, ograničiti isključivo na posljednju trećinu 1. st. pr. Kr. kako je pretpostavio Z. Marić, već ih treba smatrati jednim od karakterističnih oblika navedenog razdoblja koje odgovara kasnom latenu srednjoeuropske kronologije. Osim kod pripadnika japodskih zajednica, čini se da su fibule masivnog, kao i one šupljeg čunastog luka bile naročito popularne kod Kolapijana, kao jedan od oblika izrazito autohtonog, regionalnog karaktera.

6.55. Fibule s tri čvora na luku i ukrasnom pločicom (Adam varijanta Posočje)

6.55.1. Vinica

6.55.1.1. Grob 142 – fibula oštećene nožice, koja se nakon pločice s jantaram unutar koncentričnih ćelija produžuje prema spirali u niz poprečnih ureza s dva kuglasta zadebljanja. Spirala je kratka, sa samo tri navoja na svakoj strani. Dužina 6,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11163).

6.55.1.2. Brončana fibula s tri kuglasta zadebljanja između kojih su narebrenja. Spirala ima tri navoja sa svake strane. Nožica je oštećena, sačuvan je dio diska na kojem je bila ukrasna pločica (Gabrovec 1966, T. 14: 5b).

Iz grobova istraženih na Goleku kod Vinice potječe par primjeraka fibula s ukrasnom pločicom na produžetku nožice i kuglastim zadebljanjima na luku te kratkom spiralom od tri navoja sa svake strane. Mogu se usporediti s fibulama s tri čvora i ukrasnom pločicom koje su tipične za prostor Posočja. Fibula iz groba 142 ima međutim samo dva, a ne karakteristična tri zadebljanja. Po spirali i zadebljanjima može se usporediti i s nekim primjercima pseudo-filigranskih fibula (Jovanović 2011, Sl. 6: 1-5).

Izvan matičnog područja doline Soče fibule s tri čvora javljaju se, osim u Vinici, još i u Kranju, Bohinju te Aquileiji i Este. Pločica na završetku nožice ukrašena je s ispunom od koralja, smole, jantara ili kosti. Između čvorova nalaze se rebra. Spirala ima najčešće tri navoja sa svake strane i vanjsku tetivu, ponekad omotanu oko luka (Guštin 1991, 37-38). A-M. Adam izdvojila je slične fibule kao tip XXIV, razlikujući tri glavne varijante, od kojih je svaka karakteristična za specifično geografsko područje: Ticino, Trentino (Trident) i Posočje (Adam 1996, 184-193). Sve su varijante datirane od mlađe faze srednjeg (LT C2) do u stariju fazu kasnog latena, odnosno u faze Posočja III i IVa (Guštin 1991, 38; Adam 1996, 188-191). Pri obradi materijala iz Tonovcovog grada predložena je korekcija datacije u stupanj LT D1 (Božič 2011, 255-256).

6.56. Fibule s trokutasto raskovanom pločicom

6.56.1. Ribić, grob 153 – brončana fibula s trokutasto raskovanim lukom, ukrašenim s paralelnim linijama uz rubove, koji dijelom prekriva spiralu sastavljenu od četiri navoja. Raskovani dio nalazi se nakon spojnice, dok je ostatak luka žičan, okruglog presjeka. Na produžetku nožice nalazi se niz polukuglastih zadebljanja. Dužina 6,3 cm (Marić 1968, T. X: 34).

6.56.2. Prozor, Naturhistorisches Museum Wien – brončana fibula dužine 6,5 cm s trokutasto raskovanim lukom. Raskovani dio ukrašen je paralelnim urezanim linijama uz rubove. Ostatak luka je žičan i ukrašen parovima poprečnih ureza. Unatrag prebačena nožica ima niz sitnih polukuglastih zadebljanja prije spojnice. Nedostaju igla i spirala (Lo Schiavo 1970, 418, T. XV: 3).

6.56.3. Jezerine, grob 320 – brončana fibula dužine 5,3 cm s trokutasto raskovanom pločicom na produžetku nožice, presavijene u obliku izduženog slova U. Pločica je ukrašena urezanim trokutom. U produžetku nožice prema spirali nalazi se niz sitnih narebrenja. Spirala ima tri navoja sa svake strane povezana s vanjskom tetivom (Radimsky 1895, 137, Sl. 371).

Fibule s trokutasto raskovanim lukom na dijelu između spojnice i spirale javljaju se u samo dva primjerka, u Prozoru i Ribiću. Raskovani dio, ukrašen paralelnim urezima uz rubove, djelomice prekriva spiralu koja ima manji broj navoja. Prebačena nožica ukrašena je s nizom sitnih perlastih zadebljanja prije spojnice. Proširenje luka koje prekriva spiralu podsjeća na tzv. zdjelčaste fibule (*Schüsselfibeln*), no njihov se luk izravno nastavlja u okvirastu nožicu (Demetz 1999, T. 16). Isto vrijedi za fibule tipa Nauheim ili Isontino koje također imaju proširenje na glavi, ali im je nožica okvirasta ili puna četvrtasta, bez ukrašenog produžetka. Fibule dakle predstavljaju poseban oblik, spoj proširene glave kakvu nalazimo na citiranim tipovima fibula i uobičajene prebačene nožice s ukrasom u obliku zadebljanja. U grobu 153 nalazila se još i žičana fibula te fibula s okruglom pločicom s ispunom od emajla kao i spiralni brončani lim. Žičane fibule datiraju se od sredine 2. do početka 1. st. pr. Kr., dok bi fibule s okruglom pločicom ukrašenom emajlom mogle biti i nešto starije. Navedeni tipovi sugeriraju vjerojatno datiranje fibula s raskovanim lukom u okvire 2. i možda početka 1. st. pr. Kr.

Fibula iz Jezerina ima gotovo obrnuti ukras, odnosno raskovani trokutasti dio na nožici i niz sitnih narebrenja prije spirale. Kako se raskovani dio nalazi na produžetku nožice, a ne na luku kao kod prethodnih dvaju fibula, može se povezati s kopljastim fibulama, iako nema pravih analogija među poznatim primjercima tog tipa.

6.57. Fibule tipa Alesia

6.57.1. Jezerine

6.57.1.1. Grob 242 – brončana fibula dužine 4,2 cm s oštećenom nožicom. Na trokutastom luku je ukras uzdužnih urezanih linija koje se na sredini križaju tvoreći motiv romba, a prema glavi završavaju u obliku niza od tri trokuta (T. 18: 1; Marić 1968, 33, Sl. 6: 3).

6.57.1.2. Grob 279 – brončana fibula dužine 7,2 cm s trokutastim lukom ukrašenim s punciranim linijama. Nožica je četvrtasta, s perforacijom na dugmetastom završetku (T. 18: 2; Marić 1968, T. VI: 4).

6.57.2. Ribić

6.57.2.1. Grob 10 – brončana fibula dužine 6,4 cm s trokutastim lukom ukrašenim s paralelnim urezanim linijama uz rubove te trokutastim motivom na sredini, također od para urezanih linija. Nožica je četvrtasta, s perforacijom na izdignutom plosnatom završetku (Marić 1968, T. XVIII: 31).

6.57.2.2. Grob 21 – oštećena brončana fibula šarnirne konstrukcije. Luk je u obliku tri ovalne pločice s perforacijama i punciranim linijama. Dužina 6,7 cm (T. 18: 3; Marić 1968, T. XVI: 35).

6.57.2.3. Grob 152 – brončana fibula trokutastog luka, s parom paralelnih urezanih linija uz rubove. Nožica je četvrtasta, sa završetkom u obliku dva manja, bočno postavljena dugmeta. Dužina 6 cm (T. 18: 4; Marić 1968, T. XVIII: 7).

6.57.2.4. Grob 156 – brončana fibula trokutastog luka, s parom urezanih linija uz rubove koje uokviruju tri urezana trokuta. Između gornjih dvaju trokuta je X-motiv. Četvrtasta nožica završava s dva bočno postavljena dugmeta. Dužina 6,2 cm (T. 18: 5; Marić 1968, T. XVIII: 41).

6.57.3. Sisak – više primjeraka s područja Siska. Brončana fibula trokutastog luka ukrašena je s vrlo sitnim mrežastim ukrasom raspoređenim u pet trokutastih polja, sa žljebljenom linijom po sredini. Četvrtasta nožica je deformirana, igla nedostaje. Šarnir je presavijen prema unutra. Dužina oko 6,5 cm, širina glave oko 2,5 cm (Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 3619; Patek 1942, T. V: 9). Brončana fibula dužine 5,8 cm ima trokutastu perforaciju na sredini luka koji je na bočnim stranama otvora trokutastog presjeka. Šarnir je presavijen s donje strane i ima željeznu jezgru, širine oko 2 cm (T. 18: 6; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 3618; Košćević 1980, T. II: 9). Jedna brončana fibula ima glatki, neukrašeni trokutasti luk i četvrtastu nožicu. Dužina 6,6 cm, širina glave 2,2 cm (T. 18: 7; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 5585; Košćević 1980, T. II: 11). Fibula širokog trokutastog luka ima dva uzdužna žlijeba sa zarezima po sredini luka, između parova poprečnih urezanih linija. Na dijelu prema četvrtastoj nožici nalazi se urezani X-motiv. Završetak nožice je produžen i presavijen tako da gotovo dodiruje luk. Na samom kraju završetka nalaze se dvije nasuprotno postavljene, razmaknute kalote. Dužina oko 6,5 cm, širina glave oko 1,5 cm (Arheološki muzej Zagreb, kat. br. 87; Kovrig 1937, T. XX: 2; Patek 1942, T. V: 1; Meller 2012, Sl. 75: 12).

6.57.4. Lički Ribnik, ostava – srebrna šarnirna fibula užeg trokutastog luka. Kroz šarnir je provučena osovina kuglastih završetaka. Na luku se, između poprečnih linija, nalaze tri uzdužne žljebljene linije. Nožica je trokutasta, malo oštećena na gornjem rubu. Dužina 3,8 cm (Klemenc 1935, 108, T. II: 8; Drnić, Tonc 2014, kat. br. 16, T. 3: 4).

6.57.5. Nin – brončana fibula s kopljastom perforacijom na trokutastom luku, s po jednom žljebljenom linijom sa svake strane i poprečnim urezima prema nožici. Na glavi fibule, između kuglastih završetaka osovine šarnira (od kojih jedan nedostaje), nalaze se tri koncentrične kružnice. Dužina 5,5 cm (T. 18: 9; Nedved 1981, 168, Sl. 5: 215).

6.57.6. Osor – nekoliko brončanih primjeraka. Fibula glatkog neukrašenog luka ima okrugli dugmetasti završetak nožice. Dužina 7 cm (Težak-Gregl 1982, 100, kat. br. 10, Sl. 2: 1). Dva primjerka, dužine 6 i 5 cm, imaju kopljastu perforaciju na sredini trokutastog luka. Na prvoj fibuli nožica završava s profiliranim dugmetom, s kuglastim završecima osi šarnira. Na drugoj je fibuli završetak četvrtaste nožice izdužen i presavijen tako da dodiruje luk (ista, 100, kat. br. 11-12, Sl. 2: 2-3).

6.57.7. Aserija (Arheološki muzej Split) – brončana fibula s mrežastim ornamentom na trokutastom luku, podijeljenim u gornjem dijelu putem uzdužne žljebljene linije. Nožica je trokutasta, igla nije sačuvana. Dužina oko 4 cm, širina glave oko 2 cm (T. 18: 8; Buora 1999, T. IV: 1; Ivčević 2009, 85, T. I: 1⁶⁸). U istom muzeju čuva se još jedan primjerak koji navodno potječe iz Aserije, riječ je o fibuli neukrašenog trokutastog luka s poprečnom pločicom na završetku nožice (Ivčević 2009, 86, T. I: 2).

6.57.8. Prozor – brončana fibula glatkog, neukrašenog trokutastog luka. Igla nedostaje. Dužina 3,9 cm, širina glave 1,2 cm (Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-21360; Drnić, Tonc 2014, kat. br. 13, T. 2: 3).

Fibule tipa Alesia prve su fibule s novom, zglobnom ili šarnirnom konstrukcijom glave. Eponimni lokalitet mjesto je čuvene bitke Cezarovih trupa protiv Gala 52. g. pr. Kr., povijesnog događaja koji je pružio oslonac za datiranje, ne samo ovog tipa fibule, već i pojave zglobne konstrukcije općenito (Duval 1974). Karakterizira ih trokutasti oblik luka, odnosno postupno sužavanje raskovanog luka od šarnirne konstrukcije prema najčešće četvrtastoj nožici. No, tipu Alesia pripisuju se i primjerci složenije sheme luka, s više varijanti koje, kao i raznoliki načini ukrašavanja na fibulama trokutastog luka, govore o nehomogenim karakteristikama ovog tipa, zbog čega bi zaista bilo prikladnije nazivati ih grupom Alesia s

---

⁶⁸ S. Ivčević smatra da nije riječ o istom primjerku, no s obzirom na ukras, oštećenja (nedostaje igla) i dimenzije, vjerojatnije je riječ samo o razlikama u crtežu.

varijantama, kako predlaže S. Demetz (1999, 157-161). Isti je autor podijelio fibule na varijantu trokutastog luka (varijanta I) i onu složenije sheme (II). Po tipologiji M. Feugèra, riječ je fibulama tipa 21, s varijantom trokutastog (21a) i onom složenijeg oblika luka, s poprečnim pločicama (21b) (Feugère 1985, 299-306). M. Guštin razradio je tipološku podjelu fibula složenijeg oblika luka podijelivši ih u tri osnovne skupine (I-III) s podvarijantama (Guštin 1986; 1991a; 1992). Tu je podjelu četvrtim tipom nadopunio M. Buora (Buora 2005, 87-88, T. I). Unutar ovih većih morfoloških skupina izdvojeno je više varijanti. Fibule trokutastog luka dodatno su podijeljene na osnovi ukrasa. M. Buora izdvojio je šest inačica (Buora 1999), dijelom podudarnih s varijantama koje je unutar svoje varijante I izdvojio S. Demetz. Za predmetno područje može se spomenuti još i tzv. varijanta Ljubljana. Riječ je o fibulama trokutastog glatkog luka s poprečnom pločicom na završetku nožice, lijevanom u jednom komadu zajedno s ostatkom fibule. Datirane su u treću četvrtinu posljednjeg stoljeća prije Krista (Vičić 1994, 27-29, Sl. 9, T. I: 8-9). Najnoviju tipologiju donosi H. Meller prilikom objave fibula iz svetišta Reitije u Este (Meller 2012, 98-119). Unutar navedenih tipoloških podjela mogu se uvrstiti primjerci s područja istočnog Jadrana, pa tako i navedene fibule.

Fibule glatkog, neukrašenog trokutastog luka pronađene su u Sisku, Prozoru i Osoru te Aseriji. Posljednja se fibula od ostalih razlikuje zbog poprečne pločice na završetku nožice kao i po luku koji je uži od zglobne konstrukcije. Po tim karakteristikama najbolje analogije ima među fibulama tzv. varijante Ljubljana, kojoj se vrlo vjerojatno može pripisati i osorska fibula. Preostale dvije fibule neukrašenog luka mogu se odrediti kao varijanta Ic po Demetzu. Mogu se usporediti i s varijantom I tipa Sisak po H. Melleru (Meller 2012, Sl. 72: 1-8). Analize sastava slitine rađene na fibulama varijante Demetz Ic s područja Slovenije pokazale su da su one rađene od bronce te su mogle nastati u nekoj manjoj, „lokalnoj“ radionici na širem prialpskom području (Istenič 2005, 199).

Ostale fibule trokutastog luka razlikuju se po načinu ukrašavanja, odnosno prisutnosti perforacija, urezivanja i žljebljenja ili punciranja. Fibule iz Aserije i Siska (AMZ, inv. br. 3619) ukrašene su s trokutima ispunjenima sa sitnim mrežastim motivom. Aserijska fibula uvrštena je u varijantu Demetz Ia2, odnosno dekoraciju tipa Vb po M. Buori, s analogijom u Kašteliru kod Nove vasi (Sakara Sučević 2004, 27, kat. br. 99). Sličan ukras javlja se na fibulama varijante Bratislava, na kojima međutim urezana linija teče po sredini čitavog luka, dijeleći ga na dva dijela (Čambal, Wittgruber 2006, 326). Slično oblikovan ukras ima i fibula iz Titelberga (Gaspar 2007, T. 59: 1223). Sisačka fibula pripadala bi pak varijanti Demetz Ia3 ili ukrasu tipa III po Buori. Analogija s geografski bliskog područja potječe također iz Istre,

točnije iz Nezakcija (Mihovilić 2009, Sl. 2: 23). Gotovo su identične sisačkoj fibule iz Gurine (Jablonka 2001, T. 83: 5; Meller 2012, Sl. 72: 12) ili s Magdalensberga (Sedlmayer 2009, T. 24: 505-506). Vrlo sličnog ukrasa su i drugi primjerci koje je Meller uvrstio u svoju varijantu 2 tipa Sisak (Meller 2012, 100, Sl. 72: 9-15; Karta 35⁶⁹). Analize sastava na fibulama s područja Slovenije pokazale su da su rađene od mjedi što upućuje na rimsko, odnosno italsko porijeklo ove varijante. S obzirom na rasprostranjenost i materijal, vjerojatno radionicu varijante Ia3 treba tražiti negdje na širem području akvilejskog agera, kako je i pretpostavljeno (Istenič 2005, 199; Buora 1999, 109-110). Fibule iz grobova 156 na Ribiću i 242 na Jezerinama mogle bi se, zbog motiva trokuta, također uvrstiti u skupine s ukrasom tipa III, iako oni nisu šrafirani.

Perforacija na luku karakteristika je fibula Demetzove varijante Id. Fibula iz Siska (AMZ, inv. br. 3618) ima trokutasti otvor na sredini luka koji je na bočnim stranama trokutastog (krovastog) presjeka, što ju povezuje i s fibulama plastičnog luka, odnosno varijantom Ib. Slična joj je fibula s Magdalensberga (Sedlmayer 2009, T. 24: 509). Fibule iz Osora i Nina imaju na luku kopljastu perforaciju. Vrlo su im slične srebrne fibule iz Salone i Arheološkog muzeja u Puli (Ivčević 2002, T. I: 6; Cunja, Mlinar 2010, kat. br. 138). Srebro nije uobičajeni materijal od kojeg se izrađuju fibule tipa Alesia, ali je zanimljiva asocijacija tog metala i kopljaste perforacije. Naime, slična navedenima je i jedna od fibula s lokaliteta Minusio-Scascighini, nešto manje raskošnog ukrasa naspram salonitanskog primjerka (Guerra 2009, T. 8: 92). Srebrna fibula s kopljastim otvorom nađena je i u Basaldelli kod Campoformida u Furlaniji (Seidel 2008, kat. br. 98). Zanimljiv je nalaz jedne srebrne fibule tipa Alesia u grobu s urnom u Tarantu kojeg priloži keramičkih balzamarija datiraju u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. (De Juliis 1986, kat. br. 313, 345-6, 514). Analogno srebrnoj fibuli iz Salone, odlikuje se velikim dugmetom na završetku nožice i dugmetastim završecima osi šarnira, elementima koje nalazimo i na ninskoj fibuli, ali i na srebrnoj fibuli iz Ličkog Ribnika. Nožica više nije pravilna četvrtasta, već svojim oblikom kao i velikim dugmetom podsjeća na fibule tipa Aucissa. Uočene sličnosti, kao i odabir srebra, mogli bi upućivati na zajedničko porijeklo fibula s kopljastom perforacijom, možda čak i usmjerenost na specifičnu kategoriju nositelja (poput pripadnika vojske određenog ranga ili osobe na nekoj administrativnoj funkciji). Slične su morfologije brončane fibule s kopljastom perforacijom iz Adrije, Nijmegena ili Siona (Meller 2012, Sl. 83: 14, 15; 78: 11). Na ulomku fibule iz groba 17 na Idriji pri Bači vidljiv je dio kopljastog otvora kao i ukras triju koncentričnih kružnica

---

⁶⁹ Karta objavljena kod H. Mellera nije potpuna. Uz primjerak iz Nezakcija, nedostaju tako fibule iz Grada kod Reke i Starog grada nad Uncem, također ukrašene sa šrafiranim trokutima (Istenič 2005, T. 1: 1-2).

iznad šarnira, posve analogan onome na fibuli iz Nina (Guštin 1991, T. 17: 10; Božič 2008, Sl. 55: 1). Ista se kombinacija perforacije i motiva „očiju“ javlja na fibulama iz Nissan-lez-Enséruna te s položaja Adria-Retratto i Este-Rebato (Feugère 1985, T. 110: 1431; Božič 2008, Sl. 55: 4-5; Meller 2012, Sl. 78: 8-9).

Fibula iz Osora s perforiranim lukom i presavijenim završetkom nožice u obliku ptičje (pačje) protome ima analogiju u brončanoj fibuli dužine 5,6 cm iz Orvieta (Guzzo 1972, tip β III 1, 132, T. XVII; Božič 2008, Sl. 55: 6; Meller 2012, Sl. 75: 7). Analogni završetak nožice nalazi se na fibuli pronađenoj u brodolomu Camarat 2 nedaleko Marseillea, datiranom oko sredine 1. st. pr. Kr. (Božič 2008, 108; Carre 1994, 51). Slične, unatrag presavijene završetke noge koje podsjećaju na ptičje protome, imaju fibule iz Ravenne, Aguglije, Carpina, iz rijeke Tiber i s otoka Delosa (Meller 2012, T. 75: 4, 6, 8, 10-11). H. Meller izdvojio ih je pod imenom tip Orvieto (Meller 2012, 102). S obzirom na perforirani luk, osorski bi primjerak pripadao varijanti 2 istog tipa. Fibule s ptičjom protomom dosta su rijetke i pokazuju nešto veću koncentraciju primjeraka samo na Apeninskom poluotoku, doduše bez značajnijeg grupiranja. Izuzetak predstavlja veći broj primjeraka iz korita rijeke Tiber, koji ide u prilog pretpostavci o italском porijeklu ovog tipa (Meller 2012, 120, Karta 37). Najvjerojatnije se pojavljuju prije sredine 1. st. pr. Kr. (Božič 2008, 108; Meller 2012, 127).

Fibula iz Siska s dvije kalote na završetku nožice također je vjerojatno italčkog porijekla. Na to upućuje upravo karakteristično oblikovanje završetka četvrtaste nožice, koje se po unatrag presavijenom produžetku nadovezuje na fibule s ptičjom protomom. Sličan ukras uzdužnih graviranih linija javlja se najčešće kao jedini motiv na luku fibula, ponekad s poprečnim urezima na prijelazu prema nožici (primjerice Magdalensberg: Sedlmayer 2009, T. 24: 508; Vieille-Toulouse: Feugère 1985, T. 110: 1421). Lećasto dugme na završetku nožice može biti lijevano u jednom komadu ili, kao u slučaju sisačke fibule, rađeno od dvije nesastavljene kalote (Dionisio 2012, 195). Najbolju analogiju našem primjerku predstavlja fibule iz zbirke Gorga, također s ukrasom graviranih linija na luku (Dionisio 2012, 195-196, kat. br. 536, T. 34). Slični ukras ima fibula iz Strassolda, s unatrag presavijenim završetkom nožice i motivom „očiju“ na glavi (Seidel 2008, kat. br. 81), vrlo slično fibuli iz Vieille-Toulousa. H. Meller naziva ovakve, vrlo rijetke fibule tipom Chiusi (Meller 2012, 102, Sl. 75: 12-14). N. Gaspar izdvojio ih je kao tip 23, istovremen s drugim varijantama tipa Alesia, ali mnogo rjeđi (Gaspar 2007). Kako je spomenuto, pretpostavljeno je italско porijeklo varijanti s presavijenim završetkom nožice (Feugère 1985, 302; Meller 2012, 120; Dionisio 2012, 195).

Fibule linearnog urezanog V-ukrasa iz grobova 10 i 152 na Ribiću mogu se usporediti s primjercima skupine I po M. Buori. Slične su fibule pronađene u Paviji kod Udina (Buora

1999, T. I: 7; Seidel 2008, 92, kat. br. 80) ili Numantiji (Luik 1997, Sl. 2: 7). Čini se da je riječ o relativno rijetkom načinu ukrašavanja čije se porijeklo trenutno ne može pobliže odrediti. Specifičan puncirani geometrijski ukras pokazuje fibula iz groba 279 na Jezerinama. Punciranje se dosta rijetko javlja. Primjerak iz Salone ima jednostavniji motiv ukriženih i jedne uzdužne linije (Ivčević 2007, 226, Sl. 6a-b). Tremolirana cik-cak linija na luku fibule iz Baumes-des-Venisa (Feugère 1985, T. 109: 1413; Meller 2012, Sl. 77: 12) podsjeća na jezerinsku fibulu. Na Titelbergu se također javlja ukras tremoliranih ili punciranih linija (Gaspar 2007, T. 60: 1243-1245).

Srebrna fibula iz Ličkog Ribnika pokazuje već neke karakteristike sljedeće velike skupine fibula na šarnir, tipa Aucissa. Naime, umjesto četvrtasta, nožica je ovdje trokutasta, a na krajevima zglobne osi su kuglice. Slične karakteristike javljaju se na dijelu spomenutih srebrnih fibula s kopljastom perforacijom (fibula iz Salone). Isti se elementi javljaju na fibulama tipa 19.4. po R. Erice Lacabe ili tipu 22 po N. Gasparu (Erice Lacabe 1995, 95, T. 19: 154-158, 20: 159-161; Gaspar 2007, 32, 56). Miješanje karakteristika ovih dvaju tipova fibula zglobne konstrukcije vjerojatno je odraz povezanosti njihovog nastanka i razvoja (Cunja, Mlinar 2010, 55, 60). Za ribničku fibulu nema pravih analogija, iako se ukras urezanih ili graviranih uzdužnih linija javlja na pojedinim inačicama ovog tipa (usp. npr. Meller 2012, Sl. 83: 1-6)

Jedini primjerak razvijene sheme luka koji ulazi u katalošku obradu jest ulomak iz groba 21 na Ribiću. Riječ je o varijanti s tri ovalne pločice na luku, odnosno varijanti Guštin II, 8. Vrlo je bliska ovoj inačica II,7 ili tipa Kovačevše odnosno Demetz IId. Fibule s jednom ili više ovalnih pločica mogle bi se stoga smatrati jednom varijantom (Istenič 2005, 197, bilj. 21). Na obje su varijante pločice najčešće ukrašene s perforacijama i punciranjem. Inačica s tri ovalne pločice zabilježena je u logoru Dangstetten i na lokalitetu Ferrars-les-Corbieres (Guštin 1991, 431; Fingerlin 1998, 251, 819: 1; Feugère 1985, T. 112: 1451). Fibule s dvije pločice pronađene su na više nalazišta u Sloveniji, te u Švicarskoj i sjevernoj Italiji (Istenič 2005, 197; Moret et al. 2000, Sl. 4: 7). Nalazi iz legijskog logora u Dangstettenu datiraju ove fibule oko 15. g. pr. Kr. (Istenič 2005, 197). M. Guštin pretpostavio je lokalnu proizvodnju ovog oblika u dolini Soče, no analize sastava slitine pokazale su da su rađene od mjedi, dakle u „rimskim“, tj. vjerojatno u sjevernoitalskim radionicama (Istenič 2005, 199).

Fibule tipa Alesia razvijaju se otprilike od druge četvrtine 1. st. pr. Kr., na što upućuju nalazi iz Numantije datirani u 75./74. g. pr. Kr. (Luik 1997, 471; Demetz 1999, 164). Oslonac za datiranje oko sredine istog stoljeća pruža povijesni događaj opsade eponimnog nalazišta. Iz upotrebe polako izlaze tijekom ranoaugustovskog doba i otprilike od 15. g. pr. Kr. primat

preuzimaju fibule tipa Aucissa. Takvo datiranje potvrđuju nalazi iz logora Dangstetten, gdje se još javljaju oba tipa (Istenič 2005, 189-190). Slično oblikovana nožica povezuje ove fibule s drugim tipovima karakterističnima za isto razdoblje, stupanj LT D2, odnosno tipovima Jezerine i Gorica (Božič 2008, 145-147). M. Guštin pretpostavio je povezanost distribucije fibula tipa Alesia na prostoru istočnog Jadrana i neposrednog zaleđa do Siska s kretanjem rimske vojske za vrijeme Oktavijanovih osvajanja 35.-33. g. pr. Kr. (Guštin 1991a, 428). S tom se kampanjom, međutim, mogu vrlo vjerojatno, iako ne i posve sigurno, dovesti u vezu jedino nalazi iz Grada kod Reke (Istenič 2005, 190). Dio je fibula, poput onih iz Osora ili iz značajnih obalnih središta poput Salone i Narone, na prostor istočne obale Jadrana mogao prispjeti već u desetljećima oko sredine posljednjeg stoljeća prije Krista (Buora 2007, 243) ili pak nešto kasnije, u rano augustovsko doba, na što upućuju nalazi fibula s pločicom u Dangstettenu ili pak stratigrafija nalaza varijante Ljubljana. Kod kataloški opisanih primjeraka pretežno je riječ o nalazima bez konteksta, što bilo kakvu asocijaciju s konkretnim povijesnim događajima čini u najmanju ruku upitnom. U slučaju nalaza iz doline Une, vrijedi istaknuti da u navedenoj kampanji protiv Japoda i Segestana, po svemu sudeći, rimska vojska nije došla sve do Pounja (usp. Šašel Kos 2005, 423). Uz to, nalaz ovih fibula u grobovima autohtonog stanovništva osporava isključivo nošenje ovog tipa fibule od strane rimskih vojnika. Fibule tipa Alesia javljaju se zajedno s fibulama dugmetasto profilirane spojnice ili čunastim fibulama s ukrasnom pločicom te fibulama s dvostrukom spiralom i jednim jantarnim zrnom, dakle domaćim oblicima karakterističnima za razdoblje od kraja 2. do u 1. st. pr. Kr. *Distelfibeln* prisutne u grobnim cjelinama 279 na Jezerinama i 10 na Ribiću predstavljaju pak novi, uvozni oblik koji trenutak pokapanja čitave cjeline smješta u okvire augustovskog doba. Grobovi s vrela Cetine, ukopani u kamene gomile, također najvjerojatnije pripadaju domaćem stanovništvu (Marović 1959, 46), dokazujući još jednom da je korištenje ovog tipa fibule nadišlo okvire vojne nošnje. Isto pokazuju i nalazi s drugih prostora, poput onog ženskog groba iz Siona u Švicarskoj, koji je sadržavao čak tri različite varijante fibula tipa Alesia (Moret et al. 2000). Miješanje lokalnih, autohtonih predmeta i importiranih oblika pokazuje sastav groba 1 s lokaliteta S. Martino di Aviano, u kojem se uz fibule tipa Alesia IIc, Almgren 2 i Aucissa, nalazila metalna piksida, tipično lokalna keramika i srebrni nakit (Vitri 1990). Iako se, dakle, ne može nekritički pripisivati nalaze fibula tipa Alesia rimskim legionarima bez pouzdanog konteksta, posredništvo rimske vojske ostaje jedan od načina širenja novog oblika van italjskog tla, pri čemu svakako ne treba zaboraviti niti trgovačke kontakte ili individualnu mobilnost (italjski trgovci, činovnici i sl.) kao druge čimbenike. Proizvodnja na širem prialpskom području, na koju upućuju analize metala, dokazuje da je

autohtono stanovništvo prihvatilo novi oblik fibule, time i novi način konstrukcije mehanizma za zatvaranje. Dodatni poticaj za integriranje novih italskih oblika u lokalnu nošnju mogla je pružiti rimska vojna i administrativna ekspanzija, odnosno želja za uklapanjem u novu „elitu“ koja se manifestira preuzimanjem novih običaja u prehrani ili sahranjivanju, te naravno novih elemenata nošnje.

6.58. Šarnirne fibule s dvije igle

6.58.1. Sisak – brončana fibula šarnirne konstrukcije s dvije igle. Glava je pravokutna, s dvije bočne perforacije. Trakasti luk je uži od glave i ukrašen s uzdužnim žljebljenim linijama, po jednom na rubovima luka te dvije po sredini, između kojih je plastična valovita linija. Između žljebljenih linija nalaze se žigosani motiv „očiju“, odnosno koncentričnih kružnica. Na kraju luka nalazi se niz poprečnih ureza te urezani X-motiv. Trakasti luk postupno se sužava i završava s raskovanom pravokutnom pločicom uzdignutih rubova u kojoj završavaju dvije igle. Dužina oko 6 cm (Sl. 35; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 3685; Kovrig 1937, T. IV: 38; Košćević 1980, 46, kat. br. 77).

Posebno zanimljiv oblik fibula sa zglobovom konstrukcijom predstavljaju fibule s dvije igle i ukrašenim trakastim lukom. Šarnirne fibule s dvije igle iz Arheološkog muzeja u Splitu obradio je I. Lokošek, podijelivši ih na tri varijante s obzirom na morfološke karakteristike i ukras (Lokošek 1988). S njima se može usporediti par primjeraka iz Siska (Kovrig 1937, 43, T. IV: 38-39; Košćević 1980, 17). Fibula s lukom na proboj i kuglastim člancima unutar perforacija (Košćević 1980, T. II: 13) ima analogije u fibulama varijante III po Lokošku (1988, Sl. 4). One se najvjerojatnije mogu datirati u 2. st. po Kr., dakle izvan kronološkog okvira ovog rada.

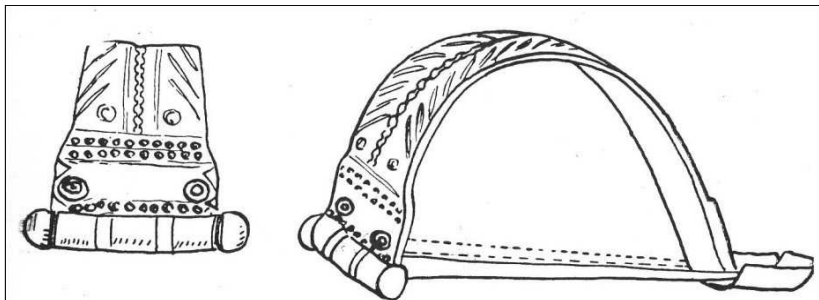
Fibula pod inv. br. 3685, ukrašena sa žigosanim kružnicama i žljebljenjem, može se pripisati prvoj varijanti (Lokošek 1988, 6-9, Sl. 1: 1-6, 2: 1). Ona obuhvaća fibule koje se još mogu, na osnovi izgleda luka i ukrasa, povezati ponajviše s fibulama tipa Alesia. Dio fibula pokazuje i karakteristike sličnije tipu Aucissa, odnosno trapezoidnu glavu i luk koji se naglo

Slika 35. Šarnirna fibula s dvije igle iz Siska (AMZ inv. br. 3685; foto A. Tonc).

sužava nakon glave. Sisački primjerak također podsjeća na fibule tipa Aucissa zbog sužavanja luka, kao i perforacija na glavi. Po ukrasu je gotovo identična fibuli s nepoznatog nalazišta (Lokošek 1988, 6, Sl. 1:

4). Objema je vrlo slična fibula iz Kolečkog kod Nevesinja (Behrens 1954, 227, Sl. 6: 3). Motiv žigosanih kružnica javlja

se i na drugim fibulama ove varijante, primjerice

Slika 36. Fibula iz groba 20, tumul 14 na vrelu Cetine (prema Marović 1959).

na fibuli iz Budve koja ima dvije uzdužne perforacije na luku (Lokošek 1988, Sl. 2: 1), kao i na primjerku iz groba 20 u tumulu 14 na vrelu Cetine (Sl. 36; Marović 1959, Sl. 24: 3), na fibuli iz sjeverne Dalmacije (Nedved 1981, Sl. 5: 214) i onoj iz Pruda kod Metkovića (Meller 2012, 119, Sl. 95: 25⁷⁰). Fibule iz Garduna i Vida kod Metkovića – *Narone* slične su sisačkoj zbog sužavanja luka nakon glave, a javlja se i motiv koncentričnih kružnica (Lokošek 1988, Sl. 1: 5-6). Uz citirane primjerke, istoj varijanti fibula s dvije igle treba pridodati dva primjerka iz Mogorjela (Busuladžić 2009, 24-5, 48: kat. br. 4-5) te primjerak pronađen u tzv. kenotafu 11 na Velim Ledinama u Gostilju (Basler 1969, T. XXVIII: K11/4). Time se, iako za dio primjeraka nije poznato mjesto pronalaska, kao matično područje ove varijante može odrediti prostor srednje i južne Dalmacije sa zaleđem, s južnom granicom na prostoru današnje Crne gore. S obzirom na morfološke analogije, porijeklo fibule iz Siska treba tražiti upravo na tom prostoru.

Ukras žigosanih kružnica javlja se i na fibulama tipa Alesia. Primjerak s dvije igle iz Budve vrlo je sličan fibuli tipa Alesia iz Nina s kopljastom perforacijom na luku. Motiv „očiju“ karakterizira i fibulu tipa Alesia pronađenu u nasipu gomile 14 na vrelu Cetine (Marović 1959, Sl. 40: 3) iz kojeg potječe i spomenuta fibula s dvije igle. Sličnosti u ukrasu na fibulama tipa Alesia i onima s dvije igle možda odražavaju lokalno, odnosno bolje rečeno regionalno porijeklo motiva. Može se spekulirati i o razvoju fibula s dvije igle upravo iz najranijih zglobnih fibula. No, njihov se nastanak povezuje s kopljastim fibulama s dvije igle, naročito čestim upravo u Gostilju, čemu bi u prilog išlo rano datiranje fibule iz kenotafa 11 već na kraj 2. st. pr. Kr. (Lokošek 1988, 8-9, 16). U grobu 20 na izvoru Cetine nalazila se, uz spomenutu fibulu s dvije igle, jedna fibula tipa Aucissa (Marović 1959, Sl. 24: 2). Time se

⁷⁰ U potpisu slike zamijenjena su nalazišta pod brojevima 25 i 26, odnosno Prud i okolica Trieria.

razdoblje korištenja pomiče od kraja 1. st. pr. Kr. do u 1. st. po Kr. I. Marović smatra ih upravo lokalnom, "jadransko-dalmatinskom" varijantom tipa Aucissa (Marović 1959, 77), a sličnog je mišljenja R. Koščević (1980, 17). S obzirom na elemente obaju tipova ranih fibula sa zglobnom konstrukcijom, vjerojatnije se razvoj fibula s dvije igle može pratiti od druge polovice 1. st. pr. Kr., s trajanjem do u 1. st. po Kr., u slučaju drugih varijanti i duže.

6.59. Fibule tipa Jezerine

6.59.1. Jezerine

6.59.1.1. Grob 50 – brončana fibula dužine 7,7 cm s tri rebra na trakastom luku i perforacijom na četvrtastoj nožici koja ima dugmetasti završetak (Radimsky 1895, 77, Sl. 110; Marić 1968, T. V: 31).

6.59.1.2. Grob 278 – brončana fibula dužine 3,5 cm s perforacijom na završetku trapezoidne nožice. Luk ima rebro na sredini (Radimsky 1895, 127-128, Sl. 331; Marić 1968, T. V: 7).

6.59.2. Ribić

6.59.2.1. Grob f – brončana fibula krovastog presjeka luka s rebrom sa svake strane. Trapezoidna nožica ima perforaciju. Dužina 6,3 cm (Marić 1968, T. XIII: 42).

6.59.2.2. Grob 56 – brončana fibula dužine 7,5 cm s tri rebra na luku i perforacijom na trapezoidnoj nožici koja ima mali dugmetasti završetak (Marić 1968, T. XVI: 21).

6.59.2.3. Grob 120 – brončana fibula dužine 6,1 cm s tri rebra na trakastom luku. Trapezoidna nožica ima perforaciju i dugmetasti završetak (Marić 1968, T. XI: 23).

6.59.2.4. Grob 157 – brončana fibula dužine 5,9 cm s rebrom na luku. Trapezoidna nožica ima perforaciju (Marić 1968, T. XVI: 12).

6.59.2.5. Grob 238 – brončana fibula dužine 8 cm s tri rebra na trakastom luku. Središnje rebro je ukrašeno sa sitnim urezima. Trapezoidna nožica ima perforaciju i dugmetasti završetak (Marić 1968, T. XIV: 34).

6.59.2.6. Grob 285 – brončana fibula dužine 6,3 cm s krovastim presjekom luka i po jednim ukrašenim rebrom sa svake strane. Spirala i nožica su dijelom oštećene (Marić 1968, T. XXI: 8).

6.59.3. Grobnik-Grobišće – dvije brončane fibule s perforacijom na trapezoidnoj nožici. Veća fibula, dužine 6,9 cm, ima rebro na trakastom luku. Manja fibula, dužine 5 cm, ima glatki luk i oštećenu nožicu (Blečić 2004, 69-70, T. 5: 1.5.1.-1.5.2.).

6.59.4. Osor – dvije brončane fibule, dužine 6 i 5 cm, s rebrima na trakastom luku te još tri ulomka sličnih fibula s narebrenim trakastim lukom. Dva primjerka imaju središnje rebro,

preostale fibule imaju tri rebra na luku (Težak-Gregl 1982, 99, kat. br. 1-5, Sl. 1: 1-2; Blečić Kavur 2010, kat. br. 786-790).

6.59.5. Prozor – brončana fibula s tri rebra, od kojih je središnje ukrašeno, s perforacijom na nožici koja ima dugmetasti završetak. Dužina 8,6 cm (Sl. 36: 3; Ljubić 1889, 122, T. XIX: 72; Drnić, Tonc 2014, kat. br. 7, T. 2: 7). S istog nalazišta potječu još dvije fibule s neukrašenim rebrom na sredini trakastog luka, bez perforacije na nožici, dužine 6,9 i 6,1 cm (Sl. 36: 1-2; Arheološki muzej Zagreb, inv. br. P-12675, 12676; Drnić, Tonc 2014, kat. br. 8-9, T. 2: 5-6).

6.59.6. Krk – brončana fibula s rebrom na trakastom luku. Nožica nije sačuvana. Dužina 8 cm (Lo Schiavo 1970, 424, T. XXII: 4).

6.59.7. Sisak – pet primjeraka brončanih fibula. Na dva primjerka (dužine 7,8 i 3,4 cm) luk je ukrašen sa središnjim rebrom i dva bočna rebra. Na jednoj od fibula, kojoj nije sačuvana nožica, narebrenja se nalaze s donje strane luka. Na drugoj se na nožici nalazi okrugla perforacija (Koščević 1980, 45, kat. br. 3-4; Drnić 2013, 58-59, kat. br. 1-2, T. 3: 5, 7). Tri primjerka imaju krovasti presjek luka s glatkim ili ukrašenim bočnim rebrima. Na sačuvanim nožicama nalazi se okrugla perforacija. Dužine 4,8, zatim 5 i 7,8 cm (Koščević 1980, kat. br. 1-2, 5, T. I: 1, 3; Drnić 2013, kat. br. 3-5, T. 3: 6).

6.59.8. Nadin, grobnica 1 – dvije fibule trakastog luka kojima nožica nije sačuvana. Prvi primjerak, sačuvane dužine 4,6 cm, ima krovasti presjek luka. Druga fibula, dužine 4,4 cm, ima rebro na donjoj strani trakastog luka (Batović, Batović 2013, 20, T. XIV: 19, 21).

6.59.9. Dragišić

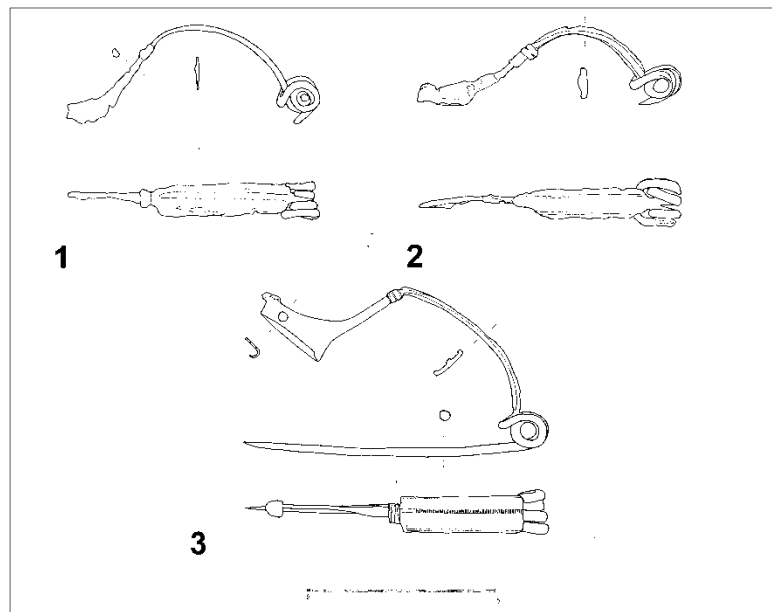
6.59.9.1. Grob 14/2002 – brončana fibula dužine 5,1 cm s rebrom na trakastom luku i neperforiranom nožicom. Spirala i igla nisu sačuvane (Glogović, Menđušić 2007, 146, Sl. 3).

6.59.9.2. Grob 32/2003 – brončana fibula dužine 4,2 cm s krovastim presjekom luka. Nožica i igla nedostaju (Glogović, Menđušić 2007, 146, Sl. 2).

6.59.10. Zagrajine-Svilov, otok Krk – dva ulomka brončanih fibula sa središnjim rebrom na trakastom luku, iz devastiranog tumula (Blečić Kavur 2010, kat. br. 421-422).

Fibule trakastog, ponekad ukrašenog luka koji završava s narebrenim prstenom, s trapezoidnom nožicom koja može imati perforaciju i spiralom od četiri navoja povezana s unutarnjom tetivom nazivaju se tipom Jezerine. Kronološke i tipološke karakteristike ovog tipa prvi su put detaljnije obrađene u radu A.-M. Adam i M. Feugèrea, koji su razlikovali fibule glatkog ili narebrenog luka od onih s floralnom i figuralnom dekoracijom (Adam, Feugère 1982). Istu je podjelu zadržao M. Feugère u svojoj monografiji nekoliko godina kasnije. Primjerke s područja Galije datirao je u razdoblje između 30/20. g. pr. Kr. i 20. g. po

Kr., napomenuvši da su primjerci iz Italije i Dalmacije vjerojatno stariji (tip 12: Feugère 1985, 253-258). Novu podjelu, prihvaćenu u suvremenoj literaturi, donosi S. Demetz koji je podijelio fibule tipa Jezerine na dvije glavne skupine, odnosno fibule glatkog i profiliranog luka. Prva skupina uključuje i fibule s ukrasom grančice ili figuralnim motivima. Drugu skupinu dijeli na podvarijante na temelju ukrasa luka, koji može imati jedno ili 3-5 uzdužnih rebara ili pak krovasti presjek s bočnim narebrenjima (Demetz 1999, 99-101).

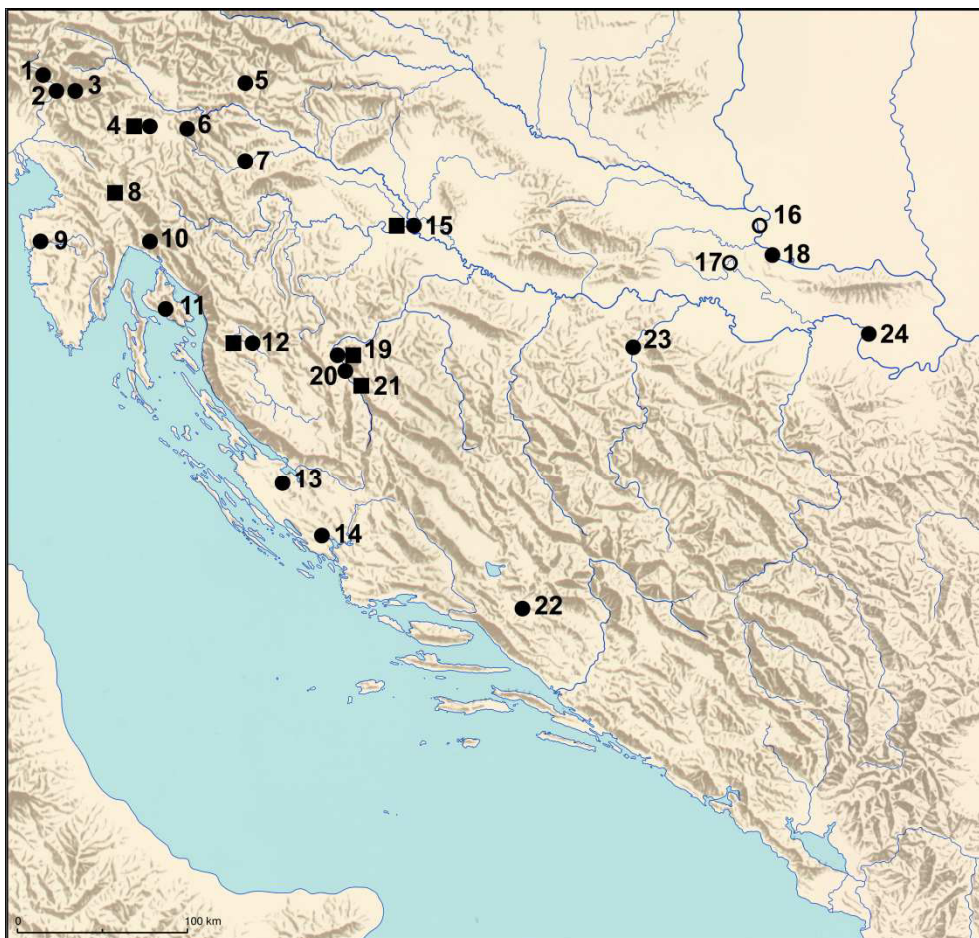

Slika 36. Fibule tipa Jezerine iz Prozora (kat. br. 6.59.5.).

Fibula glatkog neukrašenog luka iz Grobnika jedina pripada varijanti Demetz Ic. Varijanti IIa1, s ukrašenim središnjim rebrom, mogu se pripisati fibule iz groba 238 na Ribiću te po jedna fibula iz Prozora (Ljubić 1889, T. XIX: 72) i Siska (Drnić 2013, T. 3: 5). Mnogo je brojnija varijanta IIa2 s glatkim središnjim rebrom kojoj pripadaju fibule iz grobova 50 i 278 na Jezerinama, one iz grobova 56, 120 i 157 na Ribiću, te po jedna fibula iz Siska, Grobnika i Nadina (Drnić 2013, T. 3: 7; Blečić 2004, kat. br. 1.5.1.; Batović, Batović 2013, kat. br. 21). Istoj varijanti pripadaju još i primjerci iz groba 14 na Dragišiću (kat. br. 6.59.9.1.), iz Krka (kat. br. 6.59.6.) i Osora (Blečić Kavur 2010, kat. br. 787-788) te dvije fibule iz Prozora (Drnić, Tonc 2014, kat. br. 8-9). Dio osorskih fibula mogao bi se pripisati varijanti IIb koja ima tri do pet uzdužnih rebara na luku (Blečić Kavur 2010, 359, kat. br. 786, 789-790). Fibule krovastog presjeka luka s neukrašnim bočnim narebrenjima, tj. varijante IIc2 po Demetzu, pronađene su u grobovima f i 285 na Ribiću te u Sisku (Drnić 2013, kat. br. 3, 5) i Nadinu (Batović, Batović 2013, kat. br. 19). Jedna od sisačkih fibula (Drnić 2013, kat. br. 4), kao i fibula iz groba 32 na Dragišiću, imaju sitne zarezne na bočnim narebrenjima luka krovastog presjeka, po čemu pripadaju varijanti IIc1. Fibula s nepoznatog nalazišta, moguće s

prostora sjeverne Dalmacije, također ima krovasti presjek luka (Nedved 1981, 166, Sl. 5: 202).

Sve navedene varijante grupe II javljaju se na širem prostoru sjeverne Italije, jugoistočnih Alpa i istočne jadranske obale (Demetz 1999, Karta 31). Varijante iste skupine česte su i na prostoru međurječja Save, Drave i Dunava (Karta 28; Drnić 2013, Karta 1). Izuzetak predstavlja fibula glatkog neukrašenog luka iz Grobnika (varijante Ic) koja nije uobičajena na prostoru istočnog Jadrana. Više primjeraka nađeno je na sjeveru Italije (Demetz 1999, Karta 30; Seidel 2008, 98, kat. br. 112-115), stoga najvjerojatnije s tog područja potječe grobnički primjerak. Sjeveroistočna Italija, naročito okolica Akvileje, i inače se smatra matičnim područjem fibula tipa Jezerine (Demetz 1999, 102-103). Analize sastava metala pokazale su da je znatan broj fibula rađen u sjevernoitalskim radionicama, no u određenom se trenutku one proizvode ili imitiraju i u manjim lokalnim radionicama jugoistočnoalpskog, možda i balkanskog prostora (Drnić 2013, 50-51, 56).

Karta 28. Rasprostranjenost fibula tipa Jezerine (prema Drnić, Tonc 2014).

Ovaj je tip fibule karakterističan za stupanj LT D2 (Božić 2008, 145-147, Tab. 5). Po S. Demetzu vrijeme proizvodnje i najveće uporabe obuhvaća razdoblje druge polovice 1. st. pr. Kr. (Demetz 1999, 105). O sporadičnom zadržavanju u upotrebi govori nalaz iz groba 50 na Jezerinama koji je sadržavao snažno profiliranu fibulu (Marić 1968, T. V: 27). Grobne cjeline s Gradine kod Dragišića također su mogle nastati početkom 1. st. po Kr., ali njihov je sadržaj, slično onome nadinske grobnice, kronološki nehomogen. Uz to, te cjeline nisu u potpunosti objavljene, što onemogućuje valorizaciju svih nalaza (Glogović, Menđušić 2007, 149). Ostali nalazi iz doline Une (npr. fibule s dugmetasto profiliranom spojnicom, s dvostrukom spiralom i jednim jantarnim zrnom ili čunaste fibule) podupiru pretpostavljeno datiranje u razdoblje koje odgovara stupnju LT D2, odnosno vremenu od druge četvrtine 1. st. pr. Kr. do početka srednjoaugustovskog doba.

6.60. Fibule tipa Gorica

6.60.1. Nadin, grobnica 1 – tri brončane fibule trokutastog presjeka luka koji je ukrašen sa sitnim zarezima. Na dva primjerka sačuvana je trapezoidna nožica s okruglom perforacijom i dugmetastim završetkom. Dužine 5,9 i 5,6 cm, ulomak bez nožice je dužine 4,7 cm (Batović, Batović 2013, 19-20, T. XIV: 17-18, 20).

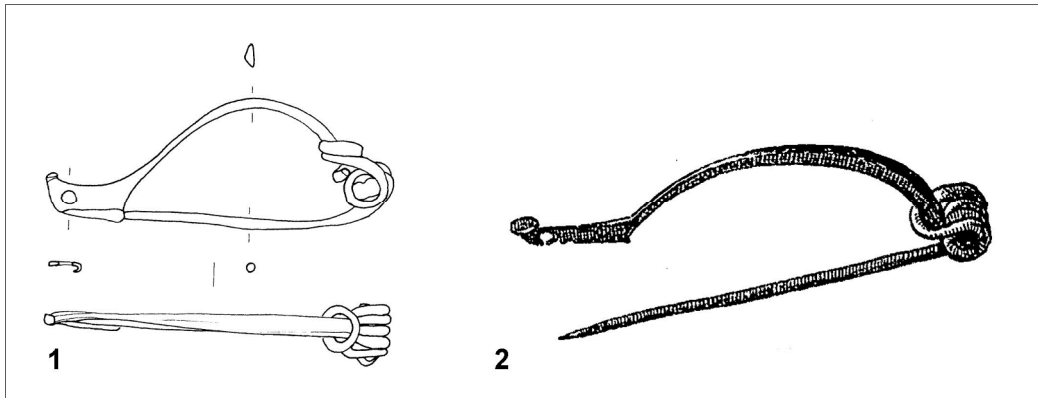
6.60.2. Jezerine, grob 237 – brončana fibula dužine 8,8 cm sa žičanim lukom. Trapezoidna nožica ima dugmetasti završetak i perforaciju (Sl. 37: 2; Radimsky 1895, 116-117, Sl. 275).

6.60.3. Sisak – brončana fibula trokutastog presjeka luka, ukrašenog sa sitnim urezima. Na nožici je okrugla perforacija. Dužina 5,2 cm (Koščević 1980, kat. br. 6, T. I: 5).

6.60.4. Široka Kula, Vranića gromila – fibula trokutastog presjeka neukrašenog luka, s okruglom perforacijom na nožici. Dužina 5,6 cm (Sl. 37: 1; Brunšmid 1901, 67, T. II: 9; Drnić, Tonc 2014, kat. br. 11, T. 2: 4).

Fibule tipa Gorica slične su tipu Jezerine po obliku nožice i spirale, ali imaju žičani luk, najčešće polukružnog obrisa. Luk može biti trokutastog, četvrtastog (rombičnog) ili okruglog do ovalnog presjeka, što je bila osnovna karakteristika korištena za tipološku podjelu (Demetz 1999, 106-107).

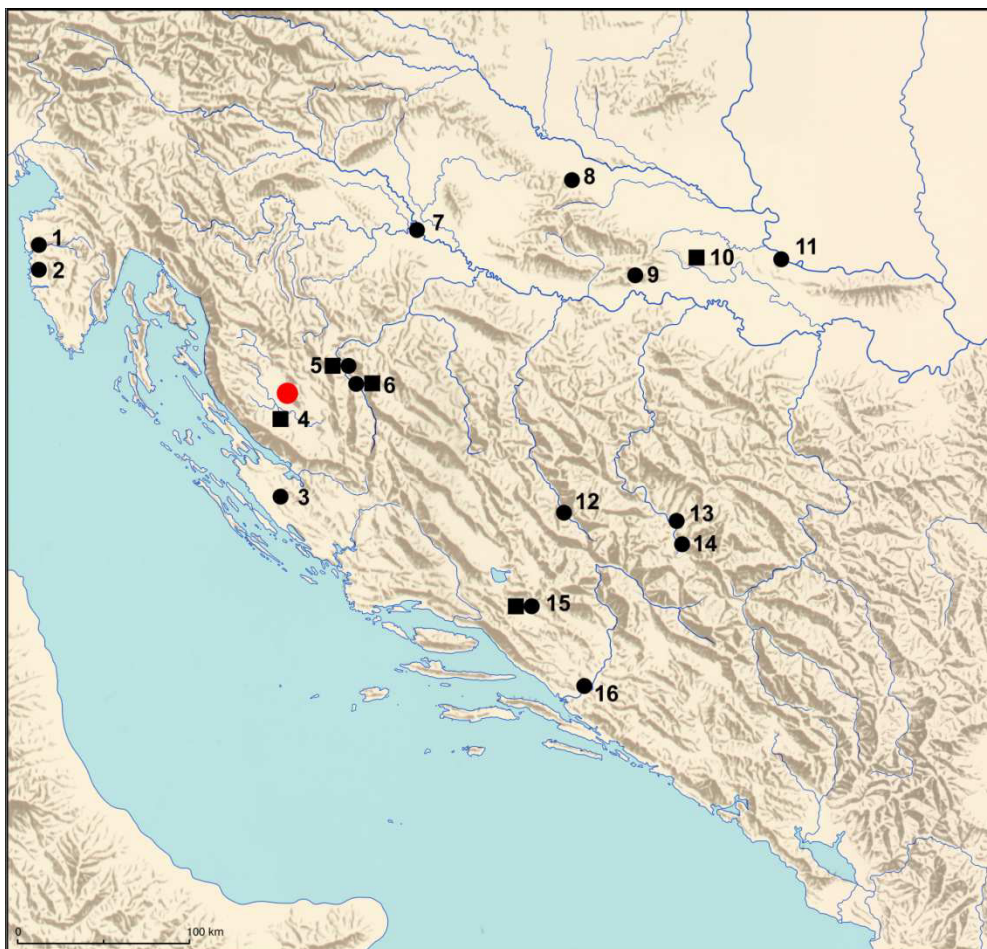
Fibula iz Široke Kule, s neukrašenim lukom trokutastog presjeka, pripada varijanti IIa2. Moguće je da istoj varijanti treba pripisati fibulu iz groba 237 na Jezerinama, budući da je A. Busuladžić uvrštava u skupinu tankog trokutastog luka (Busuladžić 2010, 21). Isti presjek luka, ali s ukrasom sitnih zarezima, imaju fibule varijante IIa1, zabilježene u nadinskoj grobnici 1 i Sisku (Koščević 1980, T. I: 5).

Slika 37. Fibule tipa Gorica: 1. Široka Kula (kat. br. 6.60.4.); 2. Jezerine (kat. br. 6.60.2.).

Pojedine fibule pokazuju sličnosti s tipom Gorica, ali se ne mogu smatrati tipičnim predstavnicima ovog tipa. Fibula iz groba 56 na Ribiću ima niski, trakasti luk i trapezoidnu nožicu koja završava s izdignutim dugmetom (Marić 1968, T. XVI: 25). Slična joj je fibula iz groba 87a na istoj nekropoli koja ima niski luk s najvišim dijelom pomaknutim prema spirali i punu četvrtastu nožicu (Marić 1968, T. XXIII: 5). Obje se fibule, ali samo načelno, mogu pripisati skupini tipa Gorica, prvenstveno zbog oblika noge i spirale (v. i Guštin 1991, 42, bilj. 74). Isto se može primijeniti na primjerak iz groba 385 na Jezerinama. Fibula, dužine 5 cm, također ima trakasti luk i spiralu od četiri navoja povezana s unutarnjom tetivom te četvrtastu nožicu s malim izdignutim završetkom (Radimsky 1895, 151, Sl. 446). Slične karakteristike oblika nožice i spirale javljaju se i na fibulama tipa Nauheim II, kao i na lokalnoj istočnoslavonskoj varijanti tog tipa s trokutasto raskovanim lukom (Dizdar 2003, 340-343). Fibule iz grobova u dolini Une mogu se smatrati lokalnom varijantom, vrlo vjerojatno istovremenom fibulama tipa Gorica ili Jezerine, na što upućuje inventar groba 56 s Ribića.

Kao matično područje ovog tipa ističe se područje sjeverne Italije, pogotovo doline Pada i *Caput Adriae*. Česte su i na prostoru istočnog Jadrana (Demetz 1999, Karta 32). Novije objave pokazuju da ovaj tip prodire i dublje u zaleđe, sve do međurječja Save, Drave i Dunava (Karta 29; Dizdar, Tonc 2013, 58, Karta 1; Drnić, Tonc 2014, Karta 4). Fibule tipa Gorica jedan su od karakterističnih oblika stupnja LT D2, zajedno s fibulama tipa Jezerine i Alesia (Božič 2008, 147, Tab. 5). S. Demetz datira ih, kao i fibule tipa Jezerine, prvenstveno u drugu polovicu 1. st. pr. Kr. (Demetz 1999, 108-109).

Karta 29. Rasprostranjenost fibula tipa Gorica (krug) i A18 (kvadrat) (prema Drnić, Tonc 2014, Karta 4).

6.61. Fibule facetiranog luka

6.61.1. Krk, Šinigoj – željezna fibula dužine 9,5 cm, s lukom četvrtastog presjeka koji završava s nožicom u obliku trokutastog okvira, s ležištem za iglu J-presjeka. Spirala ima šest navoja i vanjsku tetivu (Blečić 2003, 301, kat. br. XVIII: 75⁷¹; Blečić Kavur 2010, 470, kat. br. 408).

6.61.2. Osor, Kavanela – brončana fibula dužine 8,3 cm s lukom četvrtastog presjeka i okvirastom nožicom. Spirala ima četiri navoja povezana s vanjskom tetivom (Blečić Kavur 2010, 525, kat. br. 782).

Brončane i željezne fibule s okvirastom nogom javljaju se u nekoliko varijanti, ponajviše na prostoru sjeverne Italije tijekom čitavog kasnolatenskog razdoblja. Fibulama s kvarnerskih otoka najbližnje su fibule varijante XXVIII d po A.–M. Adam koje odlikuje poligonalni presjek luka (Fischer 1966, Sl. 2: 19; Adam 1996, 219-220, T. XXIII: 443-445;

⁷¹ Na tom je mjestu fibula objavljena s oznakom Rijeke kao nalazišta.

Seidel 2008, kat. br. 153-157). Po četvrtastom presjeku luka, fibule s Osora i Krka najbolju analogiju imaju u nalazu iz Socerba (San Servolo 2002, 72: Sl. 37; Cunja, Mlinar 2010, 114, kat. br. 123), fibulama iz Manchinga, Adrije i nepoznatog nalazišta u Trentinu (Božič 2008, Sl. 43: 1-2, 4, 8). Slična je i fibula pronađena na položaju Taler Bühel u Tiresu kojoj je luk, međutim, zaobljenog četvrtastog presjeka (Rosada, Dal Ri 1985, T. 20: 704; Božič 2008, Sl. 43: 3). Među fibulama facetiranog luka iz svetišta Reitije u Este nalazi se i primjerci četvrtastog presjeka luka (Meller 2002, T. 26: 312, 27: 317).

Distribucija fibula facetiranog luka pokazuje koncentraciju primjeraka u dolini rijeke Adige, a česte su i u Furlaniji te Venetu (Demetz 1999, 95, Karta 27; Božič 2008, 84-86). Citirani primjerci pomiču istočnu granicu rasprostranjenosti s krajnjeg sjeveroistoka Istre (Socerba) na prostor Kvarnera, još jednom dokazujući kontakte sa sjeveroistokom Italije. Oni se mogu datirati istodobno s ostalim primjercima, odnosno u okviru 1. st. pr. Kr. (Adam 1996, 220; San Servolo 2002, 72; Demetz 1999, 95-96). Na temelju morfoloških analogija s fibulama tipa Nova Vas i pojedinih drugih tipova okviraste noge, kao i nalaza na Manchingu, pretpostavlja se da su one bile u upotrebi prvenstveno u mlađem dijelu starije faze kasnog latena, tj. LT D1b, što odgovara otprilike prvoj trećini 1. st. pr. Kr. (100.-70. g. pr. Kr.; Božič 2008, 85-87).

Zvonoliki krater s reljefnim ukrasom navodno je pronađen u neposrednoj blizini fibule iz Šinigoja u Krku, ali nije riječ o zatvorenoj cjelini. Krater je pripisan jadranskoj helenističkoj proizvodnji i široko datiran u razdoblje od 3. do 1. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2010, 356-357). Nepouzdanost konteksta ne dopušta daljnje zaključke o nositelju fibule, odnosno je li uz pokojnika koji je nosio fibulu facetiranog luka bio uistinu priložen i ovaj krater što bi, zbog povezanosti italskih i jadranskih, tj. helenističkih elemenata, bilo znakovito za razmatranje problematike kulturnih utjecaja u posljednjim stoljećima prije Krista i položaja kvarnerskih autohtonih zajednica. U svakom slučaju, iako je krater mogao pripadati drugoj grobnoj cjelini, nesumnjiva je otvorenost različitim utjecajima koji oblikuju identitet istočnojadranskih zajednica na samom kraju željeznog doba.

6.62. Pločaste liburnske fibule

6.62.1. Baška, ostava – srebrna fibula dužine 10,5 cm. Na trokutasti luk pričvršćene su uzdužne pravokutne pločice s paralelnim punciranim linijama. Središnji dio ima rozetu i četiri bočne kuglice. Na pravokutnoj nožici je ukras urezanih uzdužnih linija. Noga završava s četiri kuglice (Vinski 1956, Sl. 3).

6.62.2. Osor – fibula s dvije uzdužne pločice, između kojih je prepletana traka, pričvršćene na trokutasti brončani luk. Središnji dio ima dva nabora s bočnim kuglicama. Na nožicu je pričvršćena trapezoidna pločica s prepletanom trakom i ljudskom maskom u sredini. Dužina 14 cm (Vinski 1956, Sl. 5; Lo Schiavo 1970, T. XXXIII: 9; Blečić Kavur 2010, kat. br. 784). Iz Osora potječe i ulomak osovine s bočnim kuglicama (Blečić Kavur 2010, kat. br. 785).

6.62.3. Nadin, grobnica 1 – minimalno tri srebrne fibule. Od jedne je sačuvan samo ulomak uzdužnim linijama ukrašenog lima nožice (Batović, Batović 2013, 24, T. XXI: 82). Četiri pravokutne pločice, od čega tri identične, također potječu s fibule ovog tipa, stoga je vjerojatno ukupno bilo pet pločastih fibula (isti, 24, T. XXI: 85-86). Fibula dužine 8,4 cm ima trokutasti neukrašeni lim na luku te izduženi pravokutni lim ukrašen s uzdužnim linijama na nožici koja završava s kuglicama. U sredini luka nalaze se dva nabora s parovima kuglica i rozetom od radijalno iskucanog lima (isti, 23-24, T. XXI: 81). Od posljednje je fibule sačuvana pravokutna pločica s polukružnim krajem, dužine 6 cm, na koju su zakovicama pričvršćene dvije pozlaćene limene pločice s ukrasom tekuće spirale i nizom sitnih trokutića duž rubova. Osovine manjih pločica završavaju s kuglicama (isti, 24, T. XXI: 83).

6.62.4. Trošenj-grad – dvije srebrne fibule s pozlaćenim limenim pločicama. Fibula dužine 6,5 cm ima izdužene pločice pričvršćene sa zakovicama na luku i nožici te iskucanu rozetu na dvama naborima u sredini luka, s kuglicama sa svake strane, kao i na završetku nožice (Balen-Letunić 2010, 136, T. 1: 1a-c, T. 2). Druga fibula ima zaobljeni listoliki luk na koji je pričvršćena pločica s nizom iskucanih „očiju“ koja na svakoj strani završava s antitetičnim parom stiliziranih životinjskih protoma spojenih na zatiljku. Protoma okrenuta prema unutrašnjem dijelu luka manja je od one na krajevima. Dužina 5,7 cm (ista, 136-137, T. 1: 2a-c, T. 3).

6.62.5. Lički Ribnik, ostava – dvije srebrne fibule. Na luk su pričvršćene izdužene pravokutne pločice s ukrasom punciranih linija ili urezima (Klemenc 1935, 105-106, T. II: 1-2). Jedna fibula ima bočne kuglice na središnjem dijelu. Na drugoj fibuli pravokutni pločasti dio završava sa stiliziranim životinjskim glavicama s malim roščićima. Sačuvane su dvije protome, ali je vidljivo mjesto gdje se nalazila treća (Klemenc 1935, T. II: 2).

6.62.6. Nin

6.62.6.1. Grob 76 – dvije slične srebrne fibule s bočnim kuglicama na središnjem dijelu i na nožici. Luk je ukrašen s tri paralelne pločice, na jednoj fibuli je na središnju pločicu pričvršćena i rozeta. Ista fibula ukrašena je s privjeskom u obliku realistične ženske protome, s dodatnom karikom i limenim privjeskom na donjem dijelu (Batović 1959, 440, T. VI: 12-13).

6.62.6.2. Grob 82 – više fibula s pozlaćenim limenim pločama na luku (Batović 1959, T. I, IV: 4a-d, 5a-b; V: 6a-b; 1981, 106, Sl. 7: 18). Ističe se fibula s tri stilizirane životinjske protome na spoju luka i središnjeg dijela s kuglicama. Luk je ukrašen s motivom tekuće spirale (Batović 1959, T. I: 1; 2004, Sl. 5: 4). Fibula s velikom središnjom rozetom ima po tri ovalna lima s urezima i dvije puncirane kružnice na svakoj strani, nakon kojih je pravokutna puncirana pločica. Ovalni dijelovi također podsjećaju na stilizirane protome (Batović 1959, T. VII: 23a-c; 2004, Sl. 5: 9). Dijelom oštećena okrugla pločasta fibula ukrašena je s dosta realistično prikazanom ljudskom glavom u središtu, uokvirenom prepletenim trakama i tekućom spiralom (Batović 1959, T. IV: 4a-d; 2004, Sl. 5: 10; 1981, Sl. 7: 18).

6.62.6.3. Izvan cjeline (?) – fibula s četiri niza stiliziranih životinjskih protoma, redom na završetku glave, na središtu između bočnih kuglica te na sredini i završetku nožice (Batović 1981, Sl. 7: 17).

6.62.7. Krk – fibula dužine 12,5 cm. Na luk su zakovicama pričvršćene tri izdužene pravokutne pločice od pozlaćenog srebrnog lima, ukrašene s cik-cak linijom. Četvrtasta nožica, s kuglicama na završetku, prekrivena je pozlaćenom pločicom s geometrijskim ukrasom. Na kraju luka, prije osovine, aplicirana je stilizirana životinjska glava (Lo Schiavo 1970, 424, T. XXII: 5).

6.62.8. Aserija, grob 80 – pet srebrnih pločastih fibula, dužine između 4 i 4,7 cm. Sve imaju savijene pločice u sredini, s bočnim kuglicama i parom kuglica na završetku noge. Jedna je fibula zajedno s narukvicom ovješena na luk fibule tipa Baška (Batović 1959, 443, T. VII: 15-19).

6.62.9. Ljubač-Kosa – veći broj fibula s različitim ukrasom (Brusić 2002, Sl. 30-33). Prisutne su fibule s pravokutnim pločicama ukrašenima s geometrijskim ornamentom, s iskucanom rozetom u središtu te bočnim kuglicama na osovini i završetku nožice. Na luku jedne fibule aplicirane su dvije stilizirane životinjske protome (Brusić 2002, Sl. 30), dok se na drugoj nalazi veća protoma (isti, Sl. 33: 5). Poseban oblik predstavlja fibula s tri rozete od pozlaćenog lima s geometrijskim ukrasom koje su pričvršćene na brončanu traku (isti, 228, Sl. 32).

6.62.10. Prozor – brončana (?) fibula s uzdužnim pločicama na luku, središnjem dijelu i nožici, te s bočnim kuglicama na središtu i na završetku nožice (Klemenc 1935, 115, Sl. 1).

6.62.11. Murter – ulomci pločica s kuglicama (Batović 1959, T. V: 7-8).

6.62.12. Jagodnja Gornja, ostava – sedam pločastih srebrnih fibula. Središnji dio ima oblik savijenih pločica s kuglicama na osovinama, a prema spirali je pločica trokutastog oblika s

punciranim linijama. Nožica završava s dvije kuglice. Dužine fibula od 5,2 do 7,2 cm (Batović 1974, 172-173, T. XIX).

6.62.13. Dragišić, grobovi 9 i 10/2001. – ulomci osovina kuglastih završetaka i pozlaćene ukrasne pločice (Glogović 2006, 130, Sl. 1-4).

6.62.14. Okolica Rijeke – fibula s dvije savijene pločice s kuglicama i parom kuglica na završetku nožice (Batović 1959, T. VII: 20; Lo Schiavo 1970, 452).

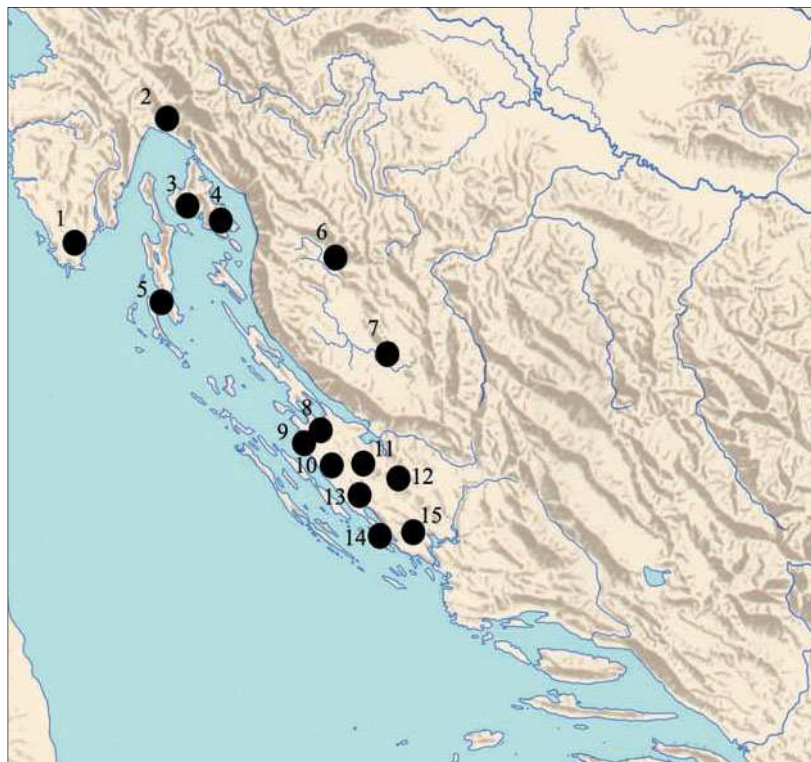
Pločaste fibule karakteristične su po raskovanom luku na kojeg su zakovicama pričvršćene ukrasne pločice od tankog pozlaćenog srebrnog lima. Tijelo fibule podijeljeno je na dva dijela, odnosno dvije pločice između kojih se najčešće nalaze zaobljene pločice (nabori) s osovina kuglastih završetaka na bočnim stranama. Iznad osovina najčešće je postavljena rozeta, odnosno okrugla pločica od radijalno iskucanog lima. Na kraju nožice također se nalazi osovina s dvije kuglice. Tipologiju i razvoj ovog tipa fibule prvi je detaljnije obradio Š. Batović (1959), nadopunivši kasnije svoja zapažanja novim podacima. U objavi ostave iz Jagodnje Gornje detaljno je raščlanio do tada poznate primjerke na dvije skupine (tipa) i niz varijanti s obzirom na morfologiju luka i ukrasa. Smatrao je da nastaju tijekom posljednje faze liburnske kulture, tj. tijekom 4. i 3. st. pr. Kr. i u početku luk ima zmijolika svojstva. Tijekom mlađe faze istog stupnja, odnosno potfaze Vb koja obuhvaća vrijeme 2. i 1. st. pr. Kr., luk gubi zmijolika obilježja, postaje ravniji, te se počinje koristiti pozlata. Za obje potfaze stupnja V liburnske kulture izdvojen je niz varijanti koje označavaju evoluciju oblika (T. 19). U kasnijim objavama nadopunjen je popis nalazišta, ali naglasak ostaje na pretpostavljenom liburnskom području, s koncentracijom na području sjeverne Dalmacije (Karta 30; pregledno u Glogović 2006; v. i Balen-Letunić 2010). Nažalost, dobar je dio fibula objavljen samo u fotografijama⁷² ili lošijim crtežima, što onemogućuje detaljniju reviziju tipologije svih poznatih primjeraka. Novije fotografije dijela materijala (Brusić 2010, T. 4: 1-4, 5: 2) nažalost ne prate i crteži.

Pozlaćene pločice uglavnom su ukrašene s geometrijskim motivima (linije, trokutići, tekuće spirale...) izvedenim iskucavanjem s donje strane, urezivanjem ili punciranjem. Luk može biti prekriven s dvije do tri manje uzdužne pravokutne pločice, poput onih na fibuli iz Baške ili ulomaka iz nadinske grobnice 1. Posljednje su mogle izvorno stajati na fibuli neukrašenog luka iz iste cjeline, čineći je vrlo sličnom primjerku iz Baške koji također ima

---

⁷² Niz fibula pronađen u razorenim grobovima na Ljubačkoj Kosi objavljen je samo u fotografiji, a slična je situacija s nalazima iz ninskih i aserijskih grobova istraživanih u prvoj polovici 20. st.. Dio je građe završio u Italiji u godinama oko Drugog svjetskog rata (v. Glogović 2006, 131).

rozetu i jednu pločicu ukrašenu s uzdužnim linijama na nožici, no kako su pločice nešto većih dimenzija, vjerojatnije su pripadale nekom drugom primjerku. Rozete ukrašene s iskucavanjem često su pričvršćene na središnji dio fibule, između bočnih kuglica osovina, no javljaju se i fibule samo sa savijenim pločicama tj. naborima ili s nekoliko uzdužnih pločica. Poseban motiv predstavljaju stilizirani prikazi životinjskih protoma. Najbogatije ukrašeni primjerak svakako je onaj iz Trošenj-grada s parom antitetičnih protoma na svakom kraju fibule i istaknutim plastičnim savijenim „rogovima“. Slična, ali po jedna veća protoma prikazana je na fibuli iz Ljubačke Kose (Brusić 2002, Sl. 33: 5). Par stiliziranih životinjskih

Karta 30. Rasprostranjenost pločastih fibula (prema Glogović 2006).

glavica na fibuli s istog lokaliteta (Brusić 2002, Sl. 30) može se usporediti s fibulom s Krka na kojoj se može prepoznati jedna protoma. Stilizirane glavice nalaze se i na fibuli iz groba 82 u Ninu kao i na primjerku iz ostave pronađene u Ličkom Ribniku koji na glavicama ima plastično istaknute „rogove“. Jedna ninska fibula ukrašena je s čitavim nizom protoma raspoređenih u paralelnim redovima na središtu fibule, između bočnih kuglica, potom na završetku luka te na sredini i završetku nožice (Batović 1981, Sl. 7: 17; 2004, Sl. 5: 7). Zaobljeni limeni dijelovi s urezanim linijama i kružnicama na fibuli iz groba 82 u Ninu također se mogu, slijedom citiranih usporedbi, tumačiti kao prikazi životinjskih protoma. Sve su protome, dakle, vrlo stilizirane, čunasto oblikovane, s urezanim očima i linijama na ostatku glave. Z. Brusić interpretira ih kao zmijske glave, no mnogo je vjerojatnije da se radi o

prikazu ovnova (Balen-Letunić 2010, 137-138). Iako ponekad teže razlučivi s obzirom na stiliziranost, prikazi životinjskih, točnije ovnujskih glava, nisu rijetki i čini se da je riječ o dosta omiljenom motivu za ukrašavanje ovog tipa fibule. Mnogo je rjeđi motiv stilizirane ljudske maske, kakav je onaj na fibuli iz Osora. Motiv maske, ali u mnogo realističnijoj izvedbi, nalazi se u središtu okrugle fibule iz groba 82 u Ninu. Sličnog su izgleda maske krupnih očiju i usana prikazane na ulomku lima iz istog groba, moguće od privjeska (Batović 1959, T. I: 3, IV: 5). Prikazi maski javljaju se na privjescima ovješanima na fibuli tipa Baška iz eponimnog skupnog nalaza, kao i na privjesku iz Siska (Keltoi 1984, Sl. XII) ili pojasnoj kopči iz Aserije (Batović 1981, Sl. 7: 1). Prikazi ljudskih maski na navedenim predmetima tumače se kao odraz helenističkih utjecaja koji se i općenito smatraju presudnima za nastanak i razvoj ovog tipa fibule na prostoru istočnog Jadrana tijekom posljednjih stoljeća prije Krista (Batović 1974, 203-205). Nažalost, i dalje nedostaju zatvorene cjeline koje bi pružile nove argumente za datiranje ili raspravu o nastanku pločastih fibula.

6.63. Diskaste fibule (*Distelfibeln*)

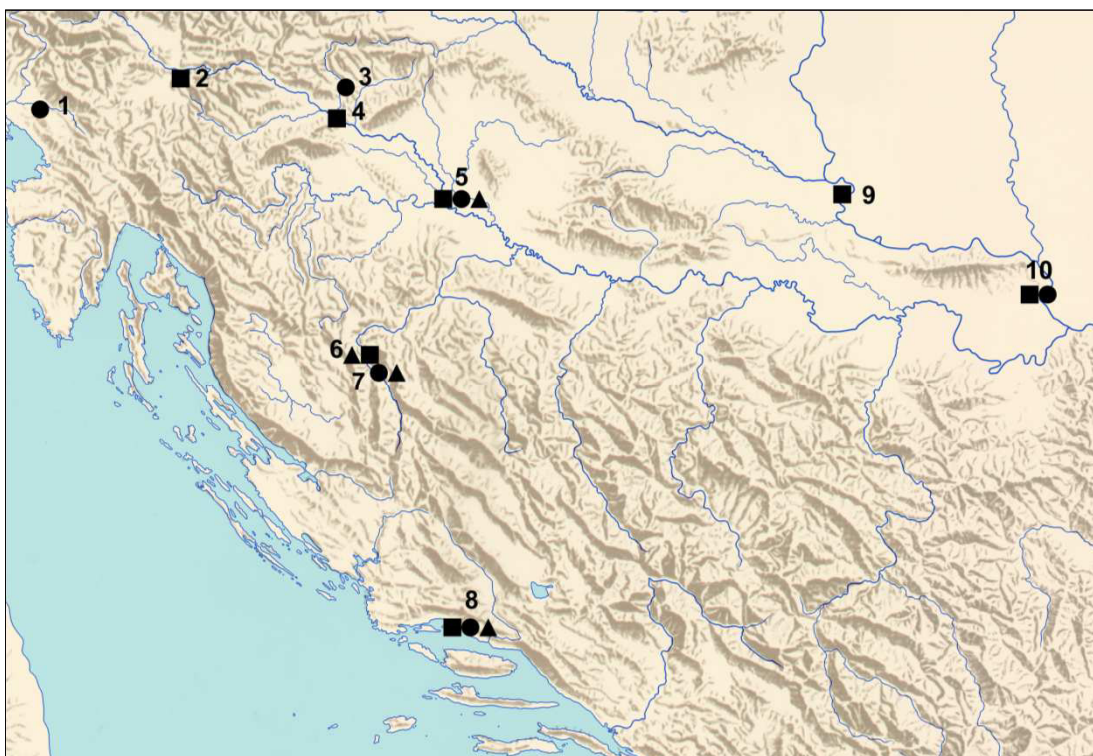
6.63.1. Jezerine, grob 279 – brončana fibula dužine 5,3 cm s okruglom pločicom, ukrašenom s koncentričnim rebrima, provučenom kroz luk. Trakasti polukružni luk nastavlja se u izduženu trapezoidnu nožicu oštećenih rubova. Držać igle je oštećen, s tragovima ukrasa na proboj. Spiralu prekriva pravokutni tuljac. Fibula je ovješena na brončanu narukvicu zajedno s dva spiralno namotana lima (Radimsky 1895, 131, Sl. 351; Marić 1968, T.VI: 3).

6.63.2. Ribić, grob 10 – brončana fibula dužine 5,6 cm s okruglom pločicom ukrašenom s koncentričnim rebrima na luku. Polukružni luk završava s izduženom trapezoidnom nožicom s držaćem igle ukrašenim na proboj. Spirala se nalazi u pravokutnom tuljcu (Marić 1968, T. XVIII: 22).

Fibule sa spiralom unutar cilindričnog ili pravokutnog tuljca i lećastim presjekom polukružnog luka, te okruglim ili rombičnim blago koničnim diskom s koncentričnim rebrima postavljenima između luka i najčešće trapezoidne nožice, nazivaju se fibulama u obliku paunovog repa („à queue de paon“) ili u obliku cvijeta strička (*Distelfibel*). Izdvojeno je nekoliko varijanti, s podjelom na manje fibule navedenih karakteristika te velike ili klasične fibule složenije konstrukcije, s velikom spiralom unutar cilindričnog tuljca i većom ukrasnom pločicom bogatog ukrasa. Posljednju varijantu predstavljaju fibule ravnog pločastog luka (Ettlinger 1973, 80-86; Riha 1994, 80; Feugère 1985, 270-299).

Obje fibule iz doline Une ukrašene su s po četiri koncentrična rebra na okrugloj, blago koničnoj pločici. Trakasti luk ukrašen je sa središnjim uzdužnim rebrom, na primjerku iz Ribića s još dva manja bočna ureza. Noga je pričvršćena na luk fibule s donje strane, po čemu se obje fibule mogu uvrstiti u varijantu 16a1 po M. Feugère (Feugère 1985, 270). Vrlo slična varijanta 16a2, na kojoj se nožica izravno nastavlja iz diska, zabilježena je u Saloni (Ivčević 2005, 75, Sl. 1). Riječ je o rijetkom obliku fibule na ovim prostorima (Karta 31: trokut). Objе su varijante (16a1 i a2) uobičajene prvenstveno na prostoru zapadnih rimskih provincija, odnosno području današnje Francuske, Švicarske i Porajnja. Na području Galije ubicirana su i proizvodna središta (Ettlinger 1973, 80, 83; Feugère 1985, 271-272, Sl. 27, 28; Böhme-Schönberger, Schilp 2006, 75). Najčešće su nošene u paru kao dio ženske nošnje (tzv. nošnja tipa Menimane), što potvrđuju prikazi domaće keltske nošnje na nadgrobnim spomenicima iz razdoblja romanizacije poput skulpture iz Ingelheima. No, prisutnost ovog tipa fibule u grobovima s oružjem pokazuje da nisu bile isključivo dio ženske nošnje (Böhme-Schönberger 2002, 217-220). Grobne cjeline iz doline Une tumače se kao ukopi bogatijih pripadnika društva, ponajviše na temelju brojnog nakita (privjesci, lančići, perle), što bi sugeriralo zadržavanje izvornog načina nošenja ovog tipa. Grob 10 iz Ribića mogao bi, zbog znatno većeg broja fibula od uobičajenog u ostalim grobnim cjelinama Pounja, sadržavati ostatke dvaju pokojnika. S druge strane, *Distelfibel* se u tim cjelinama javlja pojedinačno, a ne u paru, te je u jezerinskom grobu korištena u funkciji privjeska. Gubitak primarne funkcije upućuje na domaće porijeklo pokojnika koji fibulu koristi na originalan, sebi svojstven način.

Fibule varijante Feugère 16a1 datiraju se u augustovsko doba, s vjerojatnim zadržavanjem u upotrebi do vremena Tiberija ili Klaudija (Rieckhoff, 1975, 80, 27, Sl. 8; Riha 1994, 91; Feugère 1985, 273; Metzler 1995, 213; Gaspar 2007, 30). Primjerci varijante 16a i Feugère 19 s područja Češke povezuju se s razdobljem Marbodove vladavine, tj. između 10/5. g pr. Kr. i 15/20. g. po Kr. (Droberjar 1997, 276). Z. Marić datirao je navedene grobne cjeline u fazu Vb, odnosno između 35. g. pr. Kr. i 10/20. g. po Kr. Pojava fibula s diskom na luku može se suziti na vrijeme nakon 15. g. pr. Kr. Kako je spomenuto prilikom obrade drugih tipova prisutnih u ovim cjelinama, *Distelfibeln* predstavljaju najmlađi oblik i datiraju zakapanje čitave cjeline u srednje ili kasno augustovsko doba.

Karta 31. Rasprostranjenost diskastih fibula (trokut) i fibula tipa Langton Down (kvadrat) (prema Dizdar, Tonc 2013).

6.64. Fibule tipa Langton Down

6.64.1. Jezerine

6.64.1.1. Grob 49 – brončana fibula sa spiralom u pravokutnom tuljcu i trokutastom okvirastom nožicom. Luk je rombičnog presjeka i ukrašen sa središnjim rebrom uz koje su ukošene linije koje tvore motiv riblje kosti i sadrže ostatke srebrnog ukrasa. Dužina 3,8 cm (Radimsky 1895, 77, Sl. 108; Marić 1968, T. VI: 22; Busuladžić 2010, 150, kat. br. 95).

6.64.1.2. Grob 58 – brončana fibula s neukrašenim cilindričnim tuljcem spirale i uzdužnim rebrima na luku. Nožica nedostaje (Radimsky 1895, 78, Sl. 116; Busuladžić 2010, 150, kat. br. 94).

6.64.2. Sisak – brončana fibula s uzdužnim rebrima na ravnom luku, vrlo blago suženom prema nožici. Rebra su ukrašena sa sitnim ukošenim plastičnim linijama. Spirala se nalazi unutar neukrašenog pravokutnog tuljca. Nožica je ukrašena na proboj, dijelom oštećena, igla nedostaje. Dužina 6,5 cm (Arheološki muzej Zagreb, inv. br. 3817; Košćević 1980, 47, T. VII: 49). Slična fibula, dužine 4 cm, ima blago konkavni luk i pseudofiligranski motiv kružnica na tuljcu spirale (Košćević 1980, 18, 47, T. VII: 48).

Skupini fibula sa spiralom unutar tuljca pripadaju i fibule izduženog trakastog ravnog luka, ponekad nešto šireg na dijelu uz spiralu. Ukas je obično izveden putem uzdužnog

žljebljenja, tvoreći rebrasti presjek luka. Tuljac je neukrašen ili ukrašen s radijalnim ili poprečnim linijama. Nožica je trokutasta ili trapezoidna, s ukrasom na proboj. U žljebovima na luku ponekad su sačuvani ostaci ispune od emajla, pozlate ili metala u drugoj boji koji su tvorili polikromni efekt. Fibule navedenih karakteristika nazivaju se tipom Langton Down. Slične fibule, ali ukrašene s pseudofiligranskim volutama na tuljcu, nazivaju se tipom Nertomarus (Ettlinger 1973, 76-79; Feugère 1985, 262-265). Fibule iz doline Une i sisačka fibula neukrašenog tuljca pripadaju tipu Langton Down, dok se drugi primjerak iz Siska može uvrstiti u tip Nertomarus.

Slično fibulama s diskom ili tipu Feugère 16, fibule tipa Langton Down prvenstveno su rasprostranjene na području Francuske, Švicarske i Porajnja, no sporadično se javljaju na prostoru čitave srednje Europe. Primjercima iz Siska i Jezerina na širem prostoru regije dodaju se fibule iz Čateža i Ljubljane, naročito značajne zbog konteksta legionarskog logora (Karta 31: kvadrat; Gaspari 2010, 101). Relativno su dobro zastupljene na području Norika, s primjercima na Magdalensbergu, *Virunumu*, *Flavia Solvi* (Frauenbergu), Karlsdorfu, Mariboru itd. (Kropf, Nowak 2000, 43; Sedlmayer 2009, 20). Istočnije se bilježe primjerci iz Novih Banovaca, navodno i iz Dalja (Kovrig 1937, 40; Patek 1942, 201, T. XII: 3; Buora 2004, 71). Jedna fibula ovog tipa potječe iz Salone (Ivčević 2005, 78, Sl. 4).

Najranija pojava ovog tipa zabilježena je u Dangstettenu, što početak upotrebe stavlja oko 15. g. pr. Kr. U upotrebi ostaje do vladavine Tiberija i Klaudija (Riha 1979, 98; Feugère 1985, 266; Gaspar 2007, 31). Na Magdalensbergu je fibula ovog tipa nađena u stratigrafskom položaju koji omogućava dataciju u augustovsko doba, odnosno isto razdoblje kojem se pripisuju primjerci s logora u Porajnju (Sedlmayer 2009, 20). Na lokalitetu La Croisée à Braux fibula je nađena u sloju datiranom u fazu II, između 10. pr. Kr. i 20. g. n. e. (Farine 1999, 54-58, Sl. 35: 8). U Zurzachu ova fibula predstavlja, uz tip Aucissa, najstariji oblik prisutan u arealu ranorimskog logora (Hänggi et al. 1994, 140, 145). Z. Marić datirao je grobove 49 i 58 s Jezerina u fazu VI, odnosno u 1. st. po Kr. Slijedom datacije analogija s drugih područja, vrijeme nastanka ovih cjelina može se ograničiti na prvu polovicu tog stoljeća, ili čak sam kraj prethodnog.

Fibule tipa Langton-Down pripadaju tipovima koji se često nalaze u vojničkom kontekstu. Spomenimo lokalitete kao što su Dangstetten, Haltern, Augsburg-Oberhausen ili Vindonissa (Sedlmayer 2009, 20). Još interesantniji su spomenuti nalazi iz logora u Ljubljani i Čatežu koji ukazuju na najvjerojatniji smjer prodora ovog tipa, odnosno pravac dolinom Save preko Siska te dalje prema Dunavu, odnosno prema jugu dolinom Une sve do obale (Dizdar, Tonc 2013, 66-68). Mogućnost da su upravo pripadnici rimskih trupa bili nositelji

ovih fibula ostaje otvorena, prvenstveno za fibule bez konteksta kao što su one iz Siska ili Salone, ali nalazi u grobnim cjelinama Pounja upućuju i na mogućnost prijenosa kretanjem pojedinaca koja ne moraju nužno biti povezana s kretanjima vojske. Poput fibula tipa Alesia ili Feugère 16, fibule stranog porijekla nađene u dolini Une mogle su biti korištene od strane lokalnog stanovništva, i to kao dio ženske, ne isključivo muške nošnje. Takvu mogućnost potkrepljuju nalazi iz naselja, primjerice iz Flavia Solve ili Virunuma, koji su mogli lako pripadati i ženskoj populaciji.

6.65. Fibule tipa Almgren 18

6.65.1. Lički Ribnik, ostava – dvije srebrne fibule rombičnog presjeka luka s bikoničnim dugmetom na najvišem dijelu. Glava fibule ima spljošteni ovalni presjek i uzdužni žlijeb koji se širi prema spirali sastavljenoj od dva navoja sa svake strane, povezana s vanjskom tetivom. Iznad spirale nalazi se pločica polukružnih završetaka. Nožica je ukrašena na proboj. Na bolje očuvanoj fibuli vidljive su dvije pravokutne okomite i jedna perforacija u obliku ključa. Dužine 6,7 i 6,9 cm (Klemenc 1935, 107-107, T. II: 6-7; Drnić, Tonc 2014, kat. br. 15-16, T. 3: 3, 5).

6.65.2. Ribić, grob s kamenom urnom – fibula s lukom okruglog presjeka u dijelu prema glavi te malim dugmetastim zadebljanjem na najvišem dijelu luka, iza kojeg slijedi luk plosnatog presjeka. Nožica je izdužena, niska, a zbog oštećenja vide se samo naznake ukrasa na proboj. Sačuvan samo ulomak igle. Dužina 9,1 cm (Marić 1968, T. XIX: 20).

6.65.3. Jezerine, grob 57 – ulomak luka brončane fibule s dugmetastim zadebljanjem i pločicom koja prekriva spiralu te hvatište tetive. Dužina 4,5 cm (Marić 1968, 33, Sl. 6: 2).

Fibule uvijenog žičanog luka s jednim dugmetastim zadebljanjem i izduženom, na proboj izrađenom nožicom te spiralom od četiri do šest navoja nazivaju se tipom Almgren 18. S obzirom na konstrukciju spirale, izdvojene su dvije inačice, tj. fibule bez (A18a) i one s hvatištem tetive (18b). Istu osnovnu podjelu slijede najvažniji pregledi tipologije, kronologije i distribucije ovog tipa fibule koje su izradili T. Völling (1995, 178-192) i S. Demetz (1999, 116-121).

Objekte se fibule iz ostave pronađene u Ličkom Ribniku te fibula iz ribičkog groba s kamenom urnom mogu pripisati varijanti Altenburg ili 18a2. Fibula iste varijante pronađena je u Štrbincima kod Đakova (Dizdar, Tonc 2013, 59-60, Sl. 7). Fibule iz ostave u Ribniku ističu se zbog upotrebe srebra, rijetko korištenog u izradi ovog tipa. Fibule varijante 18a najčešće se javljaju na širem alpskom području, s nešto većom koncentracijom na

jugoistočnom dijelu Alpa, što je i pretpostavljeno matično područje (Demetz 1999, 121, Karta 35; Sedlmayer 2009, 128, 131, Sl. 84; Schierl 2008, 25). Datiraju se na sam kraj kasnog latena (LT D2b), odnosno pretežno u rano i srednje augustovsko vrijeme. Proizvodnja ovog oblika vjerojatno prestaje na samom početku 1. st. po Kr. (Demetz 1999, 122; Schierl 2008, 26). Na lokalitetu Senec-Martin kod Bratislave fragmentirana fibula ovog tipa nađena je zajedno s fibulom tipa Gorica u jami 3/78⁷³, koja je stratigrafski datirana u stupanj LT D2 (Zachar 1981, 53, Sl. 15: 1-2), odnosno na sam kraj tog stupnja. Na temelju ostalih fibula u grobu s kamenom urnom, vjerojatno je cjelina nastala nakon 15. g. pr. Kr. (Božič 2008, 109), dok se zakapanje ribničke ostave smješta, kako je već spomenuto, u prvo desetljeće po Kr. Slične datacije, iako moguće nešto kasnije, jesu i fibule varijante 18b kojima se može pripisati ulomak iz groba 57 na Jezerinama. Istoj varijanti pripada fibula iz Gorice s oštećenom nožicom, spiralom od osam navoja i urezima na luku, pogrešno objavljena pod snažno profilirane fibule (Truhelka 1899, Sl. 33; Busuladžić 2010, 156, kat. br. 113).

6.66. Fibule tipa Idrija

6.66.1. Ribić

6.66.1.1. Grob 10 – brončana fibula trakastog presjeka luka u dijelu iznad spirale, a okruglog presjeka prema nožici koja je izdužena, trokutasta i glatka te završava s okruglim dugmetom. Spirala ima četiri navoja i unutarnju tetivu. Dužina 6,2 cm (Marić 1968, T. XVIII: 33).

6.66.1.2. Grob 96 – brončana fibula dužine 7,2 cm s trakastim lukom ukrašenim s rebrom i oštećenom izduženom nožicom s tragovima perforacija. Prije noge luk se sužava i ima ovalni presjek. Spirala ima četiri navoja povezana s vanjskom tetivom (Marić 1968, T. XIX: 10).

6.66.1.3. Grob s kamenom urnom – brončana fibula dužine 7,2 cm s rombičnim presjekom luka, ukrašenim s tri rebra, koji se proširuje u pločicu iznad spirale. Izdužena nožica, s ostacima ukrasa na proboj, ima dugmetasti završetak (Marić 1968, T. XIX: 12).

6.66.2. Sisak – tri brončane fibule s trakastim lukom. Dvije fibule, dužina 9,1 i 7,8 cm, imaju rebro na trakastom luku, proširenom iznad spirale od šest navoja. Prema nožici luk je ovalnog presjeka. Nožica je izdužena trokutasta, sa stepeničastim ukrasom na proboj i kuglastim završetkom (Košćević 1980, 45, T. I: 2, 4). Treća fibula, dužine 7,4 cm, ima spiralnu od osam navoja s hvatištem tetive, tri rebra na luku i izduženu trokutastu nožicu s dvije pravokutne i jednom okruglom perforacijom koja završava s dugmetom (ista, 45, T. I: 6).

---

⁷³ S. Demetz navodi krivu stratigrafsku cjelinu, budući da se oznaka koju koristi odnosi na lokalitet Bratislavomost, gdje su pronađeni ulomci keramike prikazani na istoj slici, usp. Demetz 1999, 257, List XXI.1.2.: 31 i Zachar 1981, 53, Sl. 15: 3-5; Zachar, Rexa 1988, Sl. 28: 3-4.

6.66.3. Nin – brončana fibula sa spiralom od šest navoja i hvatištem tetive. Trakasti luk je narebren, prema nožici ima trokutasti presjek. Trokutasta nožica ima dugmetasti završetak i niz okruglih rupica. Dužina 7,9 cm (Nedved 1981, 166, Sl. 5: 203).

Fibule trakastog uvijenog luka bez dugmeta, proširenog iznad spirale, definirane su kao tip Idrija. Podjelu na varijante, rasprostranjenost i datiranje prvi je opširnije obradio S. Demetz, podijelivši ih na varijantu narebrenog luka bez hvatišta tetive (Ia) te onu masivniju, s hvatištem (Ib) te fibule glatkog luka (IIa-c) (1999, 123-127). D. Božič detaljnije je obradio povijest istraživanja fibula ovog tipa općenito, uz analizu fibula varijante Ia koje je podijelio na dvije podvarijante (Božič 2008, 87-110). Dvije fibule iz Siska (Koščević 1980, T. I: 2, 4) i primjerak iz groba 96 na Ribiću pripadaju varijanti Ia1 za koju je karakteristično središnje rebro na luku, spirala od šest navoja i nožica izrađena na proboj. Podvarijanta Ia1 tipična je za područje Dolenjske (Božič 2008, 99-100, 189-190, Karta 2). Fibule druge podvarijante Ia2, kojima pripada fibula iz groba s kamenom urnom, nisu homogenih karakteristika, ali se razlikuju od fibula varijante Ia1. Sukladno manjku uniformnosti, distribucija te varijante ne pokazuje znatniju koncentraciju (Božič 2008, 100, 189, Karta 2). Fibula iz Nina pokazuje miješane karakteristike varijante Ia na temelju oblika i ukrasa luka, odnosno varijante Ib na temelju dekoracije nožice i hvatišta tetive. Analogiju navodno ima u jednom primjerku iz Ljubljane (Božič 2008, 93, 100-101, bilj. 58). Fibule varijante Ib općenito su rjeđe zastupljene od onih varijante Ia, a moguće i nešto mlađe (Demetz 1999, 123, 126). Može im se pripisati treća sisačka fibula.

Fibule tipa Idrija Ia s područja Dolenjske datirane su u stupanj Mokronog IIIb, odnosno LT D2, što bi značilo da iz upotrebe izlaze početkom srednjoaugustovskog doba (Božič 2008, 109). Po S. Demetz traju još tijekom drugog desetljeća prije Krista, dok se one varijante Ib javljaju još tijekom prvih dvaju desetljeća 1. st. po Kr. (Demetz 1999, 125-126). Grob s kamenom urnom iz Ribića sadrži fibule različite starosti, pri čemu se fibula tipa Aucissa može datirati nakon 15. g. pr. Kr., dok su druge fibule (Almgren 238 i 237, A18a2 te Idrija) najvjerojatnije nešto starije (Božič 2008, 109). Nalazi se mogu, stoga, datirati okvirno u drugu polovicu 1. st. pr. Kr., dok bi najmlađa fibula, odnosno tip Aucissa, označavala zakapanje predmeta na samom kraju tog ili početkom idućeg stoljeća.

U ovu skupinu uvrštena je i fibula iz groba 10 na Ribiću koja oblikom luka i nožice podsjeća na fibule tipa Idrija. No, za uvrštavanje u ovaj tip nedostaju tipična narebrenja na luku i dekoracija nožice. Fibula se može usporediti s onom iz Kranja, također bez ukrasa na nožici, kraćoj od uobičajenog za fibule ovog tipa (Demetz 1999, 127, bilj. 755; Horvat 1983,

T. 26: 15⁷⁴). Slični oblik nožice ima brončana fibula žičanog luka iz Siska (Koščević 1980, T. I: 8). U grobu 37 na Verdunu nađena je slična, ali željezna fibula (Breščak 1989, 12). Par također željeznih fibula trakastog luka, sa spiralom od četiri navoja povezana s unutarnje strane te izduženom trokutastom nožicom, potječe iz groba 904 u Wederathu (Haffner 1978, T. 242: 9). Fibula iz groba 10 može se smatrati svojevrsnim prijelaznim oblikom tipa Idrija, od kojih bi dakle bila nešto ranija.

---

⁷⁴ Fibula se nalazi u stalnom postavu Gorenjskog muzeja u Kranju.

7. POJASEVI

7.1. Palmetaste pojasne kopče italskog tipa

7.1.1. Dragišić, grob 4B – brončana kopča s pločicom u obliku palmete i uskim trnom presavijenog završetka. Dužina oko 7,5 cm (Brusić 2000a, T. IV: 9).

7.1.2. Aserija – kopča sastavljena od tri dijela, tj. palmete, pravokutnog srednjeg dijela i trokutastog dijela s presavijenim završetkom (kukicom). Uz rubove trokutastog dijela nalaze se urezane linije. Palmeta je ispunjena spiralnim urezima (Kukoč 2011a, Sl. 4).

Pojasne kopče u obliku palmete pronađene u grobu 4B na Dragišiću te na Aseriji najbliže analogije imaju u primjercima iz Vičje luke i Otišića. Takve su pojasne kopče karakteristične za prostor srednje i južne Italije od 5. do početka 3. st. pr. Kr. Pripisuju se muškoj, iako ne isključivo ratničkoj nošnji. Pretpostavlja se i uloga kopči kao statusnih simbola, naročito u domeni prijelaza dječaka na status punopravnog odraslog člana zajednice (Sannibale 1995; Suano 1991; Romito 1995).

Za kopču iz Otišića pretpostavljeno je da se radi o pravom italskom uvozu, dok se za primjerke pronađene u grobovima Dragišića i Vičje luke smatra da su mogli nastati u nekoj od radionica izvan matičnog prostora (Barbarić 2006, 54-55; Kukoč 2011a, 42, Sl. 25). No, slične kopče s glatkim trnom i jednostavnom palmetom poznate su i na italskom prostoru (Suano 1991, Sl. 22: 2c-d; Romito 1995, T. V: 2-3). Vjerojatnijim se stoga čini da je riječ o importima nešto manje raskošne izrade, što uostalom odgovara postojanju različitih varijanti na matičnom području. Izolirani primjerci s prialpskog područja ili drugi pronađeni izvan Apeninskog poluotoka (Sannibale 1995, 980-981; Nagy 2012, 197, kat. br. 824) tumače se kao importi ili odraz individualnih kretanja, pri čemu se kao mogući nositelji spominju plaćenici sa samnitskog teritorija. Nema, dakle, indicija za proizvodnju sličnih kopči van italskog tla. Primjerci s istočnojadranske obale za koje je poznat kontekst (Dragišić, Vičja luka) pripadaju cjelinama, ali i općenito nalazištima s brojnim uvoznim materijalom, pogotovo keramičkim, uz naglašenu autohtonu komponentu iskazanu u dijelovima nošnje i nakita (Kukoč 2011a, 50, 54-56). Određeni elementi nošnje, poput fibula tipa Baška, odražavaju pripadnost lokalnoj zajednici. Uvozne kopče mogu se tumačiti u kontekstu naglašavanja posebnog statusa pokojnika, tim više zbog moguće povezanosti s ratničkom simbolikom. Grob IV iz Vičje luke sadržavao je i dijelove ratničke opreme kojima je jasno naglašen ratnički karakter pokojnika, u Dragišiću možda manje vidljiv samo zbog običaja neprilaganja oružja. Navedene cjeline uklapaju se svojom datacijom u razdoblje upotrebe

palmetastih kopči na matičnom italskom tlu, kopči čija prisutnost jasno dokazuje kontakte između dvaju jadranskih obala.

7.2. Trokutaste pojasne ploče

7.2.1. Nadin, grobnica 1 – četiri trokutaste brončane ploče, dužine 6,8 do 7,5 cm. Uži kraj završava presavijenom kukom. Na širem kraju, ponekad i duž pločice, nalaze se rupice za zakovicu. Masivnija ploča pravokutnog oblika ima trokutasti produžetak s kukicom (Batović, Batović 2013, 26, T. XXIV: 103-108). Jedan je ulomak ukrašen s paralelnim urezanim linijama uz rubove (isti, T. XXIV: 104).

7.2.2. Dragišić

7.2.2.1. Grob 3 – dvije trokutaste ploče s kukastim završetkom i nizom rupica na širem kraju, dužine oko 6 cm (Brusić 2000a, T. II: 9, 12). Dva savijena predmeta od lima također se spominju kao pojasne kopče istog oblika (isti, 9, T. II: 8, 10).

7.2.2.2. Grob 4A – jedna trokutasta ploča s kukastim završetkom i dvije rupice na širem kraju, dužine oko 8,5 cm (Brusić 2000a, T. III: 7).

7.2.3. Prozor – trokutasta ploča s koncentričnim punciranim kružnicama i dvije zakovice na širem kraju. Na suženom kraju završava s kukom. Dužina 6 cm. Navodi se još jedna slična ploča (Ljubić 1889, 139, T. XXV: 10). S istog nalazišta potječe jedna neukrašena trokutasta ploča (isti, 139, T. XXV: 11).

U nadinskoj grobnici prisutno je više primjeraka trokutastih ploči od brončanog lima s kukom na suženom završetku. Mogu se razlikovati neukrašene uske pločice, jedna šira trapezasta ploča s urezanim ukrasom i pravokutna ploča s trokutastim produžetkom koji završava s kukicom. Neukrašene trokutaste ploče s nekoliko zakovica na širem kraju pronađene su i na groblju Gradine na Dragišiću (kat. br. 7.2.2). Š. Batović smatra ih karakterističnima za posljednju fazu Liburna te ih datira u 2. i 1. st. pr. Kr., razdoblje kojemu pripada jedan dio nalaza iz grobnice 1. Poticaj razvoju trokutastih ploči prepoznaje pak u helenističkim utjecajima (Batović 1981, 25, 126, kat. br. 300; Batović, Batović 2013, 55). Slične ploče nađene su u Prozoru, ali van konteksta. One bi mogle bile nešto starije, budući da je u grobu 9 na istom nalazištu, datiranom u fazu 4 (6. st. pr. Kr.), nađena trokutasta ploča ukrašena sa šrafiranim trokutima (Drechsler-Bižić 1972-73, T. X: 7; 1987: 408). No, korekcijom preniske datacije fibula tipa Baška u 5. i 4. st. pr. Kr., naročito u slučaju varijanti koje se javljaju u grobnim cjelinama Dragišića (v. kat. br. 6.3.), predložena se datacija svakako pokazuje kao preniska za trokutaste ploče. One stoga u nadinskoj grobnici

vjerojatnije predstavljaju stariji horizont pokapanja, otprilike istovremen fibulama tipa Baška i Certosa. Ipak, takav se jednostavni oblik (ili jedna od njegovih varijanti) mogao zadržati u upotrebi, stoga ne treba posve isključiti povezanost s dijelom materijala mlađe datacije, odnosno pomicanje granice korištenja prema 3. st. pr. Kr.

Najbolju usporedbu jednostavnim brončanim pločama iz Nadina i Dragišića pružaju nalazi iz šire okolice Luce u sjevernoj Toscani, na ligurskoj obali. Datirani su pretežno u drugu polovicu 3. i početak 2. st. pr. Kr. i pripadaju autohtonoj ženskoj nošnji. Moguće je da se oblik razvija po uzoru na starije padanske kopče iz 5.-4. st. pr. Kr. Uz brončane, javljaju se i željezne imitacije (Ciampoltrini 1993, 50, Sl. 18: 14; 2004, 376, Sl. 2: 2-3, 3: 2; Maggiani 1995, 87, 113, Sl. 86). Brončana ploča slična nadinskoj (Batović, Batović 2013, T. XXIV: 106) pravokutnog oblika s trokutastim produžetkom i kukom na kraju, ali sa zakovicama raspoređenima samo duž šireg kraja, pronađena je u grobu 93 na položaju Este-Villa Benvenuti, datiranom oko sredine 5. st. pr. Kr. (Capuis, Chieco Bianchi 2006, 176, T. 85: 24). Trokutaste kopče od brončanog lima, ponekad bogato ukrašene s figuralnim scenama koje podsjećaju na situlske prikaze, javljaju se u Este od 5. st. pr. Kr. i pripisuju ženskoj nošnji (Capuis, Chieco Bianchi 1992, 83-84, Sl. 74, 77). Više različitih trokutastih ploča od brončanog lima sa zakovicama potječe iz Dernazzacca. Pojedine imaju oblik izduženog pravokutnika na kojeg se nastavlja trokutasto proširenje s kukom. Pretpostavljeno je da pripadaju dijelu pojasa (Pettarin 2006, 240, kat. br. 480-481). Na Rungger Eggu pronađene su brončane i željezne trokutaste ploče s kukastim završetkom i jednom zakovicom, tumačene kao pojasne kopče. Pritom se brončane kopče pripisuju ženskoj, a željezne muškoj ratničkoj nošnji kasnog halštata i ranog latena (Gleirscher et al. 2002, 73-74, 89-90, T. 55: 1-8). Željezne ploče trokutastog ili blago ovalnog oblika nađene su Švicarskoj, na granici s pokrajinom Ticino. Ploče su na oba kraja savijene u kuku i datirane u stupanj LT B1, tj. u 4. st. pr. Kr. Uspoređuju se i s predmetima iz groba 6 na nalazištu Malé Kosihy u jugozapadnoj Slovačkoj, koji su protumačeni kao okovi nekog drugog tipa predmeta (Nagy 2012, 197, T. 15: 130, 211: 2019; Bujna 1995, T. 2: 22-26).

Brončane limene pojasne ploče trokutastog oblika javljaju se, dakle, na širem području sjeverne Italije, sve do Alpa. U različitim oblicima, ponekad s ukrasom, koriste se kao dio ženske nošnje od 5. do kraja 3. st. pr. Kr., moguće i kasnije. Inspiracija za oblikovanje kopči iz Nadina ili Dragišića, ukoliko nije riječ o uvoznim predmetima, mogla je tako doći iz pravca sjeverozapada, budući da su otprilike istovremene italjskim primjercima. Vrijedi svakako istaknuti nešto ranije datiranje kopče s ukrasom šrafiranih trokuta iz Prozora, što bi moglo označavati autohtoni razvoj trokutastih kopči, barem u slučaju ličkih primjeraka. Kako je riječ

o dosta jednostavnoj formi, a s obzirom na vremenski hijatus od nekoliko stoljeća između groba iz Prozora i većine materijala iz nadinske grobnice ili Dragišića, sličnost pojasnih kopči ne mora značiti i istovremeni razvoj ili korištenje na japodskom i liburnskom tlu. Također, mogle su se zadržati u upotrebi i duže vrijeme. Na japodskom su području mnogo češće pravokutne ili trapezoidne pojasne ploče (v. u nastavku), a na liburnskim je nalazištima zabilježen čitav niz različitih oblika (Batović 1981, 24-25, Sl. 11). Ipak, veći broj primjeraka iz Dragišića i Nadina sugerira da je ovaj oblik pripadao južnoliburnskoj nošnji početkom kasnog željeznog doba.

7.3. Trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor

7.3.1. Prozor

7.3.1.1. Jedna pojasna kopča iz grobne cjeline. Željezna ploča s brončanom figuralno ukrašenom pločom, zakovicama pričvršćenom na podlogu. Prikazana je glava s krilima između antitetičnih ptica, iz koje se zrakasto šire ravne i valovite linije. Dim. duž. 14,2 x šir. 4,5-5,6 cm, deb. 0,3 cm (Balen-Letunić 1995-96, T. 1: 3; Kukoč 2008, Sl. 16a-c).

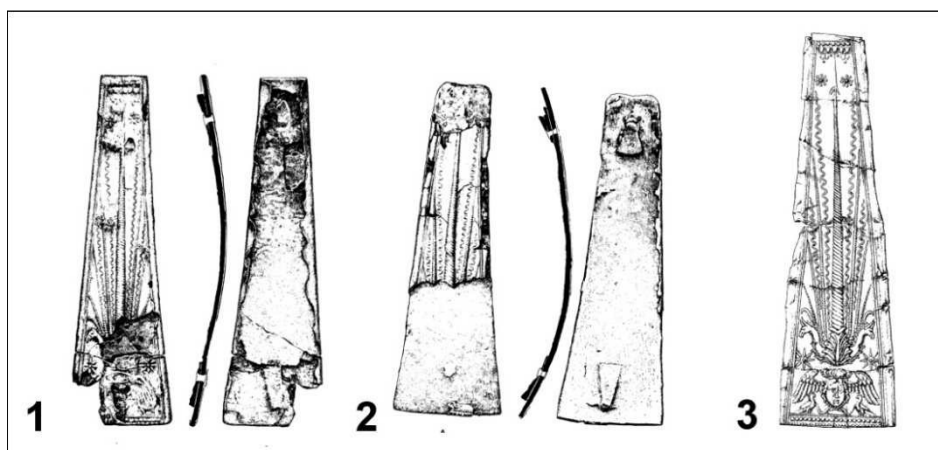
7.3.1.2. Četiri pojasne kopče iz grobova, ali bez podataka o grobnim cjelinama. Na dva primjerka u donjem je dijelu pločice prikazan par ratnika u stojećem antitetičnom položaju. Na drugim je pločicama par prikazan jašuci jedan za drugim, na samom vrhu pločice. Ponavlja se motiv lica iz kojeg se zrakasto šire linije, simbolizirajući vrlo vjerojatno sunce, iznad kojeg se nalazi par antitetično postavljenih ptica. Dužine 15,5 i 12 cm, te dužina ulomka 7,5 cm (Ljubić 1889, 136-137, T. XXV: 1-3; Kukoč 2008, 106, Sl. 17a-b, 18a-b).

Trapezoidne kopče s figuralnim prikazima rađene su od pločaste željezne podloge na koju je zakovicama pričvršćena obloga od brončanog lima ukrašenog iskucavanjem. Ukupno je na Prozoru kod Otočca pronađeno pet takvih kopči, ali samo jedna, ona iz groba istraženog 1975. godine, potječe iz zatvorene cjeline (kat. br. 7.3.1.1.). Ističu se prikazom para figura, odnosno ratnika s kacigom koji jašu jedan iza drugoga ili ratnika opremljenih s kacigom, kopljem i štitom u slučaju stojećih figura. Posljednje, antitetično postavljene figure u punoj opremi, mogle bi se protumačiti kao prikaz borbe.

Trapezoidne kopče s analognim prikazima potječu s gradine na Ošanićima kod Stoca koja se nalazi na području Daorsa (Sl. 38: 1-2; Marić 1972-73, T. I, II; 1976, T. I) te iz groba

30 na Gostilju, na teritoriju pripisanom Labeatima (Sl. 38: 3; Basler 1969, T. VII: 30/2)⁷⁵. Ploče su rađene od željezne podloge prekrivene s tankim brončanim limom ukrašenim u tehnici iskucavanja. Iznimno je, kao na primjerku iz Gostilja, lim srebrni. Osim oblika i načina izrade, sve navedene primjerke povezuju simbolički prikazi te vertikalna kompozicija ukrasa. Zajednički im je motiv zrakasto raspoređenih valovitih linija i dugačkih šiljaka, ponekad kopljastog završetka, te antropomorfne maske s krilima uz koju su prikazani grifoni i ptice (labudovi?) u antitetičnom položaju. Na pločama iz Ošanića registri prikaza drugačije su orijentirani, odnosno okrenuti tako da se uža strana, prema kojoj su okrenute kopljaste linije, gleda kao gornja. Na drugim je primjercima figuralni prikaz orijentiran tako da je šira strana ploče gornja te se dalje, prema užem kraju, nižu prikazi ratnika ili antitetičnih životinja te maske sa zrakama usmjerenima prema dolje. Antropomorfna maska iz koje se šire zrakaste linije interpretirana je kao Meduza (Jovanović 1989, 128), iako je vjerojatnije, barem u slučaju gostiljskih i prozorskih kopči, riječ o prikazu solarnog božanstva (Balen-Letunić 1995-96, 25-26). Na pločama iz Ošanića maska s krilima nalazi se, naime, na dnu registra i iz nje se ne šire zrakaste linije. Gostiljska ploča ističe se prikazom oružja, tj. kaciga u gornjem dijelu kompozicije i vrha koplja na završetku šiljastog produžetka koji izlazi iz glave „Meduze“, što je vrlo slično kopči iz prozorskog groba (Basler 1969, 9; Balen-Letunić 1995-96, 25). „Grublja“ izrada ukrasa na prozorskim primjercima protumačena je kao oznaka lokalnog radioničkog porijekla, djelo japodskog majstora koji imitira originalne kopče iz helenističkih radionica (Marić 1976, 37-38; Balen-Letunić 1995-96, 25). Distribucija kopči svakako upućuje

na južnojadransko porijeklo. Veći broj primjeraka koje odlikuju izrazite sličnosti u motivima i izvedbi, kao i grobni nalaz, potvrđuju pretpostavke o lokal-

Slika 38. Trapezoidne pojasne kopče: 1, 2. Ošanići (prema Marić 1972-73, 1976); 3. Gostilje (prema Basler 1969).

⁷⁵ Pojasna ploča s motivom koplja nađena je i na nekropoli na Vlaškoj njivi u Visu. Materijal je neobjavljen i biti će obuhvaćen doktorskom disertacijom koju priprema M. Ugarković (Institut za arheologiju, Zagreb). Zahvaljujem kolegici na informaciji.

nom porijeklu prozorskih primjeraka. Uvozna posuda iz groba u Prozoru pritom dodatno argumentira postojanje kontakata velebitskog zaleđa s obalnim središtima iz kojih je mogla doći inspiracija. S druge strane, na domaće porijeklo pokojnika ukazuje ostali inventar groba, odnosno željezni nož, kalotasta brončana dugmad i fibula, s najboljim analogijama na japodskom području i širem zaleđu sjevernog Jadrana.

Grob iz Gostilja datiran je u 2. st. pr. Kr., slijedom čega su i drugi primjerci slične izrade i ukrasa datirani u isto vrijeme (Marić 1972-73, 258; 1976, 36). Grobna cjelina iz Prozora sadržavala je još kalotastu brončanu dugmad, fibulu, keramičku posudu Gnathia stila, dva željezna noža, dvije brončane karike i veliko jantarno zrno (T. 34; Balen-Letunić 1995-96, 24, T. 1, 2). Klobučasta dugmad s koncentričnim rebrima oko ispuščenog središnjeg dijela česta je na groblju na Goleku u Vinici, s daljnjim analogijama iz Vranića gromile u Širokoj Kuli, u Grobniku, Mihovu, Strmcu kod Bele Cerkev ili Žerovniščeku (Laharnar 2009, 105, Sl. 10). Datiranje dugmadi vjerojatno obuhvaća nešto širi vremenski raspon, od 3. do 1. st. pr. Kr. (Blečić 2004, 92-93). Nalazi slične fibule i željeznog noža navodno potječu iz jedne od grobnih cjelina na Drenovom Klancu. Drugi nalazi sličnih noževa također upućuju na njihovo lokalno, japodsko radioničko porijeklo, ali nažalost nema mnogo podataka koji bi omogućili njihovu bolju dataciju (Balen-Letunić 1995-96, 27). Brončana žičana fibula s dugom spiralom može se usporediti sa slično ukrašenim primjercima iz Vinice, Ribića i Podzemelja i datirati u 2. st. pr. Kr. (v. kat. br. 6.12.). Posuda s crnim premazom i svijetlosivim slikanjem pripisuje se kasnoj Gnathia proizvodnji. Iako je u citiranoj objavi ove cjeline pretpostavljeno da je riječ o posudi istočnojadranskog porijekla, među isejskim produktima nema analogija u pogledu oblika ili ukrasa. Najvjerojatnije se posuda može odrediti kao olpe kasne kanuzijske proizvodnje, slična onoj pohranjenoj u Arheološkom muzeju u Splitu (Miše 2010, kat. br. 88), koja se može datirati na kraj 3. st. pr. Kr. Čitava grobna cjelina datirana je istovremeno s ostalim sličnim pojasnim kopčama, odnosno u 2. st. pr. Kr. (Balen-Letunić 1995-96, 28). S obzirom na nešto ranije datiranje slikane keramičke posude, možda je vjerojatnija datacija čitave cjeline u prvu polovicu tog stoljeća.

Prikazi ratnika mogu poslužiti kao dokaz u rekonstruiranju naoružanja japodskog ratnika u razdoblju upotrebe ovog tipa pojasnih ploči. On je, čini se, imao kacigu, okrugli štit i jedno koplje. Poluloptasta kaciga s dugmetastim završetkom prikazana na jednoj prozorskoj kopči podsjeća na etruščansko-italske kacige poput one iz Vrankamena kod Krupe (Kukoč 2008, 87; Truhelka 1896). Taj se oblik kacige datira od 4. do 2. st. pr. Kr. (Schaaff 1988, 318), stoga bi primjerak iz Vrankamena mogao biti i stariji od vremena nastanka prikaza na pojasnim pločama. S obzirom na neprilaganje oružja u grobove, ovakvi su figuralni prikazi

ipak vrlo značajni u pokušaju definiranja tipične opreme japodskog ratnika, iako se mogu spomenuti i druga moguća tumačenja (npr. samo istaknuti pripadnici ratničkog sloja?).

7.4. Lijevane brončane pojasne ploče s figuralnim ili geometrijskim ukrasom

7.4.1. Mazin, ostava – ulomak ploče s dvije rupice i polukružnim udubljenjima na rubu, dužine 4,2 cm. Ukras je u lošem stanju, nazire se nekoliko životinjskih figura (Sl. 40: 1; Brunšmid 1897, T. XVI: 13).

7.4.2. Prozor

7.4.2.1. Veliki Vital, kuća 4 – ploča trapezoidnog oblika s vodoravnim nizom od tri životinjske figure, vjerojatno divlje svinje, u hodu prema desno. Iznad figura nalaze se tri križna motiva, moguće stilizirane ptice, te rubna traka s udubljenjima. Na desnom rubu sačuvane su dvije zakovice (Sl. 40: 2; Drechsler-Bižić 1986, 115, T. 12: 7, Raunig 2004, 110, T. XXII: 6).

7.4.2.2. Zbirka Prozor, Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin – pravokutna ploča s tri zakovice na svakoj strani. Središnji je dio ukrašen s po jednom plastično izvedenom polukružnom te ravnom linijom koja sa svake strane ima cik-cak plastičnu liniju koja vjerojatno prikazuje zmije. Na stražnjoj strani nalaze se ostaci željezne kuke. Dužina 10,4 cm (Teßmann 2001, 32-33, T. 3: 10; Raunig 2004, 110, T. XXII: 7).

7.4.3. Ribić, grob e – pravokutna ploča dužine 5,4 cm s dvije životinjske figure, vjerojatno konja, u trku ili hodu prema lijevo. Gornji rub ukrašen je sa skupinama ukošenih paralelnih linija, a donji rub ima niz sitnih paralelnih ureza. Na ploči su četiri rupice za zakovice (Sl. 40: 3; Marić 1968, T. IX: 19; Raunig 2004, 110, T. XXII: 5).

7.4.4. Vinica

7.4.4.1. Grob 2 – izdužena trapezoidna ploča s motivom prepleta duž sredine. Uz duže rubove pruža se reljefna nazubljena linija koja na širem kraju završava s ovalnim izdignućem, moguće stiliziranom protomom. Na širem kraju su dvije rupice za zakovice, na užem samo jedna. Dužina 16 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10088; Vogt 1934, 86, T. XII: 50).

7.4.4.2. Grob 35 – peterokutna ploča s prikazom jelena u profilu prema desno, s tri rupice za zakovice. Rubovi ploče su izdignuti. Dužina 9,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10366; Vogt 1934, 88, T. XIII: 56).

7.4.4.3. Grob 69 – trapezoidna ploča s prikazom jedne konjske protome. Uz donji rub je pojas ukošenih plastičnih kratkih linija između dva paralelna rebra. Gornji rub je oštećen, sa samo dijelom zaobljenih plastičnih linija. Sačuvane su tri željezne zakovice. Dužina 6,5 cm (Sl. 39: 3; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10626; Vogt 1934, 90, T. XIII: 63).

7.4.4.4. Grob 79 – trapezoidna ploča s tri reljefne zmije i dvostrukim rebrom uz rubove. Na širem kraju sačuvane su dvije željezne zakovice, a na suprotnom jedna zakovica i ostatak željeza (možda od kuke za pričvršćivanje?). Dužina 8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10702).

7.4.4.5. Grob 117 – trapezoidna ploča dijelom oštećenih rubova s tri reljefne zmije na sredini i dvostrukim rebrom uz rubove. Sačuvana je jedna brončana zakovica. Dužina 7,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10934).

7.4.4.6. Grob 158a – ulomak jednog kraja ploče, dužine 3 cm, s dvije zakovice. Rub je izdignut. Plastični ukras, moguće zmije, uokviren je s pravokutnom izdignutom linijom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11295).

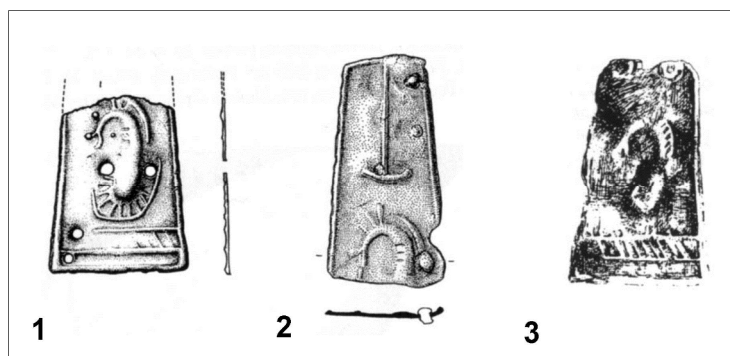
7.4.4.7. Grob 248 – dvije trapezoidne ploče s reljefnim ukrasom. Izdužena ploča, dužine 7,8 cm, ukrašena je s tri paralelne plastične linije. Na užem kraju je jedna rupica za zakovicu, na širem dvije (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12067). Oštećena kopča dužine 5,5 cm vjerojatno u središtu ima motiv konjske protome. Na rubovima su sitni zarezi, uz koje teče plastična cik-cak linija (inv. br. 40-77-40/12065). Treća, pravokutna pločica, ukrašena je sa žigosanim kružnicama na rubu (inv. br. 40-77-40/12066).

7.4.5. Trošmarija – par trapezoidnih ploča s konjskom protomom, dužine 9,3 cm. Rubovi su izdignuti, a na donjem dijelu nalazi se pojas ukošenih plastičnih linija između dva paralelna rebra, s dvije rupice za zakovicu na samom rubu. Treća rupica nalazi se na užem kraju, do antitetičnih spirala ispod kojih se nalazi protoma konja s otvorenim ustima i plastičnom grivom (Drechsler-Bižić 1970, T. I: 3-4; Raunig 2004, 110, T. XXII: 8).

7.4.6. Grobnik, grob 2 (sonda 3, 1987.) – dvije pravokutne ploče s izdignutim rubovima i dvije pravokutne plastične linije koje tvore dva koncentrična pravokutnika koja prate rubove pločice. Na pločici su nepravilno raspoređene rupice za zakovice. Dužina 6,5 cm (Blečić 2004, 63, Sl. 17, T. I: 2; Blečić Kavur 2010, kat. br. 150).

Lijevane brončane pojasne kopče trapezoidnog oblika ukrašene su s plastično izvedenim motivima. S obzirom na karakteristike ukrasa, podijeljene su na dvije varijante, viničku i japodsku. Vinička je varijanta ukrašena s rebrima, zmijama ili konjskim protomama, dok je za japodsku varijantu karakterističan prikaz čitavih životinjskih figura – jelena, konja ili divlje svinje (Božić 2001, 190-191, Sl. 29-30, 32). Najviše primjeraka prve varijante potječe s eponimnog nalazišta, groblja na Goleku kod Vinice. Kopča ukrašena s jednom većom konjskom protomom, koja se pripisuje viničkom grobu 69, gotovo je identična paru iz Trošmarije. Slično je ukrašena kopča iz Vinjeg Vrh (Sl. 39: 1; Božić 2001, Sl. 29: 3) na kojoj

je donji dio konjske protome uokviren s polukružnim ljestvičastim motivom. Na ulomku iz groba 248 sačuvan je dio vrlo sličnog motiva, zbog čega se najvjerojatnije i na tom primjerku radi upravo o prikazu konjske protome. Istoj skupini pripada djelomice oštećena pločica iz naselja na Sv. Duhu kod Črnomlja (Sl. 39: 2; Mason 1999, 153, Sl. 2; Božič 2001, Sl. 29: 4). Motiv stiliziranih zmijsa prisutan je na ploči koja potječe s Prozora, pohranjenoj u Berlinu (kat. br. 7.4.2.2.), kao i na primjerku pripisanom inventaru groba 117 na Vinici, kojemu je identičan onaj iz groba 79 na istom nalazištu. Ulomak uvršten u grob 158a, također na Vinici, možda je isto prikazivao stiliziranu zmijsu. Nekoliko se primjeraka ne može usporediti s ostalima po odabiru ili izvedbi motiva. Ploča iz groba 2 razlikuje se po ukrasu, odnosno motivu prepletenih kružnica. Moguće je da ovalna izdignuća na završetku bočnih linija predstavljaju životinjske protome. Dvije se pločice, ona iz groba 248 na Vinici te pločica sa Zidanog grabera iznad Mihova (Božič 2001, Sl. 29: 2; Dular 2008, T. 8: 16), odlikuju geometrijskim motivima. Na viničkoj pločici prikazane su samo uzdužne linije. Složeniju

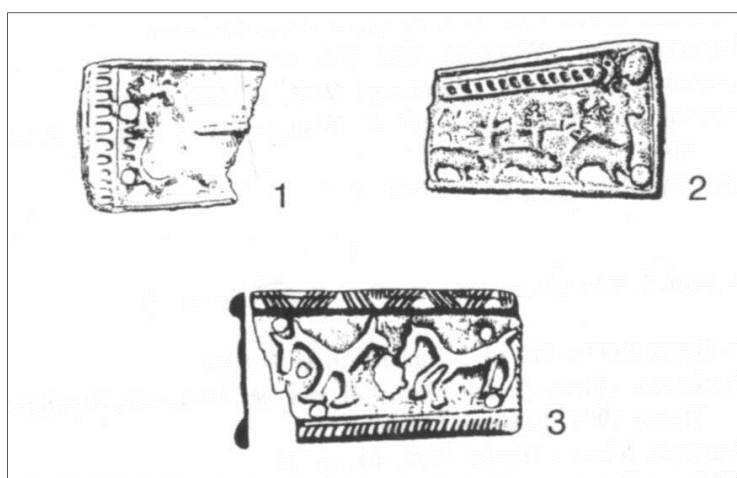
Slika 39. Pojasne ploče varijante Vinica: 1. Vinji vrh; 2. Črnomelj-Sv. Duh (prema Božič 2001); 3. Vinica (kat. br. 7.4.4.3.).

kompoziciju pokazuje pločica iz Mihova s ljestvičastim motivom na širem kraju i slično izvedenim, ali ukošenim ćelijama na sredini koje tvore motiv riblje kosti. Ljestvičaste ćelije grupirane su u dvije skupine, svaka orijentirana prema jednom kraju. Geometrijski ukras povezuje ove pločice s tipom

Bela Cerkev (Božič 1999, 198), no trapezoidni oblik ipak dozvoljava uvrštavanje u viničku varijantu. Pločica iz groba 35 na Vinici odudara, međutim, ne samo peterokutnim oblikom već i dosta realističnim prikazom jelena koji je pognut prema naprijed i prekriva gotovo cijelu površinu pločice. Ističu se detalji prikaza, poput očiju, ušiju, ispruženog jezika i rogova. Prikaz nema bližih analogija i samo se uvjetno može uvrstiti u ovaj tip pojasnih ploči. Za pravokutnu treću ploču pripisanu grobu 248 na Vinici, s motivom kružnica na rubovima, također nema prikladnih usporedbi.

Druga, japodska varijanta ima horizontalnu orijentaciju prikaza, s čitavim životinjskim figurama. Pripisuju joj se pločice iz groba „e“ na Ribiću i iz kuće 4 istražene na Velikom Vitalu. Ulomak iz Mazina također je uvršten u ovu skupinu (Božič 2001, Sl. 31), no prikaz je vrlo oštećen i ne može se pouzdano utvrditi kompozicija ili točan motiv.

Pojasna pločica s rebrastim ukrasom iz groba 2 s groblja na Grobišću u Grobniku isprva je pripisana viničkoj inačici, ali je naknadno atribuirana tipu Bela Cerkev (Blečić 2003a, Karta 1; 2004, 91-92). Riječ je o pravokutnim pločicama, također s rupicama za zakovice kojima su se pričvršćivale na podlogu od organskog materijala, ukrašenima jednostavnim plastičnim linijama. Linije su raspoređene u koncentrične pravokutnike na sredini pločice ili pak nešto složenije kompozicije, s pravokutnikom iz kojeg prema kutevima izlaze dvostruke linije. Ovakve su pločice zabilježene na Strmcu kod Bele Cerkev (Stare 1973, T. 18: 22, 45: 10). Smatraju se karakterističnima za ženske grobove stupnja Mokronog IIIa, odnosno stupnja LT D1 (Božič 1999, 198; Blečić 2004, 91-92).

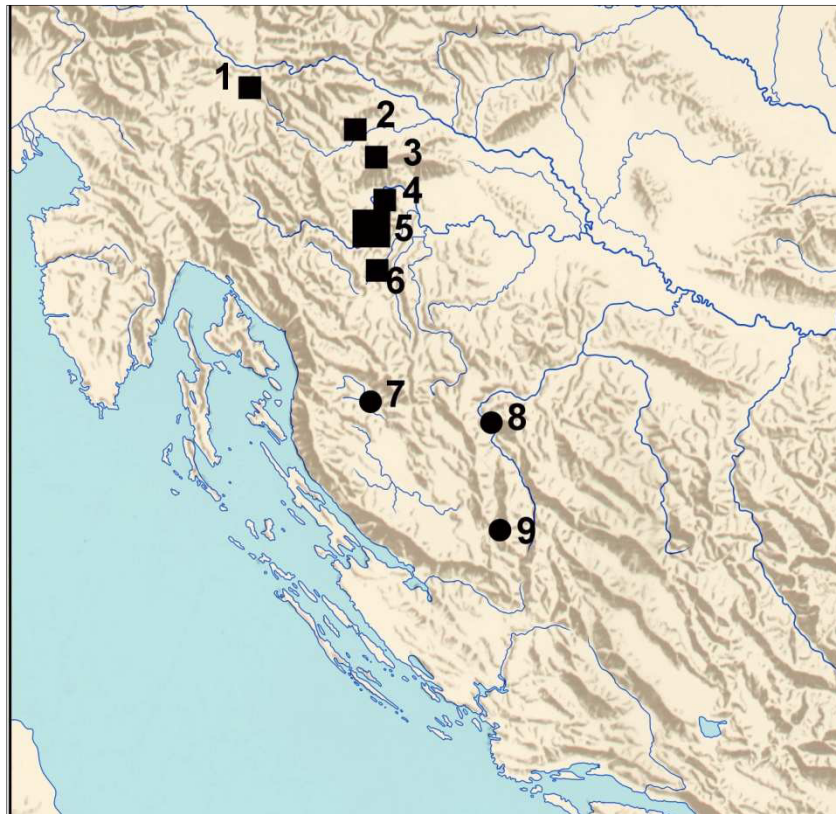

Slika 40. Pojasne ploče japodske varijante: 1. Mazin (kat. br. 7.4.1.); 2. Prozor, Veliki Vital (kat. br. 7.4.2.1.); 3. Ribić, grob e (kat. br. 7.4.3.).

Dio sličnog pojasa čini i neukrašena lijevana pravokutna pločica, povezana s tipom Bela Cerkev, kakva je pronađena u grobu 1661/16 na Mihovu (Windl 1975, T. LXVIII: 19). Kako pokazuju grobni nalazi iz Grobnika i Mihova, ostatak je kožnog pojasa bio ukrašen s kalotastom dugmadi (Windl 1975, 156, T. LXVIII: 18-19; Blečić 2004, 91, Sl. 17; Blečić Kavur 2010, 349). Sličnu koncepciju pojasne garniture pokazuju i nalazi pojasnih pločica tipa Prozor, koje su na eponimnom nalazištu nađene zajedno sa stožastom dugmadi (Balen-Letunić 1995-96, T. 1: 4). Dugmad istog oblika nađena je u kući 4 u Prozoru zajedno s pločom japodske varijante (Drechlsler-Bižić 1986, T. 12: 3-4). S drugim primjerkom iste varijante, odnosno u grobu „e“ na Ribiću, nalazila se križna dugmad (Marić 1968, T. IX: 18-19), što pokazuje da je i taj tip dugmadi pripadao ovakvim garniturama. Unatoč nepouzdanosti viničkih grobnih cjelina, kalotasta dugmad iz groba 69 na Vinici (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/19624) vrlo vjerojatno uistinu pripada istoj pojasnoj garnituri kao i ploča s ukrasom konjske protome. Isto se može primijeniti na stožastu dugmad iz groba 248 (inv. br. 40-77-40/12071). Iznimno velik broj dugmadi različitih oblika i veličina pripisuje se

grobu 35 na Vinici (inv. br. 40-77-40/10380) te bi se mogla povezati s garniturom kojoj pripada ploča s prikazom jelena.

Rasprostranjenost i broj primjeraka ukazuju na kolapijansko porijeklo prve inačice, dok je druga inačica karakteristična za teritorij Japoda (Karta 32; Božič 2001, Sl. 32). Izvan matičnog područja ovakve se pločice javljaju samo na području grupe Mokronog. Kao mogući izvor inspiracije za prikaz konjskih glava navodi se keltski novac iz Ribnjačke ili Samobora (Drechsler-Bižić 1970, 248-249). Iako je moglo doći do latenskih ili drugih utjecaja u oblikovanju, ove se pojasne garniture svakako mogu smatrati tipičnima za područje Kolapijana, s Trošmarijom na graničnom prostoru prema Japodima. Ploče iz Prozora i Ribića, kao i ulomak iz Mazina, predstavljaju manje brojnu japodsku varijantu koja ustvari, osim lijevanja i blago trapezoidnog oblika, nema mnogo dodirnih točaka s viničkom varijantom u pogledu motiva ili kompozicije ukrasa, kao ni po distribuciji.

Karta 32. Rasprostranjenost lijevanih pojasnih kopči viničke (kvadrat) i japodske varijante (krug).

Lijewane pojasne ploče s figuralnim ukrasom obično se datiraju u 3.-2. st. pr. Kr. (Drechsler-Bižić 1970, 246; 1987, 414; Blečić 2003a, 332), dakle bile bi nešto starije od ploči tipa Bela Cerkev. Fibule pronađene u grobu iz Trošmarije mogu se datirati u 2. st. pr. Kr. Mazinska ostava sadrži predmete različitih datacija, zakopane najvjerojatnije oko prijelaza 2./1. st. pr. Kr., stoga je teško precizirati dataciju same pojasne ploče. Nalaze iz prozorskog objekta, tj. kuće 4, R. Drechsler-Bižić datira od početka kasnog latena (1986, 116). Pojasne

ploče, odnosno garniture čiji su sastavni dio, javljaju se tijekom 2. i moguće još početkom 1. st. pr. Kr. Pomicanje gornje granice u 3. st. pr. Kr. je vrlo moguće, ali se ne može, barem trenutno, potkrijepiti konkretnim nalazima.

7.5. Pravokutne pojasne ploče od brončanog lima

7.5.1. Jezerine

7.5.1.1. Grob 137 – pravokutna ploča s dvije paralelne cik-cak linije duž rubova. Na užim krajevima nalaze se po tri zakovice, s još jednom manjom na jednoj strani. Dužina 9,4 cm (Radimsky 1895, 96-97, Sl. 183; Marić 1968, T. III: 6).

7.5.1.2. Grob 152 – pravokutna ploča s paralelnim cik-cak linijama na rubovima dužih strana. Na kraćim stranama nalaze se po tri zakovice. Na jednoj strani nalazi se još jedna manja zakovica te ostatak produžetka, vjerojatno od kuke za pričvršćivanje. Dužina 7 cm (Radimsky 1895, 100, Sl. 196).

7.5.1.3. Grob 208 – pravokutna ploča s polukružnim završecima na jednoj strani i ukupno tri rupice za zakovice. Rubovi su ukrašeni sitnim zarezima. Dužina 6,2 cm (Radimsky 1895, 110-111, Sl. 239).

7.5.1.4. Grob 232 – izdužena pravokutna ploča s tri zakovice i ukrasom uzdužnih narebrenja. Dužina 10,6 cm (Radimsky 1895, 115, Sl. 268).

7.5.1.5. Grob 250 – pravokutna ploča sa zarezima na rubovima i zaobljenim završecima na jednoj strani. Na užim stranama nalazile su se po tri zakovice. Dužina 4,8 cm (Radimsky 1895, 120, Sl. 295).

7.5.1.6. Grob 274 – pravokutna ploča sa zarezima na rubovima i dva polukružna završetka na jednoj strani, s po jednom rupicom u središtu. Na pločici su još dva niza od po tri rupice sa zakovicama. Dužina 5 cm (Radimsky 1895, 125-126, Sl. 320; Marić 1968, T. VI: 28).

7.5.1.7. Grob 378 – pravokutna ploča s polukružnim završecima na jednoj strani. Na užim stranama su po dvije zakovice. Dužina 5,3 cm (Radimsky 1895, 149, Sl. 435).

7.5.1.8. Grob 379 – pravokutna ploča sa zarezima na rubovima i s polukružnim završecima na jednoj strani, odvojenima od ostatka pločice utorom. U svakom završetku nalazi se po jedna rupica, na suprotnoj strani su tri zakovice. Dužina 9,7 cm (Radimsky 1895, 150, Sl. 436).

7.5.1.9. Grob 476b – pravokutna ploča s cik-cak linijom duž rubova. Na kraćim stranama su dva paralelna reda od po četiri zakovice, na drugoj strani tri zakovice, s još jednom postavljenom paralelno središnjom. Dužina 7,8 cm (Radimsky 1895, 169, Sl. 531).

7.5.1.10. Grob 504 – pravokutna ploča s polukružnim završecima i zarezima na rubovima. Na ploči su dva okomita reda od po tri rupice za zakovicu, s još jednom rupicom između završetaka. Dužina 7,7 cm (Radimsky 1895, 174, Sl. 556).

7.5.2. Ribić

7.5.2.1. Grob 127 – ploča od tankog lima dužine 6 cm, s polukružnim završecima (Marić 1968, T. XXII: 44).

7.5.2.2. Grob 183 – dvije trapezoidne ploče, dužine 7,1 i 7,2 cm, s polukružnim završecima i zadebljanim rubovima (Marić 1968, T. XVII: 41, 42).

7.5.3. Prozor, zbirka Bellak (Naturhistorisches Museum Wien) – dvije pravokutne ploče sa zarezima na rubovima i dvije zakovice na svakoj strani, dužine 6,4 i 7,5 cm (Lo Schiavo 1970, 420-421, T. XIX: 2-4).

7.5.4. Vinica, grob 91 – dvije pravokutne ploče, s polukružnim završecima ukrašenima s koncentričnim krugovima u središtu kojih je rupa za zakovicu. Na rubu ploča je urezana cik-cak linija. Dvije rupice za zakovicu nalaze se na strani suprotno od polukružnih završetaka, a između njih je još jedna. Dužine 9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10779).

Dio pojasnih garnitura karakteriziraju pravokutne ploče od brončanog lima. Pritom se mogu razlikovati pravokutne ploče s ukrasom cik-cak linija na dužim rubovima te one sa zarezima na rubovima, koje mogu imati polukružne završetke na jednom kraju. Na pločama iz grobova 91 na Vinici te 208 i 379 na Jezerinama pločica se sužava prije proširenja s polukružnim završecima, dok se na ostalim pločama oni direktno nastavljaju na pločicu. Slično kao i ukrašene lijevane ploče japodske i viničke varijante, nosile su se zajedno s dugmadi različitih oblika, najvjerojatnije na podlozi od kože. Grob 208 s Jezerina (T. 26: A; Radimsky 1895, 111, Sl. 238-240) sadržavao je, uz ploču s polukružnim završecima, niz križne dugmadi. Uz pojasne ploče iz grobova 232, 378 i 379 također se nalazila križna dugmad (Radimsky 1895, 115, 150). U grobu 183 na Ribiću nalazile su se dvije ploče te veći broj kalotaste dugmadi s ušicom na poledini i brončanih karika (Marić 1968, T. XVII: 41-49). Od ostalih primjeraka s polukružnim završecima razlikuju se po izdignutim rubovima i trapezoidnom obliku. Drugačiji oblik možda upućuje na kronološku razliku. Dodatni argument različitoj dataciji ili pak razlici u nošnji jest upravo pojava kalotaste, a ne mnogo češće asocirane križne dugmadi. Dio pojasa mogle su činiti i manje ukrasne pločice. U grobu 137 na Jezerinama nalazilo se, naime, još osam pločica s ukrasom na proboj (v. u nastavku, kat. br. 7.6.) kojima je najvjerojatnije bio ukrašen ostatak pojasa. Uz pravokutne ploče se često nalaze i brončani obruči rombičnog presjeka, promjera oko 4 cm (Jezerine, grobovi 232,

250, 274, 379: Radimsky 1895, 120, 126, 150; Marić 1968, T. VI: 26; Ribić, grob 183: Marić 1968, T. XVII: 44-48). Vjerojatno su služili za provlačenje kožnog remena.

Najveći broj ovog tipa pojasnih ploča potječe s Jezerina. Manji je broj pronađen na susjednom groblju u Ribiću, što bi moglo odražavati razliku u lokalnoj nošnji. Slične ploče nađene su u Prozoru i Vinici. Nesumnjivo je da pojasna garnitura sastavljena od pravokutne ploče, križne i/ili kalotaste dugmadi te brončanih obruča, predstavlja karakterističan dio nošnje japodskih zajednica u dolini Une. Za datiranje ovog tipa važan je nalaz fibule s jednom kuglicom na produžetku noge, uz garnituru s pojasnom pločom i križnom dugmadi unutar groba 208 na Jezerinama (T. 26: A). Fibule ovog tipa mogu se datirati u prvu polovicu 2. st. pr. Kr., s mogućim trajanjem i nakon sredine stoljeća (v. kat. br. 6.17.). Orahaste fibule poput one iz groba 504 na Jezerinama, u kojem se nalazi i ploča s polukružnim završecima, datiraju se u 2. i početak 1. st. pr. Kr. U isto vrijeme, dakle otprilike u 2. st. pr. Kr., mogu se datirati prikazane pojasne ploče. Ipak, budući da u drugim navedenim grobnim cjelinama uglavnom nedostaju oblici koji se mogu bolje datirati, treba ostaviti mogućnost da se ovakve ploče javljaju već tijekom 3. st. pr. Kr. One se mogu smatrati jednim od posljednjih oblika pravokutnih pojasnih ploči na japodskom području koji se nadovezuje na stariježeljeznodobnu tradiciju dugačkih pravokutnih kopči s različitim ukrasom (Drechsler-Bižić 1987, 404, 411, Sl. 23: 12, 24: 16). Od navedenih konteksta odudara onaj groba 127 na Ribiću iz kojeg potječe i snažno profilirana fibula (Marić 1968, T. XXII: 39-45), što bi korištenje ovog tipa pojasa produžilo do u 1. st. po Kr. Ukoliko nije riječ o kasnijoj kontaminaciji, moglo bi se raditi o namjenskom zadržavanju tipičnog elementa nošnje (pojasa) u kontekstu iskazivanja autohtonog porijekla.

7.6. Pojasni okovi s ukrasom na proboj

7.6.1. Jezerine

7.6.1.1. Grob 36b – pravokutna brončana ploča koja na gornjem kraju završava s dvije stilizirane antitetične konjske protome. U središtu je ukras izveden na proboj koji prikazuje stiliziranu ljudsku figuru, vjerojatno ratnika. Sačuvane su tri zakovice na donjem rubu te još jedna iznad ažuriranog ukrasa. Dužina 7 cm (Radimsky 1895, 73-74, Sl. 87).

7.6.1.2. Grob 88 – deset lijevanih pravokutnih pločica s trokutastim perforacijama raspoređenima u dva reda, s po jednom zakovicom na užem kraju. Tri okova su veća, dužine 4 cm, a ostali manji, oko 3,7 cm dužine (Radimsky 1895, 84-85, Sl. 141-bis; Marić 1968, T. III: 20, 21).

7.6.1.3. Grob 137 – osam pravokutnih pločica, dimenzija 4,5 x 3,4 cm, s nizom perforacija i dvije zakovice (Radimsky 1895, 96-97, Sl. 184; Marić 1968, T. III: 5).

7.6.1.4. Grob 195a – tri pravokutne ploče s ukrasom na proboj u obliku niza nasuprotno postavljenih trokuta, odnosno pravokutnih ukošenih perforacija. Dužine 3,6 i 3,4 cm, širine 3 i 2,8 cm (Radimsky 1895, 108, Sl. 230, 231).

7.6.1.5. Grob 245 – jedna pločica, dužine 4,4 cm, s dva niza nasuprotnih trokuta i tri male zakovice (Radimsky 1895, 119-120, Sl. 290).

7.6.2. Ribić, grob g – trapezoidna ploča s dvije uzdužne perforacije i završecima u obliku konjskih protoma. Sačuvane su dvije rupice za zakovice na užoj strani, s trećom između dvaju protoma. Dužina 5,2 cm, širina 3,4 cm (Marić 1968, T. IX: 14).

7.6.3. Vinica

7.6.3.1. Grob 66 – pravokutna ploča s četiri paralelna niza perforacija i tri zakovice na bočnim stranama. Dužina 4 cm, širina 3,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10594).

7.6.3.2. Grob 172 – ulomak trapezoidne ploče s dvije uzdužne perforacije. Na gornjem rubu sačuvani su samo ostaci produžetaka. Na širem donjem kraju su dvije brončane zakovice, na gornjem jedna i to željezna. Dužina 4,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11387).

Male pravokutne pločice s ukrasom na proboj čine dio pojasne garniture. Na užim stranama imaju po tri zakovice kojima su se pričvršćivale na podlogu, vjerojatno rađenu od organskog materijala (kože ili tekstila). U grobu 137 na Jezerinama osam je takvih pločica nađeno zajedno s pravokutnom pojasnom pločom po čemu se može zaključiti da su mogle činiti dio iste garniture. Druge cjeline sugeriraju da su se mogle na pojasu nalaziti i same ili pak s manjim uskim okovima kroz koje su bili provučeni obruči za provlačenje remenja (Radimsky 1895, 108, Sl. 229-231). Paralelu pločicama s Jezerina predstavlja jedan primjerak pripisan inventaru groba 66 iz Vinice. Dvije pločice iz Belog na Cresu, iako također ukrašene s trokutastim perforacijama, izduženog su pravokutnog oblika sa zaobljenim završecima na kutevima i nizom rupica na dužim stranama (Ljubić 1889, T. XXXIII: 259; Blečić Kavur 2010, kat. br. 529-530). Iako su vrlo vjerojatno imale istu funkciju, odnosno služile kao ukrasi na pojasevima, morfološki odudaraju od skupine vrlo homogenih karakteristika iz Jezerina i Vinice. S ovim je okovima uspoređen ulomak dužine svega 2,6 cm sa Žerovnišćeka u Notranjskoj kojeg je autor uspoređio, osim s pločicama iz groba 88, s limovima s Manchinga i groba 47 iz Kompolja (Laharnar 2009, 108, T. 3: 9). Ulomak je ukrašen vrlo sličnim trokutastim perforacijama raspoređenima u vertikalne nizove, ali je preostala površina ukrašena s iskucanim točkama. Također, nema zakovica na bočnim stranama, stoga je vrlo

upitno pripada li ovaj lim sličnom pojasu kao primjerci iz Pounja. Ulomku s Manchinga nije određena funkcija i samo je općenito datiran u srednji i stariju fazu kasnog latena (Ender 1991, 101-102). Pločica iz kompoljskog groba ustvari je središnji dio kompozitnog privjeska koji se sastoji od pravokutne pločice s bulama od brončanog lima na donjem dijelu, ovješnog na tropetljastu fibulu s nizom jantarnih zrna na luku (Drechsler-Bižić 1961, T. XXXII: 2; Lo Schiavo 1970, 467, T. XXXV: 14). Unatoč određenim sličnostima, lim iz Kompolja posve je drugačije funkcije, stoga ne može pružiti odgovarajuću analogiju pločicama iz Jezerina, time niti uporište za njihovo datiranje.

R. Drechsler-Bižić uvrstila je okove radene na proboj u fazu 5, koja obuhvaća 5. i 4. st. pr. Kr. (Drechsler-Bižić 1987, 411). Z. Marić uvrštava grobove iz Jezerina s ovim tipom pojasnih okova u fazu III, dakle u drugu polovicu 4. i prvu polovicu 3. st. pr. Kr. (Marić 1968, 20⁷⁶). Potporu takvoj dataciji daje fibula iz groba 88 koja pripada ukrašenoj varijanti Dux fibula i može se datirati u drugu polovicu 4. i početak 3. st. pr. Kr. (kat. br. 6.5.; Radimsky 1895, Sl. 139).

Posebnu varijantu predstavljaju ploče s ukrasom na proboj i završecima u obliku konjskih protoma, poput onih iz groba „g“ na Ribiću i 36b iz Jezerina. Možda im se može dodati ulomak s dvije perforacije pripisan viničkom grobu 172. Na gornjem dijelu ploče vidljivi su, naime, ostaci produžetaka koji bi mogli predstavljati početak konjskih protoma. S obzirom na dvije perforacije i trapezoidni oblik ona je gotovo identična ribičkoj pločici. Od ovih dvaju primjeraka odudara pravokutna pločica iz Jezerina s prikazom ljudske figure, najvjerojatnije ratnika. Prikazan je u iskoraku, s naglašenim falusom. Na glavi je, čini se, prikazana kaciga, a u ruci ima neki izduženi predmet, moguće sjekiru (Marić 1968, 21-22; Raunig 2004, 121).

Uz ploče s konjskim protoma nosila se križna dugmad, ali različitog oblika. U grobu „g“ nalazi se jednostavna neukrašena dugmad ispupčenog središnjeg dijela i zaobljenih završetaka (Marić 1968, T. IX: 14-15). Isti se oblik često javlja, primjerice u grobu „e“ na Ribiću, zajedno s lijevanom pločom japodske varijante ili pak u grobu 208 na Jezerinama zajedno s pravokutnom pločom polukružnih završetaka. Rjeđu varijantu predstavlja 14 dugmeta iz groba 36b pronađenih uz unikatnu ploču s prikazom ratnika. Plosnatog su oblika, s malom ušicom na sredini i uskim ravnim krakovima koji na završecima imaju poprečne ureze.

---

⁷⁶ Porijeklo oblika isti autor dovodi u vezu s trako-kimerijskim utjecajima, što bi dovelo do višestoljetnog preživljavanja ili pak hijatusa u korištenju ukrasa na proboj. Ipak, vrlo se sličan ukras javlja na japodskom prostoru i na drugim predmetima, prije svega na privjescima s konjskim protomama, stoga se ipak može reći da se radi o, barem donekle, udomaćenom tipu ukrašavanja tijekom druge polovice posljednjeg tisućljeća pr. Kr.

Istoj garnituri pripada deset izduženih pravokutnih limenih okova s tri zakovice, s parom obruča na završetku jednog (Radimsky 1895, 73, Sl. 87-90; Marić 1968, T. III: 23-26). Pretpostavljeno je da okov s prikazom ratnika pripada fazi III po Z. Mariću, tj. fazi 5 po R. Drechsler-Bižić, dakle istovremeno s pločicama ukrašenima na proboj (Marić 1968, 21; Drechsler-Bižić 1987, 411). On bi mogao biti nešto stariji od ribičkog okova, kojeg Marić datira u fazu IV (Marić 1968, 25). Križna dugmad, poput one iz groba „g“, relativno je dugotrajan oblik koji se javlja zajedno s fibulama tipa Dux (Marić 1968, T. VIII: 26-27), datiranim u drugu polovicu 4. i početak 3. st. pr. Kr. (v. kat. br. 6.5.), ali i u grobu 208 na Jezerinama s fibulom s jednom kuglicom na produžetku noge datiranom u prvu polovicu 2. st. pr. Kr. (v. iznad; kat. br. 6.17). Ploča s konjskim protomama također se može uvrstiti u vremenski raspon 3. i 2. st. pr. Kr., bez mogućnosti preciznije datacije.

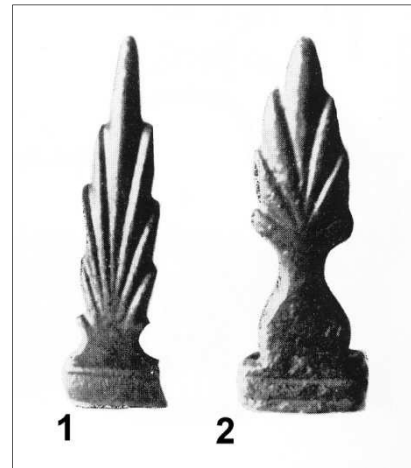
Prikazani dijelovi pojaseva s ukrasom na proboj pokazuju koncentraciju u dolini Une, naročito Jezerinama, te samo sporadičnu pojavu izvan tog prostora, točnije prave analogije potječu s Vinice. Kao i prethodno opisani oblici pravokutnih pojasnih ploča bili su pričvršćeni na podlogu od kože, možda i tekstila, s karikama za provlačenje i različitim oblicima dugmadi ili manjih okova. Svi navedeni oblici pojaseva mogu se smatrati karakterističnima, prije svega, za zajednice naseljene u Pounju i dolini Kupe, a nešto su rjeđe zabilježene na ostatku pretpostavljenog japodskog teritorija. Pritom se ističe puno veći broj primjeraka na Jezerinama naspram onoga na Ribiću, što sugerira određene razlike u nošnji, ili pak manji broj ukopa na drugom nalazištu u istom razdoblju.

7.7. Palmetaste pojasne kopče

7.7.1. Sisak – dvije brončane kopče u obliku palmete koja izlazi iz pravokutnog hvatišta. Na stražnjoj strani, otprilike na sredini kopče, nalazi se kuka za kopčanje. Dužine 6,7 i 6,1 cm (Sl. 41; Majnarić-Pandžić 1970, 92, T. XXX: 7-8; Božić 1998, Sl. 13: 2).

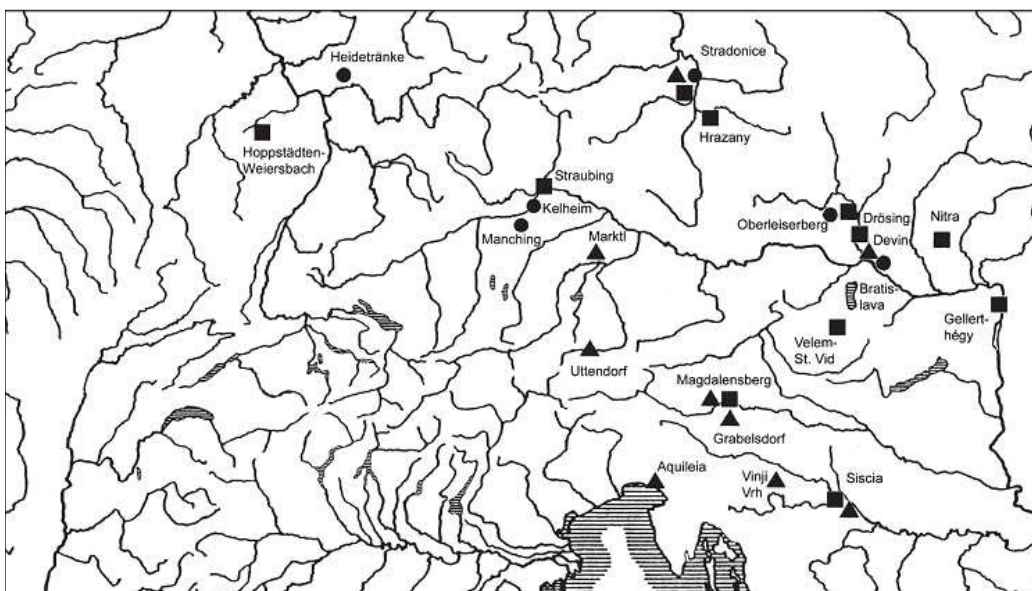
Iz korita rijeke Kupe potječu dvije brončane kopče u obliku palmete. Prisutne su dvije varijante. Na prvoj kopči palmeta je izdužena, s malim suženjem konkavnih rubova između pravokutnog hvatišta i palmete (Sl. 41: 1; Majnarić-Pandžić 1970, T. XXX: 7). Taj je oblik kopče, nazvan tipom Vinji Vrh, rasprostranjen pretežno na području jugoistočnih Alpa (Božić 1998, 148-149, Sl. 13, 19; 2001, Sl. 4: trokut; Gleser 2004, 238, Sl. 4). Po R. Gleseru unutar tipa Vinji Vrh mogu se razlikovati dvije varijante: sa sedam dugih listova palmete, poput kopče iz Siska, ili s pet listova od kojih su središnja tri jednako dugačka (Gleser 2004, 234).

Druga sisačka kopča ima nakon pravokutnog dijela kružno proširenje koje se znatno sužava prije prelaska u palmetu, kraću i masivniju od one na prethodnoj varijanti (Sl. 41: 2; Majnarić-Pandžić 1970, T. XXX: 8). Riječ je o češkoj inačici palmetastih kopči, pretežno s pet listova palmete, s analogijama od Magdalensberga (Sedlmayer 2009, Sl. 118: 71/3) do Slovačke (Pieta 2008, Sl. 18: 12, 14; 83: 4; Božič 2001, 183, Sl. 4: krug), Češke i Njemačke (Karta 33; Gleser 2004, 238-239, Sl. 3, 4). Kopče treće varijante, s ukrasom od emajla na proširenju prije palmete, javljaju se na otprilike istom prostoru (Gleser 2004, 236, Sl. 4).

Slika 41. Palmetaste pojasne kopče iz Siska (kat. br. 7.7.1.).

Na području grupe Mokronog javljaju se u stupnju IIIa, odnosno u starijoj fazi kasnog latena (Božič 1999, 199). Na Magdalensbergu ili Oberleiserbergu palmetaste se kopče javljaju zajedno sa zdjeličastim i fibulama tipa Almgren 65, po čemu su datirane u stupanj LT D1b koji odgovara otprilike drugoj četvrtini 1. st. pr. Kr. (Sedlmayer 2009, 178-184, Sl. 118, 121). Budući da sisačke kopče ne dolaze iz poznatog konteksta, mogu se datirati jedino prema postojećim usporedbama, dakle u okviru prve polovice 1. st. pr. Kr.

Karta 33. Rasprostranjenost palmetastih kopči (prema Gleser 2004).

7.8. Kopče tipa Laminci

7.8.1. Sisak – tri pojasne kopče iz korita rijeke Kupe. Dvije ploče rađene su od ovalnog željeznog lima na koji je s brončanim zakovicama pričvršćen brončani lim istog oblika. Na

jednoj strani željezne ploče nalazi se kuka za kopčanje, a na suprotnom je lim presavijen i u njemu se nalazi željezna žica koja pridržava pravokutni okov, također rađen od željeznog lima s brončanom oblogom. Brončani lim na ploči ukrašen je s iskucavanjem u vidu paralelnih rebara na središtu te punciranim girlandama uz rubove i plastičnim koncentričnim kružnicama na užim krajevima. Dužina 22,5 cm. Druga ploča nema sačuvan okov za pojas, dužina ploče je 25 cm (Majnarić-Pandžić 1990, 55-56, T. 1, 2). Treća ploča je pravokutnog oblika i ukrašena s iskucanim koncentričnim krugovima spojenima s viticama. Dužina 13,4 cm (Burkowsky 2004, 26-27, 62, kat. br. 84).

Pojasne kopče tipa Laminci rađene su od željezne podloge na koju je zakovicama pričvršćen brončani lim ukrašen s iskucavanjem i plastičnim rebrima. Kopče iz Siska uvrštene su u tip II po podjeli M. Babeša. Osnovna razlika dvaju tipova jest način pričvršćivanja okova, tj. šarnirna konstrukcija u slučaju tipa I ili petlja od željezne žice kao na sisačkim kopčama. Dodatna je podjela napravljena na bazi oblika, s varijantom A koja obuhvaća primjerke izduženog ovalnog oblika i varijantom B, pločama četvrtastog ili blago trapezoidnog oblika, po čemu su u Sisku prisutne obje varijante. Oba tipa, ali i obje morfološke varijante, javljaju se i na prostoru međurječja Drave, Save i Dunava (Majnarić-Pandžić 1990, 58-61). Kopče tipa Laminci smatraju se karakterističnima za autohtonu žensku nošnju na prostoru južne Panonije. Rasprostranjene su prvenstveno na prostoru donjeg Podunavlja, od Rumunjske i Ukrajine, a sporadično se javljaju i na sjeveru Mađarske te u Dolenjskoj (Novo Mesto). Najjužniji nalaz predstavlja kopča iz groblja na Kamenjači u Brezi nedaleko Sarajeva (Guštin 2011, 127-128, Sl. 9). Osim na dačkom prostoru, posebno su česte na teritoriju Skordiska, gdje je nešto popularnija varijanta B (Majnarić-Pandžić 1990, 61; Drnić 2009, 313, Sl. 3; Jovanović 2010, 75). Prisutnost obje varijante u Sisku pokazuje, prije svega, uklopljenost lokalne zajednice u širu, južnapanonsku populaciju s kojom dijeli određene elemente nošnje, pa tako i ove kopče, što je istaknula već N. Majnarić-Pandžić prilikom objave sisačkih primjeraka (1990, 61-62). Također, distribucija jasno ukazuje na važnost posavskog pravca u distribuciji materijala i ideja te regionalnog povezivanja.

Kopče tipa Laminci datirane su u stupanj Beograd 3a, što odgovara starijoj fazi kasnog latena (Božič 1981, 320). Najzapadniji nalaz, onaj iz Novog Mesta, potječe iz grobne cjeline koje je na osnovu prisutnih tipova fibula datirana na kraj stupnja LT D, tj. u ranoaugustovsko doba, no možda je riječ o poremećenoj cjelini (Drnić 2009, 311). Za sisačke primjerke, pronađene van sigurnog konteksta, može se dakle predložiti samo općenita datacija u drugu polovicu 2. i početak 1. st. pr. Kr.

8. DUGMAD

8.1. Stožasta (klobučasta) dugmad

8.1.1. Grobnik

8.1.1.1. Grobišće, sonda 3/1987. – dva primjerka pronađena izvan grobne cjeline, promjera 1,5 cm (Blečić 2004, 77, kat. br. 5.2.1, T. 8).

8.1.1.2. Četiri primjerka iz privatne zbirke, promjera između 1,5 i 2,2 cm (Blečić 2004, 78, kat. br. 5.2.2., Sl. 18).

8.1.2. Prozor

8.1.2.1. Veliki Vital, kuća 4 – dva brončana dugmeta (Drechsler-Bižić 1986, T. 12: 3, 4).

8.1.2.2. Grob s pojasnom kopčom – 13 brončanih dugmeta, od čega dio oštećenih. Promjer 2 cm (Balen-Letunić 1995-96, 24, T. 1: 4).

8.1.3. Široka Kula, Vranića gomila – brončano dugme s dva koncentrična rebra (Brunšmid 1901, T. II: 9).

8.1.4. Vinica

8.1.4.1. Grob 134 – tri dugmeta promjera 1,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11082).

8.1.4.2. Grob 283 – tri brončana dugmeta s koncentričnim rebrima, promjera 1,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12289).

8.1.4.3. Grob 299 – jedno dugme s koncentričnim rebrima, promjera 1,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12425).

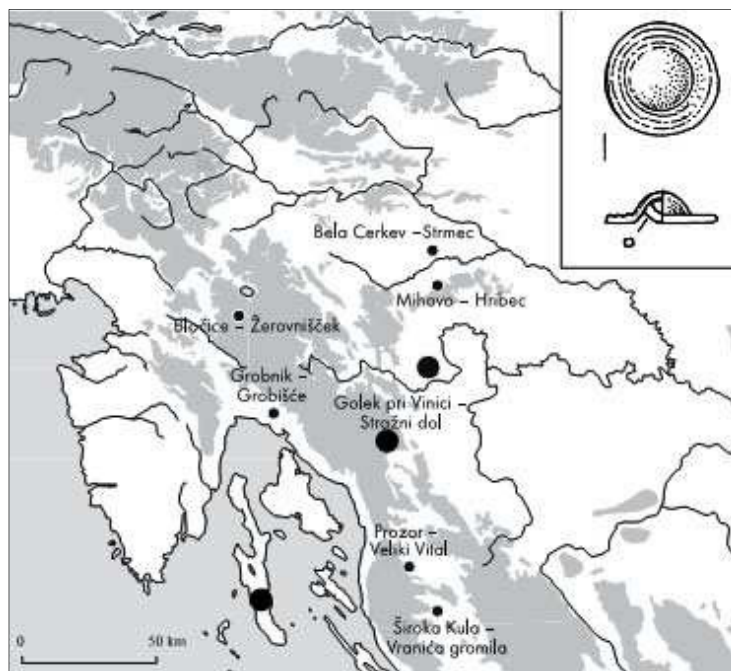
8.1.5. Orišje – jedno brončano dugme (Čataj 2007, 224, Sl. 23, T. 2-11).

8.1.6. Osor, Kavanela – jedno dugme s koncentričnim rebrima, promjera 1,4-1,8 cm (Blečić Kavur 2010, kat. br. 875).

Citirane primjerke okrugle brončane dugmadi karakteriziraju ispupčeni srednji dio i urezane koncentrične linije na ravnom rubu. Ušica se nalazi na poledini ispupčenog dijela i veličinom odgovara njegovom promjeru. Ukupni promjer čitavog dugmeta uglavnom je između 1,5 i 1,7 cm, do najviše 2 cm. Dugmad ovog oblika naziva se stožastom ili dugmadi u obliku kape (slo. klobučasta, eng. hat-shaped).

Karti rasprostranjenosti ovog tipa dugmeta prikazanoj prilikom obrade primjeraka sa Žerovnišćeka u Notranjskoj (Karta 34; Laharnar 2009, 105, Sl. 10) treba dodati nalaze iz Osora i Orišja nedaleko Bosiljeva. Na japodskom prostoru zabilježena su u Širokoj Kuli i Prozoru, a javljaju se i na nalazištima koja se mogu pripisati Kolapijanima, tj. u Vinici i

Orišju. Treba ipak istaknuti granični položaj posljednjeg, koji bi isto tako mogao pripadati sjevernoj periferiji japodskog područja. Istovremeno, zanimljivo je istaknuti odsustvo dugmadi s koncentričnim rebrima u Pounju, što ukazuje na razlike u nošnji unutar prostora pripisanog japodskom stanovništvu. Dugmad istog oblika nosila se i na Kvarneru (Grobnik, Osor), a sporadično i u Notranjskoj (Žerovnišček) i Dolenjskoj (Mihovo: Windl 1975, T. LVIII: 10; Strmec kod Bele Cerkev – Stare 1973, T. 18: 14, 46: 11-12). Dugmad pripisana Stični i Magdalenskoj gori mogla bi ustvari potjecati s Vinice (Laharnar 2009, 105), što bi ukupnim brojem primjeraka to nalazište činilo središtem distribucije.

Karta 34. Rasprostranjenost stožaste dugmadi, dopunjeno s lokalitetima Osor i Orišje (prema Laharnar 2009).

Prozorski nalazi svakako su najzanimljiviji u pogledu korištenja ovog oblika dugmeta kao dijela nošnje. Grobni nalaz pokazuje, naime, da je ovaj tip dugmadi bio nošen zajedno s figuralno ukrašenom trapezoidnom pojasnom kopčom tipa Prozor, vjerojatno uz obruče rombičnog presjeka (Balen-Letunić 1995-96, T. 1: 1-4). Ista cjelina upućuje i na datiranje dugmadi u okviru 2. st. pr. Kr., što je ujedno i jedina zatvorena cjelina u kojoj je pronađena stožasta dugmad. Datiranje u 2., možda još i početak 1. st. pr. Kr., podupiru nalazi dugmadi s lijevanom pojasnom kopčom japodske varijante unutar kuće 4 na Velikom Vitalu. Iako se gornja granica vrlo vjerojatno može pomaknuti do u 3. st. pr. Kr. (Blečić 2004, 92-93), nema zatvorenih cjelina za definitivnu potvrdu takvog prijedloga. U svakom slučaju riječ je o obliku regionalne distribucije na prostoru od Notranjske preko Kvarnera do Like i Gorskog kotara, te sjevernije do Dolenjske, u posljednjim stoljećima prije Krista.

8.2. Dugmad tipa Ribić

8.2.1. Vinica

8.2.1.1. Grob 27 – velik broj primjeraka, oko 40 komada sa zaravnjenim rubom. Promjer 1,5 – 1,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10270).

8.2.1.2. Grob 32 – dva dugmeta s neukrašenim ravnim rubom i malom ušicom na poledini ispučenog središnjeg dijela, promjera oko 1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10316).

8.2.1.3. Grob 79 – 21 primjerak polukružnog ispučenog središnjeg dijela s malom ušicom na poledini, ravnog neukrašenog ruba, promjera 1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10707).

8.2.1.4. Grob 102 – 23 dugmeta s neukrašenim ravnim rubom i ušicom na poledini ispučenog središnjeg dijela, promjera 1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10839).

8.2.1.5. Grob 122 – tri dugmeta promjera 1,5 cm s neukrašenim ravnim rubom i polukružnim središnjim dijelom, s ušicom na poledini (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10982).

8.2.1.6. Grob 134 – tri dugmeta promjera 1,5 cm s ravnim rubom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11082).

8.2.1.7. Grob 143 – jedno dugme s polukružnim ispučenjem i neznatno izvučenim rubom, promjera 1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11176).

8.2.1.8. Grob 205c – tri primjerka promjera 1,8 cm s neukrašenim ravnim rubom i malom ušicom na poledini ispučenog srednjeg dijela (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11682).

8.2.1.9. Grob 248 – šest primjeraka promjera 1,8 cm, s neukrašenim ravnim rubom. Jedno dugme ima veću ušicu, u cijeloj širini polukružnog ispučenja, a ostali primjerci imaju malu ušicu u sredini (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12071).

8.2.1.10. Grob 283 – jedno dugme s malom ušicom na poledini polukružnog središnjeg dijela s neukrašenim ravnim rubom, promjera 1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12289).

8.2.1.11. Grob 284 – jedno dugme s ravnim rubom i ispučenim središnjim dijelom, promjera 1,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12317).

8.2.2. Ribić

8.2.2.1. Grob 116 – jedno dugme s neukrašenim rubom i ušicom na poledini polukružnog ispučenog središnjeg dijela, promjera 1,7 cm (Marić 1968, T. XXIII: 8).

8.2.2.2. Grob 127 – 34 primjeraka, promjera 1,8 cm, s kratkim neukrašenim rubom oko polukružnog središnjeg dijela s ušicom na poledini (Marić 1968, T. XXII: 41).

8.2.2.3. Grob 174 – jedno dugme promjera 1,7 cm s neukrašenim rubom i malom ušicom na poledini ispučenog središnjeg dijela (Marić 1968, T. XI: 5).

8.2.2.4. Grob 183 – 29 primjeraka promjera 1,7 cm, s jednom urezanom linijom na zaravnjenom rubu i malom ušicom u sredini ispupčenog dijela (Marić 1968, T. XVII: 43).

8.2.3. Jezerine, grob 57 – jedno dugme promjera 1,7 cm, s neukrašenim rubom (Radimsky 1895, 78-79, Sl. 115).

8.2.4. Grobnik⁷⁷ – najmanje dva primjerka, pohranjena u privatnoj zbirci (Blečić 2004, 93, Sl. 18; Blečić Kavur 2010, Sl. 267).

8.2.5. Osor – dva dugmeta s polukružno ispupčenim središnjim dijelom, promjera do 1,8 cm (Blečić Kavur 2010, kat. br. 875).

Okrugla brončana dugmad promjera oko 1,8 cm, s visokim polukružno ispupčenim središnjim dijelom na poleđini kojeg se nalazi mala ušica te s ravnim neukrašenim rubom, vrlo rijetko sa samo jednim urezom, može se odrediti kao poseban oblik. Iako je ovaj tip najčešće zabilježen u Vinici, s obzirom da već postoji tip brončane dugmadi tog imena kao eponim je odabrano drugo nalazište s većim brojem primjeraka, odnosno Ribić. Kao i kod ostale brončane dugmadi, riječ je o elementu pojase garniture, nošenom uz pravokutne neukrašene ploče (Ribić, grobovi 183, 127), ali vrlo vjerojatno i brončane ploče s figuralnim ukrasom viničke varijante (Vinica, grobovi 79 i 248), često s iznimno velikim brojem sitne kalotaste dugmadi (aplika), promjera svega 0,5 cm (v. cit. grobove 79, 102, 284).

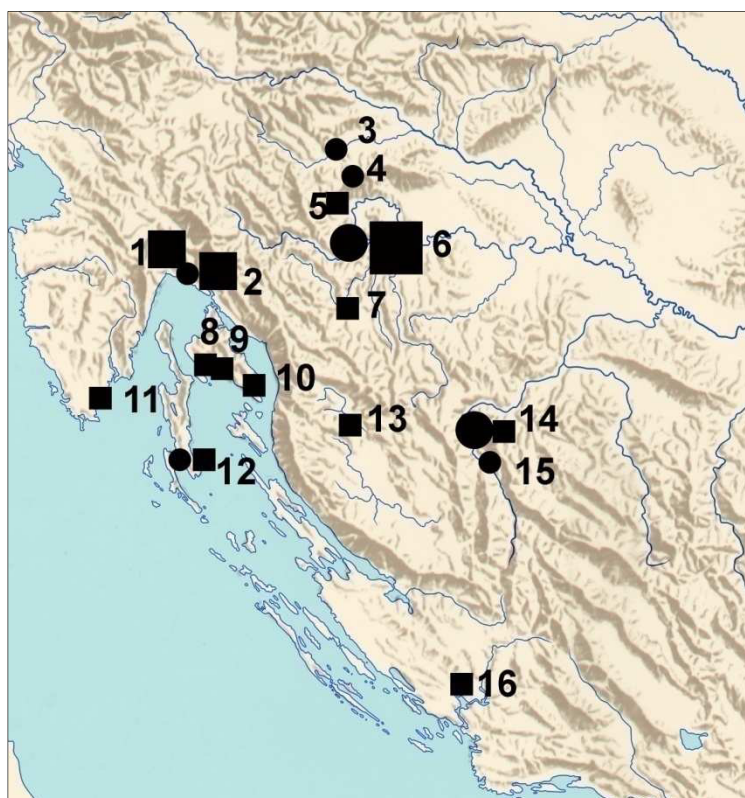
Slično prethodno prikazanoj skupini tzv. stožaste dugmadi, znatan broj zabilježen je, dakle, na Vinici. Kolapijanskom području vjerojatno se može pripisati primjerak s Kučara kod Podzemelja (Dular et al. 1995, T. 76: 17). Primjerci ovog tipa, s malom ušicom na poleđini ispupčenog dijela, nađeni su i na Strmcu kod Bele Cerkev (Stare 1973, T. 46: 11, 52: 14). Dugme promjera 1,4 cm nađeno je u grobu 1656/26 na Mihovu (Windl 1975, T. XV: 10). Ovom se tipu može pripisati i dio primjeraka pronađenih u Grobniku i Osoru, po čemu se Kvarner može odrediti kao dio područja rasprostranjenosti (Karta 35: krug). Iako se dio nalazišta podudara s onima stožaste dugmadi, važna je razlika u zastupljenosti u dolini Une, paralelno nedostatku primjeraka na ličkom tlu. Ovaj je tip dugmadi, čini se, pripadao lokalnoj nošnji japodskih zajednica naseljenih na srednjem toku Une, ali ne i onima na preostalom pretpostavljenom matičnom japodskom području.

U pogledu datacije može se tek okvirno spomenuti razdoblje 2. i početka 1., vrlo vjerojatno i 3. st. pr. Kr., dakle paralelnog upotrebi stožaste dugmadi. U grob 283 s Vinice, uz

---

⁷⁷ Dva dugmeta pronađena u sondi 3 iz 1987. godine mogla bi, na temelju manje ušice na poleđini, pripadati ovom tipu, no oštećeni rub dopušta mogućnost da je ipak riječ o primjercima iz prethodno prikazane skupine stožaste dugmadi.

jedno dugme tipa Ribić, prikazana su i tri primjerka s koncentričnim rebrima, što bi se moglo tumačiti kao dodatna potpora istovremenom datiranju, naravno ukoliko je riječ o izvornoj asocijaciji predmeta. Zajednička upotreba oba oblika uz figuralno ukrašene pojasne ploče dodatno potvrđuje pretpostavku o paralelnom korištenju. U grobu 174 na Ribiću nađena je još i fibula s dvije kuglice koja se može datirati u 2. st. pr. Kr. (Marić 1968, T. XI: 4-5). U grobu 127 na istom lokalitetu nađena je, međutim, snažno profilirana fibula, što bi moglo upućivati na produženu upotrebu pojasne garniture do u razdoblje nove rimske uprave, pri čemu bi pojas sugerirao autohtono porijeklo pokojnika/-ce.

Karta 35. Rasprostranjenost dugmadi tipa Ribić (krug) i tipa Vinica (kvadrat).

8.3. Kalotasta dugmad tipa Vinica

8.3.1. Grobnik

8.3.1.1. Grob 2, sonda 3/1987. – više primjeraka dugmadi s bradavicom u središtu te glatke kalotaste dugmadi različite veličine nađeno uz pojasnu ploču tipa Bela Cerkev na ostatku kožnatog pojasa (Blečić 2004, 63; Blečić Kavur 2010, kat. br. 150).

8.3.1.2. Iznimno velik broj kalotaste dugmadi s bradavicom i ušicom na poledini, promjera od 0,8 do 1,7 cm. Također više sitnih dugmeta glatke kalote (Blečić 2004, 75-77, T. 7: 5.1.1.-5.1.6.; T. 8: 5.1.8.-5.1.12.).

8.3.2. Kastav

8.3.2.1. Grob 1, sonda A/1979. – četiri dugmeta s malom ušicom na poleđini kalote ukrašene s bradavicom, promjera 0,8 cm (Blečić 2002, T. 1: 10.8.).

8.3.2.2. Niz dugmadi iz istraživanja 1972. i 1979., ali izvan grobne cjeline, s bradavicom na vrhu kalote i malom ušicom na poleđini. Promjer 1,6-1,8 cm (Blečić 2002, 98-99, T. 10: 10.3., T. 11: 10.5., 10.09.).

8.3.3. Osor – dva dugmeta s bradavicom i jedno glatko dugme, promjera 1,3 i 1,7 cm (Blečić Kavur 2010, kat. br. 874).

8.3.4. Krk (Naturhistorisches Museum Vienna) – 263 komada s ušicom i bradavicom na kaloti, promjera 0,7-1,4 cm (Lo Schiavo 1970, 425, T. XXIII: 12).

8.3.5. Garica, otok Krk – šest primjeraka s bradavicom na kaloti, promjera 1,4-1,8 cm (Blečić Kavur 2010, kat. br. 394). S istog nalazišta potječe osam primjeraka glatke kalote, različite veličine (ista, kat. br. 395).

8.3.6. Baška

8.3.6.1. Sveti Kristofor, grob I – devet komada kalotaste dugmadi, od čega dio s bradavicom. Promjer od 1,1 do 1,7 cm (Lo Schiavo 1970, 425, T. XXIV: 2-3).

8.3.6.2. Sveti Kristofor, grob III – jedno dugme s ušicom na poleđini kalote ukrašene s bradavicom, promjera 1,2 cm (Lo Schiavo 1970, 426, T. XXIV: 14).

8.3.6.3. Ostava – velik broj dugmadi različite veličine (promjera 0,8 do 2 cm), dio s bradavicom (Batović 2003, Sl. 12: 2; Blečić Kavur 2010, kat. br. 438).

8.3.7. Košljun, Zbirka franjevačkog samostana – pet primjeraka dugmadi s bradavicom na kaloti (Blečić Kavur 2010, kat. br. 427).

8.3.8. Prozor, grob 52 – više dugmeta s bradavicom i glatke kalote, različite veličine (Drechsler-Bižić 1972-73, 37, T. XXVIII: 14).

8.3.9. Skradnik kod Viničice – dugme s bradavicom, promjera oko 2 cm, i manje dugme neukrašene kalote (Balen-Letunić 1999-2000, T. 10: 4-5).

8.3.10. Ribić

8.3.10.1. Grob 33 – dugme promjera 1,8 cm, s bradavicom na vrhu kalote (Marić 1968, T. XXII: 3).

8.3.10.2. Grob 273 – dugme promjera 1,6 cm s bradavicom na vrhu kalote (Marić 1968, T. XX: 20).

8.3.11. Vinica

8.3.11.1. Grob 3 – 16 komada s bradavicom na vrhu kalote, promjera 1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10097).

8.3.11.2. Grob 30 – tri primjerka s bradavicom, promjera 1,7 cm, uz veći broj druge kalotaste dugmadi (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10285).

8.3.11.3. Grob 35 – veći broj dugmeta s bradavicom, promjera 1,6-1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10380).

8.3.11.4. Grob 43a – veći broj kalotaste dugmadi, od čega dio (moguće 57 komada promjera 1,8 cm?) s bradavicom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10444).

8.3.11.5. Grob 78 – devet dugmeta s bradavicom, promjera 1,8 cm, te više glatke kalotaste dugmadi manjih dimenzija (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10698).

8.3.11.6. Grob 127 – osam primjeraka s bradavicom na vrhu kalote, promjera 1,6 cm, uz drugu kalotastu dugmad (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11025).

8.3.11.7. Grob 145 – oko 50 primjeraka s bradavičastim ukrasom kalote, promjera 1,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11197).

8.3.11.8. Grob 215 – 31 primjerak kalotaste dugmadi s bradavicom, promjera 1,5 cm. Uz njih se navodi iznimno velik broj kalotaste dugmadi različite veličine, pa tako i više od 700 primjeraka malih dimenzija (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11758).

8.3.11.9. Grob 216 – devet dugmeta s bradavicom većeg promjera (1,7 cm) i 45 manjih primjeraka, promjera 1 cm. Uz ove, više od 700 manje i vrlo sitne kalotaste dugmadi (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11768).

8.3.11.10. Grob 277 – više primjeraka glatke i bradavičasto ukrašene dugmadi, od kojih je s bradavicom 16 primjeraka promjera 1,6 cm i jedno veće dugme promjera 2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12241).

8.3.11.11. Grob 317 – velik broj kalotaste dugmadi različite veličine, od čega tri primjerka s bradavicom, promjera 1,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12533).

Brončana dugmad s bradavičastim ispupčenjem na vrhu kalote i ušicom na poledini definirana je kao dugmad tipa Vinica (Božič 2009, 72). S obzirom na gotovo identičan oblik ušice i kalote, u istu se skupinu mogu uvrstiti neukrašeni primjerci različite veličine. Grobni nalazi govore o nošenju velike količine dugmadi oba oblika na istoj pojasnoj garnituri zajedno s velikom količinom neukrašene sitne dugmadi, promjera oko 0,5 cm. U grobu 2 na Grobniku dugmad je nađena prišivena na kožnom pojasu, s manjom dugmadi raspoređenom u obliku cvijeta između dva bočna niza sastavljena od veće dugmadi tipa Vinica. Dio garniture činila je i lijevana ploča tipa Bela Cerkev (Blečić 2003a).

Karta rasprostranjenosti (Božič 2009, Sl. 13) nadopunjena nalazima iz Krka, Osora i Skradnika pokazuje znatnu koncentraciju na prostoru Kvarnera, na kojem dominira i brojem

primjeraka (Karta 35: kvadrat). Veću koncentraciju pokazuje naravno i eponimno nalazište, čijem se utjecajnom krugu može pripisati i nalaz iz Skradnika. S druge strane, sporadični i to pojedinačni nalazi iz Ribića ukazuju na slabu zastupljenost ovog tipa dugmeta kao dijela pojasne garniture na istočnom dijelu japodskog područja. Uz to, oni se javljaju u kasnim kontekstima Marićeve faze VI, zajedno sa snažno profiliranim fibulama, odnosno narukvicama spiralno namotanih završetaka (Marić 1968, T. XX: 3-22; XXII: 1-5). Uz narukvicu, grob 33 sadržavao je i križnu dugmad koja je dugotrajan oblik dosta široke distribucije (v. u nastavku). Riječ je dakle o kontekstima koji predstavljaju retardaciju oblika naspram pojave na matičnom prostoru. Slični ovima su primjerci s vrlo malenom ušicom na poleđini kalote, tj. s donje strane bradavičastog ispupčenja, pronađeni u grobu 22 na Pungartu u Metliki (Šribar 1974, T. 3: 10; Božič 2009, Sl. 6: 5) i Nezakciju (Mihovilić 2001, T. 76: 47) te grobu 18 na Dragišiću (Brusić 2000a, T. XVI: 1). Na Nezakciju se javlja i više jednostavne kalotaste dugmadi (Mihovilić 2001, T. 23: 5; 76: 46), što sugerira sličan način ukrašavanja pojaseva. Po tumačenju D. Božića primjerci iz Dragišića mogli bi predstavljati dio garniture koja čini svojevrstan prethodnik nešto kasnijih pojaseva na kojima se nalazi dugmad tipa Vinica, pripisanih ženskoj nošnji (Božič 2009, 84; 2010, 162). Posljednju datira u razdoblje kasnog latena (Božič 2009, 73-76). Okvirno datiranje nalaza iz groba 52 na Prozoru, odnosno fibule s dvostrukom spiralom i jednim jantarnim zrnom na luku ili čunaste fibule sa zadebljanjima na produžetku noge, zaista podupire datiranje u drugu polovicu 2. i 1. st. pr. Kr., a slično se može reći za grobnički grob s pojasnom pločom tipa Bela Cerkev. Nalazi iz Baške, kao i oni slične dugmadi iz Dragišića i Istre, sugeriraju ipak vjerojatnost pretpostavke o autohtonom razvoju oblika na širem prostoru Kvarnera vjerojatno već od 4.-3. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2010, 350-351).

8.4. Križna dugmad

8.4.1. Kastav – jedno dugme s ispupčenim središtem i završecima krakova (Blečić 2002, T. 11: 10.12; 2003, kat. br. 172).

8.4.2. Skradnik, grob 1 – dugme s polukružnom ušicom i ravnim gornjim dijelom u obliku križa, promjera oko 2 cm (Balen-Letunić 1999-2000, T. 11: 1).

8.4.3. Ribić

8.4.3.1. Grob e – tri brončana dugmeta, promjera 2 cm, s ispupčenim središtem i završecima (Marić 1968, T. IX: 18).

8.4.3.2. Grob g – 25 komada križne dugmadi ispupčenog središta, promjera 1,2-1,4 cm (Marić 1968, T. IX: 15).

8.4.3.3. Grob 33 – 25 komada križne dugmadi, od čega jedno s poprečnim urezima na početku krakova, s ispupčenim središtem. Promjer 2,4 cm (Marić 1968, T. XXII: 4-5).

8.4.3.4. Grob 116 – jedno dugme s ušicom na poledini, promjera 2,3 cm (Marić 1968, T. XXIII: 7).

8.4.3.5. Grob 125 – dugme promjera 2,1 cm s ispupčenim središtem i završecima krakova (Marić 1968, T. VIII: 26).

8.4.3.6. Grob 271 – dva dugmeta promjera 2 cm, s ispupčenim središtem (Marić 1968, T. IX: 20).

8.4.4. Jezerine

8.4.4.1. Grob 36b – 14 dugmeta s uskim ravnim krakovima, ukrašenim s poprečnim urezima na završecima, promjera 2,7 cm (Radimsky 1895, 73-74, Sl. 90; Marić 1968, T. III: 25).

8.4.4.2. Grob 201 – 12 primjeraka križne dugmadi promjera 2-2,5 cm, sa zaobljenim završecima krakova ispred kojih je žlijeb (Radimsky 1895, 109, Sl. 235).

8.4.4.3. Grob 208 – šest primjeraka s ispupčenim središtem i završecima krakova, promjera 2,2 cm (Radimsky 1895, 110-111, Sl. 240).

8.4.4.4. Grob 211 – 15 komada križnih dugmeta sa zaobljenim završecima krakova ispred kojih su parovi poprečnih ureza, promjera do 3 cm (Radimsky 1895, 111-112, Sl. 246).

8.4.4.5. Grob 232 – pet dugmeta promjera 2,2 cm (Radimsky 1895, 115).

8.4.4.6. Grob 373 – jedno dugme, promjera 2,1 cm (Radimsky 1895, 148; Marić 1968, Sl. 4: 3).

8.4.4.7. Grob 378 – jedno dugme, promjera 2,1 cm (Radimsky 1895, 150).

8.4.4.8. Grob 379 – dvanaest dugmeta (Radimsky 1895, 150).

8.4.4.9. Grob 476b – sedam dugmeta promjera 2,3 cm i tri dvostruka križna dugmeta, dužine 3,6 cm (Radimsky 1895, 169, Sl. 532a-b).

8.4.5. Vinica

8.4.5.1. Grob 79 – četiri križna dugmeta promjera 1,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10707).

8.4.5.2. Grob 204 – devet primjeraka promjera oko 2,1 cm, s ispupčenom sredinom i završecima krakova (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11667).

8.4.5.3. Grob 250 – 13 komada ravne dugmadi s parovima poprečnih ureza na krakovima. Promjer 2,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12073).

8.4.5.4. Dva ravna dugmeta s ušicom na poledini središta (Gabrovec 1966, T. 18: 18, 19).

8.4.6. Prozor – osam čitavih i oko devet oštećenih dugmeta s ispupčenim središtem i završecima krakova (Ljubić 1889, 134, T. XXII: 142).

8.4.7. Ljubačka Kosa – jedno dugme (?) (Brusić 2002, 234, Sl. 34).

8.4.8. Lički Ribnik (Drechsler-Bižić 1987, Sl. 25: 20).

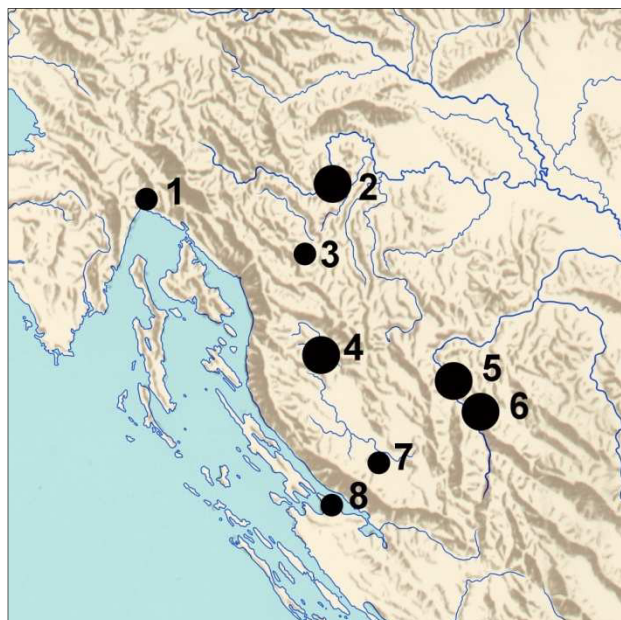
Iako se navedeni primjerci brončane dugmadi križnog oblika ponešto razlikuju u detaljima morfologije, mogu se uvrstiti u zajedničku skupinu pojasnih elemenata. Nešto češće se javlja dugmad s ispupčenim središtem i završecima krakova, prisutna na Kastvu i većini ribičkih grobnih cjelina, kao i u grobovima 208 ili 476b na Jezerinama.

Kao i prethodno navedeni oblici, s kojima je međutim rijetko asocirana, dugmad u obliku križa nosila se s različitim oblicima pojasnih ploča. Pojas iz groba 232 na Jezerinama ukrašavala je tako, uz križnu dugmad, izdužena pravokutna ploča (Radimsky 1895, 115, Sl. 268). U grobovima 208 i 379 na istom nalazištu pojasna ploča, koja zajedno s križnom dugmadi pripada garnituri, ima dva polukružna završetka na jednom kraju, malo uvučena i razdvojena od ostatka pravokutne ploče. U grobu 476b, zajedno s nizom obične i dvostruke križne dugmadi, također se nalazila brončana pravokutna ploča, ali ravnih završetaka na kojima su zakovice. U grobu „e“ na Ribiću dugmad se nalazi zajedno s lijevanom pločom japodske varijante (Marić 1968, T. IX: 18-19), a u cjelini „g“ s pločom ukrašenom na proboj s ukrasom konjskih protoma na gornjem rubu (isti, T. IX: 14-17). Inventaru groba 79 na Vinici pripisano je više različitih dugmeta, među kojima su četiri križna. Istoj cjelini navodno pripada brončana pojasna ploča s ukrasom stiliziranih zmija, pa se zasigurno nošenje ovakve dugmadi može povezati i s pločama viničke varijante. Također, i s ovim se garniturama javljaju brončani obruči rombičnog presjeka, promjera oko 4 cm (Jezerine, grob 373, 379: Marić 1968, Sl. 4: 3-4; Radimsky 1895, 150), koji su vjerojatno služili za provlačenje remenja. Na pojedinim kasnohalštatskim nalazištima u Dolenjskoj križna se dugmad tumači kao dio konjske opreme koju ponekad simbolično predstavlja (Gabrovec, Teržan 2008, 97). Iako je možda dugmad sličnog oblika korištena i u toj funkciji, asocijacije s pojasnim pločama nedvojbeno definiraju japodske i posve vjerojatno viničke primjerke kao elemente pojasnih garnitura. Distribucija nalaza dodatno potvrđuje povezanost ovog tipa dugmadi s nošnjom u dolinama Une i Kupe (Bela krajina) te prostoru Gorskog kotara i Like (Karta 36; Marić 1968, Karta 4). Nalazi iz Kastva i Ljubačke Kose nalaze se na periferiji rasprostranjenosti i ukazuju na sporadično korištenje na susjednim prostorima, ali moguće i na kretanje stanovništva.

Kako je spomenuto, križna dugmad relativno je dugotrajan oblik. Po Z. Mariću pojavljuje se od kraja faze II sve do rimskog doba (Marić 1968, 16). Dugmad iz Dolenjske smatra se karakterističnom za kasni halštat, a kao istovremeni nalaz navodi se dugme iz Skradnika (Gabrovec, Teržan 2008, 98). No, iako se spominje vjerojatna povezanost dugmeta

i fibule tipe Certosa, nije riječ o zatvorenim grobnim cjelinama koje omogućuju pouzdano datiranje tog primjerka na kraj 5.-4. st. pr. Kr. (Balen-Letunić 1999-2000, 31). U grobu 125 na Ribiću javlja se zajedno s fibulom tipa Dux (Marić 1968, T. VIII: 26-27) koja se datira u drugu polovicu 4. i početak 3. st. pr. Kr. (kat. br. 6.4.). U grobu 208 na Jezerinama nalazi se s fibulom s jednom kuglicom na produžetku noge, datiranom u prvu polovicu 2. st. pr. Kr. (v. iznad; kat. br. 6.17.). Pravokutne pojasne ploče, karakteristične za nošnju zajednica u dolini Une, datirane su u 2. i početak 1., moguće i dio 3. st. pr. Kr. Pojasne kopče s figuralnim ukrasom japodske i viničke varijante također se datiraju u 2., moguće i kraj 3. st. pr. Kr. Otprilike istovremene ili moguće nešto starije jesu i ploče s konjskim protomama i ukrasom na proboj. Pritom je vrlo moguće starije datiranje garniture iz groba 36b s pločom koja prikazuje ratnika, budući da od ostalih odudara oblikom dugmadi s uskim ravnim krakovima. Dakle, iako bi glavno razdoblje upotrebe križne dugmadi na japodskom prostoru bilo nešto kasnije od onog predloženog za dolenske primjerke, od kojih se uostalom često razlikuju u obliku ušice i krakova, korištenje tog tipa dugmeta može se pratiti od kraja 4. do barem kraja 2. st. pr. Kr. Grob 33 iz Ribića sugerirao bi dugotrajniju upotrebu do u početak 1. st. po Kr., no vrlo vjerojatno ovakva dugmad tada ne predstavlja uobičajeni dio nošnje.

Karta 36. Rasprostranjenost križne dugmadi.

9. PRIVJESCI

9.1. Prstenasti brončani privjesci zadebljanih rubova (tipa Vinica)

9.1.1. Trošmarija – prstenasti pločasti disk sa zadebljanim rubovima i polukružnom rupicom na rubu, promjera oko 4,5 cm (Balen-Letunić 1999-2000, T. 7: 5).

9.1.2. Skradnik – prstenasti pločasti disk sa zadebljanim rubovima i nepravilnom perforacijom, promjera oko 3,5 cm (Balen-Letunić 1999-2000, T. 10: 2).

9.1.3. Jezerine

9.1.3.1. Grob 237 – prstenasti disk zadebljanih rubova s jednom okruglom perforacijom na rubu. Promjer 4,7 cm (Radimsky 1895, 117, Sl. 276; Marić 1968, Tab. VI: 226b).

9.1.3.2. Grob 239 – prstenasti disk sa zadebljanim rubovima, promjera 3,6 cm. Kroz rupicu na rubu je provučena igla fibule s dvostrukom spiralom i nizom jantarnih zrna na luku (Radimsky 1895, 117, Sl. 280).

9.1.3.3. Grob 478 – prstenasti pločasti disk sa zadebljanim rubovima, promjera 3,6 cm, oštećen na mjestu perforacije (Radimsky 1895, 170, Sl. 534).

9.1.4. Vinica

9.1.4.1. Grob 31 – dva prstenasta diska promjera 4 cm. Prvi disk ima jednu okruglu perforaciju na jednoj strani te tri jednake perforacije na suprotnoj, na drugom je samo uobičajena jedna perforacija (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10295, 10296).

9.1.4.2. Grob 65b – prstenasti disk sa zadebljanim rubovima, promjera 3,8 cm, kojemu dio nedostaje (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10584).

9.1.4.3. Grob 108 – prstenasti pločasti disk sa zadebljanim rubovima, promjera 3,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10892).

9.1.4.4. Grob 112 – prstenasti disk promjera 4,2 cm sa zadebljanim rubovima i jednom okruglom perforacijom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10908).

9.1.4.5. Grob 120 – prstenasti pločasti disk s rupicom i zadebljanim rubovima, promjera 3,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10970). Drugi disk, promjera 3,8 cm, ima u sredini još jedno koncentrično rebro (inv. br. 40-77-40/10969).

9.1.4.6. Grob 122 – jedan prstenasti disk promjera 3,5 cm sa zadebljanim rubovima i jednom okruglom perforacijom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10985).

9.1.4.7. Grob 136 – pet pločastih prstenastih diskova sa zadebljanim rubovima s okruglom rupicom na rubu. Četiri manja diska imaju promjer 3,8 cm, jedan je veći, promjera 4,2 cm (Vogt 1934, T. XI: 76; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11097-11101).

- 9.1.4.8. Grob 141 – dva dosta oštećena prstenasta diska sa zadebljanim rubovima, promjera 3,6 i 3,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11144, 11145).
- 9.1.4.9. Grob 150 – prstenasti disk sa zadebljanim rubovima, promjera 3,5 cm, s jednom većom okruglom perforacijom kod ruba te još jednom manjom, malo razmaknutom od prethodne (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11235).
- 9.1.4.10. Grob 163 – jedan prstenasti disk sa zadebljanim rubovima, promjera 4 cm, s malom perforacijom na rubu (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11344).
- 9.1.4.11. Grob 200 – tri prstenasta diska sa zadebljanim rubovima, ali bez perforacije. Jedan disk ima još jedno rebro u sredini. Promjer 3,2 i 3,6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11596-11598).
- 9.1.4.12. Grob 207 – dva prstenasta diska sa zadebljanim rubovima, s jednom okruglom perforacijom uz unutarnji, odnosno vanjski rub. Promjeri 3,9 i 3,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11699, 11700).
- 9.1.4.13. Grob 210 – jedan prstenasti disk sa zadebljanim rubovima, djelomice oštećen, s jednom okruglom perforacijom. Promjer 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11717).
- 9.1.4.14. Grob 214 – polovica prstenastog diska (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11753).
- 9.1.4.15. Grob 221 – jedan prstenasti disk sa zadebljanim rubovima s rupicom, promjera 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11820).
- 9.1.4.16. Grob 235 – prstenasti disk promjera 3,5 cm, sa zadebljanim rubovima i jednom okruglom rupicom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11949).
- 9.1.4.17. Grob 253 – tri prstenasta diska sa zadebljanim rubovima, s jednom perforacijom. Promjer 3,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12103-12105).
- 9.1.4.18. Grob 273 – dva prstenasta diska sa zadebljanim rubovima, s jednom okruglom perforacijom. Promjer 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12220-12221).
- 9.1.4.19. Grob 282 – tri manja prstenasta diska sa zadebljanim rubovima, svaki na završetku zasebnog lančića od dvostrukih karika. Lančići su ovješeni na brončanu kariku. Ukupna dužina 15 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12263; Vogt 1934, 103, T. XIX: 105).
- 9.1.4.20. Grob 296 – dva prstenasta diska promjera 2,5 cm sa zadebljanim rubovima, s ovalnim proširenjem središnje rupe (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12410, 12411). Po crtežima izvorno su bili ovješeni na iglu fibule s jednom kuglicom na produžetku noge koja završava sa zakovicom.
- 9.1.4.21. Više primjeraka pločastih prstenastih diskova različite veličine (Gabrovec 1966, T. 20: 7-11, 13; Dobiat 1982, T. 9: 10-14).

9.1.5. Mazin, ostava – ulomak prstenastog diska sa zadebljanim rubovima (Brunšmid 1897, T. XVI: 16).

9.1.6. Vrebac, Velika njiva – izvan grobne cjeline. Prstenasti disk sa zadebljanim rubovima provučen je kroz luk fibule (Drechsler-Bižić 1958, T. XIV: 103).

9.1.7. Ljubačka Kosa – prstenasti pločasti disk sa zadebljanim rubovima, s nepravilnim zarezom na strani unutarnjeg ruba. Promjer oko 3,8 cm (Brusić 2002, Sl. 35: 3).

9.1.8. Nin-Ždrijac, nekropola F – prstenasti disk promjera oko 4 cm sa zadebljanim rubovima i jednom okruglom perforacijom (Brusić 2002, Sl. 16: 5).

Okrugli predmeti rađeni od tankog brončanog prstenastog lima sa zadebljanim rubovima korišteni su kao privjesci, na što upućuje i okrugla perforacija na limu. Privjesci ovog oblika mogli su biti nošeni na igli fibule (Jezerine, grob 239; Vrebac; Vinica, grob 296) ili drugim ukrasima (karičastim lančićima: Vinica, grob 282). Naročito su česti na groblju u Vinici, ali su prisutni i drugdje na širem susjednom području. Nalazi iz Podzemelja (Dular 1978, T. XVI: 11-12) i oni iz Skradnika ili Trošmarije potječu s graničnog prostora prema grupi Mokronog, odnosno japodskim zajednicama, područjima na kojima su također zabilježeni ovakvi privjesci (Teržan 1975, T. 13: 5-6; Stare 1955, XCI: 12). Nađeni su i na Šmihelu u Notranjskoj (Guštin 1979, T. 53: 10), ali i Socerbu (San Servolo 2002, 81, br. 135), i to kao pojedinačni nalazi koji govore o kontaktima s viničkim prostorom, koji se na temelju velikog broja primjeraka s pravom može smatrati matičnim. Zanimljiva je sporadična pojava u južnoj Liburniji koja predstavlja trenutnu južnu granicu rasprostranjenosti. Iako je opet riječ o pojedinačnim primjercima na periferiji distribucije, nedovoljna objavljenost materijala s navedenih lokaliteta ostavlja otvorenu mogućnost drugih analognih nalaza.

Za ovaj je oblik privjesaka, koji se mogu nazvati tipom Vinica, pretpostavljeno korištenje prvenstveno tijekom srednjeg i vjerojatno kasnog latena (Balen-Letunić 1999-2000, 32). Budući da primjerci iz Skradnika i Trošmarije potječu iz razorenih grobova, a oni vinički iz nepouzdanih cjelina, tek nekoliko cjelina pruža bolje podatke za dataciju. U grobu 239 na Jezerinama prstenasti je disk ovješena na iglu fibule s dvostrukom spiralom i nizom jantarnih zrna na luku. Fibula istog tipa s pet jantarnih zrna nalazila se u grobu 478 na istom nalazištu (Radimsky 1895, 170), pa je moguće i ovaj disk nošen na isti način, tj. kao ukras na igli fibule. Iz istog groba potječe košarasti privjesak profiliranog dna. Košarasti privjesci uglavnom se javljaju tijekom 5. i 4. st., najkasnije još u prvoj polovici 3. st. pr. Kr. (Warneke 1999, 127-128; San Servolo 2002, 81). Fibule s nizom jantarnih zrna javljaju se od početka 3., ali moguće već od kraja 4. st. pr. Kr. Na fibuli s jednom kuglicom na produžetku noge,

uvrštenoj u inventar groba 296 s Vinice, nalazi se par prstenastih plosnatih privjesaka. Produžetak noge spojen je sa zakovicom na trakasti luk. Ovakve se fibule, vrlo česte upravo na Vinici, mogu datirati najvjerojatnije od druge polovice 3. st. pr. Kr.

U prilog korištenja ovih privjesaka i kasnije, tijekom 1. st. pr. Kr., ide nalaz u grobu 237 na Jezerinama u kojem je privjesak zajedno s fibulom tipa Gorica (Radimsky 1895, 116-117). Time se ukupni vremenski raspon upotrebe ovakvih privjesaka određuje široko, od 4. do 1. st. pr. Kr.

Brončani trapezoidni privjesci sa životinjskim protomama

9.2. a) privjesci s punom trapezoidnom pločicom – varijanta Grobnik

9.2.1. Grobnik – dva slična privjeska s punom pločicom koja na gornjem rubu ima par konjskih protoma te središnju alku. Na donjem rubu nalazi se niz rupica. Na bolje očuvanom primjerku, ovješenoj na iglu životinjske figuralne fibule, sačuvan je i niz lančića koji završavaju s trokutastim limenim privjescima. Visine 5,6 i 3,7 cm (Sl. 42: 1; Glogović 1989, T. 40: 1; Blečić 2003, kat. br. 112; 2004, 72-73, T. 6: 2.6.2., 2.7.).

9.2.2. Kastav – trapezoidni privjesak s punom pločicom ukrašenom s koncentričnim kružnicama s točkom u sredini (motiv „očiju“), s alkom i konjskim protomama na gornjem rubu. Na donjem rubu nalazi se niz rupica s kojih su ovješeni lančići od dvostrukih karika. Privjesak se nalazi zajedno s prstenastim privjeskom s roščićima na igli fibule tipa Certosa Xh. Dimenzije pločice 7,3 x 6,4 cm, dužina lančića 21,2 cm (Sl. 42: 2; Glogović 1989, T. 40: 2; Blečić 2002, 94, T. 10: 5.1.; 2003, kat. br. 111).

9.2.3. Vinica

9.2.3.1. Grob 43b – privjesak s oštećenom gornjom stranom, od koje je sačuvana samo jedna protoma. Pločica je puna, ukrašena s plastičnim linijama koje tvore trokute. Na donjem rubu je niz rupica, sa sačuvanim ulomcima lančića. Dim. 5,1 x 4,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10447).

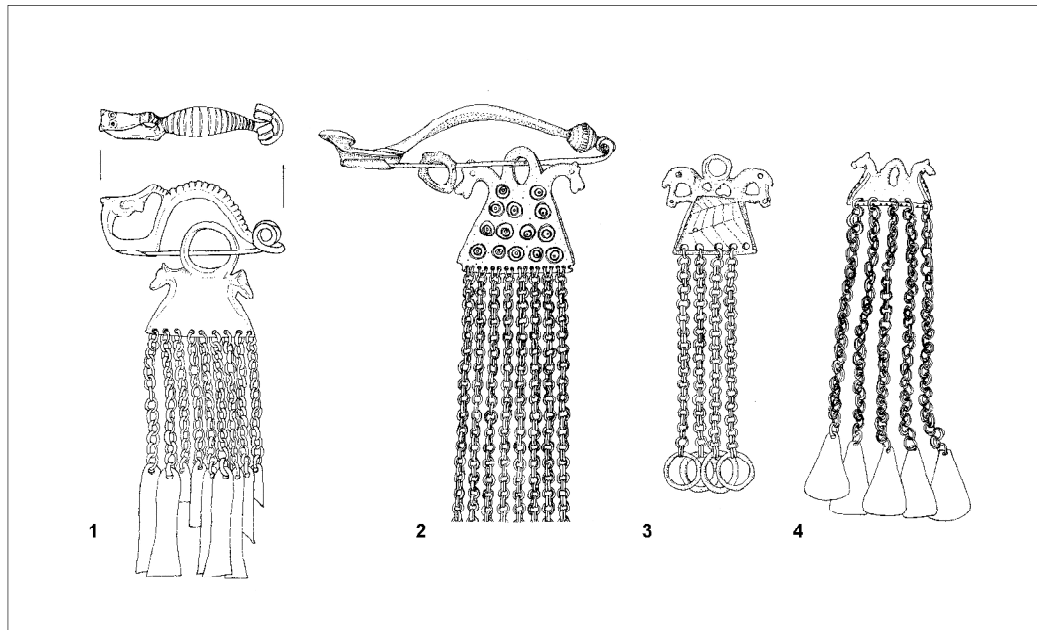
9.2.3.2. Grob 74 – trapezoidni privjesak s ukrasom koncentričnih kružnica. Na donjem dijelu nalazi se niz rupica. Dim. 6,5 x 6 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10659).

9.2.3.3. Djelomice oštećeni privjesak s punom pločicom i konjskim protomama na gornjem dijelu te nizom rupica na donjem rubu (Gabrovec 1966, T. 18: 5).

9.2.4. Jezerine, grob 349 – trapezoidni privjesak s ukrasom urezanih kosih linija i parom konjskih protoma na gornjem rubu. Između protoma je veća alka, ispod koje su dvije manje perforacije. Na donjem rubu nalazi se niz rupica na kojima su ovješeni lančići od dvostrukih karika. Na kraju svakog lančića nalazi se jedan veći brončani prsten rombičnog presjeka.

Privjesak se nalazi na igli fibule s dvostrukom spiralom i nizom jantarnih zrna na luku. Ukupne dimenzije privjeska su 16 x 5,6 cm (Sl. 42: 3; Radimsky 1895, 142-143, Sl. 399; Glogović 1989, T. 41: 2).

9.2.5. Kopolje – privjesak s niskom punom trapezoidnom pločicom i konjskim protomama na gornjem rubu. Između protoma nalazi se nepravilna ovalna perforacija, ali ne prava alka kao na drugim primjercima. Na završetku lančića nalaze se trokutasti limeni privjesci (Sl. 42: 4; Drechsler-Bižić 1961, T. XIII: 1; Glogović 1989, T. 41: 3).

Slika 42. Privjesci varijante A: 1. Grobnik (kat. br. 9.2.1.); 2. Kastav (kat. br. 9.2.2.); 3. Jezerine (kat. br. 9.2.4.); 4. Kopolje (kat. br. 9.2.5.).

9.3. b) privjesci s izduženom punom lijevanom pločicom – varijanta Vinica

9.3.1. Vinica

9.3.1.1. Grob B – privjesak pune lijevane izdužene, blago trapezoidne pločice s nizom rupica na donjem rubu. Gornji dio je oštećen, ali se naziru konjske protome te moguće stilizirani prikaz ratnika s kacigom između protome i središnje alke. Ratnik bi tako bio prikazan bočno, kao da jaše, s plastično oblikovanom nogom koja se nastavlja na pločicu. Dim. 5,7 x 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12636).

9.3.1.2. Grob D – privjesak izdužene pločice s nizom rupica na donjem rubu i trokutasto oblikovanim okvirastim gornjim dijelom. Sačuvana je samo jedna protoma. Dim. 7,6 x 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12666).

9.3.1.3. Grob N – privjesak pune izdužene pločice s izdignutim rubovima i nizom rupica na donjem dijelu. Sačuvana je samo jedna konjska protoma. Dim. 6,5 x 4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12881).

9.3.1.4. Grob V – privjesak s ukrasom koncentričnih kružnica i geometrijskih ureza na pločici. Gornji dio je oštećen. Dim. 5,5 x 4,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/13083).

9.3.1.5. Grob 5 – dva privjeska s blago trapezoidnim pločicama. Prvi je ukrašen s urezanim šrafiranim trokutima uz gornji rub te ima ureze na konjskim protomama (vjerojatno prikaz grive), dok je drugi jednostavniji, s dvije perforacije ispod alke velikih dimenzija. Dim. 7,2 x 4,4 i 4,5 x 4,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10114, 10115).

9.3.1.6. Grob 35 – privjesak s izduženom pločicom izdignutih rubova, ovješena na iglu fibule tipa Zvonimirovo. Dim. 6,4 x 3,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10368).

9.3.1.7. Grob 43a – kompozitni privjesak sastavljen od trapezoidne pločice s konjskim protomama i alkom unutar žičanog okvira, te donjom izduženom pločicom koja također završava s konjskim protomama. Obje su pločice ukrašene s koncentričnim kružnicama. Na donjem dijelu druge pločice nalazi se niz trokutastih limenih privjesaka. Dim. 11,4 x 9,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10442).

9.3.1.8. Grob 55 – manji trapezoidni privjesak pune pločice s izdignutim rubovima i dvije perforacije ispod alke. Konjske protome ukrašene su s urezima koji imitiraju grivu. Dim. 4,8 x 4,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10492).

9.3.1.9. Grob 56 – privjesak izdužene pločice s nizom rupica i koncentričnih kružnica te urezima na gornjem dijelu, odnosno na protomama i dijelu uz središnju alku. Dim. 6,7 x 3,8 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10501).

9.3.1.10. Grob 65b – kompozitni privjesak s dvije pločice s konjskim protomama na gornjem rubu. Griva je izvedena dubokim urezima. Gornja pločica ima okvirasto izvedeni središnji dio uz alku. Na donjoj pločici ovješeni su limeni trokutasti privjesci. Dim. 6,3 i 7,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10582, 10583).

9.3.1.11. Grob 73 – trapezoidni privjesak s urezima na rubovima, koji se nastavljaju i na konjskim protomama tvoreći grivu. Pločica je ukrašena s nizom punciranih točaka na gornjem dijelu te plastičnim zmijolikim motivom na donjem dijelu. Dim. 6,6 x 5,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10646).

9.3.1.12. Grob 74 – privjesak sastavljen od dvije pločice izduženog pravokutnog oblika ukrašene s nizom urezanih trokuta, obje s konjskim protomama na završecima. Nalazio se na paru fibula tipa Certosa s dugom spiralom, omotanom oko željezne jezgre (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10658).

9.3.1.13. Grob 75 – izduženi blago trapezoidni privjesak s nizom rupica na donjem rubu. Konjske protome na završetku gornjeg ruba imaju ukras dubokih ureza. Dim. 8,5 x 4,4 cm

(Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10671). Istorj je cjelini pripisan još jedan sličan primjerak (inv. br. 40-77-40/10672).

9.3.1.14. Grob 104 – glatki privjesak s izduženom blago trapezoidnom pločicom i dvije konjske protome na gornjem rubu, bez rupica. Dim. 5,4 x 3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10859).

9.3.1.15. Grob 129 – trapezoidni privjesak izdignutih rubova, s četiri rupice na donjem rubu. Dim. 6,7 x 3,9 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11047).

9.3.1.16. Grob 136 – dijelom oštećeni, blago trapezoidni izduženi privjesak s rupicama na donjem dijelu i izduženim, uskim konjskim protomama. Dim. 5,7 x 3,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11094).

9.3.1.17. Grob 220 – kompozitni privjesak s niskom trapezoidnom punom pločicom ukrašenom s četiri koncentrične kružnice te donjom, vrlo izduženom pločicom ukrašenom s koncentričnim kružnicama i konjskim protomama na završecima. Gornji rub prve pločice također završava s konjskim protomama te malom alkom iznad dvije perforacije. Na donjem rubu je niz rupica. Dim. 7,7 x 5,1 cm; 10 x 3,1 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11808, 11809).

9.3.1.18. Grob 237 – privjesak s ukrasom koncentričnih kružnica na izduženoj pločici i izdignutim rubovima. Konjske protome povezane su sa središnjom alkom. Dim. 6,8 x 3,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11982).

9.3.1.19. Grob 244 – izduženi privjesak s nizom od pet koncentričnih kružnica na pločici i konjskim protomama na gornjem rubu. Dim. 6,6, x 3,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12030).

9.3.1.20. Grob 260 – izduženi trapezoidni privjesak s ukrasom koncentričnih kružnica. Gornji dio je oštećen, sa samo djelomice očuvanim protomama. Dim. 6,6 x 3,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12166).

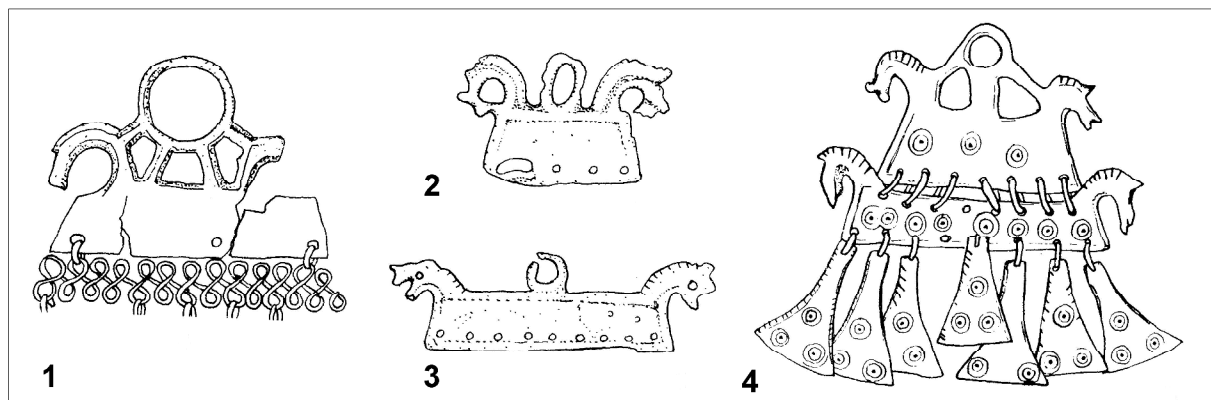
9.3.1.21. Grob 282 – izduženi trapezoidni privjesak s kosim urezima na rubovima konjskih protoma (prikaz grive) i izdignutim rubovima. Dim. 6 x 3,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12264).

9.3.1.22. Grob 283 – izduženi trapezoidni privjesak s izdignutim rubovima i plastičnim rebrom duž gornjeg dijela koje se nastavlja po sredini konjskih protoma. Oči konja su krupne, plastično izvedene. Dim. 7,5 x 3,7 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12293).

9.3.1.23. Grob 315 – blago trapezoidni privjesak ukrašen s tri velike kružnice s točkom u sredini. Na donjem rubu se nalazi šest rupica, dok su na gornjem konjske protome te alka s dvije perforacije. Dim. 5,1 x 4,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12523).

9.3.2. Jezerine, grob 264 – privjesak u obliku izduženog punog pravokutnika iznad kojeg se nalaze tri perforacije s oštećenim protomama na bočnim stranama i alkom na vrhu. Kroz rupice na donjem rubu provučena je žica koja tvori niz od četiri paralelna reda osmica, s nizom privjesaka u obliku ljudskih maski na samom kraju. Dimenzije 13,5 x 10 cm (Sl. 43: 1; Radimsky 1895, 122, Sl. 305; Marić 1968, T. IV: 2; Glogović 1989, T. 41: 5).

Slika 43. Privjesci varijante B: 1. Jezerine (kat. br. 9.3.2.); 2-4. Vinica (prema Glogović 1989).

9.4. c) privjesci s pločicom radenom na proboj – varijanta Jezerine

9.4.1. Jezerine

9.4.1.1. Grob 228 – trapezoidni privjesak s konjskim protomama na gornjem rubu, između kojih je okrugla alka, te nizom perforacija. Na donjem rubu nalazi se niz rupica s kojih su ovješeni lančići od niza dvostrukih karika koji završavaju s koničnim privjescima. Dužina 14,4 cm (Marić 1968, T. IV: 5).

9.4.1.2. Grob 278 – trapezoidni privjesak s nizom nasuprotnih trokutastih perforacija na pločici i konjskim protomama na gornjim bočnim stranama, između kojih je alka. Na donjem rubu nalazi se niz rupica kroz koje su provučeni lančići od dvostrukih karika. Na završetku svakog lančića nalazi se osmica od žice i konični privjesak. Dužina 16,5 cm (Radimsky 1895, Sl. 328; Marić 1968, T. V: 4; Glogović 1989, T. 41: 1; Raunig 2004, T. XX: 7).

9.4.2. Vinica

9.4.2.1. Grob 7 – privjesak s trokutastim perforacijama i nizom lančića ovješениh kroz rupice uz donji rub. Na završetku svakog lančića nalazi se šiljasti konični privjesak. Čitavi je privjesak ovješен na iglu fibule s dvostrukom spiralom i ulomkom staklene narukvice na luku (Vogt 1934, T. XII: 51; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10139).

9.4.2.2. Grob 24 – fragmentirani privjesak s trokutastim perforacijama. Sačuvan je samo dio alke i jedna konjska protoma. Moguće istom obliku pripada još jedan ulomak (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10233, 10234).

9.4.2.3. Grob 57 – ulomak privjeska s ukrasom na proboj (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10507).

9.4.2.4. Grob 79 – fragmentirani privjesak s trokutastim perforacijama i koničnim privjescima koji su, temeljem analogija, izvorno stajali na završetku lančića (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10705).

9.4.2.5. Grob 115 – privjesak s nizom trokutastih perforacija i konjskim protomama na gornjem rubu, malo oštećenim. S donjeg ruba vise lančići od dvostrukih karika koji završavaju s koničnim privjescima. Privjesak se nalazi na igli fibule s nizom jantarnih zrna na luku (Vogt 1934, T. XV: 72; Raunig 2004, T. XX: 10; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10927).

9.4.2.6. Grob 150 – fragmentirani privjesak s koničnim privjescima na završetku lančića (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11229).

9.4.2.7. Grob 174 – privjesak s trokutastim perforacijama, ali dijelom zapunjenih, poput polugotovog proizvoda. Također, gornji dio na kojem se obično nalazi alka je pun, uz samo jednu bušenu rupicu. Dim. 4,9 x 3,2 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11400). Još jedan privjesak, dim. 5,3 x 3,4 cm, također je pripisan ovoj cjelini i pripada uobičajenom obliku s nizom trokutastih perforacija (inv. br. 40-77-40/11401).

9.4.2.8. Grob 183 – oštećeni privjesak s trokutastim perforacijama i nizom rupica na donjem rubu. Dim. 5,1 x 5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11443).

9.4.2.9. Grob 186 – privjesak s nizom trokutastih perforacija na pločici te dvije manje perforacije neposredno ispod alke. Na krajevima gornjeg ruba nalaze se konjske protome. Na donjem rubu je niz rupica. Dim. 5,8 x 4,3 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11479).

9.4.2.10. Grob 190 – gornji dio privjeska s perforacijama (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11502).

9.4.2.11. Grob 200 – privjesak s jednim redom trokutastih perforacija i dvije manje perforacije ispod alke. Gornji rub završava s konjskim protomama. Na donjem rubu nema uobičajenih rupica. Dim. 5,3 x 4,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11594).

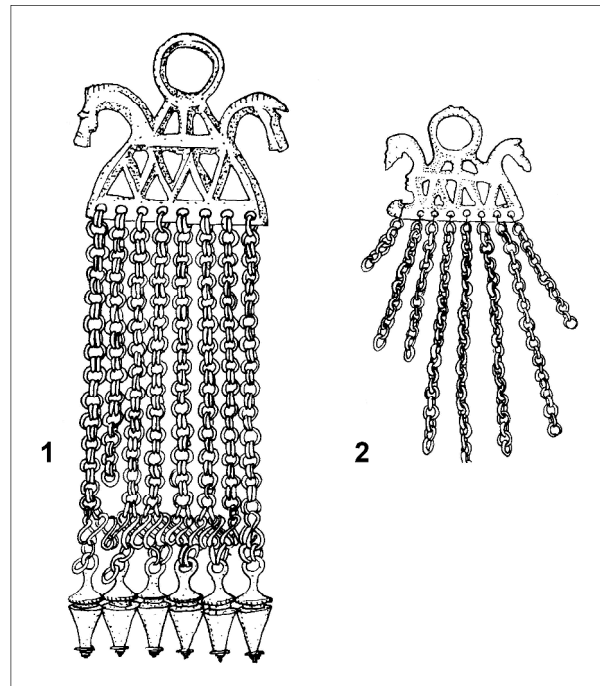
9.4.2.12. Grob 280 (Podklanc?) – privjesak s nizom trokutastih perforacija i rupica na donjem rubu. Gornji dio je oštećen, nedostaje alka. Dim. 5 x 3,4 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12249).

9.4.2.13. Grob 281 – fragmentirani privjesak s ukrasom na proboj (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/12257).

9.4.2.14. Grob V – ulomak privjeska s trokutastim perforacijama (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/13084).

9.4.2.15. Privjesak s jednim nizom trokutastih perforacija i dvije manje perforacije ispod alke. Gornji rub završava s konjskim protomama, a na donjem se nalazi niz rupica s kojih vise lančići od dvostrukih karika (Glogović 1989, T. 41: 4; Gabrovec 1966, T. 18: 4).

9.4.3. Drenov Klanac – privjesak s jednim nizom trokutastih perforacija. Dvije manje perforacije nalaze se neposredno ispod alke. Gornji rub završava s konjskim protomama. Na donjem rubu nalazi se niz rupica kroz koje su provučeni lančići od dvostrukih karika, s osmicom od žice i koničnim privjeskom na kraju svakog lančića (Raunig 2004, T. XX: 8).

Slika 44. Privjesci varijante C: 1. Jezerine; 2. Vinica (prema Glogović 1989).

Privjesci trapezoidnog oblika s nasuprotno postavljenim konjskim protomama, često nazivani pektoralima ili pektoralnim privjescima, mogu se podijeliti na varijantu s punom lijevanom pločicom trapezoidnog oblika, onu s niskom pločicom izduženog, blago trapezoidnog oblika, na koju je ponekad pričvršćena dodatna pravokutna pločica, te na varijantu s pločicom rađenom na proboj. Na donjem rubu obično se nalazi niz rupica s kojih vise lančići od niza karika koji završavaju s limenim ili koničnim privjescima. Privjesci svih triju varijanti javljaju se na prostoru Like, Pounja, u Beloj krajini (Vinica), Kvarneru te u Kringi u Istri (Karta 37; Glogović 2009, 261, Sl. 4).

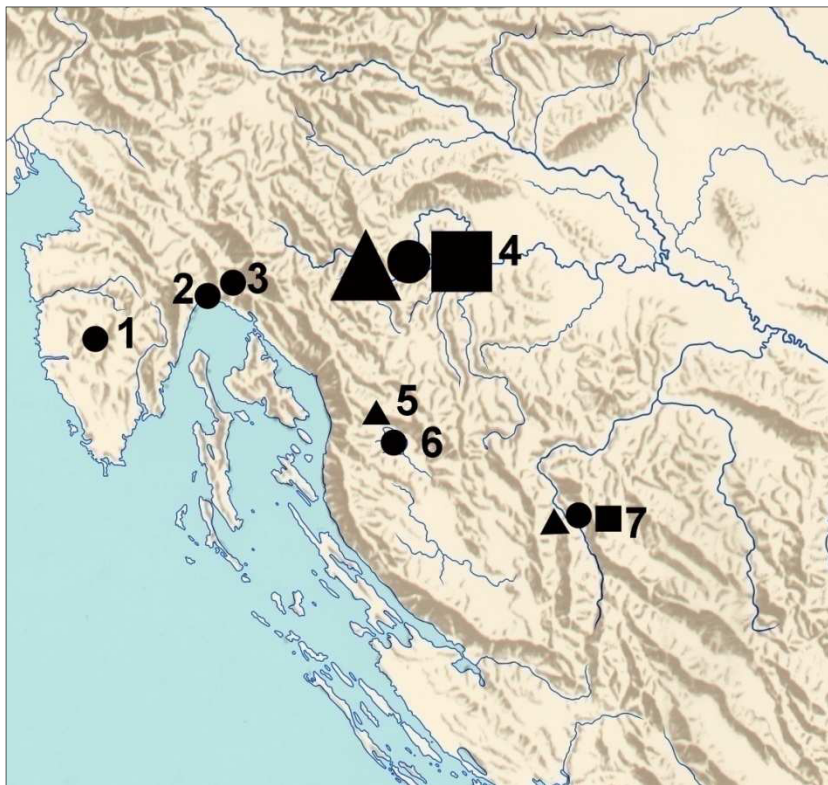
B. Raunig izdvojila je tri navedene varijante privjesaka. Inačica s punom pločicom može se podijeliti na oblik s alkom za vješanje i onaj s dva do tri otvora na gornjem dijelu pločice (Raunig 2004, 103-104). Pločica može biti neukrašena glatka ili pak ukrašena s koncentričnim punciranim kružnicama kao na primjercima iz Kastva, Kringe ili Vinice (Glogović 1989, T. 40: 2, 6; 2009, Sl. 4-6). Prvu varijantu može se nazvati tipom, odnosno

varijantom Kastav-Grobnik, kako je predložila D. Glogović (2009, 262) ili pak jednostavnije tipom Grobnik, kako ju naziva M. Blečić Kavur (2010, 291). Distribucija pokazuje da je riječ o varijanti koja je karakteristična za prostor Kvarnera, s pojavom na pojedinačnim nalazištima u Istri, Beloj krajini, Lici i Pounju (Karta 37: krug). No, treba napomenuti da se privjesci iz Kompolja i Jezerina razlikuju u oblikovanju pločice i ukrasu od ostalih, međusobno vrlo sličnih privjesaka.

Inačica karakteristična samo za Vinicu (varijanta b) odlikuje se dodatnom izduženom pravokutnom pločicom, također s protomama, koja je ovješena na donji rub gornje, blago trapezoidne pločice (Glogović 1989, T: 40: 6; Raunig 2004, 104, T. XIX: 3; XX: 1, 4). Ponekad se niske, blago trapezoidne pločice javljaju i samostalno. Često je griva konja naglašena dubokim urezima. Iznimno velikom broju primjeraka iz Vinice može se, s obzirom na oblik pločice, dodati još primjerak iz groba 264 na Jezerinama (Karta 37: kvadrat). Slične je kompozicije privjesak iz Cavèdina u Trentinu (Egg 1986, Sl. 3; Warneke 1999, Sl. 49).

Privjesci s pločicom izrađenom na proboj imaju trokutaste otvore. Na završetku lančića od prepletenih karika nalaze se zašiljeni konični privjesci. Riječ je o trećoj varijanti po podjeli B. Raunig (Glogović 1989, T. 41: 1, 4; Raunig 2004, 104, T. XX: 7-10), odnosno varijanti c ili Jezerine po podjeli u ovom katalogu. Ona se javlja u dva primjerka na Jezerinama, jedan privjesak potječe iz Drenovog Klanca, a varijanta je naročito dobro zastupljena u Vinici (Karta 37: trokut). Posljednji se lokalitet ističe, dakle, kao mjesto daleko najveće ukupne koncentracije privjesaka s konjskim protomama kao i nalazište na kojem su zastupljene sve inačice, što je poslužilo kao temelj pretpostavci o upravo viničkom, odnosno kolapijanskom porijeklu ovog nakitnog oblika (Raunig 2004, 105). S druge strane, konj se često promatra kao omiljena japodska životinja, što bi odražavalo upravo japodsko autohtono porijeklo u slučaju ličkih i unskih primjeraka (Glogović 2009, 266). Rasprostranjenost privjesaka pokriva, osim kolapijanskih, japodska nalazišta u doline Une i Lici te kvarnerske lokalitete. Za sada izoliran ostaje histarski primjerak koji se može tumačiti kao import. Distribucija trapezoidnih privjesaka sugerira omiljenost motiva i oblika na navedenom prostoru kao proizvoda jedne (viničke?), ali sasvim moguće i nekoliko različitih radionica. S pravom se ovaj nakitni oblik može smatrati regionalnim dijelom nošnje sa specifičnom simbolikom. Vrlo slično oblikovan motiv „gospodarice konja“ (ili „gospodarice životinja“, *potnie theron*) javlja se, naime, na privjescima s područja rasprostiranja Fritzens-Sanzeno kulturne grupe koja karakterizira željezno doba Tirola (Egg 1986, T. 13, 14; Gleirscher 1986). Oni se od japodskih razlikuju nešto složenijim ukrasom i prikazom ljudske maske u središtu, čime se jasno određuje njihova antropomorfnost. Po M. Eggu, inspiracija je za obje skupine

privjesaka, japodsko-kolapijansku i tirolsku, došla iz srednje Italije kao posrednika u širenju orijentalizirajućih motiva prema alpskom prostoru (Egg 1986, 76). Motiv „gospodarice životinja“ na privjescima asociirao bi tako na venetsku božicu Reitiju, odnosno grčku Hekatu ili Artemidu kao važna ženska božanstva (Gleirscher 1986, 188-189; Glogović 2009, 264-266; Blečić Kavur 2010, 295-297).

Karta 37. Rasprostranjenost trapezoidnih privjesaka varijante a (krug), b (kvadrat) i c (trokut).

Uobičajeno se kao razdoblje upotrebe privjesaka s konjskim protomama navodi 3. i 2. st., s trajanjem do u 1. st. pr. Kr. Početak korištenja se ponekad pomiče prema kraju starijeg željeznog doba, tj. u 5. – 4. st. pr. Kr. (Raunig 2004, 104-105; Blečić 2002, 111-112; 2004, 87). Pri određivanju kronoloških okvira korištenja ovog tipa nakita najkorisniji su naravno predmeti koji su izravno povezani s privjescima, točnije fibule na kojima su oni ovješeni. Primjerci sa sačuvanom izvornom kompozicijom nađeni su na Grobniku, Kastvu, u Vinici i Jezerinama.

Privjesak koji potječe s groblja na Mišincu kod Kastva ovješeni je o iglu fibule tipa Certosa Xh (Blečić 2002, Sl. 8, T. 10: 5.1.). Varijante f, g i h tipa X karakteristične su za posljednju fazu halštata Dolenjske, tj. negovski horizont. Najvjerojatnije se istovremeno javljaju na prostoru Japoda ili Kvarnera, gdje se vjerojatno zadržavaju u upotrebi tijekom 4., ali moguće još početkom 3. st. pr. Kr. (Teržan 1977, 365-368, 382; Težak-Gregl 1981, 30; Blečić 2002, 109-110; Blečić Kavur 2010, 286-287). Među najstarije primjerke ubraja se

dvostruki privjesak pripisan viničkom grobu 74 koji se nalazi na paru fibula tipa Certosa s dužom spiralom omotanom oko željezne jezgre (Vogt 1934, T. XIV: 64). Riječ je o privjesku na kojemu su obje pločice izduženog pravokutnog oblika. Fibule pripadaju varijanti VIII f tipa Certosa koja se općenito javlja od sredine 5., ali naročito tijekom 4. i početka 3. st. pr. Kr. Grobnički privjesak ovješena je o iglu životinjske figuralne fibule, koja datira u faze IIc 2 i III Posočja, odnosno od druge polovice 4. st. pr. Kr. (stupnja LT B1) po U. Binding (Guštin 1991, 36; Binding 1993, 67). Privjesak prve varijante iz groba 349 na Jezerinama bio je ovješena na iglu fibule s dvostrukom spiralom i nizom jantarnih zrna na luku. Slična fibula sa sedam jantarnih zrna iz groba 43a u Vinici nosi privjesak druge varijante, s dvostrukom pločicom. U grobu 115 na istom nalazištu na fibuli sa šest jantarnih zrna na luku nalazi se privjesak s ukrasom na proboj koji je vrlo sličan onome iz groba 278 na Jezerinama. Posljednji je ovješena na iglu fibule s tri jantarna zrna na luku, ali su obje spirale u ovom slučaju jednostrane. Fibule s više jantarnih zrna na luku javljaju se od početka 3., vrlo vjerojatno i ranije, tj. od kraja 4. st. pr. Kr. Varijanta s tri jantarna zrna bila bi nešto mlađa, s datiranjem u 2. st. pr. Kr. Privjesak iz jezerinskog groba 278 čini se, dakle, starijim od ostatka cjeline koja uglavnom sadrži oblike iz posljednjeg stoljeća pr. Kr. Pretpostavljeno posebno značenje ovog tipa privjeska moglo je potaknuti dugotrajno čuvanje predmeta te naposljetku prilaganje u ovaj, očito bogatiji grob sa srebrnim nakitom u svrhu dodatnog naglašavanja posebnog statusa (najvjerojatnije) pokojnice. Vrijedi, ipak, podsjetiti na prilično značajan ukupni broj privjesaka s konjskim protomama u Vinici koji bi donekle umanjivao ekskluzivnost ovog nakitnog oblika, no u grobnim cjelinama Pounja ovaj se nakit javlja u puno manjem broju, pa se i dalje može smatrati predmetom posebne vrijednosti.

Grob 264 na Jezerinama sadržavao je pektoral koji samo dijelom odgovara primjercima ove skupine. Ispod trapezoidne pločice s tri otvora ispod ušice nalazi se naime niz horizontalnih redova „osmica“ od isprepletene žice. Dodatnu posebnost predstavljaju privjesci u obliku ljudskih maski umjesto uobičajenih limenih trokutastih ili štapićastih privjesaka. Iz iste cjeline potječe brončana fibula sa spiralom od ukupno šest navoja i okruglom pločicom na produžetku noge s križnim udubljenjem ispunjenim bijelom pastom.

Privjesci s konjskim protomama javljaju se, dakle, od 4. st. pr. Kr., a moguće i nešto ranije. Produžetak upotrebe oblika dokazuje nekoliko privjesaka asociраних sa srednjolatenskim materijalom. Tako se u grobu 7 na Vinici trapezoidni privjesak nalazio na igli fibule s dvostrukom spiralom i ulomkom staklene narukvice na luku. Ulomak narukvice pripada grupi 7a po T. Haevernick odnosno seriji 27 po Gebhardu, koja se datira u mlađu fazu srednjeg latena (LT C2) (Haevernick 1960, 51, 145; Gebhard 1989, Sl. 52; Dizdar 2006, 90).

Privjesak iz groba 7 najbliži je spomenutim primjercima iz groba 115 na istom nalazištu te iz groba 278 na Jezerinama, što bi opet podupiralo pretpostavku o produženom korištenju unskog primjerka. Privjesak s neukrašenom izduženom pločicom sa zadebljanim rubovima ovješena na iglu fibule tipa Zvonimirovo s rombičnim proširenjem luka pripisan je inventaru viničkog groba 35. Fibule tipa Zvonimirovo datiraju se, analogno navedenim staklenim narukvicama, u stupanj LT C2. Dodatni oslonac pri datiranju privjesaka s protomama pružaju ostali predmeti nađeni u grobnim cjelinama. U grobu 228 na Jezerinama uz pektoralni se privjesak nalazila fibula varijante Ribić tipa Kastav (Marić 1968, T. IV: 5-6). Fibule ove varijante javljaju se u cjelinama datiranim u 1. st. pr. Kr., iako se same fibule vrlo vjerojatno pojavljuju tijekom prethodnog stoljeća, paralelno fibulama varijante Kastav istoimenog tipa. Slično nalazima iz groba 278 na istom nalazištu, asocijacija iz groba 228 ukazuje na nastavak upotrebe privjesaka s konjskim protomama tijekom 1. st. pr. Kr.

Zaključno, trapezoidni privjesci s konjskim protomama javljaju se tijekom druge polovice posljednjeg tisućljeća prije Krista kao ukrasni oblik karakterističan za područje od Kvarnera do doline Kupe (Bela krajina) te do srednjeg toka Une. Moguće posebno značenje ovog nakita u vidu simboličnog prikaza „gospodarice životinja/konja“ upućuje na povezanost sa sferom ženskih božanstava. U tom smislu se nakit tumači kao dio ženske nošnje, vjerojatno istaknutih pripadnica autohtonih zajednica. Znatno broj primjeraka iz Vinice upućuje, pak, na relativno čestu pojavu oblika, pa se možda veća ekskluzivnost može pretpostavljati za preostale primjerke, odnosno one nošene od strane pripadnica lokalnih kvarnerskih ili unskih zajednica.

9.5. Bule

9.5.1. Jezerine

9.5.1.1. Grob 83 – okrugli privjesak rađen od dvije šuplje kalote od brončanog lima, priljubljene svojim stražnjim stranama. Na gornjem rubu nalazi se presavijeno pravokutno proširenje kroz koje je provučena igla fibule s nizom osmica na luku. Promjer 5,5 cm; dužina fibule 6,1 cm (Radimsky 1895, 83-84, Sl. 135; Marić 1968, T. III: 14).

9.5.1.2. Grob 213 – dvije brončane kalote promjera 6,2 cm, opisane kao analogne buli iz groba 83. Također se nalaze na igli fibule s nizom osmica na luku (Radimsky 1895, 111-113, Sl. 249).

9.5.2. Nin – dva primjerka privjesaka od dvije brončane limene kalote, s pravokutnom ušicom na gornjem dijelu (Batović 1981, 136, kat. br. 366-367, Sl. 14: 1-2).

9.5.3. Dragišić, grob 4B – privjesci u obliku bule malih dimenzija (Brusić 2000a, T. IV: 1-2).

Običaj nošenja bula – okruglih privjesaka sastavljenih od dvije kalote izrađene od brončanog lima, priljubljene svojim stražnjim stranama tvoreći recipijent koji je mogao sadržavati različite tvari – seže u starije željezno doba, stoga se ovdje ukratko osvrće samo na određene primjerke datirane na sam kraj starijeg ili početak kasnog željeznog doba. Riječ je o buli iz groba 83 na Jezerinama (T. 23: A) uz koju je nađena i fibula tipa Baška te brončana karika i privjesak bifidnog završetka, moguće dio toaletnog pribora, s kojom se može povezati gotovo identična bula iz groba 213 na istom nalazištu. Kao recipijenti za različite tvari, kojima se vjerojatno pridavala određena magična ili iscjeliteljska moć, bule pripadaju predmetima apotropejskog ili magičnog karaktera. Imitacije rađene u jantaru ili čak staklu odraz su popularnosti oblika kao amuleta (Balen-Letunić 2009, 226-227). U vrlo sličnom obliku bule od brončanog lima javljaju se i na području jugoistočnih Alpa i doline Pada (Veneto), pogotovo u Este (Warneke 1999, 37-43).

Iz groba 330 na Jezerinama potječe i niz sličnih, ali manjih privjesaka različite veličine, od 1,2 do 1,6 cm promjera (Radimsky 1895, 139, Sl. 382). Slični privjesci malih dimenzija navode se i pod inventare drugih grobova s Jezerina, ali bez ilustracije (npr. iz grobova 86, 217, 344, 351; Radimsky 1895, 84, 112, 141, 144, itd., usp. Balen-Letunić 2009, 230, bilj. 41). Daljnje paralele poznate su iz Kompolja (Balen-Letunić 2009, 226, Sl. 1: 1; 2: 7) ili Vinice (Vogt 1934, T. XV: 78). Mali privjesci u obliku bule nalaze se i u grobu 4B na Gradini u Dragišiću (Brusić 2000a, T. IV: 1-2). U istoj cjelini nađena je i već spomenuta pojasna kopča palmetastog oblika koja se dovodi u vezu s italjskim primjercima te datira, kao i fibule tipa Baška iz iste cjeline, u 5. i 4. st. pr. Kr. (v. iznad, kat. br. 7.1). Veće bule često su nošene na fibulama, ponekad kao dio kompozitnog privjeska od brončane perforirane pločice s nizom lančića ili jantarnih zrna (Balen-Letunić 2009, Sl. 1: 2; 3: 2; 4; Drechsler-Bižić 1961, T. VI: 16).

Pojava bula na japodskom, ali i liburnskom području, čini se češćom tijekom prve polovice posljednjeg tisućljeća pr. Kr. (Hiller 1991, 183-184; Balen-Letunić 2009, 230). U grobu 5 iz Dragišića, primjerice, uz brončanu bulu te druge predmete nalazila se lučna fibula s unatrag okrenutom ptičjom glavom ili tipa Kompolje, koja se javlja u 7. i početkom 6. st. pr. Kr. (Brusić 2000a, T. VII: 1, 14; Blečić Kavur 2009a, 236-241). Z. Marić datirao je grob 83 s bulom i fibulom tipa Baška u fazu III, što odgovara razdoblju između otprilike sredine 4. i sredine 3. st. pr. Kr. Fibula sa spiralno omotanim lukom iz groba 213 datirala bi se, također po Mariću, od sredine 5. do sredine 3. st. pr. Kr., dok je po B. Teßmann riječ o tipu karakterističnom za vrijeme od 7. do 5. st. pr. Kr. (Teßmann 2001, 44-46; v. i poglavlje o

fibulama tipa Baška, kat. br. 6.3.). Najvjerojatnije se ove grobne cjeline mogu pomaknuti upravo bliže drugoj polovici ili kraju faze II, odnosno kraju 5. i prvoj polovici 4. st. pr. Kr., što je i razdoblje najčešće upotrebe fibula tipa Baška.

Brončani privjesci (košarasti, u obliku ribljeg repa)⁷⁸

9.6. a) košarasti privjesci

9.6.1. Dragišić, grob 4B – nekoliko košarastih privjesaka sa zaobljenim dnom i visokom ušicom (Brusić 2000a, T. IV: 13).

9.6.2. Golubić, grob 26 – košarasti privjesak zaobljenog dna s oštećenim gornjim dijelom. Visina 1,6 cm (Raunig 1968, 86, T. II: 19).

9.6.3. Jezerine

9.6.3.1. Grob 160 – privjesak zaobljenog dna, visine 3 cm i promjera 1,5 cm (Radimsky 1895, 101, Sl. 198).

9.6.3.2. Grob 478 – konični privjesak zašiljenog dna, visine 2,9 cm i promjera 1,1 cm (Radimsky 1895, 170, Sl. 534bis).

9.6.4. Zdrakovac, Dugi otok (grob) – više (oko 15) primjeraka privjesaka sa zaobljenim dnom ovješeno na brončani obruč koji je provučen kroz spiralu fibule tipa Baška. Visina oko 3 cm, promjer 1,4-1,6 cm (Čelhar 2009, 88, 95, Sl. 5, T. 1: 1).

9.6.5. Osor – više privjesaka zaobljenog dna, ovješeno na manji obruč koji pripada kompoziciji privjesaka na fibuli tipa Baška (Blečić Kavur 2010, kat. br. 678). S istog nalazišta potječe više pojedinačnih primjeraka (ista, 298, kat. br. 848-852).

9.6.6. Polača – niz privjesaka zaobljenog dna ovješeno je na obruč, koji se nalazi na fibuli tipa Baška (Batović 1990, T. XX: 4).

9.6.7. Vrebac-Velika njiva, žarni grob 7 – konični privjesak s kuglasto profiliranim završetkom zašiljenog dna (Drechsler-Bižić 1958, T. XII. 97).

9.7. b) privjesci u obliku ribljeg repa

9.7.1. Osor – brončani privjesak s okruglom alkom i bifidnim završetkom zaobljenih krakova (Glogović 1989, T. 39: 2; Blečić Kavur 2010, kat. br. 843).

9.7.2. Nin, grob 53 – privjesak s malom ušicom i zaobljenim krakovima (Batović 1981, 140, kat. br. 419, Sl. 16: 2).

---

⁷⁸ Različite varijante košarastih i drugih privjesaka dijelom izlaze izvan kronoloških okvira ovog rada, stoga se u katalogu uglavnom navode samo primjerci asocirani s drugim obrađenim materijalom (fibulama, pojasnim kopčama i sl.) radi cjelovitosti tipološko-kronološke obrade zatvorenih cjelina.

9.7.3. Kopolje, grob 182 – privjesak s većom alkom i izdignutim savijenim krakovima (Hiller 1991, 192, Sl. 49: K).

9.8. c) privjesci u obliku cipele/noge

9.8.1. Jezerine, grob 407 – oštećeni privjesak visine 3,7 cm, navodno u obliku ljudske noge. Kao materijal navodi se kositar (Radimsky 1895, 157, Sl. 476).

9.8.2. Vinica, grob 211 – dva brončana privjeska u obliku noge ili cipele, visina oko 1,6 cm. Ušica je oštećena (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11724, 11725).

Među materijalom koji se može datirati oko sredine 1. tis. pr. Kr., u vrijeme tzv. prijelaza sa starijeg na mlađe željezno doba, javljaju se i privjesci različitih oblika. Oni pokazuju ne samo kontinuitet u razvoju materijalne kulture, već i najčešće nastavak orijentiranosti ka prialpskom području i sjevernoj Italiji o čemu svjedoče i drugi nalazi iz starijeg željeznog doba.

Košarasti privjesci zaobljenog dna odgovaraju tipu 20 po T. Warnekeu ili tipu 1 po De Marinisu, unutar kojeg su razlučene daljnje varijante (Warneke 1999, 126; Tori et al. 2010, 60-61, Sl. 2.24; Teßmann 2007, 670-671, Sl. 2; Pavlin 2014). Na istočnom Jadranu ovaj se tip privjesaka može datirati otprilike istovremeno s fibulama tipa Baška. Tu povezanost dokazuju ne samo izravne asocijacije, odnosno fibule iz Osora, Polače nedaleko Gornje Jagodnje i Zdrakovca na Dugom otoku koje su ukrašene upravo s ovim tipom košarastih privjesaka, već i grobni konteksti u kojima se ponavlja ista kombinacija, kao npr. u grobu 4B na Dragišiću. Time se privjesci mogu datirati u 5. i 4. st. pr. Kr., što otprilike odgovara njihovoj općenitoj dataciji na području rasprostranjenosti, a riječ je prvenstveno o prostoru južno od Alpa, s koncentracijom na matičnom području Golasecca kulture, Venetu i Dolenjskoj, ali i srednjoj Dalmaciji. Privjesci zaobljenog dna javljaju se od 6. st. pr. Kr. i traju kroz čitavo 5. st. pr. Kr., sporadično i kasnije (Hiller 1991, 193; Warneke 1999, Sl. 63; Blečić Kavur 2010, 297-299, Sl. 221; Nagy 2012, 151-152, Sl. 4.19.). Privjesci istog oblika iz groba 10 na Dragišiću, ali ukrašeni s paralelnim i cik-cak urezanim linijama, ovješeni su na protocertošku fibulu s kuglicom na završetku noge (Brusić 2000a, T. XI: 6). To pokazuje da su ovakvi privjesci prispjeli na prostor srednjeg Jadrana i nešto ranije, moguće tijekom 6. st. pr. Kr., dakle po svemu sudeći istovremeno s općenitim širenjem ovog ukrasnog oblika na susjednim prostorima.

U grobu 26 na Golubiću, uz privjesak zaobljenog dna, nalazila se fibula koja se može usporediti s varijantom Kastav istoimenog tipa (Raunig 1968, T. II: 18). Fibule tipa Kastav

obično se datiraju u razdoblje koje odgovara stupnju srednjeg latena, odnosno vrijeme od druge polovice 3. do otprilike sredine 2. st. pr. Kr. Time se produžuje razdoblje korištenja ovog tipa privjesaka, no samo iznimno, analogno sporadičnoj pojavi u rano ili čak srednje latenskim kontekstima na prostoru Tessina (Nagy 2012, 151).

Košarasti privjesci koničnog profiliranog dna, poput onih iz groba 478 na Jezerinama i vrebačkog groba 7, pripadaju tipu 22 po podjeli T. Warnekea. Vrlo slični privjesci, ali bez konteksta nalaza, potječu iz Osora (Blečić Kavur 2010, kat. br. 857-858). Kao i u slučaju prethodnog tipa, najveća koncentracija nalaza prisutna je na prostoru Golasecca kulture te u Padskoj nizini, a ističe se i veći broj nalaza na prostoru Notranjske, Mostu na Soči te japodskom teritoriju (Warneke 1999, Sl. 65; Blečić Kavur 2010, 302, Sl. 225). Njihova se pojava smješta nešto kasnije od privjesaka zaobljenog dna, što ih datira u 5. i 4. st. pr. Kr. Ponekad se zadržavaju u upotrebi i duže, ali obično ne iza sredine 3. st. pr. Kr. (Warneke 1999, 128; San Servolo 2002, 81; Nagy 2012, 150-154, Sl. 4.19). U navedeni period mogu se datirati navedene grobne cjeline s japodskog područja. U grobu iz Jezerina nalazio se i prstenasti privjesak zadebljanih rubova, dugotrajniji oblik koji se javlja od 4. do 1. st. pr. Kr. Fibula s nizom jantarnih zrna na luku iz iste cjeline upućuje na datiranje prema kraju 4. ili početku 3. st. pr. Kr. Grob iz Vrebca sadržavao je fibulu Certosa VIIe/f, koja se također može promatrati unutar vremenskih okvira 4. i početka 3. st. pr. Kr.

Privjesci u obliku ribljeg repa podijeljeni su, prema tipologiji T. Warnekea, u dvije varijante: varijantu A s manjom ušicom i izduženim, relativno ravnim krakovima savijenih krajeva, te varijantu B s većom ušicom i kratkim krakovima trokutastog presjeka, savijenima prema gore, s određenim razlikama u distribuciji i kronologiji (Warneke 1999, 96-100). Privjesak iz Nina odgovarao bi prvoj, A varijanti, dok bi privjesci iz Osora i Kompolja pripadali varijanti B. Posljednja je češća južno od Alpa i asocirana s kasnohalštatskim materijalom, poput fibula tipa Certosa X (Warneke 1999, 96; Tori et al. 2010, 63). Geografski najbliže analogije potječu iz Nezakcija, Škocjana i Mosta na Soči te, nešto sjevernije, iz Stične i Magdalenske gore (Blečić Kavur 2010, 257, Sl. 192). Varijanta A javlja se pretežno sjevernije od Alpi i izlazi iz upotrebe nešto ranije od druge inačice, vjerojatno početkom 5. st. pr. Kr. (Warneke 1999, 96). Iako rijetki, privjesci ovog tipa s područja istočnog Jadrana i njegova neposrednog zaleđa doprinose ilustraciji kontakata sa širim alpskim krugom sredinom 1. tis. pr. Kr.

Privjesak u obliku cipele ili ljudske noge jedini je poznati primjerak ovog tipa na promatranom području. U opisu nalaza navodi se da je vjerojatno rađen od kositra, što nije moguće provjeriti. Završetak privjeska je oštećen, no oblik izduženog gornjeg dijela može se usporediti s pojedinim primjercima ove skupine (Warneke 1999, Sl. 67: 412, 503, 409). Sličnog oblika je i privjesak iz Sermina, ujedno jedan od rijetkih primjeraka u geografski bliskom prostoru (Svetličić 1997, 37, T. 25: 2). Dosta realističan prikaz odlikuje privjeske uvrštene u inventar viničkog groba 211. B. Raunig ovoj skupini pripisuje i niz stiliziranih limenih privjesaka iz groba 212 u Vinici, ovješeni na donjem dijelu dvostrukog privjeska s konjskim protomama ili varijante Vinica (Raunig 2004, 141; Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11733). Za ove privjeske nedostaju prave analogije unutar Warnekeove skupine privjesaka u obliku cipele, stoga oni nisu uvršteni u kataloški prikaz kao predstavnici tipa.

I ovaj je tip privjesaka uglavnom nošen na južnim obroncima Alpa, u otprilike istom razdoblju kao prethodno navedeni oblici. Iz iste grobne cjeline, groba 407 na Jezerinama, potječe fibula tipa Certosa varijante VIIf. Nalaz ove fibule omogućava dataciju privjeska u 4. do početka 3. st. pr. Kr.

Svi navedeni oblici privjesaka korišteni su u relativno dužem periodu, odnosno od otprilike 6. do 4. st. pr. Kr., ponekad sa zadržavanjem u upotrebi. Njihovo radioničko i/ili idejno izvorište svakako treba tražiti na širem prialpskom području, pri čemu se ističe područje Golasecca kulture i doline Pada, ali i ono Dolenjske, Posočja i Notranjske. Svakako je riječ o područjima s kojima postoji dugotrajna komunikacija, pri čemu istočnojadranski nalazi dokazuju otvorenost zapadnim, kasnohalštatskim utjecajima. Izdvojeni primjerci ukazuju na kontinuitet oblika od starije faze željeznog doba sve do u „prijelazni“ horizont sredine posljednjeg tisućljeća, za koji su karakteristične fibule tipa Baška i Certosa X ili VII.

9.9. Antropomorfni privjesci i lančići od srebra

9.9.1. Ribić

9.9.1.1. Grob f – mali pleteni lančić s karikom na svakoj strani, dužine 3 cm (Marić 1968, T. XIII: 45).

9.9.1.2. Grob 10 – tri pletena srebrna lančića s privjeskom od srebrnog lima u obliku stilizirane figure. Dužine 12,6-9 i 7,4 cm. Iz iste cjeline potječe više pletenih lančića, nešto grublje izrade, s obručem na završetku svakog. Tri lančića, dužina 8,4 i 7,3 cm, završavaju s brončanim obručem s manjim srebrnim prstenastim privjeskom. Sličan je lančić dužine 4,6

cm, ali bez srebrnog privjeska. Na posljednjem lančiću, dužine 4,5 cm, uz obruč se nalazi i staklena perla (Marić 1968, T. XVIII: 11-15, 17).

9.9.1.3. Grob 37 – dva srebrna pletena lančića dužine 6,3 cm (Marić 1968, T. XIV: 23).

9.9.1.4. Grob 56 – okrugli lim s rebrom na rubu i jednim u sredini, koje uokviruje stilizirani reljefni prikaz ljudske maske s naglašenim očima i kosom koju predstavlja niz okomitih linija. Iz istog groba dolaze još dvije manje limene aplike ili privjesci trolisnog oblika s ljudskom maskom uz koju se nalaze manja okrugla proširenja na gornjem dijelu, dok je u donjem dijelu prikazan motiv kruga ili trokuta koji vjerojatno predstavlja grudi. Također je riječ o shematiziranom prikazu lica, s istaknutim velikim, gotovo izbuljenim očima (Marić 1968, T. XV: 70, 72; Ćurčić 1900, 11, Sl. 9, 11).

9.9.1.5. Grob 59 – oštećeni zaobljeni tanki srebrni lim s prikazom ljudske glave. Kosa je prikazana nizom dvostrukih okomitih linija. Oči i usta su ovalnog oblika, s rubovima također prikazanim dvostrukom linijom (Marić 1968, T. XV: 29).

9.9.1.6. Grob 100 – dva srebrna pletena lančića dužine 5,8 cm s brončanom karičicom na kraju (Marić 1968, T. XIX: 23).

9.9.1.7. Grob 128 – cilindrični limeni privjesak s narebrenom prednjom stranom (Marić 1968, T. XXIV: 57).

9.9.2. Jezerine

9.9.2.1. Grob X – dva obruča na kojima su ovješeni srebrni pleteni lančići (Radimsky 1895, 64).

9.9.2.2. Grob 278 – par pletenih lančića, ovješnih na istu kariku, koji završavaju s obručem sa staklenom perlom. Dužina 9 cm (Marić 1968, T. V: 9; Radimsky 1895, Sl. 337). Dva obruča imaju po tri pletena lančića, a slične je kompozicije privjesak sastavljen od tri lančića s velikom jantarnom perlom na donjem dijelu. Također je od srebra, moguće pozlaćenog, izrađen šuplji cilindrični limeni privjesak dužine 5 cm s tri manja privjeska, kojima oblikom odgovara niz pet šupljih privjesaka od srebrnog lima (Radimsky 1895, 128-129, Sl. 336, 337, 340, 343-344). Ističe se i srebrna limena aplika u obliku ljudske glave s izbuljenim očima uokvirenima dvostrukom linijom, te kosom prikazanom putem okomitih linija koje se spuštaju na čelo, od kojeg su opet odvojena s dvostrukom linijom (Radimsky 1895, 129, Sl. 345; Marić 1968, T. VII: 33).

9.9.2.3. Grob 322 – dva pletena srebrna lančića, svaki s privjeskom od srebrnog lima, ovješena na istu kariku (Radimsky 1895, 137, Sl. 372).

9.9.2.4. Grob 336 – tanki ovalni srebrni lim s dosta realističnim prikazom ljudskog lica, uokvirenog s nizom punciranih točaka uz rubove. Dim. 1,9 x 1,6 cm (Radimsky 1895, 140, Sl. 388).

9.9.2.5. Grob 379 – srebrni lim s prikazom stajaće ili klečeće ljudske figure, dim. 2,8 x 2 cm (Radimsky 1895, 150, Sl. 437).

9.9.3. Lički Ribnik, ostava – više srebrnih pletenih lančića, poneki s limenim privjescima. Nadalje, u ostavi su nađene dvije limene aplikacije četverolisnog oblika sa stiliziranom ljudskom maskom, te niz privjesaka od šupljeg iskucanog srebrnog lima. Ističu se shematizirana ljudska figura sastavljena od većeg središnjeg dijela u obliku klepsidre i četiri manja zasebna privjeska koji predstavljaju udove, kao i trokutasti privjesak zaobljenih rubova s prikazom ženskog poprsja u središtu i manjim privjescima koji bi također mogli predstavljati udove (Klemenc 1935, T. III: 12-18, 20, 26).

9.9.4. Sjeverna Dalmacija – trokutasti limeni privjesak s prikazom ljudske maske i dva kruga, odnosno ženskog poprsja. Na donjem su dijelu ovješena tri manja cilindrična privjeska (Batović 1959, T. IV: 6).

9.9.5. Sisak – šuplji limeni srebrni privjesak u obliku stilizirane ljudske, vjerojatno ženske figure, s vodoravnim linijama koje naglašavaju donji dio tijela (Klemenc 1935, 120, Sl. 2). Iz Kupe potječe pleteni lančić s privjeskom u obliku ljudske maske s istaknutim očima i usnama (Keltoi 1984, 108, Sl. XII).

9.9.6. Baška, ostava – niz pletenih lančića, ovješeni na kariku koja se nalazi na igli srebrne fibule tipa Baška. Lančići završavaju s privjeskom u obliku ljudske (ženske) maske. Još jedan veći privjesak u obliku ljudske maske također je ovješena na iglu fibule. Dosta realističnog prikaza, s istaknutim očima i usnama te kosom/pokrivalom i nakitom na prsima, s naušnicama na ušima. Na donjem dijelu ovješena su tri žičana privjeska savijena u obliku osmice (Vinski 1956, Sl. 1).

9.9.7. Široka Kula, Vranića gromila – par karika koje povezuju dva pletena lančića. Od srebrna je izrađeno i šuplje limeno zrno kao i jedna karičica (Brunšmid 1901, T. III: 6, 11-12).

9.9.8. Prozor

9.9.8.1. Dvije karike koje povezuju dva pletena lančića, s privjeskom od većeg jantarnog zrna. Ukupna dužina 7 cm (Ljubić 1889, 110, T. XVII: 30).

9.9.8.2. Dva pletena lančića ovješena na istu kariku koja završavaju s limenom pravokutnom pločicom s ukrasom koncentričnih krugova, na koju se nastavljaju kraći, sada fragmentirani lančići. Po Ljubiću, istom predmetu pripada i niz privjesaka različitog oblika, uključujući i jantarno zrno (Ljubić 1889, 110-111, T. XVII: 31).

9.9.9. Asseria – srebrni limeni privjesci u obliku stilizirane ovnujske glave, odnosno s prikazom ljudskog lica *en face* (Batović 1981, 143, Sl. 7: 20-21).

Unutar kategorije nakitnih oblika i privjesaka izdvajaju se predmeti rađeni od srebra. Riječ je o pletenim lančićima ovješanima na karike, koji često nose različite privjeske od srebrnog lima ili po jedno veće jantarno zrno s dvostrukom perforacijom, na sredini i na rubu gdje je provučena karika. Tako je i Brunšmid vjerojatno ispravno naglasio da je par karika iz Vranića gromile izvorno nosio jantarno zrno (Brunšmid 1901, 69). S obzirom na izvedbu i dužinu lančića najbolja analogija potječe iz groba 10 na Ribiću, u kojem je pronađeno i dvostruko bušeno jantarno zrno (Marić 1968, T. XVIII: 15, 34). U grobu 56 nekropole u Ribiću pronađen je djelomično sačuvani niz od brončane karike na koju se nastavljaju dva srebrna pletena lančića. Možda je ovom ukrasnom predmetu pripadalo i jantarno zrno (Marić 1968, T. XVI: 24, 29). U Ličkom Ribniku nalazimo slični ukras, ali ovaj put jantarno zrno ima dvije rupice na rubu, kroz koje je provučen niz od tri karike s pletenim lančićem (Klemenc 1935, T. III: 40). Ovakav tip nakita nađen je i u Prozoru, gdje dvije karike povezane s istim tipom pletenog lančića nose jantarno zrno ovješeno na dvije manje karike (Ljubić 1889, T. XVII: 30). Lančić je jednostavniji, tj. rađen uvijanjem žice, a ne pravim prepletom. Primjerak finije ispletenih trostrukih lančića povezanih s dvije karike, s većim jantarnim zrnom na donjoj, pronađen je u grobu 278 na Jezerinama (Radimsky 1895, Sl. 340). Provlačenje više karika nije rijetkost, budući da tragove više manjih rupica nalazimo i na drugim jantarnim zrnima, primjerice u grobovima u Pounju (Marić 1968, T. XVIII: 58; XIV: 13), ali i na zrnju iz ostave u Ličkom Ribniku ukrašenom s pločicom od srebrnog lima (Klemenc 1935, T. II: 45). Moguće je da je i srebrom ukrašeno zrno izvorno visjelo na donjoj karici nekog od pronađenih pletenih lančića (Klemenc 1935, T. III: 26). Dodajmo ovim primjerima i jantarno zrno ukrašeno s trakama od iskucanog srebrnog lima na luku dvospiralne fibule u grobu 152 u Ribiću, koje blisku paralelu ima u naušnici iz Arheološkog muzeja u Splitu (Rendić-Miočević 1953, T. I: 1). Na lančićima iz Prozora nalaze se karičice pričvršćene na pravokutnu pločicu na koju se nastavljaju lančići koji su vjerojatno nosili dodatne privjeske od lima i jantarno zrno (Ljubić 1889, T. XVII: 31). Karike povezane s dva lančića mogu nositi različite privjeske, poput trokrakog privjeska od srebrnog lima s ispunama od staklene paste (Klemenc 1935, T. III: 18). U grobu 322 na Jezerinama nađen je privjesak od karike s dva lančića, svaki s po jednim limenim privjeskom. Jedan je tanki lim u obliku stilizirane figure, dok je drugi privjesak valjkasti, šuplji (Radimsky 1895, Sl. 372). Slični pleteni lančići nađeni su i u grobu X na istom nalazištu, kao i u grobu 278 u kojem je nađena

karika s tri, ali i s dva lančića. Posljednji završavaju s karikom s nataknutom staklenom perlom (Radimsky 1895, Sl. 336, 337). Privjesci od srebrnog lima nepravilnog oblika, koji najvjerojatnije prikazuju vrlo stilizirani ljudski lik, osim u grobu 322, nađeni su i u grobu 10 na Ribiću, u kojem je pronađen još jedan lančić sličan prethodnima (Marić 1968, T. XVIII: 11-14). Djelomično sačuvani lančići pronađeni su i u grobovima 37 i 100 na istom nalazištu. U oba slučaja riječ je o dva primjerka, pa su možda izvorno činili kompoziciju od dvostrukih lančića sličnu primjercima iz grobova 322 i 278 na Jezerinama (Marić 1968, T. XIV: 23, T. XIX: 23). Ovim nalazima može se dodati onaj iz Baške, gdje su lančići od prepletene srebrne žice koji završavaju s privjescima u obliku ljudskih glava ovješeni na iglu fibule tipa Baška (Vinski 1956, Sl. 1a). Vrlo je sličnih karakteristika fino pleteni srebrni lančić pronađen u koritu Kupe kod Siska koji završava s pločicom na koju je pričvršćen srebrni lim s prikazom ženskog lica (Keltoi 1984, 108, Sl. XII). Riječ je o dosta realističnom *en face* prikazu ljudskog lica s jasno vidljivim detaljima očiju, usta, frizure prikazane okomitim linijama koje se spuštaju na čelo, te iskucanim trapezastim donjim dijelom koji najvjerojatnije prikazuje odjeću ili nakit. Ovakav prikaz dobre analogije ima u spomenutom nalazu iz Baške, gdje su anatomske detalje prikazani realistično, iako donekle pojednostavljeno. Karike s namotanom spiralom i lančići na kojima se nalaze ljudske maske nađeni u hramu „B“ u Nezakciju predstavljaju najbolju analogiju nalazu iz Baške (Mihovilić 1994-95, T. 4: 1). Prikaze najbližnje sisačkom privjesku nalazimo među tzv. helenističkim nakitom s liburnskog prostora. Lice Meduze prikazano na sredini pojasne ploče iz Aserije ima finije prikazane detalje očiju i frizure, ali pune usne i nakit prikazan ispod brade (ogrlica ili ukrasi na odjeći) odgovaraju sisačkom privjesku (Majnarić-Pandžić 1998, 354, Sl. 178). Slične prikaze nalazimo i u grobu 82 iz Nina. U središtu okrugle pločaste fibule vrlo je detaljno i realistično prikazano lice žene. Slične su i dvije maske iskucane na tankom srebrnom pozlaćenom limu i pričvršćene na limenu podlogu (Batović 1959, T. IV: 4a-d, 5a-b; 1960, 394-396). Puno, mesnate usnice, krupne oči i nakit povezuju ninske fibule s maskama iz Aserije i Siska. Sličan ovima je i privjesak od srebrnog lima pronađen u Aseriji (Batović 1981, Sl. 7: 20) koji oblikom ima analogiju u sisačkom primjerku, ali i fragmentiranom limu iz Ličkog Ribnika koji je vjerojatno također nosio prikaz ljudske maske (Klemenc 1935, T. III: 16). Ovalni lim s prikazom ljudskog lica iz groba 336 nekropole na Jezerinama srodan je dosta detaljnim prikazima koje nalazimo na pločastim fibulama iz Nina, kako je istaknuo i Š. Batović u svojoj analizi ljudskih maski na liburnskom nakitu (Radimsky 1895, 140, Sl. 388; Batović 1960, 401). Lice iskucano na tankom limu iz groba 336, uokvireno s nizom iskucanih točkica, ima kosu razdijeljenu po sredini čela, krupne oči, ali puno nježnije prikazane usnice. Iako se

razlikuje od spomenutih maski koje imaju puno plastičnije, krupnije prikazane pojedinosti lica, ovaj je ukras stilski srodniji onima s liburnskog prostora nego ostalim antropomorfnim privjescima iz Pounja. Dva tanka srebrna lima s prikazima ljudskih maski izbuljenih očiju, pomalo nespretno izrađenog ostatka lica, s kosom prikazanom paralelnim okomitim linijama slično frizurama na privjesku iz Siska i ploči iz Asserije te glavama iz Baške, pronađena su u grobovima Jezerine 278 i Ribić 59, no stilski su srodniji sljedećim primjercima (Marić 1968, T. VII: 33, XV: 29).

Stilizirani prikazi ženskog poprsja javljaju se na tankim limenim privjescima trolisnog oblika, s manjim okruglim produžecima na gornjoj strani. Takvi su privjesci poznati iz Ličkog Ribnika (Klemenc 1935, T. III: 14, 15), te iz groba 56 u Ribiću (Ćurčić 1900, Sl. 11, 11a). Sličan primjerak potječe s liburnskog područja, odnosno iz sjeverne Dalmacije (Batović 1959, T. IV: 6). Š. Batović usporedio je stiliziranu ljudsku masku iz groba 278 u Jezerinama s onom na privjesku fibule iz ostave pronađene u Baškoj (Batović 1960, 420). Ipak, figura iz Jezerina čini se srodnijom shematiziranom prikazu na trolisnim ženskim poprsjima poput onih iz groba 56 u Ribiću. S obzirom na kosu, prikazanu okomitim linijama odvojenima poprečnom crtom od ostatka lica, još je bolja analogija okrugli lim iz iste grobne cjeline ribičke nekropole (Ćurčić 1900, Sl. 9). Ljudska maska s naušnice iz splitskog Arheološkog muzeja odgovara ovim stiliziranim, jednostavnim prikazima iz grobova 278 i 56 (Rendić-Miočević 1953, 219-220, T. II: 2). Trokutasti privjesak iz Ličkog Ribnika (Klemenc 1935, T. III: 13) s privjescima koji vjerojatno predstavljaju udove srodan je ovima, ali i stiliziranoj ljudskoj figuri iz iste ostave. Prikaz na sredini trokuta zaobljenih krajeva, naime, gotovo je identičan spomenutim ženskim poprsjima, a valjkasti privjesci na donjem dijelu primjerka iz sjeverne Dalmacije gotovo su identičnog oblika. Prikaz udova pomoću valjkastih privjesaka nalazi se i na drugom privjesku iz Ribnika, ali ovdje je od lima modeliran i trup (Klemenc 1935, T. III: 12). Analogije za ove manje valjkaste privjeske potječu iz groba 278 na Jezerinama, gdje slične ukrase nalazimo na donjem dijelu cilindričnog privjeska te kao pojedinačne primjerke koji nisu nađeni u izvorno predviđenom položaju (Radimsky 1895, 129, Sl. 343, 344). Veći i manji privjesci odgovaraju različitim dimenzijama onih na ljudskoj figuri iz Ličkog Ribnika, pa se možda može pretpostaviti i analogna namjena na nekoj figuri koja nije sačuvana (Klemenc 1935, 109). Privjesci iz groba 278 donekle se razlikuju od ribničkih jer se tijelo na dva mjesta sužava, čime se dobiva tročlana kompozicija, dok je kod onih iz ostave slična podjela na tri horizontalna dijela naglašena s laganim utorom i neznatnim sužavanjem. Ovim stiliziranim prikazima ljudskog lika pripada i privjesak iz Siska koji je, za razliku od prethodnih koji imaju ravnu plohu na stražnjoj strani, izrađen u punoj plastici od dvije

polovice srebrnog iskucanog lima (Klemenc 1935, 110, Sl. 2). On je trokutastog oblika, s malim izbočinama na mjestu ruku, iskucanim horizontalnim linijama na sredini tijela, te kosim linijama na donjim krajevima, uz naznačene crte lica i kose. Ovješena je na narebrenu limenu alku. Prikaz čitave ljudske figure nalazimo i na srebrnom limu iz groba 379 s Jezerina (Radimsky 1895, 150, Sl. 437). Riječ je o ovalnom limu s manjim ovalnim produžecima na donjem dijelu koji prikazuju noge, tvoreći trolisnu kompoziciju. U gornjem dijelu nalazi se shematizirani prikaz ljudskog lica. Središnji dio zauzima trup, s rukama koje su naglašene vodoravnim linijama. Moguće je da dvije posljednje figure prikazuju čovjeka u klečećem položaju, što bi objasnilo jako kratke udove naspram ostatka tijela (Jevtić et al. 2006, 148).

Prikazi čitave ljudske figure dovode do analogija izvan liburnskog i japodskog prostora. Privjesci gotovo identični onima iz groba 379 s Jezerina pronađeni su u Hrtkovcima u Srijemu, te u blagu pronađenom na naselju Skordiska na Židovaru u Banatu (Dautova Ruševljan, Jevtić 2006, 303, Sl. 9; Jevtić et al. 2006, 46-48, Sl. 31-34, 148-149). Sličan je nalaz iz Szàrazd-Regölyja u Mađarskoj (Szabo 1988, Sl. 55). Prvotno je blago objavljeno kao dva odvojena nalaza: skupina predmeta od zlata nađena 1891. na području Szàrazda te srebrni nakit nađen 1892. u Regölyu. Oba su se smatrala dokazom etruščanskog utjecaja i shodno tome datirala u 7. – 6. st. pr. Kr. (Hampel 1891, 282-3, 279-280; Hadaczek 1907, 166-171). Srebrni nakit uključuje pletene lančice s malim cilindrima (razdjelnicima) na krajevima i privjeske s prikazom maski te mogućim stiliziranim prikazom ljudske figure. Privjesci tako predstavljaju daljnju analogiju za nalaze iz Ličkog Ribnika i skupinu privjesaka koji se uz nju vežu, te pogotovo za židovarske nalaze (Hadaczek 1907, T. II; Szabo 1992, 172-3). Upravo se stilističke sličnosti i tehnika izrade smatraju dokazom istog radioničkog porijekla koje se dovodi u vezu s tzv. keltsko-ilirskim krugom po M. Szabi, odnosno ilirskom radionicom pod keltskom kontrolom ili pak keltskom radionicom pod ilirskim utjecajem, pri čemu se pod nazivom „keltsko“ prvenstveno razmatra teritorij Skordiska (Szabo 1992, 59, 165-169; Jevtić et al. 2006, 170). Židovarsko blago donosi i niz drugih analogija za nalaze s našeg područja. Tehnika izrade – dvije polovice lima utisnutog u kalupu spojene u punu figuru – javlja se na židovarskim privjescima i figurici iz Siska, koja ima i narebrenu alkicu na spoju s karikom. Člankoviti privjesci iz Židovara, po autorima, predstavljaju analogiju onima iz ostave u Ličkom Ribniku te iz groba Jezerine 278 (Jevtić et al. 2006, 76, 138, 143, 148). Ovima možemo dodati privjesak na lančiću iz groba Jezerine 322, te oblikom i načinom izrade vrlo slične trolisne privjeske/aplike s prikazom ženskih poprsja iz Ličkog Ribnika, groba 56 iz Ribića i sjeverne Dalmacije. Stilizirane ljudske maske s naglašenim očima i kosom prikazanom okomitim linijama, odvojenima od ostatka lica poprečnom crtom, poput onih iz

grobnih cjelina Ribić 56 i Jezerine 278 ili spomenute naušnice s nepoznatog lokaliteta pohranjene u Splitu, imaju dobre analogije u židovarskim privjescima koji se ipak znatnije razlikuju od onih finije izrađenih, realističnih maski s liburnskog prostora, Siska ili Nezakcija (Jevtić et al. 2006, 146-147). Ulomak narebrenog srebrnog lima iz groba 128 na Ribiću sličan je amforastim privjescima iz Hrtkovaca, kao i privjesku iz ribničke ostave (Marić 1968, T. XXIV: 57; Klemenc 1935, T. III: 20; Dautova Ruševljan, Jevtić 2006, 302, Sl. 8). Šuplji pozlaćeni limeni ukras iz groba 278 s Jezerina koji na donjem dijelu ima ovješene člankovite privjeske također ima narebreno tijelo, ali i iskucani ukras u gornjem dijelu koji nema analogija među ovim privjescima (Radimsky 1895, 128, Sl. 339).

Čini se da je koncentracija antropomorfnih i drugih privjesaka iskucanih u tankom srebrnom limu ipak najveća na liburnsko-japodskom prostoru. Može se, dakle, izdvojiti istočnojadranska skupina predmeta koja ima određene sličnost s nalazima iz Hrtkovaca i Židovara, kao i onima iz Szàrazd-Regölyja, koji pripadaju međutim zasebnoj sjeveroistočnoj skupini. Sisački privjesci u obliku lančića sa ženskom maskom, odnosno stilizirane ljudske (ženske?) figure najbolje analogije imaju na prostoru Liburna te u dolini Une i ribničkoj ostavi. Može se stoga pretpostaviti i srodno porijeklo ovih predmeta, koje se čini ipak bliže istočnojadranskoj obali s neposrednim zaleđem nego prostoru koji gravitira Dunavu. Nažalost nisu se sačuvali podaci o nakitu pronađenom u ostavi na Cvijinoj gradini nedaleko Kruševa kod Obrovca koja po numizmatičkom materijalu najbolju paralelu ima u ostavi iz Ličkog Ribnika, pa je mogla sadržavati i slične nakitne oblike (Šeparović 2005, 66, 70-1).

Srebrni pleteni lančići prisutni su na našim nalazištima u dvije varijante: jednostavniji lančići rađeni su uvijanjem, dok su oni finije, složenije izrade rađeni preplitanjem više žica. Ova je tehnika izrade pletenih lančića poznata kao *loop-in-loop*, odnosno *Fuchsschwanzkette* (*Fox Tail*), a pripada mediteranskoj, helenističkoj tradiciji izrade nakita. Među primjercima ove tehnike postoje razlike u težini i kvaliteti izrade, odnosno od jednostavnog preplitanja jedne žice u drugu, do kompliciranog višestrukog križnog preplitanja lančića koje tvori lančiće četvrtastog i šesterostranog presjeka (Schönfelder 1998, 79-80, Sl. 1). Lančići koje nalazimo u grobovima i ostavama japodskog i liburnskog prostora pripadaju varijantama jednostavnije izrade, od dvostrukog prepletenog lančića. U Nezakciju je, uz spomenute lančiće s privjescima u obliku ljudskih glava, nađeno i više ulomaka višestruko isprepletenih lančića četvrtastog i šesterokutnog presjeka (Mihovilić 1994-95, 85, T. 4: 2-6). S istog je nalazišta i više primjeraka pločastih fibula, što dokazuje povezanost s liburnskim prostorom iz kojeg su možda došli i pleteni lančići. Zanimljivo je da se rozeta na srebrnoj pločastoj fibuli u obliku ptice uspoređuje s rozetama iz Ličkog Ribnika (Mihovilić 1994-95, 87-88; Cunja,

Mlinar 2010, 48). Četvrtastog je presjeka i fragmentirani lančić iz groba 201 na nekropoli Novo mesto – Beletov vrt, datiranog u prva tri desetljeća 1. st. pr. Kr. (LT D1b) (Knez 1992, T. 71: 10; Božič 2008, 81-87). Primjer složenog lančića, napravljenog od čak dvanaest isprepletenih lančića, dio je pektorala iz Gornjeg Psarjeva kod Zeline. Nalaz se dovodi u vezu s dačkim kulturnim krugom, u kojem nalazi najbolje paralele (Majnarić-Pandžić 2008). Među nalazima iz Donjih Laminaca nalazi se i nekoliko ulomaka lančića od višestruko prepletene tanke srebrne žice (Truhelka 1901, Sl. 31). U židovarskom blagu nađeni su lančići složenije izrade, od masivnijih koji su vjerojatno povezivali fibule tipa Jarak do finijih, od tanje žice, na kojima su bile ovješene cilindrične kutijice ukrašene s filigranom, granulacijom i umetcima od dragog kamena (Jevtić et al. 2006, 116-120)⁷⁹. Na srebrnim čunastim naušnicama iz groba 42 na vrelu Cetine ovješeni su višestruko pleteni lančići. Iz iste cjeline potječe fibula tipa Aucissa, po čemu se grob može smjestiti na sam kraj 1. st. pr. Kr. ili u početak 1. st. po Kr. (Marović 1959, Sl. 33: 1). Spomenuto srebrno blago iz Szàrazd-Regölyja također je sadržavalo jednostavni pleteni lančić na kojem se nalazi antropomorfni privjesak (Szabo 1988, Sl. 55). Jednostavne srebrne lančiće poput onih iz grobova 10, 100 i 37 na Ribiću, grobova 278 i 322 na Jezerinama, te iz groba 42 na vrelu Cetine, kao i u ostavama iz Baške i Ličkog Ribnika, javljaju se na tlu srednje Europe od stupnja LT B (Schönfelder 1998, 81). Nalaz lančića sa šupljim brončanim posrebrnim limenim privjeskom iz groba 54 u Pottenbrunn u Donjoj Austriji pripada upravo tim najstarijim primjercima. Pojava ovakvih lančića pripisuje se mediteranskim utjecajima koji na tlo srednje Europe pristižu posredništvom Etrurije (Ramsl 2002a, 317). Ovaj tip lančića postaje češći u kasnolatskom razdoblju, kada primjerke rađene preplitanjem srebrne ili zlatne žice nalazimo na mnogo širem prostoru. W. Krämer istaknuo je pojavu parova srebrnih fibula spojenih s pletenim lančićem, među kojima se ističu nalazi iz Le Catillona na otoku Jersey i Great Chesterforda iz Velike Britanije s parom fibula tipa A65 povezanih s pletenim lančićem sličnim našima (Krämer 1971, Sl. 4: 6, T. 24). Ovi i slični primjerci na području sjeverno i zapadno od Alpa javljaju se nakon Cezarovih osvajanja i tumače se kao uvoz iz mediteranskog, helenističkog ili italskog svijeta (Poux et al. 2007, 208). U prilog običaju kao helenističkom, spomenimo geografski blizak nalaz iz groba 122 na nekropoli Vele Ledine u Gostilju kod Skadarskog jezera, datiranoj od kraja 3. do 2. st. pr. Kr., u kojem je pronađen par brončanih fibula spojen sa srebrnim pletenim lančićem. „Helenistički“ karakter čitave cjeline ilustrira par zlatnih

---

⁷⁹ Karta rasprostranjenosti na str. 121 može se nadopuniti nalazima iz Nezakcija, Baške, Novog mesta i Donjih Laminaca. Treba napomenuti da je na ovoj, ali i drugim kartama u publikaciji nekropola na Jezerinama netočno ubicirana u dolinu Kupe sjeverno od Karlovca, kao i Lički Ribnik (149, Karta 9), iako je nedvojbeno riječ o nalazištima u dolini Une, odnosno u Lici (Jevtić et al. 2006).

naušnica tzv. negroidnog tipa, sličan nalazu iz Gorice (Basler 1969, 8, 10, T. XXIV: 122/9, 10, 13, 14; Rendić-Miočević 1957). Iako Krämer par srebrnih fibula tipa A18a iz Ličkog Ribnika citira među analogijama za spomenute nalaze⁸⁰, a postoje i dijelovi pletenih lančića, ulomci s različitim privjescima pokazuju da lančići nisu nužno izvorno imali funkciju povezivanja ovih dvaju fibula, iako ni tu mogućnost ne treba posve isključiti.

Š. Batović ukazao je prilikom analize prikaza ljudskih (ženskih) maski helenističkog tipa kakve nalazimo na liburnskom teritoriju na slične predmete poznate s etrurskog i južnoitalskog prostora (Batović 1960, 416-7). U 4. i 3. st. pr. Kr. privjeske u obliku ženskih protoma nalazimo na raskošnim filigranskim zlatnim naušnicama proizvedenima u radionicama Velike Grčke ili Etrurije, s realistično prikazanim uvojcima, detaljima lica i nakita, kako pokazuju primjerci iz Crispiana, Perugie ili Todija, te često s amforastim privjescima od lima (Ducati 1927, T. 252: 614, 253: 616; Coarelli 1970, 78: sl. 32, 80: sl. 33). Oni uistinu podsjećaju na privjeske iz Baške ili pločaste fibule iz Nina, iako je kod ovih riječ o neusporedivo siromašnijim izvedbama. Grčki, južnoitalski i etruščanski primjerci jasno ilustriraju ukorijenjenost mediteranske, helenističke tradicije nošenja pletenih lančića, amforastih privjesaka i onih u obliku ljudskih maski, kao i motiva Herkulova čvora koji se javlja krajem 4. st., kakav primjerice nalazimo u Budvi (Higgins 1980, 154, Sl. 25-29, 46; Guzzo 1993⁸¹; Coarelli 1970, 65, Sl. 28; Rendić-Miočević 1959). Tradicija upotrebe pletenih lančića od srebra i zlata kao mediteransko naslijeđe opstaje u rimskoj nošnji sve do kraja 3. stoljeća, kako pokazuje nakit iz Isnyja (Higgins 1980, 16-17; Böhme 1974, 9, 11-15).

Uz moguće mediteransko porijeklo ili utjecaj u proizvodnji ovih predmeta povezuju se pretpostavke o mogućim radionicama. Nalazi kalupa te kovačkog i zlatarskog alata u helenističkom gradu u današnjim Ošanićima kod Stoca, središtu plemena Daorsa, pokazuje tehniku izrade privjesaka bliskih citiranim primjercima u 3. ili 2. st. pr. Kr. (Marić 1979, 65; Gebhard 1991a, 8-9; Jevtić et al. 2006, 138). Možda je postojala i radionica nakita helenističkog stila u Gorici, u kojoj su se mogli dovršiti polugotovi uvozni proizvodi (Rendić-Miočević 1957, 31). Prikazi ženskih lica poput onih na liburnskih pločastim fibulama imaju stilske sličnosti s glavama na limenim pločicama iz Ošanića, što bi moglo odavati postojanje zajedničkih uzora ošaničkog majstora i radionice iz koje dolazi liburnski nakit (Marić 1979, br. 20-23, T. XXIII: 5, 20). Š. Batović i Z. Vinski slažu se u lociranju radionice koja je proizvela ovakve srebrne predmete na domaće područje, s naglaskom na liburnski teritorij kao

---

⁸⁰ Krämer 1971, 131. Sam autor ne spominje da su fibule bile povezane lančićem, pa se to ovdje spominje tek kao hipoteza.

⁸¹ Pogotovo poglavlja o ogrlicama: 50-66 i naušnicama: 87-104, uz katalog na str. 226-231.

posrednikom stranog (etruščanskog, grčkog) utjecaja prema zaleđu, a time i prostoru naseljenom Japodima. Dokaz bi predstavljala pretpostavljena ostava liburnskog trgovca zakopana u Ličkom Ribniku (Batović 1960, 411-412; Vinski 1956, 28). Iako se pločaste fibule uistinu uklapaju u tezu o liburnskom porijeklu, većinu ostave čine predmeti koji bolje analogije imaju na japodskim nalazištima ili dalje, na prostoru sjeverne Italije i okolice Alpa. D. Rendić-Miočević izdvojio je pak srebrne predmete iz Jezerina i Ribića kao proizvode japodskih radionica koje rade pod stranim utjecajem koji dolazi posredništvom Liburna (Rendić-Miočević 1953, 215, 218-221; Batović 1960, 412). Nažalost, niti pola stoljeća nakon ovih radova nismo mnogo pametniji i ubikacije radionica ostaju samo teoretske. Utjecaj je mogao doći iz helenističkih centara mediteranskog ili etruščanskog prostora (npr. zlatni nakit iz Budve s pletenim lančićima i ženskim licem u medaljonu: Rendić-Miočević 1959; Batović 1960, 402-403, 416-417), ali i posredno, iz dačkog heleniziranog nakita, možda posredništvom Skordiska (Jevtić et al. 2006, 170).

Realističniji prikaz iz groba 336 odudara od ostalih, izrazito stiliziranih prikaza. Različitost izvedbe podupirala bi i razlika u dataciji, budući da se u grobu 336 navodno nalazila fibula tipa Certosa (Radimsky 1895, 140). Time se ovaj primjerak smješta u okvire 4.-3. st. pr. Kr., razdoblje u koje najvjerojatnije treba datirati i nalaze iz navodne ostave u Baškoj. Nadalje, pomicanjem datacije tzv. ostave iz Baške primjerci „liburnske“ distribucije s realističnijim prikazom glave žene mogu se dodatno asociirati s materijalom helenističkih radionica južnog Jadrana.

Izuzev groba 336, srebrni limeni antropomorfni privjesci i pleteni lančići u japodskim grobovima iz doline Une uglavnom datiraju u okvire 1. st. pr. Kr. Maske i ostali privjesci iz grobova Ribić 56, 59, Jezerine 278 ili ostave u Ribniku imaju analogije u skupnom nalazu iz Židovara koji je stratigrafski datiran u početak druge faze naselja, odnosno vrijeme dačke ekspanzije sredinom 1. st. pr. Kr. (Jevtić et al. 2006, 26-28). Korištenje ovih predmeta stoga možemo smjestiti u desetljeća koja prethode sakrivanju blaga, odnosno otprilike u prvu polovicu 1. st. pr. Kr. U otprilike isto vrijeme ili nešto ranije, od kraja 2. st. pr. Kr., može se datirati većina materijala iz ostave u Ličkom Ribniku, od fibula do većeg dijela novca, iako je sama ostava deponirana početkom 1. st. po Kr. (v. katalog fibule; Tonc 2012, 66-67). Analogijom sa židovarskim privjescima ili predmetima iz Ribnika u isto se vrijeme mogu datirati slučajni nalazi poput sisačkog ili dalmatinskog privjeska. Materijal iz grobova 10, 37 u Ribiću i 278 na Jezerinama također pokriva vremenski raspon čitavog 1., moguće već od kraja 2. st. pr. Kr. Privjesak iz groba Jezerine 379 mogao bi se datirati i malo ranije, u 2. st. pr. Kr. ukoliko se prihvati datacija asociirane pravokutne pojase ploče. Srebrni pleteni lančići u

uporabi ostaju sve do početka srednjeg ili čak kasnog augustovskog doba. Dokaz tome jesu grobovi koji sadrže fibule tipa Aucissa (vrelo Cetine, grob 100 na Ribiću) ili grob X na Jezerinama s Aco peharom koji se može datirati u rano do srednje augustovsko vrijeme (Tonc, Filipović 2010, 508).

10. TOKE

10.1. Baška, ostava – brončane toke s četiri rupice na rubovima, po dvije jedna pokraj druge na suprotnim stranama (Batović 2003, Sl. 12: 1), te bez perforacije, ali s ukrasom zvjezdastog motiva izvedenog s dvostrukim linijama (Batović 2003, Sl. 15: 7)

10.2. Grobnik, Grobišće – dvije okrugle toke od brončanog lima, stožastog presjeka s izvučenim rubom na kojem se nalaze parovi od po dvije perforacije na suprotnim stranama toke. Toka nešto manjeg promjera rađena je od malo debljeg lima, a ima i izvučen dio ruba vjerojatno za ušicu za prišivanje. Promjer 5,54 i 5,19 cm (Blečić 2004, 78, T. 8: 6.1., 6.2.; Blečić Kavur 2010, kat. br. 202-204). Treći primjerak je veći, promjera 7,5 cm, s većom rupicom u središtu i nizom sitnih rupica uz rub (Blečić 2004, T. 8: 6.3.; Blečić Kavur 2010, kat. br. 192).

Brončane limene toke s dvije rupice za prišivanje na svakoj strani nalazimo u ostavi u Baškoj i na Grobniku. Riječ je o jednostavnim ukrasnim predmetima koji su najvjerojatnije bili prišivani na odjeću. Ističe se treća grobnička toka većeg promjera, s nizom rupica i središnjom perforacijom, vjerojatno za zakovicu. Slični predmeti, s nizom rupica na kojima su ovješeni amforasti privjesci, pronađeni su u Vinici i Podzemelju (Blečić Kavur 2010, 353-354). M. Blečić Kavur predložila je isprva široku dataciju u čitavu mlađu fazu željeznog doba, od 4. do 1. st. pr. Kr. (Blečić 2004, 92), što se s obzirom na nedostatak pouzdanih cjelina može prihvatiti, naročito uzevši u obzir dataciju nalaza iz Baške od 4. st. pr. Kr. Datacija veće toke s nizom rupica pomaknuta je prema 2. i 1. st. pr. Kr. (Blečić Kavur 2010, 354). Slični privjesak iz Podzemelja (Dular 1978, T. V: 10) ovješeno je na iglu fibule tipa Mötschwil, što ga datira u prvu polovicu 2. st. pr. Kr. S obzirom na morfološke razlike, to naravno ne mijenja predloženu dataciju jednostavnih brončanih toki.

11. NAUŠNICE

11.1. Naušnice s koničnim završetkom

11.1. Krk, Šinigoj – par kolutastih naušnica od pozlaćene bronce s jednim koničnim završetkom u koji se umetao drugi, zašiljeni završetak. Ukrašene su s nizom paralelnih urezanih linija. Na donjem kraju nalazi se jedno jantarno zrno nepravilnog oblika (Blečić 2009, 145, Fig. 2; Glogović 1989, T. 38: 1; Blečić Kavur 2010, kat. br. 413⁸²).

11.1.2. Grobnik – par brončanih kolutastih naušnica, promjera 6,25 cm, s jednim koničnim završetkom u koji se umetao drugi, zašiljeni kraj. Naušnice su bile na fibuli tipa Certosa Xh s ukrasom spiralne žice (saltaleone) na luku (Blečić 2003, kat. XVIII: 17, 116; 2004, 73, T. 2: 11.1.2.1., 3.1.; Blečić Kavur 2010, kat. br. 193). Još nekoliko, također neukrašenih primjeraka, potječe s istog lokaliteta (Blečić 2003, kat. XVIII: 117, 118; 2004, 73-74, T. 7: 3.2., 3.3.; Blečić Kavur 2010, kat. br. 194-195; Glogović 1989, T. 38: 7, 8, 11, 14).

11.1.3. Kastav – par kolutastih naušnica, promjera 4,71 cm, s ukrasom poprečnih paralelnih ureza na koničnom završetku u koji se umetao drugi zašiljeni kraj. Još jedan par većeg promjera (6,7-7,2 cm) također je ukrašen s poprečnim urezima, a motiv se nastavlja i na dijelu koluta (Blečić 2002, T. 9: 6.1., 6.2.; 2003, kat. XVIII: 114, 115; Blečić Kavur 2010, kat.br. 85-86; Glogović 1989, T. 38: 9, 10, 12, 13). Treća naušnica ima malo zrno od plavog stakla s bijelim točkama (Blečić Kavur 2010, kat. br. 87, Sl. 229).

11.1.4. Osor – dvije brončane kolutaste naušnice s koničnim zatvaračem, bez ukrasa, prethodno su objavljene (Glogović 1989, T. 38: 5, 6). Niz drugih neobjavljenih naušnica od bronce i srebra, različitih veličina i uglavnom bez ukrasa, također potječe iz Osora (Blečić Kavur 2010, kat. br. 813-823).

11.1.5. Novalja, Vidasi – par brončanih naušnica s koničnim završetkom, bez ukrasa, promjera 10,5 cm. S istog nalazišta potječe i pojedinačna naušnica promjera 4,1 cm (Blečić Kavur 2010, kat. br. 518-519).

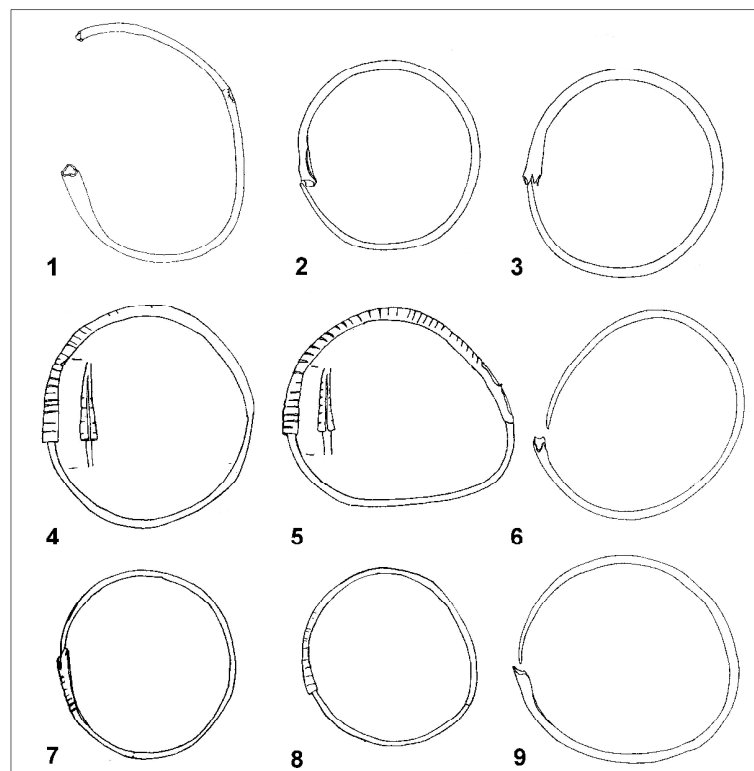
Skupina naušnica od žice okruglog, ponekad trakastog presjeka ima jedan konično raskovani završetak u koji je umetnut drugi, zašiljeni kraj. Na žici se može nalaziti zrno od jantara ili stakla, koje možda jednostavno nije sačuvano na svim primjercima. Žica je ponekad ukrašena s nizom paralelnih ureza. Upravo na temelju prisutnosti ukrasa izdvojene su dvije varijante naušnica, koje se nazivaju tipom Kvarner. Ograničena distribucija ukazuje na

---

⁸² U katalogu se za ovaj par naušnica navodi da nisu objavljene, pa nije jasno je li riječ o nekom drugom paru. Jedine su uvrštene u nalaze s otoka Krka.

radioničko porijeklo na prostoru Kvarnera (Blečić Kavur 2010, 306-308). Naušnice se mogu datirati kao i fibula Certosa Xh, odnosno u vrijeme oko sredine ili kraja 4. st. pr. Kr. U posljednjem radu M. Blečić je pretpostavila produžetak trajanja sve do u 2. st. pr. Kr. (Glogović 1989, 35; Blečić 2003, 210-211; 2004, 84; 2009, 146).

Slična kvarnerskim je srebrna naušnica s jantarnim zrnom iz Ljupča koja ima zašiljene preklopljene krajeve, datirana u 4. i 3. st. pr. Kr. (Batović 1981, 144, Sl. 17: 18). Žičane naušnice s jantarnim zrnom i različitom profilacijom završetaka javljaju se na južnoalpskom području tijekom LT B i LT C. Završeci mogu biti preklopljeni, otvoreni ili je jedan završetak raskovan i probušen kako bi se kroz njega provukao drugi kraj, savijen u obliku kukice (Tori et al. 2010, 69-70, Sl. 2.29). Javljaju se i kod Leponta tijekom srednjeg latena (Blečić Kavur 2010, 309). Morfološke sličnosti mogle bi odražavati određene zajedničke estetske afinitete prije nego izravnu razmjenu. Korištenje naušnica kao privjeska također odražava autohtone običaje, bilo da je riječ o sekundarnoj upotrebi, bilo o primarnoj funkciji oblika kao ukrasa za odjeću (Blečić Kavur 2010, 308).

Slika 45. Naušnice s koničnim završetkom (prema Glogović 1989).

11.2. Čunaste naušnice

11.2.1. Ljubačka Kosa – jedna naušnica sastavljena od dvije polumjesečaste polutke od srebrnog lima s pozlatom, pričvršćene s uskim poprečnim srebrnim trakama. Na vanjskoj

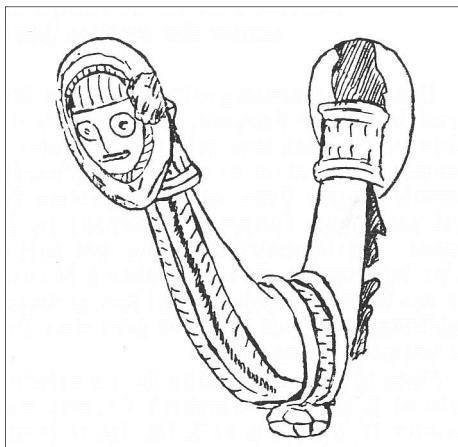
strani krajeva nalaze se aplikе u obliku ljudske maske, s kosim urezima koji predstavljaju kosu te ovalnom uskom trakom sa zrakastim urezima na rubu maske. Vidljivi su tragovi naknadnih popravaka, odnosno pričvršćivanja manjih komadića srebrnog lima. Dimenzije oko 4 cm (Brusić 2002, 228, Sl. 28).

11.2.2. Nin, grob 82 – čunasta naušnica od tankog pozlaćenog srebrnog lima s rozetama na gornjim krajevima. Od središta rozete prema kuglastom produžetku trakastog središnjeg okova pruža se tanka limena trakica s iskucanim točkama. Dodatni trakasti limeni okov nalazi se na svakom kraju naušnice. Dužina oko 4 cm (Batović 1960, 403-404, Sl. IV: 10).

11.2.3. Nepoznato nalazište, Arheološki muzej Split – dvije naušnice od pozlaćenog srebrnog lima sa stiliziranim ljudskim maskama na završecima. Na krajevima i po sredini nalazi se trakasti limeni okov ukrašen s iskucavanjem (Sl. 46; Rendić-Miočević 1953, 219-220, T. II: 2; Batović 1960, 404, T. IV: 12-13).

11.2.4. Lički Ribnik, ostava – ulomak šupljeg predmeta od pozlaćenog srebrnog lima koji bi mogao pripadati čunastoj naušnici (Klemenc 1935, T. III: 19; Batović 1960, 404, T. IV: 14).

Naušnice se javljaju relativno rijetko na području autohtonih istočnojadranskih zajednica. Uz spomenute žičane naušnice tipa Kvarner, izdvojeni su oblici karakteristični prije svega za prostor sjeverne Dalmacije od 4. do 1. st. pr. Kr. Š. Batović predložio je razvojnu

Slika 46. Naušnica iz Arheološkog muzeja Split (kat. br. 11.2.3.; prema Batović 1960).

shemu naušnica i uvrstio naušnice u obliku lučno savijene šuplje cijevi, tj. čunaste ili brodolike u posljednja dva stoljeća (Batović 1981, 26, Sl. 17). Prvi detaljniji osvrt na različite oblike naušnica donosi ranije, s opisima citiranih primjeraka čunastih naušnica i razmatranjem kronologije i porijekla oblika (Batović 1960, 403-409).

Čunasto oblikovane naušnice rađene od tankog pozlaćenog srebrnog lima imaju na bočnim stranama ukras u obliku rozete ili ljudske maske. Vrlo slični stilizirani prikazi ljudskih lica javljaju se na prethodno opisanim privjescima iz grobova 56 i 59 na Ribiću ili 278 na Jezerinama (v. i Tonc 2012, 65, Sl. 4). Način izrade isto se može usporediti s materijalom i izvedbom navedenih, kao i drugih srebrnih privjesaka s antropomorfnim prikazima poput trolisnih aplika sa ženskim poprsjem ili različitih privjesaka iz ribničke ostave.

Naušnica s maskama iz Ljubačke Kose pronađena je u grobu zajedno sa srebrnim novcem, jednim kovanim u Dirahiju između 229. – 100. g. pr. Kr. i jednim republikanskim denarom iz 122. g. pr. Kr. (Brusić 2002, 228), što zakapanje groba smješta na sam kraj 2. ili u početak 1. st. pr. Kr. Takva datacija može se usporediti s onom predmeta iz ribničke ostave, kao i drugih navedenih srebrnih limenih privjesaka. S obzirom na pojavu pozlate, pločaste fibule iz ninskog groba 82 mogu se datirati u 2.-1. st. pr. Kr. Slijedom navedenog, upravo se posljednja dva stoljeća prije Krista mogu predložiti kao vrijeme upotrebe čunastih naušnica od srebrnog lima. Porijeklo oblika traži se u etruščanskim modelima koji se javljaju od 4. st. pr. Kr. nadalje i uglavnom su raskošnije ukrašeni, često u tehnici filigrana (Batović 1960, 405; Higgins 1980, 151, Sl. 43A).

11.3. Potkovaste naušnice

11.3.1. Nadin, grobnica 1 – potkovasta naušnica od srebrne žice s raskucanim završecima presavijenima u obliku cijevi kroz koju je provučena druga žica, spiralno namotana oko krajeva naušnice. Ovješeni su niz amforastih privjesaka. Dim. 5,5 x 4,5 cm (Batović, Batović 2013, 24-25, T. XXII: 89). Jajoliko jantarno zrno s uzdužnom perforacijom moglo bi pripadati sličnoj naušnici (isti, 90, T. XXII: 90).

11.3.2. Medviđa – potkovasta srebrna žica s raskovanim krajevima kroz koje je provučena druga žica, spiralno namotana oko krajeva potkovicice koja nosi veliko jajoliko jantarno zrno. Dim. 4,4 x 4,3 cm (Batović 1960, 406-407, T. IV: 15, IX: 27a-b; 1981, 144, Sl. 17: 6). S istog lokaliteta potječe srebrna fibula raskovanog donjeg dijela kojeg prekriva druga ukrašena pločica na koju je s donje strane pričvršćen valjkasti dodatak s četiri kuglice, tj. ležište za umetak (Batović 1960, 405-406, T. IV: 11; 1981, 146, Sl. 17: 16).

11.3.3. Aserija, grob 80 – srebrna potkovasta naušnica zaobljenijeg oblika, s polukružnom žicom na donjem dijelu na koju su ovješeni naizmjenice amforasti i zrnati privjesci (Batović 1960, 407, T. IX: 30). Iz istog groba potječu dvije jednodijelne potkovaste naušnice s raskovanim donjim dijelom, ovještene na iglu fibule tipa Baška (Batović 1965, T. XII: 6-7; 1974, 213; Galli 1940, T. II: 2).

11.3.4. Jagodnja Gornja, ostava – ukupno šest primjeraka naušnica. Tri primjerka srebrnih žičanih naušnica s namotanim krajevima, ali samo na jednom je sačuvan ukras donjeg dijela, odnosno veća jantarna perla. Na tri primjerka par potkovastih naušnica sa spiralno namotanim krajevima, također samo sa žicom u donjem dijelu, nalazi se ovješeni na jednostavnu kariku okruglog presjeka, odnosno kod posljednja dva primjerka na drugu naušnicu potkovastog

oblika, bez spiralno omotane žice i trakasto raskovanog donjeg dijela s ukrasom niza uboda ili urezanih polukrugova (Batović 1974, 174-175, T. XXI: 22-27).

11.3.5. Nin, grob 76 – potkovasta naušnica zaobljenog, gotovo kružnog oblika s trakasto raskovanim dnom. Ovješena je o iglu fibule tipa Baška (Batović 1959, T. VIII: 24; Galli 1940, T. II: 1).

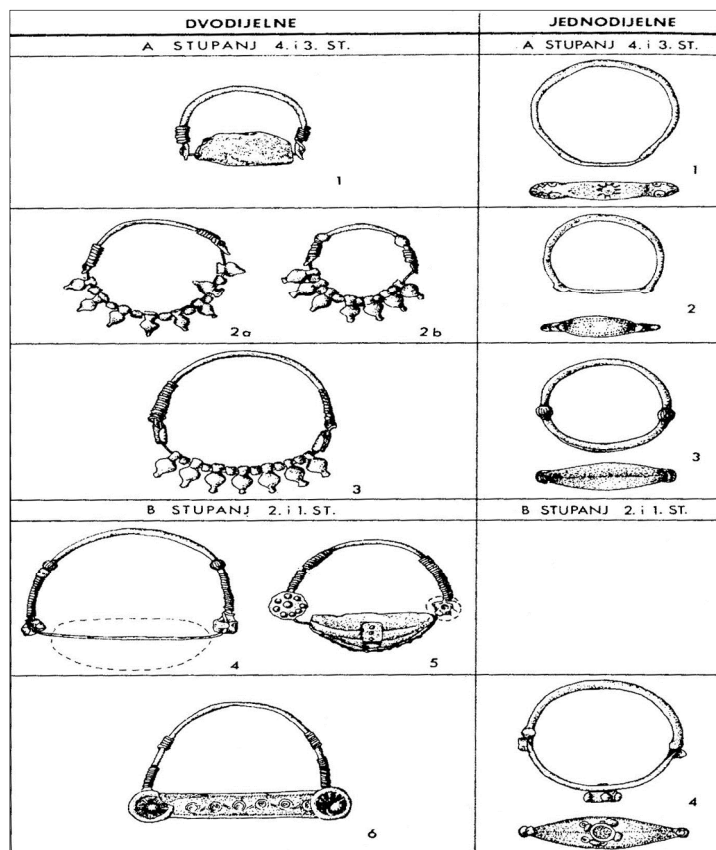
11.3.6. Lički Ribnik, ostava – srebrna naušnica s pločicom na donjem dijelu, zakovicama pričvršćena na žičani obruč, promjer 3,7 cm (Klemenc 1935, 110, T. III: 24).

Prilikom obrade nalaza iz ostave pronađene u Jagodnji Gornjoj predstavljena je tipologija i kronologija potkovastih naušnica. Podijeljene su na dvodijelne i jednodijelne (Sl. 47; Batović 1974, 208-216).

Naušnice s raskovanim donjim dijelom i žičanim kolutom, poput onih iz Jagodnje (Batović 1974, T. XXI: 26-27) i Aserije, predstavljaju jednodijelnu varijantu potkovastih naušnica, s datacijom u 4. i 3. st. pr. Kr. Na primjercima iz ostave ovješeni su po par dvodijelnih naušnica potkovastog oblika sa spiralno namotanim krajevima. Najmlađu varijantu jednodijelnih naušnica predstavljaju primjerci iz Medvide i Ličkog Ribnika s dodatnom pločicom koja prekriva donji dio, spojenom sa zakovicama. Na naušnici iz Medvide pridodano je ležište za umetak. Po Batoviću, temeljem datacije ribničke ostave, ali i razvijenije morfologije koja se nastavlja na prethodne naušnice, ovaj se oblik datira na sam kraj 1. st. pr. ili početak 1. st. po Kr. (Batović 1974, 213-215).

Naušnice od srebrne žice raskovanih krajeva, s drugom žicom provučenom kroz proširene završetke i omotanom oko krajeva potkovice, nose amforaste srebrne privjeske ili veće jantarno zrno. Ukas narebrenog zrna sa srebrnim limenim trakama javlja se i na japodskom području, točnije na luku fibule s dvostrukom spiralom iz groba 152 na Ribiću. Srebrni okovi javljaju se i na većim okruglim zrnima poput onog iz ribničke ostave (Klemenc 1935, T. II: 45). Jantarna zrna na luku ovog tipa fibule mogu biti narebrna, analogno primjerku na naušnici s nepoznatog lokaliteta koja je dokumentirana kao dio inventara Arheološkog muzeja u Splitu. Riječ je o srebrnoj potkovastoj naušnici namotanih krajeva na kojima se nalazi limena rozeta ukrašena iskucavanjem. Na donjem dijelu nalazi se jajoliko jantarno zrno narebrno s donje strane, ukrašeno s poprečnom trakicom od iskucanog srebrnog lima (Batović 1960, 407, T. IV: 16). U istom muzeju je zabilježena potkovasta naušnica s amforastim privjescima (isti, T. IV: 28) koja analogiju ima u Aseriji i Nadinu. Privjesci oblikom podsjećaju na staklene amforaste perle iz 4. st. pr. Kr. (v. u nastavku, 15.2.). Iako nema dokaza za direktan utjecaj ovih perli u oblikovanju srebrnih privjesaka na

naušnicama iz Nadina i Aserije, kronološki bi pojava perli odgovarala horizontu najstarijih nalaza iz nadinske grobnice (fibule tipa Baška, Certosa), tj. 4. i moguće početku 3. st. pr. Kr. Po Š. Batoviću, naušnice sa spiralno namotanim krajevima s amforastim privjescima javljaju se tijekom faze Va Liburna, tj. u 4. i 3. st. pr. Kr. Ista je datacija predložena za naušnicu iz Medviđe s velikim jantarnim zrnom, dok bi primjerak sa srebrnim okovima na narebrenom zrnju pripadao sljedećoj fazi (Batović 1974, 211-212; 1981, 26, Sl. 17). S obzirom na navedene sličnosti u oblikovanju posljednjeg zrna i primjeraka iz Ribića i Ribnika, takvo se mišljenje čini ispravnim. Slično prethodnom tipu, za ovaj se oblik naušnica pretpostavlja da nastaju u domaćim liburnskim radionicama imitiranjem italskih uzora, koji su pak preuzeli oblik od egipatskih modela naušnica i prstenja (Batović 1960, 408-409; 1974, 215-216).

Slika 47. Tipologija potkovastih naušnica (prema Batović 1974).

12. NARUKVICE

12.1. Sisak – tri brončana narebrena koluta, dva promjera 9,7 i treći promjera 7,4 cm. Dva veća primjerka s prebačenim krajevima i narebrenjem čitave površine mogle bi biti i nanogvice. Treća, manja narukvica zatvorenog je oblika i ima narebrenu samo vanjsku stranu (Burkowsky 2001, 7-8, T. I: 1-3). Četvrta narukvica, tj. ulomak dužine 4 cm, pronađena je u koritu rijeke Kupe. Ulomak je ukrašen s nizovima šupljih pseudofiligranskih zadebljanja (isti, 8, T. I: 4).

12.2. Ribić

12.2.2.1. Grob 10 – brončana šuplja narukvica promjera 8,2 cm ukrašena s grupiranim poprečnim urezima i rombičnim motivom. Krajevi su priljubljeni i spojeni pomoću male prstenaste karike koja je provučena kroz rupice (Ćurčić 1900 6, Sl. 3; Marić 1968, T. XVIII: 21).

12.2.2.2. Grob 156 – brončana narukvica promjera 6,6 cm s narebrenjima. Krajevi su plosnati, s rupicom kroz koju su se vjerojatno međusobno pričvršćivali (Marić 1968, T. XVIII: 42).

Unutar kategorije nakita zamjetno je odsustvo narukvica na promatranom području. U dolini Une češće postaju tek početkom 1. st. po Kr., što pokazuje asocijacija sa snažno profiliranim fibulama (npr. Radimsky 1895, 61-62, Sl. 43-44; Marić 1968, T. XVII: 2-4; XX: 3-4, 6, 23-26 itd.). Riječ je o narukvicama spiralno namotanih krajeva koje očito predstavljaju novi oblik preuzet pod rimskim utjecajem, što ustvari potvrđuje da narukvice ne predstavljaju uobičajeni element nošnje tijekom mlađeg željeznog doba.

Brončane narukvice i nanogvice prebačenih krajeva s gustim rebrima česte su u Podzemelju (Dular 1978, T. VIII, IX). Zabilježene su i na Valičnoj vasi, gdje su datirane na kraj halštata (Teržan 1974, 683, T. 7: 1-7). Z. Burkowsky kao daljnju analogiju navodi primjerak iz Donje doline, datiran po Mariću u fazu IIIb koja otprilike odgovara srednjem latenu (Burkowsky 2001, 8; Marić 1964, T. XVIII: 11). Ulomak ukrašen s pseudofiligranom može se usporediti s narukvicom iz Vukovara i njoj srodnim primjercima iz Osijeka i Pleternice (Burkowsky 2001, 8-9; Majnarić-Pandžić 2007, 802-803, T. I: 2). Nakit ukrašen pseudofiligranom datira se u prijelaz ranog na srednji laten ili u stariju fazu srednjeg latena, odnosno oko sredine 3. st. pr. Kr. S obzirom na nedostatak konteksta, sisačke narukvice/nanogvice ne pružaju daljnje podatke o nošnji ili kronologiji, već se mogu smatrati samo još jednim dokazom kontakata sisačke zajednice s kasnohalštatskim i latenskim zajednicama jugoistočnoalpskog prostora s jedne, odnosno južnopanonskog kruga s druge strane.

Za narukvicu iz ribićkog groba 10 nema bližih analogija. Sličan ukras nalazi se na ulomku narukvice koji potječe s Prozora (Lo Schiavo 1970, 474, T. IX: 12). Narukvica se stoga može datirati jedino unutar kronoloških okvira ostalih nalaza ove grobne cjeline, dakle u 1. st. pr. Kr. Isto se može primijeniti na narukvicu iz groba 152 koja je možda imala sličan mehanizam za zatvaranje. U grobu se nalazi zajedno s fibulom tipa Alesia, po čemu se datira u drugu i treću četvrtinu 1. st. pr. Kr.

13. PRSTENJE

13.1. Jezerine

13.1.1. Grob 278 – srebrni prsten promjera 2,1 cm s osmicama (Marić 1968, T. V: 20).

13.1.2. Grob 279 – brončani prsten promjera 1,7 cm s četvrtastom krunom za umetak (Radimsky 1895, 131-132, Sl. 352; Marić 1968, T. VI: 6).

13.1.3. Grob 369 – brončani prsten s gemom od staklene paste s prikazom lica u profilu (Radimsky 1895, 147-148, Sl. 425a-b).

13.2. Ribić

13.2.1. Grob 57 – brončani prsten s krunom za umetak, promjera 3,1 cm (Marić 1968, T. XVI: 32).

13.2.2. Grob 100 – tri prstena od brončanog lima s prebačenim krajevima, promjera 1,7-8 i 2 cm (Marić 1968, T. XIX: 26, 29-30).

13.2.3. Grob 273 – srebrni prsten s namotanim krajevima i osmicama, promjera 2,3 cm, nalazi se uz šest brončanih prstenova različitih oblika, s namotanim završecima ili krunom za umetak, te jednim fragmentiranim željeznim prstenom (Marić 1968, T. XX: 7-14).

Pojava prstenja na nekropolama u dolini Une datirana je u fazu Vb (Marić 1968, 33). Dataciju prstenja od brončanog lima s prebačenim krajevima potvrđuje nalaz zajedno s fibulom tipa Aucissa u grobu 100 na Ribiću. U grobu 273 veći broj različitih prstenova nalazi se zajedno s parom snažno profiliranih fibula (Marić 1968, T. XX: 3-4), po čemu pripada 1. st. po Kr. Srebrni prsten s osmicama sličan je primjerku iz groba 278 na Jezerinama i mogao bi predstavljati najmlađi nalaz, s početka augustovskog doba.

Zanimljiva je pojava prstena s gemom u grobu 279 na Jezerinama koji se može datirati u razdoblje koje odgovara stupnju LT D2. Prstenje s gemom javlja se u keltskim grobovima od stupnja LT C1, iako postaje brojnije u kasnolatskom razdoblju (Stradonice, Stare Hradisko, Manching: Endert 1991, T. 4: 86). Pretpostavlja se da su prstenovi mogli biti proizvedeni u keltskim radionicama ili pak uvezeni s mediteranskog prostora, odnosno iz grčkih i talijanskih radionica. Kao i spiralno prstenje od brončanog ili srebrnog lima, rasprostranjeno tijekom srednjeg i kasnog latena, prstenje s gemom javlja se kako u ženskim, tako i u muškim grobovima (Endert 1991, 13-15). Na položaju S. Bernardo u Ornavassu u muškim se grobovima s oružjem najčešće javlja spiralni prsten od srebra, dok je na položaju Persona češći željezni prsten s gemom (Piana Agostinetti 1983, 116). U ženskim grobovima S. Bernarda često je u jednoj cjelini prisutno i više tipova, dok je u ženskim ukopima na

Personi prstenje rijetko (samo 6 grobova) i ograničeno na po jedan primjerak varijante s krunom i urezanom gemom (Piana Agostinetti 1983, 113).

14. IGLE

14.1. Igle u obliku pastirske palice

14.1.1. Vinica

14.1.1.1. Više primjeraka brončanih igala presavijene glave s poprečnim urezima na tijelu (Gabrovec 1966, T. 19: 1-9).

14.1.1.2. Više od sto primjeraka unutar zbirke Mecklenburg, Peabody Museum⁸³: inv. br. 40-77-40/12290, 10751, 10871, 12291, 12341, 10072, 11765, 11805, 10586, 11166, 11406, 12476, 9626, 10207, 10287, 10737, 11257, 11397, 12097, 12547, 12657, 12747, 12837, 8287, 9587, 10248, 10728, 11338, 11388, 11738, 10619, 11089, 11139, 11509, 12829, 10750, 11090, 11210, 11430, 11440, 12720, 9580 (više primjeraka), 9660 (više primjeraka), 10681, 10901, 10921, 10971, 11231, 12171, 12721, 9611 (više primjeraka), 10642, 10782, 11012, 11522, 11052, 11522, 11702, 11962, 12192, 12342, 12642, 12782, 12882, 9642 (više primjeraka), 10643, 10703, 11073, 11103, 11613, 11623, 12313, 12433, 12643, 12733, 12783, 12883, 10474, 10514, 11294, 11804, 12084, 10215, 10445, 10495, 10955, 11375, 12685, 12695, 12995, 11006, 11546, 11926, 12658, 12748, 12838, 11759, 11839, 12239, 12684, 12734.

14.1.2. Kastav-Veli Mišinci, grob 9 (sonda 6/1972.) – neukrašena igla s četvrtastim presjekom presavijene glave. Rađena je od željeza, s brončanom oblogom (Blečić 2002, T. 1; Blečić Kavur 2010, kat. br. 3).

Igle u obliku pastirske palice specifičan su oblik vrlo ograničene distribucije. Javljaju se, naime, gotovo isključivo na područje Bele krajine (Božič 2001, Sl. 20). Osim u Vinici, prisutne su u Podzemelju (Gabrovec 1966, T. 22: 3-5; Dular 1978, T. XV: 23, XVI: 1-6; Božič 2001, Sl. 18-19). Sve su brončane, okruglog presjeka glave i tijela te ukrašene s poprečnim urezima. Urezi se ponekad javljaju i na presavijenoj glavi koja daje igli karakterističan izgled po kojem je i nazvana (Vogt 1934, 53). Čini se da su korištene kao ukosnice. Jedini slični primjerak potječe iz groba 9 istraženog 1972. u sondi 6 na Velom Mišincu u Kastvu. Morfološke razlike, odnosno četvrtasti presjek glave i korištenje željeza

---

⁸³ Pretraživo pod: pin, shepherd's crook.

upućuju na lokalnu imitaciju ovih tipičnih kolapijanskih igala (Blečić 2002; Božič 2010, 164). No, pod inventar groba 103 s Vinice uvršten je fragmentirani predmet od željezne jezgre prevučene broncom (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/11073), što bi moglo ukazivati na povremeno korištenje ove tehnike za proizvodnju igala u obliku pastirske palice i na matičnom području. Ipak, kastavska igla ostaje izolirani primjerak izvan matičnog prostora čak i u slučaju izravnog uvoza.

Igle se obično datiraju u razdoblje kraja ranog i početka srednjeg latena (LT B2-C1), tj. otprilike u 3. st. pr. Kr. Jedina cjelina, ona iz Kastva, sadrži netipičnu iglu stoga je i dvojbena mogućnost korištenja te cjeline za općenitu dataciju oblika. Grob je datiran na kraj 3. ili početak 2. st. pr. Kr. (Blečić 2002, 83-84; Blečić Kavur 2010, 342). Vrč iz iste cjeline ima analogije u Picugima, Nezakciju, Osoru te rtu Ploča, Hvaru, Budvi i Donjem Hrasnu kod Neuma. Riječ je o olupama koje su po svemu sudeći proizvodile istočnojadranske radionice, možda na Hvaru (Šešelj 2009, 45-46; Blečić Kavur 2010, 341).

15. PREDMETI OD STAKLA

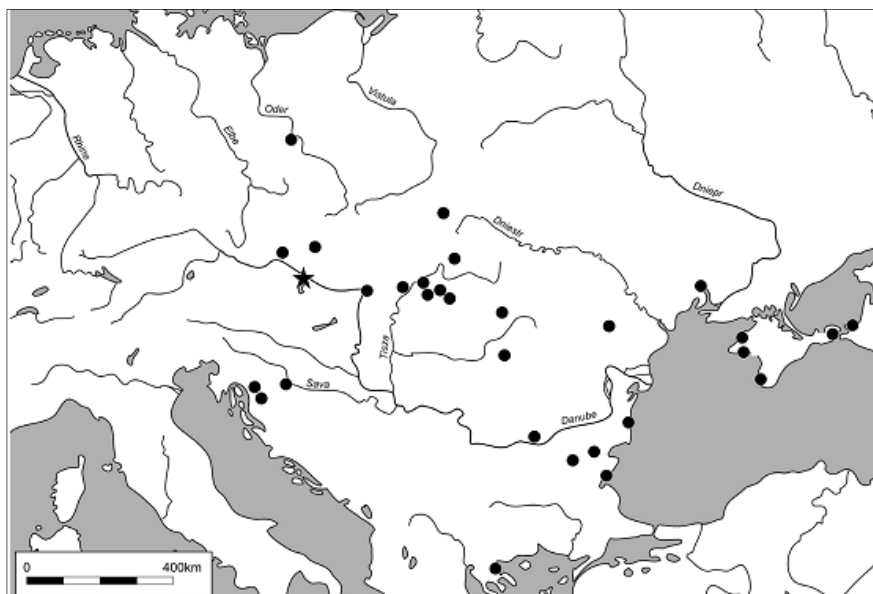
15.1. Perle s ljudskom maskom

15.1.1. Prozor – dva primjerka iz uništenih grobnih cjelina. Prva perla ima kombinaciju bijele i žute boje za prikaz lica na plavoj podlozi, analogno kopoljskim perlama, dok se na drugoj nalazi kombinacija bijele i zelene boje (Balen-Letunić 1990, T. 1: 3, 6).

15.1.2. Kopolje – jedan primjerak iz groba 127 i tri iz uništenih grobova. Na plavoj podlozi prikazana su lica u bijeloj i žutoj boji (Balen-Letunić 1990, T. 1: 1-2, 4-5).

15.1.3. Nadin – primjerak pronađen tijekom istraživanja na području nekropole, ali bez pouzdanog grobnog konteksta. Na plavoj podlozi prikazano je lice muškarca izvedeno u žutoj boji s detaljima očiju i vjerojatnim prikazom naušnica u bijeloj boji. Visina 3,1 cm (Čelhar, Kukoč 2014, 90, Sl. 2).

U svojem pregledu različitih varijanti staklenih perli s prikazom ljudske maske T. Haevernick uvrstila je primjerke iz Prozora i Kopolja u grupu 6 – cilindrične perle s dva ili tri lica (Haevernick 1977, 161, Sl. 3: 403, kat. br. 399-403). D. Balen-Letunić dodala je potom popisu još jednu perlu iz Kopolja, iz groba 127, kao i perlu iz Donje Doline i druge primjerke, te podrobnije obradila ličke primjerke koji pripadaju skupini stiliziranog prikaza lica (Balen-Letunić 1990, Sl. 1). Popisi su s vremenom dopunjeni novim primjercima (Hellebrandt 1999, 89-90, Sl. 98; Karwowski 2005, Sl. 8, 169, List 4; 2010, 337, Sl. 5; Teleaga 2008, 286-288, Karta 54). Primjerak iz Nadina pripada skupini privjesaka s jednim licem (Čelhar, Kukoč 2014, 92-93).

Karta 38. Rasprostranjenost perli s više lica (prema Karwowski 2010).

Proizvodna središta perli s dva ili tri lica ubiciraju se na prostoru Crnog mora ili pak u feničkim, odnosno kartažanskim središtima na Mediteranu. Vjerojatnijom se čini pretpostavka da je riječ o uvozima s područja Crnog mora koji na prostor srednje Europe dolaze putem Dunava, potom Savom sve do Donje Doline i južnije u Liku (Karta 38; Balen-Letunić 1990, 43-45; Hellebrandt 1999, 90; Karwowski 2005, 167). Za primjerak perle s jednim licem iz Nadina brojnije analogije potječu pak s prostora Sredozemlja, stoga je pretpostavljeno da je perla importirana pomorskim putem, najvjerojatnije posrednišvom južne i srednje Italije (Čelhar, Kukoč 2014, Karta 1). Budući da se nadinska perla tipološki razlikuje od japodskih, otvorena je mogućnost različitih distribucijskih pravaca za perle s jednim, odnosno više lica. No, u svakom slučaju ne može se govoriti o izravnim trgovačkim vezama s Kartagom koje bi podupirali nalazi sjevernoafričkog novca (Čelhar, Kukoč 2014, 96-97). Vrijedi napomenuti da postoji znatan hijatus između razdoblja u koje se datiraju ove perle i onoga u kojem kartažanska i numidska valuta dopjeva na tlo istočnog Jadrana, a to je, kao što je rečeno u poglavlju o optjecaju novca, nakon sredine 2. st. pr. Kr.

Crnomorski primjerci datiraju se od 4. st. pr. Kr. ili prijelaza 4. na 3. st., dok su nalazi sa srednjoeuropskih lokaliteta datirani na početak srednjeg latena, odnosno oko sredine 3. st. pr. Kr. Datiranje srednjoeuropskih nalaza nakon prestanka crnomorske proizvodnje moglo bi označavati lokalnu proizvodnju na prostoru Karpatske kotline, inspiriranu starijim originalima (Karwowski 2005, 166-167; 2010, 337; Rustoiu 2011, 97-98). Tri perle s licima nađene su u grobu 29 na Vácu (*Gravel pit*) u sjevernoj Mađarskoj, od čega barem jedna kao dio pojasa koji se može datirati u srednji laten. Groblje je općenito datirano od LT B2 do C2 (Hellebrandt 1999, 88, 102). Lički primjerci ne dolaze iz pouzdanih zatvorenih cjelina, ali na temelju rekonstruiranog inventara i usporedbi s prozorskim cjelinama predložena je datacija u 3.- 2. st. pr. Kr. (Balen-Letunić 1990, 45-47). M. Karwowski smatra, međutim, da bi perle s ličkog-posavskog prostora i donjeg Podunavlja mogle biti i nešto starije, tj. datirati se oko kraja 4. st. pr. Kr., odnosno otprilike istovremeno crnomorskom materijalu (Karwowski 2005, 166). Nadinska perla također dolazi iz nepouzdanog konteksta, pa se može samo općenito datirati u razdoblje pojave ovakvih perli (Čelhar, Kukoč 2014, 97-98).

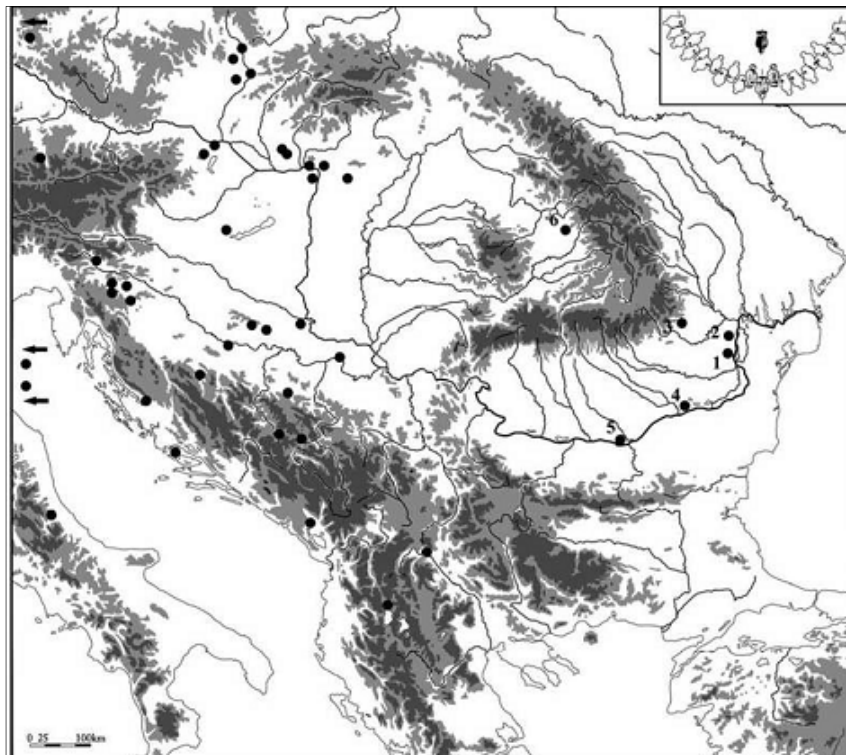
15.2. Amforaste perle

15.2.1. Dračevac kod Jesenica (Batović 1974, 211).

U opisu dvodijelnih potkovastih naušnica s amforastim privjescima Š. Batović navodi nalaz sličnih, ali staklenih perli navodno pronađenih u grobovima u Dračevcu kod Jesenica

podno Velebita. Kako je već spomenuto, upravo su staklene amforaste perle mogle poslužiti kao model za izradu metalnih imitacija (Popović 1997, 170).

Jedan od prvih pregleda distribucije i kronologije amforastih perli donosi J. Meduna prilikom objave nalaza s groblja Brno-Horní Heršpice. Koncentracija uz obalu Crnog mora i Sredozemlja upućuje na istočnomediteransko porijeklo ovog oblika koji dopire sve do Slovačke i Moravske na sjeveru odnosno Posavine na jugu. Kao vrijeme najveće uporabe ističe se ono stupnja LT B1 (Meduna 1970, 230-232). Iako široke distribucije, takve se perle rijetko javljaju na Jadranu. Osim u Dračevcu, nađene su u grobnicama 3 i 4 u Vičjoj luci na Braču. Mnogo se češće pojavljuju u zaleđu, na području autohtonih zajednica s prostora Bosne i na teritoriju Skordiska. Zabilježene su tako u Donjoj Dolini, Sanskom Mostu, Vratnici, Rusanovićima i Tuzli; potom u ženskom grobu iz Velike i Pleternici; u Osijeku i Srijemskoj Mitrovici (Popović 1997, Sl. 2). Kartu rasprostranjenosti dopunio je M. Schönfelder, ali bez uvrštavanja Velike, Donje Doline ili Osijeka (Schönfelder 2007, Sl. 2). Najpotpuniju kartu stoga nalazimo u novijoj objavi A. Rustoia. Rasprostranjenost nalaza ide u prilog važnosti Podunavlja u distribuciji crnomorskih proizvoda prema unutrašnjosti kontinenta (Karta 39; Rustoiu 2011, Sl. 4). Sporadična pojava na jadranskoj obali ide u prilog prvenstvenoj distribuciji kopnenim ili bolje rečeno riječnim pravcima.

Karta 39. Rasprostranjenost amforastih perli (prema Rustoiu 2011).

U pogledu datacije potvrđena je najčešća pojava u kontekstima druge polovice 4. st. pr. Kr., s mogućim korištenjem do u prvu polovicu sljedećeg stoljeća na pojedinim

nalazištima (Rustoiu 2011, 95-96). Takva datacija čini mogućim korištenje amforastih perli kao modela za izradu srebrnih privjesaka kojima su ukrašavane potkovaste naušnice ili čak ogrlice, za što se navodi primjer u Ninu (Batović 1974, 211).

15.3. Perle s podlogom od zlata

15.3.1. Prozor

15.3.1.1. Grob 52 – niz malih bikoničnih perli od prozirnog stakla sa zlatnom jezgrom (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXVII: 3).

15.3.1.2. Grob 76 – Melonen-perla i perla s kvržicama od prozirnog bijelog stakla prevučenog zlatnom folijom (Drechsler-Bižić 1972-73, T. XXXV: 2).

Perle od prozirnog stakla s jezgrom od zlatne folije pojavljuju se u helenističkom razdoblju na prostoru Mediterana (Egipat, Bliski Istok). Jedna od radionica koja je, između ostalih, proizvodila takve perle nalazila se na Rodosu. U rimsko vrijeme nastavlja se proizvodnja perli sličnih karakteristika koje uglavnom poprimaju manje dimenzije, s određenim promjenama u oblikovanju (Boon 1977, 193-197; Guido 1978, 93-94). Na Giubiascu, perle oblikom slične bikoničnim perlicama iz groba 53 u Prozoru imaju srebrni lim u središtu (Carlevaro et al. 2006, 128, T. 124: 6).

U podjeli staklenih perli iz razdoblja latena mogu se usporediti s perlama sa žutom folijom grupe 20 po T. Haevernick (Haevernick 1960, 67). Jedno od njihovih proizvodnih središta nalazilo se na Manchingu u razdoblju od LT C1 do u LT D. Profilirane perle sa žutom folijom najčešće se javljaju tijekom stupnja LT C2, iako traju do početka stupnja D1 (Zepezauer 1993, 37-39).

15.4. Perle s očima

15.4.1. Ribić

15.4.1.1. Grob 200 – niz perli s bijelim prstenovima koji tvore motiv očiju. Ukupno sedam perli koje se nalaze na luku fibule s dvostrukom spiralom (Marić 1968, T. VII: 63).

15.4.1.2. Grob 186 – dvije perle s bijelim „očima“ na plavoj podlozi (Marić 1968, T. XXIV: 52).

15.4.1.3. Grob 42 – jedna perla s bijelim „očima“ na plavoj podlozi (Marić 1968, T. XXIV: 56).

15.4.2. Jezerine, grob 279 – četverokutna plava perla s koncentričnim bijelim ukrasom na rubovima (Marić 1968, T. VII: 45).

Ukras bijelih krugova na plavoj podlozi koji čine motiv „očiju“ dolazi u više varijanti. Primjerci iz ribićkih grobova mogu se pripisati tipu 408 po N. Venclovoj. Oblik je široko rasprostranjen, diljem Europe, a datacija pokriva čitavo željezno doba, odnosno od otprilike 9/8. st. pr. Kr. Na srednjoeuropskim nalazištima vrlo su česte pogotovo u 4. i 3. st. pr. Kr. Pretpostavlja se i lokalna proizvodnja (Guido 1978, 45-47; Venclová 1990, 65-66). Zanimljiva je upotreba perli na luku fibule s dvostrukom spiralom. Na luku se nalazi sedam perli te se shema fibule može usporediti s onom varijante s više jantarnih zrna na luku.

Perla iz Jezerina pripada skupini tzv. Spiralaugenperlen koje dolaze u više varijanti, od kojih jedna obuhvaća perle četvrtastog oblika. Općenito se datiraju u mlađu fazu srednjeg latena (LT C2) i stariju fazu kasnog (LT D1), iako se pojavljuju i nešto ranije (Zepezauer 1993, 67-69, 71-73). U grobu 279 nalazi se zajedno s parom fibula dugmetasto profilirane spojnice s ukrasnom pločicom, fibulom tipa Alesia i diskastom (*Distelfibel*) fibulom ovješeno na narukvici te prstenom. Nalazi se mogu uvrstiti u razdoblje od početka 1. st. pr. Kr. do srednjeaugustovskog doba, pri čemu bi ovu perlu mogli datirati u prvu polovicu 1. st. pr. Kr.

15.5. Staklene narukvice

15.5.1. Jezerine

15.5.1.1. Izvan grobne cjeline – čitava narukvica s pet rebara od stakla jantarne boje. Unutarnji promjer 7,7 cm (Radimsky 1895, 210, T. V: 1; Haevernick 1960, 138, br. 71).

15.5.1.2. Grob 484 – ulomak manje kobaltnoplave narukvice s pet rebara (Radimsky 1895, 170, 210, T. V: 2).

15.5.2. Ribić, izvan groba – narukvica s pet rebara rađena od bezbojnog stakla sa žutom folijom (Marić 1968, T. VII: 47; Haevernick 1960, 145, br. 156).

15.5.3. Vinica

15.5.3.1. Grob 87 – ulomak narukvice s pet rebara od bezbojnog stakla na žutoj podlozi (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/10748).

15.5.3.2. Grob 98b – narukvica s pet rebara od bezbojnog stakla, promjer 8,5 cm (Peabody Museum, inv. br. 40-77-40/14418).

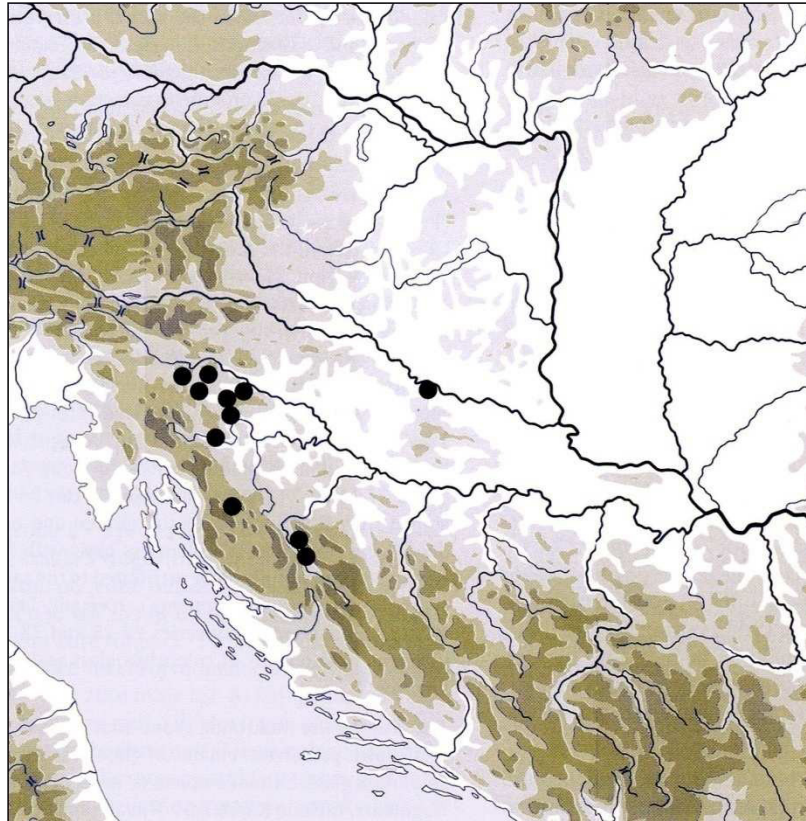
15.5.4. Sisak – narukvica od kobaltnoplavog stakla s pet rebara (Dizdar 2006, T. 6: 3); dva ulomka narukvica D-presjeka od kobaltnoplavog stakla (isti, T. 6: 1-2) i jedan ulomak plave narukvice s tri rebra (isti, T. 5: 8).

15.5.5. Turska kosa – ulomak narukvice od kobaltnoplavog stakla s plastičnim bradavičastim ukrasom (Čučković 2006, 275).

Staklene narukvice čest su ukras pripadnika keltskih zajednica srednje Europe. Njihova prisutnost na japodskim i kolapijanskim nalazištima odražava stoga prihvaćanje stranih utjecaja, ali i trgovačke ili druge kontakte putem kojih su autohtone zajednice pribavljale takve predmete. Oni nisu uvijek korišteni u skladu s izvornom (primarnom) namjenom, tj. kao obručasti nakit, već su ponekad ulomci narukvica iskorišteni kao ukras na lokalnom tipu fibula s dvostrukom spiralom. Pojedinačni nalazi narukvica sugeriraju da su one ipak bile nošene i na uobičajen način.

Više narukvica pripada skupini 7a – narukvicama s pet glatkih rebara koja se ravnomjerno smanjuju od sredine prema rubovima, odnosno seriji 27 po Gebhardu koja obuhvaća različito oblikovane narukvice (Gebhard 1989, 18). Najčešće su rađene upravo od prozirnog stakla na žutoj podlozi (Haevernick 1960, 51, T. 5: 118, 140). Isti tip javlja se na fibulama s dvostrukom spiralom iz Vinice i Prozora u sekundarnoj upotrebi kao ukras na luku (v. poglavlje o fibulama, kat. br. 6.27.). Na području grupe Mokronog ovaj se tip javlja relativno često tijekom stupnja IIb (Karta 40; Dizdar 2006, 86-90, Karta 5; 2013, 255-256, Karta 24). Proizvodile su se najvjerojatnije u nekoliko radionica smještenih u Bavarskoj (Manching), Švicarskoj (oko Berna) i Nizozemskoj, i to ponajviše u mlađoj fazi srednjeg latena (Dizdar 2013, 257-258). Narukvice od kobaltnoplavog stakla s pet rebara iz Jezerina i Siska također pripadaju ovoj tipološkoj grupi (7a = seriji 27). Narukvice ove boje rjeđe su od onih bezbojnih i nisu zasada poznate analogije na geografski bliskom prostoru susjednih Tauriska, dakle istom onom na kojem su vrlo brojni nalazi narukvica serije 27 od bezbojnog stakla na žutoj podlozi. Istoj se skupini pripisuje tek jedna zelena narukvica nađena u Slivnici. Većina paralela potječe stoga s nalazišta u Porajnju, Westfalije, istočne Austrije ili Češke, pa se radionice mogu ubicirati na području sjeverno od Alpa (Dizdar 2006, 86). Obje se varijante, dakle, mogu datirati u stupanj LT C2 (usp. i Gebhard 1989, Sl. 52). Njihovo matično područje najvjerojatnije treba tražiti na prostoru sjeverno od Alpa. U slučaju bezbojnih narukvica sa žutom folijom mora se svakako na područje grupe Mokronog gledati kao na važnog posrednika u distribuciji ovog tipa. Na području Dolenjske mogla se nalaziti i radionica koja je proizvodila ovaj tip i dalje distribuirala prema teritoriju Kolapijana i Japoda, no takvo što ostaje bez dokaza (Dizdar 2013, 258-259). Utoliko je zanimljiv nalaz kobaltnoplavih narukvica za koje ne postoje usporedbe kod Tauriska, što sugerira nabavu izvorno iz matičnog sjevernoalpskog prostora.

Karta 40. Rasprostranjenost narukvica serije 27 (prema Dizdar 2013).

Kobaltnoplava narukvica s bradavičastim izbočenjima s Turske kose pripada seriji 1 ili grupi 14. Na prostoru grupe Mokronog analogija je zabilježena samo na eponimnom nalazištu, a jedna narukvica pronađena je u Ritopeku na području Skordiska (Dizdar 2006, 96). Njihovo središnje područje rasprostranjenosti je istočna Europa (Slovačka, Češka, istočna Austrija) gdje su se i proizvodile, pretežno u ranoj fazi srednjeg latena (LT C1) (Dizdar 2006, 96-97). Rijetkost narukvica serije 1 na teritoriju Tauriska tim zanimljivijim čini primjerak s Turske kose i jasno ilustrira uklopljenost kolapijanske zajednice u zbivanja na području Karpatske kotline, odnosno preuzimanje običaja nošenja staklenih narukvica moguće već u ranoj fazi širenja tog običaja⁸⁴.

U popisu staklenih narukvica T. Haevernick navodi se još primjeraka s japodskog, čak i liburnskog područja, ali uglavnom bez ilustracije. Par narukvica od bezbojnog stakla sa žutom folijom i od zelenog prozirnog stakla koji navodno potječe iz Nina, pohranjen u Museo Civico u Anconi, odgovarao bi skupini 1 ili tipu Montefortino. To su narukvice jednostavnog D-presjeka, predstavnice horizonta početka proizvodnje staklenih narukvica sredinom 3. st. pr. Kr. (Haevernick 1960, 99; Venclová 1980, 76; Gebhard 1989, 128; Dizdar 2006, 109-110). Ulomci narukvica od plavog stakla iz okolice Bihaća i ulomak od bezbojnog stakla iz

⁸⁴ Kako nisu poznate okolnosti nalaza, ostaje naravno otvorena mogućnost da je narukvica s Turske kose dospjela u tlo tek u mlađoj fazi srednjeg latena.

Prozora uvršteni su u skupinu 2, narukvice jednostavnog trokutastog profila (Haevernick 1960, 104, br. 115⁸⁵, 125). Nažalost oba su primjerka bez ilustracije. Na Mančingu su narukvice od plavog ili purpurnog stakla serije 2 datirane u LT D, dok su narukvice serije 2 od prozirnog stakla sa žutom folijom rijetke i datirane na prijelaz srednjeg na kasni laten (LT C2/LT D) (Gebhard 1989, 23, Sl. 53).

Za ista nalazišta (Prozor, okolica Bihaća) navode se ulomci plavih narukvica sa žutim ili žutim i bijelim cik-cak ukrasom na najvećem, središnjem rebru (Haevernick 1960, 132, br. 110, 111). Istom tipu, odnosno skupini 6b po T. Haevernick, pripada još ulomak iz Siska (Dizdar 2006, T. 5: 8). Analogije postoje i u Donjoj Dolini (Haevernick 1960, 132, br. 108-111). Tip je vrlo dobro zastupljen na nalazištima Skordiska u istočnom dijelu međurječja Drave, Save i Dunava, kao i u Podravini (Dizdar 2006, 82-85). Narukvice ovog oblika odgovaraju seriji 11 po Gebhardu, datiranoj u srednji laten (Gebhard 1989, T. 7-9). Varijanta s cik-cak ukrasom karakteristična je za mlađu fazu srednjeg latena (LT C2), s trajanjem do u stariju fazu kasnog latena, LT D1. Narukvice su dobro zastupljene na teritoriju Skordiska i Tauriska gdje se javljaju u stupnju LT C2 (Dizdar 2006, 85).

Ulomak narukvice od tamnozelenog stakla iz Prozora pripada grupi 3a, narukvicama s jednostavnim D-profilom. Po Gebhardu riječ je o seriji 34 datiranoj u kasni laten - LT D (Haevernick 1960, 114, br. 249; Gebhard 1989, 19, T. 30). Na susjednim područjima, varijanta tamnozelene boje nađena je jedino na Gomolavi. Više primjeraka istog oblika, ali jantarne, purpurne i najčešće plave boje zabilježeno je na nizu nalazišta s područja Tauriska i Skordiska. To uključuje i ulomke plavih narukvica iz Siska koje pripadaju grupi 3a, tj. seriji 38 (Dizdar 2006, 76-80, T. 6: 1-2). Narukvice grupe 3a, iako različitih boja, datiraju se u kasni laten. One su vjerojatno porijeklom iz različitih radionica.

Tipološkom pregledu staklenih narukvica s japodskog i kolapijanskog područja mogu se dodati ulomci narukvica iskorišteni kao ukras na luku fibula s dvostrukom spiralom. Budući da je o njima već bilo riječi, ukratko valja spomenuti da je i unutar te skupine najbrojnije zastupljena grupa 7a – serija 27, narukvica s pet rebara od bezbojnog stakla na žutoj podlozi (grobovi Vinica 7, 98b, 320; Prozor). Ulomak plave narukvice s tri rebra i valovnicama iz groba 81 na Vinici može se uvrstiti u grupu 8b – seriju 12. Narukvice te varijante pronađene su u Sotinu i Gomolavi. Najčešće se javljaju u Češkoj, Moravskoj, potom u istočnoj Austriji i Poljskoj, rjeđe u južnoj Njemačkoj ili zapadnije. Njihovo se radioničko porijeklo može locirati na područje srednjeg Podunavlja gdje su izrađivane kroz čitavo

---

⁸⁵ Ulomak opisuje M. Mandić, bez ilustracije, u članku „Nepublikovani predmeti u našoj prehistorijskoj zbirci“, GZM XXXIII-XXXIV, 1921-22, str. 30.

razdoblje srednjeg latena (Dizdar 2006, 92-93). Zelena narukvica na fibuli iz groba 87b u Ribiću pripada grupi 6a – seriji 26. Riječ je o relativno rijetkom tipu koji nastaje u sjevernoalpskim radionicama tijekom mlađe faze srednjeg latena. Istu dataciju potvrđuju rijetki nalazi s područja grupe Mokronog, u grobovima na Mihovu i na Kapiteljskoj njivi u Novom mestu (Dizdar 2006, 82). Posebno je zanimljiv ulomak plave narukvice s bradavičastim izbočenjima i valovnicom s fibule pripisane viničkom grobu 7 koji se može usporediti s primjercima grupe 17 (Dizdar 2006, 101). Kao analogije mogu se navesti i primjerci iz Malnate u Italiji (Haevernick 1960a, 121) te iz groba 1657/53 na Mihovu (Windl 1975, 89, T. XL: 9). U odsustvu daljnjih analogija može se kao vrijeme upotrebe općenito navesti mlađu fazu srednjeg i stariju fazu kasnog latena.

Na promatranom području staklene narukvice javljaju se, dakle, u različitim oblicima koji pokrivaju razdoblje od otprilike druge polovice/kraja 3. (grupa 1) do u 1. st. pr. Kr. Većina nalaza pripada seriji 27 koja je i najčešća na susjednom prostoru grupe Mokronog, što ukazuje na važnost posredničke uloge tog područja. Istovremeno, rjeđi oblici za koje veći broj analogija postoji sjeverno od Alpa, na područjima koja gravitiraju istočnoeuropskim radionicama (Češka, Slovačka) ili pak onima južne Njemačke i Švicarske, pokazuju da nisu svi oblici morali posredno doći do dolina Kupe, Une ili Like. S obzirom na mali broj primjeraka može se razmatrati i individualna mobilnost kao faktor u mreži komunikacija prema alpskom ili podunavskom prostoru.

16. JANTAR

Jantarne perle prisutne su u vrlo značajnim količinama, naročito na japodskom prostoru, tijekom čitavog željeznog doba. Pretežno je riječ o jednostavnijim oblicima perli koji se koriste bez većih promjena kroz duže razdoblje i nisu kronološki osjetljivi. Primjerice, jantarne perle iz groba 393a na Jezerinama odgovaraju tipovima 70f, 14b, 6b, 7a, 12a, 8c, 8a, 13, 5a po tipološkoj podjeli A. Palavestre⁸⁶. Pojedini se oblici javljaju već od 500. g. pr. Kr. (recimo tip 8a), s trajanjem do kraja 1. st. pr. Kr. (Palavestra 1993, 94, 101-102), stoga ne mogu poslužiti za preciznije datiranje ove cjeline.

Ističu se pojedini oblici čija se kronologija i distribucija može donekle ograničiti. Velika okrugla zrna konkavnog središta s dvije perforacije, u središtu i horizontalnom rupicom na rubu, javljaju se npr. u grobovima 278 na Jezerinama, potom u grobnim cjelinama 12, 122, 161, 157, 56, 51 na Ribiću (Marić 1968, T. V: 8, 12; X: 13; XII: 13; XIV: 13; XVI: 19, 29, 45) kao i u ostavi iz Ličkog Ribnika (Klemenc 1935, T. II: 45, III: 40). Riječ je o tipu karakterističnom za japodski prostor, gdje se na temelju navedenih cjelina može datirati od 2. do u 1. st. pr. Kr. Slične ovima jesu perle tipa 8d i e po Palavestri koje isto imaju dvije perforacije, ali bez konkavnog središta. Datiraju se od kraja starijeg do u mlađe željezno doba i prisutne su na Jezerinama, Kompolju i Prozoru u Lici, Vinici i iznimno u Novom mestu (Božić 2009, 80-81; 2010, 163-164). Na Kvarneru se najčešće javljaju zrna tipa 8a, 9, 7b i 7c. Predlažu se različite datacije za ove tipove. Po D. Glogović datiraju od 5 st. pr. Kr; po M. Guštinu u 2. st. pr. Kr, dok ih Todd i Palavestra datiraju u 3., odnosno 3.-2. st. pr. Kr. Po M. Blečić Kavur najvjerojatnije ih treba široko datirati od kraja 5. sve do 2. st. pr. Kr. (Blečić 2009, 147; Blečić Kavur 2010, 343-344).

Analize su dokazale, barem u pogledu kvarnerskih primjeraka, da je jantar baltičkog porijekla. Na istom prostoru, točnije u Osoru, nađen je i sirovi jantar, što sugerira moguće prerađivanje u lokalnim radionicama. Isto je pretpostavljeno i za japodsko područje. Taj je materijal vjerojatno dolazio dobro poznatim pravcima, iz Akvileje preko Posočja i Notranjske dalje prema jugu, ili posredstvom dolenskih središta dalje na kolapijanski i japodski teritorij. Ne treba isključiti niti pomorski pravac kojim su gotovi proizvodi mogli od italskih središta stići do Like, posredstvom otočkih centara, a posebno Osora (Blečić 2009, 149; Blečić Kavur 2010, 343-344).

---

⁸⁶ Svi dalje navedeni tipovi odnose na podjelu A. Palavestre (1993).

17. ORUŽJE

17.1. Kacige

17.1.1. Vrankamen – kalota brončane kacige, bez paragnatida (Truhelka 1896).

Kaciga je pronađena u pukotini stijene u Vrankamenu kod Bosanske Krupe. Na bočnim stranama mogu se uočiti rupice za pričvršćivanje štitnika za obraze (paragnatida), koji nisu sačuvani. Riječ je o koničnoj kacigi tipa Montefortino čije je matično područje Etrurija. Brončane kacige proizvode se u Etruriji od 4. st. pr. Kr. i ostaju u upotrebi sve do 1. st. pr. Kr. (Schaaff 1974; 1981). Na kacigama mlađe datacije (2.-1. st. pr. Kr.) javlja se motiv valova na štitniku za vrat (Schaaff 1988, 318). Budući da kaciga iz Vrankamena nema taj tip ukrasa, možemo je datirati u vrijeme od 4. do 2. st. pr. Kr. Izrada od bronce upućuje, pak, na dataciju u 4. st. pr. Kr. (Majnarić-Pandžić 1996, 44).

Regionalna rasprostranjenost oblika pokazuje da je vrankamenska kaciga zasada najistočniji primjerak. Dvije kacige pronađene su u Kovačevšu u Posočju; jedna potječe iz Pridvora u sjevernoj Istri, a jedna iz toka Ljubljanice (Guštin 1991, 52-53; Ljubljana 2009, 252-253, kat. br. 35). Primjerak iz Vrankamena posebno je značajan prilog poznavanju naoružanja na prostoru pripisanom Japodima, budući da zbog odsustva oružja u grobovima nedostaju podaci o korištenim oblicima i sadržaju opreme ratnika. Kaciga ujedno svojim oblikom podsjeća na prikaz ratnika na trapezoidnoj pojasnoj kopči iz Prozora, služeći kao potvrda realnosti prikaza, uz nužnu napomenu da su kopče izrađivane u 2. st. pr. Kr.

17.2. Koplja

17.2.1. Ribić, „grob“ 303 – ukupno dvanaest željeznih vrhova kopalja. Dva presavijena primjerka, dužine oko 22,5 i 24 cm, imaju rombični presjek lista. Dva slična koplja, dužine 24,5 i 25 cm, imaju okrugli tuljac za nasad te izduženi list s naglašenim rebrom. Vrh je savinut u gornjem dijelu. Još tri slična primjerka, dužine između 21 i 24 cm, u potpunosti su presavijena. Jedan kratki vrh, ukupne dužine 16,8 cm, ima masivni tuljac za nasad koji dužinom premašuje kratki list rombičnog presjeka. Četiri primjerka imaju nasad široke baze, otprilike iste dužine kao list rombičnog presjeka. Ukupna dužina im je od 14 do 22 cm (Marić 1968, T. IX: 7-10, 12-13). Iz iste cjeline potječe par željeznih sjekira s trapezoidnom oštricom i rupom za nasad. Dužina im je 17 cm (isti, T. IX: 6).

17.2.2. Rijeka Klokot – koplja širokog nasada koji je otprilike iste dužine kao list rombičnog presjeka. Ukupne dužine 30 i 24 cm (Raunig 2002, T. II: 6-7).

Nalazi kopalja s japodskog prostora potječu iz dva konteksta koji se, s obzirom na specifičnosti, mogu tumačiti kao kulturnog ili ritualnog karaktera. Prvi predstavlja nalaz 12 vrhova kopalja i dvije sjekire pronađene na groblju u Ribiću (T. 33: B). U grobnoj jami nisu pronađeni ostaci paljevinskih ili skeletnih ostataka pokojnika. Jedini dodatni prilog predstavlja ulomak keramičke šalice. Z. Marić interpretirao je grob kao kenotaf ratnika stranog porijekla (Marić 1968, 46-47). Vrhovi kopalja iz Ribića mogu se, s obzirom na dužinu nasada i odnos prema ukupnoj dužini, podijeliti na pet sulica (Marić 1968, T. IX: 10, 12) i sedam kopalja. Kopalja s izduženim listom naglašenog srednjeg rebra (Marić 1968, T. IX: 8-9, 13) mogu se uvrstiti u tip I po Rapinu, najvjerojatnije varijantu Ia, tip široke rasprostranjenosti koji se, uz manje promjene morfologije, zadržava u upotrebi od 3. do 1. st. pr. Kr. (Brunaux, Rapin 1988, 120, 133, Sl. 66: I). Kao analogije mogu se navesti primjerci iz grobova 111, 152, 172, 442, 521, 553 na Kapiteljskoj njivi u Novom mestu (Križ 2005), iz Skorbe i Dobove (Božič 1987, Sl. 44: 5; 45: 6) koji se mogu okvirno datirati u stupanj Mokronog II. Par kopalja rombičnog presjeka (Marić 1968, T. IX: 7) u potpunosti je presavijen i loše očuvan, bez tuljca, pa nije moguće zaključiti kakvog je oblika. S obzirom na proporcije, četiri primjerka širokog tuljca za nasad i kratkog lista blago rombičnog presjeka (T. IX: 12) mogu se smatrati sulicama⁸⁷ (Brunaux, Rapin 1988, 128). Isto vrijedi za kratki vrh rombičnog presjeka s masivnim tuljcem za nasad (T. IX: 10). Vrhove sličnog oblika i dimenzija nalazimo u Gournayju (Brunaux, Rapin 1988, T. XLII: H 5, T. XLVI: 1714). Slične sulice, ali dužeg lista, na Manchingu su datirane od LT C (Sievers 2010, 24, T. 39: 481-482). Sulice varijante II datirane su na Giubiascu od kraja srednjeg latena do početka rimskog doba (Pernet 2006, 56, Sl. 2.20, T. 67: 2, 80: Cat. 7). Sjekire, međutim, nisu uobičajeni dio opreme keltskog ratnika. Njihova se pojava ograničava na ritualne i kultne kontekste, primjerice u sklopu pretpostavljenih ljudskih žrtvovanja u Acy Romancu (Sievers 2010, 41; Lambot, Méniel 2000, 114-120). Sjekire iz Ribića mogu se usporediti sa sjekirama iz Trbinca, Mokronoga, Magdalenske gore ili Kapiteljske njive u Novom mestu (Gabrovec 1990, Sl. 7: 2; 1966, T. 8: 2, 6; Tecco Hvala 2012, 119-121, Sl. 46: 15-18; Križ 2005, T. 13: 4, 77: 3). One se tumače kao izraz kasnohalštatskog autohtonog naslijeđa u kojem je postojala bojna sjekira (Stary 1982, 42-43, Sl. 7; Gabrovec 1966, 183-184; Keltoi 1984, 77). Ribički primjerci imaju nešto širi nasad i sječivo, najbližnje sjekiri iz Mokronoga. Slične sjekire pronađene su nadalje u

---

⁸⁷ Koplje sličnih dimenzija iz groba LT 11 na Zvonimirovu također je definirano kao sulica, tj. koristilo se za bacanje (Dizdar 2004, 51, T. 1: 10). Ribički primjerci imaju drugačije oblikovan list, koji odgovara klasičnom tipu (tip I) kopalja po Rapinu.

Koritnici pri Bači, Kobaridu, Mostu na Soči i Idriji. Datiraju se u fazu IIc Posočja koja je paralelna stupnju LT B2, odnosno fazi Mokronog I te se također tumače kao oružje (Guštin 1991, 31-32, 59). Kako je već spomenuto pri analizi pogrebnih običaja, prilaganje oružja strano je uobičajenom japodskom pogrebnom ritualu, dok savijanje kopalja upućuje na keltske običaje ritualnog deformiranja oružja. To čini mogućom pretpostavku da skupni nalaz „303“ nije grob, naročito uzevši u obzir veliki broj predmeta, iako ostaje upitan točni karakter nalaza.

Koplja pronađena u rijeci Klokot, lijevoj pritoci Une, mogla bi se tumačiti kao ritualno deponirani predmeti. Ukupno je pronađeno sedam vrhova, od kojih dva vjerojatno pripadaju 6/5. st., a tri razdoblju od 5. do početka 3. st. pr. Kr. Posljednja dva koplja iz Klokota imaju blisku analogiju u primjercima iz tzv. groba 303 na Ribiću i vjerojatno su istovremena (Raunig 2002, 273). Riječ je o vrhovima rombičnog presjeka sa širokim nasadom koji su određeni kao sulice. Po B. Raunig bliski ovima jesu primjerci iz Gostilja i Ošanića, na temelju čega su koplja okvirno datirana u razdoblje od sredine 3. do kraja 1. st. pr. Kr. (Raunig 2002, 274). Većina kopalja s Gostilja ima, međutim, vrlo izduženi uski list (npr. Basler 1969, T. III: 2/4; IV: 19/4; VI: 26/3).

17.3. Noževi tipa Pritoka-Bela Cerkev

17.3.1. Sisak – željezni nož zakrivljenog sječiva sa žlijebom ispod hrpta i plosnatom drškom na kojoj su tri rupice za zakovice. Ukupna dužina 42 cm (Sl. 48: 5; Balen-Letunić 2006, 69, T. 1: 2). Vjerojatno isto iz Siska potječe drugi slični nož sa sačuvanom jednom brončanom zakovicom na plosnatoj dršci. Na spoju drške i sječiva nalazi se brončana limena križnica (Sl. 48: 4; ista, 69, T. 1: 1). Još nekoliko željeznih noževa, dužine 52, 50 i 38 cm, ima analogno zakrivljeno sječivo sa žlijebom i plosnatu dršku (Burkowsky 2004, kat. br. 60-62).

17.3.2. Jezerine

17.3.2.1. Grob 99 – željezno zakrivljeno sječivo oštećenog kraja. Dužina sječiva 27 cm, drške 9 cm (Radimsky 1895, 86-87, Sl. 151).

17.3.2.2. Grob 237 – željezni mač/dugi nož zakrivljenog sječiva s plosnatom drškom i križnicom. Dužina sječiva 41 cm, ukupno 52,5 cm (Radimsky 1895, 116, Sl. 274).

17.3.2.3. Grob 243 – fragmentirani željezni nož zakrivljenog sječiva. Sačuvana dužina 20 cm (Radimsky 1895, 118-119, Sl. 283).

17.3.2.4. Grob 288 – željezni nož zakrivljenog sječiva s plosnatom drškom. Dužina sječiva 21,5, drške 10,5 cm (Sl. 48: 1; Radimsky 1895, 133, Sl. 358).

17.3.2.5. Grob 400 – željezni nož zakrivljenog sječiva dužine 21,5 cm, s plosnatom drškom dužine 10,5 cm. Sličnog oblika je i duži nož – mač sa sječivom dužine 40 cm i plosnatom drškom dužine 10 cm (Sl. 48: 2-3; Radimsky 1895, 156, Sl. 468, 470).

17.3.3. Ribić

17.3.3.1. Grob 12 – dugi nož/mač s relativno ravnim sječivom i zakrivljenom plosnatom drškom, ukupne dužine 50 cm (Marić 1968, T. X: 14).

17.3.3.2. Grob 17 – željezni nož zakrivljenog sječiva sa žlijebom ispod hrpta i plosnatom drškom. Ukupna dužina 40 cm (Marić 1968, T. X: 27).

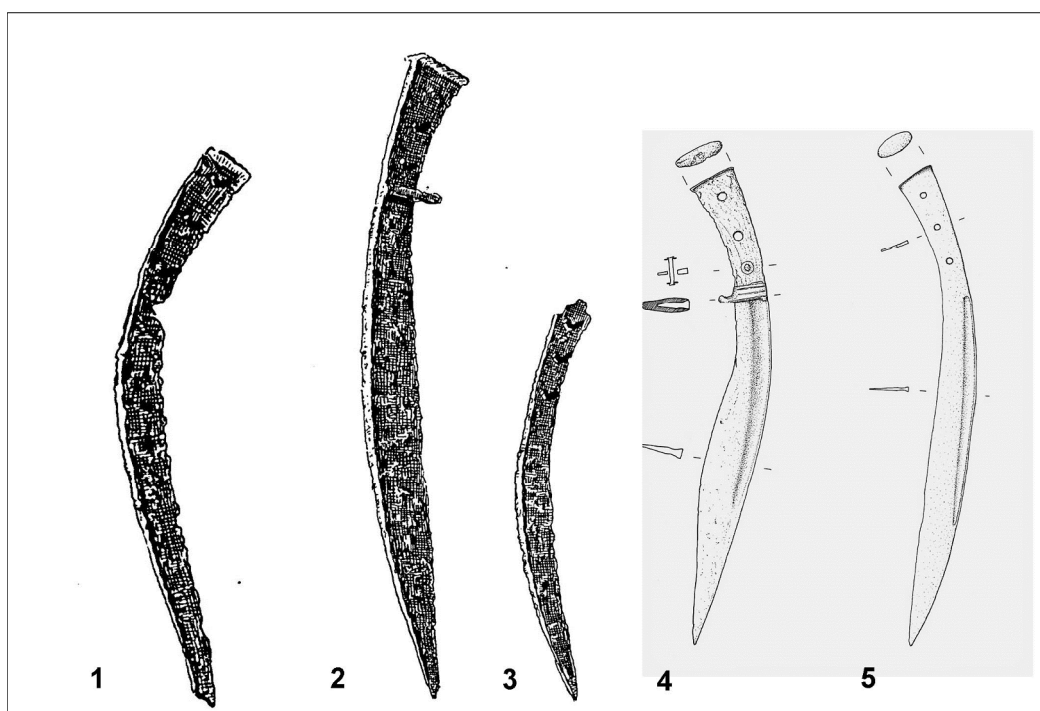
17.3.3.3. Grob 78 – željezni nož zakrivljenog sječiva, dužine 38 cm (Marić 1968, T. XXI: 37).

17.3.3.4. Grob 120 – željezni nož zakrivljenog sječiva, bez drške. Dužina 34 cm (Marić 1968, T. XI: 20).

17.3.4. Zagreb – željezni nož zakrivljenog sječiva s plosnatom drškom na kojoj su sačuvani ostaci zakovica i jednokrakom križnicom. Ukupna dužina 39 cm (Balen-Letunić 2006, 69, T. 2: 2).

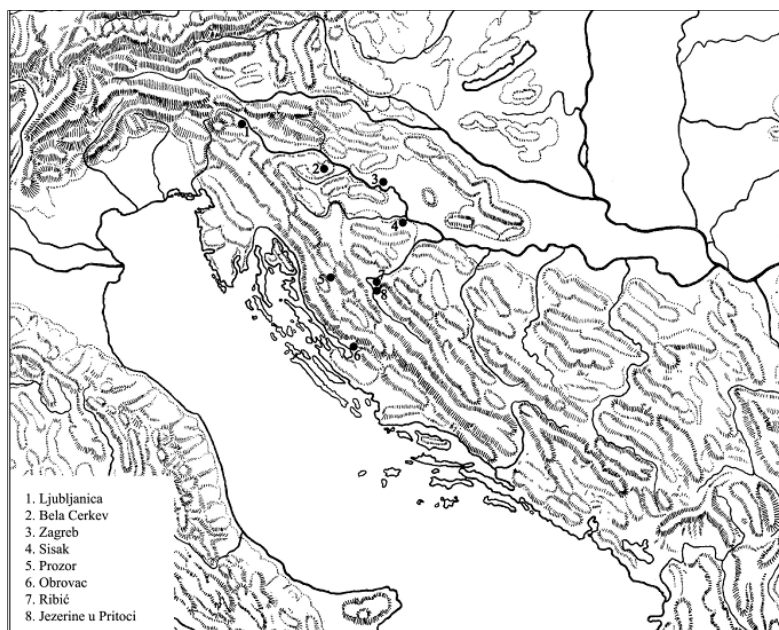
17.3.5. Prozor – željezni nož zakrivljenog sječiva, u dosta lošem stanju. Dužina 43,5 cm (Balen-Letunić 2006, 69, T. 2: 1).

17.3.6. Okolica Obrovca – željezni nož zakrivljenog sječiva s plosnatom drškom (Stipčević 1960, Sl. 1: 2).

Slika 48. Noževi tipa Pritoka-Bela Cerkev: 1-3. Jezerine (kat. br. 17.3.2.4-5); 4, 5. Sisak (kat. br. 17.3.1.; prema Balen-Letunić 2006).

Željezni noževi zakrivljenog sječiva sa žlijebom ispod hrpta i plosnatom drškom na koju je zakovicama bila pričvršćena obloga od organskog materijala izdvojeni su kao tip Pritoka-Bela Cerkev. Uz eponimno nalazište u dolini Une, Pritoku kod Jezerina, ime dobiva po drugom nalazištu s većom koncentracijom primjeraka, tj. groblju na Strmcu kod Bele Cerkev. Uz nabrojane primjerke iz Siska, doline Une i Like, noževi ovog tipa pronađeni su u koritu Ljubljanice (Karta 41; Balen-Letunić 2006, 65, Karta 1). S obzirom na sličnosti u morfologiji sječiva i drške, u popis primjeraka s Jezerina uvršteni su i nešto duži noževi koji se spominju kao mačevi. Njihovu istovremenost s noževima pokazuju asocijacije iz groba 400 na Jezerinama i groba 1 na položaju Košak B u Beloj Cerkev (Balen-Letunić 2006, 65). Distribucija noževa pokazuje koncentraciju duž riječnih pravaca (Sava, Una). Južna granica, tj. nalaz koji navodno potječe iz okolice Obrovca, nalazi se pak na iznimno važnom komunikacijskom pravcu koji povezuje obalu s južnom Likom. Kod svih je nalaza, dakle, riječ o važnim rutama korištenima u trgovini kao i individualnim kretanjima stanovništva.

Karta 41. Rasprostranjenost noževa tipa Pritoka-Bela Cerkev (prema Balen-Letunić 2006).

Noževi tipa Pritoka-Bela Cerkev datirani su u fazu 7 Japoda, tj. stupanj Mokronog IIIb u slučaju doljenjskih nalazišta (Balen-Letunić 2006, 68; Božić 1999, 199). U grobu 237 na Jezerinama, uz željezni dugi nož, nalazila se fibula tipa Gorica, kao i brončani prstenasti privjesak zadebljanih rubova tipa Vinica (Radimsky 1895, 116-117). U grobu 120 na Ribiću, uz nož, nalazi se fibula tipa Jezerine (Marić 1968, T. XI: 23). Oba navedena tipa fibula datiraju se u mlađu fazu kasnog latena, LT D2. Sukladno tome, grobovi s ovim noževima mogu se datirati u 1. st. pr. Kr. Korištenje noževa zakrivljenog sječiva na samom kraju tog

stoljeća pokazuju nalazi iz groba 78 na Ribiću u kojem se, uz nož, nalaze fibula s dva dugmeta na luku tipa Almgren 237a i fibula tipa Almgren 2a.

18. KERAMIKA

18.1. Kastav-Veli Mišinac, grob 9 (sonda 6/1972.) – vrč s jednom ručkom okruglog presjeka, rađen od svijetlocrvene gline sa smeđim premazom. Tijelo je ovalno, sužava se prema niskom prstenastom dnu. Vrat je nizak, s obodom izvijenim prema vani. Visina 15,5 cm (Blečić 2002, 102, T. 1: 19.2.1.).

18.2. Jezerine

18.2.1. Grob X – keramička čaša tankih stijenki, visine 11,5 cm, od crveno-smeđe gline. Recipijent se sužava prema profiliranom dnu. Ispod ravnog ruba nalazi se žlijeb. Ispod oboda slijedi neukrašeni pojas nakon kojeg slijedi red s motivom palmeta, ispod kojeg je ostatak posude ukrašen s nizom sitnih reljefnih trokuta. Uz gornji rub ukrašenog dijela nalazi se natpis BVCCIO NORBAN (Radimsky 1895, 63-64, Sl. 50).

18.2.2. Grob 339 – vrč svijetložute boje s crveno slikanim spiralama na truhu i horizontalnim linijama ispod ruba, na ramenu i iznad prstenastog dna. Vrat je cilindričan, blago proširen prema naglašenom ramenu. Truh se sužava prema dnu, s najvećom širinom kod ramena. Obod je blago izvučen prema vani i spojen s ramenom putem ručke. Visina 12,7 cm, promjer 9,6 cm (Radimsky 1895, 141, Sl. 390).

18.2.3. Grob 361 – donji dio posude u obliku goveđe protome. Rađena je od žućkaste gline s crnim (tamnim) premazom (Radimsky 1895, 146, Sl. 416).

18.2.4. Grob 376 – skifos na profiliranoj nozi, rađen od žute gline. Dno recipijenta je suženo, konično, bez premaza. Posuda je najšira na ravnom obodu ispod koje su dvije horizontalno postavljene ručke okruglog presjeka. Tijelo posude ima crni premaz i uzdužna narebrenja, uokvirena horizontalnim žlijebovima. Visina 10, promjer 7 cm (Radimsky 1895, 149, Sl. 432).

18.2.5. Grob 393a – svijetložuta amfora koničnog vrata, bez sačuvanog oboda. Tijelo je scoliko, s najvećom širinom na ramenu i sužava se prema zašiljenom dnu. Na ramenu su sačuvani tragovi mjesta gdje su bile aplicirane ručke. Visina 63 cm, promjer trbuha 35,5, promjer vrata 14, a otvora 11 cm (Radimsky 1895, 153, Sl. 453).

18.3. Ribić

18.3.1. Grob 122 – kantharos s prema vani izvijenim zadebljanim obodom i blago konkavnim vratom, naglašenog prijelaza prema koničnom tijelu koje se jako sužava prema visokoj koničnoj profiliranoj nozi. Tijelo ima tamnosmeđi premaz, a noga je žute boje. Na vratu se nalaze urezi (?). Visina 11 cm (Marić 1968, T. XII: 10).

18.3.2. Grob 213 – vrč s jednom trakastom ručkom koja ima središnje uzdužno rebro. Vrat je kratak i širi se u izvijeni obod. Tijelo posude je ovalno, s najvećom širinom u gornjoj trećini.

Završava sa šupljom koničnom nogom. Gornja polovica ima smeđesivi premaz, a donja je žute i smečkaste boje. Visina 17,2 cm (Marić 1968, T. XXII: 34).

18.4. Prozor, grob s pojasnom kopčom – posuda s niskim konkavnim vratom i izvijenim obodom te ovalnim tijelom koje završava s niskom nogom. S vanjske i unutarnje strane nalazi se crni premaz. Rame i vrat ukrašeni su sa slikanim trakama obrubljenim nepravilnim točkicama. Slikani ukras načinjen je svijetlosivom bojom. Visina 16 cm, promjer otvora 8,4 cm, promjer trbuha 12,3 cm, dna 5,5 cm (Balen-Letunić 1995-96, 24, T. 2: 4).

Katalog keramike obuhvaća jedino uvozne predmete iz zatvorenih cjelina koji pružaju bolje podatke o kronologiji ostalih nalaza ili porijeklu samih posuda. Naime, keramički repertoar s gradinskih nalazišta najčešće je samo djelomično objavljen, s izborom najreprezentativnijih nalaza. Nalazi grublje gradinske keramike, ali i amfora, uglavnom se samo spominju, s vrlo malo crteža i opisa koji bi omogućili sustavno sagledavanje cjelokupnog keramičkog materijala iz naseobinskih slojeva.

Olpe iz groba 9 istraženog 1972. na Velom Mišincu u Kastvu pripisuje se kasnoj jadranskoj proizvodnji (Blečić 2002, 120, T. 1: 19.2.1.). Dobre usporedbe ima u vrču iz Picuga s bijelo slikanim listićima. Slični nalazi potječu iz Nezakcija i Osora, Rta Ploča i Donjeg Hrasna (Mihovilić 2002, 508-509). Iako se često određuju kao proizvodi apulskih radionica, moguća je i istočnojadranska proizvodnja na Farosu, zasada bez potvrde (Šešelj 2009, 45-46). Ovakve se posude obično datiraju u 3. st. pr. Kr. To otprilike odgovara dataciji predloženoj za igle u obliku pastirske palice poput one koja potječe iz ove grobne cjeline.

U grobu s trapezoidnim figuralno ukrašenim pojasnim pločama iz Prozora nađena je crno premazana posuda s tragovima slikanih horizontalnih linija i točaka na gornjem dijelu recipijenta. Posuda je pripisana proizvodnji neke lokalne priobalne radionice, možda isejske, a datirala bi na kraj postojanja Gnathia stila, odnosno nakon 270. pr. Kr. (Balen-Letunić 1995-96, 28, T. 2: 4). Slikani ukras na tamnoj podlozi može se povezati s produkcijom tipa Gnathia. No, oblik i ukras ne odgovaraju isejskoj proizvodnji, već je najvjerojatnije riječ o kasnokanuzijskoj proizvodnji s kraja 3. st. pr. Kr. (usp. Miše 2013 za više proizvode). Slična posuda pohranjena je u Arheološkom muzeju u Splitu (Miše 2010, kat. br. 88). Posude iste produkcije javljaju se na Jezerinama, što bi predstavljalo najveći prodor ovih proizvoda u kontinentalno zaleđe. Vrlo vjerojatno istoj skupini pripada skifos s groblja na Mišincu (Miše 2013, 112, bilj. 56). Oblik vrča iz groba 213 na Ribiću, jedinog priloga u toj grobnoj cjelini, može se usporediti s istom skupinom.

Kantharos s crnim premazom i ukrasom izvedenim urezivanjem i slikanjem iz groba Ribić 122 ima analogije u kantharosu ukrašenom slikanjem koji potječe s Farosa, kao i u sličnoj posudi pronađenoj na Rtu Ploče. Moguće je da je riječ o proizvodu farske radionice, a datirao bi se otprilike u sredinu ili drugu polovicu 2. st. pr. Kr. (Miše 2005, 31-32, 37). Slični kantari ukrašeni s kombinacijom urezivanja i slikanja ponekad nose ukras bradavičastih aplikacija. Rasprostranjeni su duž istočne obale Jadrana, naročito u srednjoj Dalmaciji gdje je mogla postojati i lokalna proizvodnja (Šešelj 2009, 127-128). Analogni oblici javljaju se diljem istočnog Mediterana u kontekstima koji omogućavaju datiranje. Tako su u Korintu bradavičasti kantharosi, kao i oni bez aplikacija, datirani od kraja 3. do sredine 2. st. pr. Kr. (Edwards 1975, 87-88; Broneer 1947, T. LIX: 13 lijevo). Bradavičasti kantharos pronađen je u zapuni šahta čije se zatrpavanje smješta između druge polovice 2. i prve polovice 1. st. pr. Kr. (Romano 1994, 62, T. 17: 25). Kasni oblici tzv. *cyma* kantharosa, koji su morfološki slični obliku posude iz groba 122 (suženi donji dio recipijenta, viša konična noga s profilacijom), datirani su isprva u drugu polovicu 3. st. pr. Kr. (Edwards 1975, 77, T. 52: 408, 53: 399). Revizija materijala iz bunara korintske Južne stoe upućuje na datiranje u posljednju četvrtinu 3. i prvu četvrtinu 2. st. pr. Kr. (Sanders et al. 2014). Slično je datiran bradavičasti kantharos s niskom prstenastom nogom iz naselja Rachmi, uništenog na kraju 3. st. pr. Kr. (Anderson-Stojanović 1996, 93-94, T. 21: 30). Morfološke karakteristike kantharosa iz ribićkog groba podudaraju se s primjercima datiranim od sredine 3. do sredine 2. st. pr. Kr. Žičana fibula iz istog groba, kao i fibula s dvije kuglice, nalazi su koji potvrđuju dataciju u 2. st. pr. Kr. dobivaju upravo zahvaljujući ovoj posudi.

Riton u obliku glave goveda pronađen na Jezerinama mogao bi se uvrstiti unutar keramike tipa Gnathia. Paralele dolaze s istarskog tla, iz Nezakcija, Tujana kod Bala i Valtede nedaleko Rovinja (Mihovilić 2002, 508, T. 5: 3; 2004, 113). Ova skupina ritona nema daljnjih paralela, stoga se samo na temelju tamnog premaza na žućkastoj podlozi može pripisati kategoriji Gnathia keramike. Proizvodnja keramike tipa Gnathia tradicionalno se datirala između sredine 4. st. i godine 275. pr. Kr., odnosno otprilike do rimskog osvajanja Taranta 272. g. pr. Kr. Novijim istraživanjima pomaknuti su tradicionalni kronološki okviri. Proizvodnja Gnathia keramike u južnoitalskim radionicama datira se tako sve do kraja 3./početka 2. st. pr. Kr., uz moguće postojanje regionalnih razlika u kronologiji proizvodnje (Hempel, Mattioli 1994, 356-359; Redavid 2010, 41-44; Miše 2010, 73-84). U isejskim radionicama proizvodnja posuda Gnathia stila nastavlja se do kraja 2. st. pr. Kr. (Kirigin 1990, 62-63; Miše 2010, 153-155; 2013, 125-127). Bez podataka o kontekstu istarskih analogija, unski riton može se datirati u navedene kronološke okvire keramike tipa Gnathia, tj.

vjerojatno prema 3. i 2. st. pr. Kr. kako sugeriraju nalazi asociranih tipova fibula, s jednom kuglicom na produžetku noge i masivnog čunastog luka.

Keramika tipa Gnathia prisutna je na brojnim nalazištima duž obale Jadrana, kao i u zaleđu, ali uglavnom nije poznat kontekst nalaza (Šešelj 2009, Karta 6; Miše 2013, Karta 1, 2). Uz riton, može se spomenuti skif iz groba 376 na Jezerinama. Uz posudu, unutar kamene ciste nalazila su se još dva brončana prstena/karike, bez ilustracije. Posuda bi mogla pripadati kasnokanuzijskoj proizvodnji, budući da ne pokazuje karakterističnu S-profilaciju tijela isejskih skifosa. Isto se može primijeniti na skifos pronađen izvan grobnih cjelina u okviru nekropole, vjerojatno i na primjerke s Velog Mišince koji su obično pripisivani isejskoj proizvodnji (Radimsky 1895, 179-180, Sl. 584; Blečić 2002, kat. br. 19.2.5., 19.2.6.; Mihovilić 2002, 507; Miše 2013, 111-112). Ulomci narebrene keramike iz groba 332 također bi mogli, temeljem opisa, pripadati Gnathia keramici (Radimsky 1895, 140). Keramika isejske proizvodnje ostaje, čini se, dublje u jadranskom zaleđu ograničena na Kamenjaču kod Breze nedaleko Sarajeva (Paškvalin 2002, 528-529; Miše 2013, 124).

Za olpe iz Jezerina sa spiralnim motivom na truhu pretpostavljena je faroska proizvodnja. Kao usporedbe za motiv navode se skifosi iz Sanskog Mosta ili Danila s motivom spirale na truhu (Katić 2002, 431). Po B. Kiriginu, oni pripadaju keramici tipa Alto-Adriatico koja se proizvodila u sjevernoj Italiji (Spina, Adria) krajem 4. i u 3. st. pr. Kr., iako se za dio posuda pretpostavlja i lokalna proizvodnja na području Dalmacije (Kirigin 2000, 136-137, Sl. 5, T. III: gore desno; Šešelj 2009, 39-41). Iako je upitno porijeklo jezerinske posude vrlo je moguće da keramika istočnojadranske proizvodnje dospjeva do srednjeg toka Une (usp. Katić 2002, 432). Kako je ovo jedini prilog u grobu, nije moguće predložiti užu dataciju cjeline.

Amfora srolikog recipijenta iz groba 393a na Jezerinama podsjeća na amfore grčko-italskog tipa. Od kraja 4. sve do kraja 2. st. pr. Kr. one su korištene za transport vina na prostoru čitavog Mediterana, a česte su i na istočnoj obali Jadrana (Kirigin 1994, 15-20, Sl. 3; Horvat 1995, 26-27; 1997, 57-58). Proizvodna središta nalazila su se na italskom tlu, prvenstveno na području Velike Grčke i Sicilije, ali i u Laciju, Kampaniji, Albiniji u Toskani na obali Tirenskog mora i Cattolici nedaleko Riminija na zapadnoj, talijanskoj obali Jadrana. Na istočnoj obali pretpostavljene su radionice u Farosu i Issi (Tchernia 1986, 45-48; Hesnard et al. 1989, 60; Benquet, Mancino 2007, 53; Stoppioni 2007; Kirigin et al. 2005, 13). Po manjoj ukupnoj visini, amfora iz groba 393a odgovarala bi starijoj proizvodnji grčko-italskih amfora po shemi B. Kirigina, od kraja 4. do početka 3. st. pr. Kr. (Kirigin 1994, 16). Na temelju dimenzija i srolikog oblika kao najrodniji oblik mogu se smatrati amfore iz

brodoloma Vela Svitnja kod Visa i rta Pernat na Cresu, oba datirana na kraj 2. st. pr. Kr. (Cambi 1989, 312-315, Sl. 10). Amfore iz tereta ovih dvaju brodoloma, vjerojatno i onog na Saplunu kod Lastova, predstavljaju svojevrsni prijelazni oblik s grčko-italskih na Lamboglia 2 amfore. Pretpostavljeno je njihovo istočnojadransko, odnosno viško porijeklo (Jurišić 2000, 6). Amfore sličnih karakteristika s Visa uvrštene su, prema B. Kiriginu, u posebnu skupinu blisku grčko-italskim amforama. Dataciju u 2. st. pr. Kr., dakle istovremeno navedenim brodolomima, temelji na nalazu iz groba Va na Martvilu (Kirigin 1992-1997, 70). Po M. Katiću radi se o amforama tipa Faros 2, također datiranom u 2. st. pr. Kr., koji se javlja i na Ošanićima (Katić 1999-2000, 50-51). Među viškim amforama postoji i recipijent koji predstavlja najbolju analogiju primjerku s Jezerina (Kirigin 1992-1997, 70, Sl. 5). Dobre analogije postoje i među grobnim nalazima iz Adrije, gdje su amfore nađene kao prilozima⁸⁸. Dimenzijama i morfologijom bliske jezerinskoj su amfore tipa 3 koje su karakteristične za razdoblje kraja 3. i druge polovice 2. st. pr. Kr. (Toniolo 2000, 32, 245). Kao prestižni predmeti povezani s konzumacijom vina, grčko-italske amfore prisutne su nešto ranije, krajem 4. i početkom 3. st. pr. Kr. na nekropoli Valle Trebba u Spini (Desantis 1993, 163-168). Ostali nalazi iz groba 393a – kopljaste fibule, fibule s dvostrukom spiralom i tri jantarna zrna ili masivnog čunastog luka s ukrasnom pločicom – pripadaju razdoblju od kraja 2. do u 1. st. pr. Kr. Na temelju navedenih analogija, amfora bi pripadala najvjerojatnije 2. st. pr. Kr. i mogla bi biti najstariji predmet u ovoj cjelini.

U augustovsko doba može se datirati Aco pehar iz groba X na Jezerinama. Slijedom novijih objava kronologija Aco pehara učvršćena je pomoću zatvorenih cjelina i stratigrafije unutar ranog i srednjeg augustovskog doba (Lavizzari Pedrazzini 1987; 1997). Fragmenti pehara iz Verone pronađeni su u stratigrafskim jedinicama datiranima na temelju numizmatičkog i keramičkog materijala u posljednja dva desetljeća pr. Kr. (Lavizzari Pedrazzini 1995, 405). Prilikom gradnje linije podzemne željeznice u Milanu pronađeno je više ulomaka pehara tipa Aco datiranih od augustovskog do tiberijskog doba (Scavi MM3, vol.3.1., 50). Fragmentirani pehar s pečatom BUCCIO pronađen je u jednoj od zapuna jame uz brojne ulomke keramike augustovske datacije te druge ulomke Aco pehara (Scavi MM3, vol.1: 317). Čaša istog majstora pronađena je u zapuni podrumske prostorije tijekom istraživanja antičkog *Bedriacuma*, zajedno s posudama tipa *Conspectus* 5 i 8, čime se također potvrđuje datacija u vrijeme Augusta (Passi Pitcher 1996, vol. 1.1., 146; vol. 1.2., 107). Još veću pouzdanost pružaju podaci iz brodoloma kod Comacchija, teret kojeg je sadržavao

---

⁸⁸ Amfora iz groba 393a navodno je služila pohrani spaljenih ostataka pokojnika.

između ostalog i više Aco pehara, uključujući primjerak s potpisom *Buccio*. Na temelju pečata na olovnim ingotima, odnosno legijskih pečata, brodolom je datiran u godine neposredno nakon Agripine smrti 12. g. pr. Kr., tj. oko 19. g. pr. Kr. po drugoj interpretaciji (Berti 1990, 75; Garcia Bellido 1998). Datacija proizvodnje majstora *Buccio* s ukrasom tipa *Kommaregen* poput onog iz Jezerina može se datirati u razdoblje između 30. i 10. g. pr. Kr. Pehar tipa 2a iz Jezerina gotovo je identičan onomu iz *Bedriacuma*. Pojava tzv. *Kommaregen* ukrasa svrstava ga u početne faze proizvodnje ove radionice (Lavizzari Pedrazzini 1997, 243).

Iako rijetki, nalazi uvozne keramike jasno ukazuju na postojeće kontakte s obalnim zajednicama te miješanje različitih utjecaja na ovim tranzitnim prostorima između Jadrana i južne Panonije. Dobar je primjer sadržaj groba 122 na Ribiću u kojem je miješanje stranih motiva i onih lokalnog karaktera evidentno: uz uvozni kantharos mogućeg farskog, ali svakako jadranskog porijekla, nalazi se vrlo lokalno ograničeni oblik fibule s dvostranom spiralom i jantarnim zrnem, ali i fibula s dvije kuglice koja predstavlja udomaćenu varijantu oblika uobičajenog na prostoru grupe Mokronog. I kastavska grobna cjelina s vrčem i iglom u obliku pastirske palice pokazuje miješanje uvoznih, helenističkih elemenata s dijelovima nošnje ograničene lokalne ili regionalne distribucije. Isto vrijedi za grob s trapezoidnom pojasnom kopčom iz Prozora s kantharosom i tipom kopče čija se pojava tumači upravo u kontekstu imitiranja helenističkih, južnojadranskih modela, ali i dugmadi te fibulom koji iskazuju regionalnu usmjerenost. Nadalje, uvozni keramički oblici omogućavaju ponekad korekciju datacija, potvrđujući primjerice dataciju navedene ribičke cjeline u 2. st. pr. Kr., a ne u augustovsko doba kako je pretpostavio Z. Marić. Na koncu, pojava pehara tipa Aco u cjelini sa srebrnim nakitom uklapa se već u razdoblje pojačanih italskih (rimskih) utjecaja koji postupno dovode ne samo do preuzimanja novih keramičkih i nakitnih oblika, već i do modifikacija pogrebnog rituala i nošnje, odnosno postupne romanizacije.

19. IDENTITETI I ROMANIZACIJA

19.1. Uvod: nove perspektive

Proučavanjem ostataka materijalne kulture i usporedbom dobivenih podataka s onima sa susjednih područja uspostavljaju se kronološki i geografski okviri koji omogućavaju međusobno definiranje i razlikovanje zajednica koje obitavaju na datom prostoru. U slučaju protopovijesnih zajednica logičan slijed procesa izdvajanja različitih skupina jest usporedba podataka sa svjedočanstvima antičkih izvora u cilju identificiranja zajednica izdvojenih na temelju materijalne kulture s etničkim skupinama koje spominju izvori (v. za Britaniju: Jones 1997, 30-31; za Italiju: Bourdin 2012). Upravo su na temelju podataka antičkih geografa i povjesničara skupinama naseljenima na prostoru sjevernog dijela istočnog Jadrana i zaleđa pripisana imena Liburna, Japoda, potom i Kolapijana. Kao daljnji korak u tom procesu identifikacije etničkih zajednica javlja se pokušaj interpretacije arheološke građe u svjetlu povijesnih događaja. Kao primjere takvog racionaliziranja može se na ovom mjestu podsjetiti na spomenuti pokušaj ubicacije Metuluma, lokacije čuvene bitke tijekom Oktavijanovog osvajačkog pohoda 35. g. pr. Kr. ili pak traženje povoda za zakapanje ostava (ostave mazinskog tipa, Lički Ribnik) u osvajačkim kampanjama rimske vojske. Naravno, ideja o ubiciranju točne lokacije nekog povijesnog događaja vrlo je privlačna zbog čega često može doći do, ponekad nesvjesnog, prilagođavanja efektivnih podataka očekivanom (i priželjkivanom) rezultatu (Jones 1997, 31). Slično se događa i prilikom identifikacije etničkih skupina – kao što je napomenuto u pregledu povijesnih izvora, vrlo je vjerojatno da se pod zajedničkim imenom „Liburni“ ili „Japodi“ krije više manjih zajednica, svedenih pod zajednički nazivnik ponajviše zbog „rimske“ perspektive kroz koju ih, naposljetku, posredstvom pisanih izvora i mi promatramo. Tek se u posljednje vrijeme naglasak stavlja na problem vanjske percepcije određene zajednice i s njom povezanih predrasuda koje se reflektiraju u opisima (Džino, Domić Kunić 2013, 55-60 itd.; v. i Bourdin 2012, 17-44). No koje je bilo njihovo viđenje sebe samih? Jesu li manje skupine sebe doživljavale kao dio jedne veće, odnosno koliko se „liburnskim“ osjećao stanovnik jednog od kvarnerskih naselja? Jesu li Japodi u dolini Une sebe smatrali srodnima onima u središtu Like ili su, unatoč brojnim sličnostima u nošnji, pogrebnim običajima ili religiji jasno razlikovali one „druge“ Japode? Kako se viđenje vlastitog identiteta mijenja u srazu s rimskom vojnom, trgovačkom i kulturnom ekspanzijom? Dovodi li integracija u novi sustav vladavine do slabljenja ili jačanja identiteta? U pokušaju odgovora na takva i slična pitanja može pomoći aktualno viđenje ove

problematike primijenjeno na druge prostore, s naglaskom na pitanje etničkog identiteta koje se odražava u imenovanju autohtonih zajednica.

U posljednjim godinama porastao je interes za proučavanje identita kojeg prati i kritičko sagledavanje postojećih teorija. Počeci etničke interpretacije arheološke baštine povezani su, naime, s jačanjem nacionalizma koji u arheologiji vidi sredstvo za dokazivanje povijesnog prava naroda na teritorij koje se manifestira izjednačavanjem kulturnog i etničkog kontinuiteta (Jones 1997, 2-8, 15-17; Shennan 1994, 7-11). Dodatni problem predstavlja povezanost kulturno-etničke interpretacije arheološkog materijala s imenom Gustava Kossinne čija su djela imala snažan odjek u nacističkim teorijama dominacije germanske rase. Asocijacija s nacizmom dovela je u godinama nakon Drugog svjetskog rata do potpunog odbacivanja ideja o kulturi i etnicitetu koje se mogu povezati s teorijama G. Kossinne i okretanju novim pristupima na krilima tzv. „Nove arheologije“ (Veit 1994; Jones 1997, 2-8; Lucy 2005, 87-91). Novi pristupi omogućili su kritičnije sagledavanje problema identiteta općenito, pa tako i etniciteta te njegova iskazivanja, često uz pomoć etnografskih poredbenih podataka. Etnicitet se može ponekad mijenjati sukladno trenutnim potrebama. Jedan od najpoznatijih primjera koji se navodi u tom kontekstu jest onaj plemena Kikuyu iz Kenije. Pleme je ustvari sastavljeno od niza manjih autonomnih zajednica koje su se međusobno razlikovale po različitim parametrima. Do zajedničkog nastupa pod onim što je poznato pod imenom „Kikuyu“ dolazi tek iz nužde, u trenutku kolonijalne ekspanzije kada jedinstvenim nastupom različite zajednice pokušavaju zaštititi svoje interese (Jones 1997, 75-76⁸⁹). Nadalje, formiranje svijesti o vlastitom etničkom identitetu može nastati u kontrastu s drugom zajednicom, budući da se uspoređivanjem jasnije definiraju specifične vlastite karakteristike. Europski kolonijalizam ponekad je potaknuo formiranje kolektivne samosvijesti (Jones 1997, 95-96). U trenucima sukoba s „jačom“ zajednicom raste potreba za samo/auto –definiranjem, čime se stvaraju okolnosti za snažniju društvenu koheziju i naglašavanje razlika naspram „onih drugih“ (Jones 1997, 110, 124; Renfrew 1996, 130).

U kontekstu materijalne kulture i arheološke perspektive iste, ističe se da unatoč prostornom i/ili vremenskom kontinuitetu određenih elemenata oni ne podrazumijevaju automatsku identifikaciju distribucije s granicama rasprostiranja etničke skupine koja sama sebe doživljava takvom (Jones 1997, 122-123). Isti predmeti mogu imati različitu simboliku u

---

⁸⁹ Primjer se koristi kao jedan od dokaza tzv. „instrumentalnog“ karaktera etniciteta, odnosno objašnjavanja dinamike promjena u percepciji i izražavanju etničkog identiteta uzrokovanih ekonomskim i političkim faktorima. Takav pristup dobro ilustrira promjene do kojih dolazi u formiranju etničkog identiteta, iako etnik ne nastaje isključivo u svrhu zadovoljavanja interesa grupe (opširno o čitavom konceptu s kritikom: Jones 1997, 72-79). Druga glavna struja etnicitet vidi kao odraz primordijalnog, urođenog shvaćanja etničkog identiteta (Jones 1997, 65-72).

drugačijim kontekstima, stoga sličnosti u materijalnoj kulturi ne znače automatsko izjednačavanje s istom zajednicom: na formiranje etničkog identiteta utječu interakcija i komunikacija te odnosi moći unutar i izvan zajednice, koje zajedno s povijesnim okolnostima dovode do formiranja, ali i mijenjanja simbola koji definiraju etnik, poput uvriježenih načina označavanja spolnih ili dobnih razlika. Drugim riječima, potreban je kontekstualni pristup i analiza ne pojedinih stilova, već čitavih asemblaža materijalne kulture u različitim povijesnim i prostornim kontekstima (Jones 1997, 125-126, 135; Lucy 2005, 87)!

Definiranjem etničkog identiteta pozabavilo se više autora. J. Hall sumirao je karakteristike etničkog identiteta u nekoliko točaka. Kao i drugi autori, slaže se s važnosti samodefiniranja etničke grupe, koja se prvenstveno određuje u konfrontaciji s drugim skupinama. Također, naglašava se da nije riječ o statičnom pojmu, već se on mijenja sukladno uvjetima i poprima različiti značaj kod individualnog pripadnika skupine s obzirom na okolnosti. Iako predstavljaju važne odrednice identifikacije, vanjski markeri etniciteta, poput jezika, religije ili drugih kulturnih karakteristika, sami po sebi ne definiraju etničku skupinu. Njihov je značaj podložan fluktuacijama s obzirom na različite okolnosti, tj. u određenom trenutku jezik može biti važnija karakteristika od primjerice religioznih uvjerenja (Hall 1997, 135; 2002, 9-10; v. i Shennan 1994, 11-12). Isto tako, korištenje jezika, odnosno pisma ne definira samo po sebi određenu zajednicu (Bourdin 2012, 55; Derks, Roymans 2009, 2). Na tragu karakteristika koje navodi A. Smith⁹⁰, naglasak također stavlja na povezanost s određenim teritorijem i zajednički mit o postanku/podrijetlu koji predstavljaju važne elemente kohezije skupine (Hall 1997, 25-26; Derks, Roymans 2009, 7-8). C. Renfrew sažeo je sve navedene karakteristike u popis faktora koji utječu na definiranje etničkog identiteta i predstavljaju zajedničke odlike: teritorij, porijeklo, jezik, običaji (kultura), vjera, ime (etnonim), samo-određenje (etnički identitet je onaj koji ljudi tako doživljavaju), te povijest ili mit o porijeklu (Renfrew 1996, 130; Lucy 2005, 98-99).

Etnoarheološka istraživanja navela su I. Hoddera na zaključak da se pojedini elementi materijalne kulture mogu nalaziti unutar različitih skupina, prelazeći etničke granice, dok manifestiranju identiteta služe samo određeni dijelovi cjelokupne kulture. Drugim riječima, sličnosti ili razlike u materijalnoj kulturi ne mogu se automatski tumačiti kao odraz etničkih granica (Jones 1997, 28; Shennan 1994, 12-13). Karte distribucije pojedinih predmeta mogu, dakle, poslužiti kao oruđe u pokušaju definiranja granica rasprostiranja stila kojeg se može

---

⁹⁰ Šest karakteristika etničke skupine jesu: kolektivno ime, zajednički mit o porijeklu, zajednička povijest, specifična zajednička kultura, povezanost s određenim teritorijem i osjećaj međusobne solidarnosti (Hall 1997, 25).

povezati s nekom etničkom skupinom, ali iz toga ne proizlazi nužno da unutar tako definiranog područja postoji etnička homogenost. Stil ukrašavanja ili određeni oblici, međutim, ne odražavaju uvijek aspekt pripadnosti, već se treba uzeti u obzir način korištenja predmeta: isti tip keramičke posude ili nakita u drugoj funkciji može predstavljati važniju razliku od samog oblika jer odražava uvriježene načine ponašanja određene skupine (Lucy 2005, 102-103, 109).

Prilikom promatranja prostora istočne obale Jadrana i pretpostavljenih područja zajednica imenovanih u antičkim izvorima treba, dakle, imati na umu složenost fenomena identiteta. Iste posude ili čak isti pogrebni ritus ne označavaju automatski pripadnost istoj etničkoj zajednici. Također, pripadnost određenoj zajednici u nekom je trenutku mogla biti manje važna od iskazivanja drugih važnih društvenih faktora. Razlike u pogrebnom ritusu na Jezerinama i Ribiću, dvama vrlo bliskim položajima koji su čak mogli biti korišteni od strane stanovnika istog naselja, mogu se tumačiti u svjetlu potrebe iskazivanja drugih aspekata identiteta. Iako je etnički (odnosno barem pod našim razumijevanjem pojma kao odraza zajedničkog porijekla određene zajednice) najvjerojatnije bilo riječ o istoj široj zajednici koju obilježavaju određene zajedničke karakteristike, odabir pojedinog ritusa, specifične kombinacije predmeta ili pak koncentracija nekog nakitnog oblika samo na jednom mjestu možda odražavaju potrebu naglašavanja drugih elemenata pokojnikova identiteta: pripadnost obitelji ili rodu, ali i društvenom sloju, spolnoj ili dobnoj skupini (usp. Lucy 2005, 86-87, 105). Konvencionalna imena i granice mogu se koristiti radi lakših usporedbi tipoloških, društvenih i kronoloških osobitosti, ali se etničke interpretacije pojedinih fenomena ne mogu posve prihvatiti bez poznavanja cjelokupnog konteksta. Vjerojatnije se pod zajedničkim nazivnikom općih imena iz izvora mora pretpostaviti niz manjih zajednica⁹¹ što, naravno, ne isključuje postojanje određenih zajedničkih karakteristika. Karakteristične kombinacije dijelova nošnje ili specifični predmeti ograničene rasprostranjenosti mogu se tumačiti u svjetlu označavanja pripadnosti zajednici na lokalnoj ili regionalnoj razini. Mikroregionalnim podjelama vjerojatno su doprinijele i geografske okolnosti koje su tvorile prirodne barijere ili utjecale na određene aspekte npr. gospodarskih djelatnosti⁹². O rascjepkanosti teritorija kojeg se obično naziva liburnskim ili japodskim postoje indicije već u literarnim izvorima. Spomeni manjih zajednica koje nalazimo kod nekih antičkih autora (npr. Mentora, Peuceta) ili pak

---

⁹¹ Na ovdje istaknute moguće probleme pri tumačenju etničkih identiteta ukazao je već B. Olujić u svojoj analizi povijesti i materijalne kulture Japoda (Olujić 2007, 11-24). No, i sam je autor upao u zamku identifikacije arheološke građe i etnika, primjerice u tumačenju japodskog prisustva na obali na temelju ustvari vrlo oskudnih dokaza.

⁹² Određene gospodarske djelatnosti i prehrambene navike također igraju važnu ulogu u izražavanju identiteta (Lucy 2005, 105-106).

podjela Japoda na transalpinske i cisalpinske mogu biti odraz upravo mikroregionalnih razlika. U svakodnevnom životu vjerojatno je bitnija bila pripadnost upravo manjoj zajednici koja iz perspektive antičkih historioografa ili geografa ne igra presudnu ulogu pri općenitom opisivanju područja (v. isto Džino, Domić Kunić 2013, 60-62). Poznati kameni natpis sa sjevernog Velebita spominje dvije zajednice koje su postigle dogovor oko korištenja izvora, Ortopline i Parentine (Olujčić 2007, 202-206). Oni se mogu identificirati sa stanovnicima jedne specifične zajednice vrlo lokalnog karaktera (vjerojatno jedno naselje s pripadajućom bližom okolicom). Iako se natpis može datirati u razdoblje kada je već uspostavljena rimska administrativna vlast, ilustrira konstantnu potrebu za lokalnom identifikacijom stanovnika u svakodnevnom životu⁹³.

U određenim trenucima mogla je biti izraženija potreba za kohezijom na višoj razini, u nekom obliku političke zajednice (Derks, Roymans 2009, 1-2). Kao primjer može poslužiti podatak o okupljanju manjih japodskih zajednica u vijećnici Metula za potrebe obrane teritorija od nadolazeće rimske prijetnje (Olujčić 2007, 94-95, 157-159). Prije toga trenutka možda nije bilo nužno isticati vlastitu pripadnost japodskom etniku, no pitanje identifikacije kao dijela veće zajednice postaje važnije radi uspješnijeg zajedničkog otpora. Različiti stavovi liburnskih zajednica u vrijeme građanskog rata Cezara i Pompeja također upućuju na nedostatak zajedničkog političkog uređenja koje bi kontroliralo nastup prema drugim uključenim stranama (Džino, Domić Kunić 2013, 135-136). No, u trenucima konačne uspostave rimske administrativne vlasti deklariranje „liburnskom“ moglo je, zbog identificiranja s dugogodišnjim rimskim saveznikom, pomoći određenoj zajednici u uspostavi povoljnijih uvjeta⁹⁴. Svijest o pripadnosti većoj skupini mogla se održavati povremenim okupljanjima religioznog ili ritualnog karaktera na zajedničkom mjestu. Općenito se kulturna mjesta i svetišta smatraju jednim od ključnih elemenata integracije u procesu stvaranja kolektivnog identiteta (Roymans 2004, 12-14; 2009; Fernández Götz 2012a). Jedino do sada poznato kulturno mjesto⁹⁵ na području triju promatranih autohtonih istočnojadranskih zajednica jest svetište Binda-Neptuna u Privilici kod Bihaća (Olujčić 2007, 159, 200-201; Raunig 2004, 113). Svetište u Gorici moglo je imati sličnu simboliku središnjeg svetog mjesta delmatskih zajednica (Džino, Domić Kunić 2013, 66). Možda je značaj kulta Binda općenito ili samog

---

⁹³ Pojednostavljeno, takve razlike možemo primijetiti u svakodnevnoj komunikaciji. Iz perspektive Istranina nema prevelike razlike između stanovnika Đakova i Osijeka koje općenito smatra Slavoncima i obrnuto, dok su mikrotopografske razlike mnogo izraženije u njihovoj međusobnoj komunikaciji.

⁹⁴ Opširnije v. ispod, poglavlje 19.2. o romanizaciji; Roymans 2009, 221. Također, o primjeru Ancone u poglavlju 4.1., Groblja i pogrebni običaji Liburna.

⁹⁵ Pritom se misli na organizirano mjesto kulta – svetište posvećeno određenom božanstvu. Takvi podaci nedostaju za kulturno mjesto na Turskoj kosi, iako je i ono moralo imati ulogu povezivanja zajednice, no pitanje je na kojoj razini (samo ovo naselje, lokalni ili regionalni karakter?).

svetišta porastao upravo u vrijeme uspostave rimske administracije u svrhu homogenizacije različitih skupina, ali i povezivanja s rimskom mitologijom, slično jačanju Herkulova kulta kod Batavaca? Naime, slično izjednačavanju lokalnog božanstva Binda s rimskim Neptunom, lokalno božanstvo/heroj Magusanus identificiran je s Heraklom. Svrha preuzimanja rimskog kulta bilo je udaljavanje od percepcije kao „barbara“, ali i davanje legitimiteta vlastitoj zajednici (Roymans 2009, 228-235). Venetska božanstva također su podvrgnuta sličnom procesu asimilacije s rimskim, čime je omogućen kontinuitet kulta. Ponekad se tek tada stvaraju monumentalna svetišta, što vjerojatno odražava sličnu potrebu definiranja identiteta (moguće i teritorija) zajednice, istovremeno pokazujući njenu integriranost u rimski sustav (Capuis 1999).

Identitet pojedinca nastanjenog na području sjevernog dijela istočnog Jadrana i njegova zaleđa bio je sastavljen od niza elemenata koji konačnu sliku tvore tek u interakciji jedan s drugim. Iščitavanje antičkih izvora naročito je problematično kada, kao u ovom slučaju, promatrane skupine nemaju vlastito pismo i jezik. No, izvore ne treba posve odbaciti, već pri iščitavanju uzeti u obzir kontekst i vrijeme nastajanja samog djela kao i njegovih izvora, te mogućnost iznošenja ukorijenjenih predrasuda ili uobičajenih literarnih mjesta, npr. tipskih opisa borbe i ponašanja „barbara“ (Fernández-Götz, Ruiz Zapatero 2011, 229). Stanovnici područja opisanog kao liburnsko ili japodsko i sl. svakako su posjedovali zajedničke karakteristike koje ne treba, međutim, promatrati kao fiksne elemente njihova identiteta. Pitanje je kako u ta opća imena uklopiti manje zajednice koje se mogu izdvojiti na temelju određenih razlikovnih elemenata. Ključ za tumačenje mogu ponuditi sheme izrađene za druga područja. Naime, razlike između pojedinih zajednica, čak i geografski vrlo bliskih, ne isključuju posve neki zajednički etnički nazivnik. Predložena hijerarhija obuhvaća nekoliko kategorija, od nadređenog pojma etničke kategorije (*ethnic categories*) preko etničke mreže (*ethnic networks*) do podređenog pojma etničke zajednice (*ethnic communities*). Prva kategorija odnosi se na skupine sa zajedničkim kulturnim elementima i ponekad ograničenom rasprostranjenosti te zajedničkim mitom o postanku i osjećajem pripadnosti, s definiranjem prema vani, tj. prema drugima. Etničke mreže ili asocijacije dijele određene zajedničke aktivnosti, iako uglavnom bez političkog uređenja, te zajedničko ime i mit o postanku. Etničke zajednice karakterizira ime i mit o postanku, zajednički kulturni elementi i povijest, ali najvažniji faktor je samodefiniranje. Pretpostavka je da etnička imena iz izvora odražavaju upravo jednu od tih kategorija od makroregionalne razine etničke kategorije (npr. Kelti ili Germani), do grupacija niže razine (Belgi, Jonjani) te napokon mikroregionalne skale zajednice (Arverni, Helveti) (Fernández Götz, Ruiz Zapatero 2011, 224, 229-230, Sl. 4;

Fernández Götz 2012, 348; 2013, 72-73). Za pojedinca je pritom najvažnija upravo posljednja, najniža razina etničke zajednice (Fernández Götz 2012, 348; Roymans 2004, 2-3; Džino, Domić Kunić 2013, 62). Slični teorijski okviri mogu se primijeniti na prostor istočnojadranskih autohtonih zajednica. Moglo bi se pretpostaviti da se pod nazivima Liburni i Japodi, kao i Delmati, kriju etničke mreže, odnosno manje skupine koje karakteriziraju brojni zajednički društveni elementi i interakcija. Taj niz manjih zajednica nema zajedničko političko uređenje, iako u određenim trenucima (npr. godišnje svetkovine) može postojati određeni osjećaj zajedništva i pripadnosti. Neke od tih manjih zajednica u izvorima se javljaju pod izvedenicama iz naziva mjesta, npr. Jadertini ili Arupini. Naziv Panonci mogao bi tako predstavljati etničku kategoriju, kao pojam nadređen čitavom nizu zajednica na prostoru međurječja Save, Drave i Dunava. Tim zajednicama pripisuju se između ostalih i Kolapijani. Na mogućnost da nije riječ o homogenoj skupini moglo bi upućivati izdvajanje Segestana, stanovnika Segestike koja po svojem položaju pripada kolapijanskom području. No, stanovnici Segestike nalazili su se na posebno značajnom sjecištu puteva i sasvim je vjerojatno da je njihov razvoj doveo do specifičnosti po kojima nisu posve odgovarali drugim kolapijanskim zajednicama. Može se spomenuti i primjer Turske kose s vrlo velikom količinom glinenih figurica kakve ne nalazimo na drugim naseljima u dolini Kupe, dakle profiliraju se kao posebnost ove određene zajednice te eventualno njene bliže okolice.

19.2. Novo vrijeme, novi identiteti? Pitanje romanizacije

„'Becoming Roman' meant that groups had to redefine their identity and self-image – in short, to rewrite their own history“ (Roymans 2009, 220)

Krajem posljednjeg stoljeća pr. Kr. dijelovi istočnog Jadrana postupno ulaze u sastav rimske države. Taj proces nije svugdje tekao istovremeno niti pod istim uvjetima. Dijelovi japodskog područja osvojeni su tek za Oktavijana, iako su možda pojedine japodske zajednice već prije sklapale neki oblik savezništva. S druge strane, nema naznaka izravnih vojnih intervencija na prostoru japodskih zajednica u dolini Une, pa se može pretpostaviti da je rimsko osvajanje ovdje imalo drugačiji tijek. Obalne zajednice na prostoru od Kvarnera do sjeverne Dalmacije nisu, čini se, pružale znatniji otpor u vojnom smislu. Sredinom 1. st. pr. Kr., dakle otprilike u vrijeme Cezarova prokonzulata, može se reći da postoji već određeni oblik rimske „kontrole“ tog područja. Po tradicionalnom shvaćanju, paralelno s uspostavljanjem administrativnih i pravnih okvira dolazi do prihvaćanja novih običaja –

nošnje, prehrane, načina pokapanja – od strane pripadnika autohtone populacije, što u konačnici dovodi do njihove integracije u rimsku provincijalnu kulturu. No, pitanje tzv. romanizacije mnogo je složenije i ustvari nema ujednačenosti niti u samom procesu, niti u njegovom konačnom rezultatu. Riječima G. Woolfa, termin „romanizacija je prikladna kratica za opisivanje niza kulturnih promjena koje su stvorile (rimsku) carsku civilizaciju, u kojoj se sve sličnosti i razlike sažimaju tvoreći konzistentni obrazac“ (Woolf 1998, 7⁹⁶). Jedna od ključnih postavki suvremenog shvaćanja tzv. procesa romanizacije⁹⁷ jest odbacivanje ideje o nametanju svih promjena od strane nove rimske vlasti i naglašavanje uloge lokalnih zajednica, naročito njene elite, u prihvaćanju novih kulturnih elemenata. To je prihvaćanje podložno varijacijama unutar jedne zajednice, kao i među različitim zajednicama. Također, predmeti kojima dajemo epitete „rimskih“ ili „autohtonih“ ne moraju u svim kontekstima i svim vremenima označavati isti koncept (Jones 1997, 134-135). Još jednom, kao i kod etničkog i drugih identiteta, ističe se važnost kontekstualnog pristupa.

Nesumnjivo, na prijelazu era dolazi do promjena koje se mogu pratiti u materijalnoj ostavštini autohtonih zajednica. Pojedina se gradinska naselja napuštaju i stanovništvo seli u nova središta, ponekad samo premještena u podnožje naselja, kao u slučaju Senja, Dragišića (Brusić 2000a, 5) ili Starigrada. S druge strane, naselje opstaje te u okviru njegovih postojećih parametara dolazi do urbanističke prilagodbe (Nin, Krk, Aserija ili Bribir: Cambi 2002, 58-60), vrlo vjerojatno u svrhu daljnjeg iskorištavanja postojećih komunikacija i svih prednosti tog položaja. Slična je situacija zabilježena u Galiji, gdje nove urbane cjeline nastaju na mjestu prethodnog naselja ili dolazi do preseljenja u ravnice u podnožju ili blizini utvrđenog naselja (Woolf 1998, 113-115). Na nekim se grobljima, kao na Dragišiću, Velikoj Mrdakovici, vjerojatno i Grobniku, može primijetiti nova faza pokopavanja s paljevinskim grobovima i novim tipovima priloga (lampice, novac, terra sigillata). Pogrebni običaji smatraju se najmanje podložnima promjenama, stoga se ranije i možda još veće promjene mogu očekivati u aspektima gospodarske djelatnosti ili svakodnevnog života općenito, primjerice u prehrani ili nošnji. Nažalost, slaba objavljenost keramičkog materijala iz naselja onemogućuje bolje razumijevanje promjena u svakodnevnom životu koje se tiču prehrambenih navika, poput uvođenja maslinovog ulja u prehranu ili novih načina pripreme jela (npr. pojava mužara, peka ili sl.). Isto tako, nedovoljno su jasne karakteristike tranzicijskih faza u naseljima s kontinuitetom poput Osora, Jadera ili Nadina. Značajni

---

⁹⁶ Slobodni prijevod.

⁹⁷ O povijesti proučavanja romanizacije i teorijskim modelima v. pregledno čl. Schörner ili Rothe, te druge radove u istom izdanju pod sekcijom „Theorie“ (Schörner 2005).

problem u tom pogledu predstavlja i nastavak razvoja gradova kroz antiku do u srednji vijek, ponekad sve do danas (usp. Faber 1982 za Osor). Primjeri galskih *oppida* pokazuju da se, unatoč novim građevinama, cestovnim pravcima itd., često zadržavaju pojedini aspekti protovijesnih naselja, primjerice unutarnje organizacije naselja (obrtničke zone) ili tradicionalne gradnje stambenih objekata (Barral 2011, 210-211⁹⁸). Problematika kontinuiteta urbanističkog razvoja postojećeg naselja nadovezuje se na onu procesa napuštanja naselja i stvaranja novog središta. U takvim situacijama postoji kontinuitet, iako ne samog naselja, već određenog položaja koji je kao povoljan prepoznat već u prapovijesno doba. Oba se procesa, stvaranje novog naselja i premještanje postojećeg, mogu tumačiti u kontekstu prilagodbe novoj komunikacijskoj mreži i ulozi naselja u novom rimskom sustavu. Planska urbanizacija podrazumijevala je, uz izgradnju cestovne mreže i javnih objekata (forum, teatar) te često specijalizaciju četvrti unutar gradskog tkiva, podizanje reprezentativnih objekata poput hramova koji imaju i izraženu propagandnu komponentu (Woolf 1998, 113-123). Iako pravila nastanka i razvoja rimskih urbanih sredina nisu fiksna, usporedbe s udaljenim prostorom Galije ukazuju na pravilnosti u samom procesu. S obzirom na relativnu lošu istraženost autohtonih i rimskih faza naselja, najbolju bazu za proučavanje tzv. procesa romanizacije tvore grobni nalazi i promjene u pogrebnim običajima.

Sa širenjem rimske vlasti stvaraju se novi politički, gospodarski i društveni uvjeti kojima se prve prilagođavaju autohtone elite⁹⁹. Kako je spomenuto, taj proces ne treba smatrati isključivo odrazom rimske nadmoći koja nameće nove obrasce ponašanja¹⁰⁰. Uvozni predmeti mogu u početku imati ulogu prestižnih predmeta, korištenih u svrhu potvrđivanja i učvršćivanja vlastitog društvenog položaja (Lucy 2005, 108). Pripadnici elite pokušavaju, dakle, postići s novim moćnicima sporazum na obostranu korist kako bi zadržali svoj položaj pod novim okolnostima. Taj se proces prilagodbe, za koji je ključno to da poticaj dolazi iznutra, često naziva samo-romanizacijom (njem. *Selbstromanisierung*, eng. *self-romanization*; Deschler-Erb 2011, 250-251; Cresci Marrone 1999, 122). Takva je situacija uočena na području južne Panonije, odnosno području Tauriska, Skordiska te drugih manjih zajednica (Dizdar 2012, 124, 132), ali i na drugim prostorima obuhvaćenima rimskim osvajanjima. Na Baselu su uvozne keramičke posude za piće i ostali oblici mediteranskog porijekla ispočetka koncentrirani u rukama postojećih viših slojeva koji tako iskazuju svoju pripadnost novoj, rimskoj eliti. Postepeno se novi običaji šire prema nižim slojevima društva

---

⁹⁸ V. članke o Besançonu ili Alesiji u istom izdanju.

⁹⁹ Elite se ne smiju pritom shvaćati kao jedini nositelji romanizacije (Deschler-Erb 2011, 251).

¹⁰⁰ „The motor for Romanization can be seen as internally driven rather than externally imposed“ (M. Millet: *The Romanization of Britain. An essay in archaeological interpretation*, London 1990, 38).

što naposljetku dovodi do miješanja tradicionalnih i rimskih oblika i stvaranja provincijalne tzv. galo-rimske kulture. Sličan slijed uočen je na primjeru drugih naselja sjeveroistočne Galije, Besançon i Titelberga, što sugerira postojanje određenih pravilnosti u obrascima romanizacije (Deschler-Erb 2011, 253-263). Paralelno naseljima, proces se može pratiti u grobnom ritualu. Grobne komore trevirske aristokracije istražene u Goebange-Nospeltu nedaleko Titelberga pokazuju postupno prihvaćanje novih predmeta, naročito posuda za piće i amfora. U najstarijim komorama C i D oblici stranog porijekla još uvijek se mogu tumačiti u kontekstu tradicionalnog rituala pogrebne gozbe, da bi u najmlađoj, grobnici B, inventar odražavao kraj procesa napuštanja lokalnih običaja, odnosno prvu fazu nove, tzv. galo-rimske kulture (Metzler, Gaeng 2009¹⁰¹, 526-527). No, proces transformacije društva ne može se objasniti samo jednim modelom, već prije kombinacijom nekoliko različitih teorijskih okvira koji mogu pojasniti procese u različitim kronološkim fazama, ali i kroz različite slojeve društva (Deschler-Erb 2011, 249-251, 263).

Kao zajednički motiv svih promjena, bez obzira koji se teorijski model prihvati, može se smatrati potreba za prilagođavanjem vlastitog identita kao odgovora na dodir s novim sustavom vojne, političke i gospodarske moći. Na tu je potrebu svakako utjecalo više faktora, od povijesnih okolnosti do novih gospodarskih uvjeta. Prilagođavanje identiteta nije bilo rezervirano za prostor izvan Italije¹⁰², budući nisu sve italske etničke zajednice imale iste uvjete pri integraciji unutar rimskog državnog teritorija. Također, odabir karakteristike koju se želi naglasiti ovisi o specifičnostima pojedine zajednice. U Anconi se od 2. st. pr. Kr. pojavljuju luksuzni predmeti istočnomediterranskog porijekla koji simboliziraju osnovu bogatstva lokalne zajednice, tj. razvijenu trgovinu koju su pospješili novi uvjeti rimskog ekonomskog sustava (Colivicchi 2002, 456-463). U svrhu uspješnijeg integriranja u rimski sustav naglašava se upravo povezanost s helenističkim svijetom, odnosno „plemenitost“ vlastitog grčkog porijekla, za što paralele postoje i u Dauniji, ali i Venetu (Colivicchi 2002, 466-467; 2011, 121-122; Coarelli 2003). Prilikom analize pogrebnih običaja već je ukazano na sličnosti ovih fenomena sa stanjem na suprotnoj, istočnoj obali Jadrana, stoga se na ovom mjestu može samo još jednom spomenuti mogućnost analogne pojave svojevrsne helenizacije kod zajednica iz Velike Mrdakovice ili Dragišića, pa i Nadina. Smještaj ovih naselja na rubu pretpostavljenog liburnskog područja možda je bio dodatni poticaj za naglašavanje vlastite heleniziranosti. Naime, susjedno delmatsko područje ostaje problematično duže vrijeme, što

---

¹⁰¹ V. također za detaljni popis inventara navedenih grobnica te tipološku i kronološku analizu, kao i analizu grobnog rituala.

¹⁰² Npr. izmjene osobnih imena u skladu s latinskom normom (Farney 2011, 224-225).

je možda potaknulo dodatni trud u pokušaju distanciranja od „barbarskih“ susjeda. Sličan proces zbiva se kod Batavaca koji preuzimanjem Herkulova kulta stvaraju povezanost s rimskim mitovima te se udaljavaju od „barbarskog“ identiteta (Roymans 2009). Uz to, Batavci ili bolje rečeno sve zajednice koje preuzimaju to ime, namjenski preuzimaju kao dio svojeg identiteta epitet ratničkog naroda koji im dodjeljuje Rim: samodefiniranje se, dakle, formira u interakciji s rimskim svijetom (Roymans 2004, 227-234, 251-253).

Vrlo važnu ulogu u romanizaciji, ali i općenito nastanku etničke zajednice Batavaca imala je rimska vojska, naročito u pogledu novačenja. Boravak u vojsci značio je preuzimanje prehrambenih navika, odjeće, ali i pisma i jezika, elemenata svakodnevice koji imaju značajnu ulogu u određivanju pojedinca kao pripadnika neke skupine. Važan faktor u širenju italskih običaja predstavlja kretanje legija za vrijeme osvajanja, iako naravno i kasnije (gradnja cesta ili drugih građevina, potrebe opskrbe; Alföldy 1990, 214-215¹⁰³). Vojno osvajanje može se smatrati samo završnim činom dugotrajnijeg procesa širenja italskih utjecaja koji svakako započinje ranije zahvaljujući izravnoj prisutnosti italskih trgovaca ili kontaktima koji omogućuju nabavku dobara proizvedenih na italskom tlu ili drugdje, posve vjerojatno i kretanjima drugog civilnog stanovništva. Postojanje čuvenog trgovačkog pravca koji je od Akvileje vodio prema Nauportusu, potom i Sisku i dalje Savom, znači i da su zajednice u blizini tog pravca bile u kontaktu s trgovcima i njihovom robom već puno prije vojnih akcija. Pogotovo se u tom kontekstu treba misliti na Sisak kao važan strateški punkt, kasnije i vojnog karaktera. Obalna središta (Narona, Salona, ali i Nin ili Jader) mogu se smatrati jednim od ishodišta širenja italskih običaja i predmeta prema susjednim zajednicama na obali, kao i u zaleđu. Kako pokazuje povijesni pregled zbivanja na istočnoj obali Jadrana, zajednice naseljene na obalnom području ranije uspostavljaju neki oblik savezničkog odnosa s Rimom, što je vjerojatno omogućilo lakše naseljavanje italskih trgovaca, vjerojatno kasnije i obrtnika ili činovnika. No, slično se spominje i za neke japodske zajednice, iako nije sasvim jasno o kakvom je statusu riječ. Situacija u jadranskom zaleđu ipak se može smatrati nešto drugačijom i na konkretniju italsku prisutnost ne može se previše računati prije 35. g. pr. Kr., odnosno prije Oktavijanovih osvajanja. Time bi se iz smjera obale, ali vjerojatno i Siska kao središta s pretpostavljenim ranijim italskim utjecajima, provodila indirektna romanizacija područja u kojima još nema izravne italske prisutnosti (Alföldy 1990, 217). No, navedeni primjeri prilagodbe protopovijesnih zajednica sugeriraju da je pitanje utjecaja složenije i sama

---

¹⁰³ Kao faktori romanizacije, uz izravnu vojnu kontrolu, novačenje i gradnju cestovne mreže, navode se i širenje građanskog prava, upravna organizacija (status municipija i sl.), ekonomski kontakti i imigracija (Alföldy 1990, 214-217).

prisutnost italskog vojnog ili civilnog stanovništva nije dovoljan poticaj, ukoliko ne postoje drugi razlozi zbog kojih bi neka zajednica prihvatila nove običaje. Kao najbolje dokumentirane cjeline na nekom groblju s kontinuitetom do u 1. st. po Kr. mogu se za primjer uzeti grobovi iz doline Une.

Tijekom faze V Pounja dolazi do promjena u grobnom ritualu kao i priloženim nakitnim oblicima koje se tumače kao posljedica rimskih osvajanja. Z. Marić podijelio je fazu V na temelju povijesnih okolnosti, uzimajući kao granicu starije i mlađe potfaze godinu 35. pr. Kr. No, riječ je o posve umjetno konstruiranoj granici koja se zasniva na povijesnim okolnostima do kojih na prostoru doline Une, po svemu sudeći, nije ni došlo, barem ne u obliku vojnog pokoravanja kao na području ličkih japodskih zajednica. Naime, u prilog mirnom pripojenju teritorija u dolini Une ide kontinuitet korištenja grobnih položaja, ali i određenih dijelova nošnje koji se mogu tumačiti u kontekstu iskazivanja autohtonosti, o čemu je bilo riječi prilikom tipološke obrade nalaza. Tako se uz snažno profilirane fibule javljaju lokalni tipovi, poput fibula varijante Ribić ili čunastih fibula (Marić 1968, T. XIII: 39-40; XVII: 31-33). Posebnu pozornost zaslužuju tipovi stranog porijekla koji se mogu povezati s italskim utjecajima, ali su uklopljeni u lokalnu nošnju. *Distelfibel* iz groba 279 na Jezerinama korištena je kao privjesak na narukvici. Fibula tipa Alesia i prsten koji potječu iz iste cjeline, elementi strani autohtonoj nošnji, nošeni su zajedno s parom fibula lokalnog porijekla. Slično se može primijetiti za druge cjeline s fibulama tipa Alesia, Aucissa ili diskastom fibulom. Kategoriji novih oblika mogu se pripisati i brojni srebrni lančići i privjesci koji se javljaju uglavnom u istim cjelinama kao i navedeni oblici fibula. Uz to, srebrni nakit povezuje ove cjeline s grobom X iz Jezerina koji je zanimljiv zbog nalaza pehara tipo Aco. Riječ je o predmetu nesumnjivog italskog porijekla. U istoj raci, ali iznad keramičke urne s priložima, uključujući pehar, nalazila se kamena cilindrična urna. Ovaj se oblik urni također tumači kao odraz italskih utjecaja, s analogijama naročito na sjeveroistoku Italije, tj. širem području Akvileje i Veneta (Marić 1968, 47; Cavalieri Manasse, Bolla 1998, 133; Galliazzo 1976, 185). Dijelovi nošnje iz groba X pokazuju tragove gorenja, kojih inače na grobnim priložima nema (usp. Marić 1968, 44, 48). Na temelju novog oblika urne i tragova gorenja moglo bi se spekulirati da je pokojnik stranog porijekla, ali prisutnost lokalnih oblika fibula ipak težište stavlja na istaknutog člana autohtone zajednice. Količinom i vrstom priloga ova cjelina pripada skupini bogatijih grobova, od kojih se posebno ističu grob 278 na Jezerinama i grob 10 iz Ribića. Oni se moraju tumačiti kao ukopi istaknutih članova društva, stoga se i ovdje može govoriti o višim društvenim slojevima koji prihvaćaju nove predmete. Srebrni nakit ili posebni tip posude za piće mogli su u tom trenutku još uvijek predstavljati prestižne, odnosno

predmete posebne vrijednosti koji upućuju na poseban status vlasnika. Prihvatanje novog oblika urne moglo bi predstavljati oznaku pripadnosti pokojnika, ali moguće i njegove obitelji, novoj vlasti, uz nastavak upotrebe tradicionalnih dijelova nošnje kojima se naglašava pripadnost lokalnoj zajednici. Na nalazištu S. Martino di Aviano uočena je slična pojava miješanja tradicionalnih i novih elemenata. U grobovima augustovske datacije pojavljuje se oružje (koplje) kao odraz lokalnog pogrebnog običaja, ali je upotrebljen novi ritus, sa spaljenim ostacima u amfori (Vitri 1990). U Oleggiu, na teritoriju Insubra, također se u grobovima iz 1. st. pr. Kr. uočava zadržavanje tradicionalnih elemenata, pogotovo keramičkih setova, paralelno s pojavom novih pogrebnih rituala i postupnim napuštanjem autohtonog običaja prilaganja oružja (Spagnolo Garzoli 1999, 50-52). Općenito se na području Ticina tranzicija prema rimskom uređenju odvija mirno, bez prekida postojeće tradicije ili nasilnih osvajanja. Zajednice zadržavaju određeni oblik autonomije i društvenog uređenja (De Marinis 1986, 127, 134-135; Donati 1989; Spagnolo Garzoli 1999, 17-22). Slično stanje uočeno je na području Veneta, primjerice u Altinu (Cresci Marrone 1999; Gambacurta 1999, 122). Romanizacija se, dakle, odvija kao prirodni nastavak postojećih kontakata. Položaj ovih zajednica na važnim alpskim prijelazima svakako je bio bolje iskorišten upravo na ovaj način, integracijom u rimski ekonomski i komunikacijski sustav koji je i omogućavao daljnji prosperitet. U tom kontekstu, promjene vidljive u grobnom ritualu podsjećaju na spomenuti fenomen samo-romanizacije. Položaj unskih zajednica mogao bi se usporediti upravo s ovim mirno romaniziranim alpskim područjima. Dolina Une nesumnjivo predstavlja jedan od važnih pravaca između doline Save, tj. južne Panonije i Like, s nastavkom komunikacije prema Obrovcu i izlazu na more.

Proces romanizacije zasigurno nije bio ujednačenog karaktera na različitim prostorima i u različitim zajednicama. Zajednice u dolini Une nisu bile direktno uključene u rimska osvajanja i čini se da su iskoristile svoj položaj na strateški važnoj komunikaciji za mirnu integraciju ili, barem isprva, savezništvo s novom upravom. S druge strane, Japodi naseljeni u Lici ili Gorskom kotaru doživjeli su različite sudbine, od uništenja čitavih naselja do dozvole za nastavak života na osvojenom području. Nedostaju ključne informacije o procesu tranzicije iz postojećeg autohtonog tipa naselja u novo urbano središte rimskog karaktera. Paralele na drugim područjima sugeriraju, ipak, kao najvjerojatniji scenarij onaj postupnog prilagođavanja osobitostima rimskog urbanizma i svakodnevnog života. U tim su procesima vodeću ulogu imale lokalne elite koje prve preuzimaju nove običaje i služe kao pokretači promjena. One su nastojale zadržati svoj povlaštenu položaj, a pritom su omogućile rimskoj vlasti indirektnu kontrolu, naročito važnu na prostorima gdje se tek započinjalo uspostavljanje

administrativnih i upravnih okvira. Taj je prvi horizont ponekad vidljiv u obliku prestižnih predmeta, dakle predmeta posebne vrijednosti koji se još uvijek koriste u kontekstu lokalnih običaja. U nastavku, novi obrasci ponašanja – elementi nošnje, nove navike u prehrani ili pogrebnim običajima – postupno se šire prema svim slojevima društva. Riječ je ustvari o transformacijama identiteta i iskazivanja pripadnosti određenoj zajednici, problematici koja se nadovezuje na onu identiteta općenito, kako etničkih, tako socijalnih ili rodni. Identiteti nisu fiksirani u vremenu i prostoru, već se mijenjaju sukladno potrebama. U trenucima rimskih osvajanja negdje je bilo bitnije iskazati pripadnost široj etničkoj mreži (npr. Liburnima, a ne „ratobornim“ Delmatima), drugdje pak manjoj zajednici na lokalnoj razini, čitavom društvenom sloju, etničkom porijeklu (npr. helenizam Velike Mrdakovice). Integraciji u rimsko društvo doprinosi, primjerice, izjednačavanje lokalnih božanstava s onima iz rimskog panteona kako bi se naglasila vlastita civiliziranost. Ukratko, ne postoji formula koja objašnjava romanizaciju, kao što ni ne postoji ustvari jedna jedina romanizacija, već je kod proučavanja autohtonih identiteta i promjena kroz koje prolaze potrebno sagledati kontekst i različite uvjete društvenog i gospodarskog razvoja pojedinog prostora.

20. SINTEZA: KRONOLOGIJA

20.1. Uvod u kronologiju

U sustavnim analizama materijalne ostavštine protopovijesnih zajednica¹⁰⁴ nekoliko je autora uspostavilo kronološke okvire različitih faza, s izdvajanjem karakterističnih predmeta. Prilikom kataloške obrade materijala, naročito fibula, ukazano je na probleme pojedinih datacija koje se mogu korigirati zahvaljujući novim spoznajama iz suvremene literature. No, kako su postojeće sheme u nekim dijelovima posve prihvatljive, ali i uvriježene u stručnoj literaturi, pokušat će se unutar poznatih faza uspostaviti precizniji vremenski okviri korištenja pojedinog oblika ili grobne cjeline.

Kronologiju Liburna u više je radova obradio Š. Batović. Prvi pokušaj periodizacije učinio je 1965., pri čemu je odredio šest faza (I-VI) koje pokrivaju vremenski raspon od 11. st. pr. Kr. do početka nove ere (Batović 1965). Faze čine tri kronološke skupine koje se donekle podudaraju s povijesnim događajima, pri čemu doba liburnske dominacije Jadranom odgovara razdoblju od 9. do 5. st. pr. Kr., tj. fazama II – IV, dok posljednje dvije faze datiraju u vrijeme nakon gubitka te moći i završavaju nestankom liburnske samostalnosti s dolaskom Rima na vlast (Batović 1965, 56; 1987, 346). U kasnijoj reviziji shema je nešto izmijenjena. Prva je faza izdvojena kao kraj brončanog doba, slijedom čega je početak željeznog doba, podijeljenog na pet faza, smješten u 9. st. pr. Kr. (Batović 1987, 347). Za kronologiju posljednje, faze V, ključni su nalazi ostava iz Jagodnje Gornje i Baške na Krku. Upravo je ostava iz Jagodnje pomogla Batoviću u preciznijem određivanju karakteristika starije, Va faze, izdvojene već 1965. (tada još kao faza VIa) na temelju groba 80 iz Aserije, grobova 37 ili 76 iz Nina i ostave iz Baške (Batović 1965, 66). Razlike između pločastih fibula i općenitog inventara dvaju ostava, od kojih je ona iz Jagodnje vjerojatno nešto starija, pokazuju razvoj liburnske kulture pod sve jačim helenističkim utjecajima. U starijem stupnju, datiranom u 4. i 3. st. pr. Kr., i dalje je prisutna jaka tradicija i nasljeđivanje oblika iz prethodnih faza, ali se javljaju nove tehnike ukrašavanja i novi nakitni oblici te se češće koristi srebro (Batović 1974, 221-232; 1987, 351). Posljednji stupanj liburnske kulture, fazu Vb datiranu u 2. i 1. st. pr. Kr., karakterizira daljnje jačanje stranih utjecaja. Sada se javljaju i veće promjene u urbanizmu, grobnim običajima, počinje upotreba novca, primjenjuje se pozlaćivanje srebrnih predmeta te se javljaju i novi oblici, odnosno fibule srednjolatenske i

---

¹⁰⁴ Kolapijani su definirani u relativno novije vrijeme. Pritom nije težište stavljeno toliko na kronološki razvoj, koliko na prepoznavanje karakterističnih predmeta (usp. Božič 1999a; 2001).

kasnolatenske sheme (Batović 1974, 229-231; 1987, 351). Navedena podjela na pet faza ostaje važeća do danas. Za okvire ovog rada posebno je značajna posljednja faza koja obuhvaća posljednja četiri stoljeća prije Krista, dakle široki vremenski raspon koji je podijeljen u samo dvije potfaze.

Z. Marić temeljio je svoju periodizaciju na materijalu iz nalazišta u dolini Une nedaleko Bihaća, Jezerina, Ribića i Golubića (Marić 1968). Uspostavljena je podjela na šest faza koje pokrivaju raspon od 8. st. pr. Kr. do 110. g. po Kr., s hijatusom od 150 godina između kraja prve i početka druge faze (vrijeme 650. – 500. g. pr. Kr.). Na ovom mjestu prvenstveno zanimaju faze III (360. – 250. g. pr. Kr.) do V (110. g. pr. Kr. – 10/20. g. n. e.), koje su paralelne fazi V Liburna. U svim fazama naglašeno je dugotrajno korištenje pojedinih oblika, nekad s postupnim razvojem i promjenama. Bitnije novosti donosi faza Vb, početak koje Marić stavlja u godinu 35. pr. Kr., datum poraza koji je protumačen kao početak sve značajnijih kulturnih, društvenih i materijalnih promjena (Marić 1968, 32).

R. Drechsler-Bižić uspostavila je kronologiju Japoda koja počinje kasnim brončanim dobom, čime se naglašava kontinuitet razvoja. Željezno doba počinje fazom 2, a posljednja je 7. faza, paralelna stupnju LT D, koja završava 35. g. pr. Kr. Vremenu mlađeg željeznog doba odgovara i 6. faza, koja je uspoređena sa stupnjem LT C, odnosno srednjim latenom (Drechsler-Bižić 1987, 399-415). U razmatranje kronologije uvršten je pritom i materijal iz Vinice, koja se danas pripisuje Kolapijanima. Nepouzdanost grobnih cjelina otežava podjelu viničkog materijala na faze, pa se jedina pouzdana datacija svodi na onu za pojedini tip ili oblik.

20.2. Kraj starijeg željeznog doba?

Tijekom druge polovice posljednjeg tisućljeća prije Krista na prostoru jugoistočnih Alpi i južne Panonije nestaju elementi koji se povezuju s halštatskim kulturnim krugom te se na lokalnom supstratu, moguće uz priljev novog stanovništva, formiraju nove zajednice. Na području istočnojadranskih zajednica nema naznaka prekida kontinuiteta njihovog razvoja u pogledu grobnih običaja i položaja ili korištenja naselja. Ipak, od 4. st. pr. Kr. mogu se primijetiti određene nove pojave koje dijelom odražavaju zbivanja na sjevernoitalskom i prialpskom području, odnosno periferiji Karpatske kotline.

U horizontu kasnog halštata na prostoru od sjeverne Italije do Alpa javljaju se različiti oblici fibula tipa Certosa. Na sjevernom dijelu istočne obale Jadrana također je prisutno više varijanti ovih fibula. Za ovu temu, posebno su značajne varijante VIIe/f i Ic/d koje se smatraju

relativno kasnim oblicima unutar tipa Certosa. Njihova se pojava može smjestiti u 4. i najvjerojatnije još na početak ili prvu polovicu 3. st. pr. Kr. Iako distribucija ovih dvaju varijanti pokazuje određene podudarnosti, uočljiva je usmjerenost na nešto drugačiji prostor. Fibule tipa Certosa VIIe/f nadovezuju se na jugoistočnoalpski i notranjsko-kraški kulturni krug, veze s kojim su naročito dobro uočljive na prostoru Kvarnera, ali nikako ne i ograničene na njega. S druge strane, fibule varijante Certosa Ic/d mogu se smatrati autohtonim oblikom koji je karakterističan za područje istočne obale Jadrana i neposrednog zaleđa. Obje se varijante mogu, međutim, smatrati regionalnim oblicima koji se koriste izvan granice pojedine zajednice kao odgovor na raširenu modu nošenja fibula tipa Certosa. Uz to, iznimna koncentracija primjeraka u Osoru upućuje na vrlo realnu mogućnost proizvodnje ovog tipa fibule upravo na kvarnerskom području. Sporadični nalazi u sjevernoj Italiji, naročito oni u delti Pada, mogli bi odražavati pomorske kontakte koji su morali ići preko Osora kao ključnog sjecišta trgovačkih pravaca. Istom se smjeru utjecaja, dakle onom s ishodištem u sjevernoj Italiji i okolici Alpa, mogu pripisati razni oblici košarastih privjesaka ili privjesci u obliku ribljeg repa koji se pojavljuju i u jadranskom zaleđu, ali možda i trokutaste pojasne kopče presavijenog završetka koje se predstavljaju kao karakteristika južnoliburnske, najvjerojatnije ženske nošnje. Iako nije moguće posve sigurno pripisati pojavu trokutastih kopči italiskim utjecajima, zanimljiva je njihova trenutna ograničenost na prostor sjeverne Dalmacije, točnije Nadin i Dragišić. Posljednji lokalitet zanimljiv je zbog pojave još jednog specifičnog elementa pojasne garniture koji se javlja u razdoblju od 5. do početka 3. st. pr. Kr., palmetaste pojasne kopče italiskog porijekla. Pojava kopči povezuje važna južnoliburnska središta, Dragišić i Aseriju, s bogatim nalazištima južnog Jadrana, Vičjom lukom i Otišićem. Povezanost ovakvih kopči sa statusom ratnika mogla bi odražavati još jednu važnu pojedinost – analogni način izražavanja istaknutog statusa pokojnika na području od sjeverne do srednje Dalmacije putem posebno vrijednih uvoznih predmeta od metala ili keramike. Time bi se prostor južne Liburnije predstavljao, barem u ovom trenutku, kao usmjeren prema južnijim dijelovima istočnog Jadrana više nego prema sjevernijim područjima koja se pripisuju Liburnima. Daljnje naznake takve povezanosti pokazuje slučaj nadinske grobnice 1 koja je također višestruko korištena, s početnim horizontom pokopavanja označenim fibulama tipa Certosa, Baška, moguće i trokutastim kopčama te metalnim imitacijama amforastih perli, koje se u izvornoj varijanti od stakla javljaju upravo u Vičjoj luci. Nadalje, pokopavanje u zgrčenom položaju zabilježeno je na Dugom otoku (Zdrakovac) i Aseriji u asocijaciji s fibulama tipa Baška. Čini se da bi time zadnji horizont nedvojbenog korištenja ovog ritusa bio povezan s razdobljem korištenja tog tipa fibule, dakle okvirno od kraja 5. do početka 3. st. pr.

Kr. Hipotetski, napuštanje tog načina pokopavanja moglo bi se pripisati općenitim južnojadranskim utjecajima koji u navedenom vremenskom okviru, ali svakako prije izlaska fibula tipa Baška iz upotrebe, mijenjaju običaje južnoliburnskih zajednica. Činjenica jest da trenutne spoznaje ne dozvoljavaju lociranje sličnih paralela na prostoru Kvarnera, što vjerojatno nije odraz jedino stanja istraženosti, već bitnijih razlika između različitih skupina priobalnog stanovništva. Spomenute fibule tipa Baška odražavaju pak nadregionalnu komponentu nošnje autohtonih zajednica duž većeg dijela obale, u manjoj mjeri i zaleđa, pa im se ne mogu pripisati etničke konotacije bilo kojeg tipa, time niti koristiti za uspoređivanje različitih dijelova pretpostavljenog liburnskog području. No, u tom je kontekstu zanimljiva situacija s vrlo dobrom zastupljenosti na Kastvu naspram odsustva tipa na Grobniku, relativno bliskim nalazištima koja u drugim aspektima pokazuju podudarnosti. Kada se takvo stanje preklopi sa spomenutim idejama o etnicitetu i iskazivanju različitih aspekata identiteta, jasno je da se radi o pojavi koja odražava upravo takve mikroregionalne razlike između zajednica. Sporadična pojava fibula od srebra na različitim lokalitetima sugerira povremenu funkciju u svrhu iskazivanja bogatstva ili moći, potencijalno prepoznatljivih na vrlo širokom teritoriju. Možda jednom takvom pojedincu/-ki treba pripisati skupni nalaz iz Baške, objavljen kao ostava. Bez obzira na tip nalaza, predmeti iz Baške ne mogu se datirati sve do 1. st. pr. Kr. kako je sugerirao Z. Vinski i što je potom prihvaćeno u literaturi. Riječ je o nalazu koji je, slično ostavi iz Jagodnje Gornje s kojom ga povezuju tipovi fibula (Baška, varijante tipa Certosa), reprezentativan za vrijeme 4. i početka 3. st. pr. Kr.

Tijekom 4. st. pr. Kr. pojavljuju se novi oblici koji se mogu svrstati pod zajednički nazivnik ranolatenskih. Iako je ukupni broj primjeraka ograničen, kao i njihova rasprostranjenost, zanimljivi su u kontekstu fenomena širenja latenskih utjecaja na prostoru južne Panonije.

Najranija prisutnost bilježi se za primjerke iz skupine životinjskih figuralnih fibula koji se mogu smjestiti u prvu polovicu 4. st. pr. Kr. Riječ je o svega par primjeraka, i to različitih varijanti: za rijetki oblik fibule iz Prozora sličnosti se mogu naći u Porajnju, dok je par sisačkih fibula nešto češći, s analogijama i na području međurječja Save i Drave. Iako se fibula u obliku stilizirane životinje iz Grobnika (kat. br. 6.7.1.) odabirom i izvedbom motiva može promatrati u kontekstu ekspanzije latenskih utjecaja, pojava ove fibule morala bi se tumačiti kao odraz postojanja dobro uhodanih veza Kvarnera s područjem Notranjske i napokon Posočja, matičnog područja ovog tipa. Kasnije, u drugoj polovici 4. i početkom 3. st. pr. Kr., pojavljuju se fibule tipa Dux koje odgovaraju tzv. zapadnobalkanskoj varijanti ili tipu

Karaburma 63, rasprostranjenom u Podunavlju te sjevernoj Bosni. One su se najvjerojatnije proizvodile na području međurječja Save, Drave i Dunava, otkuda dolinom Save, potom i Une, dopiru do nalazišta u okolici Bihaća na kojima su zastupljene s većim brojem primjeraka, a u manjoj mjeri i dalje prema Lici. Slijedom toga, jači latenski utjecaji dopiru do srednjeg toka Une, a dalje samo posredno. Na kontakte ličkog područja s južnom Panonijom ili Podunavljem ostvarene putem doline Save upućuju vrlo vjerojatno i perle s ljudskom maskom. Njihova najvjerojatnija datacija na kraj 4. ili početak 3. st. pr. Kr. poklapa se s razdobljem prodora fibula tipa Dux. S druge strane, pojava perle s jednim licem u Nadinu mogla bi označavati i smjer pomorske, mediteranske komunikacije kao mogućeg izvorišta ovakvih perli. Ipak, ne treba isključiti mogućnost supostojanja obaju pravaca, možda usmjerenih različitim tržištima.

Pojava fibula tipa Dux mogla bi se tumačiti ne samo razmjenom, već i kretanjima pojedinaca, u ovom slučaju pripadnica južnopanonskih zajednica u trenutku njihove jače „latenizacije“. Po tradicionalnom južnopanonskom nakitu i keramičkim oblicima skeletni grobovi 63 i 67 s Karaburme pripadaju, naime, pokojnicama autohtonog porijekla (Ljuština, Spasić 2012, 372-373; Dizdar 2004, 76-77). Slična miješana struktura, iako s izraženijim latenskim elementima, pogotovo većim brojem životinjskih figuralnih fibula, prisutna je u ženskom grobu iz Velike kod Požege datiranom u sredinu 4. st. pr. Kr. Sastavom dobru usporedbu ima u također ženskom ukopu, grobu 21 na Dubniku. Povezanost s prostorom južne Panonije dokazuju nalazi fibule tipa Sanski most kao i paralele za narukvice od srebrne tordirane žice, ali i amforaste perle, pa je upitna etnička pripadnost pokojnice (Dizdar, Potrebica 2002, 114-115). Analogna pojava velikog broja fibula zabilježena je u vjerojatnom dvojnog grobu iz Vrućice. Pritom bi pokojnici pripadale upravo fibule, dok bi koplja i igle trebalo svakako pripisati muškarcu (Truhelka 1901, 14). Pojava ranolatskih fibula u kontekstu autohtonih grobova, dakle integriranih u lokalnu nošnju, može se pratiti i drugdje na južnoj periferiji Karpatske kotline (Rustoiu 2012).

Otvora se, dakle, mogućnost da fibule tipa Dux ili par sisačkih fibula sa stiliziranom glavom, vrlo sličan onima iz Vrućice, dospijeva u Pounje putem uobičajene razmjene dobara s posavskim područjem, ali moguće i kao osobno vlasništvo pojedinca. S obzirom na asocijaciju sa ženskim ukopima moglo bi se čak spekulirati o ženidbenim vezama, tj. jačanju veza sa zajednicama iz južne Panonije uspostavljanjem obiteljskih odnosa (Rustoiu 2012, 365-366). Nalaz fibule tipa Sanski most u Ribiću također bi mogao upućivati na prisutnost žene stranog porijekla, tj. pripadnice susjedne zajednice, ali se zbog nedostatka konteksta jednako vjerojatnim mora smatrati uvoz samog predmeta. Zaključno, prodor ranolatskih

elemenata nošnje može se povezati s glavnim riječnim komunikacijama, dolinama Save (Sisak) i Une. Time se ujedno pokazuje razlika između ličkih i pounskih zajednica koje su otvorenije novim utjecajima iz južne Panonije. U ovom trenutku teško je sa sigurnošću povezati pojavu fibula s migracijama na individualnoj ili grupnoj razini. No, ne može se govoriti o „latenizaciji“ koja bi obuhvatila druge društvene elemente, primjerice lokalne pogrebne običaje u pogledu prilaganja oružja.

Na koncu, možemo li uopće govoriti o kraju starijeg željeznog doba u slučaju područja naseljenog liburnskim i japodskim autohtonim zajednicama? Priljev novih elemenata, čak i onih koji se mogu povezati s latenskim utjecajima, ne označava sam po sebi bitnije promjene u društvenoj strukturi, organizaciji naselja ili mreži kontakata sa susjednim prostorima. Naprotiv, očit je nastavak komunikacije sa sjevernoitalskim i jugoistočnoalpskim područjima koja i dalje predstavljaju važna ishodišta novih oblika i ideja. Ti kontakti nisu ograničeni na usko obalno područje, već se pokazuju kao važan regionalni faktor. Istovremeno, na prostoru tzv. južne Liburnije javljaju se određeni elementi koji se mogu tumačiti kao poveznica s južnojadranskim arealom, no i u tom se slučaju radi o utjecajima koji su integrirani u lokalni identitet. Slično je i s prodorom ranolatenskih elemenata nošnje koji su posebno koncentrirani na području Pounja, ali bez naznaka prekida kontinuiteta pogrebnog rituala ili napuštanja elemenata regionalnog karaktera poput fibula tipa Certosa. Prikladnije je, čini se, nazivati razdoblje od 4. do 1. st. pr. Kr. kasnim željeznim dobom (Late Iron Age). Takav naziv sugerira relativni odnos navedenog razdoblja prema prethodnom, tradicionalno nazivanom starijim željeznim dobom. Istovremeno, time se naglašava kontinuitet razvoja autohtonih zajednica i izbjegava eventualno povezivanje termina „mlađe željezno doba“ s procesima formiranja latenskih zajednica i prekidom u društvenoj ili naseobinskoj strukturi koji se može pratiti na drugim prostorima.

Nadalje, unutar okvirne podjele liburnske faze Va (4. i 3. st. pr. Kr.) po Batoviću, odnosno japodske faze 5 po R. Drechsler-Bižić koja obuhvaća 5. i 4. st. pr. Kr. mogu se izdvojiti oblici karakteristični prije svega za 4. i početak 3. st. pr. Kr. Dio oblika, točnije fibule tipa Baška, košarasti i drugi privjesci, bule ili trokutaste pojasne kopče, može se pratiti vrlo vjerojatno i od kraja 5. st. pr. Kr., no asocijacija s drugim predmetima pokazuje da su korišteni u navedenom razdoblju, zajedno s varijantama VIIe/f i Ic/d tipa Certosa. U drugoj polovici 4. i početkom 3. st. pr. Kr. javljaju se novi oblici, poput staklenih amforastih ili crnomorskih perli s dva lica te neukrašenih i ukrašenih varijanti fibula tipa Dux.

20.3. Tradicija i inovacija: autohtone zajednice tijekom 3. i 2. st. pr. Kr.

U razdoblju od otprilike sredine 3. do kraja 2. st. pr. Kr. nastavlja se kontinuirani razvoj autohtonih zajednica koje nove predmete i materijale uspješno inkorporiraju u vlastitu materijalnu ostavštinu, tvoreći naposljetku originalni izraz autohtonog identiteta.

Upravo u kontekstu iskazivanja pripadnosti lokalnoj zajednici treba obratiti pozornost na određene dijelove nošnje ograničene distribucije za koje je moguće uspostaviti nekoliko kronoloških faza, odnosno varijanti. Tako je unutar fibula s jednom kuglicom na produžetku noge izdvojeno nekoliko varijanti. One se razvijaju vrlo vjerojatno pod utjecajem latenskih fibula s jednom kuglicom u razdoblju od druge polovice 3. st. pr. Kr., kada se pojavljuje inačica sa zakovicom na spoju noge i trakastog luka, do varijante žičanog luka sa spojnicom koja je u upotrebi od kraja 3. do sredine 2. st. pr. Kr. Sličan se razvoj može pratiti u slučaju otprilike istovremenih varijanti fibula s ukrasnom pločicom na produžetku noge. Rasprostranjenost navedenih oblika ograničena je na nalazišta u dolini Une i Vinicu, s izoliranim pojavom u ličkom Prozoru, no primjetne su razlike u učestalosti varijanti koje ukazuju na razlike u lokalnoj nošnji. Fibule sa zakovicom na spoju luka i produžene noge koja nosi jednu kuglicu ili pak ukrasnu pločicu pokazuju ogromnu koncentraciju u Vinici i mogu se smatrati proizvodima jedne ili više lokalnih radionica. Varijanta s jednom kuglicom i spojnicom na spoju noge i žičanog luka češća je pak u dolini Une i očito predstavlja domaći oblik. Dijelom istovremeno s ovim fibulama, od 3. do u 2. st. pr. Kr., u dolini Une se javlja i pojasna garnitura sastavljena od pravokutne ploče od brončanog lima, križne ili rjeđe kalotaste dugmadi i niza brončanih obruča za provlačenje remenja. Čini se, međutim, da pojava ove garniture ili pločica s ukrasom na proboj (koje vjerojatno pripadaju nešto starijoj garnituri iz druge polovice 4. i početka 3. st. pr. Kr.) obilježava prvenstveno stanovništvo pokopavano na Jezerinama, dakle odražava lokalne razlike u nošnji. Slični oblici pojasnih garnitura, primjerice ploče s ukrasom na proboj i konjskim protomama, povezuju zajednice iz Pounja s onima u dolini Kupe, no pojedini su oblici specifični samo za određenu zajednicu. Lijevane pojasne kopče s figuralnim motivima, datirane u 2. i početak 1. st. pr. Kr., moguće od kraja 3., još su jedan oblik regionalne distribucije unutar kojeg se mogu razlučiti varijante karakteristične za određeni prostor, tj. kolapijanski i japodski. Nalazi ovakvih ploča na području grupe Mokronog dobra su naznaka obostranosti kontakata između ovih zajednica.

Slično tome, iako se za dio pounskog materijala najbolje usporedbe mogu pronaći u Lici, količina samih primjeraka ukazuje na puno veću važnost razlika unutar pretpostavljenog japodskog područja. Jedan od karakterističnih autohtonih tipova fibula jasno ilustrira

navedeno. Naime, iako se fibule s dvostrukom spiralom i jantarnim zrnima javljaju na oba područja pripisana Japodima te u Vinici, koncentracija primjeraka u Pounju nedvojbeno ih uvrštava među prepoznatljive dijelove lokalne nošnje. Asocirani materijal pokazuje da se razvoj ovih fibula može pratiti već od druge polovice 4., zasigurno od 3. st. pr. Kr., isprva s nizom jantarnih ili staklenih zrna na luku, da bi se tijekom 2. st. pr. Kr. javljala varijanta s tri zrna na luku ili ulomcima staklenih narukvica, te napokon od druge polovice istog stoljeća varijanta s jednim jantarnim zrnom koja opstaje gotovo do samog kraja 1. st. pr. Kr.

Ulomci staklenih narukvica iz prve polovice 2. st. pr. Kr. naročito su zanimljivi jer odražavaju kontakte s prostorom grupe Mokronog kao posrednikom, ali kako pokazuju rjeđi oblici narukvica, i vrlo vjerojatne izravne kontakte s radionicama sjeverno od Alpi. Prihvaćenost staklenih narukvica, bilo korištenih sukladno izvornoj namjeni, bilo iskorištenih kao ukras lokalnog tipa fibule, nastavak je procesa prilagođavanja novih oblika lokalnom ukusu i nošnji, dakle procesa koji se može pratiti već od pojave ranolatenskih oblika. Istu reakciju pokazuje prihvaćenost fibula s kuglicama u vremenu kraja 3. i prve polovice 2. st. pr. Kr. Za razliku od susjednih Tauriska, ovdje su one gotovo isključivo rađene od bronce i to s morfološkim specifičnostima koje sugeriraju domaću proizvodnju. Uz to, nošene su sukladno lokalnoj modi i zajedno s oblicima nesumnjivog lokalnog porijekla.

Inspirirane latenskim originalima i novim idejama u oblikovanju, domaće radionice proizvode nove tipove. Nastanak orahastih fibula na početku 2. st. pr. Kr. može se tumačiti upravo u kontekstu adaptacije stranih motiva u vrlo specifičan lokalni oblik. Od sredine 2. st. do početka 1. st. pr. Kr. vrlo su česte brončane glatke žičane fibule s kratkom spiralom. Jednostavnost oblika i inovativna shema vjerojatno su doprinijeli širenju ovog oblika od istočne Slavonije i Podunavlja, središnje Bosne (okolica Sarajeva) i južne Hercegovine (Gorica, Posušje) sve do Like, a sporadično i na jadranskoj obali. Najveća koncentracija primjeraka s kratkom spiralom s navojima velikih dimenzija, kao i varijante s navojima uobičajene veličine, zabilježena je u dolini Une. Unatoč sličnostima s fibulama koje se javljaju na području Skordiska ili općenito Karpatske kotline, primjerci zapadnobalkanske distribucije upućuju na lokalnu varijantu koja je vrlo moguće izrađivana upravo na području Pounja. Distribucija ovih, ali i nekih drugih oblika poput fibula varijante Rakitno, pokazuje integritet japodskih zajednica u širu regionalnu mrežu razmjene dobara i ideja koju je dodatna poticala očita sličnost u estetskim vrijednostima.

Paralelno s lokalnim izvedenicama javljaju se dakako i direktni importi s područja latenskih zajednica. Istovremeno s brončanim žičanim fibulama kratke spirale pojavljuju se i željezne žičane fibule. Njihova je pojava ograničena na Sisak i Vinicu, uz iznimku jednog

primjerka iz Jezerina, što pokazuje da je običaj nošenja željeznih varijanti preuzet samo na prostoru koji neposredno graniči s onime mokronoške grupe. Veze kolapijanskog područja s jugoistočnoalpskim prostorom naročito su naglašene u vrijeme koje odgovara srednjem latenu, tj. stupnju Mokronog II. Tako se u drugoj polovici 3. st. pr. Kr. u Vinici i Kiringradu pojavljuju pseudofiligranske fibule. Nešto su ranije fibule s kuglicama ukrašenima u plastičnom stilu, prisutne u Vinici i Sisku. U prvoj polovici 2. st. pr. Kr., dakle razdoblju koje odgovara mlađoj fazi srednjeg latena, na Vinici se javljaju fibule tipa Valična vas i tipa Mötschwil, kao i varijante tipa Zvonimirovo. Otprilike istovremeno bilježe se i fibule s pravokutnim ili okruglim pločicama koje su ukrašene ćelijama s ispunom od emajla. Pojava plastičnog stila ili pseudofiligranskih fibula, kao i fibula s emajlom, smješta lokalitete u dolini Kupe na periferiju kulturnog kruga Karpatske kotline. Iako smještene na rubnom području, kolapijanske su zajednice bile otvorene ne samo jugoistočnoalpskim, već i južnopanonskim utjecajima općenito, prihvaćajući određene oblike za koje je možda postojala veća sklonost, primjerice predmete ukrašene emajlom koji je općenito bio popularan na tom prostoru.

Sporadična pojava fibula s kuglicama i žičanih glatkih fibula s kratkom spiralom na Kvarneru i ponekim drugim priobalnim nalazištima pokazuje prodor latenskih, odnosno u drugom slučaju indirektnih latenskih utjecaja kroz lokalne varijante nastale u domaćim radionicama. Prodor takvih oblika fibula ili drugih predmeta, poput nešto kasnijih lijevanih pojasnih kopči tipa Bela Cerkev (druga polovica 2. i početak 1. st. pr. Kr.) pronađenih na Grobniku, uglavnom je usmjeren na područje Kvarnera. Prirodna orijentacija ovog prostora prema notranjsko-kraškom području i Gorskom kotaru, otuda i dolini Kupe te jugoistočnoalpskom prostoru, svoj odraz dobiva upravo u distribuciji određenih elemenata nošnje. Mogu se spomenuti nalazi igle u obliku pastirske palice na Kastvu ili privjesaka s konjskim protomama koji se također javljaju, uz određene razlike u varijantama, na kolapijanskom, japodskom i kvarnerskom tlu. Privjesci su relativno dugo korišteni na navedenom području, od 4. st. pr. Kr. nadalje, i mogu se tumačiti kao predmeti posebne vrijednosti koji su kao takvi prepoznatljivi na široj regionalnoj razini. Slične produžene upotrebe kroz čitavo kasno željezno doba jesu i privjesci tipa Vinica ili različiti oblici kalotaste, križne i stožaste dugmadi. Oni se uglavnom pojavljuju krajem 4., neki vjerojatnije krajem 3. st. pr. Kr. i ostaju u upotrebi do 1. st. pr. Kr. kao oblici regionalne rasprostranjenosti koji su, s manjim varijacijama u distribuciji, općenito prisutni od Kvarnera do Pokuplja te sjeverne Dalmacije.

Bliske analogije za kvarnerske nalaze dolaze tako iz neposrednog zaleđa, a manje s područja sjeverne Dalmacije, gdje se podudarnosti svode uglavnom na tipove regionalne

distribucije, analogno stanju rasprostranjenosti varijanti VIIe/f i Ic/d tipa Certosa. Tijekom 3. i 2. st. pr. Kr. kao regionalni tipovi, karakteristični za područje *Caput Adriae* sa širom gravitirajućom okolicom, ističu se fibule tipa Kastav. Fibule istoimene varijante rasprostranjene su na širem području, od sjeverne Italije do Dolenjske i sjeverne Dalmacije, dok su njima vrlo srodne fibule varijante Ribić nešto uže distribucije, od Bele krajine i srednjeg toka Une do Like i sjeverne Dalmacije. Obje su varijante morfološki vrlo srodne i moraju se promatrati kao iskaz autohtone sjevernojadranske nošnje, donekle preoblikovane u japodskim radionicama. Blisko su povezane s ovima i fibule tipa Nezakcij, koje se mogu smatrati istarskim odgovorom na popularni tip Kastav. Otvorenost objema stranama još jednom se ističe za Osor, mjesto koncentracije ne samo različitih varijanti, nego i značajnog broja primjeraka koje ga profiliraju kao potencijalno proizvodno središte.

Na području južne Liburnije u ovom su razdoblju, čini se, sve naglašeniji helenistički utjecaji. Uz pojavu grobnica obiteljskog tipa (za koju se već spominjala moguća povezanost upravo sa svojevrsnom „helenizacijom“) s velikim količinama uvozne keramike, ističu se brojne raskošno izrađene liburnske pločaste fibule. Njihova datacija može se, naravno, pomaknuti prema prethodnoj kao i prema idućoj fazi (tj. od 4. st. pr. Kr. do u 1. st. pr. Kr.), no nove tehnike ukrašavanja vjerojatnim čine da inspiracija dolazi iz mediteranskog svijeta. Može se pretpostaviti posrednička uloga obalnog područja u širenju helenističke keramike i drugih predmeta prema kontinentu. Trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor nastaju tijekom 2. st. pr. Kr. pod inspiracijom helenističkih izvornika. Uvozno posuđe čije se porijeklo može ubicirati na obje obale srednjeg i južnog Jadrana moglo je, naročito dublje u zaleđu, predstavljati neki oblik prestižnih predmeta. Kantharos iz groba 122 u Ribiću ili posuda iz prozorske cjeline sa spomenutim tipom pojasne kopče, osim što pružaju dobre temelje za dataciju cjelina, predstavnici su grobova s miješanim kontinentalno-mediteranskim sadržajem. S obzirom na elemente nošnje nije upitna pripadnost pokojnika autohtonoj zajednici, stoga je pojava importa zaista mogući pokazatelj prestiža.

Datacija pojedinih oblika ili grobnih cjelina pokazuje da se za istočnojadransko područje ne mogu uspostaviti oštri vremenski okviri koji bi posve odgovarali onima predloženima za latensku kulturu, odnosno prijelazu srednjeg na kasni laten. Tako se, primjerice, grob Ribić 122, grob s trapezoidnom pojasnom kopčom iz Prozora ili cjelina iz Trošmarije mogu datirati u okvire 2. st. pr. Kr. Slično vrijedi za pojedine oblike poput brončanih žičanih fibula s dugom spiralom, fibula s dvostrukom spiralom i tri jantarna zrna na luku ili trapezoidnih pojasnih kopči tipa Prozor. Dakle, uglavnom se uvozni oblici za koje postoje bolje datacije na matičnom području mogu ograničiti, primjerice u prvu ili drugu

polovicu 2. st. pr. Kr. Zajedno s importiranim posudama helenističkog porijekla, oni mogu poslužiti u korekciji datacije pojedinih grobnih cjelina ili tipova predmeta, no ne mogu se promatrati kao iskaz istih kronoloških faza koje se javljaju na drugim područjima. Ipak, navedene datacije pokazuju da se unutar okvira ustaljenih kronologija, tj. faze 6 Japoda ili prijelaza s faze Va na Vb u slučaju Liburna, može razlučiti trenutak pojave i ponekad trajanja određenih oblika.

20.4. Novosti sa zapada: kraj 2. i 1. st. pr. Kr.

Povijesne okolnosti govore da se od trenutka osnivanja Akvileje 181. g. pr. Kr. širenje rimskih ili bolje rečeno italjskih utjecaja mora uzeti u obzir kao jedan od glavnih faktora na prostoru istočnog Jadrana. Kako je već spomenuto, proces širenja rimskih gospodarskih utjecaja te napokon vojno osvajanje svakako ne znače kraj autohtonog identiteta lokalnih zajednica, već njegovu prilagodbu novim okolnostima. Stoga se u razdoblju nakon sredine 2. st. pr. Kr. stvaraju novi karakteristični elementi nošnje, uz kontinuitet drugih.

Nastavak korištenja oblika lokalnog karaktera pokazuje nošenje fibula s dvostrukom spiralom i jednim većim jantarnim zrnom na luku koje očito predstavljaju posljednju etapu u razvoju ovog oblika fibule. Također na tlu Japoda, a prije svega zajednica u Pounju, od sredine 2. st. pr. Kr. može se pratiti nastanak čunastih fibula masivnog, od kraja stoljeća i onih šupljeg luka, kao i fibula s dugmetasto profiliranom spojnicom i ukrasnom pločicom. One ostaju u upotrebi sve do druge polovice 1. st. pr. Kr., no analiza asociiranog materijala dokazuje da nisu ograničene na augustovsko doba, kako je pretpostavljao Z. Marić. Iako se čunaste fibule mogu smatrati karakterističnim japodskim tipom, sporadična pojava sličnih oblika na jadranskoj obali ne iznenađuje budući da se dvosmjernost kontakata svakako nastavlja i u ovom razdoblju. Tako i fibule tipa Beletov vrt, karakteristične za stariju fazu kasnog latena, odnosno drugu polovicu 2. i početak 1. st. pr. Kr., dopiru sve do južne Liburnije vjerojatno zahvaljujući posredništvu japodskih zajednica nastanjenih u Pounju, ali i Lici. U razdoblju koje odgovara kasnom latenu koriste se i kopljaste fibule čije se porijeklo može tražiti u Podunavlju kao prostoru s kojim komunicira dolina Une, ali s druge strane i središtima s izraženim helenističkim elementima (Gostilje, Gorica). Važan putokaz u prepoznavanju komunikacijskih pravaca korištenih u povezivanju ličkog i pounskog zaleđa s obalom jest distribucija novčanih ostava mazinskog tipa, koncentriranih na putu koji od Obrovca vodi do okolice Bihaća. Iako zasigurno nije riječ o jednoj komunikaciji, činjenica je

da se izbjegavanjem sjevernijih prijevoja preko planinskog masiva Velebita znatno olakšava izlaz na obalu sjeverne Dalmacije i dalje prema drugim jadranskim centrima.

I u starijoj fazi kasnog latena nastavlja se izražena srodnost kolapijanskog područja s prostorom grupe Mokronog, u prvom redu Dolenjskom. Fibule tipa Podzemelj i lijevane fibule tipa Magdalenska gora te pojasne kopče tipa Vinji Vrh nadovezuju se na već istaknutu pojavu zajedničkih elemenata nošnje ovih područja. Sisak se naročito ističe kao sjecište podunavskih i jugoistočnoalpskih sfera. Distribucija pojasnih kopči tipa Laminci pokazuje upravo važnost Posavine u regionalnom povezivanju južnapanonskih zajednica.

U drugoj polovici 2. st. pr. Kr. na prostoru od sjeveroistočne Italije, Posočja, Notranjske i Istre do Kvarnera i sjeverne Dalmacije te dolina Kupe i Une, pojavljuju se varijante fibula tipa Picugi. Matično područje ovog tipa u glavnim se linijama podudara s onime tipa Kastav, pa je moguće spekulirati o nastanku oblika u istim radionicama. Distribucija različito ukrašenih varijanti sugerira, naime, upravo nastavak prostornih veza koje se mogu pratiti u slučaju rasprostranjenosti varijanti tipa Kastav: s jedne strane varijanta s tri diskasta zadebljanja koja je češća na japodskom i liburnskom tlu, s druge varijanta s niskim plosnatim zadebljanjima istarske i zapadne orijentacije, s Kvarnerom kao mjestom preklapanja ovih utjecajnih sfera. Najvjerojatnije im je istovremena varijanta Rakitno, nastala u radionicama južne Hercegovine i središnje Bosne, odnosno doline Une i Kupe kao drugog središta distribucije. Morfološke sličnosti ovih fibula s istovremenim oblicima karakterističnima za područje grupe Mokronog, ali i podunavski teritorij Skordiska, možda odražavaju miješanje utjecaja iz obaju smjerova koje je naročito izraženo na granici prema južnoj Panoniji, tj. u široj okolici doline Save kao mjesta susreta.

Od druge četvrtine 1. st. pr. Kr., tj. razdoblja koje odgovara mlađoj fazi kasnog latena, primjetno je širenje predmeta sjevernoitalskog porijekla koji doživljavaju veliku popularnost na širem prialpskom prostoru, ali i istočnom Jadranu. Riječ je prvenstveno o fibulama tipa Alesia, Jezerine i Gorica. Nakon sredine 1. st. pr. Kr. prisutne su u malom broju i fibule zapadne provenijencije, diskaste i Langton Down, te napokon tipovi prialpskog porijekla, Idrija i Almgren 18. Pretpostavku da su bile nošene od strane autohtonog stanovništva podupiru nalazi ovih tipova zajedno s lokalnim oblicima poput čunastih fibula ili fibula s dvostrukom spiralom i jednim jantarnim zrnom. Još je očitiji primjer diskaste fibule koja je iskorištena kao privjesak. U grobovima u dolini Une ili ostavi iz Ličkog Ribnika, uz fibule uvoznog te domaćeg porijekla, prisutne su veće količine jantarnih i staklenih perli, kao i srebrnog nakita. U ribničkoj ostavi nađena je veća količina rimskog republikanskog novca. Ta i njoj slične ostave pokazuju promjenu u distribuciji valute: nakon velikih količina

sjevernoafričkog, pogotovo numidskog novca, javlja se valuta koja pokazuje usmjerenost prema italском tlu i novim ekonomskim uvjetima koji kulminiraju uspostavom rimske prevlasti na istočnom Jadranu.

Prikazani materijal omogućuje izdvajanje predmeta karakterističnih za razdoblje od druge polovice 2. do posljednje četvrtine 1. st. pr. Kr. Fibule i elementi pojaseva karakteristični za stariji stupanj kasnog latena na području grupe Mokronog ili novi oblici mlađeg stupnja vrlo široke distribucije, što se može smatrati posljedicom širenja sjevernoitalskih utjecaja, omogućuju bolje datiranje autohtonih varijanti. Pritom treba odbaciti donju granicu postavljenu u 35. g. pr. Kr., budući da se zasniva na povijesnom događaju koji nije na čitavom obuhvaćenom području imao presudni učinak.

Apsolutna kronologija (g. pr. Kr.)	R. Drechsler-Bižić 1987: Japodi	Marić 1968: Pounje	Š.Batović 1987: Liburni	Srednja Europa	Karakteristični tipovi
380. – 320.	5.	III	Va	LT B1	Palmetaste italske kopče Trokutaste pojasne kopče Košarasti, privjesci u obliku ribljeg repa Bule Fibule tipa Baška Certosa VIIe/f, Ic/d Zapadnobalkanske tipa Dux Košarasti privjesci Palmetaste italske kopče Trokutaste pojasne kopče Amforaste perle Naušnice tipa Kvarner
320. – 250.				LT B2	Pločaste liburnske fibule Dvostruka spirala sa staklenim/više jantarnih zrna Pojasni okovi na proboj Kalotasta dugmad tipa Vinica Križna dugmad Trapezoidni privjesci s protomama Potkovaste naušnice(?) Perle s ljudskom maskom
250. – 190.	6.	IV	Vb	LT C1	Pseudofiligranske fibule Tip Kastav; Nezakcij Fibule s 1 kuglicom Pravokutne pojasne ploče Stožasta, dugmad tipa Ribić Igle u obliku pastirske palice
190. – 150./120.				LT C2	Tip Mötschswil; Zvonimirovo; Valična vas Dvostruka spirala s tri jant.zrna i ulomcima stakl.narukvica Fibule s emajlom tipa Vinica Fibule s kuglicama Orahaste fibule Trapezoidne kopče tipa Prozor Lijevane pojasne ploče Staklene narukvice Čunaste naušnice
150/120. – 80.	7.	Va	Vb	LT D1	Žičane glatke fibule Fibule s dvostrukom spiralom i jednim jantarnim zrnom Kopljaste fibule Tipa Podzemelj; Beletov vrt Lijevane tipa Magd.gora Tip Picugi (varij. Vir/Aq. i Rakitno) Fibule s dugmetasto profiliranom spojnicom Čunaste fibule masivnog i šupljeg luka Fibule facetiranog luka Kopče tipa Vinji vrh i Laminci Noževi tipa Pritoka-Bela Cerkev
80. – 15.				LT D2	Fibule tipa Alesia, Gorica, Jezerine Distelfibeln, Langton Down Almgren 18, Idrija

Tablica 2. Pregled kronoloških faza i najčešćih tipova predmeta.

21. ZAKLJUČAK

Na prostoru između rijeke Raše na zapadu, doline Kupe na sjeveru, Une na istoku i Krke na jugu tradicionalno se smještaju autohtone zajednice čija su imena poznata zahvaljujući opisima antičkih geografa i povjesničara. Tako se u priobalnom pojasu s otocima nalaze Liburni; u njihovu zaleđu, tj. na području današnje Like, dijela Gorskog kotara i srednjeg toka Une nalaze se Japodi, koji graniče s Kolapijanima, nastanjenima u dolini Kupe. No, kako pokazuje analiza materijalne ostavštine pripisane ovim zajednicama, realna je situacija mnogo složenija.

Počevši od samih izvora, javlja se problem njihove vjerodostojnosti, ali i vanjske perspektive. Pogled antičkih autora na slabo poznata, „barbarska“ područja najčešće je pod utjecajem osjećaja vlastite superiornosti, stoga u obzir treba uzeti korištenje tipskih opisa stanovništva ili događaja kojima se naglašava brutalnost ili neuljudenost drugih. Također, korištenje starijih izvora pri kompilaciji djela unosi mogućnost miješanja stanja iz različitih razdoblja. Kritičko korištenje pisanih izvora nužno je i zbog činjenice da je antička vizija međusobnih odnosa autohtonog stanovništva nametnuta, odnosno nepoznato je kako su oni definirali sami sebe. Blisko povezano s ovim jest pitanje etničkog identiteta, pri kojem po suvremenim teorijama jednu od važnih uloga ima upravo samodefiniranje zajednice. Nadalje, identitet nije fiksni i iskazivanje nekog od aspekata cjelokupnog identiteta pojedinca – etničkog, društvenog, rodnog, itd. – podložno je promjenama. Po potrebi se tako u određenom razdoblju može naglašavati etnicitet, dok je u drugom trenutku važnija pripadnost društvenom sloju, pogotovo kada je riječ o društvenoj eliti. U svakodnevnom životu vjerojatno je važniju ulogu imala pripadnost zajednici na lokalnoj, tek onda i na regionalnoj razini. Za postojanje takvih manjih zajednica naznake postoje već u samim izvorima koji ponekad spominju manje zajednice ili navode okvirnu podjelu na veće skupine (npr. Japoda na „Onostranske“ i „Ovostranske“). Potvrdu rascjepkanosti unutar teritorija koji se tradicionalno pripisuje istom etniku pruža distribucija različitih kategorija materijala, ali i pojedinosti drugih društvenih aspekata, naročito pogrebnih običaja budući da najviše podataka potječe iz istraživanja grobalja. Mogu se tako uočiti razlike u načinu pokopavanja između japodskog stanovništva ličkog područja i onog u dolini Une, ali i između vrlo bliskih zajednica u Pounju. Iako nije posve moguće razjasniti razloge koji stoje iza toga, distribucija pojedinih tipova dodatno potvrđuje pretpostavku da ne možemo govoriti o homogenosti prostora. Paralelno tomu, pojava obiteljskih grobnica s velikim količinama uvozne keramike ograničena je na južnu Liburniju, bez analogne pojave na Kvarneru. U pozadini takvih razlika najvjerojatnije se krije

upravo potreba za iskazivanjem pripadnosti, bilo obiteljskoj i rodovskoj, bilo društvenoj ili etničkoj, koja se u različitim zajednicama manifestirala na različit način.

Dijelovi nošnje i nakit predstavljaju najbrojniju kategoriju materijala, što se dijelom može pripisati stanju objavljenosti, ali i grobnom ritualu na ovim prostorima općenito. Pokojnici su uglavnom sahranjivani s odjećom i pripadajućim dijelovima nošnje, u manjoj se mjeri može govoriti o priložima keramičkih posuda, oruđa ili drugih predmeta. Posebno su brojne fibule, slijede dijelovi pojasnih garnitura i različiti privjesci te perle od stakla, metala i jantara, a rijetko se javljaju naušnice, narukvice i prstenje. Tipološka i kronološka analiza pokazuje da početkom druge polovice posljednjeg tisućljeća prije Krista ne dolazi do prekida kontinuiteta razvoja zajednica na tlu sjevernog dijela istočnog Jadrana. Naprotiv, nastavljaju se kontakti utvrđeni još u starijem željeznom dobu, naročito oni sa sjevernom i srednjom Italijom te jugoistočnoalpskim područjem kao ishodištima novih oblika koji se uskoro prihvaćaju i integriraju u lokalnu nošnju. Promjene do kojih dolazi na tim područjima smjenom starijeg i mlađeg željeznog doba ne dovode, dakle, do prekida međuodnosa, što posredno govori i o (barem djelomičnom) kontinuitetu tamošnjih zajednica koje nastavljaju održavati uspostavljene kontakte. No, nisu svi dijelovi promatranog područja njegovali istu orijentaciju u pogledu korištenih komunikacijskih pravaca, drugim riječima određeni prostori pokazuju izraženije međusobne srodnosti u elementima nošnje što stavlja dodatni naglasak na već ukazane razlike.

Područje Kvarnera orijentirano je prvenstveno prema sjeverozapadu, odnosno Istri, regijama današnje zapadne Slovenije (Notranjska, Kras, Posočje) i sjevernoj Italiji. Također, na regionalnoj osnovi, koju najbolje ilustriraju dugotrajni elementi poput trapezoidnih privjesaka ili različite dugmadi te pojedini tipovi fibula (tipovi Kastav, Picugi, varijante Certosa VIIe/f), naglašene su veze s Vinicom i japodskim područjem. Sporadična pojava fibula latenske sheme, poput fibule s kuglicama, najvjerojatnije dolazi upravo posredstvom kolapijanskih ili japodskih nalazišta. Gledano kronološki, poveznice s Istrom mogu se pratiti od 4. st. pr. Kr. po nalazima srebrnog nakita vrlo sličnog onome iz ostave ili groba iz Baške, kao i nalazima pločastih liburnskih fibula ili fibula tipa Baška. Pripadnost ovih dvaju područja istom kulturnom krugu oko *Caput Adriae* dokazuje rasprostranjenost regionalnih tipova fibula, od varijanti tipa Certosa do varijante Kastav istoimenog tipa ili varijante Aquileia tipa Picugi, kao i tipa Nezakcij. Fibule varijante Idrija tipa Kastav iz Krka i Osora kao i životinjska figuralna fibula s Grobnika služe kao potvrda kontakata s Posočjem.

Manje su izražene zajedničke crte Kvarnera sa sjevernom Dalmacijom, područjem koje se smatra južnom Liburnijom. Zajednički elementi nošnje uglavnom su oblici

nadregionalne distribucije, poput fibula tipa Baška ili Certosa, kasnije i žičanih glatkih fibula, tipova Kastav i Picugi ili tipa Beletov vrt. Isti se oblici javljaju i na japodskom području ili u južnoj Hercegovini, dakle nisu isključiva svojina određene zajednice, već općeprihvaćeni elementi nošnje šireg prostora. Za sjevernu Dalmaciju karakteristične su čunaste i potkovaste naušnice, vrlo su česte fibule tipa Baška kao i liburnske pločaste fibule. Palmetaste pojasne kopče iz Italije i amforaste staklene perle, odnosno njihove imitacije od metala, ukazuju na sličnosti sa srednjim Jadranom, s kojima pojedina nalazišta povezuje i pojava obiteljskih grobnica.

Teritorij pripisan Liburnima ne pokazuje homogenost koja bi se očekivala na prostoru naseljenom pripadnicima iste zajednice koji dijele afinitete u pogledu nošnje ili običaja pokopavanja, kao i zajedničku mrežu kontakata kao posljedice zajedničkog gospodarskog ili političkog nastupa prema okolnim područjima. Unatoč problemu lošije istraženosti Velebitskog primorja i dijela otoka, dovoljno je podataka u prilog razlikovanju minimalno dva kulturna kruga, kvarnerskog i sjevernodalmatinskog, unutar kojeg se može dalje govoriti o manjim zajednicama lokalnog tipa. Na to upućuju razlike između Grobnika i Kastva ili tih dvaju nalazišta i otočkih lokaliteta poput Baške, te s druge strane razlike između Nadina i Nina. Navedena se dva šira kruga mogu povezati s konceptom etničkih mreža, po kojemu su manje zajednice mogle dijeliti određene aspekte (npr. religiozna uvjerenja ili jezik) i moguće osjećaj pripadnosti većoj skupini.

Slična situacija može se primijeniti na prostor pripisan Japodima. Za najmanje istražen dio, onaj Gorskog kotara, nije posve moguće odrediti postoji li izraženija bliskost sa skupinama iz Like ili sjevernim susjedima u dolini Kupe koji se identificiraju s Kolapijanima. Ipak, zasigurno se može odvojiti zajednice naseljene na srednjem toku Une od onih u Lici. Pounje se prikazuje kao otvorenije utjecajima sa sjevera, što odgovara smještaju na važnom komunikacijskom pravcu smjera sjever-jug. Distribucija novčanih ostava i vrlo vjerojatna mirna asimilacija stanovništva u vrijeme uspostave rimske vlasti indikatori su važnosti doline Une u komunikacijskoj mreži između obale i južne Panonije, za koju je postojao interes očuvanja i pod novim upravnim i gospodarskim uvjetima. Nadalje, vrlo su izražene sličnosti u pogledu dijelova nošnje s Vinicom u Beloj krajini. Čitav niz oblika samo se sporadično javlja drugdje na japodskom teritoriju, ali je dobro zastupljen u Vinici: od fibula s jednom kuglicom ili ukrasnom pločicom na produžetku noge, do fibula s dvije kuglice, čunastih ili fibula s dvostrukom spiralom te trapezoidnih privjesaka s konjskim protomama. Dio je oblika karakterističan za Pounje, unutar kojeg također postoje razlike u pogledu učestalosti pojedinih oblika: primjerice, pravokutne pojasne kopče s dugmadi, fibule s profiliranom spojnicom ili

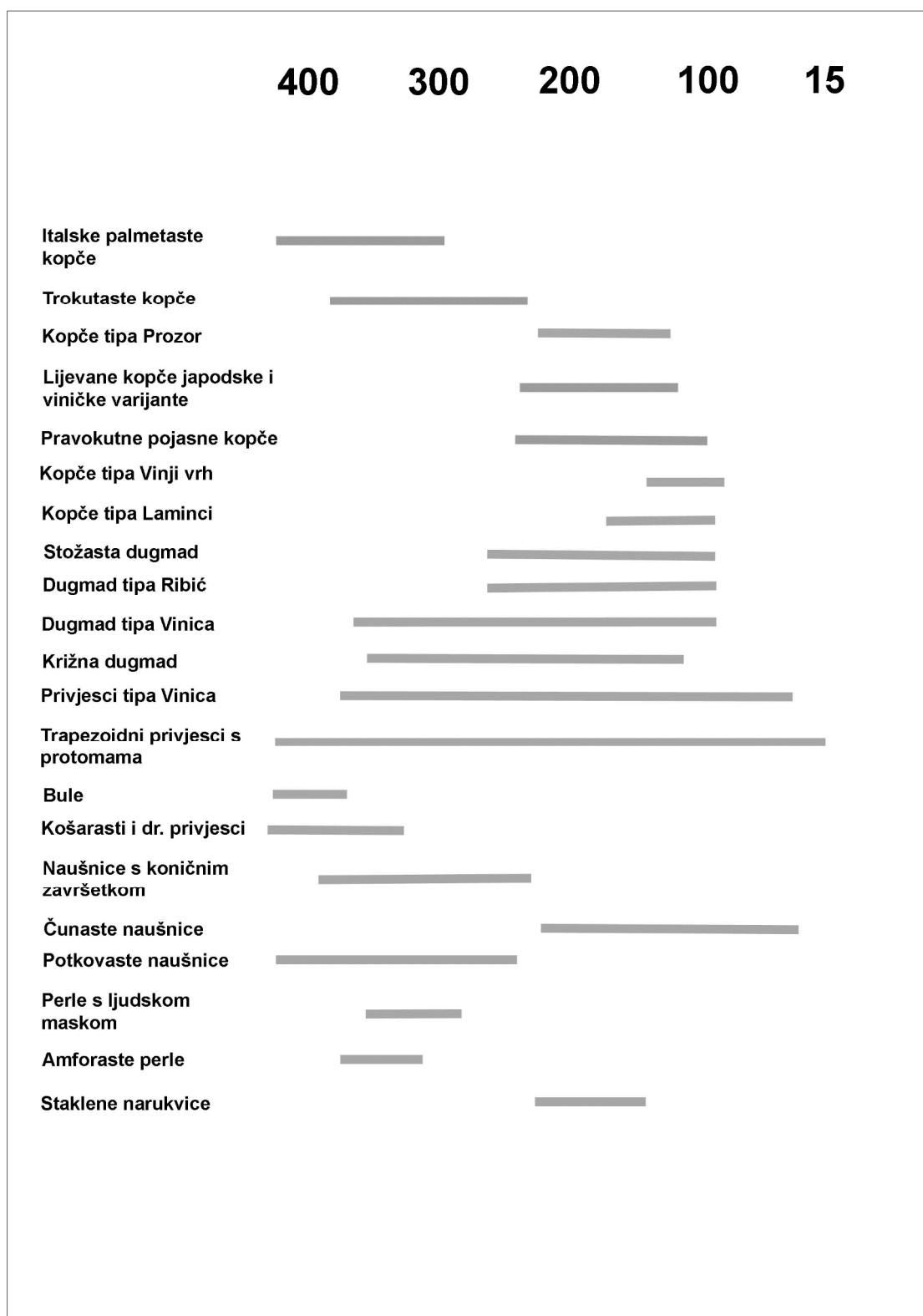
fibule s dvostrukom spiralom i tri jantarna zrna na luku. Varijante tipa Dux, potom žičane fibule s kratkom spiralom i njima otprilike istovremene fibule varijante Rakitno, kao i fibule varijante Ribić tipa Kastav ili kopljaste fibule, pokazuju dodirne točke ovog područja sa srednjom i južnom Bosnom. Također, u skladu s povoljnim položajem koji je olakšavao dodire s Posavinom, time i dalje nizvodno prema Podunavlju, mogu se pratiti i sličnosti s materijalom koji se pripisuje Skordiscima.

Naravno, uloga rijeke Save još je istaknutija u slučaju Siska, smještenog na sjecištu komunikacija sjever-jug kao prirodni nastavak unske rute, odnosno zapad-istok u smjeru jugoistočnih Alpa putem doline Kupe s jedne, te Podunavlja s druge strane. Drugo je važno središte u Pokuplju ono u Vinici na jugu Bele krajine. Na oba nalazišta pronađeni su brojni dijelovi nošnje (fibule s kuglicama, s emajlom, tipa Mötschwil, Zvonimirovo ili Valična Vas, itd.) koji najbolje analogije imaju na području grupe Mokronog, pogotovo Dolenjske, što ukazuje na snažne međusobne veze ovih skupina. Ujedno se manifestiraju poveznice s ostatkom južne Panonije, što bi ove zajednice smještalo na periferiju zbivanja u Karpatskoj kotlini općenito, odnosno širenja latenskih utjecaja koji dovode do formiranja ostavštine mokronoške grupe. Regionalni oblici dugmadi (kalotasta i dugmad tipa Vinica), privjesaka (trapezoidni, prstenasti tipa Vinica) ili fibula (tipa Certosa, Kastav) pokazuju istovremenu usmjerenost širem području *Caput Adriae*, tj. kako je već spomenuto prema Kvarneru i Lici te naročito Pounju.

Tipološka i kronološka analiza pokazuje da se unutar okvira postojećih faza koje se uobičajeno koriste pri obradi materijala istočnojadranskih zajednica može izdvojiti vrijeme upotrebe pojedinih oblika. Dorada kronoloških shema i ispravci datacija pojedinih cjelina ili tipova omogućena je zahvaljujući usporedbama s drugim kronologijama, naročito bolje razrađenom kronologijom latenske kulture na prostoru srednje Europe, kao i one za grupu Mokronog. Dodatne argumente pružaju predmeti porijeklom iz helenističkih radionica, u prvom redu keramički predmeti. Sjeverni dio istočnog Jadrana sa svojim neposrednim zaleđem smješten je upravo na razmeđi tih dvaju utjecajnih krugova. Iako otvorene utjecajima iz oba smjera, zajednice naseljene na tom području stvorile su originalan izričaj po kojemu se njihov razvoj može pratiti u kontinuitetu kroz čitavo željezno doba.

Tablica 3. Pregled razdoblja upotrebe najvažnijih oblika fibula.

Tablica 4. Pregled razdoblja upotrebe najvažnijih tipova dijelova nošnje i nakita.

22. LITERATURA

22. 1. Popis kratica

AAAd

Antichità Altoadriatiche

AAASH

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricum (Budapest)

AIug

Archaeologia Iugoslavica (Beograd)

AKorr

Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)

AR

Archeologické rozhledy (Praha)

ArchErt

Archaeologiai Értesítő

ARR

Arheološki radovi i rasprave (Zagreb)

AqNos

Aquileia Nostra

AV

Arheološki Vestnik (Ljubljana)

GCBI

Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja (Sarajevo)

Izdanja HAD-a

Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

Jhrb RGZM

Jahrbuch des Römischen-Germanisches Zentralmuseum (Mainz)

JRA

Journal of Roman Archaeology (Portsmouth, Rhode Island)

JSGUF

Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte (Basel)

OA

Opuscula archaeologica (Zagreb)

OZ

Osječki zbornik (Osijek)

PA

Památky archeologické (Praha)

PBF

Prähistorische Bronzefunde

PIAZ

Prilozi Instituta za arheologiju (Zagreb)

PJZ

Praistorija jugoslavenskih zemalja (Sarajevo)

QdAV

Quaderni di Archeologia del Veneto (Padova)

RADOVI IJAZ

Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru (Zadar)

RASMI

Notizie dal Chiostro del Monastero Maggiore. Rassegna di studi del Civico Museo Archeologico e del Civico Gabinetto Numismatico di Milano (Milano)

Revue Est

Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est (Dijon)

RFFZd

Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (Zadar)

RVM

Rad Muzeja Vojvodine (Novi Sad)

Situla

Situla: Razprave Narodnog muzeja Slovenije (Ljubljana)

UPA

Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie

VAHD = VAPD

Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku = Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku (Split)

VAMZ

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Zagreb)

VHAD

Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva (Zagreb)

WMBH

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina (Wien)

22.2. Popis izvora

Appian: Roman history (H. White), The Loeb Classical Library, Cambridge 1972.

Cicero XIII: Pro Caelio, De provinciis consularibus, Pro Balbo (R. Gardner), The Loeb Classical Library, Cambridge 1970.

Dio Cassius: Roman history (E. Cary), The Loeb Classical Library, Cambridge 1969.

Pliny: Natural History, The Loeb Classical Library, Cambridge.

Strabo: The Geography of Strabo, The Loeb Classical Library, Cambridge.

Titus Livius: Ab urbe condita, The Loeb Classical Library, Cambridge.

Velleius Paterculus: Compendium of Roman history. Res Gestae Divi Augusti (F. W. Shipley), The Loeb Classical Library, Cambridge 1967.

22. 3. Literatura

ADAM 1996

A-M. Adam: Le fibule del tipo celtico nel Trentino. Patrimonio storico e artistico del Trentino 19, Trento 1996.

ADAM, FEUGÈRE 1985

A.-M. Adam, M. Feugère: Un aspect de l'artisanat du bronze dans l'arc alpin oriental et en Dalmatie au Ier s. av. J.-C.: les fibules du type dit du Jezerine. AqNos 53, 1982, 129-188.

ALFÖLDY 1990

G. Alföldy: La romanizzazione dell'area interna della Dalmazia. U: La Venetia nell'area padano-danubiana. Le vie di comunicazione. Convegno internazionale Venezia 6-10 aprile 1988, Padova 1990, 211-219.

ANDERSON-STOJANOVIĆ 1996

V. R. Anderson-Stojanović: The University of Chicago excavations in the Rachi settlement at Isthmia, 1989. Hesperia 65, 1996, 59-98.

BABEŞ 2005

M. Babeş: The brooch from Horodnica: Dacian, Celtic or Germanic? U: Celts on the margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC – 1st Century AD dedicated to Zenon Woźniak (ur. H. Dobrzanska, V. Megaw, P. Poleska), Krakow 2005, 121-129.

BAKARIĆ 1988

L. Bakarić: Probna istraživanja u Gornjem Kosinju. VAMZ 3.s. XXI, 1988, 158-159.

BAKARIĆ 1993

L. Bakarić: Kataloške jedinice. U: Arheološki muzej u Zagrebu – izbor iz fundusa, Zagreb 1993, 83-121.

BALEN-LETUNIĆ 1987

D. Balen-Letunić: Prehistorijski nalazi s gradine Kiringrad. VAMZ 3.s. XX, 1987, 1-30.

BALEN-LETUNIĆ 1988

D. Balen-Letunić: Istraživanje gradine Trsište u Trošmariji kraj Ogulina u 1985/1986. godini. VAMZ 3. s. XXI, 1988, 161-162.

BALEN-LETUNIĆ 1990

D. Balen-Letunić: Perle s tri lica pronađene na području Like. VAMZ 3.s. XIII, 1990, 41-54.

BALEN-LETUNIĆ 1995-96

D. Balen-Letunić: Figuralno ukrašene pojasne kopče tipa Prozor. VAMZ 3.s. XXVIII-XXIX, 1995-96, 23-38.

BALEN-LETUNIĆ 1999-2000

D. Balen-Letunić: Japodske nekropole s ogulinskog područja. VAMZ 3.s. XXXII-XXXIII, 1999-2000, 23-61.

BALEN-LETUNIĆ 2004

D. Balen-Letunić: Japodi. U: Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj, Arheološki muzej, Zagreb 2004, 212-254.

BALEN-LETUNIĆ 2006

D. Balen-Letunić: Kasnolatenski noževi tipa Pritoka – Bela Cerkev. VAPD 99, 2006, 63-70.

BALEN-LETUNIĆ 2009

D. Balen-Letunić: Bulla – an amulet and ornament of the Japodian wear. U: Keltske študije II. Studies in Celtic Archaeology, Papers in honour of Mitja Guštin (ur. G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari). Protohistoire Européenne 11, Montagnac 2009, 225-233.

BALEN-LETUNIĆ 2010

D. Balen-Letunić: Dvije liburnske fibule iz Trošenj-grad. PIAZ 27, 2010, 135-144.

BANDELLI 1986

G. Bandelli: Il governo romano nella Transpadana orientale (90-42 a. C.). AAAd XXVII (Aquileia nella „Venetia et Histria“), Udine 1986, 43-64.

BANDELLI 1988

G. Bandelli: Ricerche sulla colonizzazione romana della Gallia Cisalpina: le fasi iniziali e il caso aquileiese. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 1, Trieste 1988.

BANDELLI 1989

G. Bandelli: Contributo all'interpretazione del cosiddetto elogium di C. Sempronio Tuditano. AAAd XXXV (Aquileia repubblicana e imperiale), Udine 1989, 111-131.

BANDELLI 1990

G. Bandelli: Colonie e municipi delle regioni transpadane in età repubblicana. U: La città nell'Italia settentrionale in età romana: morfologie, strutture e funzionamento dei centri urbani delle *Regiones X* e *XI*, atti del convegno, Trieste 13-15 marzo 1987. Collection de l'École française de Rome 130, Trieste-Roma 1990, 251-277.

BANDELLI 2001

G. Bandelli: Veneti e Carni dalle origini alla romanizzazione. U: Iulium Carnicum. Centro alpino tra Italia e Norico dalla protostoria all'età imperiale (ur. G. Bandelli, F. Fontana). Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 13, Roma 2001, 13-38.

BANDELLI 2004

G. Bandelli: Momenti e forme nella politica illirica della Repubblica romana (229-49 a. C.). U: Dall'Adriatico al Danubio: l'illirico nell'età greca e romana, atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25-27 settembre 2003 (ur. G. Urso). I convegni della fondazione Niccolò Canussio 3, Pisa 2004, 95-139.

BAR 1991

M. Bar: Monnaies grecques et assimilées trouvées en Belgique. Travaux du Cercle d'Études Numismatiques 11, Bruxelles 1991.

BARBARIĆ 2006

V. Barbarić: Nekropola u Vičjoj luci i gradina Rat na otoku Braču – nova razmatranja. VAPD 99, 2006, 43-62.

BARRAL 2011

P. Barral: Dynamique de création et de romanisation des agglomérations dans l'Est de la France. U: Aspects de la Romanisation dans l'Est de la Gaule (ur. M. Reddé, P. Barral, F. Favory, J.-P. Guillaumet, M. Joly, J.-Y. Marc, P. Nouvel, L. Nuninger, C. Petit). Collection Bibracte 21/1, Glux-en-Glenne 2011, 207-214.

BASLER 1969

Đ. Basler: Nekropola na Velim ledinama u Gostilju (Donja Zeta). GZM n.s. XXIV, 1969, 5-107.

BATOVIĆ 1959

Š. Batović: Predmeti osobitih oblika s područja Liburna. Radovi IJAZ IV-V, 1959, 425-452.

BATOVIĆ 1960

Š. Batović: Predmeti osebujnih oblika s područja Liburna. Radovi IJAZ VI-VII, 1960, 393-421.

BATOVIĆ 1962

Š. Batović: Pokapanje mrtvacu kod Liburna. Zadarska revija XI/1, 1962, 50-53.

BATOVIĆ 1965

Š. Batović: Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen. AIug VI, 1965, 55-70.

BATOVIĆ 1973

Š. Batović: Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju. Diadora 6, 1973, 5-165.

BATOVIĆ 1974

Š. Batović: Ostava iz Jagodnje Gornje u okviru zadnje faze liburnske kulture. Diadora 7, 1974, 159-234.

BATOVIĆ 1976

Š. Batović: Le relazioni culturali tra le sponde adriatiche nell'età del ferro. U: Jadranska obala u protohistoriji: kulturni i etnički problemi, Zagreb 1976, 11-93.

BATOVIĆ 1981

Š. Batović: Nakit u prapovijesti sjeverne Dalmacije. U: Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981, 7-40.

BATOVIĆ 1987

Š. Batović: Liburnska grupa. PJZ V, Sarajevo 1987, 339-390.

BATOVIĆ 1990

Š. Batović: Novija istraživanja prapovijesti u biogradskom kraju. U: Biograd i njegova okolica u prošlosti. Biogradski zbornik 1, Zadar 1990, 85-195.

BATOVIĆ 2003

Š. Batović: Stanje istraživanja prapovijesti na Kvarnerskim otocima. Diadora 21, 2003, 253-348.

BATOVIĆ 2004

Š. Batović: U osvit povijesti (od starijeg kamenog doba do Liburna) – zbornik odabranih radova II, Zadar 2004.

BATOVIĆ 2011

Š. Batović: Predrimski novac iz južne Italije na istočnom jadranskom primorju. *Diadora* 25, 2011, 7-46.

BATOVIĆ, BATOVIĆ 2013

A. i Š. Batović: Helenistički grobovi iz Nadina u okviru V. (zadnje) faze liburnske kulture: građa za povijest Liburna, IV.-I. st. prije Krista. Posebna izdanja 2, Arheološki muzej Zadar, Zadar 2013.

BATOVIĆ, ČONDIĆ 2005

Š. Batović, N. Čondić: Istraživanja arheoloških nalazišta na trasi autoceste Biljane – Nadin – Rašević. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva XXXVII/3*, 2005, 74-91.

BEHRENS 1954

G. Behrens: Zur Typologie und Technik der provinzialrömischen Fibeln. *Jhrb RGZM* 1, 1954, 220-236.

BELDIMAN 1993

C. Beldiman: Fibule de schemă Latène C cu placă emailată din România. *Apulum XXVII-XXX*, 1990-1993, 181-188.

BENADÍK et al. 1957

B. Benadík, E. Vlček, C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. *Archeologica Slovaca – Fontes I*, Bratislava 1957.

BENQUET, MANCINO 2007

L. Benquet, C. Mancino: Le anfore di Albinia: primo saggio di classificazione. *U: Vitali* 2007, 51-66.

BERGONZI 1985

G. Bergonzi: Società della tarda età del ferro, loro articolazioni e relazioni: l'area adriatica tra VI e IV secolo a. C. *U: La Romagna tra VI e IV sec. a. C. nel quadro della protostoria dell'Italia centrale. Atti del convegno Bologna, 23-24 ottobre 1982* (ur. G. Bermond Montanari), Bologna 1985, 67-98.

BERTI 1990

F. Berti (ur.): *Fortuna Maris. La nave romana di Comacchio*, Comacchio 1990.

BERTI et al. 1997

F. Berti, S. Bonomi, N. Camerin, M. Landolfi, K. Tamassia: *Catalogo. U: Classico, anticlassico: vasi alto-adriatici tra Piceno, Spina e Adria* (ur. F. Berti, S. Bonomi, M. Landolfi), *S. Giovanni in Persiceto* 1997, 81-209.

BERTOL, FARAC 2012

A. Bertol, K. Farac: *Aes rude and aes formatum – a new typology based on the revised Mazin hoard*. *VAMZ* 3.s. XLV, 2012, 93-113.

BIEGER 2003

A. Bieger: *Kugelfibeln. Eine typologisch-chronologische Untersuchung zu den Varianten F, N und O von Beltz*. *UPA* 98, Bonn 2003.

BILIĆ 2012

T. Bilić: *Late Roman republican hoards terminating with the denarii of C. L. Caesares*. *VAMZ* 3. s. XLV, 2012, 115-138.

BILIĆ-DUJMUŠIĆ 2014

S. Bilić-Dujmušić: *Bitka kod Krka godine 49. pr. Kr.* U: *Zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica 28.-29. listopada 2011. Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru* (ur. G. Lipovac Vrkljan, B. Šiljeg, I. Ožanić Roguljić, A. Konestra). *Zbornik Instituta za arheologiju* 2, Crikvenica 2014, 107-124.

BINDING 1993

U. Binding: *Studien zu den figürlichen Fibeln der Frühlatènezeit*. *UPA* 16, Bonn 1993.

BLEČIĆ 2001

M. Blečić: *Prilog poznavanju antičke Tarsatike*. *VAMZ* 3. s. XXXIV, 2001, 65-122.

BLEČIĆ 2002

M. Blečić: Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista. VAMZ 3.s. XXXV, 2002, 67-146.

BLEČIĆ 2003

M. Blečić: Autohtona kultura riječke regije do rimskodobne peregrinske Tarsatike (magistarski rad), Zagreb 2003.

BLEČIĆ 2003a

M. Blečić: Ukrasna pojasna pločica iz Grobnika. OA 27, 2003, 331-335.

BLEČIĆ 2004

M. Blečić: Grobnik u željezno doba. VAMZ 3.s. XXXVII, 2004, 47-117.

BLEČIĆ 2007

M. Blečić: Reflections of Picens impact in the Kvarner Bay. U: Piceni ed Europa, atti del convegno (ur. M. Guštin, P. Ettel, M. Buora). Archeologia di Frontiera 6, Udine 2007, 109-122.

BLEČIĆ 2009

M. Blečić: The significance of amber in the Kvarner region. U: Amber in Archaeology (Proceedings of the Fifth Int. Conference on Amber in Archaeology, Belgrade 2006), Belgrade 2009, 142-155.

BLEČIĆ KAVUR 2009

M. Blečić Kavur: Universal and Original. Transformation of style in the North-Adriatic Region. U: Keltske študije II. Studies in Celtic Archaeology, Papers in honour of Mitja Guštin (ur. G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari). Protohistoire Européenne 11, Montagnac 2009, 197-208.

BLEČIĆ KAVUR 2009a

M. Blečić Kavur: Japodske podlaktične narukvice: simbolika ženskog principa u optjecanju ideja i djela jadranske kulturne *koiné*. VAMZ 3.s. XLII, 2009, 231-258.

BLEČIĆ KAVUR 2010

M. Blečić Kavur: Željezno doba na Kvarneru (doktorska disertacija), Ljubljana 2010.

BLEČIĆ KAVUR, MILIČEVIĆ CAPEK 2011

M. Blečić Kavur, I. Miličević Capek: O horizontu ratničkih grobova 5. stoljeća pr. Kr. na prostoru istočne obale Jadrana i njezina zaleđa: primjer novog nalaza iz Vranjeva Sela kod Neuma. PIAZ 28, 2011, 31-94.

BÖHME 1974

A. Böhme: Schmuck der römischen Frau. Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 11, Stuttgart 1974.

BÖHME-SCHÖNBERGER 2002

A. Böhme-Schönberger: Die Distelfibeln und die Germanen. U: Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für T. Kolnik zum 70. Geburtstag, Nitra 2002, 215-224.

BÖHME-SCHÖNBERGER, SCHILP 2006

A. Böhme-Schönberger, T. Schilp: Neue Beobachtungen zur Herstellungweise römische Distelfibeln. AKorr 36/1, 2006, 75-82.

BOJANOVSKI 1988

I. Bojanovski: Bosna i Hercegovina u antičko doba. Djela CBI LXVI/6, Sarajevo 1988.

BOLLA 1994

M. Bolla: Vasellame romano in bronzo nelle Civiche Raccolte Archeologiche di Milano. RASMI suppl. XI, Milano 1994.

BOLLA, BOUBE, GUILLAUMET 1991

M. Bolla, C. Boube, J.-P. Guillaumet: Les situles. U: Feugère, Rolley 1991, 7-22.

BONAČIĆ MANDINIĆ 2002

M. Bonačić Mandinić: Ostave rimskog republikanskog novca. U: Longae Saloniae, Split 2002, 561-596.

BONAČIĆ MANDINIĆ 2003

M. Bonačić Mandinić: Nekoliko primjeraka novca 2. i 1. stoljeća prije Krista s Brača – uz razmišljanje o keltskim nalazima u Dalmaciji. OA 27, 2003, 435-441.

BONAČIĆ MANDINIĆ 2004

M. Bonačić Mandinić: The coin finds at Ploča promontory. *Hesperia* 18 (I Greci in Adriatico 2), Roma 2004, 151-161.

BONAČIĆ MANDINIĆ 2006

M. Bonačić Mandinić: Aes rude i ostava sjevernoafričkog novca iz Arheološkog muzeja u Splitu. VAPD 99, 2006, 195-205.

BOON 1977

G. Boon: Gold-in-glass beads from the ancient world. *Britannia* 8, 1977, 193-202.

BOURDIN 2012

S. Bourdin: Les peuples de l'Italie préromaine: identités, territoires et relations inter-ethniques en Italie centrale et septentrionale (VIIIe – Ier. s. av. J.-C.). Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 350, Rome 2012.

BOŽIČ 1981

D. Božič: Relativna kronologija mlajše železne dobi v jugoslovenskem Podonavju. AV 32, 1981, 315-336.

BOŽIČ 1984

D. Božič: Srebro i bronca iz Čuruga (Bačka). U: *Keltoi* 1984, 31-32.

BOŽIČ 1987

D. Božič: Zapadna grupa. Izvori za istoriju Tauriska. U: *PJZ* V, Sarajevo 1987, 855-897.

BOŽIČ 1993

D. Božič: O latenskih najdbah na območju Ptuj. U: *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva, Ptuj* 1993, 189-204.

BOŽIČ 1993a

D. Božič: Slovenija in srednja Evropa v poznolatenskom obdobju. AV 44, 1993, 137-152.

BOŽIČ 1998

D. Božič: Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit. AV 49, 1998, 141-156.

BOŽIČ 1999

D. Božič: Die Erforschung der Latènezeit in Slowenien seit Jahr 1964. AV 50, 1999, 189-213.

BOŽIČ 1999a

D. Božič: Imenovali su se po Kolpi. U: Zakladi tisočletij: zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov, Ljubljana 1999, 174-176.

BOŽIČ 1999b

D. Božič: Kako Metulum se Avgustu brani. U: Zakladi tisočletij: zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov, Ljubljana 1999, 181-183.

BOŽIČ 2001

D. Božič: Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi. AV 52, 2001, 181-198.

BOŽIČ 2008

D. Božič: Late La Tène – Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo. Katalogi in monografije 39, Ljubljana 2008.

BOŽIČ 2009

D. Božič: A Hallstatt grave containing a cuirass, excavated near Stična by the Duchess of Mecklenburg in 1913. The reliability of grave groups from the Mecklenburg Collection. AV 60, 2009, 63-95.

BOŽIČ 2010

D. Božič: Zum Panzergrab von Stična und der Verlässlichkeit der Grabzusammenhänge in der Sammlung Mecklenburg. Acta Praehistorica et Archaeologica 42, 2010, 155-172.

BOŽIČ 2011

D. Božič: Prazgodovinske najdbe s Tonovcovega grada in železnodobna kulturna mesta v Posočju. U: Z. Modrijan, T. Milavec: Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, Ljubljana 2011, 239-277.

BOŽIČ, MARIĆ 2014

D. Božič, A. Marić: Two-part late Certosa fibulae with an iron or bronze spring and pin. U: Beiträge zur Hallstattzeit am Rande der Südostalpen. Internationale Archäologie – Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 17/18 (ur. C. Gutjahr, G. Tiefengraber), Rahden/Westf. 2014 (u tisku).

BRANDT 2001

J. Brandt: Jastorf und Latène. Kulturell Austausch und seine Auswirkungen auf soziopolitische Entwicklungen in der vorrömischen Eisenzeit. Internationale Archäologie 66, Rahden/Westf. 2001.

BREŠČAK 1989

D. Breščak: Verdun pri Stopičah. Arheološke raziskave antičnega grobišča 1983-1988, Novo mesto 1989.

BREŽŃANOVÁ 2008

G. Brežňanová: Príspevok k jednému z typov stredolaténskych spôn. Slovenská Archeológia LVI-1, 2008, 1-20.

BRONEER 1947

O. Broneer: Investigations at Corinth, 1946-1947. Hesperia 16, 1947, 233-247.

BRUNAUX, RAPIN 1988

J.-L. Brunaux, A. Rapin: Gournay II. Boucliers et lances; dépôts et trophées. Revue archéologique de Picardie numéro spécial, Paris 1988.

BRUNŠMID 1895

J. Brunšmid: Njekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. II. Našašće rimskih obiteljskih denara izmedju Valpova i Osieka. VHAD n. s. I, 1895, 108-114.

BRUNŠMID 1897

J. Brunšmid: Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. VHAD n. s. II, 1897, 42-81.

BRUNŠMID 1900

J. Brunšmid: Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. Dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. VHAD n. s. IV, 1900, 81-86.

BRUNŠMID 1901

J. Brunšmid: Predmeti halštatskoga doba iz grobova u Vranića gromili u Širokoj Kuli (kotar Gospić). VHAD n. s. V, 1901, 63-72.

BRUNŠMID 1901a

J. Brunšmid: Groblje bronsanoga doba na Klačenicima kod Jablanca (kotar Senj). – Povijest mjesta Jablanca. VHAD n.s. V, 1901, 53-62.

BRUNŠMID 1902

J. Brunšmid: Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. II. dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu. VHAD n. s. VI, 1902, 167-170.

BRUNŠMID 1912

J. Brunšmid: Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji XXXIV. Nahodaj srebrnih ilirskih i rimskih republikanskih novaca II. i I. stoljeća prije Kr. u Vukovaru. VHAD n.s. XII, 1912, 260-271.

BRUSIĆ 1974

Z. Brusić: Velika Mrdakovića, Zaton kod Šibenika – gradinski kompleks (kasno gvozdeno i rano doba). Arheološki Pregled 16, Beograd 1974, 60-62.

BRUSIĆ 1980

Z. Brusić: Tehnike grobne i stambene arhitekture na nekim gradinskim naseljima južne Liburnije. U: Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru, Zagreb 1980, 9-14.

BRUSIĆ 1988

Z. Brusić: Helenistička reljefna keramika u Liburniji. *Diadora* 10, 1988, 19-63.

BRUSIĆ 1989

Z. Brusić: Reljefna sjevernoitalska terra sigillata iz Liburnije. *Diadora* 11, 1989, 93-158.

BRUSIĆ 1999

Z. Brusić: Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia (North-East Adriatic, Croatia). *BAR IntSer* 817, Oxford 1999.

BRUSIĆ 2000

Z. Brusić: Arauzona. Velika Mrdakovica, liburnski grad i nekropola (katalog), Županijski muzej, Šibenik 2000.

BRUSIĆ 2000a

Z. Brusić: Nekropola Gradine kod Dragišića. *RFFZd* 38 (25) (1999), 2000, 1-15.

BRUSIĆ 2002

Z. Brusić: Nekropole liburnskih naselja Nina i Kose kod Ljupča. *Histria Antiqua* 8, 2002, 213-242.

BRUSIĆ 2005

Z. Brusić: Ostatci liburnske nekropole ispred zapadnog bedema Aserije. *Asseria* 3, 2005, 7-24.

BRUSIĆ 2010

Z. Brusić: Izbor iz liburnskog nakita. *PIAZ* 27, 2010, 241-248.

BUJNA 1989

J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník I. *Slovenská Archeológia* XXXVII-2, 1989, 245-370.

BUJNA 1995

J. Bujna: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld, Nitra 1995.

BUJNA 2003

J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska (Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1-spôn). Slovenská Archeológia LI-1, 2003, 39-108.

BUORA 1999

M. Buora: Osservazioni sulle fibule dei tipi Alesia e Jezerine. Un esempio di contatti commerciali e culturali tra l'età di Cesare e quella di Augusto nell'arco alpino orientale. AqNos LXX, 1999, 105-144.

BUORA 2004

M. Buora: Fibule del tipo Langton Down nell'arco alpino orientale e lungo la costa adriatica. Quaderni Friulani di Archeologia XIV, 2004, 83-91.

BUORA 2005

M. Buora: Osservazioni sulle fibule del tipo Alesia nell'arco alpino orientale e nell'alto Adriatico. VAPD 98, 2005, 83-91.

BUORA 2007

M. Buora: Fibule dal territorio di Aquileia e dall'area di Salona dal I sec. a. C. al IV d. C. U: Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana (atti convegno Udine, 4 aprile 2006), Treviso 2007, 239-259.

BURKOWSKY 1999

Z. Burkowsky: Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu, Sisak 1999.

BURKOWSKY 2001

Z. Burkowsky: Keltske brončane narukvice i nanogvice sisačkog muzeja. Godišnjak Gradskog muzeja Sisak II, 2001, 7-12.

BURKOWSKY 2004

Z. Burkowsky: Željezno doba u Sisku i Moslavini, Sisak 2004.

BURKOWSKY 2009

Z. Burkowsky: Katalog numizmatike Gradskog muzeja Sisak. Predrimsko i rimsko ranocarsko razdoblje sv. 1, Sisak 2009.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 2011

K. Buršić-Matijašić: Ne samo gradine. *Histra Antiqua* 20, 2011, 63-76.

BUSULADŽIĆ 2009

A. Busuladžić: Zbirka fibula iz Mogorjela. *OA* 32, (2008) 2009, 21-54.

BUSULADŽIĆ 2010

A. Busuladžić: Morfologija antičkih fibula iz Zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovina, Sarajevo 2010.

CALZAVARA CAPUIS, CHIECO BIANCHI 1979

L. Calzavara Capuis, A. M. Chieco Bianchi: Osservazioni sul celtismo nel Veneto euganeo. *Archeologia Veneta* II, 1979, 7-32.

CALZAVARA CAPUIS, RUTA SERAFINI 1987

L. Calzavara Capuis, A. Ruta Serafini: Per un aggiornamento della problematica del celtismo nel Veneto. U: *Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V sec. a. C. alla romanizzazione* (ur. D. Vitali), Bologna 1987, 281-307.

CAMBI 1989

N. Cambi: Anfore romane in Dalmazia. U: *Amphores romaines et histoire economique: dix ans de recherché*. Collection de l'École Française de Rome 114, Rome 1989, 311-337.

CAMBI 2002

N. Cambi: Antika. *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj* 2, Zagreb 2002.

CAMBI et al. 1981

N. Cambi, B. Kirigin, E. Marin: Zaštitna arheološka istraživanja helenističke nekropole Isse (1976. i 1979. god.) – preliminarni izvještaj. *VAHD LXXV*, 1981, 63-83.

CAPUIS 1999

L. Capuis: Gli aspetti del culto: tra continuità e trasformazione. U: Cresci Marrone, Tirelli 1999, 153-170.

CAPUIS, CHIECO BIANCHI 1992

L. Capuis, A. M. Chieco Bianchi: Este preromana. Vita e cultura. U: Este antica dalla preistoria all'età romana (ur. G. Tosi), Padova 1992, 41-108.

CAPUIS, CHIECO BIANCHI 2006

L. Capuis, A. M. Chieco Bianchi: Este II. La necropoli di Villa Benvenuti, Roma 2006.

CARLEVARO et al. 2006

E. Carlevaro, L. Pernet, L. Tori: Les objets de parure – Gli oggetti d'ornamento. U: Pernet et al. 2006, 99-166.

CARRE 1994

M.-B. Carre: Cap Camarat, Camarat 2. Bilan scientifique Département des recherches archéologiques sous-marines 1994, 50-51.

CASTOLDI, FEUGÈRE 1991

M. Castoldi, M. Feugère: Les simpulums. U: Feugère, Rolley 1991, 61-88.

CAVALIERI MANASSE, BOLLA 1998

G. Cavalieri Manasse, M. Bolla: Osservazioni sulle necropoli veronesi. U: Bestattungssitte und kulturelle Identität. Grabanlagen und Grabbeigaben der frühen römischen Kaiserzeit in Italien und den Nordwest-Provinzen, Kolloquium in Xanten (ur. P. Fasold et al.). Xantener Berichte: Grabung – Forschung – Präsentation 7, Köln 1998, 103-141.

CETINIĆ 1996

Ž. Cetinić: Rezultati novijih arheoloških istraživanja Grobišća. Grobnički zbornik 4, 1996, 188-204.

CHAPMAN et al. 1996

J. Chapman, R. Shiel, Š. Batović: *The changing face of Dalmatia: archaeological and ecological studies in a Mediterranean landscape*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 54, Leicester University Press, London 1996.

CIAMPOLTRINI 1993

G. Ciampoltrini: *Ricerche sugli insediamenti liguri dell'Alta Valle del Serchio*. *Bollettino di Archeologia* 19-20-21, 1993, 39-70.

CIAMPOLTRINI 2004

G. Ciampoltrini: *Gli Apuani tra integrazione e deportazione. Evidenze archeologiche per Livio XL, 53. U: Ligures Celeberrimi. La Liguria interna nella seconda età del Ferro*. Atti convegno internazionale Mondovì, 26-28 aprile 2002 (ur. M. Venturino Gambari, D. Gandolfi), Bordighera 2004, 375-386.

COARELLI 1970

F. Coarelli: *Greek and Roman Jewellery*, 1970.

COARELLI 2003

F. Coarelli: *L'ellenizzazione dell'area adriatica dell'Italia in età ellenistica*. *Hesperia* 17, 2003, 55-62.

COLIVICCHI 2002

F. Colivicchi: *La necropoli di Ancona (IV-I sec. a. C.): una comunità italica fra ellenismo e romanizzazione*. *Quaderni di Ostraka* 7, Napoli 2002.

COLIVICCHI 2008

F. Colivicchi: *Hellenism and Romanization in Ancona: a case of 'invented tradition'*. *JRA* 21, 2008, 31-46.

COLIVICCHI 2011

F. Colivicchi: *The long good-bye: the local élites of Daunia between continuity and change (3rd-1st c. B. C.)*. U: *Local cultures of South Italy and Sicily in the Late Republican period: between Hellenism and Rome* (ur. F. Colivicchi). *JRA Suppl.* 83, 2011, 113-137.

COLNAGO 1915

A. Colnago: Untersuchungen in Norddalmatien. Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Institutes in Wien XVIII, 1915, 175-188.

CRAWFORD 1969

M. H. Crawford: Roman Republican Coin Hoards, London 1969.

CRAWFORD 1985

M. H. Crawford: Coinage and money under the Roman Republic, London 1985.

CRESCI MARRONE 1999

G. Cresci Marrone: Presenze romane in Altino repubblicana: spunti per una prosopografia dell'integrazione. U: Cresci Marrone, Tirelli 1999, 121-139.

CRESCI MARRONE, TIRELLI 1999

G. Cresci Marrone, M. Tirelli (ur.): Vigilia di romanizzazione. Altino e il Veneto orientale tra II e I sec. a. C. Atti del convegno, Venezia, S. Sebastiano, 2-3 dicembre 1997. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 11, Roma 1999.

CUNJA, MLINAR 2010

R. Cunja, M. Mlinar (ur.): S fibulo v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tra preistoria e alto medioevo, Koper/Capodistria 2010.

CUSCITO 1976

G. Cuscito: Revisione delle epigrafi di età romana rinvenute intorno al Timavo. AAAd X (Studi monfalconesi e duinati), Udine 1976, 47-62.

ČAČE 1979

S. Čače: Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika. RFFZd 18 (8), 1979, 43-121.

ČAČE 1984

S. Čače: Truentum Liburnorum. RFFZd 23 (10) (1983/1984), 1984, 7-16.

ČAČE 1988

S. Čače: Položaj rijeke Telavija i pitanje japodskog primorja. RFFZd 27 (14) (1987/88), 1988, 65-92.

ČAČE 1989

S. Čače: Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba. Diadora 11, 1989, 59-89.

ČAČE 1991

S. Čače: Rim, Liburnija i istočni Jadran u 2. st. pr. Kr. Diadora 13, 1991, 55-76.

ČAČE 1993

S. Čače: Broj liburnskih općina i vjerodostojnost Plinija (Nat.hist. 3, 130; 139-141). RFFZd 32 (19) (1992/93), 1993, 1-36.

ČAČE 1999

S. Čače: Manijski zaljev, Jadastini i Salona. VAHD 90-91 (1997-1998), 1999, 57-87.

ČAČE 2007

S. Čače: Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit. Asseria 5, 2007, 39-82.

ČAMBAL, WITTGRUBER 2006

R. Čambal, P. Wittgruber: Spona typu Alèsia z Pezinka. Zborník Slovenského Národného Múzea C. Archeológia 16, 2006, 323-330.

ČARGO 2010

B. Čargo: Martvilo. Istraživanja jugozapadne isejske nekropole do 1970. godine. Katalozi i monografije 3, Arheološki muzej Split, Split 2010.

ČATAJ 2007

L. Čataj: Orišje-Gradišće, prapovijesna gradina. U: Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac (ur. L. Bekić), Zagreb 2007, 213-254.

ČELHAR 2009

M. Čelhar: Prilog poznavanju prapovijesti Dugog otoka. *Archaeologia Adriatica* III, 2009, 83-104.

ČELHAR, KUKOČ 2014

M. Čelhar, S. Kukoč: Stakleni privjesak u obliku ljudske glave iz Nadina. Prilog poznavanju importa u kulturi Liburna. *PIAZ* 31, 2014, 89-100.

ČIŽMÁŘ 1975

M. Čižmář: Relativní chronologie keltských pohřebišť na Moravě. *PA* LXVI/2, 1975, 417-437.

ČIŽMÁŘ, KOLNÍKOVÁ 2006

M. Čižmář, E. Kolníková: Němčice – obchodní a industriální centrum doby laténské na Moravě. *AR* LVIII, 2006, 261-283.

ČIŽMÁŘ et al. 2008

M. Čižmář, E. Kolníková, H.-C. Noeske: Němčice-Víceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. *Germania* 86-2, 2008, 655-700.

ČONDIĆ 2009

N. Čondić: Istraživanja na Cvijinoj gradini u Kruševu kod Obrovca. *Diadora* 23, 2009, 9-22.

ČONDIĆ 2010

N. Čondić: Liburnski grobovi na zadarskom poluotoku. *Diadora* 24, 2010, 27-56.

ČOVIĆ 1987

B. Čović: Srednjodalmatinska grupa. *PJZ* V, Sarajevo 1987, 442-480.

ČOVIĆ 1987a

B. Čović: Grupa Donja Dolina – Sanski Most. *PJZ* V, Sarajevo 1987, 232-286.

ČUČKOVIĆ 1993

L. Čučković: Prapovijesne gradine karlovačkog kraja. Izdanja HAD-a 16, Zagreb 1993, 163-171.

ČUČKOVIĆ 2004

L. Čučković: Kolapijani. U: Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj, Arheološki muzej, Zagreb 2004, 174-208.

ČUČKOVIĆ 2006

L. Čučković: Turska kosa. U: Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta (ur. A. Durman), Zagreb 2006, 274-275.

ČUČKOVIĆ 2007

L. Čučković: Kiringrad; Turska Kosa. HAG 3/2006, Zagreb 2007, 190-191; 207-209.

ČUČKOVIĆ 2008

L. Čučković: Turska Kosa. HAG 4/2007, Zagreb 2008, 230-231.

ČUČKOVIĆ 2008a

L. Čučković: Sjeverna granica Japoda. Izdanja HAD-a 23, Zagreb-Gospić 2008, 79-83.

ČUČKOVIĆ 2009

L. Čučković: Kiringrad; Turska Kosa. HAG 5/2008, Zagreb 2009, 282; 296-297.

ĆURČIĆ 1900

V. Ćurčić: Ein Flachgräberfeld der Iapoden in Ribić bei Bihać. WMBH 7, 1900, 3-32.

ĆURČIĆ 1908

V. Ćurčić: Prehistorička sojenica iz brončanog doba u Ripču, kraj Bihaća u Bosni. GZM XX/2, 1908, 149-179.

ĆURČIĆ 1908a

V. Ćurčić: Prehistoričke utvrde oko Sarajeva. GZM XX/3, 1908, 363-381.

D'AMICIS 1994

A. D'Amicis: I sistemi rituali: l'incinerazione. U: Taranto 1994, 149-173.

DARNAY 1906

K. Darnay: Kelta pénzverő és öntő-műhely Szalacsán (Somogy M.). *Archaeologiai Értesítő* XXVI, 1906, 416-433.

DAUTOVA RUŠEVLJAN, JEVTIĆ 2006

V. Dautova Ruševljan, M. Jevtić: Silver jewelry of Hellenistic and Celtic type from Hrtkovci in Srem. *Starinar* LVI, 2006, 291-307.

DEGRASSI 1930

A. Degrassi: Ricerche sui limiti della Giapidia. *Archeografo triestino*, III serie, XV, 1929-1930, 261-299.

DEHN 1966

W. Dehn: Die Doppelvogelkopffibel aus dem Val-de-Travers. U: *Helvetia antiqua*. Festschrift Emil Vogt (ur. R. Degen, W. Drack, R. Wyss), Zürich 1966, 137-146.

DEHN 1981

W. Dehn: Remarques sur l'histoire des fibules de La Tène ancienne à double tête d'oiseau. *Revue Est* XXXII/3-4, 1981, 93-97.

DE JULIIS 1986

E. De Juliis: Gli ori di Taranto in Età ellenistica, Milano 1986.

DE MARINIS 1986

R. De Marinis: L'età gallica in Lombardia (IV-I secolo a. C.): risultati delle ultime ricerche e problemi aperti. U: *La Lombardia tra protostoria e romanità*. Atti 2° convegno archeologico regionale, Como 13-15 aprile 1984, Como 1986, 93-173.

DEMETZ 1999

S. Demetz: Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern. *Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie Materialien und Forschungen* 4, Rahden/Westf. 1999.

DERKS, ROYMANS 2009

T. Derks, N. Roymans (ur.): *Ethnic Constructs in Antiquity. The role of power and tradition.* Amsterdam Archaeological Studies 13, Amsterdam 2009.

DESANTIS 1993

P. Desantis: *Le anfore commerciali della necropoli di Spina – Valle Trebba.* U: *Studi sulla necropoli di Spina in Valle Trebba*, convegno 15 ottobre 1992, Ferrara 1993, 156-180.

DESCHLER-ERB 2011

E. Deschler-Erb: *Der Basler Münsterhügel am Übergang von spätkeltischer zu römischer Zeit. Ein Beispiel für die Romanisierung im Nordosten Galliens.* Materialhefte zur Archäologie in Basel 22, Basel 2011.

DÍAZ-ANDREU et al. 2005

M. Díaz-Andreu, S. Lucy, S. Babić, D. N. Edwards: *The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*, London – New York 2005.

DIONISIO 2012

A. Dionisio: *Le fibule a cerniera dalla metà del I secolo a. C. agli inizi del II secolo d. C.* U: *Il Museo delle Antichità Etrusche e Italiche. 3. I bronzi della collezione Gorga* (ur. M. G. Benedittini), Roma 2012, 192-206.

DIZDAR 2001

M. Dizdar: *Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području.* PIAZ 18, 2001, 103-134.

DIZDAR 2003

M. Dizdar: *Prilog poznavanju kasnoga latena u istočnoj Slavoniji.* OA 27, 2003, 337-349.

DIZDAR 2004

M. Dizdar: *Grob LT 11 iz Zvonimirova – primjer dvojnog pokopa latenske kulture.* OA 28, 2004, 41-89.

DIZDAR 2006

M. Dizdar: Nalazi staklenih narukvica latenske kulture u Podravini. PIAZ 23, 2006, 67-128.

DIZDAR 2009

M. Dizdar: Željezni pojasi tipa Zvonimirovo LT 6 kao dio ženske srednjolatske nošnje u zapadnoj Panoniji i na jugoistočnoalpskom prostoru. VAMZ 3.s. XLII, 2009, 271-304.

DIZDAR 2011

M. Dizdar: The La Tène culture in central Croatia. The problem of the eastern border of the *Taurisci* in the Podravina region. U: The Eastern Celts. The communities between the Alps and the Black Sea (ur. M. Guštin, M. Jevtić), Koper-Beograd 2011, 99-118.

DIZDAR 2012

M. Dizdar: The archaeological background to the formation of ethnic identities. U: The archaeology of Roman Southern Pannonia: The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia (ur. B. Migotti). BAR International Series 2393, Oxford 2012, 117-136.

DIZDAR 2013

M. Dizdar: Zvonimirovo – Veliko polje. Groblje latenske kulture / A Cemetery of the La Tène Culture 1, Monographiae Instituti Archaeologici 8, Zagreb 2013.

DIZDAR 2014

M. Dizdar: Bronze fibulae with enamel inlay from Scordiscan sites. U: Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin. Proceedings of the international colloquium from Târgu Mureş, 10-13 October 2013 (ur. S. Berecki), Târgu Mureş 2014, 97-114.

DIZDAR, BOŽIČ 2010

M. Dizdar, D. Božič: O nekim oblicima fibula s kasnolatskog naselja Virovitica-Kiškorija sjever. PIAZ 27, 2010, 145-160.

DIZDAR, POTREBICA 2002

M. Dizdar, H. Potrebica: Latenska kultura na prostoru Požeške kotline. OA 26, 2002, 111-131.

DIZDAR, TONC 2013

M. Dizdar, A. Tonc: Finds of fibulae from 1st century BC in Croatia: Trade and exchange between Eastern Alps, the Danube and the northern Adriatic area before and during Roman conquest. U: Verwandte in der Fremde? Fibeln und Bestandteile der Bekleidung als Mittel zur Rekonstruktion von interregionalen Austausch und zur Abgrenzung von Gruppen vom Ausgreifen Roms während des 1. Punischen Krieges bis zum Ende des Weströmischen Reiches, Akten des Internationalen Kolloquiums Innsbruck 27. bis 29. April 2011 (ur. G. Grabherr, B. Kainrath, T. Schierl). Ikarus Band 8, Innsbruck 2013, 49-75.

DOBIAT 1982

C. Dobiak: Funde aus der Sammlung Mecklenburg. Kleine Schriften Vorgeschichtlichen Seminar Marburg 12, 1982.

DOLENZ 1957

H. Dolenz: Neue Mittel-Latène Funde aus Kärnten. Carinthia I, 1957, 43-59.

DOMIĆ KUNIĆ 2006

A. Domić Kunić: Bellum Pannonicum (12. – 11. pr. Kr.). Posljednja faza osvajanja južne Panonije. VAMZ 3. s. XXXIX, 2006, 59-164.

DONAT, RIGHI, VITRI 2007

P. Donat, G. Righi, S. Vitri: Pratiche culturali nel Friuli settentrionale tra tarda età del ferro e prima età imperiale. Alcuni esempi (Italia). U: Blut und Wein. Keltisch-römische Kultpraktiken, Akten des vom Österreichischen Archäologischen Institut und vom Archäologischen Verein Flavia Solva veranstalteten Kolloquiums am Frauenberg bei Leibnitz (Österreich), Mai 2006 (ur. S. Groh, H. Sedlmayer), Protohistoire Européenne 10, Montagnac 2007, 91-117.

DONATI 1989

P. Donati: La romanizzazione delle terre ticinesi. Quaderni ticinesi di numismatica e antichità classiche XVIII, 1989, 295-318.

DRECHSLER 1975

R. Drechsler: Područje Like od ranog brončanog doba do dolaska Rimljana. Izdanja HAD 1, Zagreb 1975, 19-37.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1958

R. Drechsler-Bižić: Naselje i grobovi preistoriskih Japoda u Vrepcu. VAMZ 3.s. I, 1958, 35-60.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1961

R. Drechsler-Bižić: Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955-1956. godine. VAMZ 3. s. II, 1961, 67-114.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1966

R. Drechsler-Bižić: Les tombes des Iapodes préhistoriques a Kompolje. Inventaria archaeologica 9, Zagreb 1966.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1970

R. Drechsler-Bižić: Latenski grob iz Trošmarije. U: Adriatica praehistorica et antiqua (ur. V. Mirosavljević, D. Rendić-Miočević, M. Suić), Zagreb 1970, 243-250.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1972-73

R. Drechsler-Bižić: Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca. VAMZ 3.s. VI-VII, 1972-73, 1-54.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1975

R. Drechsler-Bižić: Caractéristiques des agglomérations fortifiées dans la région centrale des Japodes. Posebna izdanja CBI XXIV/6, 1975, 71-80.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1979

R. Drechsler-Bižić: Istraživanje japodskih naselja u Krbavskom polju. VAMZ 3. s. X-XI, 1979, 261-262.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1986

R. Drechsler-Bižić: Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici. VAMZ 3. s. XIX, 1986, 107-127.

DRECHSLER-BIŽIĆ 1987

R. Drechsler-Bižić: Japodska grupa. PJZ V, Sarajevo 1987, 391-441.

DRNIĆ 2009

I. Drnić: Dvije pojasne kopče tipa Laminci iz Dalja. VAMZ 3.s. XLII, 2009, 305-319.

DRNIĆ 2013

I. Drnić: Fibule tipa Jezerine s prostora jugoistočne Panonije. PIAZ 30, 2013, 45-68.

DRNIĆ, TONC 2014

I. Drnić, A. Tonc: Kasnolatske i ranocarske fibule s japodskog prostora. PIAZ 31, 2014, 181-214.

DROBERJAR 1997

E. Droberjar: Časné římské spony západní proveniencie v Čechách. Archeologie ve Středních Čechách 1, 1997, 273-302.

DUBOLNIĆ 2006

M. Dubolnić: Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice. Radovi Zavoda pov. zn. HAZU u Zadru 48, 2006, 1-55.

DUBOLNIĆ 2007

M. Dubolnić: Argyruntum i njegov teritorij u antici. Radovi Zavoda pov. zn. HAZU u Zadru 49, 2007, 1-58.

DUBOLNIĆ GLAVAN, GLAVAŠ 2011

M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš: Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na prostoru južnog Velebita. PIAZ 28, 2011, 95-121.

DUCATI 1927

P. Ducati: Storia dell'arte etrusca, Firenze 1927.

DUKAT 2001

Z. Dukat: Numidski i rimski novac s lokaliteta Plešivica-sedlo. VAMZ 3. s. XXXIV, 2001, 59-64.

DUKAT, GLAVIČIĆ 1973-75

Z. Dukat, A. Glavičić: Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice. Senjski zbornik VI, 1973-75, 167-198.

DUKAT, MIRNIK 1982

Z. Dukat, I. Mirnik: Skupni nalaz rimskog republikanskog novca iz Osora. Izdanja HAD-a 7, 1982, 141-151.

DUKAT, MIRNIK 1984

Z. Dukat, I. Mirnik: Ostava rimskih denara iz Cesarice. Numizmatičke vijesti god. XXVII, 38, 1984, 7-25.

DUKAT et al. 1984

Z. Dukat, I. Mirnik, J. Neralić: Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice (II.). Senjski zbornik 10-11, 1984, 41-58.

DULAR 1978

J. Dular: Podzemelj. Katalog najdb. Katalogi in monografije 16, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1978.

DULAR 1991

A. Dular: Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo. Šmarjeta II. Katalogi in monografije 26, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1991.

DULAR 2008

J. Dular: Mihovo in severni obronki Gorjancev v prvem tisočletju pr. Kr. AV 59, 2008, 111-148.

DULAR et al. 1995

J. Dular, S. Ciglencečki, A. Dular: Kučar: železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 1, Ljubljana 1995.

DURMAN 1992

A. Durman: O geostrateškem položaju Siska. OA 16, 1992, 117-131.

DUVAL 1974

A. Duval: Un type particulier de fibule gallo-romaine précoce: la fibule „d'Alésia“. Antiquites Nationales 6, 1974, 67-76.

DŽINO, DOMIĆ KUNIĆ 2013

D. Džino, A. Domic Kunić: Rimski ratovi u Iliriku. Povijesni antinarativ, Zagreb 2013.

EDWARDS 1975

G. R. Edwards: Corinthian hellenistic pottery. Corinth VII/3, Princeton 1975.

EGG 1986

M. Egg: Die „Herrin der Pferde“ im Alpengebiet. AKorr 16, 1986, 69-78.

ELES MASI 1986

P. von Eles Masi: Le fibule dell'Italia settentrionale. PBF XIV/5, München 1986.

ENDERT 1991

D. van Ender: Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 13, Stuttgart 1991.

ERICE LACABE 1995

R. Erice Lacabe: Las fibulas del Nordeste de la Península Ibérica: siglos I a. e. al IV d. e., Zaragoza 1995.

ETTLINGER 1973

E. Ettliger: Die römischen Fibeln in der Schweiz, Bern 1973.

FABER 1971

A. Faber: Antički bedemi grada Krka. VAHD LXV-LXVII (1963-65), 1971, 45-53.

FABER 1982

A. Faber: Počeci urbanizacije na otocima sjevernog Jadrana. Izdanja HAD-a 7, Zagreb 1982, 61-78.

FABER, MATEJČIĆ 1969

A. Faber, R. Matejčić: Antička jezgra Rijeke. Jadranski zbornik VII (1966-1969), 1969, 317-326.

FADIĆ 1995

I. Fadić: Starigrad u antici. Paklenički zbornik 1, 1995, 229-236.

FARINE 1999

B. Farine: Le site gallo-romain de La Croisée à Braux (Côte-d'Or). 12 années de recherches (1985-1996), Marmagne 1999.

FARNEY 2011

G. D. Farney: Aspects of the emergence of the Italian identity in the Early Roman Empire. U: Communicating identity in Italic Iron Age communities (ur. M. Gleba, H. W. Horsnaes), Oxford 2011, 223-232.

FERNÁNDEZ GÖTZ 2012

M. Fernández Götz: Identität und Macht: das Mittelrhein- und Moselgebiet von der frühen Eisenzeit bis zur Romanisierung (600 v. Chr. – 70. n. Chr.). Archäologische Informationen 35, 2013, 343-350.

FERNÁNDEZ GÖTZ 2012a

M. Fernández Götz: Die Rolle der Heiligtümer bei der Konstruktion kollektiver Identitäten: das Beispiel der treverischen Oppida. AKorr 42/4, 2012, 509-524.

FERNÁNDEZ GÖTZ 2013

M. Fernández Götzt: *Ethnische Interpretation und archäologische Forschung: Entwicklung, Probleme, Lösungsansätze*. TÜVA Mitteilungen 14, 2013, 59-76.

FERNÁNDEZ GÖTZ, RUIZ ZAPATERO 2011

M. A. Fernández Götzt, Ruiz Zapatero: *Hacia una Arqueología de la Etnicidad*. *Trabajos de prehistoria* 68/2, 2011, 219-236.

FEUGÈRE 1985

M. Feugère: *Les fibules en Gaule méridionale de la conquête à la fin du V. s. ap. J.-C.* *Revue Archéologique de Narbonnaise Suppl.* 12, Paris 1985.

FEUGÈRE, ROLLEY 1991

M. Feugère, C. Rolley (ur.): *La vaisselle tardo-républicaine en bronze*. *Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes du 26 au 28 avril 1990*, Dijon 1991.

FIALA 1893

F. Fiala: *Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine*. *GZM V/3*, 1893, 511-532.

FIALA 1894

F. Fiala: *Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kod Sarajeva*. *GZM VI/1*, 1894, 107-140.

FIALA 1896

F. Fiala: *Nekropola ravnih grobova kod Sanskog mosta*. *GZM VIII/2*, 1896, 219-272.

FIALA 1897

F. Fiala: *Nekropola ravnih grobova kod Sanskog mosta (II. izvještaj)*. *GZM IX/2*, 1897, 281-308.

FINGERLIN 1998

G. Fingerlin: *Dangstetten II. Katalog der Funde (Fundstellen 604 bis 1358)*. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 69, Stuttgart 1998.

FISCHER 1966

F. Fischer: Frühe Fibeln aus Aquileia. AqNos XXXVII, 1966, 7-26.

FISCHER 1978

B. Fischer: Les monnaies antiques d'Afrique du Nord trouvées en Gaule. Gallia Suppl. XXXVI, Paris 1978.

FREY, GABROVEC 1969

O.-H. Frey, S. Gabrovec: K latenski poselitvi Dolenjske: prvi rezultati izkopavanj na stiškem naselju. AV XX, 1969, 7-26.

GABROVEC 1966

S. Gabrovec: Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. AV XVII, 1966, 169-211.

GABROVEC 1987

S. Gabrovec: Dolenjska grupa. PJZ V, Sarajevo 1987, 29-119.

GABROVEC 1990

S. Gabrovec: Grob s čelado s Trbinca pri Mirni. AV 41, 1990, 105-120.

GABROVEC, MIHOVILIĆ 1987

S. Gabrovec, K. Mihovilić: Istarska grupa. PJZ V, Sarajevo 1987, 293-338.

GABROVEC, TERŽAN 2008

S. Gabrovec, B. Teržan: Stična II/2. Gomile starejše železne dobe: razprave. Katalogi in monografije 38, Ljubljana 2008 (2010).

GALLI 1940

E. Galli: Fibule argentee liburniche nel Museo di Zara. Bullettino di paleontologia italiana n. s., IV, 1940, 185-191.

GALLIAZZO 1976

V. Galliazzo: Sculture greche e romane del Museo Civico di Vicenza, Treviso 1976.

GAMBACURTA 1999

G. Gambacurta: Aristocrazie venete altinati e ritualità funeraria in un orizzonte di cambiamento. U: Cresci Marrone, Tirelli 1999, 97-120.

GARCIA BELLIDO 1998

M. P. Garcia Bellido: Legionsstempel aus der Zeit des Agrippa auf hispanischen Bleibarren aus Comacchio (Ferrara). Bonner Jahrbücher 198, 1998, 1-27.

GASPAR 2007

N. Gaspar: Die keltischen und gallo-römischen Fibeln vom Titelberg. Dossiers d'Archeologie du Musee National d'Histoire et d'Art 11, Luxembourg 2007.

GASPARI 2009

A. Gaspari: Celtic warriors and the Ljubljana. U: Ljubljana 2009, 72-78.

GASPARI 2009a

A. Gaspari: Some Iron Age and Early Roman finds from Stari grad above Unec (Notranjska, Slovenia). U: Keltske študije II. Studies in Celtic Archaeology, Papers in honour of Mitja Guštin (ur. G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari). Protohistoire Européenne 11, Montagnac 2009, 315-329.

GASPARI 2010

A. Gaspari: „Apud horridas gentis...“: Začetki rimskega mesta Colona Iulia Emona, Ljubljana 2010.

GASPARI, MLINAR 2005

A. Gaspari, M. Mlinar: Grave with a machaira from Most na Soči. AV 56, 2005, 169-186.

GASPARI, TRAMPUŽ OREL, TURK 2009

A. Gaspari, N. Trampuž Orel, P. Turk: Catalogue. Prehistory. U: The Ljubljana – a River and its Past (ur. P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj), Ljubljana 2009, 217-264.

GAUER 1991

W. Gauer: Die Bronzegefäße von Olympia. Olympische Forschungen XX, Berlin – New York 1991.

GEBHARD 1989

R. Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 11, Stuttgart 1989.

GEBHARD 1991

R. Gebhard: Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 14, Stuttgart 1991.

GEBHARD 1991a

R. Gebhard: Aus der Werkstatt eines antiken Feinschmides – Zum Depotfund von Ošanići bei Stolac in Jugoslawien. Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte 48/1, 1991, 2-11.

GERIN 1989

D. Gerin: Un trésor de monnaies numides trouvé à Cherchel (?) à la fin du XIXe siècle. Trésors monétaires XI, 1989, 9-17.

GLAVAŠ 2010

V. Glavaš: Prometno i strateško značenje prijevoja Vratnik u antici. Senjski zbornik 37, 2010, 5-18.

GLAVIČIĆ 1966

A. Glavičić: Arheološki nalazi iz Senja i okolice (I). Senjski zbornik II, 1966, 383-420.

GLAVIČIĆ 1968

A. Glavičić: Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II). Senjski zbornik III, 1967-1968, 5-45.

GLAVIČIĆ 1984

A. Glavičić: Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI). Senjski zbornik 10-11 (1983-1984), 1984, 7-28.

GLAVIČIĆ 1993

M. Glavičić: Željeznodobna i antička naselja podno Velebita. RFFZd 31 (18), 1993, 97-119.

GLAVIČIĆ 1993a

M. Glavičić: Prilozi proučavanju poleogeneze i urbanističkog razvoja Senije. RFFZd 32 (19) (1992/1993), 1993, 79-104.

GLAVIČIĆ 1994

M. Glavičić: Značenje Senije tijekom antike. Senjski zbornik 21, 199, 41-58.

GLAVIČIĆ 1995

M. Glavičić: Pregled prapovijesnih nalazišta na primorskom obronku Velebita. Paklenički zbornik 1, Simpozij povodom 45. godišnjice NP „Paklenica“, Starigrad-Paklenica 1995, 215-222.

GLEIRSCHER 1986

P. Gleirscher: Stilisierte Frauenfigürchen aus Südtirol und dem Trentino. Der Schlern 60/3, 1986, 178-190.

GLEIRSCHER et al. 2002

P. Gleirscher, H. Nothdurfter, E. Schubert: Das Rungger Egg. Untersuchungen an einem eisenzeitlichen Brandopferplatz bei Seis am Schlern in Südtirol. Römisch-Germanische Forschungen 61, Mainz am Rhein 2002.

GLESER 2004

R. Gleser: Beitrag zur Klassifikation und Datierung der palmettenförmigen Gürtelschliessen der späten Latènezeit. AKorr 34, 2004, 229-242.

GLOGOVIĆ 1982

D. Glogović: Predmeti starijeg željeznog doba iz grobova na Kavaneli kraj Osora. Izdanja HAD-a 7, Zagreb 1982, 33-42.

GLOGOVIĆ 1989

D. Glogović: Prilozi poznavanju željeznog doba na sjevernom Jadranu. Hrvatsko primorje i Kvarnerski otoci. Monografije JAZU 1, Zagreb 1989.

GLOGOVIĆ 1999

D. Glogović: Fibule iz Ljupča. PIAZ 13/14, (1996-1997), 1999, 33-40.

GLOGOVIĆ 2003

D. Glogović: Fibeln im kroatischen Küstengebiet. PBF XIV/13, Stuttgart 2003.

GLOGOVIĆ 2006

D. Glogović: Novi nalazi liburnskih pločastih fibula iz Dragišića kod Šibenika. PIAZ 23, 2006, 129-140.

GLOGOVIĆ 2009

D. Glogović: Gospodarica konja na željeznodobnim privjescima iz Kastva i Grobnika. VAMZ 3.s. XLII, 2009, 259-269.

GLOGOVIĆ, MENĐUŠIĆ 2007

D. Glogović, M. Menđušić: Osvrt na fibule tipa Jezerine u Hrvatskoj povodom novih nalaza iz Dragišića. PIAZ 24, 2007, 145-152.

GLOGOVIĆ, MENĐUŠIĆ 2007a

D. Glogović, M. Menđušić: O nalazima staklenih zrnaca tipa Adria na južnoliburnskom području. U: Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan (ur. M. Blečić). Situla 44, Ljubljana 2007, 789-796.

GÖRICKE-LUKIĆ 2004

H. Göricke-Lukić: Novčani opticaj u Osijeku i okolici prije rimskog osvajanja. OZ 27, 2004, 35-48.

GORINI 1992

G. Gorini: La presenza greca in Italia settentrionale: la documentazione numismatica. U: Griegos en Occidente (ur. F. Chaves Tristán), Sevilla 1992, 91-114.

GORINI 1999

G. Gorini: Nuova documentazione su Ballaios. U: L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du IIIe colloque international de Chantilly, 16-19 Octobre 1996 (ur. P. Cabanes), Paris 1999, 99-105.

GORINI 2003

G. Gorini: Comunità greche in Dalmazia. Le emissioni monetali. *Hesperia* 17, Roma 2003, 41-54.

GUERRA 2009

E. Guerra: Le fibule d'epoca romana nel Locarnese. Tradizione e romanità. *Jahrbuch Arch. Schweiz* 92, 2009, 165-200.

GUGL 1995

C. Gugl: Die römischen Fibeln aus Virunum, Klagenfurt 1995.

GUGL 2008

C. Gugl: Le „kräftig profilierte Fibeln“ dal Friuli. Uno sguardo di insieme. U: Fibule antiche del Friuli (ur. M. Buora, S. Seidel). *Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine* 9, Udine 2008, 33-41.

GUIDO 1978

M. Guido: The Glass Beads of the Prehistoric and Roman periods in Britain and Ireland. *Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries London XXXV*, London 1978.

GUŠTIN 1975

M. Guštin: Kronologija notranjske skupine. *AV* 24, 1975, 461-506.

GUŠTIN 1979

M. Guštin: Notranjska k začetkom železne dobe na severnom Jadranu. *Katalogi in monografije* 17, Ljubljana 1979.

GUŠTIN 1984

M. Guštin: Die Kelten in Jugoslawien. *Jhrb RGZM* 31, 1984, 305-363.

GUŠTIN 1986

M. Guštin: Fibule tardorepubblicane del Caput Adriae. *AqNos* LVII, 1986, 677-684.

GUŠTIN 1987

M. Guštin: La Tène fibulae from Istria. *AIug* 24, 1987, 43-56.

GUŠTIN 1991

M. Guštin: Posočje in der jüngeren Eisenzeit / Posočje v mlajši železni dobi. *Katalogi in monografije* 27, Ljubljana 1991.

GUŠTIN 1991a

M. Guštin: Les fibules du type d'Alésia et leurs variantes. U: *Les Alpes à l'âge du Fer. Revue Archéologique de Narbonnaise Suppl.* 22, Paris 1992, 427-434.

GUŠTIN 1992

M. Guštin: Scharnierbogenfibeln aus dem Caput Adriae. U: *Festschrift zum 50jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck.* UPA 8, Bonn 1992, 201-205.

GUŠTIN 2011

M. Guštin: On the Celtic tribe of Taurisci. Local identity and regional contacts in the ancient world. U: *The Eastern Celts. The communities between the Alps and the Black Sea* (ur. M. Guštin, M. Jevtić), Koper-Beograd 2011, 119-128.

GUŠTIN, KNIFIC 1975

M. Guštin, T. Knific: Halštatske in antične najdbe iz Javora. *AV* 24 (1973), 1975, 831-847.

GUZZO 1972

P. G. Guzzo: *Le fibule in Etruria dal VI al I secolo. Studi e materiali di etruscologia e antichità italiche* XI, Firenze 1972.

GUZZO 1993

P. G. Guzzo: *Oreficerie della Magna Grecia. Ornamenti in oro e argento dall'Italia meridionale tra l'VIII e il I secolo*, Taranto 1993.

GWYN MORGAN 1971

M. Gwyn Morgan: „Lucius Cotta and Metellus“, Roman campaign in Illyria during the late second century. *Athenaeum* 49 (I-II), 1971, 271-301.

HADACZEK 1907

K. Hadacsek: Adalék az Etruszk iparművészet hatásáról Közép-Európára. *ArchErt* XXVII, 1907, 166-171.

HAEVERNICK 1960

T. E. Haevernick: Die Glasarmringe und Ringperle der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland, Bonn 1960.

HAEVERNICK 1960a

T. E. Haevernick: Latènezeitliche Glasfibelbügel. *Situla* 1, Ljubljana 1960, 119-123.

HAEVERNICK 1977

T. E. Haevernick: Gesichtssperlen. *Madriider Mitteilungen* 18, 1977, 152-231.

HAFFNER 1978

A. Haffner: Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum 3. Gräber 885-1260, ausgegraben 1958-1960, 1971 u. 1974. *Trierer Grabungen und Forschungen* 6.3, Mainz am Rhein 1978.

HALL 1997

J. M. Hall: *Ethnic identity in Greek antiquity*, Cambridge 1997.

HALL 2002

J. M. Hall: *Hellenicity: between ethnicity and culture*, Chicago 2002.

HAMPEL 1891

J. Hampel: A Nemzeti Múzeum régiségtárának gyarapodása. *ArchErt* XI, 1891, 282-283.

HÄNGGI et al. 1994

R. Hänggi, C. Doswald, K. Roth-Rubi: Die frühen römischen Kastelle und der Kastell-Vicus von Tenedo-Zurzach. *Veröffentlichungen der Gesellschaft Pro Vindonissa* XI, Brugg 1994.

HELLEBRANDT 1999

M. Hellebrandt: Celtic finds from Northern Hungary. Corpus of Celtic finds in Hungary vol. III, Budapest 1999.

HEMPEL 2001

K. G. Hempel: Die Nekropole von Tarent im 2. und 1. Jahrhundert v. Chr. Studien zur materialien Kultur, Taranto 2001.

HEMPEL, MATTIOLI 1994

K. G. Hempel, B. Mattioli: Taranto. La necropoli: la documentazione archeologica dal VII al I sec. a. C. U: Taranto 1994, 354-390.

HESNARD et al. 1989

A. Hesnard, M. Rico, P. Arthur, M. Picon, A. Tchernia: Aires de production des greco-italiques et des Dr. 1. U: Amphores romaines et histoire economique: dix ans des recherche. Collection de l'École Française de Rome 114, Rome 1989, 21-65.

HIGGINS 1980

R. Higgins: Greek and Roman Jewellery (2nd edition), London 1980.

HILLER 1991

G. Hiller: Zur japodischen und liburnischen Früheisenzeit Nordwestjugoslawiens (doktorska disertacija), Heidelberg 1991.

HODSON 1968

F. R. Hodson: The La Tène cemetery at Münsingen-Rain. Acta Bernensia V, Bern 1968.

HOFFILLER 1903/04

V. Hoffiller: Antikne bronsane posude iz Hrvatske i Slavonije u Narodnom muzeju u Zagrebu. VHAD n.s. VII, 1903/04, 98-123.

HOLODŇÁK, WALDHAUSER 1984

P. Holodňák, J. Waldhauser: Předduchcovský horizont (fáze LT.B1a) v Čechách. AR XXXVI, 1984, 31-48.

HORVAT 1983

J. Horvat: Prazgodovinske naselbinske najdbe pri farni cerkvi v Kranju. AV 34, 1983, 140-218.

HORVAT 1995

J. Horvat: Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Baba pri Slavini. AV 46, 1995, 177-216.

HORVAT 1997

J. Horvat: Sermin: prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 3, Ljubljana 1997.

HORVAT, BAVDEK 2009

J. Horvat, A. Bavdek: Okra: vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 17, Ljubljana 2009.

HORVATH 1987

L. Horváth: The surroundings of Keszthely. U: L. Horváth, M. Kelemen, A. Uzsoki, É. Vadász: Transdanubia 1, Corpus of Celtic finds in Hungary I, Budapest 1987, 63-178.

HOTI 1992

M. Hoti: Sisak u antičkim izvorima. OA 16, 1992, 133-163.

HUNYADY 1942

I. Hunyady: Die Kelten im Karpatenbecken. Dissertationes Pannonicae serie II, 18, Budapest 1942.

ILAKOVAC, MIRNIK 1984

B. Ilakovac, I. Mirnik: The 1968 Aenona hoard. Numismatic Chronicle 144, 1984, 25-28.

ILKIĆ, REBIĆ 2014

M. Ilkić, M. Rebić: Noviji nalazi predcarskoga novca iz Japodije i južne Liburnije. INNC 2013, Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj, Rijeka 2014, 94-108.

IMAMOVIĆ 1973

E. Imamović: Pseudo Skymnova vijest o dobivanju kositra na Kvarnerskim otocima. Jadranski zbornik VIII, 1973, 353-357.

ISTENIČ 2005

J. Istenič: Brooches of the Alesia group in Slovenia. AV 56, 2005, 187-212.

IVČEVIĆ 2002

S. Ivčević: Fibule. U: Longae Salonae I, Split 2002, 229-273.

IVČEVIĆ 2005

S. Ivčević: Nekoliko ranocarskih fibula iz Salone. VAPD 98, 2005, 73-82.

IVČEVIĆ 2007

S. Ivčević: Le fibule salonitane del primo periodo della romanizzazione. U: Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana (atti convegno Udine, 4 aprile 2006), Treviso 2007, 211-238.

IVČEVIĆ 2009

S. Ivčević: Neobjavljene fibule iz Aserije u Arheološkom muzeju u Splitu. Asseria 7, 2009, 81-114.

JABLONKA 2001

P. Jablonka: Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum. Aus Forschung und Kunst 33, Klagenfurt 2001.

JEVTIĆ et al. 2006

M. Jevtić, M. Lazić, M. Sladić: The Židovar treasure. Silver jewelry hoard from the settlement of Scordisci, Vršac – Beograd 2006.

JONES 1997

S. Jones: *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*, London – New York 1997.

JOVANOVIĆ 1984

B. Jovanović: *Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine près de Kostolac (Serbie du Nord). Études celtiques XXI*, 1984, 63-93.

JOVANOVIĆ 1989

A. Jovanović: *Prilog proučavanju pojasnih pločica sa ilirskog prostora. GCBI XXVII/25*, 1989, 115-133.

JOVANOVIĆ 2010

M. Jovanović: *Metalni nakit sa Gomolave – starije gvozdeno doba i latenski period. RMV 52*, 2010, 71-89.

JOVANOVIĆ 2011

A. Jovanović: *Middle La Tène female grave 56 from Brežice, Slovenia. U: The Eastern Celts. The communities between the Alps and the Black Sea (ur. M. Guštin, M. Jevtić), Koper-Beograd 2011*, 51-64.

JOVANOVIĆ, JOVANOVIĆ 1988

B. Jovanović, M. Jovanović: *Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba, Novi Sad-Beograd 1988*.

JURIŠIĆ 2000

M. Jurišić: *Ancient shipwrecks of the Adriatic: maritime transport during the first and second centuries AD. BAR S828*, Oxford 2000.

KAENEL 1990

G. Kaenel: *Recherches sur la période de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures. Cahiers d'Archéologie Romande 50*, Lausanne 1990.

KARWOWSKI 2005

M. Karwowski: The earliest types of eastern-Celtic glass ornaments. U: Celts on the margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC – 1st Century AD (ur. H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska), Krakow 2005, 163-171.

KARWOWSKI 2010

M. Karwowski: Prellenkirchen. Celtic settlement in the foreland of the Carpathian Basin. U: Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 9-11 October 2009 (ur. S. Berecki), Cluj-Napoca 2010, 333-347.

KARWOWSKI, MILITKÝ 2011

M. Karwowski, J. Militký: The Oberleiserberg types in the context of *Taurisci* influences. U: The Eastern Celts. The communities between the Alps and the Black Sea (ur. M. Guštin, M. Jevtić), Koper-Beograd 2011, 131-136.

KATIČIĆ 1995

R. Katičić: *Illyricum Mythologicum*, Zagreb 1995.

KATIĆ 1999-2000

M. Katić: Uvod u proučavanje keramičkih radionica Farosa. OA 23-24, 1999-2000, 49-58.

KATIĆ 2002

M. Katić: Greeks and the hinterland of Western Balkans. U: Grčki utjecaji na istočnoj obali Jadrana. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu (ur. N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin), *Knjiga Mediterana* 26, Književni krug, Split 2002, 423-433.

KELTOI 1984

Keltoi. Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije, Narodni muzej, Ljubljana 1984.

KIRIGIN 1990

B. Kirigin: Late Gnathian: a glimpse at the Issa case. U: *B' Epistemonike Sinanthese Gia Ten Ellenistike Keramike*, Athina 1990, 58-65.

KIRIGIN 1994

B. Kirigin: Grčko-italske amfore na Jadranu. AV 45, 1994, 15-24.

KIRIGIN 1992-1997

B. Kirigin: Isejske helenističke funerarne amfore. GCBI XXX/28, 1992-1997, 69-78.

KIRIGIN 2000

B. Kirigin: Alto-Adriatico vases from Dalmatia. U: Adriatico tra IV e III sec. a. C.: vasi alto-adriatici tra Piceno, Spina e Adria, atti del convegno di studi Ancona, 20-21 giugno 1997 (ur. M. Landolfi), Roma 2000, 131-137.

KIRIGIN 2004

B. Kirigin: Faros, parska naseobina. Prilog proučavanju grčke civilizacije u Dalmaciji. VAHD 96 (2003), 2004, 9-301.

KIRIGIN et al. 2005

B. Kirigin, T. Katunarić, L. Šešelj: Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji. VAPD 98, 2005, 7-24.

KLARIN 2000

N. Klarin: Prapovijesni grobovi na Aseriji – istraživanja 1999. godine. Diadora 20, 2000, 23-71.

KLEMENC 1935

J. Klemenc: Ostava u Ličkom Ribniku. VHAD n. s. XVI, 1935, 83-125.

KLODIČ 1885

A. Ritter v. Klodič: Die Ausgrabungen auf Oszero. Mitth. K.K. Central-Commission Wien N. F. XI, 1885, I-VII.

KOLNÍKOVÁ 2012

E. Kolníková: Němčice. Ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen am ihren Rande, Kommentierter Fundkatalog Münzen. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 43, Brno 2012.

KOLNÍKOVÁ, SMRŽ 2007

E. Kolníková, Z. Smrž: Rímske aes grave z Němčic nad Hanou – prvý nález na Morave. Numismatický Sborník 22, 2007, 3-18.

KOS 1998

P. Kos: Leksikon antičke numizmatike, Zagreb 1998.

KOS 2002

P. Kos: A find of Celtic coins from the area of Balina Glavica (*Sinotion*) in Dalmatia. VAMZ 3. s. XXXV, 2002, 147-158.

KOS, MIRNIK 2011

P. Kos, I. Mirnik: Coin hoards from Croatia XVII. The Križovljan (Varaždin) hoard of Celtic tetradrachms (1843). VAMZ 3.s. XLIV, 2011, 77-130.

KOS, ŠEMROV 2003

P. Kos, A. Šemrov: Skupna najdba keltskih in rimskih novcev v reki Ljubljanici. Doprinos h kronologiji novcev plemena Tavriskov. AV 54, 2003, 381-395.

KOŠČEVIĆ 1980

R. Košćević: Antičke fibule s područja Siska, Zagreb 1980.

KOVAČEVIĆ, MIRKOVIĆ 1890

K. Kovačević, P. Mirković: Iskopine kod Bišća u Jezerini niže Pritoke. GZM II/4, 1890, 330-337.

KOVRIG 1937

I. Kovrig: Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. Dissertationes Pannonicae II, 4, Budapest 1937.

KOZLIČIĆ 1983

M. Kozličić: O problemu japodske prisutnosti u primorju istočnog Jadrana. U: Arheološka problematika zapadne Bosne (knjiga I), Sarajevo 1983, 109-118.

KRÄMER 1961

W. Krämer: Fremder Frauenschmuck aus Manching. *Germania* 39/3-4, 1961, 305-322.

KRÄMER 1971

W. Krämer: Silberne Fibelpaare aus dem letzten vorchristlichen Jahrhundert. *Germania* 49, 1971, 111-132.

KRIŽ 2005

B. Križ: Novo mesto 6. Kapiteljska njiva. Mlajšeželezno grobišče. *Carniola archaeologica* 6, Novo mesto 2005.

KROPF, NOWAK 2000

J. Kropf, H. Nowak: Fibeln von Flavia Solva aus Privatbesitz. *RÖ* 21/22 (1998/1999), Wien 2000.

KRUTA 1971

V. Kruta: Le trésor de Duchcov dans les collections tchécoslovaques, Ústí nad Labem 1971.

KRUTA 1979

V. Kruta: Duchcov-Münsingen: nature et diffusion d'une phase laténienne. U: Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère (ur. P.-M. Duval, V. Kruta), Paris 1979, 81-115.

KRUTA 1983

V. Kruta: Faciès celtiques de la Cisalpine aux Ier et IIIe siècles av. n. è. U: *Popoli e facies* 1983, 1-15.

KUJUNDŽIĆ-VEJZAGIĆ 2009

Z. Kujundžić-Vejzagić: Amber from the Japod necropolises of Jezerine and Ribić near Bihać. U: *Amber in Archaeology* (Proceedings of the Fifth Int. Conference on Amber in Archaeology, Belgrade 2006), Belgrade 2009, 156-163.

KUKOČ 1993

S. Kukoč: Žrtva u japodskom kultu mrtvih. RFFZd 31 (18) (1991/92), 1993, 1-23.

KUKOČ 2008

S. Kukoč: Lik japodskog ratnika. Izdanja HAD-a 23, Zagreb 2008, 85-116.

KUKOČ 2009

S. Kukoč: Nadin – liburnski kult mrtvih , istraživanja 2004.-2006., 2009. god. Asseria 7, 2009, 11-80.

KUKOČ 2009a

S. Kukoč: Obred spaljivanja pokojnika u prapovijesti sjeverne Dalmacije. Archaeologia Adriatica III, 2009, 51-82.

KUKOČ 2011

S. Kukoč: Liburnska nekropola u prirodnom i kulturnom okolišu. Histria Antiqua 20, 2011, 189-221.

KUKOČ 2011a

S. Kukoč: Pojasne kopče italskog tipa na istočnom Jadranu. Asseria 9, 2011, 11-74.

KURZ 1969

K. Kurz: Zum Charakter der Geldwirtschaft im Japodengebiet. AV XX, 1969, 27-34.

KURZ 1974

K. Kurz: Zur neuen Datierung des Mazin-Fundes. U: Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata. Situla 14/15, Ljubljana 1974, 155-161.

KURZ 1995

G. Kurz: Keltische Hort- und Gewässerfunde in Mitteleuropa. Deponierung der Latènezeit. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 33, Stuttgart 1995.

LAHARNAR 2009

B. Laharnar: The Žerovnišček Iron Age hillfort near Bločice in the Notranjska region. AV 60, 2009, 97-157.

LAMBOT, MÉNIEL 2000

B. Lambot, P. Méniel: Le centre communautaire et culturel du village gaulois d'Acy-Romance dans son contexte régional. U: Rites et espaces en pays celte et méditerranéen: étude comparée à partir du sanctuaire d'Acy-Romance (Ardennes, France) (ur. S. Verger). Collection de l'École française de Rome 276, Rome 2000, 7-139.

LAURSEN 1984

J. Laursen: Danske kuglefibler. Hikuin 10, 1984, 127-136.

LAVIZZARI PEDRAZZINI 1987

M. P. Lavizzari Pedrazzini: Ceramica romana di tradizione ellenistica in Italia settentrionale. Il vasellame „tipo Aco“, Firenze 1987.

LAVIZZARI PEDRAZZINI 1995

M. P. Lavizzari Pedrazzini: I vasi „tipo Aco“ provenienti dagli scavi di via Redentore in Verona. U: Splendida civitas nostra (ur. G. Cavalieri Manasse, E. Roffia). Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 8, 1995, 401-408.

LAVIZZARI PEDRAZZINI 1997

M. P. Lavizzari Pedrazzini: Nuove osservazioni sul vasellame „tipo Aco“. Athenaeum 85 (I), 1997, 233-251.

LAZAR 1996

I. Lazar: Latènezeitliche und frühromische Funde aus der Savinja in Celje. AV 47, 1996, 279-296.

LEPORE 2004

G. Lepore: La necropoli di Phoinikè. U: L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du IVe colloque international de Grenoble (10-12 octobre 2002) (ur. P. Cabanes, J-L. Lamboley), Paris 2004, 363-372.

LEPORE 2005

G. Lepore: La necropoli meridionale. D. Altre tombe di età ellenistica. U: Phoinike III. Rapporto preliminare sulle campagne di scavi e ricerche 2002-2003 (ur. S. De Maria, S. Gjongecaj), Bologna 2005, 120-125.

LEQUOY 1993

M.-C. Lequoy: Le depot funeraire de La Mailleraye-sur-Seine (Seine-Maritime). U: Les Celtes en Normandie. Les rites funeraires en Gaule (IIIème – Ier siècle avant J.-C.). Actes du 14ème colloque A.F.E.A.F. Revue Archéologique de l'Ouest Suppl. 6, 1993, 121-133.

LIPPOLIS 1994

E. Lippolis: I sistemi rituali: l'inumazione. U: Taranto 1994, 131-148.

LOKOŠEK 1988

I. Lokošek: Lučne fibule na šarnir s dvije igle iz Arheološkog muzeja u Splitu. VAHD 81, 1988, 5-20.

LOLIĆ 2003

T. Lolić: Colonia Flavia Siscia. U: The autonomous towns of Noricum and Pannonia (ur. M. Šašel Kos, P. Scherrer). Situla 41, Ljubljana 2003, 131-152.

LOLLINI 1985

D. Lollini: Rapporto tra area romagnola e picena nel VI-IV sec.a. C. U: La Romagna tra VI e IV sec. a. C. nel quadro della protostoria dell'Italia centrale. Atti convegno Bologna, 23-24 ottobre 1982 (ur. G. Bermond Montanari), Bologna 1985, 323-350.

LO SCHIAVO 1970

F. Lo Schiavo: Il gruppo liburnico-japodico: per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica. Memorie Classe Scienze morali, storiche e filologiche XIV, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1970.

LO SCHIAVO 2010

F. Lo Schiavo: Le fibule dell'Italia meridionale e della Sicilia dall'età del bronzo recente al VI secolo a. C. PBF XIV/14.1-3, Stuttgart 2010.

LUBŠINA TUŠEK, KAVUR 2011

M. Lubšina Tušek, B. Kavur: Srednica near Ptuj. A contribution to the beginning of the La Tène period in Eastern Slovenia. U: The Eastern Celts. The communities between the Alps and the Black Sea (ur. M. Guštin, M. Jevtić), Koper-Beograd 2011, 31-50.

LUCY 2005

S. Lucy: Ethnic and cultural identities. U: Díaz-Andreu et al. 2005, 86-109.

LUIK 1997

M. Luik: Fibeln vom Typ Alesia aus den römischen Lagern um Numantia. AKorr 27/3, 1997, 463-479.

LUNZ 1974

R. Lunz: Studien zur End-Bronzezeit und älteren Eisenzeit im Südalpenraum, Firenze 1974.

LJUBIĆ 1881

Š. Ljubić: Predhistoričke starine u Prozoru i u Brlogu. VHAD III/1, 1881, 11-14.

LJUBIĆ 1881a

Š. Ljubić: Razne viesti, dopisi. VHAD III/4, 1881, 122-128.

LJUBIĆ 1882

Š. Ljubić: Arkeologičko izkapanje u Bakru; Dopisi, razne viesti. VHAD IV/1, 1882, 1-9; 25-32.

LJUBIĆ 1889

Š. Ljubić: Popis arkeologičkoga odjela Narodnog Zem. Muzeja u Zagrebu (sv. I), Zagreb 1889.

LJUBLJANICA 2009

P. Turk, J. Istenič, T. Knific, T. Nabergoj (ur.): The Ljubljanica – a River and its Past, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2009.

LJUŠTINA, SPASIĆ 2012

M. Ljuština, M. Spasić: Celtic newcomers between traditional and fashionable: graves 63 and 67 from Karaburma. U: Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 7-9 October 2011 (ur. S. Berecki), Târgu Mureş 2012, 391-400.

MAGGIANI 1995

A. Maggiani: I Liguri Apuani; Le necropoli di Levigliani e di Minazzana. U: Museo archeologico Versiliese „Bruno Antonucci“, Pietrasanta (ur. E. Paribeni), Viareggio 1995, 85-89; 104-122.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970

N. Majnarić-Pandžić: Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu. Acta Musei Cibalensis 2, Vinkovci 1970.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1990

N. Majnarić-Pandžić: Novi nalaz pojasne kopče tipa Laminci iz Siska. VAMZ 3.s. XXIII, 1990, 55-68.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996

N. Majnarić-Pandžić: Nekoliko napomena o uvođenju ranolatenskog stila u sjevernu Hrvatsku i Bosnu. ARR 12, 1996, 31-53.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2007

N. Majnarić-Pandžić: Brončani srednjolatenski nakit iz Vukovara ukrašen plastičnim i pseudofiligranskim stilom. U: Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan (ur. M. Blečić et al.). Situla 44, Ljubljana 2007, 797-811.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2008

N. Majnarić-Pandžić: Another look at the silver jewellery from Psarjevo near Zelina in Northwestern Croatia. Archaeologia Adriatica II, 2008, 315-323.

MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 2009

N. Majnarić-Pandžić: Recent La Tène finds and sites in northern Croatia. RVM 51, 2009, 103-116.

MANFREDI 1995

L.-I. Manfredi: Monete puniche: repertorio epigrafico e numismatico delle leggende puniche. Bollettino di Numismatica Monografia 6, Roma 1995.

MARIĆ 1962

Z. Marić: Vir kod Posušja. GZM n.s. XVII, 1962, 63-72.

MARIĆ 1963

Z. Marić: Keltski elementi u mlađem željeznom dobu Bosne i Hercegovine. GZM n.s. XVIII, 1963, 63-83.

MARIĆ 1964

Z. Marić: Donja Dolina. GZM n.s. XIX, 1964, 5-128.

MARIĆ 1968

Z. Marić: Japodske nekropole u dolini Une. GZM n. s. XXIII, 1968, 5-80.

MARIĆ 1972-73

Z. Marić: Ornametirane pojasne ploče sa gradine u Ošanićima kod Stoca. GZM n.s. XXVII/XXVIII, 1972/73, 257-260.

MARIĆ 1975

Z. Marić: Istočna granica Japoda. Izdanja HAD 1, 1975, 39-44.

MARIĆ 1976

Z. Marić: Novootkrivena obloga pojasne ploče sa Gradine u Ošanićima kod Stoca. GZM n.s. XXIX (1974), 1976, 35-40.

MAROVIĆ 1959

I. Marović: Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine g. 1953., 1954. i 1958. VAHD LXI, 1959, 5-80.

MAROVIĆ, NIKOLANCI 1977

I. Marović, M. Nikolanci: Četiri groba iz nekropole u Vičoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908. god. VAHD LXX-LXXI (1968-69), 1977, 5-55.

MÁRTON 2004

A. Márton: La fibule du type de Mötschwil. AAASH 55, 2004, 279-322.

MASON 1999

P. Mason: The Road to the South: the role of Bela krajina in the long-distance exchange networks between the Adriatic and the Eastern Alps in the early 1st millennium BC in the light of recent settlement excavation. U: Archaeology of the Bronze and Iron Age. Archaeolingua 9, Budapest 1999, 143-155.

MATEJČIĆ 1966

R. Matejčić: Nalaz halštatskog nakita iz Šula. Jadranski zbornik VI, 1966, 331-340.

MATEJČIĆ 1974

R. Matejčić: Prehistorijska nekropola Mišinac u Kastvu (pokusno istraživanje). Liburnijske teme 1 (Zbornici čakavskog sabora), Opatija 1974, 51-78.

MATEJČIĆ 1985

R. Matejčić: Arheološki nalazi u Rijeci i okolici. Dometi god. XVIII, br. 4-5, 1985, 5-12.

MATIJAŠIĆ 1991

R. Matijašić: L'Istria tra Epulone e Augusto: archeologia e storia della romanizzazione dell'Istria (II sec. a. C. – I sec. d. C.). AAAd XXXVII (Preistoria e protostoria dell'alto Adriatico), Udine 1991, 235-251.

MATIJEVIĆ-SOKOL 1994

M. Matijević-Sokol: Povijesna svjedočanstva o Senju i okolici. Antički izvori. Senjski zbornik 21, 1994, 25-40.

MEDUNA 1970

J. Meduna: Laténské pohřebiště v Brně – Horních Heršpicích. PA LXI/1, 1970, 225-235.

MEDUNA 1980

J. Meduna: Die latènezeitliche Siedlungen in Mähren, Praha 1980.

MEGAW 2012

V. Megaw: Der Plastische Stil. U: Die Welt der Kelten. Zentren der Macht – Kostbarkeiten der Kunst, Stuttgart 2012.

MELLER 2002

H. Meller: Die Fibeln aus dem Reitia-Heiligtum von Este (Ausgrabungen 1880-1916) 1. Studien zu den Spätlatèneformen. Studien zu Vor- und Frühgeschichtlichen Heiligtümern 2.1, Mainz am Rhein 2002.

MELLER 2012

H. Meller: Die Fibeln aus dem Reitia-Heiligtum von Este (Ausgrabungen 1880-1916) 2. Studien zu den Spätlatèneformen. Studien zu Vor- und Frühgeschichtlichen Heiligtümern 2.2, Mainz am Rhein 2012.

MELLI 2004

P. Melli: I Liguri della costa. U: Ligures Celeberrimi. La Liguria interna nella seconda età del Ferro. Atti del convegno internazionale Mondovì, 26-28 aprile 2002 (ur. M. Venturino Gambari, D. Gandolfi), Bordighera 2004, 165-190.

METZLER 1995

J. Metzler: Das treverische Oppidum auf dem Titelberg (G.-H. Luxemburg). Zur Kontinuität zwischen der spätkeltischen und der frührömischen Zeit in Nord-Gallien. Dossiers d'Archeologie du Musée National d'Histoire et d'Art III, Luxembourg 1995.

METZLER, GAENG 2009

J. Metzler, C. Gaeng: Goebange-Nospelt: une nécropole aristocratique trévire. Dossiers d'Archeologie du Musée National d'Histoire et d'Art XIII, Luxembourg 2009.

MIHOVILIĆ 1994-95

K. Mihovilić: Srebrni nakit iz Nezakcija (Podaci za VI. stupanj razvoja istarske grupe). *Diadora* 16-17, 1994-95, 81-100.

MIHOVILIĆ 1996

K. Mihovilić: Nezakcij: nalaz grobnice 1981. godine. *Monografije i katalozi* 6, Arheološki muzej Istre, Pula 1996.

MIHOVILIĆ 2001

K. Mihovilić: Nezakcij: prapovijesni nalazi 1900. – 1953. *Monografije i katalozi* 11, Arheološki muzej Istre, Pula 2001.

MIHOVILIĆ 2002

K. Mihovilić: Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru. U: Grčki utjecaji na istočnoj obali Jadrana. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu (ur. N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin). *Knjiga Mediterana* 26, Split 2002, 499-519.

MIHOVILIĆ 2009

K. Mihovilić: New finds of La Tène fibulae from Istria. U: *Keltske študije II. Studies in Celtic Archaeology, Papers in honour of Mitja Guštin* (ur. G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari). *Protohistoire Européenne* 11, Montagnac 2009, 209-216.

MIHOVILIĆ 2013

K. Mihovilić: Histri u Istri: željezno doba Istre / Gli Istri in Istria: l'età del ferro in Istria / The Histri in Istria: The Iron Age in Istria. *Monografije i katalozi* 23, Arheološki muzej Istre, Pula 2013.

MILETIĆ 1993

Ž. Miletić: Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone. *RFFZd* 32 (19) (1992-93), 1993, 117-150.

MIRNIK 1981

I. Mirnik: *Coin hoards in Yugoslavia*. BAR S95, 1981.

MIRNIK 1982

I. Mirnik: Skupni nalazi novca iz Hrvatske III. Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aes rude iz Štikade. VAMZ 3. s. XV, 1982, 149-167.

MIRNIK 1987

I. Mirnik: Skupni nalazi novca iz Hrvatske V. Ostava iz Gračaca iz godine 1926. VAMZ 3. s. XX, 1987, 49-84.

MIRNIK 1987a

I. Mirnik: Circulation of North African etc. currency in Illyricum. AV 38, 1987, 369-392.

MIRNIK 1989

I. Mirnik: „Ostava“ iz Baške. Izdanja HAD-a 13 (Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom Primorju), Zagreb 1989, 89-96.

MIRNIK 1993

I. Mirnik: Le trésor monétaire de Bosanska Krupa. U: Actes XIe Congrès International de Numismatique, Bruxelles 8-13 Septembre 1991, Louvain-la-Neuve 1993, 113-116.

MIRNIK 1996

I. Mirnik: A contribution to the Study of the Circulation of the Drachms of Apollonia and Dyrrhachium in the Southern Pannonian Plain. Annotazioni numismatiche, Serie II, 24, Dicembre 1996, 526-529.

MIRNIK 2000

I. Mirnik: Skupni nalaz novca iz Krupe. Bosna Franciscana 8, 2000, 196-211.

MISKE 1908

K. von Miske: Die prähistorische Ansiedelung Velem St. Vid, Band I, Wien 1908.

MIŠE 2005

M. Miše: Grčka i helenistička keramike iz Farosa u Arheološkom muzeju u Splitu (stari fond). VAPD 98, 2005, 25-48.

MIŠE 2010

M. Miše: Keramika tipa „Gnathia“ na istočnoj obali Jadrana (od 4. do 1. st.pr. Kr.) (doktorska disertacija), Zagreb 2010.

MIŠE 2013

M. Miše: Prilog proučavanju isejske keramike tipa Gnathia. VAPD 106, 2013, 99-130.

MIŠKEC 2003

A. Miškec: The early Romanization of the Southeastern Alpine region in the light of the numismatic finds. AV 54, 2003, 369-379.

MIŠKEC 2008

A. Miškec: Denarni obtok v Istri v antičnem obdobju. Annales Ser. hist. sociol. 18-2, 2008, 289-304.

MLADIN 1960

J. Mladin: Iskapanje ilirskog tumula u Osoru na otoku Cresu. Jadranski zbornik IV, 1960, 211-240.

MLINAR 2009

M. Mlinar: About three Iron Age finds, excavated in the year 1927 at Most na Soči. U: Keltske študije II. Studies in Celtic Archaeology, Papers in honour of Mitja Guštin (ur. G. Tiefengraber, B. Kavur, A. Gaspari). Protohistoire Européenne 11, Montagnac 2009, 217-223.

MLINAR, PETTARIN 2007

M. Mlinar, S. Pettarin: L'età del ferro nelle Valli dell'Isonzo e del Natisone. U: Le valli del Natisone e dell'Isonzo tra Centroeuropa e Adriatico, atti del convegno internazionale di studi San Pietro al Natisone (UD), 15-16 settembre 2006, (ur. M. Chiabà, P. Maggi, C. Magrini), Roma 2007, 43-52.

MOOSLEITNER et al. 1974

F. Moosleitner, L. Pauli, E. Penninger: Der Dürrenberg bei Hallein II. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 17, München 1974.

MORET et al. 2000

J.-C. Moret, A. Rast-Eicher, P. Taillard: Sion: les secrets d'une tombe „sédune“. Archäologie der Schweiz 23/1, 2000, 10-17.

MUKA 2005

B. Muka: La necropoli meridionale. C. Le sepolture di età ellenistica: i circoli funerari. U: Phoinike III. Rapporto preliminare sulle campagne di scavi e ricerche 2002-2003 (ur. S. De Maria, S. Gjongecaj), Bologna 2005, 114-120.

MÜLLER 1981

F. Müller: Die frühlatènezeitlichen Flachgräber der Kantone Baselstadt und Baselland. JSGUF 64, 1981, 73-106.

MÜLLER 1990

F. Müller: Der Massenfund von der Tiefenau bei Bern. Antiqua 20, Basel 1990.

MÜLLER 1998

F. Müller: Die Entwicklung des Waldalgesheimstils in Münsingen-Rain. U: Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden in Vergleich (ur. F. Müller). Schriften des Bernischen Historischen Museums 2, Bern 1998, 71-83.

MÜLLER 1985

R. Müller: Die Grabfunde der Jastorf- und Latènezeit an unterer Saale und Mittelbe. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 38, Berlin 1985.

NAGY 2012

P. Nagy: Castaneda GR. Die Eisenzeit in Misox. UPA 218, Bonn 2012.

NEDVED 1981

B. Nedved: Nakit rimskog razdoblja. U: Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981, 151-182.

NEDVED 1995

B. Nedved: Srednje i južno velebitsko podgorje u rimsko doba. Paklenički zbornik 1, 1995, 223-228.

NÉMETI 1992

I. Néméti: Necropola Latène de la Pişcolt, jud. Satu Mare 3. *Thraco-Dacica* XIII/1-2, 1992, 59-112.

NÉMETI 1993

I. Néméti: Necropola Latène de la Pişcolt, jud. Satu Mare 4. *Thraco-Dacica* XIV/1-2, 1993, 117-129.

NIKOLANCI 1969

M. Nikolanci: Helenistička nekropola Isse. *VAHD LXIII-LXIV (1961-1962)*, 1969, 57-90.

NUGLISCH 1969

K. Nuglisch: Zur Kenntnis der älteren Latènezeit im Gebiet zwischen Ohre und Unstrut. *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte* 53, 1969, 375-414.

OGRIN 1998

M. Ogrin: Trortasta fibula v Sloveniji. *AV* 49, 1998, 101-132.

OKULICZ-KOZARYN, NOWAKOWSKI 1996

J. Okulicz-Kozaryn, W. Nowakowski: In search of amber routes. Traces of contacts between South-Eastern coasts of the Baltic Sea and the Celto-Illyrian and Dacian territories. U: *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt. Materialien der Symposiums Kraków 26.-29. April 1995, Kraków 1996*, 157-172.

OLUJIĆ 1999

B. Olujić: Japodi od 5. do 1. stoljeća prije Krista. *Kultura u prostoru između latenske kontinentalne i jadranske civilizacije (doktorska disertacija)*, Zagreb 1999.

OLUJIĆ 1999a

B. Olujić: Japodi i Rim do sredine 1. stoljeća prije Krista. *Historijski zbornik LII*, 1999, 1-16.

OLUJIĆ 1999-2000

B. Olujić: Japodi, Apijanovi plemeniti barbari. OA 23-24, 1999-2000, 59-64.

OLUJIĆ 2005

B. Olujić: Viničica. HAG 1/2004, 2005, 133-135.

OLUJIĆ 2006

B. Olujić: Viničica. HAG 2/2005, 2006, 189-191.

OLUJIĆ 2007

B. Olujić: Povijest Japoda. Pristup, Zagreb 2007.

OLUJIĆ 2009

B. Olujić: Viničica. HAG 5/2008, 2009, 305-307.

ORLIĆ 2011

L. Orlić: Željeznodobne fibule s nalazišta Četvrt sv. Teodora u Puli. *Histria archaeologica* 42, 2011, 185-215.

OŽANIĆ 1998

I. Ožanić: Gradina Osječenica – antičko razdoblje. OA 22, 1998, 27-80.

PALAVESTRA 1993

A. Palavestra: Praistorijski ćilibar na Centralnom i Zapadnom Balkanu. Posebna izdanja Balkanološki Institut 52, Beograd 1993.

PANVINI ROSATI 1988

F. Panvini Rosati (ur.): *Aes signatum*. Un aspetto dell'economia nell'Emilia preromana. *Archaeologica Regiensia* 2, Reggio Emilia 1988.

PASSI PITCHER 1996

L. Passi Pitcher (ur.): *Bedriacum*. Ricerche archeologiche a Calvatone, Milano 1996.

PAŠKVALIN 2002

V. Paškvalin: Helenistički sloj nekropole ilirsko-panonskog plemena Dezitijata na Kamenjači u Brezi kod Sarajeva. U: Grčki utjecaji na istočnoj obali Jadrana. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu (ur. N. Cambi, S. Čače, B. Kirigin), Knjiga Mediterana 26, Split 2002, 521-538.

PAŠKVALIN 2002a

V. Paškvalin: Inhumirani grob žene na Kamenjači u Brezi nekropoli predrimskih Dezitijata. GCBI XXXII/30, 2002, 329-348.

PAŠKVALIN 2008

V. Paškvalin: Kamenjača, Breza kod Sarajeva – mladeželjeznodobna i rimska nekropola. GCBI XXXVII/35, 2008, 101-179.

PATEK 1942

E. Patek: Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien. Dissertationes Pannonicae II/19, Budapest 1942.

PATSCH 1896

K. Patsch: Japodi. GZM VIII, 1896, 113-139.

PAVLIN 2007

P. Pavlin: Željeznodobne najdbe z Graca pri Selih pri Zajčjem Vrhu. U: Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan (ur. M. Blečić et al.). Situla 44, Ljubljana 2007, 759-765.

PAVLIN 2014

P. Pavlin: Starejšeželjeznodobni košarasti obeski, okrašeni z vodoravnimi črtami. U: Studia Praehistorica in honorem Janez Dular. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 30, 2014, 341-354.

PAULI 1978

L. Pauli: Der Dürrnberg bei Hallein III. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 18, München 1978.

PEGAN 1959

E. Pegan: Najdba numidijskih novcev iz okolice Obrovca v srednji Dalmaciji. VAHD LXI, 1959, 154-155.

PENNINGER 1972

E. Penninger: Der Dürrnberg bei Hallein I. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 16, München 1972.

PERASSI 2008

C. Perassi: Il „Numidian Hoard“ del Malta National Archaeological Museum. L'Africa romana XVII, Roma 2008, 1375-1402.

PERNET 2006

L. Pernet: Les armes. U: Pernet et al. 2006, 27-84.

PERNET et al.

L. Pernet, E. Carlevaro, L. Tori, G. Vietti, P. Della Casa, B. Schmid-Sikimić: La necropoli di Giubiasco (TI) II. Les tombes de La Tène finale et d'époque romaine. Collectio archaeologica 4, Zürich 2006.

PETTARIN 2006

S. Pettarin: Le necropoli di San Pietro al Natisone e Dernazzacco nella documentazione del Museo archeologico nazionale di Cividale del Friuli. Studi e ricerche di protostoria mediterranea 7, Roma 2006.

PIANA AGOSTINETTI 1983

P. Piana Agostinetti: Elementi per lo studio del vestiario, dell'armamento e degli oggetti d'ornamento nella necropoli di Ornavasso. U: Popoli e facies 1983, 111-138.

PIETA 2008

K. Pieta: Keltské osídlenie Slovenska: mladšia doba laténska, Nitra 2008.

PIETA, PLACHA 1999

K. Pieta, V. Placha: Die ersten Römer im nördlichen Mitteldonauraum im Lichte neuen Grabungen in Devin. U: Germanen beiderseits des spätantiken Limes (ur. T. Fischer). Spisy Arch. Ustavu AV ČR Brno 14, 1999, 179-205.

PIETA, ZACHAR 1993

K. Pieta, L. Zachar: Mladšia doba železná. U: T. Štefanovičová et al.: Najstaršie dejiny Bratislavy, Bratislava 1993, 143-209.

PIRKMAJER 1991

D. Pirkmajer: Kelti na Celjskem, Celje 1991.

Popoli e facies 1983

Popoli e facies culturali celtiche a nord e a sud delle Alpi dal V al I secolo a.C. Atti del Colloquio Internazionale Milano 14-16 novembre 1980, Milano 1983.

POPOVIĆ 1987

P. Popović: Novac Skordiska: novac i novčani promet na Centralnom Balkanu od IV do I veka pre n.e., Beograd-Novi Sad 1987.

POPOVIĆ 1994

P. Popović: Lanzenfibeln des Westbalkans und der Donauniederung. Balcanica XXV/1, 1994, 53-71.

POPOVIĆ 1996

P. Popović: Early La Tène between Pannonia and the Balkans. Starinar 47, 1996, 105-125.

POPOVIĆ 1997

P. Popović: Les perles de verre en forme de vase ou d'amphore sur l'espace entre la mer Adriatique et le Danube. Starinar XLVIII, 1997, 165-171.

POPOVIĆ 2002

P. Popović: Enamel and Scordisci. GCBI XXXII/30, 2002, 349-361.

POPOVIĆ 2003

P. Popović: Gradina na Bosutu kod Vašice. OA 27, 2003, 311-320.

POPPI KRUTA 1983

L. Poppi Kruta: Gruppi di cultura lateniana in Emilia-Romagna. U: Popoli e facies 1983, 24-37.

POUX et al. 2007

M. Poux, M. Demierre, M. Garcia, B. Gratuze, K. Gruel, R. Guichon, S. Nieto-Pelletier: Paire de fibules en or du Ier s. av. J.-C. Gallia 64, 2007, 191-225.

RADIMSKY 1891

V. Radimsky: Visoravan Rakitno u Hercegovini. GZM III/4, 1981, 413-424.

RADIMSKY 1892

V. Radimsky: Prethodni izvještaj o prekopavanju u nekropoli pri Jezerinama kod Bišća. GZM IV/4, 1892, 301-310.

RADIMSKY 1893

V. Radimsky: Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine. GZM V/3, 1893, 479-497.

RADIMSKY 1895

V. Radimsky: Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bihać. WMBH III, 1895, 39-218.

RADIMSKY 1895a

V. Radimsky: Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni. GZM VII/3-4, 1895, 309-336, 483-524.

RADMAN-LIVAJA 2001

I. Radman-Livaja: Rimski projektili iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. VAMZ 3. s. XXXIV, 2001, 123-152.

RADMAN-LIVAJA 2004

I. Radman-Livaja: *Militaria Sisciensia – Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Katalogi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu I, Zagreb 2004.

RADMAN LIVAJA 2007

I. Radman-Livaja: *In Segestica...* PIAZ 24, 2007, 153-172.

RADMAN-LIVAJA, DIZDAR 2010

I. Radman-Livaja, M. Dizdar: Archaeological traces of the Pannonian revolt 6 – 9 AD: Evidence and conjectures. U: *IMPERIUM – Varus und seine Zeit*. Beiträge zum internationalen Kolloquium des LWL-Römermuseums am 28. und 29. April 2008 in Münster (ur. R. Aßkamp, T. Esch). Veröffentlichungen der Altertumskommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen-Lippe Band XVIII, Aschendorff 2010, 47-58.

RADNÓTI 1938

A. Radnóti: Die römischen Bronzegefäße von Pannonien. *Dissertationes Pannonicae II/6*, Budapest 1938.

RAMSL 2002

P. Ramsel: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. *Fundberichte aus Österreich Materialhefte A 11*, Wien 2002.

RAMSL 2002a

P. Ramsel: Das latènezeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn (Niederösterreich) im Spiegel seiner Fernbeziehungen. U: *Fernkontakte in der Eisenzeit*. Konferenz Liblice 2000 (ur. A. Lang, V. Salač), Praha 2002, 313-320.

RAMSL 2011

P. Ramsel: Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Rheinthal Süd, Niederösterreich. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 74*, Wien 2011.

RAUNIG 1968

B. Raunig: Japodska nekropola na Crkvini u Golubiću. *GZM n.s. XXIII*, 1968, 81-98.

RAUNIG 1980-81

B. Raunig: Praistorijska nekropola na Gradini u selu Ripač. GZM n.s. 35/36, 1980/81, 141-162.

RAUNIG 1996

B. Raunig: Krčana – naselje mlađeg željeznog doba u selu Trnovi u sjeverozapadnoj Bosni. OA 20, 1996, 39-69.

RAUNIG 2002

B. Raunig: Slučajni nalazi prahistorijskog oružja iz Bihaćkog polja. GCBI XXXII/30, 2002, 267-282.

RAUNIG 2003

B. Raunig: Neki podaci o sojeničkim naseljima u Bihaćkom polju. OA 27, 2003, 269-276.

RAUNIG 2004

B. Raunig: Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda. Djela CBI LXXXII/8, Sarajevo 2004.

REDAVID 2010

V. Redavid: La ceramica „di Gnathia“ nella „necropoli occidentale“ di Egnazia. Studi su Egnazia 1, Fasano 2010.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1953

D. Rendić-Miočević: Srebrne naušnice nepoznatih japodskih radionica u splitskom Arheološkom muzeju. AV IV/2, 1953, 211-226.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1957

D. Rendić-Miočević: Oko datiranja srebrna zoomorfnog nakita iz goričke ostave. Peristil II, 1957, 29-38.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1959

D. Rendić-Miočević: Zlatni nakit iz helenističko-ilirske nekropole u Budvi. OA IV, 1959, 5-47.

RENFREW 1996

C. Renfrew: Prehistory and the identity of Europe, or, don't let's be beastly to the Hungarians. U: Cultural identity and archaeology. The construction of European identities (ur. P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble), London 1996, 125-137.

RIECKHOFF 1975

S. Rieckhoff: Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis). Saalburg Jahrbuch XXXII, 1975, 5-104.

RIHA 1979

E. Riha: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst 3, Augst 1979.

RIHA 1994

E. Riha: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst: die Neufunde seit 1975. Forschungen in Augst 18, Augst 1994.

ROMANO 1994

I. B. Romano: A hellenistic deposit from Corinth: evidence for interim period activity (146-44 B.C.). Hesperia 63/1, 1994, 58-104.

ROMITO 1995

M. Romito: I cinturoni sannitici, Napoli 1995.

ROSADA, DAL RI 1985

G. Rosada, L. Dal Ri (ur.): Tires e Aica. Necropoli di epoca romana, Venezia 1985.

ROYMANS 2004

N. Roymans: Ethnic Identity and Imperial power. The Batavians in the Early Roman Empire. Amsterdam Archaeological Studies 10, Amsterdam 2004.

ROYMANS 2007

N. Roymans: On the latènisation of the Late Iron Age material culture in the Lower Rhine / Meuse area. U: Keltische Einflüsse im nördlichen Mitteleuropa während der mittleren und jüngeren vorrömischen Eisenzeit (ur. S. Möllers, W. Schlüter, S. Sievers). Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 9, Bonn 2007, 311-325.

ROYMANS 2009

N. Roymans: Hercules and the construction of a Batavian identity in the context of the Roman empire. U: Derks, Roymans 2009, 219-238.

RUSTOIU 1997

A. Rustoiu: Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. – I e.n.). Biblioteca Thracologica XXII, București 1997.

RUSTOIU 2005

A. Rustoiu: Dacia și Italia în sec. I a. Chr. Comerțul cu vase de bronz în perioada republicană târzie (Studiu preliminar). U: C.Cosma, A. Rustoiu (ur.), Comerț și civilizație (Interferențe etnice și culturale în milenii I a. Chr. – I p. Chr. VII), Cluj-Napoca 2005, 53-117.

RUSTOIU 2011

A. Rustoiu: Celto-Pontica. Connections of the Celts from Transylvania with the Black Sea. Pontica XLIV, 2011, 91-111.

RUSTOIU 2012

A. Rustoiu: The Celts and indigenous populations from the southern Carpathian Basin. Intercommunity communication strategies. U: Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 7-9 October 2011 (ur. S. Berecki), Târgu Mureș 2012, 357-390.

SAKARA SUČEVIĆ 2004

M. Sakara Sučević: Kaštelir. Prazgodovinska naselbina pri Novi vasi (Istra) / Prehistoric settlement near Nova Vas (Istria), Koper 2004.

SALZANI 1990

L. Salzani: Pressana, S. Agata. QdAV VI, 1990, 188-190.

SALZANI 2004

L. Salzani: Una tomba ligure da Pressana (VR). U: *Ligures Celeberrimi. La Liguria interna nella seconda età del Ferro. Atti convegno internazionale Mondovì, 26-28 aprile 2002* (ur. M. Venturino Gambari, D. Gandolfi), Bordighera 2004, 429-431.

SANDERS et al. 2014

G. Sanders, Y. Miura, L. Kvapil: A Re-examination of some of the South Stoa Wells at Corinth. U: *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery* (ur. P. G. Bilde, M. L. Lawall). *Black Sea Studies* 16, Aarhus 2014, 65-81.

SANNIBALE 1995

M. Sannibale: Cinturoni italici della Collezione Gorga. *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité*, 107/2, 1995, 937-1020.

SAN SERVOLO 2002

La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste, *Civici Musei di Storia ed Arte*, Trieste 2002.

SAN SEVERO 1996

San Severo. La necropoli di masseria Casone (ur. E. M. De Juliis), Bari 1996.

SCAVI MM3

Scavi MM3. Ricerche di archeologia urbana a Milano durante la costruzione della linea 3 della metropolitana. 1982-1990 (ur. D. Caporusso), Milano 1991.

SCHAAFF 1974

U. Schaaff: Keltische Eisenhelme aus vorrömischer Zeit. *Jhrb RZGM* 21/1, 1974, 149-204.

SCHAAFF 1981

U. Schaaff: Zu den konischen Helmen mit Scheitelknauf in Italien. *AKorr* 11, 1981, 217-221.

SCHAAFF 1988

U. Schaaff: Etruskisch-römische Helme. U: Antike Helme: Sammlung Lipperheide und andere Bestände des Antikenmuseums Berlin. Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseum 14, Mainz 1988, 318-326.

SCHIERL 2008

T. Schierl: Le forme tardo La Tène, fibule del tipo Nauheim e „Schüsselfibeln“. U: Fibule antiche del Friuli (ur. M. Buora, S. Seidel). Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici musei di Udine 9, Udine 2008, 22-26.

SCHÖNFELDER 1998

M. Schönfelder: Zu Fuchsschwanzketten in der Latènezeit. AKorr 28, 1998, 79-93.

SCHÖNFELDER 2007

M. Schönfelder: Zurück aus Griechenland – Spuren keltischer Söldner in Mitteleuropa. Germania 85, 2007, 307-328.

SCHÖRNER 2005

G. Schörner (ur.): Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele. BAR IS 1427, Oxford 2005.

SEDLMAYER 2009

H. Sedlmayer: Die Fibeln vom Magdalensberg: Funde der Grabungsjahre 1948-2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts. Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16, Klagenfurt am Wörthersee 2009.

SEIDEL 2008

S. Seidel: Catalogo (con la collaborazione di Massimo Lavarone). U: Fibule antiche del Friuli (ur. M. Buora, S. Seidel). Cataloghi e monografie archeologiche dei Civici Musei di Udine 9, Udine 2008, 81-215.

SEMERARO 1990

G. Semeraro: Vaste – Fondo Melliche. U: Archeologia dei Messapi (ur. F. D'Andria), Bari 1990, 57-156.

SERGEJEVSKI 1950

D. Sergejevski: Japodske urne. GZM n.s. IV-V, 1949-1950, 45-93.

SHENNAN 1994

S. Shennan (ur.): Archaeological approaches to cultural identity, London – New York 1994.

SIEVERS 2010

S. Sievers: Die Waffen aus dem Oppidum von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 17, Wiesbaden 2010.

SPAGNOLO GARZOLI 1999

G. Spagnolo Garzoli (ur.): Conubia gentium: la necropoli di Oleggio e la romanizzazione dei Vertamocori, Torino 1999.

SPAJIĆ 1954

E. Spajić: Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka. OZ IV, 1954, 7-18.

SPAJIĆ 1956

E. Spajić: Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka. OZ V, 1956, 47-53.

STARAC 2000

A. Starac: Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji II (Liburnija). Monografije i katalozi 10/II, Arheološki muzej Istre, Pula 2000.

STARE 1973

V. Stare: Prazgodovina Šmarjete. Katalogi in monografije 10, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1973.

STARY 1982

P. Stary: Zur hallstattzeitlichen Beilbewaffnung des circum-alpinen Raumes. Bericht RGK 63,1982, 17-104.

STIPČEVIĆ 1960

A. Stipčević: Latenski predmeti iz okolice Obrovca. *Diadora* 1, 1960, 87-94.

STOCKLI 1974

W. E. Stockli: Bemerkungen zur räumlichen und zeitlichen Gruppierung der Funde im Oppidum von Manching. *Germania* 52, 1974, 368-378.

STOPPIONI 2007

M. L. Stoppioni: Lo scavo di un impianto produttivo di anfore greco-italiche a Cattolica (RN): relazione preliminare. U: Vitali 2007, 189-198.

SUANO 1991

M. Suano: Alcune osservazioni sui cinturoni di bronzo di tipo sannitico. U: *Samnium. Archeologia del Molise* (ur. S. Capini, A. Di Niro), Roma 1991, 135-139.

SUB ASCIA 1987

Sub ascia: una necropoli romana a Nave (ur. L. Passi Pitcher), Modena 1987.

SUIĆ 1955

M. Suić: Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu. *Rad JAZU* 306, 1955, 121-185.

SUIĆ 1955a

M. Suić: Granice Liburnije kroz stoljeća. *Radovi JAZU II*, 1955, 273-296.

SUIĆ 1975

M. Suić: Approche scientifique et méthodes de recherche des habitats autochtones sur la territoire illyrien. Posebna izdanja CBI XXIV/6, Sarajevo 1975, 9-36.

SUIĆ 1991-92

M. Suić: Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. god. poslije Krista (uz CIL V: 3346). *VAMZ* 3. s. XXIV-XXV, 1991-92, 55-66.

SVETLIČIĆ 1997

V. Svetličić: Najdbe iz kovine, jantarja in roževine. U: J. Horvat: Sermin; prazgodovinska in zgodnjersimska naselbina v severozahodni Istri. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 3, Ljubljana 1997, 31-38.

SZABÓ 1974

M. Szabó: Contribution à l'étude de l'art et de la chronologie de La Tène ancienne en Hongrie. Folia Archaeologica XXV, 1974, 71-86.

SZABÓ 1985

M. Szabó: Nouvelles vues sur l'art des Celtes orientaux. Études celtiques XXII, 1985, 53-72.

SZABÓ 1988

M. Szabó: Les Celtes en Pannonie: contribution à l'histoire de la civilisation celtique dans la cuvette des Karpates. Études d'Histoire et archéologie III, Paris 1988.

SZABÓ 1991

M. Szabó: I Celti e i loro spostamenti nel III secolo a. C. U: I Celti, Milano 1991, 303-319.

SZABÓ 1992

M. Szabo: Les Celtes de l'Est. La second Age du Fer dans le cuvette des Karpates, Paris 1992.

ŠARIĆ 2004

I. Šarić: Arupijski prostorni koncept u arealu Gackog polja. VAMZ 3. s. XXXVII, 2004, 43-46.

ŠAŠEL 1974

J. Šašel: Die Limes-Entwicklung in Illyricum. U: Actes du IXe Congrès International d'Etudes sur les Frontières Romaines, Mamaia 6-13 septembre 1972, Bucharest, Cologne, Vienna 1974, 193-199 = ŠAŠEL 1992, 397-403.

ŠAŠEL 1974a

J. Šašel: Siscia. RE Suppl. 14, 1974, 702-741 = ŠAŠEL 1992, 600-620.

ŠAŠEL 1976

J. Šašel: Lineamenti dell'espansione romana nelle Alpi orientali e dei Balcani occidentali. AAAd IX, 1976, 71-90 = ŠAŠEL 1992, 408-431.

ŠAŠEL 1977

J. Šašel: Strabo, Oera and Archaeology. U: Ancient Europe and the Mediterranean. Studies presented in honour of Hugh Hencken, Warminster 1977, 157-160 = ŠAŠEL 1992, 630-633.

ŠAŠEL 1984

J. Šašel: Pregled plemena. U: Keltoi 1984, 112-115.

ŠAŠEL 1985

J. Šašel: K rimskim napisom v Beli krajini. AV 36, 1985, 325-336.

ŠAŠEL 1992

J. Šašel: Opera Selecta. Situla 30, Ljubljana 1992.

ŠAŠEL KOS 1986

M. Šašel Kos: Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu, Ljubljana 1986.

ŠAŠEL KOS 1997

M. Šašel Kos: Appian and Dio on the Illyrian wars of Octavian. Živa antika 47, 1997, 187-198.

ŠAŠEL KOS 1997a

M. Šašel Kos: The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia. U: Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstscaffens, Celje 8. – 12. Mai 1995 (ur. B. Đurić, I. Lazar). Situla 36, Ljubljana 1997, 21-42.

ŠAŠEL KOS 2000

M. Šašel Kos: Caesar, Illyricum and the hinterland of Aquileia. U: L'ultimo Cesare: scritti riforme progetti poteri congiure, atti del convegno internazionale, Cividale del Friuli, 16-18 settembre 1999 (ur. G. Urso), Roma 2000, 277-304.

ŠAŠEL KOS 2002

M. Šašel Kos: The Noarus river in Strabo's *Geography*. *Tyche* 17, 2002, 145-153.

ŠAŠEL KOS 2005

M. Šašel Kos: Appian and Illyricum. *Situla* 43, Ljubljana 2005.

ŠAŠEL KOS 2010

M. Šašel Kos: Rimsko osvajanje zahodnega Balkana: Ilirik v Apijanovi *Ilirski zgodovini*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 41, Ljubljana 2010.

ŠAŠEL KOS 2014

M. Šašel Kos: Cincibilus and the march of C. Cassius Longinus towards Macedonia. *AV* 65, 2014, 389-408.

ŠEBEK, JUSTOVÁ 1965

S. Šebek, J. Justová: Laténské kostrové hroby z Milčic, o. Nymburk. *AR* XVII, 1965, 553-555.

ŠEPAROVIĆ 2003

T. Šeparović: Predrimski novac u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. *OA* 27, 2003, 417-433.

ŠEPAROVIĆ 2005

T. Šeparović: Revizija skupnog nalaza rimskog novca iz Kruševa kod Obrovca. *VAPD* 98, 2005, 63-72.

ŠEPAROVIĆ 2006

T. Šeparović: Novac iz Čitluka (Aequum) i Jasenskog u Muzeju Cetinske krajine. *VAPD* 99, 2006, 207-218.

ŠEPAROVIĆ 2008

T. Šeparović: Osvrt na legijske denare Marka Antonija s posebnim naglaskom na nalaze toga novca u sjevernoj Dalmaciji. *Archaeologia Adriatica* II, 2008, 269-274.

ŠEŠELJ 2009

L. Šešelj: *Promunturium Diomedis*: svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju (doktorska disertacija), Zadar 2009.

ŠEŠELJ, VUKOVIĆ 2013

L. Šešelj, M. Vuković: Liburnsko naselje u Radovinu: preliminarna analiza keramičkog materijala. *Diadora* 26-27, 2012/2013, 333-350.

ŠKEGRO 2000

A. Škegro: A large North African, Carthage bronze coin from the numismatic collection of the Franciscan monastery in Kreševo (central Bosnia). *RFFZd* 38 (25), (1999) 2000, 17-25.

ŠRIBAR 1976

V. Šribar: Žgano srednjelatensko grobišče v Metliki. *AV* 25, 1974 (1976), 319-352.

TARANTO 1994

Catalogo del Museo nazionale archeologico di Taranto. III, 1 Taranto. La necropoli: aspetti e problemi della documentazione archeologica tra VII e I sec. a. C. (ur. E. Lippolis), Taranto 1994.

TCHERNIA 1986

A. Tchernia: *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, Paris 1986.

TECCO HVALA 2012

S. Tecco Hvala: Magdalenska gora. Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 28, Ljubljana 2012.

TELEAGA 2008

E. Teleaga: Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau 6. Jh. – Anfang des 3. Jhs. v. Chr. *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte* 23, Rahden/Westf. 2008.

TERŽAN 1975

B. Teržan: Valična vas. AV XXIV (1973), 1975, 660-729.

TERŽAN 1977

B. Teržan: Certoška fibula. AV XXVII (1976), 1977, 317-536.

TERŽAN, TRAMPUŽ 1975

B. Teržan, N. Trampuž: Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine. AV XXIV (1973), 1975, 416-460.

TERŽAN, LO SCHIAVO, TRAMPUŽ-OREL 1984-1985

B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž-Orel: Most na Soči (S. Lucia) II. Katalogi in monografije 23/1-2, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1984-1985.

TEßMANN 2001

B. Teßmann: Schmuck und Trachtzubehör aus Prozor, Kroatien. Ein Beitrag zur Tracht im japodischen Gebiet. Acta Praehistorica et Archaeologica 33, 2001, 28-151.

TEßMANN 2007

B. Teßmann: Körbchenanhänger im Süden – Göritzer Bommeln im Norden. Eine vergleichende Studie zu einem späthallstattzeitlichen Anhängertyp. U: Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan (ur. M. Blečić et al.). Situla 44, Ljubljana 2007, 667-694.

TEŽAK-GREGL 1981

T. Težak-Gregl: Certosa fibule na centralnom japodskom području. VAMZ 3. s. XIV, 1981, 25-48.

TEŽAK-GREGL 1982

T. Težak-Gregl: Rimske provincijalne fibule iz Arheološkog muzeja Osor. Izdanja HAD-a 7, 1982, 99-110.

TODOROVIĆ 1968

J. Todorović: Kelti u jugoistočnoj Evropi. Dissertationes VII, Muzej grada Beograda, Beograd 1968.

TODOROVIĆ 1972

J. Todorović: Praistorijska Karaburma I – nekropola mlađeg gvozdenog doba, Beograd 1972.

TONC 2012

A. Tonc: Silver pendants with anthropomorphic representations in the territory of the Eastern Adriatic protohistoric societies. U: Masken der Vorzeit II. Internationale Tagung vom 19. bis 21. November 2010 in Halle (Saale) (ur. H. Meller, R. Maraszek). Tagungen des Landesmuseum für Vorgeschichte Halle 7, Halle 2012, 63-70.

TONC, FILIPOVIĆ 2010

A. Tonc, S. Filipović: Novi osvrt na Aco pehar iz Osijeka. VAMZ 3.s. XLIII, 2010, 503-518.

TONIOLO 2000

A. Toniolo: Le anfore di Adria (IV-II secolo a. C.), 2000.

TORI et al. 2010

L. Tori, E. Carlevaro, P. Della Casa, L. Pernet, B. Schmid-Sikimić: La necropoli di Giubiasco (TI) III. Le tombe dell'età del Bronzo, della prima età del Ferro e del La Tène antico e medio. Collectio archaeologica 8, Zürich 2010.

TRUHELKA 1889

Ć. Truhelka: Afrikanski novci od tuča (mjedi), nađeni na Vrankamenu kod Krupe. GZM I, 1889, 38-43.

TRUHELKA 1893

Ć. Truhelka: Iskopine u dolini Lašve 1893. I. Uvod. GZM V/4, 1893, 685-699.

TRUHELKA 1896

Ć. Truhelka: Bronzehelm aus Vrankamen bei Krupa. WMBH 4, 1896, 381-383.

TRUHELKA 1899

Ć. Truhelka: Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (Ijubiškog kotara). GZM XI/2, 1899, 339-395.

TRUHELKA 1901

Ć. Truhelka: Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni-Hercegovini (tečajem godine 1900.). GZM XIII, 1901, 1-29.

TRUHELKA 1909

Ć. Truhelka: Gromila latenske dobe u Mahrevićima, kotar Čajnica. GZM XXI/3, 1909, 425-441.

UZSOKI 1987

A. Uzsoki: Ménfőcsanak. U: Corpus of Celtic finds in Hungary I. Transdanubia 1, Budapest 1987, 13-61.

VEDALDI IASBEZ 1994

V. Vedaldi Iasbez: La Venetia orientale e l'Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente. Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 5, Roma 1994.

VEKIĆ 1996

A. Vekić: Zaštitno arheološko istraživanje u Žutoj Lokvi. Senjski zbornik 23, 1996, 35-40.

VEIT 1994

U. Veit: Ethnic concepts in German prehistory: a case study on the relationship between cultural identity and archaeological objectivity. U: Shennan 1994, 35-56.

VEITH 1914

G. Veith: Die Feldzüge des C. Iulius Caesar Octavianus in Illyrien in den Jahren 35 – 33. v. Chr. Schriften der Balkankommission Antiquarische Abteilung VII, Wien 1914.

VENCLOVÁ 1980

N. Venclová: Nástin chronologie laténských sklěnených náramků v Čechách. PA LXXI/1, 1980, 61-92.

VENCLOVÁ 1990

N. Venclová: Prehistoric glass in Bohemia, Praha 1990.

VENTURINO GAMBARI 1996

M. Venturino Gambari: Alle origini di Libarna. Insediamenti protostorici e vie commerciali in Valle Scrivia. U: Libarna (ur. S. Finocchi), Castelnuovo Scrivia 1996, 17-29.

VIČIČ 1994

B. Vičič: Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. AV 45, 1994, 25-80.

VINSKI 1956

Z. Vinski: Ein liburnischer Depotfund von Baška. AIug II, 1956, 19-30.

VISONÀ 1985

P. Visonà: Coins of Ballaios found in Italy. VAHD 78, 1985, 117-122.

VISONÀ 2007

P. Visonà: Greek coinage in Dalmatia and Trans-Adriatic relations in the 4th century B. C. Chiron 37, 2007, 479-494.

VISONÀ 2010

P. Visonà: Circolante punico a Malta e Gozo tra IV e II secolo a. C.: aspetti e problemi. Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità classiche XXXIX, 2010, 141-161.

VISONÀ 2013

P. Visonà: Out of Africa. The movement of coins of Massinissa and his successors across the Mediterranean (Part One). Rivista italiana di numismatica e scienze affini 114, 2013, 119-150.

VISONÀ 2014

P. Visonà: Out of Africa. The movement of coins of Massinissa and his successors across the Mediterranean (Part Two). Rivista italiana di numismatica e scienze affini 115, 2014, 107-138.

VITALI 1990

D. Vitali: Nota sulle Maskenfibeln scoperte a Pressana. QdAV VI, 1990, 190-195.

VITALI 1992

D. Vitali: Tombe e necropoli galliche di Bologna e del territorio, Bologna 1992.

VITALI 2007

D. Vitali (ur.): Le fornaci e le anfore di Albinia: primi dati su produzioni e scambi dalla costa tirrenica al mondo gallico. Atti del Seminario Internazionale Ravenna 2006. Albinia 1, Bologna 2007.

VITRI 1990

S. Vitri: Due corredi funerari. Restauri e Ritrovamenti '87 – '90, Udine 1990, 19-31.

VOGT 1934

E. Vogt: The Cemetery of Vinica (Weinitz), Carniola. U: Prehistoric Grave Material from Carniola excavated in 1905-14 by H.H. the late Duchess Paul Friedrich of Mecklenburg (ur. A. Mahr), New York 1934, 47-56, kat. 49-121 (T. XI-XX).

VÖLLING 1995

T. Völling: Studien zu Fibelformen der jüngeren vorrömischen Eisenzeit und ältesten römischen Kaiserzeit. Bericht RGK 75, 1994, 149-282.

WARNEKE 1999

T. Warneke: Hallstatt- und frühlatènezeitliche Anhängerschmuck. Studien zu Metallanhängern des 8.-5. Jahrhunderts v. Chr. zwischen Main und Po. Internationale Archäologie 50, Rahden/Westf. 1999.

WERNER 1954

J. Werner: Die Bronzekanne von Kelheim. Bayerische Vorgeschichtsblätter 20, 1954, 43-73.

WILKES 1969

J. J. Wilkes: Dalmatia, London 1969.

WILLERS 1901

H. Willers: Die römischen Bronzeimer von Hemmoor, Hannover – Leipzig 1901.

WINDL 1975

H. J. Windl: Das latène- und kaiserzeitliche Gräberfeld von Mihovo, Unterkrain (Dolenjsko), (doktorska disertacija) Wien 1975.

WOLSKI, BERCIU 1973

W. Wolski, I. Berciu: Contribution au problème des tombes romaines à dispositif pour le libations funéraires. *Latomus* 32, 1973, 370-379.

WOOLF 1998

G. Woolf: *Becoming Roman. The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge 1998.

ZACHAR 1981

L. Zachar: Neskoro-latenske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave. *Zborník Slovenského Národného múzea Historia* 21, LXXV, 1981, 35-57.

ZACHAR, REXA 1988

I. Zachar, D. REXA: Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavaer Oppidums. *Zborník Slovenského Národného múzea Historia* 28, LXXXII, 1988, 27-72.

ZANINOVIĆ 1982

M. Zaninović: Otoci Kvarnerskog zaljeva – arheološko strateška razmatranja. *Izdanja HAD-a 7* (Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju), Zagreb 1982, 43-52.

ZANINOVIĆ 1986

M. Zaninović: Pojava antike u središnjoj Hrvatskoj. *Izdanja HAD-a 10* (Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području), Zagreb 1986, 59-67.

ZEPEZAUER 1993

M. A. Zepezauer: Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit III. Mittel- und spätlatènezeitlichen Perlen. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 15, Marburg 1993.

ZOTOVIĆ 1987

M. Zotović: Problem mlađeg gvozdenog doba u zapadnoj Srbiji u svetlu otkrića u Krajčinoćima kod Priboja. GCBI XXV/23, 1987, 51-62.

PRILOG 1

Katalog nalazišta (Karta 2)

Katalog nalazišta ukratko donosi osnovne podatke o lokalitetima koji su dali najveću količinu promatrane građe ili podataka o pogrebnim običajima za mlađe željezno doba.

1. Kastav

Tip: naselje, groblje

Opis: Protopovijesno naselje uništeno je kasnijom izgradnjom te se nalazi unutar današnje povijesne jezgre grada Kastva, smještenog na uzvišenju zapadno od Rijeke. Vjerojatno su bedemi pratili prirodne linije uzvišenja, s akropolom oko crkve sv. Jelene i podgrađem na položaju toponima Lokvina. Ostaci brončanodobnog groblja otkriveni su na položaju Crkvina uza zapadne gradske bedeme. Željeznodobni grobovi istraživani su u vrtači Veli Mišinac, gdje su 1900. istraženi i navodni paljevinski ukopi. Moderna arheološka istraživanja izvršila je R. Matejčić 1972. i 1979., istraživši skeletne grobove.

Literatura: Matejčić 1974; Blečić 2002; 2003, 155-160.

2. Grobnik

Tip: naselje, groblje

Opis: Naselje smješteno na uzvišenju koje dominira rubom prostranog Grobničkog polja. Znatno uništeno kasnijom izgradnjom, protopovijesno naselje vjerojatno se sastojalo od „akropole“ na prostoru današnjeg Kaštela i okolice crkve sv. Jelene te podgrađa oko današnje škole i crkve sv. Filipa i Jakova. Groblje na položaju Grobišće nalazilo se na južnoj strani naselja, a istraživali su ga Š. Ljubić krajem 19. stoljeća, te Ž. Cetinić 1987. i 1990. godine. Otkriveni su skeletni prapovijesni, ali i antički grobovi koji pokazuju nastavak života naselja i nakon rimskih osvajanja.

Literatura: Ljubić 1889, 152-155; Cetinić 1996; Blečić 2003, 162-167; 2004.

3. Golek pri Vinici

Tip: groblje

Opis: Biritualno groblje na ravnom nalazilo se na položaju Stražni dol u Goleku kod Vinice, na području današnje Slovenije. Istraživanja je provodila vojvotkinja Mecklenburg 1906. i 1907. otkrivši oko 320 grobova. Većina zbirke kasnije je dospjela u vlasništvo Peabody

muzeja. Zbog turbulentne povijesti zbirke Mecklenburg grobne su cjeline, međutim, nepouzdana.

Literatura: Vogt 1934; Gabrovec 1966; Božič 2009; 2010.

4. Trošmarija

Tip: groblje

Opis: Groblje na ravnom, otkriveno u dvorištu pučke škole u naselju Trošmarija nedaleko Ogulina, istraživao je J. Brunšmid na početku 20. stoljeća, potom R. Drechsler-Bižić 1959. godine. Grobovi su, nažalost, bili gotovo posve uništeni. Sačuvana je samo jedna grobna cjelina koja je sadržavala poznati nalaz trapezoidnih pojasnih ploča ukrašenih figuralnim prikazom. Vjerojatno je riječ o biritualnom groblju, s dominacijom inhumacije.

Literatura: Drechsler-Bižić 1970.

5. Sisak

Tip: naselje

Opis: Sisak je smješten na ušću Kupe u Savu. Prapovijesno naselje najvjerojatnije se nalazilo na položaju Pogorelec, poluotoku kojeg tvori zavoj rijeke Kupe. Brojni nalazi, pronađeni tijekom jaružanja, potječu upravo iz korita rijeke.

Literatura: Burkowsky 1999; 2004; Lolić 2003.

6. Turska Kosa

Tip: naselje, groblje, svetište

Opis: Na uzvišenju zvanom Pogledalo na rijeci Glini, u naselju Turska Kosa kod Topuskog, otkriveni su ostaci naselja kao i biritualnog groblja te tzv. kulturnih mjesta. Posebno se ističe iznimno velik broj glinenih ljudskih i životinjskih figurica. Istraživanja se odvijaju tijekom 1980-ih, a nastavljaju se od 2006. pod vodstvom L. Čučkovića.

Literatura: Čučković 2007; 2008; 2009.

7. Krk

Tip: naselje, groblje

Opis: Prapovijesno naselje utvrđeno masivnim bedemima presloženo je antičkim i kasnijim intervencijama. Sukladno tomu, nalazi su sporadični i bez konteksta, ali ukazuju na značajno naselje na ovom mjestu tijekom druge polovice 1. st. pr. Kr.

Literatura: Glogović 1989, 47; Lo Schiavo 1970 (nalazi); Faber 1971.

8. Baška

Tip: groblje; ostava (?)

Opis: Skupni nalaz srebrnog nakita pronađen je unutar brončane posude. Dvojbene okolnosti nalaza ostavljaju ipak otvorenu mogućnost da je riječ o grobu. Nekoliko grobnih cjelina iz mlađeg željeznog doba istražio je M. Abramić 1911.-1912. godine.

Literatura: Vinski 1956; Lo Schiavo 1970, 425-427, T. XXIV; Glogović 1989, 46.

9. Osor

Tip: naselje, groblje

Opis: Naselje je nastalo na prevlaci između otoka Cresa i Lošinja. Uočeno je više faza u gradnji bedema, koji pokazuju kontinuitet naselja od početka starijeg željeznog doba sve do srednjeg vijeka. U neposrednoj okolini otkriveno je nekoliko položaja korištenih za pokopavanje, od tumula do groblja na ravnome s kontinuitetom od željeznog doba do antike.

Literatura: Mladin 1960; Glogović 1989, 47; Faber 1982.

10. Kompolje

Tip: naselje, groblje

Opis: Gradina na položaju Crkvina nalazi se na desnoj obali rijeke Gacke, sjeverozapadno od Otočca. Na samoj gradini vršena su probna sondiranja koja su otkrila ostatke stambenih objekata. Istraživanja većeg opsega vođena su na dvama položajima u okolini gradine, tzv. nekropoli I i II. Ukupno je istraženo preko 400 grobova, a zastupljena su oba ritusa.

Literatura: Ljubić 1889, 156; Drechsler-Bižić 1961; 1966; 1986, 116-117.

11. Prozor

Tip: naselje, groblje

Opis: Dvojna gradina Veliki i Mali Vital nalazi se oko 8 km jugoistočno od Otočca. Probna sondiranja rađena su u nekoliko navrata krajem 19. stoljeća, a sustavna sondiranja obavio je u prvoj polovici 1970-ih zagrebački Arheološki muzej. Između 1881. i 1889. istraživano je i groblje u podnožju naselja, dok je tijekom revizijskih istraživanja 1971 .-'72. istraženo još 76 grobova.

Literatura: groblje – Ljubić 1889, 105-151; Drechsler-Bižić 1972-73; 1986, 112-116.

12. Ribić

Tip: groblje

Opis: Nekoliko kilometara udaljena od nekropole na Jezerinama nalazi se također biritualna nekropola, na položaju Ribić nedaleko Bihaća. Istraživanja vodi V. Ćurčić 1896.-'97., a reviziju ukupno 302 grobne cjeline donosi Z. Marić.

Literatura: Ćurčić 1900; Marić 1968.

13. Pritoka kod Jezerina

Tip: groblje

Opis: Blago uzvišenje na obali rijeke Une nedaleko Bihaća kao položaj biritualne nekropole poznato je sve od 1890. godine, a sustavna istraživanja vodi V. Radimsky u godinama koje slijede, pri čemu je istraženo oko 550 grobnih cjelina.

Literatura: Kovačević, Mirković 1890; Radimsky 1895; Marić 1968.

14. Široka Kula

Tip: groblje

Opis: Na položaju Vranića gromile istražen je djelomično devastirani kameni tumul s grobovima iz starijeg željeznog doba, ali i nešto mlađim nalazima. Na gradinskom naselju na Maloj Karauli otkriveni su ostaci kuća datirani u kasno brončano doba.

Literatura: Brunšmid 1901.

15. Vrebac

Tip: groblje

Opis: Istraživanja su vršena na prostoru gradine na Stražbenici kao i na tumulima, i to krajem 19. stoljeća pod vodstvom J. Brunšmida. Većina materijala iz mlađeg željeznog doba potječe međutim iz biritualnog groblja na ravnom na položaju Velike njive, istraživanog 1957. godine.

Literatura: Drechsler-Bižić 1958.

16. Lički Ribnik

Tip: ostava

Opis: Skupni nalaz prikupljen je u travnju 1930. prilikom čišćenja zemljišta na poluotoku kojeg tvori rijeka Lika. Nalaz srebrnog i jantarnog nakita te više od 350 komada novca vjerojatno je bio pohranjen u srebrnoj posudi koja nije sačuvana.

Literatura: Klemenc 1935.

17. Mazin

Tip: ostava

Opis: Skupni nalaz iznimno velike količine novca, bakrene valute i nešto manje nakita, navodno položenog u jami ograđenoj kamenim pločama, pronađen je 1896. godine. Ostava daje novac čitavoj skupini sličnih skupnih nalaza koji se ističu velikom količinom sjevernoafričkog novca i bakra (aes rude, aes formatum):

Literatura: Brunšmid 1897; 1900; Mirnik 1981, 45-46; Bonačić Mandinić 2006, 197-200; Bertol, Farac 2012.

18. Nin

Tip: naselje, groblje

Opis: Naselje je nastalo na ovalnom pješčanom poluotočiću i utvrđeno kružnim bedemima. Urbanizacija je nastavljena u vrijeme antike, s prilagođavanjem postojećim karakteristikama. Ostaci groblja istraživani su početkom 20. st. te opet, s prekidima, tijekom druge polovice istog stoljeća.

Literatura: Brusić 2002.

19. Nadin

Tip: naselje, groblje

Opis: Naselje utvrđeno bedemima nastalo je prostranom platou. Utvrđen je kontinuitet od kasnog brončanog doba sve do antike, kada se naselje dalje urbanizira kao municipij Nedinum. U podnožju naselja istražene su tri velike grobnice obiteljskog tipa, s višestrukim pokopavanjem unutar sanduka od obrađenih kamenih ploča. U blizini naselja 2004. je istražen tumul 13, s grobovima iz starijeg željeznog doba. U tzv. celi 1, istraživanoj 2005. i 2009., pronađeno je više faza pokopavanja, od željeznog doba do antičkih paljevinskih grobova.

Literatura: Batović, Batović 2013; Chapman et al. 1996, 231-251; Kukoč 2009; 2011.

20. Jagodnja Gornja

Tip: ostava

Opis: Ostava je pronađena u prosincu 1969. na Ćosinoj gradini kod sela Jagodnja Gornja nedaleko Benkovca, između dvaju koncentričnih suhozidnih bedema na samom uzvišenju. Zbog nestručnog prikupljanja nisu pouzdane okolnosti nalaza, ali vjerojatno su predmeti –

različiti dijelovi nošnje poput fibula, privjesaka od srebra i jantara, ogrlica i sl. te nekoliko uporabnih predmeta (udica i pinceta) – bili izvorno pohranjeni u keramičkoj posudi.

Literatura: Batović 1974.

21. Aserija

Tip: naselje, groblje

Opis: Naselje s megalitskim bedemima nalazi se u današnjem Podgrađu kod Benkovca. Ostaci monumentalne antičke arhitekture istraživani su krajem 19. i početkom 20. st., s nastavkom istraživanja od 1998. Naselje je kontinuirano korišteno kroz čitavo željezno doba do kasne antike. Uza zapadni bedem istraženi su ostaci željeznodobnog groblja.

Literatura: Klarin 2000; Brusić 2005.

22. Dragišić

Tip: naselje, groblje

Opis: Naselje Dragišić nalazi se sjeverozapadno od Prokljanskog jezera, a protopovijesno gradinsko naselje nalazi se na uzvišenju na kojem su istraživani ostaci stambenih objekata, Od uzvišenja sve do Prokljanskog jezera mogu se pratiti tragovi ceste, koja je možda povezivala naselje s pripadajućom lukom. Istraživanja tijekom 1970-ih otkrila su i groblje smješteno u podnožju naselja uz glavnu komunikaciju koje je korišteno od kraja 6. st. do kraja 1. st. pr. Kr.

Literatura: Brusić 2000a.

23. Velika Mrdakovica

Tip: naselje, nekropola

Opis: Nalazi se oko 10 km zapadno od Šibenika, kod Zatona u kojem se vjerojatno nalazila i luka protopovijesnog naselja. Prve istraživačke kampanje traju između 1969. i 1974. godine pod vodstvom Z. Brusića. Osim stambenih objekata na samom uzvišenju naselja, istražen je i veći broj grobova. Izdvojene su tri faze korištenja nekropole, u vremenskom rasponu od 4. st. pr. Kr. sve do 3. st. po Kr., pokazujući kontinuitet života na naselju do u doba antike.

Literatura: Brusić 1974; 2000; keramika – Brusić 1988; 1989; 1999.

PRILOG 2.

Popisi nalazišta uz karte rasprostranjenosti

Karta 2. Najvažnija nalazišta (v. Prilog 1. Katalog nalazišta).

1. Kastav	9. Osor	17. Mazin
2. Grobnik	10. Kompolje	18. Nin
3. Vinica	11. Prozor	19. Nadin
4. Trošmarija	12. Ribić	20. Jagodnja Gornja
5. Sisak	13. Jezerine	21. Aserija
6. Turska Kosa	14. Široka Kula	22. Dragišić
7. Krk	15. Vrebac	23. Velika Mrdakovica
8. Baška	16. Lički Ribnik	

Karta 3. Ostave mazinskog tipa.

1. Izačić	6. Donji Unac	11. Štikada
2. Vrankamen	7. Bosanski Petrovac	12. Gračac
3. Bosanska Krupa	8. Molat	13. Obrovac
4. Široka Kula	9. Sveta Trojica	14. Zvonigrad
5. Mazin	10. Ljubač	15. Drniš

Karta 4. Distribucija fibula tipa Certosa VIIe/f (dopunjeno prema Svetličić 1997).

1. Gurina
2. Dernazzacco
3. Grobnik
4. Krk-Šinigoj
5. Osor
6. Vrebac

Karta 5. Distribucija fibula tipa Certosa Ic/d (krug: glatki luk; trokut – poprečna rebra na luku (Ic); kvadrat – tri zadebljanja na luku (Id)).

1. Picugi	5. Baška	9. Golubić
2. Nezakcij	6. Osor	10. Ribić
3. Kastav	7. Prozor	11. Jezerine
4. Krk	8. Krbavica	12. Vrebac

13. Mazin
14. Ljubač

15. Nin
16. Nadin

17. Jagodnja Gornja
18. Aserija

Karta 7. Rasprostranjenost fibula tipa Dux neukrašenog (krug) i ukrašenog luka (kvadrat).

1. Grobnik
2. Sisak
3. Vrebac
4. Ribić
5. Jezerine

6. Donja Dolina
7. Osijek
8. Dalj
9. Vukovar
10. Bogdanovci

11. Srijemska Mitrovica
12. Kupinovo
13. Karaburma
14. Glasinac

Karta 10. Rasprostranjenost brončanih žičanih fibula s kratkom spiralom velikih navoja (varijanta a – krug) i uobičajenih dimenzija (varijanta b – kvadrat).

1. Rijeka
2. Vinica
3. Prozor
4. Golubić
5. Ribić
6. Jezerine

7. Donja Dolina
8. Ljubač
9. Nadin
10. Obrovac
11. Ervenik
12. Vir

13. Zagradina-Rakitno
14. Gorica
15. Zlatište
16. Debelo brdo
17. Mahrevići

Karta 11. Rasprostranjenost brončanih žičanih fibula s dugom spiralom (krug) i željeznih žičanih fibula (kvadrat).

1. Vinica
2. Sisak
3. Prozor
4. Ribić
5. Jezerine

Karta 12. Rasprostranjenost brončanih fibula s jednom kuglicom varijante a (krug) i b (kvadrat), fibula s plastično ukrašenom kuglicom (trokut) i željeznih fibula s kuglicom (zvjezdica).

1. Vinica
2. Sisak
3. Prozor

4. Golubić
5. Ribić
6. Jezerine

Karta 13. Rasprostranjenost fibula s kuglicama (dopunjeno prema Dizdar 2013).

1. Kastav
2. Turska Kosa
3. Prozor
4. Jezerine
5. Ribić

Karta 14. Rasprostranjenost orahastih fibula.

1. Vinica
2. Zemelj
3. Prozor
4. Ribić
5. Jezerine

Karta 16. Rasprostranjenost fibula tipa Mötschwil, varijanta Gemeinlebar: podvarijanta A (krug) i B (kvadrat).

1. Stöffling	6. Velem-Szentvid	11. Dobova
2. Dürrenberg kod Halleina	7. Untergoritschitzen	12. Podzemelj
3. Gemeinlebar	8. St. Jakob im Lavanttal	13. Vinica
4. Zagersdorf	9. Valična vas	
5. Nitra	10. Bela Cerkev-Vinji vrh	

Karta 17. Rasprostranjenost fibula tipa Zvonimirovo, varijante a (krug) i b ili tip LT 5 (kvadrat).

1. Klagenfurt	5. Brstje	9. Strmec-Bela Cerkev
2. Magdalensberg	6. Zvonimirovo	10. Mihovo
3. Graz	7. Valična vas	11. Bakar
4. Zohor	8. Novo mesto	12. Prozor

Karta 18. Rasprostranjenost fibula s dvostrukom spiralom s ulomcima staklenih narukvica (krug) i jantarnih zrna (varijanta s više zrna – kvadrat; s tri zrna – trokut; s jednim zrnom – zvjezdica).

1. Vinica	3. Jezerine
2. Ribić	4. Prozor

Karta 19. Rasprostranjenost fibula tipa Kastav: varijanta Kastav (krug), Ribić (kvadrat), Idrija (trokut).

1. Dernazzacco	12. Idrija pri Bači	24. Krk
2. Gradisca di Sedegliano	13. Polhov Gradec	25. Zagrajine
3. Pozzuolo del Friuli	14. Veliki Mengeš	26. Baška
4. Pavia di Udine	15. Kovačevše	27. Osor
5. Percoto	16. Šmihel-Za Polšno	28. Prozor
6. Aquileia	17. Povir	29. Ribić
7. Tonovcov grad – Kobarid	18. Socerb	30. Jezerine
8. Paularo-Misincinis	19. Kastav	31. Vrebac
9. Bodrež	20. Grobnik	32. Nin
10. Volarje-Tolmin	21. Vinica	33. Nadin
11. Most na Soči	22. Pula	
	23. Beli	

Karta 23. Rasprostranjenost fibula tipa Podzemelj.

1. Novo mesto	5. Sisak
2. Strmec-Bela Cerkev	6. Donji Laminci
3. Vinica	7. Jezerine
4. Podzemelj	

Karta 25. Rasprostranjenost fibula varijante Rakitno.

1. Vinica	6. Ripač	11. Vir
2. Sisak	7. Lički Ribnik	12. Gradac kod Posušja
3. Donja Dolina	8. Zadar	13. Gorica
4. Prud	9. Putičevo	14. Zagradina-Rakitno
5. Ribić	10. Debelo brdo-Sarajevo	

Karta 26. Rasprostranjenost fibula tipa Valična vas.

1. Valična vas	4. Strmec-Bela Cerkev	7. Vinica
2. Celje	5. Mihovo	8. Zvonimirovož
3. Mokronog	6. Dobova	9. Stična

Karta 27. Rasprostranjenost fibula šupljeg čunastog luka s ukrasnom pločicom (krug) i dugmetastim zadebljanjima (kvadrat) te fibula masivnog čunastog luka s ukrasnom pločicom (trokut).

1. Bela Cerkev	5. Prozor	9. Jezerine
2. Vinica	6. Široka Kula	10. Donji Lapac.
3. Trošmarija	7. Lički Ribnik	
4. Drenov Klanac	8. Ribić	

Karta 32. Rasprostranjenost lijevanih pojasnih kopči viničke (kvadrat) i japodske varijante (krug).

1. Šmarje	4. Črnomelj	7. Prozor
2. Vinji Vrh	5. Vinica	8. Ribić
3. Mihovo	6. Trošmarija	9. Mazin

Karta 35. Rasprostranjenost dugmadi tipa Ribić (krug) i tipa Vinica (kvadrat).

1. Kastav	7. Skradnik	13. Prozor
2. Grobnik	8. Garica	14. Ribić
3. Strmec-Bela Cerkev	9. Krk	15. Jezerine
4. Mihovo	10. Baška	16. Dragišić
5. Metlika	11. Nezakcij	
6. Vinica	12. Osor	

Karta 36. Rasprostranjenost križne dugmadi.

1. Kastav	5. Ribić
2. Vinica	6. Jezerine
3. Skradnik	7. Lički Ribnik
4. Prozor	8. Ljubačka Kosa

Karta 37. Rasprostranjenost trapezoidnih privjesaka, varijante a (krug), b (kvadrat) i c (trokut).

1. Kringa	3. Grobnik	5. Drenov Klanac
2. Kastav	4. Vinica	6. Kompolje
7. Jezerine		

PRILOG 3.

Popis tabli

T. 1. Tlocrti liburnskih gradina (prema Batović 2004, 866-867, Sl. 2-3).

T. 2. Fibule tipa Certosa Ic i Id: 1, 3. Osor; 2. Krk; 4. Kastav (prema Glogović 1989, T. 32); 5. Krbavica; 6, 8. Prozor; 7. Mazin (prema Težak-Gregl 1981, T. 6); 9, 11. Vrebac, grob 4; 10. Vrebac, grob 2 (prema Drechsler-Bižić 1958, T. X, XI).

T. 3. Fibule tipa Baška: 1, 2. Kastav; 3-5. Osor-Kavanela (prema Glogović 1989, T. 26, 27).

T. 4. Fibule ranolatenske sheme: 1. Grobnik (kat.br. 6.4.1.); 2-5, 8-9. Jezerine (kat. br. 6.4.2.1-4.; 6.6.1.1-2.); 6, 7. Ribić (kat. br. 6.4.3., 6.5.2.); 10, 11. Grobnik (kat.br. 6.6.2., 6.7.1.).

T. 5. Životinjske figuralne fibule s ptičjom protomom: 1. Vručica (prema Truhelka 1901, T. 1); 2. Bilač (prema Dizdar, Potrebnica 2002, T. 7); 3. Sisak (prema Binding 1993, T. 42); 4. Gorica (prema Truhelka 1899); 5. Osijek, grob 9 (prema Popović 1996, Sl. 10).

T. 6. Žičane fibule s velikim navojima spirale (varijanta a): 1. Prozor (kat. br. 6.9.1.); 2-5. Ribić (kat. br. 6.9.2.1-3, 5); 6. Jezerine (kat. br. 6.9.3.2.); 7. Vinica (kat. br. 6.9.4.1.); 8, 9. Obrovac (kat. br. 6.9.5.); 10. Gorica (prema Truhelka 1899, Sl. 25); 11. Vir (prema Marić 1962, T. II); 12. Zagradina-Rakitno (prema Radimsky 1891, Sl.17); 13. Mahrevići (prema Truhelka 1909, Sl. 20).

T. 7. Žičane fibule s kratkom spiralom (varijanta b): 1, 2. Jezerine (kat. br. 6.10.1.); 3-8. Ribić (kat. br. 6.10.2.1, 3, 5-7, 9); 9. Vinica (kat. br. 6.10.4.1.); 10. Prozor (kat. br. 6.10.6.); 11. Nadin (kat. br. 6.10.7.).

T. 8. Brončane fibule s jednom kuglicom, varijanta a (tip Vinica): 1. Prozor (kat. br. 6.16.1.); 2. Ribić (kat. br. 6.16.2.); 3-5. Jezerine (kat. br. 6.16.3.1-3.); 6-8. Vinica (kat. br. 6.16.4.1.).

T. 9. Brončane fibule s jednom kuglicom, varijanta b: 1. Jezerine (kat. br. 6.17.1.2.); 2-4. Ribić (kat. br. 6.17.2.1., 3-4.); 5. Vinica (kat. br. 6.17.4.1.).

Fibule s plastično ukrašenom kuglicom: 6. Sisak (kat. br. 6.18.1.); 7. Vinica (kat. br. 6.18.2.1.).

Željezna fibula s kuglicom: 8. Sisak (kat. br. 6.19.1.2.).

T.10. Fibule s kuglicama (Kugelfibeln): 1. Sisak (kat. br. 6.20.1.); 2-5. Jezerine (kat. br. 6.20.2.1-2, 4-5.); 6-9. Ribić (kat. br. 6.20.3.3., 6-8.); 10. Vinica (kat. br. 6.20.4.2.); 11. Prozor (kat. br. 6.20.5.).

T. 11. 1-3. Orahaste fibule iz Vinice (kat. br. 6.21.1.).

A. Nalazi iz groba Ribić 13 (prema Marić 1968).

T. 12. Fibule tipa Zvonimirovo: 1-7. Vinica (kat. br. 6.24.1.13.,17, 20.); 8. Prozor (kat. br. 6.24.2.).

T. 13. Fibule s dvostrukom spiralom i ulomcima staklenih narukvica na luku: 1-2. Vinica (kat. br. 6.27.1.1., 4.); 3. Prozor (kat. br. 6.27.3.); 4. Ribić (kat. br. 6.28.2.).

T. 14. Fibule s dvostrukom spiralom i više jantarnih zrna na luku: 1. Ribić (kat. br. 6.29.1.2.); 2-8. Jezerine (kat. br. 6.29.2.4.-6., 9.-10., 14., 17.).

T. 15. Fibule tipa Kastav:

Varijanta Kastav: 1, 2. Kastav (kat. br. 6.33.1., 2.; prema Guštin 1987); 3. Grobnik (kat. br. 6.33.2.; prema Blečić 2004); 4. Prozor (kat. br. 6.33.10.); 5. Jezerine (kat. br. 6.33.11.2.); 6. Ribić (kat. br. 6.33.12.).

Varijanta Ribić: 7. Jezerine (kat. br. 6.34.1.); 8-10. Ribić (kat. br. 6.34.2.1., 4.-5.).

T. 16. Fibule tipa Beletov vrt: 1-3. Prozor (kat. br. 6.43.2.); 4. Drenov Klanac (kat. br. 6.43.3.); 5. Trošmarija (kat. br. 6.43.4.); 6. Gračac (kat. br. 6.43.5.); 7,8. Sisak (kat. br. 6.43.8.).

T. 17. Fibule varijante Rakitno: 1. Lički Ribnik (prema Klemenc 1935); 2. Zagradina-Rakitno (prema Radimsky 1891); 3, 4. Gorica (prema Radimsky 1893; Truhelka 1899); 5. Gradac kod Posušja (prema Fiala 1893); 6. Putičevo (prema Truhelka 1893); 7. Debelo brdo (prema Keltoi 1984); 8. Sisak (kat. br. 6.45.5.); 9. Ribić (kat. br. 6.45.2.).

T. 18. Fibule tipa Alesia. 1, 2. Jezerine (kat. br. 6.57.1.1., 2.); 3-5. Ribić (kat. br. 6.57.2.2.-4.); 6, 7. Sisak (kat. br. 6.57.3.); 8. Asseria (kat. br. 6.57.7.); 9. Nin (kat. br. 6.57.5.).

T. 19. Razvoj pločastih fibula: A) faza Va; B) faza Vb (prema Batović 1974).

T. 20. A. Grob 364 iz Kompolja (prema Težak-Gregl 1981).

B. Ribić, grob „k“ (prema Marić 1968).

C. Jezerine, grob 456 (prema Marić 1968).

T. 21. A. Ribić, grob 153 (prema Marić 1968).

B. Ribić, grob 87b (prema Marić 1968).

T. 22. A. Ribić, grob 199 (prema Marić 1968).

B. Jezerine, grob 325 (prema Radimsky 1895).

C. Ribić, grob „c“ (prema Marić 1968).

T. 23. A. Jezerine, grob 83 (prema Marić 1968).

B. Kastav-Veli Mišinci, grob 9 (prema Blečić 2002).

T. 24. A. Ribić, grob 250 (prema Marić 1968).

B. Ribić, grob 53 (prema Marić 1968).

T. 25. A. Ribić, grob 56 (prema Marić 1968).

B. Ribić, grob 122 (prema Marić 1968).

T. 26. A. Jezerine, grob 208 (prema Radimsky 1895).

B. Jezerine, grob 361 (prema Radimsky 1895).

T. 27. Grob iz Trošmarije (prema Dreschler-Bižić 1970).

T. 28. Grob 52 iz Prozora (prema Drechsler-Bižić 1972-73).

T. 29. Jezerine, grob 88 (prema Marić 1968).

T. 30. Jezerine, grob 278 (prema Radimsky 1895).

T. 31. A. Ribić, grob 10 (prema Marić 1968).

B. Ribić, grob 37 (prema Marić 1968).

T. 32. A. Jezerine, grob 393a (prema Radimsky 1895).

B. Jezerine, grob 279 (prema Marić 1968).

T. 33. A. Ribić, grob 161 (prema Marić 1968).

B. Ribić, „grob“ 303 (prema Marić 1968).

T. 34. Grob s pojasnom kopčom iz Prozora (prema Balen-Letunić 1995-96).

T. 35. Ostava iz Baške (prema Vinski 1956).

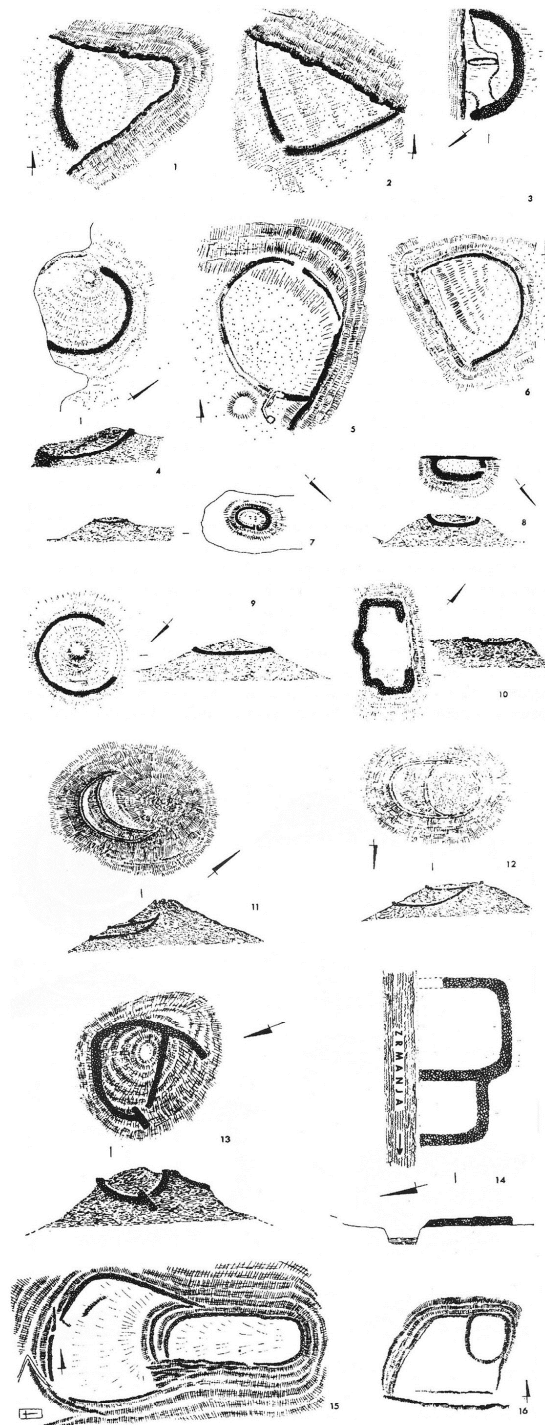
T. 36. Ostava iz Jagodnje Gornje – izbor nalaza (prema Batović 1974).

T. 37. Nalazi iz grobnice 1 u Nadinu (prema Batović, Batović 2013).

T. 38. Dragišić, grob 4B (prema Brusić 2000a).

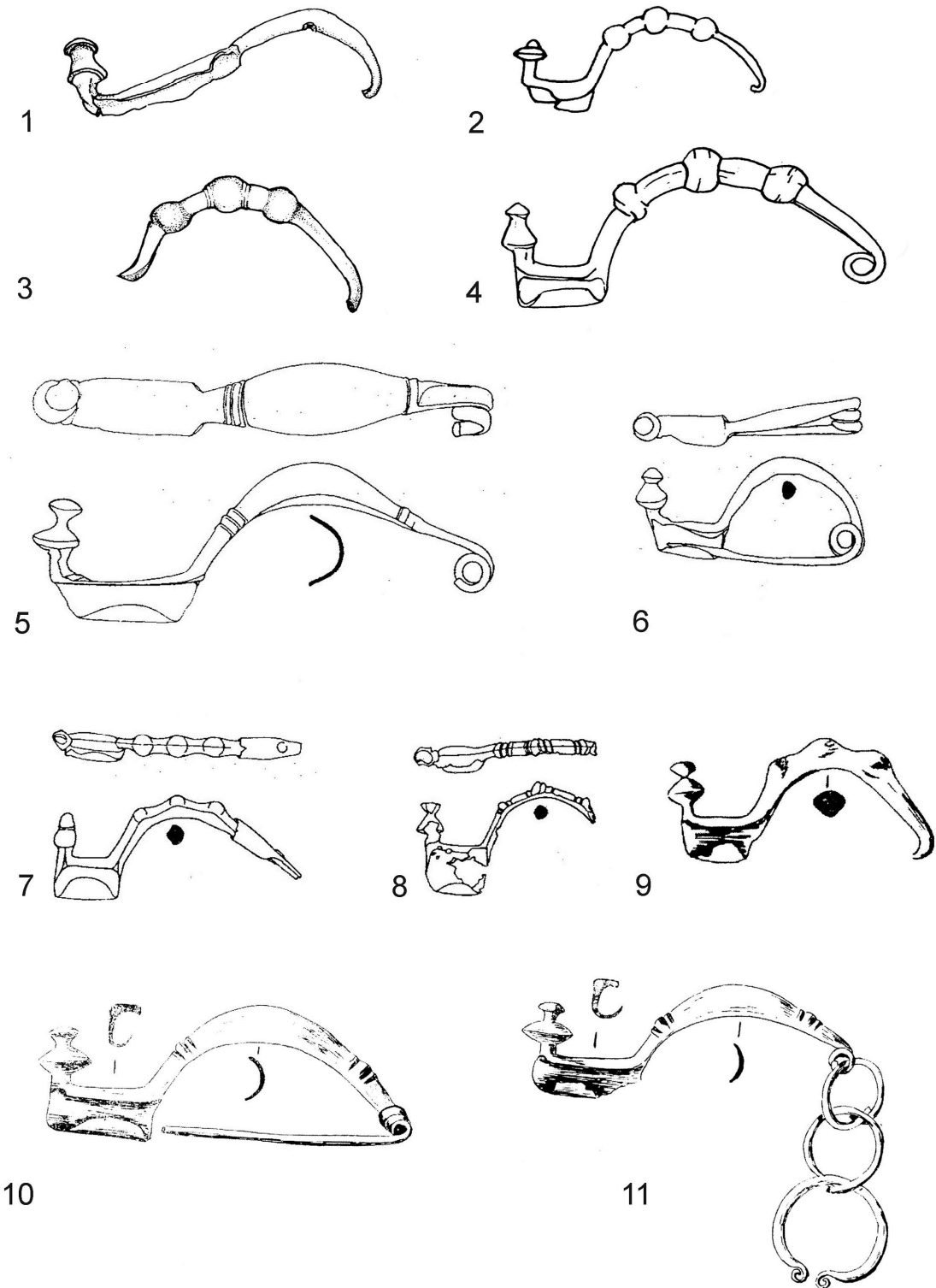
TABLE

T. 1

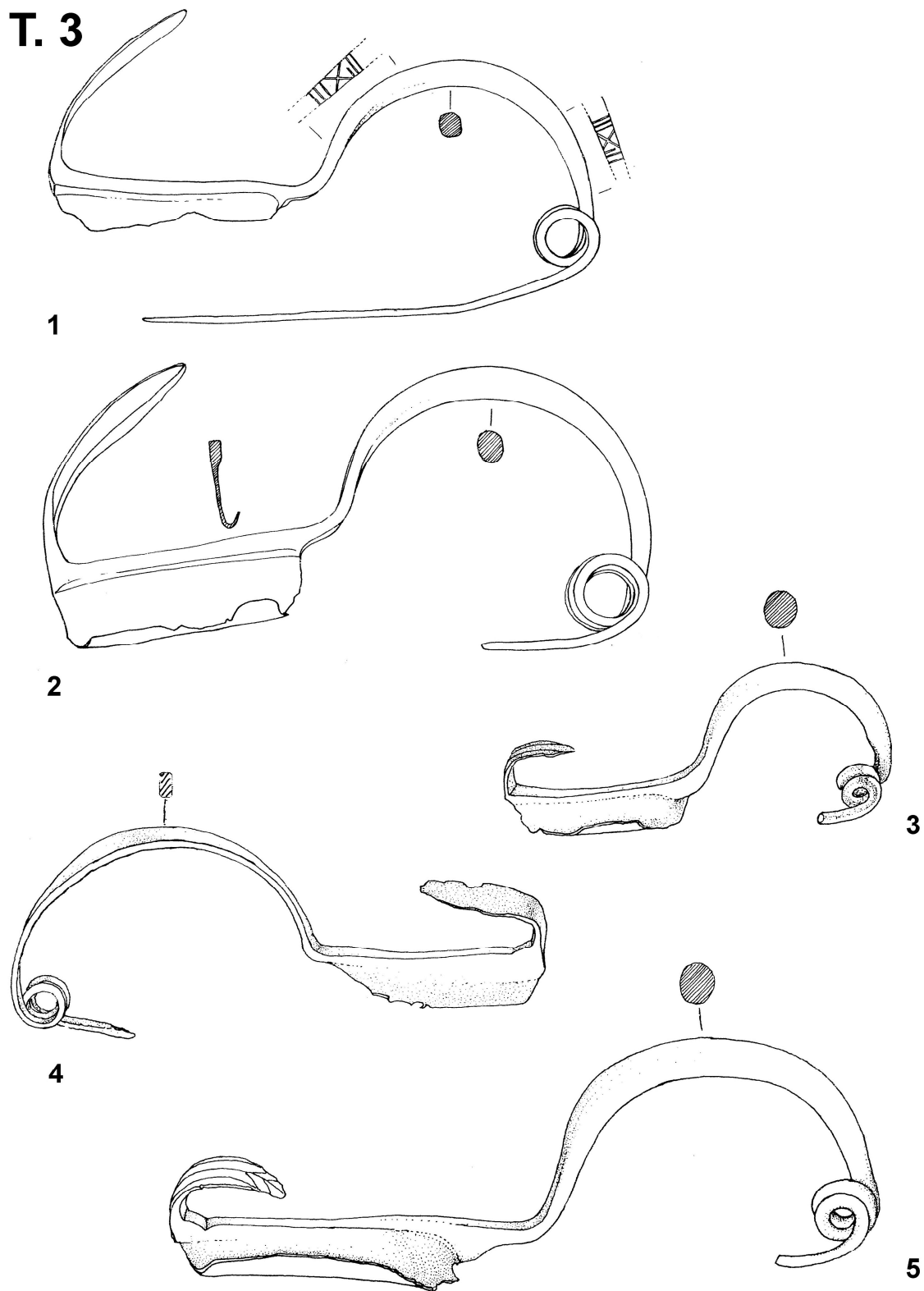
Tlocrti liburnskih gradina (prema Batović 2004, 866-867, Sl. 2-3).

T. 2

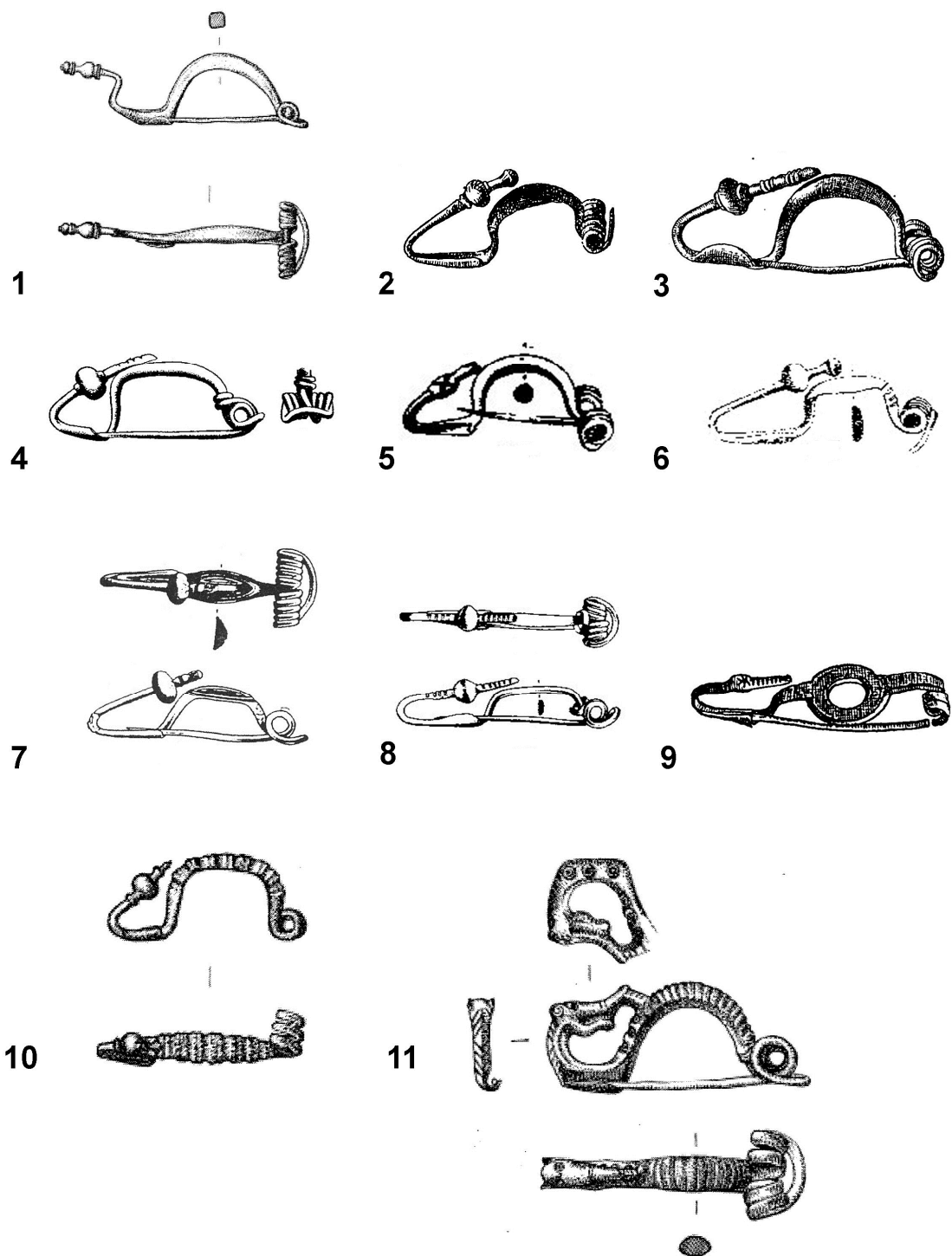
Fibule tipa Certosa Ic i Id: 1, 3. Osor; 2. Krk; 4. Kastav (prema Glogović 1989, T. 32);
 5. Krbavica; 6, 8. Prozor; 7. Mazin (prema Težak-Gregl 1981, T. 6);
 9, 11. Vrebac, grob 4; 10. Vrebac, grob 2 (prema Drechlser-Bižić 1958, T. X, XI).

T. 3

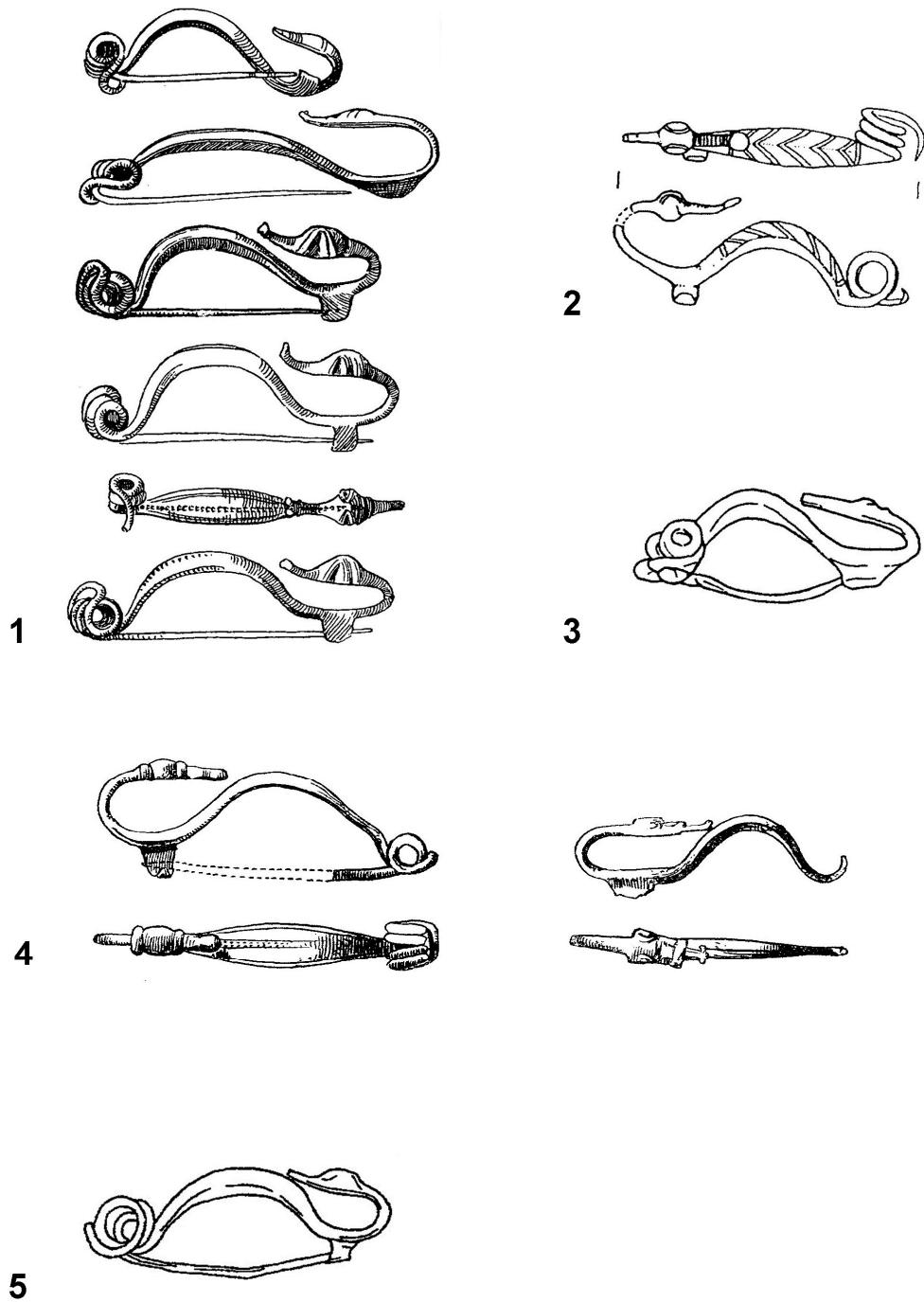
Fibule tipa Baška: 1, 2. Kastav; 3-5. Osor-Kavanela (prema Glogović 1989, T. 26, 27).

T. 4

Fibule ranolatsenske sheme: 1. Grobnik (kat.br. 6.4.1.); 2-5, 8-9. Jezerine (kat. br. 6.4.2.1-4.; 6.6.1.1-2.); 6, 7. Ribić (kat. br. 6.4.3., 6.5.2.); 10, 11. Grobnik (kat.br. 6.6.2., 6.7.1.).

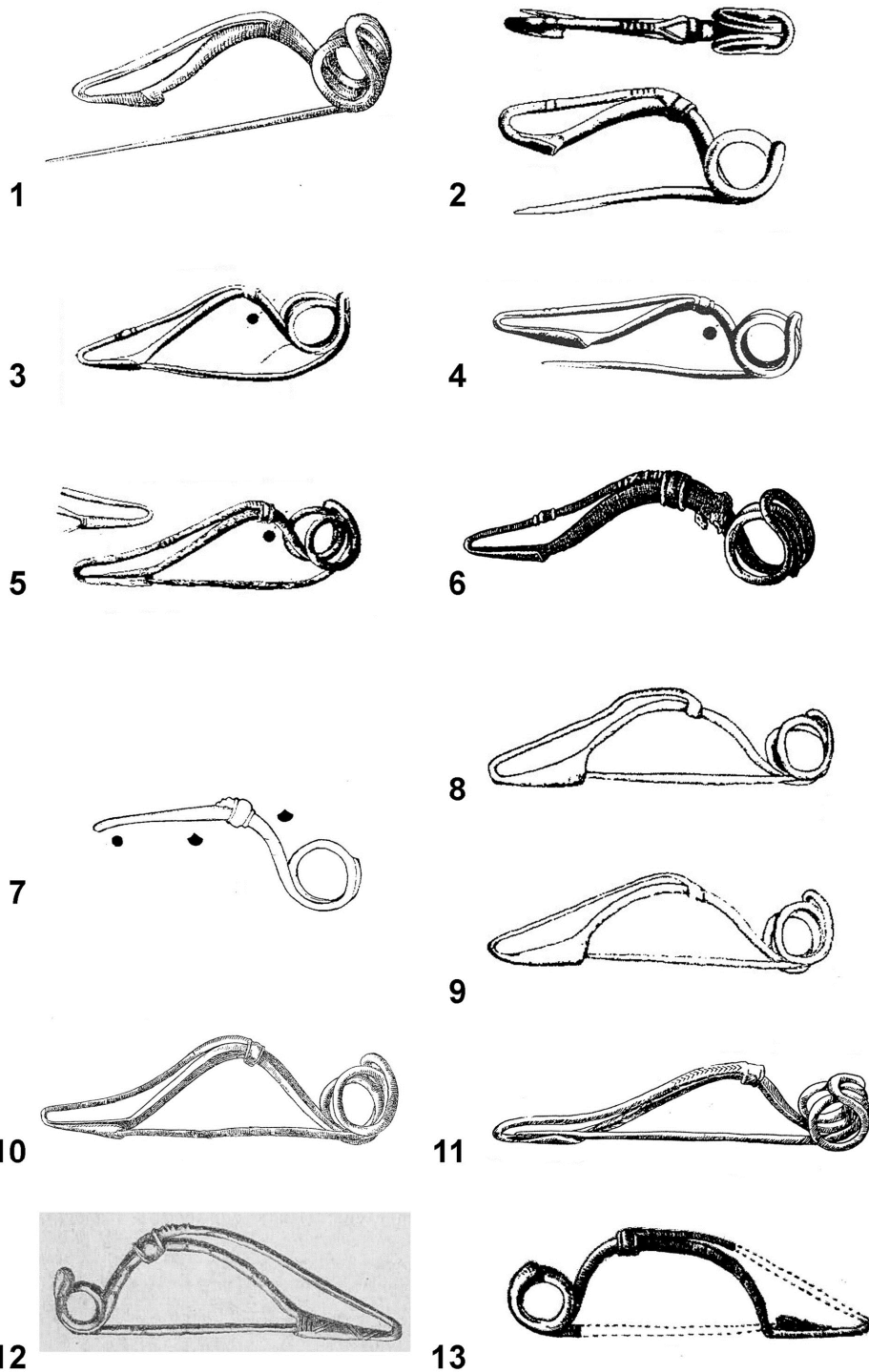
T. 5

Životinjske figuralne fibule s ptičjom protomom:
1. Vrućica (prema Truhelka 1901, T. 1); 2. Bilač (prema Dizdar, Potrebica 2002, T. 7);
3. Sisak (prema Binding 1993, T. 42); 4. Gorica (prema Truhelka 1899);
5. Osijek, grob 9 (prema Popović 1996, Sl. 10).

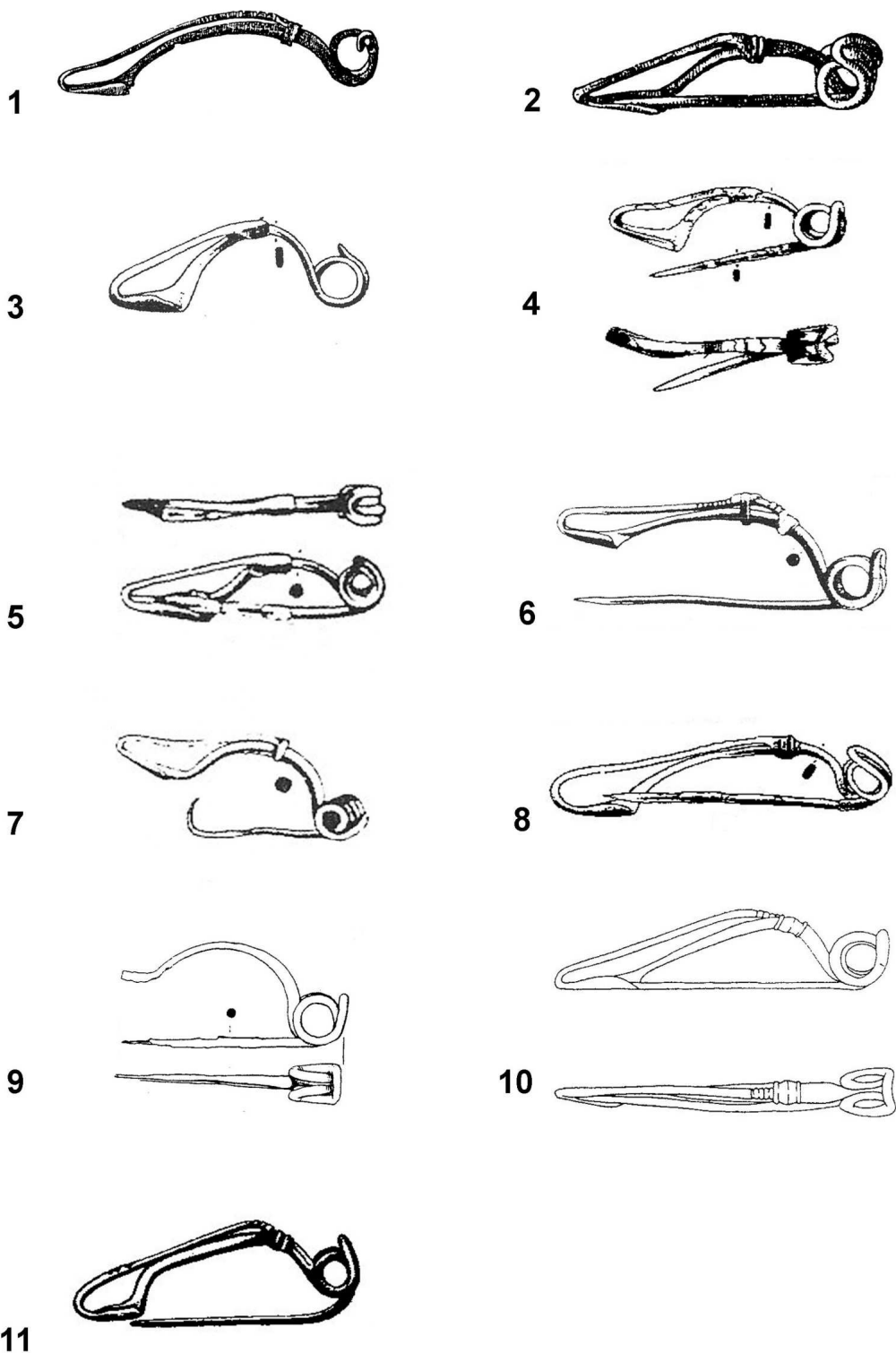

T. 6

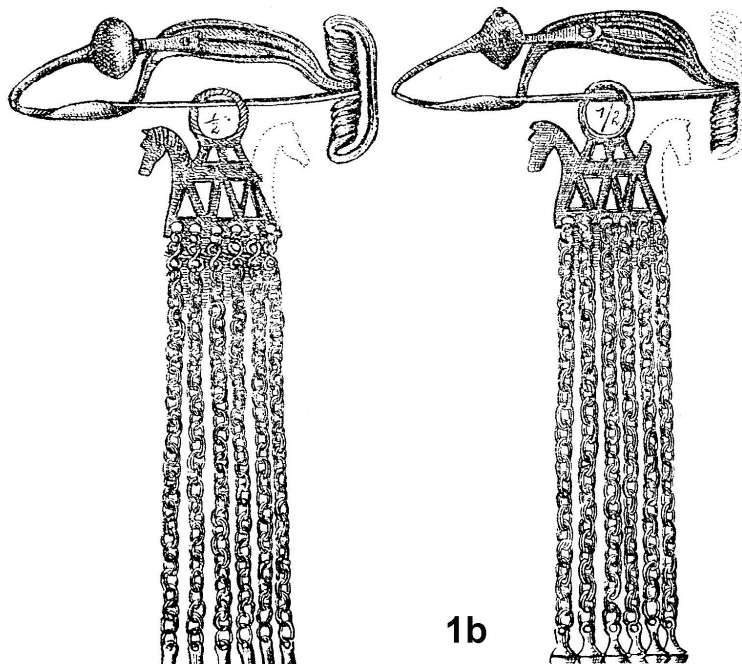
Žičane fibule s velikim navojima spirale (varijanta a): 1. Prozor (kat. br. 6.9.1.); 2-5. Ribić (kat. br. 6.9.2.1-3, 5); 6. Jezerine (kat. br. 6.9.3.2.); 7. Vinica (kat. br. 6.9.4.1.); 8, 9. Obrovac (kat. br. 6.9.5.); 10. Gorica (prema Truhelka 1899, Sl. 25); 11. Vir (prema Marić 1962, T. II); 12. Zagradina-Rakitno (prema Radimsky 1891, Sl.17); 13. Mahrevići (prema Truhelka 1909, Sl. 20).

T. 7

Žičane fibule s kratkom spiralom (varijanta b): 1, 2. Jezerine (kat. br. 6.10.1.); 3-8. Ribić (kat. br. 6.10.2.1, 3, 5-7, 9); 9. Vinica (kat. br. 6.10.4.1.); 10. Prozor (kat. br. 6.10.6.); 11. Nadin (kat. br. 6.10.7.).

T. 8

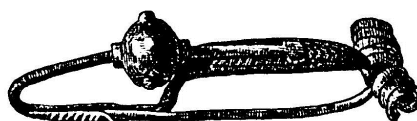

1a

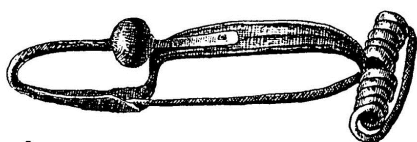
1b

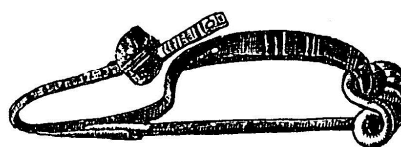
2

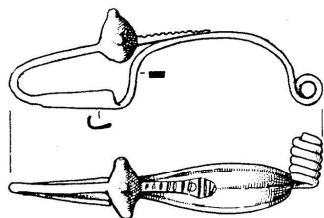
3

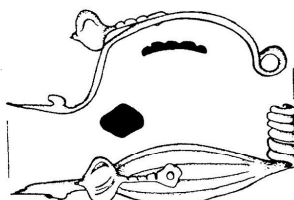
4

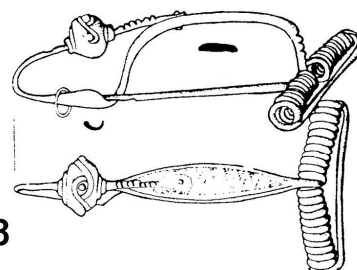
5

6

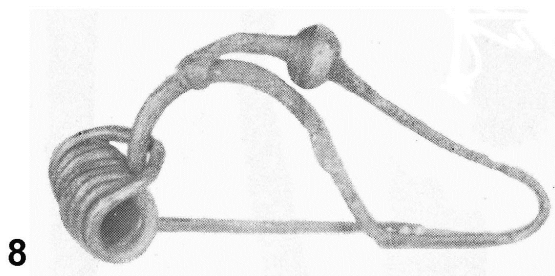
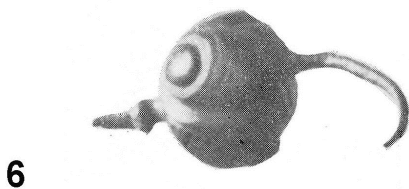
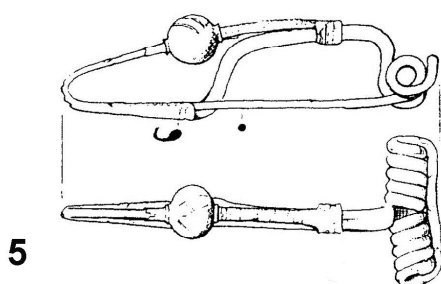
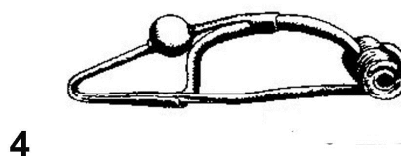
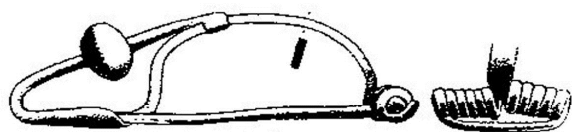
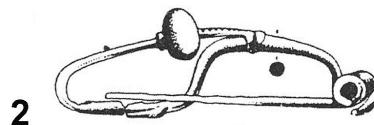
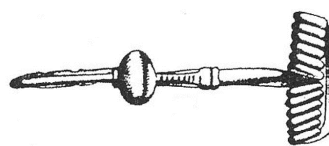
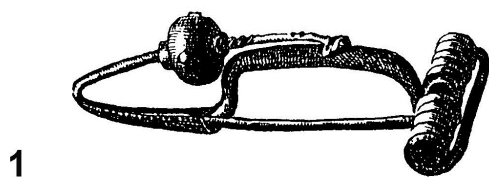
7

8

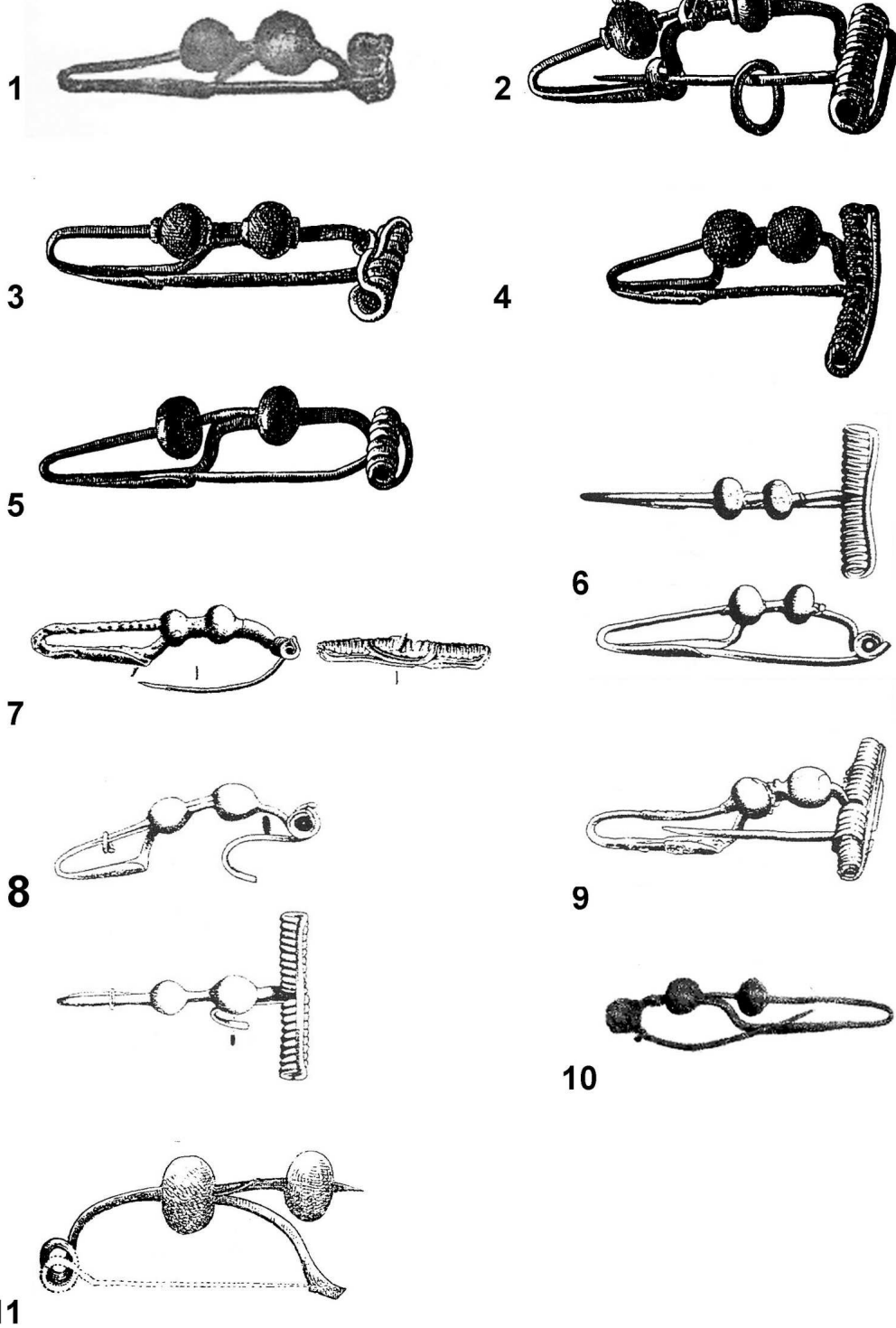
Brončane fibule s jednom kuglicom, varijanta a (tip Vinica): 1. Prozor (kat. br. 6.16.1.);
2. Ribić (kat. br. 6.16.2.); 3-5. Jezerine (kat. br. 6.16.3.1-3.); 6-8. Vinica (kat. br. 6.16.4.1.).

T. 9

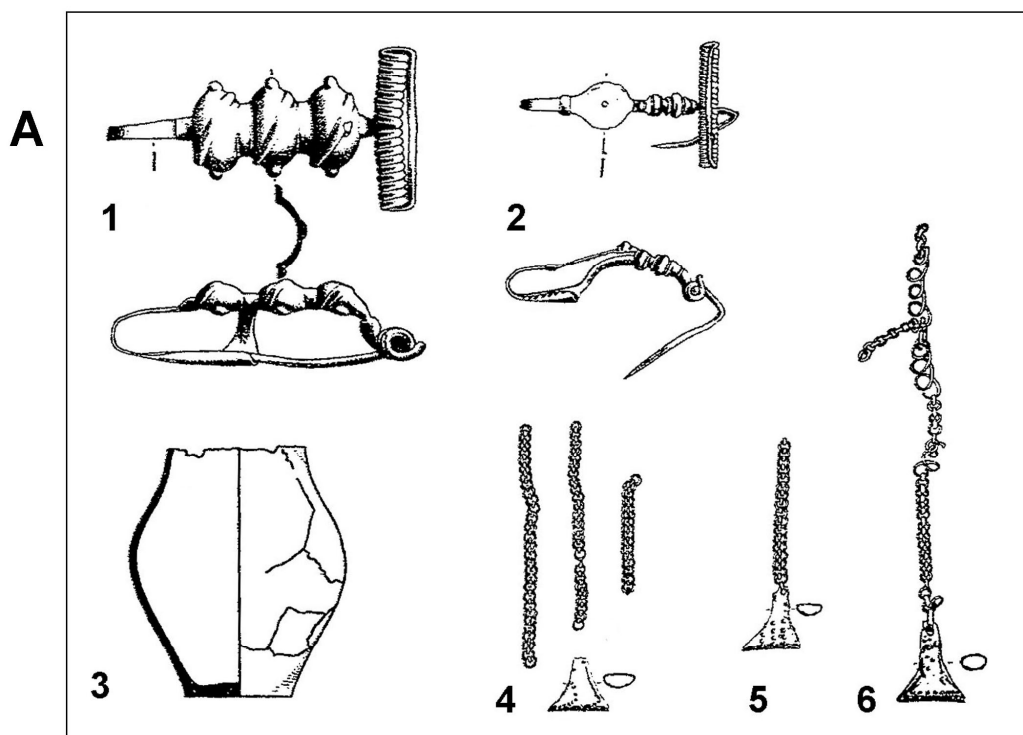
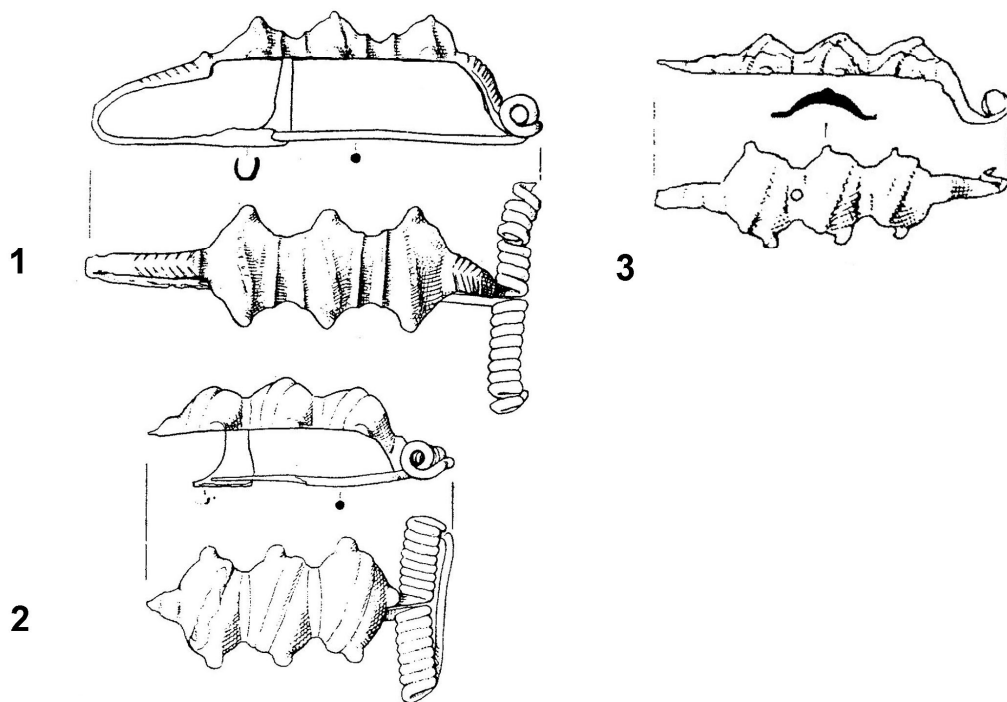
Brončane fibule s jednom kuglicom, varijanta b: 1. Jezerine (kat. br. 6.17.1.2.);
2-4. Ribić (kat. br. 6.17.2.1., 3-4.); 5. Vinica (kat. br. 6.17.4.1.).
Fibule s plastično ukrašenom kuglicom: 6. Sisak (kat. br. 6.18.1.); 7. Vinica (kat. br. 6.18.2.1.).
Željezna fibula s kuglicom: 8. Sisak (kat. br. 6.19.1.2.).

T. 10

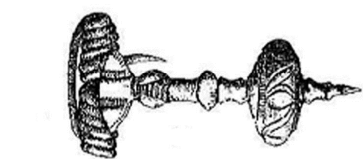
Fibule s kuglicama (Kugelfibeln): 1. Sisak (kat. br. 6.20.1.); 2-5. Jezerine (kat. br. 6.20.2.1-2, 4-5.); 6-9. Ribić (kat. br. 6.20.3.3., 6-8.); 10. Vinica (kat. br. 6.20.4.2.); 11. Prozor (kat. br. 6.20.5.).

T. 11

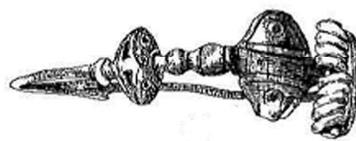

1-3. Orahaste fibule iz Vinice (kat. br. 6.21.1.). A. Nalazi iz groba Ribić 13 (prema Marić 1968).

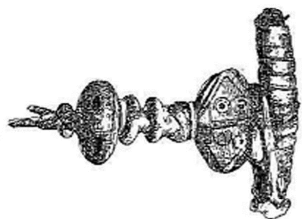
T. 12

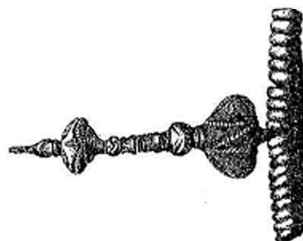
1

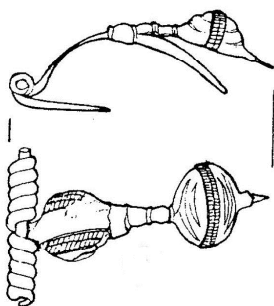
2

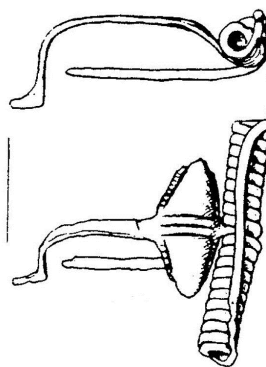
3

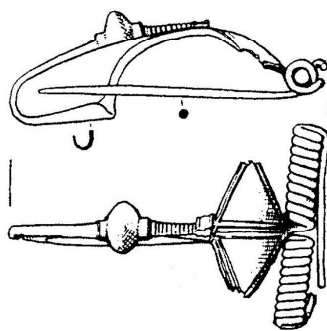
4

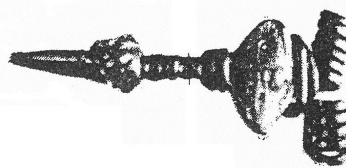
5

6

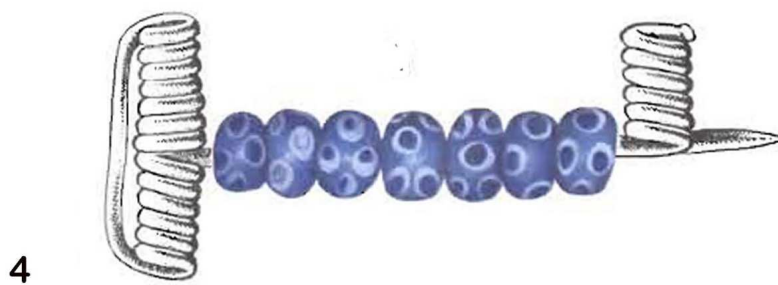
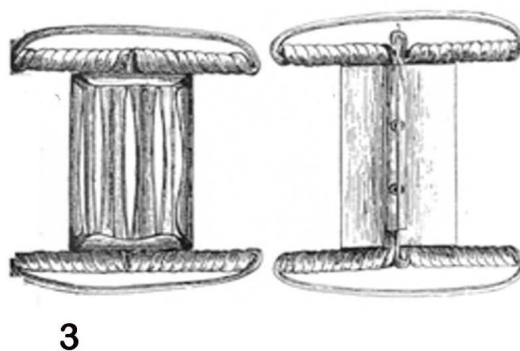
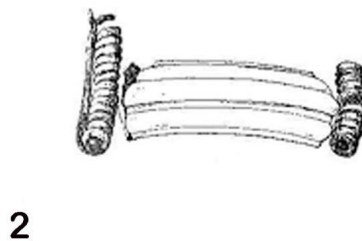
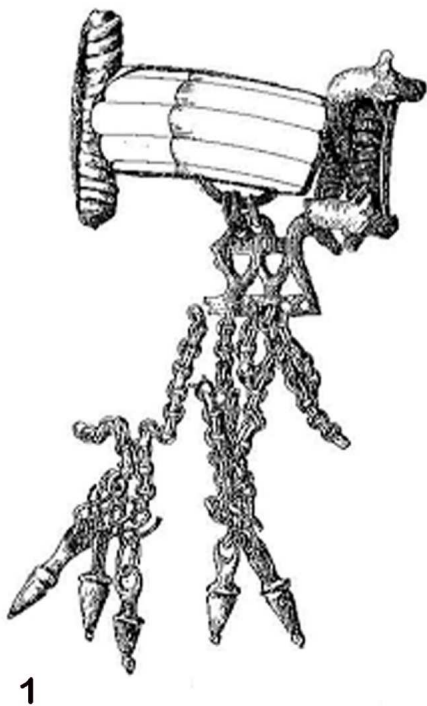
7

8

Fibule tipa Zvonimirovo: 1-7. Vinica (kat. br. 6.24.1.13.,17, 20.); 8. Prozor (kat. br. 6.24.2.).

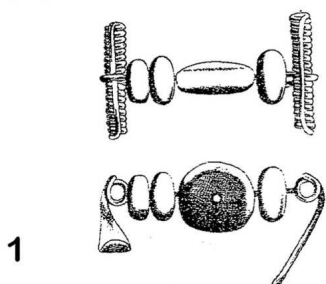
T. 13

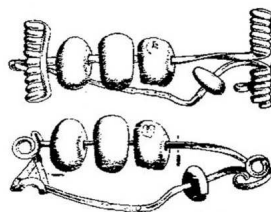
Fibule s dvostrukom spiralom i ulomcima staklenih narukvica i perli na luku: 1-2. Vinica (kat. br. 6.27.1.1., 4.); 3. Prozor (kat. br. 6.27.3.); 4. Ribić (kat. br. 6.28.2.).

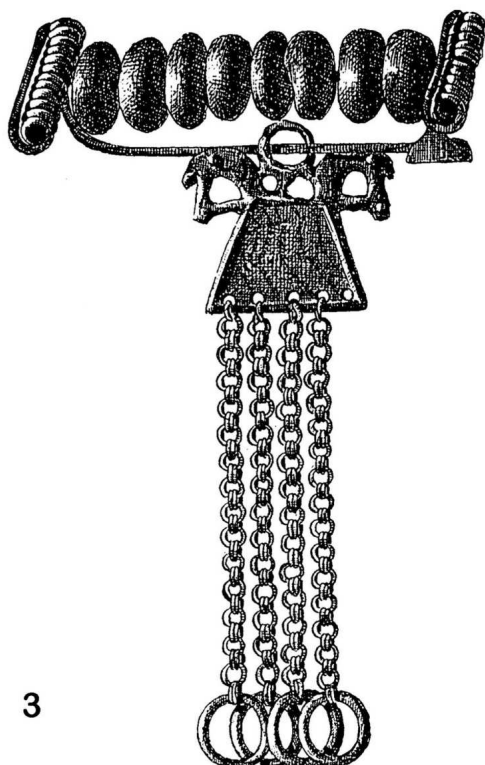
T. 14

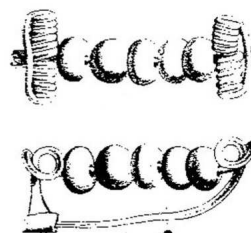
1

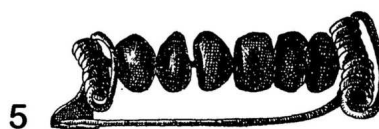
2

3

4

5

6

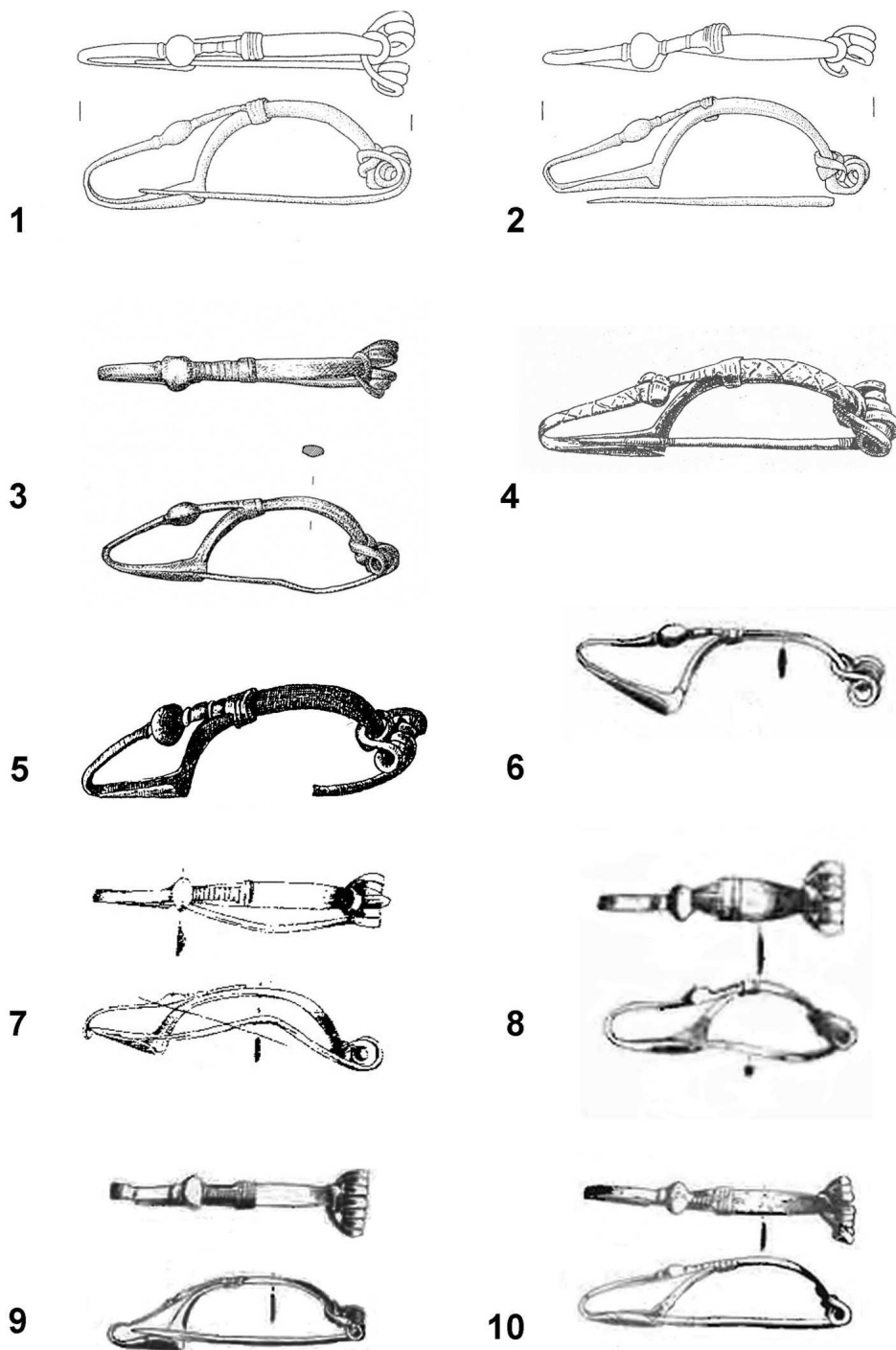
7

8

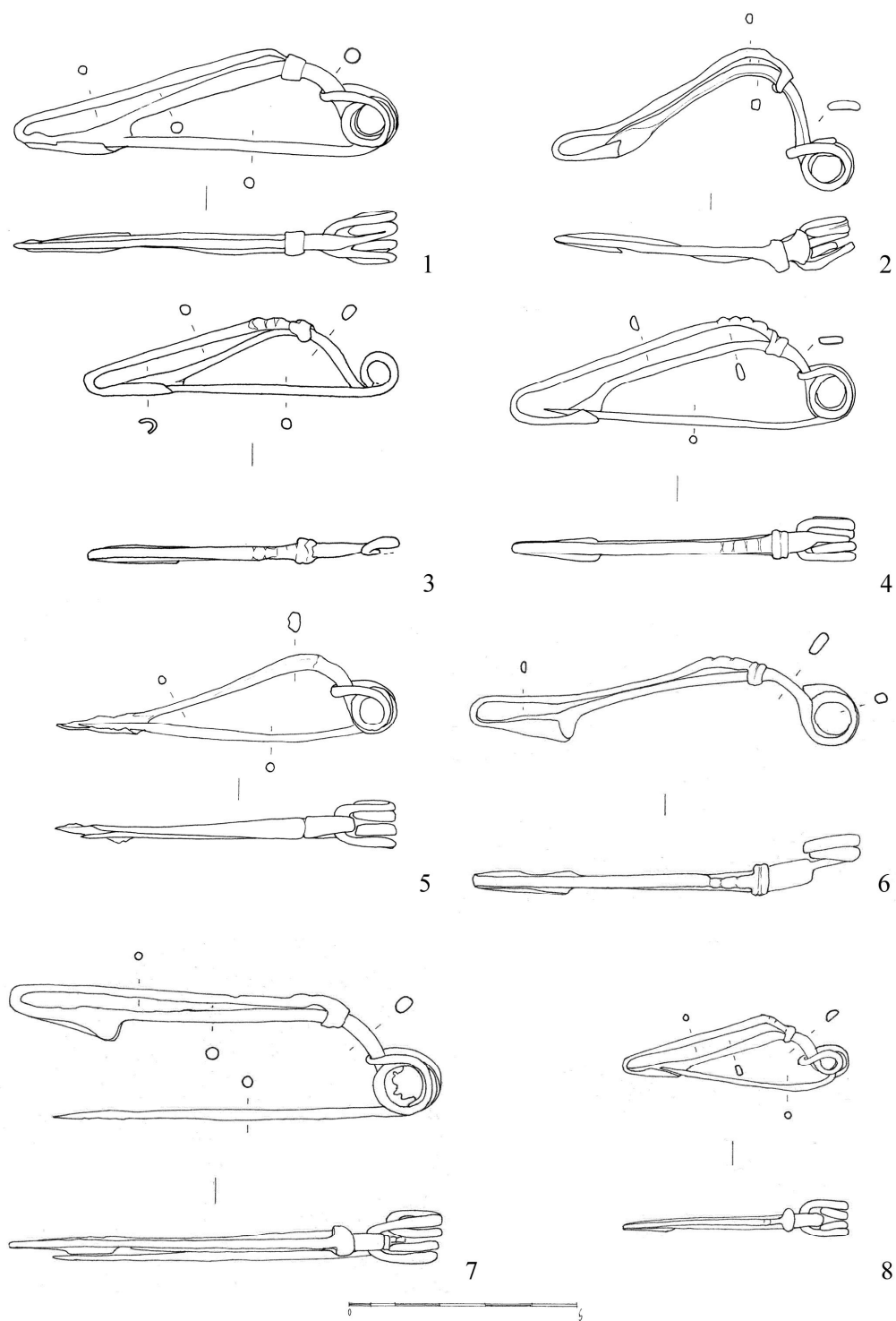
Fibule s dvostrukom spiralom i više jantarnih zrna na luku: 1. Ribić (kat. br. 6.29.1.2.);
2-8. Jezerine (kat. br. 6.29.2.4.-6., 9.-10., 14., 17.).

T. 15

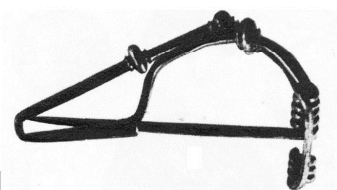
Fibule tipa Kastav. Varijanta Kastav: 1, 2. Kastav (kat. br. 6.33.1., 2.; prema Guštin 1987);
 3. Grobnik (kat. br. 6.33.2.; prema Blečić 2004); 4. Prozor (kat. br. 6.33.10.);
 5. Jezerine (kat. br. 6.33.11.2.); 6. Ribić (kat. br. 6.33.12.).
 Varijanta Ribić: 7. Jezerine (kat. br. 6.34.1.); 8-10. Ribić (kat. br. 6.34.2.1., 4.-5.).

T. 16

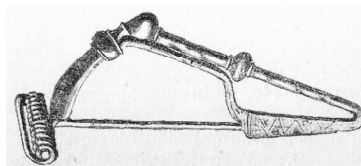

Fibule tipa Beletov vrt: 1-3. Prozor (kat. br. 6.43.2.); 4. Drenov Klanac (kat. br. 6.43.3.);
 5. Trošmarija (kat. br. 6.43.4.); 6. Gračac (kat. br. 6.43.5.); 7,8. Sisak (kat. br. 6.43.8.).

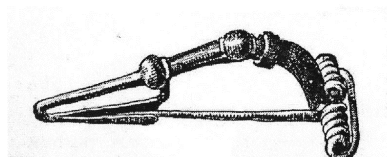
T. 17

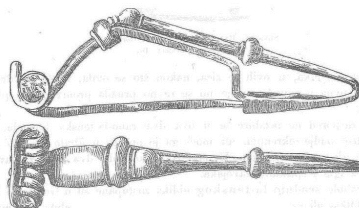
1

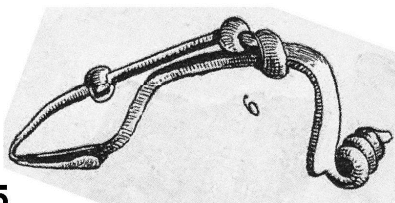
2

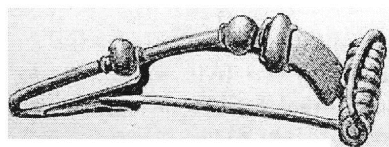
3

4

5

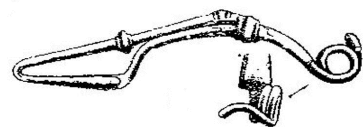
6

7

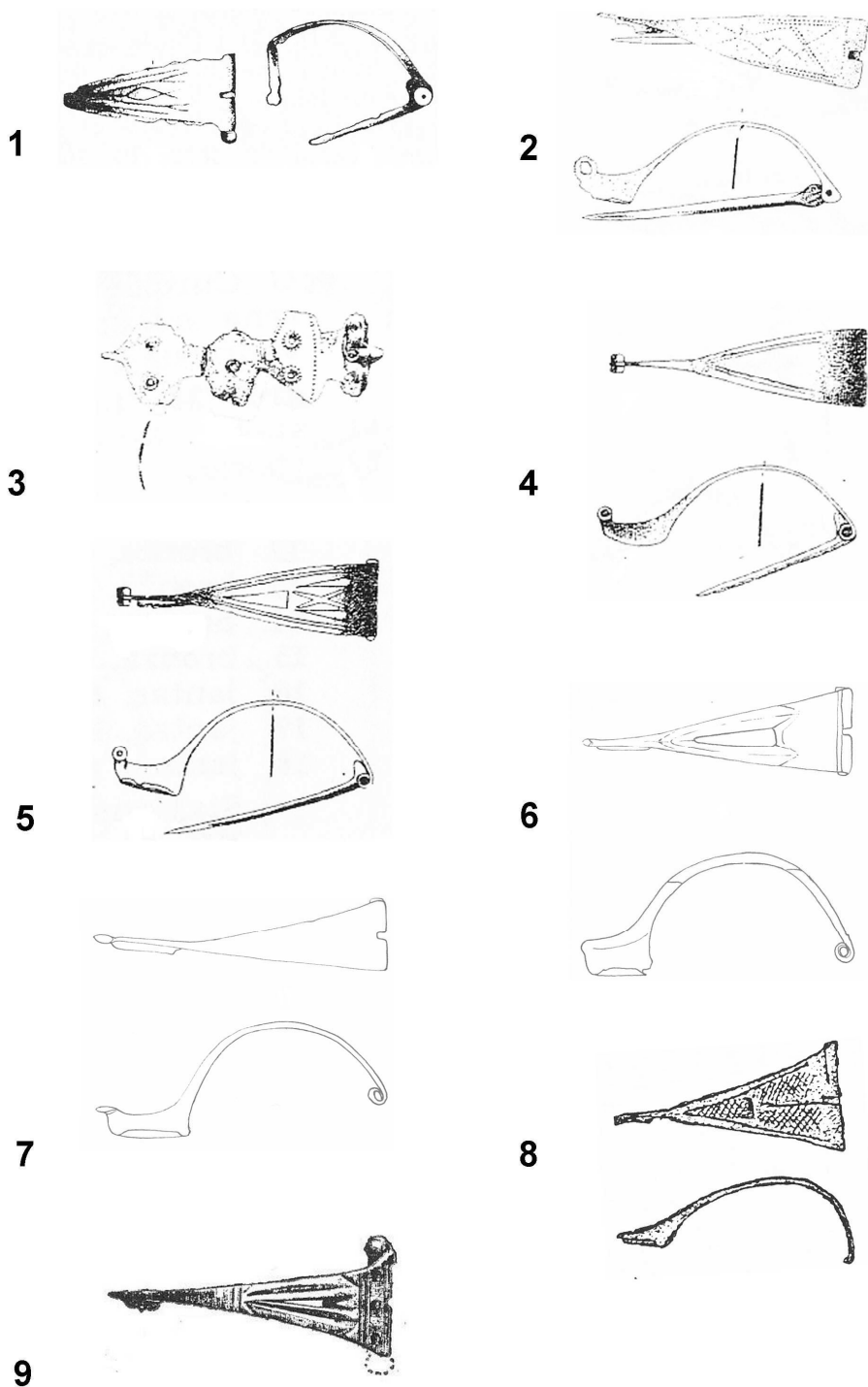
8

9

Fibule varijante Rakitno: 1. Lički Ribnik (prema Klemenc 1935); 2. Zagradina-Rakitno (prema Radimsky 1891);
3, 4. Gorica (prema Radimsky 1893; Truhelka 1899); 5. Gradac kod Posušja (prema Fiala 1893);
6. Putičevo (prema Truhelka 1893); 7. Debelo brdo (prema Keltoi 1984);
8. Sisak (kat. br. 6.45.5.); 9. Ribić (kat. br. 6.45.2.).

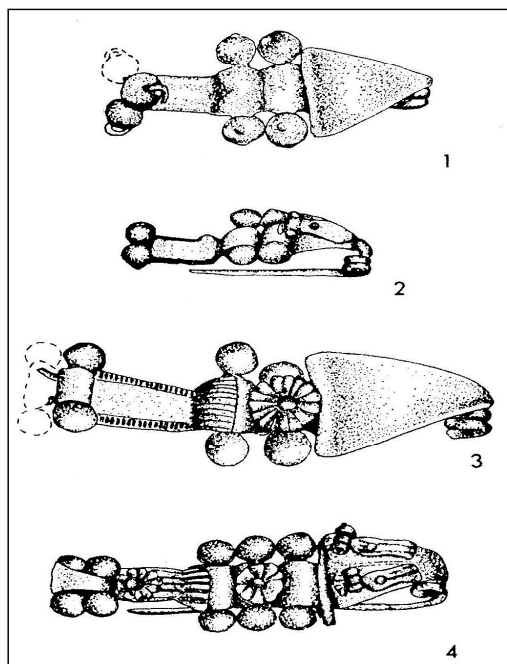
T. 18

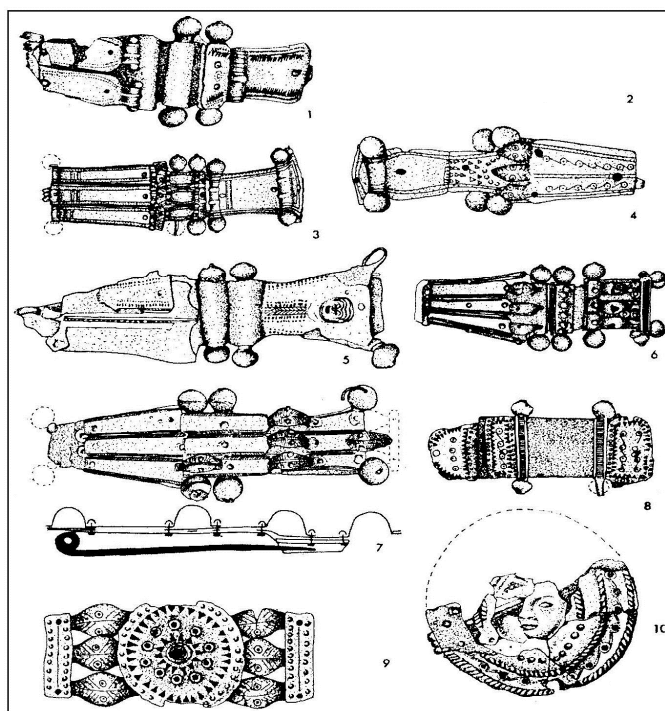
Fibule tipa Alesia. 1, 2. Jezerine (kat. br. 6.57.1.1., 2.); 3-5. Ribić (kat. br. 6.57.2.2.-4.); 6, 7. Sisak (kat. br. 6.57.3.); 8. Asseria (kat. br. 6.57.7.); 9. Nin (kat. br. 6.57.5.).

T. 19

A

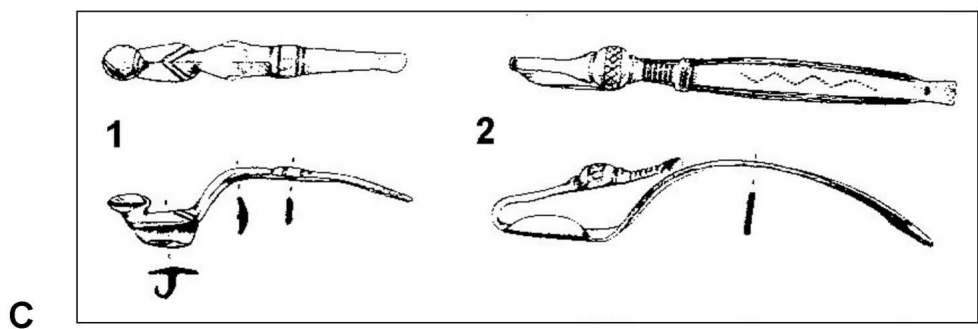
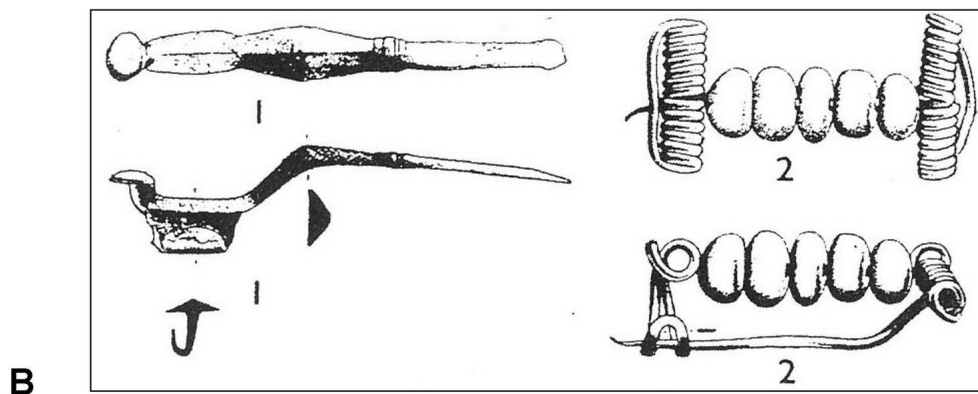
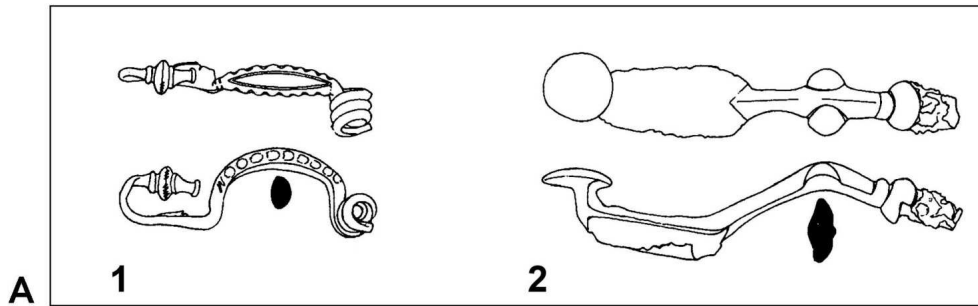

B

Razvoj pločastih fibula: A) faza Va; B) faza Vb (prema Batović 1974).

T. 20

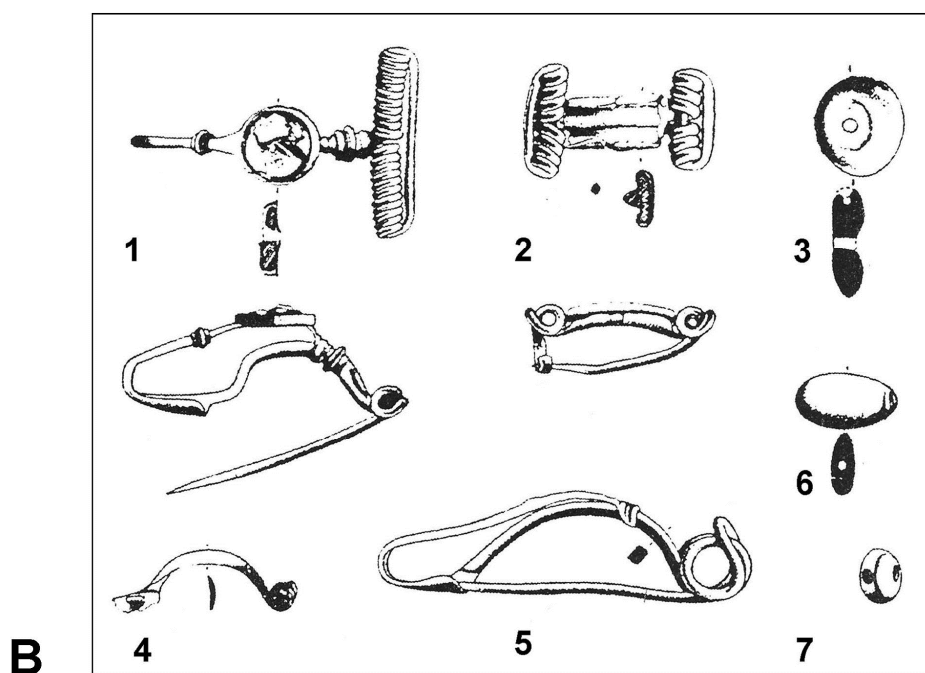
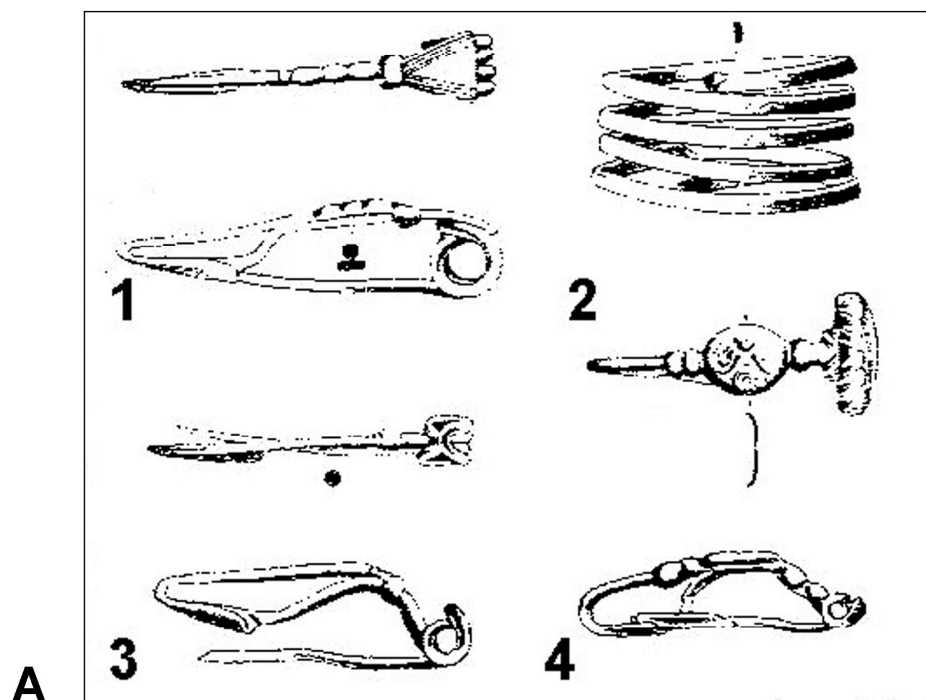

A. Grob 364 iz Kopolja (prema Težak-Gregl 1981).

B. Ribić, grob „k“ (prema Marić 1968).

C. Jezerine, grob 456 (prema Marić 1968).

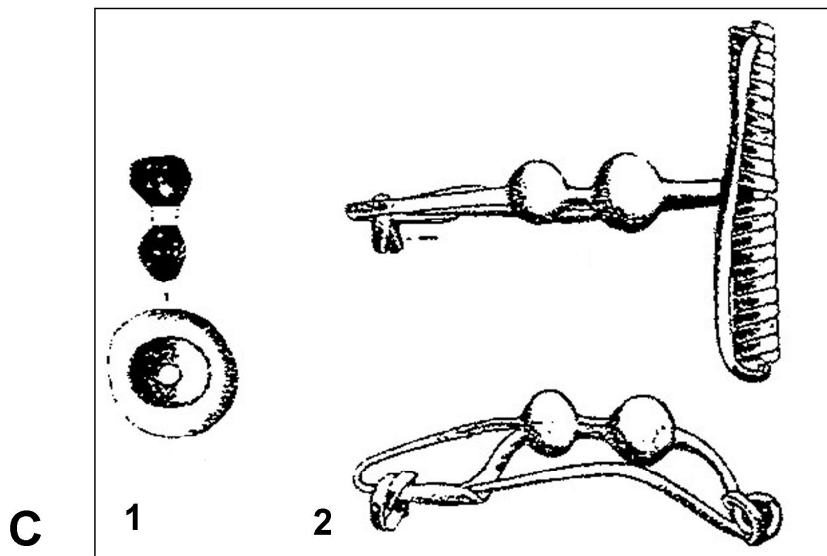
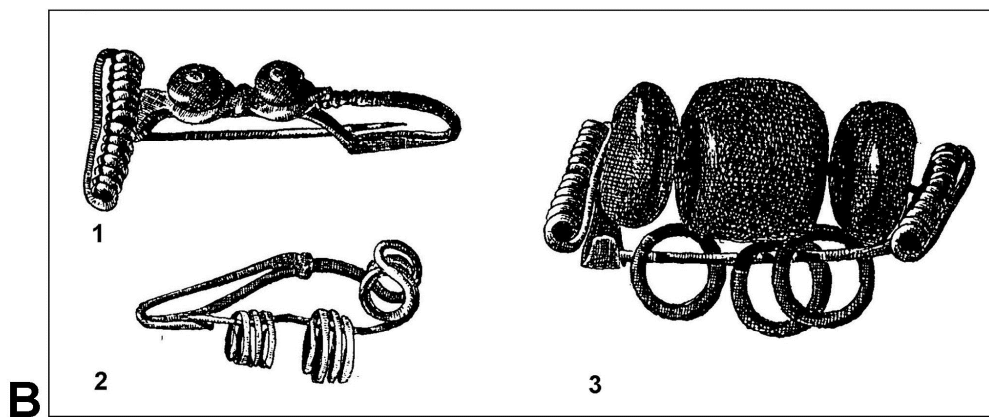
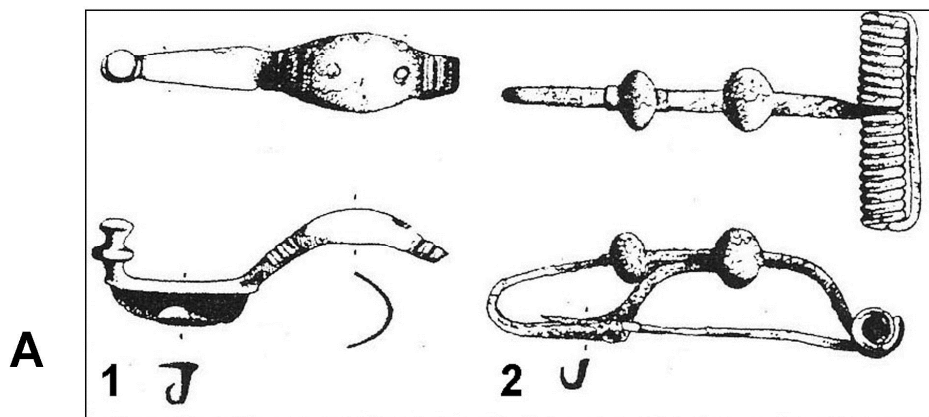
T. 21

A. Ribić, grob 153 (prema Marić 1968).
B. Ribić, grob 87b (prema Marić 1968).

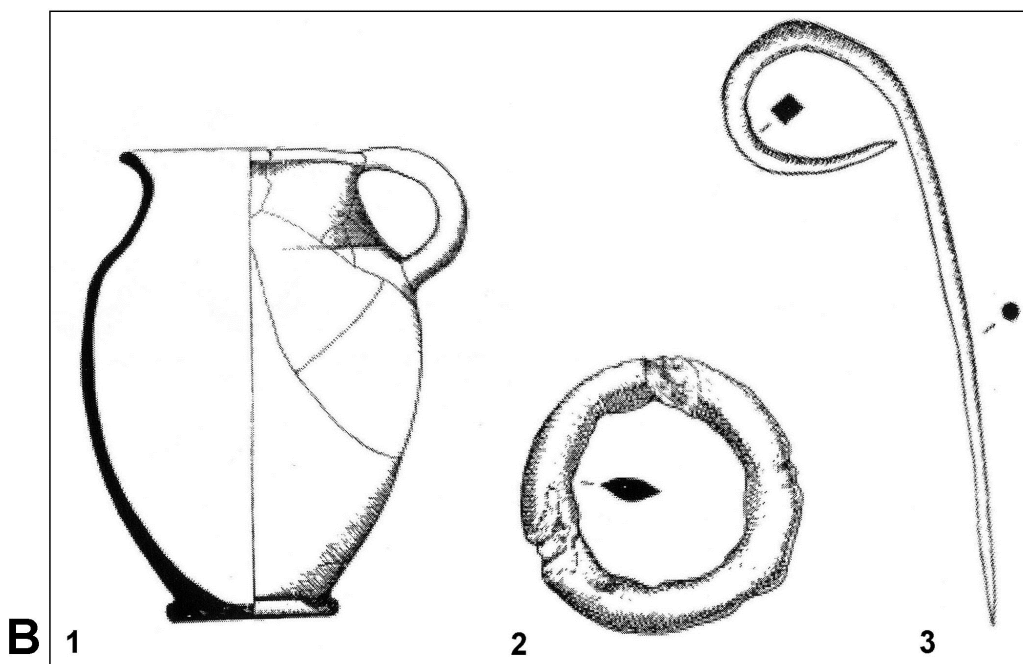
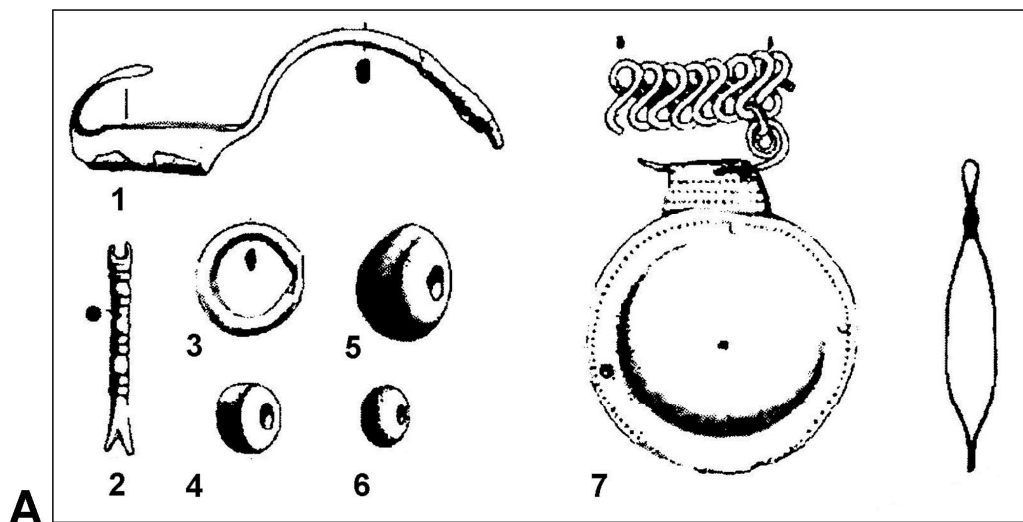

T. 22

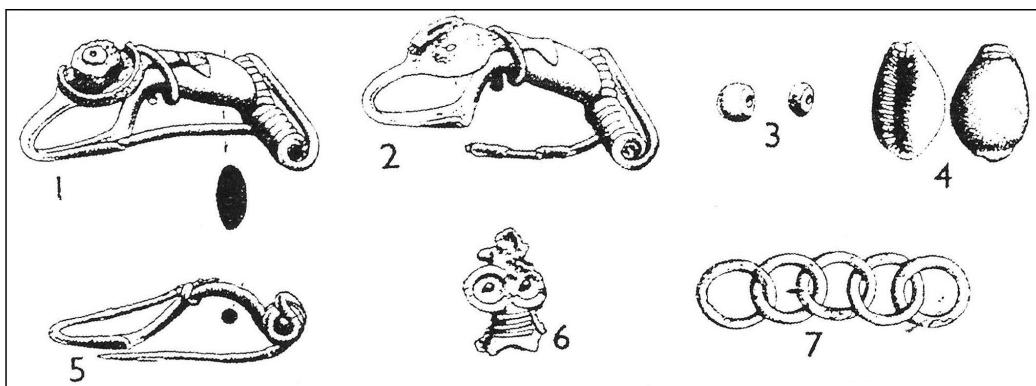
A. Ribić, grob 199 (prema Marić 1968).
 B. Jezerine, grob 325 (prema Radimsky 1895).
 C. Ribić, grob „c“ (prema Marić 1968).

T. 23

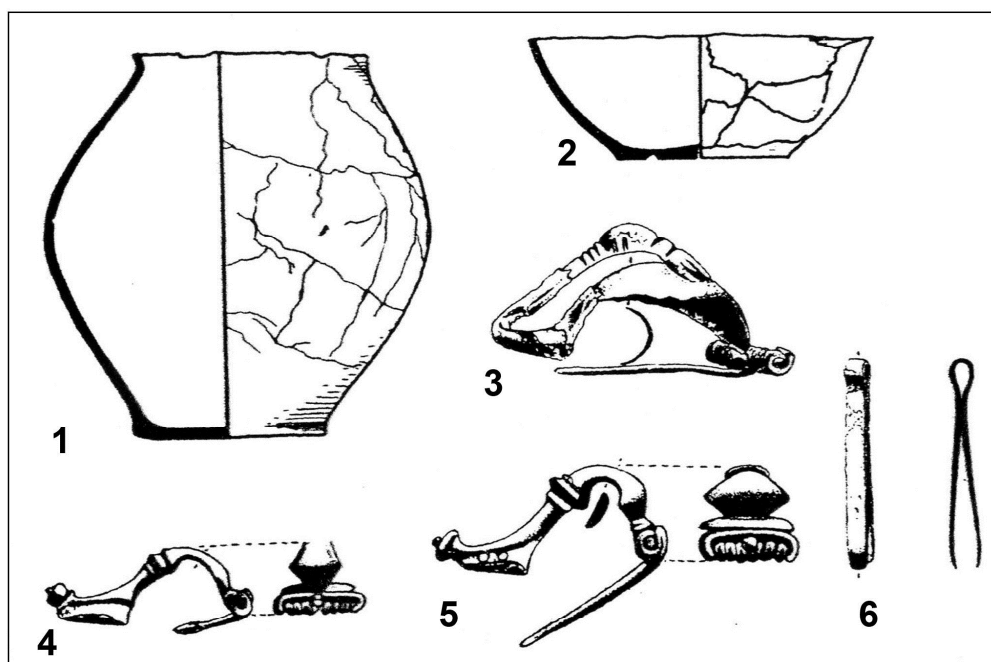

A. Jezerine, grob 83 (prema Marić 1968).
B. Kastav-Veli Mišincac, grob 9 (prema Blečić 2002).

T. 24

A

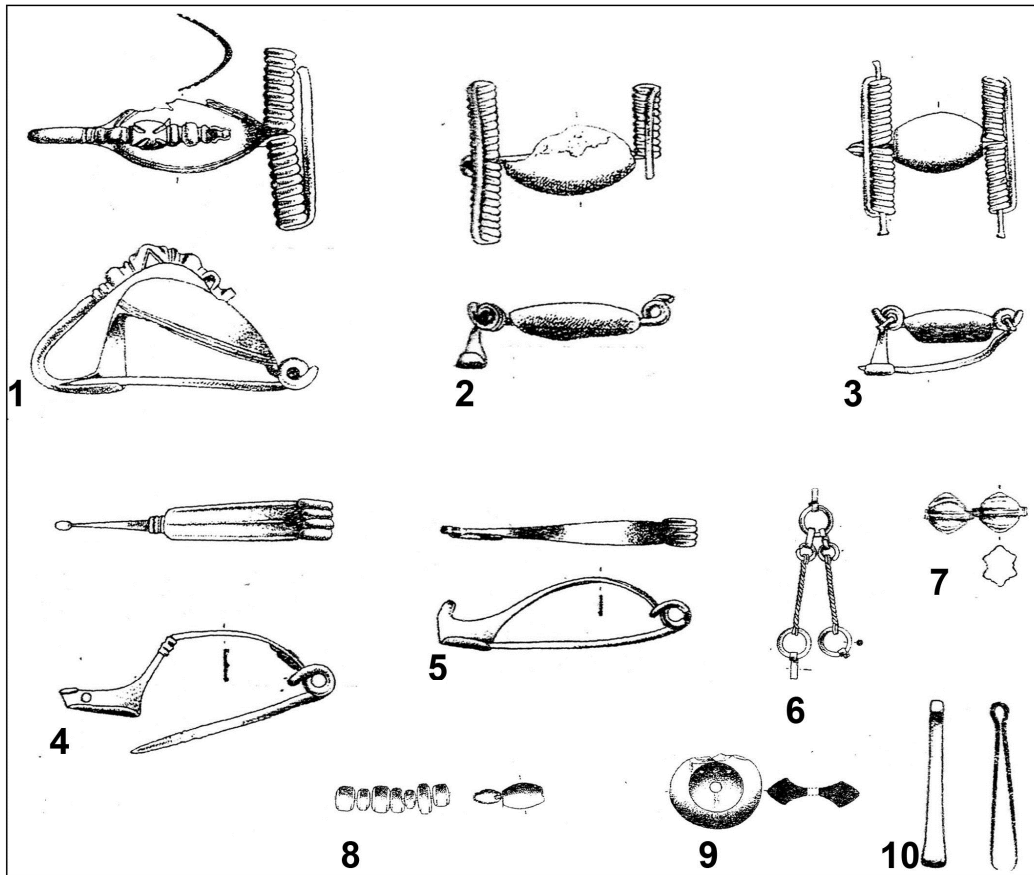

B

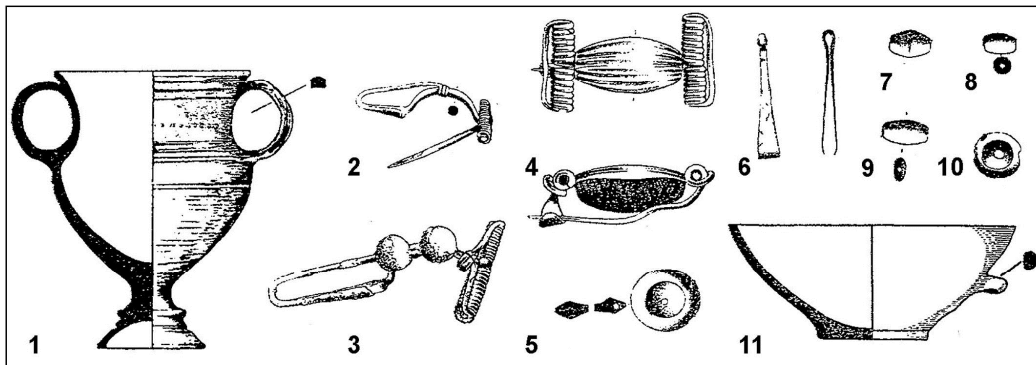
A. Ribić, grob 250 (prema Marić 1968).

B. Ribić, grob 53 (prema Marić 1968).

T. 25

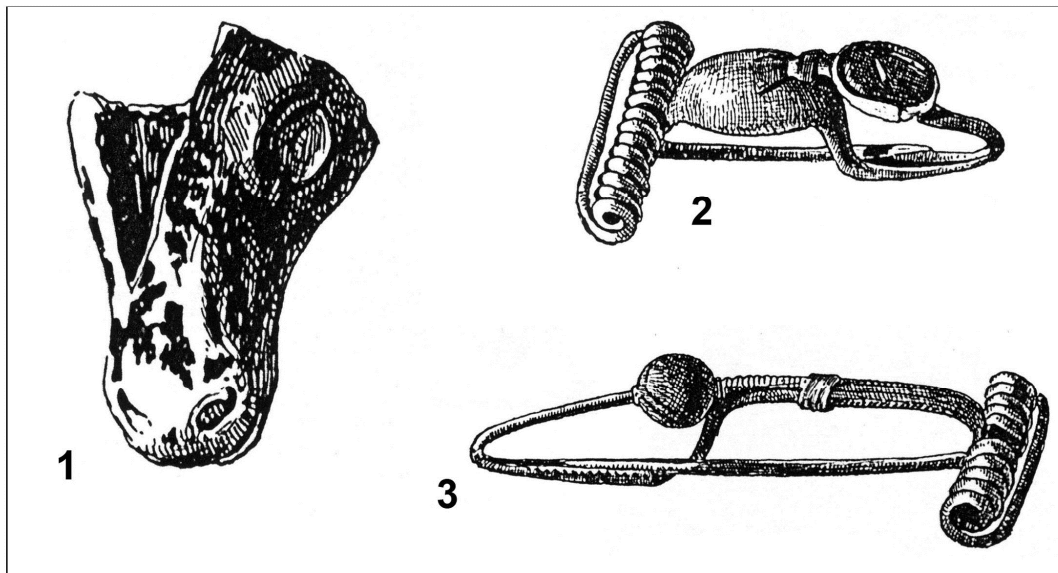
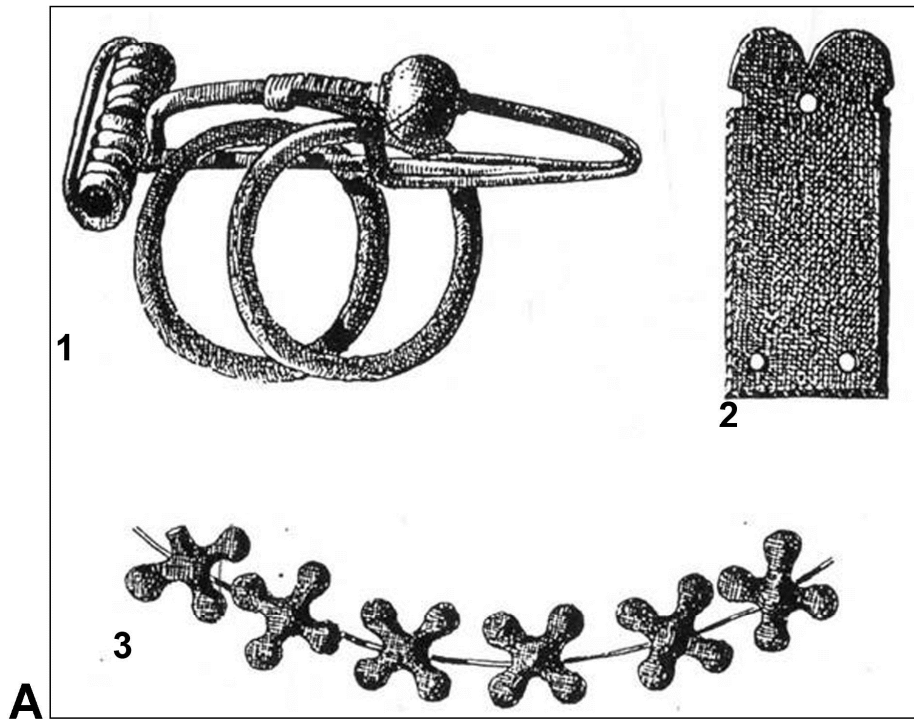
A

B

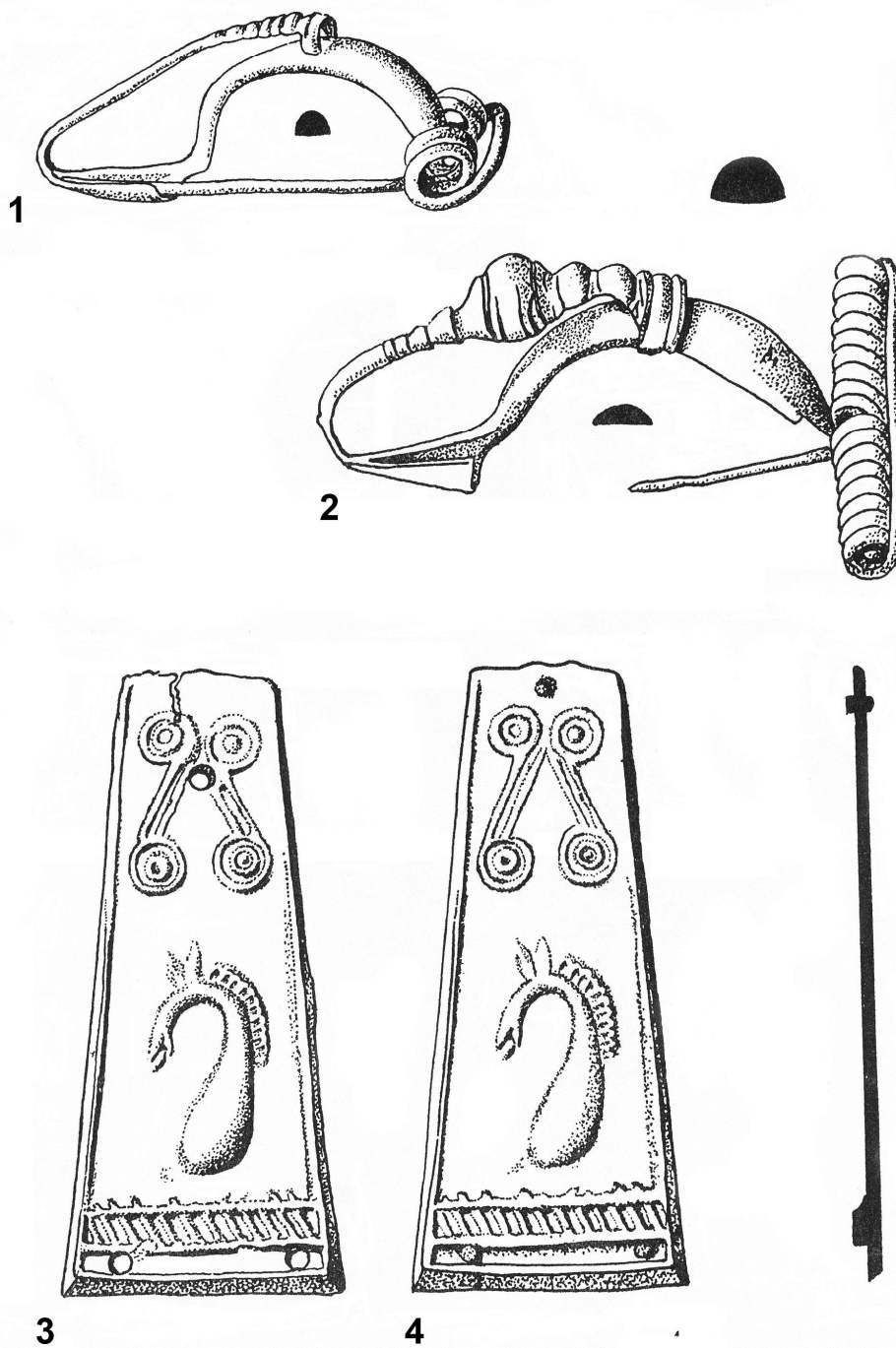
A. Ribić, grob 56 (prema Marić 1968).
 B. Ribić, grob 122 (prema Marić 1968).

T. 26

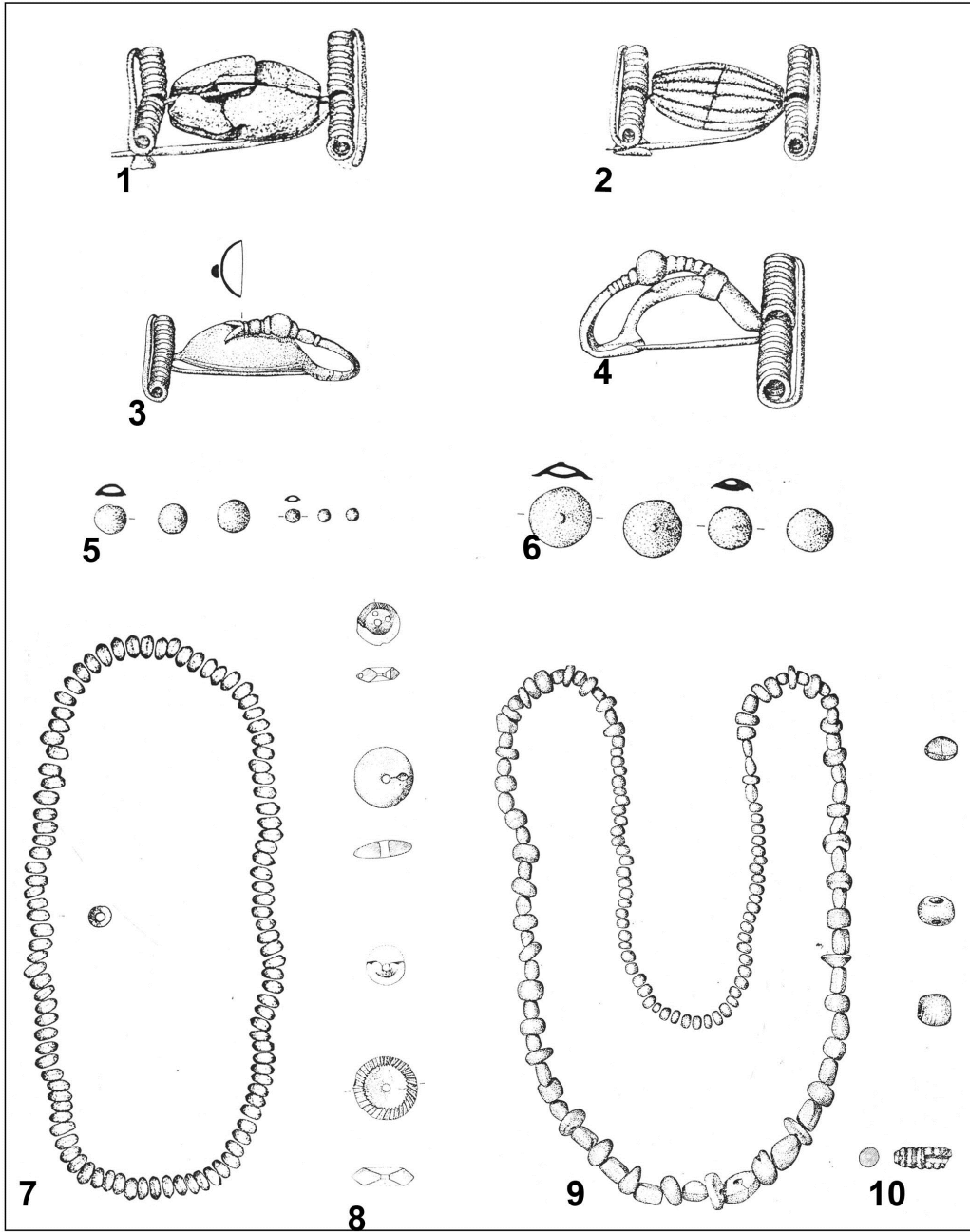
A. Jezerine, grob 208 (prema Radimsky 1895).
B. Jezerine, grob 361 (prema Radimsky 1895).

T. 27

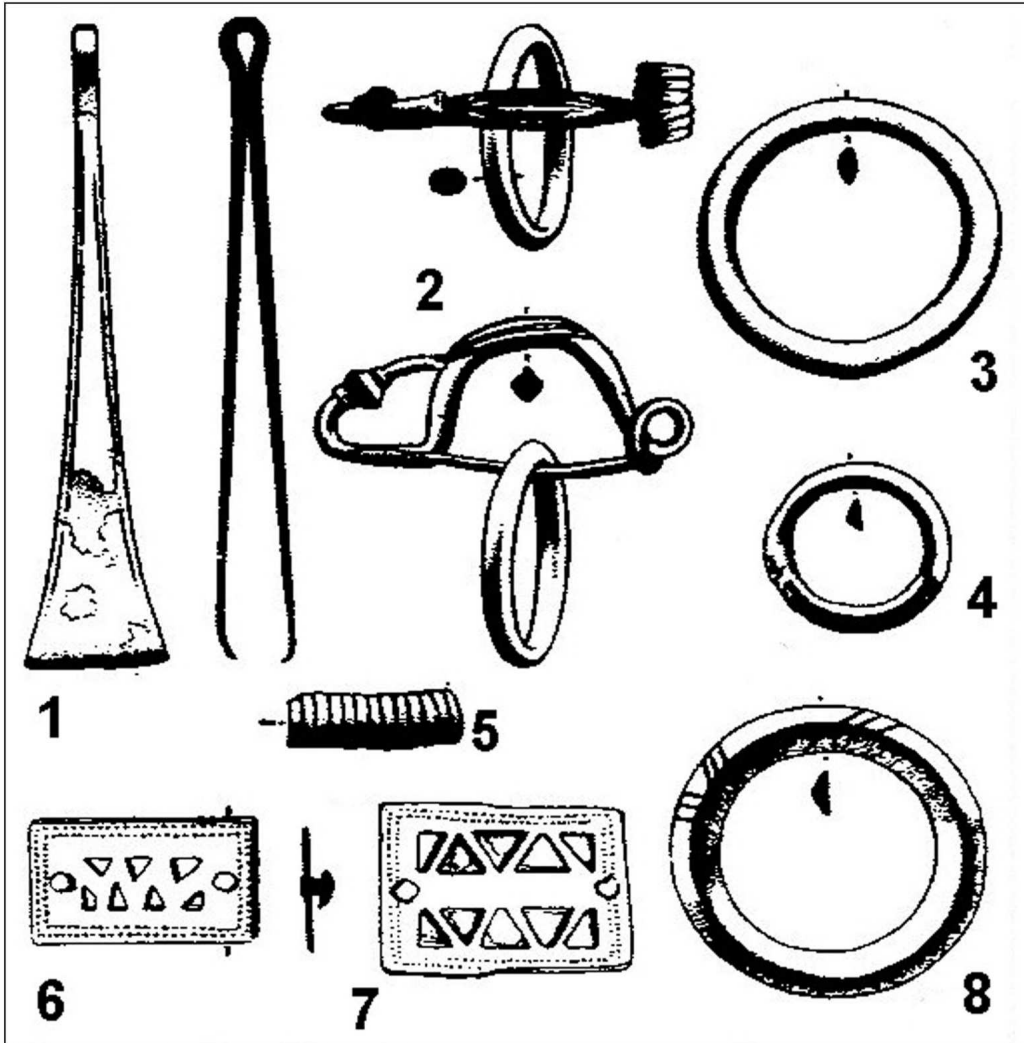
Grob iz Trošmarije (prema Dreschler-Bižić 1970).

T. 28

Grob 52 iz Prozora (prema Drechsler-Bižić 1972-73).

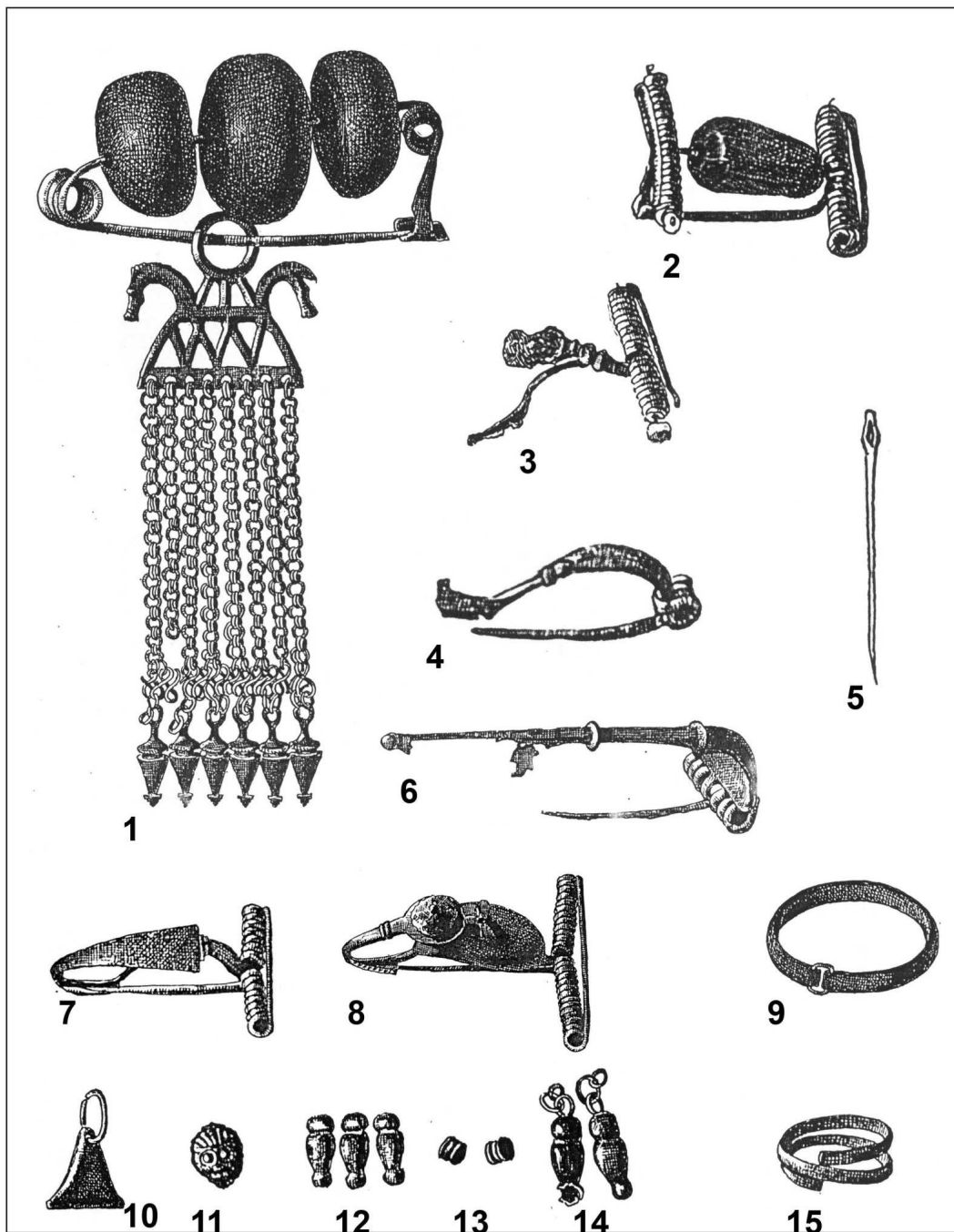
T. 29

Jezerine, grob 88 (prema Marić 1968).

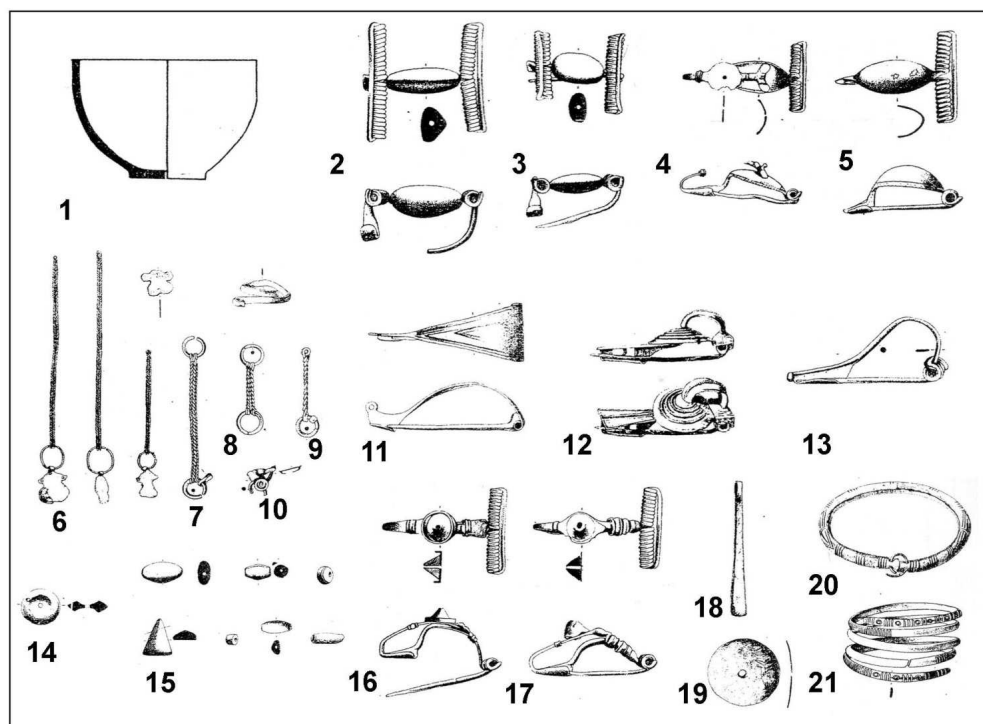

T. 30

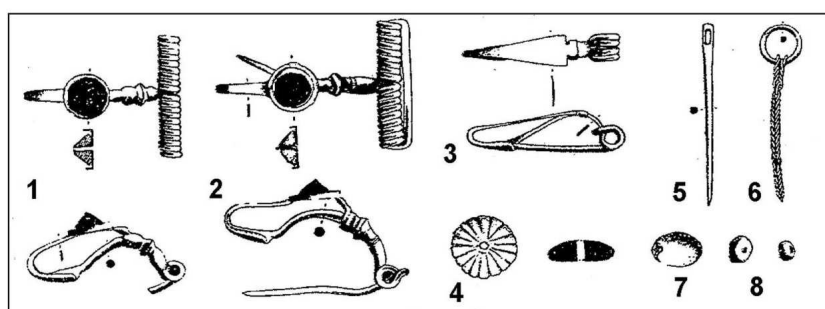

Jezerine, grob 278 (prema Radimsky 1895).

T. 31

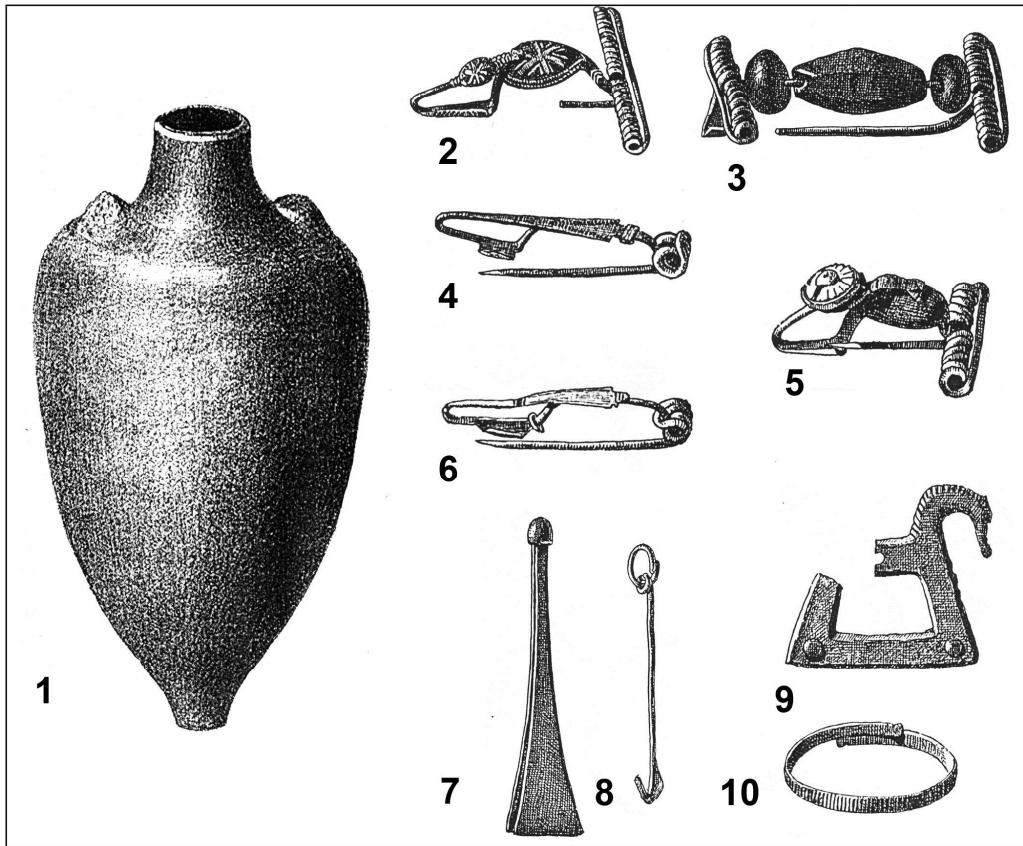
A

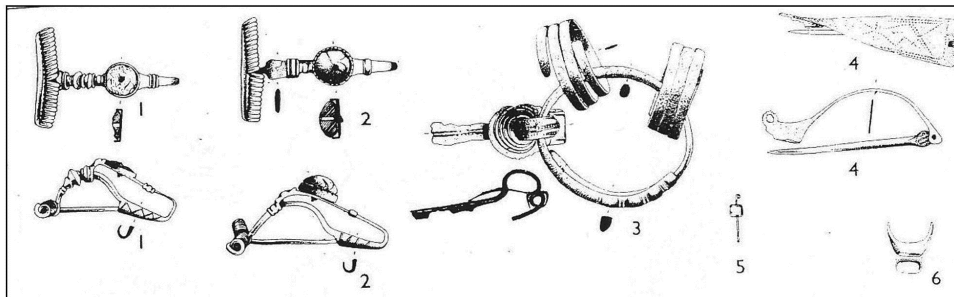
B

A. Ribić, grob 10 (prema Marić 1968).
 B. Ribić, grob 37 (prema Marić 1968).

T. 32

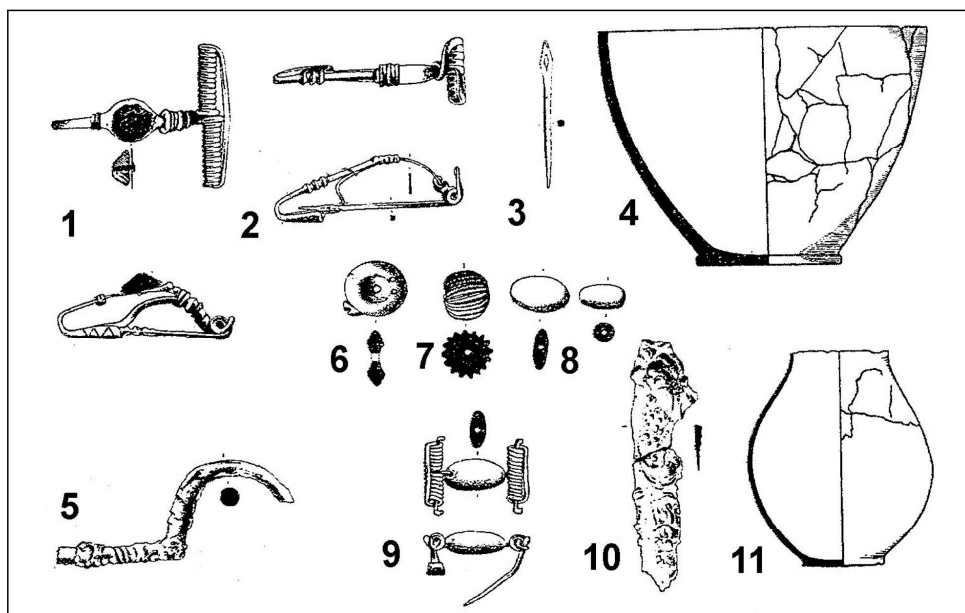
A

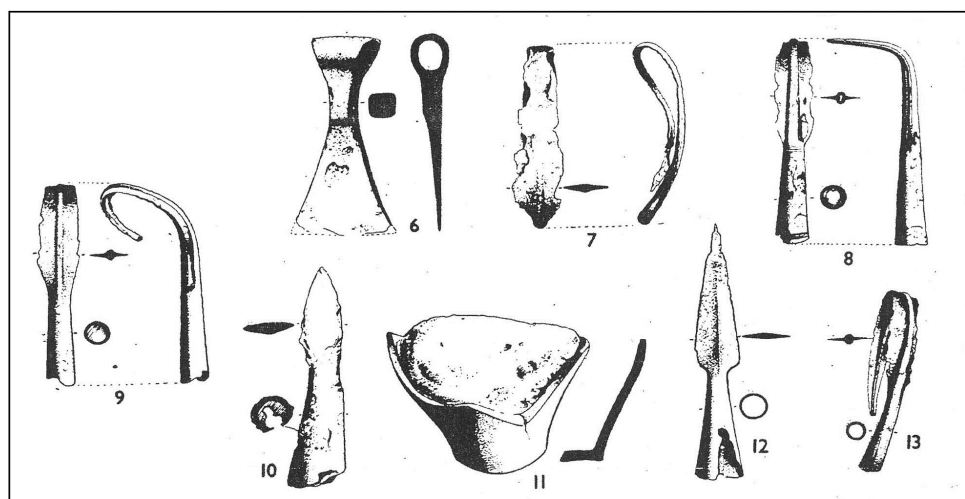
B

A. Jezerine, grob 393a (prema Radimsky 1895).
 B. Jezerine, grob 279 (prema Marić 1968).

T. 33

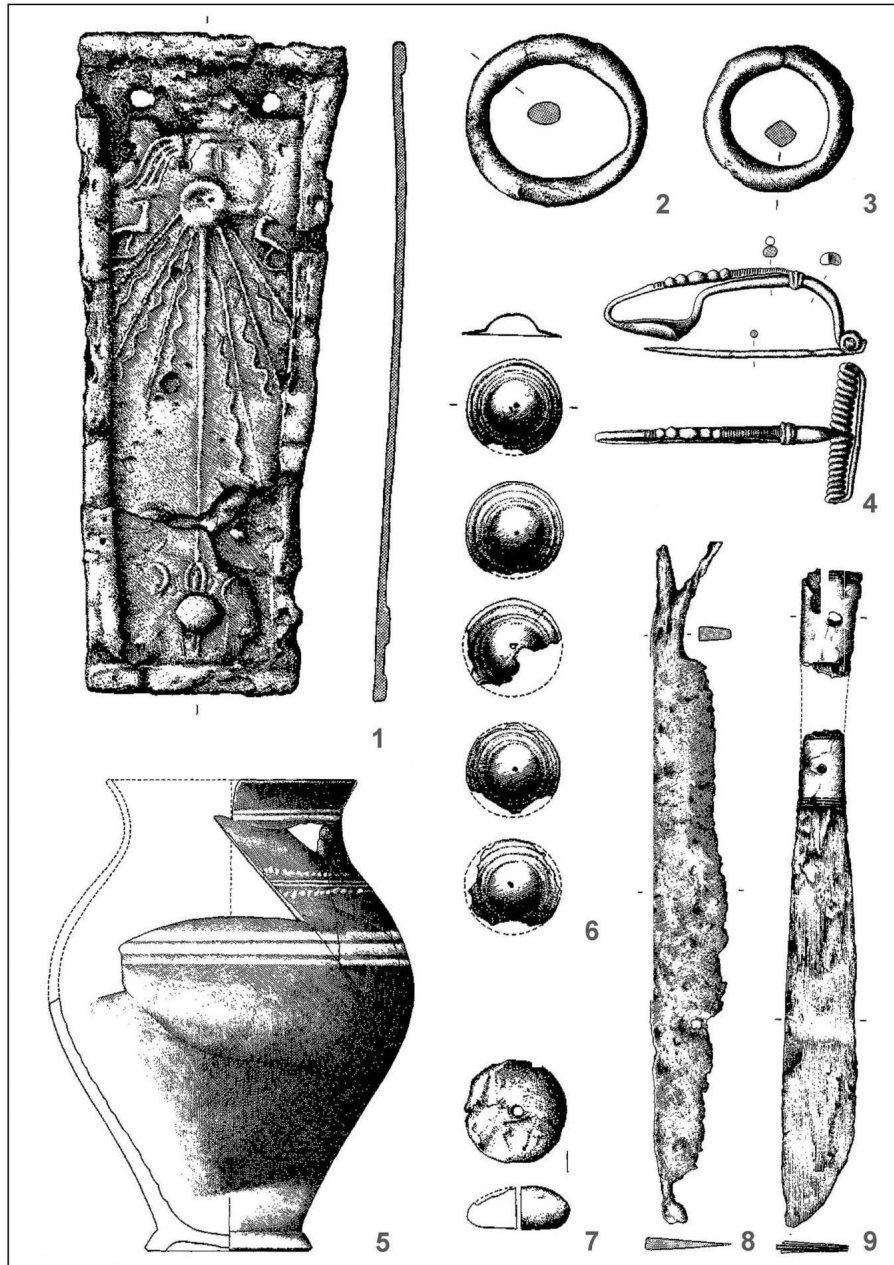
A

B

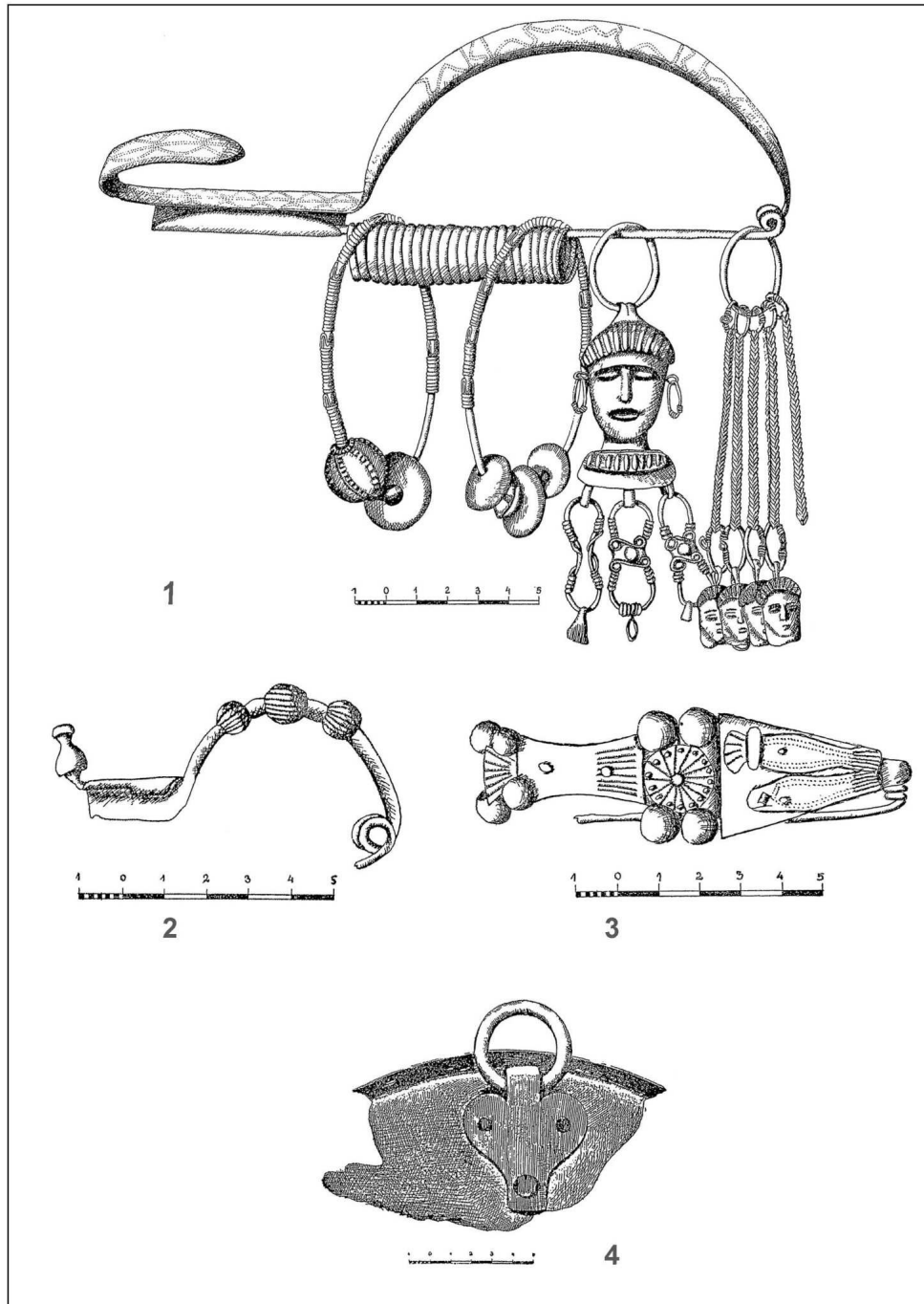
A. Ribić, grob 161 (prema Marić 1968).
B. Ribić, „grob“ 303 (prema Marić 1968).

T. 34

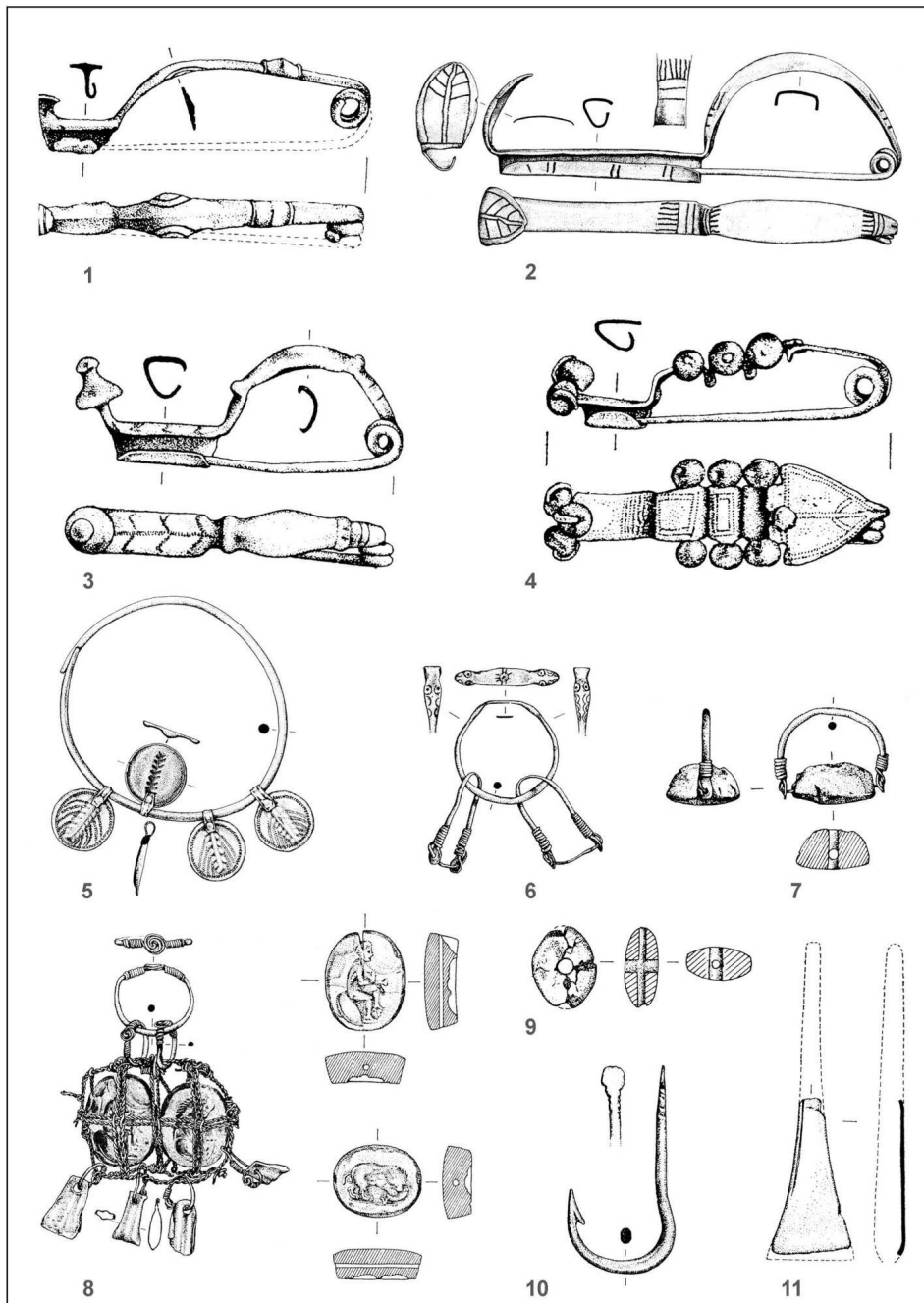
Grob s pojasnom kopčom iz Prozora (prema Balen-Letunić 1995-96).

T. 35.

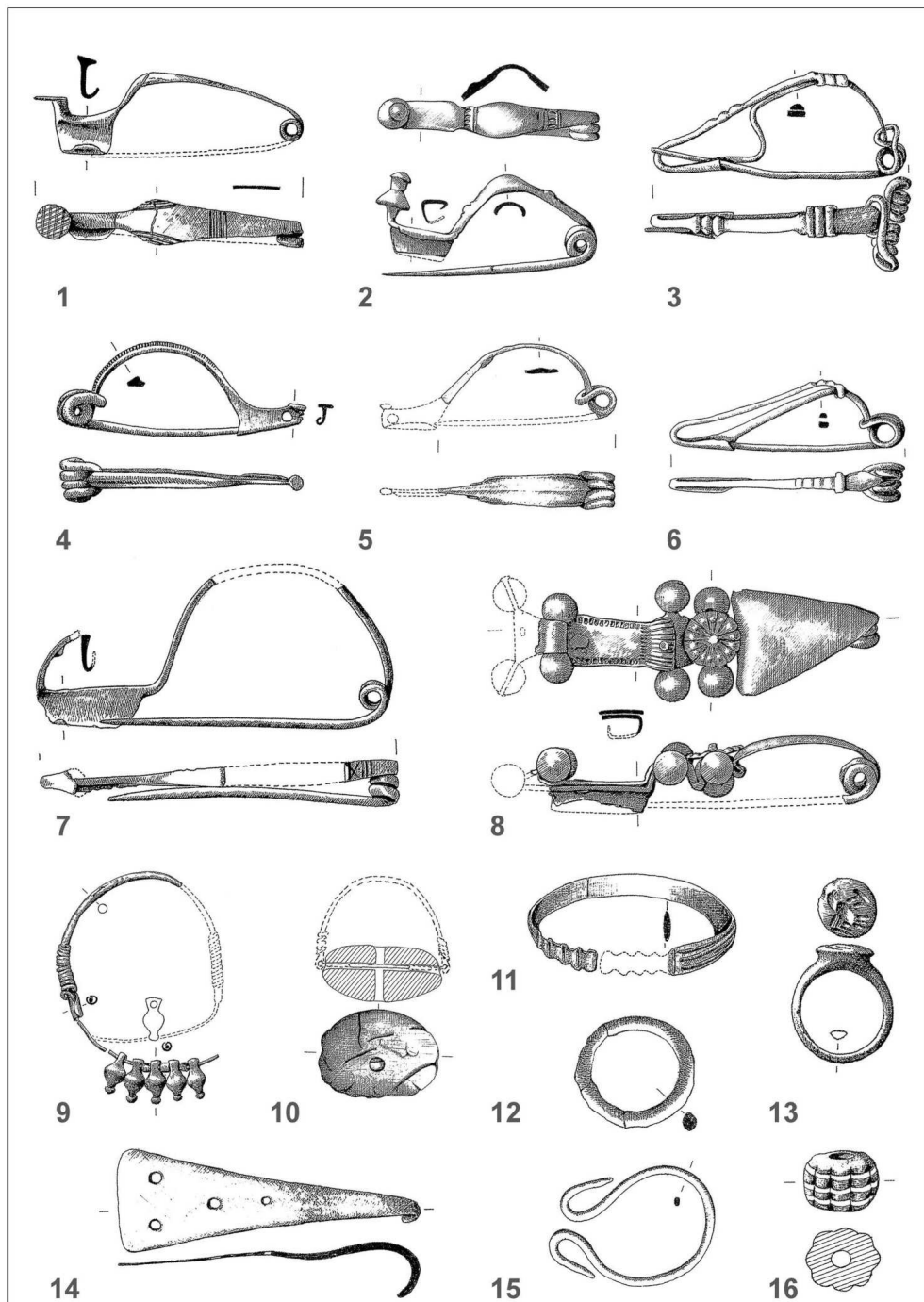
Ostava iz Baške (prema Vinski 1956).

T. 36

Ostava iz Jagodnje Gornje – izbor nalaza (prema Batović 1974).

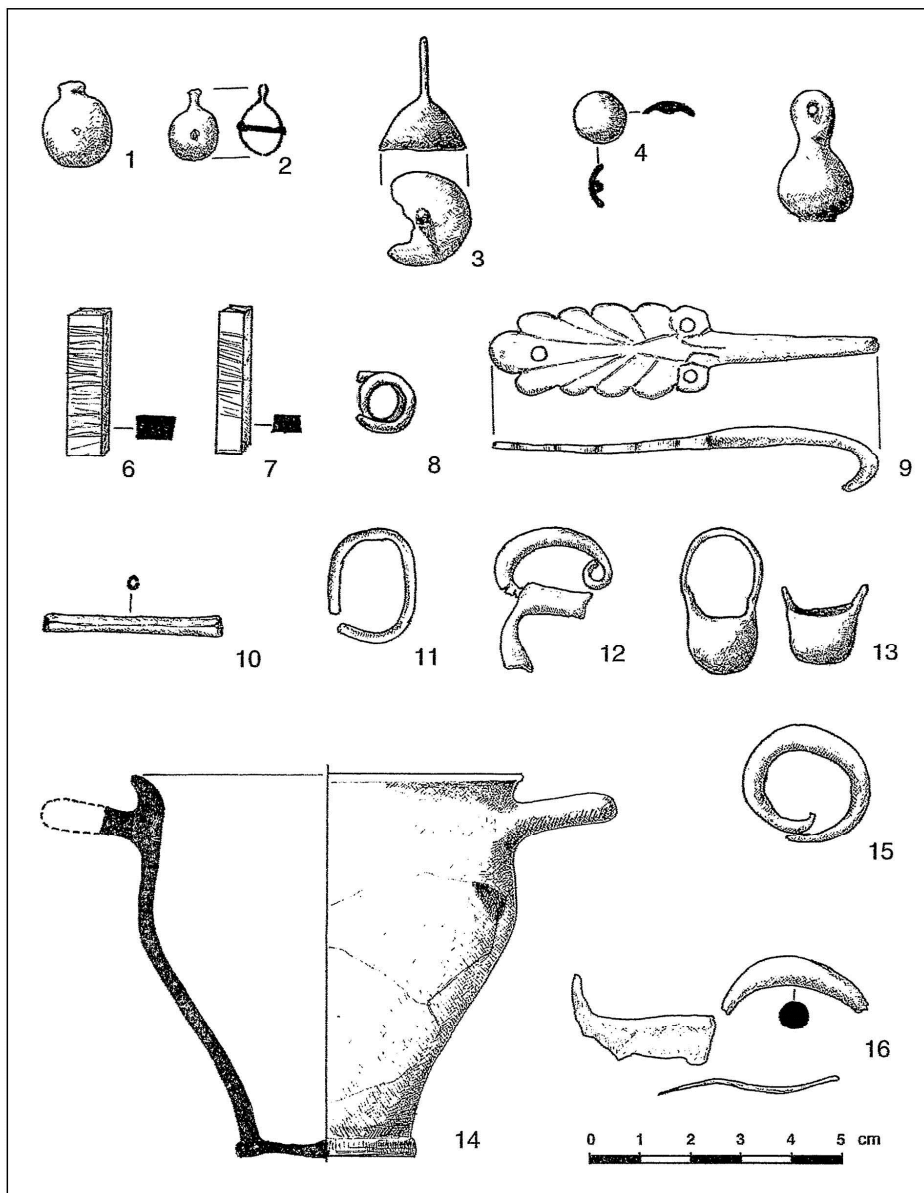
T. 37

Nalazi iz grobnice 1 u Nadinu (prema Batović, Batović 2013).

T. 38

Dragišić, grob 4B (prema Brusić 2000a).

Životopis:

Asja Tonc rođena je 1983. godine u Rijeci. U prosincu 2007. diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, smjer arheologija i talijanistika. Sljedeće godine upisuje doktorski studij iz prapovijesne arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

U Institutu za arheologiju zaposlena je od 2008. na mjestu stručnog suradnika – dokumentarista, a od 2009. kao znanstveni novak-asistent na projektu „Razvoj i mobilnost protopovijesnih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske“ voditelja dr. sc. Marka Dizdara.

Od početka rada u Institutu sudjeluje u svojstvu zamjenika voditelja ili voditelja na zaštitnim terenskim istraživanjima lokaliteta Čepinski Martinci – Dubrava, Gornji Vukojevac, Poljana Križevačka 1 i sustavnim istraživanjima Gradine Sv. Trojice, te nizu terenskih pregleda u sklopu izrade studija utjecaja na kulturnu baštinu za različite infrastrukturne projekte.

Od 2014. godine članica je uredništva časopisa *Annales Instituti archaeologici*.

Članica je Hrvatskog arheološkog društva.

Kao stipendist *École Française de Rome* koristi studijske boravke u Rimu, Italija, 2012. i 2013. godine.

U središtu znanstvenih interesa jesu teme iz mlađeg željeznog doba i romanizacije, identiteta protopovijesnih zajednica, trgovine i razmjene, keramike, sitnih metalnih nalaza.

Popis radova:

M. Dizdar, A. Tonc: Nuovi ritrovamenti di vasellame bronzeo tardorepubblicano a Blato in Slavonia (Croazia) – contatti tra Scordisci e l'Italia nel tardo La Tène. U: *Les Celtes et le Nord de l'Italie (Premier et Second Âges du fer)*. Actes du XXXVIe colloque international de l'A.F.E.A.F. (Vérone, 17-20 mai 2012). 36e supplément à la *Revue Archéologique de l'Est* (ur. P. Barral, J-P. Guillaumet, M-J. Rouliere-Lambert, M. Saracino, D. Vitali), Dijon 2014, 585-594.

M. Dizdar, A. Tonc: Finds of fibulae from 1st cent. BC in Croatia: Trade and exchange between Eastern Alps, Danube and North Adriatic Region before and during the Roman conquest. U: *Verwandte in der Fremde - Relations Abroad: Brooches and other elements of*

dress as sources for reconstructing interregional movement and group boundaries from the Punic wars to the decline of the Western Roman Empire (ur. G. Grabherr, B. Kainrath, T. Schierl), Innsbruck 2013, 49-76.

A. Tonc, I. Radman-Livaja, M. Dizdar: The Warrior Grave from Sveta Trojica near Starigrad Paklenica. U: Rimska vojna oprema u pogrebnom kontekstu. Radovi XVII. ROMEC-a = Weapons and military equipment in a funerary context. Proceedings of the XVIIth Roman Military Equipment Conference = Militaria als Grabbeilage. Akten der 17. Roman Military Equipment Conference (ur. M. Sanader, A. Rendić-Miočević, D. Tončinić, I. Radman-Livaja), Zagreb 2013, 245-258.

A. Tonc: Silver pendants with Anthropomorphic Representations on the Territory of the Eastern Adriatic Protohistoric Societies. U: Masken der Vorzeit in Europa (II). Internationale Tagung vom 19. bis 21. November 2010 in Halle (Saale), Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle Band 7 (ur. H. Meller, R. Maraszek), Halle (Saale) 2012, 63-70.

A. Tonc: Keramički importi u Liburniji. U: Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru. Zbornik I. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica 23.-24. listopada 2008. (ur. G. Lipovac Vrkljan, I. Radić Rossi, B. Šiljeg), Crikvenica 2011, 315-318.

A. Tonc, S. Filipović: Novi osvrt na Aco pehar iz Osijeka. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu XLIII (2010), 503-518.

I. Drnić, A. Tonc: Kasnolatenske i ranocarske fibule s latenskog prostora. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 31 (2014), 181-214.

M. Dizdar, A. Tonc: Terenski pregled na području novoga trajektnog pristaništa Stinica. Annales Instituti archaeologici X (2014), 197-201.

A. Tonc, I. Radman-Livaja: Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2013. godine. Annales Instituti archaeologici X (2014), 140-143.

A. Tonc: Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2012. godine. Annales Instituti archaeologici IX (2013), 116-120.

A. Tonc: Terenski pregledi područja izgradnje novih cestovnih pravaca na teritoriju Zagrebačke i Istarske županije. Annales Instituti archaeologici IX (2013), 175-182.

M. Dizdar, A. Tonc: Zaštitna istraživanja nalazišta AN 6 Gornji Vukojevac na trasi auto-ceste Zagreb - Sisak u 2011. godini. *Annales Instituti archaeologici VIII* (2012), 85-89.

A.Tonc: Terenski pregled područja izgradnje nove obilaznice grada Zagreba. *Annales Instituti archaeologici VIII* (2012), 137-142.

M. Dizdar, A. Tonc, D. Ložnjak Dizdar: Zaštitna istraživanja nalazišta AN 6 Gornji Vukojevac na trasi auto-ceste Zagreb-Sisak, dionica Velika Gorica jug - Lekenik. *Annales Instituti archaeologici VII* (2011), 61-64.

A.Tonc: Rezultati probnih istraživanja na gradini Sv. Trojice kod Starigrada-Paklenice 2010.. *Annales Instituti archaeologici VII* (2011), 85-87.

A. Tonc: Terenski pregled područja izgradnje plovnog kanala "Grad Pag - Košljun" i područja sanacije kamenoloma Vranja. *Annales Instituti archaeologici VII* (2011), 118-121.

A. Tonc: Dragan Božič: Late La Tene-Roman cemetery in Novo mesto: Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo: studies on fibulae and on the relative chronology of the Late La Tene period = Poznolatensko-rimsko grobišče v Novem mestu: Ljubljanska cesta in Okrajno glavarstvo: študije o fibulah in o relativni kronologiji pozne latenske doeb, *Katalogi in monografije 39. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 28* (2011), 177-181.

A. Tonc: Terenski pregled područja izgradnje obilaznice Koprivnice. *Annales Instituti archaeologici VI* (2010), 109-111.

A. Tonc: Terenski pregled područja Tribanj-Krušćica-Gradina Sv. Trojica. *Annales Instituti archaeologici VI* (2010), 118-121.